OSZK

220.051 OSZK

BALLAGI
ÉS KIRÁLY
MAGY. BIROD
LEIRÁSA

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A

MAGYAR BIRODALOM

LEIRÁSA

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ 1876. XXXIII. TÖRV.-CIKKRE.

A MÜVELT MAGYAR KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA.

OSZK

Külön lenyomat

BALLAGI KÁROLY és KIRÁLY PÁL

„Egyetemes Földrajz"-uk III-ik kötetéből.

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KIADÁSA.

1878.

Ára 3 frt.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A

MAGYAR BIRODALOM

LEIRÁSA

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ 1876. XXXIII. TÖRV.-CIKKRE.

A MÜVELT MAGYAR KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Külön lenyomat

BALLAGI KÁROLY és KIRÁLY PÁL

„Egyetemes Földrajz"-uk III-ik kötetéből.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KIADÁSA.

1877.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

220051

ELŐSZÓ.

Jelen munkám a czimlapon megnevezett »Egyetemes Földrajz« számára készült czikk levén, kénytelen volt úgy tartalmi, valamint alaki tekintetben azon korlátokhoz alkalmazkodni, melyeket az egész munka terve szabott elébe. A mennyire azonban az emlitett korlátokon belül lehető volt, mindent elkövettem, hogy dolgozatom így, mint rész is mennél több tulajdonával bírjon egy önálló egésznek. S épen ez a körülmény indítá könyvünk t. kiadóját, az »Athenaeum«-ot, hogy terjedelmes cikkemet külön lenyomatban is közzétegye.

Munkám több évi fáradozásnak az eredménye, s ha buzgó törekvésem mellett is maradtak benne hézagok és csúsztak belé tévedések: az főleg onnan van, hogy egy részről a rendelkezésre álló források és adatok több tekintetben hiányosak, vagy pedig, a mennyiben nemzetiségi származásuak, többnyire oly egyoldalúak, vagy mondhatnám elfogultak, hogy csak óvatosan használhatók még oly dolgokban is, a melyekben a legjobb értesültségre formálhatnának igényt, — más részről az időközben létrejött nagyobb változások, mint pl. a végvidék részleges polgárosítása, meg a megyék közelebbi kikerekitése, mindúntalán újabb, meg újabb követelések kielégitését rótták rá az iróra. Ezek miatt a már régebben megkezdett nyomatást több ízben félbe kellett szakítani s igaz, hogy az új részek javára, de mindannyiszor a már kinyomott ívek rovására, a mennyiben az időközben elavult vagy módosult adatokat, főleg a statisztikaiakat., nem lehetett többé egyöntetüleg kiigazitani.

Egész könyvünk a művelt közönség számára készülvén, ez a rész is annak igényeit óhajtja kielégiteni úgy a felölelt anyag bőségénél, valamint a tárgyalás módjánál fogva is; de e mellett rajta voltam, hogy a szakembereknek is szolgálatára lehessen. A tisztán földrajzi és politikai viszonyok vázolásán kivül tömör, de lehetőleg teljes képet igyekeztem nyujtani birodalmunknak mind szellemi, mind anyagi művelődéséről, valamint mellőzhetetlennek tartottam legalább a futólagos érintését azon történeti és közjogi viszonyoknak is, a melyeknek figyelmen kivül hagyásával a magyar birodalom részei közötti összefüggést eléggé érteni nem lehet. Irodalmunkban a hézag, a melynek betöltésére igyekeztem, kétségtelen; azt azonban az illetékes kritika fogja megmondani, vajon célomat megközelitettem-e.

Végül még egyet. A társországok helységeinek neveit Kollerfivel egyezőleg az eredeti mód szerint irtam, részint mert forrásaimban így találtam, részint pedig, mivel nem tartottam magamat jogosultnak azok magyaros átirására. Ezért inkább itt jegyzem meg az olvasás könnyebbitésére, hogy a č, ć *cs*-nek, a gj *gy*-nek, az lj *ly*-nek, az nj *ny*-nek, a tj *ty*-nek, az s *sz*-nek, az š *s*-nek s a ž *zs*-nek ejtendő magyarosan.

Forrásainkról a III. kötetben adandunk számot.

Budapesten, 1877. nov. közepén.

Király Pál.

A magyar birodalom.

Terület: $5854._2$ □ mfld. — Népesség: $15^4/_5$ millió lélek.

Fekvés, kiterjedés, népesség. A magyar birodalom Közép-Európának délkeleti részén terül el az ész. szél. 44° 9′—49° 33′ s a keleti hossz, (Ferrótól számitva) 32° 4′=44° 16′ között; szélességben tehát mintegy 5, hosszaságban ellenben több mint 12 fokon át terjed. Legdélibb pontja a Zermagna folyó melléke Kusacz és Polánka között, Zára városától keletre; legészakibb pontja pedig a Policza hegy Árva vármegyében; a két pontot összekötő vonal hossza 90 mfld. Legnyugatibb pontja a quarnerói tengeröböl Fiuménél, legkeletibb pontja Erdély délkeleti sarka (a Csilyános határhegytömegben s fentebb az ojtozi szoros a 46. sz. fok alatt), mely két pontnak egymástól való távolsága egyenes vonalban 150 mértföld. Ily kiterjedésben egész területe 5600 osztrák, vagyis 5854_2 (csupán az anyaországé 4926_{86}) földrajzi □ mértföldet tesz; ha pedig a tényleg még mindig idegen kézen levő Dalmáciát, ($231._4$ □ mfld.) is, mely az anyaországnál délfelé 2°-kal terjed alább, hozzá foglaljuk: akkor a magyar korona országainak összes területét 6086_6 □ mfldre kell számitanunk, mig a szomszéd Ausztria csak 5220 □ mfldnyi területtel bir. — A magyar birodalomnak csaknem általában természetes határai vannak. E határok vonala (kerekszámmal 500 földrajzi folyó mfld.) Dévénytől indulva a következő: Dévénytől kezdve egészen Szakolczáig a Morva folyó von határt Magyarország és Alsó-Ausztria meg Morvaország közt; Szakolczától odább észak, kelet és délkelet felé a félkörben futó Kárpátok keritik be az országot s választják el Morvaország-, Szilézia-, Galicia-, Bukovina- és Moldva-Oláhországtól, mely utóbbinak Orsova felé hajló határát szabatosabban a Cserna folyó jelöli; délen a Duna, Száva és Unna folyók jelölik a határt Szerbia, Bosnyák- és Török-Horvátország felé: az Unnán alul a délkeletnek futó Dinári alpesek főláncolata Dalmáciát választja el a török birodalomtól, a Vellebit hegylánc (illetőleg a Zermagna folyó) pedig a horvát Végvidéket Dalmáciától; délnyugaton az adriai tenger a határ, s végre nyugaton az uszkoki hegység és a Kulpa az osztrák tengermelléktől és Krajnától, a Lapincs és Szottla folyó Stájerországtól; a lajtai hegyek, a Lajta folyó és a hainburgi hegyek pedig ismét Alsó-Ausztriától választják el a birodalmat. A népesség létszáma a legujabb adatok szerint 15.417,327, Dalmáciával együtt pedig (442,796) 15.860,123 lélek. Tisztán magának az anyaországnak 13.455 030 lakosa van.

Felszin. Vízszintes tagoltság tekintetében a magyar birodalom igen egyszerü alaku, a mennyiben félkorongot ábrázoló határvonala igen

jelentéktelen kanyarulatokat tesz ugy be, mint kifelé, minélfogva sem hazánk területe nem nyulik be a szomszéd országokba, sem pedig ezek nem ékelődnek be a mi birodalmunkba. Csupán északon kanyarodik be egy darabon Sziléziának és Galiciának egy-egy része, meg nyugaton Krajna és Stájerország, de ezt is inkább csak a természetes határok el-elgörbülő vonalai okozzák. Az alak szabályosságát csak délnyugaton zavarja meg a délnek kanyarodó horvát Végvidék, meg a még annál is alább nyuló ékalaku Dalmácia. Másrészt különben e részeknek is csekély a vizszintes tagoltsága ugy, hogy partjaink egészen a zárai öbölig szegényes fejlődésüeknek mondhatók, noha apróbb, kikötőkül is használható öblökben ezen a vonalon sem szükölködünk; a dalmáciai partot ellenben már részint a part hosszában futó szakgatott hegységek által előidézett előfokok, félszigetek és öblök, részint pedig a partvonallal párhuzamban futó hosszú szigetláncolat jóval változatosabbnak, s igy fejlődöttebbnek tüntetik föl. — A függélyes tagoltság már sokkal változatosabb a birodalom egész területén ugy, hogy széltében-hosszában igen különböző magassági viszonyok tárulnak elénk. A végletek azonban határozottan külön csoportosulnak; a legnagyobb emelkedések ugyanis a széleken és azok közelében, a legnagyobb mélyedések ellenben középtájon foglalnak helyet, s igy az egész terület majdnem üst alakot mutat, azonban ugy, hogy a déli oldalon egy darabon hiányzik a párkány. A mélyedések az emelkedésekhez körülbelül ugy viszonylanak, mint 2 az 5-höz. Ha pedig a dombos vidékeket is a síkságokhoz foglaljuk: akkor az egész felületnek körülbelül felét nevezhetjük felföldnek, a másik felét pedig az alföldnek.

Az emelkedéseket illetőleg két főhegyrendszert lehet birodalmunk területén megkülönböztetni. u. m. a **Kárpátok** és az **Alpesek** rendszerét, oda számitva ez utóbbihoz a horvát és dalmát területeken emelkedő hegységeket is. E két önálló hegyrendszer között, melyek hazánkban két helyen, u. m. Dévény és Pozsonynál, meg Visegrád és Vácnál lépnek egymással legnagyobb közelbe, a Duna vonja meg a határt, mig alpeseink egyes részeinek a Dráva és Száva választó vonalai kölcsönöznek önálló jellemet.

Részletesen áttekintve már e két hegyrendszert, birodalmunknak következő hegyrajzát nyerjük:

A) A Kárpátok Dévény vidékén a Duna balpartján, az Alpesek keleti végfokaival átellenben kezdődnek, s a tulajdonképeni Magyarországot (Erdélylyel egyetemben) ív alakban megkerülve, az alsó Dunáig (Orsováig) terjednek. E változatos, gyönyörü hegység közel 300 mfld hosszu, s fő- és mellékágaival csupán birodalmunk határain belöl összesen mintegy 2800 □ mfldnyi területet borit el. Hosszu utjában nem pusztán egy, hanem két, három párhuzamos (nyugot és kelet közé eső) ivet ir le, melyek közül azonban csak a külső tart szakadatlanul, mellékágakat azonban mindenik nyujt be a benföldre. A kárpátokat kifelé a Morva, Beczva és Odera folyók, továbbá a galiciai és moldvaoláhországi síkságok övezik, befelé ellenben a Duna kettős medencéje szegélyezi. Részeiket tekintve, a Kárpátok igen sokféle neveket viselnek mind hivatalosan, mind az életben; a földrajz azonban az egyszerüség kedveért három főcsoportra különitve szokta azokat vizsgálni. Ezek: az **észak-nyugoti**, az **észak-keleti** és a **délkeleti** csoportok.

I. Az **észak-nyugati Kárpátok** csoportja Dévénytől a Poprád, Tárca és Hernád folyók völgyéig terjed. Főbb részei:

1. **Az észak-nyugoti határláncolat,** mely Pozsonytól (illetőleg Dévénytől) az Árva folyó forrásvidékeig, tehát mintegy 50 mfldnyire terjed, és **Kis-Kárpátokra,** meg **sajátképeni határhegységre** oszlik, s Magyarországot Szakolcán felül Morvától, azon tul pedig Szilézia- és Galiciától választja el. Legmagasabbra emelkedik ez a láncolat Árva vármegyének a határán, hol a határláncolat **Beszkid** hegységnek is neveztetik. Legmagasabb ebben a részben a **Babagura** vagy Babiagora. (Asszonyhegy, 5448′ m. az Árva folyó forrásai fölött), melyről kivált Galicia felé oly tágas kilátás nyilik, hogy pl. Krakót szabad szemmel is ki lehet venni. Oldalait nagy erdőségek, főleg fenyvesek, tetejét pedig ízlandi zuzmó boritják. E rész belsejét főleg gránit, gnájsz, mész és homokkőzetek képezik, melyek helylyel-közzel szakadékos sivár csúcsokkal nyomulnak ki a fölszinre. E láncolaton át Kisuca-Újhelytől északra nyilik a jablunkai szoros, mely a Vág völgyét az Oderáéval köti össze. Itt halad át a kassa-oderbergi fontos vasútvonal

2. **A Kis-Fátra** láncolata vagy a **Kis-Krivan** hegység. E 20—22 mfldnyi láncolat a Vág és a Nyitra folyók közén, az előbbivel párhúzamosan Trencsén, Turóc és Árvamegyék határán terjed el s észak felé a sztrecsenyi szorosnál, hol a Vág folyó tör rajta keresztül, éri el legnagyobb magasságát. Legnevezetesebb hegy e láncolatban a tulajdonképeni **Kis-Fátra,** vagy **Kriván-Fátra,** vagy **Kis-Kriván,** mely Turóc és Trencsénmegyék közt magaslik és 5274′-nyira emelkedik. Ide számitják még a Vág és Nyitra folyók közt levő **Innovec** hegységet, továbbá a **Rajeci** havasokat, meg az árvamegyei **Magura** hegységet is. E hegyek belsejét leginkább mész- és homokkő, pala, gránit és trachit kőzetek képezik. Oldalaik általában erdősek, s a tetők közei nagyobbára lakhatatlan fenyves rengetegek. Völgyeik közt legszebbek a **szulyói** és az **uratnai** völgyek. Keletre esik ettől

3. **A Nagy-Fátra** hegyláncolata, mely Nyitra, Bars, Turóc, Liptó és Zólyom megyék területén és határain, a Vág és Garam folyók között az előbbivel párhuzamosan terjed el. Legmagasabb benne a tulajdonképeni **Fátra** Turóc, Liptó és Zólyom megyék határán, hol a **Nagy-Krizsna** bérc 4974′-nyira emelkedik. Az egészet csaknem a tetőkig erdők fedik, s mélyedéseiben sok szép tó és tengerszem foglal helyet. Belseje nemes ércekben gazdag. Délre, csak egy völgy által elválasztva, esik ettől

4. **Az Osztroski** és **Vepor** hegyláncolat, mely Bars, Hont, Nógrád, Gömör és Zólyommegyékben, a Garam, Ipoly és Rima folyók közt terjed el, és egymás mellé sorakozó hegycsoportjaival tetemes magasságu felföldet képez. Az Osztroski hegycsoport kiválólag Nógrád megyéhez tartozik. Legjelentékenyebb csucsa a **Jaszenina** 3150′ magas. A Vepor hegység 3 megyébe, u. m. Nógrádba, Zólyomba és Gömörbe bocsátja ágait, melyek közt legmagasb a **Polyána** hegy (4572′), Libetbánya környékén. E láncolatnak lejtőit több helyt szőlők, a többi részeit pedig erdők boritják. Arany, ezüst ebben is találtatik. E láncolattól északkeletre s a Nagy-Fátra tengelyére derékszög alatt ereszkedve emelkedik.

5. **Az alacsony Tátra** hegység (vagy a »**zólyomi havasok**«), mely a Garam és Vág folyók felső folyása közt Liptó és Zólyom megyék határán vonul el, s aztán Szepes és Gömör megyékbe is átcsap. Legmagasb pontjai a **Gyömbér** és **Királyhegy,** amaz 6462′, emez 6144′ magas. E hegység északi oldalán, mely sokkal zordonabb, fenyvesek, a délin pedig, mely jóval enyhébb hőmérsékü, tölgy és bükk erdőségek tenyésznek. Barlangjai közt legnevezetesebb a **deményfalvi** jeges barlang. Főtömegét ennek is gránit és gnájsz képezi. Összefügg ezzel keleten

6. **A gömör-szepesi érchegység,** mely számos hegyhátra oszolva, a dél felől hozzá csatlakozó mészhegyekkel együtt Gömör, Szepes, Torna és Abauj megyék nagyrészét foglalja el s kelet felé a Hernádig (egészen Kassáig) fut. Legmagasb csucsa: a **Sztolicsna** sem emelkedik 4590′-on felül. Dus erdőségeken kivül gazdag ércbányákkal bővelkedik e hegység, melyben a **szádelői** hegyhasadékon és barlangon kivül nevezetesek a **szilicei** v. **lednicei** jeges és az **aggteleki** csepegő köves barlang (Baradla.) Völgyei közt, melyek leginkább délkelet- és délre nyilnak, legtermékenyebb és legszebb a Sajó és Hernád völgye.

7. **A Mátra** hegyláncolata, mely az előbbivel az Ipoly és Rima forrás vidékei közt függ összze, azon egymás mellé sorakozó hegycsoportokból áll, melyek Borsod, Heves, Nógrád és Pest megyékben elterjedve, a nagy magyar síkság északnyugoti szegélyét képezik. Részei a **Bükk-**

hegység, a sajátképi **Mátrahegység** a Sajó és Zagyva folyók közt; a **Cserhát,** a **jenői** vagy **börzsönyi** hegység. Legmagasb csucsa a Gyöngyöstől északra emelkedő **Kékeshegy,** mely a 3066', más mérések szerint a 3228'-at eléri. A magaslatokat főleg bükk erdőségek fedik, a lejtőkön és déli nyulványokon pedig jeles borok (egri, visontai stb.) teremnek. Ásványokban (főleg kőszénben) és ásványos vizekben gazdag (Parád.)

8. **A magas Tátra** vagyis a **középponti Kárpátok** egy **részről** Galicia, más részről Liptó és **Árva** megyék határán és Szepes megye **északi** részében, vagyis a Vág és Poprád folyók közt terjed el. Ez a befelé görbülő láncolat legmagasb része a Kárpátoknak, s annál feltünőbb, mivel lapályoktól van környezve, s csaknem elszigetelten mered föl. Nyolc csucsa van olyan, mely a 8000 lábat meghaladja; ezek a **gerlachfalvai** csucs 8414', a **lomnici** csucs 8352', továbbá a **kis-sárpataki,** a **késmárki,** a **Koncsiszta,** a **Viszoka** és a **zöldtói** csucs. Jegesek és állandó hómezők nincsenek ugyan rajta, de némely helyein nyáron át is megmarad a hó, a havazás pedig nyár derekán is beáll rajta. Gyönyörü tavai és tengerszemei közül némelyik 7000' magasan esik. Legnagyobb a közel $^1/_2$ mfld területü s 200' mélységü **Halastó.** Ásványai közt legtöbb a vasérc. Szorosai között legnevezetesebbek a **jablonkai,** mely az Árva folyó völgyéből a galiciai Skawa folyó völgyébe s onnan a Visztula mellékére vezet és az **ó-falui,** mely a Poprád völgyét a Dunajec folyóéval köti össze. E nagyszerü hegységtől a Poprád választja el a sokkal alacsonyabb és délnyugot felé ágazó

9. **Lőcse-lublói** és a **branyiszkói** hegycsoportokat, melyek Szepes és Sáros megyékben terjednek el.

II. **Északkeleti Kárpátok** alatt értjük a Tárca-Hernád vonalától keletre a Tisza forrásvidékeig, tehát mintegy a Priszlop és Pietrosz hegyekig húzódó határláncolatot s az ahhoz tartozó, nagyobbára délnek irányuló alacsonyabb nyulványokat. Ezt a tömeget dél és kelet felől mind végig a Tisza völgye határolja. Völgyei általában párhuzamosan délnek és délnyugotnak nyilnak s vizeiket mind a Tiszába öntik. Részeik:

1. **Az északkeleti határláncolat,** melyet **kárpáti** vagy **magyar erdős hegységnek** is neveznek, a rajta lévő rengeteg bükk és fenyves erdőségről. Ez a Poprád szorosától Mármaros délkeleti sarkáig terjed; Sáros, Ung, Bereg és Mármaros megyék területén fut szét s többnyire a határt jelöli. Belsejét leginkább mész-, gránit- s itt-ott diorit- és palakőzetek képezik. Magasságban délkelet felé folyton gyarapodik s legnagyobb emelkedését a Tisza forrásvidékein éri el. Legjelentékenyebb csucsai a **Ruski** v. **Hovirla** 6495', a **Gutin-Tomnatek** 6367' és a **Cserna-Gora** 6348' stb. Némelyek **Beszkéd-hegységnek** nevezik a Kárpátok ezen részét, ellenben mások e nevezetet csak a Kárpátok északnyugoti részének egyik láncolatára ruházzák (l. 53. oldalt.) Nevezetesebb szorosok (keresztvölgyek) e láncolatban a Poprád völgyén kivül a **duklai szoros,** mely Bártfától északkeletre a Tárca és Ondava folyók völgyét a Wiszloka folyóéval köti össze; aztán a **lunkovi szoros,** melyen át az első magyargaliciai vasútvonal húzódik a Laborc völgyéből a Szan folyóéba; továbbá a **verecskei szoros,** mely Munkácstól északra a Stry folyó völgyébe vezet át, s végre az u. n. **Tatárok völgye,** mely a Tisza völgyét a Pruth folyóéval köti össze.

2. **A Simonka** vagy **eperjes-tokaji** hegycsoport Eperjes vidékén kezdődik a Hernád és Bodrog folyók közén csaknem egyenes irányban fut délnek Tokajig (A tokaji hegy 1600' magas.) E hegység főleg boráról hires, mely délkeleti részén, az ugynevezett **Hegyalján** terem. Legkitünőbb pontjai: a **nagy Simonka** 3426', a **Kujova-Jávor** 3078' magas stb. Ebben találják Vörösvágás vidékén a világhirü nemes opált.

3. **A Vihorlat-Gutin** hegység az eperjestokaji hegyláncolattól körülbelül Kapnikbányáig vonul s Zemplén, Ung, Bereg, Szatmár és Szilágy megyék területén és határán terjed el s a Tisza és Szamos közén A v a s s á g nevet visel.

III. **A délkeleti Kárpátok** Erdélyhez tartoznak s annak csaknem négyszögalaku felföldét övezvén, mindenütt a határvonalt jelölik, melyen csak itt-ott van szoros vagy átjárás. Jellemző, hogy épen e szorosok mellett emelkednek rendesen a legmagasb hegytetők, mint megannyi őrtornyok; péld. az **Ünőkő** a rodnai, a **Lakoca** az ojtozi, a **Retyezát** a vaskapui szorosok mellett stb. A legmagasabb csúcsok 7—8000'-nyira emelkednek. A benföldi hegyek csekélyebb magasságuak, köztük alacsony földhátak és téres, szép völgyek vonulnak, tulajdonképeni síkságok azonban egyáltalában nincsenek; az egészet

tölgy, bükk és fenyves erdők boritják. Főbb részeik:

1. **Az északi határláncolat** Mármaros és Erdély között terjed el, s csaknem járhatlan szorosok és ösvények visznek rajta keresztül. Legmagasb tetői közé tartoznak a 7316'-nyi **Pietrosz** és a 7222-nyi **Ünőkő**, ez a rodnai, amaz a borgói szorosnál stb.

2. **A keleti láncolat** a borgói szorostól az ország délkeleti sarkáig terjed. Szorosok rajta a borgói, tölgyesi, gyimesi és ojtozi, melyeken Erdély Bukovinával közlekedik. A székelyek e láncolat belső völgyein és lejtőin települtek meg és e szorosokat mindvégig hiven védelmezék. E láncolat főbb részei a gyergyói, csiki és berecki hegységek.

3. **A Hargitta** vagy **keleti trachit hegylánc.** Maros és Olt nyugoti oldalán vonul a keleti határláncolattal egyenközüleg Kézdi-Vásárhelyig. Az egész láncolat 4 tagra, u. m. görgényi, hargittai, hermányi és háromszéki hegységekre oszlik s déli, szétágazó része Erdővidék nevet visel

4. **A belföldi hegysorok** nagyobbrészt a Hargitta hegyláncolatból indulnak ki, és szamosmelléki hegysorokra oszlanak. Ezek többnyire mind kisebb hegyek és dombhátak, melyeknek mindegyik oldalán kaszálók és szántóföldek váltakoznak.

5. **A déli határláncolat** Erdélynek déli oldalán nyulik végig s Oláhország felé képez határvonalt, egyszersmind nyugot felé vonulván, a bánátba is átcsap. Az Olt völgynyilásán kivül nevezetesb átjárók e láncolaton: az ósánci, tömösi, törcsvári és vulkáni, melyek mind Oláhországba vezetnek. Legmagasabb csucsai a **Negoi** 8040', a **Bucsecs** 7368', a **Vunetura-Butyanu** 7896', az **Ourla** 7798', a **nagy Árpás** 7772', az **Olán** 7654', a **Retyezát** 7860' magasak stb.

6. **A magyar-erdélyi határláncolat** Magyarország keleti és Erdély nyugoti szélein emelkedik s ágazatai nyugotra és keletre terjednek el. A Maros keresztültör e láncolaton, mely 3 főszakra — délire, középsőre és északira oszlik. A déli vagyis a Marostól délre eső szakasz a bánsági és polyána-ruskai hegységekből áll, Szemenik csoportnak is neveztetik s vasban és kőszénben igen gazdag. Benne mindenütt festői vidékek váltakoznak. A középső szakasz a Maros és Sebes-Kőrös közt terjed el; tagjait teszik az erdélyi Érchegység, a gyalui havasok stb. Nyugoti lejtőin jeles borok teremnek; tetőit erdőségek koszoruzzák, keleti részeiben pedig gazdag ércbányák miveltetnek. Gyönyörü tájképei mellett nevezetes itt a **Detonata** bazalttömeg Abrudbánya közelében s a thordai hires hasadék. Az északi szakasz a Sebes-Körös és a Szamos közt elterjedő, u. n. **Bihar-Vlegyásza** hegységeket foglalja magában, milyenek a kolozsvár-almási hegycsoportok, a **Rézhegység**, a **Meszeshegység**, a kraszna melléki és a szilágysági dombsorok és a **Bükkhegység.** Ezeknek főtömege mész- és trachitkőzet sok barlanggal (funácai, szkerisorai, presterei, meziádi stb. Legmagasabb csúcsa a **Kukurbeta** (5830'). Fában, borban gazdag. Ennek része az **Érmellék.**

B. Az Alpok hegyrendszeréhez tartoznak a Duna jobboldalán elterülő alacsony hegycsoportok, u. m. az osztrák-stájer határhegység, a Vértes-Bakony hegysor és a pécs-siklósi hegycsoport. E rész északi és keleti határát a Duna, déli határát pedig a Dráva vonja meg. Azon alul a Száva folyó vonala által szegélyezve a horvátszlavon hegyek foglalnak helyet, mig a Száván alul a Végvidék és Dalmácia hegyei nyulnak le délkeleti irányban s többé-kevésbbé párhuzamos láncolatokban a skutarii tó környékeig. E részek tüzetesebben következőleg jellemezhetők:

1. **Az osztrák-stajer** határhegység Hainburgnál, a Kis-Kárpátokkal átellenben, a Duna jobb partján kezdődik s többé kevésbbé folyamatos láncolatban nyúlik le a Dráva balpartjáig Varasd városa irányában. Legészakibb részök a **Lajtha-hegység**, melynek nyugoti lejtői alatt vonul el az országnak A.-Ausztria felőli határa. Ez erdőkkel és szőlőkkel boritott hegység választja el egymástól a pozsonyi és bécsi medencét. Legmagasabb tető benne a **Naphegy** (1445'). Majdnem egészen egyközüleg halad a Lajtha-hegységgel a kitünő borokat termő **ruszti hegység**, mely Sopronmegye területén az előbbinek nyulványaival találkozik. Alább a **Rozália** nevü erdős hegységet, még lentebb pedig egész a Dráva folyóig a Stájer hegyeket találjuk, melyek azonban csak szakadozott darabokban jelölik a határt s völgyeiket nagyobbrészt hazánk felé törvén ki, számos összeköttetési útat nyitnak a két ország között. E hosszú vonalon eddig három vasút megy ki hazánkból, u. m. a szőny-bécsi Brucknál, a sopron-bécsújhelyi Pecsenyédnél s a déli

Csáktornya és Polsterau közt. Az itt rajzolt hegyeknek folytatásai a többi Dunántúli hegységek u. m.

A Vértes-Bakony hegysor, mely Esztergom és Visegrád vidékéről délnyugotra a Zala folyóig terjed s a moóri völgylapály által kétfelé osztatik. A déli részt **Bakonynak**, az északit **Vértesnek** hivják, a mely utóbbihoz északkeleten még a **Pilis-Gerecse** hegytömeg csatlakozik. Az egész közép és kis hegyek hálózata, melyekben a legfőbb csúcsok sem haladják meg a 2500'-at. Belsejök trachit-, mész- és homokkőzet; felületöket nagy erdők, legelők és (főleg a Balaton és Buda mellékén) jeles szőlők foglalják el. Ez a hegysor képezi a pozsonyi medence déli és délkeleti övét. Alább a Duna, Balaton és Dráva közt ágaznak el.

3. **A baranyai hegycsoportok** és a **balaton-melléki dombvidék** Tolna, Somogy és Baranya megyékben. Több párhuzamos láncolatokra szakadnak, melyeknek tengelyei nyugot s kelet közé esnek. Mind alacsonyak, erdősek és bortermők. Legmagasabb bennök a **Zengőhegy** Pécsvárad mellett (2124') és **Mecsek** Pécs fölött.

4. **A Dráva és Száva közötti hegyláncolat** az Alpoknak legdélkeletibb kiágazása, mely Rohitsch és Drachenburg közt Horvát-Tótország területére nyomulva, többkevesebb megszakadással egészen a Tisza torkolata irányaig huzódik. Legmagasabb s legtöbb ágra szakadó a nyugoti rész, mig kelet felé magassága és tagosultsága folyton fogy, kivévén a Karlovictól délnyugotra eső **Fruska-Gorát**, mely a Boszut folyó táján való nagy eltörpülés után megint jelentékenyen fölemelkedik. A nyugoti vadabb részben legkiválóbb bércek a **Matzel, Ivanica, Kalnik, Reka**, és **Bilo**. Az egészet erdőségek s itt-ott szőlők boritják, kivévén a nyugoti zordon, kopár és terméketlen magaslatokat.

5. **A Száva és tengerpart közötti** hegységek a magyar birodalom területén a legdélnyugotibb ágazatok, melyek a Szávától az adriai tengerig, s illetőleg a török határokig nyulnak. E hegységek utolsó tagjaihoz — a horvát Karst, Vellebit és Kapella hegységekhez — csatlakoznak még a dalmátországi hegységek is, melyek délnyugoti irányban s a tengerpart felé folyvást törpülve futnak. Ezek **Dinara** nevü és 5000'-at haladó csúcsukról d i n á r i a l p e s e k n e k is neveztetnek.

A hegyrendszereknek e rövid rajzából látható, mikép a magyar birodalom területén a legnagyobb emelkedések északon t. i. Trencsén, Liptó, Zólyom, Gömör, Szepes és Mármaros megyékben, Erdély keleti és déli szélén és a Bánságban vannak. A délnyugoti és nyugoti emelkedések már jóval mérsékeltebbek, noha a tengerhez való közelségök és helylyel-közzel való kopár szakadozottságuk miatt jelentékeny befolyást gyakorolnak az országnak úgy klimatikai, mint forgalmi viszonyaira.

Alföld. A Kárpátok hegyrendszerét mindenfelől alföldek környezik és főleg délnyugoti oldalán van egy nagy területü mélyedés, az ugynevezett magyar medence, mely a Kárpátoktól a Duna és Tisza mentében ereszkedik le egyrészt a Balaton déli oldalán elnyuló dombok aljáig, másrészt a Balkán hegység északi ágazatáig. E medencét, melynek közepe és magassága nem tesz 400 lábat, a szemközt emelkedő pilis-visegrádi és börzsöny-váci hegység két egyenlőtlen részre osztja. A kisebbik vagy nyugoti részt **kis magyar sikságnak** vagy **pozsonyi medencének** nevezik. Ez a Duna jobb- (s részben bal-) oldalán terül el Dévénytől Esztergomig, mintegy 300 □ mérföldön, s magában foglalja a Csallóközt, Szigetközt, a Hanságot, Rábaközt, Tóközt, a gyönyörü Váglapályt (Mátyus földe) és a Duna kisebb szigeteit Esztergomig, vagyis Pozsony, Nyitra, Bars, Komárom, Esztergom, Győr, Veszprém, Vas, Sopron és Moson megyék kisebb nagyobb részeit. Területe tojásdad alaku. melynek nagyobb tengelye Vágujhely és Körmend, kisebb tengelye pedig Sopron és Komárom közé esik. Felületét

fekete agyag és kövér iszapüledék boritja s igy az egész dús termékenységü. A medence nagyobbik része, a valóságos **magyar alföld** a Tisza mindkét oldalán terjed el a Kárpátoktól az alsó Dunáig s még azon tul is a szlavon- és szerbországi hegyekig; továbbá kelet felé a magyar-erdélyi hegységig, nyugot felé pedig a Vértes-Bakony és a szegszárdi hegyekig. Alakja egyközényhez hasonló. Egész területe mintegy 1700—2000 □ mfldet tesz s Ugocsa, Bereg, Ung, Szatmár, Szabolcs, Zemplén, Borsod, Bihar, Hajdu, Heves, Jász-Kun-Szolnok, Békés, Csanád, Csongrád, Pest-Kun, Fehér, Tolna, Bács, Arad, Torontál és Temes megyéket foglalja magában egészen, vagy részben. E területnek, melyet **pesti medencének** is neveznek, tenger fölötti átlagos magassága 98 m.-re tétetik. A legnagyobb mélyedés vonalát rajta a Tisza és ennek mellékfolyói jelölik. E nagy sikság felülete egészben véve vizszintes síknak látszik, jóllehet kisebb-nagyobb emelkedései, domborodásai (buckák, földhányások egyenként vagy sorjával) vannak, melyek azt hullámossá teszik. Nagyobb mélyedései csak nehány helyen vannak. Ezek közt legterjedelmesebb az ugynevezett »Édestengerállás«, melynek közepe táján Kalocsa fekszik. Az egésznek teknő alakja van s két végét körülbelül Solt és Baja városok jelzik. Egyéb mélyedéseit többnyire tavak, mocsárok és lápok töltik be. Az alföldnek Tiszán inneni és túli részei közt sok tekintetben feltünő különbség van. A Tisza és Duna között terülő részét ugyanis általában sárga homok boritja, melyből csak szigetenként válik ki egy-egy darab agyagos terület. Vizben szegény s itt-ott terméketlen sivár futó homokká fajul. Bács- és Csongrádban több helyt szikes és salétromos a talaj. Egészben véve különben eléggé termékeny mindenütt, kivált pedig déli részein. Fent, a Zagyva vonalától északkeletre több a viz, s előbb a fekete homok, odább pedig az agyag talaj a túlnyomó. A Tisza balpartján elterülő rész már jóval változatosabb. Először is a Tisza számos mellékfolyói a legtöbb helyet bő vizzel látják el, másfelől a talaj túlnyomólag dús televényből áll, kivévén a Temes folyó vonalán alúli részt, melyen sok a mocsár és a homokos pusztaság, továbbá a Hortobágy, Ér, Berettyó és Körösök összefutási vidékét környező s négy megye területére benyuló Sárrétet, melynek ingoványos fölszine főleg csak legelőknek és nádasoknak enged helyet, nemkülönben a Nyirséget, mely általában homokos terület, s végre az ecsedi láp ingoványos területét a Kraszna folyó mentén. Innen észak felé, a Tisza felső folyásaig megint televényes a talaj s termő ereje kitűnő. Igy ez a medence, noha egyes darabjai mind alkati, mint tájképi tekintetben kietlen sivatagok, egészben véve mégis gyönyörü részét képezi a birodalomnak és főfő alapjául szolgál az ország mezőgazdasági tevékenységének.

Fensikok csak gyéren és csekély kiterjedésben fordulnak elé hazánk területén úgy, hogy itt inkább csak magas fekvésü völgytágulásokról lehet szó, minők a gyergyói, barcasági és mezőségi magasabb fekvésű térségek a Maros és Olt mellékén a királyhágón túli kerületben.

Vizrajzi viszonyok. A magyar birodalom területének legnagyobb

részét elég bőven ellátta a természet forrásokkal és folyóvizekkel; de némely mészkőzetű hegyes vidék érzékeny szükséget látviz dolgában. Igy pl. a Vértes hegységnek Dunára dülő ágazataiban kevés a forrás, a folyóvizek pedig csaknem teljesen hiányzanak; a tornai hegycsoportban, valamint a horvát végvidéken a meglevő kevés patakok is jó részben a föld alá merülnek s nagyrészt többé elő sem bukkannak. Szintén szegény viztartalmú a Mátra-hegység. A nagy egészet tekintve, aránylag legkevesebb folyó viz van a Duna és Dráva közén; a Duna és Tisza közén pedig a többnyire sós vegyületű apró tavakon kivül legfölebb nehány időszaki vizű ér van. Egészen másként áll a dolog az ország északi és keleti nagyobb részén, hol a vizek mind számra, mind bőségre nézve gazdagon fordulnak elé. A baj csak az, hogy hazánk vizei mind a Dunába sietnek s igy a közlekedésnek főleg kifelé különböző irányú ereiül nem szolgálhatnak, sőt befelé is csak korlátozott mértékben használhatók vizi utakul. Igy a Tisza, e legnagyobb honi folyónk, ma legfölebb csak Szolnokig alkalmas a rendes gőzhajózásra; a Maros csak időnként járható egy darabon; a Dráva és Száva szintén csak nehány mérföldnyire birja el a gőzhajózást. Ehhez járul, hogy a csatornák közül is csak az egy Ferenc-csatornának van némi jelentősége az ország ilyetén vizrajzi viszonyainál fogva. Mindemellett tetemes (362 mfld a nagyobb, s még 327 mfld. kisebb hajók számára) hosszúságuak lennének az ország vizi utjai, ha a folyók kellőleg szabályozva volnának. A külfölddel való összeköttetést azonban minden körülmények közt csak az egy Duna tarthatja fenn, s ez is csak Németország és a Feketetenger felé, a mennyiben a csekély kiterjedésü magyar tengert áttörhetetlen akadályok zárják el a Duna vizkörnyékétől. Vizeinkről különben a következő részletesebb rajz adható.

Folyóvizek. A magyar birodalom folyói, kevés kivétellel csaknem mind a Duna vizkörnyékéhez tartoznak. Igy a Duna a magyar birodalom fő vizere s tehát legelső folyója. Utána következik ennek a Tisza, mely egész vizkörnyékét amazzal egyesíti. Többi folyóink mind messze mögötte állnak nemcsak a Dunának, hanem a Tiszának is. A Duna környékétől csak nehány jelentéktelen határszéli folyó válik el s egyesül más vizkörnyékkel. Emlitendőbb folyóink névszerint a következők:

A Duna (l. II. köt. 408. old.), Európának a Volga után legjelentékenyebb folyama; Baden nagyhercegségben ered, és 3 nagy s ugyanannyi kisebb torkolattal a Fekete tengerbe szakad. Dévénynél jut Magyarországba, magyar földön 116 mfldnyi utat tesz, és birodalmunkat Orsovánál hagyja el. Útja közben több helyt elágazik és szigeteket képez, melyek között legnagyobb a Csallóköz. Szélessége Pozsonynál 900, Gönyönél 1200, a budapesti lánchidnál 1440, Szt. Gellért hegyénél 960, a Csepel sziget felső végénél 3600' s alább is sokszor változik. Épen ily változatos a mélysége is; néhol a sodrában 0 ponti vizállás mellett 6—8, másutt 15—50, sőt 50—70' között is változik. A magyar birodalom területén mindenütt hajózható e folyó; de Báziás és Orsova közt sok akadálylyal kell a hajózásnak megküzdenie. Mellékfolyó jobbról: **A Lajta,** mely a stajeri hegységben ered s a Duna mosonyi ágába szakad; hossza 24 mfld. — **A Rába** Stajerországban ered, s felvévén a Répce v. Rába jelentékenyebb mellékfolyót, Győr mellett szakad a Dunába; hossza 45 mfld. s Körmendtől kezdve hajókázható. — **A Sárviz** a velencei tóból és a Balatonból kifolyó vizeket, péld. a Kapost s ezzel

a Siót, Nádast, stb. felvévén, Tolnánál egyesül a Dunával. — **A Dráva** Tirolban ered, Friedau (Ormosd) közelében a m. korona területére ér s Magyarországot Horvát- s Szlavonországtól elválasztván, Eszéken alul a Dunába ömlik: hossza 88 mfld., miből a magyar területre 47 mfld. esik. Jelentékenyebb mellékfolyói ennek: a Mura, Ternava, Lendva stb. — **A Száva** Krajna északnyugati szögletében ered, Horvátországot szeldeli, a magyar birodalmat Bosnyák- és Szerbországtól elválasztja s Zimonynál a Dunába szakad; hossza 123 mfld. Mellékfolyói: a Kulpa, Unna stb. A Duna mellékvizei balról: **A Morva,** mely Magyarországból jön, Szakolca közelében éri el a magyar földet s Dévénynél ömlik a Dunába; hossza 52 mfld. — **A Vág** két főforráspatakból: a a fekete és fehér Vágból támad a Királyhegy oldalán Liptó, Gömör és Szepes megyék összeszögellésénél s aztán Liptó, Árva, Turóc, Trencsén és Nyitra megyék területét szeldeli és Komárom megyében Gutánál az érsekujvári Dunába ömlik s s innen kezdve Vág-Duna a neve. A vág hossza 49 mfld. Számos mellékfolyója van. — **A Nyitra és Zsitva** (számos mellékfolyóikkal) a Vág-Dunába szakadnak. — **A Garam,** mely Gömörben ered, Zólyom és Bars megyéket szeli, Esztergom és Hont megyéket is érinti, 36 mfldnyi tekervényes utjában számos apró folyócskát szed fel s Párkánynál, Esztergom átellenében a Dunába ömlik. — **Az Ipoly** a málnapataki hegyekben ered Nógrád, Zólyom és Gömör megyék összeszögellésénél. Vizkörnyéke kiterjed Nógrád és Hont megyék nagyobb részeire s 28 mfldnyi kanyargós utját Szob közelében végzi, hol a Dunába szakad. Jobbról-balról igen sok csermely és patak ömlik bele.

A Tisza Magyarországnak szorosb értelemben vett főfolyója, Mármaros megyében ered több forrásból, melyek a Fekete- és Fehér-Tisza folyócskákat, ezek pedig egyesülésük által a valóságos Tiszát alkotják. Ez Tokajig nagy kanyarulatokban nyugoti, azontul déli irányt követ, a magyar alföldet csaknem középen szeli s Titelen alul a Dunába ömlik. Pályájának hossza a tömérdek kanyarulat miatt eredetileg 174 osztr. mfldet tett, de az 1846-ban meginditott szabályoztatása által már is tetemesen megrövidült, s ha elkészülend mind a 107 átvágás, akkor folyása körülbelül 63 mfddel lesz rövidebb. Egyenes vonalban 82 mfldre van a torkolata a forrástól. Mellékfolyói a jobb oldalon: a Kászó, Szopurka, Apsica, Tarac (Mármaros egyik jelentősb folyója), Talabor, Nagyág; továbbá a **Bodrog,** mely a Latorca, Szernye, Csaronda, Ung, Laborc, Ondova és Tapoly egyesüléséből ered s Tokajnál ömlik a Tiszába; hossza 37 mfld. — **A Sajó,** mely kies és jobbára termékeny völgyön fut keresztül, s a Tarca, Rima, Hernád folyókat és ezek mellékfolyóit fölszedi, Keszneytem mellett szakad a Tiszába. — **Az Eger** csak 9 mfld hosszu. — **A Zagyva** Nógrád megyében ered, s a Galga-Tarnával egyesülve, Szolnoknál szakad a Tiszába; hossza 22 mfld. — A Tisza mellékfolyói a baloldalon: **A Vissó,** az **Iza,** a **Szaplonca,** a **Batár** a **Tur**; továbbá a **Szamos,** melylyel északi Erdélynek vizei kerülnek a nagy magyar medenczébe. A Szamos két ágból, nagy és kis Szamosból ered Erdélyben; hossza 66 mfld. Az északkeleti ág a nagy Szamos, a nyugati a kis Szamos, mely ismét két ágból áll, t. i. hideg és meleg Szamosból. A két Szamos Deésnél egyesül és Naménynál ömlik a Tiszába. A Szamos mellékvizei közül legjelentékenyebbek: a Kraszna (hossza 24 mfld), Lápos, Almás, Sajó, Ilosva, Ilva, Szilágy, Betlen, Nádas stb. — **A hármas Körös:** a Sebes-, Fekete- és Fehér-Körösből egyesült s a Berettyó, Hortobágy, Kadarcs és Kösély vizeket fölszedvén, Csongrádnál a Tiszába ömlik. — **A Maros,** Erdélynek legnagyobb folyója, a Hargitta hegységben a Tarkó alatt (Gyergyó-Sz-Miklóson alul) ered s előbb északnak, majd délnyugotnak s végre nyugotnak kanyarodván Szegednél szakad a Tiszába; hossza 90 mfld, miből Erdélyre, hol 105 mellékvize van, 56, Magyarországra 34 mfld. esik. Erdélyben Maros-Ujvártól kezdve hajózható, Aradtól kezdve pedig gőzösök is járhatnak rajta. Mellékvizei közt jelentékenyebbek: az Aranyos, Ompoly, Görgény, Nyárád, Nagykükülló, Kiskükülló, Sztrigy, Cserna stb. — **A Béga** két csermelyből ered Krassó megye keleti határán és Titelnél ömlik a Tiszába, hossza 33 mfld. Medre szabályozva van s az egész folyó »Béga csatorna« név alatt ismeretes. Nagyobb része hajózható.

A Tisza tokolatán alul több kisebb folyón kivül még a Temes ömlik a Dunába. **A Temes,** mely a volt román végezred

területén ered, a Bégával zsilipes csatorna által áll összeköttetésben ; hossza 45 mfld., Dubovác fölött szakad a Duna egy ágába. Legjelentékenyebb mellékfolyója a Berzava. A déli határhegységen áttörő vizek között legjelentékenyebb a Maros forrásvidékétől Prázsmárig délnek, onnan az Erdővidék felső részeig északnak, majd délnyugatnak s végre egészen délnek kanyarodó **Olt**, mely a Fekete-ügy nagyobb mellékfolyót fölvéve, a Vöröstoronyi szoroson át fut ki az oláh lapályra s azon végig a Dunába.

A Duna környékébe nem tartozó folyók részint az adriai, részint a keleti tenger felé futnak.

Az Adriai tengerhez tartozó folyók mind rövid partfolyók, mint a **Zermagna**, Dalmátországnak egyik legjelentősb folyója, mely Popinánál ered s a novigrádi öbölbe szakad ; hossza $7^1/_2$ mfld. **A Lika** Kuklic vidékén ered s több csermelyt szedvén föl, Livopolje környékén eltünik, mint szokták mondani a föld alá buvik. E partvidékeknek még több csermelye és folyója is elbuvik a föld alá, péld. a Korbava, mely Salamunicsnál buvik el ; a Lepenica Fucsinnél, a Velika-Voda Lokvénél, a Suchi-Potok Csernilugnál buvik el. — **A Kerka** Topogliénál ered egy sziklabarlangból és Zalton falunál ömlik a tengerbe. Torkolata előtt gyönyörü esése van. — **A Cetina** több apró tócsából ered Verlikkánál, nehány zuhatagot képez s Almiszsza mellett szakad a tengerbe ; hossza 13 mfld. — **A Narenta** Bosnyákország és Hercegovina közt ered s 12 torkolattal szakad a tengerbe ; hossza 21 mfld. Jó darabon hajózható.

A keleti tengerbe csak a Dunajeccel egyesülő Proprád jut. Ez a magas Tátrában ered a poprádi tóból és Galicia területén ömlik a Dunajecbe ; hossza 20 mfld.

Tavak és mocsárok. Alföldi tavaink közül a Balaton és Fertő Európának legnagyobb tavai közé tartoznak. — **A Balaton** Veszprém, Somogy és Zala megyék között terül el ; hossza 40,190, szélessége 3—4000 öl ; területe 9—10 □ mfld., középmélysége 4—6′, de Tihanynál 24 öl. A Zala folyócskán kivül 31 patak ömlik belé, s partjain 9 forrás fakad ; belőle pedig a Sió ömlik ki. Különösségei közé tartozik az, hogy néha minden észrevehető ok nélkül felháborodik, és hogy nagy hidegben néha jege nagy robbanással, mit riadásnak neveznek, fölpattan, s végre, hogy a tihanyi félsziget környékén az ugynevezett kecskekörmök találtatnak benne. A halászatnak kedvez (balatoni fogas) és gőzös is jár rajta. Környékét a minden oldalról reá dülő hegyek festői szépségüvé teszik. — A **Fertő** Moson és Sopron megyékben fekszik s a Hansággal együtt körülbelől $5^1/_2$ □ mfldnyi tért foglal el ; mélysége 5—13′ ; sok hal van benne. Ujabb időben csaknem egészen kiszáradt, de aztán ismét megtelt. A többi alföldi tavak sokkal kisebbek, jobbára csak tócsák vagy pocsolyák, melyek nyáron gyakran kiszáradnak. Számuk különben igen nagy ; igen sok van a Duna és Tisza közötti területen, péld. Pest és Bács megyékben. Említésre méltó a **Palicstó** Szabadka mellett. A Tisza felső lapályán, ugyszintén a Duna jobb oldalán is vannak efféle tavak, péld. a **Velencei tó** Fejérmegyében. — Hegyi tavaink szintén számosak ; többnyire tengerszem a nevök. A magas Tátrán legalább 38 kis tó van ; a legjelentékenyebbek : a **Csorbai** és **Szmercsini tavak** és a nagy **Halastó**. A bánsági havasokban van a **Sastó**, melyből a Karas folyó ered. Horvát- és Szlavonországban legnevezetesebbek a **Plitvička tavak**, szám szerint 12. Erdélynek legnagyobb hegyi tava a **Szt. Anna** tava, legnagyobb alföldi tava pedig a **cegei tó** a Mezőségen. A fogarasi hegységben csaknem minden csúcs alatt van egy tengerszem. — Az ország legnagyobb mocsárvidéke a Berettyó, Hortobágy és Sebes-Kőrös mellett terjed el — neve **Sárrét**. Ez körülbelől 30 □ mfldet foglal

el, s legnagyobb részben Jász-Kun-Szolnok, Békés és Bihar megyékhez tartozik. Csatornázások által nagy része már ki van száritva. Az **ecsedi láp**, mely a Kraszna szétterült vizéből származott, Szatmár megyében körülbelől 4 □ mfldet borit, mélysége 4—8′. Ez is csaknem egészen ki van száritva. Ugyszintén száritják az **alibunári** és **illancsai** mocsárokat is. (Az ásványos vizekről alább lesz szó.)

Csatorna nem sok van még hazánkban, jóllehet a folyók szabályozása körül roppant földmunkák és átvágások készültek ujabb időben. A régibb csatornák ezek: A **Ferenc csatorna** Bácsbodrog megyében a Dunát a Tiszával köti össze, hossza 15 mfld., szélessége 20 öl, mélysége 4—6′, a hajózásra alkalmas és egyszersmind öntözési célokra is szolgál. Vizét öt zsilip tartja kellő magasságban. — A **Béga** csatorna a Bánságban 22 mfld hosszu, hajózásra azonban csak részben alkalmas. — A **verseci** csatorna Temes megyében, a **berzavai** Temes-Torontál megyében van; a **Sárviz** (vagy **Nádor**) csatorna 23 mfld., a **Kapos** (vagy **Zichy**) csatorna 15 mfld., az előbbivel Simontornyánál ér össze; a **Siócsatorna**. Ez utóbbiak a Dunán tul vannak. Végre a **vukovár-számáci** csatorna Vukovártól a Száváig ($8^7/_8$ mfld.)

Földtani viszonyok. Magyarország hegységének földtani szerkezete, némely helyi sajátságokat leszámitva, általánosságban az Alpesekéhez hasonlit. A hegységek főtömege néhol gránit, melyre jegeces palakőzetek támaszkodnak, néhol pedig u. n. mezozói kőzetek, melyekhez a harmadkori képződmények sorakoznak. A paläozói kőzetek hazánkban aránylag kevésbé vannak képviselve; de annál nagyobb fejlődésüek a mezozói rakodmányok. Ezek vagy gránit és jegeces palából álló hegységet szegélyeznek, vagy nagyobb hegyláncolatoknak képezik az alaptömegét. Némely vidéken a harmadkori képződmények is alkotnak önálló dombsorokat. Az általános leplet a diluvialis képződmények képezik, melyek alul azonban az alsóbb kőzetek a magaslatokon ki-kiemelkednek. A jelenkori rakodmányok részint a folyók mentében s azok árterein vannak elterjedve, részint pedig futó homok alakjában boritanak kisebb-nagyobb területeket. Helyenként mésztuffok is találhatók, melyek mésztartalmu források csapadékai gyanánt tekintendők.

Égalj és **termények.** Hazánk felszinének alakulása olyan, hogy rajta a hőmérséknek nagyon különbözőnek kell lennie, s valóban észlelhető is e területen a hőmérséknek majdnem minden fokozata az alpesi zord éghajlattól az alföldnek csaknem forró övi éghajlatáig. Ezek dacára is azonban három sajátosabb éghajlati fokozatot lehet hazánkban észlelni, u. m. a hegységi éghajlatot, mely leghatározottabban a Kárpátok északi és keleti részeiben tűnik föl; aztán a kis magyar (pozsonyi) medence éghajlatát, mely főleg Pozsonytól Esztergomig uralkodik, de melyhez egészen hasonló még egyfelől a Mura és Dráva, másfelől a Közép-Tisza, a Kőrös és Maros mellékének éghajlata, is; s végre a nagy magyar (pesti) medence éghajlatát, mely főleg a Duna és Tisza közén észlelhető. Ezektől lényegesen különbözik egyrészről Erdélynek, másrészről az adriai tenger partvidékének éghajlata. Az egész ország közepes évi hőmérséke + 5.° és + 14 (cel-

siusi) fok között ingadozik. Legmagasabb az évi közép hőmérsék Fiumében (13.96 C°), közepes Sopronban (10.07 C°), Komáromban (9.91 C°) és Kassán (8.99 C°), legalacsonyabb pedig Árva-Váralján, Csikban (6.72 C°) és Késmárkon (6.26 C°) stb. A pozsonyi medencében átlag + 9.16 C°-nyi (Pozsonyban 10 C°) évi középhőmérsék uralkodik, mig a pesti medencében a főváros közelében 11—11.6 C°, Szegeden 11.3 C°, Debrecenben 10.7 C°, Zimony és Pancsova vidékén pedig 11.3 C°-nyi az évi közép hőmérsék. Az erdélyi 6.7 és 10.3 C° közt ingadozó évi közép hőmérsék átlagos középszáma 8.8 C°-ra tehető. Erdélyben legcsekélyebb évi hőmérséket Gyergyóban és Csikban lehet észlelni. Végre az adriai tenger melléke 14 C°-nyi évi közép hőmérséket muat. Ez adatok szerint a magyar birodalom területén az évi közép hőmérsék 1—3.7 C°-nyi különbséget tüntet föl; ennél azonban sokkal tetemesebb különbséget mutatnak a tél melegségi viszonyai. Ha pedig a hőmérséknek itteni végleteit tekintjük azt találjuk, hogy a különbség azok közt 68.6 C°-ra rug. A legéjszakibb hegyes vidéken (Árva-Váralján) a legmagasabb hőfokot + 34.28, a legalacsonydbbat pedig — 34.38 C°-nak találták; ellenben az Alföld déli vidékein a legnagyobb hőség + 41.3, a legnagyobb hideg pedig 22.5 C° is szokott lenni. A hőmérséki végletek legcsekélyebbek a Duna nyugoti és délnyugoti vidékein, meg a bányavidék erdőben gazdag hegységeiben. A magyar birodalom hőmérséki viszonyait a napi hőmérsék nagy változásai jellemzik. Igy az Alföld napi hőmérsékének különbsége nyáron 13—15 C° s főleg nyár végén + 4—5 C°-os reggelekre nem ritkán + 30 C°-nyi meleg délutánok következnek. — A tenger hatása alatt álló Adria melléki részeket kivéve, hazánk éghajlata általában **kontinentális** (szárazföldi,) mit főleg a légnyirkossági és csapadéki tünemények igazolnak legfeltünőbben. A növényi életre nézve nagyfontosságu a **fagyos**, vagyis azon napok száma, a melyeken a hőmérő a fagypont alá esik. Az ilyen napok száma nálunk a két nagy rónán 73, a hegységekben 100, Erdélyben 110, a legészakibb fekvésü Kárpátokban pedig 140—150 is. Legkevesebb az ily napok száma az ország déli és délnyugoti részein, ugy, hogy pl. Zágrábban csak 50, Fiumében pedig csak 10—15 ilyen nap szokott előfordulni. Az ilyen napok nem egymásutáni folytonosságban szoktak következni, hanem felváltva, miből a hideg visszaesései állnak elő, minek legsujtolóbb következményei nálunk főleg májusban tapasztalhatók.

Legnagyobb légnyirkosság nálunk télen, még pedig leginkább januárius hónapban észlelhető és e jelenség általánosnak mondható. A legcsekélyebb légnyirkosság ellenben már helyileg nagyon eltérőleg oszlik meg ugy, hogy a sikföldön és a déli vidékeken julius és augusztus, Erdélyben és a felvidéken pedig inkább április és május a legszárazabb hónapok. E mellett az őszt általában nagyobb mérvü nedvesség jellemzi mint a tavaszt. Ha a nyirkossági maximumot 100%-ra tesszük, mindenütt azt tapasztaljuk, hogy a hegységek átlagos évi nyirkossága 81.5, a nyugoti, déli s erdélyi vidékeké 76.5, az alföldé pedig csak 71%-ig emelkedik; igy tehát hazánk légnyirkossága által 8%-kal csekélyebb, mint északi Németországé. Innen, meg az erősebb légáramlásból magya-

rázható meg a nálunk előforduló rendkivüli elpárolgás, mely az utóbbi években oly nagyon fölülmulta a nyert esőmennyiséget. Szakértők ebben a körülményben keresik a kulcsát a Fertő előbb-utóbbi kiszáradásának.

A légcsapadék viszonyaiból még szembetünőbben kiviláglik, hogy mily jelentékeny különbség van a magyar és az észak- meg nyugateurópai éghajlat között. Hazánkban ugyanis az évi csapadék átlagos magassága 617.$_5$ milliméter, mely összeg 107 napra oszlik el. E csapadékból legkevesebb (mintegy 500 millimét.) jut a két síkságnak s legtöbb a hegységeknek, melyekben (pl. Árva-Váralja és Brassó vidékén) 840—900 milliméterig is emelkedik. Az itteni esős napok száma más országokkal és vidékekkel szemben nagyon csekély, ugy, hogy a két nagy síkságon az csak 96-ra tehető, minek aztán száraz években az a következése van, hogy a nagyobb mérvü esőzés is csak kevéssé szolgál a talaj javára, mivel az esőviz egy részről nagyon sebesen lefut, másrészről nagyon gyorsan elpárolog. Eső legtöbb van nálunk nyáron, noha olykor az őszi esőzések látszanak tulnyomósságot mutatni. E csekély esőmennyiség értékét még csökkenti az is, hogy az évek s hónapok szerinti megoszlás rendkivül egyenlőtlen, s épen innen van aztán, hogy némely években a nagy szárasság miatt nemcsak a gabnanemüekben és a takarmányban látunk szüköt, hanem járványoknak is ki vagyunk téve; más években ellenben a többnyire csekély folyammedrek miatt áradások támadván, 60—100 □ mfldnyi téreink kerülnek viz alá s esnek ki hetekre, sőt hónapokra a gazda-közönség kezéből. A h ó e s é s e k száma már szabályosabb korlátok közé szorul s inkább csak a magasságok különbözései tüntetnek föl benne jelentékenyebb eltéréseket. Igy a két nagy síkság 23, a nyugoti és délnyugoti részek 30—35, Erdély 44, a felvidékek pedig átlag 50 havazási napot számlálnak. A havazás időszaka rendesen november és május hónapok közé esik. Az időjárás tekintetében különben főleg az alföld rónáin tapasztalhatunk feltünőbb eltérést az itteni és a hasonló szélesség alatti nyugat-európai országok viszonyai között. A nevezett területre ugyanis a tenger mérséklő és kiegyenlitő hatása már ki nem terjedvén, az időjárás rajta igen ingadozó, sőt végletekben járó. Az általában igen szigoru, de változékony t é l az egyes években nagyon különböző; közönségesen november közepén kezdődik fagygyal s havazással, s a hideg már decemberben is gyakran magas fokra hág; de nem ritkán csak januáriusban áll be a nagyobb hideg. A leesett hóréteg többnyire csak néhány centimeter vastagságu s ritkán tartós, de többnyire gyakran megujul s helylyel-közzel a métert is meghaladja. A tél március elejével végződik s enged helyet a tavasznak, mely átmenet leginkább eső vagy esős viharok kiséretében történik; e viharokat azonban csakhamar északkeleti szelek, az esős borongást pedig derült, néha épen kellemes napok váltják föl. Maga a **tavasz** igen változékony s részben viharos és esős. A mi májusunk csak ritkán oly kellemes, mint más, hasonló szélesség alatti országokban. A májusi hőmérsék nálunk olykor 25—30 C°-ra rug s igy a növényzet rendes és kellő kifejlődését gátolja, mig máskor ugyanezen időben hideg esők, sőt fagyok okoznak rendkivüli károkat a vetemények- és ültetvényekben. A

nyár kezdetét nem ritkán erős, olykor jégesővel párosult zivatarok jelzik. A nyár leginkább junius elején, de néha már május végén kezdődik. s ilyenkor nagy hőség áll be. A nyár tartama alatt alföldünkön ritkán van eső, tartós eső meg csak kivételesen fordul elő: de annál gyakoriabbak a rohamos pusztító záporok. Az igy nyert kevés nedvességet s az azt követő üdülést leszámitva, a nyár napjai általában nagyon egyhanguak; a nyári éjjelek ellenben aránylag eléggé hüvösek, csakhogy a lég csekély nyirkossága miatt nem szülnek harmatot, még a hegyes vidéken sem mindig s mindenütt. A nyári meleg már nap kelte után kevéssel 22—25 C°-nyi, de napközben 35—37 C°-ra is fölemelkedik és napszállat utánig tart. Olykor a zivatarosan megeredt záporok csendes, országos esőkké enyhülnek s ilyenkor bár alig tartanak két napig, csodálatos jótékony befolyást gyakorolnak a növényzet fejlődésére. Gyönyörü s mindennapi jelenség nyáron az alföldön a **délibáb**, mely csöndes derült napokon legtöbbnyire délfelé támad és selyemfényü tengerként lepi el a tikkadt rónaságot, a meddig csak a szem beláthat. E büvös tünemény olykor október közepéig is megjelenik. Legállandóbb időszakunk az **ősz**, mely legrendesebb időjárási viszonyokat mutat, s leginkább szeptember és október hónapokra, olykor pedig november első felére is kiterjed. Nyugodt, langyos napok követik ekkor egymást s az égre csak ritkán tornyosodik állandóbb boru. Az éjjelek azonban, kivált az ősz közepén tul, már gyakran dérrel, majd fagygyal járnak, holott a nappali hőmérsék 20—25 C°-on áll majdnem alkonyatig. Legszomorubb az ősz átmenete a **télbe**. Vastag, szintelen felhőrétegek lepik el olykor hetekig az égboltozatot s gyakori, leginkább északnyugoti hüves, kemény szelektől kisért országos esők hütik a léget. Gyakran sürü, fojtó ködök ereszkednek a földre, mignem a szélnek északkeleti irányra fordultával beáll az első havazás és fagy s ezzel együtt a tél.

Termékenységre nézve a magyar birodalom a legáldottabb országok közé tartozik, különösen pedig a szorosabb értelemben vett Magyarország tünik ki e tekintetben, melynek mind állat-, mind növény-, mind ásványországa oly gazdag ugy a nemek, mint a fajok és egyedek tekintetében, hogy azok tüzetes tárgyalása és föltüntetése csak külön önálló müvekben volna megejthető. Miért is itten csak a legnagyobb általánosságra szoritkozunk és csupán az e czikkbe vonható adatokat soroljuk elő. Ugyanis:

a) **A növényországból** említésre méltók: mindenféle gabonafajok, továbbá kukorica, burgonya, hüvelyes vetemények, zöldség, répa, káposzta, paprika, gyümölcs, dinnye, szőlő, dohány, komló, kender, len, repce, sok fa, gubacs, gyógy-, mérges és festőnövények, valamint mindenféle takarmányfüvek stb. Bortermelésre nézve kevés európai ország mérkőzhetik hazánkkal, melynek minden vidékén termesztenek szőlőt, kivévén Árva, Liptó, Turóc, Szepes, Sáros és Máramaros megyéket és a károlyvárosi végvidék nagyobb részét. Leghiresb bortermesztő vidékek: a Hegyalja, Sopron és Ruszt, Ménes, a Szerémség, Szegzárd, a Balaton és Érmelléke, Eger s Buda vidékei. Az alföldön kerti szőlők vannak, lapályos homokföldeken, mint Cegléden,

Kőrösön, Kecskeméten stb. Hazánk növényvilága különben egészben véve olyan, mint közép-Európa benföldén; de azért emezzel teljesen azonosnak nem mondható. Van ugyanis 262 egészen saját növényfajunk, melyek közül 122 faj már Erdélyben sem fordul elé, 17 faj pedig kizárólag csak a Királyhágón inneni részekben terem, mig Erdélyben 12 kizárólagos fajon kivül 14 faj nő olyan, mely még csak Szibériában található. Végre Horvát- és Dalmátországban 208 oly növényfaj terem, mely nálunk egészen hiányzik. — b) **Az állatországból**, melyet hazánkban mintegy 14,000 faj képvisel, különösen kiemelendők: az erőteljes szarvasmarha, ló, juh, sertés, kitünő házi és vadászebek, szamár, öszvér, kecske, sok erdei vad (medve, farkas, róka, nyul, őz, szarvas stb.) nagy mennyiségben szelid és vad szárnyasok, tömérdek hal, rák, nadály, méh, kőrisbogár, selyemhernyó stb. A selyemhernyó tenyésztés leginkább a déli részekben kezd lábra kapni, péld. a katonai végvidéken, Tót-, Horvát- és Dalmátországban. A méhtenyésztés kiválólag Gömör megyében, a Duna és Tisza környéken és az erdélyi szászok közt foly nagy mértékben. Kártékony állataink száma roppant többséggel fölülmulja a hasznosakét. Különösen sok kárt okoznak koronként főleg az alvidékeken a sáskafajok és a kolumbácsi legyek. — c) **Az ásványország** főbb termékei: arany, ezüst, higany, réz, ólom, vas, horgany, dárdany, nemes opál, palakő, kén, kőszén, tőzeg (v. turfa), só, márvány, gipsz, porcellánföld, pipaagyag, salétrom, szikső, timsó, kőolaj, asphalt stb. Arany és ezüst legtöbb van Selmec, Körmöc, Nagybánya, Szomolnok, Oravica, Abrudbánya és Zalatna vidékein. A magyar korona területén egyre-másrá évenként 5765 márka aranyat termelnek, minek értéke körülbelől 2.190,900 frt. Az ezüsttermelés évi átlaga 70,854 márka, minek értéke körülbelől 1.786,000 frt. — Réztermelése a magyar birodalomnak 1859-ben tett 34,342 mázsát. Aranypor és hömpölyök a folyók fövényében és mellékein találtatnak, péld. a Duna, Maros, Tisza, Kőrös, Aranyos és más folyókban. Vas igen sok termeltetik Gömör, Zólyom, Liptó, Szepes, Sáros, Borsod, Torna, Abauj, Szatmár, Bihar, Krassó megyékben stb. Szén legtöbb kerül Pécsvárad, Oravica, Salgó-Tarján és a Sil folyó környékéről. — Igen nagyszerü márványbányák vannak Piszkénél és a szomszéd Almáson. — Leggazdagabb sóbányáink vannak Mármaros megyében Rónaszéken, Sugatagon, Szlatinán és Erdély területén Vizaknán, Parajdon, Tordán, Deésaknán s Marosujváron. Bányászatunk mindenesetre kiváló helyet foglal el Európában. Különösen fontos jelenleg vas- és szén-termelésünk. A kiaknáztatni szokott ásványok és ásványországi termékek összes évi értékét körülbelől 35—40 millió forintra tehetjük. Az emlitetteken kivül rendkivüli gazdagság rejlik a sok ásványos vizekben is, mikben Magyarország bővelkedik. A legnevezetesebb meleg források: a budai, mehádiai, nagyváradi, egri, sztubnyai, szliácsi, pösténvi, harkányi, krapinai, teplici források stb. Hideg ásványos vizek: a suliguli, borszéki, bártfai, cigelkai, szulini, koritnicai, parádi, szalatnyai, budai (keserü viz) stb. Magyar-, Horvát- és Szlavonországban körülbelül 1000 helység van, melyek határában ásványforrások bugyognak ki, köztük 64 melegvizü,

Erdélyben még nagyobb számmal vannak az ásványos és gyógyvizek. A mi a források hőmérsékét illeti, vannak olyanok, melyeknek hőmérséke a + 3 fokon alól marad, és vannak olyanok, melyeknek hőmérséke 46 s 51 R. fokig emelkedik.

A magy. tartományok termő föld területét összesen 4891 □ mfidre (szabatosabban 47.2 millió holdra) tehetjük, ugy azonban, hogy a *terméketlennek* maradó 8.3 millió holdra a háztelkek, utak, csatornák, folyók stb. is beszámitandók. Ebből esik:

	szántóföldekre	kaszálókra és kertekre	legelőkre	szőlőkre	erdőkre	nádasokra
	négy szögmért földenként					
Magyarországon	1300	452	539	51.5	874.6	32.8
Erdélyben	234	171.8	107.5	3.9	308.6	0.4
Horvát- és Szlavonországban	89	37.5	82.6	5.7	125.3	2
Katonai végvidéken	126.5	79.3	78.7	4.8	162	—
Összesen	1759.5	79.6	757 8	65.9	1542.5	35.2

Dalmátországban az összes termőföld tesz 9736 holdat.

Ipar dolgában még sok a tenni valónk. A magyar birodalom a kiválólag földmiveléssel foglalkozó országok közé tartozván, terményeink jobbára külföldön dolgoztatnak fel. De hogy ujabb időben e téren is haladtunk, tagadni nem lehet. Az új alkotmányos korszak, főleg pedig az *ipartörvény* létrejötte s a kereskedelmi és iparkamarák fölállitása oly lendületet adott ipari tevékenységünknek, hogy még egy tekintetben komoly versenyre keltünk a nyugotiakkal. Gép-, üveg-, porcellán-, kő- és cserépedény-, pipa-, papir-, bőr- és cukorgyártás, lisztkészités, pálinka- és serfőzés valóságos gyarapodást mutatnak. Ezek mellett emlitésre méltók a len-, kender- és gyapju szövetek, hamuzsir, szikső, timsó, salétrom és faáruk készitése is. Gépgyárak, vasöntő- és szerkovács mühelyek vannak Pesten, Budán, Temesváron, Resicán, Diósgyörött, Mosonyban, Nagycenken és sok bányászati és vasuti telepeken. — Hajókat a nagyobb folyók mellett fekvő városokban, pl. Szegeden, Aradon, Budán, Komáromban, Győrött stb. készitenek. Gőzhajók a budai és fiumei hajógyárakban állittatnak elő. Zenészeti és optikai müszereket készitenek Pesten. A pipagyártásban kitünnek Debrecen, Pápa, Selmecbánya, Szigetvár stb. — Cserépedényeket és kályhákat Magyarországon és Erdélyben igen sokat készitenek; különösen hiresek a csákvári göröncsérek munkái, a pécsi fehér kályhák és a rimaszombati edények. Kőedénygyárak vannak Nagymártonban, Pápán, Pécsett, Kőszegen, Körmöcbányán, Kassán, Iglón, Murányon, Rozsnyón, Apátfalván és Szilváson, Zágrábban és Krapinán. A porcellángyárak közt leghiresebb a herendi. — Az üveggyártást nagy mértékben üzik a magyar birodalomban s csaknem minden hegyes vidéken vannak üveghuták (v. üvegcsürök) s üveggyárak, de készitményeik még nem versenyeznek a külföld enemü gyártmányaival s aránytalanul többet adunk ki üvegárukért, mint a mennyit beveszünk. Jóval jelentékenyebb ennél kő- és agyagiparunk, mely utóbbi épen virágzónak mondható. — Malomkövek készülnek Sárospatak, Fony és Muzsaj mellett, valamint Erdélyben is; a fonyi malomkövek világhirüek. A fémiparban,

mióta az öntő-mühelyek a bányaterületeken kivül eső városokban is meghonosultak, jelentékeny haladást mutat föl birodalmunk ugy, hogy már a kiállitásokon is rendes, sőt élénk figyelmet ébresztő állást foglalunk el ebben a tekintetben is. A vasipar leginkább virágzik Gömör, Liptó-, Szepes és Hunyad megyékben. Takaréktüzhely és fecskendőgyárak vannak Sopronban és Pesten, harang és betüöntők Pesten, Budán, Temesváron, Sopronban stb. A magyar gépek és épitészeti öntvények hova tovább emelkednek tökéletességben, mind hirben, valamint fegyver-, waggon- és vasbutor stb. gyáraink valóban jeleseknek mondhatók. Az érczöntés, bádogos mesterség és cink diszitménygyártás teljes fontosságra emelkedett. — Az óra- és ékszergyártás, noha ez utóbbi egyik legrégibb iparág Magyarországon, csak mérsékelt kiterjedésü, noha a honi fogyasztás mellett külföldi megrendelések is elég gyakoriak e téren, minek főoka a kellőleg képzett munkások hiányában rejlik. Vegyészeti és gyógyszerészeti áruk készittetnek gyárilag Pesten, Nagyszombatban, Pozsonyban, Nagyszebenben, Ujmoldován stb. — A gyertya és szappangyártásban elhiresültek Debreczen és Szeged, de vannak Budán is nagy ilynemü gyárak s az erdélyi gyertyák közkedvességben részesülnek. Stearingyárak vannak Pesten, Nagyszebenben, Temesváron. — Az olajgyártás Magyarországon és Erdélyben nagyon el van terjedve, s len-, kender-, repczeolajat házi használatra minden nagyobb helységben készitenek. Olajsajtoló és tisztitógyárak vannak Pesten, Ujpesten, Rákospalotán s kisebbszerüek Székesfehérváron, Győrött, Pozsonyban, Kassán, Temesváron, Brassóban stb. Cservenkán 40 olajmalom müködik. — Gyufagyárak vannak Pesten, Pozsonyban, Besztercebányán, Radványban, Trencsényben, Szt. Mártonban, Dunaföldváron, Brassóban. — Festék-, keményitő- és pecsétviaszgyárak vannak Pesten. A pesti cinober kiváló jelességü. A serfőzés igen fontos iparággá fejlődött nálunk is s csaknem minden nagyobb városban találhatni serfőző házakat, — legnagyobb Pest közelében van, Kőbányán. Az egész magyar birodalomban 1859-ben 511 serfőző ház volt; pálinkafőzés pedig 4004. Más szeszes italokat Pesten s sok liquert Dalmátországban készitenek. 1861-ben volt Magyarországon 21 cukorgyár, Horvát- és Szlavonországban 2, Erdélyben 1. A legnagyobb cukorgyárak Magyarországon a mosonyi, sz.-miklósi, surányi és edelényi. A lisztermelés a legörvendetesb lendületet vette az utolsó években. A száraz, vizi és szélmalmok mellett mindinkább szaporodnak a gőzerő által hajtott műmalmok s csaknem minden nagyobb városunkban müködik egy, néhol több ilyen malom is. Budapesten van 14 nagyszerü gőzmalom, melyek a hajómalmok ez előtti nagy számát igen megapasztották a főváros területén. Nagy hirre tettek szert ezeken kivül a szegedi, debreceni, aradi, győri és miskolczi gőzmalmok. Fiumében van egy sütőmühely, melyben a hajósok számára naponként körülbelül 100 mázsa kétszersült készül. — A dohánygyártás állami egyedáruság. Legnagyobb dohánygyáraink Pesten, Kassán, Debrecenben és Fiumében vannak. — A gyapotipar nálunk még nem kaphatott lábra; leginkább csak a gyapotkelmék festésével és nyomatásával foglalkoznak s ilyen gyár igen sok van. Ó-Budán két nagyszerü karton és gyapotgyár

müködik. A gyapju iparban szintén hátra vagyunk. Finom posztót és egyéb gyapjukelmét csak a gácsi és zay-ugróci gyárakban készitenek; de posztósok számosan vannak Magyarországon és Erdélyben, kik durva posztót és egyéb gyapju kelméket készitenek. A pokróc és szürgyártás is el van terjedve, kivált Erdélyben s nálunk a tótok közt. A Bánságban és Magyarország több helyein, Erdélyben, Horvát- és Slavonországban és a végvidéken sok abaposztót állitanak elő. Az oláhnők különösen sok gyapjut dolgoznak fel. Vannak gyapjufonó gyárak Brassóban, Nagyszebenben, Guranóban és sok a volt soproni kerületben. Szakolcán gyapjuszövőgyár is van. A debreceni, rimaszombati, rosnyói csapók sok gubát és lótakarót készitenek. — A len- és kenderipar nálunk gyárilag csak igen kis mértékben üzetik; de a házi vászonkészités igen tetemes. — A selyemipar még épen fejletlen. Pozsonyban van egy szalaggyár; Nagyszenken, Hidján, Sopronban és Féltoronyban, a Bánságban, Erdélyben és a végvidéken vannak selyemfilandák. Jóval élénkebb ezeknél a ruházati ipar, mely termékeivel tetemes részt vesz az al-dunai tartományok piacain is. — A bőrkészités jelentékeny iparag nálunk, hol nyers bőr nagy mennyiségben kerül, noha ujabb időben már külföldről is (főleg Dél-Amerikából) jelentékeny mennyiségü nyers bőrt hozunk be gyári feldolgozás végett. Vannak nagyszerü bőrgyárak az ország különböző részeiben, pl. Kassán, Pozsonyban, Körmenden, Temesváron, Rosnyón, Késmárkon és kivált Budapesten, továbbá vargák, timárok az egész országban feles számmal. — A kalapgyártás is tetemes. — A papirgyártás virágzik. E részben csak mennyiségi tekintetben előz meg bennünket a külföld. Vannak számos papirmalmaink és nagyszerü papirgyáraink is. A legjelentékenyebb papirgyárak vannak Diósgyőrben, Nezsideren, Hermanecen, Szlaboson és Fiuméban. Sajtkészitéssel az egész országban mindenütt foglalkoznak, de kereskedésre nagyobb mennyiségben leginkább csak a liptóiak, zólyomiak, nógrádiak. gömöriek és a mezőturiak, állitanak elő sajtot. — A fésüsök is említést érdemelnek, s különösen sok csutorát és pipaszopókát állitanak elő a rimaszombatiak és debreceni csutorások. Pesten és Pozsonyban vannak szarugombgyárak. — A könyvnyomtatás és a photographia nagy lendületet vettek ujabb időben főleg Pesten és más nagyobb városainkban. — Faiparunk mind a nyers anyag bő voltánál, mind az e szakkal foglalkozó munkások képzettségénél fogva igen jelentékeny. A vesszőfonást a nép is ügyesen üzi, de a müfonás még csak itt-ott lel képviselőre; az asztalosmivesség, esztergályosság, fafaragás legjelentékenyebb a fővárosban, ugyszintén a kocsigyártás is, mely feltünő emelkedésben van, sőt termékeit már Németországba, a dunai fejedelemségekbe és Törökországba is szállitja ki, közönséges faáruk készitésével foglalkoznak az északnyugati hegyes és erdős vidékek tót és német lakosai, a Bakonyban lakó németek, a Biharban, a Bánságban és Erdélyben lakó románok, a székelyek, a katonai végvidék, Horvát- és Szlavonország lakosai. Fonott müvek készitésében nagyon hátra vagyunk, csak a Hajdukerületben van némi szalmakalap, — Marosszéken és Szeged környékén gyékonyfonó iparunk. A különböző iparágak termelési erejét illetőleg hadd álljanak itt a következő (nem

épen legujabb) számadatok. A vasipar hazánkban (a társországokat ide nem értve) 1871-ben 2.100,590 mázsa nyers vasat és 267,367 mázsányi öntményt mutatott fel. Vegyészeti gyáraink közül a 28 hamuzsirgyár évi termelése 3200—3500 mázsányi 40—50 ezer forint értékben; a 3 timsógyár 7—8 ezer m. timsót gyárt 55—60 ezer forint értékben; az 5 finomabb vegyészeti gyár különféle termékeinek évi mennyisége 30—40 ezer m. 150—200 ezer frt értékben; a 8 festékgyár 60—70 ezer m. terméket szolgáltat 800 ezer — 1 mill. forint értékben; mesterséges ásványvizeket 10 nagyobb gyárban készitenek körülbelül 1 millió frt értékben; a 9 gyertya- és szappangyár, a két paraffin és 286 olaj- és olajfinomitó gyár évi termelése mintegy 1 mill. 200 ezer frtnyi értékre rug; a 21 gyufagyár évi termelése 600 ezer frtnál több értékü; a 9 lőpor és 2 dynamitgyár 5000 s illetőleg 7—800 mázsányi terméke haladja a 200 ezer frt értéket; a 45 keményitő gyárból 45—50 ezer m. keményitő kerül ki 750—800 ezer frt értékben; a 8 csontliszt és spodiumgyár 6—700 ezer forint értékü árut termel; az enyvgyárak (7) és szurok- s viasznemüek gyárai közel 100 ezer, a légszeszgyárak (9) 1.500,000 frtot forgatnak; a malmok összes száma 24,924, ezek közt vizi malom van 17,229, szélmalom 854, gőzmalom 480, száraz-malom 6361, e malmok évenként egyre-másra 23.939,000 mázsányi lisztet termelnek. Nagyobb gyárilag kezelt szeszfőző intézet 971 müködik, sörfőző ház 349, cukorgyár 26, dohánygyár 9, tészta- és kétszersültgyár 3, pezsgőgyár 4, csokoládé-, pótkávé- és cukornemügyár 6, malátagyár 28, ecetgyár 66, mind 1870-ki adatok szerint. Pamutszövő gyárunk van 5, vattagyár 8, kallo-malom 35, posztógyár 9, karton vászon-festőgyár 3, zsinór-, gomb- és aranysodronykötőgyár 2, bőr- és bőrárugyár 20 (3.500,000 frtnyi évi termeléssel); gépgyár 28, ide nem számitva a nagy vasuti gépmühelyeket; gazdasági gépgyár 15, waggongyár 4 együtt 5—6 millió forint áru termeléssel; a hajógyárak között minden tekintetben első helyet foglal el az ó-budai, mely évente 2.650,000 frt értékü gyártmányt készit. Vasbutorgyár van 3, kapa-, kaszagyár 8, vasszeg-, sodrony-, láncgyár 16, réz-, érc- s ezüstműgyár 3, puska-, kés-, töltény-, edény stb. gyáraink száma még csekély. Müködik továbbá gőz-fürész 38 (.5200,000 frt értékü gyártmánynyal), fürészmalom 99, fapadlógyár 2, fabutor-, fadoboz, faszeg-, faláda stb. gyár 10, nád- és szalmaszékgyár 3 stb. Téglagyárunk van 185 harmadfél millió frt áru termeléssel, kályha-, fazekas-, kőedény- és porcellángyár 3, malomkőgyár 3, cseréppipagyár 9, üveggyár 31, tükörgyár 1, papirgyár 41, papirlemezgyár 2, több vonalzó intézet, nyomda, betüöntő stb. igen tetemes termeléssel. Ezen adatok természetesen csak az egyes, gyárilag kezelt iparágak jellemzőbb képviselőit tüntetik föl s főleg annak bizonyitását célozzák, hogy kedvező körülmények mellett a nagy ipar ezen országban nemcsak meghonositható, hanem virágzásra is emelhető. A kis ipar eléggé elterjedt és igen jelentékenynek mondható, főleg a nagyobb városokban. A kis iparral foglalkozók száma jóval meghaladja a 40 ezeret. Ujabban a házi ipar érdekében indult meg tevékeny mozgalom, s az eddigi jelek oda

mutatnak, hogy az eredmény sok tekintetben meg fog felelni a várakozásnak annyival inkább, mivel e tér eddig sem volt parlagon.

Kereskedés. Hazánk kereskedelmét illetőleg még mindig csak hiányos adatokkal rendelkezhetünk. Eddigelé csak arról lehetünk meggyőződve, hogy a haladás utján vagyunk ugyan ebben a tekintetben is, de eléggé kifejlett magyar kereskedelemről a nyugottal szemben még nem beszélhetünk, nem pedig annyival kevésbbé, mivel a vállalkozási szellem gyér volta mellett termelésünk még nagyon egyoldalu, azaz tulnyomólag nyerstermelés, nem mint az olyan államokban, melyekben a nyerstermelés és a műipar párhuzamos fejlődésben van, s e mellett a sűrűbb népesség nagyobb mérvü termelésre és fogyasztásra ád okot s alkalmat. Mindezek mellett is reménynyel tekinthetünk a jövőbe; mert ugy földrajzi helyzetünk, valamint szemlátomást fokozódó szellemi és anyagi müvelődésünk az iparral együtt kereskedelmünknek is fölvirágzást igér.

A kereskedelmi tevékenység hazánkban is háromféle, u. m. bel-, kül- és átviteli kereskedelem. A belkereskedelem főleg a házi és gazdasági közvetlen szükségletek szolgálatában áll; eladók és vevők találkozási helyei a vásárok (140 helyen; országos és hetivásárok), melyek azonban nagyobb fontossággal ma már csak ottan birnak, a hol a kiválóbb közlekedési vonalok találkozván, természetszerüleg nagyobb piacok keletkezhettek. Ilyenek ma különösen: Budapest, Győr, Pozsony, Sopron, Szeged, Debrecen, Kassa, Kecskemét, Miskolc, Ujvidék, Pécs, N.-Kanizsa, Sz.-Fehérvár, Arad, Temesvár, Kolozsvár, Brassó, Szeben, a társországokban pedig Sziszek, Eszék, Zágráb, Károlyváros és a tengerparti városok. Ennek a kereskedelemnek főbb cikkei: állatok, mezei és kerti termények, épitő és tüzelő anyagok, fémáruk, füszerek, élelmi szerek, bor, dohány és szivar, bőr- és szűcsáruk, gyapju, kézmű-áruk, s ruhanemüek, diszmü- és rövidáruk, könyv-, rajz- és zenemüvek, vegyes cikkek, fa- és agyagmüvek stb. A kereskedelemmel foglalkozók száma birodalmunkban 58—60 ezerre tehető. Külkereskedelmünk jellegét országunknak közgazdasági viszonyai szabják meg. Mi különösebben földipari nyers termelvényeinket osztjuk meg a külfölddel, mig ezekért cserében főleg az idegen, fejlettebb gyáripar és a melegebb éghajlatok termékeit kapjuk a világ piaczairól. A külkereskedelemnek főerei ránk nézve a Duna és a vasutak, melyek Európának csaknem minden országával összeköttetésbe hozzák hazánkat. A nemzetközi kereskedelemre nézve legközvetlenebb érintkezési pontok ránk nézve az ádriai tengeri kikötők, u. m. Fiume, Bucari, Zeng és Portoré. **Kivitelünk** főbb czikkei czukor, különféle füszerek, dohány és dohánygyártmányok, buza, rozs, kétszeres, árpa, zab, kukoricza, hüvelyes vetemények, liszt, repce, különféle olajos és veteménymagvak, szarvasmarha, sertés, bőrök (nyers és földolgozott állapotban), toll, szőr, serte, sajt, hus és huskészitmények, olajok, zsir, bor, szesz, épület- és műfa, hordódonga, só, cserzőanyagok, festőanyagok, gyapju, len, kender, vas, aczél, fonalak, vászonfélék, gyapju- és pamutáruk, üveg- és üvegáruk, apró áruk, gépek és gépszerek, rongy stb., csakhogy a magasabb gyáriparhoz tartozó czikkek inkább

csak vissza, mintsem kivitetnek, levén azok olyanok, melyek nálunk fogyasztókra nem találtak. Könnyebben tisztázható adatokat szolgáltat már a **behozatal**, melynek főbb czikkei a következők: kávé, déli gyümölcsök, czukor, gyarmati és fűszeráruk, dohány és dohánygyártmányok, szarvasmarha, sertés, bőrök, prémek, zsirfélék, fa- és egyéb olajok, szesz és szeszes italok, mü- és épületfa, kőszén és koaksz, kőolaj, festő anyagok, vas és aczél, különféle fémek, fonalak, vászon, lenáruk, pamut- és gyapjuáruk, öltönyök, divat, pipere stb. czikkek, selyemáruk, különféle szövött és kötött áruk, papiros és papirosáruk, bőráruk, porczellán- és cserépedények, üveg- és üvegmüvek, butorok s házieszközök, vasuti fölszerelési tárgyak, vas, aczél és egyéb fémáruk, gőzgépek és vasuti kocsik, gépek és géprészek, rövid- és diszmüáruk, játékczikkek, szappan és gyertya, nyomtatványok, képek stb. A behozatal és kivitel czikkeinek összes értékét majdnem lehetetlen szabatos számokban kifejezni. 1870-ben a behozatal 344.976,877, a kivitel pedig 342,876,945 forintnyi értéket mutatott föl; de, hogy ez adatok egymást megközelitése csak elméleti, alig is szükség megjegyeznünk, köztudomásu dolog levén, mennyire mögötte áll még folytonosan, sőt állandóan a valódi kivitel értéke a valódi behozatalénak, s e kedvezőtlen nemzetgazdasági állapot mindaddig csak csekély javulást mutathat föl, mig hazánk természetes piacza, az al-dunai tartományok kellőleg meg nem nyittatnak a magyar ipar s kereskedelem előtt.

Az átviteli kereskedelmet illetőleg még folyton csak egy vonalunk bir fontossággal, t. i. az Ausztria és a nyugoti államok, meg az al-dunai tartományok közötti vonal. Átviteli fontosabb czikkek nyugotról délkelet felé: kávé, czukor, faolaj, fonalak, szövetek, ruhafélék, divatáruk, bőr-, üveg-, vas- és aczéláruk s u. n. rövidáruk; délkeletről nyugat, s illetőleg Trieszt felé: gyapju, gabona, nyers bőrök és prémek. Az átvitel évi értéke 73.725,039 frtra rug. A kereskedést és ipart előmozditó intézetek: 36-nál több kereskedelmi és iparbank s hitelintézet, az osztr. nemzeti bank fiókjai, a magyar jelzálog hitelbank, a magy. általános földhitelrészvénytársaság, a magyar kereskedelmi bank, 12 ipar- és kereskedelmi kamara (Budapesten, Pozsonyban, Kassán, Sopronban, Debrecenben, Temesvárott, Aradon, Kolozsvárott Brassóban, Fiumében, Zágrábban és Eszéken) a magyar kereskedelmi bank, továbbá a magyar földhitelintézet, az »első magyar általános biztositó társaság», a Pannonia viszontbiztositó intézet, a kölcsönös segélyezési egyletek és a takarékpénztárak, minők már minden nagyobb városban vannak.

Közlekedési eszközeink: az országutak, folyami és tengeri hajózás, vaspályák, telegrafok, posta. — Országutaink csak részben dicsérhetők. Legjobbak a hegyes vidékiek, melyek tört kővel és kavicscsal töltetvén, általában könnyü járatuaknak mondhatók az év minden szakában. Nem ugy az alföldön, hol az épitőanyag kevés volta, vagy épen teljes hiánya miatt az országutak alig jobbak a dülő utaknál s épen ezért az esősebb évszakokban olykor nagy darabokon járhatatlanokká válnak. Pedig az állam igen tetemes összegeket fordit évenkint az utak épitésére és fenntartására. 1871-ben pl. 5,290,800, a következő évben pedig 4.150,469 frt

volt e czélra előirányozva. A határbeli, vagy dülőlutak már épen nagyon gyarlók s igen gyakran majdnem teljesen járhatatlanok. Országutaink egész hossza jelenleg mintegy 830 mfd, miből Magyarországra 770 Horvát-Tótországra pedig 60 mfd esik. Egyéb közutaink hosszasága 2410 mfdre tehető. Legnevezetesebb országutjaink: a budapest-bécsi, budapest-gráci, budapest-eszéki, pozsony-varasdi, vác-selmeci, budapest-kassai, kassa-duklai (Lengyelországba vezető), a szeged-temesvári, temesvár-nagyváradi, temesvár-n.-szebeni, temesvár-fehértemplomi, nagyvárád-kolozsvár-brassói, kolczsvár-nagybányai, a n.-szeben-brassói, vöröstoronyi, a miskolc-rima-szombati, putnok-rozsnyói, a hegyaljai stb.; továbbá az u. n. Via Carolina, Via Luiza és Via Josephina Horvátországban Károlyvárostól a tengerpart felé stb. A vizi közlekedés legfőbb utja birodalmunkban a Duna (169½ mfd), s ezenkivül még legalább 14 folyó van, melyeken kisebb-nagyobb hajók, talpak vagy tutajok járhatnak. A Dunán, Tiszán (127½ mfd), Száván (78.8 mfd), Dráván (32.8 mfd) gőzhajók járnak, valamint a Balatonon is; a Ferenc-csatorna egészen, a Béga-csatorna részben hajózható. A Dunán 1861-ben a duna-gőzhajózási társaság jármüvein kivül járt 17 gőzös, 35 vontatóhajó más vállalkozók részéről. A Dunán, Tiszán és a többi hajózható folyókon a gőzösökön kivül a legközelebb elmult években 738 gabnaszállitó evezős hajó is járt. (1870-ben az összes vizi utakon 1,039 fahajó és 149 gőzös (412 uszályhajóval) közvetitette a közlekedést. A vizi utak fenntartására 1872-ben 394,133 frt volt előirányozva. Legtöbb hajója van rendesen Szegednek és Győrnek, ezek után következnek Sziszek, Pest, Apatin, Baja, Pancsova, Tolna, Károlyváros, Komárom, Nagybecskerek, Dunaföldvár, stb. E hézagos adatokból is kitünik, hogy vizi közlekedési viszonyaink nem kedvezők. Különben is csekély számmal levő hajózható folyóink jobbára mind egy irányba futnak s az országnak csak nyugoti és délkeleti széleit kapcsolják össze, minélfogva az északi és keleti szélek ki vannak rekesztve a vizi uton való közlekedésből. Ezekhez járul az a sajnálatos tény, hogy a magyar gőzhajózási társaság bukása folytán (1873.) egész vizi közlekedésünk idegen kezekbe (osztrák dunai gőzhajózási társaság) jutott, s ezzel együtt minden hazai érdek és verseny leszorult a magyar vizekről. Tengeri közlekedésünk csekély, noha Fiumének s a tengerpart nehány más városának igazán jeles kikötői (szám szerint 11) vannak. A magyar-horvát tengerpartra (26 mfd) esik 10 messzejáratu, 24 rövidjáratu partihajó és valami 263 bárka és sajka. A fiumei kikötőbe 1869-ben összesen 3097 vitorlás és 85 gőzös érkezett teherrel, 3030 hajó pedig teher nélkül. 1870-ben azonban ugyanoda 1800 vitorlás és 246 gőzhajó érkezett 130,170 tonna tartalommal.

Tengerészetünk nyomott voltát a történeti okokon kivül főleg az okozza, hogy az osztrák-magyar tengeri forgalom a trieszti Lloyd-társaság egyedáruságát képezi s igy a verseny csaknem teljesen lehetetlenné van téve, s Fiume ugy szólván Triesztnek egészen ki van szolgáltatva. Egyik fő-főbaja továbbá tengermellékünknek, hogy hiányzanak ott a nagyobb tőkék, melyek lehetővé tennék, hogy a kikötős városok azokká legyenek, a miknek az anyaország, sőt az egész monarchia érdekében

lenniök kellene, t. i. oly forgalmi helyekké, melyek a behozatalt közvetitik, a kivitelt pedig elősegitik. Mostanáig még csak elegendő tárházaink sincsenek arra, hogy a világkereskedelem számára hasznot hajtó rakodó helyeket szolgáltathatnánk. Másik fő-főbaj pedig az, hogy Fiume még folyton szabályozatlan politikai helyzetben tengődik, mi nagy mérvben gátolja abban, hogy világvárossá emelkedjék. Egyik nagy baj azonban valahára el van háritva, az nevezetesen, mely onnan származott, hogy kikötő-városainkra nézve hiányzott a jó és olcsó közlekedés a birodalom belseje felé. Ma már az alföldi s illetőleg ennek folytatása, a horvátországi (de magyar állami) vasut egészen Fiumeig fut, s ennek folytán méltó reményünk lehet, hogy különösen vám- és pénzügyeink kivánt rendezése s általában közgazdasági viszonyaink munkában levő szabályozása mellett élénkebbé s jövedelmezőbbé váland tengeri kereskedelmünk is.

Vasut hálózatunk épitgetése még a harmincas években megindult (pozsony-nagyszombati lóvonatu és a magyar középponti vagy cegléd-szolnoki vasut), de az e térre irányuló tevékenység csak a kiegyezés létrejötte óta kezdett nagyobb mérveket ölteni s az ország érdekeivel kellő összhangzásba jönni; mert az előtt az osztrák kormány intézkedett e tekintetben is rólunk nélkülünk, vezetvén a vasutakat arra, a merre az ő érdekei kivánták, minek káros következéseit még sokáig fogja a magyar forgalom sinyleni.

Kész vasutvonalak a magyar birodalom területén jelenleg a következők:

1. A cs. k. szab. osztrák állami (délkeleti) vaspálya, mely az országot Marcheggtől Báziásig (Pozsony, Budapest, Czegléd, Szeged és Temesvár városok mentén) egészen végig metszi. Hossza $95._{04}$ mfld. Csatlakozik ezzel Temesvárott az arad-temesvári, Szegeden az alföldi, Czegléden a tiszavidéki, Prácsán a vágvölgyi, Marcheggben a bécs-ujszőnyi, Ujszőnyön a déli, Győrben a nyugoti és győr-eberfurthi vasut, s Jaszenován az oravica-steyerdorfi bányapálya.

2. A bécs-ujszőnyi vonal, melynek hossza $15._{42}$ mfld.

3. A déli cs. k. szab. vaspálya, melynek részei: a) a budapest-csáktornyai s az ezzel összefüggő székesfehérvár-ujszőnyi vonal, melyek hossza együtt $47._{51}$ mfld; — b) a nagykanizsa-soproni (tulajdonképen Bécs-Ujhelyig [$4^1/_2$ mfld] futó vonal, melynek hossza $25^1/_2$ mfld; — c) a nagykanizsa-barcsi vonal, melynek hossza 9 mfld.; és d) a horvátországi (kanizsa-zágráb-sziszeki, meg a zágráb-károlyvárosi) vonal, melynek hossza $25._{86}$ mfld. Az egész pálya hossza $107._{87}$ mfld.

5. A magyar nyugoti vaspálya, vagy székesfehérvár-kiscell-szombathely-csákány-jennersdorfi vonal, melynek hossza 46 mfld. ehez tartozik a győr-kiscelli vonal, melynek hossza $9._{5}$ mfld. Ehhez a pályához Székes-Fehérvárott és Szombathelyen a déli vasut csatlakozik.

5. A duna-drávai vaspálya, vagy zákány-dombovár-bátta-

széki vonal, melynek hossza 21.9 mfld. Ez a pálya Zákányban a déli vasuthoz csatlakozik.

6. A mohács-pécsi vaspálya, melynek hossza 8.25 mfld. Ez a vasut az alföldi meg a pécs-barcsi pályával csatlakozik.

7. A pécs-barcsi vaspálya, melynek hossza 8.93 mfld. Ez a pálya, mint az előbbinek folytatása, a déli vasuttal csatlakozik Barcsnál.

8. Az alföld-fiumei vaspálya, vagy a) a nagyvárad-csaba-szeged-zombor eszéki 34 mfldnyi, és b) az eszék-villányi 6 mfldnyi vonal. Ez a vasut Nagy-Váradon a magyar keleti vaspályával, Nagy-Váradon és Csabán a tiszavidékivel, Szegeden az osztrák állami vasuttal, Villányban pedig a mohács-pécsivel áll csatlakozásban.

9. A magyar kir. állami vaspályák, u. m. a) a budapest-hatvan-ruttkai vonal, mely 41 mfld. hosszu; — b) a fülek-miskolci vonal, mely 12$_3$ mfld. hosszu; — c) a zólyom-besztercebányai vonal, mely 2.8 mfld. hosszu; — d) a garamberzence-selmeci vonal, mely 3.1 mfld. hosszu; — e) a hatvan-szolnoki vonal, mely 8.9 mfld. hosszu; — f) a budapest-miskolci vonal, mely 24.1 mfld. hosszu. Ez utóbbinak három szárnyvonala van, u. m.: α) az 1.4 mfldnyi vámosgyörk-gyöngyösi, — β) a 2.2 mfldnyi füzesabony-egri, és γ) az 1 mfldnyi miskolc-diósgyőri; — g) A bánréve-dobsinai vonal, melynek hossza 9.2 mfld.; — h) a feled-tiszolci, mely 6$^1/_2$ mfld hosszu. Ezen rovat alá tartoznak még: i) a 13.6 mfldnyi zákány-zágrábi (déli vonal) 13$^1/_2$ mfld. — és k) a károlyváros-fiumei (22.8 mfldnyi vonalak. 1) A győr-sopron eberfurthi vonal győr-soproni része (12 mfld.) közelebb nyilt meg. E pályák összes hossza meghaladja a 140 mfldet (1062 kilometert), s velök öt más pálya áll kapcsolatban u. m. az osztrák állami, tiszavidéki és kassa-oderbergi e pályák északi vonalával, másrészről a déli és dunadrávai pályák a déli vonallal, mig e két külön álló rész közé két helyen a déli (most már szintén állami) vasut van beékelve.

10. A vágvölgyi vaspálya, mely még 5.9 mfldnyire, azaz Pozsony és Nagyszombat közt van kiépitve s illetőleg lóerőről gőzerőre átalakitva. Tovább épitését egy részről az 1773-i pénzügyi válság, más részről pedig a Stroussberg-féle bukás akadályozta. Ehhez csatlakozik a nagyszonbat-szeredi lóvonatu vaspálya.

11. A cs. k. szab. tiszai vaspálya, vagy cegléd-szolnok-p.-ladány-debrecen-nyiregyháza-tokaj-miskolc-kassai vonal, melynek hossza 76.76 mfld s melyhez 8 más vasút csatlakozik. Ehhez tartozik.

12. A cegléd-arad-temesvári vonal, melynek hossza 28 mfld. Továbbá

13. A püspökladány-nagyváradi vonal, melynek hossza 9 mfld. Végre

14. Az eperjes-tarnovi vonal, mely 7.1 mfld. hosszu, s melyet a fővonallal (11. p.)

15. A kassa-oderbergi vaspálya hoz összeköttetésbe abos-eperjesi (2.2 mfld. h.) szárnyvonala által. A kassa-oderbergi pálya

Iglo, Ruttka és Zsolna mellett halad el s a jablunkai szoroson lép ki az országból. Egész hossza 46.$_2$, Kassától a jablunkai szorosig pedig 39.$_5$ mfld.

Ez a vaspálya Kassán a tiszavidéki meg a magyar északkeleti, Ruttkán a m. k. állami, Eperjesen pedig az eperjes-tarnovi vasutakkal áll összeköttetésben.

16. A magyar északkeleti vaspálya, melynek részei a) a debrecen-szathmár-királyházai, 19½ mfldnyi vonal; — b) a nyiregyház-ungvári 12 mfldnyi vonal; — c) a s.-a.-ujhely-kassai 8½ mfldnyi vonal; — d) a szerencs-m.-szigeti vonal, melynek hossza 32 mfld. s végre e) batyu-munkácsi 2½ mértföldnyi vonal. Egész hossza tehát 75½ mértföld.

Ezzel a vasúttal Debrecenben, Nyiregyházán, Kerencsen és Kassán a tiszavidéki, Legenye-Mihalyiban pedig az első magyar galiczai vaspálya áll kapcsolatban.

17. A magyar-galiciai vagy l.-mihalyi-lupkov-przemysli vaspálya, mely az ország határán belül mintegy 14½ mfld hosszu.

18. A magyar keleti vasut, vagy a nagyvárad-kolozsvár-tövis-segesvár-brassói vonal, melynek hossza 63½ mfld. Ehhez tartozik: a) a kocsárd-marosvásárhelyi 8 mfldnyi, b) a tövis-gyulafehérvári 2½ mfldnyi és c) a kapus-nagyszebeni 6 mfldnyi vonal. Egész hossza tehát 80 mfld.

Kapcsolatban áll ez a vasút Nagy-Váradon a tiszavidéki és az alföldi Gyula-Fehérvárott pedig az első erdélyi vaspálya.

19. Az első erdélyi vasut, vagy arad-lippa-déva-piski-gyulafehérvári vonal, melynek hossza 29.$_{79}$ mfld. — Ehez tartozik a piski-petrozsényi, 10½ mfldnyi szárnyvonal. Ehhez a vasúthoz a tiszavidéki és a keleti vasútvonal csatlakozik.

20. A budapesti összekötő vasút. A Budapestet érintő vaspályák azon baja, hogy a Duna jobb és bal partja között a közvetlen összeköttetés hiányzott, rendkivül zsibbasztólag hatott a forgalomra minden tekintetben. E baj elháritása végett a kormány egy összekötő vasút épitését határozta el úgy, hogy a Dunát áthidalván, összeköttetésbe lépjenek egymással egyrészről a fővárosi pályaudvarok, más részről pedig szárnyvonalak épittessenek a fővámházhoz, a vágóhidhoz és a kőbányai sertéshizlaló szállásokhoz. A nagyszerü vasrácshid már készen áll s az egész terv maholnap megéri befejeztetését. E pályadarab a m. kir. állami vasútak igazgatósága alatt álland.

21. A brassó-tömösi vasút épülőfélen. Hasonlag

22. a temesvár-orsovai vasút, mely Temesvártól Karánsebesig már át is adatott a forgalomnak.

23. A bánréve-nádasdi vasút (Másod osztályú) 3.7 mfdnyi hosszú s csak teher szállitásra van berendezve. Épité a rima-murányi vashámor-társaság. Bánrévén a m. k. állami vasuttal csatlakozik.

E vasútak legnagyobb része állami biztositékot élvez. E címen a kincstárt évenként 14—16 millió frt közt ingadozó kiadás terheli, tehát mint az osztrák kincstárt, holott az osztrák vasútak közel kétszerte oly

hosszúak, mint a magyarok, s egyszersmind sokkalta jövedelmezőbbek emezeknél.

Kész vasutaink egész hossza e szerint mintegy 920 (6455 kilom.) mfldet tesz; mig 1867 végén csak 383.$_{94}$, 1871-ben pedig csak 459 mfldnyi állott forgalomban.

Tervben lévő vasutaink közül legnagyobb fontosságu lesz a budapest-zimonyi vonal, mely hazánk fővárosát egyenes összeköttetésbe helyezendi a Balkán félszigettel s az által kelettel. Dalmáciában most épült ki az első vasut Spalatótól Gravozáig.

A távirdavonalak hossza jóval meghaladja a vasutakét, a mennyiben ezek az országutak mentén is sok felé elágaznak s már nem csupán a jelentékenyebb helyeket kötik össze. Távirdáink részint államiak, részint társulatiak, mely utóbbiak főleg a vasuti közlekedés érdekeinek szolgálnak. A távirdavonalok hat kerületi főigazgatóság alatt (budapesti, debreceni, nagykanizsai, temesvári, kolozsvári és zágrábi) állnak, ezek pedig valamennyien a m. kir. földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumba osztott főigazgatóság alá vannak rendelve.

Táviró vonalaink hosszával együtt azok forgalma is évről évre gyarapodik. 1867-ben pl. még csak 890 mfldnyi vonalhálózatunk volt 2213 mfldnyi sodronyhosszasággal, s már 1871-ben az előbbi adat 1618, az utóbbi pedig 4790 mfldnyire emelkedett. Ma egy mfldnyi vonalhosszaság mintegy 3,$_{46}$ □ mfldnyi térre számitható árlagosan. Ugyanez utóbbi évben az állami távirő állomások száma 321, a vasútiaké pedig 329 volt; s e hálózaton 995 Morse-féle meg 13 Hughes-féle készülék müködött. Az 1871-i sürgönyforgalom 3,911,415. táviratra rugott 1.096,909 frt bevétellel s 1,399,938 frt kiadással, miből azonban 360 ezer ft új vonalak épitési s berendezési költségeire számitandók. A távirő (állami) hivatalnokok száma ugyanezen évben 1376 volt.

A posta kizárólag állami s már igen célszerüen van szervezve. A magyar postáknál jelenleg egy országos főigazgatóság és nyolc kerületi igazgatóság (budapesti, pozsonyi, soproni, kassai, nagyváradi, temesvári, nagyszebeni és zágrábi) alatt mintegy három ezer emberből álló személyzet müködik. A postahivatalok összes száma 1871 végén 1688 volt. A szállitási árak eléggé mérsékeltek. — A postai forgalom általában szerves összefüggésbe van hozva a vasutakkal; minélfogva a kocsi-posta forgalom csak a vasutaktól távolabb eső vidékekre szoritkozik s egyszersmind a személyszállitást is eszközli. A bérmentett, bérmentetlen és ajánlott levelek évi száma 36—40 millió darabra tehető, mig a pénz- és értékküldeményeket illetőleg az 1871-i adatok azt mutatják, hogy a mondott évben utánvételi szállitmány volt 772,972 darab 9,227,921 frt értékben, a postautalványok száma pedig ugyanakkor 1,156,885 darab 38,925,852 frt összeggel; végre közönséges csomagok 1,113,470 darab 4,292,062 font tartalommal, árumustrák 927,216, keresztkötésü küldemények 2,641,701, hivatalos levelek pedig 6,844,074 darab számmal.

Pénz és mértékek. A magyar birodalomban használt pénzek- és mértékekre vonatkozólag általánosságban elég a magyar-osztrák monar-

chia bevezetésére utalnunk. A monarchia két fele közt fennálló sajátságos viszony már magában sem engedi, hogy e tekintetben nagyobb eltérések legyenek az önállóság javára. A pénzláb hazánkban is ugyanaz mint a Lajthán tul. A pénzekre nézve sincs itt és ott lényegileg eltérés. Az egész különbség annyira terjed, hogy az 1867-i kiegyezés óta magyar köriratu pénzek is veretnek ugy aranyból, mint ezüst- és rézből is, de a legutolsó darabig ugyanazon értékkel, mint a Lajthán tul. Innen van, hogy a monarchiának ércpénzei mind a két birodalomban egyenlő és teljes forgalomban vannak. A bankjegyek még a tőlünk független osztrák nemzeti bank kibocsátványai. E tárgyban, valamint általában a bank- és vámügy szabályozása tekintetében most folynak a tárgyalások a magyar és osztrák kormányok között. Az ügy törvényhozási megoldása rövid időn be fog következni.

A mértékek szintén egyezők a Lajthántuliakkal. Azok, melyek különösebben magyar mértékek, inkább csak helyi természetüek. Közelebb azonban, vagyis 1876. jan. 1-én mindezen mértékek helyét a törvényesen elfogadott méter-rendszer foglalta el.

Pénzügy és **haderő.** Magyarország pénzügye csak az 1867-i kiegyezés után lett önállóvá. Azonban ez önállóság hazánkban is épenugy csak a belső államháztartásra vonatkozik, mint a monarchia másik felében. A közösügyekre vonatkozó kiadások innen is a közös pénzügyminister kezeibe folynak; ugyszintén azon 30% évenkénti részfizetés (quóta) is, melyet hazánk a kiegyezés kedvéért Austria államadósságainak kamataiból magára vállalt. Az uj aera létrejötte óta az önállóbb állami élet költségei és igényei egyszersmind a magyar birodalom első államadósságát is megteremtette. Államadósságunk összege már (az 1875-i kimutatás szerint) 68.028,651 frt, az arany árpótlék, valamint a vasuti kamatbiztositositások (15 mill.) odaszámitásával pedig mintegy 83 millió forint. Állami bevételeink az 1875. évben 153.850,596 frt, 1876-ban pedig 159.064,409 frtot tettek, mig kiadásaink ugyanazon években 175.516,153 frtra, illetőleg 170,623,682 forintra rugtak. E szerint a hiány az előbbi évben 21.665,557, 1876-ban pedig 11,559,273 frt.

Magyarország pénzügyi jövedelmei három főforrásból származnak, u. m: a) az állam gazdasági tevékenységéből, b) adókból, illetékekből és dijakból, és c) az állam hitelének igénybevételéből. Az állam gazdasági tevékenysége körébe tartoznak a posta és távirda kezelésén kivül a kincstári és kamarai jószágok, az állami ménesek, a bányászat egy része, a só és dohány mint egyedárusági cikkek, a lottó, az állam vasútai, az állami nyomda, az állami épületek s az állami ingó értékek (értékpapirok), melyek 1871-ben mintegy 35 millió frtot jövedelmeztek. Az adók stb. rovatába tartoznak 1) az egyenes adók, ú. m. a föld-, ház-, jövedelmi és személyes kereseti adók mintegy 45 millió frt évi jövedelemmel; 2) a fogyasztási adók, u. m. szesz-, bor-, hús-, cukor- és söradók, a bélyeg- és jogilletékek meg a dijak, minők pl. a fejedelmi és kegyadományozási, szolgálati, szabadalmi stb. díjak, összesen mintegy 25 millió frt évi jövedelemmel. Az állam hitelmüveleteinek tárgyai:

a földtehermentesitési, b) a szőlőváltsági adósság, c) a vasúti, d) a sorsjegykölcsön, e) a gömöri záloglevelek, s f) a kincstári utalványok.

Hadügyünk csak részben független. A közös (szárazi és tengeri) hadsereg (800 ezer ember), melyhez a magyar birodalom a határőrvidék polgárositásának befejezéseig 329,632 legényt ad, a közös hadügyminiszter alatt áll s német vezényszó mellett szolgál. A közös tengeri haderő áll 48 gőzhajóból 321 ágyúval és 22 vitorlás hajóból 97 ágyúval. A legénység létszáma (1871-i adatok szerint) 17,799 fő 7 tengernaggyal, 357 tiszttel, kik közül szolgálatban volt 2 tengernagy s 132 tiszt 4540 matrózzal. A magyar védkötelesek törvény szerint csak magyar ezredekbe oszthatók. — A védelmi rendszernek úgy megállapitása, valamint átalakitása mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik. A közös hadügyminiszter a delegatióknak, a magyar pedig a magyar országgyülésnek felelős. Egy önálló hadseregnek csupán magva van még meg hazánkban a honvédség intézményében. A honvédség, melynek látszáma jelenleg mintegy 200,000 fő, a hadügyminiszter s illetőleg a budai honvédfőparancsnokság alatt áll s hovatovább fejlesztetik mind szellemi, mind felszerelési tekintetben.

Mind a közös, mind a honvédseregbe adandó újoncjárulékot évről évre a magyar országgyülés ajánlja meg, és csak az országgyülésnek mindig törvénycikkbe foglalt megajánlása folytán történhetik aztán a szokásos újoncozás.

A honvédség országos haderő levén, első helyen az ország védelmezésére van hivatva. Ennek nyelve, zászlója magyar. Tisztjeinek rangfokozata egyenlő a közös hadseregi tisztekével. A honvédség az ország határain kivül csak kivételesen és csak a törvényhozás külön intézkedése folytán alkalmazható. Rendkivüli esetekben azonban, ha pl. az országgyülés szünetel s az intézkedés halaszthatatlan, a király kirendelheti a honvédséget az országból, de csak az összes miniszterium felelőssége s az országgyülés utólagos jóváhagyása mellett.

A védkötelezettséget hazánkban is törvény szabályozza (1868. 40., 41., 42. t. c.) A szolgálati idő a sorkatonaságnál 10 év, a honvédségnél 12 év oly formán, hogy a hadseregnél s hadi tengerészetnél 3 év fegyverben, 7 pedig a tartalékban töltendő. A védkötelezettség minden oly állampolgárra kiterjed, ki élte 20. évét betöltötte. Kivétel csak az illető törvények által kijelölt esetekben lehető. A hadsereg és honvédség mellé háboru idején még a népfölkelés csatlakozik.

A rendes (közös) hadseregnek Magyarországra eső részei a budai cs. kir. főhadparancsnokságnak, a nagyszebeni katonai parancsnokságnak és a zágrábi főhadparancsnokságnak vannak alárendelve. E parancsnokságok ismét 41 hadkiegészitési kerületre osztvák. — A honvédséget illetőleg az ország 7 honvédkerületre (pesti, szegedi, kassai, pozsonyi, budai, kolozsvári és zágrábi kerületek) van osztva, melyekben 20 dandár, 86 honvédzászlóalj, 20 szórólöveges osztály és 40 lovas század van.

A közös hadsereg létszáma békében az 1812-i delegatiók elé terjesztett előirányzat szerint 280,698 ember, mely számból 43 ezer a lo-

vasságra, 20 ezer pedig a tüzérségre esik együtt 46 ezer lóval. A honvédségbe a hadsereg kiegészitésére nem szükséges besorozottak osztatnak be. Kiképeztetésök ideje 8 hét, de esetleg több is. Minden zászlóaljtörzsnél van egy-egy állandó altiszti iskola, melyekben egyenként 30—32 altiszt képeztetik. A dandárok székhelyein ezeken kivül külön törzstiszti iskolák működnek, melyekből évenként 4—5 száz vizsgált tiszt kerül ki a honvédség számára. Ez iskolák mellé sorakozik a budapesti »Ludoviceum«, melyben 1872. óta képeztetnek a hadapródok a magasabb katonai tudományokban. A honvédség 1878. év végével 300 ezer besorozott és 40 ezer oly honvédből fog állani, kik a közös hadsereg tartalékából tétetnek át a honvédséghez 2 évi szolgálatra. A rendes sorozás alá eső védkötelesek közt kivételes állást foglalnak el az u. n. egy évi önkénytesek, kik egy évi fegyveres szolgálat után azonnal a tartalékba lépnek. Ily kedvezményben csak a felsőbb tanuló ifjak részesülhetnek. Az egy évi önkénytesek csak a közös hadseregbe osztatnak.

Eredet, vallás, tudomány, kormányrendszer. Az osztrák-magyar monarchia bevezetésében (II. k. 419—424. lapokon) általánosságban már mindezek tárgyalva valának a magyar birodalomra vonatkozólag is. Azonban részint a nagyobb részletesség kedveért, részint pedig azért, hogy az idézett cikk megjelenése három évvel előzte meg a jelen kötetet, mely idő alatt sok figyelemreméltó módosulás, sőt változás állott be hazánkban, szükségesnek látszik, hogy a nevezetesebb mozzanatokat itt külön is elsoroljuk.

Birodalmunknak tizenhatodfél milliót haladó népessége egy politikai nemzetet képez ugyan, de nyelvre nézve hét nagyobb és majdnem ugyanannyi kisebb nemzetiségből áll. Ezek között ugy számarányánál, valamint szellemi és anyagi tulsulyánál fogva első helyen áll a **magyar elem**, ettől vette nevét és politikai állását a birodalom. A magyar elem az 1870. év elején végrehajtatott népszámlálásnak nem épen kifogástalan adatai szerint*) 6.207,580 lélekből állana, tehát mégis jó másfél millióval több, mint a mennyit az osztrák kormány által 1850—51-ben eszközölt népszámlálás föltüntetett. A magyarság főleg a tulajdonképeni Magyarországban van elterjedve, de csekély számmal a társországokban is lakik (Igy Horvát-Tótországban 15 ezer). Ez után következik a müveltségben szintén legelőhaladottabb **német elem**, melynek lélekszáma ugyanazon népszámlálási adatok szerint 1.816,087. A németség nagyobb tömegekben leginkább az Ausztriával határos nyugoti és északnyugoti megyékben, továbbá a Szepességen, a Királyföldön és a Bánátban van megtelepedve. Számra nézve ezek után az **oláhok** (románok) következnek, kik 2.221,906-an vannak s főleg az erdélyi, meg az Erdélyre szögellő megyékben vannak elterjedve. Müveltség tekintetében az oláhok nagy tömege még igen alacsony fokon áll Szintén ez mondható a **tótok-**

*) Pl. az maga 6.$_{60}$% különbséget idézett elő az ország népességére vonatkozólag, hogy a népszámlálás alkalmával 12,564 község közül 661 nem küldte be a kivánt adatokat.

ról, kinek száma 1.825,723 s kik leginkább az ország északnyugoti és északi megyéiben laknak. Egyebütt csak szórványosan jönnek elő. Ezeknél semmivel sem előhaladottabbak az **oroszok** (ruthének), kiknek összes száma 448,040, s kik főleg az ország északkeleti megyéiben vannak megtelepedve. (Ezek számát illetőleg nem bizonyos, vajon az oroszny elv nem egynek vétetett-e az ú. n. »orosz vallás«-sal, melynek hivei közt tudvalevőleg jelentékeny számú tősgyökeres magyar is van.) Valamivel nagyobb müveltség birtokában vannak már a **szerbek**, kiknek összes száma (az anyaországban) 286,834 s kik leginkább az ország déli megyéiben, meg a volt és még fennálló Határőrvidéken vannak elterjedve. (Horvát-Tótországban 76 ezer). A **horvátok** már első helyet igényelnek a magyar korona területén élő szlávfajok közt, de csak annyiban, a mennyiben önállóbb állami életükből kifolyólag a külön nemzeti művelődés érdekében nagyobb tevékenységet fejtenek ki. Ezeknek száma 1 millió s főleg Horvát-Tótországban vannak megtelepedve. A **zsidók** száma, kik müveltség tekintetében az ország első nemzetiségei után sorakoznak, többen vannak fél milliónál (552,133) s az országban elszórtan mindenütt találhatók. Egyéb nemzetiségek, u. m. örmények, görögök, olaszok, bolgárok, cigányok stb. aránylag mind csekély számuak s leginkább elszórtan találhatók, kivévén az olaszokat, kik Fiumében és környékén törmegesebben laknak együtt. A megoszlást tekintve, általános többségben van a magyar elem 29 megyében, a német 6-ban, a román 20-ban, a tót 9-ben, a horvát egyben sem, (az anyaországot értve), a szerb egyben, az orosz pedig háromban. Az apróbb nemzetiségek sehol sem emelkednek tulsulyra. Van azonban 12 megye és szék, melyekben egy nemzetiség sincs általános többségben. A lakóhelyeket tekintve, az 1870-i népszámlálás szerint van a magyar birodalomban: város 180, mezőváros 769, falu 16,376, telep és puszta 3960. — **Vallási** tekintetben szintén jelentékeny megoszlást találunk a birodalom népei közt: Legnagyobb elterjedéssel bir a keresztyén vallás, melynek kiválóbb felekezeteit képezik: 1. a **római katholikusok** (7,558,558); 2. a **görög katholikusok** (1.599,628); 3. az **örmény katholikusok** (5133); 4. a **görög keleti hitűek** (2.589,319); 5. az **örmény keleti hitüek** (646); 6. a **helvét hitvallásu reformátusok** (2.031,243); 7. az **ágostai evangelikusok** (1.113,508); 8. az **unitáriusok** (54,822); 9. **más keresztyén felekezetek** [(nazarénusok, methodisták, anglikánusok, dissidensek, német-katholikusok stb.) mintegy 2733]. Nem keresztyén felekezetek: 1. a **zsidók** (hibásan »izraeliták», a katonákkal együtt 553,641); 2. egyéb nem ker. felekezetek (atheisták stb.) 223]. Ezek közül túlnyomó többségben vannak: a r. katholikusok 32 megyében, a görög-keletiek 11-ben, a görög katholikusok 10-ben, az ágostai evangelikusok 5-ben. Aránylagos többségben vannak: a görög keletiek 6 megyében, a helv. hitv. reformátusok 5-ben, a róm. katholikusok 4-ben, az ágost. evangelikusok 2-ben s a görög katholikusok 1-ben.

Az előszámlált vallásfelekezetek hivei a következő egyházi hatóságok alatt állanak: A róm. katholikusok felekezetét 4 érsek és 17 valóságos megyés püspök kormányozza. Minden érseknek

és püspöknek megvan saját megyéje, mely ismét fő- és alesperességekre van megosztva. A püspökök közé soroztatik a pannonhalmi főapát is, ki saját egyházi megyéjét püspöki joggal és függetlenséggel kormányozza. A püspökök az érsekek alá vannak beosztva, nevezetesen az esztergomi érsek (az ország herceg primása) alatt állnak: a besztercebányai, nyitrai, győri, szombathelyi, veszprémi, pécsi, székesfehérvári és váci megyés püspökök, meg a pannonhalmi főapát; a kalocsai érsek alatt: a csanádi, nagyváradi, és az erdélyi; — az egri érsek alatt: a szepesi, kassai, rozsnyói és szatmári; — végre a zágrábi érsek alatt: a zengi (vagy modrusi) és a diakóvári (vagy boszniai) megyés püspökök. Minden érseknek és püspöknek van külön szentszéke (collegium, káptalan), melyek a kánonok és orsz. törvények által eléjök utalt ügyekben itélnek. Az egyetemes magyar róm. kath. egyház feje az esztergomi érsek.

Jegyzet. A Muraköz kormányunk intézkedése folytán közelebb a zágrábi érseknek hatósága alól az esztergomi érsek, illetőleg a szombathelyi püspök hatósága alá fog helyeztetni.

2. **A görög katholikusok** egyházi hatóságai: a) az esztergomi érsek, ki alá a munkácsi és eperjesi püspökök, — b) a gyulafehérvári vagy balásfalvi érsek, ki alá, a nagyváradi, szamosujvári és lugosi, s végre c) a lembergi gör. kath. érsek, ki alá a kőrösi (Horvátország) püspök tartozik.

3. **Az örmény katholikusok,** kik csak 6 anyaegyházzal birnak s a többi katholikusoktól csak annyiban különböznek, hogy miséjüket anyanyelvükön tartják, részben (5 erdélyi egyh.) az erdélyi r. kath. püspök, részben (az ujvidéki egyh.) a kalocsai r. kath. érsek alatt állnak.

4. **A helv. hitv. reformatusok** egyházai demokratikus alapokon szervezvék és 5 egyházkerületbe osztvák, melyek ismét egyházmegyékre (tractus) vannak földarabolva. Mindenik egyházkerület élén egy-egy püspök (superintendens) és egy világi főgondviselő áll. Az öt püspök mai székhelyei: Budapest (dunamelléki egyh. ker.), Újszőny (dunántuli egyh. ker.), Debrecen (tisztántuli egyh. ker.) és Kolozsvár (erdélyi egyh. ker.), bár e székhelyek Kolozsvár kivételével sem joggal, sem kötelességgel nem birnak az állandóságra. A dolog inkább ugy áll, hogy a hol a megválasztott püspök lakik, ott van a püspöki székhely. Az egy egyházmegyék élén egy-egy esperes (néhol fő- és alesperes) és egy-egy világi segédfelügyelő áll. Különösebb jogokkal (pl. válóperekben való biráskodás) csak az erdélyi egyházkerület bir, de a többi kerületre való hatás nélkül, a mennyiben az egyes kerületek még eddig központi hatóság nélküli függetlenségben állanak egymás mellett. Ily központi hatóság (egyetemes konvent) szervezését már több izben megkisérlék, de még eddig siker nélkül.

5. **Az ágostai hitv. evangelikusok** egyházai hasonló szervezetüek és szintén egyházkerületekre meg egyházmegyékre osztvák. Az egyházkerületek száma itt is öt, melyek fölött azonban már az egyetemes konvent áll, melyben egy világi főfelügyelő elnököl. Az egyházkerületeket itt is püspökök (superintendensek), az egyházmegyéket pedig espe-

resek kormányozzák. Püspöki székhelyek most: Pozsony (dunamelléki egyh. ker.) Nagy-Győr (dunántuli egyh. ker.), B.-Csaba (bányai egyh. ker.) Rozsnyó (tiszamelléki egyh. ker.) és Nagy-Szeben (erdélyi egyház kerület.)

6. **Az unitáriusok egyházai** hasonló alapon szervezvék, de csak egy egyházkerületet (az erdélyit) képeznek, mely szintén egyházmegyékre oszlik. Az egyház-kerület élén egy püspök áll, ki rendszerint, de nem okvetetlenül, Kolozsvárott székel.

7. **A görög keleti hitvallásuak** egyházai szintén hyerarchiai alapokon szervezvék, mint a r. katholikusoknál A gör. kel. egyház élén a karlócai (karlovici szerb) metropolita és a nagyszebeni (román) érsekség áll. Az előbbi hatósága alá a bácsi, budai, temesvári, verseci és pakráci, — az utóbbié alá pedig az aradi és karánsebesi püspökségek vannak beosztva.

Jegyzet. A r. kath., gör. kath. és gör. kel. felekezetekhez a következő szerzetes-rendek tartoznak: 1. férfi szerz. rendek: a sz. Benedek, premontrei, cisterci, Domonkos, kegyes, Szervita, Minorita, sz. Ferenc, karmelita, irgalmas, Mechitár és sz. Vazal rendek; 2. női szerz. rendek: a Mi asszonyunkról (Notre Dame) cimzett kanonokrend, angol kisasszonyok, Orsolya szüzek, sz. Erzsébet, Domonkos, svájci szüzek, irgalmas nők (2), sz. Ferencz és szegény iskolásnők rendjei mintegy 250 (!) zárdában.

8. **A zsidók egyházi** kormányzata az 1869. jun. 14-én kelt királyi rendeletnél fogva az »egyetemes gyülés« hatáskörébe tartozik. Alsóbb rendü igazgató hatóságok: a budapesti országos izraelita iroda, a községi képviselet és elöljáróság. Az egyházközségek 52 községkerületbe osztvák. A hatóságok körébe tartoznak az izr. egyházigazgatási, hitfelekezeti, közoktatási és alapitványi ügyek.

A **tudomány, irodalom** és **müvészet** örvendetes haladásnak indult annyira, hogy Magyarország ma már méltán követelhet magának helyet Európa müvelt államainak sorában. Az európainak nevezett müveltség általános szinvonalától azonban még sok tekintetben távol állunk, s minden tényezőnek hatalmas müködésére van szükségük, hogy szellemi és anyagi haladásunk igazán általános jellemü lehessen, s az előre törés népünk minden rétegében nyilatkozhassék. Legujabb állami életünk oly helyi, történelmi és társadalmi viszonyokat örökölt, melyeknek rendezése, avagy eltávolitása még legalább is évtizedek ernyedetlen buzgóságát és hathatós munkásságát teszi szükségessé a mellett, hogy a mult bajaival való küzdelem közben a jelen és jövő követelményeinek is eleget kell tennünk, ha ujra elmaradni nem akarunk. Épen ezért az 1867-ben müködésbe lépett uj magyar kormánynak első gondjai közé tartozott, hogy müveledésünk fejlesztését mind társadalmi, mind különösen törvényhozási uton munkába vegye. A következő évben (1868.) már meghozatott a nagyfontosságu s tanügyünk terén korszakot alkotó törvény (XXXVIII. t. c.), mely a magyar népnevelést országosan szabályozza. Ez a törvény oda célozván, hogy a magyar birodalom területén egyetlen egy gyermek se nőjjön fel kellő oktatás nélkül, az iskolába való járást általános kötelességgé teszi. A kormány köteles

a népiskolai ügy jó előmeneteléről mind szellemi, mind anyagi tekintetben gondoskodni, s egész hatalmával odahatni, hogy kellő számu fölszerelt iskolák állittassanak és azok minél alaposabban képzett tanitókkal láttassanak el. Az ügy könnyebb s biztosabb vezetése és intézése céljából az ország külön (44) tankerületre volt eleintén felosztva, melyek élén egy-egy iskolai tanács állott egy-egy kir. tanfelügyelő elnöklete alatt, ki mint kormányhivatalnok, a közoktatási miniszter közege, a törvény és a miniszter rendeleteinek végrehajtója s általában az illető tankerület népiskolai ügyeinek vezetője. Ezen törvény szerint a népiskolák részint községiek, részint felekezetiek, részint pedig magánintezetek. A községiek élén a községi iskolai tanács áll s ezekben a tanfelügyelő rendelkezési joggal bir, mig a felekezeti iskolák a törvény által megengedett korlátokon belől a felekezetek hatósága alatt állnak, s fölöttük a tanfelügyelő csak a kormány legfőbb felügyeleti jogát érvényesiti, mig a magánosok vagy társaságok által fentartott iskolák ügyeibe a tanfelügyelő is, a helybeli isk. tanács is beleszólási joggal bir. A tanfelügyeleti intézmény közelebb azon módositáson ment át, hogy a tanfelügyelők továbbra is a kormány közegei maradnak ugyan, de a megyei hatóságokba osztattak be. Számuk ma megközeliti a megyékét, csak a legkisebb megyék közül állván egynél több egy tanfelügyelő vezetése alatt.

Az iskolalátogatás kötelezettsége a 6—15 év közötti gyermekekre terjed ki, kik 6—12 évek korukig a rendes népiskolát, azontul pedig az ismétlő iskolát kötelesek a megszabott módon és időben látogatni.

A népoktatás ügyének felkarolása az uj alkotmányos élet beállta óta nemcsak a törvényhozásnak, kormánynak és felekezeteknek, hanem egyes társaságoknak, sőt magánosoknak is élénk vetélkedési tárgyát képezi. Az utóbbiak közül legállandóbb és legszélesebb körü munkásságot főleg a budapesti »népoktatási kör«, meg az »orsz. nőképző egyesület« mutat föl, noha a vidéken szerteszét is örvendetes tevékenységet tapasztalhatunk kivált a »nőegyletek« részéről. A magánosok között első helyen állnak azon buzgó főurak és nagybirtokosok, kik ugy lakhelyeiken, mint terjedelmesebb tanyáikon már szép számu népiskolát hoztak létre s tartanak fen. Mindezekhez járul még a felnőttek oktatása, melynek kormányi segélyeztetése csak közelebb szünt meg. A népoktatás ügyének kellő szinvonalon tartására és tovább fejlesztésére az országgyülés 1874-re 1.889,561 frtot szavazott meg, mely összegből azonban több mint 106 ezer frt nem költtetett el (!!!).

A tanintézetek a magyar birodalom területén is négy főosztályba csoportosulnak. Vannak ugyanis 1. alsóbb (alsó és felső nép-, ismétlő és polgári) iskolák; 2. középiskolák (gymnaziumok, reálgymnaziumok és reáliskolák); 3. felső iskolák (egyetemek, akademiák) és 4. szakiskolák.

1. A nép- és polgári iskolák száma az 1873. évi miniszteri jelentés szerint 15,445 (19,652 tanteremmel), 1874-ben 15,407 *)

*) E csökkenést a miniszteri jelentés vagy az 1873., vagy az 1874-ki adatok hibás voltán a alapulónak mondja.

19,722 tanitóval s 1.497,144*) tanulóval, mely számok, ha Horvát-Tótország és a Határőrvidék 1056 iskoláját, 1375 tanitóját s 73,635 iskolás gyermekét is hozzájok adjuk, 16,461-re, 21,097-re, s illetőleg 1.570,779-re egészülnek ki. Az iskolalátogatás állását lehető pontossággal tüntetik fel a következő (pusztán csak a szorosabb értelemben vett Magyarországra vonatkozó) hivatalos adatok:

1869-ben	volt	2,294,887	iskolaköteles	gyermek
1870-ben	»	2.215,610	»	»
1871-ben	»	2.185,225	»	»
1872-ben	»	2.144,768	»	»
1873-ban	»	2.121,420	»	»
1874-ben	»	2.139,207	»	»

Ezek közül tényleg iskolába járt:

1869-ben	1.092,977	vagyis	$47.38\,\%$
1870-ben	1.144,936	»	$52.20\,\%$
1871-ben	1.237,320	»	$56.62\,\%$
1872-ben	1.401,473	»	$64.37\,\%$
1873-ban	1.443,266	»	$68.03\,\%$
1874-ben	1.497,144	»	$69.98\,\%$

Ezekből kiderül, hogy e hat év alatt az iskolakötelesek létszámának jelentékeny csökkenése (vagy talán a valósághoz közeledése) mellett is jóval, azaz $22.10\,\%$-kal emelkedett a rendes iskolai oktatásban részesülők száma, nem is számitva az irni, olvasni megtanult felnőtteket, kiknek száma már ezerekre megy. Az im feltüntetett kép még jó távol áll a törvény által célozott eszménytől, de a haladás már eddig is ugyszólván kézzel fogható. — Az ismétlő (részben csak vasárnapi) iskolák még sok helyen hiányzanak, de a meglevők már 251,390 növendéket mutatnak föl. — A felsőbb nép- és polgári iskolák eddigelé még csak a nagyobb és népesebb városokban kezdenek némi elterjedést venni, de azért már 1873-ban 10,104, 1874ben pedig 11,305 növendék volt bennök. — Végre az ezen intézetek valamelyikének megfelelő magánintézetekben 20,027 gyermek tanul. Feltünő, hogy a leányok száma ez iskolák közül csak a legutosó fajtájuakban haladja meg a fiukét mintegy 2000-rel; egyebütt mindenütt a leányok vannak kisebbségben, ugyanis az elemi iskolákban 100,000-rel kevesebb a leány, mint a fiu, az ismétlő iskolákban mintegy 27,000-a különbség, a felső nép- és polgári iskolákban pedig alig haladja a leányok száma a fiukénak felét.

A népiskolai tanitók kiképzésével már tetemes számu intézetek foglalkoznak, melyek nem pusztán férfi, hanem nőtanitókat is szolgáltatnak. A tanitóképezdék száma 1873-ban 57 (ezek közt állami 19, r. kath. 20, gör. kath. 2, gör.-kel. 5, ág. hitv. 7, helv. hitv. ref. 3, zsidó 1) volt,

*) 12735 tanköteles a középiskolákba járt.

melyek közül 47-ben férfi, 10-ben pedig nőnövendékeket képzett 510 tanár (és nőtanár.) Horvát-Tótországban és Határőrvidéken csak 3 ily intézet van, melyek közül azonban csak egy (a petrinjai) van a törvény értelmében szerezve. Ez intézetekben 12 férfi és 9 nő 188 (83 nő) növendéket tanit. 1874-ben a tanitóképzők száma egy állami férfi tanitóképzővel szaporodott. Ez intézetekben tanult férfi növendék 1905, nő 746, kiket összesen 486 tanár oktatott. Ez ismét csökkenés az előbbi év kimutatásával szemben, mi onnan magyarázható, hogy a királyföldi felekezeti képezdék középiskolákhoz levén csatolva, ezek tanárai eddig amazokéi gyanánt is szerepeltek a kimutatásokban.

A tulajdonképeni magyarországi tanitóképzők 1871 s illetőleg 1872 óta két fokozatba vannak különitve. Vannak ugyanis elemi tanitóképzők, melyeknek hároméves tanfolyama csak az elemi és felsőbb népiskolára, és vannak polgári tanitóképzők, melyeknek két éves (szakszerüleg rendezett) tanfolyama a polgári iskolák számára képesiti a növendékeket. Utóbbi minőségü eddig még kevés van, t. i. férfiak számára Budapesten, nők számára pedig Budapesten (a Terézvárosban) és Kolozsvárott. Bennlakással és tápintézettel leginkább csak a női tanitóképzők birnak; a férfi tanitóképzők ellenben csak havi segélyt nyujtanak növendékeiknek. Ezeken kivül a rendes tanitók továbbképzéséről is gondoskodik az oktatásügyi miniszterium, a mennyiben egyrészről koronként póttanfolyamokat tartat azok számára, hol az elméleti, hol a gyakorlati tárgyakból, másrészről pedig egy ingyen szaklapot (»Néptanitók Lapja«) nyujt nekik 10 ezer példányban. Ez a lap egy darabig 7 nyelven s 15,000 példányban jelent meg, pár év óta azonban csak magyar nyelven adatik ki. A tanitóképzők és a póttanfolyamok segélyével ma már oda jutottunk, hogy oklevél nélküli tanitónk csak 4235 van, mi a népiskolai törvény előtti állapotokkal szemben valóban példátlan eredmény. A tanitók nyugdijazásáról már szintén országos törvény intézkedik.

A népoktatási intézetek mellett helyén lesz megemlitenünk, hogy a kisdedóvó intézetek (gyermekkertek) is országszerte hova-tovább szaporodnak, s már ezek vezetői is külön intézetekben képeztetnek, melyeknek száma azonban még nem ment annyira, hogy a szükségelt egyéneket előállithatnák. Ilyen intézet eddig csak öt van, u. m. kettő Budapesten, három pedig vidéken. A kisdedóvó intézetek száma jelenleg 198, melyek közül több állami segélyt is élvez; a legtöbb azonban társadalmi uton tartatik fenn. Legtevékenyebb tényező e téren az »Orsz. kisdedóvó egyesület.«

2. Középiskoláink, melyeknek törvény általi rendezése épen most van munkában, a szükséget majdnem haladó nagy számmal vannak. Ezeknek összes száma ugyanis (szintén az 1874. min. jel. szerint) 191, melyek közül gymnázium (és reálgymnázium) 156, reáliskola pedig 35. A gymnáziumok között teljes főgymnázium van 73, VII. osztályu 0, VI. osztályu 23, V. osztályu 5, IV. osztályu 41, III. osztályu 1 és II. osztályu 2; továbbá állami van 6, felekezeti jelleg nélküli 2, a többi (pár magánintézet kivételével) felekezeti. Magában a fővárosban

van 5 nyilvános és 2 (nyilvánossági joggal biró) magángymnázium. A gymnáziumi tanulók összes száma (1874.) 27,144 (a megelőző 1873—1874. isk. évben 25,835), a tanároké pedig 1768. — A reáliskolák között VII, osztályu van 1, VI. osztályu 12, V. osztályu 2, IV. osztályu 7, III. osztályu 9, II. osztályu 2, s I. osztályu 1. Felekezeti jellegü reáliskola nyolc van, u. m. a pozsonyi 3 osztályu r. kath. és a trencséni 2, meg a vágujhelyi 3 osztályu zsidó reáliskola, továbbá a beszterczei 3, a brassói 3, a medgyesi 2 s a segesvári 3 osztályu ág. ev., meg a brassói gör. kel. reáliskolák. A többi nagyobbára állami, vagy államilag segélyezett községi. Tisztán községi csak négy, magán reáliskola pedig 3 van. A reáliskolai tanulók száma (1874.) 8086 (a megelőző 1873/4. isk. évben 7368), a tanároké pedig 431. E szerint a középiskolai tanulók összes száma 35,230, a tanároké pedig 2299. Ezen középiskolákhoz járult ujabban egy 1875-ben Budapesten megnyitott női középiskola, mely azonban még nem teljes.

A középiskolai tanulók közt van nemzetiség szerint 28,299 magyar, 4344 német, 2069 tót, 2179 oláh, 691 szerb, 281 ruthén; vallás felekezet szerint van r. katholikus 16,269, görög kath. 1718, görög-keleti 1726, református 5410, lutheránus 3688, unitárius 232 és zsidó 6187. Egyéb nemzetiségüek és felekezetüek igen csekély számmal tanulnak a középiskolákban. Horvát-Tótországban és a Határőrvidéken 1872-i adatok szerint gymnázium van 10, melyekben 1800 tanuló tanul és 118 (35 segéd) tanár tanit. A gymnáziumok közül főgymnázium 7, algymnázium 2 és reálgymnázium egy. Ugyanott a reáliskolák száma 9, 852 tanulóval és 71 (21 segéd) tanárral. Ez iskolák közül teljes 2, a többi részint csonka (kettő), részint alreáliskola. A magyar birodalombeli középiskolák száma ezek szerint 210, melyekben a tanulók száma összesen 37,942, a tanároké pedig 2388. Ujabb időben a középiskolai tanárjelöltek is rendes szakszerü képezésben részesülnek; de tanárképző tanfolyamunk még csak két helyen van, t. i. a budapesti és a kolozsvári egyetemeken. A jelek oda mutatnak, hogy a felekezetek e téren is versenyre kelnek az állammal rövid időn.

3. Fő- és felsőbb iskolák. Egyetem a magyar birodalom területén még csak három van, u. m. a budapesti (alapittatott 1635.), a kolozsvári (alap. 1872.) és a zágrábi (alap. 1869.), mely utóbbi csak az 1874. évben kezdte meg müködését, s még akkor sem minden szakra kiterjedőleg. Eddigelé legteljesebb berendezésü a budapesti egyetem, melyben 1874-ben 149 tanár müködött, a hallgatók száma pedig 2566 volt. Ezután következik a kolozsvári egyetem, melyben az imént mondott évben a tanárok száma már 49, a tanulók összes száma pedig 269 volt. A zágrábi egyetemről nincsenek még ily részletes adataink. Műegyetemünk csak egy van, s ez a budapesti u. n. »József-műegyetem.« Ebben a tanárok száma 51, a tanulóké pedig 606. (1872/3.) Sokkal nagyobb számmal vannak akadémiáink, melyek közül a hittani akadémiák általában a felekezetek kezeiben vannak, mig a jogi akadémiák már az állam és a felekezetek közt oszlanak meg. A hittani akadémiák száma 41, melyekben az 1874/5. isk. évben

mintegy 134 tanár tanitott 766 növendéket. Ezen akadémiák közül a kath. 20, (egy a budapesti egyetemhez kapcsolva) gör. kath. 3, gör. kel. 4, ág. hitv. evangelikus 8, helv. hitv. reformatus 5, unitarius 1. — A jogi akadémiák száma, melyeket az oktatásügyi miniszterium közelebb vont egyöntetü szervezet alá, 13 s van bennök összesen 111 (92 rendes) tanár és 1418 hallgató. Ez akadémiák közt állami 5, r. kath. 2, helv. hitv. reformatus 5, ágostai ev. 1. Horvát-Tótországban csak hittani akadémiák vannak, melyeknek száma 5 (4 r. kath. 1 görög-keleti) 23 tanárral és 152 hallgatóval. A zágrábi jogi akadémia az egyetem megnyiltával abba olvadt.

4. Ugynevezett szakiskolák dolgában még nem mondhatjuk magunkat gazdagoknak, noha a kezdeten már régóta tul vagyunk. Nevezetesebb szakiskoláink jelenleg: a bányászakadémia és erdészisko la Selmecen; bányásziskolák Szélaknán és Nagyágon; gazdasági tanintézetek Magyar-Óváron, Keszthelyen, Kolozsváron, Debrecenben, Hradeken, Nagy-Szent-Miklóson, Medgyesen, Besztercén, Balaton-Füreden, (Ér-Diószegen és Budapesten vincellérképezdék) és Kőrösön (Horvátországban); barom-orvosi iskola Budapesten; bábaképző iskolák Pozsonyban, Nagy-Váradon és Nagy-Szebenben; fa- és szőlőmivelési intézet Budapesten és Nagyváradon; kereskedelmi iskolák Budapesten, Sz.-Fehérvárott, Temesváron, Aradon, Szegeden, Baján, Nagy-Szebenben, Brassóban, Pozsonyban, Zágrábban, Varasdon és Eszéken; ipariskolák Budapesten (nőipartanoda is), Kassán (»állami gépészeti felsőbb ipartanoda«), Kolozsvártt; továbbá Kézdi-Vásárhelyen, Trencsénben, Rajeczen, Privigyén; azután műfaragó iskolák Zaj-Ugróczon és Hoszszufaluban, s vesszőfonó iskola Somorján; hajózási iskola (m. kir. tengerészeti főtanoda«) Fiumében; katonai iskolák Budapesten (a Ludoviceum), Kassán és Zágrábban; képzőmüvészeti intézetek: az országos mintarajziskola és rajztanárképezde, az országos zene- és szavalati akadémia, zenésziskola (közelebb az orsz. zeneakadémiába olvasztatott) Budapesten stb. A tanitó képezdékről már fentebb szóltunk. Emberbaráti intézetek: 1. a siketnémák intézetei Vácon és Pozsonyban, 2. a vakok intézetei Budapesten, Pozsonyban, Kolozsvárott és Maros-Vásárhelyen; 3. a tébolydák Budapesten (2) és Nagy-Szebenben; 4. kórházak (gyermekkórházak is) jelentékeny számmal főleg a fővárosban; 5. Szeretetházak Balaton-Füreden és Budapesten; 6. különféle menházak (honvédek, aggastyánok s gyermekek menházai); 7. bölcsőházak; 8. népkonyhák stb. Végül 9. ide sorozhatjuk még a magyar irói segélyező egyesületet.

A tudomány és irodalom élénk müvelésnek örvend, miben igen jelentékeny része van egyrészről az ujra szabaddá lett sajtónak, másrészről pedig azon szerencsés körülménynek, hogy a tudomány emberei ma már nálunk sem izoláltan, hanem társaságokká tömörülten müködnek a legtöbb szakban, sőt, hogy hatásuk minél szélesebb körül lehessen, az értelmesebb közönséget is köreikbe vonják s azzal a tudomány vivmányait rendesen külön szaklapok vagy folyóiratok, részben pedig vándorgyülések rendezése utján közlik.

A tudományos és irodalmi társaságok és intézetek közt mindenesetre a m. tud. akadémia áll első helyen, mely eddig is gyümölcsöző működését közelebb azzal tetézte, hogy könyvkiadó vállalatot nyitott meg, mely főleg a világirodalom főbb termékeit ülteti át magyarra s juttatja szokatlanul olcsó árakon az olvasni és tanulni szerető közönség kezeibe. A magy. tud. akadémia tagjainak száma (1874-ben) 320, vagyona pedig ma (a pompás palotát nem említve) 1.996,249 frt 69 kr. Ezután következnek a Kisfaludy és a Petőfi-társaság Budapesten, a természettudományi társaság (hivatalos néven »magy. orvosok és természetvizsgálók társasága«), a történelmi, régészeti (archeologiai), földtani, földrajzi stb. társaságok, az erdélyi nemzeti muzeumi egyesület, Sz.-István- és Sz.-László-társaságok, a délszláv akademia, a budapesti poliklinikai társaság, az erdélyi szászok természettudományi és honismertető egyesületei, a protestáns egylet, mérnök- és épitész-egylet, a középiskolai tanárok országos egyesülete, a budapesti philologiai társaság, a népiskolai tanitók fővárosi és vidéki egyesületei, a Kárpát-egylet, stb. Ide sorozhatók végre a már igen elszaporodott olvasókörök (kaszinók). A tisztán gyakorlati ismeretek terjesztésén is számos egyesület működik, milyenek a gazdasági, borászati, erdészeti stb. egyesületek, melyek ugy központi működésük, valamint szaklapjaik és koronkénti kiállításaik által jelentékeny befolyást gyakorolnak a nagy közönségre.

A szak- és hirlapirodalom az aránylag csekély olvasó közönség mellett is szokatlanul nagy mérveket öltött. Nincs szak s nincs osztály, mely ma már irodalmilag is ne képviseltetné magát. Egyes kiadók és kiadó társaságok versenyezve halmozzák el a nyomdákat munkával s a könyvpiacot irodalmi termékekkel. Nevezetesebb kiadó társaságok az akadémián és Kisfaludy-társaságon kivül az »Athenaeum«, »Franklin« és »Lloyd« czimü társaságok. A hirlapirodalom elterjedt voltának kitüntetésére hadd álljanak itt a következő adatok: A magyar hirlapirodalom a mult század végén kezdődött. 1780. jan. 1-én jelent meg az első magyar hirlap Bécsben »Magyar Hirmondó« czim alatt (szerk. Ráth Mátyás) 318 előfizetővel s hetenként kétszer. 1786-ban ugyanott már másik magyar hirlap is keletkezett, a »Magyar Kurir«. Itthon 1806. jul. 2-án jelent meg az első magyar hirlap, a »Hazai tudósitások« (szerk. Kulcsár István). 1830-ban már 3 politikai és 7 egyéb tartalmu; 1840-ben pedig 5 politikai és 21 nem politikai tartalmu magyar lapunk volt. S 1874-ben már következőleg állott a magyar hirlapirodalom: politikai napilapunk volt 15, politikai hetilapunk 27, képes lapunk 4, szépirodalmi 10, humorisztikus 6, egyházi és iskolai lap 20, szaklap 36, folyóirat 32, vidéki lap 41, hirdető lap 5, és vegyes melléklap 15, vagyis összesen 208 magyar nyelvü lap szolgálta a magyar tudományt és általában a magyar szellemi érdekeket. Ha pedig az idegen nyelvü hirlapokat is tekintetbe vesszük: a birodalom területén megjelenő lapok száma igen megközelité a 330-at (1873. 332.) 1875-ben végre összesen 248 hirlap és folyóirat indult meg magyar nyelven. Irodalmi munka

1874-ben 946 jelent meg 1013 darabban, melyek közül 801 mü (839 kötetben) eredeti, 145 mü (174 kötetben) ellenben fordítás.

A tudományos gyüjtemények is mindinkább szaporodnak. Leginkább el vannak idáig terjedve a könyvtárak, melyek nélkül ma már egyetlen közép és felsőbb iskola sem szükölködik; közkönyvtárak azonban még csak néhány nagyobb városban találhatók. Ilyenek Budapesten az akadémia, az egyetem, müegyetem (technika) és a nemzeti muzeum tekintélyes könyvtárai, a kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyszebeni (Bruckenthal-féle) stb. könyvtárak, valamint a vidéki városok olvasó köreinek kisebb könyvtárai; a népkönyvtárak azonban még nem birtak említést érdemlőleg lábrakapni. Egyéb tudományos gyüjtemények: a nemzeti muzeum Budapesten, a kolozsvári, nagyszebeni s felső magyarországi (kassai) stb. muzeumok, az országos tanszer-muzeum s a jókora számu levéltárak, melyek részint a megyék és városok, részint pedig és főleg a káptalanok és nagyobb családok birtokában vannak s melyek kincseinek kibányászását főleg a történelmi társaság tette már eddig is sikeres feladatává. Az ország régiségei közül az ingókat leginkább a muzeumok és a nagyobb családok, főpapok és magánosok gyüjteményei tartalmazzák, mig az ingatlan müemlékeket, melyeknek száma ezer körül van, az oktatásügyi miniszterium s illetőleg a törvény vette közelebb ápoló gondoskodása alá.

A művészetek ápolása ma már szintén országos gondoskodás tárgyát képezi. Ez ügy élén 1871. óta egy orsz. képzőmüvészeti tanács áll. A müvészetek terjesztésére állitott képzőintézetek mellett emlitendőbb müvészeti gyüjtemények és intézetek a következők: az Esterházy-képtár, kézi rajz- és rézmetszetgyüjtemény a m. tud. akadémia palotájában, a nemzeti muzeum kép-, szobor- és gipszöntvény gyüjteménye, a Bruckenthal-féle képtár Nagy-Szebenben; a szinházak, melyek ma már országszerte elég szép számmal vannak, s melyek között első helyet a budapesti, kolozsvári és a debreceni szinházak foglalnak el. A hazai müvészet szolgálatában nagyon jelentékeny szerepe van az orsz. képzőmüvészeti társaságnak, mely koronkénti kiállitásaival mind a müvészek becsvágyát, mind a müizlés elterjedését és nemesbülését hathatósan elősegiti.

A magyar birodalom **kormányrendszere** alkotmányos egyeduralom »királyság« cimmel, élén az »apostoli király«-lyal. Az uralkodás joga ma a Habsburg-Lothringeni uralkodó ház birtokában van, melynek tagjai első szülöttségi jogon öröklik a koronát. A »pragmatica sanctió«-nál fogva esetleg a női családtagok is örökölhetik a tront. A jelenlegi uralkodó **I. Ferenc József** ő felsége 1848. dec. 2-től fogva, ki azonban tényleg csak 1867. jun. 8-án koronáztatott meg Budapesten. A király a törvényhozás egyik tényezője, a meghozott törvények szentesitője és legfőbb őre s egyszersmind a legfőbb hadúr. A királyi hatalom korlátozója s egyszersmid a törvényhozás másik tényezője az alkotmányos **országgyülés**, mely három évenként ujra meg ujra egybehivatik és két házra, u. m. **felső** és **alsó** vagy **képviselőházra** oszlik. Az előbbinek tagjai a szüle-

tési, egyházi és hivatali aristokráczia köréből telnek ki s összesen 407-en vannak, kik közt főherceg (az uralkodó házból) van 3, érsek és püspök (róm. és gör. kath.) 31, országzászlós 11, főispán 57, herceg 3, gróf 219, báró 81 s ezek mellett a horvát-szlavon tartományi gyülés 2 követe. Az alsó ház tagjai népképviseleti alapon választatnak a törvényszerinti (1848. V. és 1868. XXX. t. c.) választó és választható polgárok által és közül. Az alsóház tagjainak száma 446, kik közül 403-at az anyaország (Fiumét is ide számítva), 43-at pedig Horvát-Tótország és a Határőrvidék választ, még pedig az anyaország közvetlenül, Horvát-Tótország pedig közvetve. Az alsóház képezi a törvényhozó tevékenység tulajdonképeni sulypontját. Ennek többségéből alakul a **felelős kormány**, s ennek tagjai birnak inditványozó és törvényjavasló joggal. A felelős kormány vagy magy. kir. miniszterium jelenleg a következő miniszteriumokra oszlik: 1. miniszterelnökség, 2. belügyi, 3. vallás- és közoktatási, 4. pénzügyi, 5. közmunka- és közlekedésügyi, 6. ipar, kereskedelmi és közgazdasági, 7. igazságügyi, 8. honvédelmi, 9. a horvát-szlavon és 10. a király oldala melletti miniszterium. Az ezen elemekből álló külön független kormányon kivül áll az ugynevezett **közös minisztérium**, mely a monarchia tulsó felével való közös ügyeink élén áll s a következő 3 szakra oszlik: a) a külügyi s egyszersmind államkancellári, b) a pénzügyi és c) a hadügyi miniszteriumokra. Ezen miniszteriumok ellenőrzésére a monarchia két állama egy-egy 60 tagu országos bizottságot vagy küldöttséget (delegatió) küld ki, mely évenként felváltva hol Bécsben, hol Budapesen ülésez, a közös kormány előterjesztéseit teljesen külön tárgyalja ugy, hogy közös ülésre csak szavazás végett és csak azon esetben ül össze, ha az illető ügy különben el nem dönthető. Az ily országos bizottságokat a két közös országgyülés választja saját tagjai közül ugy, hogy a felső ház csak $^1/_8$ részben van azokban képviselve. A külön független magyar minisztérium a magyar országgyülésnek, a közös miniszterium pedig a delegatióknak felelős. Saját ügykörének kezelési módját minden miniszter maga határozza meg. Mindenik miniszterium többkevesebb osztályra van felosztva, melyeket egy-egy osztálytanácsos vezet. Az osztályok ismét külön csoportokra osztvák s az ily csoportok egy-egy miniszteri tanácsos alá vannak rendelve. A miniszter legelső tanácsosa és alkalomszerüleg helyettese az államtitkár. — A miniszteriumtól függetlenül és önálló hatáskörrel egy állami számvevőszék áll fenn, mely az állam bevételeit és kiadásait, az állami vagyon és államadósság kezelését, meg az állami számvitelt ellenőrzi.

Horvát-Tótország önkormányzati ügyeire nézve saját országos kormány van Zágrábban, melynek élén a király által kinevezett bán áll. Ennek 3 osztálya van, u. m. otthoni bel- és pénzügyi, vallás- és közoktatásügyi, meg igazságügyi osztályok.

Polgári közigazgatásra nézve Magyarország (Erdélylyel) 65 megyei és 30 városi, Horvát-Tótország pedig 8 megyei és 6 városi törvényhatóságra van osztva. Igy a magyar állam területén (a Határőrvidéket nem számitva) 109 a törvényhatóságok száma.

A birói hatalom a közigazgatástól teljesen el van különözve és ő

Felsége által kinevezett s csupán birói itélet által elmozdítható birák által gyakoroltatik. Az igazságügyi miniszter csak arra ügyel e részben, hogy az igazságszolgáltatás a törvények értelmében történjék.

Magyarországban elsőfolyamodású bíróságok: a királyi törvényszékek és a járásbíróságok, mely utóbbiaknál a járásbiró mint egyesbiró itél, de csak a kisebb ügyekben. Törvényszékeink száma jelenleg 59, a járásbíróságoké pedig 375. Ezek fölött áll két kir. tábla és egy kir. kúria. A törvényszékek közül 8 egyszersmind bányabírósági, 14 (a székhelyükön levő esküdtszékekkel kapcsolatosan) sajtóbírósági, 17 pedig pénzügyi biráskodásra van feljogosítva. Ezeken kivül van még egy kereskedelmi és váltó-törvényszék Budapesten.

Fiume város és kerülete egy külön törvényszékkel bir, melytől a fölebbezés a budapesti kir. táblához s illetőleg a kúriához történik.

Horvát-Tótországban az igazságszolgáltatás még nincs teljesen elválasztva a közigazgatástól, miért is ott a megyék és városok törvényszékei képezik az elsőfolyamodású törvényszékeket. Másodfolyamodású törvényszék a báni tábla s harmadfolyamodású a zágrábi hétszemélyes tábla, melynek elnöke a bán.

A magyar birodalom (v. Szt.-István birodalma) **alkotó részei**: 1. Magyarország s vele az 1848-dik évi pozsonyi országgyülési VII-ik és a kolozvári országgyülés ugyanazon évi I., valamint az 1868-dik évi (már pesti) országgyülési XLIII. törvénycikkek által véglegesen egyesitett Erdély; továbbá az 1868-dik évi XXX. törvénycikk alapján külön tagot képező Fiume város és kerülete. 2. Horvát-Tótország a róla nevezett Határőrvidékkel (Végvidék), és 3. Dalmácia, mely azonban az 1868. XXX. törvénycikk ellenére tényleg még folyvást az osztrák kormány hatósága alatt áll és követei által az osztrák »Reichsrath«-ban képviselteti magát.

A Határőrvidék, mely egészen 1871. közepéig közvetlenül a közös hadügyminiszter hatósága alatt állott s egészen katonai szervezetü területet képezett a magyar birodalom déli határán, a mondott év jun. 8-án kelt császári nyilt parancs következtében jelentékeny területi és nagyfontosságu politikai és társadalmi változáson ment keresztül. E »nyilt parancs« folytán ugyanis a katonai szervezet eltörlésével polgárositattak elsőben is a varasd-kőrös és varasd-szentgyörgyi ezredek, s belőlük egy Horvátországba kebelezett, Belovár nevü uj megye alakittatott. Aztán a tulajdonképeni magyar Végvidék polgárositása vétetett foganatba, mi az 1873-dik XXVII.—XXX. törvénycikkek szerint következő átalakitásokat eredményezett. Ugyanis a volt román-bánsági ezred s a volt szerb-bánsági ezred 12-dik századának területéből Szörény vármegye történeti név alatt szintén egy uj megye alakittatott s osztatott be a tiszántuli kerületbe. Ez uj megye területe (hivatalos adatok szerint) 68.$_{54}$ osztr. □ mfld., népessége pedig 105,211 lélek. A volt szerb-bánáti ezred 9., 10. és 14. századai, meg 6. századának a Karas folyó baloldalán fekvő része Krassó vármegyéhez csatoltattak, mely ennek folytán mintegy 10 □ mfldnyi területtel és 23,000-nyi lakossal szaporodott. Ugyancsak a szerb-bá-

náti ezred 6. századának a Karas jobboldalán eső része, továbbá 5., 8. és 4. százada Károlyfalva és Nikolincze községekkel, nemkülönben az azon ezredhez tartozott homokterületek és legelők, végre pedig a volt német-bánáti ezrednek 11. és 12. századai Temes vármegyéhez kapcsoltattak, mely e szerint 20½ □ mfilddel, meg 32,034 lakossal gyarapodott. — A volt német-bánsági ezred többi része Torontál vármegyébe kebeleztetett, minek folytán e megye 57.₁₁ □ mfilddel és 121,358 lakossal növekedett. Végre a titeli zászlóalj (a csajkások kerülete) Bács-Bodrog vármegyéhez csatoltatott, mi által ez 15¾ □ mfilddel és 34,358 lakossal lett nagyobbá. Az ekként polgárositott végvidéken fekvő Pancsova, Fehértemplom és Karánsebes volt katonai községek önálló helyhatósággal biró városokká emeltettek, de később e két utóbbi az 1876. XX. t. c. által Krassó, illetőleg Szörény megyébe keleztetett. Ezek szerint az anyaországtól oly sokáig külön szakasztva és attól teljesen elütő szervezetben tartott végvidéki részekből összesen mintegy 157 □ mfildnyi s 344½ ezer lakossal biró terület kapcsoltatott vissza s tétetett ujra a magyar államnak szerves kiegészitő részévé. A Határőrvidék többi részének fokozatos polgárositását és Horvát-Tótországhoz leendő kapcsolását szintén kimondják a fentebb emlitett törvenycikkek; a valósitást azonban részint politikai okokból, részint az átmeneti állapotokkal együtt járó nehézségek miatt még nem tartja a magyar törvényhozás időszerünek.

A közvetlenül Magyarországhoz kapcsolt végvidéki részeket az 1848. V. törvénycikk alapján egyelőre négy követ képviseli a magyar országgyülésen.

Közigazgatási tekintetben a magyar birodalom ezelőtt kerületekre, megyékre, vidékekre, székekre, szab. kir. városokra és ezredekre volt felosztva. Közelebb azonban a törvényhozás részint a már korszerűtlenné vált kiváltságok megszüntetése, részint és főleg pedig a közigazgatásnak egyöntetübbé s igy célszerübbé változtatása céljából oly módon szabályozta a törvényhatóságok területét (1876. XXXIII. t. c.), hogy (természetesen a társországok érintése nélkül) azon részeket, a melyek eddig vidékek, székek s kerületek neve alatt állottak fenn, megyékké alakitotta, vagy már meglevő megyékbe olvasztotta; az önállásra képtelen apró megyék s kir. városok némelyeit szintén más törvényhatóságokba kebelezte be. Ez eljárás folytán Magyarország területe ma általában és kivétel nélkül megyékre van osztva, melyeknek összes száma 65.

A terület ilyetén rendezése még sokkal újabb, hogysem az új állapotokra vonatkozólag kétségtelen és kifogástalan adatokkal rendelkezhetnénk; mindazáltal, a mennyire a szentesitett törvény és a kormányhoz eddig beérkezett jelentések lehetővé teszik, minden erőnket megfeszitjük, hogy a tényleges viszonyoknak a valóhoz legközelebb álló képét tárhassuk az olvasó elé.

Mielőtt azonban a rendszeres és részletes helyrajz vázolásához kezdenénk, czélszerűnek látjuk, hogy a könnyebb és gyorsabb áttekinthetés czéljából a magyar birodalom politikai felosztásának egy táblázatos (és betürendes) kimutatását bocsássuk előre.

Magyarország pol. közigazgatási fölosztásának táblázatos kimutatása a terület és azon levő népesség megjelölésével.

A törvényhatóság neve.	Terület □ kilometerekben †)	Lakosok az 1870. népszámlálás szerint	Járások száma	Községek száma **)	Sz. kir. és kiv. városok száma
I. Magyarország.					
1. Abauj megye	2,794.45	144,924	5	321	—
Kassa sz. kir. város	78.26	21,742	—	1	1
összesen	2,872.71	166,666	5	322	—
2. Alsó-Fehér megye	—	182,923	*)	1	—
Nagy-Enyed	—	5,779	—	*)	1
összesen	3,576.50	188,702	*)	*)	1
3. Arad megye	6,326.00	289,379	*)	*)	—
Arad sz. kir. város	117.39	32,725	—	1	1
összesen	6,443.39	322,104	*)	*)	1
4. Árva megye	2,077.42	82,364	4	103	—
5. Bács-Bodrog megye	9,601.14	491,855	17	170	—
Szabadka sz. kir. város	952.97	56,323	—	1	1
Ujvidék » » »	155.95	19,119	—	1	1
Zombor » » »	306.14	24,309	—	1	1
Baja város	63.21	18,110	—	—	1
összesen	11,079.41	609,716	17	183	4
6. Baranya megye	5,063.01	261,643	7	439	—
Pécs sz. kir. város	70.12	23,863	—	1	1
összesen	5,133 13	285,506	7	440	1
7. Bars megye	2,671.88	137,191	5	253	—
8. Besztercze-Naszód megye	—	89,117	*)	*)	—
Besztercze sz. kir. város	—	7,212	—	—	1
összesen	4,014.35	96,339	—	—	1
9. Brassó megye	—	55,324	*)	28	—
Brassó sz. kir. város	—	27,766	—	—	1
összesen	1,797.17	83,090	—	28	1

A *)-gal jelzett rovatok a területrendezés által változást szenvedvén, s az illető adatok még megszerezhetők nem lévén, üresen hagyattak.

†) Az itt fölsorolt számadatok hivatalos forrásból merítvék, de csak utólagosan, miért is a már nagy részt sajtó alatt volt szövegben ezekre csak a 12. íven túl hivatkozhatunk.

**) A kapcsolt községek, telepek stb. is ide vannak értve.

A törvényhatóság neve	Terület □ kilometerekben	Lakosok az 1870. népszámlálás szerint	Járások száma	Községek száma	Sz. kir. és kiv. városok száma
10. Békés megye	3,558.01	212,499	6	102	—
11. Bereg megye	3,727.19	159,223	7	185	—
12. Bihar megye	10,871.68	470,687	12	763	—
Nagyvárad sz. kir város . .	47.76	28,698	....	1	1
összesen .	10,919.44	499,385	19	763	1
13. Borsod megye	3,510.24	195,037	4	267	—
14. Csanád megye	1,618.20	94,658	4	58	—
15. Csik megye.	4,493.22	107,285	4	103	—
16. Csongrád megye	1,796.03	96,360	*)	50	—
Szeged sz. kir. város . . .	799.31	70,360	—	1	1
H.-M.-Vásárhely	818.31	49,153	—	1	1
összesen .	3,413.65	215,873	—	51	1
17. Esztergom megye	1,123.30	67,024	2	88	1
18. Fehér megye	4,038.03	173,551	6	300	—
Sz.-Fehérvár sz. kir. város .	117.97	22,683	—	1	1
összesen	4,156.00	196,234	6	301	1
19. Fogaras megye	1,875.43	86,943	*)	89	—
20. Gömör megye	4,118.02	173,438	5	408	—
21. Győr megye	1,339.11	83,602	3	150	—
Győr sz. kir. város . . .	42.00	20,035	—	1	1
összesen .	1,381.11	103,637	3	151	1
22. Hajdu megye	2,340.98	117,631	*)	19	—
Debreczen sz. kir. város . .	1,012.24	46,111	—	1	1
összesen	3,353.22	163,742	*)	20	1
23. Háromszék megye . .	3,556.29	125,881	*)	129	—
24. Hevés megye	3,801.52	216,633	*)	*)	*)
25. Hont megye	2,558.02	102,227	12	241	—
Selmeczbánya sz. kir. város .	87.38	14,029	—	1	1
összesen .	2,645.40	116,256	12	242	1
26. Hunyad megye	6,932.04	251,800	*)	466	—
Szászváros	—	5,661	—	1	1
összesen .	6,932.04	257,461	*)	467	1
27. Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye	5,373.67	256,475	*)	*)	—
28. Kis-Küküllő megye . . .	1,645.82	100,161	*)	121	—
29. Kolozs megye	5,004.24	175,881	*)	242	—
Kolozsvár sz. kir. város . .	145.01	26,382	—	1	1
összesen .	5,149.25	202,263	*)	243	1

A *)-gal jelzett rovatok a területrendezés által változást szenvedvén, s az illető adatok még megszerezhetők nem levén, üresen hagyattak.

**) A kapcsolt községek, telepek stb. is ide vannak értve.

A törvényhatóság neve	Terület □ kilometerekben	Lakosok az 1870. népszámlálás szerint	Járások száma	Községek száma **)	Sz. kir. és kiv. városok száma
30. Komárom megye	2,914.15	129,116	4	201	—
Komárom sz. kir. város . .	29.92	12,256	—	1	1
összesen .	2,944.07	141,372	4	202	1
31. Krassó megye	5,271.84	273,827	*)	*)	—
32. Liptó megye	2,257.54	79,273	3	191	—
33. Máramaros megye. . .	10,354.90	220,506	10	173	—
34. Maros-Torda megye . . .	4,291.23	152,949	—	—	—
Maros-Vásárhely sz. kir. v. .	32.80	12,678	—	1	1
összesen .	4,324.03	165,627	*)	*)	1
35. Mosony megye	1,944.49	75,486	3	78	—
36. Nagy-Küküllő megye . . .	3,116.13	122,681	*)	*)	—
Segesvár sz. kir. város . .	—	8,207	—	1	1
Medgyes sz. kir. város . .	—	6,712	—	1	1
összesen .	3,116.13	137,610	*)	*)	2
37. Nógrád megye.	4,366.62	198,269	6	457	—
38. Nyitra megye	5,749.46	361,005	12	531	—
39. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye	10,593.88	528,702	*)	434	—
Budapest sz. kir. főváros . .	185.29	270,476	—	1	1
Kecskemét sz. kir. város . .	814.28	41,195	—	1	1
összesen .	11,593.45	840,373	*)	436	2
40. Pozsony megye	4,236.08	250,837	7	399	—
Pozsony sz. kir. város . .	74.72	46,540	—	1	1
összesen .	4,310.80	297,377	7	400	1
41. Sáros megye	3,790.58	175,292	12	418	—
42. Somogy megye	6,530.94	287,555	8	768	—
43. Sopron megye	3,169.08	209,050	10	264	—
Sopron sz. kir. város . . .	138 11	21,108	—	2	1
összesen	3,307.19	230,158	10	266	1
44. Szabolcs megye	4,917.34	220,708	*)	*)	—
45. Szatmár megye	6,308.81	290,530	*)	*)	—
Szatmár-Németi sz. kir. város	182.42	18,353	—	2	1
összesen .	6,491.23	308,883	*)	*)	1
46. Szeben megye	3,313.52	140,735	*)	*)	—
Nagy-Szeben sz. kir. város .	—	18,998	—	1	1
Szász-Sebes sz. kir. város. .	—	5,790	—	1	1
összesen .	3,313 52	145,523	*)	*)	2

A *)-gal jelzett rovatok a területrendezés által változást szenvedvén, s az illető adatok még megszerezhetők nem lévén, üresen hagyattak.

**) A kapcsolt községek, telepek stb. is ide vannak értve.

A törvényhatóság neve	Terület □ kilometerekben	Lakosok az 1870. népszámlálás szerint	Járások száma	Községek száma **)	Sz. kir. és kiv. városok száma
47. Szepes megye	3,636.35	175,061	6	276	—
48. Szilágy megye	3,670.88	194,693	*)	*)	—
49. Szörény megye	4,029.40	104,886	*)	107	—
50. Szolnok-Doboka megye	5,149.82	210,587	*)	*)	—
51. Temes megye	6,910.75	358,443	*)	*)	—
Temesvár sz. kir. város	33.95	32,223	—	1	1
Versecz sz. kir. város	191.05	21,095	—	1	1
összesen	7,135.75	411,761	*)	*)	2
52. Tolna megye	3,643.26	220,740	5	272	—
53. Torda-Aranyos megye	3,369.91	140,600	*)	*)	—
54. Torna megye	618.04	23,176	2	55	—
55. Torontál megye	9,329.42	531,755	17	243	—
Pancsova sz. k. v	165.73	13,748	—	1	1
összesen	9,495.15	545,503	17	243	1
56. Trencsén megye	4,619.82	248,626	9	425	—
57. Túróc megye	1,150.35	45,346	2	133	—
58. Udvarhely megye	3,417.68	105,349	*)	*)	—
59. Ugocsa megye	1,190.63	67,498	2	73	—
60. Ung megye	3,055.71	130,032	7	252	—
61. Vas megye	5,035.31	331,602	10	796	—
62. Veszprém megye	4,166.36	201,431	5	436	—
63. Zala megye	5,121.63	333,237	12	842	—
64. Zemplén megye	6,194.87	292,771	9	507	—
65. Zólyom megye	2,734.60	97,897	4	140	—
Magyarország összesen	280,389.75	13,561,245	—	—	—
Fiume város és kerülete	19,56	17,884	—	22	1
II. Horvát-Tótország.					
a) Horvátország.					
1. Kőrös megye	1,297.76	99,294	6	307	—
Kőrös sz. kir. város	37.98	3,229	—	1	1
Kapronca sz. kir. város	60.91	5,684	—	1	1
összesen	1,396.65	108,207	6	309	2
2. Varasd megye	2,254.19	197,150	10	601	—
Varasd sz. kir. város	64.93	10,623	—	1	1
összesen	2,319.12	207,773	10	602	1
3. Zágráb megye	4,240.59	217,859	16	824	—
Zágráb sz. kir. város	32.22	19,857	—	1	1
Károlyváros sz. kir. város	7.48	5,175	—	1.	1
Sziszek	21.86	4,006	—	1	1
összesen	4,302.15	246,897	16	826	3

A *)-gal jelzett rovatok a területrendezés által változást szenvedvén, s az illető adatok még megszerezhetők nem lévén, üresen hagyattak.

**) A kapcsolt községek, telepek stb. is ide vannak értve.

A törvényhatóság neve	Terület □ kilometerekben	Lakosok az 1870. népszámlálás szerint	Járások száma	Községek száma **)	Sz. kir. és kiv. városok száma
4. Fiume megye	1,554.91	82,658	5	372	—
Bukkari sz. kir. város . . .	44.88	1,800	—	35	1
Zeng város	0.57	3,231	—	1	1
összesen .	1,600.36	87,689	5	407	2
5. Belovár megye . . .	3,245.05	123,325	8	363	—
Belovár város	4.60	2,151	—	1	1
Ivanics város	0.57	672	—	1	1
összesen .	3,250.22	126,148	8	365	2
Horvátország egészen	12,868.52	776,714	45	2,509	8
b) Tótország.					
1. Szerém megye .	2,487.15	122,592	6	120	—
2. Verőcze megye . . .	4,678.53	166,072	8	292	—
Eszék sz. kir. város . . .	53.51	17,247	—	1	1
összesen .	4,732.04	183,319	8	293	1
3. Pozsega megye	2,330.63	70,438	7	281	—
Pozsega sz. kir. város . . .	24.16	2,962	—	1	1
összesen .	2,354.79	73,400	7	282	1
Tótország egészen .	11,765.36	379,311	21	695	2
Horvát-Tótország együtt .	22,442.48	1.156,025	66	3,204	10
III. Határőrvidék.					
1. Goszpicsi végvidék	5,381.74	176,787	12	134	—
Carlopago város	0.57	712	—	1	1
összesen .	5,382.31	177,489	12	235	1
2. Ogulini végv.	3,984.51	158,345	12	248	—
3. Petrinjai végv.	2,721.38	124,549	*)	*)	—
Kosztajnica város	14.96	2,056	—	1	1
Petrinja város	40.28	2,985	—	1	1
összesen .	2,776.62	129,590	*)	*)	2
4. Gradiskai végv..	1,673.44	57,098	12	171	—
5. Vinkovcei végv..	1,951.39	71,421	*)	*)	—
Bród város és vár	18,99	2,454	—	1	1
összesen .	1,970.38	73,875	*)	*)	1

A *)-gal jelzett rovatok a területrendezés által változást szenvedvén, s az illető adatok még megszerezhetők nem lévén, üresen hagyattak.

**) A kapcsolt községek, telepek stb. is ide vannak értve.

A törvényhatóság neve	Terület □ kilometerekben	Lakosok az 1870. népszámlálás szerint	Járások száma	Községek száma **)	Sz. kir. és kiv. városok száma
6. Mitrovici végv.	2,953.96	76,565	*)	*)	—
Karlovic város	77.02	4,315	—	1	1
Pétervárad város	34.52	4,345	—	1	1
Zimony város	48.33	9,473	—	1	1
összesen .	3,113.83	94,698	*)	*)	3
A Végvidék összesen .	18,901.09	691,095	—	—	7
A birodalom összesen	321,752 88	15.426,249	—	—	—
Dalmácia.	12,792 56	442,796	—	—	—
Főösszeg .	334,545.44	15.869,045	†)	—	—

S ezzel áttérhetünk a magyar állam részletes helyrajzára.

A) **Magyarország.**

A tulajdonképeni Magyarország (az anyaország) Európa középtáján, az osztrák magyar monarchia kel.-kel.-déli részén, az ész. szél. 44° 30′ s 49° 38′-e, továbbá a kel. hossz. 32° 44¼°-a között terül el. Legnagyobb hossza kelet-nyugoti irányban körülbelül 150, legnagyobb szélessége pedig észak-déli irányban mintegy 90 mfldet tesz egyenes vonalban. Kiterjedése 4682.$_{52}$ osztr., vagy 4893.$_{84}$ földrajzi □ mfld volt a határőrvidéki részek bekebelezése előtt. E bekebelezés megtörténtével azonban 164 osztrák □ mfld járulván az ország testéhez: mai területe (Fiumét is ide értve) 4870,$_{66}$ osztr., vagyis 5089.$_{40}$ földrajzi □ mfldet (=280,389.$_{75}$ □ kilometert) tesz; népességének száma pedig az 1870. népszámlálás szerint 13.561,245 lélek, s így egy □ mfldre átlag mintegy 2982 lakos jut.

Az ország határait, természeti viszonyait, politikai helyzetét és közmüvelődési stb. állapotait föntebb már vázolván, a következőkben főleg csak a helyrajzi ismertetésre fogunk szoritkozni.

Birodalmunk e része részint történelmi, részint és főleg természeti alapokon öt kerületre oszlik, melyek: 1. a Dunán inneni, 2. Dunán tuli, 3. a Tiszán inneni, 4. a Tiszán tuli és 5. Királyhágón tuli vagy erdélyi kerületek. A kerületek ismét megyékre, ezek pedig járásokra osztva képezik a közigazgatás keretét. A jelenlegi 65 megye sem számra, sem területre nézve nem egyenletesen oszlik meg a kerületek közt. Legnagyobb területü a Tiszán tuli, legkisebb pedig a Tiszán inneni kerület. Ezelőtt a négy régibb kerületben úgynevezett kerületi táblák (első folyamodású törvényszékek) voltak, melyek a kerületeket politikai közigazgatási

A *)-gal jelzett rovatok a területrendezés által változást szenvedvén, s az illető adatok még megszerezhetők nem lévén, üresen hagyattak.

**) A kapcsolt községek, telepek stb. is ide vannak értve.

†) A mennyiben a számadatok nem mindenben vágnak össze, annak oka az, hogy egy részről a volt Végvidék területe még nincs szabatosan fölmérve, más részről pedig, hogy Horvát-Tótországban s a végvidéken 1873-ban az új politikai beosztás miatt újabb népszámlálás eszközöltetett.

területekké emelték; ma azonban a kerületek inkább csak földrajzi elnevezések, melyekkel sem a törvénykezési, sem a pénzügyigazgatósági, sem a katonai, sem a posta- és távirdai parancsnokságok s illetőleg igazgatóságok határai nem esnek össze. Történelmi szempontból mint kerület legtöbb jelentőséggel bir a Királyhágón túli kerület, melyről csak az 1876. XXXIII. t. c. életbelépte óta mondható el, hogy a legszükebb értelemben vett Magyarországgal már teljesen és tökéletesen egyesítve van.

Leirásunkban a kerületek fentebbi során fogunk haladni.

I. **A dunáninneni kerület.** Ez a kerület Felső-Magyarország és a két magyar alföld egy-egy jókora részére terjed ki. Körrajza egy derékszögü háromszögre s egy hosszú egyközényre bontható föl, melyek Vácnál függnek össze s együtt észak-déli irányban az egész országot végig érik. Határai nyugoton csaknem szakadatlanul a Duna, délen szintén ez, keleten Szolnokig nagyobbrészt a Tisza, onnan túl a Cserhát, Királyhegy és Kriván vonala, északon és északnyugaton pedig a határ a Kárpátok és a Morva folyó. Van benne 13 megye, u. m.: 1. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye, 2. Bács-Bodrog, 3. Nógrád, 4. Hont, 5. Esztergom, 6. Bars, 7. Zólyom, 8. Liptó, 9. Árva, 10. Turóc, 11. Trencsén, 12. Nyitra és 13. Pozsony. Az egész kerület tehát a Duna jobb partján terül el; csupán Pest és Esztergom megyék nyulnak át egy-egy kis részökkel a Duna jobb partjára. Ez országrész 3 hosszasági és 4 szélességi foknál bővebben terjedvén ki, nagy változatosságot mutat fel úgy természeti viszonyait, valamint terményeit és lakosait is illetőleg. Északi része egész a zordonságig hegyes és vízben elég gazdag, mig közép és főleg déli részén az alföld az uralkodó, melynek a Dunán és Tiszán kivül alig van egyéb vize. Éghajlata Vácon fölül inkább hegyvidéki, mig azon alul egészen alföldi, de mindenütt egészséges. Fent inkább a bányászat és baromtenyésztés, lent inkább a földmivelés képezi a lakosság főfoglalkozását, mig középtáján az ország fővárosa a kereskedésnek és iparnak szerez elsőrendű fontosságot. Északi részén a tótság, a nyugotin a németség és magyarság, középtáján a magyarság, legdélibb részén pedig a déli szláv (szerb) elem van túlsulyban. (A területrendező törvénynek ide vonatkozó módositásait lásd e cikk folyamán és végén.)

1. **Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye.** E megye északi és észak-nyugoti csekély részét kivéve, egészen rónaság. Főteste a Duna és Tisza folyók között terül el. A Duna jobb partján eső részét a Vértes hegység ágai boritják, mig az osztrák állami vasuttól északra eső részét a Cserhát dombsorai foglalják el. E megye a »területrendező törvény« folytán közelebb mind területében, mind népességében tetemes gyarapodást nyert, a mennyiben a Kis-Kunságnak benne esett részei ide kebeleztettek. Ezelőtt 188.$_{87}$ □ mfldnyi területen 775 ezer lakost számlált. Mostani kiterjedése és népessége a legújabb kimutatás szerint 238,$_{08}$ □ mfd 837,362 lakossal. A Dunán és Tiszán kivül alig van e megye területén nehány jelentéktelen patak; de annál több itt a tó, főleg Izsák, Fülöpszállás és Félegyháza között, melyek közül nehány a fél □ mfldnyi területet is eléri. A Duna több szigetet képez a megye területén, melyek közül nevezetesebbek: a szentendrei (vagy monostori) sziget Vácnál, a Margit-sziget (hajdan Nyulak szigete) Buda és Pest között, s a Csepel (vagy ráckevi) sziget Budapesten alul. A föld mindenütt eléggé termékeny e megyében. A délibb részeken legtöbb a gabna és gyümölcs, valamint legvirágzóbb az állattenyésztés; is az északibb részek ellenben fában, szőlőben és ásványos vizekben leggazdagabbak. Az ipar és kereskedés nemcsak e megyét, hanem az egész

országot illetőleg legvirágzóbb Budapesten és környékén. Vasútjai: a déli, az osztr. állami, a budapest-miskolci, a tiszavidéki s az alföldi. Országútjai nem dicsérhetők. Vizi útjai a Duna és a Tisza. A lakosok nyelvökre nézve magyarok, németek, tótok, szerbek és oláhok; az utóbbiak száma igen csekély; vallásra nézve pedig róm. katholikusok (legszámosabban), aztán helvét és ágostai vallásu protestansok (unitariusok és más protestans felekezetüek igen kevesen), végre görög-nemegyesültek és zsidók stb. Az összes lakosságnak a Kis-Kunság bekebelezése előtt 76.$_{10}$%-ka volt a magyar s igy e megye a magyarság túlnyomósága tekintetében eddig a 18-ik helyet foglalta el az országban. Ez arány azonban tetemes változást szenvedett ama bekebelezés folytán, minthogy a bekebelezett részek lakossága csaknem kizárólag tiszta magyar. Van e megyében 2 királyi, 1 érseki, 1 püspöki város, 28 mezőváros, 165 falu és mintegy 240 népes puszta. A megyegyülések helye Budapest. Nevezetesebb helyek itt:

Budapest, a magyar birodalomnak fő- és legfontosabb s a magyar királynak székvárosa, a miniszteriumnak és a legfőbb központi hatóságoknak székhelye, egyszersmind szab. kir. város a Duna két partján az ész. szél. 47° 29′ 44″ —47° 49′ 25″-e és a keleti hossz. 36° 42′ 42″ — 36° 43′ 15″-e közt Bécstől 35 mfldnyire. Az itt székelő hatóságok közül kiemelendőbbek: a magyar kir. kúria, a kir. tábla, kir. törvényszékek és járásbiróságok, a kereskedelmi és váltó-törvényszék, bányatörvényszék, sajtóbiróság, pénzügyi, állam-uradalmi jószág-, vasúti-, pósta- és távirdai igazgatóságok, fővámhivatal, dohánygyári- és lottóigazgatóság, fémjelző hivatal, fogyasztási adó főhivatal, katonai és honvédparancsnokságok stb. stb. Népességét az 1870-i népszámlálás 270,476 léleknek találta (a katonaság nélkül); az 1876-diki (fővárosi) népszámlálás azonban már 295,254 lelket mutat ki, s ha ez összeghez oda számitjuk az állandóan itt állomásozó 13,954 főnyi katonaságot is, a mai lakosság 309,208 lélekre megy. Budapest városa három főrészből áll, u. m. Pestből, Budából és Ó-Budából (meg a Margitszigetből), melyek 1873-ban egyesültek törvényesen s tömörültek egy nagy egésszé. (Kőbánya már e szervezés előtt Pesthez csatoltatott.) Addig a három külön város egészen saját alapokon és külön-külön fejlődött, noha helyrajzilag már régóta össze valának nőve. E városok változatos története a honfoglalás idejénél jóval messzebb benyulik a multba A három közül legrégibb Ó-Buda, mely az egykori A q u i n c u m (aquae quinque) helyén fekszik, s hol egy római vizvezeték és fürdő maradványai még ma is láthatók. Buda várának alapitását Attila korába teszi a hagyomány, mely szerint az eleintén Etelvárának neveztetett, de később mégis Budának, az Attila testvérének nevét örökölte. Buda már az Árpádok alatt is gyakran volt királyi lakhely, s mint ilyen, mind fényben, mind terjedelemben sokat gyarapodott; fénykorát azonban Mátyás király idejében élte, midőn a magyar hatalomnak, müvészetnek és tudománynak igazi középpontjává avattatott. Azontul folyton hanyatlott, főleg a törökhódoltság idejében, mignem a mult században ujabb fejlődésnek indult, ma pedig dicsőséges uralkodónk intézkedései folytán ismét régi fénypolca felé közeleg. Pest alapittatása szintén megelőzi őseink bejövetelét; de Buda mellett évszázadokon át csak mint igen jelentéktelen kis szomszéd tengődött. A tatárpusztitás egészen semmivé tette; de IV. Béla intézkedései folytán ujra kikelt romjaiból és csakhamar keritett várossá nőtt. Mátyás király már Pestet is szab. kir. várossá tette s attól kezdve folytonosan emelkedett, bár némi nagyvárosi jelleget csak a XVIII. század elején kezdett magára ölteni. Attól fogva hovatovább jelentékeny tényezővé emelkedett e város hazánk politikai, nemzetgazdasági és társadalmi életében. Különös említést érdemel Pest emelése és szépitése körül József nádor, ki 1808-ban szépitőbizottságot létesitett benne, nemkülönben Széchenyi István gróf, kihez Pestnek annyi nevezetes emléke fűződik. Az 1838-ki (márc. 13) nagy árviz rémitő károkat okozott ugyan a városban, de egyszersmind okozója lőn annak, hogy utána a város mondhatni ujjá alakult. Az eddigi rendetlen, piszkos utcák és silány házak helyén szabályos utcák és terek, ezek mentén pedig egész palotasorok, sőt egész városrészek emelkedtek, melyeket a legujabb kor csak folytat és módosit, hogy fővárosunk minden tekintetben európai szinvonalra emelkedjék. A függetlenségi háboru zivatarai is nagyon megviselték az akkor még testvér-fővárost; de a szomoru nyomokat csakhamar eltakarta a bekövetkezett csöndes, de folytonos tevékenység. Rendkivüli a főváros emelkedése

főleg napjainkban, midőn az egygyé lett három város egyesült ereje s az ujra derült és itt központosuló alkotmányos élet hatalma az országnak valódi szivévé s Európa legelső városaival versenyző metropolissá varázsolta azt.

Budapest, mint emlitők, a Duna két partján terjed el mértföldnyi hosszuságban és csaknem oly szélességben ; a város közepén áthaladó büszke folyamot nagyszerü kőpartok és pompás palotasorok szegélyezik csaknem egész hosszában, a fényes partokat pedig ma már három nagyszerü hid iveli át, melyek közül a legfelsőt, a József főherceg által európai hirüvé emelt Margitszigetről, mely alatt elhalad s melyre a hid közepéről egy hidszárnyat szándékoznak épiteni, margitszigeti hidnak (1500' h.), a középsőt, mely az akadémia palotája elől a királyi palota hegylába alá nyulik, láncszerü szerkezetéről láncbidnak (1230' h.) s végre a harmadikat, mely a Gellérthegyen alól (a »Kelenföld«-ön) vasrácsozatból készült négy merész ivvel (a feljárók nélkül mintegy 1200' h.) lépi keresztül a hatalmas folyamot, hogy a két partra futó vasuthálózatokat egymással kapcsolatba hozza, összekötő hidnak nevezik. Mind a három kőlábakon nyugvó vasszerkezetből áll, s egyik mint a másik, egyiránt remek a maga nemében. A negyedik hid mely a vámház elől épen a Gellérthegy alá nyulnék át, még csak tervben van.

Budapest határa aránylag igen csekély, alig több ugyanis másfél □ mfidnél, mely térnek a város a felénél jóval többet foglal el. A pesti rész homokos sikon, a budai ellenben hegyes-völgyes talajon fekszik. Az előbbi öt, az utóbbi pedig hat, illetőleg hét városrészből áll, ugyanis a pesti részen a Dunára dölő s középtájon eső belvárost a Lipót-Teréz-, József- és Ferenczkülvárosok veszik körül, mig a budai részen a második belvárost képző vár körül a Viziváros, Országut, Ujlak, Tabán (v. rácz-város) és Krisztina város nevü külvárosok csoportosulnak, melyekhez végül még a külterkekkel együtt Ó-Buda járul. Épitészeti fény és szabályosság tekintetében a pesti rész messze tulhaladja a budait, bár a tevékenység e tekintetben az egész fővárosban oly élénk és állandó, hogy ez ma már ugy egészben, mint részeiben egy igazi nagy városnak minden jellegével bir. Az egész város ujabban Xkerületre van fölosztva, melyek mindenike külön elöljárósággal bir a központi tanács felsőbbsége alatt, melynek élén egy fő- és három alpolgármester áll. A pesti részben 27 tér, 219 utca és mintegy hatodfél ezer ház, a budaiban pedig mintegy negyedfélezer ház van számos utcákkal, de csak néhány térrel. Az utcák közül leghosszabbak a közelebb megnyilt Sugárut, a Váciut, Királyutca, Kerepesi és Üllői utak, a soroksári ut, a főut, s az Attila-utca stb.; legszebbek a váci- és Dorottya-utcák gazdag és fényes kirakataikkal, a fürdő-utca, a sugárut-az országut (belső körút), a hatvani és kerepesi utczák stb., melyekhez méltán sorolható főleg a pesti Dunapart majdnem egész hosszában. A terek közül emlitendőbbek: a Ferenc-József- (előbb Lánchid-)tér, Erzsébet- és Józseftér, a Gizellatér, a pompás Corso a Dunaparton a lánchidon alul, a Városház- (előbb Szabadság-)tér, a Kalvintér, a Szt.-György tere, a Sugárút két, nyolc-zsögletü tere, az Istvártér stb. A terek közül az Erzsébettéren pompás kioszk, a Józseftéren a József nádor álló szobra, s a Szent György téren a Hentzi-féle szobor láthatók. Közelebb szintén szobrok lesznek a lánchid-téren (Széchenyié és Eötvösé) és a Corso alsó végén (Petőfié.) Pompásnál pompásabb köz- és magánépületekben fővárosunk már ez idő szerint is oly gazdag, hogy csak a legkiválóbbak elsorolása is nagyon hosszura nyulnék. Itt elég lesz csak a következőket emliteni: Épitési jelességénél, de főleg páratlan fekvésénél fogva méltán tehetjük első helyre a királyi palotát, mely a budai részen, az ugynevezett várhegyen, a még most is falakkal övezett vár déli végén foglal helyet s uralkodik az egész főváros fölött, oly kilátást nyujtva nemcsak az alatta hömpölygő Dunára, nemcsak a körötte terülő szép fővárosra, hanem a vele átellenben kitáruló nagy magyar Alföldre is, a milyennel Európának egy fejedelmi lakja sem dicsekedhetik. Itt őriztetnek a királyi hatalom jelvényei (a korona, kir. pálca, kard, sz. István palástja stb.) Részint ennek tőszomszédjában, részint távolabb, de szintén a várban vannak a kormány által használt, többé-kevésbé pompás paloták, ott van a Mátyás gótizlésü (most épen újjáalakitás alatt levő) temploma, a várhegy keleti oldalán egy pompás gymnáziumi s egy hasonló reáliskolai épület, s lenn a Dunaparton

több igen diszes magán-épület. A kir. palotához tartozó hegyoldali és hegylábi részek Ő felsége kezdeményezése folytán egységes terv szerint építtetnek ki. Szintén nevezetes építmény a kir. palota aljában a Sikló s annak szomszédjában egyfelől a m. északi vasut palotája, másfelől a lánchidra nyiló nagyszerü alagut, mely a Dunapartot a Vérmezővel köti össze; a nagyszerű katonai kórház s mellette a déli vaspálya állomási épületei, a fürdők, templomok; a gellérthegyi (izléstelen) fellegvár, a Széchenyi-hegyi nyaralók, stb. A pesti részen, mint már emlitve volt, sokkal gazdagabb és fényesebb az épitkezés, számra nézve pedig össze sem hasonlithatók a budai épitmények az itteniekkel. Legkiválóbbak: a m. tud. akademia pompás palotája, az erdélyi vasut palotája, a Tüköri-ház, a Stein-ház, a Vigadó (redoute), a Haas-palota (remek), a »Hungária«, a Thonet-udvar, a régi és uj (lipótutcai) városház, a vámház, a postapalota, a sugáruti épitmények (paloták és villák), különösen a Művészház és a vasúti nyugdijintézet óriási palotája, a terézvárosi polgári iskola, a Lipót-templom, a dohány-utcai zsidó-templom (pompás mórizlésben), a nemzeti szinház és hozzátartozó palota, az 1-sö hazai takarékpénztár palotái, az egyetemi könyvtár épülete, a vegytani intézet, a nemzeti muzeum (szép kertjében a Kazinczy-, Berzsenyi- és Kisfaludy-szobrokkal) s a körötte lévő fényes főuri paloták, a józsefvárosi reáliskola, a népszinház, a különféle felekezetü templomok, a Ludoviceum, a külső körut épitményei, az egyetem orvoskari új épületei a kaszárnyák, az osztr. és a magyar állami vaspályák állomásházai, a fényes vendégfogadók és kávéházak, a vágóhid sat. sat.; a különféle gyárak pedig, főleg a városnak északi és déli végein, ugy megszaporodtak, hogy valóságos gyárkülvárosokat képeznek, melyeknek sürün emelkedő s torony magasságu kéményei már messziről elárulják, hogy e főváros a gyáriparos tevékenységnek is jelentékeny középpontja e hazában. Az utcák, terek és Dunapartok legnagyobbrészt burkolvák (részint kővel, részint fával, részint pedig földszurokkal.) A város legnagyobb részét légszesz- és vizvezeték hálózza be, a főbb utakat és utcákat pedig lóvonatu vasuthálózat futja be. E vasutak a városon kivül a szomszéd községek felé is jelentékeny távolságra közlekednek. A város környéke, főleg a budai részen, nyári lakokkal és mulatóhelyekkel és sétatérekkel van megrakva, melyek közül emlitendőbbek a pesti oldalon a városliget (az állatkerttel) s az Orczykert; a budai oldalon a Széchenyi (sváb) hegy számos nyaralóval, mulatóhelyekkel és egy mesterileg épitett fogaskerekü vasuttal, mely Buda külső szélétől egészen a nevezett hegy tetejéig kapaszkodik, továbbá a zugliget több festői részlettel és a Lipótmező (a nagyszerü tébolydával). A várossal a zugligetet is lóvonatu vasut köti össze. De a maga nemében valamennyi mulatóhelynél szebb a pompás Margitsziget, mely nagyszerü parkirozása mellett pompás fürdővel (mely egy nagyszerü ártézi kutból nyeri a természetes melegvizet), szép nyárilakokkal, vendéglőkkel, vizvezetékkel és lóvonatu vasuttal van ellátva.

Budapest a magyar birodalomnak mind a politikai élet, mind pedig a szellemi és anyagi müveltség terén legelső és legfontosabb középpontja. Állandóan itt tartatik (1848. óta) az országgyülés; itt székel a miniszteriumon s legfőbb hatóságokon kivül Pest megye törvényhatósága, itt üti föl tanyáját minden országos vállalat. Nevezetességei a) a szellemi müveltség terén: a magy. tud. akadémia, a magy. nemzeti muzeum, a magyar királyi tudomány-egyetem (jogi, bölcsészi, orvosi és róm. kath. hittani karokkal) a József-műegyetem, a Kisfaludy-társaság, a legközelebb alapított és szervezett Petőfi-társaság, a természettudományi, földrajzi és történelmi társaságok, az orvosok, tanárok, mérnökök, néptanitók és kisdedóvók egyesületei, a helv. hitval. protestansok papnevelő akademiája, a róm. katholikusok és mindkét protestans felekezet gymnáziumai, az állami és városi főreáliskolák a kereskedelmi akadémia, egy férfi- és 2 nőtanitó állami képezde, a kisdedóvónők képző-intézete, az orsz. rajziskola és rajztanárképző intézet, az orsz. zenészeti akadémia (szinésziskolával), számos nép- és polgári iskola, sok kisdedóvó intézet, az orsz. nőképző egyesület felsőbb leányiskolája, a női iparegyesület és a magyar gazdasszonyok iskolái, az angol kisasszonyok nőnevelő intézete, sok magán fi- (katonai, kereskedelmi sat.) és nőnevelő intézet, a Ludovica akadémia, az állatgyógyászati iskola és a tornaiskolák stb. Egyéb művelődési és müvészeti intézetek: a nyilvános könyvtárak (akadémiai, egyetemi és muzeumi), a nyilvános képtárak (az akadémiában és a mu-

zeumban), a képző művészeti társaság, a színházak (nemzeti, népszínház, várszínház, két nyári színház és a német színház; az operaház most épül), a nemzeti zenetársaság (»zenede«), a nemzeti kaszinó, az akadémiai kör, az iró k és művészek társasága, számos olvasó és politikai kör, melyek között legfontosabbak az országgyülési pártok körei, a nemzeti lovagcsarnok, lövő csarnok (»lövölde«) sat. Részint művelődési, részint jótékonysági intézetek: a nagy számu nyomdák (melyek közt legfontosabb a 400 munkással dolgozó állami a várban), a vakok intézete, a magyar irók segélyegylete, a honvédmenház, a városi és felekezeti árvaházak, a szegények háza, a zsidó aggastyánok menháza, a bölcsőház, a gyermekek menháza, számos kórház, melyek közt legfontosabbak a Rókus-kórház és az árvagyermekek kórháza, két tébolyda, többféle gyámintézet, több jótékony nőegyesület stb.; — b) az anyagi müveltség terén emlitendőbbek a kereskedelmet, ipart és közgazdaságot előmozditó intézetek, minők: a börze, a kereskedelmi és iparbank, a leszámitoló (escompte) bank, a földhitelintézet, a kisbirtokosok hitelintézete, a hazai első és több kisebb takarékpénztár, a hitelbank s még számos biztositó, bank- és váltóüzlet; a kereskedelmi és iparkamara, több ipartársaság, az orsz. gazdasági egyesület és más egyebek. A kézi és gyáripar már jelentékeny magaslatra emelkedett. A sokra menő iparos mellett van a fővárosban tiz gőzmalom, hajó- és fegyvergyár, több fonó-, szövet-, gép-, vegyész-, vas-, fémöntő-, butor-, gáz-, szesz- és olajfinomitó-, bőr-, tégla-, kártya- és sok egyéb más gyár, több kőfaragó, kályha és edénygyártó mühely, sok ötvös és órás s általában az ipar majdnem minden ágának jelentékeny számu képviselője. Kereskedelme az egész birodalomban legélénkebb és legnagyobb akár az iparczikkek, akár a nyerstermények tekintetében. Nagy számu és fényes kereskedő boltjai bármely nagyvárosével kiállják a versenyt. Legfontosabbak ezek közt a szövet-, ékszer-, ruha-, butor-, vas-, diszmü-, termény-, porcellán-, üveg-, óra- stb. kereskedések; a budapesti könyvkereskedések pedig a legszebbek és legválasztékosabbak közé tartoznak Európában. Vasuti és vizi kereskedelmi forgalma nem emelkedett ugyan még a kellő magaslatra, de mind a mellett már is oly élénk és nagyfontosságu, hogy Budapest, mint európai piac, már is számot tesz. Van a fővárosban évenként négy nagyobb és nyolc kisebb vásár, melyeket a külföldi kereskedők is nagy számmal látogatnak. A városban a szárazi közlekedést a lóvonatu vasutak, társas- és bérkocsik, a Dunán pedig helyi gőzösök közvetitik. Van végre Budapestnek több meleg fürdője (Rudas-, Rác-, Lukács- és Császár-fürdők stb.), melyek gyógyitó vizüket a vulkanikus budai hegyekből nyerik. Föld-, kert- és szőlőmiveléssel leginkább a budai és ó-budai lakosok egy része foglalkozik, kik főleg jeles borokat termelnek. A budai borok közt legjelesebbnek a *sashegyit* tartják; valamint a *budai keserüviz* is Európaszerte hires. Végre megemlitendők még a nagyszerü kerepesi-uti temető, az egyetemi növénykert, a királyi várkert, s a budai hegyek közül a Sas-, János-, Hárshavas Kecske-hegy, melyek a Széchényi hegygyel együtt részint szőlőikkel, részerint nyári lakaikkal, részint mulatóhelyeikkel és sétautjaikkal nagyon emelik a főváros tájképét. Szintén érdekes a Kalváriahegy, melyen még ma is fennáll egy mecset, melyben Gül-Baba török szent hamvai nyugszanak, miért évenként rendesen meglátogatja keletről néhány török zarándok. E hegyen felül esik az ó-budai kikötő, a Gellérthegyen alul pedig a »Kelenföldön« az ismeretes budai sósforrások találhatók.

A fővárosnak, melyet még ennyiben is csak hiányosan rajzolhattunk, nemcsak belseje, hanem környéke is sebes haladásnak indult. Különösen a pesti rész körött terjedő rónaság hovatovább élénk képet ölt. Gyarmat gyarmat után keletkezik itt, melyek mind csinosan és szabályosan épülnek s a külvárosoknak mintegy külső gyürüjét képezik. Ilyenek már Erzsébetfalva, Kossuthfalva, Kis-Pest, Rákosfalva és az ugynevezett Százház. Mindezek mintegy előkészitik a főváros jövendőbeli terjeszkedésének talaját. **Kőbánya** vasuti állomással, hires serfőzéssel, mulatóhelyekkel és a sertéskereskedők tanyáival. A főváros tőszomszédságában terül el a már emlitett Városliget, mely pompás fasoraival, gyalog- és kocsiútjaival, állatkertjével, mulató helyeivel, tavaival s szigetjeivel stb. számtalan látogatót csal a szabadba még télen is. Nagyon emeli a Városligetet a bele torkoló Sugárút. Keletre innen terül el a történelmileg nevezetes *Rákosmező* rajta az ugynevezett »királydomb«-bal.

Budát környező falvak: *Albert-*

falva; fu. 449 német l., kik többnyire mesteremberek. Promontor fu. a Duna jobb partján 3844 német l., kath. templommal, vasúti állomással, kikötővel, posta- és táviróhivatallal, kastélylyal, kőbányával s jó szőlőkkel; Vörösvár fu. 2533 német l., kath. és zsidó templommal, postahivatallal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel; lakosai jó fuvarosok. Téteny fu. a déli vasút m. 2512 német l., kath. és zsidó templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal s szintén jó szőlőkkel és kőbányával; Torbágy fu. 1215 német l., kath. templommal. Búzája, szőlője s erdeje igen sok van. Budakeszi völgyben fekvő fu. 2900 német l., postahivatallal, sok szőlő- és erdővel. Hidegkut fu. 1093 német l., hegyes völgyes határral, mely főleg bort és rozsot terem. Solmár regényes tájon fekvő fu. 1428 német l., kath. templommal s nagy káposzta-termesztéssel. Hajdan vára volt. Üröm fu. 700 német l., kath. templommal, bor- és gabnatermesztéssel. József főherceg birtoka. Békás-Megyer fu. melynek német (1000) lakosai szőlő- és gyümölcstenyésztéssel foglalkoznak. A Duna balpartján Pesttől északra van **Ujpest**, mely számos gyáraival s iparos lakosaival (12 ezer) a fővárosnak egyik legnépesebb telepe. Fót fu. gróf Károlyi Istv. szép kastélyával s az általa épitett bizanczi-izlésü templommal; van 2080 l., kik jó bort termesztenek; Rákos-Palota fu. az osztr. állami vasút m. 3458 magyar l., reform. és luth. templommal, sok szép nyári lakkal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal, szőlő-, gyümölcs- és búzatermesztéssel, élénk tehenészettel stb. A falu és környéke a pestieknek kedves nyári mulatóhelyök. Szada fu, melynek lakosai (1004) sok gyümölcsöt és hires bort termesztenek. Pesttől délre van Soroksár fu. 4000-nél több német lakossal s kalapgyárral. — A megye más helységei: Dunakeszi fu. az osztr. áll. vasút m. 1229 magyar l., posta- és táviróhivatallal. Csomád fu. 624 tót lakossal, luth. templommal, rozs-, krumpli- és bortermesztéssel s baromtenyésztéssel. Duka fu. 527 magyar l., búza-, rozs-, árpa- és zabtermesztéssel. Sződ fu. 1380 tót s magyar l., kath. templommal s homokos, de jó határral, melyen úgy a rozstermesztés, mint a baromtenyésztés sikeres. Acsa fu. a Galga völgyében, igen szép fekvéssel. Van 1061 tót, magyar s német lakosa, luth. temploma, pompás kastélya (Prónayaké) szép gyüjteményekkel stb. Termeszt rozsot, krumplit és kendert. Püspök-Hatvan fu. a Galga vize m. 1224 magyar l., kath. templommal s jelentékeny határral, melyen jó bor, dohány, rozs, zab és krumpli terem. Szilágy fu. szintén a Galga m. 800 magyar l., kath. templommal s jó határral. Vác-Kis-Hartyán fu. dombos vidéken 710 m. l., reform. és kath. templommal, bor- és szénatermesztéssel. Rátóth 738 tót l. s gabnatermesztéssel. A falun átfutó patak jó malmot hajt. Zsidó fu. egy völgyben 697 tót s magyar l., luth. templommal, nagy erdővel és szőlőkkel. Mácsa fu. a Galga völgyében 1388 magyar l., kath. templommal, postahivatallal s termékeny határral, melyben Ecskend és Megyerke nevü puszták vannak. Búzája, bora jó. Van több vizi malma. Veresegyháza fu. 1245 magyar l., reform. és kath. templommal s jeles fehér borral. Domony fu. a Galga völgyében, Aszód közelében 1244 magyar s tót l., luth. és zsidó templommal s igen jó határral, mely a tiszta búzát is dúsan megtermi. Szőlője, legelője tetemes. Mogyoród fu. 1222 magyar l., r. kath. templommal, nagy határral, jó borral és kőbányával. Salamon király veszedelméről emlékezetes. Kerepes fu. 1022 tót s magyar l., kath. templommal, postahivatallal, szép tölgyes erdővel s dohánytermesztéssel. Rákos-Csaba fu. a budapest-hatvani vasút m. 1480 magyar l., kath. és ref. templommal, vasúti állomással, postahivatallal, jó gabnatermő határral s juhtenyésztéssel. Rákos-Keresztúr fu, a Rákos patak és a budapest-hatvani vasút m. 2444 magyar s tót l., luth. és zsidó templommal, a Podmaniczkyak szép kastélyával, jó búza- és bortermesztéssel. Cinkota fu. 1335 tót és német l., luth. templommal, jó határral s juhtenyésztéssel. **Vác** püspöki vs. Pesttől északra a vasut és a Duna mellett 12,090 l., kath. gymnázium, papnövelde, siketnémák intézete, kórház, tébolyda, nagy fegyencház, szép püspöki lak és székesegyház. Pilis-Csaba fu. 1309 német s tót l.; sok burgonyát és dohányt termeszt; tehenészet. Pilis-Szentkereszt fu. 880 tót l. s mészégetéssel. Csömör fu. 1491 tót s német l.; jó bort termeszt. **Szentendre** mvs. a Duna jobb partján szemben a hasonnevü szigettel; van egy Izbég nevü külvárosa s 4683 német, szerb és magyar l., kik jó bort termesztenek. Van itt kath. és óhitü templom, járásbiróság, postahivatal, rév a Dunán és

egy olajgyár. **Visegrád**, mvs. a Duna jobb partján 1244 sváb l.; romban heverő vára hajdan királyi lak volt. Van itt postahivatal és rév a Dunán. Gyümölcse, erdeje sok. A várrom, mely ma javitás alatt van, gyönyörü látványt nyujt a Dunán hajózónak. Tótfalu fu. a szentendrei szigeten 2403 magyar l., reform. és kath. templommal s nagy, de homokos határral, mely azonban jó rozsot terem. Ide tartozik a Duna jobb partján fekvő Tahi nevü puszta, mely szőlő-, erdő- és kevés szántóföldből áll. Az itt termett fehér bort igen jónak tartják. Tótfalu lakosai sok gyümölcsöt, kenyeret és zöldséget szállitanak hajókon Budapestre. Sziget-Monostor fu. szintén a szentendrei szigeten 1111 magyar l., reform. és kath. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel. Innen is sok kenyeret és gyümölcsöt szállitanak a fővárosba. Pomáz fu. egy völgyben, Szent-Endre szomszédjában 3281 magyar, szerb és tót l., kath. és óhitü templommal, postahivatallal s igen jó borral. Pilis-Szántó fu. a Pilishegységben 1266 tót l. s kath. templommal. Nagy kiterjedésü erdőségében meszet és szenet égetnek, hegyein szőlőt és sok gyümölcsöt termesztenek. Borosjenő fu. 945 német l. s bortermesztéssel. Nagy-Kovácsi fu. 1386 sváb l., kath. templommal s jelentékeny határral. **Zsámbék** mvs. közel a fehérmegyei határhoz 3486 magyar és sváb l., kath. és zsidó templommal, postahivatallal s igen jó határral. Van itt egy csinos kastély, egy török mecset, egy hajdani, már romban heverő fürdő és vizvezeték s egy gót izlésü régi templom (r. kath.) Tök fu. 1468 magyar l., reform. templommal, bor-, buza- és gyümölcstermesztéssel. Páty fu. 2254 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, búza- és bortermesztéssel. Van nagy erdője is. Bia fu. 1985 magyar l., kath. és reform. templommal s postahivatallal. Nagy határában jó buza és bor terem. Van kőbányája, keserüsós forrása s egy mocsárja, mely sok nádat és halat szolgáltat. Török-Bálint fu. 1890 magyar, német és dalmata l., kath. templommal, nagy erdőséggel és sok borral. Buda-Örs fu. Budától délre 3450 sváb és magyar l., kath. templom-, postahivatal- és jelentékeny határral, mely bort szolgáltat legtöbbet. Csepel fu. a róla (de Ráckevéről is) nevezett szigeten a fővárostól délre 1330 sváb, magyar és dalmata l., kath. templommal, rozs- és zöldségtermesztéssel s marha- és juhtenyésztéssel. Füzeseiből sok vesszőt szállit a fővárosba. Sziget-Szent-Miklós fu. szintén a Csepel-szigeten 2410 magyar l., reform. templommal s nagy határral, mely homokos ugyan, de jó rozsot, kukoricát, krumplit és sok zöldséget terem. Baromtenyésztése jelentékeny. Lakosai sok nyers és feldolgozott terményt, meg tejet, vajat stb. szállitanak Budapestre. Tököl fu. a Csepel-szigeten 1963 dalmata l., kath. templommal, zöldség- és káposztatermesztéssel s ló- és marhatenyésztéssel. Taksony fu. a soroksári Duna balpartján 1826 sváb és magyar l., kath. templommal s nagy, homokos határral, mely főleg rozsot, krumplit, zöldséget és kerti bort terem. Van vendégfogadója, sok dunai malma és halászata. Hozzá tartoznak Ordasháza és Duna-Varsány nevü nagy puszták. Bugyi fu. az előbbitől délre 2510 magya- l., kath., reform. és zsidó templommal s igen nagy határral, melyen Alsó- és Felsó-Délegyháza, Alsó-Ráda, Alsó-, Felső-Szunyog s Alsó- és Felső-Ürbő nevü puszták vannak. Alsó-Dabas fu. az előbbitől keletre 1310 magyar l, ref. templommal, sok csinos urilakkal, postahivatallal, gabna- és bortermesztéssel s baromtenyésztéssel. Felső-Dabas fu. az előbbi szomszédjában 814 magyar s s tót l. Nyáregyháza (Alsó-, Felső-) pusztai község 1393 magyar l. s jó határral. Ide tartoznak még Vasad és Csév önálló puszták is. Vecsés fu. az osztr. áll. vasút m. 2831 magyar és sváb l., kath. templommal, posta- és táviróhivatallal s bortermesztéssel. Ide tartoznak Ferihegy, Halom és Szent-Lőrinc nevü nagy puszták. Az utóbbi vasúti állomás és szép úri lakokkal bír. Üllő fu. az osztr. áll. vasút m. 2220 magyar l., kath. és ref. templommal, posta- és táviróhivatallal. Rozsot és bort bőven termeszt. Van erdeje is. **Monor** mvs. az osztr. áll. vasút m. 5452 magyar l., ref., kath. és zsidótemplommal, több csinos magán épülettel, vasúti állomással, járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal. Nagy határában jó rozs- és kukoricatermő földek, szőlőskertek vannak. Erdője is van. Lakosai, kik közt szép számmal vannak mesteremberek, terményeikkel élénk kereskedést űznek. Gomba fu. 2050 magyar l., ref. templommal, több szép úri lakkal, postával és termékeny határral. **Gödöllő** mvs. a királyi családnak kedvelt mulatóhelye gyönyörü kastélylyyal és kerttel, 3010 l., ref. és kath. templommal,

posta- és táviró hivatallal, csinos vasúti épületekkel és szép erdővel. **Aszód** mvs. a Galga vize m. 2295 l., luth. algymnasiummal, luth., kath. és zsidó templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal s egy váralakú szép kastélylyal. Van egy tűgyára, meg szesz és sörfőző háza. Isaszeg fu. a Rákos f. m. 1890 l. nevezetes csatahely. Pécel fu. a budapesthatvani vasút m. 2210 magyar l., reform. templommal, vasúti állomással, posta és táviróhivatallal. Nagy határa erős munkát kiván, de minden gabnanemet jól megterem. Van sok szőlője is. A hegyoldalon fekvő falu igen kedves látványt nyujt messzire kilátszó kastélyával és úri lakjaival. Liget és Locsod nevü puszták tartoznak ide. A határon végig futó Rákos patak több malmot hajt. Héviz fu. a Galga vize m. 1549 magyar l., kath. templommal s meleg forrásokkal. Jó határa sok gabnafélét terem. Szőlői s erdője említésre méltók. Tura fu. az állami vasút m. 3512 magyar l., kath. templommal s postahivatallal. Zsámbok fu. közel a hevesmegyei határhoz 1786 magyar l., kath. templommal s termékeny határral. Tápió-Bicske fu. a Tápió patak m. 2653 magyar l., kath. és zsidó templommal, postahivatallal s hires búzával 1849. ápr. 3-án itt nagy ütközet volt. Tápió-Süly magyar fu. szint' azon patak m. 1018 l., kath. templommal s szép határral. Tápió-Ságh magyar fu. a Tápió m. 1358 l. s kath. templommal. Tápió-Györgye fu. a Tápió és a szolnok-hatvani vasút m. 3750 magyar l. Van kath. temploma, postahivatala, vasúti állomása és nagy határa. Tápió-Szele fu. a Tápió m. 3600 l., kath., luth., óhitü és zsidó templommal, postahivatallal, sok úri lakkal s igen nagy és eléggé termékeny határral. Újszász fu. a szolnok-hatvani vasút m. 2671 magyar kath. l., postahivatallal s vasúti állomással. Határa nagy és jó. Rékas fu. a Zagyva vize m. 3145 l., kath. templommal s postahivatallal. Határa igen jó; sok szép búzát, kukoricát és árpát terem Lovat, szarvasmarhát sokat tenyésztenek. Tápió-Szent-Márton fu. a Tápió m. 2333 l., kath. és luth. templommal s postahivatallal. Nagy határa termékeny s baromtenyésztésre alkalmas. Pánd fu. az előbbi szomszédjában 1636 l., reform. templommal s jó gabna- és kukoricatermesztéssel. **Alberti** mvs. közel az osztr. áll. vaspálya albert-irsai állomásához 3320 tót s magyar l., luth. templommal, táviróhivatallal s jelentékeny határral. **Irsa** fu. szintén az emlitett vasúti állomás közelében 3760 magyar, tót és sváb lakossal, luth., kath. és zsidó templommal, posta- és táviróhivatallal, pár csinos lakkal, sok bolttal és korcsmával. Nagy, bár homokos határában jó gabna és ízes kerti bor terem; juhtenyésztése jelentékeny. **Pilis** mvs. a vasut m. 3195 l. s szép kastélylyal. Nagy határának a talaja nagyobb részt fekete homok, mely igen szép búzát, rozsot stb. terem. Bora sok és jó. Juhtenyésztése jelentékeny. Van vasúti állomása és postája. **Cegléd** szép jövőjü mvs. a vasuthálózat egyik legjelentékenyebb csomójánál, 22,216 ezer l., kik jobbára föld- és szőlőmiveléssel, baromtenyésztéssel és kupeckedéssel foglalkoznak. Van itt jeles gőzmalom, nagyszerü ref. (kéttornyu) templom s több népiskola mellett egy alsó reáliskola rajziskolával, k. járásbiróság, kir. adó- és postahivatal, takarékpénztár, gőzfürdő és szikvizgyár. **Nagykáta** mvs. 4200 l., földmivelés, baromtenyésztés. **Nagykőrös** rendezett tanácsu mváros a vasut mellett 20,100 leginkább református lakossal, kik föld- s szőlőmiveléssel, baromtenyésztéssel, főleg juhtenyésztéssel s kupeckedéssel foglalkoznak. Van itt ref. felgymnázium jelentékeny könyvtárral, egyházkerületi tanitóképezde tápintézettel s rajziskolával, 17 nyilv. olvasó egylet; k. járásbiróság, nevezetes városi levéltár, ref., kath. és zsidó templom, nagy kaszárnya, gőzmalom, takarékpénztár, népbank, nőegylet, számos jól rendezett népiskola, felsőbb leányiskola, gyermekkert, városi mintakert, ápolda, mulatókert fürdővel. A lakosok tömérdek uborkát termesztenek leginkább besavanyitva hordják Pestre. Kitünő jövedelemforrás a gyümölcs, melyet Pestre és Bécsbe szállitanak. Ide tartozik Kocsér nagy puszta 1281 l., gabnatermesztés- és baromtenyésztéssel. Karajenő szintén népes és termékeny puszta Szolnok közelében. **Kecskemét** kir. vs. a vasut m. 42,000 l., kik szintén föld- és szőlőmiveléssel, gyümölcstermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkoznak. Van itt ref. felgymnasium s jogakadémia, (könyv- és képtárral), kath. felgymnasium, kegyes- és ferencrendi zárdák, könyvnyomdák, helyi hirlapok, k. alreáliskola, kir. törvényszék, több nyilv. olvasó egylet, szinház, sok csinos magánépület, minta- és mulatókert, két bank, több templom. (ref., luth., kath., zsidó) gőzmalom, kórház. stb. A lakosok élénk kereskedést üz-

nek gyömölcscsel, gabnával s sertéssel. A vasúti állomás mellett látható a »Bánkbán« szerzőjének, Katona Józsefnek márvány mellszobra. 14 □ mfdet haladó határa homokos, de jó mivelés mellett termékeny. Számtalan tanyáin kivül van több népes pusztája is (Borbás, Sz.-Király, Monostor, Ágasegyháza, Bugac, Köncsög, Matkó és Kis-Alpár.) **Szabadszállás** rendezett tanácsu vs. nagy és termékeny határral, 5176 l., kik nagyobbára földmivelők, reform. és zsidótemplommal, postával és táviróállomással. **Fülöpszállás** rendezett tanácsú vs. előbbitől délre 3816 l., ref. templommal, nagy és termékeny határral, melynek némely helyein sok sziksót sepernek, s k. postahivatallal. **Félegyháza** rendezett tanácsú vs. ezelőtt kerületi székhely, az osztr. államvaspálya m., Kecskeméttől délre 21,313 l., r. kath. és zsidó templommal, állami anitóképző és reáliskolával stb. 3 □ mfdet haladó gazdag határán népes puszták (Csólyos, Ferencszállás, Galambos stb.) vannak. Gabna-, gyümölcs- és bortermesztése, állattenyésztése és baromvásárai fontosak. Van postája, vasuti és távirdaállomása. **Majsa** mvs. előbbitől délre 7333 lakossal, kik leginkább földmiveléssel és baromtenyésztéssel foglalkoznak. Nagy határában esik a Sziktó, melynek partjain mészégetésre alkalmas követ ásnak. Van római katholikus és zsidó temploma meg postahivatala. **Halas** rendezett tanácsú város előbbitől nyugotra 13,127 lakossal. Van reform. gymnasiuma, ref., r. kath. és zsidó temploma, több olvasó köre. Roppant határán sok gabnanemű és gyümölcs terem, tömérdek barom és juh tenyészik s népes puszták (Bodoglár, Eresztő, Fehértó, Füzes-Balota Tajó, Zsana) vannak. A várostól nem messzire esik a Halas nevű tó. Postahivatal. **Szolnok-** v. **Nagy-Abony** mvs. a vasút m. 10.237 l., kath., ref. és zsidó templommal, vasúti állomással, postahivatallal, sok uri lakkal s nagy és termékeny határral. Alpár történelmileg nevezetes falu a Tisza m. **Kis-Kőrös** mvs. 9000 l. **Kalocsa** érseki vs. a Vajas vize m. s közel a Dunához 16,300 l., kir. törvényszék, érseki palota, székes egyház, jezsuita gymnasium, papnövelde, posta- és távirdaállomás. Roppant és termékeny határán sok népes puszta van. **Kún-Szt.-Miklós** vs. a Dunának Bakér nevű ága m. 5,593 l., kik leginkább földmivelők. Van 6 osztályú ref. gymnasiuma, ref., róm. kath. és zsidó temploma, buza- és gyümölcs-termelése. **Dunavecse** mvs. közel a Dunához 8000 l. **Iszák** mvs. 5000 l., virágzó juh- és marhatenyésztés. **Lacháza** mvs. közel a Dunához, 3632 l., ref. templommal és postahivatallal. Terjedelmes és termékeny határán több népes puszta (Móricgátja, Kató, Csókás, Jakabháza) van. Örkény fu. 1,641 l. nagy és termékeny határral s postahivatallal. **Ráckevi** mezőváros a Csepel vagy ráckevi szigeten 5000 l., kik kenyérrel, gyümölcscsel és különféle élelmi szerekkel kereskednek Pestre. A szigeten e főhelyen kivül még 11 fu. van. Becse fu. szint' azon szigeten 636 sváb l., lótenyésztéssel, bor- és zöldségtermesztéssel. Sziget-Ujfalu fu. 1097 sváb l. Sziget-Szent-Márton fu. hasonlag a Csepel-szigeten 624 sváb lakossal, rozs-, szőlő- és zöldségtermesztéssel. Bogdány fu. 2550 lakossal, kik hires bort termesztenek. Csobánka falu kőbányával. Gyömrő fu. 1355 lakossal s két kastélylyal. Ócsa fu. 2456 l. s igen régi ref. templommal. **Hajós** mvs. (van 3050 l.) közelében kezdődik a több mfldre terjedő Őrjegi tó nevü mocsár. **Dunapataj** mvs. 5510 l., kik sok hagymát és más kerti növényeket termesztenek s azokkal kereskednek. Harta népes fu. sok babot s borsót termeszt s mindenféle élelmi szereket szállit Pestre. **Szalkszentmárton** mvs. 3460 l. s juhtenyésztéssel. Haraszti fu. a Duna balpartján 1530 l. s szép kastélylyal. Tó-Almás fu. gyönyörü angol kerttel, Kóka fu. 2200 l., kik igen sok s jó tormát termesztenek. Sükösd fu. 3000 l. **Solt** mvs. közel a Dunához 4970 l. s virágzó állattenyésztéssel; nagy epres és selyemtenyésztés. Dab fu. a Duna m. 738 magyar l., ref. templommal s jó határral. Tőszomszédos vele Dömsöd fu. 3670 magyar l, ref. templommal, postahivatallal, Apaj nevü pusztával s nagy határral, mely különösen sok és szép kétszerest terem. Makád fu. a Csepel-sziget déli csúcsán 1500 magyar l., ref. templommal, baromtenyésztéssel és nagy halászattal.

2. **Bács-Bodrog megye** Pest megyétől délre terjed el a Duna és a Tisza között. Felszine általában rónaság, melynek egyhanguságát csak nehány tó (a legnagyobb a palicsi), az alföldi vasut, a telecskai dombok, ezeken alúl pedig a Ferencsatorna és a déli részét egészen keresztül metsző római sáncok zavarják meg. Területe 1873 előtt 178.$_{73}$ □ mfld. volt; 1873-ban azonban a Végvidék polgárosi-

tása folytán a 15.78 □ mfidnyi titeli zászlóalj ide csatoltatván, 194.51 □ mfidre növekedett; lakossága pedig, mely előbb 576,150 lélekre ment, az idekebelezett 34,358 csajkás határőrrel 610 508-ra szaporodott. Ezek nemzetiségre nézve magyarok, németek, szerbek, tótok és horvátok, kik a népesség gyarapodása előtt következő arányban állottak egymáshoz: magyar 42%, német 29%, szerb 15%, tót 8% és horvát 4%. A csajkásokkal főleg a szláv elem szaporodott. Vallásra nézve a nagy többség r. katholikus és gör. keleti, protestánsok, gör. katholikusok, zsidók aránylag kevesen vannak. Földje általában igen termékeny s különösen sok búzát és gabnát terem, úgy, hogy e megye méltán nevezhető az ország legfontosabb magtárának. Nevezetes termékei továbbá a len, mely szálainak hosszasága s fehérsége tekintetében legjobb az egész országban; aztán sok és jó dohány, komló, bab, káposzta, dinnye, bor stb. Marhatenyésztése igen virágzó. Sertés- és juhnyájai nagy számmal vannak. Erdője kevés, s így fában és vadakban szükölködik. Ipara főleg csak a városokra szorítkozik. Forgalma és kereskedése (főleg terményekkel) igen élénk. Halászata s hajózása a Duna és Tisza mentén, valamint a Ferenc-csatornán is, igen jelentékeny. Vasútja, az alföldi vasút, dél-nyugoti irányban metszi át a megyét. 1802-ig e megye két külön megyét (Bács és Bodrogh) képezett. Van e megyében 3 szab. királyi vs., 126 mvs és falu és 91 puszta. A megyegyülések helye Zombor. Főbb helyek: **Szabadka** (Szuboticza) kir. vs. a palicsi tó és az alföldi vasút m. 22 mfidre Pesttől 56,300 magyar, dalmata, szerb és német l., kik iparral s kereskedéssel foglalkoznak; a termékeny s terjedelmes határban sok gabnaneműt termesztenek s marhát tenyésztenek. Van itt kath. gymnásium, könyvnyomda, színház, fürdő stb. továbbá r. kath., óhitű és zsidó templom, kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal, kórház, lovas kaszárnya, nagy vasúti állomás és több nevezetes vásár. Hajdan meg volt erősítve. Van több népes pusztája. **Zombor** kir. vs. termékeny rónaságon a Ferenc-csatornához s a Dunához közel az alföldi vasút m. 24,300 magyar, dalmata, szerb és német l., szép megyeház, földmivelés, élénk kereskedés gabnával, selyemtermelés, néhány gyár, és kézmüipar. Van itt 3 templom, kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, nagy börtön, csinos városház, s több szép magánépület. Nagy határát csinos tanyák és majorok népesítik. **Baja** mvs. a Dunának egy hajózható ága m. 18,000 magyar, dalmata, szerb és német l., van kath. gymnásiuma, élénk gabnakereskedése, gőzhajóállomása, járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala, sok iparosa, pár gyára, kath., ref., luth., óhitű és zsidó temploma s termékeny nagy határa Mátéháza nevü népes pusztával. **Ujvidék** (Neusatz) kir. vs. a Duna balpartján, összekötve egy hajóhid által az átellenben fekvő Péterváraddal. Van 19,120 l., szerb gymnasiuma, könyvnyomdája, igen élénk kereskedése borral, ürmössel s szlavoniai szilvapálinkával, selyemgombolyitó intézete. Egy görög nem egyesült püspöknek lakása van itt. Van óhitü, r. kath, ref., luth. és zsidó temploma s igen nagy termékeny határa. Említendő még itt a kir. törvényszék, járásbiróság, az adó-, posta-, vám- és táviróhivatal. Gőzhajóállomás. **Zenta** (v. Szenta) mvs. a Tisza jobb partján 19,938 magyar és szerb l., 3 templommal, járásbirósággal, adó- és postahivatallal. Kereskedés. **Apatin** mvs. a Duna m. 11,000 l., kik igen sok kendert termesztenek, de selyemtermeléssel, olajütéssel és kereskedéssel is foglalkoznak. Van járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala. Gőzhajóállomás. Az alföld-fiumei vasut itteni és Dunán túli részét egy gőzkomp hozza egymással összeköttetésbe. **Almás** mezőváros. 8280 l., s virágzó juhtenyésztéssel. **Bács** mvs. 3190 l., jó vörös borral és sok gyümölcscsel. **Bezdán** mvs. 8325 l. **Futak** mvs. 5780 l., szép kastély. **Hodsák** mvs. 3400 l., kik sok kendert és burgonyát termesztenek. Ó- v. Magyar-Kanizsa csinos mezővs. a Tisza jobb partján révvel és 10,000 l., köles- és dohánytermesztés, virágzó marhatenyésztés. Kupuszina fu. (2895 l.) sok káposztát, zöldséget, főleg foghagymát termeszt. Nemes Miletics, Báthmonostor falvak. Kula mvs. s nevezetes gabna rakodóhely a Ferencz-csatorna m. 8150 l. Ezek jobbára magyarok és rácok, kik földmivelést és baromtenyésztést üznek. Vannak itt németek is, de ezek leginkább kézmüvesek. Ó-Verbász fu. a Ferenc-csatorna által kettéhasitva, 3400 földmivelő lakossal. **Uj-Verbász** mvs. a Ferenc-csatorna m. 4150 l., evang. gymnasium, élénk gabnakereskedés. **Szenttamás** mvs. a Ferenc-csatorna m. 10,500 l., bortermesztés, baromtenyész-

tés. **Ó-Becse** mvs. s rakodó hely közel a Tiszához 11,580 l. Szivac fu. 8900 l., ezölömivelés. **Temerin** mvs. 7200 l., szép kastély. **Jankovác** mvs. 9820 l, sziksógyüjtés. **Topolya** mvs 7480 l. **Ó- és Ujpalánka** csinos mv. 8900 l., kik kereskedést, selyemtenyésztést és ipart üznek; van itt selyemfilanda. Cservenka fu. 6825 l. kereskedés, szölömivelés, olajütés. Kiskér fu. 2620 l., buza- és kendertermesztés. Kolluth fu. 2470 l., selyemtermelés. **Rigyitza** fu. a Kigyós-ér m. 3735 német, szerb s magyar l., két templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral. Juhtenyésztése nagy. **Vaskut** fu 4660 német s dalmát l., kath. templommal, postahivatallal, buza-, zab- és káposztatermesztéssel. **Sztanisics** mvs. egy nagy tó m. Zombortól északra 6206 német, szerb és magyar l., két templommal, postahivatallal s igen nagy termékeny, bár részben mocsáros határral, melyben Sári és Ravna nevü puszták vannak. **Hegyes** magyar fu. a telecskai dombok közti ér m. 4432 l., két templommal, postahivatallal s igen termékeny nagy határral. **Pivnica** szerb-német fu. a római sáncok m. 4421 l, postahivatallal, kender-, len- és buzatermesztéssel. **Monostorszeg**, magyar fu. a Duna és a Ferenccsatorna közt 5135 l., postahivatallal. Sok és kitünő búzát s kendert termeszt. Halászata jelentékeny. Itt van a Ferenccsatorna első (s hollandi modorú) zsilipje. **Sztapár (Ó-)** szerb fu. 5523 l. a Ferenccsatorna m. Van postahivatala, réve s jó határa. Kis-Sztapár önálló adóközség 99 magyar s német l. s igen termékeny határral. Ide tartoznak Bekova, Puszta-Kula és Prekaja kincstári nagy puszták. Petrovác nagy tót fu 7256 luth. l. s postahivatallal. Sóvé, (Ó- és Új-) faluk 2091, illetőleg 1979 szerb és német l. s jó határral. Petrovoszello fu. 6682 magyar és szerb l s igen nagy határral. Földvár (Tisza- v. Bács-) a Ferenccsatornának Tiszába szakadásánál 5265 magyar, szerb l. Posta, halászat. Ó-Moravica magyar fu. 5210 l., ref. és kath. templommal, postahivatallal s nagy határral. Bajmok, Patsér, Martonos, Ada, Moholy, Csantavér népes, búzatermesztő és baromtenyésztő helységek. Plavna fu. jövedelmes halászattal a Dunában és a Vajas mocsárban. **Titel** (v. Tittel) mvs. a Tisza jobb partján, a Béga torkolatával átellenben s egy órányira a Tisza torkolatától. Kir. szolgabirósági székhely. Van 2700 lakosa, r. káth. és gör.-keleti felekezetü iskolája, fegyvertára, fegyver- és hajógyára, posta- és táviróhivatala s kereskedelme. Jelentékeny hajózási állomás. Káty (v. Kács) fu., mely mellett 1848-ban ütközet volt. Józseffalva (Zsablya, Josefsdorf) nagy fu. 4260 l. s kir. járásbirói hivatallal. Gospodince, fu. 2200 l. Felső-Kovil, fu. a Duna egyik mellékága mellett, Karlovicval átellenben, 2400 l. s kalugyer-zárdával. Alsó-Kovil fu. 1273 szerb l. s gör. kel. templommal. Csurog (v. Csorog) fu. és hajózási állomás a Tisza mellett, 3460 lakossal. Mossorin fu. Titelen felül, 793 szerb lakossal, gör. kel. templommal. Georgicva, Kovil-Szent-Iván és Vilova falvak, előbbi 1707, utóbbi 881 szerb lakossal.

3. **Nógrádmegye** $75^3/_4$ □ mfldnyi területen fekszik Pesttől északra. Van 198,270 lakosa, kik főleg magyarok (67.05%) és tótok (mintegy 30%). Ez utóbbiak főleg az északnyugoti részeket foglalják el. A megye felszine általában hegyes. Legnagyobb lapályai főfolyója, az Ipoly mentén vannak. Főbb hegyei a Cserhát-, Naszál és Jenő hegyek. Folyói a Duna, de csak egy darabon, délen, továbbá az Ipoly, mely a megyét egészen végig szeli s a Zagyva, de csak felső folyásával. Kiválóbb termékei a rozs, kukorica, burgonya, dohány és gyümölcs. Állattenyésztésének legfontosabb ága a juh- és sertéstenyésztés. Az ásványország itt főleg kőszenet, krétát és mészkövet szolgáltat. Ipara élénk s főleg faeszközöket, cseréppipákat, cserépedényeket, üveget és posztót (Gács) szolgáltat. Kereskedelme jelentékeny. Vasútja északon és délen van egy-egy darabon. E szép regényes tekintetü megyében van önálló község (város, falu) 278, kapcsolt község (falu, puszta) pedig 179. Gyüléseit Balassa-Gyarmaton tartja. Főbb helyek: **Balassa-Gyarmat** mvs., az Ipoly m. 6435 magyar s tót lakossal, r. kath., luth. és zsidó templomokkal. Van itt kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és távirdahivatal, szép megye- és fegyház, angol kisasszonyok nőnevelő intézete. Ide tartozó puszták Illési és Nyirjes. **Nagy-Oroszi** mvs. 2010 l. Ebek fu. 628 l. s savanyuviz-forrással. **Felső-Esztergály** mvs. 692 l. **Kékkő** mvs. meredek hegyek közt egy mély völgyben fekszik, gyümölcsösök és gesztenyés erdőktől körülvéve, 1420 l. **Nógrád** mvs. kies vidéken, 1564 l., romban heverő vára van, melytől a megye kölcsönözte nevét. Közel ide terül el

a mérges növényzetü Zsombtava. **Vadkert** mvs. 2476 l. s ásványos forrással. Bánk fu. m. tó, (tengerszemnek nevezi a nép,) melynek még eddig nem lehetett fenekét érni. Diósjenő fu. 1659 l., gesztenyéje, halastava ásványos forrása s vadakkal bővelkedő erdeje van. Kosd fu. a Naszál hegy tövében 1520 l. s hires borral. Penc (v. Felső-Penc) fu. 1506 l. s hires borral. Rád fu. 1035 l. szintén boráról nevezetes. Riba kis fu. jó dohányáról ismeretes. Romhány fu. 1480 l. s kőbányával. Szügy fu. 1620 l. Tereske fu. 987 l. s régi templommal. Tolmács fu, 760 l., szép kastély hires gyümölcsös kerttel. Varbó fu. 635 l., kastély kerttel. Verőce fu. a vasut m. 1600 l, jó bora s kőszene van s közel hozzá fekszik a Migazzi-kastély. **Szécsény** mvs. gyönyörü vidéken 3582 l., szép kastély s ritka növényekkel diszelgő angol kert. Van posta- és táviróhivatala. Surány fu. 775 magyar l., luth. templommal s jelentékeny nagy határral. **Szirák** mvs. 1360 l., járásbirósággal s szép kastélylyal. Alsó-Ludány kis fu. csinos kastélylyal. Becske falu. 970 l. kik jó bort és hires dohányt termesztenek. Buják fu. magas hegyek közt 1850 l., omladékban heverő vár, bortermesztés. Ecseg fu. 1835 l., várromok, jó bor. Hollókő kis fu. Kürt (v. Ipoly-Kürt) nagyon kis csinos kastélylyal. Litke fu. 956 l. Vajas nevü hegyében jó fehér kréta találtatik. Szanda fu. 625 l., s váromladékkal. Szőllős fu, 890 l., kik igen jó meszet égetnek. **Fülek** mvs. egy kies vidéken Gömörmegye szélén 1510 l., nagy monostor, savanyu-viz-forrás, kőbánya. és nevezetes várrom. Ipoly-Bolok fu. 554 lakossal. Garáb igen kis fu. savanyuviz-forrással. Kis-Terenye (v. Kis-Terenne) fu. 1580 l. s szép kastélylyal. Málnapataka fu. 1795 l., kik sok deszkát, zsindelyt és lécet készitenek s sok főzeléket termesztenek. Nagyfalu fu. 446 l., kik jobbára fazekasok és bognárok; agyagbányáját messze földről felkeresik a fazekasok. Mátra-Novák fu. 870 l.; közelében van Csertó nevü mérges füvü tó. Ozdin fu. 520 l. Poltár fu. 550 l., köztük sok fazekas; hires agyag, savanyuviz-források, egy hegytetőn szappanföld találtatik. Rap (v. Rapp) fu. 490 l.; egy Renyik nevü hegytetőn elhagyatott kőbánya van itt, melyben kővé vált tengeri csigák találtatnak. Rónya kis fu. 260 l., s ásványos (vasas) forrással. Salgó-Tarján fu. 710 l., kastélykerttel, s hires kőszénbányával s váromladékkal Szinóbánya fu. 1525 l., üveghuta. Zagyva fu. a hasonnevü folyó forrásánál, 520 l., váromladék. **Divén** mvs. 1405 l., s várrommal. **Gács** (v. Gács-Váralja) mvs. 1430 l. s a legnagyobb posztógyárral az országban; ezen kivül van itt még papir-, cukor- és kőedénygyár is. **Losonc** mvs. a Tugár f. s a vasut m. egy kies, lapályos térségen 3934 l. köztük sok iparos, prot. gymnasium, hires gabna és gyapjuvásár. Van itt három templom, csinos városház, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal s fakereskedés. **Losonc-Tugár** mvs. Losonc tőszomszédságában 1277 l. Podrecsány fu. 490 l., hires papirgyár, szép kastély kerttel. Alsó-Stregova fu. 309 l. szép kastély kerttel. Vilke fu. 720 l., kastély kerttel.

4. **Hont megyének** 44¼ □ mfldnyi területén 112,195 l. él, kik nyelvökre nézve magyarok (45%), tótok (46%), németek (9%) Vallásra nézve legtöbben vannak r. katholikusok és ágost. evangelikusok. A megye általában hegyes (Északnyugoti Kárpátok) jelentékeny magaslatokkal és gyönyörü völgyekkel; déli dombos részét a Duna érinti s azonkivül az eléggé termékeny földet az Ipoly, Selmec és Garan áztatja. Termékeit illetőleg megjegyezzük, hogy hegyes természete dacára is megterem itt minden gabnanem, valamint a dohány és szőlő is szépen diszlik. Gyümölcse, kendere és hüvelyes veteménye is bőven terem. Erdőségei nagyok lévén, fában és vadakban bővelkedik. Állattenyésztése virágzó. Juhászata sok gyapjut és sajtot szolgáltat. Egyébiránt a lakosok főfoglalkozása a bányászat. Van sok savanyuvize és ásványa, mint arany (évenként 4 mázsa), ezüst, réz, vas, ón, opál, porcellánföld stb. Ipara elég élénk; forgalma és kereskedelme jelentékeny. A megye déli részén az osztr. állami vaspálya vonul át. A megyegyülések Ipolyságon tartatnak. Országútjai jó karban vannak. Van a megye területén 1 k. vs., 10 mvs., 174 fu. és 57 puszta. Főbb helyek: **Selmec** v. Selmecbánya (Schemnitz) k. bányaváros négy külvárossal, 20 mfldre Pesttől, 13,240 l., magas kősziklás hegyek közt fekszik; van itt: bányatörvényszék, kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, bányász- és erdészeti akadémia vegyműhelyekkel és kitünő ásványgyüjteménynyel, egy kath. és egy prot. gymnasium, rajztanoda stb.

Arany- és ezüstbányái, melyekkel a város alá van aknázva, világhirüek s évenkint körülbelül 400 márka aranyat és 58,000 márka ezüstöt szolgáltatnak, a városon kivül van egy szép kalvária; a selmeci cseréppipák a leghiresebbek hazánkban. Épületei közt kiválóbbak: a 3 emeletes városház, a négy szegletü pompás új vár, a kamaraépület, a Hellenbach palota, a kath. és ev. templomok stb. A régi vár most fegyvertárul szolgál. A város körötti hegycsúcsokról gyönyörü **kilátás** nyilik. Selmeccel egyesülve van **Bélabánya** vs., melynek külön 1600 l. van. **Bakabánya** bányavs. Selmectől 2 órányira 3100 l., kath. gymnázium, számos pálinka- és serfőzde, szőlőmivelés; aranybányái kimerültek. **Bozók** kis mvs. 460 l. s régi várral. Csábrág-Varbók fu. 310 l., régi vár, sörház, üveghuta, merinojuhtenyésztés. **Börzsöny** kis mezőváros 1471 l. s szőlőhegyekkel. **Nagymaros** mvs. a Duna és az osztr. állami vasút m. Visegráddal átellenben 2670 l., nagy gesztenyései s gyümölcsösei, erdei s malmai sokat jövedelmeznek. **Ipolyság** mvs. az Ipoly jobb partján 2300 l., megyeház, szőlőmivelés, gabna-, dohány- és dinnyetermesztés. Drégely fu. Nógrád megye határán váromladékkal s 925 l. Hont fu. 960 l., dohánytermesztés. Kemence fu. 1060 l., termékeny határában terem szőlő, gyümölcs, dinnye, dohány, gabna. Kóspallag fu. 440 l., kik jó illatu s igen kedvelt dohányt termesztenek. Szob mvs. a Duna és az osztr. állami vasút m. 1456 l., gabnatermesztéssel, vasúti és gőzhajó-állomással. Mária-Nostra fu. 700 lakossal nagy országos női fegyházzal s régi kolostorral. Palánk és Pereszlény falvak sok jó dohányt termesztenek; amannak 485, emennek 480 l. van. Szokola fu. 1370 l. rengeteg erdők és gesztenyések közt fekszik. **Szt. Antal** mvs. 1200 l., szép kastély vadas kerttel. Bagyon (v. Bagyan) fu. 230 l., kastély vadaskerttel. Prencsfalu fu. 760 l. s porcellánföld-bányával. Beluja fu. 540 l. cserépedényeiről nevezetes. Egeg fu. 490 l., ásványos források. Gyügy kis fu. 120 l., ásványos források s savanyuviz. Magyarád kis fu. 151 l. s kénköves fürdőtóval. Szalatna fu. 356 l. s savanyuviz-forrással. **Bát** v. Báth (Frauenmarkt) mvs. 1350 l., gabnatermesztés. **Szalka** mvs. 1190 l. s termékeny gabnaföldde l. Dersenye (v. Derzsenye) fu. 300 l. s üvegcsűrrel. Füzes-Gyarmat fu. 1030 l., dohánytermesztés. Ipoly-Pásztó fu. 700 l. Szántó kis fu. 320 l., savanyuvíz-források. **Németi** mvs. a Selmec f. m. 586 l. gyümölcstermesztés.

5. **Esztergom megye** amattól dél-nyugotra fekszik 19 □ mfdnyi területen; van 69,636 lakosa, kik legnagyobb részt (82.65 %) magyarok, vallásra nézve pedig többnyire róm. katholikusok. Folyói: a Duna, mely a megyét két részre hasitja és a Garan. A Duna balpartján elterülő része a megyének csaknem egészen róna, ellenben a jobbparti részt a Vértes-hegy ágai boritják, melyek közt a **Pilis** bérc tünik ki leginkább. Földje általában termékeny. Nevezetesebb termékei a növényországból a buza, kukorica, szőlő és gyümölcs, ezenfelül nagy erdőségei igen sok fát szolgáltatnak. Baromtenyésztése inkább csak a helyi szükséget fedezi; de vadak- és halakban bővölködik. Ipara leginkább csak a városokban élénk; de annál fontosabb a kereskedelme, mely úgy Budapest, mint Bécs felé nagyon élénk. Vasutja az osztr. állami vasút s fontos vizi útja a Duna. Az ásványországnak itt bőven előjövő 3 termékét: a kőszenet, márványt és meszet különösen is ki kell emelnünk. Van a megye területén 1 rendezett tanácsú vs., 4 mvs., 45 fu. és 38 puszta. Gyüléseit a megye Esztergomban tartja. Főbb helyek: **Esztergom** rendezett tanácsú (előbb sz. kir.) vs. és székhelye a hercegprimásnak, gyönyörü vidéken fekszik a Duna jobb partján, Pesthez 6 mértföldre; van 8780 l. Egy hegy tetején diszeleg a várszerü primási lak, melynek legnagyobb ékessége a basilica — a legszebb templomok egyike az országban. Esztergom városában van főgymnásium, papnövelde, tanitóképezde, értékes könyv- és levéltár, zárda, takarékpénztár, posztógyár, meleg fürdő. A vár egyik nevezetessége a vizemelő gép, mely a Dunából 150 ölnyi magasra emeli a vizet. Esztergom városa több részre oszlik, melyek közül Szenttamás nevü városrészben van kórháza, keserü vizü forrása s egy kis tava, mely soha be nem fagy; továbbá Szentgyörgy nevü városrésznek lakosai sok és kitünő bort termesztenek. E két városrész külön-külön önálló mezővárosnak is szokott vétetni. Bajna fu. 2100 l., kik jó bort termesztenek. A falunak vadakban bővelkedő erdeje s határában szép fehér fövenye van, melyet üveghutákba messze elhordanak. Bajóth fu. 890 l. s hires kőszénbányá-

val. Csolnak (v. Csolnok) fu. 1020 l. s szinte hires kőszénbányával. Dömös fu. a Duna jobb partján 1075 l. Pilis-Maróth fu. 1612 l., gesztenye-erdő és kőbánya. Mogyorós fu. 608 l., jó fazekasagyag, kőszén. Süttő fu. 1110 l., kik a határukban levő márványbányákból sok márványt szállitanak Pestre, igen jó bort is termesztenek. Tokod fu. 954 l. s gazdag kőszénbányával. Nyergesujfalu a Duna m. fekvő fu. 1472 l., kik fuvarozásból és márványfaragásból élnek. **Bátorkeszi** mvs. 1800 l. Kis- és Nagy-Bény régi sáncok által keritett falvak; amannak 212, emennek 854 l. van. **Párkány** mvs. a Duna balpartján, Esztergommal átellenben, melylyel hajóhid által van összekötve, lakosainak száma 1570, országos vásárai jelentékenyek. Muzsla fu. 2100 l. Lábatlan, fu. 1030 l., ref. templommal s jó bortermesztéssel. Piszke, fu. 688 magyar és német lakossal a Duna m. Hajóállomás. E két helységet a területrendezési törvény Komárom megyétől csatolta ide.

6. **Bars megye**, az előbbitől észak-nyugotra esik; $46^1/_2$ □ mfldnyi területén 137,191 l. él, még pedig magyarok, tótok és németek. Tulsulyban itt a tót elem (59.96%) és a róm. katholicismus van. Északi részét aranyban és ezüstben gazdag hegyek lepik el; ellenben déli része dombos róna. Folyói: A Garan, gyönyörü völgygyel, továbbá a Nyitra és Zsitva. Földje északon is elég jó, de délen sokkal termékenyebb. Kiválóbb terményei: búza, rozs, árpa, zab, burgonya, kukorica, szőlő, sok gyümölcs, dohány és sok fa. Ipara főleg a bányászat terére irányul, mely aranyon és ezüstön kivül rezet, vasat, ólmot és piskolcot is termel. Ásványos és hőforrása sok van. Leghiresebbek a vihnyei és szklenói. De gyáripara is jelentékeny. Vannak ugyanis posztó-, papir-, üveg-, padlókocka-, ércolvasztó-, kalap-, vászon- és kőedény-gyárai stb. Ezeken kivül sok gyapot-szövetet, csipkét, kolompot, harangot, kefét s malomkövet is szolgáltat e megye. Van végre egy pénzverő gyára s több érczúzó és mosó telepe. Gyüléseit Aranyos-Maróton tartja. Van megyében: 2 rend. tan. vs., 13 mvs., 206 fu. és 24 puszta. Főbb helyek: **Körmöc**, bányaváros s a bányatörvényszéknek helye hegyek által köritett völgyben fekszik; van 8440 l., kath. gymnasiuma, néhány kórháza, vitriol-, kőedény- és papirgyára. Azonban mindezeknél nevezetesebbek aranybányái és pénzverdéje, mely utóbbiból kerülnek ki a hires körmöczi aranyok. A lakosok nemcsak bányászattal, hanem kézműiparral is foglalkoznak s finom kalapokat, vászon- s gyapot szöveteket, bányaköteleket, hurokat, csipkét stb. készitenek. **Ujbánya** bányaváros közel a Garanhoz 4500 l., kik közt sok posztós találtatik. Hajdan gazdag bányái már kimerültek. **Oszlán** mvs. a Nyitra vize m. 1300 l., kik közt sok posztós s más kézmives találtatik. Határában terem rozs és árpa és igen hires cseresznye. **Velkapola** mvs. 2210 l. és ónbányákkal. Kamenec (Alsó- és Felső) 2 fu. összesen 800 l. szép erdők és legelők vannak a határban, s az itt folydogáló patak több lisztés egy papirmalmot hajt. **Szentkereszt** mvs. a Garan f. m. 986 l. **Zsarnóca** mvs. a Garan f. mellett 1316 l., kastély, hires olvasztó-huták. Geletnek fu. a Garan f. bal partján 750 l., kik kőbányájukból igen jó malomköveket fejtenek. Pila fu. 1460 l., kik jó meszet égetnek. Saskő (v. Saskővárálja) fu. a Garan f. balpartján várromokkal. Szkleno fu. 374 l. s hires meleg fürdőkkel. Vichnye fu. Selmectől nyugotra 931 l., arany- és ezüstbányák, hires meleg fürdők. Klak, puszta üveghutával. **Ó-Bars** mvs. a Garan f. balpartján 810 l. s várromokkal. Szemben Ó-Barssal a folyó tulsó partján fekszik **Uj-Bars** mvs. 916 l., kik jó bort s gyümöcsöt termesztenek. **Léva** mvs. kies, termékeny síkon 5000 l., kik iparral, föld- és szőlőmiveléssel foglalkoznak; van kath. gymnasiuma. **Nagy-Salló** mvs. termékeny vidéken 1700 l. s hires baromvásárral. **Garanszőllős** (v. Garam-Szőllősi) mvs. 870 l. s jó bort termő szőlőkkel. Csejkő fu. 934 l. s bortermesztéssel. Keszi (v. Garam-Keszi) fu. 550 l. Lévától északra. Fájkürt fu. Lekér fu. termékeny vidéken 478 l. s szép kastélylyal. Zseliz (v. Zseléz) fu. 1443 l. s csinos kastélylyal. **Aranyos-Maróth** mvs. a Zsitva f. m. 4000 l. megyeházzal és kastélylyal. **Sz.-Benedek** mvs. a Garan m. 1200 l., nevezetessége a gótizlésü régi templom két toronynyal. **Kis-Tapolcsány** mvs. 1160 l., kik közt sok posztós találtatik. Ebedec fu. 840 l. papirmalom, üveghuta, kőbánya. Fenyő-Kosztolány fu. 950 l., üveghuta és kockatalajgyár. Perlep kis fu. 250 l. s papirmalommal. Szkiczo (v. Szkicó) fu. Nyitra megye határán 728 l., üveghuta, mészégetés. Nagyvezekény (v. Nagyvozokány) fu. délre Aranyos-Maróttól 430 l. Zlatnó fu. Nyitra megye szé-

lén 350 l. s kitünő üveggyárral. Verebély mvs. a Zsitva f. m. 1620 l., sóház. Bessenyő fu. 1136 l., kik sok gyümölcsöt és káposztát termesztenek. Fájkürt (Nagy- és Kis-Fájkürt) fu. 825 l., bor és gyümölcstermesztés.

7. **Zólyommegye** 49.$_{14}$ □ mfldnyi területe egészen hegyes. A Fátra és Kis-Tátra bércei szeldelik át meg át. Lakosainak száma 101,958 (jobbára tótok (96.$_{72}$%) s vallásra nézve róm. katholikusok). Folyói a Garan és a Szalatna. Hegyeiben van arany, ezüst, réz, vas és higany. Zólyomnak földje egészen hegyes ugyan, és éghajlata is hüvös, de van nehány szép és termékeny völgye is. Főbb termékei: sok burgonya, árpa, zab, hajdina, bab és borsó; de délibb részeiben a buza és rozs is megterem, gyümölcse pedig épen szép mennyiségben van. Erdője és vadja sok. Állattenyésztése nem nagy. Ipara élénk s üveget, papirt, lőport, cukrot és posztót stb. szolgáltat. Vasútja a hatvan-ruttkai, mely élénk forgalmat közvetit. E megyében van 5 bányavs., 10 mvs., 118 fu. és 7 puszta. Gyüléseit e megye Besztercebányán tartja. Főbb helyek: **Besztercebánya** (Neusohl) bányaváros a Garan folyó és a Bisztra patak összefolyásánál Pesttől 18 mfldre 11,780 l. Van itt kath. gymnasium, papnövelde, több réz- és vashámor, ezüst és ércolvasztó, néhány gyár, lőpormalom, virágzó ipar és kereskedés, szép város és megyeháza, róm. kath. püspöki lak s a lerombolt várban épült templomok, káptalani épület, kórház, szép piac. Határában van a hires hermaneci papirgyár. Besztercebánya szép város, de környéke még szebb s mondhatni bájoló. **Breznóbánya** (Bries) vs. a Garan m. 11,776 l., kik a juhtenyésztésből nagy hasznot huznak, turójuk hires; sok méhet is tartanak. Van itt kath. gymnasium, vashámor és huta. **Libetbánya** (Liebethen) bányavs. a Garan m. 2047 l., kik sok lent termesztenek; van itt vas- és rézbánya s olvasztó kemence. **Zólyom** (Altsohl) bányavs. a Garan és Szalatna összefolyásánál 1840 l. **Korpona** (Karpfen) vs. hasonnevű viz m. 3740 l. Ez az ország legrégibb városainak egyike; van benne egy kath. kis gymnasium, terem bora és sok gyümölcse. **Tót-Lipcse** v. **Zólyó** mvs. a Garan m. 1305 l., 2 papirmalommal s régi várral. **Polnyik** mvs. 1050 l., vasbányák és hámorokkal, a lakosok sok zsindelyt készitenek. **Radván** (v. Radvány) mvs. a Garan m. 1350 l. s két kastélylyal, melyek egyikében könyvtár és fegyvergyüjtemény van. **Urvölgye** (Herrengrund) mvs. 1481 l. arany-, ezüst- és rézbányákkal. Az itteni céméntvizben a vas rézzé változik. Baczuk (v. Bazuch) fu. 705 l., vasbányával és savanyuvizzel. Felső-Micsinye fu. 750 l., kik gabna-, marha- és sertéskereskedést üznek. Mitó v. Vámosfalu fu. 900 l., vas-, réz-, dárdany- és horgonybányákkal. Rhonec (v. Rónic) fu. vas- és acélgyárairól hires, van 1522 l. Szila (v. Szihla) falu 304 lakossal s jeles üvegcsűrrel. Tajova olvasztómühelylyel. **Detva** mezőváros 6500 l. **Dobrona** (v. Dobniva) és **Pelsőc** mvsok, amaz 1260, ez 2890 l. **Nagyszalatna** mvs. 2465 l. a Szalatna vize m. savanyuvizzel, szarvasmarha- és juhtenyésztéssel. Garanszeg (v. Garamszeg) fu. 280 l. s szép kastélylyal Ocsova fu. 2640 l. és Végles fu. 790 l. Hrinova (v. Hrinyova) kis fu. üveggyárral. **Szliács** hires fürdőhely. Ribár u. m. Hujnik fu. 735 l.

8. **Liptó megye** 36$^{1}/_{4}$ □ mfld. területét mindenfelől hegyek környezik és ágazzák be, még pedig északról a magas, délről pedig az alacsony Tátra, mely egyszersmind Zólyomtól is elválasztja. E nagyszerü hegyek közén a Vág folyó fut és képez egy gyönyörü hosszu völgyet, mely különben az egész megyét magában foglalja. Lakosainak száma 79,272, kik leginkább tótok (96.$_{35}$%). Éghajlata az év legnagyobb részében a zordonságig hüvös, miért földje sem igen termékeny. Főbb termékei: árpa, zab, burgonya és hajdina. Marha- és méhtenyésztése igen jelentékeny. Juhászata sok és hires sajtot szolgáltat. Hegyeiben van arany, ezüst, réz, vas és kőszén. Ásványos vizei közt leghiresebb a koritnicai. Ipara faeszközöket, vásznat, gyolcsot, cserépedényt és üveget szolgáltat. Kereskedése, főleg fával, igen élénk. Útjai elég jók. Van itt 148 helység és 43 puszta. Vizei a megyének: a Vágon kivül a Béla patak, Bóca. A megyegyülések Sz.-Miklóson tartatnak. Főbb helyek: **Sz.-Miklós** mvs. a Vág m. 2000 l. s megyeházzal. **Verbice** mvs. 1640 l., amattól csak a Garan által van elválasztva. **Bobróc**(Nagy) mvs. 1830 l. Kis-Bobróc fu. 306 l. **Tarnóc** mvs. 863 l. **Szilnic** (v. Szjelnice) mvs. 870 l., kik sok lent és borsót termesztenek és sok vásznat szőnek. Hutti fu. Árva megye határán 1100 l., kik közt sok üveges és ablakos találtatik. Szent-

mária fu. a Vág m. 300 l. s igen régi templommal, melyben nevezetes iratgyüjtemény őriztetik. **Rózsahegy** mvs. a Vág m. 2350 l., sóház, kath. algymnasium, fekete márvány, savanyuviz. Közelében hevernek Lika v.r romjai. A Reguca vize itt foly a Vágba. **Szlécs** és **Tepla** mvsok savanyuvizzel, amannak 1490, emennek 980 l. van. Gombás fu. a Vág m. 050 l. s üveghutával. Lucski fu. 987 l., kik sok juhot tartanak, patakjaiban sok pisztráng és rák van, mely utóbbiak megfőzetvén, szürke szinüek lesznek. Hires meleg fürdő is van itt. Likava népes fu. gyönyörü fenyvesekkel s régi váromladékokkal. Sz. Mihály kis fu. 140 l. s papirmalommal. **Német-Lipcse** mvs. 2550 l., vas- és piskolcbányával. Deményfalva fu. cseppkőbarlangjáról nevezetes. **Király-** és **Szt. Iván-Bóca** egymás mellett fekvő két kis mvs. arany- és ezüstbányákkal, üveghutákkal, savanyuvizzel. **Hibbe** mvs. 2000 l., kik faeszközöket és vásznat készitenek. Utcái bibliai helyneveket viselnek, mint Bethlehem, Jeriko, Zsodoma stb. **Hradek** v. **Liptóujvár** mvs. a Vág m. 777 l., fürészmalom, vasgyár. Szt. Iván fu. 930 l. s sok természeti ritkasággal, milyenek: 1. Kriptájában 300 évig is megmaradnak a holttestek a nélkül, hogy rothadásba mennének; 2. A templom belső keritésén belől van egy mérges forrás, mely a kősziklából tolul ki s kénes gőze napfelkelte előtt az apró madarakat elbóditja; 3. Van savanyuviz-forrása; 4. Van viszhangja, mely 8 szótagot visszamond. Maluzsina fu. 460 l. bánya, rézhámor s sós vasas ásványviz. Oszada fu. 1173 l. s Koritnica nevü hires fürdővel, hol posta és távirdahivatal is van.

9. **Árva megye**, az ország ezen legészakibb megyéje 36 □ mfld. területü s van 82,364 tót (igazában 97.$_{19}$% tót) lakosa. Az itt élő csekély magyarság leginkább a birtokos és hivatalnok osztályhoz tartozik. Az egész megye nagyon hegyes, égalja rideg, földe terméketlen s csupán zabot, burgonyát, kendert és lent terem. A juhtenyésztés virágzik s a szorgalmas lakosok sok turót és sajtot készitenek s azzal kereskednek. Bányászata és fakereskedése nem jelentéktelen. Ásványos vizei sok helyt vannak. Folyói: az Árva és a Vág. Van a megyében 6 mvs., 93 fu. s 33 tanyaféle. A megyegyülések Alsó-Kubinban tartatnak. Főbb helyek: **Tersztenna** mvs. 2680 l., zárda, látogatott vásárok. Chíszne népes fu. 1320 l. vasbánya, vászonszövés. Hamri fu. 240 l. vasbánya s vashámor. Jablunka fu. 3500 l. Alsó- és Felső-Lipnica, lakói (2416 és 1430) sok vásznat és durva posztót készitenek; sajttal és vajjal kereskednek. Pekelnik fu. 1125 l. Podvilk fu. 1335 l. Suchahora fu. 686 l. Oszada fu. 586 l., kik cserépedényt égetnek s sajttal, vajjal igen fontos kereskedést üznek. Usztje (v. Usztya) fu. 1066 l. s kőszénnel. **Bobró** mvs. 1258 l. kik sok vásznat szőnek s azzal a távol külföldön kereskedést üznek. **Námesztó** mvs. az Árva f. m. 1340 l. kik sok burgonyát termesztenek, fával és gyolcscsal kereskednek. Lomna falu 670 lakossal kik sok deszkát, zsindelyt s parasztposztót készitenek. Pothora fu. a galiciai határ m. 1300 l., fürészmalom, konyhasós forrás. Szlanica fu. 740 l. s gyolcskereskedéssel. Zubrolava fu. fával és gyolcscsal kereskedést üz; van fehéritő gyára 1877 l. **Turdosin** (v. Thurdosin) mvs. az Árva f. m. 1625 l. élénk ló-, szarvasmarha- és gabnavásárokkal, gyolcskereskedéssel; sóraktár. Árvavára lja (v. Árva-Várallya) fu. az Árva f. s a pusztulásnak indult régi vár m. 460 l. Fehérpatak v. Bielipotok fu. 751 l.; kőbányájukban jó malomköveket fejtenek, papirmalom. Habovka fu. 709 l., durva posztó és szürkészités, vasbánya. Malatina fu. 656 l., vasbányával, durva posztó- és szűrkészitéssel. Nizsna (v. Nyizshya) fu. 1030 l., lentermelés, serfőzde, papirmalom. Podbiel (v. Podbjel) fu. az Árva f. m. 950 l. Pribis borsójáról ismeretes fu. 544 l. Zabido és Zuberec falvak mindegyike sok parasztposztót és pokrócot készit, amannak 586, emennek egy vasbányája és 870 l. van. Itt tünik el a Sztudena patak a földbe s 600 ölnyi távolban buvik ismét elő. **Alsókubin** mvs. az Árva f. m. 1690 l., megyeház, nyilvános könyvtár, kőbánya. Határában buza és rozs is terem. **Velicsna** v. **Nagyfalu** mvs. az Árva f. m. 1286 szorgalmas lakossal, kik gabnát, lent, kendert és hüvelyes veteményeket termesztenek, sajtot és gyolcsot készitenek, sajttal, fával és gyolcscsal kereskednek. Oláh-Dubova fu. 690 l. Jaszenova fu. sok vásznat és sajtot készit, van 679 l. Kralován fu. az Árva és Vág összefolyásánál fakereskedéssel s 370 l. Felső-Kubin fu. egy régi vár omladékával s több urasági lakházzal; van 691 l. Mokrágy fu. az

Árva f. m. 275 l., kastélylyal. Parnica fu. turót és sajtot készit, van papirmalma, egy soha be nem fagyó forrása s 1175 l. Pokrivács fu. (300 l.) sok borovicskát készit. Zazriva fu. 2500 l., kik faeszközöket, turót, vajat és sajtot készitnek. Dierova puszta, savanyuviz forrással.

10. **Turócmegye** Árvától délre. E megye egészen hegyektől van körülvéve, melyek a nagy és kis Fátra s ezek ágai, de belől rónás és 20 □ mfldnyi területén kellemesen váltják föl egymást szántóföldek, rétek, erdők, hegyek és völgyek. Éghajlata valamivel szelidebb, mint Árvé. Nem igen termékeny földjének főtermékei: a burgonya, zab, hajdina, len, kender és sok fa; de helylyel-közzel megterem a búza és rozs is. Baromtenyésztése csekély, szintugy ipara is, mely főleg a fa feldolgozására (faedények, zsindely stb. szoritkozik; ellenben főleg Orosz- és Oláhországgal üzött kereskedése (faragványokkal, turóval, illatszerekkel stb.) élénknek mondható. Népessége 45,346 l., kik, kevés magyárt és németet leszámitva, jobbára tótok (84.16%). Vizei a Vág és Turóc folyók meg a trebisztói és bisztricskai tavak. Megyegyüléseit Szentmártonban tartja. Van e megyében 6 mvs., 116 fu. és 11 puszta. Főbb helyek: **Szentmárton** (v. Turóc-Szentmárton) vs. a Turóc f. és a pestoderbergi vasút m. megyeházzal s 2106 l., kik sok borsót termesztenek. Van itt kir. törvényszék, járásbiróság, adó- és postahivatal, ev., róm. kath. és zsidó templom. **Thurán** (v. Thurány) mvs. 2045 l. **Szucsán** mvs. 2036 l. közel a Vághoz. Nolcsó fu. 370 l., postahivatal, barlang. Szklabinavárallja fu. régi várral s 391 l. Blatnica fu. kies vidéken juhtenyésztéssel. Folkusfalva (v. Folkusova) fu. 291 l. Necpál fu. 278 l. s papirmalommal. **Mosóc** mvs. a Csernakov patak m. 1680 l. s 3 kastélylyal. Sztubnya nevü fu. van három: Alsó-Stubnya 574 l., Felső-Stubnya 1770 l. és Fürdő-Stubnya 95 l. s jóhirü meleg fürdővel. **Tótpróna** mvs. 1020 l. s kastélylyal. **Znióváralja** mvs. 1640 l. állami tanitóképző-intézettel s papirmalommal. E mvs. sokáig a jezsuitáké volt; most a budapesti egyetem birtoka. Régi vára, mely a tatárok elől menekült IV. Bélának szolgált menhelyül, ma romban hever. Dubova fu. Pozehaj és Halakszék nevü pusztákkal és 914 lakossal. Vrickó fu 1525 l., kik sok tehenet tartanak, vajjal és sajttal kereskednek. Hollerstein nevü barlang is van itt. Kossuth fu. a Jordán patak m. 90 l. Rutka, Alsó és Felső, előbbi fu. a hasonnevü vasútvonal végső állomása 631 l., az utóbbi szintén fu. 284 l.

11. **Trencsén megye** a Beszkidek aljában egy kies, széles völgy, melynek közepén a Vág rohan keresztül. Kiterjedése 80¼ □ mfld. Lakosainak száma 248,626 (96.29% tót), kik, nehány magyar uri család kivételével, tótok, s főleg szarvasmarha-, juh- és méhtenyésztést üznek. Jelentékenyebb folyók: a Vág és Kiszuca; tavai közül említésre méltó a vörös-kői tó, mely 300 □ ölnél nagyobb területü. A Vág völgye gyönyörü tájképet nyujt, de éghajlata hüvös és földje nem termékeny. Főbb terményei: burgonya, zab, hajdina, gyümölcs, kivált szilva. Van igen sok ásványos vize. Ipara főleg cserépedényt, posztót és vásznat szolgáltat. Erdő itt is sok levén, a fakereskedés igen virágzik; mézet, turót és sajtot is sokat visznek úgy a többi megyékbe, mint a szomszédos Galiciába, Sziléziába és Morvaországba. Nagyon emeli e megyét a Vágvölgyön épült vasút. A megyegyülések Trencsénben tartatnak. Van e megyében 1 vs., 19 mvs. 385 fu. és 23 puszta. Főbb helyek: **Trencsén** ezelőtt sz. kir. ma rendezett tanácsú vs. a Vág m. egy szük völgyben 4000 tót, magyar s német l., kik ipart üznek, földmiveléssel foglalkoznak, sört főznek és sok gyümölcsöt aszalnak. A belvárost kőfal keriti. Van itt egy szép templom, megyeház, zárda és kath. gymnásium. Magas sziklán épült régi várában nevezetes a 95° mélységü kut. E várat hajdan Csák Máté, később a Szapolyai és Illésházy főúri családok birták; ma Sina b. utódaié. **Csatza** (v. Csácsa) mvs. a Kiszuca f. m. 3345 l., kik borral, vászonnal s fával kereskednek. **Teplica** mvs. 1003 l., kastélylyal s papirmalommal. **Kiszuca-Ujhely** mezőváros a Kiszuca f. m. 2135 l. **Varín** v. **Várna** mvs. a Vág m. 2600 l., kik meszet égetnek. **Zsolna** keritett mvs. a Vág m. 2730 l., kik fával, vászonnal és borral kereskednek. Van itt kath. gymnasium, zárda, sóház, szép négyszögletü piac és sok csinos ház, melyek többnyire erkélyekkel diszitvék. Árpát sokat termeszt és abból hires sört főz; káposztája is sok terem. 1710-ben az evangelikusok itt zsinatot tartottak. Budetin (v. Budatin) fu. a Vág s Kiszuca összeömlésénél, régi várral s 400 lakossal. Gbelán (Gbellan, Gbe-

lani) falu kastélylyal s téglaégetéssel, 565 lakossal. Lieteva fu. régi hegyi várral. Sztrecsén és Óvár két regényes sziklavár egymás irányában a Vág jobb és balpartján. Terchova népes fu. Ratna nevü völgy nyilásánál 4150 l., papirmalom. **Vágbeszterce** mvs. a Vág m. 2320 l., kősziklán épült régi vár omladékaival. **Bicse** mvs. a Vág m. 3050 l., köztük sok fazekas. **Domanis** kis mvs. 483 l. **Rajec** mvs. 3000 l., kik többnyire kézművesek, de méhtenyésztést, len- és kendertermesztést is üznek; papirgyár, meleg fürdő. Branyistye fu. papirmalommal. Dluhopole (v. Hosszumező) népes fu. 3169 l. Hricsó (Alsó- és Felső) két fu. a Vág m. az egyiknek 587, a másiknak 475 l. van, kőszénnel. Kollarovics (v. Kolarovic) népes hegyi fu. lakosai (2705) zsindelyt és faeszközöket készitenek. Milochov fu. (490 l.) sok szilvát termeszt. Podhragy fu. a Vág m. 110 l., gyümölcsösökkel s kőszénteleppel. Rovne fu. 4503 l. a drótosok hazája. Szulyó fu. egy hegyi vár romjaival s 608 l. Turzófalva igen terméketlen vidéken fekvő fu. 6377 tót l. kath templommal, káposzta- és krumplitermesztéssel, zsindelyfaragással s postahivatallal. Van szeszgyára, sörháza s nagy erdője. A lakosok igen szorgalmasok, de azért oly szegények, hogy kenyér csak a legmódosabbaknál található. Éghajlata igen zordon. **Bellus** mezőváros 2185 l., kik többnyire kézművesek, főleg fazekasok. Van postahivatala. Dubnica falu a Vág m. 2000 lakossal s szép kastélylyal. **Ilava** (v. Illava) mezőváros a Vág m. 1050 l. s állami fegyházzal. Rovné (Rovne-vel össze nem tévesztendő) fu. a Vág partján 580 l. várkastély angol kerttel. **Koséa** mvs. a Vág m., lakosai posztót készitenek. Lednic fu. 470 l., régi sziklavárral s kőszénbányával. **Pruszka** mvs. a Vág m. 1200 l. kórház, zárda. **Pucho** mvs. 1815 l., kastély, kórház, sóhivatal, posztókészités, cserépedény-égetés. Oroszlánkő fu. 820 l. s régi várral. Teplic fu. a Tepla völgyében Trencséntől északkeletre 670 l. s hires fürdővel. Viszolaj fu. 652 l., papirmalommal. Zliecho fu. 1165 tót l., roppant erdőséggel és üveghutával. Gápel fu. 315 tót lakossal s üveghutával. **Becko** mvs. a Vág mellett 2126 lakossal s egy régi vár romjaival, nehány kastély és zárda van itt; hegyén igen savanyu bor terem. Kis- és Nagy-Chocholna két fu. amaz 110, ez 590 l. üveghutával, papirmalommal s savanyu vizzel. Krivoszád fu. komlótermesztéssel Nagy- és Kis-Kubrana fu. 694 l. savanyu vizzel. Velcsics fu. 379 l. papirmalommal. Nagy- és Kis-Zablat fu. 524 l., csinos kastélylyal. Zamaróc fu. 302 l. s régi várral. **Bán** mvs. 2615 l., kik gyapjuval, gabnával és vassal kereskednek. Jasztrabnye (v. Jastrabje-Ölved) fu. savanyu vizzel s 377 l. Alsó- és Felső-Motesics két fu. amaz 125, ez 460 l. s fekete márványnyal. Zay-Ugróc fu. 986 l., kastélylyal, papir-, Thonet-féle bútor- és posztógyárral.

12. **Nyitra megyének** 100 □ mfldnyi területe jobbára hegyes s csak déli része róna. Fölszinét főleg a Fehérhegy és a Kis-Fátra ágai boritják. E két hegységet a téres és kies Vágvölgy választja el egymástól, mely fővölgybe több szép mellékvölgy torkollik. Éghajlata kivált a délibb részeken szelid. Földje a sik részeken igen termékeny; megtermi a buzát és rozsot is bőven. Hegyei fában, kőszénben s meleg és ásványos vizekben bővölködnek. Van turfája is. A földmivelésen kivül legvirágzóbb itt a ló- és juhtenyésztés, továbbá a posztókészités, kő- és márványtörés. A megye déli részén az osztr. áll. vasut megy keresztül; ehez csatlakozik a vágvölgyi vasút, mely élénk forgalmat igér. Országutjai jók. Kereskedése a belföldön kivül legélénkebb a tőszomszédos Morvával. A megyegyülések Nyitrán tartatnak. Lakosainak száma 361 ezer s ezekből 72% tót, a többi (több mint 60,000) magyar, német kevés. Vizek: a Vág, Nyitra, Morva, Zsitva, Dudvág, Miava, Blava folyók s a kopcsányi tó. Van e megyében 1 püspöki vs., 40 mvs., 413 fu. és 78 puszta. Főbb helyek: **Szakolca** (ezelőtt sz. kir.) város a Morva f. m. a morva határon 5278 l. köztük sok posztós; van itt régi templom, gymnasium, zárda, kórház, posztógyár, nyomda, kő- és márványbánya, adó- és postahivatal. **Egbel** mvs. 2900 l. kenderkereskedés. **Holics** mvs. az ország határán nem messze a Morva folyótól, 5120 l., szép királyi mulató kastély, hires juhászat, kőedénygyár, egy hód-tó, melyben ritkaság gyanánt nehány hódat tenyésztenek. **Jablonca** mvs. a Miava m. 1830 l. kendertermesztés. **Sondorf** mvs. 1109 l. **Sasvár** mvs. s hires bucsujáróhely a Miava f. m. 3000 l. s bőrgyárral. **Szenic** v. **Szénásfalu** iparos vs. 3450 l., kik sok posztót, gyolcsot és selyemkelmét készitenek. **Szobotiszt** mvs.

2762 jobbára kézmives lakossal. Kopcsán fu. 1700 l., merinojuh-tenyésztés Nagypricsd fu. kastélylyal s 873 l. **Brezova** mvs. 6570 l. jobbára timárok, vargák. **Csejte** mvs, jó borral és Báthory Erzsébet vértettéről nevezetes régi vár omladékaival. **Galgóc** mvs. a Vág m. 4360 l., kik fával és faeszközökkel kereskednek; régi várát hajdan Csák Máté birta. A XVI. században a Thurzók fészkeltek itt, kiknek idejében egy könyvnyomda és prot. középiskola is volt Galgócon. A Vágon fahídja és sok hajómalma van. Van kir. járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala. **Jókő** sziklás hegyek közt fekvő mezőváros 1613 l., cserépedénykészités, van itt szép vadaskert s egy régi hegyi vár; itt ered a Blava vize. Lipótvár (Leopoldstadt) nevezetes erősség és fegyintézet, 911 l. a Vág partján Galgóccal átellenben. **Miava** mvs. 9110 l., kik sok posztót, szűrt s szitaszövetet készitenek. **Pöstény** mvs. a Vág m., 3423 l., hires meleg fürdő. **Ó-Tura** mvs. 6104 l. sok vajat készitenek s vele kereskednek. **Vágujhely** mvs. a Vág partján 6040 l., kiknek fele zsidó; gyapjúkereskedés, viaszgyertya készités, gabnavásárok. **Verbó** mvs. 3100 l., posztókészités, szőlőtermesztés s gabnavásárok. **Vittenc** mvs. Pozsony megye szélén 2300 l., köztük sok posztós és varga. Van itt egy kastély szép angol- és vadas kerttel. Brunóc fu. a Vág m. 378 l. s kastélylyal. Bucsán (Nagy- és Kis) fu. 1096 l. kastélylyal és czukorgyárral. Kaplath fu. a Vág m. 327 l., gyümölcstermesztés, melegforrás. Szokolóc fu. 452 l., kastélylyal és tehenészettel. Veszele fu. 118 l., méhtenyésztéssel. **Bajna** mvs. 1043 l. s katonakórházzal. **Nagytapolcsán** mv. 2714 l., jó kenyér és sör, posztókészités, nagy vásárok; a lakosok sáfránynyal kereskednek s gabonát és bort is termesztenek. Bodok fu. 579 l., váromladékkal. Egerszeg népes magy. fu. 1105 l., bor- és gabnatermesztés. Körös fu. 717 l. s szép várkastélylyal. Pereszlény f. a Nyitra f. m. 961 l., nemes gyümölcstermesztés. Tavarnok fu. 484 l. s nagy erdővel. Zlatnik fu. 513 l. üveghutával. **Bajmóc** hegyen épült mvs. közel a Nyitra folyóhoz 900 l., várkastélylyal s meleg fürdővel. **Privigye** mvs. a Nyitra f. m. 2528 l., köztük sok posztós és varga; zárda, gymnasium. **Német-Próna** mvs. 3000 l., timárok, vargák s késcsinálók; sok szilvát is aszalnak. **Szkacsán** mvs. 890 l., kik sáfránnyal kereskednek. Kinorán telep, sóházzal. Nagyappony fu. 677 l. s kastélylyal. Nagybiliec fu. 465 l. s meleg forrással. Laskár kistót fu. kastélylyal és tehenészettel. Szolcsán fu. 868 l., s kastélylyal és répacukorgyárral. Alsó- és Felső-Vesztenie két fu. 530 és 419 l., kik sáfránynyal kereskednek. **Nyitra** püspöki város a hasonnevü f. m. 8000 l., megyeház, gymnázium. Főnevezetessége azonban a püspöki vár, mely egy magában álló kősziklán épült s pompás székesegyházzal dicsekszik. Lakosai élénk ipart és kereskedést üznek. **Sellye** mvs. a Vág m. 2560 l. **Sempc** mvs. a Vág m. 1379 l. s bortermesztéssel. **Nagy-Surány** mvs. a Nyitra f. m. Érsekujvárhoz közel 3538 tót, magyar s német l., műmalommal s nevezetes czukorgyárral. Szép határában népes puszták (Akolmány, Csike, Berchtold, Annamajor) vannak. Van posta- és táviróhivatala is. **Ujlak** mvs. egy völgyben 1466 l., liqueurgyár. **Érsekujvár** (Neuhäusel) mvs a Nyitra f. és az osztr. áll. vasút m. 7000 l. alreáliskolával, élénk iparral s hires vásárokkal. Hajdan erősség volt. **Ürmény** mvs. 2100 l. hires merinó-juhtenyésztés. Tótmegyer fu. 2230 l. juhtenyésztéssel. **Farkasd** mvs. a Vág f. m. 3613 l. kik szép lovakat tenyésztenek, káposztával s más zöldséggel kereskednek. **Gimes** (v. Ghymes) mvs. regényes vidéken, 910 l. Közelében van Gimesvára gesztenyeerdőktől körülvéve. **Komjáth** vs. 2419 l. s kastélylyal. **Mocsonok** vs. 2419 l. s a nyitrai püspök nyári lakával. Darázsi fu. 809 l. s régi gótizlésü templommal. Özdöge (v. Eözdög) fu. 680 l, kik sok dohányt termesztenek. Kólon fu. lakosai (757) meszet égetnek. Negyed népes helység a Vág m. 2813 l. kik káposztával s más zöldséggel kereskednek. A dunai hajók a Vágon egész idáig feljöhetnek. Tardoskedd nagy magyar fu. Érsekujvárhoz közel 4000 l., kik szép szarvasmarhát s szép lovat tenyésztenek. Magyar-Sók fu. 1916 l. köztük sok timár. Sárfő (v. Nyitra-Sárfő) fu. 736 l. Laszkár fu. 200 l. s szép kastélylyal. Kolossfu. 406 l.

13. **Pozsonymegye** 75 □ mfldnyi területen fekszik Austria határán a Morva, Duna és Vág folyók között. Nyugoti részén a kis Kárpátok (Fehérhegy) ágaznak el, a keleti rész ellenben róna (a pozsonyi medence, vagy kis magyar alföld). Folyói: a Duna, mely Pozsony városán alul két főágra oszolván, az »arany kert«-nek nevezett Csallóközt (továbbá a Szigetköz, Vizköz és Csilizköz

nevü szigeteket) képezi, aztán a Vág, mely egy darabon határt képez Pozsony és Nyitra megyék közt, meg a Morva, mely Ausztriától választja el a megyét. A Kiskárpátok keleti oldalát jó bort termő szőlők, a nyugotit pedig roppant bükkerdők boritják. Nevezetesebb magaslatok e hegységben a Kóbel Dévénynél, a Gemsenberg Pozsony határában s Sz.-Györgynél a Babahegy. Földje általában termékeny. Buza legtöbb terem a Csallóközben, rozs, árpa és burgonya mindenütt elég bőven, továbbá kukorica, dohány, kender, szőlő, gyümölcs és hüvelyes vetemények. Helyenként sok és szép káposztát termesztenek. A barom-, ló-, juh- és sertéstenyésztés, valamint a selyemtermelés is jelentékeny. Az ásványország vasat, rezet, aranyat, piskolcot, márványt és barna-szenet szolgáltat. Sz.-Györgyön hires kénes, Bazinnál pedig vasas (hideg) ásványvizek vannak. Az ipar és kereskedés élénk. A forgalmat a vízi utakon kivül jó kő- és vasutak mozdítják elő. A 297,377 lélekből álló lakosság legnagyobb része magyar (40%) és tót (42%); a németek (18%) és egyébb nemzetiségek száma sokkal csekélyebb. Vallásra nézve legtöbb a róm. kath. és ágost. hitv. protestans felekezetüek száma; de vannak helv. hitvallásuak, g. keletiek és zsidók is. A megyegyülések Pozsonyban tartatnak. Van e megyében 1 sz. kir. vs., 37 mvs., 282 fu. és 90 puszta. Főbb helyek: **Pozsony** (Pressburg) sz. kir. vs. a Duna balpartján a Pest-bécsi vasút m. Pesttől 25 mfldre 46,540 l. (2/3 német és 15% zsidó) Diszes épületek, szép séta- és mulatóhelyek ékesitik e várost, melyben hajdan királyaink koronáztattak és országgyüléseink tartattak. Csinos köz- és magánépületei között emlitést érdemel a volt országház. Van itt evang. lyceum, kir. jogi akadémia, kath. főgymnasium, reáltanoda, néhány könyvtár, városi szinház, műgyüjtemény, zeneegylet, 6 zárda, több nyomda, szegények intézete, árvaház, siketnémák intézete, jó bortermesztés, dohány, selyem-, gyapju-, olaj-, tükör-, bőr-, cukor-, posztó- s más gyárak. Kereskedése élénk. Régi vára romban hever. Pozsonyt Pesttel és Bécscsel a Duna és a vasut köti össze. Nagyszombatba pedig lóerőre épült vasut visz innen. Gótizlésü székesegyháza (sz. Márton temploma) és az érseki palota figyelemre méltó. A török uralom idején Pozsony volt az ország fővárosa. Ma van kir. törvényszéke, járásbirósága, adó-, pósta- és távirdahivatala, vasúti és hajóállomása. **Szentgyörgy** ez előtt sz. kir. vs. a nagyszombati vasut m. 3100 l., régi vár, kath. gymnasium, kénes fürdő, bortermesztés. **Bazin** (Bősing) ez előtt szab. kir. vs. a nagyszombati vasut m. 4338 l., arany-, ezüst-, kén-dárdany bányák, ásványos fürdő, bortermesztés, régi várkastély. **Modor** (Modern) ez előtt szab. kir. vs. 5066 l., evang. gymnasium, liszt-, bor-, posztó- és cserépedény kereskedés. **Nagyszombat** (Tyrnau) ez előtt szab. kir. vs. 9737 l., 9 kath. és 1 evang. temploma van (Kis Róma), jezsuita kolostor, s papnövelde, gymnasium, katonaiskola, kórház tébolydával, szinház, rokkantak háza, lóerőre épült vasut Pozsonyig, gabna-, bor-, vászon és posztó kereskedés. **Cseklész** mvs, 1200 l., kastély, angol- és vadaskert. **Cseszte** és **Vöröskő** mvs. 1890 l., szőlő miveléssel. **Récse** mvs. 2000 l., kik szőlőt mivelnek s sok gyümölcsöt hordanak Pozsonyba. **Szenc** (v. Szempc) mvs. 2384 l. s hires marhavásárokkal. Pila fu. 345 l., papir- és fürészmalommal. Pudmaric fu. 1471 l. s fácános kerttel. Réte helység 1398 l., kik szarvasmarhával kereskednek. Magyarbél fu. nagy várkastélylyal, szőlőhegygyel s 1085 l., kik a gyümölcsöt messze földre elhordják. Nagysenkvitz fu. 730 l. Vöröskő régi vár s mellette papirgyár. **Alsódiós** mvs. 1062 l. s jó borral. **Cifer** mvs. 1368 l. s kastélylyal. **Dejte** mvs. a Blava patak által két részre osztatván, egyik fele Pozsony, a másik Nyitra megyéhez tartozik; van papirmalma 1457 l. **Nádasd** mvs. 1612 l. **Szomolány** mvs. 1297 l. Gerencsér fu. 1184 l. termékeny rónán. Alsó-Korompa fu. 1199 l. Felső-Korompa fu. 578 l. Vedrőd fu. a Gidra vizénél 587 l. s kastélylyal. Kosolna és Losonc két iparüző fu., amaz (629 l.) cserépedényeket, emez (510 l.) faeszközöket készit. **Diószeg** csinos mvs. a Dudvág és vasut m. 1600 l. gabnakereskedés s szarvasmarha tenyésztés, **Galántha** mvs. régi várral a vasut m. 2000 l. **Szered** mvs. a Vág m., melyen itt fahid visz keresztül; van 2700 l., kik fával s gabnával kereskednek. Mácséd fu. 1150 l. Nádszeg fu. a kis Duna m. 2200 l., kik gazdálkodnak s vesszőből font kocsikasokkal kereskednek. Tallós fu. 1197 l. kastélylyal s ménessel. A Csallóközben vannak: **Püspöki** mvs. 1642 l. s több csinos kastélylyal **Somorja** mvs. 3050 l., posztó-, szür-, kalap- és csizmakészitéssel s látogatott vásárokkal. **Vajka** mvs, 1120 l az érseki

nemes kerület főhelye. Itt a Duna sok apró szigetet képez, melyeken igen jó legelők vannak. Szt.-Antal kis helység zárdával s kastélylyal. Eberhard fu. a kis Duna m. régi várral s 560 l. Gomba fu. 198 l. s kastélylyal. Nagy- és Kisjóka falvak két kastélylyal és angol kerttel 2334 l., kik igen sok gyümölcsöt termesztenek, Ivánka (v. Iványi 689 l.) Királyfalva (1120 l.) Kislég (308 l.), Nagy-Szarvas (363 l.) falvak. Hékmány puszta, szőlőkkel. **Bőös** mvs. a Csiliz f. m. 2500 l. kastélylyal; lótenyésztés. **Alsó-Nyárasd** mvs. 1200 l. szarvasmarhavásárokkal. **Szerdahely** (v. Dunaszerdahely) csinos mvs. 3447 l. s sok szép uri lakkal. **Vásárut** mvs. 1255 l., kik sok dohányt termesztenek; barom- és lóvásárai hiresek. Felbár fu. 680 l. s kastélylyal. Kis- és Nagy-Bodak két fu. a Duna m. sok malommal, gyümölcscsel, káposztával s 509 meg 652 l. Padány fu. (586 l.) sok szénát és burgonyát termeszt. Patony néven 6 helység van itt, jelesül: Benke-, Bögöly (v. Vizes)-, Csécsén-, Diós (és Förge-,) Elő- és Lögér-Patony. A hegyentuli járásban vannak: Dévén (v. Dévény) mvs. 1790 l. a Morva és Duna összefolyásánál; bor- s gyümölcstermesztés, kőbánya, hajózás és fakereskedés. Festői fekvésü sziklavára romban hever. **Gojár** mvs. 3000 l. s hires baromvásárokkal. Kis-Lévárd fu, 1197 l. **Nagy-Lévárd** mvs. lakosai (2780) sok cserépedényt, késeket és vaseszközöket készitenek. **Malacka** mvs. 2650 l. kastély és nagyszerü angol kert, zárda. **Stomfa** mvs. 4000 l. kik sok kendert és lent termesztenek, márványt ásnak; nagy várkastély és angol kert. Borostyánkő fu. 738 l., rézhámor, papir- és lőpormalom, gyümölcs, mész- és szénégetés. Detrekőváralja fu. 792 l. szép kastély és vadaskert, fürészmalom. Máriavölgy fu. 678 la. Mászt fu. 912 l. Pernek fu. 1170 l. s piskolcbányával. Rárbok (v. Rohrbach) fu. 1406 l. s olajgyárral.

A Dunán inneni kerülethez számittattak ez előtt **Jász-Kun kerületek**, melyek a Duna, Zagyva, Tisza, Sárrét és Kőrös mellékein több külön álló darabban azon jász és kun maradékoknak szolgáltak saját lakóhelyül, kiknek egy részét még Árpád hozta be magával, más részét pedig I. László, II. István és IV. Béla királyaink telepitették meg közöttünk. Ezen rokon eredetü, letelepülésük után pedig vélünk nyelvre és szokásokra nézve egészen összeolvadt testvéreink létszáma mintegy 215526-ra tehető. Hajdan nyert kiváltságaikat ezek több-kevesebb módositással egészen napjainkig élvezték, mignem előbb 1848-ban, közelebb pedig az 1876. XXXIII. t. c. alapján az ország többi polgáraival minden tekintetben egyenlősittettek s külön közigazgatási szerkezettel birt területeik a megyei szerkezet keretébe olvasztattak. 82¼ □ mfdre menő területük három önálló részre oszlott, u. m. a Jászság, Kis-Kunság és Nagy-Kunság. E részek a fentebb idézett területrendező törvénycikk alapján a régi kapcsolatból kivett Szolnok és Heves megyékhez, továbbá Pest és Csongrád megyékhez kapcsoltattak.

II. A dunántuli kerület áll a következő 11 megyéből: Moson, Sopron, Győr, Komárom, Fejér, Veszprém, Vas, Zala, Somogy, Baranya, Tolna. Ez a kerület a Duna jobb partján a Duna, Dráva folyók meg a stájeri és alsó ausztriai határhegyek által képezett dülény alaku négyszögben terül el úgy, hogy a Duna balpartjára csupán Komárom megye nyúlik át. Felszine általában hegyes. Nagyobb rónái csak a Duna és a Dráva mellékein vannak. Főhegytömegét a Bakony hegység képezi, melyhez északkeleten a Duna hajlásaig terjedő Vértes hegység, délen a balatoni hegyek csatlakoznak. E főláncolattal többé-kevésbé párhúzamos irányt vesznek nyugoton a kemenesaljai és a határhegyek, keleten

pedig a somogy-baranyai hegyek, melyekben legnagyobb tömegü a Mecsekhát. Ebben a kerületben vannak az ország legnagyobb tavai: a Balaton és Fertő. Folyói általában a Duna területéhez tartoznak, s azok a Dunán kivül e következők: a Lajtha, Rábca, Rába, a Sió a Kapossal, a Dráva a Murával s a Balatonba ömlő apróbb folyók és patakok. Legjelentékenyebb csatornája a Nádorcsatorna. Éghajlata sokkal egyenletesebb, mint a Dunáninneni kerületé. A legmagasabb hőmérsék e részeken 34.25 C°-ig is fölemelkedik, de 15.5 fokon alulra nem igen száll. A kerület déli részén az évi középhőmérsék + 11 C°-ig emelkedik. Földe általában termékeny és természeti szépségekben dúslakodó. Főbb termékei: sok és szép búza, gabona, árpa, zab, hüvelyes vetemények, tömérdek gyümölcs és sok fa. Állattenyésztése igen virágzó. Az ásványország főleg kőszenet szolgáltat sokat. Ipara s kereskedelme élénk. Vasútjai számosak. Országútjai jók. Vizi útjai közt legfontosabb a Duna. Lakosai magyarok, németek és szlávfajúak vegyesen. Foglalkozásuk főleg az őstermelés; de az ipar és kereskedés terén is számot tesznek. Ez a kerület volt a régi Pannonia.

1. **Moson** (v. Mosony) megye 33¾ □ mfld. területü, van 75,486 l. kik közül 76.15% német, a többi magyar (15 ezer) és szláv. A németség csupán ez egy megyében van túlsulyban. E megye csaknem egészen rónaság, kivévén azon csekély részét, melyen a Lajta-hegység egyik alacsony nyulványa ágazik el. Földje általában igen termékeny és kitünő mívelés alatt áll. Főterményei: búza, rozs, kukoricza, köles stb.; terem továbbá igen jó dohánya, bora, zabja, lene és kendere, gyümölcse és sok szénája stb. Lótenyésztése jelentékeny, valamint baromfitenyésztése is. Fája kevés van, de annál több a nádja. Az ásványország itt leginkább csak sziksót szolgáltat. Forgalma a Dunán s az itt átvonuló győr-bécsi vasuton élénk. Vizei: a Duna, mely itt több szigetet képez; köztük legnagyobb a Szigetköz, mely kisebb ugyan, de termékenyebb a Csallóköznél; továbbá a Lajta, a Rábca, a Fertő tava és a Hanság nevü láp, melynek vizét egy csatorna vezeti a Rábca folyóba. A megyegyülések Magyar-Óvárott tartatnak. Van itt 14 mvs., 39 fu. és 25 puszta. Főbb helyek: **Boldogasszony** mvs. bucsúhely zárdával és 2730 l. **Gálos** mvs. 1652 l., szőllőmivelés, juhtenyésztés. **Köpcsén** mezőváros Pozsony közelében 1830 l., kastély angol- és fácános kerttel, tehenészet és juhászat. **Lajtfalu** (v. Lajthafalu) mvs. Austria szélén a Lajta f. m. 890 l. nagy gabnakereskedéssel s kastélylyal. **Nezider** (Neusiedel) mvs. a Fertő partján 2850 l., hires gabnavásárok, bor- és spárgatermesztés. **Nyulas** mvs. 1040 l., jó bor, kőbánya. **Oroszvár** mvs. 1890 l., kastély és angol kert. **Rajka** mvs. 2190 l. posztógyártás, gyümölcstermesztés, szarvasmarha- és juhtenyésztés. Winden fu. 795 l. kőbányával. Féltorony fu. 2000 l. s kastélylyal. Gáta fu. 1306 l., kastély angol kerttel. Párndorf fu. a vasut m. Austria határán 2479 l., lóversenyeiről hires. **Védeny** mvs. 925 l., jó bor és sok káposzta. Zárándfalu fu. a Lajta partján, sok káposzta, salétromfőzés, gabna-, széna- és gyapjúkereskedés. Vasúti állomás. **Halászi** mvs. a Szigetközben 1408 l., gyümölcs, káposzta. **Lébény** mvs. Győr megye határán 1860 l., régi gótizlésü templom, virágzó marhatenyésztés, szénakereskedés. **Magyaróvár** (Ung. Altenburg) mvs. a Lajta torkolatánál s a vasut m. 3454 magy. s német l., megyeház, régi vár, melyben a hires gazdasági intézet van, kath. gymnasium, példány-juhászat, marha- és gabnakereskedés. Van kir. törvényszéke, járásbirósága, adó- és postahivatala. **Moson** (v. Mosony Wieselburg) mvs. a Dunának egy ága s a vasut m. 4900 l., jelentékeny gabnakereskedés-, ló- és juhtenyésztéssel. **Szentjános** mvs. a Hanság közelében 2450 l. Hegyeshalom (1774 l.) és F. Ilmic (384 l.) falvak; ez utóbbiban szódagyár van. Pomogy fu. m. van a Hanságon való átjárás. Pusztasomorja fu. 974 l. Sz.-András fu. 983 l. Sz.-Miklós (v. Lébény-Szentmiklós) fu. 2639 l. Szolnok

fu. 2020 l. Kálnok fu. 738 l. s virágzó méhtenyésztéssel. Tétény és Valla falvak 1010 és 1078 l., kik sok gyékényt készitenek. Tárcsa és Bánfalu falvak 1508 és 1527 l., kik sziksót gyüjtenek.

2. **Sopron megye** 57½ □ mfld. területü, van 230,158 l. (magyarok (44%), németek (43%), horvátok (13%). Északi és nyugati része hegyes, ellenben dél és kelet felé többé-kevésbé róna. Itt van a Hanság legnagyobb része, mely 6 □ mfdre terjedő ingovány s leginkább csak nádat és sást terem. Összefüggésben van ezzel a Mosony határába nyúló Fertő, melynek nem régiben egészen kiszáradt fenekrészei megint viz alatt állnak. Sopron földje igen termékeny. A hegyes részeken inkább a szőlő, erdőség és legelő diszlik, a rónás részeken ellenben sok gabnanemű, dohány, gyümölcs, kukoricza és főzelékféle stb. terem. Barom-, ló-, juh-, sertés-, méh-, és selymértenyésztése igen jelentékeny; az ásványországból legtöbb itt a kőszén. Az ipar és kereskedés élénk A megyének főleg Ausztria felé ütött kereskedelmét jó kő- és vasútak segélik elé. Második vasútja, a győr-sopron-ebenfurti közelebb szintén megnyilván az ország belsejével is élénkebb összeköttetésbe lépett e megye. Folyói a Répce, Rába, Ikva, Vulka, Lajta. Van e megyében 1 kir. vs. 42 mvs. 198 fu. és 32 puszta. A megyegyülések Sopronban tartatnak. Főbb helyek **Sopron** (Oedenburg) szab. kir. vs. 21.108 l. két vasút csomópontján egy szép völgyben, melyet nyugaton magasabb, keleten és északon kisebb hegyek környeznek. Sopron igen régi város; hajdan több országgyülés tartatott benne. Van itt megyeház, királyi törvényszék, járásbiróság, adóhivatal, evang. lyceum és tanitóképezde, katholikus gymnasium, szinház, gőzmalom, katonai növelde, cukorgyár, selyemfonógyár s sok szép épület; van továbbá jó bora, sok és szép gyümölcse, vásárai hiresek; vasuti közlekedése főleg (Bécs felé) élénk. Közel hozzá fekszik Balf fu. kénes fürdővel és jeles borral s Brennberg nevü hegy kőszénbányával. **Ruszt** ez előtt sz. k. vs. a Fertő m. 1324 l. hires borral és gyümölcscsel. **Kismárton** (Eisenstadt) sz. kir. vs. igen kies vidéken, nem messze a Fertő tavától 2476 l. Van benne gyönyörü kastély, angol s vadaskert, továbbá zárda, nyomda, kórház, szegények háza, hires kálvária. **Feketeváros** 1520 lakossal biró mvs. a Fertő m. **Fraknóváralja** (Forchtenau) mvs. Austria határán s a Fraknó nevü vár alján 913 l. A várban őriztetik az Eszterházy család kincse s fegyvertára. **Harka** mvs. 990 l. s savanyu vizzel. **Nagy-Höfflány** mvs. 1426 l., ecet- és liqueurgyárral. **Kabold** mvs. 1529 l. Austria szélén, liszt-, fürész- és kallómalmok, gyümölcs, gesztenye, savanyu viz. **Németkeresztur** mvs. 2891 l., várral s savanyu vizzel. Landzsér (v. Lanszer) fu. 587 l. sok gyümölcs és gesztenye. **Nagymárton** mvs. 4954 l., köztük sok iparos. **Fertő-Szentmiklós** mvs. 1800 l. savanyu vizzel. **Nyék** mvs. 1692 l. **Pecsenyéd** mvs. 1586 l. savanyu vizzel s vasuti állomással. **Rákos** mvs. 1524 l. kastély, kőbánya, jó bor. **Szarvkő** mvs. 2090 l. Ágfalva fu, 1335 l., kik hires buzát termesztenek. Bánfalva fu. 1084 l. Lakfalva falu. 614 l. igen szép vidéken. E falu határában van a brennbergi kőszénbánya. Darufalva fu. 1200 l. s kastélylyal. Márcfalva fu. hires cseresznyével. Nádasd fu. 1250 l. s savanyuvizzel, Ricing fu. 879 l. s kőszénbányával. Rétfalu fu. 1564 l., határában sok gyümölcs terem. **Nagycenk** mvs. az Ikva f. m. 1200 l. kocsigyár, sok iparos, szederfatenyésztés és selyemtermelés. Kiscenk faluban, mely amattól csak a folyó által választatik el, van a gr. Széchényi család fényes kastélya s 367 l. **Nagy-Lőzs** mvs. 1300 l. **Lövő** mvs 1255 l. Eszterház fu. 400 l. kastély és cukorgyár. Nemeskér helység. Klastrom fu. 673 l. s zárdával. Peresznye fu. 611 l. Pereszteg fu. 1036 l. Röjtök fu. 551 l. Felsőpulya fu. 769 l. kik, sok s hires barackot termesztenek. **Beő** mvs. 848 l. s kastélylyal. **Csepreg** mvs. közel a Répcéhez 2620 l., kik jó bort és sok gyümölcsöt termesztenek s évenkint lóversenyeket tartanak. **Répce-Szemere** mvs. 871 l. s sok uri lakházzal. Bükk (Alsó, Felső és Közép) 3 kis fu. összesen 1625 l., szép uri lakokkal és kastélylyal. Ságh fu. 392 l kastély és jeles méhtenyésztés. Kereszteny fu. 372 l. **Kapuvár** mvs. a Rába f. egy ága m. 4450 l., várkastély, dohánytermesztés, burnótgyár. **Mihályi** mvs. a Rába m. 1689 l. juh- és marhatenyésztés. Vitnyéd fu. 1650 l. s hires dohánynyal. **Csorna** mvs. 4853 l.; Van itt kir. járásbiróság, postahivatal s egy premontrei kolostor hires levéltárral. Nagy határában több népes puszta van, mint Pál, Csatár, Gyöngyös, Mátyássziget és Földsziget. **Egyed** mvs. 862 l. kas-

tély, lótenyésztés. **Szány** (v. Szany) mvs. 2474 l. **Szill** mvs. 2377 l. Bő- és Szil-Sárkány faluk, előbbi 1301, utóbbi 1768 l. Szentandrás fn. 475 l.

3. **Győr megye** 24¾ □ mfld. területen fekszik 103,637 l., kik közül 93 ezer (98.70%) magyar, a többi német, horvát stb. A megye egészen róna, s csak déli részén huzódik el a Bakony néhány ága. (a sz.-mártoni dombok.) Vizei a Duna, Rába, Rábca, Marcal, Csiliz. A Duna a Szigetközt, a Rába és Rábca a Tóközt, a Csiliz a Csilizközt képezik. Tavak: a Kónyitó és a Fejértó, mindkettő a Tóközben, s a Ladoméri tó a Szigetközben. Földje általában igen termékeny. Főterményei: gabonanemüek, bor- és gyümölcs. Barom-, főleg lótenyésztése jelentékeny. Ipara elég élénk; gabnaneműekkel, sertéssel és fával nagy kereskedést űz. Forgalma úgy a Dunán, mint vasutjain élénk. A megyegyülések Győrött tartatnak. Van e megyében 1 kir. vs., 2 mvs., 85 fu. és 63 puszta. Főbb helyek: **Győr** (a rómaiak korában Arabona, később Jaurinum) régebben erősség volt, ma szab. kir. vs. a Rába torkolatánál, mely itt a Dunába ömlik, 20,000 l., szép, vagyonos, iparos és kereskedő vs, melynek gabnapiaca elsőrendű az országban. Van itt kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal; bank; püspökség, kath. fő- és evang. algymnasium, jogakadémia, papnövelde, két klastrom, leánynövelde, szinház, régi székesegyház, fegyvertár, árvaház, szegények háza. Kereskedését nagyon előmozditja a gőzhajózás és a vasut, melyeknek itt fontos állomásai vannak. **Szentmárton** (Martinsberg) mezőváros. 2 mfldre Győrtől a hires Pannonhalma tövében 3000 l. Nevezetessé teszi e helyet a hármas Pannonhalmán épült benedekrendi apátság, melynek szerzetesei a tudománynak hű ápolói; van itt nagy könyvtár és sok becses ereklye. Említésre méltó itt a közelebb újitott székes egyház, meg egy vizemelő gép, mely óránként 65 akó vizet emel 372′ magasságra. Asszonyfa fu. 590 l. s bortermesztéssel. Ravazd fu. 1455 l., szép erdővel és szőlőhegygyel. Pázmánd fu. 1555 l., kath. és ref. templommal a bortermesztéssel. Écs (Nagy-) fu. 2172 l. s bortermesztéssel. Pér fu. 1951 l. s nagy, de homokos határral, melyben Söptér, Táplány és Töltéstava nagy puszták vannak. Mezőőrs fu. 148 l. a bécs-szőnyi vasút m., posta és táviróhivatallal s birkatenyésztéssel. Szent-János nagy puszta és vasúti állomás a bécs-szőnyi vasút m. Dunaszeg fu. a Szigetközben 697 l. s búzatermesztéssel. Öttevény fu. közel a bécs-szőnyi vasúthoz 1380 l., kath. templommal, kitünő határral s nagy juhtenyésztéssel. Lébény-Szent-Miklós fu. a bécs-szőnyi vasút m. 1797 l., kath. templommal, posta- és táviróhivatallal. Nagy határában minden gabnanem jól terem. Jánosház, Bormász, Barátföld, Kis-Nyilas és Ottómajor nevü nagy pusztái vannak. Ikrény pusztai fu. a Rába folyó m. 449 l. s nagy urasági majorsággal. Enese fu. a Tóközben 436 l. s postahivatallal. Sok szénát s gyümölcsöt termeszt. Kóny fu. a Tóközben 1434 l., kath. templommal s lapályos határral, melyben sok a rét, legelő s nádas. Szép lovat s szarvasmarhát tenyészt. Rába-Patona fu. a Rába folyó m. 1175 l., kath. templommal és rozstermesztéssel Mérges fu. a Rába folyó m. 286 l., luth. templommal s s búzatermesztéssel. Rába-Szent-Mihály fu. Csétsénynyel átellenben, melytől csak a Rába választja el. Van 619 lakosa, kath. temploma, sok rétje, legelője, fája s három pusztája (Homoród, Anghely és Dőriét). Rába-Szt-Miklós fu. a Rába m. 221. l. s Ferencháza és Kányahegy nevü pusztákkal. Kis-Mórichida önálló puszta 200 l. s termékeny határral. Nagy-Mórichida fu. közel a Rábához 848 l., luth. templommal s termékeny határral. Csikvánd fu. a Sokoróalja nevü vidéken 831 l., luth. templommal, rozstermesztés- és juhtenyésztéssel. Gyömöre fu. és vasúti állomás a nyugoti vasút m. 1075 l., kath. és zsidótemplommal, távíró- és postahivatallal, rozstermesztés- és birkatenyésztéssel. Szemere falu és vasúti állomás a győr-szombathelyi vasút m. 1342 (jobbára tót) l., kath., ref. és luth. templommal, posta- és táviróhivatallal s nagy, de homokos határral. Csanak fu., lakosai fonott kukoricza levelekből székeket csinálnak. Szabadi fu. 395 l. Kis- és Nagybaráth falvak, lakosai sok bort, barackot és spanyol megyet termesztenek, amannak 1272 emennek 798 l. van. Gönyő fu. gőzhajóállomás nagy vendégfogadóval s 1153 l. Káptalan, Kis- és Nagynyul 3 fu. 320, 412 és 728 l., kik sok és jó bort termesztenek. Ó- és Ujmalomsok faluk előbbi 273, utóbbi 1111 l. dohánytermesztéssel.

Felpéc fu. 1652 l. Kispéc fu. 790 l. Fényő fu. 1010 l. E 3 fu. lakosai sok bort termesztenek. Gyarmat fu. 1300 l. s lótenyésztéssel. Téth fu. 2500 l. s több kastélylyal. Ménfő fu. 752 l. kik fonott kukoricza levelekből székeket készitenek. A Csilizsziget- és Tóközben vannak: **Hédervár** mvs, 1340 magyar r. kath. l. s szép várkastélylyal. Határában jó búza, rozs és káposzta terem. Ásvány falu 1781 lakossal, kik sok káposztát termesztenek. Bátsa falu 708 lakossal. Kisbajcs és Nagybajcs falvak 296 és 684 l. Csétsény fu, 773 l. s cukorgyárral. Ballony fu. 631 l. Nyárad fu. 675 l. Radvány 574 l. E falvak lakosai sok szénát termesztenek. Patas fu. 1071 l. E fu. sok burgonyájáról nevezetes. Ráró fu. 850 l., díszes kastélylyal, káposzta- és gyümölcstermesztéssel s jövedelmes halászattal. Börts fu. a Rábca m. 607 l. s igen termékeny, de árvizektől igen látogatott határral.

4. **Komárom megyének** $51^1/_2$ □ mfidnyi területét a Duna hasitja keresztül. A megyének északi része (a Duna balpartján) jobbára róna, a déli része ellenben hegyes, mert a Bakony és a Vértes hegyei huzódnak rajta keresztül. Van 143,100 l. Nyelvre nézve magyarok (83.$_{73}$%) s csak alig 5 ezer német és ugyanannyi tót lakik itt. Vizei: a Duna, Vág, Zsitva, Nyitra folyók; tavai közt nevezetesb a tatai (feneketlen) tó. Ebbe ömlik az Általér nevü jelentékeny patak. Továbbá vannak fontos csatornái is. Földje általában termékeny. Legtöbb terem búzája, szénája és bora, melynek leghiresebb fajtája a neszmélyi. Barom- és lótenyésztése virágzó. Az ásványország itt főleg kőszenet, meszet és márványt szolgáltat. Ipara csekély, de annál élénkebb a kereskedése, melynek középpontja itt Komárom. Vízi, vas- és országutjain a forgalom élénk. A közelebb hozott területrendező törvény e megyén is ejtett,de csak csekély módositást, a mennyiben két községét — Piszkét és Lábatlant — innen Esztergom megyéhez kapcsolta. A megyegyülések tartatnak Komáromban. Van e megyében 1 kir. vs. 6 mvs., 89 fu. és 61 puszta. Főbb helyek: **Rév-Komárom** szab. kir. vs. Ó-Szőnynyel átellenben a Duna balpartján, a Vágduna torkolatánál, tehát a Csallóköz keleti zugában 12.256 l. Van itt kath. és prot. gymnanasium, megyeház, kath., ref., luth. és zsidó templom, kir. törvényszék, járásbiróság, adó- és postahivatal. A lakosok bort, gabnát termesztenek, borral, fával, liszttel és hallal kereskednek s élénk ipart üznek. Kenyere hires. Sokat szenvedett e város ezelőtt földrengések által. Legnagyobb nevezetessége a vár, mely csaknem bevehetetlen s 30,000 főnyi őrséget képes befogadni. Fontos gőzhajóállomás. A csallóközi járásban vannak: **Guta** mvs. a Vágduna torkolata m. 6000 l., kik földmiveléssel s halászattal foglalkoznak. **Nagymegyer** mvs. 2500 l. termékeny határral s merino juhászattal. Csicsó fu. 1065 lakossal kastély szép kerttel, igen acélos buza terem itt. Érseklél fu. 705 l. Az e falutól nevezett érsekléli székhez tartoznak a következő pusztak és falvak: Örs, Cúdor, Illés, Ontopa, Rocháza, Szilas (fu. 3121.) Füss, (fu. 576 l.) Keszegfalva. (fu. 1058 l. s több pusztával.) Ez utóbbinak a lakosai sok dohányt termesztenek. A többi járásokban vannak: Csuz fu. Esztergommegye szélén 1400 l. kastélylyal s kőbányával. Izsa fu. 1115 l. Jó határát az áradások gyakran látogatják. Kolta fu. 1265 l. s hires lencsével. Búzát s rozsot is bőven termeszt. Madar fu. 1302 l. Jó fehér bora a neszmélyivel vetekedik. Van itt egy szép erdő és gondosan ápolt uradalmi fenyves is. Perbete fu. az osztr. állami vasút m. 2916 l. kath és ref. templommal, vasúti állomással, posta- és áviróhivatallal. E népes falvak igen jó bort termesztenek. Udvard fu. a Zsitva folyó m. 3000 l. Vasúti állom ás. **Kisbér** mvs. Veszprém megye határánál 2600 l. s szép kastélylyal s nagy állami ménessel. **Ó-Szőny** mvs. a Duna m. s közel hozzá **Uj-** v. **Nagyszőny** mvs. hol a szőnybécsi vasut megy el; van az elsőnek 2320 l., az utóbbinak pedig 970 l. Fontos vasuti és hajóállomás. Ács fu. a vasut m. 4000 l., kik hires kocsisok. Bokod fu. sok burgonyát termeszt. van 1710 l. Kocs fu. 3000 l. ref. és kath. templommal, gabnatermesztés- és salétromfőzéssel. Badacsony nevü hegye alatt láthatók az egykori Tekevár romjai. Kömlőd, Mocsa falvak, amannak 872, emennek 2888 l. van. Mindkét helységben van reform. templom s postahivatal. Határuk igen szép és termékeny. Bora mindkettőnek van. Kömlőd kivált sok és szép zabot termeszt. Ugyancsak itt van egy jelentékeny szeszgyár. Aranyos fu. sok pusztával s 1310 l. Ó-Gyalla, fu. sok pusztával, 2057 l. s. Konkoly-Thege Miklós csillagvizsgáló tornyával. Uj-Gyal-

la, fu. 777. l. Martos fu. a Nyitra és Zsitva vizek közén 820 l., ref. templommal, dohány- és szénatermesztéssel s marhatenyésztéssel. Határát, melyben Agyagos és Gyorva nevü puszták vannak, gyakran látogatják az árvizek. Bábolna puszta, hires kir. ménessel. Geszteres fu. 340 lakossal. **Tata** (Dotis) mvs. 10,000 lakossal, kik közt sok kézmives van s ezek kőedényt, posztót s pokrócot készitenek; van itt cukorgyár, meleg forrásu tó, márványtörés, gymnasium s egy várkastély. Tavai hallal bővelkednek. Hajdani erős várának, melyben Mátyás királyunk sokat időzött, ma csak romjai vannak. Gr. Eszterházynak szép kastélya van itt. Közel hozzá van Baj fu. igen nagy pinczével, melyben egy 2140 akós hordó van. Almás, fu. a Duna partján, márványtöréssel, bortermesztéssel s 807 l. Bánhida fu. meleg forrásokkal, barlanggal s 1520 l. Kecskéd fu. 732 l. gyümölcstenyésztéssel; utcái is gyümölcsfákkal vannak beültetve. Környe fu. egy szép tó m. fácános kerttel s 1079 l. Neszmély fu. a Duna m. 1300 l. hires borral s sok gyümölcscsel. Zsitvató (v. Zsitvatorok) puszta a Zsitva vizének a Nyitra folyóba ömlésénél, Komáromtól pár órányira 96 l. Történelmileg nevezetek. E puszta Duna-Radvány faluhoz tartozik, melynek 619 magyar reform. lakosa van. Oroszlán fu. 1780 l. olajütővel s mészégetéssel. Zsemle v. Zsömle fu. kőszénbányával s 745 l. Majk puszta a Vértes hegy közelében, pokróc- és szűrgyárral. Kis-, Nagy- és Új-Tagyos három szomszéd puszta nagy határral, bortermesztés- és juhtenyésztéssel, s kesersavanyus ásványvizzel.

5. **Fehér megye**, melynek északi részén a Bakony és Vértes hegyek nyulnak el, de nyugoti része jobbára róna, 72¼ □ mfld. területü s lakosainak száma 196,234, kiknek nagy többsége magyar (80,15%); német, tót és rác csak nehány ezer lakik e megyében. Vallásra nézve a többség r. katholikus. Vizei: a Duna, mely csak keleti részét mossa; a Sárviz, a Nádor-(Sárviz-) csatorna. Tavai közül emlitésre méltó különösen a velencei tó. Földje igen termékeny. Kiválóbb termékei: buza, mely hazánkban a legjelesebb minőségüek közé tartozik, továbbá kukorica, burgonya, repce, jó bor és sok gyümölcs. Barom-, ló- és juhtenyésztése virágzó. Emlitésre méltó ásványai a sziksó, épület- és mészkő. Ipara s kereskedelme elég élénk. Vasuti forgalma jelentékeny. Közlekedésére a dunai hajózás is kedvező befolyással van. A megyegyülések Székesfehérváron tartatnak. Van e megyében 1 kir. vs., 15 mvs., 100 fu. és 134 puszta. Főbb helyek: **Székesfehérvár** (Alba regalis) sz. kir. és püspöki vs. 22,690 l. a Gája vize s a vasut m. Van itt r. k. főgymnasium, reáltanoda, katonaiskola, pap- és nőnövelde, kórház, takarékpénztár stb., továbbá kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal; nyomda, helyi hirlap s több müvelődési egyesület. Nevezetesb épületei a Mária templom, melyben koronáztattak és temettettek el némely magyar királyok; a reform., luth., óhitü és zsidó templomok, a megyeház, szinház, a püspök palotája stb. Piacán van Vörösmarty Mihály szép szobra. Kézmivesei számosak s közülök sokan posztót, pokrócot, kordovánt, bicskát készitenek; azonban kereskedése is élénk s vásárai hiresek. Itt lévén a déli, fehérvár-szőnyi és fehérvár-veszprémi vasutak csomópontja, vasúti állomása igen fontos. Környéke igen kies. Búzája, bora sok. **Bodajk** a Rajmadi hegy alján kies völgyben fekvő mvs. 2200 l. bucsujáró- és fürdőhely. **Káloz** mvs. 2800 l., kastély, juhtenyésztés, kórház. **Mór** mvs. 7000 l. nagy piac, két kastély, zárda, katonai laktanya, ménes, gyümölcs- és szőlőtermesztés. Csókakő fu. regényes vidéken, sok jó borral, 740 l. Csurgó fu. 1710 l., kik sok káposztát termesztenek. Iszkaszentgyörgy fu. 1637 l. kastélylyal és ásványforrással. Moha fu. 590 l. s savanyuvizzel. Polgárdi fu. 3400 l. kastély, angol- s vadas-kert. Nagy-Láng népes fu. pompás kastélylyal, ménessel, fácános kerttel s sok pusztával, összesen 3040 l. **Adony** mvs. a Duna jobb partján 1500 l. s nagy fakereskedéssel. Innen csekély távolra feküdt a »Vetus salinum« nevü római gyarmat. **Csákvár** mvs. a Vértes hegyek alatt 4600 l. kik hires cserépedényt s kolompot készitenek; van itt szép kastély angol kerttel. **Lovasberény** mvs. 5000 l., kastély angol kerttel, tehenészet s juhtenyésztés, jó bor. Dunapentele fu. a Duna m. állitólag Anamaria római vs. helyén, 3400 l. s jó vörös borral. Sok római épületmaradványt ástak itt ki. **Sárosd** mvs. s ettől egy patak által elválasztva Pusztasárosd fu. szép kastélylyal, a kettőnek együtt 1516 l. van. **Seregélyes** mvs. 4175 l. kastély, szarvasmarha- és lótenyésztés. Herceg-

falva fu. 1490 l. Pátka népes fu. egy tó m. 2500 l. Perkáta népes fu kastélylyal 3605 l. Veréb fu. 1200 l. s kastélylyal. Zámoly fu. 2310 l., kik híres buzát termesztenek. Csillagmajor, Előszállás, (1677 l.), Jakabszállás (376 l.), Alsó- és Felső-Szolgaegyháza (599 l.) termékenyföldü, népes puszták. **Bicske** mvs. 4120 l. kastélylyal. **Ercsi** v. **Ercsény** mvs. a Duna partján 5540 magyar, német, dalmát l., kik sok kenyeret hordanak Budapestre; hajóállomás; van itt szesz- és olajgyár. **Hamzsabég** v. **Érd** mvs. a Duna m. 3400 l., jó bor, kastély. Egy még épségben levő török torony és a római ut maradványai láthatók itt. Az itt kiásott régiségek nagyon becsesek. **Martonvásár** mvs. 1700 l. s kastélylyal s kerttel. Tárnok fu. 1745 tót l. Vasuti állomás. **Vaál** mvs. egy szép völgyben 2500 l. s jó borral. Alcsut fu. 1003 l. szép főhercegi kastélylyal s példánygazdasággal. József fhg birtoka és kedvelt mulatóhelye. Sóskut fu. 1743 l. hires borral és kőbányával. Tordass fu. 952 l. s jó borral. Pákozd fu. 2050 l. ref. és kath. templommal, húza- és bortermesztéssel s kőbányával. 1848. szept. 27. itt verték meg a magyarok Jellasich bánt. Dinnyés nagy puszta a velencei tó partján s a déli vasút m. 249 l., posta és táviróhivatallal. Szántóföldjeit igen dicsérik. Velence fu, a hasonnevű tó partján 1890 l., jó bora terem. Alap puszta keserü gyógyvizzel. Nyék (Kápolnás) puszta 1689 l. közel a velenczei tóhoz. Itt született Vörösmarty Mihály.

6. **Veszprém megyét** középen metszi a Bakony erdő; délkeleti és északnyugoti része csaknem egészen róna. Területe $72^1/_2$ □ mfld. s lakosainak száma 201,431 s ezek magyarok (80.$_{85}$%) s csekély számmal németek, s még kevesebben tótok. A többség róm. kath. vallásu. Vizei a Marcal, Sió, Séd, mely a Sárrétben vesz el; a Tapolca. A Balaton tavának északi része e megyéhez tartozik. Földje általában elég termékeny, de itt-ott jelentékeny kopár s meddő területei is vannak. Főbb terményei: rozs, buza, kukoricza, gyümölcs, bor és fa. Fáját főleg a Bakony szolgáltatja, mely noha némely tetői, mint a Somhegy Bakonybél mellett, a Kőröshegy Pápa közelében, a Papod Veszprém, a Kab pedig Nagy-Vázsony mellett 7—800 méter magasra is emelkednek, csaknem teljesen erdőséggel van boritva; bort pedig legjobbat terem az egészen elkülönzötten álló Somlyó-hegy Vásárhely közelében. Az állattenyésztés legfontosabb ága itt a sertéstenyésztés. Az ásványország főleg kőszenet, márványt és mészkövet szolgáltat. Az ipar emelkedőben van. A herendi porcellángyár világhirü. A kereskedelem és közlekedési eszközök tekintetében Veszprémmegye még csak közepes helyen áll. Vasutja kevés; országútjai elég jók. A megyegyülések helye Veszprém. Van e megyében 1 püspöki vs., 12 mvs., 176 fu. és 200-nál több puszta. Főbb helyek: **Veszprém**, püspöki vs. a Bakony aljában, a vasut m. 12,000 l. A hegyen-völgyön épült városnak legszebb részét teszi a vár, melyben sok szép épületen kivül megemlitendő a püspök palotája, a székesegyház s a megyeház. A várat egy vizemelőgép látja el vízzel. Van itt papnövelde, r. kath. gymnasium, zárda, kórház, nyomda, árvaház. A Séd vize keresztül foly a városon és sok lisztmalmot, szür- és pokróckallót lát el vizzel. A lakosok főfoglalatossága az ipar s a gabna- és baromkereskedés. A veszprémi püspök a királyné főkancellárja, s ő szokta a királynét megkoronázni. **Enying** mvs. 3491 l., r. kath., reform. és zsidótemplommal, járásbirósággal s adó- és postahivatallal. Nagy határában népes puszták vannak, mint: Hoboka, Ó-Hodos, Kis-Kustyán, N.-Kustyán, Páta és Vadas. **Mező-Komárom** mvs. kartongyárral. Van 1602 lakosa, s több pusztája. **Palota** (v. Várpalota, Veszprém-Palota) mvs. Fehérmegye szélén a fehérv.-gráczi vasut m. 6000 l. régi várral s árvaházzal. Lakosai közt sok kézmives, főleg csapó és posztós van. E környéken Mátyás király sokat vadászott. **Nagyvásony** mvs. Kinizsi Pál kastélyának romjaival s 3000 l. kath., luth., reform. és zsidó templommal, postahivatallal s igen nagy határral, mely kövecses talajú ugyan, de rozsot bőven terem. Erdője sok. A városban és környékén sok régi rom látható. Dégh fu. Fehérmegye határánál kastélylyal s 1100 lakossal. Siófok fu. Somogymegye szélén, a Siónak a Balatonból kiszakadásánál 1105 l. Balotin fürdőjét sokan lálogatják. Szentgál fu. 4000 l, liszt- és fürészmalmok, cserépedényégetés. Herend fu. a vasút m. 819 l. a Bakonyban hires porcellángyárral. Balatonfő-Kajár fu. 2000 l. s jó borral. Kenese fu. a Balaton partján szőlőkkel s 1547 l. Rátót fu. Veszprémhez közel 1400 l. Van itt egy

vár- és zárdarom, fűrészmalom s szép préposti kastély. Mészégetése jelentékeny; erdeje sok. Sóly (v. Sooly) falu 503 lakossal, régi reform. templommal, jó borral és papir-malommal a Séd vizén. Vámos falu 1760 lakossal; mellette egy török régiség, egy a sikon összehordott földhalom van, melynek belseje boltozatos. Tótvásony fu. 1570 l. Veszprém szomszédjában. Van itt kath., reform. és zsidó templom, egy bő makktermő szép erdő s nagy és termékeny határ, melyben Csatár, Billege és Sós nevü puszták vannak. Vörös-Berény falu a Balaton m. 720 lakossal s szőlőhegyekkel. **Zirc** mezőváros egy szép völgyben a Bakonyban 2200 l., a cistercita rend apátságával s példánygazdasággal. Bakonybél fu. a Bakony közepén egy keskeny kies völgyben 1600 l. a bencések gazdag apátságával. Itt emelkedik Somhegy nevü legmagasb csucsa a Bakonynak. Cseszneki fu. sok gyümölcscsel s 800 l. Mellette van magas hegyen egy régi vár s ez alatt egy nagy barlang. Szent-László (Magyar-) fu. 800 l. sásványos fürdővel. Lázi fu. 891 l. s jó borral. Lókut fu. üveghutával s 1736 l. Réde fu. kastélylyal s 1262 l. **Pápa** csinos mvs. a Tapolca f. s a nyugoti vasút m. a kis magyar alföld déli szélén, 14,223 l. köztük számos kézmives. Emlitendők itt: a bőr-, posztó- és kőedénykészités, a pipagyár, az élénk kereskedés; továbbá a szép kath. és reform. templomok, az irgalmas szerzetbeli kórház, a kath. gymnsium, a ref. kollégium (gymnasiummal, jogi és hittani akadémiával és könyvtárral); szintén van itt megyeház, kir. törvényszék, járásbiróság, adóhivatal, posta stb.; szőlőiben jó bor terem. Lakosai gubacscsal, hamuzsir- és borral, gabna-, pálinka- és marhával élénk kereskedést üznek. Határában népes puszták vannak, mint: Agyaglik, Antfa, Böröllő, Dörzsemény, Gyula, Hánta, Hodoska, Igal, Pinkóc, Sávoly, Arda, Ivánca, Lehért és Simaháza. **Marcaltő** (v. Marcaltheő) mvs. a Rába és Marcal összefolyásánál 1124 l. s kastélylyal. **Lovászpatona** mvs. kastélylyal, élénk baromvásárokkal s 1734 l. Békás fu. 395 l., sok turfával és gyeptőzeggel. Dáka fu. 735 l. s hires ménessel. Kopán (v. Koppán) német fu. a Bakonyban, hires őszi barackjairól és gyümölcséről; van 465 l. Szücs fu. 733 l., vörös és fehér márványnyal. Tapolcafő fu. 1377 l. Itt ered a Tapolca. Ugod fu. mészégetés, kőszén, savanyuviz és fürdő 1670 l. **Tüskevár**, fu. a vasút m. 1028 l. **Devecser** mvs. 3381 l. **Somló-Vásárhely** mvs. 1900 l. E két város lakosai termesztik a hires somlói bort. **Nagyszőllős** mvs. 1387 l. a somlai hegy alatt igen jó borral. Doba fu 850 l. a somlai hegy tövében kastélylyal. Városlőd német falu 2000 l., liszt- és fürészmalommal.

7. **Vas megyének** 87½ □ mfldnyi kies területét hegyek és kisebb dombok boritják. Szép hegye a külön álló Ság hegy hn. mvs. m. Legszebb rónasága a Kemenesalja és a Mura melléke. Lakosainak száma 331,602. Ezek nyelvre nézve magyarok (50.68%), németek, horvátok s vindus tótok. A többség róm. kath. és ágostai hitvallásu. Vizei: a Rába, Pinka, Lapincs, Gyöngyös, Marcal, Mura, Répce. Vas megye földje általában termékenynek mondható, kivált az imént emlitett két területen; de a dombos vidékeken kopár helyek is fordulnak elé. Főbb termékei: gabna, bor és gyümölcs; de egyéb mezei terményekben sem szükölködik. Barom- és juhtenyésztése virágzó. Ásványai közt legtöbb az épületkő, meg a kőszén. Lakosai közt sok szorgalmas iparos van. Gyára is van egy nehány. Kereskedelme és forgalma élénk ugy a többi országrész, valamint főleg Stájerország és az Adriai tenger melléke felé. Vas- és országutjai igen jók. E megye déli részén van az u. n. »Őrség«, melynek tősgyökeres magyar lakossága mind nemes és sajátságos tájszólásáról nevezetes. Az Őrség főhelye Felső-Őr. A megyegyülések Szombathelyen tartatnak. Van e megyében 1 püspöki vs., 41 mvs., 622 fu. s 130 puszta. Főbb helyek: **Kőszeg** ez előtt sz. kir. vs. s püspöki székhely a Gyöngyös f. m. igen szép vidéken 6916 l. kik nagyobbára szorgalmas iparosok. A városnak nevezetességei: a püspöki palota, székesegyház, megyeház, papnövelde, gymnasium, kórház, 3 zárda, muzeum római régiségekkel, javitó és dolgozóház, posztó- és kőedénygyár; gyümölcse és bora jó van, kereskedése élénk. Járásbiróság, adóhivatal, 1532-ben Jurisics Miklós vezérlete alatt nagyszerü ostromot állt ki e város a török ellenében. **Alhau** mvs. Stájerország határánál 1604 l. **Borostyánkő** mvs. lakosai (1244) lent, kendert, borovicskát, olajat készitenek. He-

gyeiben réz és kén találtatik. Kősziklán épült festői várában fegyvertár van. **Léka** (v. Leuka) mvs. 1194 l., kastélylyal s papirmalommal. **Pinkafő** mvs. 2450 l., kik közt sok posztós van. **Rohonc** mvs. 4820 l., igen nagy kastély s papirszelence-gyár, bortermesztés. **Szalonak** mvs. egy meredek hegyen; lakosai közt van sok tímár, varga és csizmadia. **Német-Szent-Mihály** mvs. 2100 l., sok gyümölcs és hires lóvásárok. **Vörösvár** mvs. a Pinka f. m. 886 l., kik közt sok takács és fazekas van; vásárai lenre és lovakra nézve hiresek. Gyöngyös-Apáthi kis fu. kastélylyal. Németgencs fu. jó lovakat és marhát tenyészt, van katonai kórháza s 673. l. Jobbágyi fu. 1200 l., kik a »pettersdorfer« név alatt ismeretes cserépedényt készitik. Gyimótfalva (Furmansdorf) fu. 298 l., kik szintén cserépedényt készitenek s sok gyümölcsöt termesztenek. Lipótfalva (724 l.), Rödön (1500 l.) Szinnersdorf (280 l.) falvak vasgyárakkal. Felső- és Alsóőr lakosai sok lent termesztenek, gyolcsot szőnek és posztót, kést s más vasmüveket készitenek. Amaz vs. s van 3124 l., járásbirósága és adóhivatala; emez fu. s van 1387 l. és vasgyára. Felsőlövő v. Felsőlövő fu. 1195 l. evang. német algymnasiummal és tanitóképezdével. Alsó-Lövő (v. Alsó-Lő) fu. 750 német l. Tarcsa fu. 566 l. s savanyuviz-forrással s csinos fürdővel. **Gyepüfüzes** mvs. 692 l. kastély, sajtkészités, mészégetés. Gerencseróc fu. 127 l. **Németujvár** (Güssing) mvs. 2000 l. a ferenciek zárdájával s csinos kastélylyal. Egy magánálló hegyen van itt egy régi vár, melynek épségben maradt részeiben a Batthyányi család képei, régi fegyverei stb. láthatók. Budafalva fu. 253 l., bucsujáró hely. **Szentgotthard** mvs. a Rába m. a cistercita rend gazdag apátságával. 912 l. Nagyfalva fu. 874 l. kastély, hires dohány és bor. Sárosszék fu. 436 l. lótenyésztéssel. Sóskut fu. 390 l. mészégetéssel s fürdőintézettel. **Dobra** mvs. 680 l. régi várral. **Felsőlendva** mvs. 616 l. s várkastélylyal. Muraszombat fu. 1086 l., járásbirósággal s hires baromvásárokkal. **Rakicsán** mvs. 293 l. s kastélylyal. Alsó-Szölnök fu. 618 l. Pecsaróc fu. s hires bucsuhely 288 l. Iváne fu. 495 l. s kastélylyal. **Szentelek** mvs. 2098 l. **Csákány** mvs. 900 l. kastély, ménes. **Egervár** mvs. 410 l. s várkastélylyal. **Jáák** mvs. lakosai (1700) sok cserépedényt égetnek. Van egy szép régi temploma. **Körmend** mvs. a Rába folyó m. 2000 l. s élénk kereskedéssel; hg. Batthyány gyöngyörü kastélya fegyvertárral; bőrgyár. **Monyorókerék** mvs, 496 l. s várkastélylyal. A lakosok sok gyümölcsöt termesztenek és cserépedényt készitenek. **Vasvár** (Eisenburg) mvs. 700 l. s hajdan hires várral. Németkeresztes fu. 371 l. sok gyümölcs- és szőlővel. Pinkamindszent fu. 708 l. Pornó fu. 700 l. s sok gyümölcscsel. **Szombathely** (Steinamangęr) püspöki város 7541 l. a Gyöngyös és Perent vizek között s a vasút m., a régi Sabaria helyén. Van kir. törvényszéke, járásbirósága, adóhivatala stb. Rendezett tanácsu vs. és a megye főhelye. Nevezetességei a püspöki palota és templom, megyeház, 3 zárda, muzeum római régiségekkel, papnövelde, premontrei felgymnásium, javitó- és dolgozóház stb. A lakosok földmivelést, ipart és kereskedést üznek. **Répce-Szentgyörgy** mvs. 400 l. szép kastélylyal. **Ikervár** mvs. 1300 l. a Rába m. két várkastélylyal s cukorgyárral. **Sárvár** mvs. a Gyöngyös f. m. 1700 l. s várkastélylyal; jó bort termeszt. **Vép** mvs. 1800 l., kastély, sok dohány. Bogát fu. sok gyümölcscsel. A szomszéd Szent-Király faluval együtt van 274 magyar lakosa Hegyfalu, Pécöl, Váth falvak, ez utóbbi bucsuhely. **Ostfiasszonyfa** mvs. 1500 l. Belső-Vat kis fu. 100 l. **Kiscell** mvs. és hires búcsuhely 843 l. a nyugoti vasút m. a bencések zárdájával. **Jánosháza** mvs. 1900 l., kik dohányt termesztenek s aprójószággal kereskednek. **Miske** mvs. 497 l. köztük sok iparos. **Papóc** mvs. 930 l. a Rába m. hires prépostsággal. **Hosszupereszteg** mvs. 1200 l. **Ság** mvs. a hasonnevü bazalthegy alján 1516 l. s jó borral. Baltavár fü. 580 l. s kastélylyal. Nemesdömölk fu. 641 l. s régi evang. templommal. Pórdömölk kis fu. benedekrendi apátsággal. Gérce és Tacskánd falu 1730 l, s hires cseresznyével. Geregye fu. 145 l.

8. **Zala megye** 85 □ mfld. területü 333,237 l. kik közt van 221,000 magyarajku, 4000 német, 53,000 horvát s 13,000 vindus tót. Ez a legkiesebb megyék egyike. Területén hegyek, völgyek s dombok festőileg váltják fel egymást; a Balaton környéke különösen igen gyönyörü. Vizei: a Dráva, Mura, Zala, Kerka Válicka, Lendva stb, folyók s a Balatonnak

nyugoti fele. A Dráva és Mura összefolyása által képeztetik itt az ugynevezett Muraköz. A Zala, Válicka és Kerka által közre zárt gyönyörű hullámzatos terület pedig Göcsej nevet visel, melynek szép, tiszta magyar népe érdekes tájszólást beszél. A megye felszinét é.-keleten a Bakony ágai boritják, melyekhez festőileg csoportosulnak a Balaton melléki, elszigetelt s mégis összefüggő képet alkotó bazalthegyek, melyeknek csekély magasságú tetőin, (Sümeg, Tátika, Csobáncz, Badacsony, Szigliget, Haláp) hajdan mind meg annyi vár állot. E várak omladékai képezék Kisfaludy Sándor gyönyörű regéinek a tárgyait. Ez omladékok alatti lejtőkön igen kitünő borok teremnek. A megye többi része is többé-kevésbbé hegyes, halmos, de vannak szép rónai is, melyek közt legtéresebb a Muraköz. A föld mindenütt termékeny, de legkivált a Kerka völgye. Főtermékei: tömérdek bor és gyümölcs, búza, rozs, kukoricza, köles, len stb. Barom-, ló-, juh- és főleg sertéstenyésztése igen jelentékeny. Erdőiben sok a vad. A balatoni halászat igen jövedelmes. Ipara és kereskedelme emelkedőben van. Van kőszene, kevés aranya (a Dráva fövenyében) s több ásvány forrása. A megyegyülések Zalaegerszegen tartatnak. Van e megyében 33 mvs., 573 fu. és 120 puszta. Főbb helyek: **Gyulakeszi** mvs. igen szép vidéken 910 l. s kastélylyal. **Köveskálla** mvs. 921 l., jó borral. A közeli hegy tetején van 2 tó jó kárászokkal. **Szigliget** mvs. 800 a Balaton m. jó borral s rég. vár romjaival. **Sümeg** mvs. 3500 l., vári omladékkkal, reáltanodával. **Tapolca** mvs. 3230 l. jó borral, a város közepén van egy meleg forrás. **Tihany** mvs. 785 l. a Balatonnak hasonnevü félszigetén egy hegyoldalban, melynek tetején az apátság épült; hires e város viszhangjáról s halászatáról; a tó mélysége itt 250—300′ Itt lelik a »balatoni kecskekörmöket« a legnagyobb mennyiségben. Monostorapáthi fu. 1089 l. Csicsó fu. 505 l. Csobánc fu. **Füred** (v. Balaton-Füred) fu. 1524 l. s a hires balatoni fürdővel, gőzhajózással s kitünő borral. Ásványos vize legjobb e megyében. Van itt földmives iskolával összekötött szeretetház. Heny fu. 691. Hegyesd fu. 347 l. s régi várral. Kapolcs fu. 1125 l., várromokkal. Kékkut kis fu. savanyu vizzel. Monoszló fu. 507 l. Felsőörs fu. jó borral s 815 l. Kővágóörs fu. 1920 l., ev. gymnasium, tak. pénztár, nagy szőlőhegy. Rendes kis fu., melynek savanyu viz forrása két ölnyire van a Balatonban. Badacsontomaj fu. a Balaton m. a Badacson hegy tövében 850 l. s a legjobb Balaton melléki borral. **Keszthely** mvs. a Balaton m. 8000 l., kik leginkább szőlőmivelést és halászatot üznek. Van itt kath. gymnasium, gazdasági intézet, minta gazdaság s ásványos fürdő a Héviz pataknál. **Szentgrót** mvs. kastélylyal, jó borral s 1891 l. **Kiskomárom** mvs. 1775 l. s marhatenyésztéssel. **Türje** (v. Türgye) mvs. 1786 l. premontrei apátsággal. Alsó- és Felsőkustyán fu. a Zala völgyében 450 l., kik sok s jóizü rákot fognak. Zalavár fu. 1122 l. Ide tartozik Hidvég-Balaton nevü puszta. Szántó fu. 1500 l. **Zalaapáthi** mvs. 1000 l. **Nagykanizsa** mvs. a vasut m. 11,128 l., kik élénk kereskedést üznek. Van itt kir. törvényszék, járásbiróság, adó- és postahivatal, szép r. kath. templom és kath. gymnasium. Hajdan jelentékeny erősség volt. Kis-Kanizsa mvs. 3997 l. Rác-Kanizsa fu. 245 l. Nagykapornak fu. 976 l. apátsággal. **Zalabér** mvs. 1135 l. s kastélylyal. Postaállomás. Zala-Koppány fu. 1093 l. Csatár fu. 459 l., apátsággal. Alsó- és Felső-Hahot fu. 1612 l. Kehida fu. 539 l. Deák Ferencz születéshelye. Palin fu. 400 l. s kastélylyal. Pölöske fu. 700 l. Kis- és Nagy-Récse falvak, amaz 276, emez pedig 1047 l. s népes pusztákkal. **Zalaegerszeg** mvs. a Zala vizénél s a vasút m. 5424 l. kik gazdálkodásból s iparból élnek; van itt kir. törvényszék, járásbiróság, adóhivatal, szép megyeház, kórház; nagyon látogatottak az itteni hires szarvasmarhavásárok. **Letenye** mvs. 1151 l. kik sok jó dohányt és dinnyét termesztenek. Nova fu. 600 l. kik hamuzsirt és szekérkenőcsöt főznek. **Bellatinc** mvs. 1090 l. s kastélylyal. **Csesztreg** mvs. 617 l., kik köszörüköveket csinálnak. Dobronok fu. 975 l. kik sok cserépedényt égetnek. **Alsó-Lendva** mvs. 1150 l. kastély, hires vásárok. Lenti fu. 700 l. **Zalalövő** mvs. 680 l. köztük sok mesteremberekkel, kik cserépedényt égetnek. **Turnisha** mvs. 920 l. régi gótizlésü templommal; lakosai többnyire kézmivesek. Szécsisziget fu. a Kerka f. m. 400 l. s várkastélylyal. **Bagonya** mvs. 600 l. hires marhavásárokat tart, cserépedényt éget. Kebele fu. 579 l., cserépedényt égetnek. Salomvár fu. a Zala vize m. 616 l. s két nagy pusztával. Ste-

fanec fu. 395 l. **Csáktornya** mvs. a Ternova f. m. a Muraközön 2050 l., régi várral (a Zrinyiek egykori fészke) s élénk kereskedéssel. **Nedelitz** mvs. 1234 l. s élénk kereskedéssel. **Légrád** mvs. a Dráva m, 3100 l. kik hajózásból s kereskedésből élnek. **Perlak** mvs. 3010 l. selyemtenyésztéssel. **Stridó** mvs. 400 l., selyemfonó gyárral Kursanec fu. 300 l. szintén a Muraközben. Ennek erdejében lelte halálát Zrinyi a költő. Peklenica fu. 308 l., határában sok kőolaj v. kulimász van.

9. **Somogy megyének** 114 □ mfldnyi területén hegy, völgy, domb, s sikság egymást váltják fel. Nagyobb hegye egy sincs. Van 289.555 l. kik közt legnagyobb számmal vannak a magyarok 202,000 (89..5%); ezeken kivül itt vannak horvátok, rácok, németek és tótok, de csekély számmal. Vizei: a Dráva, Mura, Sió, Koppány, Rinya, Almás és a Kapos folyók, meg a Balaton tava és számos kisebb nagyobb posvány, melyek közt legnagyobb a fonyódi mocsár. E mocsárok kiszáritására, valamint a Balaton szabályozására már régebben társulat alakult s eddig is tetemes terület adatott át a gazdálkodásnak. A föld általában termékenynek mondható,de itt-ott sovány homokos területek is vannak. Fő terményei rozs, búza, kukoricza, krumpli, köles, len, hüvelyes vetemények, gyümölcs és makk (tömérdek), szőlő és fa szintén nagy mennyiségben. Bora nem valami jeles. Legjobb a zákányi és hajmási. Állattenyésztése igen kiterjedt. Legtöbb a ló, sertés és juh. Halat sokat szolgáltat a Balaton és Dráva. Ásványa nincs. Ipara csak a városokban van. Forgalma élénk kivált a szomszéd Horvátország meg Stájer felé. A megyét köznyelven Belső- és Külső-Somogyra szokták elkülönözni. amaz alatt a Kaposváron aluli, emezen az azon felüli (északi) részt értvén. A megyén három vasut fut végig. A megyegyülések Kaposvárt tartatnak. Van e megyében 30 mvs., 282 fu. és 90 puszta. Főbb helyek: **Iharosberény** mvs. 11752 l., postahivatallal s Gána, Pad, Kanizsa, Berek, Sz.-Pál és Keresztúr nevű pusztákkal. Szomszédos vele Iháros fu. 1066 l. Kis- és Nagy-Berény falvak, előbbi 257, utóbbi 1563 l. s. ref. és r. kath. templommal. **Berzence** mvs.2300 l., kastélylyal. **Böhönye** mvs. 1800 l. jó borral. **Csurgó** mvs. közel a Drávához 2800 l. ref. gymnasiummal s állami tanitóképző intézettel. **Kéthely** mvs. közel a Balatonhoz 2200 l. ménessel. **Marcali** mvs. 2900 l. jó borral s svaici tehenészettel. **Lengyeltóti** mvs. 2380 l. postahivatallal s nagy határában több népes pusztával. **Felsősegesd** mvs. 1517 l. **Nemesvid** mvs. 1408 l. Nagygomba és Horvátkut falvak jó borral, amaz 908, emez 518 l. Zákány fu. a vasút m. 680 l. s jó borral, a lakosok marhával és sertéssel kereskednek. **Szőlősgyörök** mvs. 998 l. közel a Balatonhoz. **Nagy-Bajom** nagy határú csinos mvs. 4309 l., ref., r. kath. és zsidó templommal postahivatallal s népes pusztákkal. Kis-Bajom fu. 957 nagyobbára ref. lakossal. Jákó fu. a dombovár-zákányi vasút m, 521 ref. l. s postahivatallal. **Böhönye** mvs. a kaposv. n.-kanizsai pompás téglaút m. 2095 ref. vallású lakossal s gr. Festetich kitünő gazdaságával. Termékeny határában két nagy puszta van. Dráva-Tamási fu. a Dráva m. 651 ref. l. Kis-Tamási fu. 419 ref. l. Tapsony fu. 1524 l. s termékeny határral. **Kaposvár** mvs. 4100 l. a Kapos vize és a zákány-báttaszéki vasut m. Van itt megyeház, kir. törvényszék, járásbiróság, kath. gymnasium, dohány és bortermesztés; s több népes vásár. Mernye, Sárd, Toponár helységek 1020, 973 és 1800 l. Aszaló fu. 781 l. lótenyésztéssel. Hetes fu. 1029 l., két pusztával s ménessel. Somogyvár fu. 1170 l., példánygazdasággal s régi vár (Kupa vára) romjaival. **Ádánd** mvs. 1700 l. ménessel. **Nagyberki** mvs. 2500 l. s kastélylyal. **Városhidvég** mvs. a Sió m. 1300 l. **Igal** és **Karád** mvsok, amannak 1931, emennek 2700 l. van. **Törökkoppány** mvs. a Koppány f. m. 1100 l. A mohácsi vész után a törökök megerősitették, dé erőditvényei elpusztultak **Nágocs** mvs. 1208 l. kastély, dohánytermesztés. Atala fu. 971 l., lótenyésztéssel. Döröcske német fu. 997 l. Körösbegy fu. 1126 l. régi gótizlésü templommal. Szamárdi fu. jó borral. Szil fu. Tolnamegye szélén szivargyárral s 2200 l. **Istvándi** mvs. 1300 l. sok almával. **Mosgó** (v. Mozsgó) mvs. 900 l. dohánytermesztéssel. **Szigetvár** mvs. az Almás vize által képezett szigeten 3600 l., kik ipart és kereskedést üznek. Hajdan erősség. Zrinyi eleste helyén egy kápolna áll s halála napját ma is évenként megünnepli a város. Kis- és Nagydobsza helységek 405 és 800 l. Zselickisfalud fu. 760 l. Drávaszentmárton fu. 800

l. s apátsággal. Németlukafa puszta kőedénygyárral. **Horvát-** v. **Nagyatád** mvs. 1210 l. kastélylyal és hires baromvásárokkal. **Babocsa** mvs. 1608 l. kastélylyal, sertéstenyésztéssel. **Barcs** mvs. a Dráva és a hason nevű vasút m. 1700 l. s fakereskedéssel. **Csokonya** mvs. 1600 l., sertés-, marha- és juhtenyésztéssel. **Csököly** mvs. 2000 l., len- és kendertermesztéssel. Darány fu. 1900 l., kik sok kendert termesztenek s azzal kereskednek. Hencse fu. 400 l. kastélylyal. Kadarkut fu. 1800 l. s kastélylyal. Kálmáncsa fu. 1100 l., kik sok faeszközt és szekeret készitenek s ezekkel kereskednek. Kisasszond, fu. termékeny határral s 400, l. **Költse** mvs. 1820 l. járási székhely Szulok német telepitvény dohányter mesztéssel. Magyar-Lad fu. 300 ref. lakossal. **Német-Lad** mvs. 1007 l., postahivatallal s Gyöngyös, Tiltvány és Sz.-Mihály nevü pusztákkal. Lábod fu. 1507 l., kik földmivesek. Nagy határában több nagy puszta van. Komlósd, fu. 495 l. Alsó- és Felső-Fonyód népes puszták a hn. mocsár m. Lölle (v. Lelle) mvs. a Balaton m. 1129 t. **Tab** mvs. 2303 l., járásbirósággal, 4 lemplommal s postahivatallal.

10. **Baranyának** 89 □ mfldnyi területén hegyek, halmok, völgyek, rónák váltakoznak, melyek a legkiesb vidékek egyikévé teszik e megyét. Leglapályosabb a Duna és Dráva melléke; egyebütt a rónás területeket hegyek fogják közre, melyek közu legjelentékenyebbek a Mecsekhát, a Zengőhegy, aztán a siklósi és szőllősi alacsony hegysorok. Lakosainak száma 285,506, kik közül 45% magyar, 39% német, 13% pedig horvát és szerb. Vallásra nézve a többség róm. kath. és helv. hitv. protestáns. Folyói: a Duna, mely e megyének keleti részén a termékeny mohácsi, meg alább a Petres szigetet képezi; a Dráva, mely az előbbivel csaknem derékszög alatt egyesül, és a Karasica. Földje e megyének nemcsak kies domborzatu, hanem igen termékeny is. Legkiválóbb termékei: búza, rozs, kukorica, köles, fa, sok és jó bor, tömérdek gyümölcs, kivált szilva, gesztenye, barack. A füge és olajfa is elég közönséges. Állatországa a mily változatos, ép oly gazdag. Ásványországa kitünő kőszenet és ásványvizeket szolgáltat. Ipara elég virágzó. Forgalma vizen és szárazon igen élénk főleg Horvátország felé. A területrendező törvény e megyében közelebb azt a változtatást tette, hogy Séllye és Okorág nevü határközségeket Somogy megyétől ide kapcsolta, minek folytán Baranyamegye 2000 lakossal s mintegy 1/2□ mfdnyi területtel gyarapodott. A megyegyülések Pécsett tartatnak. Van e megyében 1 kir. vs., 13 mvs., 341 fu. és 84 puszta. Főbb helyek: **Pécs** (a római Sopiana, Alsó-Pannonia fővsának helyén) szab. kir. vs. és püspöki székhely a Mecsek hegy alatt s a mohács-pécsi és pécsbarcsi vasutak találkozó pontján, 22 mfldre Pesttől, kedves égalju s gyönyörü alakulású vidéken 23,863 l. A vs áll a belés 3 külvárosból; utcái, köztérei, boltjai s épületei nagyvárosi külsőt kölcsönöznek neki; jelesb épületei: a plébániatemplom, a négytornyu székesegyház, a püspöki palota, a megyeháza stb. Van kath. lyceuma, pap- és nőnöveldéje, reáltanodája, könyvtára és szinháza, több törökkori mecsetje és minaréja, továbbá bőr-, posztó-, selyemfonó-, papir- és vasgyára. Kő- és szénbányái gazdagok. Kereskedése jelentékeny; bora, gyümölcse és dohánya szintén emlitést érdemelnek. Van végre itt kir. törvényszék, járásbiróság adóhivatal stb. Hajdan jeles egyeteme volt. A Mohácsra vezető vasut által a Dunával is összeköttetésben áll. Hosszuhetény magy. fu. 2000 l. Patacs fu. 690 l. Pelérd fu. 1300 l., kastélylyal, jó borral s cseresznyével; szeszgyár is van itt. Szabolcs fu. 1206 l. kőszénnel. Kővágószőlős fu. 974 l., kik malom- és köszörükéveket készitenek. Üszög puszta a mohácspécsi vasút m. 286 l. s kastélylyal. **Bükösd** mvs. 900 l. bortermesztéssel s márványtöréssel. Szabadszentkirály fu. 1158 l. **Szentlőrinc** mvs. 1400 l. **Görcsöny** mvs. 820 l. kastélylyal. **Siklós** mvs. 3500 l. régi vár (Zsigmond király foghelye), jó vörös bor, ásványviz, kőbánya, selyemgombolyitó intézet. **Vaiszló** mvs. 1117 l. hires sertésvásárokkal. Gyűd (v. Gyűd Mária) fu. s bucsuhely s 675 l. jó bor, vörös és kék márvány. Harkány fu. Siklós közelében kénes fürdővel s 600 l. Nagyharsány fu. 1297 l. jó borral. **Németboly** mvs. 2600 l. jó búzát termeszt s szép lovakat tart. Herceg-Szőllős fu. közel a Dunához 2048 l. s nagy kiterjedésü termékeny határral. Laskó fu. 1358 reform. l. **Dárda** mvs. 2100 l., kastély, marha- és sertéstenyésztés. Baranyavár fu. 1650 l. egy régi vár romjaival. Battina v. Kiskőszeg fu. kőbányával. s Leányvár omla-

dékival. Bélye fu. 1280 l. s fellegvárral. Villány fu. a pécsmohácsi vasut m. boráról hires, van1475 l. **Mohács** mvs. a Duna jobb partján 12.140 l. kath. gymnasiummal. **Pécsvárad** mvs. igen regényes vidéken 3700 l. **Szekcső** mvs. 4809 l. kastélylyal. Hidas fu. sok dohányt termeszt. Nádasd fu. 2700 l. Somberek falu. 2615 l. két kastély, lótenyésztés. **Gödre** mvs. 917 l., kik szép lovakat árulnak; kastély. **Mágócs** és **Ráckozár** mezővárosok sok bort termesztenek; amannak 3735, emennek 1512 l. van. Abaliget fu. 710 l. cseppkövés barlanggal, mely 500 ölnyire terjed. Magyaregregy fu. 1207 l. E fu. határában állanak a régi Máravárnak falai. Magyarhertelend falunak aszszonyai készitik az ugynevezett bugyogós korsókat. Kárász fu. 581 l. Pölöske fu. 402 l. s igen régi templommal. Rákos fu. 277 l. E fu. dagadó forrásáról nevezetes, mely koronkint sok vizet mintegy lökdösve buktat ki. Szászvár fu. 1286 l. s kőszénbányával. **Sellye** mvs. a Dráva f. m. 1558 l. s postahivatallal. Okorág az előbbivel határos fu. 442 l.

11. **Tolna megye** $63^1/_4$ □ mfld. területen fekszik; van 220,740 lakosa, kik közül $63._{24}\%$ magyar, a többi pedig német, rác és tót. Felszine igen változatos. Nyugoti része dombsorok által tarkázott síkság; keleti része a Sárviz és Kapos folyók között hegyes-völgyes, de jelentékenyebb magaslatok nélkül; legnagyobb hegytömege a szegszárdi hegycsoport, melyet szőlők és erdőségek borítanak. Földje általában igen termékeny. Főtermányei: búza, rozs, repce, dohány és bor (vörös és fehér), továbbá sok gyümölcs, kukorica, krumpli, kender, stb. Virágzó a barom-, ló-, juh-, sertés-, méh- és selymértenyésztés. Nagy erdői sok fát, makkot és vadakat szolgáltatnak. Van nehány kő- és kőszénbányája. Ipara és kereskedelme csekély kiterjedésű. Vasutja a bátaszék-dombovári. Vizei: a Duna, (határfolyó) Sárviz, Kapos, Sió és a Nádor csatorna. A megyegyülések Szegszárdon tartatnak. Van e megyében 20 mvs., 99 fu. és 153 puszta. Főbb helyek: **Duna-Földvár** mvs. a Duna jobb partján 12,382 l., kik földmivelést, ipart, gyümölcstenyésztést és halászatot üznek. Számos iparosa közt van sok fazekas. A Dunán jelentékeny deszka- és épületfa-kereskedést üz. Van járásbirósága, adóhivatala, réve s 4 temploma. **Dunaszentgyörgy** mvs. közel a Dunához, 2300 l. s jó borral. **Paks** mvs. a Duna jobb partján 9000 l. élénk kereskedéssel; lakosai közt sok a kézmives, főleg a takács. **Tolna** mvs. a Dunánál 7309 l., kik élénk termény- (kivált bor- és dohány-) kereskedéssel, hajózással s halászattal foglalkoznak; lakosai közt sok a mesterember is. **Szegszárd** (v. Szekszárd) csinos mvs. a Sió m. a római Alisca telep helyén 11,200 l. s hires vörös borral; főkessége a megyeház. Van itt kir. törvényszék, járásbiróság, adóhivatal, posta, távirda s egy kórház. Lakosai főleg szőlőmivelléssel és iparral foglalkoznak. **Báttaszék** mvs. a Sárviz és a vasut m. 5900 l., jó vörös borral. **Báta** mvs. Baranya megye szélén 3450 l. jó borral. Decs fu. közel Szegszárdhoz 2208 l., bora igen jó. Nagydorog fu. a Sárviz csatornája m. sok káposztát termeszt és jó dohányt, van 2589 l. Kis-Dorog fu. 1054 német l. Fadd fu., mely a Duna m. fekszik, szintén jó dohányt termeszt; van 4825 l. Kajdács fu. 1328 l. Hőgyész mvs. kies vidéken 3136 l. kastélylyal; a lakosok dohányt termesztenek. **Kölesd** mvs. a Sárviz m. 1806 l. jó borral s hires vásárral. **Simontornya** csinos mvs. a Kapos és Sió összefolyásánál, 3000 l. jó bor, kórház s régi vár. **Gyönk** mvs. 2900 l. ref. algymnásiummal s két kastélylyal, gyümölcs- és dohánytermesztés, szőlőmivelés és olajütéssel. Szentlőrinc fu. 1954 l. evang. gymnásiummal. Medina fu. 1172 l. Nagy-Székely fu. 2491 l. gyümölcs, dohány, mák, ló- és juhtenyesztés. **Bonyhád** mvs. 6060 l. evang. algymnasiummal, nagy piaccal és boltokkal, dohánytermesztés. Az ide tartozó Széplak puszta határában egy régi templom maradványai láthatók. **Tevel** mvs. 2423 l. dohánytermesztéssel. Grabóc fu. 655 l. zárdával. Izmény fu. 1016 l. olajsutolással. Kakasd fu. 1064 l. Lengyel fu. 675 l. kastélylyal. Váralja, fu. 1444 l. kőszénbányával s mészégetéssel. Zomba fu. 2354 l. s kastélylyal. **Ó-Dombóvár** mvs. a Kapos és a hasonnevü vasút m. 1945 l. várrommal s termékeny határral. **Új-Dombóvár** nagy határú mvs. 2220 l. és sok pusztával. Vásáros-Dombb fu 846 l. bor- és búzaterméssel. **Döbrököz** mvs. a Kapos m. jó borral. **Felső-Iregh** mvs. 2989 l., szép kastélylyal, ménessel, juhászattal. **Ozora** mvs. a Sió m. 4100 l. kastély, kitünő ménes. **Pincehely** mvs. 2712 l. dohánytermeléssel. **Régöly** mvs. 2200 l. regényes vidéken.

Szakcs mvs. 2400 l., lótenyésztéssel. **Tamási** mvs. a Koppány vize m. 3800l., várkastély vadaskerttel. Értény fu. 1395 l. hires buzát termeszt. Felsőnyék fu. 1306 l. kitünő buzatermesztés és lótenyésztés. Sásd fu. 463 l., járásbirósággal s postahivatallal. Tengőd fu. 1303 l., Gyánt nevü pusztával s kitünő búzával. Nagy-Szokoly fu. F.-Iregh szomszédjában 2225 l. s hires búzával. Kurd fu. 1500 l. s jó borral. Ezzel kapcsolt puszta Új-Kurd 94 l. Csibrák fu. 917 l., kik jeles bort termesztenek. Hidegkut fu. 672 l. Szintén boráról nevezetes. Rác-Kozár mvs. 1361 l. a vasút m. termékeny határral. Kis-Kozár fu. 439 l. s Üszög nevü pusztával. Nagy-Kozás fu. 761 horvát l. és Zsemenye nevü pusztával.

III. A Tiszán inneni kerület. Ez a kerület azon szabálytalan háromszöget foglalja el hazánk területéből, mely a Galiciára dülő határ-Kárpátoktól, mint alaptól kezdve az ország közepénél alább nyomul be ék gyanánt oly formán, hogy nyugoti szárát a Magas Tátra közepétől Szolnokig vont egyenes vonal, Szolnokon alul pedig a Kőrös torkolatáig a Tisza balpartja, délkeletre néző oldalát pedig a Verchovinától mintegy Tisza-Füredig, legnagyobbrészt a Tisza jobb partja, onnan kezdve a Sebes-Kőrösig Hajdu- és Bihar-megyék határa képezi. Felszine több mint háromnegyed részben hegyes, északon hazánk legnagyobb bérceivel, a többi része ellenben rónaság, mely a nagy Alföldnek jobbára északi (de dél-felé jelentékenyen kiszélesedő) szegélyét képezi. Vize meglehetős bőven van. Folyói majdnem kivétel nélkül a Tisza folyammellékéhez tartoznak. Éghajlata igen változatos. Északi részein hegységi az éghajlat évi +5.9 C°-nyi középhőmérsékkel (Kézsmárk); közép részein (a 49 sz. fokon alul) már jóval enyhébb 6—9 C° közötti évi középhőmérsékkel s végre déli részein már egészen alföldi 11.6 C°-nyi évi középhőmérsékkel. Eső és hó legtöbb jár az északi részeken. A termények s lakosság szintén tarka változatosságot tüntetnek föl. Fent a bányászaton, baromtenyésztésen és faiparon kivül csak kis mérvben foglalkozhatnak a lakosok mezei termékek előállításával. A szőlő és búza pl. egyáltalában nem terem ott meg. A közép és déli részek ellenben már a legtöbb hazai növényt megtermik, bort és búzát pedig a legjobbat szolgáltatnak azon felyül, hogy az ipar, kereskedés és baromtenyésztés tekintetében is jelentékeny helyet foglalnak el az országban. Az ország ezen területét a honfoglalás előtt különféle szlávtörzsü népek lakták; ma azonban a szláv elem a németséggel együtt leginkább az északi és északkeleti bérces vidékekre van szorúlva, mig az alantabb eső részeken mindenütt a magyar elem a tulnyomó, mely közt jobbára csak szigetenként maradt meg helylyel-közzel egyéb faj. Forgalom tekintetében a Tiszán inneni kerület majdnem az első helyet foglalja el, a mennyiben jó országútjain kivül vasútjai majdnem legszámosabbak. Vizi útjai azonban leginkább csak tutajozásra alkalmasak. E kerületben ma 11 megye van, melyek a következők: 1. Szepes m., 2. Gömör és Kis-Hont megye, 3. Heves m., 4. Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye, 5. Borsod m., 6. Torna m., 7. Abaúj m., 8. Sáros m., 9. Zemplén m., 10. Ung m. és 11. Bereg megye.

1. **Szepes megye** $61^1/_4$ □ mfldnyi területet foglal el s a maga nemében egyike a legvadregényesebb tájaknak. Az ország legészakibb részén feküdvén, határos Ga-

liciával, melybe innen több hegyi út vezet át. Felszine általában hegyes, a mennyiben a Magas Tátra az egészet beágazza; de legmagasabb és legnagyobbszerű bércei mégis a Galicia felőli határvidéken emelkednek. Ezek közt vannak a Kárpáthegységek legmagasabb csúcsai, u. m.: a gerlachfalvi (8200'), a lomnici (8300'), a jégvölgyi, hunfalvi, zöldtói, kézsmárki s nagyszalóki. A megye keleti oldalán, a sárosmegyei határon emelkedik a történelmi nevezetességü Branyiszko hegy (a Szepes-Váralja és Eperjes közti útban), déli részén pedig a gömör-szepesi érchegység ágazik szét. Róna területe nincs, de annál több benne a völgy, melyek kifogyhatatlan változatossággal lepik el a hegyek közeit s csak itt-ott szélesednek ki kisebb fensíkokká. Egyik legszebb fensíkja a Hernád völgye közel 2000' magasban. Tavai és folyói szép számmal vannak, de nem jelentékenyek. Amazok közt legszebbek az u. n. »tengerszemek«, emezek közt említendőbbek a határt érintő Dunajec, a Visztula felé futó Poprád, a Göllnic és a Hernád. Földje általában sovány s az éghajlat zordonsága, valamint a magas fekvés miatt kevéssé termékeny. A kenyérnövényeket csak kevés helyen, de mindig idegen magról, a szőlőt épen nem, a gyümölcsnek is csak némely fáját és ritka helyen termi meg. Igy főbb terményei: a zab, árpa, hajdina, burgonya, borsó (igen hires), len (nagy mennyiségben) és fanemek. Illatos legelői a barom, s főleg juh- és kecsketenyésztésnek eléggé kedveznek. Szénája itt-ott sok van. Vadakban (őz, nyúl, zerge, medve) bővölködik. A poprádi lazachalászat jövedelmező. De főgazdaságát e megyének az ásványország adja, mely különösen bővölködik itt rézben (a legnagyobb mennyiségü és legjobb minőségü Európában) és vasban; szolgáltat ezeken kivül kevés aranyat, ezüstöt, kéklenyt, mirenyt, mészkövet, márványt, kőszenet, gipszet, alabástromot és grafitot stb. Ásványos vize sok van (Tátra-Füred). Nevezetes a szomolnoki cementviz, melyből évenként mintegy 1200 mázsányi rezet nyernek. A lakosok főfoglalkozása a bányászat, gyolcsszövés, faipar és fuvarozás, mely utóbbit azonban nagyon szűk korlátok közé szoritá a már teljes forgalomnak örvendő s itt átvonuló kassa-oderbergi vasut. Országútjai igen jók. Kereskedelme úgy be- mint kifelé jelentékeny. Lakosainak száma 175,061, kiknek többsége német (90 ezer) és tót (63 ezer); ezeken kivül vannak itt oroszok (16 ezer), magyarok (mintegy 5 ezer) s lengyelek és zsidók is, de igen kevesen. A magyar nyelvet azonban a müvelt osztály általában érti és használja ugy a közéletben, mint a családban is; a megye középiskoláiban pedig tulnyomólag az a tannyelv. Szepes megyén a területrendező tvény azt a lényeges változtatást tette, hogy volt két kir. városát, továbbá az ú. n. 16 szepesi várost eddigi önálló törvényhatósággal biró helyzetükből kivevén, mindannyit a megyébe kebelezte s a megye hatósága alá helyezte. Igy lett vége azon különleges állapotnak, melybe a 16 szepesi város (név szerint: Béla, Durand, Felka, Gnezda, Igló, Leibitz, Lubló, Mateóc, Menyhárd, Szepes-Olaszi, Podolin, Poprád, Ruszkinóc, Strázsa, Szombathely és Szepes-Váralja, (együtt mintegy 10 □ mfdnyi terület) előbb az 1412-ben történt elzálogositás, majd 360 esztendő mulva az 1772-ben bekövetkezett visszaváltatás alkalmával jutott. A megye székhelye Lőcse. Van Szepes megyének 276 községe. Emlitendőbb helyek: **Késmárk**, ez előtt sz. kir. vs. a Poprád m. közel a Tátrához s $32^1/_2$ mfldre Budapesthez, van 3938 (nagyobbára német s tót) l., kik élénk kereskedést üznek borral, vászonnal és gabnával, van itt evang. felgymnasium, kath. algymnásium, ágost., r. kath. és zsidótemplom, járásbiróság, adó-, posta- és táviró hivatal, bőrgyár, sörház, stb. Közelében van Tátrafüred (v. Tátrakiesd, Schmecks), szép fekvésü (3150' m.) hires fürdőhely, melyet ujabb időben nagyon felkaptak; vize szénsavanyos. **Lőcse** (Leutschau) magaslaton épült (ez előtt sz. kir). vs, 6887 l. kereskedést, ipart, földmivelést és bányászatot üzők; evang. és kath. gymnasium, megyeház, k. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviró hivatal. Méhsöre hires. **Béla** vs. a Poprád m. 2500 l., kik lentermesztést és gyolcskészitést üznek, hires borovicskát főznek, van kénesfürdője. **Durand** vs. 700 l., jó sajttal. **Felka** vs. 1409 l. gyolcskészités, papirmalom. **Gnézda** vs. a Poprád m. 1300 l. **Igló** (Neudorf) bánya vs. a kassa-oderbergi vasut m. (ez előtt a XVI. szepesi vs. főhelye) 6000 l., evang. gymnásium, tanitóképző intézet, járásbiróság, vasuti állomás, fürdő, réz- és vasbányák, vashámorok, kőedény- és papirgyár, kalló- és fürészmalmok, lentermesztés, vászonszövés, földmivelés, méhtenyésztés, élénk kereskedés, kőbánya, Igló-huta, Igló-Kis- és Nagy-Hnilec Iglóhoz tartozó telepek. **Leibitz** vs. Késmárk

szomszédságában, 3526 lak., kik közt sok mesterember van, főkép mütakács és posztós; határában sok borsó és len terem. **Lubló** (v. Ó-Lublyó) vs. 2000 l., bor, gyolcs-, méhser kereskedéssel, vára még épségben van. Délre innen fekszik Uj-Lublyó fu. 1031 l. vashámorral s hires savanyuvizforrással s fürdővel. **Mateoc** kis vs. lakosai pálinka-, sör- és ecetfőzést, lentermesztést, sertéshizlalást és lótenyésztést űznek. **Menyhárd** vs. 908 l. erdejében sok szarvasgomba találtatik. **Szepes-Olaszi** vs. a kassa-oderbergi vasút m. kő-, márvány-, réz- és vasbányákkal és rézhámorokkal. 2916 l. **Podolin** vs. 1590 l., gymnasiummal, várrommal s márványtöréssel. **Poprád** vs. a hasonnevü f. m. 1120 l. s papirmalommal. **Ruszkinóc** vs. 618 l. **Sztrázsa** vs. 627 l. **Szombathely** (v. Szepes-Szombat) vs. 1010 l. **Szepesváralja** vs. s püspöki lakhely 3360 l. járásbirósággal s lenkereskedéssel. Mellette van Szepesvára, melynek ma csak romjai láthatók. **Szepes-Ófalu** mezőváros. Galicia határán, közel a Dunajechez 1209 l. lazackereskedéssel. Haligóc falu m. (621 l.) van Penina nevü barlang és Szmerdsonka nevü fürdő. Vörösklastrom a Dunajec m., hajdan zárda volt. Hanusfalu fu. 700 l. klastrommal. Jarembina (v. Jarabina) fu. 1290 l., kik sok talpbőrt és gyolcsot készitenek; sok drótos is kerül ki innen. Kamjonka fu. 2500 l. juh- és marhatenyésztéssel s savanyuvizzel. Nedec fu. (968 tót l.) közel hozzá Dunavec vára. **Teplic** mvs. a Poprád m. 990 l., papirmalommal, sok jó káposzta terem határában. Batizfalva fu. 922 l. Mengusfalva fu. 415 l. Gerlachfalva fu. 570 l. Hunfalva fu. 1800 l. Busóc fu. 630 l. kastélylyal, lakosai sok gyolcsot készitenek és fejéritenek. A fu. határában látható régi hányású dombok, hunhalmoknak neveztetnek. Hunsdorf fu. igen régi gula alaku toronynyal. Filic (191 l.), Gánóc (223 l.) kis falvak savanyuvizzel. Kis-szalók helység 365 l. Nagyszalók fu. 960 l., Müllenbach (v. Millenbach), (ide tartozik Tátrafüred fürdővel) 428 l. Landok fu. 900 l. mészégetéssel s márványtöréssel. Kakaslomnic fu. a Poprád m. 1308 l. kastélylyal. Alsó-Ruszbach fu. 787 l. papirmalommal. Felső-Ruszbac87 fu. 981 l., kik sok gyolcsot szőnek s fejéritenek; papirmalom, fürdő. Stola fu. lakosai (216) sok teknőt és faeszközt készitetenek. Sztráska fu. 377 l., kastélylyal. Zsdjár fu. 1517 l., határában találtatik sok nemes kő. **Csütörtökhely** mvs. 912 l. **Káposztafalva** mvs. 1510 l. vashámorral; szegények háza. A közellevő hegyben (Lapis refugii) sok barlang van. **Vagendrüssel** bányavs. Iglohoz közel 2540 l. vasbányákkal és hámorokkal. Szentandrás fu. savanyu vizzel. Görgő fu. 906 l. Kotterbach fu. 826 l. réz- és ezüstbányákkal. Markusfalva fu. kastélylyal. **Göllnic** (v. Göllnicbánya) ez előtt sz. kir., ma csak bányavs. hasonnevü f. m. 5200 l. vas- és rézbányákkal, szeggyár s számos kovácsmühely, sodronykészitès. **Krompach** vs. 2100 l. kastélylyal. **Klukno** mvs. 1300 l. vasbányák- és hámorokkal. **Remete** vs. 2053 l. vasbányákkal. **Stosz** vs. 1300 l. vasbányák- és hámorokkal. **Svedlér** vs. 2510 l., rézbányákkal. **Szomolnok** (Schmölnitz) csinos vs. 4000 l., ezüst- s rézbányákkal, cementvizzel, bányahivatalokkal. Baldoc kis fu. savanyuvizzel s fürdővel. Szepesháza helység Szepesváralja közelében csinos épületekkel, a káptalan levéltárával s 3431 l.

2. **Gömör** (Kis-Honttal egyesült) **megye** 71½ □ mértföldnyi területe általában hegyes, de vannak szélesebb völgyei is. Gömörről úgy domborzati viszonyait, valamint termékeit tekintve, azt szokták mondani, hogy »Magyarország kicsinyben.« Felszinét északon az alacsony Tátra, nyugoti széleit az Osztroszki hegyláncolat, déli részét a Mátra alacsony nyilványai, keleti oldalát pedig a gömör-szepesi érchegység alacsonyabb részei ágazzák be Ez utóbbi részben van a világhirü aggteleki barlang, mely úgy természeti ritkaságai, mint nagyságánál fogva Európa legnevezetesebb barlangjai közé tartozik. Legmagasabb bérce a Királyhegy (5000') a szepesi határon. Völgyei közt legszélesebbek a Rima és Sajó völgyei. Nagyobb folyói: a Rima, Gölnic, Hernád, Garan és Sajó. Földje az északi hegyesebb részeken nem igen termékeny úgy, hogy legfölebb csak zabot, hajdinát, burgonyát és fát szolgáltat; de az alább eső völgyek már termékenyek, s rozst, búzát, kukoricát és dohányt is tetemes mennyiségben teremnek, Putnok körül már a szőlő is diszlik. Lene, kendere és gyümölcse is sok terem. Erdei roppant kiterjedésüek, s nemcsak fában, hanem vadakban is (őz, szarvas, nyúl, farkas, medve) gazdagok. Az állattenyész-

tés igen virágzó. A szarvas-marha legtöbb és legszebb a Rima és Sajó völgyében; továbbá ló-, juh-, sertés- és méhtenyésztése is fontos. De főgazdagságát e megyének az ásványország kölcsönzi,mely vasban különösen gazdag s ezen felül rezet, dárdányt, mirenyt és kéklenyt stb. is szolgáltat. Legdúsabb bányák Tiszolcon, Dobsinán és Rozsnyón vannak. Ásványos vize nagyon sok van úgy, hogy némely faluban a nép alig iszik édes vizet. A jelentékeny ipar főleg cserépedény-, kályha-, üveg-, bőr-, posztó- és papirkészitéssel meg vasgyártással foglalkozik. A kereskedelem is élénk, főleg mióta a megye vasútjai kiépültek. Országútjai legtöbbnyire igen jók. Népessége 173,438 l., még pedig magyar (49%), tót (47%), és német (4%). Gyüléseit a megye Rimaszombatban, néha Pelsőcön tartja mintegy emlékezetben tartván ez által az 1804 előtti állapotokat, midőn amaz Kis-Hontnak, emez pedig Gömörnek volt a székhelye. Van Gömörben 1 püspöki vs., 12 mvs., 355 fu. és 41 puszta. Főbb helyek: **Rosnyó** püspöki város a Sajó m. Pesthez 27 mfidre 5000 l. köztük sok iparos, jelesül sok mézeskalácsos, szűrcsapó, gubás, posztós, takács és festő; vas- és ólombányászatot űznek, mézzel, viaszszal és buzával kereskednek, vásznat fehéritenek stb. Van itt járásbiróság, kath. és evang. gymnásium, kath. papnövelde, kőedény- és bőrgyár, papirmalom, püspöki kastély, szép piac stb. környéke igen kies. **Csetnek** mvs. 1314 l., kik hires dohányt termesztenek; környékén réz- és vasgyárak vannak. **Dobsina** mvs. 5400 l., kik leginkább bányászattal foglalkoznak, hegyeiben réz, dárdany és higany lévén; van itt papirgyár is, figyelmet érdemel itt a méhtenyésztés és lentermesztés is. **Jolsva** mvs. 5000-nyi lakossága gyümölcstermesztéssel s iparral foglalkozik, a környéken sok vasgyár működik. Koburg herczegnek szép palotája van itt. **Krasznahorka-Váralja** mvs. 974 l. és az Andrássy grófok szép fekvésű ép várava. **Pelsőc** mvs. Sajó m. 1595 l. s megyeházzal; környékén sok vasgyár van. **Nagyrőce** mvs. Revuca és Jolsva vizek összefolyásánál 2100 l. vasgyárak. Berzéte fu. 912 l. 3 kastélylyal, vas- és rézgyárakkal. Betlér fu. 995 főnyi lakossága a helyi vasbányákban és hámorokban dolgozik. Feketelehota fu. 953 l., kik sok gyolcsot szőnek. Helpa fu. lakosai (1608) sok tehenet és juhot tartván, sok sajtot készitenek. Miglész fu. cserépedényt készit, van 314 l. **Murányalja** mvs. 1319 l. kőedénygyár, papirmalom; a lakosok faeszközöket készitenek s a vashámorokban dolgoznak. Közel ide láthatni egy hegyen a murányi vár romjait. Nadabula fu. vásbányákkal. Ochtina fu. 874 l., vasbányákkal és hámorokkal; van papirmalma és savanyu vize is. Oláhpataka fu. 800 l. vashámorokkal s szénégetéssel. Perlasz fu. lakosai többnyire pipacsinálók. Pohorella fu. a Garan völgyében 2550 l., kik marha- és juhtenyésztéssel, deszkakészitéssel foglalkoznak s a vashámorokban dolgoznak. Rochfalva fu. 476 l. s papirmalommal. Alsó-Sajó fu. 610 l., váromladékkal. Nagyszlabós fu. 705 l. papirmalommal. **Ratkó** mvs. 1800 l. kik közt sok varga és timár, posztós és gubacsináló van. Babaluska kis fu. lakosai sok faeszközt csinálnak. Felsőbalog fu, 917 l., kastélylyel. A fu. határában sok cseresznye terem. Bisztra fu. sok juhot tart s gyapjából sok durva posztót készit. Derencsén fu. sok sertést hizlal; közel hozzá van két barlang. Esztrény, Gice falvak sok gyümölcsesel; az utóbbi cserépedényt és meszet éget. Hrussó fu. lakosai (398) posztót és faeszközöket készitenek. Kövi népes fu. 1310 l. s jó buzával. Lévárt kis fu. ásványos forrással. Lice fu. 782 l. vashámorral, mész- és cserépedényégetéssel. Lukovistye fu. 540 l., sok gyümölcsöt s répát termeszt. Poloszka fu. m. találtatik oly agyag, melylyel irni lehet. Rákos és Szirk falvak vasbányákkal. **Rimaszécs** mvs. a Rima f. m. 1500 l., kik földmiveléssel és kereskedéssel foglalkoznak. **Ajnácskő** (v. Hajnácskő) kis mvs., 663 l., jó borral, savanyuviz- s fürdővel. Dulháza fu. sok gyümölcsöt s hires dohányt termeszt. Feled fu. 681 l. és kastélylyal. Gesztele fu. 649 l. Jánosi fu. dohányáról és dinnyeiről hires; van 1420 l. Majom fu. lakosai nyirfaerdejében nyirvizet gyüjtenek s azt árulják. Serke fu. 935 l., jó dohányt termeszt. Sid fu. 480 l. s savanyuvizzel. Simonyi fu. 1054 l., hires kenderrel. Várgede fu. savanyuvizzel s fürdővel. **Putnok** csinos iparos mezőváros 2879 l.; a Sajó és a gömöri vasút m., jó bora s látogatott vásárai vannak. **Sajógömör** mvs. a Sajó m. 970 l., kastélylyal s hires cseresznyével; dohányt is jót termeszt. Aggtelek fu. Baradla nevü cseppköves barlangjáról hires; van 560 l., Nagycsoltó fu. 490 l., szénégetés-

sel. Harkács és Kalosa falvak 350 és 535 l., Hét fu. 400 l., sok dohányt termeszt. Szentkirály fu. 500 l. a Sajó m. ásványos tóval, mely malmot hajt. Méhi fu, 590 l. Tornalja fu. 795 l. járásbirósággal s kastélylyal. Alsóváły fu. 317 l. Zádorfa fu. 1090 l. **Rimaszombat** csinos, élénk iparos és kereskedő mvs. a Rima f. és a gömöri vasút m. 4868 l., Nevezetességei négy templom, egyesült prot. gymnasium, nőnevelő intézet, megyeház, fürdő, szép vendéglők, szép nyilvános kert, hires vásárok. Kenyere országszerte hires. Van itt kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal. Tamásfalva fu. Rimaszombat tőszomszédságában 893 l., kik hires kályhákat készitenek. Zeherje magas fekvésü csinos fu. 400 l. Aszszonyai között a kendőzés kiirthatatlan divat. Alsó- és Felső-Pokorágy földmives falvak 331, s 397 l., **Tiszolc** mvs. a Rima f. m. 3500 l., vasbányák, vas- és papirgyárak, juhtenyésztés. Rimabánya fu. hegyei ércekkel bövelkednek, vizeiben sok hal és rák van, lakosainak száma 556. Rimabrezó fu. 682 l., vasbányákkal, vasgyárakkal s savanyuvizzel. Forgácsfalva fu. 1000 l., üveghutával. Klenóc fu. 2800 l., kik sok mákot és főzeléket termesztenek, durva pósztót készitenek, marha- és juhtenyésztést üznek s hires sajtot készitenek. Kokova fu. 3500 l., köztük sok posztós. E fu. határában van több üveghuta, néhány papirgyár, hamuzsirfőzés. Ostyán fu. 1509 l. kastélylyal. Pongyelók fu. 500 l. sok cserépedényt s kályhát készit. Rahó fu. 475 l..

3. **Heves** alak és nagyság tekintetében igen tetemes változást szenvedett a területrendező törvény létrejöttével. Ennek előtte, mint »Heves- és Külső-Szolnok« 114.60 □ mfdön 332.613 lakost, 270 (önálló és kapcsolt) községet és 11 járást számlált. E járások voltak: a tiszai alsó, tiszai közép, tiszazugi, tiszai felső, tarnai alsó, tarnai felső, tarnai közép, a gyöngyösi felső és alsó, meg a mátrai alsó és felső járások. Az emlitett törvény azonban a megyéből egy tetemes részt kiszakitván, azt az újonnan alakitott Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyéhez kapcsolta, az itt maradt részeket pedig, u. m. a tarnai alsó, felső, közép, a gyöngyösi felső s alsó, a mátrai alsó s felső járásokat, valamint a tiszai felső járás egy részét »Heves megye« név alatt új és szükebb határok közé fogta úgy, hogy Pusztasüly nevü fu. közelében a Tiszának azon legnyugotibb kanyarodását, mely a volt Jászság keleti határához legközelebb esik, ezen határponttal egyenes irányban összekötvén, e vonalat s a volt Jászság északi szélét tette a megye déli határává, a Tisza balpartján pedig csupán T.-Füred, T.-Igar, Nagy-Iván, T.-Örs, T.-Örvényes és Szőllős községeket hagyta meg Heves megyénél. Az ekként eszközölt kikerekités még csak a tegnap müve levén, sem a terület nagysága, sem a népesség száma szabatosan fel nem tüntethető; a mennyiben azonban az új megye mintegy $^1/_3$-dal kisebb a réginél, s a régiben átlag 2895 lélek esett egy □ mfdre: hozzávetőleges számitás szerint a mai Heves mintegy 80 □ mfdnyi területtel s s 231.600 lakossal birhat. Heves felszine legnagyobb részt termékeny rónaság, csupán északi szélein vonul át a Mátra (Egerhegy, Sárhegy). Vizei: a Tisza, Zagyva, Eger, Gyöngyös és Tarna folyók. Dús földje bőven szolgáltat mindennemü gabnát, kerti veteményeket, kukoriczát, dohányt (verpeléti), gyümölcsöt és bort (egri, visontai) stb. Állattenyésztése igen jelentékeny. Hegyeiben ezüstöt, rezet, timsót stb. ásnak és több ásványos forrást ismernek, melyek közt leghiresebb a parádi. A lakosok főfoglalkozása a földmivelés és állattenyésztés, de a városokban ipart is üznek. Kereskedelme jelentékeny. Forgalmát három fő és két szárnyvasút élénkiti. Lakossága csaknem tisztán magyarok úgy, hogy az idegen elem (német, tót) alig megy itt $^1/_2$%-ra. A megye székhelye Eger. Emlitendőbb helységek itt: **Apc** mvs. 1274 l. Nógrádmegye szélén jó borral. **Gyöngyös** mvs. a Mátra tövében 16,000 l. járásbirósággal, adóhivatallal, 3 templommal, élénk kereskedéssel, bortermesztéssel s iparral. Itt van a ferencziek főzárdája. Van algymnasiuma. Egy szárnyvasut köti össze a pest-miskolci vasuttal. **Hatvan** mvs. a Zagyva és a vasut m. 4118 l., szép várpalotával, prépostsági templommal, járásbirósággal, dinynyetermesztés- és lótenyésztéssel s fontos vasuti állomással, mely a pest-miskolci, hatvan-ruttkai és hatvan-szolnoki vonalak csomópontján áll. Van két nagy pusztája. **Pásztó** mvs. a Zagyva m. 4000 l., kastélylyal. **Gyöngyös-Pata** mvs. 2448 l. nagy határral s ásványos forrással. Csány fu. 3040 l. s hires görög-dinynyével. Gyöngyös-Sár fu. 2057 l., jó

borral. Solymos fu. lakosai (1378) faeszközöket készitenek s azokkal kereskednek, nagy kiterjedésü erdejében hamuzsirt főznek. Gyöngyös-Tarján fu. 1830 l., Fajzat nevü nagy pusztával s igen nagy pincével. **Eger** kies fekvésü csinos vs. és egy érsek székhelye, hasonnevü folyó m., mely a várost két részre hasitja, s az egri szárnyvasút m. 19, 150 l. Épületei közül kitünőbbek: a lyceum könyvtárral és csillagdával, a székesegyház, az érseki palota, öt szerzet zárdája, a megyeház. Van itt szegények intézete, kórház, papnövelde, két meleg fürdő, szép közkert, egy minaret, továbbá kir. törvényszék, járásbiróság, adóhivatal stb. A lakosok földmiveléssel, iparral és kereskedéssel foglalkoznak. Vörös bora hires. A vár helyén most kálvária van. **Heves** mvs. 4000 l. dinnyéiről, **Verpelét** mvs. (3309 l.) meg Al- és Fel-Debrő fu. dohányáról hires. Kompolt fu. 1767 l. ló- és juhtenyésztéssel. Vezekény fu. 672 l. Visonta fu. 1067 l. hires borral. Visznek fu. 1273 l.; sok aprómarhát tenyészt. **Tiszafüred** mvs. a Tisza m. fahiddal, 6500 l., kik földmiveléssel és halászattal foglalkoznak. **Poroszló** mvs. 4612 l. Roppant határában sok népes puszta van. Tiszanána fu. 3300 l., szép szarvasmarhát nevel. **Pétervására** mvs. a Zagyva f. m. 1603 l. s télylyal. Parád fu. és fürdőhely 1713 l. regényes vidéken a Mátrában; van itt bánya, üveghuta s timsófőzés is. Sirok fu. 1272 l. s puszta várral. Ásványos vize fontos kereskedelmi czikk. Mező-Tárkány szép vidéken fekvő falu 2735 l. sok búzával. Szék fu. 700 l. kőbányával s sóstartalmu forrással. Istenmezeje (v. Istenmező) fu. Pétervásárától északra 987 l. s egy Szederkény nevü pusztával. Sz.-Erzsébet falu 928 kath. l. Mikófalva fu. a borsodi határon 928 l. Felnémeth fu. 1360 l. Szurdok-Püspöki fu. közel a losonci vasuthoz 765 l. Veresmart fu. 449 l. Ecséd nagy fu. Hatvanhoz közel 2211 l. Hort és Vámos-György (1501 l.) kisebb állomások a pest-miskolci vasút mentén. Kápolna történelmileg nevezetes fu. a vasút m. 1800 l. s igen termékeny határral. **Maklár** mvs. Egertől délre 2312 l., kik sok bort és búzát termesztenek. Szarvaskő (v. Szarvaskeő) gyönyörü vidéken fekvő fu. 337 l. és festői várrommal. Dormánd, fu. 922 l. Erdőtelek fu. 3071 l. s több pusztával. Besenyő nagy falu 2467 l., postahivatallal s Tepély nevü pusztával. Átány nagy fu. 2783 nagyobbára reform. lakossal, kik sok búzát termesztenek s szép marhát és lovat tenyésztenek. Kömlő, fu. 2155 l., sok búzával. Gyöngyös-Halász fu. 1293 l. Tisza-Halász, fu. közel a Tiszához, 415 l. s Magyarát nevü pusztával. Füzes-Abony, nagy falu a miskolci vasút m. nagy állomással, 3475 l. termékeny határral. Tisza-Szőllős, 2200 l.; buzatermesztés, baromtenyésztés, halászat. Tisz-Igar fu 1309 ref. lakossal s termékeny határral. Nagy-Iván, fu. 1901 földmivelő lakossal. Tisza-Örs (v. Eörs) fu. 1691 ref. lakossal s igen termékeny határral. Tisza-Örvény (v. T.-Eörvény) fu. a Tisza m. 561 l.; gazdálkodás, halászat. Tisza-Derzs fu. a Tisza m. 1591 l. Pély fu. 1950 l. igen nagy és termékeny határral. Tarna-Szent-Miklós fu. a Tarna vize m. 1195 földmivelő lakossal. Zaránk (v. Szaránk) fu. 878 l. Tarna-Méra 1313 l., postahivatallal és Fogacs nevü pusztával Erk fu. 1061 l. Adács, fu. közel a vasúthoz 2256. l. kik sok búzát s dinnyét termesztenek. Ludas fu. közel a vasúthoz 682 l. és postahivatallal.

4. **Jász-Nagy-Kun-Szolnok megye.** Mai nevét s területét ez a megye az 1876. XXXIII. (területrendező) törv.-cikk alapján nyerte. Alakja egy szabálytalan háromszöget képez, melynek alapvonala északon Hatvan és Egyek községek közé esik, ez alapvonallal átellenes csúcsát pedig a Tisza és Körös összefolyása képezi. E csúcsból aztán a balszár Pestmegye, a jobbszár pedig Békés és Hajdu megyék határán huzódik végig. Kiterjedését és népességét illetőleg pontos számadatokkal még nem rendelkezünk. Alkotó részeit azonban a törvény pontosan megnevezi. E szerint e megye magában foglalja a) a volt Jászságot (17 □ mfd 65 ezer lakossal), b) a volt Nagy-Kunságból Kardszag, Kis-Újszállás, Kunhegyes, Kun-Szt.-Márton, Madaras és Túrkeve községeket (mintegy 20 □ mfd 60015 lakossal) és c) a volt Heves és Külső-Szolnok egyesült megyékből a tiszai alsó, közép, felső és tiszazugi járások községeit, valamint a gyöngyösi felső járásból Monostor községet Kerekudvar nevü pusztájával együtt, kivéve azonban a tiszai középjárásból Dévaványának Cséfán nevü pusztáját, mely Békés megyéhez csatoltatott, és a tiszai felső járásból Tisza-Füred, Tisza-Igar, Nagy-Iván, Tisza-Örs, Tisza-Örvény és Szőllős községeket,

melyek Heves megyénél meghagyattak. E rész mintegy 45 □ mfdet tehet körülbelől 100 ezer lakossal. E számok összege tehát 82 □ mfdet tenne, mintegy 225 ezer lakossal. Felszinét tekintve, földje egészen rónaság dús termékenységü talajjal, melynek mivelhetetlen részei csak a Tisza kiáradásai által ingoványossá tett helyeken találhatók. A délibb rész talaja sok helyt homokos, de eléggé termékeny. Vizei: a Tisza, mely a megyét két egyenlőtlen félre (a kisebb nyugoti és nagyobb keletire) osztja, továbbá ennek mellékfolyói, ú. m. a Zagyva, Eger, Tarna, Hortobágy, Berettyó, Sárviz és Körös. A Berettyó és Sárviz közötti vizenyős térség Sárrét nevet visel. Tavai is jó számmal vannak, de nagyobb jelentőséggel egy sem bir. Főtermékei: tömérdek búza, rozs, kukorica, dohány, dinnye, gyümölcs, kerti szőlő stb. Fában az egész megye szűkét lát. Állattenyésztése igen virágzó. Szarvasmarha, ló, juh és sertés egyaránt sok van itt. A házi szárnyasokat is roppant mennyiségben tenyésztik. Halászata igen jövedelmes. Az ásványországból legfölebb homokköve van néhol. Ipara csekély; de annál nagyobb termény- és állatkereskedése. Forgalmát három vasút s egy vizi út (a Tisza) élénkiti. Országútjai nem dicsérhetők. Említést érdemel itt két hajdani erődítési mű: a Csörsz-árka és a Kis-árok, melyek a megye északi részéből Hevesbe is nagy távolra átnyúlnak. A népesség itt pár ezer tót és német leszámításával tisztán törzsökös magyar, úgy, hogy e megye a legmagyarabb megyék között is a legelsők közé tartozik. A megye fő- és székhelye ma Szolnok. Említendőbb helyek itt: **Szolnok** város a Tisza és Zagyva összefolyásánál s a tiszavidéki vasútak csomópontján 15,847 l., Budapesttől délkeletre s $11^1/_2$ mfdre. A lakosok főleg földmivelésből, iparból, halászatból s kereskedésből élnek. Különösen fontos kereskedelmi cikk itt a fa, búza és szarvasmarha. Itt székel a megye. Van itt kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, só- és dohányhivatal, róm. kath. algymnasium, melyben a helybeli szerzetesek tanitanak; továbbá szép vasúti állomás, megyeház, csinos r. kath. templom, a Tiszán két hid (egyik vasúti) és rév stb. Termékeny s nagy kiterjedésü határát népes puszták élénkitik, mint: Alcsi, Derzsigát, Alsó- s Felső-Varsány, Szanda és Palota-Szent-Iván. Gőzhajózása és tutajszállitása élénk. A város közelében levő mocsárokban sok teknősbéka tenyészik. Besenszög fu. 3440 l. s mintegy 3 □ mfdnyi termékeny határral, melyen sok búza terem és sok barom tenyészik. Nagyobb pusztái: Szászberek, Fokorú, Szt-Iván-Szög és Homorszög. **Jász-Ladány** mvs. közel a Zagyva folyóhoz, termékeny nagy határral, 6321 l. s postahivatallal. Szelevény nagy határú fu. a tiszazúgban 1460 l. s Gyalu és Istvánháza nevü pusztákkal. **Jánoshida** nagy fu. a Zagyva f. m. 2893 l. s termékeny határral, melyben Mizse nevü nagy pusztája is van. E falu a területrendező törvény előtt Pest megyéhez tartozott. Alattyán fu. 2209 l. s termékeny határral. **Mihályfelek** rendezett tanácsu vs. a Zagyva f. m. 2100 l. s gabnatermesztéssel. **Jászberény** rendezett tanácsu vs. a Zagyva f. és a hatvan-szolnoki vasút m. 20233 l., kik roppant határukon földmivelést, barom- és juhtenyésztést üznek. Van itt kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, róm. kath. gymnasium, három templom, s csinos városház, melynek fontos levéltárában a Lehel kürtje is őriztetik. József nádornak márványszobra van itt. Forgalma s vásárai élénkek. **Fénszaru** rendezett tanácsu vs. a Zagyva partján 4582 l. nagy határral s postahivatallal. Felső-Szent-György fu. a Zagyva m. 1649 l. s járásbirósággal. Határában van egy sós tó, melyben sok hal tenyészik. Dósa fu. a Tarna f. m. 2975 l. **Árokszállás** rendezett tanácsu vs. a Csörsz-árka m. s a Tarna folyóhoz közel 9625 l., kik nagy mezőgazdaságot és baromtenyésztést üznek. Van postahivatala s több nagy pusztája. **Jász-Apáthi** rendezett tanácsu vs. 9231 l. s nagy gabnatermesztéssel. Van itt járásbiróság, adó- és postahivatal. **Alsó-Szent-György** mvs. 5013 l., járásbirósággal s postahivatallal. Roppant határa sok búzát terem. **Jákóhalma** mvs. a Tarna vize m. 3037 l. postahivatallal, sok búzával, barom- és juhtenyésztéssel. **Jász-Kis-Ér** mvs. a hasonnevü s a Tiszába ömlő víz m. 5039 l., két templommal, nagy határral, búza és dohánytermesztéssel s postahivatallal. Puszta-Süly, fu. a Tisza m., a Heves felőli határszélen 2157 l., nagy határral s halászattal. Kötelek fu. a Tisza m. 1953 l., gabnatermesztéssel s halászattal. Nagy-Körü fu. a Tisza jobb partján 2253 l., kik közt sok halász van. E faluk nagy baromteny észtést üznek. Tisza-Roff, fu. a Tisza balpartján 2900 l., kastélylyal s baromtenyésztéssel. **Nagy-Kun-Madaras** rendezett tanácsu város 7076 l., szép ref.

templommal, búzatermesztés- és baromtenyésztéssel. Nagy határában Fábiánka és Kápolnás népes puszták vannak. **Kun-Hegyes** mvs. 7272 l., ref. templommal s híres állami ménessel 2½ □ mfdnyi termékeny határában sok búzát, dohányt s kukoricát termesztenek és sok lovat meg szarvasmarhát tenyésztenek. Az állami ménes egy mintagazdasággal áll kapcsolatban. Van postahivatala. Határában több jelentékeny tó van. **Kardszag** (v. Karczag) rendezett tanácsu vs. a tiszavidéki vasút m. 14488 l., négy templommal s 6 □ mfdet haladó termékeny határral. Van itt kir. törvényszék, járásbíróság, adó- és postahivatal. Dinnyéje híres. Nagy határában sok népes puszta van, ú. m. Kun-Asszonyszállás, Kun-Bolcsa, Ködszállás, Magyarka és Orgond-Szent-Miklós. **Kis-Újszállás** rendezett tanácsu vs. a tiszavidéki vasút m. 10,376 l., csinos ref. és kath. templommal, ref. algymnasiummal, járásbírósággal s 3 □ mfdnél nagyobb határral, melyben Márialaka, Kis-Turgony, Tót-Turgony és Csorba nevű népes puszták vannak. Termeszt búzát, kukoricát, kölest, repcét, szőlőt s igen híres görögdinnyét stb. **Túr-Keve** rendezett tanácsu vs. előbbitől délre a Berettyó f. m. 10969 l., három templommal, szép népiskolával, szarvasmarha és juhtenyésztéssel. Dús és nagy kiterjedésü határát sok puszta népesiti. Kenderes fu. Kis-Újszálláshoz közel, 4428 l., három templommal, búzatermesztéssel és postahivatallal. Nagy határában Kakat és Bánhalma nevü népes puszták vannak. Fegyvernek fu. a tiszavidéki vasút m. 3773 l. nagy és termékeny határral s postahivatallal. Tisza-Püspöki fu. a Tisza m. 1491 l., mezőgazdasággal, halászattal s hajózással. **Török-Szent-Miklós** mvs. a tiszavidéki vasút m. 13024 l., három templommal, sok búzával s postahivatallal. Nagy határában Lengyel, Szakállas, Sz.-Tamás, Fenyő és Balla nevü népes puszták vannak. Szajol fu. a Tisza és a tiszavidéki vasút m. 989 l. postahivatallal. Itt ágazik ki a tiszai vasútból a szolnok-aradi szárnyvonal. Puszta-Pó nagy határú pusztai község az aradi vasút m. **Mező-Túr** rendezett tanácsu vs. az aradi vasút s a Berettyó m. 20447 l., szép ref. és kath. templomokkal, ref. kisgymnasiummal, nagy búza-, kukorica-, repce- stb. termesztéssel, baromló-, juh- és sertéstenyésztéssel s népes vásárokkal. Van itt k. járásbíróság, adó- és postahivatal. Roppant határában sok apró és két népes puszta (Puszta-Pó [l. f.] és Túrpásztó) van. **Déva-Ványa** (v. Dévabánya) mvs. Túrtól keletre 10,165 l., három templommal, postahivatallal, nagy baromtenyésztéssel. Nagy határában Gabonás, Ecseg, Kérsziget és Hegyesbor nevü népes puszták vannak. Szelevény fu. a Körös m. 1460 l., gabnatermesztéssel, halászattal s Gyalu és Istvánháza nevü pusztákkal. Csépa fu. a Tisza m. 2652 l., termékeny nagy határral, halászattal és postahivatallal. Tisza-Sas fu. a Tisza m. 1521 reform. lakossal s termékeny határral. Tisza-Ugh fu. a Tisza m. 714 ref. l., nagy határral s halászattal. Tisza-Kürth fu. a Tisza m. 2020 ref. l., révvel s termékeny nagy határral, melyben Göböljárás és Kürth nevü nagy puszták vannak. Inoka fu. a Tisza partján 1006 reform. l., halászattal, búzatermesztéssel. Nagy határában Csámpa nevü népes puszta van. Nagy-Rév fu. a Tisza partján 1291 l., termékeny határral, révvel, halászattal és Sáp nevü pusztával. **Czibakháza**, mvs. a Tisza m., melyen itt fahid vezet át. Van 2926 lakosa, kik sok búzát termesztenek, baromtenyésztést és halászatot üznek. Postahivatal, rév. Termékeny nagy határában Jenő, Gyüger, Sárszög és Zsiger nevü népes puszták vannak. **Tisza-Földvár** fu. a Tisza m. 5640 l., kik nagy földmivelést, baromtenyésztést és halászatot üznek. Van ref., luth. és zsidótemploma s postahivatala. Nagy és termékeny határában Mártfű és Homok nevü népes puszták vannak. Várkony fu. a Tisza m. 2311 ref. l. s postahivatallal. Vezseny fu. a Tisza m. 1460 ref. l., nagy és termékeny határral, melyben Bökönye nevü népes puszta van. Mindkét falu nagy halászatot űz. Tisza-Abád fu. a Tisza m. Szolnokon felül 2273 ref. l., termékeny nagy határral, halászattal s egy szeszgyárral. Gőzhajóállomás.

5. **Borsod megye** 61½ □ mfdnyi területü. Északnyugoti nagyobb része hegyes, délkeleti kisebb része termékeny róna. Főhegysége a Diósgyőr fölött emelkedő Bikk, melynek legmagasabb emelkedése a Bálványkő. Legszebb s legtágasabb völgye a Sajó völgye. Folyói: a Tisza, melynek alacsony partmellékén gyakoriak az áradások és sok az ingóványos föld, továbbá a Sajó, Bódva, Szinva, a soha be nem fagyó Hejő, az Eger és a

Hernád. Földje, kivált a lapályos részeken, igen termékeny. Főbb termékei: búza (kitünő), gabna, árpa, zab, kukorica, hüvelyes vetemények, krumpli, gyümölcs, bor, kender, dohány stb. Borának évi mennyiségét mintegy 300 ezer akóra becsülik. Állattenyésztése kitünő. Különösen sok a szarvasmarha, ló, sertés és juh. Hegyeiben sok rezet, vasat, kőszenet, márványt, jó palakövet, porcellánföldet stb. ásnak. Ásványos vizei Tapolcán, Diósgyőrben, Szalontán, Szendrőn, Apátfalván s Csernelyen vannak. Fában a hegyes vidékek gazdagok; de a Tisza vidékén szalmával, trágyatőzeggel és náddal tüzel a nép. Az ipar elég élénk. Legvirágzóbb vas-, acél-, üveg- és papirgyártása, meg liszt-ipara. Kereskedelme, melynek középpontja Miskolc, nagyon élénk. Vasútja eddig négy van. Országútjai általában igen jók. Van e megyében 195,037 l. még pedig mintegy 180.000 (vagyis 93.97%) magyarajku, 3815 tót, 1090 német, 5668 ruthén s 181 görög. Gyüléseit Miskolcon tartja. Van e megyében 1 szab. koronai vs., 9 mvs., 153 fu. és 104 kapcsolt község és puszta. Főbb helyek: **Mező-Csáth** mvs. 5000 l. járásbirósággal, adó- és postahivatallal. Nagy és termékeny határában két népes puszta van. Búzával kereskedik. **Diósgyőr** mvs. a Szinva patak m., 3900 l. sok gyümölcs és szőlőtermesztés; van üveg- és papirgyára, meleg ásványos forrása s fürdője, vashámoraiban készül a legjobb hazai acél. A lakosok közt találtatik sok mesterember; az itt készült kulacsok hiresek. Közelében van a Taj nevü hegyi tó. Miskolcról egy szárnyvasút vezet ide. Régi vára igen festői rom. **Miskolcz** szab. koronai vs. és a megye székhelye, közel a Sajóhoz, a Szinva két partján, Kassával, Budapesttel, Gömörrel és Debreczennel vasut által összekötve, 21,200 l. E csinosan épült, kövezett és világitott város elsőbb vidéki városaink közé tartozik. Van itt ref. fő és kath. algymnásium, kisdedóvoda, szinház, megyeház, virágzó ipar és kereskedés (főleg gabonával), de a szőlőmivelés, marha- és méhtenyésztés is figyelemre méltó itt; buzája, kenyere hires; van több nyomdája, hirlapja, könyvkereskedése só- és adóhivatala, sok temploma, zárdája, kir. törvényszéke, járásbirósága, porcellángyára, nagy gőzmalma, több vizi malma s burnótgyára stb. A város egy tágas völgyet foglal el; de két széle már hegyre (Avas és Várhegy) nyúlik föl. E két hegyről, melyeket szőlők és pincék foglalnak el, gyönyörü kilátás nyilik minden felé. Bora sok és jeles. Vásárait messze földről látogatják. Vargái és csizmadiái hiresek. **Ónod** mvs. a Sajó m. Ennek határához tartozik a Mohi puszta. Szirma-Bessenyő fu. kastélylyal s 1100 l. Csaba fu. a vasut m. 3000 l. s jó borral. **Tarjány** mvs. 1182 l. Alsó- és Felső-Zsolca, falvak a vasút m., előbbi 1013 l. és szép kastélylyal, utóbbi 946 l. s szintén szép kastélylyal. Tapolca hegyi puszta ásványos vizéről és porcellánagyagáról ismeretes. **Mezőkeresztes** mvs. 3893 l. nagy és termékeny határral. **Mezőkövesd** mvs. a vasut m. 8000 l. kik jobbára földmivelők; diszes városháza, vendégfogadója és kaszárnyája van. Cserépfalu fu. 2210 l. kőbánya, mészégetés, 2 barlang. Cserépváralja fu. 700 l. kastélylyal s várromokkal. Tibold-Daróc (v. Daróc-Tibold) fu. 1743 l., több kastélylyal. Emőd fu. 2200 l. kastélylyal, Geszt fu. 859 l., jó borral s régi várrommal. Szirma fu. 1114 ref. lakossal, kik jó kertmüvelők és tömérdek zöldséget termesztenek s adnak el főleg a miskolci piaczon. Harsány fu. termékeny határral s 1728 l. Kis-Tokaj fu. 661 l. s Lyukhegy nevü pusztával. Vatta fu. 867 földmives lakossal. Alsó- és Felső-Ábrány faluk, előbbi 329 l. s postahivatallal, utóbbi 638 l. s termékeny határral. Igrici fu. 1274 ref. lakossal. Nyék (Borsod-Nyék) fu. 533 l. a m. állami vasút m. Tullus nevü pusztával. Hejő-Papi fu. 1057 l. s jó búzával. Gelej fu. 1480 ref. l., nagy és termékeny határral. Sajó Lád fu. a Sajó m. 1081 l. l. Ládháza fu. a m. állami vasút m. 436 l. Tisza-Kürt fu. Csáthoz közel a Tisza m. 423 l., kik gabnatermesztéssel és halászattal foglalkoznak. Tisza-Keszi fu. 2114 ref. l. a Tisza m. termékeny határral s élénk halászattal. Árokto fu. közel a Tiszához 1796 földmüvelő lakossal. Tisza-Bábolna fu. a Tisza m. 595 l. s Bábolna és Szil nevü termékeny pusztákkal. Dorogma fu. a Tisza m. 1100 van. Tisza-Valk fu. 583 lakos Eger-Farmos nagy határú fu. 936 l. Szihalom fu. a m. állami vasút m. 2464 l. s postahivatallal. Sz.-István fu. 2641 l., kik nagy és termékeny határukon sok gabnanemüt termesztenek. Andornak fu. 581 l. Novaj fu. 1026 r. kath. l. Tard szép fekvésü fu. 1884 l. s nagy határában sok majorral. Tardona fu. 544 l. Bánhorvát fu.

2615 l. Szarvasmarha- és juhtenyésztéssel. Ide tartozik Kis-Bárca puszta, Vadna fu. és vasúti állomás 539 l. Lak 820 ref. l. Sajó-Keresztúr fu. a Sajó m. termékeny határral s 731 l. Szirák fu. 640 l. és szép kastélylyal. Kisgyőr fu. sok gyümölcsöt termeszt; palakő van a határában. Kács fu. 586 l., kőbánya, mészégetés, ásványviz. Noszvaj fu. 1800 l., jó vörös borral, kastélylyal. Mezőnyárád fu. a vasút m. 598 l. kastélylyal. Kistállya fu. 1112 l., kik sok dohányt, gyümölcsöt és dinnyét termesztenek. Felsőtárkány fu. 1571 l. kőés márványbánya, mészégetés, fürészmalom. Leányfalva nevü pusztán van egy bővizü malom, mely sok malmot hajt. **Apátfalva** mvs, 1400 l., papirmalommal, kőedénygyárral; ásványos fürdője 3 forrásból kapja vizét. Bábony fu. 751 l. s bortermesztéssel. Alacska hegyi fu. 569 l. s kitünő borral. **Szentpéter** mvs. a Sajó és a vasut m. 3900 l. járásbirósággal s jó fehér borral. Arló fu. 1297 l. kőszénbányával s sertéshizlalással. Center kis fu. kőszénbányával. Dédes fu. 900 l. vashámorral s papirmalommal. Kazincz fu. 1074 l. régi váromladékkal. Nádasd (731 l.) Ozd (830 l.) és Parasznya (600 l.) falvak határaiban kőszén találtatik s Ozdon vashámor is van. Szilvás fu. 1050 l., szép ref. templommal, vashámorokkal és vasgyárral. Várkony fu. kőszéntelepekkel, Visnyó fu. 1000 l., üveghutával s igen jó födélpalával. **Edelény** mvs. a Bódva völgyében 1724 l. járásbirósággal, kastélylyal s nagy cukorgyárral. **Szendrő** mvs. a Bódva m. 1640 l., kastélylyal s dohánytermesztéssel. Borsod fu. 585 l. Sajóháza fu. a Sajó m. 1372 l. vászonszövéssel. Rudóbánya fu. hegyeiben réz találtatik. Szalonna fu., 894 l., kik sok faeszközt készitenek s azzal kereskednek. Sajóvámos fu. 1660 l. szép kastélylyal s juhtenyésztéssel. Bodva csinos fu. 1248 l. Balajt fu. 567 l. Bőcs fu. 1315 l. s termékeny határral.

6. **Torna megye** nem egészen 11 □ mfld. területü; van 23.176 l., kik csekély kivétellel magyarok (95.$_{80}$%). Az egész megyét hegyek boritják; de ezek közt tágas völgyekkel bir, milyenek: a tágas és termékeny Bódvavölgy s az ebbe nyiló Torna- és Jolsvavölgy. Hegyei nem magasak, de meredekek s erdőkkel boritvák, s természeti szépségekben gazdagok. Nevezetes itt a szádelői hegyhasadék, a szilicei barlang és a regés »Lófő«-forrás. Folyói: a Bódva, Torna, Jolsva. Földje eléggé termékeny. Főbb terményei: a búza, rozs, árpa, kukorica, burgonya, gyümölcs (sok szilva), szőlő és makk. Nehány helységben dohányt is termesztenek. Kendere és káposztája a megyén kivül is ismeretes Fája (fenyője is) sok van. Erdeiben nagy mennyiségü sertést szoktak makkolni; ezen kivül a marha-, juh- és méhtenyésztés is jelentékeny. Hegyei vasat, márványt és épületkövet szolgáltatnak. Bányászatának s vasiparának főhelye Dernő. Ipara és kereskedelme csekély jelentőségü. Országútjai igen jók. Gyüléseit Tornán tartja. Van e megyében 1 mvs., 41 fu, s 13 puszta. Főbb helyek: **Torna** mvs. kies vidéken, 2300 iparos l., megyeház- és kastélylyal. Van k. törvényszéke, járásbirósága, posta- és táviróhivatala. Az itteni halastóból kifolyó patak soha be nem fagy s malmot hajt. Hegyen fekvő régi vára romban hever. Aj fu. 502 l. Falucska fu. 578 l. s Bodóka nevü pusztával. Almás fu. 683 fönyi lakossága sok gyümölcsöt, főleg almát és szilvát meg káposztát termeszt. Barka magasan fekvő fu. 425 l. vasbányák- és hámorokkal, a lakosok sok faeszközt készitenek és gyümölcscsel kereskednek. Derenk fu. 451 l. fürészmalom, szénégetés. Közelében láthatni Szadvár romjait. Hárskút fu. 606 l. s várral. Hidvégardó fu. 806 l. Horváti fu 306 l. **Dernő** fu. 827 l. jeles vasgyárral, kastélylyal és sok gyümölcscsel. Görgő fu. 1119 l., kőbányával s juhtenyésztéssel. Jablonca fu. 562 l., gipszbányával s sok gyümölcscsel. Kovácsvágás v. Kovácsi fu. 329 l., vasbánya, palakőbánya, szénégetés. Szádelő fu. 276 l., regényes völgyben. A mellette nyiló szük hegyhasadékról és ősállati csontokat rejtő több barlangjáról nevezetes. Határában fürészmalmok is vannak. Zsarnó fu. 562 l., márványtöréssel. Rákó fu. 335 l. s vasbányával. Szin (v. Szén) fu. 690 l., postahivatallal, jó borral s kendertermesztéssel. Szilas fu. 1500 l. juhtenyésztéssel. Szilice 851 lakossal biró falut »Sólyomkő várromjai« és »Lednice« nevü barlang teszik nevezetessé. E barlangban nyáron megfagy a viz, télen kienged. Varbóc kis falu boráról ismeretes. Udvarnak fu. 512 l. Vendégi fu. 444 l. s nagy erdővel. Méhész fu. 192 ref. l. Teresztene fu.

273 l. s egy pusztával. Szögliget fu. 910 l. s termékeny határral. Szőlősardó fu. 443 l. Perkupa fu. 869 l. Petri fu. 450 ref. l. Nádaska fu. 168 tót l. Barakony fu. 298 l. Becskeháza fu. 261 l. Egerszög fu. 410 ref. l. Jósafő fu. 715 l. Kápolna fu. 177 l. Komjáti fu. 601 lakos. Lenke fu. a Bódva f. m. 339 l. Szt.-András fu. 520 l. és Kovácsi nevü pusztával.

7. **Abauj megye** 50 □ mfldnyi területét kisebb-nagyobb párhuzamos hegyek s dombok boritják, nagyobb rónája nincs, de a Hernád völgye eléggé tág, szép és termékeny. A népességet 166,666 lélekre teszik. Ezek nyelvökre nézve nagyobrészt (64.$_{99}$%) magyarok; de vannak tótok, németek és ruthének is. A többség r. kath. vallású. Ezeken kivül legtöbb a református. Folyók: a Hernád, Tárca, Ósva, Ida, Bódva. Földjét tekintve e, megye a gazdagabb megyék közé sorozható. Legelső helyen áll a Hernád völgye s az ezzel összefüggő Bódva és Ida völgye. A »Szárazvölgy« és »Cserehát« márjóval hátrább áll, de szegénynek nem mondható, fát pedig legtöbbet e két terület szolgáltat, mig a Hernád völgyét szegélyező hegyek inkább szőlőben és gyümölcsben gazdagok. Főbb termékei: búza, rozs, kukorica, árpa, zab, burgonya, sok gyümölcs (gönci cseresznye) és bor (legjobb a szikszai és aszalai); továbbá borsó, lencse (legjobb a pányoki és kékedi), káposzta (főleg az Ósva völgyében), kender, len, köles és hajdina. Néhol a repce is dúsan fizet. Állattenyésztése jelentékeny. Van itt sok szarvasmarha, ló, juh és sertés, valamint mindenféle házi szárnyas. Vadakban is bővölködik. Az ásványország szolgáltat itt aranyat (Arany-Idka) ezüstöt, rezet, vasat, piskolcot, jaspist, kalcedont, karneolt, agátot, palát, porcellánföldet és többféle haszonra való követ. Vannak nevezetes ásványos vizei is, mint a ranki, kékedi és rudnoki stb. A földmivelésen, mint főfoglalkozáson kivül említésre méltó az ipar és kereskedelem is, melynek főtárgyai a gabnanemüek, bor és bányatermékek. A megye gyáriparának főfészke Kassa. De van jeles porcellángyár Telkibányán és Hollóházán, papirosmalom Szinnyén, üveghuták Szalánconi, Regécen és Sompatakon. Vashámora és rézolvasztója is van vagy 12. A megyegyülések Kassán tartatnak. Van e megyében 1 kir. vs., 12 mvs., 170 fu. és 76 kapcsolt község meg puszta. A megyén végig a tiszavidéki, északi részén keresztül pedig a kassa-oderbergi, meg a kassa-eperjesi vasut fut. Kőútjai általában jók. Főbb helyek e megyében: **Kassa**, szab. kir. város, megyei és püspöki székhely a Hernád folyó mellett s a tiszavidéki és kassa-oderbergi vasutak találkozó pontján igen szép fekvéssel. Van 21,742 lakosa. Kassa igen csinosan s részben szabályosan van épitve. Áll egy bel- és három külvárosból tágas utcákkal és téres piacokkal, melyek gázzal világittatnak. Nevezetesebb épületei: a főpiacz közepén álló remek Erzsébet-templom (hibátlan gótizlésben), a ref. és ev. templomok, a püspöki palota, a megye háza, a szinház s több köz- és magánépület. Van itt muzeum, kir. jogakadémia, r. kath. papnövelde és gymnázium, reáliskola, tanitóképezde, több nőnevelő intézet, polgári iskola, katonai iskola s több más müvelődési intézet. Van itt továbbá egy férfi- és egy nőzárda, könyvnyomda és több könyvkereskedés, könyvtár stb. Aztán itt székel egy kir. törvényszék, jbiróság egy pénzügyi és postaigazgatóság, egy fémjelző hivatal, egy dohánygyári igazgatóság. Emlitendő még a városi kórház, a dologház s több gyár, minők a kőedény, papir-, burnót-, cukor-, bőr-, posztó- stb. gyárak. Vannak vizi és gőzmalmai, van kaszárnyája és megyei fogháza sat. Kassának mind ipara, mind kereskedelme jelentékeny, melyeket a közlekedési eszközökön kivül több pénzintézet s kereskedelmi és ipartársaság segit elő. Környéke általában kies. A kassaiaknak kedvelt mulató helye a határban levő Bankó nevű fürdő, melynek közelében szeggyár s lőportorony van. Közel a városhoz esik Ránk nevü fu. 358 l. s ásványos fürdővel. Beszter fu. lakosai (391) sok gyümölcsöt, különösen hires cseresznyét termesztenek. Füzér fu. 763 l. nagy határral. s igen szép várrommal Alsókéked fu. 318 l. szép kastélylyal s ásványos fürdővel. Alsó-Mislye fu. 1051 l., kik halászatot űznek az Osva, Tárca és Hernád vizeiben. Felső-Mislye falunak 679 l. van. Herlány kis fu. Rozgony fu. 870 l. a Tarca völgyében, káposzta-termesztéssel. Nagyszalánc fu. 743 l. s váromladékokkal. Szinye fu. kastély- és papirmalommal. Ujvár fu. közel a Hernádhoz 951 l. s váromladékokkal. Hollóháza (v. Hollóház) fu. 540 l. s porcellángyárral. Komlós fu. 435 l. s fürdővel.

Pusztafalu (523 l.) mellett 2 tó van. Szilvásapáti kis fu. (208 tót l.) Kassához közel eső mulatóhely fürdővel. **Enyicke** mvs. 861 l. s kastélylyal. **Nagyida** mvs. 1850 l., hires sertésvásárokkal s nagy pusztákkal. Bárca fu. 905 l. s 4 kastélylyal. Aranyidka fu. 659 l., arany- és ezüstbányákkal. Saca fu. kastélylyal s juhtenyésztéssel. Semse fu. 453 l. s kastélylyal. Béla fu. 936 l., rézbányával. Csány fu. 789 l. a vasút és a Hernád m., melyen itt hid visz keresztül. Hámor fu. 635 l., vasbányákkal s hámorokkal. Jászómindszent fu. 1010 l., réz- és vasbányával. Hidasnémeti fu. 650 l. a Hernád és a vasut m. Opáka kis fu. rézolvasztó hámorral. Rudnok fu. 982 l. ásványos fürdővel. **Jászó** mvs. a Bódva m. 1900 l. a premontrei rend prépostságával, márványbányákkal s barlanggal. **Alsó- és Felső-Mecenzéf** mvsok, amaz 3550, emez 2110 l., vasbányákkal és hámorokkal. Lakosai hires veremásók **Szepsi** mvs. a Bódva m. 2900 l. köztük sok mesterember; élénk ipar s kereskedés, hires gabnavásárok. Csécs fu. 894 lakossal és Szőlőske nevü pusztával. Kis- és Nagy-Bodolló faluk, annak 170, emez 351 l. Jánok termékeny határú fu. 731 l. Péder fu. 568 ref. l. Buzinka fu. 460 l. s postahivatallal. Buzita fu. 1218 l. s postahivatallal. Termékeny határában három nagy puszta van. Büttös fu. 295 l. s több pusztával. Szolnok fu. 410 l. Puszta-Vendégi fu. 361 l. s postahivatallal. Szemere fu. 533 l. s kastélylyal. Fáj fu. 441 l. Gagy-Bátor fu. 714 l. Alsó- és Felső-Gagy falvak, amaz 373, emez 496 l. Fancsal fu. 598 l. Devecser fu. 499 l. Szend (Alsó- Felső-), Szala falvak, előbbi 285, illetőleg 210, utóbbi 388 l bor- és gabnatermesztéssel. Felső-Vadász fu. 902 l., grófi kastélylyal s posta-hivatallal. Kupa fu. 402 l. Tomor, fu. 509 l. s két pusztával. Alsó-Vadász fu. 1241 ref. l. Termékeny határa bort, búzát stb. eleget terem. Csak egy utcza választja el ettől Jánosd falut (239 l.), melynek határa szintén elég gabnaneműt, kukoricát s kendert szolgáltat. Bakta (700 l.), Beret (463 l.), Alsó- és Felső-Kázsmárk (356 s 344 l.) szárazvölgyi faluk gabnatermesztéssel s baromtenyésztéssel. Csobád fu. a vasút m. 613 l., jó határral s postahivatallal. Kis- és Nagy-Kinizs (578 és 439 l.) jó gabnatermesztő faluk a Hernád mellett. Dobsza (Felső-) fu. egy hegyoldalban 1048 l. s juhtenyésztéssel. **Fony** fu. magas hegy alatt 1136 l., két tomplommal, nagy és termékeny határral, melyben egy Csonkás nevü puszta van. Legnevezetesebb itt a malomkőbánya, melyet a fonyiak nagy haszonnal mivelnek. Perény fu. 1194 l. s Gombos nevü pusztával. Juhtenyésztése jelentékeny. Pere fu. a Hernád balpartján 681 l. s gabnatermesztéssel. Perecse falu 308 lakossal. **Forró, Aszaló** és **Szikszó** népes mezővárosok a vasút mellett termékeny határral, 1580, 1295 és 3765 l., kik sok buzát és bort termesztenek. Szikszón kir. járásbiróság és takarékpénztár van; baromvásárai hiresek. Gótizlésü s kőfallal keritett ref. templomát az 1852. leégés után eltorzitva épitették föl. Halmaj fu. 524 l. kik buzát és sok szénát termesztenek. Szentandrás fu. 516 l. s jó dohánynyal. **Bodókőváralja** (v. Boldogkő-Váralja) mvs. 1366 l. s kastélylyal. **Gönc** mvs. közel a Hernádhoz 3922 l. jó bor, sok gyümölcs és cse. resznye, fürdő, posta, látogatott vásárok. Vizsoly fu. a Hernádhoz közel 1160 l., jó határral s postával. Itt nyomtatták a Károlyi G.-féle első teljes magyar bibliát. Vilmány fu. 845 l. s jó búzával. **Szántó** mvs. 4863 l., járásbirósággal, postával, jó borral és dohánynyal. Széphalom (v. Kisbányácska) fu. Kazinczy Ferenczről lett nevezetessé. Cekeháza fu. 221 l. Van jó bora s kastélya. Felső-Golop fu. összefügg a Zemplénmegyéhez tartozó Alsó-Goloppal, együtt van a kettőnek 876 l., jó borral s a b. Vayak szép kastélyával. Hejce fu. jó borral s kastélylyal. Erdőhorváti fu. 1493 l. s jó borral. Regécke fu. 504 l. váromladékkal. Alpár fu. 267 l. Telkibánya falu 1378 l., arany-, ezüst- és vasbányákkal, porcellán s kőedénygyárral és ásványvizzel.

8. Sáros megye, melynek $65^3/_4$ □ mfildnyi területén 175,292, jobbára tót [(62.53%), orosz, kevés (mintegy 10 ezer) magyar s még kevesebb német (3 ezer)] lakos él, egészen északi fekvésü Földje általában hegyes-völgyes; különösen bérces északi, Galiciával határos része, hol az Erdős-Kárpátok fő- és mellékágai gyönyörű, de zordon vidékké csoportosulnak. Nyugaton legnagyobb hegysége a Branyiszkó hegység, mely Szepestől választja el; dél-keleti részében pedig (Zemplén felé). a sóvári hegycso-

port ágazik el, melyben egmagasabb a Simonka hegy (3426'). Földje helylyelközzel eléggé termékeny úgy, hogy az északibb részeken főleg csak árpa zab, krumpli és pohánka (tatárka) terem ugyan, de a délibb vidékeken a búza és rozs is diszlik, sőt a tihányi határban szőlő is terem. Egyéb termékei: len, kender, gyümölcs (sok) és káposzta. Rétjei, legelői és erdői igen szépek és dúsak. Állattenyésztése virágzó, csupán lova van kevés. Az ásványország aranyat, ezüstöt, gyönyörü opált, sót és meszet szolgáltat. Sóváron nagy mennyiségü főtt sót termelnek. Ásványos vize sok és jó van. Erdőségeiben sok a vad, vizeiben pedig különösen sok a pisztrang és menyhal. Ipara főleg a városokban van. Forgalma és kereskedelme élénk. Országútjai jók. Vasútja (eperjes-tarnovi) a tiszavidékivel áll kapcsolatban. Folyói: a Hernád, Poprád, Tárca, Tapoly, Ondova. A megyegyülések Eperjesen tartatnak. Van e megyében 3 vs., 13 mvs., 374 fu. s 35 puszta. Főbb helyek: **Bártfa** (v. Bárdfa) ez előtt sz. kir. vs. a Tapoly m. 5403 l. Emlitést érdemel itt a tanácsház igen régi levéltárral, a kath. zárda és gymnásium, meg a papirgyár. A lakosok leginkább szövéssel, bor-, kender- és vászonkereskedéssel és vászonfehéritéssel foglalkoznak. Fürdője és sanyarú vize nevezetes. Aranypataka (Zlate) fu. 526 tót l. Bartosfalu fu. 460 l. Bártfa-Újfalu fu. 400 l. Boglyárka tót falu 300 l. Sárpataka fu. 481 tót l. Livó fu. 381 orosz l. Ehhez van csatolva Livóhuta nevezetes üveggyár. Lemes fu. a vasút m 714 l. Kruzsly ó fu. 592 l. s vashámorral. Csarnó fu. 486 l. Dubova fu. 369 l. **Eperjes** (ez előtt kir.) vs. s egy görög kath. püspök székhelye, 10,770 l. a Tarca és a vasut m. Jelesb épületei közé tartoznak a kath. templomok, a megyeház, a gör. kath. székesegyház, a ferenciek zárdája, a katonai laktanya stb. Van itt evang. collegium, kir. törvényszék, kath. gymnasium, árva-, dolgozó- és kórház, takarékpénztár, szinház, könyvnyomda, kőedénygyár. Főfoglalkozás a vászonszövés, posztógyártás, bőr-, vászon és gabnakereskedés. A városnak Borkút és Cemete nevü pusztáin jó savanyuviz jön elő. Ábrány fu. 346 l. Kakasfalu fu. 541 l., sós forrás. Mocsármány fu. 372 l. Salgó fu. 210 l. Kellemes fu. 693 l. Terjékfalu fu. 241 l. Szent-Péter fu. 847 l. s Kishegy nevü majorral. Kis- és Nagy-Ladna faluk 380 és 378 l. Várgony fu. 388 l. **Kis-Szeben** (a forradalom óta Hü-Szeben) ez előtt kir. vs. 3000 l., a Tarca m., van itt kath. gymnasium, papirgyár, járásbiróság adó- és postahivatal, vászonszövés. **Alsó-Sebes** mvs. 1200 l., kastélylyal s vatta-, liqueur- és papirgyárral és »Magyar Isla« nevü fürdővel. **Somos** kincstári mvs. 1356 l. s kastélylyal. **Sóvár** mvs. 2200 l. s sófőző intézettel, mely évenkint 120,000 mázsa főtt sót szolgáltat. Habzsán vagy Böki fu. 306 l. sajtkészitès, kastély. Budamér fu. 603 l. kastélylyal. Felső-Sebes fu. 600 l., várromokkal. és Szengető nevü pusztával. Vörösvágás fu. 681 l., opálbányáiról hires. **Berzevice** mvs. 1400 l., 4 kastélylyal s papirmalommal. Bajorvágás fu. 759 l. Balázsvágás (Blazsov) fu. 915 l. Feketekút fu. 1062 l. Orló fu. 606 l. Ujlak fu. 718 l. Gergelylaka (v. Gergelak) fu. 726 l. s Pocskay nevü pusztával. Főnikszhuta vashámor 396 l. **Héthárs** mvs. 1400 l. a Tarca m. hires vásárokkal. **Palocsa** mvs. 1115 l. a Poprád m. nevezetes vásárokkal; a folyó tulsó partján van régi vára, mely még most is lakható. Szulin fu. 728 l., savanyuvizéről hires. Tarkó fu. 777 l., várromokkal. **Nagy-Sáros** mvs. a Tarca m. 3000 l. s nevezetes vásárokkal. Péch-Újfalu fu. 1342 magyar s tót l. s kastélylyal. Decsö fu. 479 l. Dobó fu. 721 l. s jelentékeny határral. Magyar-Jakabfalu fu. 519 l. Roskovány fu. 650 l. s kastélylyal. Lófalu fu. 685 l. Kis- és Nagy-Vitéz faluk 265 és 807 l. Nyársardó fu. 754 l. nagyszemü cseresznyét termeszt, van kastélya. Finta fu. 790 l. bőrgyárral, savanyuvizzel, kastélylyal. Szinynyelipóc fu. 618 l., hires savanyúvizzel s fürdővel. Miklósvágás fu. 594 l. a Hernád m., rézbá-nya, vashámor. **Gaboltó** mvs. 646 l. savanyúvizzel és faiparral Cigelka fu. 468 l. savanyuvizzel. Kruzsó fu. 460 l. s vashámorral. **Hanusfalva** mvs. 1185 l. kik közt sok timár, czizmadia és gubás van; két kastély. Cselfalu kis fu. 164 l. Kálnás fu. 346 l. Tihány fu. 1038 l. s szőlőtermesztéssel. Komlósa fu. 619 orosz l. Magyar-Raszlavicz fu. 323 magyar s tót l. s postahivatallal. Girált mvs. 820 l. s postahivatallal. Szedikret fu. 568 l. Töltszék (Tulcik) fu. 826 l. Kükemező (Kukowa) fu. 485 l.

Rákóc fu. 115 orosz l. és kastélylyal. **Kurima** mvs. 983 l., kik sok vásznat szőnek és fehérítenek, van pipagyára. Kapi kis fu. régi várral. Nyires fu. 342 l., sok körtét termeszt. Shavnik fu. 1122 l. s savanyu vizzel. **Felső-Szvidnik** mvs. 450 l. az Ondava völgyében, sok lent termeszt. Zboró mvs. közel a galiciai szélekhez 2300 l., köztük sok timár és csizmadia; két kastély, papirmalom, járásbiróság Bukóc fu. egy patak által két részre osztatik s fele része Zemplénhez tartozik.

9. **Zemplén megye**, hazánknak egyik legáldottabb vidéke, mintegy 108 □ mfldnyi területen fekszik. Északi része bérces (Erdős Kárpátok), közepe egy tágas hosszu völgy, mely Gálszécsen alul kelet felé ellapul s azon oldalról többé föl sem emelkedik; délnyugati részén pedig a hires Hegyalja vagy tokaji hegység vonul végig jeles szőlőkkel és a termékeny Bodrogközzel. Alább a Hernád, Sajó, Tisza vizek melléke és Szerencs vidéke közt fekvő része, az ugynevezett Harangodi puszta, mely egészen róna és igen termékeny. Folyói: a Tisza, Bodrog, Tapoly, Ondova és Hernád. A Bodrog ered a Latorca és Laborca összefolyásából, ez s a vele párhuzamosan futó Tisza képezi e megye területén a Bodrogköz nevü félszigetet, mely Tokajnál végződik. Az északi hegyekben vasat, timsót, márványt, opált a sárospataki határban jeles malomkövet ásnak. A Bodrogköz és a Harangod gabnaneműekben, a Hegyalja pedig jeles borban s gyümölcsben gazdag. Erdősége s rétsége sok van, melyekben jelentékeny baromtenyésztést űznek. Az északi rész zordon éghajlatú és sovány talajú, ugy hogy ott a zab, pohánka és burgonya képezi a főb terményeket; de savanyú és egyéb ásványos vize itt van legtöbb. Ipara a városokban elég élénk. Forgalma és kereskedelme (főleg borral és gabonával) jelentékeny. Vasútjai a tiszai vasutból indulnak ki s Ujhelyen felyül ágaznak el. Országútjai elég jók, de annál gyarlóbbak a mellékútak főleg a Bodrogközön. Vizi útjai inkább csak tutajozásra használtatnak, bár koronkint gőzhajózása is van még a Bodrogon is Tokajtól Sárospatakig. Halászata a Tiszán és Bodrogon jövedelmes; a Bodrogköz ingoványos mocsárai pedig sok csíkot szolgáltatnak. Művelődésének jelentékeny támasza a sárospataki ref. kollegium. A megyegyülések Sátoralja-Ujhelyen tartatnak. Van e megyében 29 mvs., 420 fu. és 58 puszta. Népessége 292,771 lélekből áll. Ezek magyarok (44%), tótok (32%), oroszok (20%) és németek (3%). Nevezetes, hogy a zempléni tótságból mintegy 20 ezer h. h. református. A lakosság többsége különben r. kath. és óhitű. Főbb helyek: **Erdőbénye** mvs. szőlője a Hegyaljához tartozik s igen jó bort s gyümölcsöt terem, van fürdője, igen nagy pinczéje s 2387 l. **Bodrog-Keresztur** mvs. a Bodrog m. szőlőhegye szintén a Hegyaljához tartozik, vásárai hiresek, lakosainak száma 1428. **Olasz-Liszka** mvs. 1900 l., vasuti állomás. Bora jeles. **Mád** mvs. 3514 l. s kitünő borral. **Megyaszó** mvs. 2090l. kik sok kukoriczát és közönséges bort termesztenek. **Tálya** csinos mvs. 4029 l. szép templomokkal, takarékpénztárakkal, élénk piaccal s gyönyörü szőlőkkel, melyek fölséges bort teremnek. **Sárospatak** két egyenlőtlen részből, azaz Nagy- és Kispatakból álló mvs. a Bodrog két partján s a vasut mellett 5100 lakossal s igen hires ref főiskolával, melynek szép könyvtára, többféle gyüjteménye s nyomdája van. A lakosok föld- s szőlőmiveléssel, s iparral foglalkoznak. Kőbányájából jó malomkövek kerülnek. A régi vár egyrésze festői rom, másik részén pedig most szép kastély emelkedik gyönyörü angolkerttel és értékes könyvtárral. Van itt állami tanitóképző, népbank, apácazárda, járásbiróság, bor-, és fakereskedés is. **Szerencs** mvs. a vasut m. 1793 l. s igen jó borral. A Rákóciak korából való vára ma is lakható; ebben van a járásbiróság. Gótizlésü ref. templomában van a Rákóciak egyik sirboltja egy hamvvederrel. Bekecs előbbivel szomszédos fu. 1038 l. hévforrással, fürdővel s jó borral és búzával. Itt kezdődik a Harangod. Harkály fu. a vasút m. 1594 ref. l. s termékeny határral. **Tisza-Lúc** fu. a Tisza s a vasút m. 1942 l., gabnatermesztéssel, halászattal, révvel s épületfa- és deszkakereskedéssel. Hernád-Németi fu. a Hernád és a vasút m. 1837 l. s élénk mezőgazdálkodással. **Gesztely** mos. a Hernád partján, melyen itt egy fahid van, 1615 l., kastélylyal, nagy és termékeny határral, barom-, juh-, és sertéstenyésztéssel, Keszneyétem, fu. a Sajónak a Tiszába ömlésénél 1154 ref. l. s nagy és termékeny határral, baromtenyésztéssel és halászattal. Zombor mvs. Szerencs szomszédjában a vasút m. 1131 l., négy templommal, nagy gabna és kukoriczatermesz-

téssel s népes vásárokkal. Karád mvs. a Bodrogközön 3211 l., kik sok búzát termesztenek, náddal s hallal kereskednek. Czigánd (Nagy- és Kis-, előbbi 1177, utóbbi 1626 l.) fu. a Tisza partján. Gabnatermesztés, halászat és baromtenyésztés. Karcsa bodrogközi fu. 853 l. s gyönyörü templommal. Toronya falu 620 l., sok szénával. **Tarcal** mvs. a tokaji hegy déli oldalán a vasut m. fekszik 2509 l. s a legbecsesb bort termeszti. **Tokaj** mvs. egy kúpalaku meredek hegy tövében, a Bodrog és Tisza összefolyásánál a vasut m., 3500 l., Pesthez 24 mfldre fekszik. Itt végződik a kassai hegynél kezdődő hegyaljai hegylánc, mely a világhirü tokaji bort termi. Legjobbnak tartják a tarcali, mádi, tályai és erdőbényei bort. Van Tokajban kir. járásbiróság, sóház, hat különböző hitfelekezetü templom, a Tiszán hidja; kereskedése főleg borral és tutajfával igen élénk. **Tolcsva** mvs. Abauj megye szélén 3107 l. közel a vasuthoz. A hegyaljához tartozó szőlőhegye hires bort ad. Kisfalud fu. 551 l. régi vár romjaival. Monok fu. 2706 l. s kastélylyal. Bodrog-Olaszi fu. Sárospatak szomszédjában; bora kitünő, van 500 l. Rátka fu. 852 l. s jó dohánynyal. **Királyhelmec** mvs. 1600 l., sok gyümölcscsel, dohány- és bortermesztéssel. Legenye-Mihalyi két szomszédos falu, de egy vasúti állomás a zempléni vasútak csomópontján igen élénk forgalommal. Előbbinek 640, utóbbinak 506 lakosa van. Velejte fu. a vasút m. 577 l. Ladmac fu. 918 l., kik hires meszet égetnek. Lasztóc fu. 651 vegyes ajkú l. s a költő Szemere Miklós csinos kastélyával. Hardicsa fu. 1231 l. és baromtenyésztéssel. Buska mvs. 1435 l., sertéstenyésztésssel. Kelecsény fu. 298 l. Pelejte fu. 732 l. s jó határral. **Lelesz** mvs. 1728 l., régi prépostsággal és levéltárral. **Zemplén** mvs. a Bodrog m. 771 l., jó borral és hires sertésvásárokkal. Nagytárkány fu. 818 l. a Tisza m. sóházzal s kastélylyal. **Gálszécs** mvs. 2898 l. a vasut m., kastélylyal s járásbirósággal. **Tőketerebes** mvs. 3475 l., kastélylyal, vadas- és fácános-kerttel. **Sátoralja-Ujhely** csinos vs. és a megye székhelye a Ronyva patak s a vasut m. 9946 l. Van itt megyeház, sok díszes köz- és magánépület, takarékpénztár, kórház, kir. törvényszék, járásbiróság, kath. kis gymnasium,(egy zárdával kapcsolatban), kath., ref. és zsidó templom, adó- posta- és távíróhivatal, fürdő, gőzmalom, szesz- és sörgyár stb., nemkülönben kitünő bortermelés, élénk iparral s látogatott vásárokkal. Környéke igen kies. A vs. nyugoti oldalán emelkedik a Sátor-hegy gyönyörü szőlőkkel, a keleti oldalt pedig búzában és szénában gazdag rónaság szegélyezi. Vasúti forgalma nagyon élénk. **Bodzásujlak** mezőváros. 1055 l. Bacskó fu. 743 l. kastélylyal s várromokkal. Imreg fu. 695 l. zárdával és kastélylyal. **Homonna** mvs. a Laborca és a vasut m. 3067 l., népes vásárokkal, kastélylyal, sóhivatallal. **Nagymihály** mvs. 2680 l. a vasut m. kastélylyal, sóházzal, Vásárhely fu. 1185 l., 3 templommal s postával. Szécs-Polyánka fu. 1275 l. Csemernye fu. 1093 l. Orosz-Patak fu. 278 l. Dobra fu. 476 magy. l. Kelcse fu. 442 l. s fürdővel. Vítány fu. 513 l. Mező-Laborc fu. 785 l. s postahivatallal. Szomotor fu. a vasút m. 381 l. **Szinna** mvs. 1600 l. vashámorral, kastélylyal. **Sztára** mvs. 908 l. kastélylyal. Abara fu. 892 l. lótenyésztéssel. Kemence fu. 2445 l. s papirmalommal. Krasznibród kis fu. m. van egy zárda, Tavarna fu. 393 l. kastélylyal. Csertesz fu. Galicia határához közel 826 l. s postával. **Sztropkó** mvs. az Ondava f. m. 2456 l., zárda, régi vár s népes vásárok. **Varannó** mvs. a Tapoly f. m. 2300 l., hegyeiből higany kerül; szomszédságában vannak Cicsva nevü vár romjai. Agyagos fu. 497 l., szeszgyárral s ásványos vizzel. Bánszka fu. 459 l., vasbányákkal. Tapolybisztra fu. savanyuvizzel. Csáklyó fu. 564 l. szeszgyárral. Varanócsemernya, fu. sok káposztát termeszt; van bőr- és szeszgyára. Dávidvágás fu. baromtenyésztéssel. Hosszumező fu. lótenyésztéssel. Tót-Izsép fu. 439 l., szeszgyárral. Mogyoróska fu. gyümölcstermesztés, szeszgyár. Aranyospatak fu. 351 l. Sóskut fu. 784 l. sósvizü forrással. Szacsur fu. 1027 l. Zamuthó fu. 860 l., opálbányákkal s szeszgyárral; határában kőszén találtatik.

10. **Ung megye** $53_{.10}$ □ mfld. területű Északkeleti része hegyes, (Beszkidek magas tetőkkel), délnyugoti része róna. Lakosainak száma 130,032 még pedig magyarok (28%), tótok (21%), oroszok vagy ruthének (49%) és németek (2%). Vallásra nézve a többség óhitü és r. kath. Nehány tót református

község itt is van. Vizek itten: az Ung, Laborca, Latorca. A Tisza a déli csucsát érinti a megyének, melynek kárpáti bérceiben szép tengerszemek vannak. A sikságon említésre méltó a Blata nevü mocsár. Az északi rész hideg éghajlatú s nem igen termékeny, leginkább csak erdőségekben (fenyvesek) gazdag; a déli (kisebb) rész azonban megtermi a búzát, rozst, kölest, kukoricát, kendert stb. Bora jó és sok terem, főleg Szerednye környékén. Állatországa elég gazdag, de lova kevés van. Vizeiben sok a pisztráng. Ásványországa aranyat, ezüstöt (Temnik), vasat és jó porcellán földet szolgáltat. Petroleum forrásai igen jövedelmezőknek igérkeznek. Ásványos vizei közt leghiresebb a szobránci. Ipara csekély, valamint forgalma és kereskedelme is csak némely cikkeket (fa, bor) illetőleg élénk. Vasútja csak déli felében van. Országútjai elég jó karban vannak. Gyüléseit a megye Ungváron tartja. Van e megyében 8 mvs., 204 fu. és 40 puszta. Főbb helyek: **Szobránc** mvs. 1033 l., járásbirósággal s postával. E városka kénes és sós fürdőiről hires. Konyus fu. 416 l. régi várromokkal. Alsóribnyice fu. 449 l. fürészmalommal. Váralja fu. 435 l. Közel ide egy puszta vár áll az erdőben. Dobó-Ruszka fu. 604 l. Cigányóc kis fu. 232 l. ásványos vizü fürdővel. Ptruszka fu. 495 l. s révvel a Latorca vizén. Nagy-Kapros mvs. közel a leleczi révhez 1155 l., járásbirósággal, adó- és postahivatallal. Mezőgazdasága s baromtenyésztése jelentékeny. Gerén fu. 548 l., várromokkal. Minaj, Szürte (vasúti állomás postával), Záhony falvak (423, 1499 és 881 magyar l.); az utóbbiban van cukor és szeszgyár. Kisberezna fu. 812 l. s Bazil szerzetesek kolostorával, hova a környékbeli oroszok és rusnyákok búcsúra járnak. Dubrinics fu. 1069 l. porcellángyárral. Nyevicke fu. 548 l., várromokkal. Kosztyova-Pásztély fu. 373 l. és savanyuvizzel. Perecsény fu. 1093 l., mészkőbányával. Turjaremete fu. 1616 l. jeles vashámorral s vasöntővel. **Ungvár** mvs. az Ung és a vasut m. Pesthez 32 mfldre 11,017 l. s régi várral, melyben most a munkácsi görög egyesült püspökségnek káptalana és papnöveldéje van; itt székel a püspök is. Van itt szép megyeház, kir. törvényszék, járásbiróság, adóhivatal, négy templom, gymnasium, leánynevelő intézet, továbbá népbank, kőedény- és posztógyár, sok iparos és kereskedő stb. Az Ungh vize nehány posztós gubakalló- és fürészmalmot hajt. Van végre jó savanyúvize s látogatott fürdője. Kis-Kapos falu 499 l. Kis- és Nagy-Kapos határában több tó van. **Pálóc** mvs. 1820 l. s kastélylyal. Csap fu. a Tisza m. 920 ref. l. Fontos vasúti csomópont szép állomással s élénk forgalommal. Van réve is a Tiszán. Vaján fu. az Ungh f. m. 1200 l. s reform. templommal. Viszoka fu. az Ungh folyó m. révvel s 1068 lak. Szenna fu. 794 l., kastélylyal és Hrabó nevü pusztával. Tiba fu. Szobránc m. 727 l., adóhivatallal s Ricska nevü pusztával. **Vinna** mvs. közel a zempléni határhoz 963 l., régi várral s Fehérhegy, Podhaj és Várkond nevü pusztákkal. Felső-Remete fu. (390 l.) mellett van egy tengerszem, melyből egy patak szakad ki s itt fürész- és lisztmalmokat hajt. Van vashámora is. Hámor-Remete (v. Remete-vasgyár) fu. 740 német s ruthén l. és vasgyárral. Alsó- és Felső-Ribnyic (v. Ribnice) faluk 412 s illetőleg 472 l. Ó-Kemence fu. 530 l. Közel van ide a Polyána hegy (3042′ m.). Perecsény fu. 1205 l. s postahivatallal. Új-Kemence fu. 265 l. Ó-Szemere fu. az Ungh f. m. 553 l. Tarna fu. 665. l. Nagy- és Kis-Zalacska faluk 695 s 691 l. Bezó fu. 731 l. s kastélylyal. Petróc kis falu 439 l. s hires cseresznyével. Pinkóc fu. 377 l. s kastélylyal. Szerednye mvs. 1748 l., három templommal s postahivatallal. Szőlőhegyein igen jó bor terem. Antaloc fu. 705 l. s vasgyárral. Lynta fu. 1300 l. s fürészmalommal. **Nagy-Berezna** mvs. a megye északi részében bérces vidéken 1596 l., két templommal, járásbirósággal s adó- és postahivatallal. Új- és Ó-Stuzsica magas fekvésű határszéli faluk Galiciához közel, előbbi 260, utóbbi pedig 375 l. **Sztávna** (v. Sztauna) fu. 694 ruthén l., kőolaj-forrással és postahivatallal. Uzsok fu. a galiciai határ közelében 576 l. ásványos vizzel, fürdővel és postahivatallal. Luh (v. Luch) ruthén fu. 222 l. és petroleum-forrással. Huszna szintén határszéli falu nagy hegyek közt 326 l. Gajdos fu. 215 l. Iglinc fu. 514 l. s gyümölcstermesztéssel. Szolya (v. Sólya) fu. 243 l. és ásványos forrással. Határában Sókút nevü népes puszta van.

11. Beregmegye a Tiszáninneni kerület északkeleti szögletét foglalja el. Területe 65 □ mfld. Északi részét az Erdős-Kárpátok határhegy-

sége borítja jelentékeny magaslatokkal s részben havasokkal, mint az Osztra, Polonina, Huszlya, Borsova, Veléthe és Hark hegyek, s egy Galiciába vezető fontos hegyi úttal, a vereckei szorossal (»Magyarok útja«). Közép részeit szintén hegyek ágazzák be, de ezek jóval alacsonyabbak a határhegyeknél, s dél felé annyira eltörpülnek, hogy végre a síkságba olvadnak. A déli része (a megyének mintegy fele) egészen rónaság. Éghajlata és földje az imént feltüntetett három régió szerint különböző minőségű. Északon ugyanis zordon az éghajlat és terméketlen a talaj, fán, zabon és hajdinán kivül alig terem egyebet, de legelői annál terjedelmesebbek. A közép rész éghajlata már jóval szelidebb levén, földje is termékenyebb; a gabnanemeken kivül itt már a szőlő és gyümölcs is díszlik, mig a déli részek kedvező éghajlata mellett a rónaság talaja is igen termékeny. Főbb termékei e megyének: sok és szép búza, rozs, zab, árpa, sok kukorica (a lakosság egyik főtápláléka), pohány, kender, len, sok haszonra való és tüzelőfa, tömérdek gyümölcs, kivált kormos, sóvári és fontos alma, melyet nagy mennyiségben szállitanak le a Tiszán tutajokon az alföldre. Bort főleg Beregszász környékén termesztenek nagyobb mennyiségben. Beregszászon az aszúbor is nevezetes árúcikk. Az állatország itt elég gazdag; a sertés- és szarvasmarhatenyésztés különösen virágzik, mig a ló- és juhtenyésztés csekély mérvünek mondható. Vadakban eléggé bővölködik. A Kárpátokban van medve, őz, róka, farkas, vaddisznó, továbbá nyír- és fajdtyúk, császármadár stb.; mocsaraiban roppant sok a vizimadár, még a hattyú sem ritka; a Tiszában itt roppant sok halat, a Latorczában nagy és jóizű rákokat, a mocsárokban pedig teknősbékákat is fognak. Hegyi patakjaiban sok a pisztráng. Ásványországa márványt, vasat, kivált pedig sok timsót, továbbá porcellánföldet, opált, jáspist és hegyi jegecet (itt »cseh gyémánt«) stb. szolgáltat. Ásványos vizekben is elég gazdag. Ezek közül leghiresebb a szolyvai; Iványon pedig vasas fürdője is van. Ipara már is tetemes. Munkácson és Beregszászon sok gubát, más városokban sok kádat és hordót, Podheringen posztót, Kölcsénben berlinikéket készítenek. Timsógyára van vagy tiz. Szelestón jeles vasgyár, Hrabonicán papirosmalom, a munkácsi uradalomban pedig üveghuta van. Kereskedelme főleg csak terményeinek kivitelére szorítkozik. Országútjai közül a Galiciába vezető munkácsi út a legjobb. Ma már vasútja is van kettő, melyek egyike csak Munkácsig hatol be a megyébe, mig a másika Batyutól (e két vonal válópontjától) kezdve átfut a megye déli részén. Vízi útja a Tisza, mely azonban itt csak tutajozásra alkalmas. Egyéb vizei az Ung, Latorca, Borsova, Túr és Batár folyók, továbbá a nagy kiterjedésü szernyei s a jóval kisebb fekete egér mocsár. Vannak tengerszemei és hegyi tavai is. A lakosság száma 159,223. Ebből 52% ruthén, mintegy 70,000 magyar s nehány száz német. Vallásra nézve a többség gör. keleti hitü. Gyüléseit a megye Munkácson és Beregszászon tartja felváltva. Van e megyében 10 mvs., 175 falu és 4 puszta. Említendőbb helyek:

Munkács rendezett tanácsu vs. s a megye egyik székhelye a Latorca f. és a vasút | m. 8602 l. (magyar, ruth., ném.), kiknek nagyobb része földmives és iparos. Van

itt négy (ref., gör. kel., r. kath. és zsidó) templom, gör. egyesült püspökség és zárda, algymnasium; továbbá megyeház, kir. járásbíróság, adóhivatal, nagy vasúti állomás; végre kir. sóraktár, harisnya- és timsógyár, szép kastély, nevezetes ménes és egy régi vár (Verbőczy I. születéshelye), mely a város közelében egy 240'-nyi magas domb tetején áll, s jelenleg állami foghelyül szolgál. Krónikáink szerint honfoglaló őseink Munkácson tarták az első állomást a bevonulás után, s ugyancsak itt választák fővezérökül Árpádot 889-ben. A város környéke igen kies és jól mívelt. Hegyeiben sok cseh gyémántot szednek. Galiciába innen egy igen jó országút vezet. Vásárai látogatottak. — **Podhering** fu. a Latorca m. Munkácshoz közel s 721 l. Van itt posztó- és timsógyár, meg serfőzőház. **Sz.-Miklós** fu. a Latorca m. 934 l. s egy kastélylyal. **Pászika** fu. 417 ruthén l. és savanyúvizforrással. **Szolyva** mvs. a galiciai országút és a Latorca m. 1205. l., gör. e. templommal, híres savanyúvizzel és fürdővel. **Alsó- és Felső-Kerepecnépes** puszták gr. Schönborn mintagazdaságával. **Hátmeg** fu. 807 ruth. l. **Ilosva** fu. 945 ruth. l. ásványos forrással, várromokkal, sok gubacsot termő szép erdővel és járásbírósággal. **Bilke** közel a Borsova vizéhez 2248 l., kik az itteni vasbányák és hámorokban dolgoznak, deszkát fürészelnek és meszet égetnek. Van postahivatala. **Alsó-Hrabonica** fu. 283 l. és papirosmalommal. **Kölcsén** fu 376 ruth. l. s berlinikék-gyárral. **Kisfalud** fu. 1246 l. s postahivatallal. **Árdánháza** fu. 793. l. **Nyiresfalva** fu. 398 l. **Nagy-Almás** fu 588 l. **Kis-Almás** fu. 590 lakos s postahivatallal. **Oláh-Csertész** fu. 421 l. **Fekete-Patak** fu. 363 l. **Ivászkófalva** fu. 259 l. **Hársfalva** (Nelipina) fu. 629 r. kath. l. fürészmalommal, fürdővel és savanyúvizzel. **Almamező** kis fu. 63 l. **Volóc** fu. közel a galiciai határhoz 597 l. **Talamás** fu. az előbbi szomszédjában 151 l. **Szvályovka** fu. a határszélen 169 l. **Hlubopatak** határszéli kis fu. 53. l. és sok erdővel. **Alsó-Verecke** fu. a hasonnevű kárpáti szoros közelében 1200 l., két templommal, sóhivatallal, járásbírósággal, adó- és postahivatallal. **Felső-Verecke** falu az előbbi közelében 459 l. **Bukóc** határszéli fu. 343. l. és savanyúvizzel. **Laturka** fu. 586 magy., ruth. lakossal és jó savanyúvizzel. **Zsdenyova** fu. 282 l. s nagy erdőséggel. **Pudpolóc** fu. 260 l. s mellette **Romanóc** kis fu. 45 orosz l. **Izvor** fu. 236 l. **Uklina** fu. 136 l. **Hankovica** fu. 275 l. **Polena** fu. a Latorca m. 358 l. s postahivatallal. **Szolocsina** fu. a Latorca m. 429. l. és savanyúvizforrással. **Holubina** előbbivel szomszédos fu. 753 l. **Szinyák** fu. 151 l. savanyúvizforrással s igen nagy határral, melynek legnagyobb része erdős bérc. **Nagy-Mogyorós** fu. 333 lakos. **Kis-Mogyorós** fu. 250 l. **Alsó-Viznice** fu. 217 l. **Felső-Viznice** fu. 572 l. s gör. kel. templommal. **Zsukó** fu. 503 l. s termékeny határral. **Ploszkó** kis fu. 187 l. s jeles vasgyárakkal, melyeknek kályhái, kazánjai, edényei és díszművei messzeföldön ismeretesek és keresettek. **Rákos** fu. Munkácstól nyugotra 2000 magy. és ruth. l., ref. és gör.-kel. templommal s gabnatermesztéssel. **Kis-** és **Nagy-Dobrony** tiszta magyar falúk a Borsova f, két partján, előbbi 1130, utóbbi 2319 ref. lakossal, kik sok gabnát és gyümölcsöt termesztenek. **Kis-** és **Nagy-Lucska**, előbbi fu. 148 l., utóbbi mvs. 3217 l. s nagy és termékeny határral. **Sztrabicsó** fu. a Borsova vize és a vasút m. 1128 l. s vasúti állomással. **Izsnéte** fu. 1305 magy., reform. l. s termékeny határral, mely már a szernyei mocsárral érintkezik. **Makária** fu. a szernyei mocsár keleti partján 788 l. **Kövesd** (Szilce-) fu. közel a Borsovához 869 l. **Bereg-Újfalu** fu. 1016 magy. ref. l. s szép szőlőhegyekkel. **N.-Bereg** mvs. 1609 magy. ref. l., kik sok és jó gyümölcsöt termesztenek. Van egy régi vára. **Gát** fu. a szernyei mocsártól délre 940 l. s postahivatallal. **Makkos-Jánosi** fu. 767 l., ref. és r. kath. templommal; sertéstenyésztés. **Vég-Ardó** fu. Beregszász szomszédjában 535 l. **Beregszász** (hajdan, midőn lakosai szászok voltak, *Lampertházának* is hívták) rendezett tanácsu vs. a Vérke vize és az északkeleti vasút m. 6273 magyar l. Van itt ref., r. kath., gör.-kel. és zsidótemplom, algymnasiummal párosított polgári iskola, kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és távíróhivatal, megyeház, vasúti állomás, szegények háza, jeles malomkő-bánya és sok iparos stb. környéke igen kies. Szántóföldjei sok gabnaneműt s főzeléket teremnek, szőlőhegyei pedig igen jeles bort szolgáltatnak. Várai híresek. **Iványi** fu. 536 l., vasas ásványvizzel és fürdővel. **Muzsaly** fu. a vasút m. 705 l.; hegyén jó bor terem; kőbányája s timsógyára említésre méltó. **Bene** fu.

a Borsova f. s a vasút m. 494 ref. l. Van jó bora s malomkőbányája. **Várl** (Mező—) mvs. a Tisza egyik ága m. 2500 ref. l. s postahivatallal. Sok gyümölcsöt termeszt, de leghiresebb az almája, mely »tiszaháti alma« név alatt Szolnokig, sőt alább is szállíttatik a Tiszán. Badaló fu. a Tisza mell. 1040 ref. l. Szintén sok gyümölcsöt termeszt. Tivadar fu. a Tisza m. 279 lak. s halászattal. **Vásáros-Namény** mvs. a a Tisza m., közel a Szamos torkolatához 1061 l., kik főleg gyümölcscsel és hallal kereskednek. Van postahivatala, ref. és zsidó temploma, s gőzhajó állomása. Csaroda fu. 828 l. s *Kis-Bajos* nevü pusztával. Surány falu 622 l. **Tarpa** (Mező-) mvs. 2870 ref. l., gabnatermesztéssel és postahivatallal. Asztély fu. 391. lak. Vámosatya fu. 769 l. s termékeny határral. **Mező-Kászony** mvs. 1220 l., jövedelmes bortermesztéssel, járásbirósággal s postahivatallal. Dercény fu. 1199 l., kik fehér cseréppipát égetnek s faeszközöket készítenek. Zápszony fu. 719 l. s jó határral. Déda fu. 875 l. s timsógyárral. Tisza-Vid fu. a Tisza m. révvel, 504 lakos, tutajozással s halászattal. Tisza-Adony fu. a Tisza m. 569 lak., halászattal s révvel. **Som** fu. az északkeleti vasút m. 939 l., gabnatermesztéssel, vasúti állomással, táviró- és postahivatallal. Tisza-Kerecsény fu. a Tisza mell. 924 lakos, révvel s halászattal. Kis- és Nagy-Lónya szomszédos faluk a Tisza partján (506 és 1040 ref. l.). Halászat, gőzhajóállomás és postahivatal. Szernye fu. 928 ref. l., kik sok gabnaneműt s kukoricát termesztenek. **Batyu** fu. és vasúti csomópont 655 ref. lak. s élénk forgalommal.

IV. A Tiszán-túli kerület nyugotra hajló öv alakjában huzódik végig az Erdős-Kárpátoktól egészen az Al-Dunáig Erdély és az ország többi része közt úgy, hogy legszélsőbb pontjai egyrészről az ész. szél 44° 25′-e, meg a 48° 50′-e, másrészről pedig a kel. hossz. (Ferrótól) 37° 25′-e és a 42° 48′-e közé esnek. Nyugoti határát a Borsova folyón alul a Tisza képezi, kivéve a Tisza-Füredtől Csongrád városáig tartó vonalat, mely Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegyében esik s igy e részen ennek a megyének a keleti széle képezi a határt. Keleti (s illetőleg egy darabon déli) határát az erdélyi északi Kárpátok, a Lápos, Kraszna, Királyhágó és Biharhegyek, az erdélyi Érchegyek és a hátszegvidéki (Szárkó és Ruszka hegycsoportok) hegyek képezik. Igy e nagy kerület az ország területének közel $^1/_5$ részét (azaz mintegy 1420 □ mfidet) foglalja magában, mig népessége az összes lakosságnak $^1/_4$ részét (mintegy 3.800,000 lak.) teszi. Felszine a mily kiterjedt, épen oly változatos, Legészakibb részét a Kárpátok és azok nyulványai borítják, s a galiciai határon hatalmas bércei (Bisztra, Ruszki, Cserna-Gora, Stoj, belebb a Pop-Iván) vannak. Keleti kisebb felén szintén hegységekkel van megrakva, mig nyugati nagyobb fele le egészen a Dunáig kizárólag rônaság s a nagy magyar alföld kiegészitő része. Folyói számosak és jelentékenyek, s azok a Tiszán kivül a következők: a Visó, Iza, Túr, Szamos, Kraszna, Berettyó, a Sebes-, Fekete- és Fehér-Kőrös, a Maros, Béga, Temes, Karas, Néra, Cserna és Titeltől Orsováig a Duna. Tavai vannak, de jelentéktelenek. Annál nagyobb nehány mocsárja, melyek közül legismertebbek az ecsedi (kiszáradó félben levő) láp és a Sárrét. Ásványos vizei is sok helyt vannak. Éghajlata a szélességi és domborzati viszonyok szerint nagyon változatos. Északon hűvös az éghajlat 5_8—7_5 C°-nyi évi középhőmérsékkel; közepe táján már 9_6—10_2 C°-nyi az évi középhőmérsék, mig délen 11_6—11_8 C°-nyi az. Legtöbb eső az északi és aránylag a keleti részein jár. A talaj termékenysége is különböző, de azon eltéréssel, hogy bérces vidékei inkább csak erdei termékekben bővölködnek, mig rônái és völ-

gyei mindenféle gabnanemüekben és gyümölcsökben gazdagok ugy, hogy e tekintetben ez a kerület első helyre tehető az országban, ugy a mennyiséget, mint a minőséget tekintve. Állattenyésztése majdnem mindenütt igen virágzó. Hegységei fában (még őserdőkben is), ásványokban és vadakban általában bővölködnek. Forgalma és kereskedelme általában igen élénk. Lakossága szintén változatos. Északon a ruthén, a keleti és déli hegyes részeken az oláh elem a túlnyomó, mig a terjedelmes rónaságokat s az azokra nyiló alacsonyabb fekvésü völgyeket kevés németen és déli szlávon kivül legnagyobb részben a magyar elem foglalja el. A lakosság főfoglalkozása az őstermelés; de e mellett az ipar és kereskedelem is jelentékeny ápolásnak örvend e kerületben. Kő-, vas- és vizi útjai nagy számmal és általában jó karban levén s nemcsak a bel-, hanem a külfölddel is összeköttetésben levén, hatalmas lendületet adnak az ipari és kereskedelmi tevékenységnek. A rómaiak korában Nyugoti Dáciának nevezték ezt a kerületet. A középkorban többféle nép zajlott át rajta. A honfoglalás idejében a Marosig Marót, azon alul pedig Glád fejedelem birta, mignem az egész a magyarok birtokába került. A mohácsi vész után alulról előbb a Kőrös vonaláig, később csak a Marosig a török hatalma alatt állott 1716-ig; de teljesen csak 1779-ben csatoltatott vissza s ugyanekkor nyerte vissza e terület a vármegyei szerkezetet. A mult század második felében a Temes és Duna közének déli része katonai szervezet alá fogatott s Határőrvidék nevet kapott, mely név és szervezet aztán egészen 1873-ig fennmaradt. 1849-ben a világosi katastrofa után a bécsi kormány ismét kiszakitá a Maroson alúli részt az országból, s Bács-Bodrogh megyével összefoglalva »Szerbvajdaság és Temesi bánság« cím alatt külön területté alakitotta (1849. nov. 18.) felosztván öt kerületre, u. m. temesvári, lugosi, nagy-becskereki, zombori és ujvidékire egy vajda alatt, ki Temesvárott székelt. Igy tengődött e mesterségesen korcsositott országrész 11 esztendeig, mignem az 1860-ik év októb. 20-án e szomorú állapot véget érvén, az időközi felosztás és kormányzás helyét itt is alkotmányos municipalis intézmények foglalták el. Végre közelebb is (az 1873-i bekebelezést nem is tekintve) tetemes változás érte ezt a kerületet. A területrendező törvény ugyanis némely megyéit (kerületet s vidéket) eltörölte, némelyek területét módosította, kettőt pedig egészen újat alkotott. Eltöröltettek s illetőleg más régibb, vagy most alakitott megyékbe kebeleztettek Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyék, Kővár vidéke a nagy-kikindai és a Hajdú kerület. Módosítást szenvedtek Szatmár, Szabolcs, Bihar, Békés, Arad, Csongrád, Csanád, Temes és Torontál megyék. Egészen új névvel s területtel alakittattak Hajdú és Szilágy megyék, még pedig Hajdú megye a volt Hajdúságon kivül Szabolcs és Bihar megyék egy-egy részéből, Szilágy megye pedig a volt Kraszna és Közép-Szolnok megyék egész területén kivül a volt Doboka meg Kolozs megyék egy-egy részéből. Igy ma e kerület összesen 15 megyét foglal magában, u. m. 1. Máramaros, 2. Ugocsa, 3. Szatmár, 4. Szilágy, 5. Szabolcs, 6. Hajdú, 7. Bihar, 8. Békés, 9. Csanád, 10. Csongrád, 11. Arad, 12. Torontál, 13. Temes, 14. Krassó és 15. Szörény megyéket.

1. **Máramaros megye** a Tiszántúli kerület legészakibb megyéje. Határai: északról és keletről Galicia és Bukovina, délről Beszterce — Naszód megye, nyugotról és délnyugotról Bereg, Ugocsa és Szatmár megyék. Kiterjedése 180 □ mfld. Felszíne egészen hegyes, a mennyiben a határt vonó Erdős-Kárpátok nyúlványaikkal az egész megyét beágazzák. Legmagasabb hegycsúcsai (máramarosi havasok) a Cserna-Gora (v. Cserna-Hora, 6318′) és Ruszki (6412′ m.), Pietrosz, Pop-Iván és Torajaga. Belső hegyei sokkal alacsonyabbak és többnyire délnek irányuló párhuzamos láncolatokban futnak végig a megyén. Folyói: a Fehér és Fekete Tisza, melyek Rahó-Akna falu közelében egyesülnek, továbbá a Tisza mellékfolyói, u. m. jobbról a Tarak, Talabor, Nagy-Ág és Borsova, balról pedig a Visó, Iza és Mára. Hegyeiben több helyt fordulnak elő tengerszemek. Földje elég termékeny, de csak mintegy $^1/_3$-da van gazdasági művelés alatt, a mennyiben a felszinnek közel kétharmad részét erdőségek (tölgy, cser, fenyő) borítják. A határhegyek meredek oldalain még valódi őserdők is vannak. Völgyeiben azonban, kivált Hosszumező vidékén, megterem a búza, kukorica, burgonya, len, dohány stb. is; a hüvelyes vetemények pedig a legtöbb helyen bőven teremnek. Az állatországból legtöbbet tenyésztenek lovat, szarvasmarhát, juhot, sertést és méhet. Erdőségeiben igen sok a medve, vaddisznó, farkas, őz, szarvas stb. A Pop-Iván szakadékos szikláin zerge is található. Az ásványország leggazdagabb ittsóban, mely csaknem kimeríthetetlen bőségben van itt; leghiresebbek a rónaszéki, sófalvi, kerekhegyi és akna-sugatagi sóbányák. Ásnak itt továbbá aranyat (Bud), ezüstöt, rezet, vasat (Borsa, Kabola-Polyána), mirenyt, ónt, kőszenet, alabastromot, mészkövet, márványt stb.; csehvagy máramarosi gyémánt is nagy bőségben találtatik. Ásványos vize sok van; leghiresebb a felső-visói »suliguli«, meg a borsai »Sándor-forrás« szénsavas vaséleges vize. A lakosság száma 220,506, kiknek többsége (51_{81}%) orosz (ruthén), a kisebbségből pedig mintegy 20 ezer magyar, 50 ezer oláh, 7—8 ezer német. Vallásra nézve legtöbb az óhitü, de aránylag a zsidóság is felette nagy számú. A népnevelés itt áll legalantabb fokon az országban. A nép részint bányamíveléssel és gyárakban, részint földmíveléssel foglalkozik, a kereskedelemben igen csekély részt vesz. A megye forgalmát már vasút is élénkíti, mely ide Beregből már M.-Szigethig nyúlik be. Országútjai többnyire jók. A Tisza tutajszállításra már itt is alkalmas, s egyszersmind a halászatra mellékfolyóival együtt kedvező. Van e megyében 160 város és falu, meg 13 puszta. Gyüléseit a megye Máramaros-Szigethen tartja. Említendőbb helységek itt:

Máramaros-Szigeth rendezett tanácsú csinos vs. és a megye székhelye a Tisza és Iza vizek özszefolyásánál, az észak-keleti vasút végső pontján 8833 lak. (magyar, ruthén, oláh). Van itt megyeház, ref., kath. és óhitü templom, kir. jogi akadémia, ref. főgymnasiummal kapcsolatban, kath. gymnasium, női középiskola, kir. törvényszék, járásbiróság, só-, adó-, posta- és távirdahivatal, nagy sóraktár (300 ezer mázsa sóra), kincstári uradalmi igazgatóság, kórház, takarékpénztár stb. Ipara s kereskedelme élénk. Környéke festői. Szlatina-Akna fu. a Tisza partján 1572 l. s gazdag sóbányával. Rónaszék fu. Szigethről délkeletre 1532 l. kath. és óhitü templommal, postahivatallal s gazd. sóbányával. Alsó-, Felső-Róna nagy oláh faluk, előbbi 1224, utóbbi 1709 lakossal. Váncsfalva fu. az Iza folyó m. 1055 oláh lakossal. Barcánfalu fu. az Iza f. m. 2471 l., két templommal s nagy határral, melyen jelentékeny baromtenyésztést üz. Akna-Sugatag fu. 1874 oláh l., két templommal, postahivatallal s gazdag sóbányával. Falu-Sugatag fu. az előbbi szomszédjában 856 oláh l. Szerfalu fu. 781 oláh l., Budfalu fu. 1200 l. s aranybányával. Glód fu. 758 oláh l., két templommal és savanyúvizforrással. Sajópolyána fu. 824 oláh l. s két templommal. Batiza fu. 1011 oláh l. két templommal. Felső-Szelistye fu. az Iza völgyében 2184 orosz l. s két templommal. Szacsal fu. az Iza f. m. 2185 l. Dragomérfalu fu. az Iza völgyében 1437 oláh l., két templommal, nagy határral és savanyúvizzel. Konyha fu. 1324 oláh l. és savanyúvizzel. Sajó fu. az Iza völgyében 1015 oláh lak. s két templommal. Szurdok mvs. az Iza m. 2347 oláh l., két templommal s postahivatallal. Petrova fu. a Visó f. m. 2220 l., két templommal s postahivatallal. Igen nagy határában *Bisztra* nevü népes puszta van. Ruszkova fu. a Visó m. 1575. lak. s nagy határral. Alsó-, Közép- és Felső-Vissó (v. Visó) népes oláh faluk, mind a Visó f. m. Alsó-Vissónak van 2545 lakosa s két temploma; Közép-Vissónak 1199 lakosa; Felső-Vissónak pedig 4922 lakosa,

kath., óhitü és zsidó temploma, járásbírósága, adó- és postahivatala. Ez utóbbinak roppant határában van a **Suliguli** név alatt országszerte ismeretes savanyúviz-forrás. Borsa fu. a Borsa és Vissó patakok öss efolyásánál, 5053 oláh s magyar l., vas- és rézbányákkal, savanyúviz-forrással és postahivatallal. Borsabánya falu a Borsa patak m. 491 oláh l. s rézbányával. E két községnek együtt mintegy 8 □ mfldnyi bérces határa van. Az utóbbi falun felül, a bukovinai határ közelében 1717-ben 15 ezer tatár veszett el a magy. fegyverek csapása alatt. Ruszpolyána mvs. 3750 orosz l., két templommal, postahivatallal, nagy erdős határral. Ruszkirva fu. az előbbi szomszédjában 1247. orosz l. nagy határral s jelentékeny baromtenyésztéssel. Nagy- és Kis-Bocskó szomszédos faluk a Tisza m. előbbi 3187 magyar s orosz l., két templommal, sószállító- és postahivatallal; utóbbi 612 oláh lakossal. Német-Boskó kis fu. az előbbiek szomszédjában. Lonka fu. a Tisza m. 1553 orosz l. s nagy határral. Fejérpatak fu. a Tisza m. 587 orosz l. Községi kapcsolatban áll e falu a szomszéd Trebusa (v. Trebusány) faluval, melynek 1160 magyar s orosz lakosa, postahivatala, igen nagy határa és sok erdője van. E helységek fölött magaslik a keleti oldalon a Pop-Iván hegy. Akna-Rahó fu. a Tisza völgyében 2347 magyar s orosz l., postahivatallal, sóbányával s igen nagy határral. Ide van kapcsolva *Berlebás* nevü népes puszta. Rahó-Bocskó fu. a Tisza m. savanyúvizzel, szódagyárral és fürdővel. Bogdán (Alsó-) fu. a Tisza m. 1916 l., roppant határral és rengeteg erdőségekkel, melyek tömérdek fák, gubacsot és hamuzsírt szolgáltatnak. Ide van kapcsolva *Luhi* nevü népes puszta. Bilin fu. 574 l. Borkút (Kovászi) fu. a Pietrosz hegytől d.-nyugotra, a Fehér-Tisza m. 754 orosz l., postahivatallal, savanyúvizzel és nagy határral, melynek legnagyobb részét erdős bércek borítják. Kőrösmező (Jaszinya) nagy fu. a Fehér-Tisza m., közel a galiciai határhoz 5676 magy., orosz és német lakossal, négy templommal, sok kamarai épülettel, s postahivatallal. Roppant határát magas hegységek (havasok) és rengeteg erdők borítják, melyek tömérdek fát és vadat szolgáltatnak. A lakosok nagy juhtenyésztést, sajtkészítést és élénk kereskedést üznek. Innen a jablonkai szoros vezet át Galiciába. Bruszturа szintén határszéli fu. a Tarac vize m. 1062 magyar s orosz l., roppant határral, rengeteg erdőségekkel és havasi legelőkkel. Juh- és kecsketenyésztése tetemes. Királymező fu. a Tarac völgyében 549 magyar l. s ásványos fürdővel. Határa ennek is bérces, erdős és igen nagy kiterjedésü. Német- és Orosz-Mokra szomszédos faluk, előbbi 403 nemet, utóbbi pedig 600 orosz lakossal. Krasznisora fu. a Tarac m. 415 orosz l. Dombó fu. a Tarac m. 2050 magyar s orosz l., két templommal, postahivatallal s igen nagy határral, melyen jelentékeny baromtenyésztést űz. Alsó- és Felső-Kalinfalu szomszédos falvak a Tarac völgyén, előbbi 1098, utóbbi 1437 orosz lak. Kabolapolyána fu. a Szapurka patak m. 1261 magyar s orosz l., két templommal, vas-és rézbányákkal, hámorokkal, savanyúvizzel és fürdővel. Roppant határát legnagyobbrészt erdőség borítja. Kaszópolyána (vagy Kaszopoly) fu. az előbbi szomszédjában 1237 orosz l., ásványos vizforrásokkal s nagy határral. Kökényes fu. a Tarac vize m. 1776 orosz l. Kis- és Nagy-Kirva faluk a Tarac völgyében, előbbi 468, utóbbi 593 lakos. **Hosszúmező** mvs. a Tisza és az ész.-keleti vasút m., 1716 magyar s oláh l., ref. és óhitü templommal, nagy és jó határral s s élénk forgalommal. A tisza itt nagy szirtek közt tört magának utat (a Tisza *vaskapuja*). Szarvaszó oláh fu. közel a Tiszához és vasúthoz 744. l. Szaplonca fu. a Tisza és a vasút m. 2030 oláh l., postahivatallal s igen nagy határral, melyben sok erdő és savanyúviz van. Remete fu. a Tisza és a vasút m. 716 orosz lak. **Técső** mvs. a Tisza és a vasút m. 2877 magyar s orosz l., ref., óhitü és r. kath. templommal, járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal. Van kőszénbányája és sóaknája. Igen nagy határa sok fát és gabnát szolgáltat. Halászata tetemes. Közel van hozzá Ferenczvölgy kis orosz fu. 316 l. és üveghutával. Bedő fu. 1290 l. s termékeny határral. Bustyánháza (vagy Bustyaháza) fu. a Talabornak Tiszába ömlésénél s az ész.-kel. vasút m. 959 orosz s német l., táviró és postahivatallal. Talaborfalva fu. a Talabor vize m. 1778 orosz l. Uglya fu. a Talabor m. 1755 l. s igen nagy határral. Kricsfalva fu. a Talabor m. 1129 l. Kövesliget fu. a Talabor m. 2492 orosz l., postahivatallal és nagy határral. Száldobos fu. a Tisza m. 1023 l. s termékeny határral. Sófalva fu. 557 l. és sóbányával. Alsó-Szelistye fu. 1182 lak. és sóaknával. **Visk** mvs. a Tisza közelében 3616 magyar

s orosz l., ref., óhitü és r. kath. templommal, postahivatallal s halászattal. Nagy és termékeny határaiban van egy hires vasas fürdő, mely különösen női bajokban hasznos. A lakosok igen sok lent termesztenek és lenolajat ütnek. Környéke igen kies. **Huszt** mvs. a Tisza és a vasút m. A Nagyág torkolatánál, 6413 magy. s orosz l. Van itt ref., óhitü és r. kath. templom; kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal; nagy vasúti állomás s a városhoz közel egy kúpalakú sziklán egy gyönyörü várrom, mely ugy festői alakjával, mint páratlan kilátásával nagyon emeli a különben is kies vidéket. Husztnak is igen nagy határa van, melyen a gabnenemüeken kivül különösen sok és szép lent termesztenek és sok barmot tenyésztenek. Halászata s ipara is említést érdemel. Husztköz fu. 937 l. Iza fu. a Nagyág mellett 2767. l. Lipcse fu. a Nagyág m. 1871 l. s nagy határral. Lipcsepolyána fu. 748 l., kik sok meszet égetnek. Kerecke fu. a beregi határ közelében. 1613 l. **Dolha** mvs. a Borsova f. m. 1261 l., papirosmalommal, mészégetéssel és hamuzsirfőzéssel. Van postahivatala. Erdőségeiben sok szenet égetnek. Rókamező fu. egy kis patak m. 1107 l. s nagy határral. Kelecsény fu. a Nagyág mellett 543 l. Rosztoka fu. a Nagyág m. 460 l. Alsó- és Felső-Hidegpatak tőszomszédos helységek a Nagyág m. 1801 l. savanyúviz-forrásokkal. Iszka orosz fu. 631 l. Nagy határában rengeteg erdők és savanyúviz-források vannak. Ó- és Új-Holyatin orosz faluk, előbbi 523, utóbbi 755 l. Majdanka fu. 762 orosz l. Felső-Bisztra falu 627 l. s nagy határral. Toronya határszéli fu. 615 orosz l. s erdős bércekkel. Priszlop fu. a határszéli havasok alján egy hegyszorosnál 834 orosz l., kik Galiciával élénk kereskedést üznek. Szinevér-Polyána határszéli fu. 744 orosz l., s gyönyörü fenyvesekkel, melyekből a lakosok évenként sok épületfát vágnak és bocsátnak kereskedésbe. Lyahovec határszéli falu 454 l. s baromtenyésztéssel. Szinevér fu. a Talabor f. m. 1825 l., kik sok marhát és juhot tenyésztenek erdős hegyeikben. Kalocsa-Imság fu. a Talabor m. 511 lak. s juhtenyésztéssel. Kalocsa-Láz fu. 1274 és Kalocsa-Horb fu. 476 orosz l. Mindhárom falunak szép erdőségei és savanyúviz-forrásai vannak. Solyma fu. a Nagyág m. 440 l. s jó savanyúvizzel. **Ökörmező** fu. a Nagyág m. gyönyörü völgyben, az u. n. Verchovina központja 1261 orosz l., járásbirósággal, postahivatallal, nagy baromtenyésztéssel és savanyúvizzel. Terjedelmes és bérces határában *Prohidnya, Sztráhanya* és Peregyil nevü népes puszták vannak. Itt találják a legtöbb és legszebb »máramarosi gyémántot.« Vucskómező fu. a Nagyág m. 406 l., nagy határral s baromtenyésztéssel. Alsó-Bisztra orosz fu. a Nagyág m. 1200 l., faüzlettel és baromtenyésztéssel. Berezna fu. a Nagyág m. 1639 orosz l., postahivatallal és nagy határral, melynek roppant erdőségeiből tömérdek fát szállitanak el a lakosok. Savanyúvize is van. Csománfalva fu. 1088 orosz lak., kik sok cserépedényt készitenek. Kerekhegy fu. 320 l. és nagy sóaknával. Sándorfalva falu Huszt közelében 863 lak. és sóbányával. Kis- és Nagy-Úrmező tőszomszédos faluk együtt 1368 magyar s orosz l., ref. és óhitü templommal s termékeny határral. Bréb fu. Szigethről délre 973 oláh l., igen szép fehér márványnyal és egy tengerszemmel. Leordina falu 1035 oláh l. Mojszin nagy oláh fu. a Vissó f. m, 2273 l. s igen nagy határral. Jód fu. a Vissó völgyén 2127 l., ásványos forrással és nagy határral. Bárdfalva, fu. 1488 l. Gyulafalu fu. 1257 oláh l. Desze fu. 957 oláh l. Krácsfalu fu. 821 lak. s igen nagy határral. Farkasrév fu. Sugataghoz közel 1058 lak. Fejérfalu (Feresci) fu. az előbbi közelében 332 l. Mikolapatak (Valeni) fu. 884 l. s jó határral. Nándorfalu (Nándorfalva) fu. 570 oláh l. Somfalu (Cornesti) 515 oláh l Szerfalu (Sirbi) 781 oláh l. Veresmart kis község 387 l. és savanyúvizzel.

2. **Ugocsamegye** Máramarostól délnyugotra fekszik a Tisza két partján. Területe csak mintegy 22 □ mfld. levén, e megye egyike a legkisebb megyéknek. Felszine az észak-kel. és dél-keleti részen hegyes, völgyes. Legmagasabb bércei a tarnai, turci és harki hegyek, meg az Avas. Mindannyi a Kárpátok nyulványa. A többi része termékeny rónaság. Folyói a Tisza, mely a megyének csaknem a kellő közepén fut végig, továbbá a Batár, Borsova és a Túr. Van egy nagy mocsárja, a Fekete-Eger, mely Beregmegyéből terjed át. Éghajlata igen kellemes és földje általában igen termékeny. Főbb termékei: sok és szép tiszta búza, rozs, tönköly, kukorica, dohány, kender, len, bor, sok gyümölcs, főleg a Tisza mentén; nagy erdő-

ségei sok fát, makkot és gubacsot szolgáltatnak. Állattenyésztése virágzó. Legelterjedtebb a marha- és sertéstenyésztés. Vadakban is bővölködik. Folyói vizimadarakban és halakban gazdagok. Ásványországa aranyat, kevés ezüstöt és kőszenet szolgáltat. Ipara csekély, de forgalma annál élénkebb. Vizi- (Tisza), ország- és vasútjai (a beregszász-huszti és szatmárhuszti) egyiránt fontosak. Lakosainak száma közel 68 ezer, kiknek fele magyar, a többi leginkább orosz; oláh és német kevés. Vallás tekintetében a többség óhitü. Gyüléseit a megye Nagy-Szőllősön tartja. Van e megyében 4 mvs. meg 69 falu és puszta. Említendőbb helységek itt: **Nagy-Szőllős** csinos mvs. a Feketehegy tövében, közel a Tiszához s az ész.-kel. vasút m. 4406 magyar s orosz l. Van négy csinos temploma (ref., kath., óhitü és zsidó), egy ferencrendü zárdája, megyeháza, kir. törvényszéke, járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala, egy szép kastélya, több csinos úri laka s igen nagy határa. Közelében a Feketehegyen láthatók Kankóvár (hajdan Ugocsavár) romjai. Lakosai jó bort termesztenek. Vasúti forgalma élénk. Szőllős-Végardó fu. 825 magyar s orosz l. és termékeny határral **Tisza-Újlak** mvs. a Tisza és az észak-keleti vasút m. 2211 magyar s orosz l., három templommal, só-, posta- és táviró hiv., révvel, élénk kereskedéssel, só- és tutajszállítással s halászattal. A Széchenyi által kezdeményezett Tisza-szabályozás innen indult meg. Salánk falu közel a beregi határhoz 1765 magyar l., két templommal s nagy és termékeny határral, melyben *Sardik* nevü nagy pusztája van. Feketepatak fu. 473 magyar ref. l. s jó határral. Veresmart fu. közel a Tiszához 814 orosz l., s postahivatallal s termékeny határral, melyben *Jakubik* nevü nagy pusztája van. Ilonok-Újfalu fu. a Borsova f. m. 917 orosz l. Magyar-Komját fu. 651 orosz l. s baromtenyésztéssel. Nagy-Komját fu. 1850 magyar s oláh l. s jó határral. Ölyves fu a Borsova közelében 1122 orosz l. s kukoricatermeléssel. Kis- és Nagy-Csongova orosz falu, előbbi 362, utóbbi 1255 l. Egres fu. 1027 orosz l. Fakóbük fu. 237. l. Kis-Kupány falu 606 l. s kendertermesztéssel. Alsó- és Felső-Karászló orosz faluk 1891 s illetőleg 571 l. s baromtenyésztéssel. Nagy-Rakasz falu 1611 l., gabna- és gyümölcstermesztéssel, *Versepa* és *Cserdina* nevü nagy pusztákkal. Kis- és Nagy-Rákóc faluk a megye északi részében 1182 s illetőleg 2028 orosz l., kik nagy mezőgazdaságot és sertéstenyésztést üznek. Alsó- és Felső-Sárad orosz faluk 505 s illetőleg 1245 l. Az utóbbihoz tartozik *Aranyos* nevü puszta. Tisza-Keresztur fu. a Tisza m. 593 magyar ref. l., gyümölcstermesztéssel és halászattal. Sásvár fu. 698 l., a Tisza m. Sok búzát és kukoricát termeszt. Tisza-Újhely fu. a Tisza m. 605 magyar s orosz l., ref. és orosz templommal, gabna- és gyümölcstermesztéssel s halászattal. Kökényesd fu. a Tisza m. 1176 magyar s orosz l. s termékeny határral. Tivadar fu. a Tisza közelében 412 magyar ref. l. Bökény fu. 811 magyar lak. s orosz és ref. templommal. Forgolány fu. 787 magyar ref. l. s búzatermesztéssel. Batár fu. a hn. patak m. 510 l. Nevetlenfalu fu. az előbbi szomszédjában 450 magyar l. s gabna- és gyümölcstermesztéssel. **Halmi** mvs. közel a Túr folyóhoz az észak-keleti vasút m., 1739 magyar l., ref., r. kath. és zsidó templommal, járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatallal, vasúti állomással s nevezetes városokkal. Csedreg (v. Csedrögfalva) fu. közel az előbbihez, 560 orosz l. s gabna- és gyümölcstermesztéssel. Túr-Terebes nagy fu. a Túr folyó m. 2535 magyar, német s orosz l., négy templommal, nagy és termékeny határral, termény- és baromkereskedéssel. Van egy csinos kastélya. Heteni (v. Hetény, v. Hettyén) orosz fu. 430 l. a Tisza és a vasút közelében, gabna- s gyümölcstermesztéssel. Mellette vannak Nyalábvár romjai. Hajdan főhelye volt ez *Heténföldjének*, melyet Taksony vezérünk ajándékozott volt Hetén nevü jeles kun vezérnek. **Fekete-Ardó** mvs. a Tisza balpartján s az északkel. vasút m. 1339 magyar s orosz l., ref. és orosz templommal, posta- és táviróhivatallal, vasúti állomással. Jó búzát és gyümölcsöt termeszt. Komlós fu. Szép hegyes vidéken 754 oláh l., *Sellő* nevü pusztával s kőszénteleppel. Batarcs fu. az előbbi szomszédjában 1237 oláh l., nagy határral, bortermesztéssel és baromtenyésztéssel. Bábony fu. közel a Túr vizéhez 578 magyar kath. l., termékeny nagy határral s bortermesztéssel. **Királyháza** fu. és fontos vasúti állomás az északkeleti vasút m. 1100 magy. s orosz l., két templommal, posta- és táviróhivatallal, gabna- és gyümölcstermesztéssel. Hozzá van kapcsolva Tölgyesfalva kis fu. 78 l. s disznótenyésztéssel, és Sós-Újfalu nagy puszta. Kis-Gérce falu a

Túr völgyében 1250 l. s kőszénteleppel. Nagy-Gérce fu. 808 oláh l. Verbőc fu. 496 magyar ref. l., búza-, dohány- és gyümölcstermesztéssel. A hires Verbőczy család ősfészke. Szászfalu orosz falu 1414 l., termékeny határral s jeles dohánynyal. Szirma fu. 438 magyar s orosz l. Fancsika fu. közel a Tiszához 775 magyar l., három templommal s búzatermesztéssel. Turc elszórt fu. a hn. hegytömeg alatt 1750 l. Tekeháza fu. 921 magy. s orosz l., termékeny határral, sok gyümölcscsel, kivált dióval. — Nagy-Tarna fu. 1081 oláh lak. s termékeny nagy határral. Szomszédos vele Kis-Tarna fu. 591 oláh l., sertéstenyésztéssel. Mindkettő a tarnai hegyek alatt. Tamás-Váralja fu. Halmihoz közel 465 magy. ref. l., jó búza- és bortermesztéssel. Veléte fu. közel a máramarosi határhoz a Tisza szép völgyében 2069 orosz l., két templommal s táviróhivatallal. Mátyfalva fu. Tisza-Újlak közelében 506 magyar s orosz l. s gabnatermesztéssel. Szárazpatak fu. 449 oláh l. s termékeny határral. Csoma fu. 310 orosz lak. s *Andrásfalva* nevü pusztával. Csepe fu. 750 magyar l., két templommal s termékeny határral. Gyula falu 543 magyar ref. l., termékeny nagy határral, gabna- és gyümölcstermesztéssel. Gödényháza fu. Királyháza m. 608 magyar ref. l. s jó határral. Péterfalva fu. a Tisza közelében 946 magyar ref. l. gabna-, kukorica- és kendertermesztéssel. Dabolc fu. 469 magyar ref. l. s gyümölcstermesztéssel. Akli f. 290 magyar ref. l., nagy és termékeny határral. Fertős-Almás fu. 767 magyar ref. l. s jó mezőgazdasággal.

3. **Szatmármegye** Ugocsa és Máramaros megyéktől délnyugotra terül el a Szamos két partján. Nagysága a területrendező törvény előtt 101_{69} □ mfld. volt 280,568 lakossal. Az említett törvény folytán azonban jelentékeny változást szenvedett ugy a terület, mint a népesség eddigi mivolta is, a mennyiben a volt Kővárvidékének négy járásából kettő (a volt n.-somkúti és n.-nyíresi) egészen Szatmármegyébe kebeleztetett, a másik kettőből (monostori és kis-nyíresi) pedig egy-egy község, névszerint Kapnikbánya és Váralja. Most tekintve, hogy a volt Kővárvidéke 20 □ mfldnyi területtel s 51,744 lakossal birt, s hogy ez adatoknak több, mint fele került Szatmármegyéhez: megközelítőleg állítható, hogy az igy megbővült megye ma mintegy 112—114 □ mfldnyi területtel s körülbelül 300 ezer lakossal birhat. E kikerekítéssel egyidejüleg egyszersmind Felső-Bánya és Nagy-Bánya eddigi kir. városok külön törvényhatósága is megszünt s e két város is a megyébe kebeleztetett. Felszinét tekintve Szatmár az ország legszebb megyéi közé tartozik. Nyugoti nagyobb fele egészen rónaság, keleti kisebb felét azonban érczben, fában és szőlőben gazdag hegyek boritják, melyek három fő-tömegre különülnek el, u. m. 1. az a hegytömeg, mely Máramaros szélétől a Lápos vizéig terjed s az ezzel kapcsolatban levő *avasági* bércek. E magas és zordon hegyekben legkiemelkedőbb csúcsok egyrészről a Rozsály, a Feketehegy és a Gutin, másrészről pedig a Mike, Köves, Meszes és a Petrosz. 2. Az Avasággal összefüggő szinérváraljai hegyek, és 3. a Bikkalja, melynek nyulványai már egészen alacsonyak és az Érmellékbe olvadnak. A rónaság a Tisza felé homokos és mocsáros, de egyebütt fekete föld. Vizei: a Tisza, mely itt nagyobbára csak határfolyó az észak-nyugoti oldalon; a Szamos, mely a megyét csaknem két egyenlő részre osztja, továbbá a Kraszna, Túr, Batár és Lápos folyók, meg a déli határon az Ér vize. Tavai csekélyek; ellenben mocsárai számosak és nagyobb kiterjedésüek. Különösen az ecsedi láp mintegy 4 mfldnyi hosszú és $1—1^1/_2$ mfldnyi széles tért foglal el. Kisebbek a Sár, Holttisza, Holtszamos, Gegő stb. Földje a zordon bérces vidékek kivételével általában igen termékeny. Főterményei: búza, rozs, kukorica, tönköly, köles, repce, hüvelyes vetemények, krumpli, len, kender, dohány, gyümölcs (kivált szilva) igen sok, dinnye, gesztenye, bor sok és jó (50 ezer holdon mintegy 600 ezer akó évenként), fa (főkép tölgy és bükk), gubacs, makk stb. Állattenyésztése virágzó. Van sok szarvasmarhája, lova, juha, különösen pedig sertése. Rengeteg erdőségeiben sok a vad (szarvas, őz, medve stb.) Vizei halakban és vizimadarakban gazdagok. Az ásványország szolgáltat itt aranyat, ezüstöt, rezet, ónt, ként, kőszenet (az Avasban), higanyt, mirenyt, követ stb. Ipara szórványos, de élénk. Kereskedelme eléggé élénk. Országútjai részben jók. Vasútja az északkeleti vasút. A megye székhelye Nagy-Károly. Van e megyében 1 sz. kir. vs., vagy 20 mvs., mintegy 280 falu és 51 puszta. Említendőbb helyek itt: **Szatmár-Németi**, igen régi s nagyon csinos sz. kir. vs. és püspöki székhely az észak-keleti

vasút és a Szamos folyó m., mely ezelőtt Szatmárt s Németit külön választotta egymástól, most azonban a városon kivül van vezetve s elhagyott medre részben már be van épitve. Szatmár és Németi külön városok voltak s 1715-ben csatoltattak egybe. Van itt 18,353 lakos, csinos városház, püspöki palota, székesegyház, ref. templom kettő, továbbá gör.-kel. és zsidó templom, férfi- és nő-zárda, előbbi r. kath. gymnasiummal, utóbbi leánynevelő-intézettel, ref. gymnasium (6 osztálylyal), felsőbb ref. leányiskola, árva-leány-intézet, több díszes épület, szép négyszögletü nagy piac; továbbá kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, nagy vasuti állomás, kaszárnya, fürdő, takarékpénztár, két hirlapkiadó hivatal, könyvkereskedés, több olvasótársaság, tüzoltóegyesület stb. A lakosok élénk ipart és kereskedést üznek. Az ipar főbb cikkei itt: vászonszövés, cserépedény-készités, szőlő-, gabna- és gyümölcstermesztés, meg baromtenyésztés. A mesteremberek közt legnagyobb számmal vannak csizmadiák, timárok, szücsök, gubások, kádárok stb., kik készítményeiket messze földre elhordják a vásárokra. Vásárai nagyon látogatottak. 3 □ mfldet haladó határa nagyobbrészt termékeny rónaság, keleti része azonban hegyes és szőlőkkel van borítva. E részen van a Szatmárhegy (vagy csak »Hegy«) nevü telep, mely Szatmártól egy órányira esik s 2000 állandó lakost számlál, kik majdnem kivétel nélkül azon protestánsok utódai, kik az üldözések elől menekülve hagyták el az akkor türelmetlen anyavárost. A lakosok leginkább bortermesztésből élnek. Nehány szatmári birtokosnak csinos nyári lakai vannak itt. **Erdőd** mvs. egy hegy oldalán a Bükkalja tövében 1266 sváb l., kiket a Károlyiak a reformátusok kiszorítása után telepitettek ide. Csinos gót izlésü temploma foglalás folytán ma a r. katholikusok birtokában van. 1545-ben a ref. protestansok zsinatot is tartottak benne. Mai alakja tetemesen különbözik a hajdanitól, mit egyebeken kivül a vár nagy terének egyik megrongált s csupán e templomot ábrázoló fali képe is mutat. Hegyen álló régi vára (a Drághfi-ak épitménye) ma romban hever, de korántsem az ágyúk tüze, hanem birtokosának intézkedése folytán, mely intézkedést a megbizottak ugy hajtották végre, hogy a tetőket leszórták, a boltozatokat s lépcsőket beszaggatták, a (különben primitiv) fali festményeket s feliratokat kalapácsokkal leverették, vagy eltorzíttatták ugy, hogy az utazó alig talál itt ma egyebet egy éktelenül elcsúfitott kőhalmaznál, mely panaszosan látszik mutogatni meg nem érdemlett sebeit a helyett, hogy a vidék festői voltát emelné. (Talán nem fogja az olvasót terhelni, ha a vár kapu fölötti nagy terének általunk nagy nehezen kibetüzött föliratait ide mellékeljük. Déli oldal (balra): »Anno 1481 Szent György napjának octavaian Néhai Dragfi Bertalan kezdette csináltatni ezen Erdőd várát. Az kőfalaknak magosságát hatvan singnyire szélességét harminczraAz tornyok magosságátNyolczvanra az kapu szélességét négy singnyire rendelvén el.« — (Középen): »Anno 1482 ugyanazon Dragfi Bertalan Erdélyi Vajda az hatalmas Mátyás király idejében Nagy Boldog Aszony Octavaiara Istennek Dicsiretire es az Nagy Aszszonynak tiszteletére végeztette el az Nagy Erdődi Szent egyhazat is.« — (Jobbra): Anno 1501 Emlitett Nagy emlékezetü Dragfi Bertalan Erdélyi Vaida Demeter napjan Eötven négy esztendős korában ez világbul istenesen kimult.« — Nyugoti oldal: »Anno 1565 Janos Sigmond Király ezen Erdőd várát együtt az Törökökkel meghszálván Negyven napi Ostromlasok utan Capitulatio ellen az nepet fegyverre hánta és rabságra vitte az várat földig rototta.« — Keleti oldal: »Anno 1730 Első Nagy Károlyi Groff Károlyi Sándor kezdvén Restauratiojához Magazinális Házának Istennek segétségéből Fel is álitotta és épitette.«) A lakosok szorgalmas földmivelők. Van itt kir. járásbiróság, posta-hivatal, mintagazdaság (gr. Károlyi Alajosé), s jelentékeny lótenyésztés. Bora, búzája sok terem. Nagy határában egy gyönyörü erdőn kivül van több népes puszta, mint *Cserhát*, *Erdődhegy*, *Lászlótér* és *Újmajor*. Madarász fu. Erdőd szomszédjában 1600 oláh s német l. s termékeny nagy határral, melyben *Homoród*, *Florész* és *Gyarmat* nevü pusztái vannak. Baromtenyésztése jelentékeny. **Krassó** mvs. a Szamos m. 1604 magyar s oláh l., csinos kastélylyal, búza-, repce-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel s postahivatallal. Szinfalu fu. hegyes völgyes határral s 810 sváb l., kik gabnát és bort termesztenek. Remetemező (Pomi-) fu. 1396 oláh l., sertéstenyésztéssel és postahivatallal. Borhid fu. 1106 oláh lak. Válaszút (és Mare borsa) fu. 555 oláh lak. s kukoricatermesztéssel. Alsó- és Felső-Homorod faluk, előbbi 696 sváb, utóbbi 392 oláh l. s gabna- és gyü-

mölcstermesztéssel. Oláh-Medgyes fu. 497 oláh l. s terjedelmes határral. Oláh-Gyürüs fu. 504 oláh s német lak. *és Sós* nevü nagy pusztával. Szakasz fu. 730 német s oláh l., kik bort s búzát termesztenek. Kraszna-Béltek mvs. a Kraszna f. m. 1378 sváb és magyar l., kik sok bort és kukoricát termesztenek. Van postahivatala. Géres fu. a Kraszna f. m. 1034 magyar ref. l., kik sok gabnaneműt s kukoricát termesztenek, marhát tenyésztenek és szenet égetnek, melylyel messze földet bejárnak. Dobra fu. az előbbitől délre 1314 magyar ref. l. s termékeny határral. Nántü (Huredin) fu. 778 oláh és sváb l., két templommal s baromtenyésztéssel. Kis- és Nagy-Szokond faluk, előbbi 367 oláh, utóbbi 643 oláh és sváb l. s baromtenyésztéssel. **Erdő-Száda** mvs. a Szamos szép völgyében 1164 oláh s magyar l., termékeny határral, kastélylyal és népes vásárokkal. Kolcér falu 135 orosz l. s baromtenyésztéssel. Dánfalva fu. 288 oláh l. Nagy-Somkút ju. 1650 oláh l., baromtenyésztéssel s népes vásárokkal. Van itt kir. járásbiróság és postahivatal. Kis- és Nagy-Nyires faluk a szilágymegyei határ közelében, előbbi 732, utóbbi 1315 oláh l., gyümölcstermesztéssel és sertéstenyésztéssel. Jeder fu. 791 oláh l. és nagy erdővel, melyben sok sertést makkolnak. Fericse fu. 392 oláh l. Törökfalu fu. 796 oláh l. s gyümölcstermesztéssel. Gaura fu. 746 oláh l. és sertéstenyésztéssel. Kis-Bunyfu. 781 oláh l. s nagy erdőséggel, mely sok makkot és gubacsot szolgáltat. Berkesz (Sáros-Magyar-) falu a Lápos f. m. 619 magyar s oláh l., kik cseréppipát és edényt készitenek s gyümölcsöt és bort termesztenek. Remete fu. a Lápos f. m. 1130 oláh l. és savanyúviz-forrással. Kovás fu. 1144 oláh l. s baromtenyésztéssel. Szakálasfalva fu. 797 oláh l., gyümölcs és bortermesztéssel. Dombrovica fu. 784 oláh l. s juhtenyésztéssel. Bajfalu fu. 285 oláh l., kik többnyire a szomszédos Nagy- és felső-bányai bányákban dolgoznak s szenet égetnek. Van ásványos vize és fürdője. Avas-Újfalu fu. az Avasság egyik völgyében 1483 oláh l., igen nagy határral s baromtenyésztéssel. Erdőségeiben sok szenet égetnek. Felsőfalu fu. az Avasságban 2314 magyar s oláh l., nagy s bérces határral, sok erdővel, sertéstenyésztéssel és postahivatallal. Lajosvölgy, huta Bikszád közelében. Alsó-Újfalu fu. 600 oláh l. Szaszár fu. a Lajos f. m. 885 oláh l. Miszt-Tótfalu fu. 902 oláh s magyar lak., óhitü és ref. templommal, gabna-, kukorica és bortermesztéssel s postahivatallal. **Nagy-Bánya** bányaváros az Avasságban (hajdan Asszonyunkpataka neve volt, mivel a magyar királyasszonyok számára jövedelmezett, 9082 magy., német s oláh l., kath., ref., óhitü, luth. és zsidótemplommal, kir. törvényszékkel, járásbirósággal, fő bányahivatallal, pénzverő mühelylyel, adó-, posta- és táviróhivatallal, kath. kis gymnasiummal, gazdag arany- és ezüstbányákkal, vas- és acélárukészitéssel, nagy gyümölcstermesztéssel, vászonszövéssel, cseréppipa-készitéssel és kereskedéssel. Roppant határában rengeteg erdőségek vannak, melyek fán kivül sok makkot, gubacsot és szenet is szolgáltatnak. Vadakban is bővölködik. Hajdan vára volt. **Felső-Bánya** bányaváros az előbbitől keletre s 2 mfldre 6000 magyar, német s oláh l, kath., ref. és oláh templommal, arany-, ezüst-, réz- és ólombányákkal, olvasztó kemencékkel, vashámorral, jó savanyúvizzel, posta- és táviróhivatallal. Az itt készült nagy mennyiségü cserépedényt messze földre elhordják. Gyümölcs- és kukoricatermesztése is említésre méltó. Határa ennek is bérces, erdős, mint Nagy-Bányaé, s fában és vadakban szintén bővölködik. Kapnik-Bánya mvs. a Kapnik vize m. 2464 oláh, magyar s német l., kath. és oláh templommal, arany- és ezüstbányákkal s bányahivatallal. Bérces, erdős határa főleg fát, makkot, gubacsot és szenet szolgáltat. Alsó- és Felső-Fernezely oláh faluk Nagy-Bánya szomszédjában, előbbi 1621, utóbbi 960 l. Ez utóbbi szétszórtan fekszik s van bányája, érctörője, olvasztó- és választókohója és savanyúvize. Kis-Bánya fu. ezüstbányával. Lápos-Bánya fu. Nagy-Bányától északra 1194 oláh és sváb lak., oláh és kath. templommal, savanyúvizzel. **Szinyér-Váralja** mvs. közel a Szamoshoz 3996 magyar s oláh l., ref., kath. és oláh templommal, járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal, jó borral s népes városokkal. Itt született Erdősi (Sylvester) János az első (fenmaradt) magyar nyelvtan irója. Apa fu. 2782 magyar s oláh lak., ref. és oláh templommal, gabna-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Ide tartozik *Apahegy* nevü népes puszta. Patóháza fu. a Szamos jobb partján, Krassóval átellenben 1141 magyar s oláh l., gabnatermesztéssel s baromtenyésztéssel. **Aranyos-Medgyes** mvs. 2341 magyar s oláh l, kik jó bort és gabnát termesztenek. Van ref., oláh és zsidó

temploma, postahivatala. Nagy határában népes puszták vannak, mint *Megyerihegy, Gombáserdő* és *Etenyeerdő*. A gr. Karcsaiaknak itt tökéletesen ép és lakott vára van itt. Hirip fu. 906 magyar ref. lak., kik sok vöröshagymát termesztenek s azzal kereskednek. Erdejét dongafa kedveért a belgák mind kipusztították. Amac fu. 826 magyar s oláh l., két templommal, szép gyümölcsös és káposztás-kertekkel. Új-Huta fu. Erdő-Száda szomszédjában 294 oláh l. s üveghutával. Mózesfalu fu. az Avasságban, közel a máramarosi határhoz 579 oláh l. s szénégetéssel. Tartolc fu. 1522 oláh l., baromtenyésztéssel és savanyúvizzel. Bikszád fu. a Túr völgyében 1582 magyar s oláh l., postahivatallal, zárdával, hires savanyúvizzel, fördővel és hutával. Turvékonya fu. a Túr völgyében 834 oláh l., gyümölcstermesztéssel, fördővel és savanyúviz-forrással. Avas-Vámfalu fu. 1416 magyar s oláh l. és jó savanyúvizzel s fördővel. Nagy határában sok erdő van. **Avas-Újváros** mvs. a Túr m. 1442 magyar ref. l., postahivatallal, termékeny határral, jó borral és savanyúvizzel. **Sárköz** mvs. a Túr vize m. 1834 magyar s orosz l., ref. és kath. templommal s jó borral. Roppant határában sok gabnanemű terem. Komorzán fu. 1846 magyar s oláh lak., kik sok lent termesztenek és gyolcsot szőnek. Lekence fu. 472 oláh l. és kőbányával. Józsefháza fu. 1417 magyar, német s oláh l., három templommal, bortermesztéssel. Berend fu. a Szamos m. 648 magyar s oláh l., ref. templommal és gabnatermesztéssel. Udvari fu. a Szamos m. 1792 magyar l., gabnatermesztés és baromtenyésztéssel. Berence fu. a Szinyérpataka m. 685 oláh l. Batiz fu. 1405 magyar s oláh l., nagy határral, *Gombás* nevü nagy pusztával s marhatenyésztéssel. Batiz-Vasvári fu. 658 magyar s oláh l. Saár fu. 153 magyar l. s termékeny határral. Homok fu. 518 magyar ref. l., gabnatermesztéssel és savanyúvizzel. Kis- és Nagy-Peleske szomszédos faluk, előbbi 430, utóbbi 904 l. s termékeny, de itt-ott mocsáros határral. **Mikola** fu. az ész.-kel. vasút m. 1114 lak., postahivatallal, vasúti állomással, gabnatermesztéssel és baromtenyésztéssel. Dara fu. a Szamos m. 678 l., ref. és kath. templommal s jó határral, melyben *Vizsoly* nevü nagy pusztája van. Csegöld falu közel a Szamoshoz 855 l., kik sok gabnaneműt és szénát termesztenek. Jánk fu. a Túr és Szamos közt 925 l., postahivatallal, kastélylyal és széngyárral. Gacsáj fu. 834 l., ref. templommal, gabna- és dohánytermesztéssel s hires lencsével. Kis- és Nagy-Hódos faluk a Túr f. közelében, előbbi 373, utóbbi 461 l. s mindkettő jelentékeny határral, melyekben sok só és posvány van. Gabna- és szénatermesztésök, valamint baromtenyésztésök is jelentékeny. Száraz-Berek fu. 772 l. Határában tavak vannak. Ricse fu. 478 l., ref. templommal és szénatermesztéssel. Kis- és Nagy-Palád faluk az ugocsai határ közelében, előbbi 1000, utóbbi 1045 magyar ref. l., búzatermesztés- és baromtenyésztéssel. N.-Paládon postahivatal is van. Magos-Liget fu. a Túr közelében 315 vegyes l. Sonkád fu. a Túr m. 646 magyar ref. l. s termékeny határral. Cseke fu. a Tisza m. 1679 l., ref. és kath. templommal, roppant gyümölcsösökkel, Kölcsey F. sirja- és emlékszobrával, nagy gabnatermesztés- és barom-, különösen sertéstenyésztéssel, halászattal és révvel. Kölcse fu. a Túr m. 550 l. Fülesd fu. 718 l., kik sok búzát s dohányt termesztenek. Fülpös-Daróc fu. 342 l. ref. templommal s baromtenyésztéssel. Sok káposztát és diót termeszt s ezzal kereskedik. Tisza-Berek fu. a Tisza m. 546 magyar ref. l. s gabna- és szénatermesztéssel. Tiszta-Berek fu. marha- és sertéstenyésztéssel. Kis- és Nagy-Arfaluk a Tisza m., előbbi 829, utóbbi 738 magyar ref. l., jó határral, gyümölcstermesztéssel s marhatenyésztéssel, halászattal és révvel. **Fejér-Gyarmath** mvs. a Szamos és Túr közén mocsáros, de termékeny nagy határral 3353 magyar l., ref., kath. és zsidó templommal, járásbirósággal, adó- és postahivatallal, jó dohány-, len- és kendertermesztéssel. Matolcs fu. a Szamos m. 1197 l., kik közt sok iparos és halász. Kér fu. a Szamos m. 627 l., gabna-, szénatermesztés- és baromtenyésztéssel. Kér-Semjén (vagy Semlyén) fu. az előbbi közelében 339 l., marha- és lótenyésztéssel. A falut a Kér vize hasítja ketté. Gyügye fu. a Szamos mellett 340 l. Ó-Pályi fu. közel a Kraszna vizéhez s a szabolcsi határhoz 1667 l., három templommal, nagy és termékeny határral s jelentékeny baromtenyésztéssel. **Máté-Szalka** mvs. közel Kraszna vizéhez 3741 l., ref. templommal, nagy és termékeny határral s hires baromvásárokkal. Van itt kir. járásbiróság és postahivatal. Olcsva fu. az előbbi közelében 791 l. s gyümölcstermesztéssel. Olcsva-Apáti fu. 804 l. s gabnatermesztéssel.

Kis-Naményfu. a Tisza m. 883 l., termékeny határral, halászattal és hajóállomással, hires lencse- és bortermesztéssel. Ökörítófu. a Szamos m. 1469 l., ref. templommal, postahivatallal, nagy és termékeny határral. Szamosszegfu. a Szamosnak Tiszába ömlésénél 2191 l., kik jelentékeny juhtenyésztést, gabnatermesztést és halászatot üznek. Porcsalmafu. közel a Szamoshoz 1395 l., ref. és óhitü templommal, gabna- és dohánytermesztéssel. Angyalosfu. a Szamos m. 570 lak., szép kastélylyal és gazdasággal s *Puszta-Jánosi* nevü pusztával. Tyukodfu. 1035 l., kik nagy határukban sok búzát, rozst és kukoricát termesztenek s barmot tenyésztenek. Ide tartozik *Bürgezd* nevü népes puszta. **Csenger** mvs. a Szamos balpartján 2968 l., ref., kath. és zsidótemplommal, postahivatallal, dohánytermesztéssel, halászattal s roppant nagy baromvásárokkal. Történeti nevezetességü Csengert illetőleg, hogy Zsigmond király országgyülést, a ref. egyház pedig hires zsinatot tartott itt (1558. vagy 1570.), melyen az a vallástétel készült, melyet a német irók tévedésből *lengyel vallástételnek* szoktak nevezni. Urafu. 366 magy. l. s gabnatermesztéssel. Csenger-Bagosfu. 1269 lak. s marhatenyésztéssel. Vetésfu. a Szamos m. 1586 magyar s oláh l., ref. és óhitü templommal, jó búzával s marhatenyésztéssel. Van postahivatala. Szamos-Dobfu. 1087 l. s postahivatallal. N.-Zsadányfu. a Kraszna f. és az ész.-kel. vasút m. 993 l., gabnatermesztéssel és baromtenyésztéssel. **Tőke-Terebes** mvs. közel a Kraszna folyóhoz 1913 magyar, tót és orosz l., két templommal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyben *Goroncs* és *Cserják* nevü népes puszták vannak. Gabna-, széna- és gyümölcstermesztése, valamint baromtenyésztése jelentékeny. Kis- és Nagy-Majtényfaluk az észak-kel. vasút két oldalán, előbbi 1123 magyar és oláh l., ref. és oláh templommal, utóbbi pedig 1345 sváb l., vasúti állomással s postahivatallal. Mindkét falu sok búzát, kukoricát s hüvelyes veteményeket termeszt és szép szarvasmarhát tenyészt. A kismajtényi határ szélén N.-Károly felé van egy berek s abban egy kőoszlop az u. n. békeponton a Károlyi Sándor által létesített 1711-i békekötés emlékére. **Király-Daróc** mvs. a Kraszna f. két partján 2429 magyar, sváb és oláh l., ref., kath., oláh és zsidó templommal, gabna-, kukorica-, repce- és dohánytermesztéssel s postahivatallal. Kak-Szent-Mártonfu. közel a Szamoshoz 456 magyar l., ref. templommal s búza- és kukoricatermesztéssel. Esztrófu. az Ér vize m. 315 oláh lak. s gyümölcstenyésztéssel. Ér-Szent-Miklósfu. közel az Ér vizéhez 984 magyar s oláh l., két templommal s termékeny határral. Gencsfu. közel az Ér vizéhez 1211 magyar s oláh lak., kik gyümölcsöt, búzát és kukoricát termesztenek. **Nagy-Károly** csinos mvs. és a megye székhelye az ész.-kel. vasút m. 12,754 magyar, sváb, oláh és orosz l., kath., ref., oláh, luth. és zsidó templommal, megyeházzal, kir. törvényszékkel, járásbirósággal, adóhivatallal, postával, kath. kis gymnasiummal, könyvnyomdával, takarékpénztárral, népbankkal, több olvasókörrel, a gr. Károlyiak várkastélyával, serfőzéssel, gr. Károlyi-féle nagyszerü ménessel, sok mesteremberrel és kereskedővel stb. Termékeny s nagy kiterjedésü határában szőlőt, búzát, kukoricát és dohányt sokat termesztenek, barmot, juhot és sertést tenyésztenek, s nagy puszták vannak, mint Feketeszállás, Korparét, Juhmajortanya, Szentjános, Klára-Major, Csikóskert, vagy Postarét. Fontos heti és országos vásárain különösen sok a gabnanemü, szarvasmarha, ló és sertés. A város alatt egy jelentékeny tölgyes erdő és sok szőlőskert van, melyek bora azonban nem igen állandó. Vasuti állomása fontos. Börvélyfu. az ecsedi láp által keritve 1700 lakossal, kik gazdag földjükön pompás búzát termesztenek s lápos, eres határukban sok nádat vágnak, halat és csikot fognak. Csomaköz fn. 1893. l., három templommal s termékeny nagy határral. Dohánytermesztése jelentékeny. Domahidafu. 644. magyar s oláh l., gabna- és kukoriczatermesztéssel s marha- és juhtenyésztéssel. Kálmándfn. 666. sváb l., csinos épületekkel, gazdag és szép határral, cserép- és téglagyárral s kitünő lovakkal. Csanálosfu. közel N.-Károlyhoz 1097 magyar és sváb l., kik szép szarvasmarhát és lovat tenyésztenek. Kaplonyfu. 1253. magyar és sváb l., három templommal, zárdával, a gr. Károlyiak nagyszerü sirboltjával, s termékeny határral, melyben Kozárd és Haraszt nevü nagy puszták vannak. Kocsordfu. közel a Kraszna folyóhoz, az ecsedi láp mellett 1441. magyar ref. l., kik sok gabnát kukoricát és gyümölcsöt termesztenek. **Ecsed** (Nagy-) mvs. a hasonnevü nagy

láp m. 1312. magyar ref. l. kik a láp kákájából sok kosarat, méhkast és gyékényeket készitenek s azokkal kereskednek. Nagy határában szép marha tenyészik s Kis-Ecsed nevü puszta van. Lápok közé épitett régi vára romban hever. Fábiánháza fu. az ecsedi láp m. 1839 l., két templommal s postahivatallal. A gyékényfonást itt is nagyban üzik. Nyir-Vasvári fu. a szabolcsi határon 1287 l., Baromlak nevü pusztával és marhatenyésztéssel. Mérk fu. 1619. magyar és sváb l., kik sok gabnanemüt és kendert termesztenek s baromtenyésztést üznek. Van kath. és ref. temploma. Vállaj fu. 1572. magyar és sváb l. s postahivatallal. Igen nagy és termékeny határában jelentékeny juhtenyésztést üz. Bere fu. 595. ref. l. Penészlek fu. a szabolcsi határom 1413. magyar s orosz l., postahivatallal s gyümölcstermesztéssel. Ér-Körtvélyes fu. az Ér vize m. 1815 magyar l., két templommal s termékeny nagy határral. Szaniszló fu. 2400 l., kik jó dohányt termesztenek, sok szarvasmarhát és jubot tenyésztenek. Mező-Petri fu. 1134 magyar és sváb l., s gyümölcstermesztéssel. Mező-Terem fu. 1613 magyar, oláh és sváb l., két templommal és termékeny határral. Dengeleg fu. 1412 magyar s oláh l., két templommal és mezőgazdasággal. Ér-Endréd fu. az Ér vizéhez közel 1719 magyar s oláh l., kik jó bort és búzát termesztenek, van postahivatala.

4. **Szilágymegye** az 1876. XXXIII. t. c. uj alkotása. Szatmár s Biharmegyék meg az erdélyi kerület között az eddigi Kraszna és Közép-Szolnok nevü megyék egész területét, valamint az eddigi Doboka megyéből a régi egregyi járás 23 községét, Kolozsmegyéből pedig Nagy-Rajtolc és Kásapatak nevü községeket foglalja magában. Igy a megye Erdély felőli határát most az Egregy és az Almás nevü kis folyók képezik. E részekhez járult még Zilah városa, mely eddigi sz. kir. városi kiváltságától megfosztatván, szintén e megyébe kebeleztetett s egyszersmind az uj megye székhelyévé tétetett. Szilágymegye kiterjedéséről és népességéről pontos adataink még nincsenek; de, ha tekintjük, hogy az eddigi Krasznamegye 20 □ mfldön 62,714 lakossal, Közép-Szolnok pedig 38½ □ mfldön 113,639 lakossal birt, s ha hozzá veszszük, hogy az ide kapcsolt (doboka- és kolozsmegyei) 25 község mintegy 5—6 □ mfldnyi területtel s 10 ezer lakossal birhat: a megye területének nagyságát 63—65 □ mfldre, népességének számát pedig 185—190 ezerre tehetjük, mely népesség 65—70 ezer magyaron kivül csaknem kivétel nélkül oláh. Kraszna és Közép-Szolnok megyék, valamint a volt Zaránd megye és Kővárvidéke is a mohácsi vész óta »részek« (partium) név alatt részint időnként, részint állandóbban Erdélyhez tartoztak s az erdélyi kormányszék (gubernium) igazgatása alatt állottak, mignem az 1848/9-ki országgyülés által törvényesen visszakapcsoltattak az anyaországhoz, noha e visszakapcsolás csak 1848-ban emelkedett teljes érvényre. Az uj megye felszine egészen hegyes, völgyes, kivévén az észak-nyugoti csücsát, az u. n. Érmelléket, mely keleti alacsony s bortermő hegyeit leszámitva, tulnyomólag lapályos. Hegyei az erdélyi Érchegység közép magasságú s részben alacsony nyulványai, melyek közeit többnyire tágas (észak-, nyugot- és délnyugotnak nyiló és termékeny völgyek foglalják el. Legmagasabb hegytömege délen a Réz, mely Bihartól választja el, keleten a Meszes, északon pedig a Bükkalja, mely Szatmártól választja el és szelid lejtőkkel ereszkedik egy részről a Szamos, más részről pedig a Kraszna szép völgyébe. Vizei: a Szamos, Zilaj, Kraszna, Berettyó, Szilágy, Egregy és Almás meg a csehi tó. A Szilágy vize szép vidékét »Szilágyság«-nak nevezik. Éghajlata általában elég szelid, de tele olykor igen szigoru. Földje termékeny s a magaslatokon is többnyire mivelhető. Főbb termékei: mindenféle gabnanemü, kukorica, bor, gyümölcs (tömérdek berzencei szilva) és dohány. Erdőségei nagy kiterjedésüek levén, fában mindenütt bővelkedik. Állattenyésztése virágzó. Ásványországa kevés ércen kivül főleg haszonra való követ szolgáltat. Az ipar csekély jelentőségü, ugy szintén a kereskedés is. Útjai általában nagyon kezdetlegesek. Távirdai összeköttetése van. Van e megyében össszesen 239 község s vagy 30 puszta. A megye székhelye Zilah. Emlitendőbb helységek itt:

Zilah csinos város és megyei székhely szép vidéken, a Meszeshegytől délnyugotra s a Zilaj patak m. 5787 magyar l., ref. és kath. templommal, polgári iskolával s állami tanitóképző intézettel. Van itten megyeház, kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal. Lakosai közt sok az iparos. Bortermesztése igen jelentékeny. Vásárai hiresek. Roppant

határában sok az erdő, melyben sok sértést makkolnak, szenet égetnek és hamuzsirt készitenek. Somró-Újfalu fu. az Egregy f. m. 322 oláh l., Vártelek fu. 1054 oláh l., baromtenyésztéssel és Királykút nevű nagy pusztával. Bréd fu. a Meszeshegy alatt 911 oláh s magyar l. s kukoriczatermesztéssel. Őrmező fu. az Almás vize m. 367 oláh l. Tihó fu. 757 oláh l. Borzáva (v. Borzsova) fu. 299 oláh l. Galgó fu. az Almás vize m. 952 oláh l., gabnatermesztés- és sertéstenyésztéssel. Farkasmező fu. az Egregy vize m. 322 oláh l. Kettősmező fu. az Almás vize m. 1198 oláh l., kik mezőgazdaságot, baromtenyésztést és szénégetést üznek. Balázsháza fu. az Almás vize m. 1356 oláh l. s termékeny határral. Felső-Kékes-Nyárló fu. 538 oláh l. Alsó-Kékes-Nyárló fu. 317 oláh l. Romlott fu. 380 oláh l. Galponya fu. 652 oláh l. baromtenyésztéssel. Csömörlő fu. közel az Egregy vizéhez 580 oláh l. s kukorica- és krumplitermesztéssel. Magyar-Egregy fu. az Egregy vize m. 594 oláh l., postahivatallal s disznótenyésztéssel. Ördögkút fu. az előbbi szomszédjában 1128 oláh l., kik mezőgazdasággal foglalkoznak. Pósa fu. 675 oláh l. s jó határral. Vaskapu fu. 230 oláh l., kukorica és gyümölcstermesztéssel, Szent-Péterfalva fu. az Almás vize m. 513 oláh l. s kukorica- és gabnatermesztéssel. Puszta-Rajtolc fu. 445 oláh l. Felső-Egregy fu. az Egregy vize m. 971 oláh s magyar l. s gabna- és gyümölcstermesztéssel. Bodja (vagy Bogya) fu. 386 oláh l. Meszes-Szent-György fu. az Egregy vize m. 675 oláh l. s gabna, kukorica- és krumplitermesztéssel. Vármező fu. 1673 oláh s magyar l., kik jó mezőgazdaságot és baromtenyésztést üznek. Nagy-Rajtolc fu. 646 oláh l. s jó határral. Kásapatak fu. Az Egregy vize m. 801 oláh l, jó határral. és Huta nevü pusztával. Perje fu. a Kraszna egyik mellék patakjánál, 902 oláh lakos- és jó határral. Tusza fu. a megye déli részén 414 oláh l. s nagy határral, melyben sok erdő van. A lakosok egy része szénégetéssel és hamuzsirkészitéssel foglalkozik. Csiszer fu. sok erdővel. Alsó- és Felső-Bán oláh faluk, előbbi 819, utóbbi 655 l. s mindkettő jelentékeny határral. Palicka fu. a Kraszna folyó m. 201 oláh l. Bogdánháza fu. 1238 oláh l., mészégetéssel, márványtöréssel, kukorica- és krumplitermesztéssel és juhtenyésztéssel. Oláh-Kecel fu. 1137 oláh l., sertéstenyésztéssel. Kraszna-Horvát fu. a Kraszna f. m. 763 magyar s oláh l., ref. templommal s jó mezőgazdasággal. **Kraszna** mvs. a hasonnevü folyó m. 3128 magyar s oláh l., ref., kath. és oláh templommal, postahivatallal, mezőgazdasággal s néhány iparossal. Márkaszék fu. 987 oláh l. Magyar-Kecel fu. 822 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s kukoricatermesztéssel. Récse fu. 1053 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, s baromtenyésztéssel. Városlc fu. a Kraszna vize m. 1036 magyar s oláh l., ref. templommal, postahivatallal s gabnatermesztéssel. Bádon fu. 517 oláh l. Cigányi fu. 629 oláh l. s *Király* nevü pusztával. Paptelek fu. Zilahtól északra 785 oláh l. s baromtenyésztéssel. **Zsibó** (v. Sibó) dombon épült szép fekvésü fu. közel a Szamoshoz 1524 magyar l., ref. templommal, bárói (Wesselényi) kastélylyal, nemesitett ménessel, selyemtermeléssel, postahivatallal s termékeny nagy határral. Kucsó fu. 1069 oláh l. Mojgrád fu. 595 magyar s oláh l., gyümölcstermesztéssel s várromokkal. Debren fu. az előbbitől nyugotra 521 oláh l. Szilágy-Szentkirály fu. a Szilágy vize m. 268 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, kastélylyal s gabna- és gyümölcstermesztéssel. Szamos-Udvarhely fu. a Szamos m. 1474 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s gabnatermesztéssel. Náprád fu. közel a Szamoshoz 1213 oláh s magyar l., ref. és oláh templommal és sok erdővel. Sülelmed fu. a Szamos m. 555 oláh s magyar l., oláh és ref. templommal, postahivatallal, termékeny határral, nagyon hires lóvásárokkal, s a gr. Kornisok szép gazdaságával. **Szilágy-Cseh** csinos mvs. a Szilágy vize m. 2462 magyar l., ref., kath. és zsidó templommal, járásbirósággal, postahivatallal. Szép nagy határában jó gabna, árpa, zab, sok szőlő és gyümölcs terem. Bősháza, fu. közel a Szilágy vizéhez 691 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s jó határral. Ardó fu. a Szamos m. 598 magyar s oláh l., ref. templommal s termékeny határral. Benedekfalva fu. 537 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal. Gardánfalva fu. a Szamos m. 773 oláh l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Alsó- és Felső-Berekszó oláh falvak, előbbi 874, utóbbi 1669 l. s baromtenyésztéssel. Alsó- és Felső-Szivágy oláh falvak,

előbbi 881, utóbbi 1333 l. s termékeny határokkal. Egerhát fu. a Szilágy vize m. 543 oláh s magyar l., oláh és ref. templommal, nagy marhavásárokkal. s bortermesztéssel. Sirbi-Tótfalu fu. 370 oláh l. Csizér fu. a Szilágy-völgyén 1122 magyar s oláh l., postahivatallal, gabna-, szőlő- és gyümölcs termesztéssel. Ballaháza fu. 684 oláh l. s jó határral. Alsó-, Közép- és Felső-Várca egy sorban fekvő oláh faluk 796, 379 s illetőleg 708 l. s kukoricatermesztéssel. Somfalu fu. 644 oláh l. Mutos fu. a Szilágy völgyén 533 oláh l., kastélylyal kukorica- és bortermesztéssel. Győrtetelek fu. 1068 oláh l. s baromtenyésztéssel. **Hadad** mvs. a Szilágy völgyén 1491 magyar l. ref. és luth. templommal, postahivatallal s jelentékeny nagy határral, melyben sok gabnanemü, bor és gyümölcs terem s nagy erdők vannak. Van két pompás kastélya (a Wesselényieké), melyek egyike a városban, másika a város szélen egy magaslaton, a régi vár romjai fölött áll. Mindkettőnek szép angol kertje van. A b. Wesselényiek itteni ménese igen kitünő és nagy értékü. Marhavásárai jelentékenyek. Lele fu. 950 magyar l., ref. templommal s buza- és kukoricatermesztéssel. Menyő fu. 1004 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal. Szilágyszeg fu. a Szilágy vize m., erdős hegyektől környezve 477 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, termékeny határral és várromokkal, Girókuta fu. 692 oláh l. s a Wesselényiek szép gazdaságával. Kis-Dersida fu. 725 oláh l. Görcsön fu. 859 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, és bortermesztéssel. Balla fu. 984 magyar lakossal, reform. templommal jó borral s termékeny határral, melyen a Zilaj patak fut vigig. Oláh-Baksa fu. 968 oláh l. s szép határral. Kutaly fu. 858 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, marhatenyésztéssel és szilvatermesztéssel. Szilágy-Sámson fu. 1002 magyar, kath. l., s baromtenyésztéssel. Sarmaság fu. 1195 magyar l., ref. templommal, búza-, kukoricza-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Szér fu. 809 magyar ref. l. s termékeny határral. Szilágy-Szécs fu. 657 oláh l. Bogdánd fu. a Bükkalja tövében 916 magyar l., ref. templommal, sok borral, kukoritermesztés- és baromtenyésztéssel, fiókpostahivatallal s Baromlak nevü szép pusztán a Wesselényiek mintagazdaságával. Kövesd fu. 1176 oláh l. s nagy határral. Nagy-Dersida fu. a Kraszna m. 1414 oláh l., postahivatallal és bortermesztéssel. Lompért fu. közel a Krasznához 839 magyar s oláh l., ref. templommal s gyümölcs- és bortermesztéssel. Győrtelek fu. a Kraszna f. m. 1190 oláh l. s termékeny határral. Badacson fu. 165 magyar s oláh l. Perecsen fu. a Kraszna vize m. 2041 magyar s oláh l., kik kiválólag hagymát termesztenek s azzal kereskednek. Van itt ref. és oláh templom. Kémer fu. 2184 magyar s oláh lakossal, ref. templommal s nagy határral, melyben főleg szilvát termesztenek s abból kereskedési czélból szilvapálinkát főznek. Erdője és szőlője is sok van. **Szilágy-Somlyó** mvs. magas hegy alatt a Kraszna völgyében 4786 magyar s oláh l., ref., kath., oláh és zsidó templommal, régi megyeházzal, két zárdával, sóházzal, járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal, ásványos vizekkel, várromokkal s igen sok borral. Van nagy épületfa-, nagy deszka- és zsindelykereskedése. Bagos fu. a Kraszna vize m. 1236 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal. Bagolyháza fu. Kraszna vize m. 332 magyar s oláh l., kik jó meszet égetnek. Ráton fu. 414 magyar s oláh l., és ref. templommal. Magyar-Valkó fu. 767 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal. Oláh-Valkó fu. 572 oláh l. Zovány fu. a Berettyó f. m. 1042 magyar s oláh l., ref. templommal, postahivatallal, nagy bortermesztéssel, ásványosvizzel és látogatott csinos fürdővel. Nagyfalu fu. a Berettyó f. m. 1804 magyar s oláh l. s ref. templommal. Detrehem fu. 516 oláh l. Jáz fu. 739 oláh l. Erdőségeiben sok sertést makkolnak. Halmosd fu. 1065 magyar s oláh l., kath. templommal s nagy határral. Ipp fu. a Berettyó m. 1154 magyar s oláh l., reform. templommal, gyümölcstermesztéssel, sertéshizlalással és sok erdővel. Ilosva fu. 870 magyar s oláh l. s kath. templommal. Almás falu 1513 magyar s oláh lakos s nagy határral, melyben sok kukoricát, gyümölcsöt és bort termesztenek. Boján (v. Bolyán) oláh falu 604 l. s nagy erdőkkel. Domoszló fu. 255 oláh l. s bortermesztéssel. Hidvég fu. 863 oláh l. s marhatenyésztéssel. Zálnok fu. 1008 oláh l., kik sok kukoricát, krumplit, gyümölcsöt és szőlőt termesztenek. Alsó- és Felső-Szopor faluk közel a Kraszna vizéhez 1414 s illetőleg 1000 oláh l., kik sok bort termesztenek. Oláh-Nádasd fu. Szilágy-Cseh m. 543 oláh l. Hadad-Nádasd (v. Ma-

gyar N.) fu. Hadad m. 804 magyar l., ref. templommal, búza- és bortermesztéssel. Nagy-Pacal fu. a megye nyugoti határán, Pacalusa és Csekenye szomszédos telepekkel képez egy községet. Van 833 magyar s oláh lakosa és bortermesztése. Pele fu. 590 magyar l., ref. templommal, kastélylyal, sok és jó borral. Úsztató fu. 282 magyar s oláh l., ref. templommal s gyümölcstermesztéssel. Oláh-Csaholy fu. az Ér vizéhez közel 1145 oláh l., búza- és bortermesztéssel. **Tasnád** hegyfokon épült mvs. az Ér vize m. 3741 magyar l., ref., kath. és oláh templommal, járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatalokkal, takarékpénztárral s hires vásárokkal. Sok és jó bort termeszt. Nagy és termékeny határában Mora-Bánffy v. Malomszeg nevü népes pusztája van. Nagy-Károlyba egy közelebb államilag épitett jó kőut vezet innen. E mellett van Ér-Kávás fu. 941 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s dohánytermesztéssel. Szakácsi fu. 1442 magyar s oláh l., ref. templommal s bortermesztéssel. Ér-Szodoró fu. az Érmelléken 616 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, jóizü dohánynyal és borral. Ér-Szent-Király fu. az Érmelléken 1151 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s nagy bortermesztéssel. Ér-Körös fu. az Érmelléken 504 magyar s oláh l., ref. templommal, búza- és bortermesztéssel s szép marhatenyésztéssel. Pér (v. Peér) fu. az Érmelléken 1714 magyar s oláh l., ref., oláh és zsidó templommal, hires borral és nagy határral, melyben Ete nevü pusztája van. Tasnád-Szántó fu. 1788 magyar s oláh és tót l., ref., kath. és oláh templommal s jó dohánynyal. Nagy határában Hideg és Újfalu nevü puszták vannak. Szödemeter fu. 704 oláh l., sok kastélylyal (legnagyobbszerü a Bydeskúthiaké) s igen jó borral. Csög fu. az Érvize m. 521 oláh l. s termékeny határral. Új-Németi fu. közel a Kraszna folyóhoz 909 oláh l. s bortermesztéssel. Ér-Mindszent, fu. az Ér vize m., közel a szatmári határhoz 750 magyar s oláh l., ref., kath. és oláh templommal s pusztuló félben levő apácazárdával. Szép róna határán sok buza és kitünő dohány terem. Ér-Hatvan, fu. az Ér vize m. 765 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s nagy róna határral, melyen sok búza, dohány, kukorica és gyümölcs terem. Ákos, sikon fekvő fu. a Kraszna folyó m. 1434 magyar s oláh l., kéttornyú s nevezetes ref. templommal, mely mellett a régi zárda romjai ma is láthatók; van oláh temploma is. Roppant sok buzát s dohányt termeszt.

5. **Szabolcsmegye** a Tisza balpartján terül Szatmár, Bihar és Hajdumegyék által környezve. Alakja szabályos háromszöghöz hasonlít, melyet csak a délről bele nyuló Hajdumegye zavar meg. Kiterjedése, valamint népessége tetemes csonkulást szenvedett közelebb az által, hogy a területrendező törvény egy részről Csege, Balmaz-Ujváros, Téglás, Egyek, Nádudvar, Püspök-Ladány, Szovát, Tetétlen és Földes községeket az uj Hajdu, másrészről Ér-Kenéz és Sáp községeket pedig Biharmegyéhez kapcsolta, minek folytán e megye 19 □ mfldet s 44,976 lakost vesztett. E számokat az ez előtti 104 □ mfldet s 265,584 lelket mutató adatokból levonván: a megye területe jelenleg 83 □ mfldre, népességének száma pedig 220,608-ra tehető. A megye felszíne egészen rónaság, melyet főleg csak a Nyirségen (a megye közép részén) tesz változatossá nehány csekély magasságu homok domb és dombsor. Vizei: a Tisza a megye északi és nyugati határán, a Kösely, Kadarcs és a Taktaközt képező Fekete. Ezek azonban csak időszaki folyással birnak. Tó és mocsár sok van e megye területén, de azért a megye belseje és keleti része vizben szegény. A nyugoti részek sokat szenvednek az áradásoktól, melyek olykor beláthatatlan téreket lepnek el. Éghajlata alföldi nagy nyári forróságokkal. Földje általában igen termékenynek mondható. Főterményei búza, rozs, kukoricza, krumpli, kender, len, dohány és sok kerti bor. Gyümölcse sok terem, főleg a Tisza mentén, dinnyéje a Nyirségen. Fában inkább északi része bővölködik, de közép és déli részein is vannak egyes erdői (főfaneme a nyir). Legelője igen sok van, mi a baromtenyésztésre nézve annyival kedvezőbb, hogy legtöbb legelőjének a földje szikes. Szarvasmarhát, lovat, juhot és sertést legtöbbet tenyészt. Vadja kevés van, de annál dúsabb halban (kecsege) a Tisza egész melléke. A dombrádi határ ingoványos mocsáraiban teknősbéka is tenyészik. Szikséot sok helyen és jelentékeny mennyiségben sepernek. Ipara főleg szészgyártásra, szikső- és salétromfőzésre terjed ki. Kereskedelme élénk. Országutjai nem dicsérhetők, de annál fontosabbak vasutjai, melyeknek csomópontja Nyiregyháza. A

lakosság nagy többsége (ez előtt 96·95%) magyar, a csekély kisebbség pedig tótokból (mintegy 16 ezer), oroszok s oláhokból és németekből áll. Van e megyében mintegy 252 helység és puszta. A megyei gyülések székhelye Nagy-Kálló. Említendőbb helyek e megyében:

Nyíregyháza rendezett tanácsú csinos város, Debreczentől északra s 8 mfldre a tiszavidéki és északkeleti vasut csomópontján 21,896 magyar, tót s német l., kath., ref., luth., óhitü és zsidótemplommal, meg sok csinos emeletes épülettel. Van itt kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, kataszteri, posta- és táviró hivatal, takarékpénztár, több olvasó kör, könyvnyomda, hirlap-kiadóhivatal, evang. algymnasium, a város alatt egy nagy sóstó fürdővel stb. A lakosság nagy mezőgazdaságot, nagy juhtenyésztést, salétrom- és sziksófőzést s élénk kereskedést üz. Mesterember is sok van a városban. A várost nagy kiterjedésü kerti szőlők és gyümölcsösök veszik körül. Roppant nagy és termékeny határában sok tanya és két nagy puszta van, melyek tömérdek buzát, árpát, kukoriczát, dohányt és gyümölcsöt termesztenek. A két nagy puszta közül az egyik Sima, a várostól délre, nagy sóstók között, templommal, — a másik pedig Királytelek a várostól észak-nyugotra, s mintegy 2 mfldnyire nagyszerü gazdasággal, ménessel, gulyával, vasúti állomással, pósta- és táviróhivatallal. **Uj-Fejértó** mvs. a tiszai vasut m. 7109 magyar l., ref., kath., óhitü és zsidó templommal, sok csinos úri lakkal, melyek közül többnek szép angolkertje van. Van itt továbbá vasúti állomás, posta- és táviróhivatal, sok szélmalom s a város és vasút között egy terjedelmes sóstó stb. Igen nagy és jobbára homokos, de termékeny határában roppant sok buzát, kukoriczát, dohányt, gyümölcsöt és kerti bort termesztenek, marhát, juhot, sertést stb. tenyésztenek. A várost közelben s távolban sok tanya és puszta veszi körül, mely utóbbiak közül említendőbbek: Bőd, Micske és Szegegyház mindannyi kiterjedt mezőgazdasággal s baromtenyésztéssel. Geszteréd fu. az előbbitől keletre 1395 l., ref. és kath. templommal, több úrilakkal s nagy határral, melyben sok buza, kukoricza, repcze és dohány terem s Geszteréd (Nagy- és Kis) és Lónya nevü népes puszták vannak, melyek hasonlag mezőgazdaságot és barom- és juhtenyésztést üznek. Balkány fu. 3977 l., ref. templommal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyben Aba, Kecskés, Mosolygó, Perked és Mogyorós nevü puszták vannak. Buzája, kukoriczája, dohánya, káposztája s dinynyéje sok terem, baromtenyésztése is jelentékeny. Bököny fu. 2198 l., ref. s zsidó templommal s termékeny határral. P.-Nádas telepitvény buzatermesztés- és baromtenyésztéssel. Mártonfalva (Puszta-Balmaz-Mártonfalva) fu. 932 l., ref. templommal, buza, kukoricza, dinnye- és dohánytermesztéssel. Ide tartozik Kutya-Bagos nevü népes és termékeny puszta. Budai-Ábrány fu. 335 l. Nyir-Acsád fu. 2645 l., ref. és óhitü templommal, postahivatallal s termékeny határral, melyben Ártándháza, Asszonyrész, Buzita és Nyir-Ábrány nevü népes és baromtenyésztő puszták vannak. Szt.-György-Ábrány fu. az ész.-kel. vasut m. 1684 magyar s tót l., kath. és óhitü templommal, kastélylyal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal, buza, dinnye- és kerti bortermesztéssel s Szent-Anna, Ördög-Ábrány, Nagy- és Kis-Fülöp nevü pusztákkal. Határa hullámzatos. Puszta-Bánháza, önálló puszta a szatmármegyei határ m. 519 l., kik sok gabnanemüt, dohányt s kukoriczát termesztenek. Nyir-Béltek fu. 2005 magyar s tót l., óhitü templommal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyben Kis- és Nagy-Béltek és Cifraszállás nevü puszták vannak. Nyir-Lugos fu. 2221 magyar s tót l., kath. és óhitü templommal, nagy határral, buza, dohány, kukoricza- és dinnyetermesztéssel és Szennyes nevü népes pusztával. Encsencs fu. 1188 magyar s tót l., ref. templommal s termékeny határral. **Piricse** mvs. 1246 l., ref. és óhitü templommal, buzatermesztés- és baromtenyésztéssel. Pilis fu. az előbbitől északra 1149 l., óhitü templommal, kukoriczatermesztés- és sertéstenyésztéssel s Bátorliget nevü nagy pusztával. **Nyir-Adony** mvs. 3062 l., kath. és óhitü templommal, postahivatallal, igen nagy határral, melyben tömérdek buzát és kukoriczát termesztenek s barmot, juhot tenyésztenek. Népes pusztái: Kis- és Nagy-Aradvány, Kis- és Nagy-Gúth, Kis- és Nagy-Tamási mindannyi nagy mezőgazdasággal. Mihályfi fu. 1359 l., ref. templommal, buza, kukoricza és dinnyetermesztéssel. Gelse fu. 944 magyar és tót l., ref. és óhitü

templommal s barom- és juhtenyésztéssel. Szakoly fu. 1309 l., kik sok dohányt termesztenek. Van csinos ref. temploma. Biri fu. 719 l., óhitü templommal s termékeny határral, melyben hasonnevü nagy pusztája van. Hugyaj fu. Uj-Fejértó szomszédjában 1642 l., óhitü templommal, buza és dohánytermesztéssel, juhtenyésztéssel s Botyka, Fövényes és Szt.-György nevü puszták-kal. **Nagy-Kálló** mvs. és a megye székhelye Nyiregyházától dél keletre s 4 mfldnyire mocsáros vidéken 5835 l., ref., kath., óhitü és zsidó templommal, megyeházzal, sok urilakkal, egy kastélylyal, kir. járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatallal s igen nagy határral, melyben sok dohányt, buzát, árpát, kerti szőlőt s gyümölcsöt termesztenek, barmot, juhot tenyésztenek. A lakosok nagymennyiségü salétromot főznek. Vásárai népesek. Határában népes puszták vannak, mint Göröny, Butyka, Császárszállás és Szirond. Kis-Kálló fu. 485 l., kik mezőgazdaságot s baromtenyésztést űznek. Bogáth dombos vidéken fekvő fu. 2590 l., ref. templommal, buza, dohány- és gyümölcstermesztéssel és baromtenyésztéssel. Kis-Léta fu. 1608 l., ref. és óhitü templommal s termékeny határral. **Nyirbátor** mvs. Nagy-Kállótól keletre 14 mfldnyire 4723 l., ref. és kath. templommal, kis gymnasiummal, minorita zárdával, kir. járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal, s igen nagy határral, melyben kivált buzát és dohányt termesztenek sokat. Hajdan e város igen meg volt erősítve. Az itteni ref. templomban látható az innen származott Báthory fejedelmi család sírköve. **Mária-Pócs** mvs. és hires bucsujáró hely Nyirbátortól ész.-nyugotra 1603 l., kath. és óhitü templommal, zárdával és termékeny határral. A búcsúk idején nagy vásárai vannak. Pócs-Petri fu. az előbbi szomszédjában 1479 l., csinos kath. templommal, dohánytermesztéssel és szeszgyárral. Gyulaj fu. 1856 l., ref. és óhitü templommal s nagy és termékeny határral. Ér-Kenéz fu. 865 l., óhitü templommal s dohány- és dinnyetermesztéssel. Levelek fu. 1000 magyar és tót l., óhitü és r. kath. templommal, kastélylyal s termékeny határral, melyben Félegyháza és Pókahegy nevü nagy puszták vannak. Besenyőd fu. 749 magyar s tót l., ref. templommal s jó határral. Apagy fu. nagy tavak között 1523 l., ref. templommal, kastélylyal s buza, kukoricza és dohánytermesztéssel. Napkor fu. mocsáros vidéken 1808 lakossal, katholikus és óhitü templommal, kastélylyal, buza, kukoriczatermesztés és juhtenyésztéssel. Oros falu 2723 lakossal, ref., kath. és óhitü templommal s nagy határral, melyben Kis- és Nagy-Harangod nevü népes puszták vannak és sok dohányt termesztenek. Pazony fu. 1251 l., ref. és óhitü templommal, buza, árpa, kukoricza- és dohánytermesztéssel. **Nyir-Bakta** mvs. 1002 l., r. kath. és óhitü templommal, kastélylyal s postahivatallal. Dohánytermesztése jelentékeny. Vásárai népesek szoktak lenni. Lórántháza fu. 424 l., ref. templommal, s buza- és zöldségtermesztéssel. Kércs fu. 393 l., ref. templommal s Büs nevü nagy pusztával. Eőr (Őr) fu. a megye keleti szélén 953 l., ref. templommal s lentermesztéssel. **Vaja** fu. 1444 l., ref. templommal, postahivatallal, lentermesztés- és baromtenyésztéssel. A Vay-család ősfészke. Régi vára jó karban van. Határában Laskód nevü nagy puszta van. Rohod fu. 1026 l., ref. templommal s termékeny határral, melyben Sige nevü népes puszta van. **Nyir-Mada** mvs. 2042 l., ref., óhitü és zsidó templommal, több kastélylyal, postahivatallal, sok szőlővel, szép erdővel, buza, kukoricza- és dohánytermesztéssel s marha- és juhtenyésztéssel. Baromvásárait messzeföldről látogatják. Puszta-Dobos fu. 900 l., kath. templommal s jó határral. Jákó fu. 847 l. s ref. templommal. Tóth fu. 783 magyar és tót l., ref. templommal s baromtenyésztéssel. Székely fu. 803 l., ref. templommal s dohánytermesztéssel. Demecser fu. 1385 l., ref. és kath. templommal s nagy káposztatermesztéssel. Berkesz fu. 654 l., ref. templommal, kastélylyal és nagy káposztatermesztéssel. Tass (v. Thass) fu. 1966 l., ref., kath., óhitü és zsidó templommal, buza, kukoriczatermesztés- és baromtenyésztéssel. Kárász fu. 1609 l., ref., kath, óhitü és zsidó templommal, postahivatallal s nagy határral, melyben sok dohányt és kendert termesztenek. Gemzse fu. 712 l., ref. és óhitü templommal. Kis-Varsány fu. a Tisza m. 973 l. s ref. templommal. Terem sok gyümölcse, különösen almája; van sertéstenyésztése, szeszgyára és fakereskedése. Nagy-Varsány fu. a Tisza m. 784 l., ref. templommal, kastélylyal és szeszgyárral. Gyüre fu, a Tisza partján 904 l., ref. templommal,

fakereskedéssel s egy nagy tóval, melyben sok hal van. Kis- és Nagy-Báka faluk, amaz 467, emez 496 l., egy-egy ref. templommal s baromtenyésztéssel. Lövő fu. 517 l., ref. templommal, szeszgyárral s gabnatermesztéssel. Határát keleten a Tisza mossa. Ajak fu. 1572 l., kik roppant sok főzeléket és hagymát termesztenek. Van kath.. ref. és óhitü temploma. **Kis-Várda** mvs. az ész.-keleti vasut m. 4703 l., kath. és ref. templommal, vasúti állomással, k. járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatallal, virágzó marha- és sertéstenyésztéssel s népes vásárokkal. Régi vára romokban hever. Tornyos-Pálca fu. közel a Tiszához 1792 l., ref. és óhitü templommal s nagy és termékeny határral. Bezdéd fu. 1230 l., kath. és zsidó templommal, szeszgyárral, buza és dohánytermesztéssel. **Mándok** mvs. a Tisza m. 2020 l., ref., kath. és zsidótemplommal s postahivatallal. Nagy határán nevezetes szarvasmarha- és sertéstenyésztést űz. Tisza-Szent-Márton fu. a Tisza m. 814 l., ref. templommal, buza, dohány- és gyümölcstermesztéssel, sertéstenyésztéssel s halászattal. Túzsér fu. a Tisza partján s az ész.-keleti vasút m. 993 l., ref. templommal, kastélylyal, vasúti és hajóállomással, mezőgazdasággal, halászattal és kereskedéssel. Határában Kalonga nevű nagy puszta van. Fényes-Litke fu. a Tisza m. 1862 l., ref. és kath. templommal, buza, kukoricza- és dohánytermesztéssel. Pap fu. 749 l, ref. templommal. Aranyos-Bács fu. 692 l., ref. és óhitü templommal és sertéstenyésztéssel. Kopács-Apáti fu. közel a Tiszához 768 l., kath. és ref. templommal. Veresmart fu. a Tisza partján dombos, erdős vidéken 1032 l., ref. templommal, révvel s gyümölcstermesztéssel. Kékcse fu. 303 l., kath. és ref. templommal, gabna, kender- és gyümölcstermesztéssel. Óntelek fu. a Tisza partján 414 l., nagy rétséggel s halászattal. Dombrád nagy falu a Tisza partján 2031 l., ref. templommal, postahivatallal, nagy posványos határral, marha, juh- és sertéstenyésztéssel, halászattal és teknősbéka fogással. A falun alul a Tisza egy nagy szigetet képez, mely majdnem Bercelig nyulik le. Berencs fu. az előbbitől keletre 460 l., ref. templommal s termékeny határral. Pátroha fu. az ész.-kel. vasut m. 1616 l., ref. templommal, vasuti állomással s nagy káposztatermesztéssel. Gégény fu. 740 l., ref. templommal s barom-, juh- és sertéstenyésztéssel. Nagy határában Kaszaritka nevű népes puszta van. Beszterec fu. 352 l., ref. templommal s termékeny nagy határral. Kék fu. 945 l., ref. templommal s gabnatermesztéssel. Kemecse fu. az ész.-kel. vasut m. 2202 l., ref. és kath. templommal, postahivatallal, vasuti állomással és nagy dohánytermesztéssel. **Bogdány** mvs. 1454 l., ref. és zsidó templommal, postahivatallal s nagy dohánytermesztéssel. Nagy határában Hene és Szolnok nevű puszták vannak. Tura fu. 1105 l., ref. templommal, buza és dohánytermesztéssel. Esztergályosai hires pipaszárakat és szaru szopókákat készitenek. Kótaj (v. Keresztút) fu. Nyiregyházától északra 2780 l., kath., ref. és zsidó templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral. Buj (Buly) fu. mocsáros vidéken 2300 l., postahivatallal s ref. és óhitü templommal. Ibrány fu. mocsáros vidéken 2778 l., ref. és kath. templommal s igen nagy határral, melyben sok dohányt termesztenek és marhát, juhot tenyésztenek. Bercel fu. a Tisza partján 1792 l., ref., kath. és zsidó templommal, nagy határral, melyben sok a nádas és füzes, révvel és nagy fenyőkereskedéssel. Gáva fu. a Tisza m., 2162 l., ref. és kath. templommal, postahivatallal, két szeszgyárral, nagy dohánytermesztéssel és sziksósepréssel. Ó-Vencsellő fu. a Tisza mellett 1416 l., ref. és óhitü templommal, nagy dohánytermesztéssel és halászattal. Nagy határában Görögszállás és Varjulapos nevü puszták vannak. Ó-Vencsellővel egészen összeér Új-Vencsellő szintén fu. 1049 l., kath. templommal s hasonlag jeles dohánynyal. Ennek is van egy népes pusztája, a Rózsás. Balsa fu. a Tisza partján 1378 l., ref. és óhitü templommal, révvel és halászattal. Szabolcs fu. a Tisza m. 628 l., ref. templommal, sok dohánynyal, hires dinnyével és halászattal. I. László királyunk 1097-ben itt országgyülést tartott. A falun kivül egy tó mellett láthatók hajdani erős földvárának maradványai. Határában Kisfalud nevü puszta van. Timár fu. 1133 lakossal s termékeny határral. Kenézlő (v. Kenyizlő) fu. a Tisza m. 1051 l., ref. és óhitü templommal s dohány és dinnyetermesztéssel. Zalkod fu. a Tisza m. Tokaj szomszédjában 392 l. Viss fu. a Tisza m. 698 lakossal, ref. templommal s roppant sok náddal és szénával. Rakamaz fu. Tokaj szomszédjában a Takta f. és a tiszai vasut m. 2914 l., kath. tem-

plommal, postahivatallal, vasúti állomással s nagy dohánytermesztéssel. Szép időben gyönyörü kilátás nyilik innen a tokaji hegyre, valamint a Hegyalja nagy részére. Nagyfalu fu. 1051 l., ref. templommal, nagy és igen termékeny határral, buza, dohány, kukoricza és gyümölcstermesztéssel, jelentékeny marha- és juhtenyésztéssel s olajmalmokkal. Tisza-Eszlár fu. a Tisza m. 2147 l., óhitü és kath. templommal, postahivatallal, s nagy buza, kukoriczatermesztés és baromtenyésztéssel. Tisza-Ladány fu. a Tisza jobbpartján 913 l., ref. templommal s termékeny nagy határral. **Tisza-Lök** mvs. a Tisza m. 3436 l., ref., kath. és zsidó templommal, postahivatallal, révvel, halászattal, nagy buza, kukoricza és dohánytermesztéssel. Tisza-Bűd fu. a Tisza mellett 1557 l., óhitü templommal, mezőgazdasággal és baromtenyésztéssel. A lakosok a Tisza posványaiban tömérdek nádat vágnak. Báj fu. a Tisza jobb partján, a Taktaközön 500 l., ref. templommal, kastélylyal és marhatenyésztéssel. Pthrügy fu. 964 l., ref. templommal s termékeny nagy határral. Tisza-Dada fu. a Tisza m. 2398 l., ref. és óhitü templommal, kastélylyal, postahivatallal s termékeny nagy határral, melyben Rázon nevü nagy puszta van. Buzájával, kukoriczájával s marhájával kereskedik. Dohánya is sok és jó terem. **Tisza-Dob** mvs. a Tisza m. 3010 l., ref. templommal, postahivatallal, révvel s fenyőfa, deszka- és zsindelykereskedéssel. Roppant rétségei mellett buza- és kukoriczatermő földje is sok van. Marhát, juhot, sertést sokat tenyészt. Büd-Szt.-Mihály fu. 5966 lakossal, ref. és kath. templommal, postahivatallal, kastélylyal s roppant és gazdag határral, melyben sok buza terem. A lakosok sok kenyeret hordanak a tokaji piaczra. **Polgár** nagy mvs. a Tisza partján 6892 l., kath. templommal, postahivatallal, hajóállomással, épületfakereskedéssel, halászattal s közel 6 □ mfldnyi határral, melyben mindenféle gabnanemü bőven terem s tömérdek ló, barom, juh és sertés tenyészik. Vásárait (buza és barom kedveért) messze földről látogatják. Ide tartozó népes puszták: Szent-Margita, Tikos, Borockás és Kapros. Polgáron alul a Tisza megint egy nagy szép szigetet képez, mely egész Csege határáig ér. Csobaj fu. a Taktaközön 729 l., ref. templommal s buza, kukoriczatermesztéssel. Tardos fu, a Tisza m. 579 l., kath. templommal s termékeny nagy határral. A megye belső és felső részében vannak még: Eperjeske fu. 845 ref. l., s öt kastélylyal. Dóghe fu. 1239 l., ref. templommal s termékeny nagy határral, Laskod fu. 621 l., ref. templommal s dohány- és zöldségtermesztéssel.

6. **Hajdumegye** Borsod, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Békés, Bihar és Szabolcs megyék között fekszik. Ezt a megyét is az 1876. XXXIII. t. cz. alakitotta oly formán, hogy a volt Hajdukerületet megtoldotta egyfelől Szabolcsmegye nádudvari alsó és középjárásának egy részével, (Csege, Balmaz-Ujváros, Téglás, Egyek, Nádudvar, Püspök-Ladány, Szováth, Tetétlen és Földes községek), másfelől Biharmegye három községével (Kaba, Mike-Pércs, Sámson) meg Debreczen sz. kir. várossal s illetőleg ennek határából Józsa-Szent-György nevü pusztával, s ezen uj területet Hajdumegye név alatt a megyék sorába iktatta. A »nemes Hajdukerület« kiváltságait és területét Bocskay István erdélyi fejedelemtől kapta s ily minőségben II. Mátyás király által megmegerősitve egy főkapitány alatt állott. Az 1848-ki képviseleti alkotmány ezen kerületre is módositólag hatott némileg, de kiváltságos viszonyait csak a fent idézett törvény szüntette meg teljesen. Az uj megye kiterjedését és népességének számát ma még csak hozzávetőleg állapithatjuk meg. A volt Hajdukerület ugyanis az 1870-ki adatok szerint 17 □ mfldnyi területtel s 62,914 lakossal birt, a hozzá kapcsolt községek összes területét s népességének számát pedig mintegy 40 □ mfldre s 100 ezer lélekre lehet tenni. E szerint az egész megye körülbelül 57—60 □ mfldet s 162—164 ezer lakost foglalhat magában.

Hajdumegye felszine általában sikság csaknem minden emelkedés és mélyedés nélkül. Földje mindenütt igen termékeny fekete föld, kivévén az ész.-keleti részét (Hadház, Vámos-Pércs), mely homokos talaju s nem oly gazdag, mint a többi rész. Kárpótlásul azonban itt vannak a megye legnagyobb erdőségei, mig a többi rész fában szükölködik. Vizei: a Tisza, mely azonban csak a nyugoti határt érinti egy darabon, továbbá a jelentéktelen s csak időszaki folyással biró Hortobágy a hasonnevü nagy pusztaságon, a megye nyugoti felében, s a szintén jelentéktelen Berettyó, nehány folyás nélküli ér (Kösely, Kadarcs), még több

apró tó és mocsár. Éghajlata száraz meleg kevés esőjárással; az egészségre nézve csak a mocsárosabb helyeken nem kedvező. Fő termékei: búza, kukorica, dohány dinnye és gyümölcs (kerti szőlő is sok). Állattenyésztése igen virágzó. Legtöbbet tenyésztenek szarvasmarhát, lovat, sertést és juhot. Némely mocsáros helyeken tetemes mennyiségü sziksót sepernek. Az ipar tekintetében itt főleg csak Debrecen érdemel említést. Kereskedése kivált marhával és terményekkel igen jelentékeny. Útjai nem dícsérhetők; de vasutjai annál fontosabbak. A vizi közlekedés csakhogy épen érinti a megyét. A lakosok csaknem kizárólag tiszta magyarok, izmos, szép alakú emberek. Vallásra nézve legtöbben vannak reformátusok, ezek után pedig a görög-katholikusok; a r.-katholikusok, zsidók és egyéb felekezetüek száma igen csekély. Községeinek számát tekintve Hajdumegye az utolsó helyet foglalja el az országban; mert egy sz. kir. városon, 14 mvároson kivül csupán négy falu van itt; de annál nagyobb aztán a puszták és tanyák száma, melyek a községek határait általában nagy számmal lepik el s némelyik magában véve is több földdel és több lakossal bir, mint igen sok felföldi falu. A megye székhelye Debrecen, (A volt Hajdu kerület székhelye Böszörmény volt.) Hajdumegye községei a következők:

Debrecen sz. kir. város, a megye és a tiszántuli ref. püspök székhelye a tiszai és észak-keleti vasut csatlakozási pontján, Budapesttől keletre s mintegy 25 mfldnyire 46111 tősgyökeres magyar lakossal, kik legnagyobb részt reformátusok. A hosszas kerekded alakban épült város ó- és uj részből áll. Az óvárost régebben széles árok vette körül s belé 8 kapu vezetett. Ma a régi és uj részek egészen összevannak olvadva. A belváros általában igen csinos, szép épületekkel, tágas és kövezett utcákkal. A külső részek inkább falusi tekintetüek. Éjjel az egész város gázzal van világitva. Emlitendőbb épületei: a két tornyu ref. templom s mellette a közelebb csinosan kiépitett ref. kollegium (főgymnasiummal, theologiai és jogi akadémiával), mely egyike az ország legtekintélyesebb s leggazdagabb tanintézeteinek, könyvtára, különféle gyüjteményei és növénykertje nagyon jelentékenyek és jó karban tartatnak, továbbá a kis ref., a kath., luth. és zsidó templomok, a piaristák zárdája és gymnasiuma, a megyeház, városház, a szép s állandó szinház, a »Tiszabank« palotája, az »István gőzmalom gyönyörü kerttel, s egyéb középületek és úri lakok, czukor- és szeszgyárak. A kollégium háta mögött van Csokonai V. Mihály születése háza, előtte pedig egy honvéd-emlékszobor és ugyancsak Csokonai álló szobra (21' m.) diszlik az u. n. Emlékkertben, mely diszes kert a nagy templom és a kollegium közötti tért foglalja el. Mindkét szobor igen szép kivitelü s valóban diszére válik a hazai művészetnek. Egyéb nevezetességei még a városnak: egy ref. tanitó képző s egy felsőbb nőnevelő intézet (szintén ref.), felsőbb gazdasági iskola (földmivelési iskolával kapcsolatban), kereskedelmi és polgári iskolák, több helyi hirlap, városi könyvnyomda, két könyvkereskedés, több müvelődési társas kör, kisdedóvó intézetek, árva- és szegénygápoló házak, két korház, kaszárnya stb. Van kereskedelmi és iparkamarája népbankja, 2 takarékpénztára, kir. törvényszéke, s járásbirósági, van itt továbbá egy fiók-bank (az osztr. nemz. banké), pénzügyi igazgatóság, fővámhivatal, dohánybeváltó és sóhivatal, kataszteri felügyelőség, fémjelző hivatal, gazdasági egyesület, táviró igazgatóság, katonai ezredparancsnokság (39. sz. gyalogezred), honvéd zászlóalj törzsállomás (46. sz.), honvéd tiszti iskola, sok előkelő kereskedés stb. Debrecen lakossága főleg mezei gazdálkodással és baromtenyésztéssel foglalkozik, de ipara és kereskedelme is igen élénk. Az itt üzött iparágak között emlitendőbbek: a szappanfőzés-bőrcserzés, salétromfőzés, csizma-, bunda-, szür-, fésü-, cseréppipa-, csontszopóka-, kulacs-, durva gyapju kelme-, pokróc-, guba-, lószerszám-, edény- stb. készités. Hentesei hires kolbászt és sódart készitenek, asszonyai hires kenyeret sütnek. 17 négyszög mfldet haladó roppant határa részben homokos, részben agyagos, de általában igen termékeny kivévén néhány mocsáros és semlyékes, de az egészhez képest jelentéktelen vidékét, melyek azonban sok sziksót szolgáltatnak. A várost egyfelől terjedelmes kerti szőlők környezik, melyekben igen sok gyönge bor és gyümölcs terem, másfelől nyilt róna és az u. n. »Nagy erdő« övezi, melyben fürdő és mulató helyek vannak. Jó részt ezen erdőből látják el magukat a lakosok ivó vizzel, noha a városban bent is több jó (ártézi) kút van. A mezei gazdálkodás főleg búza-, kukorica-, dohány-, repcze- és dinnyetermesztéssel foglalkozik; de nagymérvü itt a ló-, szarmasmarha-, ser-

tés- és juhtenyésztés is. Kereskedelmének főcikkei a mezei terményeken és állatokon kivül a szalonna, zsir, fagygyú, tülök, lószőr, szappan és kolbász. Vásárai nagyok es igen fontosak. 1849-ben a Pestről kiszorult országgyülés itt folytatta munkálkodását. Ugyanez év aug. 2-án nagy ütközet volt itt Nagy Sándor és a muszkák között. Debrecen határát számos tanya és puszta élénkiti, ez utóbbiak közt emlitendőbbek: Guth, Fancsika, Pac, Savóskút, Haláp (vasuti állomás az ész.-kel. vasút m.), Bánk, Nagy-Csere, Monostor, Apafája, Pallag, Elep, Kis- és Nagy-Hegyes, Zám, Zelemér (nagy eperfa-ültetvénynyel és selymértenyésztéssel), Hortobágy (nagy gulyákkal s ménesekkel), Máta, Ohat, Macs, Malomzug, Vajdalapos, Fertő (szikósepréssel). Kis- és Nagy-Álomzug, Lengyellapos, Kösüszeg, Fegyvernek, Ondód, Szepes, Ebes, Boldogasszonyfalva és Veker. **Hadház** rendezett tanácsu vs. Debrecentől északra a tiszai vasut m. 7024 l., ref. templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s nagy határral, melyben nagy erdő, sok kerti szőlő és több tanya és puszta van. Legnagyobb pusztái Monostor, Pallag és Poroszló. Lakosai sok buzát, kukoricát és gyümölcsöt termesztenek, marhát, juhot és disznót tenyésztenek. **Téglás** mvs. a tiszai vasut m. 1679 l., ref. templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral. Van egy csinos kastélya. Sámson fu. Hadház szomszédjában 4311 l., ref. templommal s postahivatallal. Lakosai roppant sok dinnyét s dohányt termesztenek. **Vámos-Pércs** mvs. a debrecen-szatmári vasút m., 3000 l., ref. templommal, posta- és távíró hivatallal. Határa homokos s itt-ott mocsáros, de jól mivelhető. Van nagy erdeje, sok kerti szőlője, rozs-, kukorica-, dohány- és dinnyetermesztése, de legfontosabb zöldségtermesztése, melyből az egész lakosság sok pénzt vesz be. Debrecent jóformán V.-Pércs látja el zöldséggel. Nagyban üzik ezen kivül az apró-marha- és sertéstenyésztést is. Egy □ mfldet haladó határában sok tanya és két nagy puszta (Nagy- és Kis-Fülöp) van. Mike-Pércs fu. Debrecentől délre 1727 l., ref. templommal, búza-, kukorica-, dohány- és dinnyetermesztéssel. **Hajdu-Szoboszló** rendezett tanácsu vs. Debreczentől délnyugatra, a tiszai vasut m. 12,269 l., ref. templommal ref. kisgymnasiummal, kir. járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal. Közel négy □ mfldnyi határa igen termékeny s tömérdek búzát, kukoricát, dohányt, dinnyét és gyümölcsöt szolgáltat. Kerti szőlője is sok van. Barom- és sertéstenyésztése igen jelentékeny. Határában sok tanya és egy népes puszta (Köteles) van. **Kaba** mvs. az előbbitől délnyugotra, a tiszai vasút m. 5745 l., ref. és zsidó templommal, posta- és táviróhivatallal. Másfél □ mfldet haladó szép határában sok buzát, kukoricát, dohányt dinnyét stb. termesztenek s barmot tenyésztenek. Ennek is sok tanyája és két nagy pusztája (Kis-Kaba és Dögös) van. Szováth fu. az előbbitől keletre 3011 l., ref. templommal s nagy határral, melyben hires káposztát termesztenek. Tététlen fu. az előbbitől dél-nyugotra 2071 l., ref. templommal s virágzó marha- és juhtenyésztéssel. Földes fu. az előbbi szomszédjában 4549 l., reform. templommal, postahivatallal s igen termékeny nagy határral, melyben Szt-Miklós nevü népes puszta van. **Püspök-Ladány** nagy mvs. a tiszai vasut m. s a nagyváradi szárnyvonal kiindulási pontján 7839 l., ref., r.-kath. és zsidó templommal, sok úri lakkal, nagy vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal. Három □ mfldet haladó termékeny határának nagy része a vallási alapitvány sajátja. Roppant sok búzát, kukoricát, repcét és dinnyét termeszt, kerti szőlője és gyümölcsöse is sok van; marha-, de főleg juhtenyésztése igen jelentékeny. Vásárai népesek. Határában sok tanya és népes puszták vannak, mint: Fejértó, Futakegyháza, Középhát, Makód, Medgyes, Hamvas és Szőkesziget. **Nádudvar** mvs. mocsáros vidéken, az előbbitől északra 7879 l., ref., óhitü és zsidó templommal, több csinos uri lakkal, postahivatallal s negyedfél □ mfldet haladó határral, melyben sok búzát, kukoricát s dohányt termesztenek s barmot és juhot tenyésztenek. A várost csaknem egészen kerti szőlők veszik körül, melyekben sok gyenge bor és nagy mennyiségü gyümölcs terem. Zöldségtermesztése is jelentékeny. Határában sok tanya van. Egyek fu. a Tisza m. 3318 l., kath. templommal s postahivatallal. Nagy határában sok búzát, kukoricát s dohányt termesztenek s virágzó szarvasmarha- és sertéstenyésztést üznek. Van réve, épületfakereskedése és halászata is. Nagyobb pusztái: Pongrác, Ohat és Kis-Szoboszló. Csege fu. a Tisza m. 3107 l., ref. templommal,

postahivatallal, révvel, halászattal s termékeny nagy határral, melyben nagy barom-, juh- és sertéstenyésztést üznek. Ide tartozó népes puszták: Cserepes, Kecskés, Kettős, Nagymajor, Sarkad és Szilágy. **Balmaz-Újváros** mvs. Csege és Debrecen közt, a Kadarcs vize m. 9481 magyar és német (reform.) l., magyar és német reform., r. kath. és zsidó templommal, postahivatallal és öt □ mfldnyi termékeny határral, melyben a nagy számmal levő tanyákon kivül Andrásháza, Kis- és Nagy-Bakoc, Boca, Cserepes, Görögtanya, Kis- és Nagy-Hort, Jenőháza, Kiskapus, Kiserdő, Kecskés, Mélykut, Nagy-Hát, Pallagráta, Paprét, Sebesér, Sinai, Sarkad, Kis- és Nagy-Szegi, Ujkert, Virágoskút és Vokonya nevü nagyobb puszták vannak. Búza-, kukorica-, dohány- és gyümölcstermesztésén kivül nagy szarvasmarha- és juhtenyésztést üz. Vásárai népesek. **Hajdu-Böszörmény** rendezett tanácsu vs. Debrecentől ész.-nyugotra 19,208 l,. két ref. s egy óhitü templommal, a volt Hajdukerület házával, kir. törvényszékkel, járásbirósággal, ref. algymnasiummal, takarékpénztárral, posta- és táviróhivatallal s közel hat □ mfldnyi termékeny határral, melyben nagy mennyiségü buzát, kukoricát, dinnyét, zöldséget és gyümölcsöt termesztenek, szarvasmarhát, juhot, és disznót tenyésztenek. Ide tartozó népes puszták: Depauli, Kis- és Nagy-Zelemér és Vid pusztа egy része. Ezelőtt e város volt a Hajdukerület székhelye. Vásárait messzeföldről látogatják. **Hajdu-Dorog** mvs. Böszörménytől északra 8216 l., óhitü, r. kath. és ref. templommal (az ó-hitü magyarok itt vannak legnagyobb számmal), postahivatallal s másfél □ mfldet haladó termékeny határral, melyben sok buzát, kukoricát, dohányt stb. termesztenek s nagy baromtenyésztést üznek. **Hajdu-Nánás** mvs. az előbbitől nyugotra 13,198 l., nagy ref. templommal, ref. algymnasiummal, felsőbb leányiskolával, járásbirósággal s közel ötödfél □ mfldnyi igen termékeny határral, melyben tömérdek gabnanemüt, kukoricát, dohányt, dinnyét, zöldséget stb. termesztenek s nagy mennyiségü szarvasmarhát, juhot és sertést tenyésztenek. A város körött terjedelmes szőlőskertek vannak, melyekben sok gyönge bor és gyümölcs terem. Számos tanyáján kivül van egy népes pusztája, Tedej, valamint a Vid nevü nagy puszta egy része is ide tartozik. Vásárai ennek is jelentékenyek. Határának nyugoti részén sok nádas és egy régi rom van.

7. **Biharmegye** Hajdu, Szabolcs és Szilágymegyéktől délre terül mintegy 170—172 □ mfldön s közel 500 ezer lakossal. Ennek előtte 192½□ mfldnyi területtel s 555,337 lakossal birt, de a területrendező törvény ezen is módositást ejtett, a mennyiben Kaba, Mike-Pércs és Sámson nevü községeit, továbbá Debrecent (és Józsa-Szent-György nevü nagy pusztáját) Hajdu megyéhez csatolta, s a csonkitásért ide csupán Sáp és Ér-Kenéz szabolcsmegyei községeket adta, mi területben jó ½□ mfldnyi, népességben pedig 1942 léleknyi gyarapodást tesz a vesztett 20½□ mfldnyi s 57894 léleknyi veszteséggel szemben. A megye felszine a székelyhid- nagyvárad- feketetóti vonaltól nyugotra általában rónaság, s ez a megye nagyobb fele, az emlitett vonaltól keletre fekvő részét ellenben kisebb-nagyobb hegyek ágazzák be, melyek közül a nagyobbak, u. m. a Réz- és Biharhegyek Szilágymegyétől s illetőleg a Királyhágón tuli kerülettől választják el a megyét, a kisebbek pedig mindnyájan ezek nyulványai s általában nyugotnak és délnyugotnak nyiló völgyeket zárnak közre. A határhegyekben nevezetes pont a Királyhágó, mely egy részről az emlitett két nagyobb hegyláncolatot köti össze, másrészről pedig fontos átjárót képez Bihar- és Kolozsmegyék között. E bérceket általában erdőségek (tö'gy, bükk, cser) boritják, belsejök pedig gazdag érc- és kőbányákat tartalmaz. Az alacsonyabb hegyek közül legnevezetesebbek a Szatmártól induló érmelléki bortermő hegyek a Sebes-Kőröstől északra, bár az attól délre eső Mogara s alább a belényesi stb. hegyek is bővelkednek borban, gyümölcsben és fában egyiránt. Vizei: az Er, Berettyó, Sebes- és Fekete-Körös, Korhány, Tőz, Hollód és Pece. A Berettyó és Sebes-Körös képezik a megye délnyugoti részén a 7 □ mfldet elfoglaló Sárrétet, melynek azonban csak egy része esik ide. A Berettyót a Sebes-Körössel egy csatorna köti össze (Bakonyszegtől Szeghalomig). Tó és mocsár is sok van a rónaságon, de mindannyian aprók és szikesek. Belőlük és környékükből sok sziksót nyernek és sok nádat, kákát vágnak. Éghajlata nyugaton alföldi, a hegyes részeken jóval hüvösebb és nedvesebb, általá-

nosságban különben egészségesnek mondható ; a Fekete-Körös forrásvidékén azonban sok ember szenved golyvában. A lakosságnak nagyobb része (54,16%) igen szép fajtáju magyarság, a többi nagyobbára oláh és kevés sváb. A magyar elem inkább a sik földön s az alacsony hegyes tájokon lakik, mig az oláhság legnagyobb részt a magasabb hegységeket s azok keskeny völgyeit lakja. Vallásra nézve legtöbben vannak reformátusok (közel 300 ezer), aztán a n.-egy.-óhitüek, de szintén jelentékeny számmal vannak r. katholikusok és egy.-óhitüek is. Biharmegye földje általában igen termékeny, csakhogy a rónaság e részben jóval dúsabb, mint a hegyes tájak. Főbb termékei : tömérdek búza és kukorica (amaz kiválóbban a magyarok, emez az oláhok főeledele), árpa, zab, köles, dohány (félegyházi, ártándi, tarjáni), dinnye, konyhai zöldség, hüvelyes és olajos növények (tömérdek napra forgó), len, kender, bor (nagy mennyiségben) és gyümölcs, kivált pedig szilva. Fában a hegyes vidékek bővölködnek, de a sik föld szüköt lát. Az erdőségek makkban igen gazdagok. Az állattenyésztés különösebben szarvasmarhát és sertést mutat föl sokat. Vadjai közt legtöbb a nyul, farkas, borz és öz, de a medve, szarvas és vaddisznó sem ritkaság a nagyobb erdőségekben. A mocsáros vidékeket sok túzok, gém, kócsag, daru és vadkacsa látogatja ; a folyók pedig halés rákban eléggé bővölködnek. Ásványországa ezüstöt, ólmot, vasat, márványt, mészkövet, sziksót, fazekas agyagot, sőt malomkövet és kőszenet is szolgáltat. A Fekete-Körös homokjából néhol aranyat mosnak. Ásványos vizekben Bihar nem gazdag, de van több jó vasas, meleg és sós forrása. Ipara aránylag csekély. A kézmüipar leginkább famunkákat (faedényeket, szekereket, szerszámokat, hordókat stb.) továbbá szappant, gubát, durva posztót és pokrócot, cseréppipát és edényt stb. szolgáltat, mig a gyáripar főleg vasat, padló-kockát, papirost, üveget és cukrot termel. Kereskedelme élénk. Vasutjainak középpontja Nagy-Várad, itt érvén össze az alföldi, tiszai és a keleti vasut. Országutjai elég jók. Van e megyében 1 sz. kir. vs., 494 önálló és 270 kapcsolt község és puszta. A megye fő- és székhelye Nagy-Várad. Emlitendőbb helységek e megyében :

Nagy-Várad igen csinos sz. kir. vs., a megye, egy r. kath. s egy egyesült óhitü püspök székhelye a Sebeskörös két partján, a Körösvölgy torkolatában s a megyebeli három vasút csomópontján 28,700 magyar, német s oláh l. s Várad-Olaszi, Várad-Velence és Várad-Váralja városrészekkel. Nagy-Várad egyike az ország legszebb s legfontosabb vidéki városainak. Szép utczáit és téreit diszes köz- és magánépületek szegélyezik és gázzal világitják. Van itt 16 r. kath. templom, melyek közt legkitünőbb a székesegyház, továbbá 2 ref om., 2 nem egyesült s egy egyesült óhitü, 1 lutheranus és egy zsidó templom, aztán megyeház, városház, két püspöki palota (a r. kath. a nagyobbszerü diszes kerttel és gyüjteményekkel), több káptalani épület, több kórház, két zárda (az Orsolya-apácáké leánynevelő intézettel, s az irgalmasoké), több gyár, kaszárnya s nagyszerü vasuti állomásház. Intézetei : a kir. jogi akadémia, r. kath. papi seminarium és gymnasium, egyesült óhitü gymnasium, reform. kis gymnasium, két tanitóképző intézet, r. kath. és egyesült óhitü papápoló intézet, katonai iskola, reáliskola, árvaház, könyvnyomda, különféle pénzintézetek és müvelődési társaságok stb. Vannak helyi hirlapjai, könyvkereskedései s számos hivatalai, mint : fémjelző, állam-épitészeti, só- és dohányhivatal, postaigazgatóság, kir. törvényszék, járásbiróság, adóhivatal, katonai ezredparancsnokság, honvéd (10. sz) zászlóalji törzsállomás stb. A lakosok főleg iparral és kereskedelemmel foglalkoznak, de szőlő- és földmivelése is jelentékeny. Nagy vásárait messze földről látogatják, heti vásárai is élénkek. Közelében meleg forrásu szép fürdő (Püspökfürdő) van, mely a váradiaknak kedvelt nyári mulató helye. Hajdan nagy erősség volt. Sánccal keritett régi vára ma fogházul szolgál. A város környéke igen kies. Nagy-Váradról kiindulva, a Körösvölgyön először is Fugyi-Vásárhelyre jutunk. Ez hegyoldalon épült falu 944 l., ref. templommal s bor- és gabnatermesztéssel. Fugyi fu. 524 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal s bortermesztéssel. Hodos, kis fu. a vasút és Körös m. bor- és gyümölcstermesztéssel. **Mező-Telegd** mvs. a várad-kolozsvári vasut s a Sebes-Körös m. 1755. magyar s oláh l., ref., kath. és zsidó templommal, táviró- és postahivatallal s vasuti állomással. Lakosai jó bort termesztenek, hires cserépedényt készitenek s azzal kereskednek. Örvénd fu. a vasut és Sebes-Körös m. 905 magyar l., ref. templommal s termékeny nagy határral,

melyben Talkus nevü népes puszta van. Alsó-Lugos fu. a vasut és a Körös m. 883 oláh s magyar l., oláh templommal és sertéstenyésztéssel. Felső-Lugos fu. az előbbitől északra 787 oláh s magyar l., oláh templommal, Polyána nevü pusztával s tetemes nagy határral. **Élesd** mvs. a vasut és a Körös m. 1300 magyar l., ref. és kath. templommal, vasuti állomással, k. járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatallal. Sok szilvát termeszt. Közelében láthatók egy magas kőszál tetején Sólyomkő régi várnak romjai (egy kápolnával s a Batthyányi grófok sirboltjával). Gégény falu a vasut és a Körös m. 107 oláh lakos s oláh templommal. Kis-Báród fu. a Körös m. 586 oláh lakos s kukorica termesztéssel. **Nagy-Báród** mvs. a vasut és a Körös m. 1398 oláh s magyar lakos, oláh és zsidó templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal. Hegyeiben arany s több másféle érc található. Heti vásárai élénkek. (N.-Báród vidéke ez előtt külön »báródsági nemes kerület« volt s ily cimen saját főkapitánya alatt egész 1848-ig fenn állott.) **Feketető** mvs. a Királyhágó alatt a vasut és a Sebes-Körös m. 1806 oláh s magyar l., oláh templommal, vasuti állomással s igen nagy határral, melynek nagy részét erdőség boritja. Van két nagy pusztája, u. m. Vaka és Dalom sertés- és juhtenyésztéssel. A vasut kiépülte előtt fontos állomása volt e mvs. a Kolozsvár és Nagy-Várad közt közlekedett posta- és társaskocsiknak. Almasze g fu. aRáchegy alatt 543 l. és üveghutával. Cigányfalva fu. Örvéndtől északra 419 oláh l. s gyümölcstermesztéssel. Puszta-Ujlak fu. a Körös m. 620 magyar l., ref. templommal, gabna- és bortermesztéssel. Siter hegyen fekvő fu. 1012 l., ref. templommal, kastélylyal, gyümölcs- és gesztenyetermesztéssel. **Csatár** mvs. N.-Váradtól északra 1271 magyar l., ref. és kath. templommal, cserépedénykészitéssel s nagy határral, mely sok buzát s bort terem. Borát már az érmellékihez számitják. **Bihar** mvs. az előbbitől nyugotra 2501 magyar l., ref. és kath. templommal, postahivatallal s bor- és búzatermesztéssel. Régi várának, melytől e megye nevét kölcsönzé, ma csak omladékai láthatók. Nagy határában Komócsó és Régeny nevü puszták vannak. Pap-Tamási fu. 904 magyar l., ref. templommal s termékeny nagy határral, melyben Benke, Kis-Ujfalu és Szigethi nevü puszták vannak. **Szalárd** mvs. a Berettyó m. 2041 magyar l., ref. templommal, több csinos úri lakkal, postahivatallal és sok malommal. Van jeles savanyúvizforrása, csinos fürdője s Adorján nevü népes pusztája. Jákó-Hodos fu. a Berettyó egyik nagyobb mocsárja m. 970 magyar l., ref. templommal, juhtenyésztéssel és Süveged nevü pusztával. Lakosai tömérdek rákot fognak és szállitanak a közeli piacokra. Kis-Tótfalu fu. 305 oláh l. Hagy-Tótfalu fu. 1055 oláh s magyar l., oláh és ref. templommal s jó határral. Hagymádfalva, fu. 745 oláh s magyar l., oláh templommal s gyümölcstermesztéssel. Szarkó fu. 212 oláh l. Farnos fu. a Berettyó nagy mocsárja m. 369 oláh l. Sárszeg fu. 409 oláh l. s kukoricatermesztéssel, Alsó- és Felső-Derna szomszédos oláh faluk, előbbi 561, utóbbi 289 l. Alsó-Dernán padlókoczka-gyár van. Bodonospatak fu. az előbbiektől keletre, 576 magyar s tót l., kath. templommal s földszurokbányával. Papfalva fu. 607 oláh l., postahivatallal s jelentékeny határral. Bisztra-Újfalu oláh fu. 299 l. s mészkőbányával. **Széplak** mvs. a Szilágy megye felőli határon, a Rézhegy alatt 1708 magyar l., ref., kath., oláh és zsidó templommal, postahivatallal s nagy határral, melyben sok erdő, ásványos forrás és bánya van. Szálodobágy fu. 486 oláh s magyar l. s ásványos vizzel. Terje fu. Derna szomszédjában 707 oláh l. és sertéstenyésztéssel. **Micske** mvs. 1220 magyar l., ref. és kath. templommal, járásbirósággal, postahivatallal, jó borral és sok gyümölcsel. Van egy Sánc nevü nagy pusztája. Szent-Lázár fu. 497 l. s oláh templommal. **Szent-Jób** (v. Sz.-Jobb, hajdan Sz.-Jogh) mvs. a Berettyó m. 1314 magyar l., r.kath. és ref. templommal, postahivatallal, jó borral s egy hajdani apátság romjaival. Hajdan nevezetes vára vo't a Berettyó ingoványai közt. Kohány fu. a Berettyó m. 161 magyar s oláh l. Déda fu. a Berettyó m. 281 oláh l s bortermesztéssel. **Margita** mvs. a Berettyó m. 3983 magyar l., ref. és kath templommal, kir. járásbirósággal, adó- és postahivatallal, kastélylyal, jó borral és hires baromvásárokkal. Vajda fu. közel a Berettyóhoz 723 magyar ref. l., két kastélylyal s jó borral. Félegyháza fu. az előbbi szomszédjában 1462 magyar ref. l., s postahivatallal. Nagy és termékeny határában Gyapoly, Kerekegyháza és

Kozmafalva (v. Szent-Kozma) nevü nagy puszták vannak. Hegyköz-Szent-Imre fu. a Berettyó m. 1147 magyar ref. l. s jeles érmelléki bortermesztéssel. **Ér-Diószeg** mvs. az Érmelléken 5774 magyar l., ref., kath., óhitü és zsidó templommal, postahivatallal s szép nagy határral, melyen jó dohányt, búzát, főleg pedig kitünő bakarbort termesztenek. Nagyszerü borászata és pinczéje van itt gr. Zichynek. Újabban egy állami vinczelléiskolát is állitottak e városban. Ide tartozó népes puszták: Szent-Egyed, Hertnek, Kis-Janka, Ferencmajor és Sárfő. Kis- és Nagy-Kágya magyar faluk, előbbi 303, utóbbi 288 l. s termékeny határral. Kóly fu. 783 magy. ref. l. s búzatermesztéssel. **Székelyhid** mvs. az Ér vize m. 3920 magyar l., ref., kath. és zsidó-templommal, kir. járásbirósággal, postahivatallal, kastélylyal, hires bortermesztéssel és nevezetes sertésvásárokkal. Székely Mózes itteni régi várának csak romjai vannak még meg. Tataros oláh fu. 1102 l. s nagy határral. Tóti magyar fu, 1124 l., ref. templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral. Ér-Olaszi (v. Sváb-Olaszi) fu. az Ér vize m. 627 magyar ref. l. s bortermesztéssel. Ér-Fancsika fu. 349 oláh l. Apát-Keresztúr fu. 400 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, s bortermesztéssel. Bogyoszló fu. 904 magyar ref. l., bor- és gyümölcstermesztéssel. Ótomány fu. az Ér vize m. 1006 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, búza-, dohány- és dinnyetermesztéssel s Buzarétzugaly, Horgas és Szent-Demeter nevü népes pusztákkal. **Szalacs** mvs. az Ér vize m. 3230 magyar l., ref. és r. kath. templommal s postahivatallal. Terem jó bora, sok nádja s jelentékeny szarvasmarha- és lótenyésztést üz. Nagy határában Kupoc és Értölgy nevü nagy pusztákkal. Ér-Adony fu. 761 magyar l., ref., kath. és óhitü templommal, postahivatallal s bortermesztéssel. Ér-Keserü fu. 1490 magyar l., ref. és kath. templommal s búzatermesztéssel. A határán átfutó Ér ingoványos partjain sok nád és sás terem. Vasad fu. 1153 magyar s oláh l. s termékeny határral. **Piskolt** mvs. közel az ész.-kel. vasúthoz 2240 magyar s oláh l., ref., oláh és zsidó templommal postahivatallal, gabonatermesztéssel s a Rhédeyek ősi kastélyával. **Ér-Mihályfalva** mvs. az ész.-kel. vasút m. 3574 magyar l., ref. és zsidó-templommal, nagy vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal s termékeny nagy határral. Ér-Semlyén fu. az előbbitől d.-nyugotra 2040 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, gabna-, dohány- és dinnyetermesztéssel. Ér-Kenéz fu. az előbbi közelében 865 magyar l., óhitü templommal, búza- és gabnatermesztéssel. Ez a község közelebb csatoltatott Biharhoz Szabolcs megyétől. Itt született Kazinczy Ferencz. Ér-Selind fu. 859 magyar ref. l. s búzatermesztéssel. Álmosd fu. 2020 l., ref. oláh és zsidó-templommal, postahivatallal, állami ménessel s gabnatermesztéssel. Kokad fu. 1072 magyar l., ref. és óhitü templommal s baromtenyésztéssel. **Nagy-Léta** mvs. Székelyhidtól nyugotra 5414 magyar l., ref. és óhitü templommal, postahivatallal, közel 2 □ mfdnyi termékeny határral s baromtenyésztéssel. Van két nagy pusztája, u. m. Cserecsákó és Cserekert. Vértes fu. 2054 magyar l., ref., óhitü és zsidó templommal, jó határral, melyben Reszege nevü nagy puszta van. Hosszú-Pályi fu. 2514 l., ref., kath. és óhitü templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral. Monostor-Pályi fu. 1623 l., ref. templommal s jó határral. Kis-Pércs fu. zöldségtermesztéssel. Sáránd (Bagó-) fu. 1437 l., ref. templommal, búza-, dohány- és dinnyetermesztéssel. Hajdu-Bagos fu. 1537 l., ref. templommal, gabnatermesztés- és baromtenyésztéssel. **Derecske** mvs. 7334 l., ref., kath. és zsidó templommal, ref. kis gymnasiummal, postahivatallal, járásbirósággal és adóhivatallal. Roppant határa igen termékeny és jól mivelt. Főbb termékei búza, dohány, kerti bor, de különösen tömérdek vöröshagyma. Baromtenyésztése is jelentékeny. Ide tartozó népes puszták: Ereszkedő, Kengyeles, Kocsilapos, Morgó, Musliczás, Pergelő és Sósvölgy. Tépe fu. 1120 magyar ref. l. s termékeny határral. Konyár fu. 2464 magyar l., ref. templommal, több sóstóval, fürdő intézettel s nagy határral. A lakosok sok sziksót sepernek. Esztár fu. a Berettyó m. 1565 l., ref. templommal, búza- és dohánytermesztéssel. Gáborján fu. a Berettyó m. 1478 l., ref. templommal s baromtenyésztéssel. Henczida fu. a Berettyó m. 2107 l., ref. templommal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyben Évakla, Gyürüszeg és Dombegyház nevü népes puszták vannak. Szent-Péterszeg fu. a Berettyó m. 1535 l., ref. templommal s baromtenyésztéssel. Nagy

határában Cserepesmajor nevü puszta van. **Berettyó-Újfalu** mvs. a Berettyó f. és a püspökladány-nagyváradi vasút m. 5760 l., ref. és zsidó-templommal, kir. járásbirósággal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s közel 2 □mfdnyi termékeny határral, melyben számos búza s kukoriczatermesztő és baromtenyésztő tanya és puszta van, mint: Herpály, Andaháza, Szent-Kozma, Kórógy és Kis-Andaháza. A Berettyó mentén sok nádat és kákát vágnak. **Kis-Marja** mvs. a Berettyó m., Nagy-Váradtól éjszakra 1961 l., ref. templommal, potahivatallal s baromtenyésztéssel. Pocsaj fu. az Ér torkolatánál 2752 magyar s oláh l., r. kath. s oláh templommal s nagy határral, melyben a lakosok sok szénát és nádat gyüjtenek, marhát és sertést tenyésztenek. Nagy-Kereki fu. az előbbitől délre 1623 l., ref. templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral, melyben Ádámi nevü népes puszta van. Nagy-Szántó fu. 733 magyar l., ref. és óhitü templommal s jó határral. **Püspöki** mvs. N.-Várad szomszédjában 2477 l., ref. és r. kath. templommal, búza-, kukoricza és zöldségtermesztéssel. Szent-András fu. a Körös m. 1097 magyar s oláh l., oláh templommal s nagy határral. Bors fu. a nagyváradi vasút m. 1238 l., ref. templommal, vasúti állomással és postahivatallal. Határában Kis- és Nagy-Zomlin nevü puszták vannak. Ártánd csinos fu. a nagyváradi vasút m. 862 l., ref. templommal s termékeny határral, melyben főleg sok jó dohány terem. Kis-Szántó fu. 494 l. s ref. templommal. Lakosai sok napraforgó-olajat ütnek. Pecze-Szent-Márton fu. a Pecze vize m. 247 magyar l., hőforrással és Félix nevü meleg fürdővel. Mező-Keresztes mvs. a nagyváradi vasút m. 2863 l., ref. templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal s termékeny nagy határral. Bedő fu. 583 l., óhitü templommal s baromtenyésztéssel. Bojt fu. 1276 l., ref. templommal, postahivatallal s termékeny határral. Mező-Peterd fu. a váradi vasút m. 714 l., óhitü és r. kath. templommal, vasúti állomással, postahivatallal s búza- és kukoriczatermesztéssel. Váncsod nagy falu közel a váradi vasúthoz 1700 l., ref. templommal, postahivatallal s igen termékeny határral, melyben Kaszmány nevü népes puszta és sok nagy tanya van. Berettyó-Sz.-Márton fu. a Berettyó m. 975 l., ref. és kath. templommal, nagy mezőgazdasággal s baromtenyésztéssel. Egy □mfdet haladó határában sok tanya és két nagy puszta (Szomajom és Dancsháza) van. Puszta-Told fu. 597 l., ref templommal, kertibor-, búza-, kukoricza- és dohánytermesztéssel. Határában Kis-Told és Simánd nevü puszták vannak. Bakonszeg (v. Bakonyszeg) fu. a Berettyó m. 1528 l., ref. templommal s termékeny nagy határral. Torda fu. a Berettyó m. 1481 l., ref. templommal, nagy dohány- és kukoriczatermesztéssel. Nagy-Sáp fu. a nagyváradi vasút m. 1077 l., reform. templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal s termékeny határral, mely főleg sok dohányt szolgáltat. Ez a község közelebb csatoltatott Bihar megyéhez. Nagy-Rábé fu. 2101 l., ref. templommal, postahivatallal, igen nagy és termékeny határral, mely sok búzát, kukoriczát s dohányt szolgáltat. A barom-, főleg juh- és sertéstenyésztés is jelentékeny. Ide tartozó népes puszták: Kis-Rábé, Réth-Sz.-Miklós és Nagyrét. A határ déli része már a berettyói sárrétbe esik. Dancsháza fu. 575 l., ref. templommal s dohánytermesztéssel. Bárand nagy fu. a nagyváradi vasut m. 3664 l., ref. és r. kath. templommal, vasuti állomással, postahivatallal s nagy dohánytermesztéssel. Udvari csinos fu. az előbbitől délre 3304 l., ref. templommal, postahivatallal s termékeny nagy határral. Szerep fu. 1372 l., ref. templommal, postahivatallal, búza-, kukoricza-, dohány- és dinnyetermesztéssel s baromtenyésztéssel. Szép nagy határában Csatály, Zodó (v. Bucsa), Hosszusziget, Kenyérsziget, Nagysziget, Kosárfertőhát és Ösvénytó nevü nagy puszták vannak. Nagy-Bajom fu. 3520 l., ref. templommal, posta- és táviróhivatallal s igen nagy (részben ingoványos) határral, mely sok búzát, kukoriczát, dohányt és napraforgót terem. Ide tartozik Kis-Bajom nevü népes puszta baromtenyésztéssel. A határ mocsáraiban sok teknősbéka tenyészik. Zsáka fu. közel a Berettyóhoz 2412 l., ref. és zsidó templommal s igen nagy határral. Furta fu. 1957 l., ref. és kath. templommal, postahivatallal, marha-, ló-, sertés- és juhtenyésztéssel. Van két nagy pusztája (Cserépgyár és Peres v. Papmegyer). Vekerd fu. az előbbitől délre 433 l., óhitü templommal s baromtenyésztéssel. Csökmő falu a Sárrétben 2693 l., ref. templommal, postahivatallal s igen nagy ingoványos, de ter-

mékeny határral, melyben Szöcsköd nevü nagy puszta és sok népes tanya van. Komádi nagy fu. a sebeskörösi sárrétben 4260 l., ref. és zsidó templommal, postahivatallal, barom-, ló-, juh- és sertéstenyésztéssel. Közel 3 □ mfdnyi határában két nagy puszta (Iráz és Kóty) és sok tanya van. Magyar-Homorog fu. 1242 l., ref. templommal s nagy és termékeny határral, melyen jelentékeny baromtenyésztést üznek. Jelentékeny puszták itt: Kenéz, Kis- és Nagy-Nyésta, Boldogasszonytelke, Kis- és Nagy-Tóti. A határ mocsáros részein sok nád és széna terem. Bereg-Böszörmény fu. közel a Sebeskörösshez 3265 l., ref. és zsidó templommal, postahivatallal, termékeny nagy határral s jelentékeny baromtenyésztéssel. Van egy jókora nagy erdeje, melynek nyugoti szélén áll egy, állitólag Kun László király korabeli csonkatorony. Ide tartozik a Csókás nevü népes puszta. Új-Palota fu 563 német l., kath. templommal s lótenyésztéssel. Körös-Tarján fu. a Sebes-Körös m. 1692 magyar s oláh l., r. kath. és óhitü templommal, postahivatallal, jelentékeny határral, dohánytermesztéssel s Besenyő, Mácsa és Mindszent nevü pusztákkal. Körösszeg fu. a Sebes-Körös m. 1058 többnyire oláh l., oláh templommal, jó határral s Csonkatorony és Prépostság nevü pusztákkal. Körösszeg-Apáti fu. a Sebes-Körös m. 1721 magyar l., ref. és óhitü templ., marha- és sertéstenyésztéssel, nagy határral s Körmösd nevü népes pusztával. Harsány fu. a Körös m. 1359 magyar l., ref. templommal s termékeny határral, melyen főleg sok káposztát termesztenek. Oláh-Szent-Miklós fu. 2305, többnyire oláh l., oláh templommal s baromtenyésztéssel. Ugra fu. a Körös m. 1940 magyar l., ref. templommal, postahivatallal s hires káposztatermesztéssel. Nagy határában Peterd, Peszere és Kis-Ugra nevü népes puszták vannak. Bikács fu. 1106 magyar, oláh és tót l., r. kath. és oláh templommal s jó határral. **Cséffa** mvs. az alföldi vasút m. 1245 oláh s magyar l., oláh templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal, marha- és juhtenyésztéssel s Püspök-Radvány nevü népes pusztával. Atyás fu. 798 magyar s oláh l., luth. templommal, kiterjedt határral és Tisza-Radvány nevü pusztával. Zsadány fu. közel a Köröshöz 1867 l., ref. templommal, postahivatallal, nagy határral, búzatermesztéssel s Bölcsi és Fancsika nevü pusztákkal. Okány fu. a Körös m. 2712 l., ref. templommal, postahivatallal s igen nagy és termékeny határral, melyen Varjas nevü nagy puszta van. Sarkad-Keresztúr fu. a Fekete-Körös m. 1540 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, postahivatallal s jó határral, melyben Győr, Jenő, Komlós, Herpá, Nyék, Romogy, Varsányhely, Veresgyürüs és Medgyes nevü puszták vannak. **Sarkad** mvs. a Fekete-Körös és az alföldi vasút m. 7383 magyar l., ref., kath. és zsidó templommal, czukorgyárral, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal, marha- és juhtenyésztéssel s 2 □ mfdnél nagyobb határral, melyben Remeteház, Lehelősi, Prépostősi, Báránka, Kapitányszállás és Varasdomb nevü jelentékeny puszták vannak. Kötegyán fu. a Fekete-Körös m. 2380 l., reform. templommal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyben Fiter nevü puszta van. Ant (v. Anth) fu. az előbbi szomszédjában 1114 l., reform. templommal s búza- és kukoriczatermesztéssel. Tamásda fu. 1413 magy. s oláh l., ref. és oláh templommal s termékeny nagy határral, melyben Keményfok nevü népes és baromtenyésztő puszta van. Illye fu. 1771 oláh s magyar l., oláh templommal, postahivatallal, búza-, kukoriczatermesztés- és baromtenyésztéssel. Nagy határában Csegőd nevü népes puszta van. **Nagy-Szalonta** mvs. a Fekete-Körös és az alföldi vasút m. 12,340 magy. l., két ref. s egy zsidó templommal, ref. algymnasiummal, kir. járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatallal, több olvasó körrel, vasuti állomással stb. Itt született Arany János. Közel 4 □ mfdnyi határa igen termékeny. Buzája s vérbélű görögdinnyéje sok terem. Sertéstenyésztése országszerte hires. Terményeivel élénk kereskedést üz. Ide tartoznak Atyás Erdőgyarak, Mezőgyarak, Barmod, N.-Orosi, Kölcsér, Andacs és Cserepes nevü népes puszták. Árpád fu. Szalontától d.-keletre 1454 magyar l., ref. templommal s termékeny szép határral. Fekete-Bátor fu. a Fekete-Körös m., a megye déli határán 1429 oláh s magyar l. s baromtenyésztéssel. Ide tartozik Új-Bátor nagy telep 770 magyar ref. lakossal s buzatermesztéssel. Fekete-Tót fu. amazoktól keletre a Fekete-Körös balpartján 1593 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal

s termékeny határral, melynek keleti oldalán már a hegyes vidék kezdődik. **Tenke** mvs. a Fekete-Körös m. szőlőhegyektől környezve. Van 2897 magyar lakosa, ref., kath. és zsidó temploma, kir. járásbirósága, adó- és postahivatala s jelentékeny nagy határa. Itt kezdődik az u. n. »Erdőhát«, mely az egész Körösvöl gyet magában foglalja s fájával a Körös melletti helységeket (egészen a Tiszáig) ellátja. Görbed fu. 1657 oláh s magyar l., oláh s kath. templommal s nagy határral. Tulka fu. Szalonta szomszédjában 2693 többnyire oláh l., oláh templommal, nagy határral s juh- és sertéstenyésztéssel. Madarász fu. 920 oláh l. s juh- és sertéstenyésztéssel. Oláh-Homorog fu. 1477 oláh l. s jó határral. Jánosda fu. 1659 oláh l. s nagy határral. Marciháza fu. 395 oláh s magyar l. Inánd fu. 494 oláh l., jó határral s Kistelek nevü pusztával. Nyárszeg fu. 764 oláh l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Gyapju fu. az alföldi vasut m. 1134 oláh s magyar l., vasuti állomással, nagy határral s Pankota, Méhes és Kis-Orosi nevü pusztákkal. Les (v. Less) fu. az alföldi vasut m. 831 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, vasuti állomással, postahivatallal s jelentékeny határral, melyben Magánlak nevü nagy puszta van. Kis- és Nagy-Ürögd oláh faluk, előbbi 564, utóbbi 851 l. Szaránd fu. 576 oláh l. és terjedelmes erdőséggel. Serges fu. 709 oláh l. és szénégetéssel. Izsópallaga oláh fu. 735 l. s baromtenyésztéssel. Fancsika oláh fu. 509 l. s nagy erdőséggel. Kalota fu. 738 oláh l. s szénégetéssel. Sonkolyos (v. Vár-Sonkolyos) fu. 954 oláh l. s juh- és sertéstenyésztéssel. Brátka fu. a várad-kolozsvári vasut m. 1173 oláh l. s posta- és táviróhivatallal. Dámos hegyek közt fekvő fu. 454 oláh l., nagy határral és sok erdővel. Kardó fu. N.-Váradtól délre 680 oláh l. s bortermesztéssel. Sályi fu. 650 magyar s oláh l., kik szenet égetnek, sertéssel és marhával kereskednek. Van r. kath. és oláh temploma. Harangmező fu. 761 oláh l. Drágcseke fu. 664 oláh l. Innen keletre magaslik a Magura bérctömeg. Miklós-Lazur fu. 628 oláh l. s bortermesztéssel. Székelytelek fu. 1033 többnyire oláh l., nagy határral, gabna- és kukoriczatermesztéssel. Hosszúaszó fu. 1472 oláh lakossal s bortermesztéssel. Rippa oláh fu. a Fekete-Körös m. 936 l. s baromtenyésztéssel. **Magyar-Cseke** mvs. a Magurától nyugotra 726 magyar s oláh lakossal, katholikus és oláh templommal, postahivatallal s igen nagy határral, mely erdős hegyeken terül el és sok gyümölcsöt, kivált szilvát terem. Nagy-Kerpest, völgyben fekvő fu. 523 oláh l. Rogoz oláh fu. 584 l. Hollód (v. Hidastelek) oláh fu. a hn. patak m. 530 oláh l. s postahivatallal. Bélrogoz oláh fu. 282 l. Ökrös fu. közel a Fekete-Köröshöz 1106 oláh l., postahivatallal s nagy határral, melyben Szuszág és Talmács nevü puszták vannak. Robogány (v. Lazur) oláh fu. egy szép völgyben 668 lakossal s postahivatallal. Preszáka fu. erdős hegyek közt 580 oláh l. Belényes-Örvényes fu. a Fekete-Körös m. 898 oláh l. s gyümölcstermesztéssel. Olcsa oláh fu. erdős hegyek közt 583 l., kik sok épületfát adnak el. Kórój oláh fu. 375 l. s baromtenyésztéssel. Krajova oláh fu. 635 l. s gyümölcstermesztéssel. Kislaka fu. a békési határral, melyben Telmegye nevü puszta van. **Bél** (v. Béél) mvs. 1470 oláh s magyar l., gör. e., gör. n. e. és kath. templommal, postahivatallal, nagy határral, üveghutával, sertéstenyésztéssel és Cseri nevü pusztával. Toplica-Kárand fu. az előbbitől d.-keletre 587 oláh l., kik sok zsindelyt s dongát készítenek. Van sok gyümölcse és ásványos vize. Kumányesd oláh fu. 281 l. s ásványos vizzel. Botfej (v. Botfő) oláh fu. 399 l. s nagy, erdős határral. Innen keletre esik a Pless-hegy. Poklusa oláh fu. 158 l. Bélfenyér fu. 1554 magyar l., r. kath. templommal s Búzásd nevü pusztával. Lakosai közt sok kerékgyártó van. Geszt (v. Fekete-Geszt) fu. 1496 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, kastélylyal s termékeny nagy határral, melyben Iklód, Szík, Begécs és Bogyoszlóháza nevü puszták vannak. Gross fu. 885 oláh l., s Vojvogyesd nevü pusztával. A falut dió- és cseresnyefás berkek övezik, a falun átfutó patak pedig több malmot és kallót hajt. Magyar-Gyanta és Oláh-Rohány egyesült faluk a Körös és Hollód f. m. 2245 magyar és oláh l., ref. és oláh templommal, jó sárga dinnyével és halászattal. Hagymás oláh fu. 676 l., kik faeszközöket készítenek, diót és cseresznyét termesztenek. Belényes-Ujlak, fu. a Fekete-Körös m. 1114 magyar s oláh l., ref. és oláh templommal, jelentékeny határral és halászattal. Fenes fu. kősziklás hegyek közt 1448 magyar s oláh l.,

ref. és oláh templommal, papirmalommal s igen nagy határral, melynek jó részét erdőség boritja. Pokola fu. 510 oláh l. Remete szép völgyben fekvő falu 1169 magyar s oláh l., reform. és oláh templommal, jókora határral, faüzlettel és ásványos vizzel. Lazúr-Szohodol fu. 1136 oláh l., nagy határral s szénégetéssel. Rossia oláh fu. az előbbitől északra 2018 l., nagy erdős határral, szénégetéssel. **Belényes** csinos mvs. a Fekete-Körös m., szép völgyben 3105 magyar s oláh l., ref., óhitü és kath. templomokkal s gör. n.-egyesült gymnasiummal. Van itt továbbá kir. törvényszék, járásbiróság, adó- és postahivatal. Szép itt a nagyváradi gör. n. egyesült püspök nyári palotája. Baromvásárai hiresek. Gyümölcse sok és jó terem. Határában egy hegyen láthatók a hajdani Bélavár omladékai. Kis-Belényes fu. 736 oláh l. s nagy, erdős határral. Burda fu. 369 oláh l. Nyégerfalu (v. Feketefalva) fu. a Körös m. 395 magyar s oláh l. s gyümölcstermesztéssel. Átellenben van ezzel a Fekete-Körös balpartján Tárkány csinos fu. 1070 magyar l., ref. templommal, gyümölcstermesztéssel s faüzlettel. Tatárfalva fu. a Fekete-Körös m. az előbbi szomszédjában 316 oláh l. Határában egy régi vár romjai láthatók. Dragonyesd oláh fu. 315 l. Szudrics oláh fu. a Körös m. 344 l. Köszvényes oláh fu. a Körös balpartján 891 l., kik többnyire bánya- és famunkások. Briheny oláh fu. a Körös m. 462 l. Petrilény-Zavojén oláh fu. a Körös m. 430 l. Petrósz fu. erdős bérczek között 944 oláh s német l., oláh templommal, nagy határral és vashámorokkal. Stej oláh fu. a Fekete-Körös m. 472 l., kik többnyire bányamunkások. Határ fu. a Fekete-Körös balpartján 351 oláh l. Briheny oláh fu. a megye déli részén 462 l. Sust oláh fu. a Fekete-Körös m. 371 l., kik szenet égetnek. **Vas-Kóh** mvs. a Fekete Körös m. 744 oláh, német és magyar l., óhitü és kath. templommal, járásbirósággal, postahivatallal, sok erdővel és hires vasgyárakkal. Vaskóh-Szohodol oláh fu. 787 l., kik leginkább bányászatból és szénégetésből élnek. Kalugyer oláh fu. a megye legdélibb szélén 916. l., erdős nagy határral s egy időszakonként dagadó forrással. Kristyor oláh fu. 1243 l., postahivatallal, nagy határral, ásványos forrásokkal és szénégetéssel. **Rézbánya** mvs. a Biharhegy aljában, kősziklás vidéken, 661 oláh s német l., oláh és r. kath. templommal, postahivatallal, réz-, vas- és ólombányákkal. Serbest oláh fu. előbbitől nyugotra 486 l. Kimp oláh fu. 755 l., vasbányával és márványtöréssel. Alsó- és Felső-Kimpány oláh faluk, előbbi 529, utóbbi 378 l. Papmező-Kimpány oláh fu. 621 l. és szénégetéssel. Fonácza fu. 576 oláh l. s hires csepegőkőbarlanggal.

8. **Békésmegye.** Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Hajdu- és Biharmegyéken alul terjed el az itt egyesülő Körösök mindkét partján. Kiterjedés és népesség tekintetében közelebb ez a megye is szenvedett némi változást a területrendező törvény folytán, mely az eddigi állapotok épségben hagyása mellett két községet és három pusztát csatolt ide, u. m. Sámson községet és Szőlős pusztát, Csongrád, Földvár községet és Székegyháza pusztát, Csanád, s végre Cséfán pusztát a volt Heves- és K.-Szolnok t. e. megyétől, minek következtében Békésm. mintegy $2^1/_8$ □ mfddel s közel 4 ezer lakossal gyarapodott. Eddigi területe ugyanis 59.49 □ mfld, népessége pedig 209,729 (1870. népszám.) lélek volt; mig jelenleg a megye területe mintegy 62 □ mfldre, népessége pedig 213—214 ezerre tehető. Békésmegye felszine általában rónaság, melynek sik egyenességét csak azon csekély magasságu dombsorok zavarják meg, melyek itt hajdanában hadi czélokból emeltettek. Vizei: a Sebes-, Fekete- és F.-Körös, melyek közül a két utóbbi Békés városánál egyesül; ezekhez járul a Berettyó folyó, mely a megyének jóformán csak keleti határát érinti s aztán a megye területére érve, rövid futás után a Sebes-Körösbe ömlik. Van ezeken kivül számos ér (itt ugynevezett »fok«), melyekben azonban csak hóolvadáskor, vagy a Körös áradásai alkalmával van viz. Szintén jó számmal vannak mocsárok is, melyeket szintén az áradások táplálnak. Éghajlata általában egészségesnek mondható, kivévén a mocsáros vidékeket, melyeken néha járványos betegség a láz. A nyár közönségesen igen meleg, de a tél is gyakran szigoru itt. A föld általában kitünő minőségü, hatalmas termőerővel, mely sem trágyát, sem sokszori mivelést, avagy pihentetést nem igényel. Legnagyobb területeket a szántóföldek és rétségek foglalnak el, sokkal csekélyebb térre szoritvák a szőlők, kertek és gyümölcsösök, mig erdőről szó is alig lehet, mely körülmény az éghajlati viszonyok zavarása mellett a ház-

tartásban és épitkezésnél is felette érzékeny szükséget, sőt kárt okoz. Hanem azért a békési ember a világért sem ültet fát, mert »nem akar a buzapusztító verebeknek tanyát emelni.« Főbb termékei Békésnek: tömérdek és kitünő buza, kétszeres, árpa, zab, köles, kukoricza és kender. Dohány, repcze, gyümölcs és zöldség csak némely helyen terem nagyobb mennyiségben. Virágzik itt a marha-, ló-, juh- és sertéstenyésztés. A méhtenyésztés is jelentékeny. Az ásványország itt csak gyeptőzeget nyujt és azt elég bőségben, de még eddig kevés figyelmet fordítanak rá. Inkább tüzelnek szalmával, náddal és trágyatőzeggel. A lakosságnak több, mint kétharmada szép, izmos fajtáju magyarság, mintegy 46 ezer tót, 9—10 ezer oláh, a többi (pár ezer) sváb. Vallásra nézve a r. katholikusok és ágostai evangelikusok vannak legszámosabban. A nép főfoglalkozása a földmivelés. A csekély ipar főleg a városokra korlátozódik. Annál jelentékenyebb a házi ipar, a mennyiben a nőnem általában jó fonó és szövő s a termelt kendert, sőt néhol a gyapjút is maga dolgozza föl, de leginkább csak házi szükségre. Kereskedelme és forgalma jelentékeny. Vasutjai az alföldi és a szolnok-aradi vonal, melyek Csabán keresztezik egymást. Országutjai, kő az egész megyében nem lévén, igen kezdetlegesek, sőt esőzések idején nem is járhatók. Csatornája egy van, mely Csabát teszi összeköttetésbe a Fehér-Körössel. A községek összes száma (ide értve a nagyobb pusztákat is) 13. A megyegyülések Gyulán tartatnak. Emlitendőbb helyek itt:

Gyula csinos mvs. és a megye székhelye a Fehér-Körös és az alföldi vasút m., a megye dél-keleti csucsában, 18,495 l., kik magyarok, oláhok és németek. A várost a régi vár külső árka két részre Magyar- és Németvárosra osztja, de e mellett a Körösnek is több csatornája megy végig a városon, melyeken jó kőhidak közvetitik a közlekedést. Van itt r. kath., ref., óhitü, luth. és zsidó-templom, szép uraságí kastély nagyszerü kerttel, e mellett a régi vár romjai egy börtönül szolgáló csonkatoronynyal, továbbá vármegyeház, egy régi török-fürdő, több csinos magánház, több olajmalom, szép vasúti állomásház stb. A jelentékenyebb utczák ki vannak kövezve. A megyei hatóságon kivül van itt több hivatal, u. m.: kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal. Van takarékpénztára is. A lakosok részint iparral s kereskedéssel, részint mezei gazdálkodással, barom-, ló-, juh- és sertéstenyésztéssel foglalkoznak. Népes vásárainak legfontosabb czikkei: buza, szarvasmarha, júh, sertés, faeszközök és gubacs. Hetivásárai is élénkek. Közel 4 □ mfldnyi határa általában igen termékeny; legtöbbet szolgáltat buzát, kerti bort és gyümölcsöt. Számos tanyáin kivül említést érdemelnek Benedek, Póstelek, Gerla, Eperjes és Kis-Pél nevü népes pusztái. Kétegyháza fu. Gyulától délre a szolnok-aradi vasut m. 3354 magyar s oláh l., kath. és oláh templommal, vasúti állomással, kastélylyal s postahivatallal. Nagy és termékeny határában Kakucs nevü nagy puszta van és jelentékeny buzatermesztés, meg barom-, sertés- és juhtenyésztés üzetik. **Békés-Csaba** nagy és csinos mvs. a szolnok-aradi és az alföldi vasút csomópontján s a Körös csatornája m. 30022 tót, magyar s oláh l., kik nagyszerü mezőgazdaságot és baromtenyésztést üznek. Az általában jól épült város középületei közt legkiválóbb a lutheranusok bazilikája, mely roppant népet képes befogadni; van e mellett egy másik luth. templom is, továbbá kath., ref., oláh- és zsidó-templom, luth. algymnasium, jól szervezett felsőbb leányiskola, sok csinos magánház stb. Van itt kir. járásbiróság, takarékpénztár, adó-, posta- és táviróhivatal s nagy vasuti állomás. A szorgalmas lakosok közt sok az iparos. A nagyban termesztett kendert jobbára az asszonyok dolgozzák föl, kik vászonból, zsák- és ponyvából sok pénzt vesznek be évenkint. Határa hetedfél □ mfldnyi kiterjedésü s általában igen termékeny oly helyeken is, melyek homokosak és szikesek. A várost szőlők és gyümölcsösök veszik körül, melyek szintén nevezetes pénzforrásul szolgálnak a lakosokra nézve. A roppant határt szélmalmok, tanyák és népes puszták (Gerendás, Vandhát, Szt.-Miklós, Kis-Gerendás) élénkitik. Kereskedelme és forgalma igen jelentékeny. **Békés** csinos mvs. a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásánál 22,547 magyar l., kik 6 □ mfldet haladó termékeny határukon buza-, dohány-, kukoricza-, bor- és lentermesztést, kertmivelést s nagy marha-, méh- és juhtenyésztést üznek. Vásárai, különösen baromvásárai hiresek. Van itt ref., r. kath., zsidó- és óhitü templom, ref. kis gymnasium, takarékpénztár, kir. járásbiróság-, adó-, posta- és táviróhivatal, uraságí kastély, a Körösön két fahid stb. Hajdani várának ma már csak

némi romjai láthatók. Jelentékeny erdője Csaba felé nyúlik. Határának némely részeit gyakran elönti a Körös. Ennek is sok tanyája és népes pusztája van, mint Bélmegyer, Fásmellék, Nagy-Kamut, Csatár, Dánfok, Verebes, Borosján, Murvahely és Gyúr. A várost szőlők környezik, melyek rendesen szép gyümölcsösökkel állanak kapcsolatban. Halászata igen jelentékeny. Új-Kigyós, pusztai fu. s a Wenkheim-család uradalma Békés szomszédjában 3516 magyar l., r. kath. templommal, kastélylyal és postahivatallal. Nagy és termékeny határában tömérdek buzát és dohányt termesztenek s nagy merinó-juhászatot, ló- és marhatenyésztést űznek. Ide tartozik Ó-Kigyós népes puszta. **Mezőberény** fu. a szolnok-aradi vasút m. 10,915 magyar, német s tót l., ref. és luth. templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal s harmadfél □ mfidnyi termékeny határral, melyben számos tanyán kivül Szt.-János nevü népes puszta van. Buzatermesztése és baromtenyésztése jelentékeny. Vésztő fu. a Sebes-Körös m. 6357 magyar l., ref. templommal s postahivatallal. Van nagy és termékeny határa, jelentékeny buza-, dohány- és dinnyetermesztése és baromtenyésztése. Ide tartoznak Ürmös, Nagyrét, Cigoró, Átka, Kocs, Mágor, Malom, Szopos és Szecső nevü népes és nagy termelésüző puszták. A Körösön jelentékeny halászatot üz. **Szeghalom** mvs. a Berettyó és Sebes-Körös m. 7255 magyar l., ref. templommal, kir. járásbirósággal, több csinos úri lakházzal, postahivatallal s több mint negyedfél □ mfidnyi termékeny határral, melyen nagy mezőgazdaságot és baromtenyésztést, kivált nagy sertéstenyésztést űz. Sok népes pusztája van, mint Torda, Simánd, Várhely, Tóköz, Fás, Major, Simasziget, Aklos, Töviskes, Sorhát és Földhidegéj. Nevezetes itt a gr. Festetics féle juh- és szarvasmarhatenyésztés. Határát a Körös áradásai ellen töltések és »fokok« védik. Az ingoványos helyeken tömérdek nádat vágnak. **Füzes-Gyarmath** mvs. a Sárrét szélén 5735 magyar l., ref. templommal, pár csinos úri házzal s postahivatallal. Négy □ mfidet haladó határa igen termékeny fekete földü, kivévén a semlyékes részeket, melyeket tavak, mocsárok és roppant nádasok borítanak. Tőzeges telep is van a határban, de nem ássák. Búzája, dohánya, szénája, szőlője és gyümölcse sok terem; juha (merinó és magyar), sertése és szarvasmarhája sok és szép tenyészik, nádasaiban pedig tömérdek vizi madár, (kivált kócsag) és teknősbéka található. Kereskedése is élénk. Ivóvize iszapos izü és keserü. Sok tanyán kivül ide tartoznak Kásasarok, Csigazug, Sárszíget, Macskás, Hagymás, Darázssziget, Vargapali, Barnasziget, Monostor, Töviskes, Tótsziget, Rakoncás, Divékzug, Görbesziget, Kertész-zug, Akasztó, Garos, Papsziget, Csikér, Vargazug, Bucsa, Ösvény, Harang, Pázmány, Halas és Balkány népes puszták. Körös-Ladány (hajdan Körös-Nadány) fu. a Sebes-Körös m. 6244 magyar l., ref., kath. és zsidótemplommal, pompás kastélylyal (s ehhez tartozó angol kerttel), több liszt- és olajmalommal, serfőzőházzal, postahivatallal s igen nagy és termékeny határral, melyben Környe, Fás (tetemes erdővel), Kórház, Vermes, Sárrét és Bihar nevü nagy puszták vannak. Földje különben részben szikes és nehéz munkálatú. Szőlője s gyümölcse (szilva, alma, meggy) sok terem. Nevezetes juh-, szarvasmarha- és lótenyésztése. A Körösön itt egy fahid vezet át. Halászata nem jelentékeny. Körös-Tarcsa régi fu. az egyesült Fekete- és Fehér-Körös m., melyen itt réven járnak át. Van 4665 magyar lakosa, ref. temploma, postahivatala s másfél □ mfidnél nagyobb határa, melynek jó fekete földje buzát, bort, dohányt, kukoriczát stb. igen bőven terem. Juh-, marha-, ló- és sertéstenyésztése igen jelentékeny. Halászata (potyka, harcsa, süllő, tok) az őszi hónapokban igen sikeres. Sok tanyáján kivül, (melyeket Békésben a tiszta magyar helyeken általában »szállások«-nak neveznek) van egy népes pusztája (Edeles) is. **Gyoma** régi mvs. az egyesült Körösök partján s a szolnok-aradi vasút m. 9910 magyar l., ref., kath., luth. és zsidó templommal, derék városházzal, uraságí lakokkal, sörházzal, adó-, posta- és táviróhivatalokkal, nagy vasuti állomással, sok mesteremberrel s közel 3 □ mfidnyi termékeny (fekete agyag szikes helyekkel váltakozó) határral, melyen a szorgalmas lakosok nagy mennyiségü buzát, kétszerest, árpát, kölest, kukoriczát stb. termesztenek. Kerti bora és gyümölcse sok terem. A nagyobb birtokosok juhot, sertést és szarvasmarhát is jelentékeny mennyiségben tenyésztenek. A Körösben, melyen

itt a vasúti hidon kivül egy jó fahid is vezet át, élénk halászatot űznek. E folyó árterén tömérdek vizi madár tanyáz. A körösi tutajosok nagymennyiségü tűzi fát szállitanak ide. Az áradások ellen a város egy nagy gáttal védi földjeit. Ugyancsak az áradások elvezetésére szolgálnak a Jokai, Csergetyü, Nagy-Iván, és Német nevü fokok (vizerek), melyek nyárban fenékig ki szoktak száradni. Gyoma nagy határán 1682. előtt még három helység volt, u. m. Ege, Pó és Nyárszeg; ezek azonban a mondott évben annyira semmivé tétettek, hogy ma már csak nyomaik láthatók. Határát sok tanya és puszta (Nagyálláš, Póhalom, Szikhalom, Ege és Félhalom) népesiti. Endrőd fu. a Körös partján 8714 magyar l., r. kath. és zsidó templommal, postahivatallal s igen nagy és termékeny határral, melyben Nyárszeg, Sima és Csejt nevü népes, baromtenyésztő puszták vannak. Halászata említést érdemlő. **Szarvas** csinos mvs. a Körös balpartján s az alföldi vasút m. 22,446 magyar s tót l. A várost nagyobbára egyenes és burkolt utczák szeldelik. át. Épületei közt kiemelendőbbek a luth., r. kath. és zsidó templom, a luth. gymnasium, gr. Bolza kastélya (szép angolkerttel), a városház, több uri lak, vendéglők, a vasúti állomásház stb. Van itt kir. járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, könyvnyomda, takarékpénztár, több müvelődési társaság, élénk kereskedés és sok iparos, kik készitményeiket messze földre elhordják a vásárokra. A lakosság főfoglalkozása különben a földmivelés. Termékeny határa közel 6 □ mfidnyi kiterjedésü s bőven terem buzát, bort, kukoriczát, sok gyümölcsöt, dinnyét, takarmánynövényeket stb. Fában azonban szükölködik. Nagyban tenyésztik Szarvason a szarvasmarhát, lovat, sertést, juhot és a házi szárnyasokat. A Körös mentén, mely az áradások miatt mocsáros, tömérdek vizimadár tartózkodik. A Körösben sok halat, rákot és csikot fognak. Kereskedelme és forgalma, főleg a vasut kiépülte óta, igen élénk. Vásárai nevezetesek. A Körösön jó fahidja van. Nagy határát sok tanya és puszta népesiti, melyek apró faluk gyanánt tünnek föl a nagy rónaságon. Emlitendőbb pusztái: Décs, Kondoros, Nagy-Csákó, Káka, Halásztelek és Szőrhalom. A gyümölcsnemesitésnek hatalmas apostola volt itt Tessedik tanár. Gerendás nagy puszta és vasúti állomás az alföldi vasút m. Szt-András fu. a Körös m. 6083 magyar l., kath., ref. és zsidó templommal, postahivatallal s igen termékeny nagy határral, melyben sok tanyán kivül Csabacsűd nevű népes puszta van. Búzája hires, bora, gyümölcse sok és jó terem; barom-, ló-, juh- és sertéstenyésztése jelentékeny. Öcsöd fu. a Körös m. 6100 magyar l., ref. templommal, postahivatallal s kitünő nagy határral, melyet nagy gátak védenek a Körös áradásai ellen, noha a legelők s rétek még igy is gyakran viz alá kerülnek. Sok és hires buzáját a megyében a legjelesebbnek tartják. Terjedelmes szőlős kertjeiben gyönge bor terem. Tenyészt szarvasmarhát, lovat, birkát és tömérdek házi szárnyast. Erdeje nincs, de a Körös gátjain sok fűzfája terem. A Körösben jelentékeny halászatot űz. Ide tartozó népes puszták: Fehéregyház, Veresegyház és Tatárszállás. Tanyái nagy számmal vannak. Puszta-Szent-Tornya pusztai fu. a Magocs ér m. 1555 magyar l. s igen nagy és termékeny határral. Szabad-Szent-Tornya pusztai fu. az előbbi közelében 818 magyar l. Bánfalva pusztai fu. az előbbiek szomszédjában 2248 magyar l., luth., kath. és reform. templommal, postahivatallal és Lajos-Szénás nevü pusztával. **Orosháza** (hajdan Oroszháza) mvs. a megye délnyugoti részén, az alföldi vasut m. 14,554 magyar l., luth., kath. és zsidó templommal, posta- és táviróhivatallal, kir. járásbirósággal, diszes úri lakokkal, vasúti állomással és nagy s termékeny határral, melyen sok buza, kukoricza és köles terem, sok ló, szarvasmarha, juh és sertés tenyészik. Orosházához Kis- és Nagy-Csákó meg Muron nevü népes puszták tartoznak. A határ mindenfelé tanyákkal van népesitve. Csorvás pusztai fu. az alföldi vasút m. 2265 magyar l., reform. templommal, vasuti állomással s posta és táviróhivatallal. **Tót-Komlós** nagy és csinos falu a megyétől egészen külön álló területen, Csanád és Csengrád megyék közt, Orosházától délre s jó két mfidnyire. Van 7750 magyar és tót l., luth. és zsidó temploma, közel 1 □ mfidni termékeny határa s postahivatala. Búzát, kukoricát s repcét sokat termeszt. Gyümölcse is sok van. Doboz fu. 3430 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, jó dohánynyal s nagy tölgyes erdővel, melyben sok vad tanyázik. Gyula-Vári fu. Gyula közelében 2845 magyar l., nagy határral, szarvasm.- és juhtenyésztéssel. Bábocka önálló puszta Öcsöd szomszédjában, 249 magyar ref. l. s nagy mezőgazdasággal.

9. **Csongrádmegye** Békés, Jász-Nagy-Kun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megyéktől délre, s illetőleg délkeletre terül el a Tisza folyó mindkét partján. Alakja ferdényhez hasonlit, mely legrövidebb oldalával délnyugotra néz. A területrendező törvény ezen a megyén is ejtett némi módositást, a mennyiben Sámson községet és Szőlős nevü pusztát innen elszakitá s Békésmegyéhez kapcsolá, mig másrészről a volt Jász-Kun kerületből Dorozsma községet, meg Átokháza és Ülés nevü pusztákat Csongrádba kebelezé. E változtatás folytán az addig 57.$_{88}$ □ mfiddel és 207,585 lélekkel birt megye mintegy másfél □ mfidnyi földet s 2055 lakost vesztett, de viszont 3 □ mfidnél több területtel s 9688 lakossal gyarapodott. Ez adatok folytán a megye mostani területét mintegy 59 □ mfidre, lakosainak számát pedig 215,218 lélekre tehetjük. Csongrádmegye felszine általában rónaság, melyen csak itt-ott láthatni egy-egy (régen hadi czélokból) hányt halmot. Vizei a már emlitett Tisza, mely a megyének csaknem kellő közepén futván végig s az év legnagyobb részében hajózható levén, igen fontos a közlekedésre nézve ; továbbá a Körös, mely északon s a Maros, mely délen képezi egy-egy darabon a megye határát. Tavaszszal mind a három folyónak veszedelmes áradásai vannak, melyek ellen vannak ugyan már gátak emelve, de a nélkül, hogy a fenyegetett területek egészen biztositva volnának. Egyéb vizei : a Kurca, Kórógy és Veker kis folyók, meg a Mágócsi és Száraz-ér. Tavai is vannak, de csak aprók ; legnagyobb a Hódtó Hódmezővásárhely mellett. A dorozsmai határban gyógyitó fürdőkül is használt sóstavak vannak. A megye éghajlata általában egészségesnek mondható. Földje mindenütt termékeny, de a Tisza jobb partján eső rész homokos és itt-ott ingoványos természeténél fogva szükebb termőképességü, mint az átelleni oldal fekete agyagos talaja. Főbb termékei : tiszta buza, kétszeres, árpa, zab, kukorica, jó dohány, sok gyümölcs és kerti bor, sárga és görög dinynye stb. Repcét és zöldségfélét is tetemes mennyiségben termesztenek. Nagy kiterjedésü rétségei jó legelőkül szolgálnak és sok szénát teremnek. Fája igen kevés van. Állattenyésztése virágzó. Legelterjedtebb a szarvasmarha-, ló-, juh- és sertéstenyésztés. Házi szárnyasokat mindenfelé nagy mennyiségben tenyésztenek. Az ásványország itt terméskövet és sziksót szolgáltat, előbbit épitéshez, az utóbbit pedig szappanfőzéshez használják. Ipara s kereskedelme a városokban, főleg Szegeden, élénknek mondható. Forgalmát a Tiszán kivül az osztrák állami és alföldi vasutak közvetitik, melyek itt Szegeden metszik egymást. Emlitést érdemel a Körösön és Maroson üzött tutajozás is. Országutjai nem igen jók, sőt a nedvesebb évszakokban alig is járhatók. A lakosság csaknem tisztán (98.$_{18}$%) magyar, épen ezért a pár ezret tevő német, tót és rác eredetüek is mind beszélnek magyarul. Vallásra nézve a többség r. katholikus, ezeken kivül legszámosabbak a h. h. reformátusok, egyéb felekezetüek kevesen. Van e megyében 1. sz. kir. város, 4 város, 22 falu és 21 népes puszta. A megyei gyülések közönségesen Szegeden, de gyakran Szegvárott is tartatnak. Emlitendőbb helyek itt :

Szeged sz. kir. város és megye székhelye a Tisza jobb partján, a Maros torkolatával átellenben s az osztrák állami és az alföldi vasutak által képezett csomóponton 70,197 magyar lakossal. E régi és nevezetes város elég jól, s részben csinosan van épitve. Részei : a belváros (Palánka) és öt külváros (Sz. Rókus-, felső-, alsó- stb. külvárosok), nem számitva a tőszomszédos Uj-Szegedet, mely a Tisza balpartján fekszik s Torontál megyéhez tartozik. Igy Szeged népességét és kiterjedését tekintve, az ország második városa. Utcái és térei nagy számmal vannak, többnyire kövezettek és gázzal világitvák. Régi épületei között legjelentékenyebb a vár, mely elég jó karban van tartva, de többé nem erősségül, hanem csak kaszárnyául és fogházul szolgál. Ujabb épületei nagy számmal vannak és egészen nagyvárosi modoruak. A sok közül kiemeljük itt elsőben is a templomokat, melyek között van 4 r. kath. két n. e. óhitü, egy reform., egy luth. és egy zsidó templom, aztán a gymnasium, reál- és kereskedelmi iskolák s a tanitóképző épületeit, a két zárdát (minorita és ferenc-rendi), a szinházat, a pompás városházat, mely átellenben van a várral, a törvényszéki épületet, a roppant nagy polgári kórházat, a sóhivatali épületeket és a belvárosi diszes (emeletes) magánházakat stb. Müvelődési és emberbaráti intézetei nagy számmal vannak. A köznevelés ügyét nagy buzgalommal segiti elő ; mert azon kivül hogy maga a város kellő számu közép-, szak- és népiskolákkal bir, népes határában is több tanyai iskolát tart fenn. Van

itt továbbá kir. törvényszék, pénzügyi igazgatóság, adóhivatal, dohánybeváltó felügyelőség, dohányraktár, bélyegtár, sóhivatal, gazdasági hivatal, fémjelző állomás, pénzügyi őrség, folyammérnöki hivatal, könyvnyomda, több hirlapkiadó hivatal, közös hadseregi ezredparancsnokság (46. sz.), honvédászlóalj-parancsnokság (3. sz.), kir. járásbíróság, posta- és táviróhivatal, nagy vasuti, ugy szintén gőzhajózási állomás stb. Ipara s kereskedelme igen élénk. Van sok iparosa és több gyára, melyek közül kiemelendőbbek a hajó-, dohány- és posztógyár. A kis ipar főbb termékei: szappan, kötél, ruhanemüek, gazdasági eszközök stb. Kereskedelmének főbb czikkei: dohány, gyapju, gabona, épületfa, marha, sziksó stb. Vásárai hiresek. Tarhonyáját és fehér kenyerét legjelesebbnek tartják az alföldön. Igen nagy, közel 14 □ mfldnyi határában a talaj legnagyobb részt sárga és fekete homok s csak kevés részben fekete agyag, de azért általában termékenynek mondható az egész határ. A város közelében inkább a szőlő- és kertmivelés foglalja el az első helyet; egyebütt azonban a mezőgazdaság az uralkodó. Nagyban termesztik a szegediek a gabnanemüeket és a dohányt. Baromtenyésztésük is igen jelentékeny; különösen sok itt a szarvasmarha, ló, juh és sertés. A tanyákon és pusztákon a szárnyas állatok tenyésztése igen nagy mérvü. Ide tartozó nevezetesebb puszták: Röszke, Szent-Mihálytelek, Ásotthalom, Átokháza, Keretes, Mérges, Csorva, Csengele és Szatymár. Ez utóbbi vasuti állomás. A határ mocsáros részein tömérdek sziksót sepernek és sok vad madarat lőnek. A Tiszán nagy halászatot üznek. Két hidja közül az egyik vasuti s igen nagyszerü. A várostól csekély távolban esik a »Boszorkányok szigete«, hol hajdan a boszorkányoknak tartott vén asszonyokat szokták megégetni. **Dorozsma** mezőváros. Szegedtől nyugotra s egy mfldnyire 9688 l., r. kath. templommal, postahivatallal s igen nagy határral, mely elég termékeny. Baromtenyésztése igen tetemes. Van több sóstója, melyeket fürdés végett vidékről is sokan látogatnak. Ide tartozó népes puszták: Átokháza és Ülés, melyeken kivül még igen sok tanya népesiti a határt. Dorozsmát pusztáival együtt az 1876. XXXIII. t. c. csatolta Csongrádmegyéhez. Ez előtt a Kis-Kunsághoz tartozott, Algyő fu. Szegedtől északkeletre, a Tisza és az alföldi vasut m. 2914 l., r. kath. templommal, vasuti állomással-, posta- és táviróhivatallal, termékeny határral, halászattal s vasuti hiddal. Kis-Telek fu. az osztrák államvasut m. 4655 l., r. kath. templommal, vasuti állomással, postahivatallal s termékeny nagy határral, melyen nagy gabnatermesztést és baromtenyésztést üznek. Pusztaszer történelmi nevezetességü puszta Kis-Tetelektől északra a megye határán s az osztrák államvasut m. E név alá mintegy negyedfél □ mfldnyi terület van foglalva, mely azonban három nagy részre van osztra, melyek közül Felső-Pusztaszer önálló puszta 538 l., Kis-Pusztaszer szintén önálló puszta és adóközség 627 l. s a többi közt legnagyobb területtel, melyen Paks és Tömörkény nevü kisebb puszták vannak. S végre Uj- vagy Alsó-Pusztaszer 704 l. E puszták földje általában homokos, de termékeny; különösen sokat terem buzát, gabonát és dohányt. Állattenyésztése virágzó. Szarvasmarhái igen szépek. Legnagyobb számban van juha. Van itt egy nagy tó, a Körtvélytó, mely mellett hajdan egy Gömölső nevü erdő állott. Szintén e tó mellett láthatók az itteni hajdani gót izlésü templom romjai. Árpád e templom táján tartotta az országszervező hires gyülést. Csány és Síróhegy pusztai községek 2047 l., r. kath. templommal s postahivatallal. Sövényháza önálló puszta és adóközség 1297 l. s 3 □ mfldnyi határral, melyen nagy gabnatermesztést és baromtenyésztést üznek. Ide tartozik Dóc nagy puszta 257 l., kath. templommal s nagy dohánytermesztéssel, valamint Fark és Homok nevü puszták. **Csongrád** csinos mvs. a Tisza jobb partján, a Körös torkolatával átellenben, a hajdani Parthisium helyén. Van 17,356 lakosa, kath. és zsidó temploma, postahivatala s négy □ mfldet haladó határa, mely általában homokos ugyan, de eléggé termékeny, a baromtenyésztésre pedig kiválóan alkalmas. A várost szőlőskertek övezik, melyekben gyönge, de jóizü bor terem. A gabnanemüeken kivül dohányt is tetemes mennyiségben termeszt; szarvasmarhái a megyében a legszebbek közé tartoznak. A város alatt, a Tisza partján, még ma is láthatók régi földvárának a romjai. A Tiszán van révje és gőzhajóállomása. A határ szikes részein itt is sok sziksót sepernek. Tanyái nagy számmal vannak. Teés önálló puszta és adóközség a Körös m. 284 l., termékeny határral s juhtenyésztéssel. Fábián-Sebestyén

önálló puszta és adóközség a Kórógy vize m. 784 l. termékeny határral s baromtenyésztéssel. **Szentes** nagy mvs. közel a Tiszához a Kurca vize m., mely a Körösből szakadván ki, Mindszenten felül ömlik a Tiszába. Van 27658 lakosa, reform., kath., luth., óhitü és zsidó temploma, kir. járásbirósága, adó- és postahivatala, polgári iskolája, sok csinos épülete, sörháza, fürdőkertje, olajmalma, sok iparosa s közel 7 □ mfidnyi igen termékeny határa, mely tömérdek buzát, dohányt s kukoricát terem. Barom- és juhtenyésztése igen virágzó. Szőlője a város mellett két helyen van. Bora gyönge, de gyümölcse annál jobb. Tarhonyája hires. Van gőzhajóállomása a Tiszán, melyben jelentékeny halászatot is üznek a szentesiek. Van Szentesen egy nyomda, könyvkereskedés és helyi hirlap is. Határát igen sok tanya élénkiti. E határban hajdan több helység volt, melyek helyét ma tanyák és puszták foglalják el. Szentes körött levő nagy puszták: Királyság, Héked, Kis- és Nagy-Ujváros. **Szegvár** nagy fu. a Mágocs ér m. 5611 l., r. kath. templommal, szép megyeházzal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyen nagy mezőgazdaságot és baromtenyésztést üznek. A megyegyülések gyakran itt tartatnak. Derekegyháza pusztai fu. a Mágocs ér m. 1490 l., kath. templommal s igen nagy termékeny határral, melyen Tompahát, Szent-László, Istvánhegyes és Terehalom nevü nagy buzatermesztő s baromtenyésztő puszták vannak. Mindszent fu. a Tisza balpartján 9814 l., r. kath. és zsidó templommal, postahivatallal, több csinos urasági lakkal s nagy, termékeny határral, melyen kitünő buza terem és szép szarvasmarhák s juhok tenyésznek. Ide tartozik Tömörkény pusztának községi része. Anyás puszta és önálló adóközség 537 l., nagy határral s Levelény nevü nagy majorral. Fehértó népes puszta Csongrád közelében buza- és dohánytermesztéssel. Felgyő önálló puszta és adóközség a Tisza jobb oldalán, 551 l. s termékeny, bár homokos határral, melyen sok dohányt termesztenek. Horgos fu. az alföldi vasut m. 3410 l., kath. templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s nagy határral, melyen nagy szarvasmarha- és juhtenyésztést üznek. Van több szép uri laka. A Tisza partján levő rétségein sok nádat vágnak. Kis-Horgos pusztai fu. az előbbi szomszédjában 867 l. s nagy határral. Ötömös önálló puszta és adóközség Szeged szomszédjában 63 l. s nagy mezőgazdasággal. Tápé fu. a Tisza m. 2472 l., kath. templommal s jelentékeny határral. A lakosok a gazdálkodáson kivül leginkább halászat- és gyékényfonásból élnek. A tápéi gyékényeket még külföldre is szállitják. **Hódmező-Vásárhely** rendezett tanácsu vs. a Hód tava s az alföldi vasut m. 49,153 l. E nagy és nevezetes város főleg az ujabb időben nagy haladást tanusit ugy a szellemi, mint az anyagi mivelődés terén. Utcái s épületei hovatovább csinosodnak; ipara s kereskedelme szembetünőleg emelkedik. Van itt két reform., egy kath., egy luth., egy óhitü s egy zsidó templom, reform. főgymnasium csinos, emeletes épületben, derék városház, sok csinos magánépület, kir. törvényszék, járásbiróság, adóhivatal, két bank, sok olvasó kör, két kórház, csinos közkert fürdővel, könyvnyomda és két helyi hirlap, nagy sörház, olajgyár, sok kereskedő és iparos, továbbá vasuti állomás, posta- és táviróhivatal stb. 14 □ mfidet haladó s igen termékeny határa sok tiszta buzát, kétszerest, árpát, zabot, kölest, kukoricát, dinnyét stb. terem. A várost nagy kiterjedésü szőlős kertek szegélyzik, melyek tetemes mennyiségü fehér és vörös bort, meg gyümölcsöt szolgáltatnak. Szarvasmarhái és lovai legszebbek az alföldön; juha és sertése is nagy mennyiségben van. A roppant határt nagy gát védi a Tisza áradásai ellen, noha a nagyobb kiöntések még igy is sok kárt okoznak a városnak. Nagy számu tanyáin kivül vannak népes pusztái is, mint: Gorzsa és Mártély kertész telepek; továbbá: Batida, Sz.-Király, Férged, Sz.-Erzsébet, Csomorkány, Tótkutas, Fecskés, Rárós, Sót és Körtvélyes, melyek mind megannyi elpusztult községek maradványai. Ezek közül az utolsó a Tisza partján fekszik s jelentékeny halászata, fakereskedése és réve van. Még Csomorkányon is láthatók az egykori templom romjai. A h.-m.-vásárhelyi baromvásárok országszerte hiresek. Mágocs önálló puszta és adóközség a hn. ér m. 2421 l. s nagy és termékeny határral, melyben a tanyákon kivül Lászlótelek, Lajosszállás, Lajostanya, Zoltántér, Árpádhalom, Szendrei, Ördöngös és Árpád- v. Héthalom nevü nagy majorok vannak mindannyi nagy mezőgazdasággal s baromtenyésztéssel. Királyság nagy puszta buzatermesz-

tés- és barom- s juhtenyésztéssel. K e n y e r e-T é g l á s önálló puszta és adóközség 98 l. s termékeny határral.

10. **Csanádmegye** Békésmegyén alul Csongrád és Aradmegyék közt fekszik. Egyike a legszabálytalanabb alaku megyéknek; csupán déli határa közelit az egyenes vonalhoz, a mennyiben ez a nyugoti irányban csekély hajlásokkal futó Maros folyóra dül. E megyét a területrendező törvény alapján az a változás érte, hogy Földvár község és a Székegyházi puszta innen Békésmegyéhez csatoltatott, minek folytán Csanád megye mintegy 1 □ mfidnyi területtel s 1500 magyar lakossal fogyott. Mai területe igy mintegy 27½□ mfld, lakosságának száma pedig 94 ezer lehet. Felszine merő rónaság kiváló termékenységü fekete-agyag-talajjal. Egyetlen folyója a Maros, mely, mint már fentebb érintve volt, a megyének csupán déli széleit mossa s olykor áradásokkal is rongálja. Egyéb vizei a Maros mentén levő mocsárok s bent a megyében nehány, időszaki vizzel biró ér. Jó ivó vize csak helylyel-közzel található. Éghajlata alföldies és mind a tenyészetre, mind az egészségre kedvező, de ez utóbbi tekintetben csak a száraz években, mert nedves években a meg-megszaporodó mocsárok kigőzölgése lázas járványokat idéz elé. Főtermékei: buza, rozs, kukorica, zöldségfélék, hüvelyes vetemények, köles, kender, kerti szőlő, dohány és sok takarmány, de fája igen kevés van ugy, hogy a nép szalmán, kórón, nádon és trágyatőzegen kivül egyéb tüzelőt alig használ. Állattenyésztése virágzó. A makói szép szarvasmarhák országszerte híresek. Szintén tetemes a lótenyésztes is, melynek emelésére nagy hatást gyakorol a mezőhegyesi állami ménes. Sok a juh és sertés is, valamint a házi szárnyasok minden neme. A vadak közt legszámosabbak a vizi madarak. Ipara s kereskedelme aránylag csekély. A lakosság vegyes. Legszámosabb a magyar elem (45,000), meg az oláhság (20,000) ezeken kivül kevés tót és német is lakik e megyében. A közlekedést többé-kevésbé alkalmas országutak közvetitik. Vízi utja a Maros, mely azonban tulnyomólag csak tutajozásra használtatik. Táviró vonala csak rövid van. A megyei gyülések Makón tartatnak. Van Csanádban 58 község (és puszta,) melyek közül emlitendőbbek a következők:

Makó rendezett tanácsu vs. és a megye székhelye közel a Maroshoz, Szegedtől keletre s 3 mfidnyire 27,450 magyar l. Három részből áll, u. m. Bujáki, Szent-Lőrinci és Ujvárosi részből. Van itt ref., kath, óhitü, luth. és zsidó templom, ref. kis gymnasium (csinos, emeletes épületben), megyeház, püspöki kastély nagy kerttel, sóház és több csinos magánépület; továbbá kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, fakereskedés stb. A lakosok részben iparral, főleg pedig mezei gazdálkodással foglalkoznak. Termesztenek sok buzát, kétszerest, kukoricát, tömérdek zöldséget (főleg hires hagymát), sok gyönge bort és gyümölcsöt; tenyésztenek sok és szép szarvasmarhát, lovat, juhot és sertést. Közel három □ mfidnyi határában több nagy puszta (C s ó k á s, D á l, K i s-M a k ó és T ö m p ö s) van, melyek többnyire elenyészett falvak helyét foglalják el. Tanyáinak száma igen nagy. A várost a Maros áradásai ellen erős gát védelmezi. Kutjai roszak levén, a város nagyobb része a Marosból látja el magát ivó vizzel. A p á t f a l v a fu. a Maros m. 4000 magyar l., r. kath. templommal, sok gazdasági épülettel, postahivatallal. Határa felette termékeny. Van sok szőlőskertje, jeles marha- és lótenyésztése. B é k a (hajdan B e k e n f a l v a) pusztai fu. az előbbi szomszédjában 133 l. s szintén igen termékeny határral, melyen hasonló nevü nagy puszta van. **Nagy-Lak** mvs. a Maroshoz közel 9661 magyar, tót és oláh l., luth., gör.-kel., gör.-egyesült és kath. templommal, sok uradalmi épülettel, postahivatallal, járásbirósággal s igen nagy termékeny határral, melyen tömérdek buza, kétszeres, kukorica és zöldségféle terem, sok szarvasmarha, juh, sertés és roppant számu házi szárnyas tenyészik. Tüzi és épületfát sokat szállitanak ide a Maroson, melynek áradásai ellen itt is erős gát van emelve. Ide tartozik. T ö v i s k e s nevü nagy puszta. C s a n á d-P a l o t a fu. az előbbitől északra 4013 magyar l., kath. templommal, postahivatallal, urasági épületekkel, kitünő nagy határral, mely minden gabnanemet gazdagon terem, s nevezetes ló-, szarvasmarha-, juh- és sertéstenyésztéssel. Terem bora s gyümölcse is. A l b e r t i pusztai fu. 836 tót l., luth. templommal s jó határral. A m b r ó z f a l v a pusztai fu. 861 tót s magyar l., luth. templommal s kendertermesztéssel. F ö l d e á k fu. 2952 magyar l., kath. templommal, mely dombon álló régi gótépitmény, buzán kivül terem sok dohánya, bora és nádja. Hozzá

tartozó nagy puszták: Héthalom, Szárazér és Földeák. Kis-Királyhegyes pusztai fu. 617 magyar l. sjó határral. Nagy-Királyhegyes nagy puszta 299 magyar l., buza- és dohánytermesztéssel s baromtenyésztéssel. Kis-Lele pusztai fu. 482 magyar l. Kopáncs és Nagy-Lele népes és termékeny puszták 310 magyar l. E két puszta képezi a csanádi püspök uradalmát (11,158 katasztr. hold.) Nagy-Majláth pusztai fu. 669 magyar l., ref. templommal, jó határral, buzatermesztés- és baromtenyésztéssel. A Székesegyháza nevü puszta a területrendezés előtt ide tartozott. Pitvaros pusztai falu 2257 tót s magyar l., luth. templommal, postahivatallal s buza- és dohánytermesztéssel. Kövegy-Mednyánszkiháza, pusztai fu. 605 l., buzatermesztés- és baromtenyésztéssel. Sajtény (v. Sajtin) fu. a Maros mellett 3980 oláh s magyar l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s igen termékeny határral, sok réttel és legelővel. **Batonya** mvs. 8642 magyar, oláh és szerb l., kath., reform., gör.-kel. és zsidó templommal, járásbirósággal, adó- és postahivatallal, több csinos épülettel, igen nagy, de közepes termékenységü határral, melyben Tompa nevü nagy puszta van. A várost kiterjedt szőlőskertek környezik. Tornya mvs. Batonyától d.-keletre s 2 mfidre 2317 magyar, szerb, oláh s német l., r. kath. és gör.-kel. templommal, postahivatallal, csinos kastélylyal s gazdag határral, melyben Varjasháza és Vizes nevü puszták vannak. Marcibány-Dombegyháza pusztai fu. 835 magyar l., kath. templommal s termékeny határral. Mattenkloi-Dombegyháza pusztai fu. 229 magyar l. s szintén jeles határral. Van postahivatala is. Puszta-Dombegyháza pusztai fu. 1193 magyar l. Református-Dombegyháza pusztai fu. 294 magyar l., reform. templommal s buzatermesztéssel. Kevermes pusztai fu. 3068 magyar l., kath. templommal, postahivatallal, szép kastélylyal, marha- és lótenyésztéssel s dohány- és buzatermesztéssel. Határában hasonló nevü puszta van. Mezőhegyes nagy puszta 443 magyar s német l., postahivatallal, igen nagy és termékeny határral s hires kir. katonai ménes intézettel, mintagazdasággal. Ide tartozó kisebb puszták Kis-Kamarás és Fecskés. Még Pereg puszta is ide tartozik, de ez már a szomszéd Aradmegyében feksik. Kis-Iratos pusztai fu. 1988 magyar l., kath. templommal s jelentékeny ló-, szarvasmarha- és juhtenyésztéssel. Határában hasonló nevü népes puszta van. Mezö-Kovácsháza pusztai fu. 3392 l., kath. templommal, postahivatallal, nagy és gazdag határral, melyben Kis-Kovácsháza nevü puszta van. Reformatus-Kovácsháza pusztai fu. 691 magyar l., ref. templommal, szintén nagy és termékeny határral. Tót-Kovácsháza pusztai fu. 651 tót s magyar l. Kunágota pusztai fu. 1402 magyar l., ref. templommal, postahivatallal, nagy buzatermesztés- és baromtenyésztéssel. Szomszédos ezzel Kunágota önálló puszta 552 magyar l. s nagy mezőgazdasággal. Szintén határos vele Kupa nagy puszta 399 magyar lakossal. Apáca pusztai fu. a megye északi részében 2344 magyar l., kath. templommal, postahivatallal, Kis- és Nagy-Apáca nevü pusztákkal, dohánytermesztéssel s nagy barom- és juhtenyésztéssel. Földvár pusztai fu. 1189 magyar l. s hasonló nevü pusztával. Magyar-Bánhegyes pusztai fu. 1209 magyar l. sjó határral. Tót-Bánhegyes 1617 tót l, luth. templommal s nagy határral, melyben Bánhegyes nevü pusztája van. Dombiratos pusztai fu. 1107 magyar l., nagy határral s hasonló nevü pusztával. Kaszapereg igen szép és gazdag puszta 649 magyar l. s nagyon termékeny határral. Magyar-Csanád fu. Makóhoz közel 2512 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s nagy határral, melyet azonban a Maros áradásai gyakran fenyegetnek. 1046-ban a rendék itt választák a letett Péter helyére I. Andrást királylyá.

11. **Aradmegye** Csanádtól keletre terül el a Maros mentén hosszas négyszög alakban, melynek azonban északi és nyugoti határvonala mélyen be van vagdalva. Arad-megyén a területrendező törvény jelentékeny módositást ejtett mind területét, mind népességét illetőleg. Előbb ugyanis e megye $104._{49}$ □ mfidnyi területen 304,713 lakost (1870. népszáml.) számlált; az emlitett törvény azonban a szomszédos Zarándmegyét eltörölvén, annak nagy-halmágyi járását négy község kivételével ide kapcsolta, minek folytán a megye területe $6._{15}$ □ mfiddel, lakossága pedig 16,423 lélekkel szaporodott. Ma tehát Aradmegye kiterjedését $110._{64}$ □ mfidre, népességének számát pedig meg-

közelitőleg 321,136 lélekre tehetjük. A megye felszine nyugoton és északnyugoton termékeny rónaság, a keleti nagyobb (⅔-nál több) részen ellenben változatos hegyvidék, mely nyugotról kelet felé folyton emelkedik, mignem a Bihar- és Érchegységben, melyek jórészt épen a határt lepik el, jelentékeny magasságot ér el. E hegyvidék két főcsoportra tagozódik el, melyek közül a felső, a Móma-Kodru, a Fekete- és Fehér-Körös völgyei közt nyulik Borosjenő határáig északnyugoti irányban egy föláncolattal, de több oldalnyulványnyal, melyek nagyobbára csekély emelkedésüek és szőlővel boritvák, mig a keleti magasabb részt erdők fedezik. Nevezetes e hegységben a Kampaneszka szikla barlang és a kalugyeri időszaki forrás (váltó forrás); alább a Fehér-Körös és a Maros közén a másik terjedelmes csoport, a Drocsa-Hegyis hegység nyomul be a megyébe az előbbivel párhuzamosan és szintén elágazó nyulványokkal, melyeken Paulis, Ménes, Világos és Pankota vidékein jeles bortermő szőlők vannak. Nevezetesebb hegytömegek benne a Drocsa (2652') Szlatinától északra, a Hegyis (2550') Gyoroktól keletre, s a Mokra hegy Borosjenőtől délre. Uralkodó kőzet mind a két főtömegben a mészkő, diorit, csillámpala és homokkő, s ásványokban mindakettő bővölködik. Folyói a Maros a megye déli határán, a Fehér-Körös a megye közepe táján, a Fekete-Körös északon s ezek mellékfolyói a Csiger és a Töz meg számos patak. Jelentékeny csatornája a Malomér, mely Pankota határától Siklóig tart s folyó viz levezetésére szolgálván, sok malmot hajt. Ásványos források vannak Monyászon, Pankotán, Borosjenőn stb. Éghajlata nyugoton alföldi, keleten pedig hegyvidéki, de mindenütt kellemes és egészséges. Főbb termékei: sok és jeles bor (ménesi, magyaráti, világosi, gyoroki stb.) szép tiszta buza, kukorica, dohány, árpa, zab, tömérdek gyümölcs, főleg szilva, dinnye s takarmánynövények stb. Fája a nyugoti részében igen kevés van. Az állattenyésztés virágzó. A rónaságok kövér legelőin inkább szarvasmarhát, lovat és juhot, a hegységekben pedig inkább juhot és sertést tenyésztenek sokat. A méhtenyésztés nagy divatban van. Az ásványország kevés aranyon s ezüstön kivül főleg rezet, vasat, meszet és kitünő tüzálló agyagot szolgáltat. Derék hámorok vannak Milován és Deznán. Az ipar és kereskedelem virágzónak mondható, kivált a városokban és bányatelepeken. Aradon összpontosuló vasutjai (négy) Budapesttel, Temesvárral s Erdélylyel kötik össze. Országutjai eléggé jó karban tartatnak. Vizi útul csak a Maros említhető. A lakosság többnyire (mintegy 63—65%) oláh; a magyarság száma mintegy 40 ezer; a többi népség leginkább német, kevés tóttal és czigánynyal vegyesen. Vallásra nézve a többség a gör.-keleti egyház hive; ezeken kivül legszámosabban vannak a r. katholikusok; vannak továbbá reformátusok (12—14 ezer), ágost. evangelikusok (3—4 ezer), gör.-katholikusok (1500—2000) és zsidók (3—4 ezer). Van e megyében 1 szab. kir. város és 293 község (és kapcsolt község). A megyegyülések Aradon tartatnak. Említendőbb községek itt:

Ó-Arad csinosan épült szab. kir. város és gör.-nem-egyesült püspöki és megyei székhely a Maros jobb partján s a tiszavidéki, arad-temesvári, arad-gyulafehérvári vasútak csomópontján 32,726 magy., német, oláh és szerb lakossal. A belvároson kivül van 5 külvárosa. Aradot számos szép köz- és magánépület diszesiti, melyek közül kiemelendőbbek: a r. kath., gör.-kel., reform., luth., zsidó és gör.-kath. templomok, a pompás állami gymnasiumi épület, a püspöki palota, a megyei és városház, a szinház, több nagy vendégfogadó, több kincstári épület, korház stb. A többé-kevésbé csinos utczákat gáz világítja, a főutczán pedig lóvonatu vasút fut végig egészen a pompás vasuti állomásig. Intézetei közt nevezetesebbek az állami gymnasium és tanitóképző intézet, gör.-kel. seminarium, polgári iskola, zeneiskola s több müvelődési és emberbaráti intézet. Említést érdemelnek könyvnyomdái, könyvkereskedései és helyi hirlapjai. A megye törvényhatóságán kivül székel itt egy kir. törvényszék, járásbiróság, pénzügyi igazgatóság, adóhivatal, dohánybeváltó hivatal, só- és gazdasági hivatal, fémjelző és pénzügyőri biztosi állomás, ipar- és kereskedelmi kamara, gazdasági egyesület, állami épitészeti és folyammérnöki hivatal, katonai ezred (33. sz.) székhely, honvéd zászlóalji (12. sz.) törzsállomás, és végül posta- és táviróhivatal. Ipara és kereskedelme kiváló fontosságu. Van több gyára és számos előkelő kereskedése. Iparának főbb czikkei liszt, szesz, bőr és bőráruk, gyertya, szappan, ruházati és gazdasági czikkek, fa- és fémnemüek stb.; kereskedelmének főbb czikkei pedig búza s általában gabnanemüek, bor, gyapju, nyers bőrök, méz,

serte, gubacs, fa, só stb. Országos vásárai, főleg gyártmányok és fényüzési czikkekre nézve igen fontosak és népesek. Közel harmadfél □ mfdnyi határa igen termékeny s a baromtenyésztésre is a kalmas. Arad általában úgy szellemi, mint anyagi miveltségét tekintve, első rendüvidéki városaink közé tartozik. Egy fahid vezet innen át a folyó bal partján fekvő Aradi várba. Ez mindjárt a Maros mellett lapályon s négyszeg alakra van építve s erős sánczokkal, bástyákkal és két kapuval ellátva. Fontos erősség, 1848—49-ben fontos szerepet játszott mind mellettünk, mind ellenünk. E vár alatt végeztetett ki 1849. okt. 6. a tizenhárom magyar vértanu, név szerint: gr. Vécsey Károly, Aulich Lajos, Török Ignácz, Lahner György, Pöltenberg Ernő, Nagy Sándor József, Knezich Károly, gr. Leiningen Károly és Damjanics János kötél által, Kiss Ernő, Dessewffy Arisztid, Lázár Vilmos és Schweidel József pedig golyó által. Ó-Bodrog fu. a Maros m. 247 szerb l., óhitü templommal s kalugyer zárdával. **Magyar-Pécska** mvs. közel a Maroshoz, Aradtól nyugotra 7491 magyar l., kath. és zsidó templommal, járásbirósággal, postahivatallal, csinos városházzal s derék kamarai épületekkel. Nagy határa igen kitünő. Terem sok búzája, bora; van elég legelője és erdeje; szarvasmarhát sokat és szépet tenyészt. Erdejében egy római sánczknak, két templomnak és egy mecsetnek maradványai láthatók. Élénk vásárai közt nevezetes a Sz.-György napi »cselédvásár,« melyre nagy távolról eljárnak a gazdák s bérlők férfi és nőcselédek fogadására. **Oláh-Pécska** (Régebben Rácz-P.) mvs. az előbbi tőszomszédjában s attól csak egy utcza által elválasztva, 6745 oláh, magyar és szerb l. Van egy óhitü temploma s hasonlag igen nagy határa, mely szintén bőven terem minden gabnafélét, szőlőt és gyümölcsöt; egy része azonban igen vizenyős s igy inkább csak legelőül és kaszálóul szolgál. E két községből egy komp közvetiti az átkelést a szomszéd Temes megyébe. Oláh-Pécskához Basarága, Csála és Szent-Tamás nevü nagyobb puszták tartoznak. **Szemlak** mvs. az előbbiektől nyugotra, a Maros jobb partján 4910 magyar, német s oláh l., óhitü, luth., ref. és zsidó templommal, postahivatallal s nagy és kitünő határral, mely főleg búzát és kukoriczát terem legtöbbet. Baromtenyésztése is jelentékeny. Vásárai látogatottak. Kis-Pereg fu. 2000 magyar ref. l., kik a mult század végén (1778) költöztek ide Szabolcs vármegyéből, Egyekről. Van derék ref. temploma s igen jó határa, melyen a lakosok jeles búzát és kukoriczát termesztenek és szép fajtáju szarvasmarhát tenyésztenek. Ide tartoznak Kis-Új-Pereg, Nagy-Pereg (a mezőhegyesi kir. ménes tulajdona) és Szionda nevü nagy puszták, mind igen kitünő földdel. Német-Pereg fu. 1082 német s magyar l. s jó határral. Forrai Nagy-Iratos pusztai fu. 1148 magyar l. s termékeny határral. Kis- és Nagy-Varjas pusztai faluk 855 magyar l. s dohánytermesztéssel. Szent-Leányfalva pusztai fu. 1032 magyar l., ref. templommal s termékeny határral. Fakert pusztai fu. 902 magyar és sváb l., kath. templommal és baromtenyésztéssel. **Kurtics** mvs. és vasúti állomás a szolnok-aradi vasut m. 4501 oláh, magyar és sváb l., óhitü és zsidó templommal, posta- és táviróhivatallal. Határa igen nagy és bőtermő. Van sok dohánya, szarvasmarhája és juha. Szent-Márton fu. 2530 sváb l., kath. templommal, postahivatallal és igen jó határral. Mácsa fu. közel a szolnok-aradi vasúthoz 3244 oláh, magy. és sváb l., óhitü templommal, postahivatallal, gazdag határral és juhtenyésztéssel. Almás-Kamarás fu 1580 magyar l., kath. templommal s dohánytermesztéssel. Nagy-Kamarás pusztai fu. 1715 oláh s magyar l. s jó határral. Bodzás-Medgyes pusztai fu. 2625 magyar l. Nagy és termékeny határa sok gabnafélét és dohányt szolgáltat. **Elek** mvs. közel a szolnok-aradi vasúthoz 4583 német, oláh és magyar l., kath. és óhitü templommal, postahivatallal s ötödfél □ mfdet haladó határral, melyen sok búzát, kukoriczát és kerti bort termesztenek és szavasmarhát tenyésztenek. Otlaka (v. Ottlaka) fu. az előbbitől keletre a Bugyér vize m. 2963 oláh és magyar l., oláh templommal, postahivatallal s nagy határral, melynek azonban mintegy $^1/_7$-e szikes és vizállásos. Ide tartozik Eperjes nevü szép puszta. Nagy-Pél fu. az előbbitől ész.-keletre 1671 oláh és magyar l., oláh templommal és termékeny határral. Gyula-Varsánd fu. Békés Gyulához közel, a Fehér-Körös m. 2396 oláh s magyar l., óhitü és kath. templommal, postahivatallal s nagy és termékeny határral, melyben Gelvács nevü nagy puszta van. A különben is sikeres gazdálkodást jelentékenyen elősegíti az itteni urasági mintagazdaság, mely egyszersmind jeles barom-, juh- és

sertéstenyésztést üz. A Körös sok halat szolgáltat. Van a faluban egy csinos kastély, melyet nagy diszkert vesz körül. Fekete-Gyarmat fu. a Fekete-Körös m. 1468 magyar l., ref. templommal s szép nagy határral, melyet a Körös gyakran rongál. Jeles szántóföldjei és legelői mellett van egy szép tölgyes erdeje is. **Nagy-Zerénd** (v. Zerind) mvs a Fekete-Körös m. 2050 magyar l., ref. templommal, postahivatallal s több urasági épülettel. Nagy róna határa igen termékeny, de sok helyt vizenyős. Terem sok búzája s kukoriczája. Szépen van legelője és erdeje is. Bél-Zerénd fu szintén a Fekete-Körös m. 520 magyar l., ref. templommal, igen jó határral, barom- és sertéstenyésztéssel s nagy erdővel. Határában futnak össze a Körössel a Szartos, Tőz és Leveles nevü kis folyók s ezek közén van a Kalakampós tó. Vadász fu. az előbbitől keletre 2504 magyar s oláh l., reform. és oláh templommal s postahivatallal. Van benne egy szép úri lak. Róna határa nagy és termékeny, de árvizektől gyakran szenved. Miske fu. a Tőz folyó m. 1967 oláh és magyar l., oláh templommal, nagy határral s Livádia és Tresztia nevü vagy pusztákkal. Ágya fu. a Tőz folyó m. 1554 magyar l., ref. templommal s igen jó határral, mely az árpán kivül mindent dúsan megterem. Erdejében a lakosok sok szenet égetnek. Szinitye fu. 931 oláh l., kik sok búzát, kukoriczát termesztenek s barmot tenyésztenek. **Kis-Jenő** mvs. a Fehér-Körös m. 2174 magyar s oláh l., kath. és oláh templommal. Van itt kir. járásbiróság, adó- és postahivatal, nagy szeszgyár, sörház és sok szép uradalmi épület. Jelentékeny határa közepes termékenységü. Ide tartozó puszták: Bükköny, Darvastó, Horgastó, Korhány, Ős és Samhid. Kis-Jenő főhelye a József főherczeg Arad megyei nagy uradalmának. Székudvar fu. az előbbitől nyugotra 4794 magyar s oláh l., óhitü s kath. templommal, postahivatallal s igen nagy határral, melyen minden gabnanemet, kivált sok zabot, továbbá sok káposztát s gyümölcsöt termesztenek; erdője jó nagy. A határt a Bugyér vize folyja át. Maig is láthatók itt még Trajanus árkának a nyomai. Erdőhegy fu. 1862 magyar s oláh l., reform. és oláh templommal. Szép róna határa igen termékeny. **Sikló** mvs. a Fehér-Körösbe szakadó Malomárok és egy tó partján, mely bent a községben foglal helyet. Van 2880 oláh s magyar l., oláh temploma, posta-hivatala, jó malma a Malomárkon s nagy és termékeny határa, melyet több tanyán kivül Botos, Kéthalom, Bodzás és Sikló nevü nagyobb puszták élénkítenek. Egy régi vár falainak és sánczainak maradványai láthatók itt. Nadab fu. 2187 oláh s magyar l., oláh templommal s igen jó határral. A Malomárkon itt is derék malom van. Csente (vagy Csintye) fu. 1504 oláh l. s nagy határral. **Simánd** mvs. Kis-Jenőtől délre 2496 oláh, magyar és sváb l., oláh, kath. és zsidó templommal s postahivatallal. Van több szép uradalmi épülete, pálinkafőző és sörháza. Nagy róna határa igen szép búzát és jó káposztát terem. Barom- és sertéstenyésztése igen jelentékeny. Vásárai látogatottak. Ó-Fazekas-Varsánd fu. 1050 oláh s magyar l. Új-Fazekas-Varsánd fu. 1220 magyar l., luth. templommal s jó határral. **Ó-Szent-Anna** mvs. 4173 oláh, magyar, sváb l., oláh templommal s dohánytermesztéssel. **Új-Szent-Anna** mvs. az előbbi tőszomszédjában 4810 magyar s német l., kath. templommal s postahivatallal. Róna határa (az előbbiével együtt) igen termékeny. Van szép búzája, kukoriczája, jó kerti bora és dohánya. Kerek fu. 1846 oláh s magy. l. s termékeny határral. **Pankota** mvs. igen szép vidéken, a Malomér m. 4480 magyar s oláh l., kath., ref. és oláh templommal, adó- és postahivatallal. Határa részben termékeny róna, részben hegyes. Búzája, bora egyiránt jeles. Van egy jelentékeny szeszgyára igen szép szökőkuttal s több csinos épülete. Búzavásárjait messze földről látogatják. Szőllős-Csigerel kettős fu. Pankotától északra a Csiger folyó és a Malomér m., mely utóbbi az előbbi fölött egy hidcsatornán foly tovább a Fehér-Körös felé, mely a határnak csak szélét érinti. Van 2358 oláh s magy. lakosa, oláh temploma, egy nagy vizi malma, kőhidja a Csigeren s igen jó róna határa, mely igen szép búzát s kukoriczát stb. terem. A lakosok közül sokan foglalkoznak méhtenyésztéssel és ácsmunkákkal. **Zaránd** mvs. a Fehér-Körös m. 2973 oláh s magyar l., oláh templommal, postahivatallal s igen jó róna határral, melyen derék erdő is van. Régi várának csak nyomai láthatók. Téli sertésvására igen hires. Van egy szeszgyára is. Kerülős fu. Zarándtól északra 2454 oláh s magyar l., oláh templommal s nagy határral. Seprős fu. a Tőz folyó és a Darvas tó m. 4118 oláh s magyar l., oláh templommal, postahivatallal s nagy határral. A

lakosok főleg marha- és sertéstenyésztéssel és faeszközök készitésével foglalkoznak. Erdője nagy van. Talpas fu. a Fekete-Körös m. 2110 oláh s magyar l., oláh templommal, postahivatallal s nagy róna határral, melyen közepes szántóföldek és rétek mellett jókora tölgyes erdő van. Sertés- és marhatenyésztése virágzó. Barakony fu. 1715 l. s oláh templommal. Sok sertést és marhát tenyészt. Somoskesz fu. 1905 oláh l. Csermő fu. a Tőz vize m. 2728 oláh s magyar l., oláh és kath. templommal, postahivatallal s nagy és róna határral, melyen sok sertést és szarvasmarhát tenyésztenek. Gurba oláh fu. 1730 l., oláh templommal s termékeny határrl. Sikula fu. 3451 oláh s magyar l., oláh templommal s szép róna határral. **Boros-Jenő** mvs. a Fehér-Körös m. 4427 oláh s magyar l., óhitü és r. kath. templommal s több csinos épülettel. Van itt járásbiróság, adó- és postahivatal. Nagy határa részben hegyes, de általában igen termékeny; gabnanemüeket bőven szolgáltat. Legelői s rétjei igen jók; erdeje nagy és gyönyörü. Alacsony szőlőhegyein igen jó bor és sok gyümölcs terem. Régi és sok ostromot kiállott várának ma csak részei állanak, de lakható állapotban. A magyarság itt a török dulások idejében gyérült meg. Bokszeg fu. a Fehér-Körös m. 1977 oláh s magyar l., gör-kel. és gör-egyesült templommal s postahivatallal. Határa nagyobb részt hegyes. Van bora, erdeje s baromtenyésztése. Monyoró fu. a Fehér-Körös m. 775 oláh és sváb l., oláh templommal s jó határral. Algyest fu. a Fehér-Körös m. 940 oláh s magyar l., oláh templommal s hegyes határral. **Borossebes** mvs. a Fehér-Körös m. 1885 magyar s oláh l., reform. és oláh templommal, postahivatallal s hegyes völgyes határral, mely bort s fát bőven szolgáltat. A lakosok gyümölcscsel, fával és cserépedényekkel kereskednek. Doncsén fu. 290 oláh l. Kertes fu. erdős hegyes vidéken a bihari határ m. 780 oláh s magyar l., oláh templommal s jó nagy határral. Szuszán oláh fu. magas bércek között a bihari határ m. 485 l., oláh templommal és sok erdővel. Monyásza (Menyháza) fu. az előbbitől keletre szintén magas hegyek közt 574 oláh, német, magyar és tót l., óhitü és kath. templommal. Van nevezetes meleg ásványos forrása és fürdője, vasbányája és hámora. Lakosai meszet is égetnek. Utolsó postája Dézna. Ravna oláh fu. az előbbi szomszédjában 540 l. s oláh templommal. **Dézna** mvs. igen hegyes vidéken 1190 oláh, német s magyar l., oláh templommal, postahivatallal, nagy erdőséggel, vashámorokkal s ásványos vizzel. Régi, hegyen állott várának csak romjai láthatók. **Bökény** v. **Buttyin** mvs. a Fehér-Körös m. 3313 oláh, magyar és sváb l., oláh, kath. és zsidó templommal, járásbirósággal s adó- és postahivatallal. Hegyes határában sok az erdő és szilvás. Van egy jó kőbányája. Kiszindia oláh fu. az előbbitől délre, igen erdős bérces vidéken 1626 l. s igen nagy határral. Zöldes oláh fu. a Fehér-Körös m. 681 l. s erdős határral. **Csil** (v. Al-Csil) mvs. Fehér-Köröstől balra erdőkkel boritott bércek közt 897 oláh s magyar l., oláh templommal s postahivatallal Diecs oláh fu. a Fehér-Körös m. 1233 l. s nagy erdőséggel, melyben sok szenet égetnek. Jószás oláh fu. a Fehér-Körös m. 345 l. s bérces, erdős határral. Jószásnely oláh fu. az előbbi mellett 528 l. s oláh templommal. Pleskuca oláh fu. a Fehér-Köröstől jobbra 562 l. s oláh templommal. Erdeje ennek is sok van. Csucs oláh fu. 842 l. s erdős bérces határral. **Nagy-Halmágy** mvs. közel a Fehér-Köröshöz 1301 oláh s magyar l., gör.-kel. és gör.-egyes. templommal, járásbirósággal, postahivatallal s igen bérces erdős határral. Kis-Halmágy fu. az előbbi szomszédjában 1074 oláh l. s csekély, de erdős határral. Pojenár oláh fu. 420 l. Ocs fu. a Fehér-Körös m. 450 oláh. l. Báltyele oláh fu. a Fehér-Körös m. 117 l., nagy erdővel és szénégetéssel. Musztesd oláh fu. a Drocsa-hegy alatt igen zordon vidéken 399 l. s oláh templommal. Vaszoja oláh fu. Bökönytől délre erdős bércek között 674 l., kik szenet égetnek s faeszközöket készitenek. Nádas fu. a Csiger vize m. 2251 oláh, magyar és német l., oláh templommal s igen nagy bérces határral, melynek legnagyobb részét erdőség boritja. Ez erdőség kedveért létesült itt mostanában egy jelentékeny gyártelep, melyben egy lajthántuli részvénytársaság készittet főleg padló deszkát és padlókockát. Taucz fu. egy szük völgyben a Csiger vize m. 2486 oláh s magyar l. s oláh templommal. Nagy határa sovány földu, de gyümölcsöt igen bőven terem. Hegyeiben gazdag vasércbányák vannak. Közelében három régi vár romjai láthatók. Silingyia fu. a Csiger vize m. 1028 oláh s magyar l., oláh templommal, postahivatallal s pokróczké-

szitéssel. Hegyein jó bor és gyümölcs terem. Apatelek (v. Mokra) fu. a Mokrahegy alatt 1282 oláh, magyar és tót l., részben róna határral s igen jó borral. Van oláh, kath. és luth. temploma. Ternova (hajdan Egres és Almás) völgyben fekvő oláh fu. az előbbi szomszédjában 2307 l., kik főleg fával és mészszel járnak kereskedni. Magyarát fu. Pankotától délkeletre igen szép vidéken 2491 oláh s magyar l., oláh templommal s hires bortermesztéssel. Közepes minőségü szántóföldjei buzát, kukoricát és zabot teremnek. Agris oláh fu. az előbbitől keletre 296 l. hires mészégetéssel. Csake nevü hegyén egy régi vár romjai láthatók. Aranyág oláh fu. az előbbi m., a Hegyis (v. Hegyes) bérc alatt 891 l. s nagy határral, melyet jobbadán erdőség borit. Muszka oláh fu. Magyaráttól nyugotra 1076 oláh s magyar l., oláh templommal s igen jó határral, melynek legfontosabb terméke az itteni jeles fehér bor. Galsa fu. az előbbi szomszédjában részben róna határral, melyet a Zsimbolya nevü ér szel át. Van 2355 oláh s magyar lakosa, kik bort, buzát, kukoricát, szilvát, dohányt s kendert termesztenek. Valamivel alább esik **Világos** régi s gyönyörü fekvésü mvs. Aradtól ész.-keletre ott, a hol a sikság a hegységbe olvad. Ilyen nevü mvs. különben kettő van egymás tőszomszédjában, u. m. **Magyar-Világos** 2114 magyar s német l., r. kath. templommal, szép kastélylyal, járásbirósággal és postahivatallal; — a másik **Ó-Világos** szintén mvs. 4648 l., kik legnagyobb részt oláhok. Van itt egy gör.-kel. és egy gör.-kath. templom. A kettő határa együtt több mint 2½ □ mfld s nagyobb részben igen termékeny róna, mely egyiránt bőven terem buzát, kukoricát, kölest, krumplit, dohányt, kendert stb. A határ kisebb része hegyes kitünő bortermő szőlőkkel és nagy erdőséggel. A határbeli nagy puszták közül Barnacel, Földvár és Barnat Magyar-Világoshoz, Kladova, Paulis, Radna, Solymos és Szabadhely pedig Ó-Világoshoz tartozik. A határ hegyes részén emelkedik az emlékezetes világosi vár pusztuló falakkal. Legutóbbi szomoru nevezetessége ennek az, hogy 1849. aug. 13-án ezen vár alatt rakta le fegyverét a 35 ezer főnyi magyar hadsereg az orosz hadak előtt. A romladozó várból gyönyörü kilátás nyilik mind a keleti hegyes, mind a nyugoti róna táj felé. Kovaszinc fu. Világostól délre 3808 oláh s magyar l., oláh templommal és szintén jó bortermő hegyekkel. **Gyorok** mvs. az első erdélyi vasut m. 1137 magyar, német és oláh l., reform., kath. és oláh templommal, szép kastélylyal, posta- és táviróhivatallal. Részben hegyes határa kitünő bort s jeles buzát stb. terem. Ménes fu. az előbbi szomszédjában 1398 oláh, magyar s német lakos, oláh templommal s részben róna, részben hegyes határral, melynek a vörös aszubor a leghiresebb terméke. A faluban több csinos uradalmi épület van. **Ú-Paulis** mvs. a Maros m. magas hegyek alatt 2186 oláh, német és magyar l., kik jeles bort, buzát, kukoricát, árpát s zabot termesztenek. A Maroson több jó malma van. Új-Paulis kincstári fu. a Maros és az első erdélyi vasut m. az előbbi szomszédjában 451 sváb l., kik igen jó bort, dinnyét és dohányt termesztenek. Tulajdonképen itt kezdődik a Maros gyönyörü völgye. **Radna** mvs. a Maros és az első erdélyi vasut m. gyönyörü tájon, Lippával épen átellenben, melylyel egy jó fahid által áll összeköttetésben. Van 2064 oláh, magyar s német lakosa, hires bucsujáró kath. zárdája (ferencrendi) szép kéttornyu templommal, oláh temploma, vasuti állomása, járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala, több malma s szép határa, melynek csaknem felét erdőség boritja, a többi része pedig jó közönséges bort, és kukoricát terem. Barom- és juhtenyésztése is említésre méltó. Solymos fu. közel a Maros- és vasuthoz 1791 oláh l. s roppant terjedelmü hegyes völgyes határral, melynek nagy erdősége legszebb a megyében. Bora, gyümölcse jó. Van több malma, három kallója, kő-, ólom- és rézbányája s közelében egy meredek tetőn festői várromja, mely a Maros völgyének egyik jegszebb tájképét képezi. Otvos (Odvos) fu. a Maros m. 1214 oláh s német l., oláh és kath. templommal s bérces sziklás határral, melyben főleg kukoricát és berzencei szilvát termesztenek. Erdeje nagy és szép. Konop fu. a Maros és a vasut m. 1102 oláh l., templommal, posta- és táviróhivatallal, szép határral, melyen leginkább kukoricát és gyümölcsöt termesztenek s juhot, kecskét tenyésztenek. Van egy csinos uri laka, pálinkafőző gyára s több malma. Szép erdeje igen nagy terjedelmü. Milova oláh fu. közel a Maroshoz 532 l., oláh templommal s rézbányával és hámorral. A többnyire bányászatból élő lakosok közül sokan foglalkoznak köszörükő készitésével és árulásával is. Berzova fu. a Maros és a vasut m. 1862 oláh s német l.,

oláh templommal, posta- és táviróhivatallal. Hegyes völgyes nagy határában sok szilvát s kukoricát termesztenek, juhot, kecskét tenyésztenek. Kapruca fu. a Maros m. 854 oláh l. és szép szilvásokkal. Gros fu. az előbbitől északra, hegyes völgyes vidéken 791 oláh l., kik szenet égetnek. Szlatina fu. még bentebb a hegységben a Drocsa-hegy déli aljában 471 oláh l. s nagy erdőséggel. Baja oláh fu. az előbbitől délre 580 l. Batuca oláh fu. a Maros m. 434 l. Govosdia oláh fu. a Maros m. 669 l. szép (szoros ültetésü) szilvásokkal s fontos vas-iparteleppel, nagy erdővel. **Tótvárad** mvs. a Maros és vasut m. 1165 oláh templommal, postahivatallal s szép erdővel. Régi, szép fekvésü várának ma csak romjai láthatók. Tótvárad hajdan egészen magyar község volt. Pernyesd oláh fu. az előbbitől északra 488 l. Soborsin mvs. a Maros és a vasut m. igen szép tájon. Van 1407 oláh s magyar lakosa, oláh és kath. temploma, diszes kastélya szép angolkerttel, Iványliget nevü vadaskertje, nagy vasuti állomása, posta- és táviróhivatala s jó határa, mely fán kivül gabnanemüt s gyümölcsöt is elég bőven szolgáltat. Erdőiben s legelőin sok kecskét tenyésztenek. Tok oláh fu. a Maros és vasut m. 907 l. s bérces erdős határral. Szilvásai szépek és nagyok. Szelistye elszórtan épült oláh fu. közel a Maroshoz 401 l. Nagy erdősége mellett szántóföldjei is jók. Buzán kivül sok kukoricája és szilvája terem. **Petris** mvs. az előbbi szomszédjában északra 1477 oláh és magyar l., oláh templommal s szép hegyes-völgyes határral, melynek szántó részei tágas lapályon esnek, s jó minőségüek. Fán kivül legtöbb van itt kukorica, krumpli és gyümölcs. Vásárait a szomszédos völgyek lakosai nagy számmal látogatják. Juh, kecske itt is bőven tenyészik. Rossia hegyek közt fekvő oláh fu. az előbbitől északra 1356 l. s tágas határral, melyben szilván kivül leginkább kukoricát és tavaszi buzát termesztenek. Van egy jó rézbányája, két liszt- és 4 fürészmalma. A lakosok fával, zsindelylyel és deszkával kereskednek. Obersia oláh fu. az előbbin felül 356 l., kik sok szilvát termesztenek s szilvapálinkát főznek.

12. **Torontálmegye** egyik legnagyobb törvényhatósága a hazának, a Marostól, tehát Csongrád és Csanádmegye déli szélétől kezdve a Tisza balpartján nyulik le egészen a Dunáig. Alakjára nézve egy hosszas dülényhez hasonlit. Kiterjedés és népesség tekintetében az ujabb időben jelentékeny változáson ment keresztül. 1873-ban a volt német bánsági végezred legnagyobb része (57.11 □ mfld), 1876-ban pedig az egész nagy-kikindai kerület (8.06 □ mfld) adatván hozzá, addig is jelentékeny területe 176.37 □ mfldre (9,329,42 kilom.) növekedett. Felszine általában rónaság, legnagyobb részt kitünő fekete agyag talajjal, mely az egész hazában a legjobb buzát és repcét termi. Délen azonban, főleg Alibunáron alul, jelentékeny homokos területei is vannak. Vizei: északon a Maros az Aranka nevü mellékággal, nyugaton a Tisza, délen a Duna, mely Szerbiától választja el és a megye területén sok szigetet képez, kelet felől pedig a Béga, Temes, Berzava ömlenek belé s futnak át rajta a Dunába, mig a kis Karas folyó, mely szintén a Dunába szakad, Temes felé jelzi egy darabon a határt. Ezeken kivül több tó és mocsár van főleg a déli felében. Részben a folyók szabályozására, részben pedig a mocsárok levezetésére szolgálnak a Béga-, Berzava- és versetczi csatorna. Jelentékenyebb tavai a Fehér- és Fekete tó, nagyobb mocsárai pedig az alibunári, illancsai és dunamelléki mocsárok. Éghajlata általában alföldi 11.6, Pancsován pedig 11.8 C°-nyi évi középhőmérsékkel; a legnagyobb hő azonban +41.3, a legalacsonyabb pedig olykor —22.5 C°-ot is elér, s igy itt épen oly nagyok a hőmérsékleti végletek, mint akár a Magas-Tátra vidékein. A fagyponton aluli hőmérsékkel biró napok számát itt átlag 73-ra, az esős napokét 96-ra, a havazó napokét pedig 23-ra lehet tenni. Az évi csapadék átlagos magassága 500 millimeternyire rug. Termékenységre nézve e megye az első helyet foglalja el az országban. Főbb termékei: tömérdek tiszta buza (a kereskedésben bánsági buza név alatt), repce, dohány (a kereskedésben szegedi dohány néven), kétszeres, zab, zöldségfélék, hüvelyes vetemények, takarmánynövények és néhol rizs is. Fája kevés van, legtöbb a Maros és Temes mellékén. A Tisza mentén csak füzes erdői vannak. Kerti bora meglehetős mennyiségben terem, de nem állandó. Marha- és lótenyésztése virágzó, sertése, juha szintén sok és szép. Több vidéken selyembogár- és méhtenyésztés is divatos. A vadak közül legnagyobb mennyiségben vannak vizi madarai. Piócát a mocsárokban sokat fognak. Lakossága igen vegyes. A határőrvidék polgárositása előtt volt itten magyar 16%, német 47%, szerb 20% és oláh 15%

A határőrvidék polgárositása folytán legtetemesebben a három utóbbi nemzetiség gyarapodott. Ezeken kivül csekélyebb számmal vannak itt bolgárok (10,000), francziák (6000), kiket M. Terézia uralkodása alatt telepitettek ide, valamint tótok, sokacok és cigányok is. Vallásra nézve a többség a r. katholikus és a gör.-kel. egyházhoz tartozik, mig a kisebbség a gör.-kath., protestans és mózesi felekezetek közt oszlik meg. A lakosság főfoglalkozása a mezei gazdálkodás, de az ipar és kereskedelem is tetemes számu mivelőkre talál itt, kivált a nagyobb városokban s a nagyobb folyók és vasútak mentén. Legfőbb közlekedési eszközök a Duna és Tisza folyók s a megyét átszelő osztr. állami s valkány-perjámosi vasútak. Országútjai, valamint csatornái is csak alsó rendű hordozói a forgalomnak. Van e megyében mintegy 226 város és falu, meg 50—60 puszta. A megyegyülések Nagy-Becskereken tartatnak. Emlitendőbb helységek itt:

Nagy-Becskerek rendezett tanácsú nagy mvs. a Béga f. m., 19,666 szerb, német, magyar, tót és oláh l., kik iparral (selyemtermeléssel is) és földmiveléssel foglalkoznak s gabnanemüekkel, nyers bőrökkel és szarvasmarhával jelentékeny kereskedést üznek. Van itt óhitű, r. kath., luth., reform. és zsidó templom, sok csinos épület, megyeház, algymnasium, szinház, gazdasági egyesület, királyi törvényszék, járásbiróság, adó-, só-, posta- és táviróhivatal s gőzhajóállomás. Roppant (3.2 □mfld.) határa igen termékeny; rajta sok búzát, kukoricát stb. termesztenek s barmot, juhot, sertést tenyésztenek. Epreskertje legnagyobb a megyében. Vásárai hiresek. **Franyova** mvs. a Tisza m. 7230 szerb, német l., nagy határral, gabnatárházakkal s ásványos forrással. Van óhitű és kath. temploma. Zsigmondfalva német fu. 975 l. Német-Écska fu. a Béga folyó m. 1590 német l., kath. templommal és kastélylyal. A Bégán gyönyörű hidja van. Oláh-Écska fu. az előbbi szomszédjában 2575 oláh és szerb l., óhitű templommal és jó határral. **Perlaszváros** mvs. a Béga folyó m. 3434 szerb, horvát s oláh l., óhitű és kath. templommal, postahivatallal s igen nagy s termékeny határral. Leopoldova (v. Csenta) szerb fu. 2378 l., óhitű templommal s jó határral. Ő-Borcsa szerb fu. a Duna m. 1033 l., óhitű templommal s gőzhajóállomással. Innen lefelé a Duna sok szigetet képez. **Páncsova** (v. Pančevo) sz. kir. vs. a Temesnek a Dunába szakadásánál 13,748 szerb s német l. Páncsova eléggé csinosan épült. Van sok diszes köz- és magánépülete, melyek közül kiemelendőbbek a templomok (óhitű, r. kath., luth. és zsidó), a reál- és polgári iskolák, a városi kórház, a városháza, a kaszárnya és több koronai épület stb. Van itt kir. törvényszék, járásbiróság, kataszteri felmérési felügyelőség, fémjelző, só-, adó-, posta- és táviróhivatal, cukor- és selyemfonógyár, vesztegintézet stb. Ipara élénk, kereskedelme fontos főleg gabnával, fával és szarvasmarhával. A dunai gőzhajózásnak itt van egyik fontos állomása. Fehértemplom felé innen egy nagy homoksivatag terül, melyet az ottaniak Bieloberdo-nak (Szálló-homok) neveznek. Homolica fu. a Duna m. 4076 német, szerb s oláh l., kath. és óhitű templommal s igen nagy határral. Bresztovác fu. az előbbitől keletre, a Duna mellékága m. 2406 német és szerb l., kath. és óhitű templommal. Innen délre terül a Jezero nevű nagy mocsár. **Kubin** mvs. a Duna m. 4448 szerb, német l., óhitű és kath. templomnal, járásbirósággal, posta- s táviróhivatallal, gőzhajóállomással és igen nagy határral. Kereskedése élénk. Vásárai látogatottak. Bavaniste szerb fu. az előbbitől északra 5851 l., postahivatallal s nagy határral. Osztrova szerb fu. a Dunának hasonnevű nagy szigetén 965 l., halászattal s termékeny határral. Dubovác szerb fu. a Duna m. 716. l., igen nagy határral s halászattal. Deliblat fu. 3589 szerb s oláh l., óhitű templommal, postahivatallal s igen nagy, de homokos határral. Gajtasol oláh fu. a Karas f. m. 369 l. Ulma fu. 2841 oláh és szerb l., óhitű templommal, postahivatallal s jó határral. Károlyfalva fu. 187 oláh l. **Alibunár** mvs. a hasonnevű mocsárok s a római sáncok m. 3706 szerb, oláh s német l., óhitű templommal, postahivatallal s jelentékeny határral, melynek mocsáraiban sok piócát és teknősbékát fognak. Itt székel egy kataszteri felügyelőség. Neudorf (v. Novosello) fu. az előbbitől délnyugotra 6747 oláh l., postahivatallal s igen nagy határral. Jabuka fu. a Temes folyó m. 3011 német s oláh l., kath. templommal, nagy s jó határral s halászattal. Zrepája (v. Crepája) fu. 4658 szerb l., kik roppant határukon sok gabnanemüt s zöldséget termesztenek. Van óhitű temploma s postahivatala. Debeliácsa (v. Debeljácsa) magyar fu. 3145 l., reform. templommal, igen jó határral, mezőgazdasággal s baromtenyésztéssel. A

lakosok Veszprém megyéből költöztek ide. Antalfalva (v. Kovacsica) 3180 tót l., járásbiróság- s postahivatallal. Baranda fu. a Temes f. m. 2121 szerb l. Szakula u. a Temes f. m. 2609 szerb l. óhitű templom- és postahivatallal. Határa nagy és termékeny. Opova fu. a Temes f. m. 3712 l. Glogon fu. 2761 német és szerb l. Usdin (v. Uzdin) fu. közel a Temes folyóhoz 5329 szerb s horvát l., postahivatallal s igen nagy s termékeny határral. Szamos fu. 2270 szerb l. Dobrica szerb fu. közel a verseci csatornához 2679 l., postahivatallal s jeles határral. Tamásfalva (v. Tomasevác) fu. a Temes folyó m. 2741 szerb l., postahivatallal s nagy határral. Jarkovác fu. a Berzava-csatorna m. 2373 szerb l. Margitica fu. a Berzava-csatorna m. révvel. Illancsa u. a hn. mocsár m. **Zichyfalva** (v. Zichyháza) mvs. közel a verseci csatornához 2937 német l., kath. templommal, postahivatallal s kitünő szántóföldek- és rétekkel. Hozzá tartoznak Biószeg és Mormintye nevű nagy puszták. Hajdusica tót fu. a verseci csatorna m. 1762 l., luth. templommal s Gréda, Ó-Léc, Új-Léc és Mala-Megya nevű búzatermesztő pusztákkal. Szécsány (v. Szécsánfalva) fu. 2122 német l., kath. templommal, postahivatallal s igen termékeny határral. Kanak szerb fu. 1042 l., óhitű templommal, postahivatallal s kitünő legelőkkel. Horvát-Neuzina fu. a Temes folyó m. 977 horvát l., kath. templommal s postahivatallal s igen nagy határral. Szerb-Neuzina fu. szintén a Temes m. 2464 szerb l., óhitű templommal s postahivatallal. Van réve s halászata. Horvát-Bóka fu. a Temes m. 1169 horvát l., kath. templommal s igen nagy határral. Szerb-Bóka fu. a Temes m. 2556 szerb és magyar l., óhitű templom s postahivatallal. Nagy-Gáj szerb fu. a Temes megye felőli határon 1881 l., óhitű templom- és postahivatallal. Partos fu. 904 oláh és szerb l. Doláč német fu. 1300 l., kath. templommal s baromtenyésztéssel. Csávos fu. a Temes f. m. 1127 német és szerb l. s postahivatallal. **Szerb-Módos** mvs. a Temes f. m. 2780 szerb és bolgár l., óhitű templommal, táviró- s postahivatallal s jó határral, melyen sok eperfát tenyésztenek. **Német-Módos** mvs. amannak tőszomszédjában 1483 német l., kath. templommal, járásbirósággal s adóhivatallal. Gád fu. 975 szerb, német l., postahivatallal s igen termékeny határral. Szent-István (v. Stefanföld) német fu. Módostól nyugotra 2329 l., kath. templommal s postahivatallal. Határa különösen termékeny. Szárcsa (Német-) fu. 1232 német l., kath. templommal s postahivatallal. Lakosai igen szép lovakat tenyésztenek. Oláh-Szárcsa oláh fu. az előbbi m. 1606 l. s oláh templommal. Katalinfalva német fu. a Béga-csatorna m. 2040 l., kath. templommal s jeles határral. Magyar-Ittebe magyar fu. a Béga-csatorna m. 2320 l., ref. templommal, postahivatallal s igen kitünő határral. Szerb-Ittebe fu. az előbbi m. 4395 szerb s német l. s táviróhivatallal. Fény (v. Foen) fu. 2161 oláh l. s postahivatallal. Gyülvész oláh fu. 1352 l. **Német-Párdány** mvs. közel a Béga-csatornához 2088 német s magyar l., kath. templommal s posta- s táviróhivatallal. Jeles határa kitünő búzát, zabot, repcét és kukoricát terem. **Szerb-Párdány** mvs. az előbbi m. 1924 szerb l. Ótelek fu. a Béga-csatorna m. 1014 magyar l., kik sok gabnafélét termesztenek s juhot, szarvasmarhát tenyésztenek. Magyar-Szent-Márton fu. a Béga-csatorna m. 822 magyar l., kath. templommal s dohánytermesztéssel. Szerb-Szent-Márton fu. az előbbi mellett 1587 szerb l., s közepes termékenységű határral. **Új-Pécs** mvs. a Temes vize m. 1885 német l., kath. teplommal s posta- és táviróhivatallal. Van nagy lovaskaszárnyája és vendégfogadója. Határa igen termékeny. Van erdeje is. Régebben rizstermesztése is volt. Dinnyás fu. közel a Béga-csatornához 1624 szerb l. Horvát-Csénye v.) Cseney) fu. a Béga f. m. 738 horvát l., postahivatallal s marha- és lótenyésztéssel. Szerb-Csénye fu. az előbbi szomszédjában 2291 szerb l., több csinos uri lakkal s gazdag határral. Horvát-Kécsa fu. közel a Béga folyóhoz 814 horvát l., postahivatallal, búza-, kukorica- és repcetermesztéssel. Oláh- és Szerb-Kécsa iker fu. 2611 oláh és szerb l. s kitünő határral. Gyertyámos fu. az osztr. államvasút m. 2795 német l., kath. templommal, posta- s táviróhivatallal s vasúti állomással. Buzát s zabot sokat termeszt s marhát és lovat sokat tenyészt. **Zsomboly** (v. Zsombolya, ném. Hatzfeld) mvs. az osztrák államvasút m. 7981 német l. Van kath. temploma, szép kastélya, vendégfogadója, járásbirósága, posta-, táviró- és adóhivatala s kitünő nagy határa, mely leginkább tiszta búzát, repcét, zabot, árpát s kukoricát terem. Lóte-

nyésztése nevezetes. Tamásfalva telep a Béga f. m. 1010 magyar l., kik sok búzát s dohányt termesztenek. Német-Cserny a fu. 2603 német l., kath. templommal s igen nagy s gazdag határral. Szerb-Cserna fu. 3799 szerb l. s óhitű templommal. Magyar-Cserna fu. 3113 magyar l., kath. templommal, postahivatal- és jó határral. Molifalva (v. Molidorf) német fu. egy nagy tó m. 794 l. Tóba magyar fu. 998 l., kath. templommal s igen nagy határral, melyen hasonnevű nagy pusztán kivül több népes major van. Csősztelek fu. 2000 német l., kath. templommal s igen termékeny határral. Idvarnok fu. 1000 magyar l. s kitünő határral. Idvarnok-Szőlős nagy és termékeny puszta 210 német l. Magyar-Szt.-Mihály fu. Becskerektől északra 910 magyar l. s szép határral. Német-Ellemér német fu. közel a Tiszához 1242 l., kath. templommal s postahivatallal. Szerb-Ellemér fu. 3117 szerb l. Szerb-Aradác fu. közel a Tiszához 1884 szerb l., óhitű templommal s gazdag, bár részben ingoványos határral. Csak egy útca választja el ettől Tót-Aradác falut, melynek 2070 tót lakosa, luth. temploma, marha- és sertéstenyésztése van. Lakosai sok élelmi szert hordanak Becskerekre. Kumán (v. Kumánd) szerb fu. közel a Tiszához 4937 l., óhitű templommal s igen termékeny határral. **Melence** mvs. 8156 szerb l., óhitű templommal s posta- s táviróhivatallal. Roppant határán tömérdek búzát termesztenek s nagy mennyiségű szarvasmarhát tenyésztenek. Torda fu. 3857 magyar l., kath. templommal s dohánytermesztéssel. Basahid fu. 3727 szerb l. s postahivatallal. **Új- v. Török-Becse** mvs. a Tisza partján 7193 magyar és szerb l. Ez a város a magyar birodalomnak egyik legfontosabb gabnapiacza. Van itt kath., óhitű és zsidó templom, járásbíróság, posta- s táviróhivatal, gőzhajóállomás, sok gabnatárház, egy szép kastély, nagy vendégfogadó és sok csinos magánépület. Ide tartozik Borjas nevű puszta, meg a Tisza szomszédos szigete, melyen az egykori becsei vár romjai láthatók. Kis-Bikács pusztai fu. 517 magyar s német l. Nagy-Bikács vagy Karácsonfalva pusztai fu. 658 magyar s német l. Mindkettő sok gabnafélét termeszt. **Beodra** mvs. nem messzire a Tiszától 4025 magyar és szerb l., óhitű, kath. és zsidó templommal, posta- és táviróhivatallal, szép kastélylyal s igen jó határral, melyben öt nagy puszta van. Búzája tömérdek terem. Akács pusztai fu. közel a Tiszához 520 magyar l., luth. templommal s búzatermesztéssel és halászattal. Bocsár fu. 2827 szerb, magyar s német l., kath. templommal, postahivatallal, szép kastélylyal s igen termékeny határral, melyben Józsefháza nevű nagy puszta van. Magyar-Pádé fu. a Tisza m. 1601 magyar l., kath. templom-, postahivatallal és gőzhajóállomással. Szerb-Pádé fu. az előbbi szomszédjában 1668 szerb l., óhitű templommal s hasonlag termékeny határral. Tisza-Szent-Miklós fu. a Tisza m. 3150 magyar, szerb és német l., kath. és óhitű templommal, postahivatallal s igen jeles határral. **Nagy-Kikinda** csinos mvs. az osztr. áll. vasút m. igen nagy kiterjedésű s termékeny határral és 18,834 szerb, német s magyar l., kik részint iparral s kereskedéssel, részint pedig szarvasmarha- és juhtenyésztéssel, selyemtermeléssel, valamint búza-, repce- és bortermesztéssel foglalkoznak. Itt székelt a volt nagykikindai kerület, mely ma a megyébe van keblezve. Van Kikindán óhitü, kath. és zsidó templom, szép városház, nagy vendégfogadó, továbbá kir. törvényszék, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal. Vasúti állomása fontos. A várost környező szőlők és epreskertek nagyon gondosan ápoltatnak. Szent-Hubert (v. Nagy-Oroszi) német fu. az osztr. áll. vasút m. 1426 l., kath. templommal, posta- és táviróhivatallal. Vasúti állomás. Kis- és Nagy-Jécsa német faluk, előbbi 1595, utóbbi 3085 l. s postahivatallal. **Billét** mvs. közel a temesi határhoz, a Kis-Maros nevű patak m. 4331 német l., kath. templommal, járásbírósággal, posta- s táviróhivatallal. Nagy határa igen termékeny, de részben posványos. Búzája kitünő. Lova sok és szép. **Csatád** mvs. 3122 német l., kath. templommal, postahivatallal, szép uradalmi épülettel s kitünő határral. Lótenyésztése jelentékeny. **Bánát-Komlós** nagy falu 5715 oláh és német l., gör.-kel., gör.-kath. és r. kath. templommal, posta- és táviróhivatallal, szép urasági épületekkel s jó határral. Lakosai szarvasmarhát és juhot tenyésztenek. Nákófalva (Szőllős-) német fu. N.-Kikindától észak-keletre 2204 l., kitünő határral s postahivatallal. Nagy-Teremia (v. Marienfeld) német fu. 2393 l., kath. templom- és postahivatallal. **Mokrin** mvs. az osztr. áll. vasút m. 8502 szerb s német l., óhitű és kath. templommal, vasúti állomással, pos-

ta- és táviróhivatallal. Nagy kiterjedésű határa igen termékeny. **Csóka** mvs. közel a Tiszához 2841 magyar és szerb l., kath. és gör.-kel. templommal, s nagy és termékeny határral. Vásárai élénkek. A Tiszán révje van. Cernabara fu. az Aranka f. m. 870 szerb s német l. **Valkány** nagy fu. az Aranka f. m. s az osztr. állami, meg a valkány-perjámosi vasútak összeszögellésénél 4084 oláh, bolgár s magyar l., óhitű templommal, posta- és táviróhivatallal s fontos vasúti állomással. Határa termékeny. Charleville (olv. Sárvily) eredetileg francia gyarmat, most német fu. 805 l. s kitünő határral. Lakosai hires vajat készitenek. Seultour (olv. Szőltúr) szintén francia gyarmat, de már elnémetesedett (917) lakosokkal s jó határral. Nagy-Ősz (v. Trübswetter) hasonlag francia gyarmat. de lakosai (3508) már nagyrészt elnémetesedtek. Van kath. temploma, postahivatala s kitünő határa. Lakosai igen jó lovakat és teheneket tartanak. Lovrin (v. Lovránd) német fu. 3511 l., kath. templommal és postahivatallal. Aurélháza fu. 920 magyar l. Sándorháza fu. 1798 német l. s postahivatallal. Ujvár német fu. 1093 l., kath. templom- és postahivatallal. **Perjámos** mvs. az Arankának a Marosba ömlésénél s a valkány-perjámosi vasút végén 5215 német l., kath. templommal, több szép épülettel, posta- s táviróhivatallal, vasúti állomással s gazdag határral. Van itt fakereskedés, kitünő lótenyésztés, élénk halászat, jövedelmes malomüzlet és több népes vásár. Rác-Szent-Péter fu. az Aranka vize és a valkány-perjámosi vasút m. 4180 szerb és német l., óhitű és kath. templommal, vasúti állomással, posta és táviróhivatallal. Egres oláh fu. a Maros m. 3042 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, nagy határ- és halászattal. Szárafalva (Szaravola) fu. az Aranka és a valkány-perjámosi vasút m. 3839 szerb és oláh l., igen nagy és jó határral, vasúti állomás-, posta- és táviróhivatallal. **Nagy-Szent-Miklós** mvs. az Aranka vize s a valkány-perjámosi vasút m. 1903 német l. Vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. Magyar-Csanád fu. a Maros m. 2512 magyar s oláh l. s jó határral. **Rác-Szent-Miklós** mvs 9100 l., kik sok szarvasmarhát, lovat, juhot és sertést tenyésztenek. **Ó-Besnyő** mvs. a valkány-perjámosi vasút s az Aranka vize m. 7099 bolgár l., kath. templommal s igen nagy és termékeny határral. Van posta- és táviróhivatala s vasúti állomása. Keglevicsháza puszta fu. 1097 német l. Kis-Zombor fu. közel a Maroshoz 3712 magyar l., kath. templom-, jó határ- s posta- és táviróhivatallal. Béba fu. 2793 oláh s magyar l., gör.-kel., róm. kath. és gör.-kath. templommal, postahivatal-s igen nagy határral. Oroszlámos fu. az osztr. áll. vasút m. 2838 szerb s magyar l. Van óhitű temploma, derék és termékeny határa, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala. **Új- v. Török-Kanizsa** mvs. a Tisza m. Magyar-Kanizsával átellenben 3010 magyar és szerb l. Van óhitű és kath. temploma, járásbirósága, adó- és postahivatala, gőzhajóállomása s nagy és j les határa. Szőreg fu. a Tisza meg az osztr. áll. vasút m. 2661 magyar és szerb l., kath. és óhitű templommal, kitünő s nagy határral Van vasúti állomása, posta- és táviróhivatala s halászata. Új-Szeged fu. a Tisza m. Szegeddel átellenben 843 magyar l., kik leginkább kereskedésbő s hajózásból élnek. Van postahivatala s jeles hajógyára, melynek készitményei az óbudai hajógyáréival is versenyeznek úgy alak, mint szilárdság tekintetében. Határa termékeny. Klárafalva magyar fu. a Maros m. 331 l. jó határral.

13. **Temes vármegye** Torontal és Krassó megyék közén terül el, a Maros folyótól egészen a Dunáig. Alakja egy alá felé folyton keskenyülő hosszas négyszöghöz hasonlit. Kiterjedése elébb (1873.) a volt Végvidék ú. n. német- és illyr-bánsági ezredei egy részének (20.60 □mfld), közelebb pedig (1876. XXXIII. tc.) Krassó megye tiz községének (Fejértemplom, Jaszenova, Dupla, Új- és Ó-Palanka, Róthkirchen, Vracsevga, Ablián, Kruzsica és Rebenberg (4½ □mfld.) ide csatoltatása folytán jelentékenyen megnövekedett úgy, hogy jelenleg 128 □mfldön (szabatosabban 7,135.75 □kilometeren) 411,761 lakost számlál s igy a legnagyobb megyék közé tartozik. Felszine a nyugoti (kisebb) felén igen termékeny rónaság, melyen még ma is sok a mocsár, nyugoti (nagyobb) fele ellenben többé-kevésbé hegyes, nagyobbára nyugot és ész.-nyugot felé nyiló szép völgyekkel, melyek valamennyien egy egy (kisebb, nagyobb) folyó viznek nyitnak útat. Hegyei mind az erdélyi Kárpátok nyulványai s általában alacsonyok. Úgy tömegére, mint magasságára nézve legjelentékenyebb a Kudric-hegy Versectől keletre. A rónán legjelentékenyebb emelkedések a megye közép és déli részén futó római sáncok.

Vize van elég mind a hegyes, mind a róna résznek. Emlitendőbb folyói: a Maros a megye északi határán, alább a Béga a hasonló nevű csatornával, a Beregszó, a Temes, Berzava a hasonnevű és a verseci csatornával, a Karas, Néra és a Duna, mely Temes vármegyét Szerbiától választja el. Mocsárai közül, melyek nagy részét az imént emlitett csatornák már jórészt bevezették, legnagyobb a Torontálból ide is átterjedő alibunári mocsár. Éghajlata tulnyomólag alföldi, de a rónaságokon nem mindenütt egészséges. Talaja, kivált a síkon, egyértékű a torontálival, de mégis legkövérebb a Temes folyó mentén. A hegyes részek már erősebb munka mellett hozzák meg gyümölcseiket, de szintén termékenyeknek mondhatók. Sovány, homokos területe csupán délen van egy darabon, a Duna és Karas összeömlése körül. Kiválóbb termékei a világhirű bánáti búza, kukorica, repce, dohány, zöldség, hüvelyes és takarmánynövények, gyümölcs, bor (legtöbb s legjobb Versec vidékén) és sok fa, de csak a keleti részen. A Berzava mellékén ezelőtt rizst is elég bőven termesztettek, de ma a rizs-, valamint a gyapottermesztés is csak itt-ott divatos. A dús növényzet mellé kiterjedt állattenyésztés sorakozik. Tenyésztenek itt tömérdek szarvasmarhát, lovat, juhot, sertést, méhet és selyembogarat. Folyói halban, erdőségei és mocsáros vidékei pedig vadakban (őz, nyúl, farkas, császármadár, fogoly, vizi madarak, teknősbékák stb.) gazdagok. Közönséges itt már a kolumbácsi légy is, mely a marhatenyésztésben gyakran érzékeny károkat okoz. Az ásványország itt leginkább csak meszet és épületkövet szolgáltat. Savanyú vizforrása sok van. Ipara a városokban, főleg Temesvárott, igen jelentékeny, úgy szintén a kereskedés is, melynek szolgálatában itt jó vasútak (az osztr. állami, temesvár-aradi, a temesvár-karánsebesi s a jaszenova-stejerdorfi), nagyobb részt jó országútak és többé-kevésbé fontos vizi útak (Duna, Maros és a csatornák) állnak. A határőrvidék polgárosítása s a közelebbi területrendezés folytán a népesség is tetemesen módosult itt úgy számára, mint elemeire nézve. Az 1870. népszámlálás szerint volt e megyében 42% oláh, 40% német, 7% magyar s ugyanennyi szerb, meg pár ezernyi tót, bolgár, montenegrói, sőt görög és francia is. Az újabb gyarapodás főleg a szláv elemet szaporitotta. Vallás tekintetében a többség a gör.-kel. és a r. kath. egyház hive. Van e megyében 1 szab. kir. város s mintegy 236 mvs. (falu és puszta). Gyüléseit a megye Temesvárott tartja. Emlitendőbb helyek itt:

Temesvár sz. kir. vs. és nagy erősség a Béga-csatorna m. s a megye nagyobb vasútjainak csomópontján 32,223 német, oláh, szerb és magyar l. Temesvár igen csinosan épült város úgy, hogy az ottaniak Kis-Bécsnek is szeretik nevezni. Áll egy bel- és három (Mihály-, József- és Gyár-) külvárosból, melyek között legszebb a Józsefváros. A belvárost, mely egy a várral, erős bástyák és háromszoros sáncok keritik, mely utóbbiak a Bégából vizzel tölthetők meg. A külvárosokat, melyek szintén körül vannak keritve, a belvárostól és egymástól is fasoros útak választják el. A várost szép köz- és magánépületek, tiszta és kövezett útcák és terek diszitik, mely utóbbiak gázzal világittatnak. Épületei s intézetei közül kiemelendőbbek: a templomok (róm. kath., óhitű, reform., gör.-kath és zsidó), a püspöki (róm. kath. és gör.-n.-e.) paloták, a kincstári épületek, a megye- és városház, a gymnasium, reáliskola, a szinház, a takarékpénztár palotája, a kórházak (legkiválóbb az irgalmasoké), a nagyobb vendégfogadók, több fényes kereskedés, több nyomda és könyvkereskedés, kereskedelmi és ipariskola, bank, r. kath. papi seminarium, s több mivelődési és jótékonysági intézet stb. Vizzel a várost egy vizvezeték látja el. Van több gyára, melyek közül legvirágzóbbak a posztó-, papir-, pamutszövet-, stearingyertya-, bőr-, olaj- és vegyészeti gyárak s jó malmok. Kis iparosa, valamint kereskedője is sok van. Forgalma úgy a vasútakon, mint a csatornán igen jelentékeny. Selyemtermelése már tetemes. Itt székel a csanádi r. kath. és a temesi gör.-kel. püspök, a megye, egy kir. törvényszék, járásbiróság, egy katonai parancsnokság, adó- és sóhivatal, pénzügyi igazgatóság, lottó- és vámhivatal, ipar- és kereskedelmi kamara, folyammérnöki és államépitészeti hivatal, posta- és távirdai igazgatóság, egy török konzul stb. Vasúti állomása nagyszerű, vásárai fontosak. Környéke mocsáros lapály, miért is levegője nem eléggé egészséges. Szabadságharczunknak kivált vége felé nagyszerű küzdelmek történtek itt, melyek a várost is nagyon megrongálták. 1849. aug. 9. szomorú emlékü nap. Szakálháza fu. Temesvártól nyugotra az osztr. áll. vaspálya m. 3258 német l., kath. templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal.

Nagy határa igen termékeny, de részben mocsáros s a Beregszó patak áradásaitól gyakran szenved. Lakosai sok lovat és tehenet tartanak s Temesvárra sok tejet, vajat s túrót szállitanak. Van szép erdeje is. **Beregszó** fu. a hasonnevű patak s az osztr. áll. vasút m. 2138 oláh, német l., oláh templommal s vasúti állomással. Jelentékeny határa, melyet a Beregszón kivül a Csurja patak is öntöz, legnagyobbrészt igen termékeny s különösen sok tiszta búzát és kukoricát szolgáltat. **Mehala** fu. Temesvár szomszédjában a Berzava és Strivobora patakok m. 4521 oláh, német l. Van itt gör.-kel. templom, festék- és szivargyár, szép közkert, polgári lövőcsarnok, hova a temesváriak gyakran el szoktak látogatni. Határában van egy puskaporos torony. Nagy határa legnagyobbrészt igen termékeny; különösen diszlik rajta a tiszta búza. De vannak salétromos és mocsáros területei is. Erdeje nagy és szép. **Kis-Becskerek** fu. a Jehr patak m., mely fölött nagy kőhid vezet át. Van 3263 német, oláh és szerb l., kath. és gör.-kel. temploma, postahivatala s nagy és gazdag határa, mely kitünő búzát, de savanyú szénát terem. Lovat sokat tenyésztenek a lakosok. **Szent-András** mvs. a Beregszó patak, az arad-temesvári vasút m. 2577 német, oláh és szerb l. Van itt kath. és óhitü templom, vasúti állomás, posta- és táviróhivatal. Jelentékeny határában főleg csak tiszta búzát termesztenek; de szőlője, gyümölcse és takarmánya is szépen terem. Ló- és juhtenyésztése virágzó. Malmai és téglaégető kemencéi említést érdemlők. **Baracháza** fu. szép dombos vidéken 888 oláh s német l., oláh templommal s postahivatallal. Szép határa tiszta búzát, kukoricát, zabot, árpát, kendert és krumplit terem. Juhtenyésztése jelentékeny. Itt halad el az egyik római sánc. **Orcifalva** fu. az arad-temesvári vasút m. 2748 német l., kath. templommal, vasúti állomással, posta- és táviróhivatallal. Termékeny határa hires búzát terem. A lakosok szép lovakat tartanak. **Monostor** fu. szép, dombos vidéken 1789 oláh, német s magyar l. Van gör.-kel. temploma, több uradalmi épülete, nagyszerű szesz- és ecetgyára. Határa igen gazdag s kitünő búzát terem. Szőlős és gyümölcsös kertjei igen kiessé teszik a falu környékét. Juhtenyésztése jelentékeny. A határ egy részén a Dvorin és Béga patakok futnak át. A falun kivül egy régi vár, vagy talán Monostor körül sáncolt romjai láthatók. **Kétfél** fu. 1893 oláh s német l., oláh templommal s termékeny határral. **Varjas** fu. 4209 német s oláh l. Van itt szép kath. és gör.-kel. templom, több szép épület és postahivatal. Nagy határa sok búzát és kukoricát terem. Van a határban három nagy tó, melyeknek mocsáros környékén sok nád terem. Juhtenyésztése igen jelentékeny. **Székesút** mvs. a Maros m., melyen kivül az Aranka és Galambos vizek is öntözik a határát. Van 2667 oláh s német l., derék gör.-kel. temploma, kath. kápolnája, nagy vendégfogadója s postahivatala. Gazdag határa sok búzát és kukoricát terem. Juhtenyésztése jelentékeny. A Maros partján, mely halat bőven szolgáltat, nagy füzesei vannak, melyekből sok kosárnak való veszszőt vágnak. Az asszonyok igen jó fonók s szövők itt. A városon kivül egy sörháza és egy szeszgyára van. **Német-Szt.-Péter** fu. a Maros m. 2517 német l., kath. templom-, postahivatal- és termékeny határral. Baromtenyésztése és halászata jelentékeny. **Főnlak** oláh fu. a Maros m. 2816 l, oláh templommal s postahivatallal. **Zádorlak** (v. Szadorlak) német fu. a Maros m. 2081 l., kath. templommal s jó határral. **Új-Arad** mvs. a Maros balpartján, Ó-Araddal átellenben s az arad-temesvári vasút m. 4960 német l, kath. templommal, postahivatallal s hires lisztiparral. Itt székel egy kir. járásbiróság és adóhivatal. Liszt- és fakereskedése jelentékeny. **Német-Ság** (Segenthan) fu. az arad-temesvári vasút m. 1729 német l., kath. templommal, postahivatallal s igen termékeny határral. **Vinga** mvs. sikságba olvadó dombos vidéken a Béga f. és az arad-temesvári vasút m. 4552 bolgár, német s magyar l. Van kath. temploma, derék városháza, több szép iskolaépülete, több csinos magánháza, egy nagy vendéglője s vasúti állomása. Határa igen nagy s termékeny, s főleg búzát, kukoricát, árpát és zabot terem. Van erdője és szőlője is. Mesteremberei szép számmal vannak. Vásárait nagyon látogatják. **Murány** fu. 1551 oláh s német l., gör.-kel. templommal s jeles határral. **Fibis** fu. 2431 oláh s német l. s oláh templommal. **Szécsány** fu. 2242 oláh s német l., oláh templommal s derék határral. **Feregyháza** fu. 2290 oláh s német l. s baromtenyésztéssel. **Allios** fu. szép hegyes vidéken 2208 oláh s német l., oláh templom- s postahivatallal. Határa, mely részben dombos, hegyes, igen termékeny. Van nagy szilvása, szőlője és erdeje. Egyik

hegyén egy régi vár maradványai láthatók. **Szépfalu** (Schöndorf) fu. a Maros m 2210 német l., kath. templommal, gazdag határral és lótenyésztéssel. **Traunau** (Bizliget) fu. közel a Maroshoz szép hegyes vidéken 1159 német l., kath. templommal, buza-, kukorica- és bortermesztéssel. Határának a Marosra dülő része mocsáros. **Keszinc** fu. alacsony, erdős hegyek közt 2130 oláh l., oláh templommal s bor- és szilvatermesztéssel. **Újfalu** (Neudorf) fu. közel a Maroshoz egy szép völgyben 1288 német l., kath. templommal s jó határral. **Lippa** csinos mvs. a Maros balpartján Radnával átellenben s azzal egy jó fahid által összekötve. Van itt 7008 német, oláh, magyar és szerb lakos, kath., gör.-kel. és zsidó templom, egy szép gör.-kel. iskola, nagy kir. sóház, sörház, több szép kincstári és magánépület, kőedény-, fénymázas vászon- és burnótgyár stb. Van itt továbbá kir. járásbíróság, posta-, adó- és táviróhivatal, sok iparos és kereskedő, nagy fa-, deszka- és zsindelyraktár s általában élénk fakereskedés a Maroson ide szállított fanemüekkel. Nagy határa, melynek nagyobb részét erdők, legelők és szőlők foglalják el, termékeny, mely minden gabnanemet jól megterem. Bora kedves izű; gyümölcse sok és jó; méhtenyésztése jelentékeny. Köve és cserépagyaga sok és jó. A lippai cserépedényeket messzeföldön ismerik és kedvelik. Van savanyú vize is. Régi vára romban hever. Környéke igen kies. Vásárai népesek. **Hosszúszó** oláh fu. a Maros m. szép vidéken 1646 l., gör.-kel. templommal s erdővel és nagy szilvásokkal. **Kelmák** oláh fu. a Maros m. 1365 l., hegyes-völgyes sovány határral s a Maros partján egy váromladékkal. **Dorgos** oláh fu. 657 l., oláh templommal s erdős határral. **Guttenbrunn** (v. Hidegkút) mvs. közel a Maroshoz 3060 l., kath. templommal s postahivatallal. Jó határa búzát, zabot s kukoricát terem; baromtenyésztése jelentékeny. Van egy nevezetes hideg forrása, mely záros tető alatt áll. **Szisztarovec** oláh fu. egy szép völgyben 1357 l., oláh templommal s agyagos s kavicsos határral, mely kevés gabnaneműt is terem ugyan, de szilvát és fát szolgáltat legtöbbet. **Kövesd** fu. 1467 oláh l. és hegyes, völgyes, határral. **Kizdia** fu. a Temes egyik mellékvölgyében 1778 oláh és montenegrinus l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal, nagy erdővel és sok szilvással. **Krivobara** oláh fu. 650 l., görög-kel. templommal, eléggé jó határral s erdővel. Szilvája sok terem. **Kékes** fu. 802 oláh és montenegrinus l, hegyes, völgyes határral s nagy erdővel, melyben szenet égetnek. **Breztovác** fu. 867 német, oláh és tót l., kath. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s szép erdővel. **Hodos** fu. 557 oláh és tót l. **Német- és Oláh-Bencsek** szomszédos faluk, előbbi 1566 német, utóbbi 773 oláh l. **Stancsova** fu. 1111 oláh, német és montenegrinus l., gör.-kel. templommal s jó nagy, de hegyes-völgyes határral. **Gyarmatha** mvs. 5125 német, magyar s oláh l., kath. templommal s postahivatallal. Határa nagyobb részt lapályos; terem búzát, árpát, zabot, kukoricát és sok bort. Lótenyésztese jelentékeny. Van váromladéka. **Remete** fu. a Béga-csatorna m. 1493 oláh l., óhitű templommal, kastélylyal s postahivatallal. Termékeny nagy határán sok káposztát és búzát termesztenek s juhot tenyésztenek. **Rékas** mvs. a Béga-csatorna s a temesvár-karánsebesi vasút m. 3636 illir s német l., kath. templommal, járásbírósággal s postahivatallal. Nagy határa részint róna, részint dombos, de általában igen termékeny. Bora sok terem. **Petrovoszelo** fu. 992 montenegrinus l. s gör.-kel. templommal. **Lukarec** fu. 443 oláh s tót l. s kath. templommal. **Kis- és Nagy-Topolovec** faluk a temesvár-karánsebesi vasút m., előbbi 207 oláh, utóbbi 1454 oláh és német lakossal. **Hisiás** oláh fu. 802 l., gör.-kel. és gör.-katholikus templommal s nagy határral. **Babsa** oláh fu. 1005 l. **Susanovec** fu. 1206 oláh l. **Kiszető** oláh fu. a Béga-csatorna s a vasút m. 1548 l., gör.-kel. templom- és postahivatallal. Határa termékeny. **Iktár** oláh fu. 998 l. s jó határral. **Ohába-Forgács** oláh fu. a Temes folyó m. 2034 l., gör.-kel. templommal s hires káposztatermesztéssel. **Bukovec** oláh fu. közel a Temeshez és Béga-csatornához 1382 l s kath. templommal s gazdag határral, melyen egy jó nagy erdő is van. **Mornica** oláh fu. Temesvártól keletre 1186 l. Szép róna határa, melyet a Szubolyasza patak érint, sok szép tiszta búzát terem. Erdeje jó nagy. **Kisoda** oláh fu. Temesvártól délre, közel az osztr. áll. vasúthoz 1238 l., óhitű templommal s kitünő róna határral, mely sok búzát s kukoricát terem. Lakosai hires fürjfogók. **Oláh-Szent-Mihály** fu. az előbbitől nyugotra 2003 oláh s német l. gör.-kel. templommal s gazdag róna határral. **Német-Szent-**

Mihály fu. az előbbi szomszédjában 1518 német l., kath. templommal s szintén termékeny határral. Ság (Saag) fu. az osztr. áll. vasút m. 2328 német s oláh l., kath. és oláh templommal, postahivatallal s vasúti állomással. Jó határa szép kétszerest terem. Erdeje jó nagy. Parác fu. a Temes folyó m. 2405 oláh s német l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s kitünő határral. Erdeje nagy; marhája, juha sok. Liget oláh fu. közel az osztr. áll. vasúthoz 1754 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gazdag róna határral, mely északi szélével a a Temesre dől. Ujlak fu a Temes és Bogonis (v. Pogonis) folyó m. 1012 oláh l. Földje igen termékeny róna; juhot sokat tenyészt. A Bogonis vizén több jó malma van. Török-Szákos fu. a Bogonis patak m. 1415 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s kitünő határral, mely leginkább kétszerest terem. Nagy-Kövéres fu. közel a Temeshez, a Kövéres patak m. 2120 oláh s magyar l., oláh templom- s postahivatallal. Jó sík határa búzát, kétszerest bőven terem. **Buziás** csinos mvs. szép dombos vidéken 2594 magyar, oláh, német és tót l., kath. és gör.-kel. templommal, jó ásványos vizzel (hét bő forrás) és díszes fürdővel, melyhez több szép épület (bérházak, vendégfogadó, kávéház stb.) s egy izléses park tartozik, melyet még a távol vidékiek is nagy számmal látogatnak. Vize mellett levegőjét is igen egészségesnek tartják. Van posta- és táviróhivatala, járásbirósága s adóhivatala stb Határa középszerű talajú, de a búzát és zabot jól megtermi. A közeli szilasi hegyekről szép kilátás nyilik a Temes völgyére. Szilas fu. az előbbi szomszédjában 2216 oláh s magyar l., görög-keleti templommal s nagy, hegyes-völgyes határral. Bora a bánsági legjobb borok közé tartozik. Dubosz oláh fu. közel a Krassó megyei határhoz 771 l. s erdős határral. Magyar-Szákos fu. az előbbitől délre szintén hegyes-völgyes határral. Van 3069 oláh s magyar lakosa, kik roppant sok szilvát termesztenek s abból pálinkát főznek. Hegyeiben igen jó épületkövet ásnak. A határ dülőinek érdekes nevei vannak, mint Nyaláb, Kereszlő, Kovácsi, Kóróbánya, Beres, Bogáros. Szinerszeg fu. közel a krassói határhoz 963 oláh s magyar l., oláh templommal, nagy gyümölcsössel s juhtenyésztéssel. Daruvár fu. az Obienda völgy m. 1365 német l., kath. templommal, nagy kertmüveléssel és savanyúvizforrással. Bakóvár fu. 1942 német l., kath. templommal, postahivatallal, búzatermesztéssel, szép erdővel és savanyúvizzel. Balázsfalva oláh fu. 473 l., olaj- és szeszgyárral. **Rittberg** mvs. szép dombos vidéken 2607 magyar l., reform. temp ommal, postahivatallal, búza-, zab- és kukoriczatermesztéssel. Van szép erdeje is. Berény oláh fu. 1095 l. s hegyes-völgyes határral. Sipet fu. 2707 oláh s német l. Van oláh temploma, postahivatala és jó termő földje. Petromán oláh fu 2301 l. s jó határral. Zsebhely (v. Zsebely) fu. az osztr. áll. vasút m. 3978 oláh s német l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal, vasúti állomással s igen termékeny róna határral. **Csákovár** (v. Csákova) mvs. a Temes folyó s a Bogonis patak m. 4369 német, oláh, szerb és magyar l. Van kath., gör.-kel. és zsidó temploma, adó-, posta- és táviróhivatala s gazdag róna határa, mely sok búzát terem. Régi várából még ma is fennáll egy csonka torony. Gilád fu. az előbbitől délre 3789 oláh s német l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s igen nagy róna és termékeny határral. Vojtek fu. az osztr. áll. s a vojtek-bogsáni vasút m. 1600 német s oláh l., gör.-kel. templommal s igen gazdag róna határral. Birda fu. 1236 tót s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal és búzatermesztéssel. Szkulya fu. 1353 magyar s oláh l. Van reform. és gör.-kel. temploma s derék határa, melyben jókora erdő és szőlőhegy van. Sósdia oláh fu. 1086 l., postahivatallal s nagy, erdős határral. Gertenyes fu. a vojtek-bogsáni vasút m. a Krassó felőli határon 1498 oláh s német l. s nagy határral. **Moritzfeld** mvs. a vojtek-bogsáni vasút m., 2506 német l. s kath. templommal. Nagy határa dombos, erdős. Van postahivatala. **Gattaja** mvs. a vojtek-bogsáni vasút és a Berzava f. m., 2403 oláh, német, magyar és bolgár l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s hegyes-völgyes határral. Klastrom-Szent-György fu. a Berzava f. m, 386 szerb s oláh l., kath. templommal, kalugyer zárdával s postahivatallal. Omor fu. 1237 magyar, bolgár s oláh l., kath. és óhitű templommal. Róna határa igen termékeny. **Detta** mvs. az osztr. áll. vasút m. 2745 német, bolgár s magyar l., kath. templommal, vasúti állomással s posta- és táviróhivatallal. Van itt járásbiróság is. Határa közepes termékenységű róna. Denta fu. a Berzava f. m. s közel az osztr. áll. vasúthoz, 2919 oláh s német l., gör.-kel. templommal, postahivatallal

Róna határa bőven terem tiszta búzát, kukoricát, zabot, árpát és repcét. Ez előtt rizstermesztése is volt. Topolya önálló puszta 144 német l., kik jó földjükben rizst is termesztenek. Kis-Gáj oláh fu. közel a torontáli határhoz 694 l. Tót-v. Német-Sztámora fu. az osztr. áll. vasút m. 1348 német l., kik róna határukon szép búzát, kukoricát, árpát, s zabot termesztenek. Van egy csinos kastélya. Vasina oláh fu. 510 l. **Moravica** mvs. a Moravica és Krivaj patakok meg az osztr. áll. vasút m. 1582 német l., kik jó határukon sok búzát, rozsot, kukoricát és bort termesztenek s jó lovakat tenyésztenek. Van kath. temploma, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala és sok mesterembere. Berekutca oláh fu. a Moravica patak m. 273 l. **Buttyin** mvs. szép hegyes vidéken 1105 tót, német s oláh l. Van luth. temploma s postahivatala. Ferendia völgyben fekvő fu. 1351 oláh s német l. Nagy-Zsám fu. a Boruga nagy patak m. 2801 német l. Van kath. temploma, postahivatala s igen kiterjedt hegyes-völgyes határa, mely sok búzát, kukoricát, zabot s krumplit terem. Szőlője s erdője sok van. Juh-, marha- és sertéstenyésztése jelentékeny. A Borugán jó malma van. Kis-Zsám oláh fu. az előbbitől dél-nyugotra 957 l., oláh templommal s igen jó határral. Lacunás oláh fu. a krassói határ mellett 975 l., oláh templommal s nagy erdővel. Nagy-Szredistye fu. 1983 oláh s magyar l., oláh és reform. templommal, postahivatallal s részben hegyes határral, mely kitünő búzát, kukoricát s jó bort terem. Erdeje is van. A falut egy szép kastély disziti. Kis-Szredistye oláh fu. 711 l., kik jó fehér bort termesztenek. **Kudritz** mvs. szép hegyes vidéken 2038 német l., katholikus templommal s postahivatallal. Földje termékeny s tiszta búzát bőven ad; de legfontosabb termék itt a szőlő, melyből igen jó és sok bort szürnek. **Versec** rendezett tanácsu csinos város és gör.-kel. püspöki székhely az osztr. áll. vasút m. s a Kudritz-hegy aljában 21,095 német, szerb, oláh és magyar l. Van kath., óhitű és zsidó temploma, gör.-kel. püspöki palotája, több derék kincstári épülete, reáliskolája, sóhivatala, kir. törvényszéke, járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala, vasúti állomása, sok kézművese s roppant nagy határa, melynek sík része tömérdek gabnaneműt, hegyes (nagyobb) része pedig nagy mennyiségű jó és hires bort terem. Selyemtermelése igen jelentékeny. Vásárai népesek. Varadia oláh fu. a Karas vize m. 3511 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal, postahivatallal, szilva- és vörös bortermesztéssel. Van erdeje is. Kustély (v. Kustil) oláh fu. 2455 l. s igen nagy határral, melyben a gabnaneműeken kivül gyümölcs és bor is szépen terem. Jaszenova fu. a Karas f. m. az osztr. áll. s a jaszenova-stejerdorfi vasútak találkozási pontján 1668 szerb és oláh l. Van gör.-kel. temploma, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala. Duplaja oláh fu. a Karas f. m. 753 l. s róna határral. Ó- és Új-Palánka iker falu a Karasnak Dunába szakadásánál 1062 szerb s oláh l., mocsáros határral s gőzhajóállomással a Dunán. Róthkirchen oláh fu. 621 l. Vracsevga (v. Vracsevgaj) fu. 2090 szerb és oláh l. s jelentékeny határral. Ablián (v. Fábián) cseh fu. 155 l. Szakálovác szerb fu. közel a Dunához 1042 l. **Báziás** fu. a Duna m. s az osztr. áll. vaspálya végső pontján, vám-, posta- és táviróhivatallal s fontos vasúti és gőzhajóállomással. Kruscsica szerb fu. 1807 l. sjó határral. **Fehértemplom** rendezett tanácsu vs. az osztr. áll. vasút s a Néra f. m. 7490 német, oláh, szerb és magyar l. Van itt kath., gör.-kel. és zsidó templom, több csinos köz- és magánépület, kir. törvényszék, járásbiróság, stb., adó-, posta- és táviróhivatal, vasúti állomás, selyemfonógyár stb. Hegyes-völgyes szép határa hires vörös és fehér bort terem. Rébenberg (Kalugyerova) fu. 641 szerb l. s erdős határral. Nikolince fu. Alibunár közelében 3029 szerb s oláh l. s igen nagy és termékeny (bár részben mocsáros) határral.

14. **Krassó megye** Temes megyének a keleti oldalán huzódik le hosszas négyszög alakban a Marostól a Dunáig, körülvéve Temesen kivül Arad, Hunyad és Szörény megyék által. Még ez a megye is az u. n. bánáthoz tartozik. Kiterjedése a Végvidék polgárositása folytán ide csatolt szerb-bánsági ezred négy századának (10 □mfld) ide kebeleztetése után $100.^{78}$ □mfldre rúgott. Közelebb azonban a területrendező törvény által tiz községe (l. Temes bevezetését) Temes, egy pedig (Vamamarga) Szörény megyéhez csatoltatván, eddigi területe közel ötödfél □mfilddel apadt, mig lakossága (291,042) 16,215-tel lett kevesebb. Mai területe igy mintegy $95^1/_2$ □mfld. ($5,271.^{84}$ □kilometer) 273,827 lakossal. A megye felszine általában hegyes (az erdélyi Kárpátok

nyulványai), de nagyobb hegytömegek és csúcsok nélkül. Az aránylag legmagasabb bércek a megye keleti részén emelkednek, s következők: a Dimbu-Hornu és Badjes (Badis) hegyek a Maros és Temes közén, a Szemenik-hegy a Temes és Karas (vagy Krassó) forrásvidékén, s alább az oravicai és szászkai hegyek. Mindezek nyulványai nagyobbára nyugotnak huzódnak s Temes felé mindinkább lejtenek. Völgyei számosak és szépek. Legtágasabb a Temes és Béga völgye. Folyói a Maros, Béga, Temes, Berzava, Karas és Néra, számos apró mellékfolyókkal; mindannyi nyugot s délnyugot felé siet ki a megyéből. Ellenben a Duna, mely délen Szerbiától választja el Krassót, egészen ellenkező irányt követ. Éghajlata kellemes, mérsékelt s zordonná még a hegyek közt sem igen válik. Krassó megye földje inkább szép, mint termékeny; Temesnek legalább nagyon mögötte áll e tekintetben; de azért semmiféle hazai termékben nem lát szűköt. Főbb termékei különben: gabnaneműek, kukorica, gyümölcs, különösen sok szilva. Erdeje igen sok van. Hüvelyes veteménye és zöldsége is elég bőven terem. Állattenyésztése közepes. Főgazdagságát e megyének az ásványország képezi. Van ugyanis itt főleg a délibb hegyekben arany (Oravica, Dognácska, Szászka), ezüst, réz, vas, magnesko, ón, kobalt, horgany, márvány, mész, kőszén, cementviz stb. Iparának főágát a bányászat képezi. Kereskedelme és forgalma nem nagy fontosságú. Országútjai igen jók. Ma már vannak vasútjai, is u. m. a vojtek-bogsáni, temesvár karánsebesi (még csak Lugosig járható) s a jeszenova-steierdorfi. Ezek mellé sorozható még az első erdélyi, mely különben csak a megye legészakibb részének esik keze ügyében. Vizi útjai közt legfontosabb a Duna, s az után a Maros. A lakosság nagy többsége, mintegy 265 ezer, oláh; németek, magyarok és szerbek csekély számmal vannak. Vallásra nézve legtöbben vannak a gör.-kel. egyház hivei. Van e megyében 17 mezőváros, mintegy 240 falu s 27 puszta. A megyegyülések Lugoson tartatnak. Emlitendőbb helyek:

Lugos mvs. a Temes folyó két partján s a temesvár-karánsebesi vasút m. 11,654 l. Lugos tulajdonképen két részből Német- és Oláh-Lugosból áll, melyeket a Temes fölött egy derék fahid köt össze. A lakosok közül, kik kevés magyaron kivül tulnyomólag oláhok, németek s tótok, 3850 Német-, 8304 pedig Oláh-Lugoson lakik. Itt székel a megye egy gör.-kath. püspök. Van itt gör.-kel. s görög-kath., luth., római kath. és zsidó templom, megyeház, püspöki kastély, minorita zárda, r. kath. VI. osztályú gymnasium, fémjelző állomás, áll. épitészeti hivatal, kir. törvényszék, járásbiróság, erdő-, adó-, posta- és táviróhivatal, vasúti állomás, kaszárnya és több derék uradalmi épület. Nagy határa részint termékeny térségen, részint hegyeken terül el. Legkiválóbb terméke sok és jó bora. Erdeje nagy. Régi vára elpusztult. Zsabár fu. a Temesnek Lugos alatt kezdődő szép szigetén 1029 oláh l. s termékeny határral. Szilha oláh fu. a Temes m. 1412 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jó határral, mely igen szép tiszta búzát terem. Szilvása sok van. Harmadia oláh fu. 423 l. s nagy legelővel. Poganest oláh fu. 485 l. Birna oláh fu. 385 l. Valialunga (v. Valle-Lunga) oláh fu. egy szép völgyben 344 l. és sok erdővel. Nevrincsa oláh fu. 374 l., gör.-kath. templommal s bortermesztéssel. Zsupány oláh fu. 493 l., s gör.-kel. templommal. Bozsur oláh fu. a Béga f. m. 568 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal és nagy legelővel. Leokosest oláh fu. a Béga m. 624 l. Kutina oláh fu. a Béga f. m., gör.-kel. templommal s hegyes-völgyes, erdős határral, mely csak középtermékenységű. Kladova oláh fu. 749 l., szőlőhegygyel, szilvásokkal s nagy legelővel. Barra oláh fu. 1033 l., gör.-kel. templommal, sok szilvással és erdővel. Ohaba-Lunga oláh fu. 457 l. Ohaba-Szerbaszka oláh fu. 991 l. s gör.-keleti templommal. Padurány oláh fu. 470 l. s óhitű templommal. Német- és Oláh-Facset iker fu. a Béga f. m. 1977 oláh s német l., gör.-kel., kath. és zsidó templommal. Van itt kir. járasbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal. Határa hegyes-völgyes, de eléggé termékeny. Vannak szép tölgyes és fenyves erdői. Régi vára ma festői rom. Topla oláh fu. 194 l. s nagy erdővel. Bunya oláh fu. 646 l. Dubest oláh fu. 922 l. s juhtenyésztéssel. Dobrest oláh fu. 591 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal. Radmanyest oláh fu. 721 l. s gör.-kel. templommal. Buznik oláh fu. nagy erdős hegyek között a temesi határon 1203 l. s oláh templommal. Zabaltz oláh fu. 732 l. Határa igen hegyes és sziklás roppant nagy erdőséggel. Juh- és kecsketenyésztése van. Veresmart oláh fu. közel a Maroshoz 380 l. s oláh templommal. Batta oláh fu.

1813 l. sok szilvással és réttel. Kapriora oláh fu. a Maros m. 993 l. oláh templommal és szép erdővel. Posoga oláh fu. közel a Maroshoz 863 l., oláh templommal s nagy erdős határral. Kápolnás oláh fu. 1541 l, oláh templommal, postahivatallal s nagy hegyes határral, melyben sok erdő, szilvás és szőlő van. Juhtenyésztése jelentékeny. Bulza oláh fu. 644 l. s oláh templommal. Kostej oláh fu. 681 l. Kostova oláh fu. a Facsetről Erdélybe vivő ut m. 701 l., oláh templommal, postahivatallal s szép erdővel. Dorány oláh fu. 293 l. Gross oláh fu. 476 l. s oláh templommal. Bikis oláh fu. 808 l. s oláh templommal. Határa erdős. Kurtya oláh fu. a Béga folyó m. 1208 l., oláh templommal s bérces, erdős határral. Krivina fu. magas hegyek alatt, közel a hunyadmegyei határhoz 357 oláh l. s nagy erdőséggel. Pojen oláh fu. szintén a határszélen 562 l. Lunkány fu. nagy hegyek közt 667 oláh és cseh l., oláh templommal s roppant nagy határral, melynek erdős bércei közt ered a Béga egyik ága. Van egy, a gräfenbergihez hasonló hidegviz-fürdője. Tornest fu. az előbbitől északra 698 oláh s német l., oláh templommal s nagy, erdős határral. Közel hozzá van a hegyek közt egy üveghuta. Branyest oláh fu. 691 l. **Német-Gladna** (Gladnahánya) fu. a Badjes-hegy tövében 300 oláh s német l., oláh templommal, réz- és vasbányákkal s nagy, tölgyes erdőséggel. Oláh-Gladna oláh fu. 739 l., oláh templommal, nagy erdővel s egy tóval. Nadrag fu. közel a Temeshez 1453 német, cseh és oláh l., katb. és oláh templommal, postahivatallal s igen nagy, erdős határral. Lugoshely fu. a Temes folyó m. 1277 oláh l, oláh templommal s igen termékeny szántóföldekkel. Kricsova oláh fu. 1026 l. s oláh templommal. Zsidóvár oláh fu. 1322 l., oláh templommal s termékeny határral. Erdeje igen nagy. Közelében egy sziklatetőn egy régi vár omladékai láthatók. Van postahivatala. Istvánhegy magyar fu. a Temes folyó m. 130 l., s nagy és jó határral. Szákul oláh fu. a Temes folyó m. 1039 l., oláh templommal s postahivatallal. Van sok szilvása és nagy erdeje. Szilváshely oláh fu. 728 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s termékeny szántóföldekkel. Szatumik oláh fu. 669 l. Herendjest oláh fu. közel a Temeshez 976 l. s jó határral. Viszág oláh fu. 1473 l. s nagy határral. Vermes falu a Bogonis patak m. 2124 oláh s magyar l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s nagy és jó határral. Jerszeg fu. a Bogonis vize m. 665 oláh s tót l., gör.-kel. és r.-kath. templommal, postahivatal, és nagy határral. Izgár fu. a Bogonis vize m. 953 oláh s tót l., gör.-kath. templommal s szép erdővel. Valemare oláh fu. 567 l. Bulcs fu. 425 nagyobbára oláh l. s kath. templommal. Remete-Poganest oláh fu. 482 l. Furlog fu. egy szép völgyben 2201 oláh l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s postahivatallal. Van sok szilvása és erdeje. Nagy-Zorlenc oláh fu. 2659 l., gör.-kel, és gör.-kath. templommal, postahivatallal s nagy határral, melyet a Bogonis patak öntöz. Apadia oláh fu. 932 l. Tirnova oláh fu. 2616 l., oláh templommal s rengeteg erdőséggel. Szocsán oláh fu. 1120 l. **Német-Bogsán** v. **Bogsánbánya** mvs. a Berzava folyó m. s a vojtek-bogsáni vasut végső pontján 2622 oláh s német l. Van gör.-kel., róm., és gör.-kath. temploma, vasuti állomása, járásbirósága, bánya-, adó-, posta- és táviróhivatala. Nagy, hegyes határában bányákat mivelnek. Van több vashámora s öntő-műhelye. Altwerk, Új-Bogsán (153 német lakossal), Koldorf, Magura és Neuwerk nevű telepek is ide tartoznak. Erdeje sok. Oláh-Bogsán fu. az előbbi szomszédjában 2444 oláh s német l., oláh templommal, postahivatallal s nagy erdős határral. Moravica (Eisenstein) oláh fu. az előbbiektől délre 783 l., oláh templommal s vasbányával. **Dognácska** mvs. amazon alul 3120 német s oláh l., gör.-kel. és r.-kath. templommal, járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal. Határa igen nagy, erdős és hegyes. Hegyeiben márványt törnek és rezet, ezüstöt aknáznak. Hámorai s olvasztói hiresek. Königsgnad német fu. az előbbitől nyugotra 1468 l. Van kath. temploma, postahivatala s erdős határa. **Resicabánya** mvs. Dognácskától keletre erdős bércek közén 6302 német s oláh l., kath. és óhitü templommal, adó-, posta- és táviróhivatallal. Roppant határában vas-, réz- és kőbányák, hámorok és olvasztó-mühelyek vannak. Oláh-Resica fu. 1196 oláh s német l. s óhitü templommal. Domán oláh fu. 781 l. Franczdorf fu. szép, regényes völgyben, a Szemenik-hegység alatt 1851 német s oláh l, kath. és óhitü templommal, postahivatallal és bányákkal. **Krassova**

mvs. a Karas völgyében az oravica-aninai vasut m. 3532 nagyobbára horvát l., kath. templommal, posta- és táviróhivatallal s roppant határral, mely igen köves, de azért fát s gyümölcsöt, kivált szilvát bőven szolgáltat. Van kőbányája. **Anina** fontos vasgyártelep Steierdorf szomszédjában postahivatallal és vasuti állomással. **Steierdorf** (v. Stájerlak) mvs. a hasonnevü vasut végső pontján, a szörényi határ m. 8361 német l., kath. templommal, vasuti állomással, postahivatallal s fontos ércbányák- és hámorokkal. Erdős, bérces határa igen festői táj. Székas oláh fu. az oravica-dognácskai utban 1769 l., gör.-kel. és gör. kath. templommal, postahivatallal és szép gyümölcsösökkel. Kakova fu. a temesi határ m. 2046 oláh l., oláh templom- és postahivatallal. Majdán oláh fu. az oravica-steierdorfi vasut m. 1220 l., oláh templommal s vasuti állomással. Határa kösziklás, de sok szilvát terem. **Német-Oravica** csinos mvs. a hn. vasut m. 4310 német s oláh l. Van r.-kath. és gör.-kel. temploma, bányakapitánysága, kir. törvényszéke, járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala s fontos vasuti állomása. Nagy kiterjedésü erdős bérces határa alig mivelhető; de annál élénkebb itt a bányaipar, mely ezüstöt, vasat és rezet szolgáltat. Erdőmivelése is nagyon jelentékeny. Oláh-Oravica fu. az előbbi szomszédjában 2295 oláh s német l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal. A lakosok leginkább fa- és bányamunkából élnek. Rakasdia fu. az oravicai vasut m. 3198 oláh s német l., gör.-kel. templommal s nagy, erdős határral. Vranyuc oláh fu. közel a vasuthoz 1864 l. Csorda oláh fu. 700 l. Jám fu. a Karas folyó s az oravicai vasut m. 1234 oláh s német l., gör.-kel. templommal, posta- és táviróhivatallal s vasuti állomással. Nikolinc oláh fu. az előbbitől keletre 1322 l. Makovistye oláh fu. 746 l. Szokolár oláh fu. 1373 l. s roppant erdőséggel. Van határában egy Potoki nevü várrom. **Szászkabánya** mvs. a Néra vize m. 2728 oláh s német l. Van itt gör.-kel. és r.-kath. templom, járásbiróság, postahivatal és nagy bányaipar, mely sok rezet, vasat, ónt és márványt stb. szolgáltat. Hámorai jelentékenyek. Bérces, köves határában roppant sok az erdő. Oláh-Szászka fu. az előbbi szomszédjában 1226 oláh l., oláh templommal s kösziklás határral. Kohldorf oláh fu. 960 l. Oláh- és Szerb-Posesena szomszédos faluk a Duna m., előbbi 555 oláh, utóbbi 500 szerb l. s mindkettő gör.-kel. templommal. **Moldovabánya** (v. Uj-Moldova) mvs. igen hegyes, erdős vidéken közel a Dunához 3203 oláh s német l., gör.-kel., gör.-kath. és r.-kath. templommal, postahivatallal s igen nagy határral, melyben réz- és egyéb ércbányákat mivelnek s jó kőszenet ásnak. Szomszédos ezzel Ó-Moldova fu. a Duna m. 1750 magyar, német és oláh l. Van nagy határa, postahivatala, gőzhajóállomása és halászata. Szent-Heléna fu. a Duna m. 452 cseh l., reform. templommal, hajózás- és halászattal.

15. **Szörénymegye** Krassó és Hunyad megyék között foglal helyet s a Bagyest (v. Badis) hegytől lenyulik egészen a Dunáig ugy, hogy délen Szerbia, keleten pedig nagyobbrészt Oláhország határolja. Alakja ennek is hosszas négyszöghöz hasonlit. Ezt a megyét az 1873. XXVII. törvénycikk alakitotta a volt oláh-bánsági ezred egész, s a volt szerb-bánsági ezred 12. századának területéből. A mai Szörényi megye tulajdonképen csak visszaállitása azon közigazgatási területnek, mely előbb mint szörényi bánság, a 16. század eleje óta pedig mint Szörénymegye szerepelt, noha nem épen mai határai közt, mignem a Határőrvidékbe olvasztva tengődött egészen az emlitett törvénycikk létrejötteig. E megye kiterjedése előbb 68.$_{51}$ □ mfld. volt 104,886 lakossal. Közelebb azonban az 1876. XXXIII. törvénycikk azon csekély ujabb módositást ejté rajta, hogy Krassómegyétől ide csatolta Vámamarga falut, minek folytán a terület mintegy 0·03 □ mfiddel; a népesség pedig 71 lélekkel szaporodván: ma az összes terület 68.$_{57}$ □ mfidet (4,029.$_{40}$ □ kilometert), a népesség pedig 104,957 lelket tesz. Szörénymegye fölszinét az erdélyi kárpátok s az ezekkel összefüggő Szemenik-hegység ágai boritják el mindeu irányban ugy, hogy rónaság az egész megyében nem található. Az itteni hegyek magassági viszonyai jelentékenyen megbaladják a krassóiakét, sőt egyes pontokon a hunyadmegyeiekkel is versenyeznek. Jelentékenyebb hegytömegek északon a Bagyest, mely ágaival a Bisztra folyón felyül eső egész részt elboritja. Ettől a Bisztra völgye, a Hunyadmegyébe vezető u. n. Vaskapuszoros az alább eső Szárkó-hegységet különzi el, melyben legjelentékenyebb magaslatok a Magura, a Muntje Mik, a hu-

nyadi határon meredő Diala-Petri (6936'), a Pojána Nedjej, a tulajdonképeni Szárkó, az oláh határon emelkedő Kraku Matiki, a Boldonen-hegy a Cserna forrásvidékén stb., a megye nyugoti részén a Szemenik, a Capucinus-hegy stb., s végre ezeken alul a Karas, Néra, Duna és Cserna között fekvő mehádiai és orsovai hegyek, mely utóbbiak között legnevezetesebb a tájképi tekintetben is kiváló Klisszura Uj Moldva és Galambóctól Orsován tulig. E hegyek közeit tulnyomólag nyugot és dél felé nyiló völgyek foglalják el. Legtágasabbak a Bisztra és Temes völgyei. A többnyire mész-, pala- és homok-kőzetekből álló hegyeket rengeteg erdők boritják mindenütt. Folyói számosak, de — a Dunát kivéve — jelentéktelenek. Emlitendőbbek: a Bisztra, a Temes, mely az előbbit épen a megye határán veszi magába; alább a Sebes (szintén a Temes mellékfolyója), a Karas, Néra és a Cserna, mely jó darabon határjelölő Oláhország felé. Nevezetes pont a Duna mellett az Oláhországba nyiló Vaskapu-szoros, mely nagyobb hajókkal csak a 30-as évek óta járható, de melynek teljes szabályozása még ma is a jövőnek van fenntartva. Szörény és Szerbia közt a Duna több szép szigetet képez. Földje nem termékeny, de fában és ásványokban bővelkedik. Még völgyei is nagyobbára inkább regényesek, mintsem termők. A gabnanemüek csak itt—ott müveltetnek eredményesen. Közönségesebb mezei termékek: a kukorica, krumpli, zöldségfélék, hüvelyes vetemények, takarmánynövények s némi kender és len. Gyümölcs és bor is elég sok terem. Az állatország sem mutat föl gazdagságot. A bércek azonban igen sikeres vadászatoknak, valamint a folyók is bő halászatnak nyitnak tért. Az ásványország legjelentékenyebb adománya itt a réz, vasérc a megye nagy részében, serpentín igen bőven, kőszén Brzaska, Eibenthal és Karansebes vidékén s különféle kőnemek stb. Ásványos vizei közül legjelesebb és leghiresebb a mehádiai. Éghajlata kellemes szelid, de forró nyarakkal és gyakran szigoru telekkel. Az ipar terén legkiválóbb helyet a bányaipar foglal el. A kereskedelmi tevékenység legélénkebb a Duna mentén. Országutjai elég jók, vasutja most épül Temesvártól Lugoson át Karánsebesig. A lakosság nagy többsége oláhság. Magyarok, németek, szerbek és egyéb nemzetiségbeliek csak nehány ezeren vannak. A népnevelés, s általában a müvelődési viszonyok csak most kezdenek némi lendületet venni e megyében. Van itt mintegy 121 község és nehány puszta. Gyüléseit a megye Karánsebesen tartja. Emlitendőbb helységei:

Karánsebes önálló törvényhatósággal biró város s egyszersmind a megye és egy gör.-kel. püspök székhelye a Temes és Sebes folyók összeömlésénél s az épülő vasut mellett egy szép völgyben 3512 oláh s német lakossal. Van itt püspöki lak, megyeház, több csinos magán épület, gör.-kel., r.-katb. és zsidó templom, katonai iskola, kir törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviró hivatal. Jelentékeny rakodó helye Karánsebes az Erdélybe szállitott török áruczikkeknek. Selyemfonása és kordovánkészitése említést érdemlő. A lakosok különben főleg bortermesztéssel, aranymosással és kereskedéssel foglalkoznak. Környékén sok római régiséget találnak. A határában szedett csigákkal jelentékeny kereskedést üznek. Hegyeiben savanyúvizforrások és kőszéntelepek vannak. Erdeje sok. Új-Karánsebes fu. 426 német l., kik leginkább bányamunkások. Jáz (v. Jász) fu. a Bisztra völgyében 747 oláh l. és oláh templommal Glimboka oláh fu. a Bisztra folyó m. 1586 l. s oláh templommal. Határa igen nagy és erdős. Terem bora is. Ohaba-Bisztra oláh fu. a Bisztra folyó m. 724 l., oláh templommal, posta- és táviróhivatallal. Szép határában jó szántóföldek vannak. Szavoj (v. Zavoj) oláh fu. a Bisztra folyó m. 320 l., oláh templommal, s erdős határral. Ferdinandsthal fu. az előbbitől északnyugotra 971 német, cseh és oláh l., luth. templommal, nagyszerü vashámorral s jeles hengermü- és gépgyárral. Vojszlova (v. Vaiszlova) oláh fu. a Bisztra melletti Vaskapunál 402 l., oláh templommal s igen nagy, erdős, bérces határral. Fontos országut vezet innen Hátszegre, Hunyadmegyébe. **Ruszkabánya** (v. Ruszkahegy) bányász falu az 5000' magas Ruszkahegy alatt egy kies völgyben, az előbbitől északra 2736 német, oláh, magyar s tót l., r. kath. és gör.-kel. templommal, posta- és táviróhivatallal, igen nagy erdős, bérces határral s fontos vas-, ezüst- és kőszénbányákkal, nagyszerü vasöntő műhelylyel, hámorokkal és gépmühelylyel. Ugyanezen völgyben, de fölebb északra fekszik Ruszkica fu. 650 német, cseh és oláh l. Ennek is vannak vas-, ezüst- és kőszénbányái, van öt vashámora, s nagyszerü vas-

öntő mühelye, melyből tömérdek kályha, konyhai edény, cső, oszlop stb. kerül ki. Van gépgyára és fehér-márványtörése is. **Marga** oláh fu. Vojszlovától délre a hunyadi határ m. nagy, erdős hegyek között 1265 l. s oláh templommal. Erdeiben sok zsindelyt s deszkát készítenek. **Mörul** fu. a h. n. patak m. 1227 oláh l., oláh templommal s igen nagy, erdős határral. **Turnul** oláh fu. 392 l. **Borlova** oláh fu. Karánsebestől délkeletre a Sebespatak m. 1400 l., oláh templommal s igen nagy és erdős határral. Innen keletre emelkedik az **Ovid Tornya** nevü magaslat. **Körpa** oláh fu. közel a Temeshez 805 l. s oláh templommal. **Pojána** fu. amattól nyugotra 932 oláh l., oláh templommal s bortermesztéssel. **Lindenfeld** német fu. az előbbitől délnyugotra 182 l. s erdős, bérces határral. **Valisora** fu. a Temes m. **Szlatina** (v. Slatina) fu. a Temes folyó m. 1662 (nagyobbára oláh l.,) kath. templommal s igen nagy határral. Egy hosszu hegyszoros vezet innen Oláhország felé. Van postahivatala. **Weidenthal** német falu a Szemenik hegy alatt 614 l. s vashámorral. Erdeje nagy. **Armönis** oláh fu. a Temes folyó m. 2002 l., oláh templommal s igen nagy határral, melyben sok az erdő és legelő. **Teregova** (vagy Terregova) fu. és járásbirósági székhely a Temes folyó m. 2671 oláh l., oláh templommal, postahivatallal s igen nagy határral, melyben rézbánya, hámor, sok erdő és legelő van. Környékén több régi vár romjai láthatók. Innen is vezet egy szoros Oláhország felé. **Ruska** oláh fu. az előbbi szomszédjában 1327 l., oláh templommal és igen nagy bérces határral, melyben bánya és rengeteg erdőség van. **Domasnia** oláh fu. 2181 l., oláh templommal s jelentékeny határral. Bércei mind erdősek. **Kornia** (Cornia) fu. egy szép völgyben 1515 oláh l., oláh templommal, postahivatallal és savanyuvizforrással. **Lunkavica** oláh falu 1128 lakos, oláh templommal s juhtenyésztéssel. **Mehadika** oláh fu. a Cserna folyó m. igen regényes tájon 1992 l., oláh templommal s roppant határral, melynek nagy részét erdőség boritja. Faüzlete jelentékeny. **Pervova** oláh fu. az előbbi szomszédjában 935 l., oláh templommal s jó nagy határral. **Petnik** oláh fu. 896 l., oláh templom- és postahivatallal. **Kormiareva** fu. a Bella-Keka patak m., a Boldonen hegytömeg aljában 3954 oláh l., oláh templommal s roppant nagy és erdős határral, melyben több ásványos forrás is van. Kecske- és juhtenyésztést üz. **Plugova** fu. szintén a Bella patak völgyében 877 oláh l. s oláh templommal. **Mehádia** csinos mvs. a Bella-Reka (v. Berека) patak vadregényes sziklás völgyében, Orsovától északra s mintegy 3 mfldnyire 2069 oláh s német l., gör.-kel. és r. kath. templommal. Másfél □ mfldet haladó határa igen erdős és sziklás, de tájképileg mindenütt gyönyörü. Van itt kir. járásbiróság, vesztegintézet, több várrom és római régiség a város körött, posta- és táviróhivatal s élénk forgalom stb. De legfőbb nevezetessége a szomszéd Csernavölgyben levő »Herkules fürdő,« melynek meleg ásványos vizét már a rómaiak is ismerték (»Aquae Herculis«). E fürdő-intézet a kamara birtoka s igen gondosan van épitve ugy, hogy méltán bir európai hirnévvel. A fürdő környéke nagy távolra izléses parkká van átalakitva. Közel van hozzá a »Rabló barlang« nevü csepegő-köves barlang. **Pecseneszka** oláh fu. az előbbitől délre a Cserna f. m. 499 lakos, kik faipart és fuvarozást üznek. **Börza** (v. Berza) szép fekvésü oláh fu. a Cserna völgyében 188 l., kik élénk tutajozást üznek. **Koramnik** (Coramnik) szép fekvésü oláh fu. a Cserna f. m. 173 l. s oláh templommal. **Tuffier** oláh fu. közel a Cserna torkolatához 316 l., oláh templommal és halászattal. Ettől keletre esett a Duna mellett a régi **Szörényvár** körülbelül a mai Kladovával átellenben. Ó- és Új-**Zsupanek** szomszédos oláh faluk Orsovától északra, előbbi 197, utóbbi pedig 404 lakossal s nagy vesztegintézettel. **Ó-Orsova** mvs. és határerősség a Duna balpartján, a Cserna folyó torkolata m., átellenben Török- v. Új-Orsovával. Van 1555 német, magyar, oláh és szerb l., kath. és gör.-kel. temploma, járásbirósága, kikötője, fővámhivatala, vesztegintézete, posta- és táviróhivatala, jelentékeny forgalma, kordovángyártása és halászata stb. E városon alul lépi át a Duna a magyar határt a nevetes **Vaskapu** szoroson át. Környéke festői. A város közelében egy kápolna jelzi azt a helyet, a hol az 1849-ben elrejtett magyar koronát 1852-ben megtalálták. **Jeszelnica** oláh falu a Duna m. 671 l., kik jó hajósok és halászok. Ó- és **Uj-Ogradina** kis falu a Duna m. előbbi 151 cseh, utóbbi pedig 585 oláh lakossal s halászattal, Ogradinával átellenben látható egy sziklahegy oldalában vésve a »Trajan táblája«, mely

Traján itteni hadjáratának emlékjele. Dubova oláh fu. a Duna m. 328 l. s oláh templommal. Határa sziklás, erdős. Plavisevica oláh fu. 320 l. s oláh templommal. Közelében van a veterani barlang. Tiszovica kis oláh fu. sziklás hegyek alatt a Duna m. 177 l. s oláh templommal. Szvinica oláh fu. a Duna legdélibb hajlásánál igen szép vidéken 1033 l., oláh templommal s halászattal. Drenkova kis helység a Klisszura hegység alatt a Duna m. gőzhajóállomással és táviróhivatallal. Ez előtt határőrállomás volt. Eibenthal cseh fu. a Klisszurában 469 cseh l., kath. templommal és kőszénbányával. **Brzaszka** (Bersaska) fu. a Klisszura alatt s a Duna közelében 1109 oláh és szerb l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s fontos kőszénbányával. Innen nyugotra látható a Duna m. egy sziklás magaslaton Galambóc (ma Kolumbács) vára. Ljubkova dolnja szerb fu. a Duna m. 598 l., g.-kel. templommal s halászattal. Ljubkova gornja szintén szerb fu. a Klisszura aljában, közel az előbbihez 598 l. s gör.-kel. templommal. Ravenszka fu. a Klisszurában 321 oláh l. s kőszénteleppel. Ó- és Új-Sopot szomszédos oláh faluk a Néra f. völgyében, előbbi 1328, utóbbi 732 lakossal. Mocseris oláh fu. a Néra folyó m. 1122 l., gör.-kel. templommal s nagy, erdős határral. Bosovics nagy fu. a Néra völgyében 3149 oláh, német és cseh l., gör.-kel. és katb. templommal, postahivatallal s igen nagy, erdős-bérces határral s jelentékeny juhtenyésztéssel, Bania oláh fu. a Cserna f. völgyében 2374 l., gör.-kel. templommal s nagy és erdős határral, melyben több savanyuvizforrás van. Serpentint is sokat találnak itt. Rudaria oláh fu. a Néra egyik mellékvölgyében 2645 lakos, gör.-kel templommal s igen nagy, erdős határral, melyben réz- és vastelepek vannak. Prigor fu. a Néra völgyében 1704 oláh l., oláh templommal s igen nagy határral. Ó-Borlovén fu. 974 oláh l., oláh templommal s rengeteg erdőkkel megrakott nagy határral. Új-Borlovén oláh fu. az előbbi szomszédjában 464 l., oláh templommal és postahivatallal. Lapusnicel oláh fu. 781 l. s oláh templommal.

V. Erdély vagy a **Királyhágón túli kerület** hazánk délkeleti trapéz alaku szögletét foglalja el oly formán, hogy észak és nyugot felől a Tiszán tuli kerület, kelet felől Bukovina és Moldva, dél felől pedig az oláh alföld által vétetik körül. Határvonalai, melyeknek hossza a Tiszán tuli kerület felől mintegy 92, Bukovina felől 8, Moldva felől 33, Oláhország felől pedig 57, tehát összesen mintegy 190 mfldnyi, egy részről az ész. sz. 45° 16′ és 47° 42′-e, más részről pedig a kel. hosszu. 40° 2′ és 44° 16′-e közé esnek, s ily kiterjedésében e kerület kerek számmal mintegy 955 □ mfldnyi (szabatosabban 55,729,76 □ kilom.) tért foglal el s azon 2.101,727 lelket számlál, kik közül 1 milliónál több az oláh, mintegy 800 ezer a magyar s közel 180 ezer a német (köznyelven »szász«) elemhez tartozik. Az ezeken kivüli, együtt véve is csekély számu apróbb nemzetiségek, mint az örmények, zsidók, cigányok és szlávfélék (igen kevesen) a nagyobb nemzetiségek közt oszlanak meg oly formán, hogy nyelvre nézve ezek részint a magyarságba, részint az oláhságba olvadtakul tekintendők, noha házi körükben és vallásos szertartásaiknál saját anyanyelvökkel is élnek.

Erdély fölszine teljesen külön földrajzi egyedet képez, levén az egész egy magas bércek által keritett s medenceszerü fenföld, mely a külfölddel csak nehány szük hegyszoros, a haza szomszédos részeivel pedig csak nehány, észak és nyugotnak nyiló völgy által lép érintkezésbe. E fenföldnek (mint már az általános bevezetésben is láttuk) ugy szegély-, valamint benső hegyei is általában a Kárpát hegyrendszerhez tartoznak. A mint ugyanis az erdős Kárpátok láncolata a radnai hava-

sokhoz ér, ott előbb egy nagy tömeget képezve, két fő-ágazatra szakad, melyek közül az egyik (folyvást az ország határán, vagy a mellett haladva) előbb délkeletnek, majd egészen délnek fut, aztán pedig Zágontól délkeletre a Csilyános hegytömeg körül hirtelen nagyot kanyarodva, csaknem egészen nyugotnak fordul s igy halad egészen a Zsily és Cserna forrásvidékeig, honnan aztán hatalmas ágakat bocsát ki magából egyfelől a Duna, más-felől a Maros mellékére; a másik elébb nyugotnak tart, aztán Kapnik-Bánya környékén hirtelen délnyugotnak tér, hogy részint közvetlen, részint közvetett összeköttetésbe lépjen a nyugoti határt ellepő rokon hegyekkel. Ez összeköttetést különben számtalan ponton fenntartják a szétágazó szegélyhegységek közt a benföldet minden irányban át- meg átfutó alacsonyabb hegyek, melyeknek sűrű sorait valamely magasabb határpontról áttekintve, egy hullámzás közben megdermedt Oceán fantasztikus felszínének vélnéd. E hegyek összege különben könnyebb áttekinthetés végett négy főcsoportra osztható, u. m. 1. az **északi főláncolat**, melynek részei: a) a láposi hegylánc, mely a Szamostól a Máramarosba vezető sztrimbai (v. romulii) hegynyakig, vagyis a Szilovca patak völgyeig tart. Legnagyobb tömeg ebben a Cibles (5756′) Bethlentől északra; — b) a radnai hegylánc, mely az emlitett hegynyaktól csaknem félkör alaku hajlásban a Bukovinába vezető borgói szorosig terjed. Legmagasabb tömegek ebben az Ünőkő (7222′), és Omuluj (6360′) hegyek.— 2. A **keleti főláncolat**, melynek részei: a) a gyergyói havasok*) a borgói szorostól le a Moldva felé futó Békás patakig s illetőleg az Olt forrásvidékeig. Legmagasabb bércek ebben a láncolatban a Pietrosz, (7300′) Kelemen-havas (6400′) és a Piatra-Csalkó. Legfontosabb szoros benne a tölgyesi; — b) a csíki havasok láncolata, mely az előbbinek a Büdös-hegyig futó keleti folytatása, s melyhez az Olt és Feketeügy folyók közt terjedő háromszéki hegyek sorakoznak. Legnagyobb tömegek benne a Fekete- és Nagy-Hagymás (5681′) meg a Szöllőhegy; nevezetes szoros e részben a gyimesi. — c) a Hargitta hegylánc, mely a gyergyói határhegynek délnyugoti irányban Oláhfaluig futó másik ága, melyhez az Ostoros-hegynél északnyugoti irányban a görgényi, déli irányban pedig Sepsi-Sz.-Györgyig a hermányi vagy baróti hegyek csatlakoznak; kiválóbb részei a Hargittának a Nagy-Harang, Csomád, a kénbarlangjáról nevezetes Büdös és ennek szomszédja, a Bálványos hn. vár romjaival; s végre d) a berecki hegység az Uszpatak völgyétől a Nagy-Puska patakig. Legtekintélyesebb hegytömegek ebben a szeléről hirhedt Nemere (5176′), Nagy-Sándor (5160′), Lakócás (5570′), Csukás (6217′), és Csilyános (5080′). Legfontosabb szoros rajta át az ojtozi Berecktől csaknem épen keletre. — 3. A **déli főláncolat**, melynek részei: a) a bodzai hegylánc a Nagy-Puska pataktól az ósánci szorosig; b) a barcasági hegylánc amattól a Ki-

*) Erdélyben az északi, keleti és déli határhegységeket (sőt több helyt a jelentékenyebb benföldi hegyeket is) általában havasoknak nevezik, noha valódi havasokról itt alig lehet szó, kivévén a Négojt.

rálykő-hegy nyugoti lejtőjéig. Ebből ágaznak ki észak felé a persányi középhegyek Ó-Tohantól kezdve Udvarhely vidékeig. Legmagasabb bércek e láncolatban a Bucsesd (7951′) és Királykő (7101′), s legfontosabb szoros rajta át a törcsvári Brassótól délre. Ezen a szoroson át épül a magyar- és oláhországi vasutak közötti összekötő vonal; — c) a fogarasvidéki meredek havasok az előbbitől keletre az Olt áttöréseig. Legmagasabb tetők e részben a Nagy-Árpás (7770′) Vurfu Ourla (7850′), a Négoj (8046′ vagyis az egész erdélyi hegység főcsucsa), a Surul (7259′), s a Csindrel (7100′). Legfontosabb átjáró benne az Olt völgye által képezett verestoronyi szoros; — d) a szebeni hegységlánc a verestoronyi szorostól a Pojána Mujeri hegynyakig; — e) a Pareng v. Paringul-hegység amattól a vulkán-szorosig a Geuschoare (6219′) és Negoran Mare (6782′) bércekkel. Ebből ágazik ki észak felé a Sebeshelyi hegység a Surian (6517′) és Godjan (5255′) tetőkkel; — f) a Vulkáni hegylánc a Zsily pataktól kezdve az erdélyi, szörényi és oláhországi határok összeszögelléseig, a vulkáni szorossal. Ehhez csatlakozik befelé a hátszegi gyönyörü hegyvidék, melyben legmagasabb bérc a Retyezát (7860′). — A **nyugoti hegység**, melynek részei: a) a Cserna-hegység a délnyugoti határszöglettől a Marosig. Legjelentékenyebb tömeg ebben a Ruszka-hegy (4306′) Hunyad- és Szörénymegyék határán; — b) az erdélyi Érchegység Detonáta nevü hires bazalt hegygyel s a Zalathnától északra emelkedő Dimbo (4327′) bérccel. E hegységnek nyulványai képezik a vizválasztót egyrészről a Maros és Fehér-Körös, másrészről pedig ez utóbbi és az Aranyos folyó között; c) a Bihar-hegység a Tiszán tuli kerület határán a Fehér- és Sebes-Körös közén. Ennek keleti nyulványai képezik a vizválasztót a Kis-Szamos és az Aranyos között. Legmagasabb bérc e hegységben a Bihar (5828′); — végre d) a Kraszna-hegység a Sebes-Köröstől a Szamos áttöréseg. Legnevezetesebb része ennek a Királyhágó az előbbi folyó jobb oldalán. E hegységek főbb alkotó közetei a csillámpala és a gnájsz, melyekhez azonban a későbbi képződmények, különösen a porfir, trachit, bazalt, mészkő stb. végtelen változatossága csatlakozik. Meredek, sziklás és szakadékos részek leginkább csak a főbb csúcsok környékén, meg oly helyeken vannak, melyeknek földalakzati (mész- és trachit-közetek stb.) tulajdonságaival az ilyesmik természetszerüleg együtt járnak; különben pedig mindenfelé szeliden domborodó tetők és gerincek a közönségesek, melyek aztán, a mennyiben viszonylagos magasságuk engedi, részint földmivelési célokra, részint és főleg pedig rétek, legelők és erdők hordozására alkalmasak. És valóban annyira el is lepvék e hegységek erdőségekkel, hogy az »Erdély« nevet a legteljesebb mértékben igazolják. Helylyel-közzel érdekes barlangok vannak e hegyek oldalaiban. Nevezetesebbek: a Büdös kénbarlang a hn. hegyben, az almási (v. kutya-) barlang Udvarhelytől délre s a Csetátye boli Petrozsony mellett stb.

A benső hegyek, mint már érintők, kivétel nélkül a határláncolatok alacsonyabb nyulványai s végtelenül elágazók, azonban ugy hogy főbb tengelyeik a Marostól délre inkább kelet s nyugot, attól északra

pedig inkább észak és dél közötti irányba esnek. Lejtésük ugy ezeknek, mint a közéjök ékelődő völgyeknek kelettől nyugoti irányban haladó. Ezeken már gyérebb (s itt-ott egészen is hiányzik) az erdő, de annál több a szántó-föld, legelő és szőlő.

Az erdélyi fenföldnek legnagyobb mélyedését délnyugoton, a Maros kifolyása mellett találjuk, hol e folyó medre csak mintegy 550′ magasságot mutat az adriai tenger fölött. Az összes völgyek közép magassága azonban 1400′-ra van becsülve, s igy 1000′—1300′-bal magasabb fekvésüek azok, mint a szomszéd nagy Alföld, avagy Moldva- és Oláhország rónái. A közbenső hegyek a legalantabb fekvésü tájakon 4—800, a magasabban esőkön pedig 700—1300′-bal mulják felül szomszédos völgyeik fenekét, mig a legmagasabb hegyek igen különböző viszonyokban állnak szomszédos völgyeikhez. Igy a Bucsesd 5424, a Négoj és Retyezát 6500′-nál is magasabbra nyulnak illető völgyeik fölött.

Alföldről Erdélyben szó sem lehet, hanem azért vannak egyes kitágultabb völgyek, melyek aránylag szép terjedelmüek. Ilyenek a Maros mellékén a gyergyói, marosvásárhelyi, gyulafehérvári és szászvárosi térségek; az Olt mellékén a csikszeredai térség, Brassó környékén a gyönyörü (14 □·mfldnyi) Barcaság, (a háromszéki rónával együtt értve), mely az egész erdélyi kerületnek legnagyobb lapálya, meg a fogarasi és szebeni térség; a Szamos mentén a besztercei és déési lapály; az Aranyos mentén a thordai völgytágulás stb. Ezek mellett csupán szépségökért emlithetjük föl a remek Hátszegvidéket a Retyezát, meg a Kalota szeget a Királyhágó alatt.

A magasságok és mélyedések végletei közt mintegy közép helyet foglal el a Szamos (Kolozsvár) és Maros (M.-Vásárhely) közt elterülő hullámos dombvidék, az ugynevezett Mezőség, mely gabnában bővölködik, de fában az egész kerületnek legszegényebb vidéke.

Vizben ez a kerület általában eléggé bővölködik, kivévén, hogy a talaj emelkedéseinek különfélesége szerint a vizek is nagyon különbözőleg oszolnak meg. Aránylag legtöbb vizök van a közép hegyek vidékeinek s legkevesebb az alantasabb fekvésüeknek. Az ide tartozó folyók majdnem kivétel nélkül a kerület határain belül erednek s mindannyian vagy közvetlenül, vagy közvetve a Duna felé sietnek. Emlitendőbb folyók: 1. a Szamos, mely két főág egyesüléséből áll elő, t. i. a Sajót fölvevő Nagy-Szamosból, mely a radnai havasokban, s a Kis Szamosból, mely a Bihar-hegygyel összefüggő gyalui havasokból eredő Hideg- és Meleg-Szamos patakok egyesüléséből származik. A két főág aztán Déésnél fut össze s ugy siet át aztán a Meszes-hegy alatt Szilágymegyébe s onnan a Tiszába; 2. az Aranyos, mely szintén a Bihar-hegységben ered s Maros-Ujváron felyül ömlik — 3. a Marosba, a kerület főfolyójába, mely a Nagy-Hagymás bérc alatt ered s onnan előbb észak s illetőleg észak-nyugotnak, aztán Gyergyó-Toplicánál egy nagyot kanyarodva, nyugotnak, délnyugotnak s délnek s végre ismét nyugotnak tartva, tehát az egész kerületet

átfutva lép át Zámnál a Tisza lapályára. Gyula-Fehérvártól kezdve hajózható. Addig inkább csak tutajszállitásra alkalmas. Emlitendőbb mellékfolyói ennek az Aranyoson kivül a Nyárád, a Maroshoz közel egyesülő Kis- és Nagy-Küküllő, az Ompoly, a Sebes, a Sztrigy és a Cserna; — 4. az Olt, mely a Maros forrásának szomszédjában ered s előbb délnek, majd a Barcaságon (a Feketeügy nevü mellékfolyóval egyesülve) át északnyugotnak, odább a persányi hegyektől nyomatva északnak, Ágostonfalván túl azonban délnyugotnak, majd egészen délnek kanyarodva fut a vöröstoronyi szorosan át az oláh lapályra s illetőleg a Dunába. Emlitendőbb mellékfolyói a Feketeügyön kivül a Hortobágy, Barca, Homoród s a Cibin. Kisebb rendü folyók az emlitetteken kivül a Békás, Beszterce, Lápos, Kraszna, Almás, a Sebes- és Fehér-Körös, a Sill stb. A forgalomra nézve inkább csak a négy nagyobb bir némi jelentőséggel, az azonban a legtöbbet (még az apróbb patakokat is) illetőleg nevezetes, hogy medreik homokjában több-kevesebb aranyszemert hömpölygetnek, hogy némelyek, pl. az Árpás patak (30°), a Nagyág patak Bánpatakánál (60°) stb. gyönyörü zuhatagokkal birnak, meg hogy némelyek a föld alá merülnek, s hosszabb vagy rövidebb földalatti ut után megint előbukkannak, mint pl. a Vargyas patak az almási barlangnál, a Banyica patak a Csetátyebeli barlangban, a Sill egyik ága a Skoku sziklaszakadékban, a Száraz-Tömös Brassó közelében stb.

Álló vizei részint tengerszemek, részint tavak. Az előbbiek között legnagyobb és legmélyebb a Sz.-Anna tava a Büdös-hegy szomszédjában 2967'-nyi magasban. Szintén jelentékeny a Verestó az almamezői szorosnál a gyergyói havasokban. Az előbbiben semmiféle hal nem él, ez utóbbiban ellenben tömérdek a pisztráng. Tavakban különösen a Mezőség gazdag. Legnagyobb ezek közt a cegei v. Hódos tó Cege falva mellett, a Szarvastó Cege és Gyeke közt, továbbá az úzdi-szentpéteri, záhi, tóháti és mező-madarasi stb. Apróbb tavak szanaszét nagy számmal vannak. Sós tavak is nagy számmal vannak, mint Thordánál, Vizakna és Kolozs mellett. Szamosfalva és Apahida között egész sor ilyen tó látható. Némely sóstó vize fürdésre is használtatik. Posványok és mocsárok csak néhol, főleg a Maros és Olt mellékén fordulnak elő, de ott is csekély kiterjedéssel.

Az éghajlati viszonyok a felszin domborzati változatosságaihoz képest igen különbözők a kerület különböző részein, általánosságban azonban az erdélyi éghajlat hüvös, mérsékeltnek mondható, a mennyiben a kerület szélességi fekvését megillető magasabb hőmérséket a délen és keleten magasló bércek jelentékenyen csökkentik. Az éghajlati különféleségek a magassággal, a völgyek irányával s a völgyeket beszegő hegyek erdőbeli gazdagságával állnak összefüggésben. Az erdélyi éghajlatban közönségesen hat különböző fokozatot szokás megkülönböztetni, melyek közül a két elsőt inkább a vizszintes, a többit pedig inkább a függélyes irányra alapitják. Az elsőt a szőlő tenyészése jellemzi. Ide tartoznak: a Maros völgye Maros-Vásárhelytől Zámig, hozzá értve a két Küküllő völgyeinek alsó részét s még nehány mellék-völ-

gyet; mind a Kis-, mind a Nagy-Szamos völgye jó darabon és a Mezőség. A másodikat a kukorica és buza tenyészése jellemzi, mely két növény különben az egész kerületben megterem 2500'-nyi általános magasságig. A harmadik fokozat az, melyben a többi kenyérnövények tenyésznek. Ez 3500' magasságig terjed. A negyedik a lombos fák határaig, vagyis 4000—4500' magasságig ér. Az ötödik a tűlevelüek hazája a fatenyészet széleig, vagyis 6000—6800' magasságig, s végre a hatodik az előbbin felül eső egész magasság, vagyis az alpesi füvek hazája. Az évi középhőmérséket (a kelet és dél felé emelkedő bérceket kivéve) a legujabb észleletek $6._7$ és $10._3$ C° között ingadozónak mutatják, miből 1200'-nyi általános emelkedés mellett $8._8$ C°-nyi középszám jön ki. Legkedvezőbbek a hőmérséki viszonyok a Maros-mentén Vásárhelytől Dévaig, a hol is pl. Gyula-Fehérvár $10._3$ C°-nyi közepes hőmérséket mutat. Ezután következik a Szamos melléke, hol Kolozsvárnak $9._{12}$, Dézsnek pedig $8._{60}$ C°-nyi közepes hőmérséke van. Nagy-Szebenben $8._{77}$, Brassóban pedig $7._{66}$ a fokok száma. Legcsekélyebb évi hőmérséket a Maros és Olt forrásvidékén találunk, hol is a 7 C° a rendes. Legegyenletesebb az őszi hőmérsék, miért is e kerületnek rendesen tartós és enyhe őszi időszaka van. A légnyirkosság átlagos mértéke e kerületben $76._5$. Az esőzés általában elég bő, de legbővebb (840—900 millimeternyi) Brassó vidékén. A havazó napok átlagos száma 44. A széljáratok a hegyek és völgyek irányához képest különbözők. Igy a Szamos mellékén legtöbbnyire keleti és nyugati, a Maros völgyén nyugoti és délnyugoti s az Olt völgyén nyugoti és északnyugoti irányuak a szelek. Legviharosabb szokott lenni a Nemeréről száguldó hasonnevű szél. Az egészségre nézve az erdélyi éghajlat általában igen kedvező. Csupán némely helyek azok, melyek az idegenre nézve káros hatásuak, vagy melyeken a bennszülöttek hülyekórban (a fogarasi, radnai bérci völgyek), vagy golyvában (Medgyes, Gyalu és Radna stb. környéke) szenvednek. A talaj általában eléggé termékenynek mondható, de még a kedvezőbb viszonyu völgytágulásokban is szorgalmas munkát igényel. A növényéletet illetőleg igen érdekes Erdélyre nézve az a körülmény, hogy talajalakulásánál fogva nagyobb sajátosságok és különféleségek találhatók itt, mint bárhol hasonló területen. Itt ugyanis előfordulnak a közép-európai növények mellett ugy az alpesi, valamint a balkáni és kaukazusi növények, valamint a sós tavak környékein a tengerparti növények is. A talajnak (Kőváry szerint) 26%-án kivül egész területe müvelés alatt áll oly formán, hogy szántóföld van 2,768 ezer hold, szőlő 320 ezer h., rét és kert 1,140 ezer h., legelő 1,666 ezer h., erdő pedig 2,768 ezer hold. A főbb gazdasági termékek: buza, kétszeres, rozs, árpa, zab, kukorica (itt török buza), krumpli, sok hajdina (haricska), köles, gyümölcs és bor (legjobb a Küküllő és Maros mentén), továbbá len, kender, zöldségfélék, takarmány-, festő, és orvosi növények s tömérdek fa, kivévén a Mezőséget, hol a nép a trágyatőzegre is rászorul. Dohánya nem sok, de kitünő terem. A növényországból Erdélynek különben 12 egészen saját faja van. Állatvilága szintén elég

gazdag és változatos. A házi állatok közt első helyet foglal el az erdélyi apró, de kitartó lófaj, mely azonban tiszta eredetiségében leginkább csak a déli és délkeleti részeken jön elő. Jelentékenyek az államilag és néhány nagybirtokos által fenntartott nemes faju (angol, arab) ménesek. Szarvasmarha-tenyésztése, a mennyiséget tekintve, igen jelentékeny, de még maig sem eléggé okszerü. Bivalyt is szép számmal tenyésztenek. Juh, sertés és kecske igen sok van. A házi szárnyasok száma elég nagy. A méh-tenyésztés igen általános főleg Hunyadmegyében; a selyemhernyó-tenyésztés ellenben csak néhány vidéken sikeres. Vadakban főleg a szegély-bércek gazdagok. Legtöbb a farkas, medve, hiuz, őz, nyul, kevés zerge stb. vad madár minden felé sok található. A folyók nagyobbára gazdagok halakban. Az ásványország termékei mindenfelé gazdagon találhatók. Termel e kerület sok aranyat, kevesebb ezüstöt, higanyt, ónt, vasat, gálicot, rezet, kőszenet s mindenekfölött roppant mennyiségü kősót, a mennyiben az egész kerület egy óriási sótelepnek nevezhető. Legfontosabb sóbányái a maros-ujvári, tordai, dézsaknai, kolozsi, vizaknai és parajdi. Ásványos vize szintén sok és sokféle van, melyek részint ivásra, részint fürdésre, részint egyébb célokra alkalmasak. Savanyu vizei közt legfontosabb a borszéki a tölgyesi szoros közelében, a bikszádi, előpataki stb. Számosak a sós, kénes, keserü és szénsavas források, ugy szintén a meleg források, melyek közt leghiresebbek az alsó-vácai, algyógyi és kis-kaláni stb.

A lakosság főfoglalkozása a földmivelés és állattenyésztés ugyan, de az ipar és kereskedelem terén is élénk itt már a tevékenység. Az ipar terén főfő helyet foglal el a bányászat s az annak termékeit feldolgozó gyáripar. A legfontosabb bányatelepek főleg a nyugoti részen, a Maros és Almás folyók mentén és közén vannak, de a déli és középrészek is nevezetes bányákat mutathatnak föl. Nyugaton legtöbb a nemes érc és vas, délen a vas és kőszén s a középtájon a só. A gyártelepek közül vasat szolgáltatnak a thorockói, zalasdi, plotzkói, govasdiai, sebeshelyi, kudzsiri, kis-kaláni, sz.-keresztbányai és rójahidi hámorok és olvasztók. A bőven nyert aranyat és ezüstöt legnagyobb részt nyersen viszik ki, kivévén azt a mennyiséget, melyet a városokban levő arany-ezüstmüvesek használnak föl. A rézhámorok közül nevezetesebbek az alsó-tömösi, brassói, szebeni, szászvárosi és orláti. Az ón és ólom is csak a rokon- meg a kis iparnál talál földolgozókra. Az ércvegyitők közt legjelentékenyebb helyet foglalnak el a harangöntők,; üveghuták több (mintegy 12) helyt vannak, de készitményeik még ma is durvák. A papirmalmok (14) közt legkiválóbb a péterfalvi (európai hirü) és az orláti, a kőedénygyárak közt pedig a batizi és görgényi; cserépedényeket és egyéb agyagárukat (pl. fekete pipát) legtöbbet gyártanak a borgói völgyben és az Aranyos mellett Alsó-Járán. Kőbánya legtöbb van Kolozsmegyében. Cukorgyár volt Gorbón, Kolozsvárott és N.-Szebenben. A pamutszövés legjelentékenyebb Brassóban és Segesvárott. A gyapju ipar főfészke Disznód és Brassó. A posztó és pokróc-gyártás legkiterjedtebb Kolozsváron, Brassóban és Gurárón; a durva posztót és darócot azonban, valamint len- és kenderkelméket is legnagyobb-részt a házi

ipar állitja elő. A kikészitett és bundabőr földolgozása igen nevezetes iparág az egész kerületben, tulajdonképeni bőrgyárak azonban nem igen vannak. A fa feldolgozása még mindig kezdetleges, bár 500-nál több fürészmalom van müködésben. A malomipar csak a nagyobb városokban bir álló fontossággal. Dohánygyár van Kolozsvárott. A szeszgyártás nagyon el van terjedve, de alig juttat valamit idegen piacra. Nagy szeszgyárak vannak Kolozsvárt, M.-Vásárhelyt, Gy.-Fehérvárt, Déván, Déésen, N.-Szebenben, Brassóban és Szász-Sebesen A vegyészeti és szappan, gyertyagyártás csak Kolozsvárt és Szebenben emelkedett fontosságra. Serfőző házak vannak Kolozsvártt, N.-Szebenben, Gyula-Fehérvártt. Nagy élesztőgyár van Kolozsvártt. A hamuzsirkészités elég közönséges, de többnyire erdőpusztitással áll kapcsolatban. Az élelmi szerek iparát legnagyobb részt házilag és csak saját használatra űzik. Gépgyárak vannak Kolozsvárt és Petrozsényben, kocsigyárak Kolozsvártt és N.-Szebenben; kalapgyárak Kolozsvártt, Brassóban és N.-Szebenben; kőolaj- és csontégetőgyár Kolozsvártt és N.-Szebenben; lőporgyár Gy.-Fehérvár mellett Kisfaludon. Nyomdák már majdnem minden nagyobb városban vannak; legtöbb Kolozsváron és N.-Szebenben. Mesterember tetemes számmal van, s ezek közt majdnem minden iparágnak akad mivelője; de ugy itt, valamint a gyáriparnál nagy akadálya a fejlődésnek az, hogy a munkás legtöbbnyire csak a földmunkától szabad idejét forditja mestersége üzésére. Részben aztán innen van, hogy e kerület ipartermelése a belszükségletet sem képes födözni. Mint már fentebb is érintők, a házi ipar jelentékeny kiterjedést öltött kivált a kender és gyapjufonás és szövés tekintetében. A székely földön pl. annyira általános ez, valamint a szalma- és vesszőfonás is, hogy a székely család alig szorul öltözet dolgában a müiparra. Haszon és baj egyuttal!

A kereskedelem eddig is elég élénk volt aránylag ugy bent, valamint főleg a dunai szomszéd tartományok felé; mióta azonban a már forgalomban levő vasutak kiépültek, még fokozottabbá lett az, ugy azonban, hogy a kereskedelmi cikkek még maig is legtöbbnyire csak a régiek maradtak. Legfontosabb kereskedelmi pont Brassó, mely város, ha a tömösi vasut teljesen elkészül, sokszorosan fontosabb piacává leend a keletnek, mint eddig lehetett. Brassó után N.-Szeben, Kolozsvár és Maros-Vásárhely, következnek, melyek szintén nagyfontosságu piacok. Egyéb városok, mint Medgyes és Szamos-Ujvár inkább csak helyi fontossággal birnak. A kereskedelem legnagyobb részt még mindig a a szászok, örmények és zsidók kezén van. A legfontosabb kereskedelmi cikkek: posztó és pokrôc, fazekas- és esztergályos müvek, bőr és vászon, kalap, gyertya, szappan, fa és famüvek, üveg, papir, állatok, élelmi cikkek, ásványok és ásványos vizek stb., valamint gyarmatáruk, finomabb gyártmányok, fényüzési cikkek, gépek stb., mely utóbbiak nagyobbára külföldről szállittatnak ide.

A közlekedési eszközök ma már elég számosak. A többnyire jó országutakon kivül főforgalmi erekké váltak a közelebb épitett vasutak, melyek a Sebes-Körös völgyén át Budapestet Kolozsvárral, aztán

Kolozsvárt Gyula-Fehérvárral, Szebennel és Brassóval, a Maros völgyén át pedig ez utóbbiakat és egyszersmind Petrozsényt a Tiszán tuli részekkel juttatják gyors és élénk összeköttetésbe. A vizi utak közt csak a Maros érdemel megemlitést, noha a tutajozásra még a nagyobb patakok közül is több alkalmas. Táviró vonalak minden irányban beágazzák e kerületet. Ipar- és kereskedelmi kamarája van Kolozsvárnak és Brassónak.

A népesség, mint már fentebb jeleztük, nagyon vegyes. Legnagyobb számmal vannak az o l á h o k, vagy, mint maguk magukat nevezik, románok (rumun). Ezek a dák őslakosoknak romanizált maradékai tulnyomólag szláv népsajátságokkal. Izmos, középtermetü faj, szelid engedelmes természettel, mely azonban izgatásra könnyen elvadul és féktelenné szilajul. Az oláh népnek nyelve, valamint vére, különböző (germán, szláv és román) elemek vegyüléke s irodalmivá csak nem régiben fejlődött; mint ilyen azonban még folyvást csak a tanultabb körök sajátjául tekinthető. Az oláhság leginkább a kerület nyugoti felében, meg északon van elterjedve. Munkásságra nézve a déliek és nyugatiak felülmulják a többit; a müvelődés iránt azonban az egész faj igen homályos érzékkel bir. — Számra nézve második helyet foglal el a m a g y a r s á g, mely, noha faj, nyelv, jellem és müveltség tekintetében egyetlen egészet képez, tényleg mégis magyarokra és székelyekre különül el, ez utóbbiak inkább keleti és délkeleti, amazok a közép és ész.-nyugoti részeket foglalván el a kerületben. A székelyek mondhatni-zárt tömegben élnek, mig a »magyarok« majdnem mindenütt vegyest laknak más elemekkel, kivált az oláhokkal. Az erdélyi magyarság mindenben édes testvére a többi magyarságnak, azonban vonásaiban több keleti nyomot, szokásaiban több egyszerüséget őrzött meg a többinél. Szép termetes, és értelmes nép s kiválóan hazaszerető, mely a maga Erdélyét a világ egyik országával sem cserélné el. Általában józan, munkás és becsületes s minden rétegében haladni törekvő mind az anyagi, mind a szellemi müvelődés terén. — Harmadik a n é m e t (v. szász) elem, mely tömegesebben II. Géza királyunk idejében és azon tul vándorolt be Németország különböző vidékeiről s minthogy a mongolok és tatárok által elpusztitott helyekre telepittettek, nagy kiváltságok mellett a föld egy részét is (N. Szeben, Brassó és Beszterce vidékén) tulajdonul nyerték, melyet aztán több-kevesebb adó mellett »Királyföld« néven egészen a legujabb időkig birtokoltak. A szászoknak társadalmi és politikai kiváltságos helyzetét egyrészről az 1876. XII. t. c., másrészről pedig az ugyanazon évi XXXIII. t. c. szüntette meg. Nyelvjárásaik igen különbözők, ugy, hogy pl. a Beszterce vidéki szász vagy csak nehezen, vagy épen nem is érti meg a szebenit. Irodalmilag azonban a rendes irodalmi német nyelvet használják. A szászok izmos termetüek, értelmesek, munkások, de felettébb önzők és zárkózottak. Egymás közt igen összetartók; de uj hazájok iránt, főleg mint állam iránt, csak annyi ragaszkodást tanusitanak, a mennyi épen érdekükben áll. Városaikat s falvaikat igen jól épitik s házaikban rend és tisztaság honol. Sajnos, hogy, valamint a Dunán tul kivált Baranyában, ugy a szászok közt is

szégyennek tartják, ha egy családban kettőnél több gyermek van. — Ezek után következnek a cigányok, kik itt is, mint a többi kerületekben, csak részben birnak állandó lakással; egy részök még most is faluról falura vándorol, s általában kétes életmódot folytat. A megtelepültek itt-ott mezei munkát is üznek; de legjobban szeretik a kovács mesterséget, vályogvetést, lócsiszárságot és mindenekfölött a zenészetet. A megtelepültek nyelvre és vallásra nézve legtöbbnyire az illető község lakosságához alkalmazkodnak, bár saját nyelvöket e kerületben gyakrabban használják, mint egyebütt. A gör.-kel. vallással együtt jó számmal elsajátitották az oláh nyelvet is. A polgári életben leginkább csak azok vesznek részt, a kik állandó mesterséggel, vagy zenével foglalkoznak. A legnagyobb rész nyomoruságos lomha életet folytat rozzant, piszkos kunyhóiban. — Zsidók csak az oláhok között vannak nagyobb számmal (összesen 24,848 lélek) Erdélyben, minek főoka az, hogy 1849-ig csak némely helyen volt szabad tartózkodniok. Foglalkozásuk itt is kiválólag a kereskedés. Közéleti nyelvül főleg a németet használják; de, a hol kell, a magyar és oláh nyelvet is elsajátitják. — Örmények szintén kevesen vannak s nagyobb részt annyira elmagyarosodtak, hogy anyanyelvüket leginkább csak vallásos szertartásaiknál használják s neveik is többnyire magyarosak. E barna, termetes turkomán faj a 17. században költözött ide s azóta teljesen meghonosult. Főbb főszkeik Gyergyó-Szt.-Miklós, Erzsébetváros és Szamos-Ujvár. Foglalkozásuk leginkább kereskedés, de földbirtokos és honoratior is sok van köztük. — Még apróbb népségek a bolgárok, leginkább Déva környékén; de már majdnem teljesen beolvadva az oláh, vagy magyar elembe. A tótok és ruthének valamivel többen vannak, de tömegesen sehol nem találhatók. Meg lehet még emlitenünk a görögöket, kik leginkább mint kereskedők költöztek ide át Oláhországból. Számuk alig pár száz. Legtöbb görög család van Brassóban. Egyéb nemzetiségekhez tartozók szintén tartózkodnak e kerületben, de leginkább csak mint idegenek s ugy is elenyésző csekély számmal.

Müveltség tekintetében eddig csak a magyar és német elem (odaszámitva az előbbihez az örményt, az utóbbihoz a zsidót) áll európai szinvonalon; a lakosság többi része oly szertelenül el van maradva, mint alig egyebütt a birodalomban. Még az 1868. XXXVIII. t. c. is csak gyér hatást gyakorolt eddig rájok.

Vallási tekintetben ritkán található, hogy egy ily, aránylag csekély területen s csekély népszám mellett oly sok féle hitfelekezet éljen együtt, mint az erdélyi kerületben. Vannak itt ugyanis: 1. róm. katholikusok (a székelyek nagy része s az örmények; magyarok és németek kevesen); 2. gör.-katholikusok (az oláhoknak nagyobb fele, sok cigány és a szláv-féle elemek); 3. gör.-keletiek (az oláhok kisebb fele s a cigányok többsége); 4. helv. hitv. protestansok v. reformátusok (a magyarok legnagyobb része s a székelyeknek mintegy fele, kevés cigány és egyéb nemzetiségü); 5. ágost. hitv. protestansok, v. evangelikusok (a szászok legnagyobb része s nehány ezer csángó-székely); 6. unitáriusok (kizárólag magya-

rok, vagy erdélyiesen: magyarok és székelyek)*), 7. mózesi vallásuak a zsidók mind, meg nehány száz székely, az u. n. szombatosok leginkább Ernyén, Iklándon és Bözöd-Ujfaluban. E sajátságos felekezetnek, mely mégsem egészen azonos a zsidóval, alapitó apostola Pécsi Simon, a Bethlen Gábor kancellárja volt. Ez irt nekik énekes könyvet is. Kezdetben nagy felekezet valának a szombatosok; de csakhamar törvényes (1635. és 1638-ik törv.) üldözés támadt ellenök s nagyon megfogyva, csak ugy lappangva jutottak el a mai időkig. Törvényesen maig sincsenek elismerve.

Az erdélyrészi közigazgatás legujabb átalakulásának alkalmából érdemes, sőt szükséges itt legalább egy futó pillantást vetnünk birodalmunk e részének felettébb érdekes történeteire, hogy a jelen állapotoknak itt nyujtott képe annál szinezettebb s igy érhetőbb legyen az olvasó előtt.

Erdély, mióta csak a honfoglalás bevégzett ténynyé lett, mindenkor kiegészitő része volt Magyarországnak. Sz. István óta külön kormányzók (később u. n. vajdák) kormányozták ugyan ez országrészt, de törvényhozás, avagy közigazgatás és igazságszolgáltatás tekintetében soha nem volt megválva az anyaországtól egészen a mohácsi vész utánig.

A mi belügyi intézkedéseket a mondott időn belül találunk, azok tisztán, pusztán helyhatósági természetüek. Külön önálló törvénye Erdélynek, noha főleg székely és szász lakosai nagy mérvü kiváltságokat élveztek, ez időszakból egyetlen egy sem maradt fenn. A magyarországi szabályok alapján szervezett megyék és székek főhivatalnokait, valamint a vajdát is mindenkor a király nevezte ki. Az igazságszolgáltatás sem volt soha valamely külön legfőbb hatóságra ruházva. Csupán a honvédelem tekintetében történtek itt néha önállóbb intézkedések, de csak sürgős esetekben, midőn a távol eső középponttal veszély nélkül nem érintkezhettek az erdélyiek előlegesen.

A mohácsi vész után azonban lényegesen megváltoztak az előbbi viszonyok, noha az a szomorú katasztrofa még korántsem tekinthető a különválás kezdetének. A mondott időben csak két felé vált az ország a két király érdekében, de Erdély önállósága nélkül. Az 1538. febr. 24-ki nagyváradi békében is csak ilyen értelmü földarabolásról van szó. Még 1540 (János király halála) után is jó darabig csak mint János Zsigmond osztályrésze kormányoztatott Erdély Magyarország Tisza melléki nagy részével együtt Gyula-Fehérvárról, mint János Zsigmond tartózkodási helyéről; e részek csak 1556. jan. 26. (Tordán), márczius 8. (Szász-Sebesen) és ugyancsak márcz. 25. (Kolozsvárott) tartott országgyülésükön decretálták »az erdélyi új magyar választó-fejedelemséget«, midőn látták, hogy a török be nem váltja azon igéretét, hogy a felnőtt János Zsigmondnak kiadandja az általa elfoglalva tartott országrésze-

*) E felekezetnek vallásszabadságot a Királyhágón innen csak az 1848-i törvényhozás adott, mig Erdélyben már az 1571-i országgyülés megtette ezt. Tagjai ezért csak Erdélyben szaporodtak el ugy, hogy ma (az 1870. népszáml. szerint) 54,327-en vannak egy püspök és egy egyh. főtanács alatt.

ket. Azonban ez a végzés is csak 1571. márcz. 21. emelkedett érvényre, midőn az elhalt János Zsigmond király után somlyói Báthory István választatott az emlitett részek urává, s illetőleg első erdélyi fejedelemmé. Ettől kezdve aztán közel másfél száz évig csakugyan külön állami egyedet képezett Erdély, de még igy is mindig a nélkül, hogy az anyaország és Erdély összetartozásának öntudata s újból összeforradásának vágya kihalt volna itt, vagy amott.

Buda visszavétele s igy a török hatalom megtörése után Erdély a magyar király főuri hatalma alá került, de még külön fejedelemmel. (I. Apafi M.) Majd 1691-ben I. Leopold egy külön kormánytanácsot állitt a jogaiban megerősitett Erdély élére s ez a tanács aztán az utolsó fejedelemnek, az ifjabb Apafinak kényszeritett lemondása után állandóvá lett és Erdélyt a magyar király személyébe olvasztott erdélyi fejedelem nevében kormányzá oly módon, hogy az az egyidejüleg Erdély számára Bécsben állitott külön udvari kancellaria utasitásaihoz szabta magát. (Ugyancsak ekkor szerveztetett véglegesen az erdélyi határőrség, melynek gyalogezredei voltak az orláti, fogarasi, csik-gyergyói és a naszódvidéki, lovas ezredei pedig az aranyos-, maros- és háromszéki, mely intézmény 1850-ben szünt meg végképen). Az igy elszakasztott és egészen külön kormányzott Erdély visszakapcsolása érdekében mind a magyarországi, mind az erdélyi rendek többször és nyomatékosan emeltek szót; de, noha királyaink egymásután elismerték, hogy Erdélyt csak a magyar korona cimén birják s kormányozzák, az egyesités sürgetése eredménytelen maradt, sőt Mária Terézia, hogy a két országrész közötti elválasztó falat még magasabbá emelje, Erdélyt »nagy fejedelemség« cimmel ruházta fel, II. Leopold pedig a II. József által egyesitett magyar és erdélyi udvari kancelláriákat minden ellenzés dacára is ujból külön választá. Hasztalan volt ez után az egyesülésre irányzott minden törekvés, mignem végre 1848-ban egy részről a kolozsvári országgyülés I., más részről a pozsonyi országgyülés VII. törvénycikke elvalahára elhatározta és kimondta a teljes egyesülést. A törvény nagyfontosságú intézkedése azonnal foganatba vétetett. Erdély képviselői csakhamar megjelentek az időközben Pestre költözött országgyülésen; de a beligazgatás szervezését már nem ejthette meg az illetékes miniszterium... Az önvédelmi háború szomorú végével bekövetkezett absolut kormányzat Erdélyt a szentesitett törvény ellenére megint külön választá s mint nagy fejedelemséget a Bécsben székelő helytartótanács alá rendelve, katonai kormányzat alá helyezte és tartotta is egészen 1860-ig, midőn a beligazgatást az újra szervezett kormánytanács (»a felséges gubernium«) vette át s legtöbbnyire királyi biztosok elnöklete alatt kezelte is 1867-ig, s illetőleg 1868-ig, midőn a 43. törvénycikk az egyesitést újból kimondta, részletesen szabályozta és valósitotta is, úgy azonban, hogy az átmeneti nehézségek tulajdonképen egészen 1876-ig vajudtak; mert az 1870: 42. t.-c. egyformán rendezte ugyan már az erdélyi törvényhatóságokat a magyarországiakkal; de a Királyföld még ez után is különleges állást foglalt el. Az egyöntetü kormányzás s illetőleg közigazgatás utjában állott akadályokat végre

az 1876-ki törvények hárítják el teljesen oly formán, hogy a nevezett évi 12. t.-c. az ú. n. »szász universitas«-t kizárólag közművelődési hatósággá változtatta a kormány felügyeleti s ellenőrzési jogának fenntartása mellett, az ugyanazon évi XXXIII. t.-c. pedig Erdély egész területét is a megyei szervezet alapjára állitá. E fontos törvények csak azon erdélyi törvényeket hagyták érintetlenül, a melyek Erdélyben, s a korábban úgynevezett »részekben« a bevett vallásfelekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlati s önkormányzati szabadságát, egymáshoz való viszonyait s általában hatáskörét biztositják, sőt e jogok élvezetét ezen tulra a görög és örmény katholikus, valamint a gör.-kel. egyházakra is kiterjeszték. Egyébként Erdély ma csupán rendőri tekintetben képez külön területet.

Felosztását illetőleg Erdély ez előtt*) három fő részre volt tagolva, ú. m. magyarok, székelyek és szászok földére. A magyarok földje ismét megyékre, a székelyeké és szászoké pedig székekre s illetőleg vidékekre vala elosztva úgy, hogy a megyék élén főispánok, a székeken pedig királybirók állottak. A székely-székek egyetemének ispánja volt maga a király, a szászok székei fölött pedig az úgynevezett szász comes (szászok grófja) állott. E felosztáshoz képest a korábbi erdélyi törvények csak három politikai nemzetet ismertek, ú. m. a magyarokat, székelyeket és szászokat. A nemzetiségek egyenjoguságának biztositása óta azonban ily fölfogásról többé szó sem lehetvén: ma már Erdélynek is minden polgára egyenlő s a politikai magyar nemzethez tartozó.

Az 1876. előtti felosztás előtt volt Erdélyben 8 megye, ú. m. Doboka, Alsó-Fejér, Felső-Fejér, Hunyad, Kolozs, Küküllő, Belső-Szolnok és Thorda; 5 székely szék, ú. m. Aranyosszék, Csikszék (Gyergyó és Kászon fiúszékkel), Háromszék, (mely a hajdani szepsi, kézdi és orbai székekből egyesült, s melyekhez később Miklós városszék is csatoltatott) Marosszék és Udvarhelyszék (Keresztúr és Bardóc fiúszékekkel); 9 szász szék, ú. m.: Kőhalomszék, Medgyesszék, Nagysinkszék, Segesvárszék, Szászsebesszék, Sászvárosszék, Szebenszék, Szerdahely- és Újegyházszék, továbbá 4 vidék, u. m.: Fogaras, Brassó, Beszterce és Naszód vidéke. Ezen törvényhatóságok területén még a következő, önálló törvényhatósággal birt szab. kir. s illetőleg kiváltságos városok voltak: Beszterce, Brassó, Erzsébetváros, Gyula-Fehérvár, Kolozsvár, Maros-Vásárhely, Medgyes, Nagy-Szeben, Segesvár, Sászváros, Szászsebes és Szamosújvár, továbbá Dées, Nagy-Enyed és Thorda nemes városok, nem különben Abrudbánya, Bereck, Csikszereda, Fogaras, Hátszeg, Illyefalva, Kézdivásárhely, Kolos, Oláhfalu, Szászrégen, Szepsi-Szent-György, Szék, Székely-Udvarhely, Vajda-Hunyad és Vizakna.

A területrendező törvény, vagyis az 1876. 20. t.-c. e kiváltságos városok közül csupán kettőt hagyott meg kir. városi minőségben s ezek: Kolozsvár és Marosvásárhely, az 1876. 33. t.-c. pedig az eddigi megyéket, székeket és vidékeket részint teljesen eltörlé, részint pedig új, vagy legalább ujonnan kikeritett megyékké alakitá. Az igy keletkezett megyék

*) (A katonai szervezet és fegyelem alá vont határőrvidéket nem tekintve.)

száma az erdélyi kerületben ma 15 s azok e következők: Alsó-Fejér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csik, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Thorda, Nagy-Küküllő, Szeben, Szolnok-Doboka, Thorda-Aranyos és Udvarhely megyék.

S ezzel áttérünk a részletes helyrajzra.

1. Kolozs megye Bihar megyétől keletre, Szilágytól délre esik a Szamos mindkét partján, s nyugotról kelet felé mindinkább keskenyülő szalag alakjában nyulik el a kerület közepén jóval túl. Eddigi területe 85 □mfldet tett 190 ezer lakossal. Minthogy azonban a területrendező törvény innen három községet s egy pusztát Szilágy megyéhez, két községet Thorda-Aranyoshoz, ötöt pedig Maros-Thordához kapcsolt, s minthogy továbbá a volt Doboka megyének 34 (délnyugoti) községét ide kapcsolta s Kolozst is ide kebelezte: jelentékeny változást mutatnak úgy a területi, mint a népességi viszonyok; mai kiterjedése ugyanis 89.47 □mfd. (szabatosabban 5149.25 □kilomet.), lakosainak száma pedig 202,263. Kolozs megye felszine általában hegyes. azonban úgy, hogy nagyobb hegyek csak nyugoti szélein és részein emelkednek, mig kelet felé folyton lejt a talaj s végre a dombos-völgyes Mezőségbe olvad át. A nyugoti határon legmagasb bércei: a Királyhágó a Sebes-Körös északi oldalán, alább a Bihar-Vlegyásza hegység a Fontinelle, Vlegyásza, Brusa és Muntyele mare (5755') magaslatokkal, belebb a gyalui havasok gyönyörü vadregényes tájakkal. Rónája nincs, de a Szamos mentén igen szép tágas völgy nyulik el. Többi völgyei szűkek, vagy csekély kiterjedésüek. Vizei: a Kis-Szamos, mely Gyalunál a Meleg- és Hideg-Szamos nevü patakok egyesüléséből áll elő s a megyét előbb keleti, majd Apahidán túl északi irányban metszi át, aztán a Sebes-Körös, mely a Vlegyásza hegyből ered s nyugoti irányban fut ki a megyéből. Patakja sok van, melyek legnagyobbrészt a Szamos területéhez tartoznak, továbbá sok édes és sós vizü tó és forrás. Legnagyobb tavai — a cegei és gyekei — a Mezőségen vannak. Éghajlata kellemes, mérsékelt és egészséges. Telei gyakran szigoruak. Földje a Szamos mentén, valamint az egész Mezőségen termékeny, de az északnyugoti részek csekély termőképességgel birnak s csak a tavaszi veteményeket érlelik meg. Főbb termékei búza, rozs, kukorica, bor (igen közepes), gyümölcs és zöldségtélék. Legelője, takarmánya elég bőven, erdeje pedig roppant sok van, a mennyiben főleg a nagyobb hegyeket mindenütt erdőségek boritják. Marha-, ló-, sertés- és juhtenyésztése jelentékeny. Kecskét s bivalyt is sok helyen tartanak. Az ásványország szolgáltat itt a nyugoti részeken mészkövet, vasat, aranyat (Hideg-Szamoson), némi ezüstöt és ólmot, a keleti részen pedig sok sót stb. A lakosok magyarok és oláhok, kik körülbelül egyenlő számmal vannak. Vallásra nézve legtöbben vannak gör.-keletiek; ezek után következnek a reformátusok, katholikusok és unitáriusok: egyéb vallásúak csak elszórtan találhatók. A nép főfoglalkozása a földmivelés, baromtenyésztés és bányászat. Az ipar és kereskedelem leginkább a városokban, de még mindig csak közepes arányokban üzetik. Annál közönségesebb a házi ipar, mely foleg durva szöveteket s fonatokat szolgáltat. A közlekedést részben jó ország- és vasútak szolgálják. A dülő-útak azonban többnyire igen gyarlók. Vasútjai, melyek Kolozsváron futnak össze, egyrészről N.-Váradon át Budapesttel, másrészről pedig a kerület belseje- és déli részeivel teszik összeköttetésbe. Vizi útnak a Szamos annyiban mondható, a mennyiben kisebb tutajozást űznek rajta. A megye községeinek száma jelenleg 244, melyek közül egy sz. kir. város. A megyegyülések Kolozsvárott tartatnak. Nevezetesebb helyek itt:

Kolozsvár (a rómaiak korában Ulpianum; németül Clausenburg, latinul Claudiopolis, oláhul Clusiu) sz. kir. és egyetemi város a Kis-Szamos mindkét partján Nagyváradtól keletre s 21 mfldnyire a keleti s az első erdélyi vasút összekötő pontján 26,400 magyar lakossal. Áll egy bel- és öt külvárosból. A négyszögü belvárost hajdan kőkerités övezte, melyből négy tornyon kivül ma már csak egyes maradványok vannak meg. A város egészben véve csinosan van épitve. Különösen szépek nagy számmal levő főuri palotái és középületei, melyek gázzal világitott csinos utcákra és terekre néznek. Emlitendőbb épületei: a

gótizlésü kath. templom a város főterén, a két derék reform. templom, továbbá az unitárius, lutheránus, gör.-kel., gör.-kath. és zsidó templomok, a muzeum pompás kerttel, a megye- és városház, a szinház, a tornacsarnok, a különféle iskolai és szerzetesrendi épületek, Mátyás király szülőháza, mely ma kaszárnyaul szolgál, a kórházak, kincstári épületek és derék vendéglők stb. Kolozsvár sok tekintetben középpontja az egész kerület szellemi és anyagi életének. Van itt egyetem, unitárius kollegium (seminariummal), reform. és r. kath. főgymnasium, mind jelentékeny könyvtárakkal s egyéb gyüjteményekkel, reáliskola, férfi és női tanitó-, valamint kisdedóvóképző-intézet, polgári iskola, s általában sok művelődés is jótékonysági intézet, 3 kő- és könyvnyomda, több helyi hirlap, 2 könyvkereskedés, árva- és dologház stb. Itt székel a Királyhágón túli reform. és unitárius püspök, a megye, egy kir. törvényszék, sajtó- és járásbiróság, nemkülönben van itt pénzügyi igazgatóság, gyalogezredi (51. sz.) és honvédzászlóalji parancsnokság (30. sz.) stb. A lakosságnak jelentékeny része foglalkozik kereskedelemmel és iparral. A főbb utcákon fényes kereskedések láthatók. Vannak gáz-, posztó-, papir-, dohány-, gép-, élesztő-, kocsi-, kalap, kőolaj-, gyertya-, csontégető-, sör-, szesz-, cukor- edénygyárai. Iparosai közt különösen sok a szűcs, csizmadia és varga. Hegyes-völgyes határa haladja a harmadfél □mfdet. A hegyes részt erdők és szőlők boritják, mig a völgyben jeles szántóföldek s kitünő rétek és legelők vannak. A kenyér- és takarmánynövényeken kivül szép mennyiségben terem cukorrépája és zöldsége is. A város szélén egy magaslaton áll egy nagyon régi fellegvár rendkivül mély kúttal, melyből gyönyörű a kilátás úgy városra, mint a Szamos völgyére; a város alatt pedig a vasúti állomás derék épületei és udvara foglalnak el jelentékeny tért. Vásárai fontosak s különösen lóra s szücsárúkra nézve első rendüek e kerületben. Kolozsvárnak igen nevezetes, de egyszersmind sok viszontagságról tanúskodó története van. Látta e város Trajanus hadait, szerepe volt Dáciában, kaput tárt a honfoglaló magyarok előtt, aztán székhelye volt a vajdáknak, majd a nemzeti fejedelmeknek, a Bastaknak stb. s el-elbukott, majd ismét fölemelkedett a külcsapások és a belviszályok viharai között. Az erdélyi országgyülések, mint főhelyen, rendesen itt tartattak; itt mondatott ki törvényesen az anyaországgal való egyesülés 1848-ban. Az önvédelmi háború végeztével első rangjától megfosztva Nagy-Szeben alárendeltetett, mignem 1861-ben a főkormányszék megint itt helyeztetett el. **Kolos-Monostor** csinos fu. és erdőigazgatósági székhely az előbbi tőszomszédjában 1524 oláh s magyar l., gör. és róm. kath. templommal, káptalani levéltárral, egy jezsuita templom romjaival, roppant juhvásárokkal s nevezetes gazdasági akadémiával. Megszüntetett bencés zárdájában volt hajdan az erdélyi országos levéltár. **Szász-Fenes** fu. a Szamos m. 2061 oláh s magyar l., görög és róm. kath. templommal, erdős határral s a Mikesek szép kastélyával. **Szász-Lóna** fu. 1229 magyar s oláh l., ref. és görög-kel. templommal s szép és termékeny határral. **Gyalu** mvs. a Szamos m. 2680 oláh s magyar l., gör.-kath. és ref. templommal, postahivatallal, gr. Eszterházi-féle kastélyával, várral s derék határral, melyben szép erdők és jó szántóföldek vannak. Fakereskedése jelentékeny. **Hideg-Szamos** fu. a hn. folyó m. 736 oláh l., sgör.-kel. templommal s aranybányával. **Hév-Szamos** oláh fu. a hn. folyó m. 564 l., nagy, erdős határral s juhtenyésztéssel. **Sztolna** (Szto'e) oláh fu. 186 l. s erdős határral. **Magura** oláh fu. a Hideg-Szamos m. 999 l., g.-kel. templommal s bérces határral, mely már a zalathnai bányaterülethez tartozik. Van nagy juhtenyésztése és fakereskedése. **Egerbegy** fu. Hév-Szamosba ömlő Szapony patak m. 1318 német s oláh l., luth., gör.-kath. és gör.-kel. templomokkal, szép nagy határral s baromtenyésztéssel. **Nagy-Kapus** fu. a Kapus patak s a nagyvárad-kolozsvári országút m. 756 oláh s magyar l., reform. templommal s erdős határral. **Kis-Kapus** fu. szintén a Kapus patak m. 857 oláh s magyar l. s jelentékeny határral. **Bedecs** oláh fu. a Kapus patak m. 889 l., gör.-kel. templommal. **Valkó-Kelecel** a Sebes-Körösbe ömlő Kalota patak m. 556 oláh s magyar l, reform. és oláh templommal s jelentékeny határral, mely erdőség- és gazdasági terményekben egyiránt bővölködik. **Nagy-Meregyó** (Mergen) nagy oláh fu. a Székelyó patak m. 1972 l., gör.-kath. templommal s nagy határral, melyben aranyérc-telepek vannak. **Bocs** oláh fu. az előbbitől északra egy völgyben 865 l., s gör-kath. templommal. **Bökény** (Butyenia, Buticsnia) oláh fu.

643 l. s gör. kel. templommal. Magyar-Valkó regényes fekvésű fu. a Sebes-Körös egyik mellékpatakja m. 767 magyar s oláh l., reform és gör.-kath. templommal s erdős, bérces határral. Fakereskedése jelentékeny. Kalota-Szent-Király fu. a Kalota patak m. 886 magyar s oláh l., reform. és görögkath. templommal s inkább szép, mint termékeny határral, mely már a Kalotaszeg nevü szép lapályba olvad. Dámos fu. a szomszéd völgyben 390 magyar s oláh l., reform. templommal. Gyerő-Vásárhely (Asorbej) közel a kolozsvárnagyváradi vasúthoz 702 magyar s oláh l., reform. templommal s szép és termékeny határral, melynek nagy része a kolozsvári ref. főgymnasium birtoka. Jegenye fu. az előbbitől ész.-nyugotra 481 magyar lakos, kath. templommal s fürdővel és ásványos forrásokkal, melyeket kivált bőrbetegeknek nagyon ajánlanak. Körösfő (Kriso) fu. a Körös m. 848 magyar l., reform. templommal és szép határral. Sárvásár fu. az előbbi szomszédjában 312 magyar ref. l. Nyárszó (Nyarszová) fu. 422 magyar s oláh l., reform. templommal s jó határral. **Bánffy-Hunyad** csinos mvs. és a szép Kalotaszeg főhelye a Sebes-Körös és kolozsvárnagyváradi vasút m. 3290 magyar s oláh l., régi reform. és r. kath. templommal, a Bánffyak szép várkastélyával, posta- és táviróhivatallal, nagy vasúti állomással és szép határral, melyben márványt és sok kövületet találnak. A lakosok közt sok az iparos és kereskedő. Marha-, sertés- és gabnakereskedése igen fontos. Országos vásárai igen élénkek. Itt székel egy kir. járásbiróság. Zentelke fu. 670 magyar s oláh l. s gör.-kath. templommal. Malomszeg fu. a Kalota patak m. 422 nagyobbára oláh l. s szép határral. Marótlaka fu. a Kalota patak m. 1140 l., gör.-kath. templommal, várrommal s bérces, erdős határral. Lakosai sok szenet égetnek. Székelyó (Székujo) oláh fu. a Székelyó patak völgyében 715 l. s bérces határral. Fa- és juhkereskedése nagy. Sebes-Váralja v. Sebesvár (Bologa) fu. közel a vasúthoz és a Kalota patakhoz 829 többnyire oláh l., gör.-kath. templommal, granittöréssel s egy hegyen álló szép várrommal, mely Váralja környékét a Kalotaszeg legfestőibb részévé teszi. Van egy papirmalma. Kis- és Nagy-Sebes szomszédos oláh faluk a Sebes-Körös és a kolozsvár-nagyváradi vasút közelében. Előbbinek van 447 lakosa s gör.-kath. temploma, utóbbinak pedig 1203 lakosa és gör.-kel. temploma. Csucsa fu. a Királyhágóhoz közel, a Sebes-Körös és a vasút m. 1068 oláh s magyar l, gör.-kath. templommal, postahivatallal, vasúti állomással s igen bérces határral, mely a kolozsvár-nagyváradi vasút mellékének legvadregényesebb része. Magyar-Bikal fu. az Almás patak m., Bánffy-Hunyadtól északra 750 magyar l., reform. templommal s gyümölcstermesztéssel. Oláh-Bikal oláh fu. 554 l. Magyar-Gyerő-Monostor fu. 1898 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal s igen nagy határral, melyben sok erdő és legelő van. Oláh-Gyerő-Monostor oláh fu. 1100 l. gör.-kel. templommal. Felső-Füld oláh fu. az Almás patak m 670 l. s gör.-kel. templommal. Közép-Füld oláh fu. ugyanazon patak m. 742 l., gör.-kath. templommal s szép határral. Alsó-Füld oláh fu. az Almás patak m. 487 l. s g.-kel. templommal. Mindezen falvak sok szilvát termesztenek s juhot és kecskét tenyésztenek. Nyires oláh fu. 836 l., görög-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Czold oláh fu. 500 l., görög-kath. templommal s kastélylyal. Bábony (Babogyi) fu. az Almás patak egyik mellékvölgyében 260 s magyar l., gör.-kath. templommal s gyümölcstermesztéssel. N.-Almás fu. a hasonnevü patak m. 1756 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, adó- és postahivatallal, a gr. Csákyak ősi kastélyával, a régi Dezsővár romjaival s szép nagy határral, melyen a gabnatermesztés és baromtenyésztés egyiránt sikerül. Közelében van egy érdekes barlang. Középlak fu. az Almás patak m. 820 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal és jó határral. Zutor oláh fu. az Almás patak m. 289 l. s gör.-kath. templommal. Magyar-Nagy-Sombor fu. az előbbi szomszédjában 971 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s derék határral. Bercse oláh fu. 546 l., gör.-kath. templommal s szénégetéssel. Szent-Mária oláh fu. 579 l. Puszta-Szt.-Mihály oláh fu. az Almás vize m. 1183 l., gör.-kath. templommal s juh- és kecsketenyésztéssel. **Hidalmás** mvs. az Almás vize m. 1209 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, járásbirósággal, adó- és postahivatallal, négy országos vásárral s termékeny határral. Bányika (Bajka) oláh fu. közel az

Almás vizéhez 298 l. Drág fu. Hidalmástól keletre 1165 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, a Wesselényiek ősi kastélyával, mely hajdan apácazárda volt (egykori négy tornyából egy ma is épen áll) s jelentékeny erdős határral, mely hires búzát terem. Kendermál oláh fu. 176 l. s gör.-kel. templommal. Magyar-Fodorháza fu. 634 magyar s oláh l. Babuc fu. a Buda patak m. 308 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s erdős határral. Milvány oláh fu. 726 l. s gör.-kel. templommal. Dal (Dolu) oláh fu. 571 l. Ugruc oláh fu. 745 l., gör.-kel. templommal, nagy cseresznyetermesztéssel, méhészettel s erdős határral. Kis- v. Felső-Esküllő fu. a Borsa patak völgyében 560 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s jó határral. Nagy-Esküllő fu. a Borsa patak m. 891 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. A honfoglaláskor itt eskette meg Töhötöm a levert oláhokat a magyarok iránti hüségre. Ördög-Keresztur fu. az előbbiek szomszédjában 411 magyar s oláh l., reform. templommal, szép kastélylyal s baromtenyésztéssel. Topa-Szt.-Király fu. az Almás egyik mellékvölgyében 954 oláh l., görög-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Puszta-Topa oláh fu. 406 l. s gör.-kath. templommal. Tamásfalva fu az Almás egyik mellékvölgyében 699 oláh s magyar l. s gör.-kel. templommal. Kis- és Nagy-Petri szomszédos völgyekben fekvő faluk, előbbi 606 magyar s oláh l. s reform. templommal; utóbbi 570 magyar s oláh l., ref. és g.-kath. templommal s szép erdős határral. Egeres fu. a kolozsvár-nagyváradi vasút m. 1083 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal, posta- és táviróhivatallal, Apaffyféle szép kastélylyal, vasúti állomással és jelentékeny határral. Magyar-Gorbó falu. közel a vasúthoz a Nádas patak m. 555 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, cukorgyárral, s gr. Haller kastélyával s kitünő ménesével. Türe fu. az előbbi szomszédjában 652 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal és szép határral. Mészégetéséről hires. MagyarNádas fu. a hn. patak s a kolozsvár-nagyváradi vasút m 565 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, szép kastélylyal, postahivatallal s vasúti állomással. Szucsák fu. az előbbi szomszédjában 956 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jó határral. Nagy kőbányája van. Méra fu. közel a vasúthoz 1078 magyar s oláh l., ref. templommal s gabna- és gyümölcstermesztéssel. Szép határában Andrásháza nevű nagy puszta van. Ennek is van kőbányája. Bács fu. a vasút közelében 915 magyar s oláh l., róm. kath. és g.-kath. templommal s jelentékeny határral. Papfalva fu. az előbbitől északra 521 oláh l. s gör.-kath. templommal. Kajanto (Kinto) fu az előbbitől északra 883 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal s szép nagy határral. Oláh-Buda (Burjános) fu. 623 oláh s magyar l, gör.-kath. és reform. templommal, baromtenyésztéssel s Új-Buda és Kölesmező nevű pusztákkal. Gyula fu. közel a Borsa patakhoz 992 oláh l. s g.-kath. templommal. Csomafája fu. a Borsa patak m. 414 magygr s oláh l., reform. templommal, többi úri lakkal s szép határral. Hosszu-Macskás fu. 512 magyar s oláh l. Magyar-Macskás fu. 522 magyar s s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal, katélylyal és jó határral. Magyar-Újfalu fu. a Borsa patak m. 699 oláh l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. Borsa fu. a hn. patak m. 1933 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, Bánffy-féle szép ősi kastélylyal s szép nagy határral, melyen gabnatermesztést s juh és baromtenyésztést üznek. Az uradalom nagyban állitat elé túrót és sajtót Sólyomkő oláh fu. 719 l. s gör.-kath. templommal. Üveghutája s malomkőbányája nevezetes. Válaszút fu. a Kis-Szamos m. 1082 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, Bánffyféle ősi kastélylyal, p stahivatallal és termékeny határral. Ló- és selyem-birkatenyésztése nevezetes. Fejérd erdős hegyek közt fekvő fu. az előbbitől délnyugotra 1920 magyar s oláhl., reform. és görög-katholikus templommal, nagy határral s juh- és baromtenyésztéssel. Szamosfalva fu. a Szamos m. s közel a keleti vasúthoz, 961 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s szép határral. Puszta-Szt.-Miklós fu. a Szamos m. s közel a keleti vasúthoz, 239 oláh l., s kastélylyal. Apahida fu. a vasut és a Szamos m. 960 többnyire oláh l., gör.-kel. templommal s termékeny határral. Nemes-, Felső- és Alsó-Suk (v. Zsuk) oláh faluk egy sorjában a Szamos két partján 546, 534 s illetőleg 555 l. s erdős és termékeny határokkal. Alsó-Sukon szép kastély van. Bonchida nagy fu. a Kis-

Szamos m., épen a Kolozs patak torkolatánál, 1724 magyar s oláh l., ref., r. kath., gör.-kel. és gör.-kath. templomokkal, a Bánffyak szép kastélyával és kertjeivel, nagy határral s barom- s juhtenyésztéssel. Gyulatelke oláh fu. az előbbitől délkeletre 420 l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. Kötelend fu. 690 oláh l. s gör.-kath. templommal. Vajda-Kamarás fu. egy fensikon, Apahidától keletre 810 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, a gróf Bethlenek szép kastélyával s jelentékeny határral. Magyar-Kályán fu. az előbbitől délre 940 magyar s oláh l., görög-kel. templommal, s hegyes-völgyes határral, melyben nagy marha- és juhtenyésztést üznek. Alsó-Szovát fu.a Geres patak m. 787 magyar l.,ref.és unitárius templommal s közepes termékenységű határral. Felső-Szovát fu. az előbbi szomszédjában 877 oláh s magyar l., reform., gör.-kath. és gör.-kel. templommal. **Kolozs** (Kolozsakna v. Kosokna) mvs. a hn. patak m., közel a keleti vaspályához, Kolozsvártól keletre, hegyes-völgyes határral s 3254 magyar s oláh l. Van itt róm.-kath., reform., unitárius, gör.-kath. és gör.-kel. templom, járásbiróság, postahivatal s több csinos épület. Határa igen kiterjedt s részben termékeny. Gazdag só- és széntelepei vannak. Barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Itt kezdődik s innen kelet s délkelet felé terjed a dombos Mezőség. A kolozsi határban van a keleti vasutnak egyik legnagyobb alagutja Pata fu. közel a keleti vasúthoz 556 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s lapályos határral. Boos oláh fu. 692 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny határral. Mező-Őr oláh fu. a Mezőség nyugoti szélén, közel a keleti vasúthoz 755 l., gör.-kath. templommal s jókora, de sovány határral. Aranykut fu. 823 magyar s oláh l. s görög-keleti templommal. Van kastélya és nagy marhatenyésztése. Szopor oláh fu. 603 l. s gör.-kel. és gör.-kath. templommal. Magyar-Fráta fu. 1752 magyar s oláh l., ref., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s jelentékeny határral, melyen jó legelők vannak. Berkenyes fu. 570 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s erdős határral. Tótháza oláh fu. 375. l. s gör.-kath. templommal. Oláh-Gyéres fu. a Gyéres patak m., 425 magyar s oláh l. s gör.-kath. templommal. Keszü fu. az előbbi szomszédjában 436 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal. Mocs szép völgyben fekvő fu. a hn. patak m., 1507 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kel. templommal, adó- és postahivatallal, járásbirósággal, több csinos épülettel s jó nagy határral. Botháza fu. amattól délre 392 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s kevéssé termékeny határral. Csehtelke (Csiptyelek) fu. egy tó m., 514 oláh l., gör.-kath. templommal s szegény határral. Báld fu. a Budatelke patak m., 411 magyar s oláh l., s gör.-kath. templommal. Nagy- és Kis-Sármás faluk a Budatelek völgyében, előbbi 736 oláh, utóbbi 551 oláh és magyar l. Gabnatermesztése, marha- és juhtenyésztése jelentékeny. PusztaKamarás fu. 900 magyar és oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, a Kemények ősi kastélyával s szép határral, melyben nagy gabnatermesztést, marha- és juhtenyésztést üznek. Mező-Szombattelke oláh fu. két tó között 597 l. s gör.-kath. templommal. Gyeke fu. 686 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s jelentékeny, hegyes-völgyes határral. Magyar-Légen (Lezsin) fu. Mocstól északra 468 magyar s oláh lakossal, református és görög-kathol. templommal s két völgyre dülő erdős határral. Ombóc (Ombus, Imbuc) oláh fu. a Gyilkos patak m., 298. l. s gör.-kel. templommal. Száva fu. 401 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s kopár határral. Nagy-Cég fu. a budatelki patak mellett 586 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, gr. Bánffy-féle szép kastélylyal s jelentékeny határral, melyen nagy juh- és baromtenyésztést üznek. Kis-Cég fu. az előbbi szomszédjában 533 oláh lakos, gör.-kath. templommal és keserüvizforrásokkal. Katona nagy fu. a gyekei tótól keletre s egy órányira 1415 magyar s oláh lakos, reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, pár csinos uri lakkal s jó nagy határral. Uzdi-Szt.-Péter fu. a megye déli szélén a hn. patak és tó m. 1140 magyar s oláh l., gör.-kath. és reform. templommal, kastélylyal, dombos határral s ásványos vizekkel. Juhvásárai nagyok. Mező-Szt.-György oláh fu. a szomszéd völgyben 495 l. Mező-Szt.-Márton fu. a Nyulas patak m. 1060 oláh s magyar l., ref. és gör.-katholikus templommal. Királyfalva fu. a Nyulas patak m. 467 oláh l. Mező-Örményes fu. a hn. patak m. 975 oláh s magyar l. gör.-kath. templommal, postahivatallal s jó-.

kora határral. Nagy-Ölves (Uliás) fu. 1067 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, jelentékeny határral, baromtenyésztéssel és keserüvizforrással. Mező-Szilvás fu. a bn. patak m. 1171 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s szép nagy határral. Mező-Ujlak fu. a Monostor patak m. 889 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal Köbölkut (Tyibulkut) fu. az előbbitől északra 843 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal és sós forrásokkal. Kis- és Nagy-Nyulas oláh faluk a bn. patak m., előbbi 568, utóbbi 1220 l. s tetemes határral. Oroszfája fu. az előbbiektől északra, 759 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal és sós forrásokkal. Budatelke oláh fu. 865 l. s nagy, erdős határral. Mező-Szt.-Mihálytelke fu. a Kecseg patak völgyében 946 magyar s oláh l., g.-kath. templommal, s postahivatallal. Füzkut fu. az előbbitől ész.-nyugotra 569 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. Nagy-Jola fu. a megye északi szélén 995 magyar, német s oláh l., gör.-kel. templommal és sós forrásokkal. Szász-Akna fu. a Buny patak m. 1120 oláh l., gör.-kath. templommal és sóteleppel. **Teke** csinos mvs. a besztercze-szász-régeni utban 2068 magyar, német s oláh l., ref., luth. és kath. templommal, járásbirósággal, adó- és postahivatallal. Derék határán jó szántóföldek és szőlőhegyek vannak. Pászmos (Passbusch) fu. 869 német s oláh l., luth. és gör.-kath. templommal. **Bátos** mvs. Tekétől keletre a Luc patak m. 1910 magyar, német s oláh l., luth. templommal s postahivatallal. Kis határa eléggé termékeny. Széplak fu. az előbbitől délre 588 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, szép határral s bortermesztéssel. Dedrád fu. a Luc patak melletti völgytágulásban 1863 német s oláh l., luth. templommal s bortermesztéssel. Oláh-Ujfalu oláh fu. a Szintu patak m. 655 l., Ludvég (Ludvigsdorf, Logigu) fu. az előbbitől északra, 1004 oláh, német s magyar l., görög-katholikus és lutheránus templommal, szép kastélylyal s bortermesztéssel. Szász-Bányica fualu 1016 oláh l., gör.-kath. templommal s ásványos forrásokkal. Harasztos (Hrasztose) oláh fu. 514 l. s gör.-kath. templommal. Kis-Fülpös fu. 515 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath templommal. Kozmatelke oláh fu. 1034 l., kik nagy rétségökön, nagy méhészetet üznek. Tancs (v. Toncs) magyar fu. a megye déli részén egy szép völgyben 596 l., ref. templommal, szép kastélylyal és bortermesztéssel Nagy-Ercse fu. az előbbitől délre 632 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel.

2. **Egyesült Szolnok-Dobokamegye** a Szamos mellékén terül el, Máramarostól délre, Szatmár és Szilágymegyéktől keletre és Kolozsmegyétől északra. Mai alakjában ez a megye is egészen uj. Tulajdonképeni magvát a volt Belső-Szolnokmegye képezi, melyből csak nyolc község hasittatott ki a szomszéd Beszterce-Naszód-megyéhez, a többi rész pedig a volt Kővárvidék kisebb s a volt Dobokamegye nagyobb részével toldatván meg, s Szamos-Ujvár kir. és Szék kiv. városok is beléje kebeleztetvén, a fentebbi név alatt uj törvényhatósággá alakittatott (1876. 33. t. c. s 1877. 1. t. c.). igy kikerekitve most trapéz-alakot mutat, s leghosszabb kiterjedése észak és dél közé esik. Felszíne általában hegyes, ugy azonban, hogy a Nagy-Szamostól északra eső emelkedései mind méretek, mind tömeg tekintetében jóval felülmulják az attól délre esőket, melyek a Mezőség felé hajoltukban csaknem dombokká törpülnek. Legmagasabb bércek a megye északi határain találhatók, hol a Cibles (5755') hegytömegből kiinduló s jobbára nyugoti irányban vonuló láposi havasok jelölik a megye szélét s alacsonyabb nyulványaikat általában déli irányban bocsátják be a megyébe egészen a Szamos partjáig. Ott, a hol a Szamos a megyét elhagyja, emelkedik a Meszes hegység s leginkább délnyugoti és déli irányu ágakat bocsát be a megyébe. A Szamostól délre legjelentékenyebb a Sajó melléki havas vidék, melynek szeszélyes, de alacsony elágazásai át- meg átfutják a megyének csaknem egész déli részét. Ennek egyik végfoka a Sajó és Galac patak összeömlése közén emelkedő Cserhalom. Rónát e megyében sehol nem találunk, de igenis annál több völgyet, melyeknek száma igen nagy, de melyek közül csak a Szamos és Sajó melléke tágul ki tetemesebben. E völgyek mind egy-egy folyóviz előtt nyitnak utat. Legjelentékenyebb folyó itt a Kis- és N.-Szamos egyesüléséből származó Öreg-Szamos. A Kis-Szamos, mint fentebb láttuk, Kolozsmegyében ered s onnan lép át e megyébe, hol csaknem egészen északi iránynak tartva és sok apró patakot fölvéve Déésnél találkozik össze a Nagy-

Szamossal, mely meg épen ellenkező irányból, Beszterce-Naszódmegye északkeleti szegletéből fut előbb dél.-nyug. majd nyugoti irányba és sok patakon kivül magába veszi balról a Beszterce patakkal erősbödött Sajót (Bethlenen felül) s ugy halad Déésnek, hol az előbbivel egybeömölvén, hirtelen nagyot kanyarodik ész.-nyug. felé Rognáig, hol ismét merész kanyarodással nyug., majd délnyug. felé fordul s csak a Meszes hegy alatt vesz ismét északi irányt, hogy a Tiszába siessen. Másik jelentékeny, de a Szamosnál sokkal kisebb folyója a Lápos, mely a megye északi részén fut jobbára nyugot felé az Öreg-Szamosba. Egyéb vizei közt legnevezetesebbek a nagy számmal levő ásványos (főleg sós) források, meg a 4 □ mfldnyi cegei v. Hódas tó Szamos-Ujvártól délkeletre, melynek környéke igen festői, vize pedig halban oly gazdag, hogy birtokosainak egyik fontos jövedelemforrását képezi. Hód, melyről egyik nevét vette, már nem igen fordul elő benne. E szép megyének éghajlata nagyon változatos, végletekben járó, bár egészséges. Leghüvösebb a hőmérsék északon, legegyenletesebb a Szamos völgyében és attól délre. Esője elég jár. Szelei közül leggyakoriabbak a nedves nyugoti és a száraz keleti. Déésnél, hol három külön irányu völgy fut össze, még csendes időben is csaknem folyvást lengedezik a szél. A talaj általában közepes minőségü, de a tágasabb völgyekben és a Mezőség ide hajló részén eléggé termékeny, az Öreg-Szamos mentén pedig épen kitünő. Legtöbb tért foglalnak el az erdők (bikk, tölgy, cser, szil, gyertyán, juhar, fenyő stb.) és legelők. Kopár, mivelhetetlen tér is elég van, főleg a hegyesebb vidékeken. Kiválóbb mezei termékek : a kukorica (itt, valamint egész Erdélyben : törökbuza), mely az oláhságnak majdnem egyetlen tápláléka, buza, kétszeres, zab, árpa, krumpli kevés, bor meglehetős mennyiségben, de igen közepes (legjobbnak tartják a bongárdit, galacit, veresegyházit, szt.-mártonit, melegföldvárit, marakházit, császárit, kékesit, árpástóit stb.) dinnye nagyon sok Szamos-Ujváron, gyümölcsöt legtöbbet a nyugoti rész termeszt (sok és hires cseresznye terem Kidén), lent Kékes, kendert Szék. Sokat termesztenek az oláhok disznó- és uritököt, melyek magvaiból olajat szeretnek ütni. Hüvelyes veteményekből káposzta és egyéb zöldségfélék elég bőven találhatók. Nem régiben az eperfaültetést is divatba hozta nehány uraság (Bethlenben, Dobokán, Gorbón stb.,) hogy a selyemtenyésztést is meghonosithassák ; eddig azonban csak az ültetvények diszlenek. Az állattenyésztés a legelők bősége mellett eléggé jelentékeny. Van itt sok, bár aprós szarvasmarha, juh, sertés, kecske, ló, kevés bivaly, mindenféle házi szárnyas stb. Fontosak e megyében az állam ménese Rettegen és gr. Bethlen Sándor gyönyörü ménese Bethlenben és Apa-Nagyfaluban. A vadak közül leggyakrabban előfordul itt az őz és medve a havasokban. Legmerészebb s leghiresebb vadászok a magyar láposiak. A méhtenyésztést sok helyt üzik főleg a Mezőség felé. De csaknem legfontosabbak itt az ásványország termékei, melyeket bőven szolgáltat majdnem az egész terület. Van itt tömérdek só (Dées-Akna, Szék stb.) és sósforrás, (melyek közönségesen zárva tartatnak s belőlük a lakosok csak bizonyos napokon és meghatározott mennyiségben merithetnek) ; arany, ezüst kevés ; vas legnagyobb mennyiségben, Oláh-Láposnál, kőszén Tibó bérceiben, darázskő Poklostelkén, épületkő Déésnél és a Csicsóhegyen, Dééstől keletre. Ásványos forrásai közt legkiválóbb a sztojkai és a kérői vas- és kéntartalmu forrás. Mai kiterjedése a megyének mintegy 89.$_5$ □ mértföld (szabatosabban 5149.$_{32}$ □ kilometer), lakosainak száma pedig 210,587 lélek, kiknek többsége (mintegy 65%-a) oláh. Számra nézve második helyen áll (mintegy 30%) a magyarság (ide értve a nyelvre és érzelemre nézve különben is csak ide sorolható örményeket) s aztán kevés szász, cigány és sok zsidó. Vallásra nézve legtöbben vannak a gör.-katholikusok s gör.-keletiek, kik mind oláhok, aztán a reformátusok, kik mind magyarok, valamint a csekély számmal levő unitáriusok és róm.-katholikusok is, végre lutheranusok (szászok) kevesen és zsidók. Foglalkozását tekintve a lakosság legnagyobb része földmivelésssel, baromtenyésztéssel és néhol fuvarozással foglalkozik ; de sok van bányamunkás is. Az iparnak főfészkei Szamos-Ujvár és Dées. Egyebütt csak némi szövő és fonó ipart üz a nép, de csak házilag és saját szükségére, ugyanigy állitja elő házi és gazdasági eszközeinek legnagyobb részét is. Emlitendő a tikói cserépedénykészités s a kecseti vászonfehérités. Gyár csak nehány van a megyében. Ilyenek a gorbói répa-cukorgyár, a Magyar- és Oláh-Láposon létesült vasgyárak, a déési,

rettegi, szamos-ujvári, bethleni szeszgyár (ilyen gyár elég sok van mindenfelé), a déési sörgyár és gőzmalom stb. A kereskedelem is szerény mérvü. Legfontosabb tényezők e részben Szamos-Ujvár és Dées. A vásárok közül legjelentékenyebb a déési és vajdaházi marhavásár s a rettegi lóvásár. A közlekedés elég jó országutakon történik, melyek a fővölgyeken futván, mind Déésen érnek össze. Vizi utul csak a Szamos tekinthető, melyen főleg őszszel és tavasszal járhatnak tutajok. A köznevelés ügye lassan, de mégis halad. Leghátrább vannak e részbenaz oláh községek. A megyei gyülések Déésen tartatnak. Emlitendőbb helységek e megyében:

Dées csinos, rendezett tanácsu nemes város és a megye székhelye a Kis- és Nagy-Szamos összeömlésénél s a megyei főbb országutak csomópontján 5832 magyar s oláh l. s jelentékeny hegyes-völgyes határral. Dées igen szép helyen fekszik. A Kis-, Nagy- és Öreg-Szamos téres völgyei csillagalakulag futnak itt össze, oldalról szép erdős hegyek által szegélyezve. Házai a főbb utcákban csinosak s a szép négyszögü piacon mind emeletesek. (A piaczon érdekes a Thököly-féle palota, mely ma adóhivatali helyiség s melyben ma is régi alakjában van meg a »Thököly-konyha«). Van itt szép reform., kath. és gör.-kath. templom, csinos megye- és városház, derék községi iskola, két kaszinó, egy ferencrendi zárda, igen szép (Rudolf)-kórház diszes kerttel, kaszárnya s egy régi rom, melyhez a rege Dées (=Deus) elnevezését köti; továbbá a megye hatóságán kivül van itt királyi törvényszék, járásbiróság, erdő-, adó-, posta- és táviróhivatal. A lakosok, kik közt sok az iparos és kereskedő, főleg földmivelés- és bortermesztéssel foglalkoznak. Marhavásárait messze földről látogatják. Az Öreg-Szamoson egy derék fahid vezet itt át. Hegyeiben igen jó épületköveket ásnak. **Dées-Akna** bányász mvs. az előbbi szomszédjában, a Száre patak m. 2045 magyar s oláh l., reform., kath. és gör.-kath. templommal s nagyszerü sóaknákkal, melyekből évenként mintegy 200 ezer frt áru só kerül ki. Itt székel egy sóbányahivatal. Szt.-Benedek oláh fu. a Kis-Szamos m. 470 l., a gr. Kornisok monumentális kastélyával s gör.-kath. templommal. Szilágytő (Salatin) oláh fu. a Kis-Szamos m. 283 l. Péterháza (Petriháza) oláh fu. a Kis-Szamos jobb partján 300 l. s g.-kath. templommal. Szamosujvár-Németi fu. a Popi hegy alatt, közel a Kis-Szamoshoz, 1394 magyar s oláh l., r.-kath. és gör.-kath. templommal s kukoriczatermesztéssel. **Szamos-Ujvár** előbb szabad királyi, ma rendezett tanácsu város és görög-katholikus püspöki székhely, szép tágas völgyben a Kis-Szamos jobb partján 5188 magyar (örmény) s oláh lakossal s kis, de szép határral. E várost az ide telepedett örmények csak a mult század elején (1726) épitvén, épületei egészen uj modoruak s részben igen csinosak. Emlitést érdemlő épületek itt az örmény-kath., r. kath., reform., unitárius és gör.-kath. templomok, a püspöki palota és hozzá tartozó épületek, a Martinuzzi korából maradt s ma állami fogházul szolgáló derék ép vár, a parokhiák, az iskolák, a városház, a városi vendéglő szép táncteremmel és több diszes magánépület. Van itt gör.-kath. papnevelő akadémia, kath. kis gymnasium, kir. járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, takarékpénztár, sok iparos (különösen szücs) és kereskedő, posztó- és szeszgyár, örmény árvaház, szép sétatér stb. Marhakereskedése igen kiterjedt. Vásárai népesek. A lakosság egy része földmivelésssel foglalkozik s a gabnanemüeken kivül főleg sok és hires sárgadinnyét termeszt. Kérő fu. Szamos-Ujvártól nyugotra 438 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, jó határral és ásványos forrásokkal és fürdővel Dengeleg fu. a Kis-Ssamostól balra 672 oláh s ma gyar lakos, görörg-katholikus templommal, kastélylyal és kukoricatermesztéssel. Nagy- és Kis-Iklód faluk, amaz a Kis-Szamosnak bal-, emez pedig jobb partján; az előbbinek van 1022 oláh l. s gör.-kath. temploma, az utóbbinak pedig 375 oláh és magyar lakosa, zsidó temploma és szeszgyártása. Határa mindkettőnek téres és termékeny. Kis-Jenő oláh fu. a Lozsárd patak m. 643 l., gör.-kath. templommal, szép kastélylyal, minta gazdasággal s kukoricatermesztés- és sertéstenyésztéssel. Kendi-Lóna fu. a Lóna patak m. 935 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal, Teleky-féle ősi kastélylyal s termékeny határral. Lozsárd oláh fu. a hn. patak m. 690 l. s gör.-kath. templommal. Dobokafu. a Lóna patak m. 1045 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, kastélylyal és derék eperfa-ültetvénynyel. A volt Dobokamegye innen vette a nevét. Hajdani várának ma már csak maradvá-

nyai láthatók. Maró oláh fu. a Lozsárd patak m. 318 l. s gör.-kath. templommal. Tötör oláh fu. 541 l. s gör.-kath. templommal. Girolt fu. a hn. patak m. 845 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Ormány fu. Szamos-Ujvártól nyugotra 671 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, jelentékeny erdős határral s baromtenyésztéssel. Széplak oláh fu. 785 l., gör.-kath. templommal s szép határral. Oláh-Péntek oláh fu. az ormányi patak m. 682 l. s kukoricatermesztéssel. Szükerék (Sinterag) oláh fu. 317 l. s erdős határral. Kecsed fu. 634 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, vászonfehéritéssel s kukorica és töktermesztéssel. Kecsed-Szilvás oláh fu. a Csonkaliget nevü hegy alatt 296 l. gör.-kath. templommal, olajmalommal, vászonfehéritéssel, erdővel és kukoricatermesztéssel. Esztény fu. a Csonkaligettől délre 418 magyar s oláh l., reform. és r. kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Poklostelke oláh fu. 457 l., gör.-kath templommal s juh- és kecsketenyésztéssel. Magyar-Köblös fu. a Köblös patak m. 1048 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s szép nagy határral, melyen gabnát, kukoricát és takarmányt termesztenek s barmot tenyésztenek. Tótfalu fu. 607 nagyobbára oláh l. s gör.-kath templommal. Igrice oláh fu. 227 l, gör.-kath. templommal. Szent-Katolna-Dorna oláh fu. 231 l. Szotelke (Szotyelik) oláh fu. 705 l., gör.-kath. templommal s erdős határral Vajdaháza oláh fu. 897 l. gör.-kath. templommal s nagy határral. Réce- v. Hideg-Keresztur oláh fu. egy patak m. 739 l., gör.-kath. templommal s nagy, erdős határral. Kecskeháta (v. Kecskeháza) oláh fu. Tálosfalva fu. a Plessa hegy alatt 164 l. Antos oláh fu. 240 l. s gör.-kath. templommal. Oláh-Vásárhely oláh fu. 211 l. s termékeny határral. Záproc oláh fu. 683 l., gör.-kath. templommal s bérces határral, mely fölött a 2160′ magas Babgyi-hegy uralkodik. Erdeje nagy van. Alsó- és Felső-Gyékényes az előbbitől keletre eső oláh faluk 414 s illetőleg 382 l. s gör.-kath. templommal. Kodor oláh fu. 333 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Lakosai Dées-felé élénk fuvarozást üznek. Szekeres-Törpény fu. 198 l. s nagy erdővel, melyben sok sertést makkolnak. Keménye fu. 229 oláh l. Somkut (Kis-) oláh fu. a Dobriki patak szép völgyében 521 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és töktermesztéssel. Csatány (Csetanu) oláh fu. az Öreg-Szamos balpartján 667 l., gör.-kath. templommal s termékeny határral. Pestes oláh fu. 229 l. Magyar- és Oláh-Bogáta oláh faluk, előbbi 455, utóbbi 623 l. s gör.-kath. templommal. Vaád oláh fu. közel az Öreg-Szamoshoz 432 l., gör.-kath. templommal s szép határral. Tőkepataka oláh fu. 454 l., gör.-kath. templommal s termékeny lapályos határral. Alsó-Körtvélyes oláh fu. 453 l., gör.-kath. templommal és Strenc nevü pusztával. Kálna oláh fu. 367 l., kik szenet égetnek s azzal kereskednek Alsó-Hagymás (Hezsmás) oláh fu. a Csobánka patak m. 785 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny határral. Alsó- s Felső-Csobánka oláh faluk a Csobánka patak m. előbbi 480, utóbbi 261 lakos gör.-kel. templommal és Csobánvár romjaival. Oszvaly oláh falu 401 l. Alparét (Olpretu) nagy oláh fu. a Dobriki patak m. 1247 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s jelentékeny erdős határral. Szinye fu. az előbbi szomszédjában 500 magyar s oláh l. reform. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Gyurkapataka oláh fu. 165 l. erdős, bérces határral. Kalocsa oláh fu. a Ripe-hegy alatt 852 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Kukoricát termeszt s disznót és kecskét tenyészt. Füzes-Szt.-Péter oláh fu. közel az Almás vizehez 1104 l., gör.-kel. templommal s szép nagy határral, melyen sok és szép kukorica terem. Erdeje is van. Komlós-Ujfalu oláh fu. közel az Almás vizéhez 323 oláh l. s erdős határral. Poptelke oláh fu. 663 l. gör.-kath. templommal s erdős határral. Csáki-Gorbó fu. a Gorbó patak m. 871 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, kastélylyal, szeszgyárral, derék határral és nagy eperfaültetvénynyel. Salamon oláh falu 557 lakos s gör.-kath. templommal. Bezdéd oláh falu 803 lakos, gör.-kath. templommal, kastélylyal és erdős határral. Hosszumező oláh fu. 515 l. gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Zálha oláh fu. 597 l., görög-kath. templommal s baromtenyésztéssel Erdeje nagy van. Csáka oláh fu. a Magura-Csáki hegy alatt 727 l., gör.-kath. templommal s Csurány nevü pusztával. Tor-

mapataka (Valea Hirianuluj) oláh fu. 269 l. Semesnye oláh fu. 1407 l., gör.-kath. templommal s nagy és szép határral. Kukorica- és gabnatermesztése s állattenyésztése jelentékeny. Kis- és Nagy-Kristolc oláh faluk, előbbi 418, utóbbi 1037 l., gör.-kath. templommal s igen kiterjedt hegyes, völgyes határral. Tótszállás oláh fu. a Gorbó patak m. 481 l. Muncsel oláh fu. 151 l., görög-kel. templommal s erdős határral. Szurdok, oláh fu. közel az Öreg-Szamoshoz 722 l., gör.-kath. templommal, báró Jósikaféle szép kastélylyal, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Szalonna oláh fu. 415 l. s jelentékeny határral. Kő- és Nagy-Lozna oláh faluk, előbbi 641 l., gör.-kath. templommal s nagy, bérces határral; utóbbi 1001 l. s görög-kel. templommal. Mindkettő sok gabnát s kukoricát termeszt. Ködmönös oláh fu. az Öreg-Szamos m. 319 l., görög-kath. templommal s nagy határral. Konkolyfalva (Negreni) oláh fu. az Öreg-Szamos m. 317 l. s gör.-kath. templommal. Rogna oláh fu. az Öreg-Szamos m. 284 l., gör.-kath. templommal s termékeny lapályos határral. Csömény oláh fu. szintén a Szamos m. 242 l., gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel s halászattal. Van gör.-kath. temploma. Buzamező (Buzásiu) oláh fu. 365 l., gör.-kath. temploms jó határral. Oroszmező fu. a Szamos melletti tágas völgyben 1078 oláh l., gör.-kath. templommal, jó szántóföldekkel s nagy erdővel. Kukoricatermesztése s marha- és sertéstenyésztése jelentékeny. Kabalapataka (Jápa) oláh fu. a Magura és Szemes hegyek között 393 l. s jelentékeny erdővel, melyben a lakosok szenet égetnek s faeszközöket készitenek. Közfalu fu a Szamos mellett 125 oláh lakossal. Oláh-Fodorháza oláh fu. a Szamos m. 763 l., gör.-kath. templommal, erdős határral és halászattal. Fát és faeszközöket gyakran szállitanak innen tutajokon a Tisza felé. Dobrocsina oláh fu. a Szamos m. 322 l., g.-kath. templommal s igen szép és termékeny határral. Galgó fu. a Babi pataknak Szamosba ömlésénél 652 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, postahivatallal és termékeny határral. Sósmező fu. közel a Szamoshoz 956 oláh s magyar l., görög-kath. templommal s lapályos határral, melyen egy mesterséges hegyecske van, melyet az 1817-i ébségkor hányattak a néppel, hogy munkájáért élelmet kapjon. Kis-Doboka oláh fu. a Szamos m. 535 l. s gör.-kath. templommal. Kő-Frinkfalva oláh fu. 183 l. s erdős határral. Nagy-Borszó fu. a Szamos m. 398 oláh s magyar l., kik gabnanemüeket termesztenek s halászatot üznek. Kis-Borszó oláh fu. 218 l. Nagy-Ilonda fu. közel a Szamoshoz az Ilonda patak m. 823 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, kastélylyal, postahivatallal s derék határral. Ilondapataka oláh fu. a hn. patak m. 240 l. Szakatura oláh fu. közel a Szamoshoz 282 l. s gör.-kel. templommal. Révkörtvélyes oláh fu. a Szamos m. 305 l., gör.-kath. templommal, révvel és halászattal. Resztolc (Resztot) fu. a Szamos m. 356 oláh l., gör.-kath. templommal s halászattal. Kis-Nyires oláh fu. 732 l., gör.-kath. templommal, postahivatallal s erdős, bérces határral. Lemény (Lemnin) oláh fu. 638 l. s gör.-kath. templommal. Toplica oláh fu. 255 l. Létka oláh fu. a Szamos m. 697 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Kucsuláta oláh fu. a Szamos m. 337 l., gör.-kath. templommal s halászattal. Pirosa oláh fu. 165 l. Aranymező (Bebeni) oláh fu. a Szamos m. 1068 l., görög-kath. templommal s halászattal. Csokmány fu. közel a Szamoshoz 933 oláh l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Pojnica oláh fu. a megye ész.-nyug. határán, 556 l., görög-kath. templommal s jelentékeny erdővel. Kis-Solymos oláh fu. 271 l. Csula oláh fu. 310 l. Kozla oláh fu. 591 l., gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral. Diószpataka oláh fu. a megye szélén 157 l. s erdővel. Purkerec oláh fu. 447 l., gör.-kath. temylommal s jelentékeny bérces határral. N.-Bun elszórt oláh fu. K.-Nyirestől ész.-keletre. Frinkfalva oláh fu. 232 l. Románfalva oláh fu. 255 l. s jelentékeny erdős határral. Szenet éget s faeszközöket készit. Szelnica oláh fu. a Szelnice-hegy alatt 771 l., görög-kath. és görög-kel. templommal s bérces, erdős határral. Drágavilma (Selnitic) oláh fu. 882 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Erdőségében sok sertést makkolnak. Innen délre emelkedik a 2472' m. Dealu-Zsimi hegytömeg. Petyeritye oláh fu. 504 l. Határát északon a Lápos patak érinti. Gropa kis oláh fu. a Lápos vize m ,781. s szénégetéssel. Preluka oláh fu. a Szekaturano hegy alatt 1182 l., gör.-kath. templommal s derék erdős határral. Kukoricája s gyümölcse bőven terem. Macskamező

oláh fu. a Lápos vize m. 634 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. Erdeje sok van. Magura oláh fu. 367 l. s téres határral. Kápolnok-Monostor oláh fu. a Kapnik patak m. 864 l., gör.-kath. templommal, postahivatallal s erdős határral. Rusor oláh fu. 352 l. s téres határral. Csernefalva oláh fu. 958 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztés- és sertéstenyésztéssel. Brébfalva oláh fu. 388 l. s gör.-kel. templommal. Fonács (Fenatic) oláh fu. 703 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Lackonya oláh fu. a Kapnik patak m. 503 l., gör.-kath. templommal s szilvatermesztéssel. Berencze oláh fu. a hn. patak m. 933 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s jó határral. Kis-Körtvélyes oláh fu. 409 l. Gárbonác oláh fu. a megye határán 780 l., gör.-kel. templommal s igen szép határral. Gyertyámos oláh fu. 257 l. Kovács-Kápolnok oláh fu. a Kapnik patak m. 540 l. s jelentékeny erdős határral. Ploppis oláh fu. a Kapnik patak m. 276 l. s igen nagy erdőséggel. Kötelesmező oláh fu. a Blozsa patak völgyében 460 l., görög-kel. templommal, sertéstenyésztéssel. Csokotes oláh fu. a Blozsa patak m. 678 l., gör.-kel. templommal s nagy erdővel, melyben sok szenet és sertést makkolnak. Ünőmező (Ino) oláh fu. 531 l., gör.-kel. templommal s bérces, erdős határral. Borkut oláh fu. 539 l., görög-kel. templommal s ásványos forrásokkal. **Magyar-Lápos** fu. a Lápos vize m. 2015 magyar s oláh l. s nagy és termékeny határral. Van itt reform., r. kath. és gör.-kath. templom, szép községi iskola, több kincstári épület, járásbiróság, adó- és postahivatal. Hegyeiben vasbányákat művelnek. Gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztése, valamint baromtenyésztése és faüzlete is jelentékeny. A gazdasági szesztermelést nagyban üzik. Domokos magyar fu. a Lápos vize m. 875 l., reform. templommal s jelentékeny határral, melyen élénk gazdálkodást és baromtenyésztést folytat. Rogosz oláh a Lápos vize m. 1119 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny s erdős határral. Kis-Debrecen oláh fu. 230 l. s nagy erdővel. Lápos-Debrek oláh fu. a hn. patak m. 559 l., gör.-kath. templommal s nagy erdőséggel, melyben sok szenet égetnek. Sztojkafalva oláh fu. jelentékeny erdős hegyek közt 382 l. s gör.-kel. templommal. Határában sótartalmu savanyúviz-források vannak nagyszerü fürdő-intézettel. Kosztafalva oláh fu. az előbbitől északra 605 l. s nagy erdőséggel. Kupsafalva oláh fu. 1033 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s igen tetemes erdős határral. **Oláh-Láposbánya** bányász fu. a 4200′ magas. Priszlop erdős bércalján, a Lápos patak forrásvidékén 1601 magyar s oláh l., róm. kath. és gör.-kath. templommal s igen nagy és vadregényes határral, melyben vasbányákat művelnek. Vannak fontos vasgyárai és hámorai. Bányahivatali székhely. Horgospataka (v. Strimbul) oláh fu. az előbbitől délre szintén a Lápos vize m. 925 l., gör.-kath. templommal, postahivatallal s vasbányával. Batiz-Polyán oláh fu. magas hegyek által környezett völgyben, előbbitől keletre 262 l. s vasérc-telepekkel. Ungurfalu oláh fu. Horgospatakától délre 1363 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s nagy erdős határral. A lakosok bánya- és faiparral foglalkoznak. Libaton oláh fu. 1010 l. s nagy, erdős határral. Oláh-Lápos elszórt fu. a Lápos vize m. 2978 oláh s magyar l., r. kath. és gör.-kath. templommal, nagy, hegyes-völgyes határral s vasbányák- és hámorokkal. Tökés (Gros) oláh fu. egy regényes völgyben a Cibbestől nyugotra 1215 l., gör.-kath. templommal s igen nagy határral, melynek nagy részét erdőség boritja. Alsó- s Felső-Szőts oláh faluk Domokostól keletre. Az előbbinek 916 lakosa s görög-kath. temploma, az utóbbinak pedig 1346 l. s gör.-kel. temploma van. Határa mindakettőnek igen nagy és rengeteg erdőséggel van boritva. Lárga oláh fu. a Ripohegy alatt 407 l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. Felső-Egres oláh fu. a Cibbestől délre. 746 l., görög-kath. templommal, igen nagy erdős határral, tehenészettel és túrókészitéssel. Felső-Ilosva oláh fu. az előbbitől dél-keletre 786 l., gör.-kath. templommal s igen nagy határral, melyet rengeteg erdők boritanak. A gr. Vass családnak szép kastélya van itt. Emberfő oláh fu. az előbbitől dél-uyugotra, 546 l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Boérfalva oláh fu. az előbbitől nyugotra 839 l., gör.-kath. templommal, nagy erdőséggel s baromtenyésztéssel. Rohi oláh fu. 763 l., gör.-kath. templommal, nagy, bérces erdős határral. Innen délre emelkedik a Koplopi-hegy (2220′). Disznópataka oláh fu., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s erdős, bérces határral. Dánpa-

taka (Valény) oláh fu. 707 l. s gör.-kel. templommal. Karulyfalva oláh fu. 517 l. Dalmár (Dealumare) oláh fu. 473 l., gör.-kath. templommal s szép határral. Dragya oláh fu. 292 l. Hollómező oláh fu. 952 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Gosztilla oláh fu. 676 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. Blenke-Pojána fu. 771 oláh s magyar l., görög-kel. templommal s baromtenyésztéssel és faüzlettel. Falkusa oláh fu. 246 l. Pecsétszeg (Chinesei) oláh fu. 1613 l., görög-kath. és görög-kel. templommal, kis szeszgyártással s nagy határral, mely sok kukoricát és takarmányt terem. Felső-Kápolna oláh falu az Öreg-Szamos m. 401 lakos, gör.-katholikus templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Kackó fu. közel az Öreg-Szamoshoz 1267 magyar s oláh l., reform. és görögkatholikus templommal, szép kastélylyal s nagy, lapályos határral, mely gabnanemüeket és gyümölcsöt elég bőven terem. Szelecske falu az előbbitől keletre 567 magyar s oláh l. s baromtenyésztéssel. Nagy-Kapjon oláh fu. az Öreg-Szamos m. 418 l., szeszgyárral s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Alsó-Kosály oláh fu. 944 l., görög-kath. templommal, nagy szeszgyárral s szép határral. Al-Őr fu. az Öreg-Szamos m. 704 oláh s magyar l. s gör.-kath. templommal. Kozárvár fu. közel a Nagy-Szamoshoz 1348 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, kastélylyal s termékeny szép határral. Felső-Orbó oláh falu az előbbitől északra 808 l., gör.-kel. templommal s erdős határral. Csicsó-Újfalu fu. 645 elolához sodott rusznyák s magyar lakossal a váromladékkal koronázott Csicsó-hegy alatt, melynek trachit kőzetéből készitik az egész Erdélyben leghiresebb épületköveket. Lábfalva oláh falu az előbbitől délre 472 lakos s erdős határral. Csicsó-Mihályfalva fu. közel a Nagy-Szamoshoz 591 magyar s oláh l., gör.-kath. templommal s termékeny szép határral. Monostorszeg (Manesturu) oláh fu. a Nagy-Szamos jobb partján 292 l., kukorica- és bortermesztéssel. Batza fu. a Nagy-Szamos m. 633 magyar s oláh l., ref. templommal, kastélylyal s szép határral, melyben gabnanemüeket s bort termesztenek. **Retteg** mvs. közel a Nagy-Szamoshoz egy hegyi patak m. 1843 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal, sok csinos kincstári és magánépülettel, hegyen fekvő szép kastélylyal, szeszgyárral, postahivatallal, állami ménteleppel, sok iparossal és kereskedővel s igen szép határral, mely bort, búzát, kukoricát elég bőven terem. Népes vásárain legkiválóbb árúcikk a ló. Fel-Őr fu. az előbbitől keletre 889 magyar s oláh l., reform. és görög-kath. templommal, kastélylyal s nagy és szép határral. Csicsó-Hagymás fu. az előbbitől északra 449 magyar s oláh l. s erdős határral. Csicsó-Györgyfalva oláh fu. 1106 l., gör.-kath. templommal s igen nagy erdős határral. Kukoricatermesztése és sertéstenyésztése jelentékeny. Szenet is sokat éget. Négerfalva fu. az előbbitől északra 1388 oláh s magyar l, gör.-kath. és gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Kis-Debrek oláh fu. 407 l. s mészégetéssel. Nagy-Debrek oláh fu. 363 l. s szép határral. Kis- és Nagy-Kaján oláh faluk az Ilosva patak mellett 698 s 531 l. s baromtenyésztéssel. Alsó-Ilosva fu. a hn. patak m. 669 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal, kastélylyal, s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Csicsó-Keresztur fu. a Nagy-Szamos m. 745 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kath. templommal, kastélylyal, postahivatallal s gabna- és bortermesztéssel. Árpástó fu. a Nagy-Szamos m. 1024 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s igen szép szőlőhegyekkel, melyeken jó bor és sok gyümölcs terem. Magyar-Décse hegyen fekvő csinos magyar fu. az előbbitől délre 1520 székely származásu l., ref. templommal s élénk földmivelés-, gyümölcstermesztéssel és baromtenyésztéssel. A feltünő szép fajtáju lakosok példás ragaszkodással viseltetnek helységökhöz, melyet köznyelven csak «a hazá«-nak neveznek. Minden vegyüléstől annyira óvakodnak, hogy pusztán két idegen családot türnek meg maguk közt, egy boltost és egy korcsmárost. A netaláni uj rajnak távoznia kell. Kúdú (Koldu) fu. a Nagy-Szamos m. 542 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, több csinos uri lakkal s jó határral. **Bethlen** fu. a Nagy-Szamos m., melyen itt hid és több malom van, 2000 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jelentékeny hegyes-völgyes határral. Bethlen egyike a megye legcsinosabb s legértelmesebb községeinek. Több csinos magán házon kivül van itt a Bethlen grófoknak három diszes kastélyok szép parkokkal s

családi gyüjteményekkel. Van Bethlenben kir. járásbiróság, posta- és táviróhivatal, takarékpénztár, gyógyszertár, több kereskedés, szesz- és ecetgyár s egy régi várrom stb. Különös emlitésre méltó itt gr. Bethlen Sándor nagyszerü faj-ménese. Az eléggé termékeny határban több sóskut van, melyek azonban zár alatt tartatnak s csak bizonyos napokon bocsáttatnak a lakosok rendelkezése alá. Hegyeit erdők boritják. Egyik alacsonyabb hegyén gr. Bethlen Károlynak igen szép és nagy epres-kertje van. Vásárai népesek. **Kocs** (Kolcs) oláh fu. az előbbitől keletre a Sajó és Nagy-Szamos összeömlésénél 612 l. s gör.-kath. templommal. Bethlentől ide s innen Somkerék felé egy régi elhagyott római ut vezet. **Somkerék** fu. a Sajó vize m., melyen hidja van, 963 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, a gr. Kornisok szép kastélyával, több csinos lakházzal s postahivatallal. Szép határa termékeny. Szarvasmarhát szépet tenyészt. **Magosmart** oláh fu. a Nagy-Szamos m. 258 l. és sósforrásokkal. **Virágos-Berek** oláh fu. a Nagy-Szamos m. 368 l., gör.-kath. templommal s szép hegyes-völgyes határral. **Szeszárma** fu. közel a Nagy-Szamoshoz 764 magyar s oláh l., gör.-kath. templommal, szép határral és sósforrásokkal. **Kőfarka** fu. a Nagy-Szamos m. 550 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztés- és kukoricatermesztéssel. **Oláh-Nyires** oláh fu. 220 l. s nagy erdővel. **Felső-Körtvélyes** oláh fu. 669 l. s nagy erdős határral. **Szita** oláh fu. 254 l. s bérces határral. **Ispánmező** oláh fu. 1063 l., gör.-kath. templommal, igen nagy erdős határral és ásványos forrásokkal. **Dögmező** oláh fu. 871 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. **Sajó-Udvarhely** fu. a Sajó m., Somkeréktől délre 761 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, kastélylyal s igen szép nagy határral. **Sajó-Szt.-András** fu. a Sajó szép völgyében 603 magyar s oláh l, reform. templommal s gabna- és kendertermesztéssel. **Sajó-Keresztúr** fu. a Sajó m. 773 oláh s magyar l., gör. kath. templommal, sóskutakkal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Kentelke** fu. a Sajó m. 845 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal s szép határral. **Sajó-Magyarós** fu. a Sajó m. 954 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, sóskutakkal s baromtenyésztéssel. **Kerlés** fu. a Sajó és Galac patak összefolyásánál, a Cserhalom nevü nevezetes hegyfok alatt 933 oláh, német s magyar l., gör.-kath. és luth templommal, szép nagy határral s egy (Bethlen) grófi kastélylyal, melynek gyönyörü kertjében virág-óra van. Az uraság finom juhot és svajci teheneket tenyészt. **Árokalja** fu. a Sajó m. 960 német, oláh s magyar l., luth. és gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Környéke a legkiesebbek közé tartozik a megyében. **Szász-Cegő** (Zagendorf) fu. a Galac patak m. 432 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s gabna- és szőlőtermesztéssel. **Szász-Szt.-Jakab** fu. a megye délkeleti szélén 672 német, magyar s oláh l., luth., r. kath. és gör.-kath. templommal s bérces, erdős határral, melyben sok sóskut van. **Szász-Encs** oláh fu. 463 l. s baromtenyésztéssel. **Fellak** fu. 703 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. **Sárvár** fu. Kerlés szomszédjában 493 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal, nagy erdővel s baromtenyésztéssel **Apa-Nagyfalu** fu. Bethlentől délre egy szép völgyben 880 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, a br. Bánffyak szép kastélyával s terjedelmes határral. **Alsó- s Felső-Oroszfalu** oláh faluk 387 s 372 l. **Málom** fu. a hn. patak m. 991 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. **Bálványos-Váralja** fu. a Bondo patak m. 1708 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, szép és termékeny nagy határral s egy avult várrommal, melynek követ nagyobb részt a szamosujvári vár épitéséhez hordták el. Baromtenyésztése s gyümölcs és bortermesztése jelentékeny. **Szent-Margita** fu. közel a Nagy-Szamoshoz 1276 magyar s oláh l, reform. és gör.-kath. templommal s szép nagy határral, melyben bor, buza jól megterem. Van egy kastálya is. **Mikeháza** fu. a Nagy-Szamos m. 422 oláh s magyar l. s gör.-kath. templommal. **Szász-Nyires** fu. a Bondó patak m. 1145 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s szép nagy határral, melyen sok gabna, kukorica és fa terem. Baromés juhtenyésztése jelentékeny. **Coptelke** (Ciopu) oláh fu. a Belhivora hegy alatt 401 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. **Báton** oláh fu. 859 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. **Csaba-Ujfalu** oláh fu. a Csaba patak m. 293 l. **Bőd** (Böőd) fu. 694 oláh

és magyar l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Bödön (v. Bodon) oláh fu. 508 l. s ásványos forrásokkal. Kétely (v. Kéthely) oláh fu. 270 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és töktermesztéssel. Szász-Ujfalu fu. 893 oláh, magyar s német l., gör.-kath. és luth. templommal, bortermesztés- és baromtenyésztéssel. Szász-Máté fu. 719 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, kukorica-, gabna- és bortermesztéssel. Aranyos-Szász-Móric fu. 362 német s oláh l., luth. és gör.-kath. templommal. Szász-Uj-Ős (Inss) fu. 1030 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s jelentékeny határral. Veresegyháza fu. 525 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s szép hegyes határral, mely jeles bort terem. Dellő-Apáti oláh fu. 274 l. Kékes fu. az előbbitől délre 724 magyar s oláh l., kik igen jó bort és sok lent termesztenek. Van reform. temploma, kastélya és postahivatala. Meleg-Földvár fu. 820 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jeles bortermesztéssel. Kapor oláh fu. az előbbi szomszédjában 233 l. Buza fu. 1383 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, kastélylyal s nagy erdős határral, gabna- s kukoricatermesztés-, finom juh- és baromtenyésztéssel. Noszoly 949 magyar s oláh lakos, reform. és gör.- falu katholikus templommal s nagy erdővel. Aranyos-Szt.-Miklós fu. a Cente patak m. 362 oláh l. Erdő-Szombattelke oláh fu. a Dumbalives hegy alatt 321 l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Szépkenyerü-Szent-Márton fu. 704 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s jó bortermesztéssel. Oláh-Vásárhely fu. az előbbi szomszédjában 237 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Ördöngös-Füzes fu. a Füzes patak m., Szamos-Ujvár közelében 1449 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s nagy határral, melyben nagy erdő és jó szántóföldek vannak. Barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Mikola oláh fu. 740 l. Nagy bucsujáró hely; az oláh szent képek itt készülnek nagy mennyiségben. Hesdát oláh fu. a Kis-Szamos m. 344 l. Viz-Szilvás fu. a Kis-Szamos mellett 522 magyar s oláh l., reform. templommal s gabnatermesztéssel. Innen délre emelkedik a Hárstető nevü hegy, melytől délre esik **Szék** rendezett tanácsu nemes vs. 3510 magyar s oláh lakossal, ref., r. kath., gör.-kath. és gör.-kel templomokkal, sok csinos lakházzal, derék városházzal, s igen terjedelmes határral. Van itt kir. járásbiróság, postahivatal, sok iparos és kereskedő, nagy, de jelenleg szünetelő sóakna, több sóskut stb. A határban sok gabnát, kukoricát, főleg pedig nagy mennyiségü kendert termesztenek. Vásárai népesek. 1848-ban külön szabad csapatja volt Bárdi reform. esperes vezetése alatt. Szent-Egyed fu. Széktől keletre 872 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jelentékeny határral és sósforrásokkal. Szekulaj oláh fu. 402 l. és sóskutakkal. Vasas-Szt.-Iván fu. 419 oláh s magyar l. s baromtenyésztéssel. Császári (Cseszáre) oláh fu. 197 l., kik jó bort termesztenek. Van több sóskutja. Nagy-Devecser fu. 572 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. és bortermeszréssel. **Cege** fu. a cegei a Hódos tó (4 □ mfld) m. 610 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, a Vass grófok két szép kastélyával, postahivatallal, juhtenyésztéssel s nagy és jövedelmes halászattal, a mennyiben a cegei tóban a cigányhal, ponty és csuka roppant bőségben tenyészik. Ez előtt hód is sok volt benne. Környéke igen kies. Országos vásárai jelentékenyek. Szent-Gothárd fu. a cegei tó déli végén 655 oláh l., kukoricatermesztéssel s halászattal. Feketelak fu. a cegei tótól d.-keletre 619 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel.

3. **Egyesült Beszterce-Naszódmegye** a kerület ész.-kel. szögletét foglalja el Máramarostól délre s Szolnok-Dobokától keletre. Alakja egy négyzethez hasonlit, melynek keleti (Bukovina felőli) oldala a legszabálytalanabb. Kiterjedése 69.81 □ mfld (szabatosabban 4014.35 □ kilomet.), lakosainak száma pedig 96,339. Ez a megye a volt Beszterce-vidékből, a volt Naszód-vidékből (két község kivételével) s a volt Doboka és Belső-Szolnokmegyék egy egy kis részéből alakittatott. Felszine általában hegyes; de mégis legbércesebb az északi és keleti határvonala; amott a Galacz hegytömegből eredő s nyugotnak futó radnai havasok és ezek részei, Muncsel (3850'), Pojána, Piatra, Ünökő (7220'), Cibles és Bretilla (4700')], emitt pedig a keleti határ Kárpátok emel-

kednek az Omuluj (6360'), Suchadrel (5390'), Ousor (5180') s Pietroszul (6670') stb nevezetesebb hegytömegekkel. A megyebeli hegyek mind ezeknek a kiágazásai nagyobbára délnek meg nyugotnak hajló tengelyekkel. Átjárók ugy Máramaros, valamint Bukovina felé csak nehány helyen találhatók; az utóbbi irányban legjárhatóbb átjáró a Beszterce (Bisztrice) patak völgye (radnai szoros) és a borgói szoros. A felszin általános emelkedése ész.-kelettől dél-nyugot felé lejt, csupán a déli határon van még egy jelentékeny hegytömeg, a Bisztricsora, mely összekötő kapocsul szolgál az itteni és görgényi hegyek közt. Rónaság az egész megyében nincs. A völgyek is többnyire szükek, de nagyobbrészt oly mély fekvésüek, hogy még a szőlőtermesztésre is több helyt alkalmasak. Folyói a Nagy-Szamos, mely a radnai havasokon ered tiz patak egyesüléséből; a Sajó, mely mellékfolyójával, a Besztercével együtt amabba ömlik; az Aranyos-Beszterce, mely Máramaros felé egy darabon határt vonva Moldvába ömlik át, továbbá a Ciboluj és Djáka nevü patakok stb. Álló vizeit csak nehány tengerszem képezi a radnai havasokon. Annál számosabbak sós forrásai a déli és savanyuvizforrásai az északibb vidékeken. A föld kivált a magas fekvés miatt általában csekély termő erejü, a délnyugoti részeken azonban eléggé kedvező. Levegője hüvös és egészséges, de a havasokban a golyva nagyon uralkodik. Kiválóbb termékei: tömérdek fa (legtöbb az ész.-kel. vidékeken), kukorica, mely azonban néha nem mindenütt érik be, krumpli, zab (leginkább a magasabb fekvésü vidékeken), haricska, gyümölcs, kivált szilva meglehetős mennyiségben; tavasz-buza, árpa, valamint len, kender és szőlő csak nehány helyen terem, de a helyi szükséghez sem elég bőségben; széna és egyéb takarmány elég bőven van; a havasok legelők- és gyógyfüvekben eléggé gazdagok. Az állatország nem mondható gazdagnak. Aránylag kevés lovon, juhon s kecskén kivül legtöbb van szarvasmarha, sertés és házi szárnyas. A havasokban elég gyakori a medve, vaddisznó, őz stb. Az ásványország eléggé gazdag, de nem eléggé aknáztatik ki. Van az itteni hegyekben arany, ezüst, vas, ólom, ón, cinóber, só, jó épületkő stb. Az ipar terén első helyre tehető a bányaipar, melynek főfészke Radna; egyéb iparágak leginkább Besztercén találhatók, noha Borgó-Prund is említésre méltó helyet foglal el az ő cserépedényeivel, pipáival és papirmalmával. A falukon a házi ipar mellett a legközönségesebb mesterségek is csak hiányosan üzetnek. A kereskedés jelentékeny kivált Moldva felé, noha korántsem oly élénk ma, mint hajdan, midőn Beszterce egyik rakodó helye volt a keleti árucikkeknek. A főbb utak igen jók. Vasut nincs, táviró vonal azonban már Naszódig van épitve. A lakosság, melyet izmos s magas termet jellemez, nagyobbrészt ($^6/_{10}$) oláh, továbbá szász és német ($^2/_{10}$), magyar ($^1/_{10}$), cigány és kevés szláv. Vallásra nézve legtöbb a gör.-kath., sokkal kevesebb a gör.-kel., róm. kath., lutheránus, református és zsidó. A zsidóság legnagyobb számmal Naszódon és környékén lakik. Müveltség tekintetében legkiválóbbak a szászok s németek, legelmaradottabbak az oláhok. Van e megyében mintegy 98 község. A megyei gyülések székhelye Beszterce. Emlitendő helységek e megyében:

Beszterce (Bistricz, Bisztrica) kerített szab. kir. város és megyei székhely Dééstől ész.-keletre s 8 mfidre a Beszterce patak m. igen szép völgyben, 7212 szász, oláh és magyar l. Beszterce régi szász stilban van épitve; főbb utcáit többnyire emeletes házak szegélyezik. Van itt egy gótizlésü lutheranus főtemplom 252' magas toronynyal, továbbá r. kath. és gör.-kath. templom, derék városház, kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, honvédszázlóalj törzsállomás, közös gyalog ezredi parancsnokság áll. Épitési hivatal, fémjelző állomás, erdőhivatal, ev. és r. kath. gymnasium, földmives iskola, tanitóképző intézet, piarista és minorita zárda, könyvnyomda és könyvkereskedés, nagy bazár, egy gyönyörü műmalom, melyet gőz helyett a Beszterce patak nagyesésü vize mozgat egyetlen óriási kerék segélyével, szesz- és ecetgyár stb. Nevezetességei közé tartozik a piac szegletén egy roskatag ház, melyet Hunyady János volt házának tartanak. Beszterce ipara vetélytárs nélkül áll e vidéken; noha a lakosoknak egyik főéletmódja a mezei gazdálkodás és baromtenyésztés. Kereskedelme ugy helyben, mint főleg Moldva és Bukovina felé igen jelentékeny. Országos és heti (gabna- és barom- stb.) vásárai igen élénkek szoktak lenni. Van a városnak egy szép mulató kertje fürdővel és tánczteremmel s több müvelődési és jótékonysági intézete. A várostól nyugotra emelkedik a szőlőtermő várhegy, melynek tetején már csak maradványai láthatók a Hunyady-féle ré-

gi várnak, melynek kövét a beszterceiek legnagyobb részben városuk bekerítésére használták föl. **Besseny ő** (Heidendorf) csinos szász fu. az előbbitől délnyugotra, a Beszterce patak m. 694 l., luth. templommal, jelentékeny erdős határral és bortermesztéssel. **Sófalva** fu. az előbbin alul, a Beszterce patak két partján s közel e pataknak a Sajóba ömléséhez igen szép fekvéssel. Van 674 magyar s oláh lakosa, reform. és gör.-kath. temploma, sótelepe, több sós forrása, kukorica- és némi bortermesztése. Hármas völgyet alkotó hegyeinek egy részét erdőség boritja. **Szeretfalva** (v. Szeredfalva, Szerecel) oláh fu. a Besztercének a Sajóba ömlésén alul 363 l., gör.-kath. templommal, kukorica- és kendertermesztéssel. **Harina** (Münzdorf) fu. amattól délre 801 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s erdős határral **Galac** (Gelác) oláh fu. a hn. patak m. 968 l., gör.-kel templommal s baromtenyésztéssel. **Bongárd** oláh fu. az előbbitől délnyugotra 497 l. gör.-kath. templommal s jó bortermő hegyekkel. **Néc** oláh fu. Galactól ész.-keletre 279 l. s gör.-kath. templommal. **Bilak** fu a Sajó m. 733 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, jelentékeny határral, sóteleppel és sósforrásokkal. **Malomárka** (Minarken) szász fu. a Budak patak m. 403 l., luth. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. **Simontelke** fu. a Budak patak m. 377 magyar s oláh l., csinos uri lakkal, gör.-kel. templommal s jó határral. Innen délre emelkedik a jelentékeny magasságu Magura-hegy. **Kis-Budak** (Budis) fu. a hn. patak m. 491 magyar s oláh l., reform. és gör.-keleti templommal s jelentékeny határral. **Szász-Budak** fu. amazzal átellenben 348 szász l., luth. templommal s baromtenyésztéssel. **Zsolna** (Senndorf, Zselna) fu. a Budak patak m. 596 szász és oláh l., luth. templommal s termékeny határral. **Várhely** (Burghalle) szász fu. a Budak patak m. 732 szász l., luth. templommal s baromtenyésztéssel. **Peters** (Péterfalva, Petersdorf) fu. a Rudak egyik mellékvölgyében 1084 szász és oláh l., luth. templommal s nagy kiterjedésü erdős határral. **Kis-Demeter** (Waltersdorf) fu. a Budak patak m. 804 szász és oláh l. s luth. templommal. **Oláh-Budak** oláh fu. a Budak patak m. 854 l., gör.-kath. templommal s igen nagy bérces, erdős határral. **Solymos** (Sojmosu) oláh fu. az előbbitől délre 281 l. s gör.-kath. templommal. **Nagy-Sajó** (Gross-Schogen, Sien-mare) fu. a Sajó m. 1808 magyar, oláh és szász l., reform., gör.-kel. és luth. templommal, postahivatallal s igen nagy és jó határral. **Berlád** oláh fu. a Sajó m. 433 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal. **Serling** oláh fu. a Sajó m. 295 l. **Alsó-Sebes** (Rustyor) és **Felső-Sebis** (Sebis) oláh faluk N.-Sajótól keletre 526 és 895 l. **Friss** oláh fu. nagy hegyek között 351 l. s gör.-kath. templommal. **Gáru-Árdány** (Ardán) oláh fu. a hn. patak m. 947 l., gör.-kath. templommal s bérces, erdős határral. Innen ész.-keletre magaslik a Pojana-Tömi nevü havas. **Kusma** fu. a Payny, Preasa, Priszlop és Warda havasok között 681 magyar s oláh l., gör.-kel. templommal és szénégetéssel. **Vinda** (Windau, Ginda) fu. az előbbitől nyugotra 536 szász és oláh l., luth. templommal s bérces, erdős határral. **Aldorf** (Wallendorf) szász fu. a Beszterce patak m. 650 l., luth. templommal s derék határral, **Jaád** (Jaadt) fu. a Beszterce m. 1552 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s roppant nagy határral, melynek völgyes részén gabna, kukorica és zab terem. Erdeje igen sok van. **Kis- v. Aszu-Beszterce** (Klein-Bisztritz, Dorolea) fu. a Beszterce egyik balparti mellékvölgyében 877 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s nagy, erdős határral. **Borgo-Rusz** oláh fu. a Beszterce m. 970 l. s gör.-kel. templommal. **Borgo-Zsoszény** (Borgo-Diosení) nagy oláh fu. a Beszterce m. 1224 l., gör.-kel. templommal s nagy és erdős határral. **Borgo-Mislocseny** (Mediloceni) oláh fu. a Beszterce m. 1072 l., gör.-kel. templommal s nagy erdőséggel. Innen északra emelkedik a Strimba havas. **Borgo-Szuszény** (Borgo-Szuszem) oláh fu. a Beszterce m. 738 l. s igen nagy határral. **Borgo-Beszterce** (B.-Bistritza) oláh fu. a Beszterce m. 1853 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s roppant nagy erdős, bérces határral. **Borgo-Prund** mvs. közel a Beszterce patakhoz 2078 oláh s magyar l., kik sok cserépedényt és pipát gyártanak. Van járásbirósága, postahivatala, derék papirmalma és igen nagy bérces határa, melynek nagy részét erdőség boritja. **Borgo-Tiha** oláh fu. 1804 l., gör.-kath. templommal s roppant nagy bérces, erdős határral. **Borgo-Marosény** (Maroseni) oláh fu. a Beszterce egyik mellék patakja, a Tiha m. s magas,

erdős hegyek között. Van 796 lakosa, gör.-kel. temploma s nagy határa. Innen vezet át a borgói szoros jó országutja a Magura-Kalului bércen át Bukovinába. E faluk földjei kevéssé levén alkalmasak a mivelésre, a lakosok leginkább faüzletből élnek. Nagy-Ilva (Ilva mare) oláh fu. a hn. patak m. 1904 l., gör.-kath. templommal s közel 4 □ mfldnyi határral, melynek nagyobb részét erdős havasok boritják. Kosna (Todoscani) oláh fu. a határszéli havasok közt a Kosnica patak m., mely a Dora patakon át az Aranyos-Besztercébe siet. Van 345 lakosa s gör.-kath. temploma. Erre halad el a borgoi országút az Aranyos-Beszterce völgyébe, s illetőleg Bukovinába. Kirlibaba (Ludwigsdorf, Karlibáva) havasok közt fekvő határszéli fu. az Aranyos-Beszterce m. 287 l. s nagy határral, melyben ezüst tartalmu ólomfényiét aknáznak. E vidék lakosai majdnem mind golyvások. Új-Rodna (Rodna noua, Siantiu) oláh fu. Nagy-Szamos forrásvidékén 945 l., gör.-kath. templommal s közel 3 □ mfldnyi bérces, erdős határral. Innen északra mered a nagyszerü Ünőkő havas. **Ó-Radna** (Rodna vechia) nagy falu a Nagy-Szamos havasoktól övezett völgyében, 2597 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kath. templommal, több derék kincstári és magán épülettel, bánya- és postahivatallal. Roppant határában arany-, ezüst- és ólombányákat mivelnek. Van kohója és ércolvasztója, több sós és savanyuvizforrása, mely utóbbiak mellett már két fürdő-intézete is van. A tatárpusztitás előtt igen népes bányaváros volt. Havasain nagy vadászatokat tartanak. Major (Maieru) fu. a Nagy-Szamos m. 2225 oláh l., gör.-kath. templommal, igen nagy erdős, bérces határral s baromtenyésztéssel. Oláh-Szt.-György (Szin-Georgu) fu. a Nagy-Szamos m. 2692 oláh l., gör.-kath. templommal, igen nagy határral, melyben s egy gazdag savanyuvizforrással, melyet ivás végett Rodnára is nagyban szállitanak s mely mellett csinos hideg fürdő-intézet van. Van postahivatala. Magura oláh fu. az Ilva patak m. 600 l. Szent-József (Szin-Josifu, Pajáná) oláh fu. 702 l., gör.-kath. templommal, bérces, erdős határral és baromtenyésztéssel. Lés (Lies) oláh fu. a hn. patak m. 980 l., gör.-kath. templommal és roppant kiterjedésü erdős, bérces határral. Kis-Ilva (Ilva-Mika) oláh fu. az Ilva pataknak Szamosba ömlésénél 1073 l., gör.-kath. templommal, nagy határral és baromtenyésztéssel. Földra (Földru) oláh fu. a Nagy-Szamos m. 1835 l., gör.-kath. templommal, igen sok erdővel s baromtenyésztéssel. Neposz (Vararea) oláh fu. a Nagy-Szamos m. 1835 l., gör.-kath. templommal, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Nagy-Rebra (Rebra mere) oláh fu. a Rebra patak m. 949 l., gör.-kath. templommal s jó határral. Kis-Rebra (Rebrisiora) oláh fu. a Rebra pataknak a Szamosba ömlésénél 2371 l., gör.-kath. templommal s igen nagy határral s baromtenyésztéssel. Romuli (Strimba) oláh fu. a hn. patak völgyében, a Muncsel havastól délre 530 l., gör.-kath. templommal igen nagy és erdős határral. Telcs (Telciu) nagy oláh fu. a Szálva patak mellett nagy hegyektől környezve. Van 2327 lakosa, gör.-kath. temploma s 4 □ mfldet haladó erdős határa. Oláh-Bükkös (Bikisu) oláh fu. a Szálva egyik mellékvölgyében 780 l., gör.-kath. templommal s nagy, erdős bérces határral. Hodo (Hordou) oláh fu. a Szálva vize m. 713 l., gör.-kel. templommal s nagy legelőkkel. Szálva oláh fu. a hn. patak m. 1358 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és lentermesztéssel. **Naszód** (Naszandau) mvs. a Nagy-Szamos m. igen szép fekvéssel s 2447 oláh s magyar l. Naszód szabályosan van épitve és sok diszes épülete maradt azon korból, midőn az erdélyi végvidék második oláh gyalogezredének volt a székhelye. Van itt gör.- és róm.-kath. templom, gör.-kath. gymnasium, kir. járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal. Határa igen kiterjedt. Fakereskedése, barom- és juhtenyésztése van. Luska oláh falu a Nagy-Szamos m. 379 l. Entredám fu. a Nagy-Szamos m., az előbbitől keletre 309 zsidó lakossal, kik pálinkafőzéssel s házaló kereskedéssel foglalkoznak. Priszlop oláh fu. az előbbitől délre 366 l. s gör.-kath. templommal. Csépán fu. a hn. patak m. 666 szász és oláh l., luth. templommal s kukorica-, zab- és lentermesztéssel. Nagy-Demeter (Mettersdorf) szász fu. az előbbitől délkeletre 1775 l., luth. templommal, sóteleppel, igen nagy határral s jelentékeny baromtenyésztéssel. Törpény (Treppen, Terptiu) szász fu. az előbbitől délnyugotra az Aranyvölgy nevü völgyben 1076 l., luth. templommal, jelentékeny erdős határral, gabna- és kukoricatermesztés és baromtenyésztéssel. Szépnyir (Zippendorf), Szikmár) szász fu. Besztercétől nyugotra 603 l., luth. templommal s szép határral.

Kajla oláh fu. az előbbitől nyugotra 587 l. s gör.-kel. templommal. Felső-Balásfalva oláh fu. 548 l. s baromtenyésztéssel. Alsó-Balásfalva oláh fu. 566 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel, Tóhát oláh fu. 516 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdőséggel. Oláh-Németi (Nyimtyiu) oláh fu. az előbbitől északra 1016 l., gör.-kath. templommal s kiterjedt erdős határral. Magyar-Nemegye (Nyimisa ungare szka) fu. a Nagy-Szamos m. 1044 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Baromtenyésztése is jelentékeny. Oláh-Nemegye (Nyimisa rumaneaszka) oláh fu. szintén a Nagy-Szamos m. 361 l. s szép határral. Innen keletre emelkedik a Messu-hegy, mely a Szamost Naszódon alul egy nagy kanyarodásra kényszeriti. Mitité (Mititein) oláh fu. a Nagy-Szamos m. 653 l., gör.-kath. templommal s nagy erdős határral. Zágra fu. a hn. patak völgyében 1196 oláh l., gör.-kath. templommal s igen kiterjedt bérces, erdős határral. Pojeni oláh fu. az előbbitől északra 506 l., gör.-kath. templommal s bérces határral. Gaurény oláh fu. az előbbi szomszédjában, nagy hegyek közt 301 l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. Szuplai oláh fu, az előbbitől északra, a Magura havas alján 354 l., gör.-kath. templommal s nagy. erdős határral.

4. **Egyesült Maros-Torda megye.** Beszterce-Naszód és Kolozs megyéktől délkeletre s illetőleg keletre terül el csaknem egészen a moldvai határszélig. Alakja hosszas négyszög, melynek nagyobb tengelye ész.-kel. és dél-nyug. közé esik. Mai alakjában ez a megye is egészen új alkotás. Alkotó részei: a volt Marosszék, a volt Torda megyének magyarói, vajdaszentiványi, görgény-szentimrei és marosjárai járásai (73 község), Kolozs megyéből öt község, a volt Naszódvidékéből két község meg Szászrégen. Kiterjedése mintegy 86.$_{49}$ □mfld (szabatosabban 4324.$_{63}$ □kilometer), lakosságának száma pedig 165,527 lélek. Felszine általában hegyes, úgy azonban, hogy az egész megyét végig metsző Marostól keletre és északra jelentékeny magasságú havasok emelkednek, mig ugyanattól délre s nyugotra alacsony hegyek és dombsorok ágaznak szerteszét. Az előbbi résznek főhegytömegét a görgényi havasok képezik, melyekben legtekintélyesebb az 5637′ magas Mezei Havas a Csik megyei határon, a Görgény patak forrásvidékén, a Marostól északra a Kelemen Havas (6440′)és a Pietroszul (6660′). E vadregényes bércektől nyugot és dél felé folyton törpülnek az emelkedések és gyönyörű tájképeket alkotnak. A Marostól nyugot s illetőleg északnyugot felé a fátlan Mezőség terül el s olvad össze a Kolozs megyeivel. Rónaság itt sincs; de annál számosabbak a völgyek, melyek közt legfőbb és legtéresebb a Maros völgye. Vizei: a Maros, mely Oláh-Toplica határán lép e megyébe s Galonyáig nyugotnak, onnan kezdve pedig majdnem délnyugotnak tartva ömlik át a megyén; a Görgény, mely Radnóthfája mellett, a Nyárád, mely Vidrásszeg határán ömlik a Marosba; mindkettő gyönyörű völgyön fut végig; a Kis-Küküllőnek csak felső folyása tartozik ide; ezeken kivül igen sok patak fut a Marosba és mellékfolyóiba minden oldalról. Jelentékenyebb tavai csak a Mezőségen vannak, de azok is általában patakok kitágulásai, mint Kolozsban. Legnagyobb ilyen tó itt Mező-Bánd falu közelében van. Savanyú vizei és sósforrásai szép számmal vannak, kivált a havasi vidékeken. Földje általában elég jó, a Maros és Nyárád mellett pedig épen bőtermő. Éghajlata az egész kerületben csaknem legszelidebb. Sok vize mellett esője is bőven jár. Főbb termékei: kukorica, búza, gabna, kétszeres, zab, árpa, bor, gyümölcs, dohány és dinnye stb. Fája a Mezőség kivételével bőven terem. Állattenyésztése eléggé virágzó. Az ásványországból legtöbb van itt só. Műipar csak nehány nagyobb helyen található; de házilag a nép majdnem mindenütt serényen üzi a fonó- (kender-, gyapju-, szálma-, gyékény- s veszszőfonás) és szövő-, valamint a faipart is úgy, hogy ruházati és egyéb házi szükségeit legnagyobb részt maga fedezi, sőt ilyesmit eladásra is készit. Van nehány fürészmalma, üveghutája, szesz- és papirgyára stb. Kereskedelme élénk kivált fával, egyéb nyerstermékekkel és állatokkal. Vannak jó országútjai. Vasútja a m. keleti vasút, mely azonban csak Radnóthtól Maros-Vásárhelyig fut be a megyébe. Vizi útja a Maros, mely az egész megyén végig tutajozható, s épen ezért a fa- és sószállitásra nézve igen fontos. A lakosság többsége magyar (székely), a többi nagyobbára oláh. Örmény, cigány és egyéb nemzetiségü is van vagy 10 ezer. Vallásra nézve legtöbben vannak a reformátusok; ezek után következnek a gör.-kel., gör.-kath.,

r. kath., unitárius stb. egyházak hivei. A műveltség a magyar elemnél áll legmagasabb fokon. Van e megyében 1 szab. kir. vs. és 208 község (város, falu, kapcsolt község). A megyei gyülések Maros-Vásárhelyt tartatnak. Emlitendőbb helységek e megyében:

Maros-Vásárhely szab. kir. vs. és megyei székhely a Maros folyó és a keleti vasút m. a megye déli részében igen szép fekvéssel. A csinosan épült város egy része hegyre fut föl, s egy fellegvárban végződik, mely a kaszárnyán és katonai tárházon kivül a reformátusok derék főtemplomát foglalja magában. A kövezett tiszta utcákat s kivált a város közepén levő és árnyas sétatérrel összekötött főteret diszes épületek szegélyzik. A főtéren egy derék közkút van, melynek zenélő szerkezete ma némán áll. Van Maros-Vásárhelynek 12,678 magyar s oláh lakosa, reform., r. kath., és gör.-kel. temploma, derék reform. kollégiuma könyvtárral és nyomdával, róm. kath. gymnasiuma, minorita zárdája, kórháza, nyári szinháza, vigadója (Apolló-terem), két nagyszerü vendéglője, több müvelődési és emberbaráti egyesülete, helyi hirlapja, könyv- és egyéb kereskedése, sok iparosa s egy kies szigete (Elba) a Marosban diszes mulatóhelylyel s vendéglővel. Egyik legkiválóbb nevezetessége a városnak a gr. Teleky-féle palota, melyben gr. Teleky Sámuel 80 ezer kötetre menő pompás közkönyvtárt (kis képtárral), gr. Teleky Domokos pedig szép ásványgyüjteményt alapitott. Van itt továbbá kir. tábla (derék palotával), törvényszék, járásbiróság, takarékpénztár, dohánybeváltóhivatal s dohányraktár, fémjelző állomás, állami épitőhivatal, gyalogezredi (62. sz.) parancsnokság, honvédászlóalji (27. sz.) törzsállomás, adó-, posta- és táviróhivatal, nagy vasuti állomás, fa-, deszka- és zsindelykereskedés stb. Jelentékeny és szép határában a gabnaneműeken kivül sok bort és dohányt termesztenek. Heti és országos vásárai igen népesek szoktak lenni. **Hidvég** fu. a Maros m. 133 magyar s oláh l. s kastélylyal. **Egerszeg** fu. közel a Maroshoz 158 oláh s magyar l. s gör.-kel. templommal. **Megyesfalva** fu. a Maros m. 611 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s termékeny határral. A gr. Lázár családnak csinos, kert által környezett uri laka van itt. **Bede** fu. 280 magyar lakos, reform. templommal s gabna- és bortermesztéssel. **Maros- vagy Cigány-Keresztúr** fu. a Maros és a vasút m. 596 magyar s oláh lakos, református templommal, szép kastélylyal s gabnatermesztés- és baromtenyésztéssel. **Malomfalva** fu. a Maros jobb partján 444 nagyobbára oláh l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és baromtenyesztéssel. **Nyárádtő** igen szép fekvésü fu. a vasút és a Nyárád vize m. s közel annak torkolatához 832 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, vasúti állomással s termékeny határral, mely dohányt és bort is szolgáltat. **Lőrincfalva** falu a Nyárád vize mentén, 390 magyar lakos, református templommal, kastélylyal és szép határral. **Lukafalva** fu. a Nyárád m. 716 magyar l., reform. templommal s igen kies határral. **Ilencfalva** magyar fu. a Nyárád m. 422 l., reform. templommal s gabna- és gyümölcstermesztéssel. **Káposztás-Szt.-Miklós** magyar fu. a Nyárád m. 640 l., reform. templommal s nagy zöldségtermesztéssel. **Fintaháza** fu. a Nyárád m. 520 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal. **Somosd** magyar fu. közel a Nyárádhoz 918 l., reform. templommal, kastélylyal és igen jó határral, melyben jeles gyümölcs és bor terem. **Csiba** magyar fu. a Nyárád m. 331 (ref.) lakossal. **Nyárád-Karácsonfalva** fu. a Nyárád m. 445 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jó határral. **Folyfalva** magyar fu. a Nyárád m. 498 (ref.) l. s baromtenyésztéssel. **Cserefalva** magyar fu. a Nyárád m. 407 l., ref. templommal s gabnatermesztéssel. **Kis-Görgény** magyar fu. az előbbitől délre 441 (ref.) l. s jól mivelt határral, melyben hires gyümölcs terem. **Ákosfalva** magyar fu. a Nyárád vize s az Udvarhely-Marosvásárhelyi országut m., 780 l. r. kath. templommal. postahivatallal és igen szép határral. Van több csinos uri háza s derék erdője. Innen északra emelkedik az erdőtől boritott Megyes-hegy, mely alatt van egy felől **Hagymás-Bodon** magyar fu. 324 l. s reform. templommal, más felől **Koronka** magyar fu. 773 l., reform. templommal, s jelentékeny erdős határral. **Nyárád-Szt.-Benedek** fu. a Nyárád m. Ákosfalva szomszédjában 554 magyar s oláh l., reform. templommal s élénk gazdálkodással. **Szent-Gerlice** nagy magyar fu. az előbbitől dél-keletre 1180 l., reform. és unitárius templommal, kastélylyal s szép nagy határral, melyben sok gabnanemüt ter-

mesztenek s barmot tenyésztenek. Harasztkerek falu778 magyar s oláh lakos, református és görög-katholikus templommal, jelentékeny erdős határral s disznótenyésztéssel. Vaja fu. 867 magyar s oláh l., reform. templommal s jó nagy erdős határral. Csóka magyar fu. az előbbitől nyugotra 390 l., reform. templommal s erdős határral. Gőcs magyar fu. a hn. patak m. 400 (ref.) l. Kelementelke magyar fu. közel a Kis-Küküllőhöz, mely itt a megye déli határát jelzi 692 (r. kath.) l. Gyalakuta magyar fu. a Kis-Küküllő m. 898 l., reform. templommal, kastélylyal, igen szép tágas határral, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Szövérd magyar fu. 576 l., reform. templommal s jelentékeny erdőséggel. Havadtő fu. a hn. pataknak a Kis-Küküllőbe ömlésénél 667 magyar s oláh l. s gabnatermesztés- és baromtenyésztéssel. Erdő-Sz.-György nagy fu. a Kis-Küküllő m. 1910 magyar s oláh l., ref. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s igen nagy és szép határral, melyben jó szántó-földek s jelentékeny erdők vannak. Főnevezetessége a falunak a gr. Rhédeiek nagy kastélya pompás kerttel s a család sirboltjával. Vadasd magyar falu a Havad patak völgyében 466 l., reform. templommal s szép erdős határral, melyben több sóskut van. Bede magyar fu. a Horsa-hegy aljában 276 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. Backa-Madaras (Mederasu) fu. a Nyárád m. 998 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jó határral. Bálintfalva (Bálinta) oláh fu. a Nyárád m. 174 l. s gör.-kath. templommal. Nyárád-Sz.t-László fu. a Nyárád m. 506 magyar s oláh l., régi unitárius templommal s jelentékeny határral. Szentháromság magyar fu. az előbbitől délre 1120 l., r. kath., unitárius és gör.-kath. templommal s barom- és sertéstenyésztéssel. Havad magyar fu. a hn. patak völgyében 511 l., reform. templommal s szép határral. Csókfalva magyar fu. a Kis-Küküllő m. 822 l., unitárius templommal s termékeny határral. Sz.t-István magyar fu. a Kis-Küküllő m. 642 l., reform. templommal, jelentékeny határral és sósforrásokkal. Ákosfalva magyar fu. 400 ref. l. s erdős határral, melyben szintén vannak ásványos források. Geges magyar fu. a Havad patak m. 588 l., reform. templommal, jelentékeny erdőséggel és sósforrásokkal. Innen északra emelkedik a Széke-Tetej nevü erdős hegy. Abod magyar fu. a Havad patak m. 500 l., reform. templommal s erdős határral, melyben sótelepek és sósforrások vannak. Makfalva csinos magyar fu. a Kis-Küküllő m. 1660 l., reform. templommal, több uri házzal, postahivatallal s jelentékeny határral, melynek egy része az innen keletre emelkedő Rákos-Tetej nevü erdős hegyre fut föl. Gabnatermesztése, baromtenyésztése és faüzlete jelentékeny. Ennek is vannak sótelepei és sóskutjai. Sóvárad fu. a Kis-Küküllő m. 1603 magyar (s kevés oláh) l., reform. templommal, nagy határral, melyben sótelepek és sóskutak vannak. Kibéd csinos és nagy magyar fu. a Kis-Küküllő m. 2130 l., reform. tomplommal s nagy és erdős határral, melyben, a szorgalmas lakosok gabnanemüeket, zöldséget, gyümölcsöt, bort, stb. termesztenek s barmot, sertést tenyésztenek. Sósforrások itt is vannak. Szováta havasalji fu. a hn, patak m., melybe a falun belyül az ugynevezett Visszafolyó patak ömlik. 1776 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kath. templommal, roppant nagy bérces, erdős határral, melyben Ilyésmező nevü nagy puszta van. Egyik nevezetessége a »Wesselényi iskola«, mely kisdedóvóval van kapcsolatban. Fája, sósforrása igen sok van. Országos vásárai jelentékenyek. Roppant sótelepe, mely néhol csillogó sziklákban tör ki a gyér földréteg alól, már a szomszéd parajdi aknaterülethez tartozik. Barmot, kecskét tenyészt, szenet éget és hamuzsirt készit. Határában több fürészmalom van. A falutól északkeletre magaslik a megye határán fekvő Mező-havas (5586') hegytömeg, melyet minden oldalról rengeteg (tölgy, bükk, fenyő stb.) erdőség borit. Selye magyar fu. az előbbitől nyugotra a Kis-Nyárád regényes völgyében 912 l., reform. és r. kath. templommal s nagy, erdős határral, melyben sok szenet égetnek. Remete fu. a Nagy-Nyárád m. 1522 magyar s oláh l., r.-kath. templommal s igen nagy bérces, erdős határral. Köszvényes magyar fu. a Nagy-Nyárád m., 1132 l., r. kath. templommal s erdős határral, melyben ásványos források is találhatók. Jobbágytelke magyar fu. a Hódos patak völgyében, előbbitől nyugotra, 858 l., r. kath. templommal s nagy erdővel. Hódos magyar fu. a hn. patak 624 l., r. kath. templommal s jelentékeny határral. Mikháza magyar fu a Nagy-Nyárád m. 542 (kath.)

l. és sóskutakkal. Deményháza magyar fu. a Nagy-Nyárád m. 494 l. s r. kath. templommal. Buzaháza magyar fu. a Nagy-Nyárád m. 340 (unit., ref., kath.) l. Kendő magyar fu. a Kis-Nyárád egyik (északi) mellékvölgyében 291 l. s reform. templommal. Márkod magyar fu. az előbbi szomszédjában 641 l., ref. templommal s baromtenyésztéssel. Maja magyar fu. 396 l., reform. templommal s szép erdővel. Bere-Keresztur magyar fu. 286 l. s régi reform. templommal. Magyarós magyar fu. a Kis-Nyárád m. 1248 l., reform. templommal s jelentékeny határral. Torboszló magyar fu. a Mikát-hegy alatt 383 l., ref. templommal, erdővel és ásványos forrásokkal. Bere fu. a Kis-Nyárád m. 396 l. s ref. templommal. Seprőd magyar fu. a Nyárád tulsó partján 134 (ref.) lakossal. Nyárád-Szt.-Imre magyar fu. 460 l., reform. templommal s szép határral. Nyárád-Andrásfalva fu. a Kis-Nyárád m. 351, magyar s oláh l. s gör.-kath. templommal. **Nyárád-Szereda** mvs. a Nagy- és Kis Nyárád összeömlésénél igen szép fekvéssel. Van 580 magyar l., reform. temploma, járásbirósága, több szép épülete és postahivatala. A lakosok részint mezei gazdálkodásból, részint fakereskedésből és fuvarozásból élnek. Itt választatott fejedelemmé Bocskay István 1605. Jobbágyfalva fu. a Nagy-Nyárád m. 606 magyar s oláh lakossal. Csikfalva magyar fu. a Nagy-Nyárád m. 480 (unit.) l. Nyárád-Szent-Márton magyar fu. a Nagy-Nyárád m. 571 l., unitárius templommal s szép határral. Sárd (Saárd) fu. 342 oláh s magyar l. s gör.-kath. templommal. Tompa magyar fu. 282 l. s reform. templommal. Demeterfalva, Süketfalva és Nyárád-Gálfalva szép fekvésü magyar falvak a Nyárád vize m., 133, 784 s illetőleg 217 lakossal s baromtenyésztéssel. Szereda v. Nyárád-Szt.-Anna magyar fu. 330 l. s róm. kath. templommal. Rigmány (Ritmány) magyar fu. 352 l. s reform. templommal. Szent-Simon magyar fu. 228 l. s ref. templommal. Kis- és Nagy-Adorján magyar faluk 105 s 230 l. s utóbbi ref. templommal. Nyomát fu. Nyárád-Szeredától délnyugotra 501 magyar s oláh l, unitárius templommal s erdős határral. Kebele fu. 216 magyar s oláh l., ref. és gör.-kel. templommal s jelentékeny erdőséggel. Kebele-Szt.-Iván oláh fu. 161 l. s gör.-kel. templommal. Agárd (Agarden) oláh fu. 243 l. s gör.-kath. templommal. Bő (Bőő) magyar fu. az Őrvár-hegy alatt 206 l. s r. kath. és gör.-kath. templommal. Csejd magyar fu. szint azon hegy alatt 285 l., ref. templommal s jelentékeny erdővel. Innen huzódik egészen Maros-Vásárhelyig a Nagy-Erdő nevü alacsony s bortermő hegylánc. Maros-Szt.-György fu. közel a Maroshoz, a Nagy-Erdő alatt 1417 magyar s oláh l., r. kath., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s jelentékeny határral, melyben jó bor és gabnanemüek teremnek. Tófalva oláh fu. a Maros egyik balra eső mellékvölgyében 142 l. s gör.-kath. templommal. Az Apor család szép kastélyáról s boráról nevezetes. Székes magyar falu az Őrvár-hegytől északra 520 lakos, református templommal, nagy erdővel és baromtenyésztéssel. Kaál magyar falu 845 lakos, unitárius és rom.-kath. templommal s jelentékeny határral. Iklánd magyar fu. az Ernye patak m. 356 l., reform. és luth. templommal s gabnatermesztéssel. N.-Ernye magyar fu. az Ernye patak m. 1435 l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s igen szép határral, melyben bor és gabna bőven terem. Van benne egy szép kastély, melyet diszes angol kert környez. Udvarfalva fu. a Maros jobb partján 515 magyar s oláh l., reform. templommal s igen szép és termékeny határral. Várhegy (Orheju) fu. a Maros m. 439 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, gabnatermesztés- és baromtenyésztéssel. A volt Marosszék eddig a faluig terjedt a Maros mellett. Várhegy és az innen északra fekvő helységek a régi Torda megyéhez tartoztak. Sáromberke fu. a Maros m. 955 magyar s oláh l., reform. templommal, postahivatallal, kastélylyal és igen szép határral, melynek keleti oldalát szőlőhegyek boritják. Van erdője is. Erdő-Szengyel fu. az előbbitől keletre, 462 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s erdős, hegyes határral. Erdő-Csanád magyar fu. még belebb egy szép völgyben 670 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. Kis-Illye fu. a Szederjes hegy alatti szép völgyben 313 magyar s oláh l. s erdős határral, melyben ásványos források is találhatók. Kis- és Nagy-Szederjes oláh faluk a Szederjeshegy alatt 143 és 178 l. Maros-Jára fu. Illyétől északra 826 magyar s oláh l. s reform. templommal, gabna-, kukoricatermesztéssel és

tutajozással. Van benne egy gr. Telekyféle kastély és ménes is. Sárpatak fu. a Maros jobboldalán 1220 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jelentékeny és termékeny határral. Kortvélyfája (Kurtifaje) fu. a Maros balpartján 1061 magyar s oláh l., reform. templommal, kastélylyal és jó határral. Magyar-Péterlaka szép fekvésü magyar fu. a 4500' magas Babos-Cseretető hegy alatt 931 l., reform. templommal s jelentékeny erdővel. Határában ásványos források is vannak. Hétbük (Habsik) oláh fu. az imént nevezett hegy északi aljában 608 l., gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. Oláh-Nádas oláh fu. a Bölkény patak m. 450 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s nagy erdőséggel. Alsó- s Felső-Oroszi oláh faluk 497 s 672 l. s jelentékeny erdős határokkal. Szent-Mihálytelke oláh fu. 441 l. s gör.-kath. templommal. Oláh-Bölkény oláh. fu a hn. patak m. 504 l. s juhtenyésztéssel. Magyar-Bölkény fu. az előbbitől nyugotra 807 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s juh- és marhatenyésztéssel. Petele (Birk, Petyela) fu. a Maros m., mely itt egy nagy szigetet képez, 1911 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s hegyes völgyes határral. Vajda-Szent-Iván fu. a Luc patak m., közel a Maros jobb partjához 1723 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s igen jelentékeny határral. Abafája fu. a Maros m. 1145 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, kastélylyal s terjedelmes határral, mely a gabnanemüeket s zöldséget elég jól megtermi. Gyümölcse is van, valamint jó kaszálója is a Marosszigeten. Baromtenyésztése jelentékeny Radnóthfája (Jernofáje) fu. a Maros m. 715 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal s kastélylyal. A lakosok jelentékeny mennyiségü zöldséget, tojást stb. hordanak a szászrégeni piacra. **Szász-Régen** csinos város a Maros jobb partján, a Görgény patak torkolatával átellenben 5510 német, magyar és oláh l., kik posztószövéssel, bőrcserzéssel, hordó- és kalapkészitéssel, szőlő- és földmiveléssel stb. foglalkoznak, s nagy kereskedést üznek fával, deszkával, zsindelylyel és hagymával. Van itt luth., r.-kath., reform. és gör.-kath. templom, ev. algymnasium, derék városház, sok csinos épület, olvasókör, takarékpénztár, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal. Szép tágas határában kezdődik a Marosnak egy nagy szigete. Erdeje nagy van. Vásárai élénkek. A Maroson üzött tutajozásnak itt van egyik főbb rakodó helye. Szomszédos vele Magyar-Régen fu. szintén a Maros m. 1092 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s gabna- és bortermesztéssel. Görgény-Oroszfalu oláh fu. a Görgény patak völgyének a torkolatában 721 l., gör.-kel. templommal s igen szép és terjedelmes határral. Görgény-Sóakna (Sabenica) oláh fu. a Görgény patak m. 572 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s erdős határral, melyben régi sóakna és sóskutak vannak. Sós-Szent-Márton (Szint-Martyin) oláh fu. 252 l. és sós tavakkal, melyek fürdésre használtatnak. Adorján (Agrean) oláh fu. 320 l. s görkath. templommal. **Görgény-Szent-Imre** (Giurgiu Szint-Imbruluj) kies fekvésü mvs. a Görgény vize m. 1640 magyar s (kevés) oláh l., kik nagy határukon élénk mezei gazdálkodást és baromtenyésztést üznek. Van e csinos helységben reform., róm.-kath. és gör.-kath. templom, postahivatal, kőedénygyár, papirmalom s a br. Bornemisza családnak egy gyönyörü kastélya, mely fölött egy magaslaton láthatók a János Zsigmond korában épitett, de a mult század elején Rabutin osztrák tábornok parancsára lerombolt Görgényvár maradványai. Szt.-Imrétől északra esik a havasok közt, a Kásva patak völgyében egy ide tartozó Üvegcsür nevü telep 797 magyar s oláh l. s nagy üveghutával. Kásva oláh fu. a Görgény és Kásva patakok völgyeinek összenyilásánál 861 l., gör.-kath. templommal s nagy, erdős határral. Görgény-Hodák oláh fu. a Görgény vize m. 1735 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s roppant határral, melynek rengeteg erdőségében sok épületfát vágnak és szenet égetnek. Ásványos vizei is vannak. Libánfalva (Ibánesdi) oláh fu. az előbbi szomszédjában 1920 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s 5 □ mfidet haladó határral, melynek legnagyobb részét roppant erdőség boritja. Vannak sósforrásai is. Görgény-Orsova (Rusáva) oláh fu. erdős bércek között az előbbitől délre 729 l. s gör.-kath. templommal. Alsó-Idécs (Nieder-Eidisch) fu. a Maroshoz közel 913 német s magyar l., luth. templommal, s jelentékeny határral, melyben a Sós-Havas nevü hegyből számtalan sós forrás buzog. Felfalu fu. a Maros jobb partján

877 magyar s oláh l., reform és gör.-kath. templommal s igen szép határral. Lövér (Liyer) oláh fu. a Marosnak egyik jobb parti mellék völgyében 543 l. s gör.-kel. templommal. Erdő-Szakál oláh fu. ugyanazon völgyben 817 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Vétş (Vécs) fu. a Maros m. 1012 magyar s oláh l., reform. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Felső-Idécs (Eidisch Ober) szász falu a Maros balpartján 743 l., luth. templommal s baromtenyésztéssel. Idécspataka oláh falu a hn. patak m. 1446 l., gör.-kel. templommal s nagy erdős határral. Holtmaros fu. a Maros m. 501 magyar s oláh l., reform. templommal, postahivatallal s szép határral. Disznajó fu. a Maros m., 1092 magyar s oláh l., reform. templommal, postahivatallal s baromtenyésztéssel. Magyaró (Mejerea) fu. közel a Maroshoz s a Blidor havas aljában 1735 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal s igen jelentékeny erdős határral, melyben ásványos vizek is vannak. Maros-Hodák oláh fu. a Maros m. 261 l. Maros-Oroszfalu (Rusi de Mures) oláh fu. a Maros m. 1124 l., gör.-kath. templommal s igen nagy erdős határral. Maros-Kövesd oláh fu. a Maros m. 442 l., gör.-kel. templommal s Galonya nevü pusztával. Füleháza (Silye) fu. a Maros m. 984 oláh s magyar l., reform. templommal s igen nagy határral, melynek legnagyobb részét erdős hegyek boritják. Déda fu. a Maros m. 1581 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s szép nagy határral. Ratosnya oláh fu. a Maros m. 344 l., gör.-kel. templommal s roppant nagy erdős, bérces határral, melyben sok ásványos forrás van. Ide tartozik Kobor nevü s hasonlag a Maros mellett fekvő puszta. Palota oláh fu. a Maros m., erdős bércek között 676 l., gör.-kel. templommal s igen nagy határral, melyben Ilva és Andrenyásza nevü nagy puszták vannak. Mesterháza fu. a Maros m. 1430 oláh s magyar l., közel ötödfél □ mfldnyi bérces, erdős határral s Marótlaka és Göde nevü pusztákkal. Oláh-Toplica határfalu Csikmegye felé a Maros m. 3641 oláh s magyar l., gör.-kel, r.-kath. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s közel 6 □ mfldnyi bérces, erdős határral. Van vasbányája, sok ásványos vize, fürdője, fürészmalma s roppant sok hajónak való fája s nagy fakereskedése. Felső-Répa (Répás) oláh fu. a Muncsel-hegy alatt a Répás patak m. 1237 l., gör.-kel. templommal, igen kiterjedt erdős határral, baromtenyésztéssel és ásványos forrásokkal. Alsó-Répa oláh fu.ugyanazon patak m. 977 l., s gör.-kel. templommal. Liget (Dumbráva) oláh fu. 1095 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s roppant nagy bérces, erdős határral, fakereskedés- és nagy juhtenyésztéssel. Sok gyapjut s turót ad el. Berectelke falu a Luc patak mentén 980 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s igen szép termékeny határral. Magyar-Fülpös fu. 807 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel. Körtvekapu oláh fu. 411 l. s gör.-kath. templommal. Unoka (Unok) fu. az előbbi szomszédjában 265 szász és oláh l. s baromtenyésztéssel. Nagy-Ercse fu. az előbbiektől nyugotra 632 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral. Nagy-Nyulas oláh fu. 1220 l. s jelentékeny határral a hn. patak völgyén. Toldalag fu. 520 oláh s magyar l., gör.kath. templommal, kastélylyal s gabna-, kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Póka fu. 721 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s gabna- és gyümölcstermesztéssel. Póka-Keresztur magyar fu. 365 l., reform. templommal s gabnatermesztés és baromtenyésztéssel. Kis-Nyulas oláh fu. a hn. patak m. 568 l. s gör.-kath. templommal. Mező-Szent-Márton fu. a Nyulas patak m. 1060 oláh s magyar l. s gör.-kath. templommal. Bala fu. 989 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s jó nagy határral. Bazéd (Bazidu) oláh fu. 417 l. s gör.-kath. templommal. Szabéd magyar fu. 893 l. unitárius templommal s baromtenyésztéssel. Fele magyar fu. 535 l. s reform. templommal. A lakosok ügyes szalmafonók. Galambod fu. 460 magyar s oláh l., reform. és g.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Szabad oláh fu. 727 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és krumplitermesztéssel. Bárdos oláh fu. 360 l. s Remeteszeg oláh fu. 207 l., fu. közel a Maroshoz 158 oláh s magyar l. Mező-Madaras nagy fu. közel a Kapus patakhoz 2375 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s igen jelentékeny határral. E falu közelében 1852. szept. 4. egy nevezetes meteor esett le. Mező-Kölpény fu. 787 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal

s gabnatermesztéssel. Mező-Sámsond régi és csinos fu. a Csipkés-tető nevü hegy alatt 1557 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, szép kastélylyal s nagy határral, melyben a gabnanemüeken kivül gyümölcs és kender is terem. Baromtenyésztése jelentékeny. Mező-Bánd csinos fu. közel a Kapus patakhoz, mely itt a határban egy jelentékeny tavon fut át. Van 2550 magyar s oláh lakosa, reform., gör.-kel. és gör.-kath. temploma, a gr. Béldyek szép kastélya postahivatala és jó nagy határa, melyen gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztést s baromtenyésztést üz. Száltelek fu. előbbitől északkeletre 260 oláh s magyar lakossal. Mező-Kövesd fu. 615 magyar s oláh l., reform. templommal s juhtenyésztéssel. Harczó fu. 389 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s jelentékeny határral. Mező-Panit fu. 1530 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal a baromtenyésztéssel. Dohánya hires. Maros-Szt.-Király fu. közel a Maroshoz 655 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s kukorica- és dohánytermesztéssel. Náznánfalva fu. közel a Maroshoz 593 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, kukorica- és gyümölcstermesztéssel Mező-Bergenye (Bergia) fu. 826 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, jelentékeny határral s barom- és juhtenyésztéssel. Csik- v. Csitt-Szt.-Iván fu. közel a Maroshoz 850 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, kastélylyal s gabna-, kukorica-, gyümölcs- és dohánytermesztéssel. Sóspatak (Sousa) oláh fu. 136 l. s Kerellő-Szent-Miklós nevü pusztával.

5. **Egyesült Torda-Aranyosmegye** Kolozsmegye déli oldalán nyulik el Maros-Tordamegyétől (kelet) egészen Biharmegyéig (nyugot). Alakja hosszas négyszög, melynek nagyobb tengelye csaknem egészen kelet és nyugot közé esik. Mai nevét s alakját ez a megye is az 1876. XXXIII. t. c. alapján nyerte. Alkotó részei: a) a volt Tordamegye száz (közép- ső és nyugoti) községe; b) a volt Aranyos székely szék, c) Alsó-Fehérmegyéből Brezest, Szártos, Offenbánya, Muncsel, Felső-Csóra, Albák, Szkerisóra, Nyágra, Felső s Alsó-Vidra, Szekatura, Csertés, Ponorel, Topánfalva és Bisztra nevü községek, s d) Kolozsmegyéből Velkér és Méhes nevü faluk. Kiterjedése ma mintegy $60._{17}$□ mfld (szabatosabban $3369._{91}$□ kilometer), lakosságának száma pedig 140,600 lélek. Felszine általában hegyes, ugy azonban, hogy mig keleti felét a Mezőségbe olvadó alacsony hegyek s dombok ágazzák be, addig a nyugoti felén a bihari határok felé folyton emelkedő, tömeg és magasság tekintetében egyiránt jelentékeny s tájképi tekintetben festői bércek (a Biharhegység ágai) emelkednek, melyek a megye egyetlen fővölgye, az Aranyos völgye által északi és déli láncolatokra különittetnek el. Az előbbi részben legjelentékenyebb tömegek a Kolozsmegyébe hajló Muntjele mare (Nagy-Havas, 5784') a Balamir-hegy (5178') s az albáki havasok, a megye nyugoti határán maga a délkeletnek kanyarodó Biharhegység, az Aranyostól délre pedig a ponoreli havasok, a Trunzilor, a Nyegura (Brezesten alul) a Sztinie s a szakadékos Székelykő (3576', Thorockótól délre) stb. A többi alacsony hegyek közül legnevezetesebb a tordai mész-sziklás hegy, melyben a tordai és koppándi gyönyörü hasadékokon kivül sok kisebb-nagyobb barlang is látható. Rónája ennek a megyének sincs, csupán egy nagyobb völgytágulása van, mely Tordától kezdve a Marosig terjed az Aranyos mindkét oldalán. Folyói a Maros, mely különben csak a határt érinti a délkeleti oldalon egy darabon, továbbá az Aranyos, a megye tulajdonképeni főfolyója, mely a Biharhegységből ered két nagyobb ággal, u. m. az északi vagy Nagy-, s a déli vagy Kis-Aranyos. Ezek Topánfalván felyül egyesülvén, képezik a tulajdonképeni anyafolyót, mely Szolcsva nevü faluig csaknem egészen keletnek, onnan Tordáig északkeletnek fut, Tordán tul pedig egy nagy kanyarodással délkeletnek fordul és Vajdaszegen felyül egyesül a Marossal. Az Aranyos dús aranytartalmu fövenyétől vette a nevét s még ma is több helyt kedvező alkalmat nyujt az aranymosásra. Az Aranyos igen sok patakot vesz föl magába mindkét oldalról, de azok mind jelentéktelenek. Tavai leginkább a mezőségi részen, sós és egyéb ásványos forrásai azonban több helyen találhatók. Emlitendőbb forrása a csegezi, Torockótól keletre, mely nyáron hideg, télben pedig meleg szokott lenni. Földje a keleti részen termékenyebb, mint a nyugoti bércek közt, hol csak a mélyebb fekvésü völgyek érlelik meg a kenyérnövényeket és a takarmányféléket. Éghajlata igen kellemes, szelid és egészséges, az Aranyos forrásvidékein azonban inkább zoronnak mondható. Emlitendőbb termékei mindenféle

gabnanem, de legtöbb kukorica ; jó dohánya, gyümölcse, bora, fája és rétje is elég van. Állattenyésztése eléggé jelentékeny. Az ásványország itt is dusan osztogatja adományait; aknáznak ugyanis itt tömérdek kősót (Torda vidékén), vasat (Torockó környékén), aranyat, ezüstöt, ólmot, piskolcot, mész- és épületkövet stb. Az ipar terén legfontosabb itt a bányaipar, melyen kivül azonban, kivált a nagyobb helyeken, a közönségesebb mesterségek is jelentékeny számu mivelőre találnak. A szeszgyártás itt is nagyon általános, valamint a fa- s a fonó és szövő házi ipar is. A gyér kereskedelem jobbára csak helyi természetü, noha a megye már jó és gyors közlekedésben áll a vasutak által a szomszédos megyékkel, a mennyiben a keleti vasutnak kolozsvártövisi része az egész megyét átmetszi, a kocsárd-marosvásárhelyi szárnyvonal pedig épen innen indul ki. Országutjai is elég jók. Vizi utja a Maros. A lakosság itt is oly formán oszlik meg, mint Kolozsmegyében, azaz magyarok és oláhok csaknem egyenlő számmal laknak benne. Vallásra nézve legtöbben vannak az egyesült és nem-egyesült óhitüek, aztán következnek a reformátusok, r. katholikusok és unitáriusok stb. Foglalkozását illetőleg a nép a bányavidékek kivételével legnagyobb részt földmivelést, baromtenyésztést és fakereskedést üz. Müveltség tekintetében az oláhság messze mögötte áll a magyarságnak. Van e megyében 139 község és nehány puszta (praedium). A megyei gyülések Tordán tartatnak. Emlitendőbb helységek :

Torda (a római korban Salinae) csinos nemes vs. és megyei székhely az Aranyos vize mellett, mely fölött itt egy igen ügyesen szerkesztett, egyetlen ivü fedett fahid vezet által. Van 8810 magyar (s kevés oláh) lakosa, reform., r. kath., unitárius, luth., gör.-kath. és gör.-kel. temploma, unit. algymnasiuma, derék megye- és városháza, sok csinos kincstári és magánépülete, több jó vendégfogadója, közkertje (»Széchenyitér«) fürdője, szesz- és ecetgyára, több malma, sok mesterembere stb. A megyén kivül itt székel egy kir. törvényszék, járásbiróság, egy sóhivatal s ezek mellett van adó-, posta- és táviróhivatala. Igen nagy és jól mivelt határában buzán, rozson s kukoricán kivül elég bőven terem gyümölcs, bor és fa is. Baromtenyésztése is jelentékeny. De fő-fő nevezetessége Tordának a hozzá tartozó gazdag sóakna, mely évenként mintegy ezer mázsányi kősót szolgáltat, továbbá az innen délnyugotra (1/2 mfldre) eső nagyszerü hegynyilás, az u. n. »Tordai Hasadék«, melynek egészen függőleges falai közt a rajta végig futó peterdi kis patakon kivül csak pár meternyi szélességü szekérut fér el. Erről is, mint a tornamegyei (szádelői) hasadékról, azt tartja a rege, hogy a kunok előtt futó sz. László imájára állott volna elé. Szintén említést érdemlők a tordai bő sósforrások, melyek mellett alkalmas fürdőintézetek állnak fenn. Kereskedelme és forgalma élénknek mondható, noha a Gyéresről ide vezetni tervezett szárnyvasut még ma sincs meg. Heti- és országos-vásárai nagyon látogatottak. Szind fu. a tordai hasadék közelében 598 magyar s oláh l., unit. és gör.-kath. templommal s erdős, hegyes határral, melyben több sósforrás van. A lakosok jelentékeny része a tordai sóaknában dolgozik. Koppánd fu. a kolozsvári országut m. 475 (többnyire oláh) l., gör.-kath. templommal, gr. Bánffy Miklós szép kastélyával, fürdővel és szintén szép hegyhasadékkal. Tür fu. a kolozsvári országut közelében 1516 magyar s oláh l., r. kath., reform. és gör.-kath. templommal s igen jelentékeny határral, melyben gabnanemü s kukorica bőven terem s erdő is van. Komjátszeg fu. szintén az országut m. 497 magyar s oláh l., unitárius és gör.-kath. templommal s erdős határral. Puszta-Csán oláh fu. az országut m., 615 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Puszta-Szt.-Márton oláh fu. 166 l., s gör.-kath. templommal. Bányabük fu. a kolozsmegyei határ közelében s Kolozsvárhoz 2 mfldnyire 959 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s derék erdővel. A falutól nyugotra egy régi vár romjai láthatók. Mező-Nagy-Csán fu. Tordától ész.-keletre 2127 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, Tisza László szép kastélyával, postahivatallal s igen nagy határral, melyben Tisza Lászlónak nagyszerü mintagazdasága és gyümölcstermesztése van. A lakosok nagy baromés juhtenyésztést üznek. Mező-Bő (Bőő, Bölgy, Bedecs) oláh fu. az előbbitől délkeletre 539 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és kendermesztéssel. Mező-Szt.-Jakab oláh fu. az előbbitől északra 680 l., gör.-kath. templommal, jelentékeny határral és juhtenyésztéssel. Mező-Cikud oláh fu. 1734 l., gör.-kath. templommal s nagy határral, mely-

ben az átfutó patak jelentékeny s halban gazdag tóvá bővül ki. Alsó- és Felső-Detrehem szomszédos faluk az előbbitől délnyugotra, a Büdös patak mellett. Az előbbinek van 1066, az utóbbinak 880 oláh s magyar lakosa s egy-egy oláh temploma. Határa mindakettőnek jelentékeny. Mező-Kook oláh fu. az előbbiektől keletre 842 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Mező-Tóhát (Tauréni) oláh fu. nagy tavak m. 761 l., gör.-kath templommal, jelentékeny határral és halászattal. Mező-Záh (Száh) fu. a budatelki patak által képezett nagy tó m. 790 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, postahivatallal, Béldy-féle szép kastélylyal, gabna-, kukorica- és kendertenyésztéssel s halászattal. Van egy kis erdője is. Méhes Kolozstól idecsatolt fu. szintén a budatelki patak m. 801 oláh s magyar l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s jelentékeny juh- és baromtenyésztéssel. Velkér (Veltyiér) oláh fu. az előbbi szomszédjában 1085 l., gör.-kath. templommal s terjedelmes határral. Ez a falu is Kolozshoz tartozott ezelőtt. Mező-Sályi oláh fu. a Sz.-Péter patak tavai mellett 1325 l., gör.-kath. templommal s nagy juh- és baromtenyésztéssel. Mező-Gerebenes oláh fu. az előbbitől délkeletre 1038 l., gör.-kath. templommal, a balázsfalvi gör.-kath. káptalan uradalmi épületeivel s nagy, dombolagos határral, melyben sok gabona, kukorica és tök terem. Mező-Szakál fu. Záhtól délkeletre 951 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s jelentékeny határral, melyben kukorica- és krumplitermesztés mellett baromtenyésztést is üznek. Mező-Szengyel fu. az előbbi szomszédjában 1459 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, kastélylyal és jó nagy határral, mely gabnanemüeket elég bőven terem. Mező-Bodon (Budi) fu. 1252 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s nagy határral, mely jó gabnát s kukoricát terem. Mező-Kapus fu. a hn. patak és tó m. 1112 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s szintén terjedelmes határral. Kis- és Nagy-Iklánd szomszédos faluk a Kapus patak m., előbbi 611, utóbbi 892 oláh l. s egy-egy oláh templommal. Mező-Uraly oláh fu. a megye keleti határán 343 l., s gör.-kath. templommal. Mező-Pete oláh fu. az előbbitől délre 432. l. s gör.-kel. templommal. Kerellő-Sóspatak oláh fu. 363 l., gör.-kath. templommal s Szt.-Miklós nevü pusztával. Szent-Margita oláh fu. a Maros m. 263 l., gör.-kath. templommal s halászattal. Magyar-Dellő magyar falu a Maros partján 250 l., reform. templommal s kis, de termékeny határral. A halászat- és tutajozásból sok hasznot lát. Oláh-Dellő fu. jó ½ órányira Marostól 631 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Mező-Újfalu oláh fu. az előbbitől északra 376 l. s gör.-kath. templommal. Maros-Orbó oláh fu. a Maros m. 540 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s halászattal. Maros-Lekence oláh fu. a Maros m. 875 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny és termékeny határral. Barmot s juhot is tenyészt. Maros-Dátos oláh fu. a Maros m. 553 l., gör.-kath. templommal, gabna- s kukoricatermesztéssel és halászattal. Maros-Bogáth fu. a Maros és a vasut m. 1944 magyar (s kevés oláh) l., ref. és gör. kath. templommal, kastélylyal, igen terjedelmes határral, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel s barom- és juhtenyésztéssel. Sárgadinnyéje hires. Van réve és halászata. **Maros-Ludas** mvs. a Ludas-pataknak Marosba ömlésénél s a vasut m. 1200 oláh s magyar l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, szép községi iskolával, olvasó körrel, postahivatallal, több csinos épülettel s nagy és szép határral, mely buzát, kétszerest, kukoricát és bort elég bőven terem. Barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Van réve és halászata. Vásárai a Mezőségre nézve nagyon fontosak. Mező-Kemény telke oláh fu. az előbbitől ész.-keletre 1039 l., gör.-kath. templommal és nagy határral. Kece (Tyeca) oláh fu. a Maros és a vasut m. 764 l. s gör.-kath. és gör.-kel. templommal. Hadrév (Hidereou) fu. az Aranyos m. 719 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s szép és termékeny határral. Sós-Szt.-Márton (Szin-Martyin) oláh fu. az Aranyos m. 403 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. Vajdaszeg oláh fu. a vasut és a Maros m. azon a ponton, a hol egy felől az Aranyos, más felől a Kocsárd patak a Marosba ömlik. Van 514 lakosa, gör.-katholikus temploma s kis, de igen szép határa. Gerend fu. az Aranyos m. 1030 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, egy br. Kemény-féle szép kastélylyal s igen szép és termékeny lapályos határral, mely jeles buzát s kukoricát terem. Barom- és juhtenyésztése jelentékeny.

Gerend-Keresztur fu. az Aranyostól keletre 1273 magyar s oláh l., reform., gör.-kath. s gör.-kel. templommal s jó nagy hegyes-völgyes határral. Aranyos-Lóna oláh fu. az Aranyos m. 1196 l., gör.-kath. templommal, csinos úri lakkal s jelentékeny és szép lapályos határral. Mezö-Örke szegényes oláh fu. az előbbitől északra 683 l., gör.-kath. templommal és hegyes-völgyes kopár határral. **Egerbegy** (Egerbits) csinos mvs. az Aranyos m. 2383 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal. Teleky-féle uri lakkal, jó nagy s csaknem egészen lapályos és termékeny határral, melyen hires káposztát, dohányt, bort, gyümölcsöt és tömérdek retket termesztenek. Marha- és juhtenyésztése is jelentékeny. **Aranyos-Gyéres** mvs. közel az Aranyos folyóhoz s a kolozsvár-tövisi vasut m. 1074 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, posta- és táviróhivatallal, vasuti állomással s szép róna határral, melyen jó gabnát, kukoricát és bort termesztenek. Gyéres Szent-Király fu. az Aranyos folyó és a kolozsvári-tövisi vasut m. 384 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, kis vasuti állomással s két szép kastélylyal, melyek közül a Wesselényi-féle (most Paget J. birtoka) angol modoru épület és gyönyörü kerttel bir. Van itt egy szeszgyár, nagy tehenészet és sajt készités. Termékei közül nevezetes kitünő buzája, kukoricája, dohánya és bora. Aranyos-Polyán (Székely-Polyán) fu. az Aranyos m. 877 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s termékeny határral. Keresztes oláh fu. az Aranyos m. 248 l., csinos úri lakkal, s jó gabnával. Alsó-Szt.-Mihályfalva fu. az Aranyos m. 857 magyar s oláh l., reform., unitárius és gör.-kel. templommal s termékeny lapályos határral. Felsö-Szent-Mihályfalva magyar fu. az előbbi szomszédjában 684 l., reform. és unitárius templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel. Mészkö fu. az Aranyos m. 768 oláh s magyar l., gör.-kath. és luth. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Sinfalva (Sonfaleon) fu. az Aranyos m. 703 magyar s oláh l., unitárius, r.-kath. és gör.-kath. templommal s szép határral, mely gabnát, kukoricát, gyümölcsöt és dohányt szolgáltat. Kövend fu. 1101 magyar s oláh l., unitárius templommal s derék határral, melyen kivált sok és jó dohányt termesztenek. Van erdeje is. Bágyon (Bazsin) fu. az előbbi szomszédjában 1567 magyar s oláh l., unitárius, reform. és gör.-kath. templommal s nagy és szép határral, melyen nagy dohánytermesztést üznek. Baromtenyésztése is jelentékeny. Harasztos fu. az előbbitől keletre 1535 magyar s oláh l., reform., gör.-kath., r.-kath. és gör.-kel. templommal s téres határral, melyet a kolozsvár-tövisvasut is érint. Gabna- s kukoricatermesztése és baromtenyésztése jelentékeny. **Székely-Kocsárd** fu. a hn. patak s a kolozsvár-tövisi és marosvásárhelyi vasutak csomópontján. Van 1255 magyar s oláh lakosa, reform. temploma, nagy vasuti állomása s jelentékeny és szép határa, melyben gabnán s kukoricán kivül bor is terem. Lótenyésztése nevezetes. Székely-Földvár fu. a Kocsárd patak és a vasut m. 636 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, vasuti állomással s szép határral. Veresmart oláh fu. a vasut m. 681 l. s gör.-kath. templommal. Innen ágazik el egy szárnyvasut a marosujvári sóaknához. **Felvinc** csinos mvs. közel a Maroshoz s a kolozsvár-tövisi vasut m. 1710 magyar l., reform. és r.-kath. templommal. Van itt egy szép kastély (Martinuzzi korából) több csinos köz- és magánépület, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal s vasuti állomás. Hegyes-völgyes határában gabna, kukorica, krumpli stb. terem. Erdeje is van. Barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Vásárai élénkek. Ennek előtte ez volt Aranyosszék főhelye. Az önvédelmi háboruban az oláhok csaknem teljesen lerombolták s lakosainak nagy részét kiölték. Inakfalva (Inoka) oláh fu. a vasut m. s közel a Maroshoz 342 l. s gör.-kath, templommal. Maros-Décse fu. a Maros m. s közel a vasuthoz 518 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, révvel s szép és jó határral. Örményes (Urminyis) oláh fu. egy szük völgyben az előbbitől ész.-nyugotra 404 l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. Csákó oláh fu. az előbbi szomszédjában 571 l., gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. Alsó-Füged oláh fu. 362 l., gör.-kath. templommal s juh- és baromtenyésztéssel. Felsö-Füged fu. erdős hegyek közt fekvő fu. 603 magyar s oláh l., ref., gör.-keleti és gör.-kath. templommal s gyümölcs- és kukoricatermesztéssel. Dombro oláh fu. 659 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. Mohács oláh fu. 817 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Kercsed fu. Bágyontól délre 773 magyar s oláh l.,

ref. templommal s igen szép erdős határral, melyben gabnát, kukoricát s dohányt termesztenek s barmot, juhot tenyésztenek. Aranyos-Rákos fu. közel az Aranyoshoz 773 magyar s oláh l., unitárius templommal s szép és termékeny határral s jó dohánynyal. Várfalva fu. az Aranyos m. 1066 magyar s oláh l., unitárius és gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral és révvel. Bórév (Buru) oláh fu. az Aranyos m, a járai patak torkolatánál 310 l. s gör.-kel. templommal. Hegyes völgyes határában sok az erdő. Hegyi utjáról (»Negyven kerülő) és élénk fakereskedéséről nevezetes. Berkes (Bergyis) oláh fu. 578 l., gör.-kath. templommal s nagy és erdős határral, melyben jelentékeny juh- és baromtenyésztést üznek. Felső-, Közép- és Magyar-Peterd szomszédos oláh faluk Tordától nyugotra 404, 349 s illetőleg 715 l., kik leginkább kukoricatermesztéssel foglalkoznak s részben a tordai aknákban dolgoznak. Indal oláh fu. közel a tordai hasadékhoz 584 l., gör.-kath. templommal s juh- és baromtenyésztéssel. Mikes oláh fu. az előbbitől északra 1034 l., gör.-kath. templommal s nagy és erdős határral, melyben a juh-, sertés- és baromtenyésztés jelentékeny. Szelistye oláh fu. 388 l. s gör.-kath. templommal. Nagy erdejében sok sertést makkolnak és szenet égetnek. Magyar-Szilvás oláh fu. az előbbi szomszédjában 235 l. s gör.-kath. templommal. Magyaróság (Magyerus) oláh fu. 347 l., gör.-kel. templommal s erdővel. Sütmeg oláh fu 292 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Csürülye (Csirilla) oláh fu. 478 l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. Szelicse oláh fu. a kolozsmegyei határ m. 483 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdővel. Szent-László fu. egy szép völgyben 1089 magyar s oláh l., gör.-kath. templommal s nagy és erdős határral. Kis-Fenes oláh fu. az előbbitől nyugotra 751 l., gör.-kath. templommal s igen nagy és erdős határral, melyben Csurk és Plop nevü puszták vannak. Hesdát oláh fu. 965 l., gör.-kath. templommal s roppant nagy határral, melynek legnagyobb részét tetemes nagyságu erdős hegyek boritják. Barom-, juh- és sertéstenyésztése, valamint fa-, deszkakereskedése és szénégetése jelentékeny. Oláh-Léta oláh fu. 498 l. s gör.-kath. templommal. Magyar-Léta magyar fu. 370 l., ref. templommal s szép határral. Asszonyfalva fu. közel a járai patakhoz, mely mellett közel ide egy hegytetőn várromok láthatók. Van 526 oláh lakosa, gör. kath. temploma s jelentékeny erdős határa, melyben Szusel és Asszonyfalva havassa nevü puszták vannak. Nyugot felé innen gyönyörü erdős bércek láthatók, melyek már a Muntyele mare hegytömeg jelentékeny magasságu (4500—5000') részei. Alsó- s Felső-Füle oláh faluk az előbbi szomszédjában 528 s illetőleg 324 l. s barom- és juhtenyésztéssel. Kisbánya (Bajisora) oláh fu. a járai patak m. erdős hegyek között 567 l., gör.-kath. templommal s nagy határral, melyhez kapcsolvák egy részről Kisbánya-Ércpataka kis falu 85 magyar lakossal s ólom- és aranybányával-, más részről Kisbánya havassa nevü oláh fu. 648 l. s gör.-kath. templommal. E három falu főfoglalkozása a bányászat és faipar. Ruha-Egres (Agriss) oláh fu. 490 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral, melyhez Ruha-Egres havassa nevü puszta tartozik. Hagymás oláh fu. 390 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és szilvatermesztéssel. Puszta-Egres (Stoptyi) oláh fu. 582 l., gör.-katholikus templommal s jelentékeny erdős határral. Alsó-Jára nagy falu a hn. patak melletti szép völgyben 1381 magyar s oláh l., kik majdnem valamennyien fazekasok s cserépedényeikkel nagy vidéket elárasztanak. Van itt reform., r.-kath., unitárius és gör.-kath. templom, több csinos úri lak, járásbiróság s postahivatal. Nagy határához két jelentékeny puszta (Kétbük és Macskakő) tartozik. Agyagbányája kitünő cserépanyagot szolgáltat. Gabna- s kukoricatermesztése, valamint juh-, sertés- és baromtenyésztése is jelentékeny. Kákova v. Ivánfalva oláh fu. a hn. havas alján 886 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s nagy határral, melyhez két puszta (Kákova havassa és Vadpataka) tartozik. Barom-, juh- és sertéstenyésztése jelentékeny. Bikalat oláh fu. a járai patak völgyében 489 l., gör.-kath. templommal jelentékeny határral és Bikalat havas nevü pusztával. Szurduk oláh fu. a járai patak m. 434 l., gör.-kath. templommal s szép erdős határral. Magura oláh fu. 282 l. s gör.-kath. templommal. Kis-Oklos (Okolicsel) oláh fu. 426 l. s kukorica- és kendertermesztéssel. Runk oláh fu. szép hegyes vidéken 670 l., gör.-kel. templommal s igen jelentékeny erdős

határral. Nagy-Oklos (Okolisu mare) oláh fu. 932 l., gör.-kel. templommal s nagy határral. Vidály (Sidolm) oláh fu. az Aranyos vize m. 366 l., gör.-kel. templommal, szép határral s kukorica- és gabnatermesztéssel. Csegez fu. a hn. patak m. 610 magyar s oláh l., unitárius és gör.-kel. templommal, szép határral s élénk mezőgazdasággal és baromtenyésztéssel. Nyáron hideg s télen meleg forrása nevezetes. **Torockó** (v. Thorockó) csinos mvs. Tordától délnyugotra s 3 óra járásnyira, a Székelykő nevü meredek mészhegy alatt s az Aranyos folyótól jó félórányira igen kies vidéken. Van 1750 magyar lakosa, nagy unitárius temploma, szép népiskolája, sok csinos épülete, s postahivatala; vasbányája és vashámorai nevezetesek. Az itt termelt vas igen kitünő s vele a lakosok nagy kereskedést üznek. Határa, melyen az enyedi patak fut keresztül, gabna-, kukorica-, len-, kender- és gyümölcstermesztésre egyiránt alkalmas. Erdeje sok van. Közel a helységhez láthatók Torockóvár romjai egy meredek hegyen Torockón, valamint egész környékén, igen szép a népviselet. Torockó-Szent-György, fu. a Székelykő alatt, az előbbitől délre 983 magyar l., unitárius és reform. templommal s jelentékeny hegyes-völgyes határral, melyben a faluhoz közel egy sziklás hegyen festői várromok láthatók. Van gabna- és kukoricatermesztése s barom-, juh- és sertéstenyésztése. Hidas oláh fu. az előbbitől keletre 1295. l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s bérces határral. A falu közelében láthatók az egykori Székelyvár romjai. Gyertyámos fu. az enyedi patak m. 502 oláh l., gör.-kel. templommal s bérces, erdős határral. Bedelő oláh fu. az előbbi szomszédjában 794 l., gör.-kel. templommal, hegyes, völgyes nagy határral s Becsesd és Kernyesd nevü pusztákkal. Van barom- és juhtenyésztése. Ujfalu (Lunka) oláh fu. az Aranyos m. 427 l., gör.-kel. templommal s hegyekkel boritott határral. Alsó- s Felső-Podsága oláh faluk közel az Aranyoshoz, magas hegyek között 685 s illetőleg 1112 lakossal s roppant nagy határral, melyben Orest, Segása és Bélavára nevü nagy puszták vannak. Kukorica-, árpa- és zabtermesztés mellett juh-, sertés- és baromtenyésztést üznek. Alsó- és Felső-Szolcsva (Szelcsova) oláh faluk az Aranyos mellett 1187 s illetőleg 1390 l. s igen nagy bérces határral, melyen az előbbihez Buvópatak, az utóbbihoz pedig Hegyik nevü puszta tartozik. Fakereskedése s juhtenyésztése jelentékeny. Brezest oláh fu. nagy hegyek között az Aranyos m. 511 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. Szártos (Szártes) oláh fu. az Aranyos m. 529 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős, bérces határral. **Offenbánya** (Ofenbája) bányász mváros az Aranyos mellett, nagy hegyek aljában 1163 oláh s magyar l., gör.-kel., r.-kath. és gör.-kath. templommal, posta- és bánya- (illetőleg kohó-) hivatallal s jelentékeny határral, melyben a Gyilkos nevü hegyben arany-, ezüst- és ólombányák vannak. Egyik aknájában betüöntéshez való ércet is ásnak. Kohói igen jól rendezettek. A lakosok egy része kukorica-, gabna- és gyümölcstermesztést is üz. A vs. mellett egy régi hires apátság romjai láthatók. Muncsel oláh fu. az Aranyos m. 472 l., gör.-kel. templommal és vadregényes határral. **Nagy-Lupsa** elszórtan fekvő oláh mvs. az Aranyos m. 1095 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s igen nagy bérces határral, melyhez Monastera, Valea-Lupsi és Vinca pusztákon kivül Hadaro-Lupsa (854 oláh l.) és Szász-Lupsa (968 oláh l.) nagy telepek tartoznak. Barom- és juhtenyésztése igen jelentékeny; bányaipara is említést érdemlő. Innen délkeletre esik a Detonáta hires bazalt hegy. Muszka oláh fu. az Aranyos m., a Frunzilor hegy alatt 1393 l., gör.-kath. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. Bisztra nagy, de elszórtan épült oláh fu. az Aranyos közelében 3718 l., gör.-kath. templommal, fakereskedéssel s roppant nagy, bérces határral, melyben baromtenyésztést és aranybányászást üznek. **Topánfalva** (Kimpény) gyönyörü fekvésü, de elszórtan épült fu. az Aranyos m. 2259 oláh s magyar l. Van itt gör.-kel., gör.-kath. és r.-kath. templom, kastély, kir. járásbiróság, erdő- és postahivatal, vas- és aranybánya és több hámor. Állattenyésztése s fakereskedése igen jelentékeny. Határának nyugoti részén egyesül a Nagy- és Kis-Aranyos. Csertés oláh fu. az előbbitől északra magas bércek között 1340 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s nagy, erdős határral, melyben élénk baromtenyésztést üz. Szekatura oláh fu. a Nagy-Aranyos m. 1716 l. gör.-kel. templommal s juh- és sertéstenyésztéssel. Ponorel v. Kis-Ponor oláh fu. a Kis-Aranyos m. 1574 l., gör.-

kel. templommal, nagy, bérces határral s aranymosással. Alsó-Vidra nagy, elszórt oláh fu. a Kis-Aranyos m. 2592 l., gör.-kel. templommal s nagy, bérces határral, melyben sok kövületet találnak. Felső-Vidra szintén nagy oláh fu. a Kis-Aranyos m. s nagy bércek között. Van 2684 lakosa, gör.-kel. temploma, fakereskedése, roppant határa s barom-, jún- és kecsketenyésztése. Erdőségeiben sok szenet égetnek. Nyágra havasok közt fekvő elszórt oláh fu. 2542 l., gör.-kel. templommal, igen nagy határral s jelentékeny barom-, juh- és kecsketenyésztéssel. Aranymosással az ide valók is foglalkoznak. Szkerisóra igen nagy, de szertelenül elszórt oláh fu. a Nagy-Aranyos mellett, nagyszerü bércek között. Van 4632 lakosa, gör.-kel. temploma, 3 □ mfldet haladó erdős határa, kiterjedt barom-, juh- és sertéstenyésztése s egy érdekes barlangja, melyben a jég sohasem olvad el. Alsó- és Felső-Girda, Lepus és Lezest nevü nagy puszták tartoznak hozzá. Albák (v. Nagy-Aranyos) nagy oláh fu. a hn. patak mellett s magas hegyek között. Van 4588 lakosa, gör.-kel. temploma és roppant határa, melynek nagyobb részét rengeteg erdők és alpesi legelők foglalják el. Barom-, juh-, sertés- és kecsketenyésztése, valamint turókészítése is jelentékeny. Három nagy puszta tartozik hozzá, u. m. Gura-Albakulaj, Gura-Arad és Kaszalni-Balkán. Fa- és faedény-kereskedése igen jelentékeny.

6. **Alsó-Fehérmegye** Torda-Aranyostól délre foglal helyet a Maros két partján s nyugot és délnyugot felől Hunyad, délről Szeben, kelet felől pedig Nagy- és Kis-Küküllő megyék által vétetik körül. A területrendező törvény ezen a megyén is jelentékeny változtatást ejtett, amennyiben 13 (északnyugoti) községét Torda-Aranyos, 9 (déli) községét pedig Szeben megyéhez kapcsolta; ezek helyett azonban bekebelezte a megyébe Gyula-Fehérvár, Abrudbánya és Vizakna városokat. Mai kiterjedése 63.86 □ mfld (szabatosabban 3,576.50 □ kilometer), lakosságának száma pedig 188,702 lélek. Alsó-Fehérmegyének az alakja egy trapézhoz hasonlit, melynek leghosszabb oldala az északi, legrövidebb pedig a déli, a keleti és déli oldal mélyen be van vagdalva különösen Szeben és Kis Küküllő megyék felől. Felszinét a Maros vonala, mely a megyének csaknem a kellőközepén huzódik végig, két külön jellegü részre osztja, u. m. nyugoti, vagy tulnyomólag havasi, és keleti, vagy tulnyomólag dombos vidékre; az előbbit az erdélyi Érchegység ágazza be sziklás erdős nyulványaival, melyek közén a főbb völgyek részint keleti részint délkeleti irány felé hajolnak s mind a Maros völgyére nyilnak, mely maga dél-nyugoti irányban szeli végig a megyét; az utóbbit a vingárdi és szászcsanádi alacsony (1550—1560'-nyi) hegytömegeknek még alacsonyabb elágazásai lepik el ugy, hogy a Maros mentén e folyóval párhuzamos láncolatuk fejlődött ugyan ki a Küküllőtől kezdve egészen a Sebes folyóig, a fővölgyek azonban ezen áttörve ész.-nyugoti hajlással mégis mind a Marosra nyilnak. A nyugoti résznek Maros menti hosszu, bár megszakadó lejtője N.-Enyedtől Sárd faluig »Erdélyi Hegyalja« nevet visel és kitünő bort terem. Ennek a résznek legmagasabb tetői (Csáki-hegy, Kecskekő) sem érik el a 4000'-at; a belebb (nyug. felé) eső bércek azonban már 4—6 ezer lábnyi tetőket is mutathatnak föl. E tetők között legkiválóbbak a fölséges bazalt oszlopsorból álló Detonáta, a Csetrás, a Vulkán, a Dimbó, Korabia, Hajtó, Vurfele marc stb. Rónája nincs; de a Maros völgye N.-Enyedtől Al-Vincig több helyt gyönyörüen ki-kitágul és a legjobb szántóföldeket mutathatja föl. Szintén jó tágasak a Küküllő és Sebes folyók alsó folyását környező völgyek is. Vizei, kivált patakjai nagy számmal vannak; legjelentékenyebbek: a Maros, a megye főfolyója, továbbá ennek mellékfolyói, u. m. kelet felől a Küküllő, mely a Kis- és Nagy-Küküllőből a megye északkeleti részén alakul, aztán a Székás, a Küküllő mellékfolyója, s a Székács patakkal gyarapodó Sebes, nyugot felől pedig az Enyed patak, az északi Gyógy patak s az ezeknél jóval nagyobb Ompoly. Forrásai, főleg a nyugoti hegyesebb vidéken, szintén számosak; tavai azonban nincsenek. Éghajlata a domborzati viszonyokhoz képest a keleti részen igen kellemes mérsékelt, a nyugoti részen azonban a Hegyalján túl csaknem zordonnak mondható, noha egészségi tekintetben általában kedvező. Földje a Hegyaljától keletre mindenütt termékeny, nyugotra azonban kevéssé alkalmas a földmivelésre, noha ez meg erdőségek- és legelőkben bővölködik. Főbb termékei szép és jó buza, rozs, kétszeres, jeles bor (leghiresebb a czelnai és a csombordi riesling), kukorica, sok és

jó gyümölcs, len, kender, krumpli, kerti vetemények és tömérdek fa. Az állatországból szép számmal van itt szarvasmarha, ló, juh, sertés, és mindenféle házi szárnyas, valamint sokféle erdei vad. A Maros halakban bővölködik. Bivaly és kecske csak helyenként és csekély számmal található. Ásványokban a keleti rész nagyon gazdag. Itt vannak Erdélynek legdusabb aranybányái, továbbá elég bőségben aknáznak itt betüércet, ezüstöt, higanyt, mirenyt, barna vaskövet, ólmot, ónt, vasat, rezet, félnemes köveket, sót (főleg Maros-Ujvárott) és egyéb hasznos ásványt. Az ipar és kereskedelem itt sem mondható fejlettnek: de egyes iparágak (mint pl. a bányaipar) egész vidékeket foglalkoztatnak. Forgalma kivált a Maros és Küküllő mentén elég élénk. Legfőbb kiviteli cikkei mezei és bányatermékek. Országutjai igen jók. Vizi utja a Maros, melyen a tutajozás mellett jelentékeny hajózást is üznek. Vasutjai: az első erdélyi, mely csak a megye délnyugoti részébe nyulik be Alvincig, továbbá a m. keleti vasut, mely a Maros mellett az egész megyét végig futván, egyrészről az előbbivel csatlakozik, másrészről pedig Tövistől a Küküllő völgyére egy oldalágat bocsát a szomszédos megyék felé. A lakosság többsége oláh, kisebbsége pedig magyar; cigány és német is van, de kevés. Vallásra nézve legtöbben vannak a gör.-kel. és gör.-kath. egyház hivei, ezek után következnek a reformátusok, katholikusok, zsidók (igen számosan) és egyéb felekezetüek kevesen. A községek száma mintegy 226. A megyegyülések Nagy-Enyeden tartatnak. Emlitendőbb községek itt:

Gyula-Fehérvár (Alba-Julia; Belgrád; III. Károly óta Károly-Fehérvár is) rendezett tanácsu vs., kath. püspöki székhely és erősség a Marostól jobbra egy magaslaton s a keleti vasut m. 7955 magyar, oláh és német lakossal. Gyula-Fehérvár két főrészből áll, u. m. a magasabb fekvésü várból és az attól délnyugotra fekvő városból. Nevezetességei a várpalota, a szép r. kath. székes egyház a Hunyadyak, az erdélyi fejedelmek s Martinuzzi sirboltjával s illetőleg siremlékeivel, a ferenciek temploma és zárdája, a reform., luth., gör.-kel., gör.-kath. és zsidó templomok, a káptalani épületek, a csillagvizsgáló torony, a fegyvertár, a katonai épületek, a megye- és városház, több csinos köz- és magán-épület stb. Van itt r. kath. papi szeminárium, r. kath. gymnasium, szép könyvtár (»Battyáneum«) nevezetes kéziratok- és incunabulákkal, olvasókör, takarékpénztár, kir. törvényszék és járásbiróság, fémjelző- és fémbeváltó hivatal, folyammérnöki hivatal, gyalog sorezredi (50. sz.) parancsnokság, honvéd zászlóalji törzsállomás (20. sz.), adó-, posta- és táviróhivatal, nagy vasuti állomás stb. (A pénzverő mühely közelebb innen is Körmöcbányára tétetett át). Van több gyára, iparosa és kereskedője. A lakosság különben tulnyomólag földmiveléssel, bortermesztés- és baromtenyésztéssel foglalkozik. Forgalma élénk, vásárai népesek. A város közelében még ma is láthatók a régi Apulum (római gyarmat) maradványai. Gyula-Fehérvár fontos szerepet játszott Erdély történetében. A római kort nem is emlitve, sz. István már itt püspökséget alapitott, mely még a tatár dulás lezajlása után is fennállott egészen addig, mig a reformáció nagyobb haladást tevén, 1556-ban e püspökség javai a kincstár számára lefoglaltattak. Ettől kezdve fejedelmi székhelylyé lett Gyula-Fehérvár; itt székelt különösen Bethlen Gábor fejedelem, ki a J. Zsigmond által kezdett várpalotát befejeztette s egy dus adományokkal ellátott felsőbb iskolát alapitott itt. Ez iskola a bekövetkezett háborus idők alatt mindinkább hanyatlott, mignem Fehérvárnak a törökök általi földulatása után 1658-ban teljesen megszünt s később I. Apaffi Mihály által ujon szervezve, Nagy-Enyedre tétetett át. A gyakori háboruk alatt Fehérvár annyit szenvedett, hogy, midőn Erdély az osztrák ház alá került, csaknem teljesen romokban hevert. 1696-ban az egykori püspökség ujra felállittatott, püspöki székhelylyé azonban csak 1717-ben lett ismét, midőn Mártonffy György püspök az állami költségen megujitott várpalotába beköltözött. 1715-ben kezdték a várat épiteni s 20 év alatt fejezték be Savoyai Eugén terve szerint. Az épités III. Károly alatt végeztetvén, e királyról a város Károly-Fehérvárnak (Carlsburg) is neveztetett. 1848—49-ben hosszas ostromnak volt e vár és város a tárgya, mely miatt megint sokat szenvedett. Környéke igen kies. A Zalathnára vezető ut m. a városon kivül van egy régi kőkereszt, mely Lépes Miklós püspök elestének emlékére állittatott még Mátyás korában. Gyula-Fehérvárhoz tartozik Maros-Portus (Marosporto) telep a várostól délre a Maros és a vasut m. sóhivatallal, nagy só- és faraktárakkal s hajógyár-

ral, melynek gyártmányai azonban csak durva teherhajók. A Maroson itt egy fahid vezet át. Alsó-Maros-Váradja fu. a Maros m. az előbbivel átellenben, 552 oláh l., gör.-kel. templommal s halászattal. Felső-Maros-Váradja oláh fu. az előbbitől keletre 1453 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s szép határral. Poklos oláh fu. szép hegyek közt, Maros-Partustól nyugotra 849 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral. Barmot és juhot tenyészt. **Alvinc** mvs. közel a Sebes pataknak Marosba ömléséhez, a vasut m. Van 1676 magyar s oláh lakosa, reform., r. kath., gör.-kel. és gör.-kath. temploma, s több csinos épülete, melyek között legkiválóbb a Rhédeyek várkastélya, melyben (mint akkoron az erdélyi püspök nyári lakában) 1551-ben Martinuzzi meggyilkoltatott. Szintén díszes a Barcsayak (fejedelmi ág) kastélya. Lakosai, kik közt sok az iparos, hires dohányt, jeles bort és gabnát termesztenek. Van nagy szeszgyára, vasuti állomása, élénk forgalma és több népes vására. Két jelentékeny puszta tartozik a városhoz, u. m. Ujvinc (Valye-Vinci) és Vashegy, mindkettő a határ nyugoti részén emelkedő erdős hegyek között. **Borberek** (Burberg, Vulper) mvs. (igazában Alvinc külvárosa) a Maros tulsó (jobb) partján, Alvinccel egy hid által összekötve. Van 1547 magyar s oláh lakosa, reform. és gör.-kel. temploma s kitünő bortermesztése. Erdeje is jelentékeny. Mercsia népes puszta a Maros jobb partján bortermesztés és baromtenyésztéssel. Szintén Alvinchez tartozik Sebesány oláh fu. a Sebes patak és a vasut m. 533 l. s kukorica- és gabnatermesztéssel. Karna oláh fu. a Marostól nyugotra, erdős hegyek között 884 l., gör.-kel. templommal, jelentékeny határral s barom- és juhtenyésztéssel. Akmár oláh fu. a szomszéd völgyben s közel a Maroshoz 985 l., gör.-kel. templommal s jó nagy és erdős határral. Szarakszó (Szerekszen) oláh fu. a Maros m. 333 l., erdős határral s juhtenyésztéssel. Alsó-Csora fu. a hn. patak m. a Marostól délre 1668 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s igen jelentékeny szép határral, mely gabnát s kukoricát bőven terem. Baromtenyésztése is tetemes. Kútfalva (Kutu) oláh fu. a megye déli részén, közel a Székács patakhoz 1500 l., gör. kath. templommal s jelentékeny dombos határral, mely kitünő bort, továbbá gabnanemüeket, kukoricát és gyümölcsöt is bőven terem. Konca (Zeckesdorf) oláh fu. a Székács patak m. 460 l. s kukoricatermesztéssel. Drasso (Troschon) oláh fu. az előbbitől ész.-keletre 704 l., görög-kath. templommal, gróf Lázár-féle ősi kastélylyal s igen jó határral, melynek termékei közt főleg bora emlitendő. Oláh-Dálya oláh fu. a Vingárdi hegytömeg nyugoti aljában 1923 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s igen jelentékeny határral. Limba (Warthe) oláh fu. a Maros baloldalán 394 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Maros-Csüged (Csugud) oláh fu. az előbbi szomszédjában 576 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Sóspataka (Seusa) oláh fu. az előbbitől észak felé 570 l., gör.-kath. templommal s jó határral. Drombár (Drimbárd) oláh fu. a Maros partján 820 l., gör.-kel. és gör.-kath. l. s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Sztrázsa oláh fu. az előbbitől keletre 942 l., gör.-kath. templommal, dombolagos határral, erdővel, kukoricatermesztés- és állattenyésztéssel. Oláh-Herepe oláh fu. az előbbi szomszédjában egy hegyoldalban 974 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jó határral. Demeterpataka (Dimitru) oláh fu. 497 l., gör.-kath. templommal s szép erdővel. Táté (Totoju) oláh fu. közel a Maroshoz 812 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jelentékeny lapályos határral, mely igen jó buzát, kukoricát, gyümölcsöt stb. terem. Héningfalva (Rangeldorf, Heningu) oláh fu. az előbbitől keletre 1056 l., gör.-kath. templommal, kukorica-, gabna-, gyümölcstermesztés- s barom- és juhtenyésztéssel. Székás (Zäkesdorf, Kolibele) oláh fu. a Székás patak szép völgyében 314 l., gör.-kel. templommal s termékeny határral. Berve (Blutroth, Bergin) fu. a Székás patak mellékvölgyében 1481 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, gazdasági szeszgyártással, jelentékeny határral, melyben szép mennyiségü kukorica, gabna, árpa s gyümölcs stb. terem. Oláh-Girbo (Gerbo) oláh fu. az előbbitől délre 1093 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Van barom- és juhtenyésztése. Besenyő (Besinen) oláh fu. a Székás patak m. 620 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal és szép határral. Tóhát (Ten, Weierdorf) oláh fu. szintén a Székás patak m. 825 l., gör.-kel. templommal s termékeny szép határral. Ohába oláh fu. a Székás

egyik mellékvölgyében 1351 l., gör.-kel. s gör.-kath. templommal, szesz- és olajtermeléssel és jelentékeny határral. Vingárd (Weingarten) fu. a hasonnevü hegytömeg keleti aljában. Van 1989 magyar, oláh és szász lakosa, reform., gör.-kel. és luth. temploma s jelentékeny határa, melyben sok kukoricát, gabnanemüt, jeles bort és gyümölcsöt termesztenek s barmot, juhot tenyésztenek. Erdeje is jelentékeny. A nagy-enyedi ref. főiskolának nagy uradalma van itt. Spring (Gespreng) fu. amattól délkeletre 1319 oláh és szász l., gör.-kath. és róm.-kath. templommal, hires borral s Karpiu nevü pusztával. Gergelyfája fu. a Székás patak egyik mellékvölgyében 1309 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, derék erdős határral s gabna-, kukorica-, hires bor- és gyümölcstermesztéssel. Hosszutelke (Thorstadt, Dostat) oláh fu. az előbbitől délre 974 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Buzd fu. amattól délnyugotra 974 magyar, oláh és szász l., reform., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templommal, szép határral s jelentékeny mezőgazdasággal. Kis-Enyed (Szingetin) fu. a megye legdélibb részén 800 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s búza-, kukorica- és hires bortermesztéssel. Van erdeje és baromtenyésztése is. Itt tört ki legelőször az oláh lázadás 1848-ban roppant vérengzéssel. Kis-Ludas (Giesshübel, Guszu) fu. amattól északkeletre 794 oláh és szász l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jó határral. Preszáka (Kerschdorf) oláh fu. amattól északra 744 l., gör.-kath. templommal gr. Mikó-féle szép kastélylyal s kukoricatermesztéssel. Pókafalva (Törnen, Pouka) fu. az előbbitől északra 1100 oláh, magyar és szász l., gör.-kel., reform. és luth. templommal gr. Bethlen-féle kastélylyal, gőzmalommal s nagy határral, melyen gabna- s kukoricatermesztést és baromtenyésztést üznek. Veresegyháza (Rosie) oláh fu. a Székás patak m. 935 l., gör.-kath. templommal s igen szép és termékeny határral, melyben hires bor terem. Kis-Kerék (Brotyén) oláh fu. a Székás patak m. 618 l., gör.-kath. templommal s kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Oláh-Bogát (Bogáta) oláh fu. amattól délre 1079 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, kastélylyal, kukorica- s gabnatermesztéssel s barom- és juhtenyésztéssel. Örményszékes fu. az előbbitől délkeletre 1377 oláh s magyar l., gör.-kel., gör.-kath. és reform. templommal, derék határral, gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztés-, barom- és juhtenyésztéssel. Alamor (Makenberg) fu. amattól délfelé 1464 oláh s magyar l., gör.-kel., gör.-kath. és reform. templommal, gr. Telekyek ősi kastélyával, jelentékeny határral, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Barom- és juhtenyésztése is jelentékeny. **Vizakna** (Salzburg, Okna) rendezett tanácsu csinos vs. a Viza patak s a tövis-nagyszebeni vasut m. 4104 magyar s oláh l. Van itt reform., (a lutheránusok is használják) r. kath., gör.-kel. és gör.-kath. templom, több derék kincstári, köz- és magánépület, posta- és táviróhivatal, élénk forgalmu vasuti állomás, nagy sóakna, sóbányahivatal, több sóstó és sósfürdő stb. A lakosok élénk iparon kivül főleg bányászattal s mezei gazdálkodással és baromtenyésztéssel foglalkoznak. Igen nagy határában (a várostól északra a vasut mellett) Mundra nevü jelentékeny puszta van. Környéke igen kies. Heti és országos vásárai népesek. Ladamos (Ladendorf, Lamnes) oláh fu. amattól északra a Viza patak és a vasut m. 401 l., gör.-kel. templommal s vasuti állomással. Sorostély (Schorsten, Sorostin) fu. az előbbitől északra, a Nagy-Küküllő folyó egyik mellékvölgyében 1101 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal s nagy határral, mely jó gabnát s kukoricát terem. Erdeje is van. Szász-Csanád (Scholten, Csinadie) fu. az előbbitől ész.-nyugotra a hasonnevü hegytömeg alatt 1637 oláh és magyar l., gör.-kel., reform. és gör.-kath. templommal, kastélylyal s igen nagy erdős határral, mely sok gabnát, kukoricát, gyümölcsöt és bort terem. Barom- és juhtenyésztése is jelentékeny. Farkastelke (Lupu) oláh fu. az előbbitől északnyugotra 898 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. Kis-Cserged (Csergeulmik) fu. amattól délnyugotra 538 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s jó határral. Nagy-Cserged (Csergidumare) oláh fu. az előbbi szomszédjában 1027 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral, mely főleg kenyérnövényeket bőven terem. Van barom- és juhtenyésztése is. Szász-Patak (Szpeták) oláh fu. amattól északra 525 l., gör.-kath. templommal, kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel s erdővel. Monora (Donnersmarkt, Meneradea) fu. a Nagy-Küküllő és a vasut m. 1188 szász és oláh

l., luth. és gör.-kath. templommal s gyönyörü határral, mely buzát, kukoricát, bort s gyümölcsöt stb. bőven terem. Baromtenyésztése jelentékeny. V é z a oláh fu. a Nagy-Küküllő m. 471 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. **Balázsfalva** (Blasendorf, Blásiu) mvs. és gör.-kath. érseki székhely a Nagy- és Kis-Küküllő összeömlésén felül s a tövis-nagyszebeni vasut m. 879 oláh s magyar lakossal. Van itt nagy gör.-kath. székesegyház, két más gör.-kath. és egy református templom, érseki palota és káptalan, Bazilius rendü zárda, gör.-kath. papi akadémia és gymnasium, könyvnyomda, kir. járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, nagy szeszgyár, jelentékeny vasuti állomás és több csinos épület. Említést érdemel itt az érseki ménes. A lakosok legnagyobb részt földmiveléssel s barom- és juhkereskedéssel foglalkoznak. Szőlőhegyein jó bor terem. Balázsfalvát nehány szomszéd faluval egyetemben Zsigmond király ajándékozta az ő megmentőjének, Baróti Cserey Balázsnak, ki után különböző családok birták, mignem Apaffy halálával a kincstárra szállott. Később III. Károly a fogarasi gör.-egyesült (oláh) püspöknek adományozta s mint ilyen szállott át a jelenlegi érsekségre. 1687. okt. 27. a Balázsfalva alatti táborban iratott alá a nevezetes T r a n s a c t i o L o t h a r i n g i c a egy részről Lothringeni Károly herceg, más részről pedig az erdélyrészi követek által. 1848-ban itt indult meg egy nagy népgyüléssel az erdélyi oláhok lázadása a szentesitett magyar alkotmány ellen az általuk ugy nevezett Szabadságréten (Campu libertate). C s u f u d oláh fu. épen a Nagy- és Kis-Küküllő összeömlésénél 691 l., gör.-kath. templommal s igen szép és termékeny határral. T ü r (Tiur) fu. közel az egyesült Küküllőhöz 1516 magyar s oláh l., reform., r.-kath. és gör.-kath. templommal s nagy és jó határral. Kukoricát, gabnát, bort jót termeszt s barmot, juhot tenyészt. A határ hegyes részében ásványos (keserü) források vannak. Erdeje is jó nagy van. O l á h - K a r á c s o n f a l v a (Krecsunel) fu. a Küküllő és a vasut m. 1010 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, a br. Bánffyak szép udvarházával, nagy és szép határral s vasuti állomással. Kukoricája, buzája, bora jó terem. B u z á s - B o c s á r d fu. amattól északra 1798 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal s igen nagy erdős határral, melyen jelentékeny kukorica- és gabnatermesztést és baromtenyésztést űz. O l á h - C s e s z t v e (Csisztein) oláh fu. a Küküllő folyó és a vasut m. 622 l., gör.-kath. templommal, a gr. Eszterházyak ősi kastélyával s szép határral, melynek északi részén az erdős Magura-hegy emelkedik. Kukoricatermesztése, barom- és juhtenyésztése jelentékeny. O b r á s a oláh fu. a Küküllő m. 533 l., gör.-kel. templommal s termékeny lapályos határral. M i h á l c f a l v a (Mihelca) oláh fu. a Nagy-Küküllő m., közel ennek Marosba ömléséhez 1800 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s szép nagy határral, mely gabnanemüeket, kukoricát, bort és szénát bőven terem. Baromtenyésztése és halászata nem jelentéktelen. K o s l á r d fu. a Marostól jobbra 469 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s lapályos és termékeny határral. Baromtenyésztése és halászata jelentékeny. G á l d t ő (Gáltő) fu. a Gáld pataknak Marosba ömlésénél 461 oláh l., gör.-kath. templommal, termékeny lapályos határral. Ide tartozik a Maros balpartján fekvő B é k á s nevü puszta. M a r o s - S z e n t - I m r e (Szint-Imru) fu. a Maros és a vasut m. 667 oláh s magyar l., reform. és gör.-kath. templommal s kukorica-, gabna- és bortermesztéssel. A dombon álló ó-stilu ref. templomot még Hunyady János épittette itteni győzelme emlékére. B o r b á n d (Bárábánc) fu. az Ompoly vize m. 961 oláh s magyar lakossal, gör.-kath. róm.-kath. templommal s bortermesztéssel. A Hegyalja tulajdonképen itt kezdődik s terjed N.-Enyed felé. K i s f a l u d (Mikeszi) oláh fu. közel az Ompoly vizéhez 792 l., gör.-kath. templommal, szeszgyárral és puskaporpalommal. **Sárd** mvs. közel az Ompoly vizéhez a Hegyalján 1263 magyar s oláh l., reform., r.-kath. és gör.-kath. templommal s jeles bortermesztéssel. T ó t f a l u oláh fu. az Ompoly vize m. 560 l., gör.-kel. templommal s erdős, bérces határral. G a u r é n y oláh fu. az Ompoly m. 240 l., erdős, hegyes határral és juhtenyésztéssel. M e t e s d (Varnica) oláh fu. az Ompoly balpartján 636 l., gör.-kel. templommal, nagy erdős határral és juhtenyésztéssel. O m p o l y - P o j á n a oláh fu. az Ompoly m. nagy hegyek között 446 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. P r e s z á k a oláh fu. az Ompoly m. nagy hegyek között mintegy 350 l. s fakereskedéssel. G a l a c oláh fu. az Ompoly m. 702 l., gör.-kel. templommal s erdős bérces határral, mely csak árpát s

zabot terem. Fenes oláh fu. közel az Ompoly vizéhez 1178 lakossal, görög-keleti és görög-katholikus templommal s roppant nagy erdős, bérces határral. Petrosán oláh falu az Ompoly m. 1054 lakossal, görög-kel. és görög-kath. templommal s nagy erdős, bérces határral. **Zalathna** (Klein-Schlatten, Zlakna) bányaváros az Ompoly vize m., az Érchegység gyönyörü bércei közt, Gyula-Fehérvártól nyugotra s mintegy 4 óra járásnyira 5327 oláh s magyar l., gör.-kel., r.-kath., gör.-kath. és reform. templommal, a város közepén emelkedő kálváriahegygyel s postahivatallal. Főnevezetességét gazdag arany- és ezüstbányái képezik. Aranyat az Ompolyból és a közeli patakokból is mosnak a zalathnaiak. Nevezetes a higanybánya is, mint egyetlen a kerületben, nemkülönben finom tellur-aknázása is. Mindezekkel jeles hámorok, mühelyek, sőt egész telepek állanak kapcsolatban, melyek a roppant nagy, bérces, erdős határnak valamennyi völgyét megélénkitik. Itt székel az erdélyrészi bányakapitányság (az abrudbányai bányabiztossággal kapcsolatban), egy fémbeváltó hivatal, erdő- és gazdasági hivatal stb. Erdős »havasai« tömérdek fát szolgáltatnak, illatos legelőket nyujtanak a barom- és juhtenyésztés számára s egyszersmind nagyobb vadakban is bővölködnek. Zalathna környéke festői, de zordon. A nagy határban elszórtan következő telepei vannak: Vultur, Valea-Doszuluj (a várostól ész.-nyugotra), Trimpoele (amattól délre) és Vulkaj (a Korabia nevü havas alatt, a várostól északra). Ompolyica oláh fu. Zalathnától keletre a hn. patak m. 992 l., gör.-kel. templommal s erdős nagy határral. **Magyar-Igen** (Igyij) mvs. a Hegyalján, az Igen patak m. 1568 magyar s oláh l., reform., r.-kath. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s nagy bortermesztéssel. Környéke igen kies. Bod Péter mult századi jeles iró itt volt ref. lelkész. Igenpataka (Igjél) oláh fu. a hn. patak m., amattól nyugotra 622 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős, bérces határral. Celna oláh fu. előbbitől északra a szomszéd völgyben 928 l., gör.-kel. templommal, kastélylyal, erdős határral s bortermesztéssel. Intra-Gáld elszórt havasi oláh fu. az előbbitől ész.-nyugotra, 902 l., gör.-kath. templommal, nagy, erdős hegyes határral és faüzlettel. Havasaiban sok hideg és ásványos forrás van. Erdőségeiben sok szenet égetnek. Magyar-Boros-Bocsárd (Bucserdea ungureaszka) hegyaljai fu. amattól ész.-keletre 597 oláh l., gör.-kath. templommal, bortermesztéssel és Bilak nevü pusztával. **Vajasd** (Ojesdea) mvs. közel az ország- és vasuthoz 752 (nagyobbára magyar) lakossal, reform. és görög-kath. templommal s igen szép lapályos határral, mely kukoricát, gabnanemüeket és takarmányt bőven terem. Alsó-Gáld oláh fu. a Gáld patak m. s közel az ország- és vasuthoz 1179 l., gör.-kath. templommal s bor- és kukoricatermesztéssel. Zerics nevü puszta tartozik hozzá. Mindszent (Miszinta) oláh fu. ugyanazon patak m. 291 l. Krakkó hegyaljai fu. s kincstári uradalom az előbbiektől nyugotra 1476 oláh s magyar l., gör.-kel., gör.-kath. és ref. templommal s igen nagy határral, melynek hegyein sok és jó bort termesztenek. Tibor (Tibru) oláh fu. az előbbi szomszédjában 616 l. s gör.-kel. templommal. Felső-Gáld oláh fu. a hn. patak völgyében 1206 l., gör.-kath. templommal, nagy határral s barom- és juhtenyésztéssel. **Benedek** (Benyik) mvs. a Gáld patak m. 869 nagyobbára oláh lakossal, gör.-kath. templommal s nagy bortermesztéssel. **Tövis** (Tyius) mvs. a Gyógy patak m. s a keleti vasut egyik elágazási pontján, körülbelül középütt N.-Enyed és Gyula-Fehérvár között. Van 2020 magyar s oláh lakosa, reform., r.-kath. és gör.-kath. temploma, kastélya, postahivatala és derék határa, melyben bort, gabnát és kukoricát termesztenek. Vasuti állomása nagy, forgalma élénk. Diód (Strenu) hegyaljai fu. a Gyógy patak m. 1645 oláh s magyar l., gör.-kel templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Csáklya (Csetye) oláh fu. erdős hegyek között az előbbitől nyugotra 1585 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral. Itt emelkedik a Hegyaljának legmagasabb hegye, a Csáklya. Felső-Gyógy (Giogiel de szusz) elszórt oláh fu. a Gyógy pataka m. 1656 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s szénégetéssel. Diomál (Zsomál) oláh fu. amattól ész.-keletre 870 l., gör.-kel. templommal s bortermő hegyes határral. Felső-Orbó (Girbon) oláh fu. 808 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. Közép-Orbó (Girbovica) oláh fu. 375 l., gör.-kath. templommal s bortermesztéssel. Magyar- v. Alsó-Orbó (Girbova ungureaszka) oláh fu. 606 l., gör.-kath. templommal, bortermesztéssel és faüzlet-

tel. Magyar-Kapud fu. a Maros balpartján, a Magura hegy alatt 407 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel, Pacalka oláh fu. a Maros m. 612 l., gör.-kath. templommal és szép határral. Maros-Béld (Belgia) oláh fu. a Maros jobb partján s közel a vasuthoz 287 l., gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Megykerék (Meszák) oláh fu. a Maros balpartján amazzal átellenben, 484 l., gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Kis-Solymos (Sioimusiu) oláh fu. amattól délkeletre a hn. hegy alatt 787 l., gör.-kath. templommal, Solymos nevü pusztával s jelentékeny erdős határral. Kis-Akna (Ognisora) oláh fu. 618 l. s gör.-kath. templommal. Vadverem oláh fu. amattól nyugotra 373 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdővel. Magyar-Bece magyar fu. az előbbitől nyugotra 603 l., reform. templommal s erdős határral. Van baromés juhtenyésztése s bortermesztése. Lőrinc-Réve magyar fu. közel a Marosshoz 330 l., reform. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Tompaháza oláh fu. a Maros m. 378 l. s gör.-kath. templommal. Bora ennek is terem. Szász-Ujfalu fu. az előbbi tőszomszédjában Maros m. 306 magyar s oláh l., reform. templommal, gabna- és bortermesztéssel s halászattal. Maros-Szt.-Király fu. a Maros m. 655 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s jelentékeny és szép határral. **Csombord** (Csimbrud) fu. a Maros m. 676 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, b. Kemény István diszes kastélyával s hires (riesling) bortermesztéssel. Erdeje szép van. Magyar-Bagó (Begen) oláh fu. az előbbitől ész.-keletre, a Marosnak Csombordtól nyiló mellékvölgyében 607 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Magyar-Lapád (Lepadia) fu. ugyanazon völgyben 775 magyar s oláh l., reform. templommal és termékeny szép határral. Asszonynépe (Asszinipu) fu. az előbbitől keletre 668 oláh s magyar l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s hegyes völgyes határral. Oláh Tordos (Turdásu) fu. 651 oláh s magyar l. s gör.-kath. templommal. Elekes (Aleakus) oláh fu. amattól keletre 688 l., gör.-kath. templommal s jó határral. Magyar-Forró (Forou) oláh fu. a hn. patak m. 1128 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. Szent-Benedek (Benyik) fu. 873 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath templommal s dombos határral. Medvés (Urszu) fu. 440 magyar s oláh l., reform. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Magyar-Sülye fu. 110 oláh s magyar l., gör.-kath., gör.-kel. és reform. templommal s kukoricatermesztéssel. — Magyar-Herepe fu. a megye keleti szélén 485 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal s erdős határral. Ozd fu. az előbbitől ész.-nyugotra 910 nagyobbára magyar lakossal, reform. templommal, kastélylyal s hires bortermő hegyekkel. Gambuc oláh fu. 598 l. s gör.-kath. templommal. Magyar-Bükkös magyar fu. 452 l., reform. templommal, gr. Teleky-féle kastélylyal s hires bortermesztéssel. Lándor oláh fu. az előbbi szomszédjában 274 l., s gör.-kath. templommal. Istvánháza fu. a megye keleti szélén 453 magyar s oláh l., reform. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Oláh-Péterlaka oláh fu. 1126 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Szent-Jakab oláh fu. a megye északkeleti szögletében 498 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, régi kastélylyal s termékeny határral. Cintos (Acintos) fu. közel a Marosshoz 664 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s szép határral. Maros-Gezse fu. a Maros m. 964 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, szép kastélylyal és juhtenyésztéssel. Maros-Csucs fu. a Maros m. 461 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal s kukoricatermesztéssel. Gabud oláh fu. az előbbi szomszédjában 600 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal. Csekelaka fu. Lándor szomszédjában 630 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral. Batizháza (Batyis) oláh fu. amattól délnyugotra 324 l. s jelentékeny erdővel. Hari fu. amattól délnyugotra 617 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal s erdővel. Maros-Koppánd fu. a Maros m. 445 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s szép határral. Maros-Káptalan oláh fu. a Maros m. 472 l., gör.-kath. templommal s szép lapályos határral. Nagy-Lak fu. a Maros m. 916 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal s jelentékeny határral, melynek déli része a Domokos nevü hegyre fut föl. Felső-Ujvár magaslaton fekvő fu. a Maros m. 583 oláh s magyar lakossal, gör.-kath. templommal, gr. Mikó-féle

gyönyörü sziklatetőn épült kastélylyal, melyben egy reform. kápolna is van. E kastélyból fölséges kilátás nyilik a Maros völgyére. **Maros-Ujvár** bányász falu a Maros balpartján, közel a keleti vasuthoz, melylyel egy külön szárnyvonal köti össze, 2822 magyar s oláh l., reform., rom. kath. és gör.-kath. templommal, nagyszerü sóaknával, melynek bejáratát diszes kincstári épületek (hivatali helyiségek, tiszti lakások és raktárak) környezik. Van itt bánya- és sóhival, postaállomás, sós és gőzfürdő s a falun kivül egy szép mulatókert, mely az egész környéknek kedvelt kirándulási helye. A lakosok főfoglalkozása a bányászat. Az itteni sóbánya évenkint közel egy mill. mázsa kősót szolgáltat, melynek nagy részét Szerbiába szállitják. Az ide vezetett szárnyvasut kizárólag sószállitásra használtatik. Csongva (Csunga) fu. amattól délre 1042 oláh s magyar l., gör.-kath. és gör. kel. templommal s erdős határral. Oláh-Szilvás oláh fu. az előbbitől délkeletre 444 l., gör.-kath. templommal s termékeny határral. Háporton oláh fu. a hn. hegy alatt 785 l., gör. kath. templommal s jó határral. Magyar v. Maros-Cseszt re fu. a Maros m. Maros-Ujvártól nyugotra 564 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Miklóska oláh fu. a Maros m. 588 l. s gör.-kath. templommal. Oláh-Apahida (Pasida) oláh fu. a Maros m. 359 l. s gör. kath. templommal. Gombás fu. a Maros m. 407 oláh s magyar l., reform. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Miriszló az előbbitől ész.-nyugotra a Maroson tul 675 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral. 1600-ban Básta itt verte meg Mihály vajdát. **Nagy-Enyed** csinos nemes város s a megye székhelye közel a Maroshoz az Enyed pataka és a vasut m. 5800 magyar s oláh l., ref., rom. kath., luth., gör.-kath. és gör.-kel. templomokkal, melyek közt legkiválóbb az első ugy nagyságánál, mint régiségénél fogva. Régi erős kőkeritésének ma csak egy része áll még fenn. Van itt egy nagy és gazdag reform. kollégium (elemi iskolával, tanitóképzővel, főgymnasiummal és theologiai akademiával), kir. járásbiróság, adó- posta- és táviróhivatal, könyvnyomda és könyvkereskedés, szép kisdedóvó intézet, két kaszinó, két takarékpénztár, élénk kis ipar (különösen sok szücs, timár és csizmadia), nagy gabna-, kukorica- és bortermesztés, nagy szeszgyár, vasuti állomás és sok csinos emeletes épület, melyek közt legkiválóbb a kollegium. Heti és országos vásárai nagyon népesek. Az önvédelmi háboruban Nagy-Enyed borzasztóan szenvedett; megtámadtatván ugyanis Axentie Szevér rabló oláh csordái által, az el nem menekülhetett lakosok irgalmatlanul fölkonczoltattak, a város kiraboltatott és leégtetett. Ez alkalommal lett porrá a kollegium nagyszerü könyvtára és minden gyüjteménye. Fel-Enyed (Felejud) fu. az Enyed pataka m. 1140 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal, bortermesztéssel és sok erdővel. Musina oláh fu. egy hegyoldalban az Enyed pataka m. 759 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős, bérces határral. Vládháza (Kákova) magas hegyek közt fekvő nagy oláh fu. az Enyed pataka m. 1049 l., gör.-kath. templommal, erdős határral és juhtenyésztéssel. Fakereskedése jelentékeny. Nyirmező (Pojána) oláh fu. az Enyed pataka m. szintén nagy hegyek (itt »havasok«) között 786 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Szabaderdő (Oltyén) havasi kis oláh fu. 98 l. s juhtenyésztéssel. Remete (Rimec) havasi elszórt oláh fu. 1930 l., gör.-kath. templommal, erdős határral. Havas-Gyögy (Muntorj v. Giogiel) havasi oláh fu. 477 l., gör.-kel. templommal, erdős (fenyves) határral, marha- s kecsketenyésztéssel, faedény- és fakereskedéssel. Bucsum havasi elszórt oláh fu. a Detonáta bazalt hegytől délnyugotra 4078 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s roppant nagy határral, melynek legnagyobb részét fenyvesek boritják. A lakosok nagy marha- és juhtenyésztést s fa- és faedénykereskedést üznek. Cserba, Iszbita, Muntány, Pojana-Igenuluj és Siászanevü puszták is ide tartoznak. **Abrudbánya** (Abrudu, Gross-Schlatten-Korna; hajdani római neve Auraria) csinos bánya város a gyönyörü Detonáta bazalt hegytől nyugotra egy mély völgyben az Abrud vize m. Van 4139 magyar s oláh lakosa, reform., unitárius, r. kath., gör.-kel. és gör.-kath. temploma, kaszinója, takarékpénztára, bányászsegélyező egyesülete, sok csinos (egy emeletes) épülete, kir. járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala, (szabad) aranybányászata, bánya- és fémbeváltó hivatala, élénk kis ipara és fakereskedése, fenyves- és bükk-erdősége stb. Heti és országos vásárai nagyon népesek. Környéke igen szép, de zordon. 1849. május

9-én szörnyü dulást vittek itt véghez Janku Ábrahám havasi oláh csordái, melyek a lakosságot rettentő kegyetlenséggel fölkonczolták s a várost teljesen kirabolták és fölégették. A dulás szomoru nyomai még ma is láthatók. A koronkint itt fölfedezett emlékkövek és föliratok kétségtelenné teszik, hogy itt már a rómaiak is nagy aranybányászatot üztek. **Verespatak** állami bányász falu egy hegyoldalban az előbbitől északra s félórányira, 37,03 magyar s oláh l., r. kath., unitárius, gör.-kath. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s erdős bérces határral, melyben nagyszerü állami és magán aranybányák vannak. Az ezekhez tartozó zúzó műhelyek között legnagyobbszerü az állami, mely viz- és gőzerővel működik. Az itt termelt arany évi menynyisége 15—20 mázsára tehető. Abrudfalva (Abrucel) nagy oláh fu. az Abrudvize m. 4300 l., gör.kel. templommal, igen nagy erdős (fenyves) bérces határral s baromés juhtenyésztéssel. Faedénykereskedése jelentékeny. Buninzsina, Csuruliasza, Krisztea, Mecsia, Szeliste és Szuhari nevü puszták is ide tartoznak, melyek tulajdonképen csak nyári legelő tanyák (oláhul lunca-k.) Kerpenyes oláh fu. 1478 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s fenyvesekkel boritott bérces határral. A lakosok itt is sok faedényt készitenek (csebres oláhok). Szohodol havasi oláh fu. a Verde patak m. 4056 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s roppant határral, melyen nagy barom-, juh- és kecsketenyésztést üznek. A lakosok itt is sok faedényt készitenek a közeli fenyvesek fájából.

7. **Hunyadmegye** a kerületnek délnyugoti szögletét foglalja el. Határai északnyugoton és nyugoton Arad, Krassó és Szörény megyével, délen Oláhországgal, keleten és ész.-keleten Szeben, Alsó-Fehér és Torda-Aranyos megyével érintkeznek. Alakja tojásdad, melynek nagyobb tengelye észak-észak-nyugot és dél-dél-kelet, kisebb pedig ész.-kelet és délnyugot közé esik. Nagyságra nézve Hunyad az országnak 7-dik megyéje, lévén a kiterjedése mintegy 124 □ mrfld (szabatosabban $6932,_{64}$ □ kilometer) 256,461 lakossal. Ezt a területet s a népességet Hunyadmegye is a területrendező törvény alapján nyerte. Feloszlattatván ugyanis a volt Zaránd megye és Szászvárosszék: az előbbinek több, mint $^3/_4$-ed része (65 községgel), az utóbbi pedig egészen ide kapcsoltatott s egyszersmind Vajdahunyad, Hátszeg és Szászsebes kir. városok is a megyébe kebeleztettek. (Hunyad m. az előtt 109.$_{84}$ □ mfldön 188.$_{991}$ lelket számlált). Felszine nagyobbára hegyes mégpedig igen jelentékeny bérczekkel. Délkeleten ugyanis a Pareng-hegység lepi el az Oláhország felőli határt; legfeltünőbb csúcsok ebben a Pareng (Paringul, 6612′ m.) és a Sklávoi (7670′ m.), melytől észak felé a sebesi hegység magaslik a Surián (6517′) s a Godján (5255′) nevü tetőkkel. Délen a Vulkán-hegység boritja a határt, melyhez észak felől a hátszegi hegység csatlakozik a gyönyörü, kúpalaku Retyezáttal (7860′). A nyugoti határon a Cserna-hegység magaslik a 6937′ m. Vurfu-Pietri és a 4606′ m. Ruszka bérccel, mely sok nyulványt bocsát kelet felé; legjelentékenyebb e nyulványok közt az erdős Vurfu Kuratului (2969′) Farkadin falu fölött, Hátszeg városától nyugotra. A Marostól észak felé az Érchegység (keletre görbülő) láncolata emelkedik a Mogura, Hajtó (3392′) és Vulkán (3400′) nagyobb hegytömegekkel, mely utóbbival a Fehér-Kőrös forrásvidékén a Bihar-hegység nyulványai érintkeznek. A megye belsejét a határhegyek alacsony nyulványai ágazzák be. A határhegyek valamennyien meredekek és erdőségekkel koszoruzvák. A Maros völgyén kivül csak két jelentékenyebb szoros út visz rajtuk keresztül, u. m. a vaskapui szoros a Bisztra völgyén Szörény megyébe, s a vulkáni szoros Petrozsénytől a Zsily völgyén végig Oláhországba. Az Érc és Csernahegység fémekben és ásványos vizekben bővölködik, mig a déli és délkeleti határhegyek kőszénben és palában gazdagok. E hegységek közén gyönyörü, bár csak csekély tágasságu völgyek futnak, melyek közt legjelentékenyebb a Sebes és Sztrigy folyócskák völgyeivel bővülő Maros völgye igen jó szántóföldekkel, (Kenyérmező); legszebb a két órányi hosszuságu Hátszeg vidéke a Retyezát lábánál (a Farkadin patakkal bővülő Sztrigy völgye) s legszükebb és legtöbb mivelő erőt igénylő a Fehér-Kőrös völgye a Vulkán és Mogura bércek közén. A déli hegyekben több érdekes barlang van, mint a Boli, a pesterei és ponori, melyekben a rajtuk átfutó patakok szép zuhatagokat képeznek. Folyó vizei nagy számmal vannak, de legnagyobb részt csak gyors futásu hegyi patokok azok. Legjelentékenyebb s egyszersmind főfolyója a megyének a Maros, mely a megye északi (kisebb) felén Piskiig délnyugati,

onnan kezdve pedig mindinkább északnyugotnak hajló irányban futja át. Ennek nagyobb mellék folyói a Sebes, a Sztrigy és a Cserna, melyek mind a balpartról ömlenek belé. A megye északi részét a szintén számos mélékfolyócskával gyarapodó Fehér-Körös öntözi. A megye legdélibb kettős völgyét a Magyar- és Oláh-Zsily (Petrozsényen alul egyesülő s déli irányban oláh földre rohanó) patakok mossák. Nagyobb tavai nincsenek, de igenis tengerszemei főleg a hátszegi és a Pareng láncolatban. Éghajlata általában kellemes szelid, azonban a völgyek és magaslatok hőmérséki viszonyai között igen jelentékeny a különbség. Legmagasabb s legegyenletesebb a közép hőmérsék (10 C°) a Maros völgyén különösen Dévaig; onnan nyugotra, valamint a hátszegi völgyön már 7—8 C°-nyi a rendes közép hőmérsék; a magasabb helyeken, főleg pedig a határhegységekben egészen a zordonságig csökken az. A megye évi esőmennyisége 8—9 száz millimeterig is emelkedik. Az itt uralkodó szelek közül legtöbb esőt szállit a nyugoti és délnyugoti; a keleti és ész.-keleti száraz szokott lenni s gyakran tör ki viharban. A talaj a völgyekben, kiváltképen a Maros mentén igen jó és bőtermő, a völgyek alacsonyabb hegypárkányain is többnyire jó szántóföldek vannak; a magasabb helyeken azonban, főleg pedig a nagyobb hegyeken csak legelők és erdők (tölgy, bükk, nyir, fenyő stb.) diszlenek. Hunyadmegye főbb termékei a tömérdek fán kivül kukorica, gabnanemüek, tök, napraforgó, len, kender, zöldségfélék és nagyon sok gyümölcs, kiváltképen szilva, bor stb.; barom- és juhtenyésztése eléggé virágzó. Nagyon gazdag itt az ásványország, mely nagy mennyiségü vasat (Zalasd, Vajda-Hunyad, Gyalár), továbbá rezet (Kazanyesd) aranyat, ezüstöt (Körösbánya, Nagyág), mirenyt, mangánt, ólmot, mészkövet, márványt, kőszenet (Petrozsény), kigyókövet, faopált, savanyu és meleg ásványos vizeket (Kis-Kalán, Vecel, Balata, Kéménd, Bánpataka, Alsó-Váca stb.) szolgáltat. Az ipar terén első és főhelyet foglal el a bányaipar, melynek legfontosabb telepei Körösbánya, Brád, Nagyág, Vajda-Hunyad, Gavosdia, Királybánya, Kudzsir, Sebeshely és Petrozsény stb. Van továbbá jelentékeny kőedénygyár Batizon, nagy vasolvasztó Kis-Kalánban, Toplicán (a legnagyobb hámorok és olvasztók Gavosdián), zuzó műhely Csertesen, Nagy-Ágon stb., vasuti gépgyár Piskiben. Szeszgyár is több van, a gazdasági szeszgyártást pedig csaknem minden faluban üzik. A kisipar legélénkebb Szászvároson, Déván, Vajda-Hunyadon és Hátszegen. A kereskedelem és forgalom elég élénk főleg a vasutak mentén és Oláhország felől. Vasutjai az első erdélyi, mely a Marosvölgyén az egész megyén végig fut, s ennek szárnyvonala, a petrozsényi, mely egészen a határbércek aljáig, Petrilláig ér. Országutjai szintén leginkább a főbb völgyeken vonulnak végig s általában jó karban vannak. Vizi utja a Maros. A lakosság nagy többsége (mintegy 70%-a) oláh, a kisebbség pedig magyar. Egyéb nemzetiségbeliek igen csekély számmal vannak. Különben az itteni oláhságnak igen jelentékeny része magyar származásu s e származásnak öntudatával is bir. Ujabb időben tevékeny mozgalom indult meg, hogy a politikai és erkölcsi elhagyottságnak ezen sajnálatos kinövése paralysaltassék s a megzsibbadt magyar életuj ébredésre birassék. Reményünk lehet, hogy e mozgalomhoz füzött várakozásunk nem fog csalódni. Van e megyében mintegy 470 község (és puszta.) A megyei gyülések Déván tartatnak. Emlitendőbb helyek itt:

Déva (Gyéva, Diemrich) rendezett tanácsu vs. és a megye székhelye egy meredek trachit hegy alatt a Maros balpartján s az első erdélyi vasut m. 3280 magyar s oláh l. Van r. kath., reform., gör.-kel. és gör.-kath. temploma, állami tanitóképzője és reáliskolája, megyeháza, megyei kórháza, kir. törvényszéke, járásbirósága, kincstári uradalmi ügyészsége, adó-, posta- és táviróhivatala, kaszinója, takarékpénztára, vasuti állomása, fakereskedése, Ferencrendü zárdája, katonai éléstára, szeszgyára, és sok csinos épülete, melyek közt legkiválóbbak az uradalmi és hivatali épületek. A város fölötti meredek hegyen láthatók Déva várának festői romjai. E vár keletkezésének kora ismeretlen. A néprege szerint hajdan tündérek lakták. Némelyek szerint Decebal dák király épittette. Annyi bizonyos, hogy a Hunyadiak korában az ország erősségei közé számittatott. Aztán a vajdák székhelye, majd több fejedelem menedékhelye volt. Egy ideig fogházul is szolgált. Az önvédelmi háboruban a császáriaktól a magyarok ostrommal vették el, de soká nem birhatták, mert vigyázatlanságból egy része légbe repült. 1849. aug. 18-án ezen vár alatt tette le fegyverét az erdélyi sereg egy része. A város lakossága részint földmivelés-, bortermesz-

tés- és baromtenyésztéssel, részint kisiparral s kereskedésssl foglalkozik; az erdős, hegyes határban réztelepek vannak. **Maros-Solymos** fu. a Maros és vasut m. 1053 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal, kastélylyal, gyümölcs- és bortermesztéssel, révvel és jelentékeny erdővel. Ide tartozik **Baláta** nevü puszta a Marostól északra, hol savanyuviz-forrás van. **Bohold** (v. Boholt) oláh fu. Solymostól ész.-keletre erdős hegyek között 571 l., gör.-kel. templommal, faedénykészitéssel és savanyuviz-forrással. **Toplicza** oláh fu. amattól északra s ugyanazon völgyben 270 l. s aranybányával. **Magura** kis oláh fu. az előbbi szomszédjában szintén aranybányával. **Maros-Németi** (Mintea) oláh falu a Maros és a vasut m. 389 l., gör.-kel. templommal, bor- és gyümölcstermesztéssel és erdős határral. **Bezsán** oláh fu. az előbbitől északra 323 l., erdővel és szilvatermesztéssel. **Burjánfalva** (Burjenye) fu. amattól keletre, a Maros-Németiből Körös-Bánya felé vivő ut m. 401 oláh l., erdővel, gyümölcstermesztés- és baromtenyésztéssel. — **Kecskedája** (Capre) fu. ugyanazon út m. 493 oláh s magyar l., kukorica- és gyümölcstermesztéssel s barom- és juhtenyésztéssel. **Nyavalyásfalva** (Nevojés) oláh fu. szintén azon völgyben 692 l., gör.-kel. templommal s erdős, hegyes határral. **Füzesd** (Füzesti) elszórt oláh fu. amattól északra 629 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral, melyben aranybánya is van. **Krácsunesd** oláh fu. amattól északra 526 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. **Tresztia** (Nádfalva) oláh fu. erdős hegyek között, az előbbitől keletre 464 l. s arany-, ezüstbányával. **Szelistye** oláh fu. amattól ész.-nyugotra 544 l., gör.-kel. templommal s bérces határral. Nagy barom- és juhtenyésztést, turó- és gyapjukereskedést üz. **Hercegány** (Hertiegani) nagy oláh fu. a Duba-hegy alatt 1617 l., gör.-kath. templommal, erdős, bérces nagy határral s aranybányával. **Kajánel** (Kis-Kaján) oláh falu az előbbitől nyugotra, erdős hegyek között 1268 oláh s magyar l., gör.-kel. és róm. kath. templommal, postahivatallal, nagy juhtenyésztéssel, sajt- és turókészitéssel, aranybányával és **Kalamánesd** nevü bányásztelepel. **Pestera** (Pecera, Barlangfalva) oláh fu. az előbbitől nyugotra 554 l. s erdős, bérces határral. **Valisora** oláh fu. az előbbitől ész.-nyugotra 884 l., gör.-kel. templommal, erdős, bérces határral s juh- és marhatenyésztéssel. Fa- és turó-kereskedést üz. **Szelistyora** (Szelicsora) oláh fu. amattól délre 489 l., gör.-kel. templommal s bérces határral. **Sztojenyásza** fu. amattól délkeletre 363 l. s nagy erdővel. **Fornádie** oláh f. amattól délre 5555 l., gör.-kel. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. **Kajánel** (Kainel) oláh fu. Tornádiától délre 288 l. s gyümölcstermesztéssel. **Vecel** oláh fu. közel a Maroshoz (balról) és a vasuthoz 416 l., gör.-kath. templommal s igen szép határral, mely a Maros felé lapályos és termékeny, dél felé pedig erdős, hegyes. Van rézbánya, gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztése. **Vulcsesd** oláh fu. közel a Maroshoz és a vasuthoz 274 l., erdős határral és rézbányával, mely az előbbivel egy telepet képez. **Branyicska** oláh fu. a Maros és a vasut m. 686 l., gör.-kel. templommal, a b. Józsika család szép ősi kastélyával, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s részben lapályos szép határral, melyben sok kukoricát és szilvát termesztenek. Erdeje is van. **Tirnavica** oláh fu. az előbbitől északra 566. l. s erdős határral. **Boz** (v. Booz) oláh fu. amattól nyugotra a hn. patak kies, bár helylyel-közzel zordon völgyében 592 l. és nagy erdővel. **Tirnava** oláh fu. Boztól ész.-keletetre 433 l., gör.-kel. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. **Szuliget** oláh fu. amattól ész.-keletre 859 l., gör.-keleti templommal s juhtenyésztéssel. **Gyalakuta** (Zselekuta) oláh fu. a Boz pataka m. s erdős bércek között 184 l., kik sok szenet égetnek. **Furksora** oláh fu. a Boz pataka m. 690 l., kik szintén szénégetők. **Grudás** (Grujelacs) oláh fu. az előbbitől ész.-keletre 217 l. s bérces határral. **Gyálumare** oláh fu. előbbi szomszédjában 441 l., gör.-kel. templommal s erdős, bérces határral. **Lunksora** elszórtan épült havasi oláh fu. az előbbitől ész.-nyugotra 206 l., gör.-kel. templommal s juh- és kecsketenyésztéssel. **Dumesd** oláh fu. egy mély völgyben amattól délre 288 l. **Baresd** oláh falu a szomszéd völgyben 358 l. **Szirb** oláh fu. a hn. patak völgyében 718 l., nagy erdővel s gyümölcs- és kukoricatermesztéssel. **Maros-Brettye** fu. közel a vasuthoz s a Maroshoz 337 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, kastélylyal s igen szép lapályos határral, mely kukoricát, gabonát s gyümölcsöt egyiránt bőven terem. Baromtenyésztése és szép erdeje is emli-

tést érdemel. **Maros-Illye** (Illia) mvs. a Maros és a vasut m. 2000 magyar s oláh l., r. kath., reform. és gör.-kel. templommal, járásbirósággal, vasuti állomással, posta és táviróhivatallal, szeszgyárral és élénk vásárokkal. Itt született Erdély legnagyobb fejedelme, Bethlen Gábor, kinek itteni egykori várából ma már csak némi rommaradványok láthatók. — Határa nem nagy, de igen szép lapályos és termékeny föld, melynek egyik részét a Maros mossa, a másikat pedig erdős hegysor szegélyezi. Lakosai gabna, kukorica-, jó bor- és gyümölcstermesztéssel s baromés juhtenyésztéssel foglalkoznak. Bácsfalva (Bácsa) oláh fu. Illyétől északra 504 l. s erdős hegyes határral. Kulyes (Kujes) oláh fu. amattól nyugotra 162 l. s erdővel. Üllyes oláh fu. az előbbi szomszédjában 383 l. s erdős, bérces határral és juhtenyésztéssel. Valye-Lunga oláh fu. az előbbiektől ész.-keletre 1313 l., gör.-kel. templommal, rdős határral s nagy juhtenyésztéssel. Alsó-Csertes (Csertis) oláh fu. az előbbitől északra 562 l., gör.-kel. templommal s bérces határral. Várca (Vorca) oláh fu. az előbbi szomszédjában 619 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny bérces, erdős határral. Viszka oláh fu. nagy, erdős bércek között 1010 l., gör.-kel. templommal s nagy határral. Füzesbogár (Füjes-Bogár, Begáre) havasi oláh fu. ész.-nyugotra 686 l. s nagy erdőséggel. Damlesd (Denulesdig) havasi oláh fu. 701 l. Felső-Boj oláh fu. 313 l. s erdős, bérces határral. Kamazinesd oláh fu. 590 l., gör.-kel. templommal s Bredojesd nevü pusztával. Erdeje sok van. Alsó-Boj oláh fu. 162 l. s nagy erdővel. Vika oláh fu. 295 l. s juhtenyésztéssel. Runksor oláh fu. 820 l. s juhtenyésztéssel. Gurászáda oláh fu. az előbbitől délkeletre 239 l., gör.-kel. templommal, nagy juhtenyésztéssel, turó-, sajt- és gyapjukereskedéssel. Gothátya oláh fu. közel a vasuthoz és a Maroshoz 472 l., lapályos határral és szilvatermesztéssel. Szeretfalva (Sztretya) oláh fu. a Maros m. 179 l. Kimpuri havasalji oláh fu. 1007 l., gör.-kel. templommal s erdős határral. Ide tartozik Kimpény-Szurdok nevü puszta, mely a vasut mellett fekszik. Tataresd oláh fu. közel a vasuthoz 470 l. s gör.-kel. templommal. Burzuk oláh fu. közel a vasuthoz 390 l., gör.-kel. templommal, gyümölcstermesztéssel és nagy erdővel. Zám oláh fu. a megye nyugoti határán a vasut és a Maros m. 757 l., gör.-kel. templommal, nagy vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s nagy erdőséggel. Tamásesd (Temesesti) oláh fu. 381 lakossal. Petresd oláh fu. az előbbitől keletre 306 l. s erdővel. Goldinesd havasi oláh fu. 701 l. s nagy erdőséggel. Cserbia oláh fu. egy mély völgyben a Kurkubata havas nyugoti aljában 320 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Pogánesd oláh fu. amattól északra 255 l. Almasel oláh fu. a megye nyugoti határán 333 l., nagy erdőséggel és juhtenyésztéssel. Mikanesd oláh fu. amattól délkeletre 390 l. s erdős bérces határral. Juhot ez is tenyészt. Almás-Szelistye oláh fu. magas bércek közt egy mély völgyben 562 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Brassó oláh fu. a havasok között 435 l., s nagy erdőséggel. Kazanesd havasi oláh fu. a Maguraja bérc alatt 339 l. s réztelepekkel. Csungány havasi oláh fu. a hn. bérc alatt 590 l., gör.-kel. templommal s nagy erdős határral. Prevalény fu. a Fehér-Körös egyik mellékvölgyében 668 oláh l., gör.-kel. templommal, nagy erdős, bérces határral s juh- és baromtenyésztéssel. Bászárábászá oláh fu. a Fehér-Körös m. 407 l. s jó határral. Hegyeiben sok faopált találnak. Brotuna oláh fu. a Fehér-Körös m. 201 l. Sztrimba fu. amattól ész.-keletre 348 oláh l. Obersia oláh fu. a megye legészak-nyugotibb szögletében 356 l., gör.-kel. templommal s erdős, bérces határral. Dobróc (Dobrotin) oláh fu. amazon alul 252 l. s juhtenyésztéssel. Leanc (Liatiu, Lyanc) oláh fu. ugyanazon völgyben 254 lakossal. Tyulesd oláh fu. ugyanazon völgyben 271 l. s nagy erdővel. Tomesd oláh fu. az előbbi szomszédjában 470 l. s juhtenyésztéssel. Steja oláh fu. ugyazon völgyben 361 l., gör.-kel. templommal s erdős, hegyes határral. Ternáva oláh fu. közel a Fehér-Köröshöz 538 l. s gör.-kel. templommal. Alsó-Váca oláh fu. a Fehér-Körös m. 268 l., vasbányával, ásványos forrásokkal és fürdővel. Felső-Váca oláh fu. az előbbi szomszédjában 410 l. s jelentékeny bérces, erdős határral. Prihogyesd oláh fu. a Körös m. 364 l., részben lapályos határral és kukoricatermesztéssel. Tataresd, (Tataresty) oláh fu. a Körös m. 214 l., vasbányával s jelentékeny erdővel. Birtinn (Birtiny) oláh fu. a Körös m. 439 l., gör. kath. templommal s jó nagy határral. Karászto (Carasteu) oláh fu. a Körös

m. 357 l. s lapályos határral. Lunka oláh fu. a Fehér-Körös egyik déli mellékvölgyében, amattól délkeletre 539 l., gör.-kel. templommal s hegyes határral. Karács (Caraciú) oláh fu. az előbbitől délkeletre 351 l., ezüst- és aranytelepekkel. **Körösbánya** bányaváros a Fehér-Körös m. 726 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal, kir. járásbírósággal, adó- és postahivatallal, arany-, ezüstbányákkal s nagy zuzó és olvasztó műhelyekkel. A lakosság leginkább bányászattal foglalkozik. Vásárait a havasi oláhok nagy számmal látogatják. Nagy-Riska oláh fu. Körösbányától északra 524 l. s gör.-kel. templommal. Baldovin (Boldoniva) oláh fu. amattól északra ugyanazon völgyben 193 l. s gör.-kel. templommal. Riskulitia oláh fu. 971 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős, bérces határral, melyen főleg juhtenyésztést üznek. Grohot (v. Grohót) oláh fu. a szomszéd völgyben 632 l. s jelentékeny hegyes határral. Ribicóra (Ribicsora) oláh fu. amattól délre 939 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Ribitia (Ribice) oláh fu. közel a Fehér-Köröshöz 677 l., gör.-kel. templommal s hegyes-völgyes határral, melyben sok kövületet találnak. Nevezetes e falu arról, hogy 1784. innen indult ki a Hóra- és Kloska-féle pórlázadás. Váka (Tehénfalva) oláh fu. amattól keletre a szomszéd völgyben 722 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. Zsunk oláh fu. amattól északra 1418 l., gör.-kel. templommal, erdős bérces határral és baromtenyésztéssel. Potingány oláh fu. 192 l. **Brád** (Brádu) mvs. a Fehér-Körös m. 2433 oláh s magyar l., gör.-kath. és ref. templommal, gör.-kel. (négy osztályu) gymnasiummal, postahivatallal s aranybányászattal. Nagy határa csaknem egészen a Körös völgyébe esik és jól mivelhető. Van erdeje és baromtenyésztése is. Mésztákon (Nyirfalva) oláh fu. a Köröstől balra 629 l., gör.-kel. templommal s erdős, hegyes határral. Szkrofa oláh fu. nagy hegyek között az előbbitől délre 541 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Pogyele oláh fu. amattól délkeletre 424 l. s bérces határral. Alsó- s Felső-Lunkoj havasi oláh faluk az előbbitől ész. s illetőleg ész.-keletre 686 és 691 l., gör.-kel. templommal, jelentékeny erdős határral s barom- és juhtenyésztéssel. Ruda oláh fu. Brádtól délkeletre 334 l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Ide tartozik a közeli Zdráholç bányásztelep, mely arany- és ezüstaknázással foglalkozik. Cerecel oláh fu. a Fehér-Körös m. 456 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Körösfalva v. Kriscsor (Cristjor) bányász fu. a Fehér-Körös m. 982 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal, szép (részben lapályos) határral s baromtenyésztéssel. Ennek közelében is van aranybánya. Zdrape oláh fu. a Körös m. igen szép tájon 781 l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Mihályfalva v. Mihelény (Michailemi) oláh fu. a Fehér-Körös m. 472 l., postahivatallal s jelentékeny erdős, bérces határral. Blezseny (Blaseny) elszórt nagy oláh fu. a Fehér-Körös felső folyása m. 3000 l., gör.-kel. templommal s havasokkal borított roppant határral, melynek keleti része a Vulkán havasra nyulik. Környéke zordon, de tájképnek fölséges. Baromtenyésztése s faipara eléggé jelentékeny. Bucsesd oláh fu. a Vulkán havas déli aljában igen zord, de festői vidéken 821 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral, melyen át egy kanyargó hegyi ut vezet Brád felől Abrudbánya felé. A lakosai leginkább állattenyésztésből élnek. Dupapiatra (Dupapietra) havasi oláh fu. a Magura bérc alatt, Bucsesdtől délkeletre 1869 l., gör.-kel. templommal s nagy bérces határral, melyhez hat, többé-kevésbé lakott völgy tartozik, u. m. a Tarnica, Porkuluj, Srbóc, Grohocel, Korniczel és Szalalui, melyek közül mindenikben van nehány ház, vagy helyesebben kunyhó. A lakosok itt is általában pásztor emberek és havasi vadászok. Sztanisia (Sztanisa) havasi oláh fu. 1134 l., gör.-kel. templommal, arany-, ezüstbányászattal s vadregényes nagy határral. Bukuresd oláh fu. Körösfalvától keletre egy mellékvölgyben 562 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, arany-ezüstbányászattal s igen nagy határral, melyen a lakosok egy része jelentékeny baromtenyésztést üz. Kuréty (Curechiu) oláh fu. az előbbitől délkeletre ugyanazon völgyben 683 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s arany- és ezüstbányával. Porkura oláh fu. szintén nagy hegyek között amattól délre 276 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Voja havasi oláh fu. a Hajtó havastól épen északra 505 l., nagy határral s juh- és baromtenyésztéssel. Pojána havasi oláh fu. 617 l., gör.-kel. templommal, nagy határral s baromtenyésztéssel.

Tekerő havasi oláh fu. az előbbitől keletre 279 l. s juhtenyésztéssel. Nagy-Almás oláh fu. a hn. patak m. magas bércek között 1350 l., gör.-kel. templommal s nagy határral. Közép-Almás oláh fu. a hn. patak m., amattól dél felé 355 l., gör.-kel. templommal s némi juhtenyésztéssel. Kis-Almás oláh fu. a hn. patak m. gyönyörü, de zordon bércek közt 435 l. Bálsa oláh fu. az Almás patak m. 1002 l., gör.-kel. templommal, nagy bérces, erdős határral s barom- és juhtenyésztéssel. Szekerembnagy fu. a Hajtó havas déli aljában 2010 oláh s magyar l., gör.-kel. és r. kath. templommal, barom- és juhtenyésztéssel s turó- és sajtókészitéssel. Van aranybányászata. Hondol elszórt fu. az előbbitől nyugotra 1536 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, nagy bérces határral s juhtenyésztéssel. Felső-Csertes falu amattól délre s ugyanazon völgyben 746 oláh s magyar l., nagy erdővel s barom- és juhtenyésztéssel. **Nagyág** (Noság) bányász fu. Szekerembtől délnyugotra 484 magyar, német s oláh l. s nagyszerü arany- és ezüstbányákkal, bányahivatallal s alsóbb bányásziskolával. Tellurt, mirenyt és mangánt is találni itt. Berekszó (Birszeu) oláh falu amattól délre 726 lakossal, görög-katholikus templommal, kukoriczatermesztéssel. — Vormága oláh fu. a Bán pataka m. 801 l., gör.-kath. templommal, jelentékeny határral s barom- és juhtenyésztéssel. Haró (Hereu) fu. közel a Maroshoz 811 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal s jelentékeny lapályos határral, mely gabnát, kukoricát, gyümöicsöt és bort terem. Kéménd (Kimingyia) fu. az előbbitől keletre 378 oláh s magyar l., reform. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Erdeje is szép van. Bánpataka oláh fu. az előbbi szomszédjában a hn. patak m. 759 (elolához sodott magyar) l., gör.-kel. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. Gyertyános (Kerpenyis) oláh fu. amattól délkeletre 257 oláh s magyar l., kukoricatermesztéssel és szép erdővel. Arany (Uroy) oláh fu. a Maros m. 450 l., gör.-kel. templommal, révvel s igen szép határral. **Piski** csinos fu. a Sztrigy patak m., közel ennek Marosba ömléséhez gyönyörü téren 534 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s termékeny határral. A falutól csekély távolban van a hasonnevü fontos vasuti állomás, mely egész nagy telepet képez vasuti céloknak szolgáló gyáraival, csinos munkáslakásaival, raktárai- és derék községi iskolájával. Innen indul ki a Hátszeg vidékén végig futó szárnyvasut, mely ma már egészen a Zsily völgyébe, Petrilla faluig ér. 1848-ban a piskii hidnál vivta Bem egyik legfényesebb ütközetét az egész önvédelmi háborunak. Dedács (Bisznya, Biszkaria) oláh fu. amattól ész.-nyugotra a Maros és a vasut között 420 l. s termékeny határral. Sárfalva (Senlia, Senlesti) oláh fu. a Maros m. 344 (elolához sodott magyar) l., gör.-kel. templommal, kukorica- és gabnatermesztéssel s Carina predealu nevü pusztával. Szántóhalma oláh fu. a Cserna patak m. s közel a vasuthoz 567 l. s termékeny róna határral. Szent-András oláh fu. a Cserna patak s a piski-dévai országut m. 648 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Nagy-Barcsa fu. a Cserna patak m. 247 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, a Barcsayak (fejedelmi ág) ősi kastélyával s kukoricatermesztéssel. Lunka és Barjén nevü puszták is ide tartoznak. Kis-Barcsa (Nyigyigyis) oláh fu. az előbbi szomszédjában 400 l., gör.-kel. templommal és szép határral. Keresztur (Krisztura) oláh fu. amazoktól nyugot felé 514 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. Arki v. Arkia oláh fu. az előbbitől ész.-nyugotra 118 l., kukoricatermesztéssel és szép erdővel. Száraz-Almás fu. 404 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s szép erdős határral. Keresztény-Almás oláh fu. amattól délkeletre 181 l. s jelentékeny erdővel. Popesd oláh fu. 287 l., gör.-kel. templommal, baromtenyésztéssel és erdővel. Kerzsec oláh fu. 376 l., kukoricatermesztéssel, baromtenyésztéssel és szép erdővel. Kérges oláh fu. amattól nyugotra 457 l. s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Kaunkis oláh fu. 94 l. s jelentékeny erdővel. Brettyelin oláh fu. 249 l. s gör.-kel. templommal. Herepe oláh fu. 245 kukorica- és bortermesztéssel s erdővel. Lesnek (Lesnyek) oláh fu. a Maros m. 743 l., gör.-kel. templommal, kukoricagyümölcs- és és bortermesztéssel s nagy erdővel. Szakamás oláh fu. közel a Maroshoz 370 l., gör.-kel. templommal s erdős határral. Dumbravica oláh fu. amattól délkeletre 268 l., hegyes határral, s erdővel. Sztancsesd-Ohába oláh fu. az előbbi szomszédjában 366 l. s erdős határral. Sztregonya (Sztrega-

nia) oláh fu. 266 l. s erdős, hegyes határral. Radulesd oláh fu. 397 l, kik faés juh- kereskedést űznek. Lapusnyak (Lepusnyik) oláh fu. közel a Maroshoz 481 l., gör.-kel. templommal s kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel. **Dobra** mvs. közel a Maroshoz a hn. patak m., 1092 oláh s magyar l., gör.-kel. és róm. kath. templommal, postahivatallal, gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel s baromtenyésztéssel. Vannak heti országos vásárai. Balcsesd vagy Gura-Dobri oláh fu. az előbbi szomszédjában 443 l. s kukoricatermesztéssel. Abucsa oláh fu. 169 l. s nagy erdőséggel. Tisza oláh fu. a Maros m. igen szép erdős, bérces tájon 961 l., gör.-kel. templommal, nagy határral s barom- és juhtenyésztéssel. Laszo (Laszod, Leszen) oláh fu. amattól délkeletre 362 l. s részben bérces, erdős határral. Gerend (Grind) fu. amattól délre 115 oláh s magyar l. Kosesd oláh fu. 218 l. s bérces határral. Holgya oláh fu. a megye nyugoti határán 189 l. s erdős, hegyes határral. Bástya oláh fu. amattól délfelé 190 l. Ohába oláh fu. 315 l. s bérces határral. Felső-Lapugy oláh fu. 1141 l., gör.-kel. templommal, barom- és juhtenyésztéssel s nagy erdős határral, melyben sok szép kövület található. Alsó-Lapugy oláh fu. amattól észak felé s ugyanazon völgyben 273 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. Tyej (Tein) oláh fu. 405 l.) gör.-kel. templommal, kukoricatermesztéssel és nagy erdővel. Pánk-Szelistye oláh fu. amattól délfelé 160 l. s nagy erdőséggel. Pánk oláh fu. az előbbi szomszédjában 437 l., gör.-kel. templommal s erdős, bérces határral. Roskány oláh fu. 820 l., gör.-kel. templommal s igen nagy erdős, bérces határral, melyben Kodru nevü puszta van. Barom- és juhtenyésztése, valamint faüzlete jelentékeny. Mihalesd oláh fu. 385 l., kukoricatermesztéssel és juhtenyésztéssel. Fazacsel (Fagiacel, Fadsetsel) oláh fu. 201 l. Merisor oláh fu. erdős hegyek között amattól délnyugotra 162 l. s ló- és nagy juhtenyésztéssel. Batrina oláh fu. a nyugoti határhegységben 679 l., gör.-kel. templommal s nagy, erdős határral. Peresd oláh fu. amattól délkeletre 300 l., gör.-kel. templommal s igen jelentékeny erdős határral, melyben élénk barom- és juhtenyésztést üz. Pojenica-Tomi oláh fu. amattól ész.-keletre 232 l. s erdőséggel. Nagy-Muncsel oláh fu. amattól ész. felé 297 l., gör.-kel. templommal, nagy erdővel s barom- és juhtenyésztéssel. Közelében ólombánya van, mely azonban nincs művelés alatt. Erdőhát-Runk oláh fu. 119 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Kis-Muncsel oláh fu. az előbbi szomszédjában 198 l., gör.-kel. templommal s nagy erdőséggel. Erdőhát fu. amattól dél-keletre 489 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral, melyben Csulpesz, Kajnásza és Kutjén nevü puszták vannak. Aranyos oláh fu. amattól délnyugotra 153 l. s nagy erdővel, Ulmi (v. Ulm) oláh fu. a Zalasd patak m. 154 l. s gör.-kel. templommal. Cserbel oláh fu. 574 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny hegyes határral. Szocset oláh fu. 239 l. Nagy-Runk oláh fu. nagy hegyek között egy mély völgyben az előbbitől délnyugotra 362 l. s csepegő köves barlanggal. Szohodol havasi oláh fu. 230 l. s gör.-kel. templommal. Lelesz oláh fu. 565. l., gör.-kel. templommal s nagy erdős határral, melyben Válya-Veduci és Muta nevü puszták vannak. Cserisor oláh fu. 398 l., gör.-kel. templommal és Nadráp nevü pusztával. Barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Plop oláh fu. 166 l. Ruda oláh fu. a Muncsel hegylánc alatt 334 l., gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. Pojenica-Vojni oláh fu. ugyanazon völgyben 198 l. Bunyitza oláh fu. a Muncsel bérc alatt 263 l. s jelentékeny határral. Nyiresfalva oláh fu. a Kopietrul és Szoszilor havasok közötti mély völgyben 1112 (elolához dott magyar) l., gör.-kath. templommal s igen nagy és erdős határral. Kékesfalva (Meria) oláh fu. a Kopietrul havas aljában 479 (elolához dott magyar) l., gör.-kath. templommal s nagy erdőséggel. Csernisora oláh fu. 134 l. s rengeteg erdőséggel. Valár oláh fu. 58 l. Hosdo (Hesdesu) oláh fu. a Cserna patak m. 362 l. s nagy erdőséggel. Doboka oláh fu. a Cserna patak m. 341 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Goles (Golicsu) oláh fu. amattól északra 140 l., gör.-kel. templommal s erdőséggel. Toplica fu. a Cserna patak m. 470 oláh s magyar l., gör.-kel. és r.-kath. templommal s nem mivelt vasbányával. Ide tartozik Királybánya szomszédos bányásztelep. Gyalár oláh fu. amattól északra 1101 l., gör.-kel. templommal, igen dus vasérc-teleppel, s nagy,

erdős határral, melyben Monasztire és Teteus nevü puszták vannak. **Govasdia** fu. a Cserna patak m. 371 oláh s magyar l., r. kath. templommal s nagyszerü vashámorok- és olvasztókkal. Ide tartoznak Alsó- és Felső-Limpért és Kaszabánya bányásztelepek. Itt székel egy vasgyári hivatal. Lindsina fu. 484 oláh l. s nagy erdőséggel, melyben szenet égetnek. Balána és Caca nevü puszták tartoznak hozzá. Cserna oláh fu. a hn. patak m. 144 l. s erdőséggel. Csolnakos (Csincsis) oláh fu. a Cserna patak m. 418 l., gör.-kel. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. Alsó-Telek oláh fu. a Cserna patak m. 530 l., gör.-kel. templommal, sok erdővel s barom- és juhtenyésztéssel. **Vajda-Hunyad** igen szép fekvésü mvs. és az erdélyi vaskereskedésnek egyik főhelye a Cserna és Zalasd patakok összefolyásánál, Dévától délre s három órányira 2600 magyar s oláh l., reform., r.-kath., gör.-kel. és gör.-katholikus templommal, királyi járásbirósággal, gazdasági-, erdő-, vasgyári és postahivatallal s Ferenc-rendü zárdával, vasbányával s nagyszerü vas- és kaszagyárral stb. A város nyugoti részén emelkedik egy meredek mészsziklán a gyönyörü, most már teljesen megujitott vár, Hunyady János és Bethlen Gábor e remek alkotása, melynek stiljét és fejedelmi fényét egy ilynemü emlékünk sem közeliti meg. Mai állapotában e vár (vagy inkább várkastély) korántsem a harcok tüzhelyeül, hanem uralkodónk csendes, békés mulató helyeül van szánva. Csak egy felül, s ott is tátongó mélység fölött álló felvonó hidon lehet belé jutni. Pompás termeiből s erkélyeiről nagyszerü kilátás nyilik ugy a városra, mint kies környékére. Vajda-Hunyad lakosai részint földmivelés- és baromtenyésztéssel, részint pedig bányászattal, iparral és kereskedéssel foglalkoznak. A várost környező hegyeket erdők és szőlők boritják. Heti és országos vásárai élénkek. Zalasd oláh fu. a hn. patak m. 566 l., gör.-kel. templommal s Burcsény nevü pusztával. Párasza önállósitott puszta 179 oláh l., nagy határral s juh- és lótenyésztéssel. Booz (Boos-Gros, Bosiri) oláh fu. V.-Hunyadtól nyugotra 781 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Rákosd (Rekestyie) fu. amattól ész.-keletre 761 magyar s oláh l., reform. templommal, bor-, gabna- és kukoricatermesztéssel és szép erdővel. Nándor (Nandra) oláh fu. az előbbitől ész.-nyugotra 318 l. Válya-Nándor (Valea Nándrului) oláh fu. 365 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. Zsoszán (Dsoszán) oláh fu. 470 l. s gör.-kel. templommal. Magyarósd oláh fu. 522 l. s termékeny határral. Felső-Pestes fu. 267 (elolához sodott s hazafias érzelmü magyar) l. s kukoricatermesztéssel. Alsó-Pestes fu. a Cserna patak m. 813 magyar (s kevés oláh) lakossal, reform. templommal, gabna, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel s baromtenyésztéssel. E két falu határában sok szép kagylókövületet találnak. Tamástelke kis oláh fu. 53 l. s baromtenyésztéssel. Tompa fu. Sztrigy völgyében a vasut közelében 333 elolához sodott magyar l. és igen szép határral. Bácsi fu. a Sztrigy és a vasut m. 626 (elolához sodott magyar) l., gör.-kel. és reform. templommal s igen szép határral. Petrény oláh fu. a völgy tulsó oldalán 543 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztéssel és erdável. Batiz (Betyisu) fu. a vasut m. 531 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, ref. imateremmel, porcellán- és kőedénygyárral s gabna- és kukoricatermesztéssel. Kő-Boldogfalva oláh fu. a völgy tulsó oldalán 015 l., gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. **Kis-Kalán** fu. a Sztrigy baloldalán a vasut m., 200 oláh s magyar l. (a bányamunkásokat nem számitva) meleg ásványos forrással és fürdővel, mely még a római kor maradványa (»ad aquas«), s egy nagyszerü vasolvasztóval, mely mellett a gyári munkásoknak csinos és egészséges lakó telepük van. Ennek a telepnek folytatása a gyári igazgatói diszes lakás igen csinos parkkal. Az óriási olvasztó kemence szájától a legalább is jó két kilometernyire levő vasbányáig egy külön kis hegyi vasut van épitve, melyen az apró teherkocsik vaskötél által vonatva hordják az olvasztandó anyagot közvetlenül a kemence torkába. Van itt vasuti állomás s posta- és táviróhivatal is. Szent-Király oláh fu. amannak tőszomszédjában 623 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel és erdővel. Hosdát szakadékos völgyben fekvő fu. V.-Hunyad és K.-Kalán közt 450 magyar s oláh l., ref. és gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. Puszta-Kalán (Krisény) oláh fu. a vasut m. 227 l. Alsó-Nádasd fu. 697 oláh s magyar l. Felső-Nádasd fu. az előbbi szomszédjában 470 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s nagy erdőséggel. Zejkfalva

(Streju) fu. a vasut m. 295 l., gör.-kel. templommal, vasuti állomással s igen szép lapályos határral, mely buzát, kukoricát s bort terem. Sztrigy-Szacsal oláh fu. a Sztrigy m. 326 l., gör -kel. templommal s jó határral. Sztrigy-Szent-György oláh fu. a Sztrigy m. 478 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny szép határral. Kitid fu. a Sztrigy egyik jobboldali mellék pataka mellett 850 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Bacalár oláh fu. amattól nyugotra 416 l. s igen szép és nagy határral, mely gabnát, kukoricát és gyümölcsöt bőven terem. Rus oláh fu. a vasut és a Sztrigy m. 270 l., vasuti állomással s posta- és táviróhivatallal. Határa ennek is szép és termékeny. Nagy-Oklos magyar fu. 821 l., gör.-keleti templommal és erdős határral. Macso oláh fu. közel a vasuthoz 980 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. Magyar-Brettye oláh fu. a vasut m. 197 l. s kukorica- és gabnatermesztéssel. Oláh-Brettye fu. a Sztrigy m. oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal, szép kastélylyal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Pokol-Valcsel oláh fu. 618 l. s szép határral. Jó-Valcsel nagy oláh fu. 1040 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jelentékeny és szép határral. Goncága oláh fu. közel a Sztrigyhez 514 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral. Sztrigy-Plop oláh fu. a Sztrigy m. 300 l. s erdővel. Kovrágy (Kovrás) oláh fu. a Sztrigy jobb partján 491 l. s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Hátszeg-Váralja oláh fu. a vasut és a Sztrigy m. 661 l., gör.-kath. templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal, jelentékeny erdős, hegyes határral. A Sztrigy itt lép ki a Hátszeg vidékéről. Innen a hegyen keresztül jó országut vezet Hátszeg városába. A mint az utazó e hegy tetejére ér, Erdélynek egyik leggyönyörübb tajképe tárul elé. Lábai alatt a festői hátszegi völgy terül el, mint egy mélyre nyomott egyenes lap, mig átellenben e lapból a fölséges Retyezát meredek s erdős oldalaisietnek föl a felhők felé. A kies völgyben falu falut ér, mig a környező hegyeket az erdők rengetege boritja majdnem megszakadás nélkül. A kies völgynek első községe e részről **Hátszeg** rendezett tanácsu csinos vs. a Farkadin pataka s a vaskapui szorosba vezető jó országut mellett 2000 magyar s oláh l. Van itt r.-kath., reform., gör.-kel. és gör.-kath. templom, községi iskola, kir. törvényszék, járásbiróság, adó- és postahivatal, takarékpénztár, kaszinó, több csinos köz- és magán épület, sok kereskedő és iparos stb. A lakosság többsége különben mezei gazdálkodást és baromtenyésztést üz. Szép határában a szőlő is megterem, de inkább csak gyümölcsnek, mintsem bornak való. Heti és országos vásárait az egész Hátszegvidék látogatja. Ész.-nyugotra, a hegyen túl vannak innen Alsó- és Felső-Szilvás oláh faluk 782 s illetőleg 593 (elolához hosodott magyar) l., gör.-kel. és gör.-kath. templomokkal s jelentékeny erdős határokkal. Hátszegtől délkeletre van Őralja-Boldogfalva közel a vasuthoz s a Farkadinnak a Sztrigybe ömléséhez, 370 magyar s oláh lakossal, szép kastélylyal és egy avult őrtoronynyal, mely még a rómaiak korából való. A falu mellett egy római katonai ut maradványai is láthatók még. Vasuton haladva, e tájon tárul fel az utazó előtt először a Hátszegvidék. Nalác-Vád (v. Vaád) fu. a Sztrigy egyik mellékpataka m. 274 (elolához hosodott magyar) l. s egy szép kastélylyal, mely csaknem az egész völgy fölött uralkodik. Alsó-Farkadin oláh fu. a Farkadin patak m. a völgyet északról szegélyező erdős hegy alatt 292 l., gör.-kel. templommal s jó határral. Nevezetes itt gr. Lónyay csinos kastélya épen a hegy alatt s szemben a Retyezáttal, melyet innen csucsától tövéig látni lehet. E kastély tornáca elé félkörben kanyarodó lejtős ut vezet, melyet az udvar többi részétől erős mellvéd választ el. Ez a mellvéd egészen azon vésett és föliratos kövekből van kirakva, melyeket koronként a közeli Várhely falunál gyüjtöttek össze a dák Zarmizegethusa romjaiból. A föl- és lejárat csucsát egy-egy kopott agg oroszlán őrzi, mig a közép tájt (mely egy ölnél magasabbra emelkedik) a legnagyobb föliratos emléktáblák foglalják el izléses csoportositással. A diszes parkban is több darab ily maradvány látható. A parknak hegyre futó része gondosan ápolt s terjedelmes szőlőben végződik. A népképzelet e kastélyban kaszatömlöcöt is keres, mit azonban a valóság teljességgel nem igazol. Felső Farkadin oláh fu. az előbbi szomszédjában 229 l. szintén jó határral. Gauricsa oláh fu. a Farkadin fölötti hegyben 298 l. s erdős határral. Tustya oláh fu. a Farkadin patak m. 593 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Boica oláh fu. 315 l.,

gör.-kath. templommal s erdős, hegyes határral. Kis- és Nagy-Csula oláh faluk a Farkadin patak m. 235 s 327 l. s gör.-kath. templommal. Valiora oláh fu. magas hegyek között 326 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny bérces, erdős határral. Reketyefalva (Retyisor) elszórt oláh fu. 1402 l., gör.-kath. templommal s igen nagy bérces, erdős határral. Pojény vadregényes bércek közt fekvő fu. 180 oláh l., gör.-kath. templommal s nagy határral. **Demsus** oláh fu. a Hátszegvidék ész.-nyugoti szélén 1481 l. s igen nagy határral, melynek nagyobb részét erdős hegyek boritják, mig kisebb lapályos része a hátszegi völgyhe olvad. Van itt egy igen nevezetes gör.-kath. templom, mely valószinüleg egy római korbeli mauseleumból alakittatott át mostani céljára, de minden izlés és épitői szakértelem nélkül. Külseje, mint belseje rongált állapotban van. Faragványai s feliratai részben letöredeztek, részben lekoptak. Hajdani rendeltetését az akkor szokásos D. M. feliratból következtetik, melyet DIIS MANIBUS-nak olvasnak. Kis-Pestény oláh fu. 478 l., gör.-kath. templommal s erdős, hegyes határral. Nagy-Pestény fu. Demsustól délre 710 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal s kukoricatermesztéssel. Brazova oláh fu. a vaskapui szoros felé vivő országut m. 355 l. s gör.-kath. templommal. **Várhely** nevezetes oláh fu. a hátszegi völgy nyugoti szélén, a vaskapui szoros bejárata előtt 1042 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny és szép határral. Ezen a helyen állott a dák királyok fővárosa: Zarmizegethuza, mely a római uralom korában Ulpia Trajana nevet viselt. A régi nagyságnak ma már csak romjai vannak meg s azok is csak részben, a mennyiben az épületek maradványai földig rombolvák, az értékesebb szobrok, feliratos kövek és mozaikmüvek széthordattak vagy elvesztek, noha még ma is elég maradvány hever szanaszét ugy a faluban (mely csak egy részét foglalja el a régi városnak), mint azon kivül. Egy régi circusnak az alapjait s négy ajtajának helyét még ma is föl lehet ismerni. A falun kivül a régi római katonai utnak egy darabja ma is megvan és részét képezi a vaskapui országutnak. Vadászatai hiresek. Zajkány oláh fu. a vaskapui országut m. 535 l., gör.-kath. templommal s hegyes völgyes határral. Bukova nagy oláh fu. a vaskapui szorosban 1242 l., gör.-kath. templommal, postahivatallal s igen nagy erdős, bérces határral. Alsó- és Felső-Baucár oláh faluk a vaskapui szorosban, a megye határán 913 s illetőleg 794 l., gör.-kath. templomokkal s terjedelmes erdős, bérces határokkal. Hobica-Várhely Várhelytől délre eső oláh fu. 292 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Klopotiva fu. amattól keletre 1589 oláh s elolához sodott magyar l., gör.-kath. és reform. templommal, Pogány hunyadi főispán udvarházával s roppant nagy határral, melynek egy része a déli erdős hegységbe nyulik. (A református magyarság, fájdalom, csaknem teljesen elfelejtette az anyanyelvét). Malomviz oláh fu. a Retyezát aljában 312 (elolához sodott magyar) l., gör.-kath. templommal s roppant nagy határral, melynek legnagyobb részét erdős bércek boritják. A falu mellett egy meredek sziklatetőn egy festői várrom áll. Hegyeiben sok kigyókövet találnak. Rengeteg erdőségében nagy vadászatokat szoktak tartani különösen medvére és vaddisznóra. Ide tartozik Szuszány nevü erdős puszta. Nagy- és Kis-Osztró szomszédos oláh faluk együtt 886 l., gör.-kath. templommal s igen szép róna határral, melyen kukorica és gabna terem. Kernyesd (Kirnyesty) oláh fu. 663 (elolához sodott magyar) l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gabnatermő róna határral. Paklisa oláh fu. 384 l., gör.-kath. templommal s jó határral. Totesd (Togyesgyu) oláh fu. az előbbi mellett a vaskapui országutban 376 l., gör.-kath. templommal s termékeny határral. Rea (Ria) oláh fu. 270 l. s kukorica- és gabnatermesztéssel. Bares oláh fu. az Ohába patak m. 358 l. s kukorica- és gabnatermesztéssel. Szacsal oláh fu ugyanazon patak m. 483 l., gör.-kel. templommal, jelentékeny jó határral és erdővel. Szent-Péterfalva oláh fu. az Ohába patak m. 562 l. s erdővel. Uncsukfalva oláh fu. 279 l. Válya-Dilsi oláh fu. 547 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Ohába-Sibisel oláh fu. 449 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Nuksora oláh fu. 946 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral. Malajesd oláh fu. 265 l., jó szántóföldekkel és nagy erdővel. Páros-Pestere oláh fu. 556 l., gör.-kel. templommal, kukorica- s gyümölcstermesztéssel, nagy erdővel s nevezetes barlanggal. Korojesd oláh fu. 292 l., gör.-kel. templommal, igen

terjedelmes erdős határral s juh- és baromtenyésztéssel. Vajdej (Vajgyeju) oláh fu. 284 l., gör.-kath. templommal, kukoricatermesztéssel és nagy erdővel. Felső-Szállás patak oláh fu. 1155 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Macsesd oláh fu. 336 l., gör.-kath. templommal s termékeny határral. Alsó-Szállás patak oláh fu. 459 l., gör.-kath. templommal, méhtenyésztéssel s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Kőalja-Oháb a oláh fu. a Sztrigy és a vasut m. 336 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Csopéja (Csopea) oláh fu. a Sztrigy és a vasut m. 256 l., derék határral s barom- és juhtenyésztéssel. Balomir oláh fu. 346 l., gör.-kath. templommal, jelentékeny hegyes-völgyes határral és Bucsum nevü erdős pusztával. Bajesd oláh fu. a Purkár hegy alatt a Sztrigy és a vasut m. amattól délre 661 l. gör.-kel. és gör.-kath. templommal. Határának egy része jó talaju lapály, másik része hegyes és erdővel borított. Rusor oláh fu. a Sztrigy és a vasut m. 564 l., gör.-kel. templommal s szép és jó határral. Fehérviz fu. amattól nyugat felé 370 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, méhtenyésztéssel, gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel s baromtenyésztéssel. Erdeje szép van. A lakosok közt sok a furó, faragó ember. Galatz fu. a vasut és a Sztrigy m. 688 oláh s magyar l. s szük kis határral. Füzesd egy egész völgyön végig szórt oláh fu. amattól ész.-keletre 629 l., gör.-kel. templommal s erdős bérces határral. Némi juhtenyésztést űz. Fegyer szintén igen elszórt oláh fu. a szomszéd völgyben 510 l., gör.-kel. templommal s erdős nagy határral. Fölötte emelkedik a Plopa-havas. Puj fu. a Sztrigy és a vasut m. 750 oláh s magyar l., gör.-kath. és róm.-kath. templommal, járásbirósággal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s igen szép tágas határral, melyben jó kukorica és gyümölcs terem. Borbátviz magyar fu. a hn. havasi patak m. Pujtól délre s egy órányira 300 l., református templommal, kukorica-, gabna-, kender- és gyümölcstermesztéssel. Van erdeje s barom- és lótenyésztése is. Serél oláh fu. amattól nyugot felé 834 l., gör.-kath. templommal s igen nagy erdős határral, melyben faipart és juhtenyésztést üznek. Hobica oláh fu. 200 l. s gör.-kath. templommal. Urik havasalja oláh fu. 345 l., gör.-kath. templommal s nagy határral. Ponor oláh fu. a Sztrigy m. s közel a vasuthoz 537 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Oháb a-Ponor elszórt havasi oláh fu. amattól ész.-keletre 454 l., gör.-kath. templommal s nagy erdőséggel. Mező-Livádia oláh fu. a Sztrigy és a vasut m. 747 l. s gör.-kath. templommal. Hegyalja-Livádia oláh fu. amannak tőszomszédjában 364 l., gör.-kath. templommal s nagy erdővel. Farkaspataka oláh fu. 325 l. Nagy-Bár oláh fu. a vasut és a Sztrigy m. 385 l., gör.-kath. templommal s igen szép határral. Innen kezdve a vasut mind nagyobb s vadregényesebb havasok közé jut. A falun kivül az országut mellett van egy római, kerek őrtorony, melyet a nép Csetate Zsidovilor-nak nevez. Petrosz oláh fu. a Sztrigy és a vasut m. 918 l., gör.-kath. templommal s roppant nagy határral. Itt hagyja el a vasut a Sztrigy fővölgyét. Krivádia fu. a vasut m. 690 magyar s oláh l., r.-kath. és gör.-kath. templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal. Merisor fu. a vasutnak egy merész kanyarodásánál a Sigurel havas alatt 797 oláh s magyar l., gör.-kath. és r.-kath. templommal, jelentékeny bérces, erdős határral. Banyica fu. a hu. patak és a vasut m. 782 magyar s oláh l., r.-kath., gör.-kath. és gör.-kel. templommal, vasuti állomással, posta- és táviróhivatallal s jó nagy, bérces határral, melyben Balaton nevü puszta van. Innen keletre esik (közel a vasuthoz) a Csetate-Boli vizesés szikla barlang, melyen a benne folyó patak mentén végig lehet lovagolni s melyen túl már a Zsily völgyébe érkezünk. Itt van **Petrozsény** nagy hamarsággal emelkedő bányász fu. a Magyar-Zsily és a vasut m. nagyszerü havas környezettel. Van már mintegy 2000 oláh s magyar l., gör.-kel. és róm.-kath. temploma, jó népiskolája, vasuti állomása, posta- és táviróhivala, mindenek fölött pedig nagyszerü kőszénbányászata, mely nehány év alatt első rendü fontosságra emelkedett e hazában. Van itt bányahivatal, nagy vasuti szergyár és roppant szénraktár stb. Igen nagy bérces, erdős határában Dilsa és Meléja nevü puszták vannak leginkább juhtenyésztő, sajt- és turókészitő lakosokkal. Petrilla szintén bányász fu. amattól ész.-keletre 2487 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal s roppant nagy határral, melyben szintén kimerithetetlen kőszéntelepek s nagy fenyvesek vannak. Itt

végződik a Sztrigy- és Zsily-völgyi szárnyvasut. Livazény (v. Livaceny) fu. Petrozsénytől délre 1445 oláh s magyar l., gör.-kel. templommal, roppant nagy határral s havasi gazdálkodással. Ide tartozik Zsitz (Zsyec) nevü puszta a Bárány-havas (6500') alatt. Alsó-Borbatény (Borbatien) oláh fu. a Magyar és Oláh-Zsily összeömlése melletti gyö- yörü ponton 551 l., gör.-kath. templommal, nagy határral, kecske- és juhtenyésztéssel, gyönyörü fenyvessel és Iszkrony nevü pusztával. Innen az egyesült Zsily délnek fordul s Oláhországba fut. Zsily-Korojesd havasi oláh fu. az Oláh-Zily m. 411 l., gör.-kath. templommal, juhtenyésztéssel s turó- és gyapjukereskedéssel. **Vajdej-Vulkán** havasi oláh fu. az Oláh-Zily m. 623 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal, vesztegintézettel, vám- és postahivatallal s fenyves erdőséggel. Innen vezet Oláhországba az élénk közlekedésü vulkáni szorosuta Strázsahavas alatt. Felső-Borbatény havasi oláh fu. az Oláh-Zsily m. 516 l., gör.-kath. templommal, fenyves erdőséggel, nagy juhtenyésztéssel s turó- és gyapjukereskedéssel. Hobicsény-Urikány havasi oláh fu. az Oláh-Zsily m. 1002 l. gör.-kath, templommal, igen nagy határral s juhtenyésztéssel. Kimpulujnyág havasi oláh fu. az Oláh-Zsily m. 332 l., gör.-kath. templommal s roppant nagy fenyvesekkel boritott határral, melyben juhtenyésztést, turó- és gyapjukereskedést üz. Ez az utolsó falu e részen Oláhország felé. Kőszén a Zsily völgyén majdnem mindenütt található. Gredistye oláh fu. Hátszegtől keleti irányban, a Város patak forrásvidékén a havasak közt 225 l, gör.-kath. és gör.-kel. templommal s roppant bérces határral. Bosorod oláh fu. az előbbitől ész.-nyugotra a Lunkány patak m. 1408 l., gör -kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Kosztesd oláh fu. a Város patak m. 602 l. s erdővel. Kis-Oklos a Szenes-hegy alatt amattól ész.-nyugotra 862 l., gör.-kel. templommal s erdős határral. Ludesd oláh fu. a Sáros patak m. 554 l., s gör.-kel. templommal. Felső-Városvize (Orestiene) oláh fu. a Város patak m. 738 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Bucsum oláh fu. 425 l. s méhtenyésztéssel. Alsó-Városvize (Orestia Biakuluj) oláh fu. a Város patak m. 631 l., gör.-kath. templommal, méhtenyésztéssel s erdővel. Uj-Sebeshely (Sebeschel) fu. a Prezbe-hegy alatt amattól délkelet felé 770 oláh és szász l., gör.-kel. és r.-kath. templommal, fausztatással s vashámorral. Ó-Sebeshely oláh fu. az előbbi szomszédjában 898 l., gör.-kel. templommal, roppant nagy hat.rral, barom-, juh- és fakereskedéssel. Grid oláh fu. Városvizétől nyugotra 591 l. s erdős határral. Nagy-Denk oláh fu. a Magura-hegy alatt amattól észak felé 990 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Kis-Denk oláh fu. 527 l. s kukoricatermesztéssel. Szarkafalva (Szereka, Elsterdorf) oláh fu. a Várospatak m. 386 l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Berény (Lammdorf, Berium) oláh fu. a Város patak m. 778 l., gör.-kel. templommal, méh- és juhtenyésztéssel. Tamáspataka (Temesásza) oláh fu, amattól ész.-nyugotra 452 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Tormás oláh fu. 104 l. s erdővel. Martinesd oláh fu amattól délnyugotra 422 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Lozsád-Magura oláh fu. a Magura-hegy alatt 391 l., gör.-kel. templommal s faedénykészitéssel. Lozsád (Zseledince) fu. Piskitől délkeletre 920 magyar s oláh l., reform. templommal, gabna- és kukoricatermesztés s méh- és baromtenyésztéssel. Répás oláh fu. Piski szomszédjában 162 l. s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. — Paad (Szprin) fu. a vasut m. s közel a Maroshoz 363 oláh l., gör.-kath. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. Tordás (Turdás) fu. a Maros és a vasut m. 674 oláh s magyar l., gör.-kel., gör.-kath. és reform. templommal, termékeny lapályos határral s baromtenyésztéssel. Perkász (Prikász) oláh fu. a vasut és Maros m. 802 l., gör.-kel. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Szászváros** (Broos, Orestia) rendezett tanácsu város a Város patak mentén s félórányira az első erdélyi vasuttól igen szép vidéken 5670 magyar, oláh és szász lakossal. Szászváros két fő részből áll, u. m. ó- és ujvárosból; amaz dombon fekszik s régi szász izlésben épült egyemeletes házakból áll, melyek közt szük utcák nyilnak; emez a völgyet foglalja el s régibb és ujabb épületek váltakoznak benne. Van itt igen szép reform. és luth. templom egymás mellett, sőt egy telken, továbbá a r. kath., gör.-kath. és gör.-kel. templom, derék reform. gymnasium, melyet közelebb gr.

Kun Kocsárd kitünő főur nagyszerü alapitványnyal látott el, továbbá polgári iskola, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, egy Ferencz-rendü zárda, csinos városház, több diszes vendégfogadó, kaszárnya, két takarékpénztár, kaszinó, lövő-csarnok, nagyszerü kincstári faraktár és fakereskedés, papir-malom, élénk ipar és kereskedés. Heti és országos vásárait nagy vidék látogatja. Méz- és gyapjuvásárai igen fontosak. Félóránylra eső vasuti állomásához igen jó kőut vezet. A lakosok egy része élénk gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztést s baromtenyésztést üz. **Kásztó**(Kassendorf) oláh fu. amattól délre 1040 (elolához sodott szász) l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Méhtenyésztése jelentékeny. **Romoszhely** (Klein-Rumess, Romesel) oláh fu. a Romosz patak m. s előbbitől keletre 1352 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, igen jelentékeny határral s nagy erdővel. **Romosz** (Rumess) fu. a hn. patak m. 1978 oláh és szász l., gör.-kel., luth. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. **Vajda** (Vajdej) oláh fu. amattól ész.-keletre 1414 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Piskinic** (Pistyinca) oláh fu. amattól északkeletre 538 l. s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. **Uj-Kudsir** fu. a hn. patak m. az előbbitől dél felé 604 magyar s oláh l., r. kath. templommal, vashámorral s erdős határral. **Ó-Kudsir** (Kusiru) fu. az előbbi szomszédjában 2294 oláh s magyar l., gör.-kath. és r. kath. templommal, gabna-, kukorica- s gyümölcstermesztéssel, méh- és baromtenyésztéssel s nagy erdővel. **Felkenyér** (Ober-Brodsdorf, Vinyeren) oláh fu. a Kudsir patak m. 1766 l., gör.-kel. templommal s derék határral. **Alkenyér** v. **Sibót** (Unterbrodsdorf) oláh fu. a Kudsir pataknak Marosba ömlésénél s a vasut m. 1148 l., gör.-kel. templommal, vasuti állomással, nagy (kincstári) faraktárral s igen szép lapályos határral, mely már része annak a szép s termékeny rónának, mely a Maros két partján Alvinc felé terülve **Kenyérmező** nevet visel. A határban még ma is láthatók azon kápolna romjai, melyet a kenyérmezei hős, Báthory István, emeltetett itteni diadalmas küzdelme emlékeül 1479-ben. **Balomir** (Ballendorf) oláh fu. a vasut és a Maros m. a Kenyérmezőn 914 l., gör.-kel. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel s méh- és baromtenyésztéssel. **Bencenc** oláh fu. Alkenyéren alul, a vasut m. s közel a Maroshoz 688 l., gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Méhtenyésztése is van. **Bokaj-Felfalu** oláh fu. amattól északra a Maros jobb partján emelkedő hegyek közt 1471 l., gör.-kel. templommal, baromtenyésztéssel s erdővel. **Kurpény** oláh fu. még fentebb a hegyek közt 162 l., gör.-kel. templommal s faüzlettel. **Bulbuk** havasi fu. 417 oláh l. s juhtenyésztéssel. **Valeamare** (Valea Bulbukuluj) havasi oláh fu. amattól ész.-nyugotra 585 l., nagy juhtenyésztéssel, túró- és gyapjukereskedéssel. **Nyirmező** hegyközi oláh fu. 786 l., gör.-kel. templommal, nagy erdőséggel s Valény nevü pusztával. **Homorod** oláh fu. amattól dél felé 1047 l., gör.-kel. templommal s nagy, erdős hegyes határral. **Gyalmár** (Zselmara) oláh fu. a Maros m. 302 l., kukoricatermesztéssel és révvel. **Algyógy** (Alfalu-gyógy) oláh fu. a Gyógy patak völgyében, amattól északra 2000 l., gör.-kel. templommal, gr. Kun Kocsárd diszes kastélyával, postahivatallal, járásbirósággal, gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel s **Feredő-Gyógy** nevü fürdővel, melynek meleg ásványos vizeit nagy vidék látogatja. **Felfalu-Gyógy** (Felgyógy) nagy falu a Gyógy pataka m. 1264 oláh-magyar l., gör.-kel. és reform. templommal, jelentékeny erdős határral s barom- és juhtenyésztéssel. **Rengeteg** (Renget, Ringyetu) oláh fu. amattól nyugot felé a hegységben 1022 l., gör.-kel. templommal s rengeteg erdőséggel. **Bozes** (Bazesd) oláh fu. Felgyógyon felül 666 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. **Bakonya** (Bekia) oláh fu. amattól ész. erdős bécek között 377 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel és faüzlettel. **Cséb** (Csibu) havasi oláh fu. amattól ész. felé 823 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, erdős, bérces határral s juhtenyésztéssel. **Glodu** havasi oláh fu. amattól nyugot felé 312 l., erdőséggel s juhtenyésztéssel. **Nádasdia** (Nedesdia) havasi oláh fu. 251 l., juhtenyésztés- és faedénykészitéssel. **Erdőfalva** havasi oláh fu. amattól dél felé s ugyanazon völgyben 275 l. s faedénykészitéssel. **Máda** nagy oláh fu. a Gyógyba ömlő Almás patak m. 1046 l., gör.-kel. templommal, juhtenyésztéssel, sajt- és faedénykészitéssel. **Boj** (Bun) oláh fu. Algyógytól délnyugotra 585 l., gör.-kel. templommal, nagy erdővel s kukorica- és

gyümölcstermesztéssel. Csigmo (Csikmo, Csigmen) oláh fu. közel a Maroshoz 720 l., gör. kath. templommal s kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Folt oláh fu. a Maros m. 373 l. s gabna- és kukoricatermesztés- és méhtenyésztéssel. Bábolna oláh fu. közel a Maroshoz 1116 (elsőlábosodott magyar) l., gör.-kel. templommal, kukorica- s gyümölcs (kivált szilva-) termesztés- és baromtenyesztéssel. Kis-Rápolt oláh fu. közel a Maroshoz 464 l., kukorica- s gyümölcstermesztés- és méhtenyésztéssel. Nagy-Rápolt fu. az előbbi szomszédjában 1180 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal s jelentékeny erdős határral.

8. **Szebenmegye** Hunyadmegyétől keletre terül az oláhországi határ mentén Fogaras megyéig. Északról Alsó-Fehér és Nagy-Küküllő megyék határolják. Nagysága 60.25 □ mfld (szabatosabban 3313.52 □ kilometer) 145,523 lakossal. E megyét a területrendező törvény a volt Királyföldből (v. szászok földéből) szakitotta ki s alkotta uj törvényhatósággá oly formán, hogy a volt Szeben-, Szászsebes- és Szerdahely-széket a volt Ujegyházszék legnagyobb részével s az eddigi Alsó- és Felső-Fehérmegyék nehány (9 és 2) községével, valamint Nagy-Szeben és Szászsebes városokkal megtoldván, egy egészszé alkotta s a fentebbi néven kiváltság nélküli megyévé változtatta. Alakja szabálytalan trapéz, melynek északi oldala legszabdaltabb. Legnagyobb hoszsza kel. és nyug. közé esik. Szebenmegye felszine általában hegyes jellemű, a mennyiben legdélibb részeit a déli Kárpátok s azok nyulványai, közép és északi részeit pedig a Sebes- és Oltmelléki alacsony hegyek s dombok változatos sorai boritják. A déli magas hegységet a vörös-toronyi szoroson által oláh földre sietö Olt folyó két főrészre tagolja; egyik a nyugoti, vagy Szebenhegység, melynek főgerincei részint kelet és nyugot, részint ész.-kel. és délnyugot közé esnek. Legtekintélyesebb csúcsok e részben a Strimbu (5825'), Frumoasza (7169'),aBesinen(6236')és a Geusora(6220') stb., másik a keleti, melyben legkiválóbb tető a Szurul (7254'). E hegyeket csaknem egészen a csúcsaikig rengeteg tölgy-, bükk- és fenyves erdők boritják. Északnyugotra nyuló s folyton törpülő nyúlványaik egészen a Maros mentéig érnek. A belsőbb s alacsony hegyeket ezektől csaknem szakadatlanul többé-kevésbé tágas völgyek választják el, csupán N.-Szebentől nyugotra, az u. n. szelistyei horpadásnál áll fenn közöttük némi összeköttetés. Az alacsonyabb hegyek is két főcsoportra különithetők el, melyek között a határt a Viza folyó, s illetőleg annak forrásvidéke vonja meg N.-Szebentől ész.-nyúgotra. Ettől a vonaltól nyugotra esnek az alacsonyabb, keletre pedig a magasabb és tömegesebb kis hegységek, melyek mindannyian részint erdőkkel boritvák, részint pedig mezők- és szántóföldekül szolgálnak. Rónaság nincs; de annál nagyobb a völgyek száma, melyek között legtágasabb a szebeni róna a Szeben patak két oldalán és az Olt völgye az Olt mellékén. Vizei, különösen folyóvizei nagy számmal vannak s részint az Olt részint a Maros vizmellékéhez tartoznak. Főfolyó az Olt, mely keletről jöve, a megye délkeleti negyedét öntözi s erős délnyugoti kanyarodás után a vöröstoronyi szorosba lépve, mereven déli irányt vesz s ugy siet a gyönyörü havasok közén az oláh lapályra. Legjelentékenyebb mellékfolyója ennek a Frumoasza havasban eredő s onnan egy nagy kanyarulat után délkeletnek futó Szeben (Cibin), melybe Orlát mellett a Feketepatak (Csernavoda), N.-Szebenen alul pedig a Hortobágy patak ömlik. Ezeken kivül számos gyors futásu havasi patak szalad ugy az Oltba, mint a Szebenbe. A Marosba ömlő vizei közt legjelentékenyebb a Székács patakkal gyarapodó Sebes, melynek alsó folyását szép és termékeny tágas völgy szegélyezi. Álló vizei közt legszámosabbak s legszebbek a magas hegyekben levő tengerszemek. Földje a völgyekben s az alacsony hegyeken eléggé termékeny, egyebütt azonban gazdasági mivelésre vagy épen nem, vagy csak helyenként alkalmas. Éghajlata általában szelidnek mondható, bár az a körülmény, hogy a határhegység a déli meleg légáramlás hatásától elzárja, kivált a magasabb fekvésü helyeket egészen zordonokká teszi. Különben hőmérséki végletek itt sem naponkint, sem évenkint nem igen tapasztalhatók. Legmelegebb s legtöbb esőt hajtó légáramlás itt a talmácsi szél, mely hol dél, hol délnyugat felől fú. Termékekben a megye nem mondható gazdagnak, de mindenesetre jó közép helyet foglal el e kerületben. A növényország szolgáltat itt mindenekelőtt tömérdek tüzi és haszonra való fát, továbbá az alantabb fekvésü tájakon kukoricát, gabnaneműeket, hüvelyes veteményeket

zöldség-féléket, krumplit, kendert, lent, gyümölcsöt és bort (főleg a Székács patak völgyében); a délibb részeken azonban már a kukorica is gyér termést ad, hanem annál bujábbak a rétek és legelők. Az állat-, különösen a baromfi- s juhtenyésztés nagyon virágzó. Az ásványország leginkább csak haszonra való követ (Ecsellő) mutathat föl. Ipara főleg csak a városokra szoritkozik (N.-Szeben, Szászsebes), de ott aztán élénknek mondható. Kereskedelme ugy a belfölddel, mint Oláhországgal fontos. Forgalma jó országutakon s a kapus-nagyszebeni szárnyvasuton mozog. A lakosságnak fele oláh, a kisebb fele pedig szász és magyar. Műveltség tekintetében a szászok állnak első helyen, de az oláhok sincsenek itt annyira elmaradva, mint a többi megyékben. Van Szeben megyében mintegy 99 község (és kapcsolt község.) A megyegyülések Nagy-Szebenben tartatnak. Emlitendőbb helyek itt:

Nagy-Szeben (Hermannstadt, Szibiu) rendezett tanácsu csinos város, a megye, a gör.-kel. érsek (metropolita) és a szász (lutheránus) püspök székhelye, a Szeben patak m. s a kapus-nagyszebeni szárnyvasút végső pontján, 18,900 szász, magyar és oláh lakossal. Ó- és Új-városból áll. Az előbbi dombon fekszik s részben kőfallal van keritve, az utóbbi ellenben a völgyben terül el a nélkül különben, hogy a két rész közötti összefüggés megszakadna. Házai részint szász, részint uj izlésben épültek s az Óvárosban többnyire emeletesek, az utcák ellenben szükek és görbék, de kövezettel s világitással mindannyian ellátvák. Terei közt legfeltünőbb a négyszögletü főpiac. Van itt gyönyörü gót-izlésü lutheránus, négy r. kath., egy reform., gör.-kel. és gör.-kath. templom, jogi akademia, r. kath. állami gymnasium, luth. gymnasium kapcsolatban egy reáliskolával és tanitóképzővel, gör.-kel. papképző akademia, kereskedelmi és polgári iskola, felsőbb leányiskola, lelenc- és árvaház (iskolával kapcsolatban), Ferenc- és Orsolya-rendü zárda, zene-egyesület, nemzeti (szász) levéltár, dolog- és fegyház, megyei, városi és katonai kórház, bolondok-háza, nagyszerü gyalogsági és tüzér-kaszárnyák, szinház, biztositó intézet (»Transylvania«), oláh népbank (»Albina«), takarékpénztár s több biztositó intézeti fiók, polgári kaszinó, lövő csarnok, Bruckenthal-féle palota derék könyvtárral és gyüjteménynyel, két nyomda, több helyi (2 német és 1 oláh) hirlap, két könyvkereskedés, több csinos vendéglő s több derék köz- és magán épület. Itt székel egy kir. törvényszék, járásbiróság, posta-, pénzügyi-, lotto- és kataszteri igazgatóság, fémjelző és mértékhitelesitő hivatal, pénzügyőri biztosság, állami mérnöki és épitési hivatal, gyalog- és tüzérezredi s honvéd dandárparancsnokság, van adó-, posta- és táviróhivatala. Van több nagy és csinos kereskedése, gyertya- és szappangyára, posztóványolója, szesz-, sör-, csontliszt-, enyv- és szikvizgyára, könyomdája, több vizi malma és élénk kis ipara (legtöbb a szücs, timár, csizmadia, nyerges és kalapos), nagy tüzi és épületfa- s disznókereskedése, több mulató-kertje, szép árnyas sétatere, fürdője s vasuti állomása. Határa (tavaszi vetésü) buzát s kukoricát terem. Heti és országos vásárai igen fontosak. Környéke festői, de zordon. Gyönyörü kilátása nyilik a havasokra, melyekről csaknem szakadatlanul fú a hüvös szél. Toronyfalva (Neppendorf, Turnisor) csinos fu. a Szeben patak m. Nagy-Szebentől nyugot felé 1950 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, nagy katonai istállókkal s termékeny lapályos határral. A lakosok nagy mennyiségü aprómarhát, tejet, vajat, zöldséget stb. szállitanak a szebeni piacra. Szent-Erzsébet (Hammersdorf, Gusztérica) fu. N.-Szeben mellett 1206 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s kukorica- és buzatermesztéssel. Ennek a lakosai is sok élelmi szert szállitanak a szebeni piaczra. Nagy-Csür (Gross-Scheuern, Sura mare) nagy és csinos falu a Krumm patak m., Szebentől északra 2000 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, buza- és kukoricatermesztéssel s erdővel. A lakosok sok élelmi szert szállitanak Szebenbe. Kakasfalva (Hahnbach, Hámbák) fu, az előbbi szomszédjában 773 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, jó határral és erdővel. Szelindek (Stolzenburg, Szlimnik) fu. a hn. patak m. 2585 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, Bruckenthal-féle kastélylyal, postahivatallal s igen nagy, de sovány határral. Juhtenyésztése, turó- és gyapjú-kereskedése nagy. Rüsz (Reussen, Rusz) fu. amattól északra 1085 szász és oláh, luth. templommal, erdős határral és juhtenyésztéssel. Kis-Csür (Klein-Scheuern, Suramnyika) fu. Szebentől ész.-nyugotra 1116 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s terjedel-

mes róna határral. Közelében egy meteorologiai intézet van. — Rosz-Csür (Reussdorfel, Rustsor) fu. amattól délre 580 magyar s oláh l., luth. templommal s derék erdővel. Kereszténysziget (Grossau) fu. a Szeben patak bal partján, amattól délre 2461 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s igen nagy lapályos határral, melyen különösen sok kukoricát termesztenek. Van nagy fakereskedése és bortermesztése. (Luth. templomának régi keritéséből a kőfal egy része és a bástyák ma is meg vannak). A lakosok innen is sok élelmi szert hordanak a szebeni piacra. Szecsel (Schwarzwasser) oláh fu. a Fekete-patak m. 1144. l., gör.-kel. templommal, postahivatallal, nagy juhkereskedéssel s derék, erdős határral. Mág (Schardörfl) oláh fu. a Dialа-Fagului hegy alatt, amattól északra 497 l., bortermesztéssel s erdős határral. Etsellő (Acsilen, Tetscheln) oláh fu. amattól ész.-nyugotra 965 l., gör.-keleti templommal s kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Kőbányái nevezetesek. Omlás (Hamlesch, Amnás) fu. amattól ész.-keletre a hn. hegytömeg alatt 1575 szász és oláh l., luth. templommal, bortermesztéssel s jelentékeny erdős határral. Toporcsa (Tschappertsch, Tepircsa) oláh fu. amattól ész.-keletre az Omlás-hegyen tul 1835 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Nagy-Ludas (Logdes, Ludos) fu. amattól ész. nyugotra, a megye északi szélén 2160 oláh és szász l., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templommal, nagy bor-, kokorica- és gabnatermesztéssel. Kis-Apold oláh fu. a Székács patak m. az előbbitől délnyugotra 2215 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. Nagy-Apold fu. a Székács patak s a szeben-szászsebesi országut m. 1976 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s nagy gyümölcs- és bortermesztéssel. Van szép erdősége. **Szerdahely** (Reussmarkt, Mierkur) mvs. a Székács patak m. 1623 szász és oláh l., luth., r. kath. és gör.-kel. templommal, postahivatallal, több csinos épülettel (a régi székháza), járásbirósággal s gabna-, kukorica-, jó bor- és gyümölcstermesztéssel. **Szászsebes** (Sebis, Mühlbach) rendezett tanácsu csinos vs. a Sebes és Székács patakok összefolyásánál, Alvinctől délkeletre s másfél órányira 5790 oláh, szász és magyar lakossal. Szászsebes egyike a legrégibb erdélyi városoknak. Hajdan kőfallal és sánccal volt körülvéve. Épületei részint ó-szász, részint uj modoruak. Legkiválóbb épülete derék lutheránus temploma. Van ezen kivül r. kath. és gör.-kel. temploma, VI. osztályu gymnasiuma, Ferencz-rendü zárdája, polgári és népiskolája, derék városháza, takarékpénztára, kir. járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala, szeszgyára, kaszárnyája, több vizi malma, több csinos vendégfogadója, élénk kis ipara és kereskedelme. Szép nagy határában buzát, kukoricát és sok bort termesztenek. Heti és országos vásárai népesek. A város hatósága alá tartoznak Vereshegy, Bohani, meg Fatza Plajuluj és Strugár nevü puszták. Utóbbi nagy fakereskedést és juhtenyésztést űz. Lámkerék (Langedorf, Lámkerem) oláh fu. a Sebes folyó m., amattól északra 1461 l., gör.-kath. templommal s termékeny lapályos határral, mely csaknem a Marosig ér. Fontos termékei: gabona, kukorica, jó káposzta, sok bor, kender és len. Gyönyörü vizi malma van. Szász-Pián (Deutsch-Pián) fu. a megye ész.-nyugoti szélén a Strugár patak m. 2832 oláh és szász l., gör.-kel. és luth. templommal s jelentékeny, részben lapályos, részben hegyes határral, juhtenyésztéssel és erdőséggel. Oláh-Pián (Walachisch Pien) oláh fu. amattól délre a Strugár patak m. 2081 l., gör.-kel. templommal, aranymosással és jelentékeny erdős határral, melyben Kercsisora, Tonia, Magura, Dealu Lana és Deal-Pán nevü puszták vannak. Rekita (Retyise) oláh fu. a Strugár patak m. 951 l., gör.-kel. templommal, erdős, hegyes határral és Purkerec nevü pusztával. Péterfalva (Petersdorf, szint Petru) fu. a Sebes patak m. 1571 oláh és szász l., luht. templommal, nevezetes géppapirgyárral, kukorica termesztés- és baromtenyésztéssel. Reho (Reichau, Rehu) oláh fu. amattól délkeletre 1968 l., nagy juhtenyésztéssel, kukukoricatermesztéssel s erdővel. Kákova (Krebsbach) oláh fu. amattól délre 370 (elolához hosodott szász) l., gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Sebeshely (Sibiselu) oláh fu. a Sebes patak m. 892. l., gör.-kel. templommal s kukorica-, kender- és lentermesztéssel. Szászcsor (Szeszcsor) oláh fu. a Sebes patak m. 1464 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s erdős határral. A határban sok kövületet találnak. Láz (Laáz) oláh fu. a Sebes patak mellett 641 l., gör.-kel. templommal, juhtenyésztéssel s erdővel.

Alsó-Kápolna (Kepelna) oláh fu. a Sebes patak m. 504 l. s erdős, hegyes határral. Dál (Dallendorf, Deál) oláh fu. az előbbi szomszédjában 976 l., gör.-kel. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. Kelnek (Kelling, Kilnik) fu. a hn. patak m. 1322 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, szép nagy s részben lapályos határral, mely kukoricát, gyümölcsöt és bort terem. Erdeje szép nagy van. Van juhtenyésztése. Récs (Rätsch, Recs) fu. amattól délkeletre 655 német s oláh l., luth. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Kerpenyes (Kesselbach, Kerpénis) oláh fu. a hn. patak szép völgyében 872 l., gör.-kel. templommal, nagy juhtenyésztés- és bortermesztéssel s nagy erdővel. Szász-Orbó (Urwegen, Girbova) fu. ugyanazon patak m. az előbbitől ész.-keletre 1756 szász és oláh l., gör.-kel. és luth. templommal s igen nagy dombos határral, melyen sok gabnát, kukoricát, bort és gyümölcsöt temesztenek. Doborka (Dobring, Debika) fu. Szerdahelytől délre a hn. szép hegy alatt 1221 szász és oláh l., luth. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Erdős határában gipsztelepek vannak. Mészégetése igen jelentékeny. Pojana nagy oláh fu. a jelentékeny magasságu Petris-hegy alatt 3740 l., két gör.-kel. templommal, erdős, hegyes határral s igen nagy juhtenyésztéssel. Sugág havasi oláh fu. a Sebes vize m. 1358 l., gör.-kel. templommal, igen nagy és regényes erdős, bérces határral s nagy fakereskedés- és juhtenyésztéssel. Sinna (Zsina) havasi nagy oláh fu. amattól kelet felé a szomszéd völgyben 2424 l., gör.-kel. templommal s közel 6 □ mfldnyi bérces, erdős (fenyves) határral. Ide tartozik a falutól délre s a Dobra patak völgyében levő Dobra nevü telepitvény, mely régebben katonai czélokra szolgált. Fakereskedése, barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Innen délre már egészen az oláhországi határig nincs több helység; csak pásztorok és merész vadászok fordúlnak meg a havasok és rengetegek tévetegeiben. Alább d.-k.-re esik a havasok közt **Dus** (Dusch) nevü telep másod osztályu vámhivatallal. A hivatalnokok azonban csak nyáron át tartózkodnak itt. Télre Szerdahelyre szoktak vonulni. Rodt (Rod, Rodu) oláh fu. amattól ész.-keletre a Lonka patak völgyében 1292 l., gör.-kel. templommal s nagy juhtenyésztéssel. Tiliska (Telischen) oláh fu. a hn. patak m. az előbbitől keletre 2424 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, erdős, bérces határral és juhtenyésztéssel. Vizi malmai igen fontosak, a mennyiben az egész vidék csak itt őrölhet télen, nyáron. Galis oláh fu. az előbbi szomszédjában 801 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. **Szelistye** (Grossdorf) nagy oláh fu. a Tiliska patak szép völgyében jó nagy hegyek között. Van 4005 lakosa, 3 gör.-kel. és 1 gör.-kath. temploma, kir. járásbirósága, postahivatala, több vizi malma, igen nagy határa s nagyszerű juhtenyésztése. Juh-, zsir- és turóval nagy kereskedést üz. Válye (Grabendorf) oláh fu. előbbitől dél-kelet felé 1323 l., gör.-kel. templommal, juhtenyésztéssel s kukoricatermesztéssel. Van derék vizi malma. Szibiel (Budenbach) oláh fu. amannak szomszédjában 1325 l., gör.-kel. templommal, igen nagy bérces, erdős határral, nagy fakereskedés és juhtenyésztéssel. Kákova (Krebsbach) havasalji oláh fu. az előbbitől délkeletre 938 l., gör.-kel. templommal, nagy gyümölcstermesztés-, fakereskedés- s juhtenyésztéssel. **Orlát** fu. a Szeben vize m., N.-Szebentől délnyugotra s négy órányira a havasok alján 1788 oláh és német l., gör.-kath. és r.-kath. templommal, felsőbb népiskolával, postahivatallal s igen nagy erdős, hegyes határral. Orlátnak sok csinos kincstári épülete van azon korból, midőn a volt I. oláh határőr-ezred parancsnoksága itt székelt. Ma van nagy sörgyára, réz- és vashámora, kaszárnyája, mészégetése, s két gép-papirgyára a falu két végén. Határában főtermékek a kukorica, kender és fa. Guraro (Gurariuluj) havasalji oláh fu. a Szeben vize m., amattól dél felé 2560 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, gyapjufonó gyárral, roppant nagy bérces, erdős határral s barom és juhtenyésztéssel. Poplaka (Paplaka, Gunzendorf) oláh fu. az előbbitől keletre 2278 l., gör.-kel. templommal, szép s részben lapályos határral, fakereskedés-, kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. Resinár (Städterdorf) havasalji nagy oláh fu. a hn. patak m. 5569 l., 3 gör.-kel. és 1 gör.-kath. templommal s roppant nagy erdős, bérces határral, melyben nagyszerü juhtenyésztést, sajt- és gyapjukereskedést üz. Vannak nagy országos és heti vásárai. A havasokban van két népes pusztája, melyek közül az egyik, Trajnej, a falutól délnyugotra, a másik Riu-Szatuluj, délre esik a Szeben vizébe sietö Zood patak m. Mindkettő

nagy juhtenyésztést űz. Kis-Disznód (Michelsberg) havasalji szász fu. a Hideg patak m. 861 l., luth., templommal, szép hegyi templomrommal, nagy gyümölcs-, főleg cseresznyetermesztéssel, szalmakalapfonással, famű-készitéssel s jelentékeny erdős határral. **Nagy-Disznód** (Heltau) csinos város a Bálvány-hegy aljában, a Hideg patak m. igen szép tájon 3255 szász és oláh l., luth. és r. kath. templommal, postahivatallal s igen nagy erdős határral, melyben nagyon sok gyümölcsöt (kivált cseresznyét) termesztenek. A lakosok különben leginkább durvaposztókészitésből élnek. Cod (Zood, Szádu), havasi oláh fu. a hn. patak völgyében, amattól dél felé 1731 l., gör.-kel. és gör.-kath. temlommal, gyapjufonó- és szeszgyárral, posztóványolóval s erdős, bérces nagy határral. Sellemberk (Schellenberg, Selimber) fu. Szebentől délkeletre, közel a Szeben vizéhez 748 szász és oláh l., luth. templommal, szép lapályos határral, gabna- és kukoricatermesztés- s nagy baromtenyésztéssel. A lakosok innen sok élelmi szert hordanak a szebeni piaczra. Sellemberk alatt esett el Báthory András erdélyi fejedelem a Mihály oláh vajda elleni ütközetben. Bongárd (Baumgarten) fu. N.-Szebentől délkeletnek a Szeben vize m. 738 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, gabna- s kukoricatermesztéssel. Határának keleti részét erdős hegy boritja. Moh (Moichen, Mon) oláh fu. a hn. hegy alatt, közel a Szeben és Hortobágy összefolyásához 933 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. Vestény (Westen) oláh fu. a Szeben vize m. 1225 l., gör.-kath. templommal s szép nagy határral, mely felerészben hegyes és gabnán s kukoricán kivül kendert is terem. Talmács (Talmesch, Telmacsin) fu. a Szeben és Cod patak összefolyásánál, a vöröstoronyi szoros bejárata előtt 647 szász és oláh l., luth. templommal, uraságí (gr. Teleky-féle) lakkal, üveghutával, nagy fakereskedés- és juhtenyésztéssel s erdős, hegyes határral. Kis-Talmács (Talmacsel) havasalji oláh fu. amattól d.-nyugotra 1611 l., gör.-kel. templommal, nagy s bérces, erdős határral s juhtenyésztéssel. Boica (Ochsendorf) fu. az Olt folyónak a vöröstoronyi szorosba lépésénél festői havasalji vidéken 1618 oláh lakossal, gör.-kel. templommal, postahivatallal, nagy túró-, juh- és sertéskereskedéssel s igen nagy bérces, erdős határral. Ide tartozik a szorosban beljebb fekvő **Vörőstorony** nevü megerősitett őrház, melytől e szoros a nevét nyerte, s melyben egy másod osztályu határvámhivatal székel. Alább épen a határon van egy vesztegintézet. Májustól októberig pénzügyőrség és csendőrség is szokott itt tanyázni. A környező havasok rengeteg erdeiben s kitünő legelőin nagy juh- és baromtenyésztést üznek a boicai lakosok. Nagyszerü látványt nyujtanak innen egy felől a Szurul, másfelől a Vurfu mare nevü havasok. Porcsest havasalji oláh fu. az Olt gyönyörü völgyében, a Szeben vize torkolatával átellenben 1705 l., gör.-kel. templommal, nagy bőrcserzéssel s igen kiterjedt, erdős, bérces határral, melyben nagy juh- és baromtenyésztést űz. A falu közelében sok őskori kövületet találnak. Alsó-Sebes havasalji oláh fu. az Olt egyik mellékpatakja m. 1291 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Innen kezdve szélesedik ki az Olt völgye a szomszéd Fogaras megye felé. Felső-Sebes oláh fu. a Sebes patak m. szép völgyben 937 l., gör.-kel. templommal, nagy erdővel s juhtenyésztéssel. Rakovica (Rakovic) oláh fu. közel az Olthoz 1449 l., gör.-kath. templommal s szép lapályos határral, mely fát s kukoricát bőven szolgáltat. Juhtenyésztése nagy. Nagyszerű kilátás nyilik innen a Szurulra. Felek (Frek, Avrig) fu. az Olt gyönyörü lapályán, a szeben-fogarasi utban 2608 oláh és szász l., gör.-kel. és luth. templommal, Bruckenthal-féle szép kastélylyal és kerttel, postahivatallal s igen nagy határral, melynek egyik részét jó szántóföldek, a másikat erdő, szőlő, rét és legelő boritják. Gyönyörü hid vezet itt át az Olt fölött.. Fenyőfalva (Girelsan, Brád) fu. az Olt s a Kornecil hegylánc m., 900 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Szakadát (Szekedate) fu. az Olt és a Kornicel hegylánc m. 1183 oláh és szász l., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templommal, juhtenyésztéssel s kukorica- és gabnatermesztéssel. Glimbóka (Hühnerbach, Glimboaka) oláh fu. az Olt m. 446 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s jó határral, melynek ész.-nyugoti része hegyes, erdős. Fofeld (Hochfeld, Fofelgye) oláh fu. amattól észak felé 1550 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal, erdős, dombos nagy határral s baromtenyésztéssel. Sok közönséges savanyu bort termeszt. Illenbak (Eulenbach, Elbák) oláh fu. amattól ész.-keletre 658 l., gör.-kath. és gör.-keleti

templommal s hegyes-völgyes határral. Gabnát és savanyu bort termeszt. Szászszahuz (Sachsenhausen, Szaszauszu) oláh fu. a megye keleti határán 1037 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal, gabna- és bortermesztéssel s juhtenyésztéssel. Kürpod (Kirchberg, Kirper) fu. amattól északra s ugyanazon völgyön 1258 szász és oláh l., luth. templommal, nagy határral s juhtenyésztéssel. Bendorf v. Bägendorf oláh f. 712 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal s baromtenyésztéssel. Alzen (Alcina) szász fu. a Hortobágy patak m. 1700 l., luth. templommal s krétateleppel. **Ujegyház** (Leschkirch, Nokring) mvs. a Hortobágy patak m. 1026 szász és oláh l., szép és régi luth. és gör.-kel. templommal, kir. járásbirósággal, pénzügyőrséggel, községi iskolákkal, postahivatallal, s több csinos épülettel (azok közt a volt székház) takarékpénztárral s derék határral. Lakosai iparral, földmivelés- és baromtenyésztéssel foglalkoznak. Országos és heti vásárai élénkek. Ennek előtte ez volt a hasonnevü szászszék főhelye. Márpod fu. amattól délkeletre 1187 szász és oláh l., luth. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Cikedál (Ziegenthal, Cikindtalu) fu. 559 oláh s német gör.-kath. és r. kath. l., gabna- és kukoricatermesztéssel s juhtenyésztéssel. Holcmány (Holzmengen, Holcmann) fu. a Hortobágy patak m. 1072 német s oláh l., luth., r. kath. és gör.-kath. templommal, nagy erdőséggel, közönséges bortermesztéssel, sertés- és juhtenyésztéssel. Hortobágyfalva (Kornecelu) oláh fu. a Hortobágy patak m. 666 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és nagy juhtenyésztéssel. Szent-Jánoshegye (Nucset) oláh fu. amannak szomszédjában 724 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral, melyen nagy juhtenyésztést űz. Hűhalom (Vurpöd, Burgberg, Vurper) fu. Hortobágyfalvától észak felé a Hortobágy egyik mellékvölgyében 1765 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, igen nagy hegyes-völgyes határral s barom- és juhtenyésztéssel. Szász-Ujfalu (Neudorf, Noul) fu. amattól délre s ugyanazon völgyben 930 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal s igen nagy erdős határral. Juhtenyésztése igen jelentékeny. Veresmart (Rothbach, Rotbavu) fu. az előbbitől dél-keletre 773 szász és oláh l., luth. templommal, gyümölcs- és kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. Dolmány (Dálya, Thalschein, Dajé) fu. a Hortobágy egyik mellékvölgyében 380 szász és oláh l., luth. templommal s kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. Hermány (Kasztenholz, Kasolcz) fu. a Hortobágy patak m. 567 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Gyümölcse és közönséges bora szép mennyiségben terem.

9. **Fogaras megye** nyugoton Szeben, északon Nagy-Küküllő, keleten Brassó megyével, délen pedig Oláhországgal határos. Alakja trapézhoz hasonlit, melynek leghosszabb oldala a délre, legrövidebb pedig a nyugotra eső. Mint az 1876. XXXIII. t. cz. uj alkotása, magában foglalja e megye a volt egész Fogarasvidéket s a volt Felső-Fehér megyéből Galac, Rukkor, Oláh-Ujfalu, Oláh-Tyúkos, Földvár és Kolun községeket. Igy kikerekitve mai nagysága 32.$_{27}$ □ mfidet (szabatosabban 1,875.$_{43}$ □ kilometert) tesz, lakosságának száma pedig 86,943 lélek. Felszine nagyobbára hegyes oly formán, hogy déli határának egész mentében a fogarasi Kárpátok magas láncolata huzódik, folytatva a szebenmegyei határ-Kárpátokat egészen a törcsvári szoros keleti oldalfalig, vagyis a megye dél-kel. határára nehezedő Bucsesdig. E láncolatnak mintegy háromnegyedrésze nyug.-keleti irányban halad, a többi része azonban a Bárca patak forrásvidékén két főágra szakad, melyek közül az alsó a törcsvári szoros fölött meredező szép Királyhegyet (7101') megkerülve, délkeleti, a másik pedig, mely alacsonyabb és egész kiterjedésében persányi hegylánc nevet visel, ész.-keleti irányban nyomul egészen az Olt legészakibb kanyarodásáig. A határhegység általában igen tekintélyes magassága s alacsony nyulványait leszámitva, meredeken emelkedik az Olt völgye fölé, egyikét alkotva a legfestőibb havasi tájképeknek. Alantabb lombos erdők, fentebb a fenyvesek rengetegei képezik rajta a takarót; meztelenül csak legmagasabb sziklacsúcsai vannak. Legkiválóbb csúcsai nyugotról kelet felé a Szurul (7265'), a Négoj (8046'), a Butyán (7956') a Vurfu Ourla (7850), a Királykő és a Bucsesd (7951'), melynek különben csak nyugoti lejtője számitható e megyéhez. A persányi hegyláncolatban is van nehány jelentékeny magaslat, u. m. a Zeidner (4090'), mely alatt a fogaras-brassói nagy hágásu országut megy el, a Nagy-Vizestető és a

Mlecsi délkeletre Persánytól. A határhegység északi s a persányi láncolat nyugoti aljában a fogarasi szép, de keskeny lapály terül el, öntözve az Olt folyó és ennek mellékfolyócskái által, s szegélyezve az átellenes oldalon az Olton túli alacsony hegyek által, melyek mindenütt nagyon közel nyomulnak az Olthoz. A persányi láncolat, a Királykő és a Bucsesd közén pedig a törcsvári kis medence foglal helyet, melynek legjelentékenyebb oldalnyilása a Bárca patak völgye a Királykő északi aljában. Vizei nagy számmal vannak, de mind csekélyek, kivévén az Olt folyót, mely a megye északi oldalát egészen végig szeli. A beleömlő gyors hegyi patakok közül emlitendőbbek a Berivoj, Sebes és Sinka a persányi láncolattól nyugotra s a Bárca és Homoród patakok attól keletre. Jelentékenyebb álló vize egy sincs. — Éghajlata hüvös mérsékeltnek mondható; legenyhébb az Olt völgyében. Esője bőven jár. A határbérceken legtöbbnyire már augusztusban is esik hó, mi miatt a lég gyakran hirtelen meghül. Talaja az Olt mentén jó termékeny, de a havasok oldalvölgyeiben, valamint a törcsvári medencében is köves levén a föld, nehéz müvelésü és igen középes termékenységü. Főbb termékei e megyének a rozs, zab, sok kukorica, pohánka (Erdélyben haricska) zöldség, takarmánynövények, hires dohány (a legmélyebb lapályokon) és szőlő az Olt jobb partján. Fája tömérdek van. Ujabb időben a gyümölcstermesztés is lábra kapott. Állattenyésztése igen jelentékeny. Van sok szarvasmarhája, juha, sertése és kecskéje is a kitünő havasi legelőkön. Vadakban az erdőségek mindenfelé bővölködnek. Az Oltban nagyobb halakat, a havasi patakokban leginkább pisztrángot fognak. Az ásványország kincseiből van itt aranyon és ezüstön kivül ón, só és tömérdek haszonra való kő. Ipara s kereskedelme nem bir kiválóbb jelentékenységgel. A lakosság nagy többsége oláh; magyar, német és egyéb nemzetiségü csak kevés van. Vallásra nézve legtöbb van gör.-kel. és gör.-kath. hitü. Országutjai jók. Vasútja még nincs, de távirói összeköttetése van mind a szomszéd megyék, mind a főváros felé. Van e megyében 89 község. A megyegyülések Fogarason tartatnak. Emlitendőbb helységek:

Fogaras (Fegerás; Lignopolis) mvs., a megye s egy gör.-kath. püspök székelye a megye középtáján az Olt m., a Berivoj patak torkolatánál, a Vurfu Ourla havassal csaknem átellenben, 4720 magyar, oláh és német l. Fogaras egyszerü kis város, közepén egy derék várral, melyet mai alakjában Bethlen Gábor épittetett föl, s melyben ma is rendes helyőrség van. Van itt r. kath., reform., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templom, több derék népiskola, kir. járásbiróság, gyalog ezredparancsnokság (2. sz.), honvéd zászlóalji törzsállomás (22. sz.), pénzügyőr-biztosi, erdő-, adó-, posta- és táviróhivatal, csendőrségi állomás, megyei kórház, takarékpénztár, kaszinó stb. A lakosok földmiveléssel, fuvarozással, bőrcserzéssel és cserépedénygyártással foglalkoznak. Dohánytermesztését különösen kiemelik. Heti és országos vásárai népesek. Van több vizi malma és fürdője. Innen az Olton egy derék hid vezet át a szomszéd Galac (Gelác) nevü oláh faluba, mely eddig a volt Felső-Fehér megyéhez tartozott, s melynek 1038 lakosa, gör.-keleti temploma, szép határa s kukorica- és gyümölcstermesztése van. Rusor (Riusor) oláh fu. Fogarastól délkeletre 538 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, szép lapályos határral s kukorica- és dohánytermesztéssel. Mundra (Mendra) oláh fu. a fogaras-brassói országutban 1004 l., gör.-kel. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Sárkány, (Serkája, Schirkonjen) fu. amattól keletre az országut és a Sinta patak m. 1423 magyar és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, járásbirósággal, postahivatallal, csinos vendégfogadóval s nagy dohány-termesztéssel. Paró (Peren) oláh fu. amattól ész.-keletre, a sárkány-kőhalmi országut m. 1130 l., gör.-kel. templommal s szép dombos határral, melyen sok kukoricát termesztenek. Alsó-Venice (Venetie din zsosz) oláh fu. közel az Olthoz, amattól északra 1612 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, sok erdővel s nagy mészégetéssel. A falu közelében van egy csepegőköves barlang. Felső-Venice (Venetie din szusz) oláh fu. amattól ész.-keletre a Plesica hegy aljában 420 l., s nagy erdőséggel. Felső-Komána oláh fu. a Lupsa hegy alatt 718 l., gör.-kel. templommal, nagy, erdős határral és juhtenyésztéssel. Alsó-Komána oláh fu. közel az Olthoz 1199 l., gör.-keleti és gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel és erdővel. Kucsuláta oláh fu. amattól északfelé, a Lupsa hegy tövében 1553 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Lupsa oláh fu. amattól keletre, a

hn. patak völgyében 217 l., erdős hegyes határral s juhtenyésztéssel. Grid oláh fu. Sárkánytól keletre, a persányi hegylánc aljában 1208 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal és fakereskedéssel. Persány oláh fu. Sárkánytól keletre az országut m. s a hasonnevü hegyláncnak Rokita nevü emelkedése alatt 1000 l., gör.-kel. templommal, hegyes, völgyes nagy határral, juhtenyésztéssel s nagy kőbányákkal, melyekből sajátságos tengerzöld szinü köveket fejtenek. Vledény (Wladein, Vladeni) oláh fu. a Persányból Brassóba vivő hegyi útban s a Homoród patak m. 1449 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal, erdős, hegyes határral s juh- és fakereskedéssel. Szúnyogszeg (Schnakendorf, Cincari) nagy oláh fu. ugyanazon völgyben, a megye keleti szélén 2043 l., gör.-kel. templommal, igen nagy erdős határral, vászonszövés-, juhtenyésztés- és fakereskereskedéssel. Lakosai közt sok a fuvaros. Vaád (Vádu) oláh fu. amattól nyugotra a Sinka patak m. 1333 l., gör.-kath. templommal s derék lapályos határral, mely sok kukoricát, káposztát és lent terem. Tüzi fakereskedése jelentékeny. Ó-Sinka (Sinka vekie) oláh fu. amattól délfelé a hn. patak szép völgyében 1634 l., gör.-kath. templommal s igen nagy erdős, hegyes határral, nagy juhtenyésztés- és fakereskedéssel. Új-Sinka oláh fu. jóval belebb a Sinka völgyében nagy, erdős hegyek között 1620 l., gör.-kath. templommal, ólombányával (nem mivelik) s nagy juhtenyésztéssel. Holbák (Holbavu) oláh fu. a megye keleti határán, amattól délkeletre, a Sinka patak forrásvidékén 863 l., gör.-kel. templommal, erdős, bérces határral, juhtenyésztéssel, s barnaszénteleppel. Almásmező (Pojána meruluj) havasi oláh fu. a Sinka patak egyik mellék völgyében, erdős bércek között, az előbbitől délnyugotra 1739 l., gör.-kel. templommal, ólombányával (nem mivelik), nagy határral s juhtenyésztéssel. Zernest (Zernesti) nagy havasi oláh fu. a Bárca patak völgyében a Krepatura havas alatt 2762 l., görr.-kel. templommal, járásbirósággal, postahivatallal, ólombányával (nem mivelik), s roppant nagy bérces határral s nagy juhtenyésztéssel. Itt esett el Teleky Mihály és fogatott el Heisler tábornok 1690-ben. Ó-Tohán gyönyörü fekvésü oláh fu. a Bárca patak völgyének bejáratánál 2081 l., gör.-kath. templommal, juhtenyésztés és fakereskedéssel. Új-Tohán (Törcsfalva) oláh fu. a törcsvári szoros bejáratánál 842 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Szohodol elszórt oláh fu. amattól délkeletre a szomszéd völgyben 1100 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Predeál (Predealu) oláh fu. a törcsvári szoros legmagasabb pontján (3253') 433 l., g.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. **Törcsvár** (Törzburg) fu. és határvámállomás a hn. szorosban 108 magyar s oláh l., r.-kath. és gör.-kath. templommal, vám- és vesztegintézettel. A hozzá tartozó telepekkel együtt, melyek lakosai kalibásoknak (kalibalakóknak) neveztetnek, felét foglalja el a törcsvári járás bérces, erdős területének. Egy meredek sziklatetőn áll a hozzá tartozó határerőd (Dietrichsstein), mely az egész szoros fölött uralkodik. Az ide tartozó telepek: Alsó- és Felső-Mojécs (pusztai faluk a törcsvári utban 1525 s 535 oláh l. s gör.-kel. templommal) Pestere (v. Pescera pusztai község a Királykő alatt oláh 538 l. s gör.-kel. templommal), Mogura (ugyanazon hegy alatt 462 oláh l. s gör.-kel. templommal), Poarta (pusztai oláh fu. Törcsvártól kelet felé 768 l., gör.-kel. templommal s roppant nagy, erdős határral), Simon (pusztai oláh fu. 1249 l. s gör.-kel. templommal), Fundása (épen az oláh határon 643 l. s gör.-kel. templommal) és Sirnea (pusztai oláh fu. szintén a határon 602 l., gör.-kel. templommal) mind roppant nagy juhtenyésztést, juh-, gyapju-, turó- és zsirkereskedést (és nagy csempészetet) üznek. Ohába oláh fu. a Sinka völgye előtt, Sinka falutól ész.-nyugotra 775 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és kendertermesztéssel. Sarkaica (Serkaica) oláh fu. amattól délnyugotra 1239 l., gör.-kel. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. Bucsum oláh fu. amattól nyugot felé a hegyek alatt 510 l., gör.-kath. templommal, kukoricatermesztés és juhtenyésztéssel. Todorica oláh fu. amattól észak felé 775 l., gör.-kath. templommal, dombos szép határral s barom- és juhtenyésztéssel. Márdzsina Márzsineni) oláh fu. amattól délfelé 919 l., gör.-kath. templommal, roppant nagy, egészen a havasokba nyuló határral s nagy juh- és baromtenyésztéssel. Sebes (Sibis) oláh fu. a hn. patak m. s a havasok aljában 846 l., gör.-kath. templommal s hegyes határral, melyben Dolmanesd nevü puszta van. Ez is barom- és juhtenyésztést űz. Kopacsel (Kopasielu) oláh fu. az előbbitől ész.-nyugotra 728 l., gör.-kel. templommal s kukorica-, zöldség- és lentermesztéssel. Herszény

(Herszeniu) fu. a Sebes patak m. amannak szomszédjában 701 oláh s magyar l., (mind nemesek s igen jó hazafiak) gör.-kath. templommal s gabona- és kukoricatermesztéssel. Illény (Ileni) oláh fu. a Sebes patak m. 1022 l., gör.-kath. templommal s kukorica-, gabna- és kendertermesztéssel. Betlen (Betlinen, Betleanu) oláh fu. Fogarastól nyugot felé s közel az Olthoz 1115 l., gör.-kel. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Dridiff oláh fu. amattól nyugot felé s közel az Olthoz 633 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Luca oláh fu. amattól délfelé 261 l. s kukoricatermesztéssel. Jaás (Jászu) fu. amattól délkeletre 609 l., gör.-kath. templommal, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Szevesztrény fu. az előbbitől keletre 334 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Szeszcsor (Szaszcsoru) oláh fu. az előbbi szomszédjában 1464 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal nagy erdővel és juhtenyésztéssel. Kis-Berivoj oláh fu. amattól délkeletre 749 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, nagy határral s juhtenyésztéssel. Nagy-Berivoj oláh fu. ama mellett 551 l. s juhtenyésztéssel. Vajda-Récse oláh fu. 735 l., gör.-kath. templommal s nagy határral. Teleki-Récse oláh fu. 701 l. s gör.-kath. templommal. Dezsán oláh fu. amattól délre 640 l., gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. Netot (Netotu) oláh fu. 730 l., gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Posorta (Potorita) oláh fu. amattól ész.-nyugotra 395 l., gör.-kath. templommal s szép határral. Kis-Vajdafalva (Vojvodenimik) oláh fu. 378 l. s barom- és juhtenyésztéssel. Nagy-Vajdafalva (Vájvodény) oláh fu. 570 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. Ludisor oláh fu. Huréztől nyugotra 572 l., gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Vojla oláh fu. az Olt m. 938 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Alsó-Szombatfalva (Szimbeta din zsosz) oláh fu. az Olt m. 593 l., gör.-kel. templommal s a Bruckenthal család szép nyaralójával,kertjei- és gazdasági épületeivel. Felső-Keleti-Szombatfalva oláh fu. amattól délre 901 l., s gör.-kel. templommal. Felső-Nyugoti-Szombatfalva oláh fu. 734 l. s g.-kel. templommal. Mindkettő kukoricát s gabnát termeszt és baromtenyésztést űz. Lisza oláh. fu. a hn. patak m. 1489 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s igen nagy határral, melyen jelentékeny juhtenyésztése van. Bráza (Breaza) havasalji oláh fu. 1061 l., gör.-kel. templommal, juhtenyésztéssel s mellékvámhivatallal az itt Oláhországba vivő baromhajtó uton. Dragus (Dregus) fu. a hn. patak m. F.-Szombatfalvától nyugotra 1277 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s nagy és jó határral. Besembák (Besenbach) oláh fu. az Olt m. 450 l., gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Rukkor (Rukur, Ruker) oláh fu. az Olt jobb oldalán, amazzal átellenben 689 l., gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica-, zab- és árpatermesztéssel. Alsó-Vist (Gyistye) oláh fu. közel az Olthoz az országut m. 1140 l., gör.-kel. templommal s kukorica és gabnatermesztéssel. Felső-Vist oláh fu. amattól délre 1381 l., gör.-kel. templommal, nagy határral s juh- és baromtenyésztéssel. Erdeje nagy és szép van. Felső-Ucsa (Ucsea) oláh fu. amattól nyugot felé 1321 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Alsó-Ucsa oláh fu. közel az Olthoz s az országut m. 831 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s igen jelentékeny és jó, lapályos határral. Földvár (Feldiora, Marienburg) oláh fu. az Olt jobb partján 603 l., gör.-kel. templommal bor-, gabna- s kukoricatermesztéssel és szép erdővel. Alsó-Árpás oláh fu. az Olt és az országut m. 1006 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, nagy határral s gabna- és kukoricatermesztéssel. Erdeje nagy s baromtenyésztése jelentékeny. Felső-Árpás fu. az előbbitől délre, a hn. patak m. 1662 l., gör.-kel. templommal s nagy erdős, hegyes határral, melyben a havasok alatt egy üveghuta is van. Strezsa-Kercesora fu. amattól nyugot felé a hn. patak m. 1100 oláh és szász l., luth. templommal s jelentékeny erdős, hegyes határral, melyben a havasok alatt egy üveghuta van. Juhtenyésztése nagy. Opra-Kercesora oláh falu az előbbi szomszédjában 925 l., gör.-kel. templommal s nagy juhtenyésztéssel. Kerc (Kirc) fu. az Olt m. 937 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermő szép lapályos határral. Közelében egy 15. századbeli cisztercita apátság romjai láthatók. Oláh-Ujfalu fu. az Olttól jobbra 895 magyar s oláh l., ref. és gör.-kath. templommal s hegyes, völgyes szép határral, mely gabnát, kukoricát és gyümölcsöt terem. Oláh-Tyukos (Gainár) oláh fu. az előbbi szomszédjában 281 l., gör.-kath. templommal s erdős,

hegyes határral. Kolun oláh fu. az Olt jobb partján 585 l., g.-kel. és g.-kath. templommal s kukorica-, gabna- és zabtermesztéssel. Szkore oláh fu. az Olttól balra az országut m. 1140 l., g.-kath. templommal, s kukorica-, gabna- és kendertermesztéssel. Szenata oláh fu. amattól délnyugotra 1166 l., g.-kath. és gör.-kel. templommal, nagy erdővel s kukoricatermesztés-, juhés baromtenyésztéssel. Alsó-Porumbák oláh fu. közel az Olthoz 1468 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Felső-Porumbák fu. amattól délre 1934 oláh s magyar l., gör.-kel., gör.-kath. és r.-kath. templommal, derék határral, erdőséggel, juhtenyésztéssel és üveghutával.

10. **Nagy-Küküllőmegye** Szeben és Fogarasmegyétől északra s Alsó-Fehér megyétől keletre fekszik; északon Kis-Küküllő és Udvarhely, keleten pedig Háromszék és Brassómegyék környezik. Kiterjedése 56.$_{66}$ □mfld. (szabatosabban 3116.$_{13}$ □kilometer), lakosainak száma pedig 137,619 lélek. Ez a megye a területrendező törvénynek egészen uj alkotása. Alkotó részeit képezik: 1 a volt Kőhalom-szék (két község kivételével), 2. a volt Segesvár-szék (szintén két község hiján), Segesvár városával együtt, 3. a volt Nagy-Sink-szék, 4. a Megyes-szék és város (hat község hiján), 5. a volt s tizenhárom külön darabból állott Felső-Fehérmegyének az Olt és Nagy-Küküllő folyók közén levő 44 községe, és végre 6. a volt Ujegyház-székből Magare és Apátfalva községek. A megye felszinét alacsony hegyek és dombok hullámzó sorai boritják oly formán, hogy a megye déli és közép részén két főhegy-vonal huzódik végig ész.-keletről délnyugot felé s csaknem párhuzamosan, melyekből aztán számtalan oldalnyulványok futnak ki s legnagyobb részt északi és északnyugoti irányban, melyek aztán a két fővonalat is többszörös érintkezésbe juttatják egymással. Harmadik s egészen külön álló főcsoportot képez a megye délkeleti részébe benyuló persányi hegylánc. Az Olttól jobbra eső hegyek közül csak néhány csucs közeliti meg s csak pár haladja túl a 2000'-at. Ilyenek a Galgenberg (2304') Segesvárnál, a Kúphegy (2469') Bene falunál, a Steinberg (2397') Segesvártól délkeletre s a Rukkor-hegy (2127') Nagy-Sinktől délre, közel az Olthoz. Jóval túlhaladja ezeket a persányi hegyláncban különösen a Várhegy (3509'), mely különben csak nyugoti lejtőjével érinti a megyét. A hegyek s dombok közét szép, bár legtöbbnyire szük völgyek foglalják el. Legszebbek és legtéresebbek a Nagy-Küküllő, Hortobágy és Olt melléki völgyek. A hegyek közül a magasabbakat legtöbbnyire erdők boritják, az alacsonyabbak és a dombok ellenben részint szőlők- és szántóföldekül, részint legelőkül használtatnak. Vizei nagy számmal vannak, de említést csak nehány érdemel. Ilyenek: az Olt, mely a megyének csak délkeleti csucsát szeli át, magába véve itt az Udvarhely megyéből jövő Homoród patakot; aztán a Hortobágy, mely a megye középtáján fut végig délnyugoti irányban az Olt felé, s végre a Nagy-Küküllő, mely a megye egész északi szélét öntözi s a Viza patak fölvétele után lép ki a megyéből. Valamire való álló vizei nincsenek. Ásványos (kénes és sós) források leginkább a keleti részeken találhatók. Éghajlata igen kellemes szelid, noha a Nagy-Küküllő és Hortobágy melléke jóval enyhébb, mint az Olt melléke, hová a határhavasok hüsitő befolyása még igen érezhetőleg elhat. Földje általában termékeny azon különbséggel, hogy a megye északnyugoti része jóval felülmulja e tekintetben a nagyobb emelkedésü délkeletit. Főbb termékei: mindenféle gabona, kukorica, komló, szőlő, gyümölcs, krumpli, hüvelyes vetemények, zöldség, takarmány növények és fa (csaknem mindenütt bőven). Állattenyésztése jelentékeny. Az ásványország leginkább a keleti részeken szolgáltat sok haszonra való követ, meszet, kevés ércet és ásványos vizeket. Az ipar csak a városokban mutat föl nagyobb eredményeket. A kereskedelem és forgalom élénk. A lakosság többsége oláh, de jelentékeny számmal vannak szászok, magyarok, sőt cigányok is. Vasutja már kettő van, u. m. a tövis-brassói a Nagy-Küküllő, az Erked és Homoród patakok s aztán az Olt völgyén, továbbá a kapus-nagyszebeni, mely amannak szárnyvonala s a Viza patak völgyén halad le Szeben megyébe. Országutjai elég számosak és jó karban vannak. A megye községeinek száma 126. Gyüléseit a megye Segesváron tartja. Emlitendőbb helységek:

Segesvár (Schässburg, Sigisoara) igen szép fekvésü város és megyei székhely a Nagy-Küküllő balpartján s a keleti vasút m. 8207 szász, oláh és magyar lakossal. Fekvésénél fogva két részre különül el a város, melyek közül az egyik a völgyben és a hegyoldalon, a másik pedig a hegy tetején áll; a kettőt egy födött lépcső

köti össze. A hegyen álló részt, minthogy (ma már porladozó) kőfallal van keritve, várnak nevezik. Legkiválóbb épület benne a gótizlésü régi luth. főtemplom, mely messze kilátszik a Küküllő völgyébe. A város épületei nagyobbára régi szász izlésüek; utcái görbék és szükek, de kövezettek. Van itt a fentebb emlitetten kivül gör.-kel. és r.-kath. templom is; továbbá luth. főgymnasium (könyvtárral és egyéb gyüjteményekkel), luth. tanitóképző, polgári iskola, derék megye- és tanácsház, kórház, Ferencrendü zárda, szeszgyár, kaszárnya, 2 takarékpénztár, kaszinó, zene- és iparegyesület, kir. járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal s vasuti állomás, pénzügyőrség, csendőrség, fakereskedés stb. Egy honvéd lovas század is rendesen itt állomásoz. A lakosok földmivelést, nagy bor-, gyümölcs- és lentermesztést, élénk ipart (szücsök, takácsok, timárok, kádárok stb.) és kereskedelmet üznek. Iparcikkei közt legfontosabbak a gyapot- és vászonszövetek. Heti és országos vásárait nagy vidék látogatja. Ez előtt itt székelt a hasonnevü szász szék. Segesvár történelmileg is nevezetes hely. Hajdan erősség volt. Legutoljára 1849. jul. 31-én gyászos kimenetelü ütközete volt itt a magyaroknak a muszkákkal, melynek alkalmával nagy költőnk, Petőfi Sándor is nyomtalanul elveszett. Az itt elhullott bajnokok hamvait az Almakerék felé vivő ut mellett egy jelentékeny halom födi, melyet az erre járó székelyek rendesen egy-egy kődarabbal növelnek. **Dános** (Dunesdorf, Dancs) fu. Segesvártól nyugotra a Nagy-Küküllő és a vasut m. 1413 oláh és szász lakossal, kik nagy gyümölcs- és bortermesztést üznek. Van gör.-kel. és luth. temploma s vasuti állomása. **Holdvilág** (Halwelagen, Holgyilag) fu. a Nagy-Küküllő és a vasut m. 942 szász és oláh l., luth. templommal, bortermesztéssel és erdővel. **Szász-Szt.-László** (Gross-Lasslen) fu. amattól délkeletre egy szük völgyben 1218 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. **Sáros** (Scharisch, Saresa) fu. a vasút s a Nagy-Küküllő m. 1089 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, kukorica-, gabna- és bortermesztéssel s jelentékeny erdővel. **Valdhid** (Waldhütten) fu. amattól délkeletre a Kapus patak völgyében 988 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és kendertermesztéssel. **Etzel** (Hetzeldorf, Acél) fu. amattól délre egy mellékvölgyben 1601 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. **Tóbiás** (Tobsdorf, Dupesdorf) fu. amannak szomszédjában 495 szász és oláh l., luth. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Parathély** (Pretai, Braté) fu. a Nagy-Küküllő s a vasut m. 1198 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **Buzd** (Bussd, Buszu) fu. amattól délfelé 780 oláh és szász l,, luth. templommal s igen jelentékeny határral. **Medgyes** (Mediasch, Mednisch, Medjés) csinos, szép fekvésü vs. a Nagy-Küküllő és a vasut m. 6712 szász, oláh és magyar lakossal. Van itt egy szép és nagy luth. templom, ugy szintén gör.-kath., gör.-kel., r. kath. és reform. templom, evang. főgymnasium, derék épülettel s gyüjteményekkel, szép tanácsház, Ferencrendü zárda, gyalogsági derék kaszárnya, kir. járásbiróság, takarékpénztár, kaszinó, adó-, posta és táviróhivatal, szeszgyár, gőzmalom, élénk forgalmu vasuti állomás stb. A lakosok ipart, kereskedést és földmivelést, különösen pedig nagy bortermesztést és borkereskedést üznek. Komlótermesztése jelentékeny. Heti és országos vásárai népesek. Ennek előtte itt székelt a hasonnevü szász szék. **Szász-Ivánfalva** fu. Medgyestől délfelé az Ibis patak völgyében 1125 oláh és szász l., luth. és gör.-kath. templommal s kukorica-, gabna- és bortermesztéssel. **Nagy-Ekemező** (Gross-Probstdorf, Prostea mare) fu. a Nagy-Küküllő jobb partján s közel a vasuthoz 1242 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, kukorica-, gabna- és bortermesztés- és juhtenyésztéssel. **Kis-Ekemező** fu. a Nagy-Küküllő m. s közel a vasuthoz 457 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, s kukorica-, gabna-, bor, és gyümölcstermesztéssel. A Nagy-Küküllőn derék malma van. **Kis-Kapus** (Klein-Kopisch, Kopcsa mike) fu. a Nagy-Küküllő és a Viza patak összeömlésénél s a kel. vasutnak Medgyes és N.-Szeben felé való elágazása mellett 1600 magyar (2/3), szász, és oláh l., luth., r. kath. s gör.-kel. templommal, szép községi iskolával, nagy vasuti állomással, gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel, nagy baromtenyésztéssel s jó vizi malommal. A vasut elkészülte óta örvendetes virágzás tapasztalható e csinos helységen. **Asszonyfalva** (Frauendorf, Frona) fu. a Viza patak és a szárnyvasut m. 1583 szász és oláh l., luth., gör.-kath. és gör.-kel. templommal,

derék határral s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Baromlaka (Wurmloch, Vurmlok) fu. amattól keletre 1253 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s jelentékeny határral. Kis-Selyk (Klein-Schelken, Sejke mika) fu. a kapus-nagyszebeni vasut és a Nagy-Küküllő közén 1763 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s jelentékeny, hegyes-völgyes határral, melyen nagy bortermesztést üz. A Nagy-Küküllőn van egy derék malma. Egerbegy (Arbegen, Agregits) fu. a Viza patak és a vasut m. 1318 szász és oláh l., luth., gör.-kel., gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Sálya (Schaal, Sálja) fu. a hn. patak völgyében, amattól kelet felé 861 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel s derék erdővel. **Nagy-Selyk** (Marktschelken, Sejka mare) csinos mvs. a Viza patak s a vasut m. 1542 szász és oláh l. Van luth., gör.-kath. és gör.-kel. temploma, derék népiskolája, posta- és táviróhivatala s vasuti állomása. Derék határában gabna-, kukorica- és bortermesztést űznek. Erdeje nagy. Hidegviz (Kaltwasser, Kelbázer) fu. a Hidegpatak m., mely N.-Selyknél a Vizába ömlik. Van 935 oláh lakosa, gör.-kath. temploma s kukoricatermesztése. Mihályfalva (Michelsdorf, Boárta) fu. a Hidegpatak m. 756 szász és magyar lakossal, gabna-, kukorica-, bor- és zöldségtermesztéssel. Szász-Veszsződ (Wassied Veszend) fu. amattól délre 736 szász és oláh l., gör.-kel. és luth. templommal, bor-, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Isztina (Esztana, Sztena, Walachisch-Stein) oláh fu. a Hidegpatak egyik mellékvölgyében 489 l., gör.-kath. templommal s erdős határral. Bolya (Bell, Buja) fu. a Hidegpatak m. 1057 oláh, szász és magyar l., luth., gör.-kath. és reform. templommal, jó vizi malommal s nagy, erdős határral. Gabna-, kukoricatermesztése és baromtenyésztése jelentékeny. Ingodály (Engenthal, Migindale) fu. amattól északra a szomszéd völgyben 222 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal s erdős határral. Péterfalva (Petersdorf) fu. amattól északra 403 szász és oláh l., gabna-, kukoricatermesztéssel s erdővel. Mártontelke (Mortesdorf, Motisdorf) fu. amattól ész.-keletre 723 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, jelentékeny erdővel s barom- és sertéstenyésztéssel. Mardos (Mardisch) fu. a Hidegpatak m. 564 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s barom- és sertéstenyésztéssel. Sáldorf (Schaldorf, Soale) oláh fu. a Hidegpatak m. 567 l., gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. Rovás (Rosch) fu. a Hidegpatak m. 464 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal s kukoricatermesztéssel. Musna (Meschen, Mosna) fu. a hn. patak m. Medgyestől délre 1758 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s jelentékeny bortermesztéssel. Erdeje is nagy van. Szász-Mártonfalva (Martinsdorf, Martfalen) fu. amattól délre 678 szász és oláh l., luth. templommal s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Alsó- s Felső-Gezés oláh faluk 729 és 748 l., gör.-kel. templommal, erdős, hegyes határral és juhtenyésztéssel. Vecsérd oláh fu. 563 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. Oláh-Ivánfalva (Walachisch-Eibesdorf, Igisdorf) oláh fu. amattól keletre 888 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. Szász-Zalatna (Klein-Schlatten, Zlakna) 738 szász és oláh l., luth. templommal s kukorica- és gabnatermesztéssel. Szász-Almás (Almen, Alma) fu. amattól ész.-nyugotra 612 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, kukorica- és gabnatermesztéssel s erdővel. Nemes (Niemesch, Nemsa) fu. 544 szász és oláh l., luth. templommal s gabnatermesztéssel. Riómfalva (Reichersdorf, Retyisdorf) fu. amattól ész.-keletre 1293 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, bortermesztéssel, és erdővel. **Berethalom** (Birthälm, Gertanu) csinos mvs. Medgyestől keletre a Nagy-Küküllő egyik mellékvölgyében 2388 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s nagy bortermesztéssel. Ez előtt a szász evang. püspök székhelye volt. Nagy-Kapus (Gross-Köpisch, Kopsa mare) fu. amattól keletre 1278 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s bortermesztéssel. Rudaly (Rauthal, Rudei) fu. 531 szász és oláh l. s luth. templommal. Földszin (Felsendorf, Felca) fu. 336 szász és oláh l., s luth. templommal. Bese (Beschendorf, Bézsa) fu. amattól kelet felé 887 szász és oláh l., luth. templommal, gabnatermesztéssel és erdővel. Keresd (Kreisch, Kris) fu. az előbbi szomszédjában 1403 szász, oláh és magyar l., luth., gör.-kel. és reform. templommal, gabna-, kukoricatermesztéssel, erdővel és baromtenyésztéssel. Almakerék (Malmkrog, Melenkrog) fu. amattól délkeletre 1289

szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Hajdan az Apaffyak birtoka volt ez a falu. A luth. templommal átellenben van egy magaslaton egy várkápolnában Apaffy György gyönyörü márvány siremléke, mely a maga nemében egyike a legremekebb ilyes emlékeknek. **Szász-Ujfalu** (Neudorf, Noul) fu. az előbbitől nyugotra 951 szász és oláh l., luth. templommal, bor-, gabna-, kukoricatermesztéssel és nagy erdővel. **Mágare** (Magarei, Megiré) fu. az előbbitől délnyugotra 1009 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal s juhtenyésztéssel. **Apátfalva** (Abstdorf, Cáp) fu. az előbbi szomszédjában 582 szász és oláh l., gör.-kel. és luth. templommal s juhtenyésztéssel. **Bürkös** (Bürgisch, Birgyis) fu. az előbbitől délre 985 oláh s magyar l, gör.-kel., reform., gör.-kath. és luth. templommal, postahivatallal s gabna, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. A határán átfutó egyik patakon jó malma van. **Kövesd** (Kabisch, Kujesd) oláh fu. az előbbi szomszédjában 600 l. s kukoricatermesztéssel. Ennek is van vizi malma. **Szent-Ágota** (Anethen, Agnita) csinos mvs. a Hortobágy szép völgyében, Segesvártól délnyugot felé 2879 szász és oláh l., luth., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. A lakosok különben élénk ipart üznek. Kiválóbb ipartermékeik: kádak, hordók, csebrek, bundák, ködmönök, cserzett bőrök és bőrkészitmények. Lókereskedése is igen jelentékeny. Heti és országos vásárai népesek. Környéke igen kies. Erdeje nem nagy, de szép. **Vérd** (Werd, Vort) fu. amazon alól 725 oláh és szász l., gör.-kel. és luth. templommal, gabna- s kukoricatermesztéssel s nagy erdővel. **Szász-Veszsződ** (Zied, Veszend) fu. az előbbitől délkeletre 561 szász és oláh l., luth. templommal s bor-, gabna-, kukoricatermesztéssel. **Prásmár** (Tartlen, Toarkla) fu. amattól délkeletre 1062 oláh és szász l., luth. és gör.-kath. templommal s nagy határral, melynek jó részét erdők boritják. Gabna- s kukoricatermesztése és juhtenyésztése jelentékeny. **Brulya** (Braller, Bruja) fu. amattól délnyugotra 1032 szász és oláh l., luth. templommal s nagy határral, mely sok fán kivül gabnát, kukoricát, zöldségféléket és hüvelyes veteményeket szolgáltat. **Mártonhegye** (Martinsberg, Somortiu) fu. az előbbin alul 1289 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, nagy határral, erdőséggel s barom- és juhtenyésztéssel. **Gerdály** (Gürteln, Girdále) fu. amattól keletre 444 szász és oláh l., luth. templommal s nagy erdőséggel. **Kis-Sink** (Klein-Schenk, Sinksor) fu. a Rukkor-hegy alatt s közel az Olthoz 811 szász és oláh l., luth. templommal, gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel és szép erdővel. **Nagy-Sink** (Gross-Schenk, Sinku mare) csinos mvs. amattól észak felé egy szép völgyben 1882 szász és oláh lakossal. Van itt luth., gör.-kath., gör.-kel. és r. kath. templom, derék népiskola, járásbiróság, adó- és postahivatal, Ferencrendü zárda, huszár ezred-parancsnokság, lovas kaszárnya, gyümölcsnemesitő társaság, bor-, gyümölcs-, gabna-, kukorica- és lentermesztés, nagy vászonszövés s általában élénk kis ipar és kereskedés. Heti és országos vásárai népesek. Erdeje szép van. Ez előtt a hn. szász széknek volt a székhelye. **Morgonda** (Mergel, Mergindál) fu. az előbbitől északnyugotra 1132 szász és oláh l., luth. templommal, gabna-, kukorica- és lentermesztéssel. **Lesses** (Schönberg, Sulemberk) fu. Szt.-Ágotától keletre 1174 oláh és szász l., gör.-kel. és luth. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Rosonda** (Roseln, Rusa) fu. a Hortobágy patak egyik mellékvölgyében, 968 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s erdős, hegyes határral. **Prépostfalva** (Probstdorf, Prostye) fu. az előbbitől északra 825 oláh és szász l., luth. templommal, bor- és gyümölcstermesztéssel s barom- és juhtenyésztéssel. **Jakabfalva** (Jakobsdorf) fu. a Hortobágy egyik mellékvölgyében 990 szász és oláh l., luth. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Szászhalom** (Hundertbücheln, Hunderbeck) fu. a Hortobágytól balra s amattól délkeletre 351 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. **Ujváros** (Neustadt, Noistatu) fu. közel a Hortobágy patakhoz 721 szász és oláh l., luth. templommal s gabna- és gyümölcstermesztéssel. Szép erdeje van. **Nethus** (Neuthausen) fu. a Hortobágy m. 559 szász és oláh l., luth. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. **Hégen** (Hendorf) falu a Hortobágy mentén 1080 szász és oláh l., lutheranus és gör.-kel. templommal s nagy határral, mely gabnát, kukoricát, hüvelyes veteményeket, gyümölcsöt és fát szolgál-

tat. Apold (Trappold, Apolde) fu. a Segesd patak m., Segesvártól dél felé 1116 szász és oláh l., luth. és gör.-keleti templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Segesd (Schaas, Sais) fu. a hn. patak m. 1122 szász és oláh l., luth. templommal s jelentékeny erdős határral. Volkány (Volk ndorf) fu. amattól kelet felé 138 szász és oláh l. s luth. templommal. Sárpatak (Scharpendorf) fu. az előbbitől északra 458 oláh s magyar l., gabna- s kukoricatermesztéssel és szép erdővel. Fehéregyháza (Weisskirch, Feriháza) fu a Nagy-Küküllő és a vasut m. 1259 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, gr. Haller-féle szép várkastélylyal, vasuti állomással, jó bor-, gabna- és kukoricatermesztéssel. Az 1849-ki segesvári szerencsétlen ütközet részben e falu alat folyt s némelyek a falu szélén levő hidon látták utoljára Petőfit. Héjjasfalva (Teufelsdorf, Hasfalen) fu. amattól keletre a Nagy-Küküllő és a vasút m. 1133 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, vasuti állomással s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Innen kanyarodik be a vasut (délkeletnek) az Erked patak völgyébe. Szász-Kézd (Keisd, Kézdu) csinos fu. az előbbittől dél felé a hn. patak m. 2077 szász és oláh l., luth. templommal, postahivatallal, gabna-, kukoricatermesztéssel és nagy erdővel. A falun kivül s magaslaton álló várat a lakosság gabna-rakodó helyül használja.*) Nevezetes e várhegynek a viszhangja, mely egy öt tagu szót érthetőleg visszazeng. — Miklóstelke (Klosdorf, Miklosa) fu. amattól délkeletre 357 szász és oláh l., s luth. templommal, gabna- és bortermesztéssel. Szász-Dálya (Denndorf, Daje) fu. az előbbitől nyugotra 1390 l., luth. és gör.-kel. templommal, nagy határral és erdővel. Gabonája, bora s kukoricája bőven terem. Puszta-Celina (Wossling) oláh fu. amattól délre a jelentékeny magasságu Steinberg hegy nyug. aljában 549 l., kik fakereskedést és juhtenyésztést üznek. Réten (Reteschdorf, Retisdorf) fu. a Hortobágy patak m. 2123 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s nagy határral, mely gabnát, kukoricát és zöldségféléket terem. Báránykut (Bekokten, Borkut) fu. a Hortobágy szép völgyében 1236 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, nagy határral s derék erdővel. Boldogváros (Seligstadt, Szelistat) fu. amattól délnyugotra 710 szász és oláh l., luth. és gör.-keleti templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Nádpatak (Rohrbach, Rotbátu) fu. amattól délre a hn. patak m. 586 szász és oláh l., luth. templommal s nagy határral, melyben egy jód-tartalmu sósforrás van. Kálbor (Kalsbrunnen, Kalbur) fu. amattól délkeletre 993 oláh l., gör.-kel. templommal, nagy erdős, hegyes határral és juhtenyésztéssel. Boholc (Bucholz) oláh fu. az előbbi szomszédjában 1011 l., gör.-kel. templommal, nagy erdővel s juhtenyésztéssel. Sáros (Scharisch, Svars) fu. a szomszéd völgyben 1089 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel. Felmér (Felmern, Felmera) fu. a hn. patak m. 1318 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, nagy, erdős határral, borral és hires borsótermesztéssel. — Sona (Schönaá, Sonag) oláh fu. az Olt m. amattól dél felé 971 l., gör.-kath. és gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. Halmágy (Halmagen, Helmeag) fu. az Olt mellett amattól kelet felé 1200 szász és oláh l., luth. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Szász-Tyukos (Deutsch-Tekes, Tikisu szászilor) fu. a hn. patak m. s amattól északra 1335 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, nagy határral és derék erdővel. Kóbor (Kivern, Kobura) fu. ugyanazon völgyben 1060 magyar s oláh lakossal, reform. és görög-keleti templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Voldorf (Wolldorf) fu. amattól nyugot felé 550 oláh l. s juhtenyésztéssel. Lebnek (Leblang, Lovnik) fu. amattól ész.-keletre 716 szász és oláh l., luth. templommal, nagy erdővel s ásványos forrásokkal. Moha (Mackendorf) fu. amattól észak felé 1435 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, gabna-, kukoricatermesztés-, juh- és sertéstenyésztéssel. Mese (Meschendorf, Mosna) fu. amattól északra 705 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s nagy határral. Szász-Keresztur (Deutsch-Kreuz, Kric) fu. 946 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s gabna-, és kukoricatermesztéssel. Erdeje szép van.

*) A szászoknál, sőt sok helyt a székelyeknél is fenn van még a régi zivataros idők azon szokása, hogy többnyire kőfallal keritett templomaik udvarát cellákra osztva, értékesebb tárgyaik s élelmi szereik közös rakodó helyétül használják.

Zoltány (Zoltendorf) oláh fu. amattól északra 578 l., kukoricatermesztéssel, erdővel és juhtenyésztéssel. Rádos (Radlen, Radis) fu. amattól dél-nyugotra 708 szász és oláh l., luth. templommal s jelentékeny erdős határral. Szász-Buda (Bodendorf, Bundorf) fu. amattól délnyugotra 952 oláh és szász l., luth. templommal s gabna-, kukorica- és krumplitermesztéssel. Erdeje nagy. — Szász-Fejéregyháza (Weisskirch, Gyiszkrik) fu. amattól dél felé 761 szász és oláh l., luth. templommal, gabna-, kukorica- és zabtermesztéssel. Van derék erdeje is. Sövényszeg (Schweischer, Csiszer) fu. az előbbitől ész.-keletre, 826 szász és oláh lakossal, luth. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel s nagy erdővel. Pálos (Pales, Königsdorf) oláh fu. a vasut m. 967 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. Kaca (Katzendorf) fu. a N.-Homoród patak és a vasut m., igen szép hármas völgy közepén 1273 oláh és szász l., gör.-kel. templommal, vasuti állomással s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Homoród (Hameruden, Homrod) fu. a Nagy- és Kis-Homoród összeömlésénél s a vasut m. 1148 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s nagy gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. **Kőhalom** (Reps, Kohalmu) csinos mvs. közel a vasúthoz, a Homoród patak egyik jobb oldali mellékvölgyében 2708 szász, oláh és magyar lakossal. Van itt luth., r. kath., gör.-kel. és gör.-kath. templom, felsőbb (luth.) népiskola, Ferenczrendü zárda, járásbiróság, posta- és táviróhivatal, nagy gyümölcs- és bortermesztés. A lakosok nagy lenszövést, lábbelikészitést s egyszersmind élénk mezei gazdálkodást üznek. Nagy határában sok erdő, több sósforrás és egy csinos fürdő van. A város melletti hegyen álló s többszörös kőfallal keritett régi vár a lakosok házi és gazdasági készleteinek rakodó helyeül szolgál. Heti és országos vásárai élénkek szoktak lenni. Ide tartozik a közeli Turzon (Freithum) nevü puszta is. Ló-, juh- és gyapju vásárai hiresek. Ez előtt a hn. szász szék főhelye volt. Garád (Stein, Stenna) fu. Kőhalomtól nyugotra ugyanazon völgyben 1306 oláh és szász l., gör.-kel. és luth. templommal s szép nagy határral, melyben nagy erdő és sósforrások vannak. Siberk (Seyburg, Siberga) fu. amattól nyug. felé 1421 szász és oláh l., luth. templommal, igen nagy erdős határral s gabna-, kukorica- és borsótermesztéssel. Longodár (Langenthal, Deisora) oláh fu. amattól délkeletre 936 l., kukoricatermesztéssel és erdővel. Királyhalma (Königsberg-Krihalma) oláh fu. az Olt m. 998 l., gör.-kel. templommal s bor- és kukoricatermesztéssel. Szász-Ugra (Gált, Ungra) fu. az Olt m. 1143 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Mirkvásár (Streitfort, Mertiàsza) fu. a Kis-Homoród patak m. 1207 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Erdeje szép van. Alsó-Rákos (Rakesu din zsosz) fu. az Olt kies völgyében a hn. patak torkolata és a vasut m. 1300 magyar s oláh lakossal, unitárius és görögkath. templommal, vasuti állomással, gabna- s kukoricatermesztéssel és nagy erdővel. Ágostonfalva oláh fu. az Oltnak legészakibb kanyarodásánál, s a vasút m. 605 l., gör.-kel. templommal, vasuti állomással, kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. Erdeje nagy. Ürmös fu. a hn. erdős hegy alatt az Olt és a vasut m. 1130 magyar s oláh l., unitárius templommal s gabna-, kukorica- és kendertermesztéssel. Mátéfalva oláh fu. amattól nyugotra az Olt f. m. 651 l., gör.-keleti templommal, igen szép hegyesvölgyes határral és juhtenyésztéssel. Datk (Daken, Dopka) fu. az Olt s az erdős Nagy-Köveshegy alatt 702 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, gabna-, kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. Olt-Bogáth (Bogátá) oláh fu. az Olt m. a hn. patak torkolatánál 417 l., gör.-kel. templommal, kastélylyal s bor-, gabona- és kukoricatermesztéssel. Héviz (Hogyiz) fu. az Olt és a kőhalom-brassói országut m. 1340 magyar (s kevés oláh) lakossal. Van unitarius és reform. temploma, jó népiskolája, postahivatala, gabna- és kukoricatermesztése, erdeje és igen bővizü meleg forrása, mely nem igen magas hőfoku ugyan, de télben sem fagy be. Hidegkut (Fontina) oláh fu. szintén az Olt völgyében, amattól délre 440 l., gör.-kel. templommal, kukoricatermesztéssel és jelentékeny erdővel.

11. **Kis-Küküllőmegye** a Maros és Nagy-Küküllő folyók közén s a Kis-Küküllő két oldalán, az erdélyi kerületnek csaknem a kellős közepén fekszik. Határai nyugotról Alsó-Fehér, északról Torda-Aranyos és Maros-Torda, keletről Udvarhely, délről pedig Nagy-Küküllő megye.

Alkotó részei a területrendező törvény alapján: a volt Küküllő megye (Oláh-Hidegkut és Oláh-Andrásfalva helységek kivételével), a volt Medgyes székből Körös, Bogács, Felső-Bajom (Bázna), Völc, Nagy- és Kis-Ekemező községek és végre az ide kebelezett Erzsébetváros (Ebesfalva). Kiterjedése mai alakjában mintegy 29.92 □ mfld (szabatosabban 1645.82 □ kilometer), népességének száma pedig 100,161 lélek. Alakja szabálytalan háromszög, melynek alapját a Nagy-Küküllő vonala képezi. Felszinét általában alacsony hegyek boritják melyek két fővonalban huzódnak át a megyén, t. i. a Kis-Küküllő jobb- és balpartján délnyugot felől ész.-keletnek, hol a görgényi s illetőleg a Hargittai hegyekbe olvadnak. E két fővonal számos oldalágakat bocsát különösen észak és északnyugot felé. Fővölgyét a Kis-Küküllő kies melléke képezi. Vizei a már emlitettek, t. i. a Maros északon, a Kis-Küküllő középen s a Nagy-Küküllő délen, mindenik számos, de apró mellékpatakokkal. Földje mindenütt termékeny, de mégis legkövérebb a Kis-Küküllő völgyén. Éghajlata kellemes szelid és egészséges. Esője elég bőven jár. Főbb termékei: gabnanemüek, kukorica, bor, gyümölcs, takarmánynövények, hüvelyes vetemények, kender, len és fa szép menynyiségben. Állattenyésztése elég sikeres. Az ásványország legfölebb csak haszonra való követ szolgáltat. Ásványos vize csak nehány helyen van. Jelentékenyebb iparüzés- és kereskedésről csak Ebesfalván lehet szó. Országutjai jó karban vannak. Vasutja a keleti vasút, mely azonban csak északon és délnyugoton érinti a megyét egy-egy darabon. A lakosság nagyobb fele oláh, a kisebb felének nagy többsége (mintegy 42 ezer) magyar; a többi szász. Vallásra nézve legszámosabban vannak a gör.-kel. és gör.-kath. egyház hivei, aztán következnek a reformátusok, unitáriusok, lutheránusok, és r. katholikusok. A népnevelés legkezdetlegesebb az oláhok közt. Van e megyében mintegy 120 község. A megye-gyülések Erzsébetvároson tartatnak. Kiemelendőbb helységek:

Erzsébetváros (Ebesfalva, Elizabethstadt) előbb sz.-királyi, ma rendezett tanácsu vs. és a megye székhelye a Nagy-Küküllő és a kel. vasut m. 2550, nagyobbára örmény származásu magyar s oláh lakossal. Erzsébetváros csinosan, szabályosan van épülve. Van itt két szép r. kath. (egy örmény s egy latin szertartásu), továbbá reform., luth. és gör.-kath. templom, r. kath. kisgymnasium, zárda, nyomda, könyvkereskedés, egy Apaffyféle várkastély, megyeház, kir. járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, vasuti állomás, takarékpénztár, kaszinó, honvéd zászlóalji (25. sz.) törzsállomás, pénzügyőri és csendőri állomás stb. A lakosok élénk ipart, kereskedést és földmüvelést üznek. Kereskedelmének főbb czikkei bor és gyapju. Selyembogár-tenyésztése is jelentékeny. Heti és országos vásárait messzeföldről látogatják. Környéke igen szép. Hajdan Apaffy, utóbb Bethlen Gábor birta e várost, ki aztán az örményeknek eladta. 1790 óta sz. kir. város volt. Szász-Ernye (Ehrgang, Jernej) oláh fu. amattól nyugotra a szomszéd völgyben 740 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, kukorica- és bortermesztéssel, s juhtenyésztéssel. Szász-Almás (Almasu szaszeszk) fu. a Nagy-Küküllő m. s közel a vasuthoz 884 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, kukorica-, gabna- és bortermesztéssel. Gyákos (Jakobsdorf) fu. az előbbitől északra 356 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal s kukorica- és kendertermesztéssel. Somogyom (Schmiegen, Smig) fu. a szomszéd völgyben 863 oláh, magyar és szász l., gör.-kath. és luth. templommal, derék erdővel, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Darlocfu. a Nagy-Küküllő m. 1555 oláh és szász l., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templommal s gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Körös (Kirtsch, Kuresui) fu. amattól északra 1089 oláh és szász l., gör.-kel., luth. és gör.-kath. templommal s bor-, gabna- és kukoricatermesztéssel. Pócstelke (Puschendorf, Pocsisora) fu. a szomszéd völgyben 524 oláh, szász s magyar l., luth. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel s derék erdővel. Balástelke (Klein-Blasendorf, Bleseln) fu. amattól nyugotra 1385 oláh és szász l., gör.-kel., gör.-kath. és luth. templommal, bor-, buza-, rozs- és kukoricatermesztéssel s jelentékeny erdővel. Felső-Bajom (Bassen, **Bázna**) fu. az előbbi szomszédjában szép erdős hegyek közt 1314 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, gabna- és kukoricatermesztéssel, ásványos forrásokkal és csinos fürdővel. Innen egy szeszélyesen kanyargó, de jó karban tartott kőut vezet Medgyesre. Alsó-Bajom (Bunnesdorf, Bojann) fu. amattól nyugot felé 1545 oláh és szász l., gör.-kel., gör.-kath. és luth. temlpommal s kukorica- és gabnatermesz-

téssel. **Nagy-Ekemező** (Gross-Probstdorf, Prostea mare) fu. a N.-Küküllő m. 1242 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s kukorica-, gabna- és bortermesztéssel. **Kis-Ekemező** (Klein-Probstdorf, Prostea mike) fu. a N.-Küküllő m., Kis-Kapussal átellenben 457 szász és oláh l. s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **Keszlér** (Kesseln, Tjeszlér) fu. amattól nyugotra 1001 oláh l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal. **Oláh-Karácsonfalva** (Krecsunel) oláh fu. amattól észak felé 685 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, jelentékeny erdővel, nagy gabnatermesztés- és juhtenyésztéssel. **Oláh-Bükkös** (Facset) oláh fu. az előbbiek szomszédjában 520 l., gör.-kel. templommal, bortermesztéssel s juhtenyésztéssel. **Hosszupatak** (Brenzendorf, Teun) oláh fu. amattól nyugotra 834 l. s gör.-kath. templommal. **Lodorm á n y** (Lederman) oláh fu. az előbbitől délnyugotra 515 l., gör.-kath. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel s erdővel. **Lunka** oláh fu. közel a Nagy-Küküllőhöz s a vasuthoz 468 l., gör.-kel. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. — **Hosszuaszó** (Langenthal, Huszuszeu) fu. közel a Nagy-Küküllőhöz s a vasuthoz 1253 szász, oláh és magyar lakossal, luth., gör.-kath. és róm. kath. templommal, pálinkafőzéssel, gabna-, kukorica-, szilva- és bortermesztéssel s jelentékeny erdővel. **Glogovica** (Tutendorf, Glogovec) oláh fu. a N.-Küküllő egyik mellékvölgyében 494 l., gör.-kath. templommal s erdős, hegyes határral. **Szancsal** (Szincsel) oláh fu. a Kis-Küküllő m., amattól ész.-nyugotra 1689 l., gör.-kath. templommal s jelentékeny és termékeny határral. **Magyar-Péterfalva** (Petrifaleu) fu. a Kis-Küküllő m., nem messzire annak a Nagy-Küküllőbe való ömlésétől 440 magyar s oláh l., reform. templommal, nagy gabna-, kukorica- és bortermesztéssel s jelentékeny marha- és juhtenyésztéssel. **Kis-Iklód** (Mikluden) oláh fu, a Kis-Küküllő m. 498 l., gör.-kath. templommal, kukoricatermesztés s juhtenyésztéssel. **Panád** (Penadie) oláh fu. a Kis-Küküllő m. 909 l., gör.-kath. templommal s hegyes-völgyes határral. **Magyar-Bényе** (Benden, Bia) fu. a Kis-Küküllő m. 1308 magyar s oláh l., reform. és görögkath. templommal s gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. **Szpin** oláh fu. a Kis-Küküllő balpartján 372 l., gör.-kath. templommal s jó borral. **Szépmező** (Schönau, Solna) fu. a Kis-Küküllő m. 889 szász és oláh l., luth. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **Bolkács** (Bulkes, Belkácsu) fu. a Kis-Küküllő egyik mellékvölgyében, amattól délkeletre, a Hollókő-hegy alatt 1226 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, járásbirósággal, postahivatallal s nagy, erdős határral, melyben sok hagymát, borsót, lencsét és kitünő bort termesztenek. **Bethlen-Szt.-Miklós** (Klossdorf, Szin-Mikleus) fu. közel a Kis-Küküllőhöz egy mellékvölgyben 1221 magyar s oláh l., reform., unitárius és gör.-kath. templommal, kastélylyal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel s juhtenyésztéssel. **Szász-Völgye** (Valea Szaszuluj) oláh fu. amattól ész. felé ugyanazon völgyben 366 l., gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. **Alsó-Kápolna** fu. a Kis-Küküllő m. 798 oláh l., gör.-kath. templommal, kukorica- és bortermesztéssel s jó vizi malommal. Erdeje is van. **Zsidve** (Seiden, Sitve) fu. amazzal átellenben a Kis-Küküllő tulsó oldalán 1342 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, gabna-, kukorica-, len-, kender-, hagyma-, hüvelyes vetemény-, szilva- és nagy bortermesztéssel s nagy erdővel. **Szász-Veszszős** (Michelsdorf, Veszens) fu. az előbbiektől ész. felé 970 oláh, szász és magyar l., gör.-kath. és luth. templommal, erdős, hegyes határral, jó borral s gabnával és baromtenyésztéssel. **Boldogfalva** (Szinte Marie) fu. a Kis-Küküllő jobb partján 361 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **Faisz** (Füszen, Feisza) oláh fu. a Küküllő bal partján, amattól délnek 847 l., gör.-kath. templommal, termékeny határral és erdővel. **Tatárlaka** (Taterlich, Taterlak) fu. egy mellékvölgyben az előbbitől délre 988 oláh és szász l., gör.-kath. és luth. templommal, gabna- s kukoricatermesztéssel, erdővel és **Csongár** nevű pusztával. **Küküllővár** (Kokelburg, Csetatye de bálta) nagykiterjedésü és csinos mvs. a Kis-Küküllő m., Erzsébetvárostól ész.-nyugotra 1445 magyar s oláh l. Van reform., gör.-kel. és gör.-kath. temploma, népiskolája, postahivatala s a várostól egynegyed órányira a Bethlen grófi családnak egy nagyszerü kastélya, mely a volt Apaffy-féle várkastély helyén épült s igen szép angol-kerttel van ellátva. Ugyanitt van egy értékes nemesitett ménes is. Búzája, bora sok és jó terem. Heti és országos vásárai nagyon élénkek.

A Küküllőn derék hidja és malma van. **Völc** (Wölz, Volca) fu. amattól kelet felé 1053 oláh és szász l.. gör.-kath. és luth. templommal, bortermesztés- és juhtenyésztéssel. **Királyfalva** (Krajfaleu) fu. a Kis-Kükállő m. 1044 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s búza-, bor- és kukoricatermesztéssel. **Sövényfalva** (Sonfalen) fu. a Kis-Küküllő m. 1088 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, búza-, kukorica- és bortermesztéssel s nagy erdővel. **Ádámos** (Ademus) fu. a Kis-Küküllő m. 1424 magyar s oláh l., reform., unitárius és gör.-kath. templommal, nagy búza-, rozs-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztés- meg baromtenyésztéssel. A Küküllőn fedett hidja van. 1848-an szétverték itt a fölkelt oláhokat a nemzetőrök. **Dombó** (Dimbeu) fu. a Kis-Küküllő jobb oldalán, amazzal átellenben 779 magyar s oláh l., unitárius és gör.-kath. templommal, gabna-, kukorica és bortermesztéssel, erdővel és juhtenyésztéssel. **Kincses** oláh fu. amattól ész.-nyugotra 584 l., kik gabnát és bort termesztenek. **Bábahalma** oláh fu. a szomszéd völgyben 1264 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, nagy kukorica- és szilvatermesztéssel s juhtenyésztéssel. **Bord** oláh fu. ugyanazon völgyben 670 l, gör.-kath. templommal s kukoricatermesztéssel. **Dégh** (Gyágu) oláh fu. amattól nyugotra 1176 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, nagy kukoricatermesztés- s juh- és sertéstenyésztéssel s jelentékeny erdőkkel. **Szélkut** oláh fu. az előbbi szomszédjában 1050 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s nagy kukorica-, gabna- és gyümölcstermesztéssel. **Oláh-Sályi** (Seula) oláh fu. közel a Maros- és vasúthoz egy mellékvölgyben 633 l., gör.-kath templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. **Radnóth** (Jernut) nagy fu. a Maros és a vasút m. 1388 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal, I. Rákóczy György avult várkastélyával (épité Serena Ágoston velencei épitő; ma a gr. Bethleneké), posta- és táviróhivatallal, szép nagy szeszgyárral, vasúti állomással s kitünő határral, mely hires búzát, rozsot, kukoricát, bort, gyümölcsöt s dohányt szolgáltat. Erdeje és baromtenyésztése is van. Környéke igen kies. **Csapó** (Csipeu) fu. a Maros és a vasút m. 750 magyar s oláh l., refor. és gör.-kath. templommal, vasúti állomással s termékeny határral. **Kerellő-Szt.-Pál** fu. a Maros és a vasút m. 876 magyar s oláh l., róm. kath. és gör.-kath. templommal s nagy gabna-, dohány- és kukoricatermesztéssel. **Kerellő** (Kerülő, Tjirileu) oláh fu. a Maros m. 483 l., gör.-kath. templommal s termékeny határral. **Vidrátszeg** oláh fu. a Maros és Nyárád összeömlésénél s a vasút m. 594 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s igen jó határral. **Ugra** (Ogra) fu. a Maros és a vasút m. 965 magyar (s kevés oláh) l., reform. templommal s jó búza-, kukorica- és bortermő határral. **Oláh-Kocsárd** (Kucserdea) fu. egy szük völgyben amattól délnyugotra 1147 oláh s magyar l., gör.-kel., gör.-kath. és refor. templommal, hegyes-völgyes határral és juhtenyésztéssel. **Dicső-Szt.-Márton** csinos mvs. a Kis-Küküllő m. 1800 magyar s oláh l., reform., unitárius és görög-kath. templommal, községi iskolával, járásbirósággal, postahivatallal, megyeházzal, csendőrségi- s pénzügyőrségi állomással s nagy búza-, rozs-, kukorica-, dohány-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Erdeje szép van. Baromtenyésztése jelentékeny. Heti és országos vásárai népesek. **Borzás** (Bozias) oláh fu. a Kis-Küküllő bal oldalán 583 l., gör.-kel. templommal s kukorica-, bortermesztés- és juhtenyésztéssel. **Magyar-Kis-Sáros** fu. amattól dél felé 1338 magyar s oláh l., unitárius és gör.-kath. templommal, gabna- s kukoricatermesztéssel, juhtenyésztéssel és szép erdővel. Határában egy réten van egy □ ölnyi kopasz, száraz tér, mely nedves időben süppedékes s melyből gyulékony gáz tódul ki oly mennyiségben, hogy nemcsak helyben meggyújtva ég soká, hanem üvegre is szedhető és gyúlékonysága igy is soká megmarad. **Bogács** (Bogischdorf, Bogatia) fu. amattól kel. felé 949 szász s oláh l., luth. és gör.-kath. templommal, derék, erdős határral és bortermesztéssel. **Szőkefalva** (Szeuka) fu. a Kis-Küküllő völgyén 740 magyar s oláh l., r. kath., reform. és görög-kath. templommal, gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztés- és baromtenyésztéssel. **Csüdötelke** (Kusztelnik) fu. a Kis-Küküllő jobb partján 471 oláh s magyar l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Juhot is tenyészt. **Pócsfalva** (Pocsa) fu. a Kis-Küküllő m. 353 magyar s olán l., kik sok gabnát, kukoricát s bort termesztenek. **Erdő-Alja** (Szupt padure) oláh fu. amattól ész.-nyugotra 488 l., gör.-kath. templommal, nagy, erdős határral s juhtenyésztéssel. **Gyulás** fu. az előbbitől északra 524 oláh l., görög-kath.

templommmal s kukoricatermesztéssel. Lackod (Leszkud) oláh fu. a szomszédvölgyben 761 l., gör.-kath. templommal s kukorica- és bortermesztéssel. Szamostelke (Somostelke, Futak) oláh fu. amattól keletre 477 l., gör.-kath. templommal, kukoricatermesztés- és juhtenyésztéssel. Búzás-Besenyő (Besineu) fu. amattól északra 1040 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, gabna-, kukorica-, bortermesztés- és baromtenyésztéssel. Kis-Cserged (Csergyicel) oláh fu. az előbbitől keletre 427 l., gör.-kath. templommal s bor- és kukoricatermesztéssel. Nagy-Cserged (Csergiga) oláh fu. az előbbi szomszédjában 1091 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, bortermesztés- s juh- és baromtenyésztéssel. Nagy-Teremi (Tirinia) oláh fu. amattól ész.-keletre 1161 oláh s magyar l., gör.-kath. és reform. templommal, gr. Bethlen-féle gyönyörü kastélylyal s derék határral. Kis-Teremi oláh fu. a Nyárád folyó m. 142 l. s gabna-, kukorica- és szilvatermesztéssel. Teremi-Ujfalu magyar fu. közel a Nyárádhoz 724 (ref.) l. s nagy gabna- és gyümölcstermesztéssel. Vajda-Kuta oláh fu. 533 l., gör.-kath. templommal s nagy kukorica-, tök- és napraforgótermesztéssel. Abosfalva (Abus) fu. s Kis-Küküllő m. 300 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kath. templommal s igen jó és szép határral. Deésfalva (Déjás) fu. a Kis-Küküllő bal partján 873 magyar s oláh l., unitárius és görög-kath. templommal s igen szép határral, mely jó gabnát, kukoricát s bort terem. Haranglab fu. egy mellékvölgyben amattól délre 1023 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, jó határral és szép erdővel. Szász-Danyári (Dangel, Dáje) 586 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, gabna-, kukoricatermesztéssel és derék erdővel. Leppend (Lipindea) oláh fu. ugyanazon völgyben 595 l., görög-kel. és gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel. Szász-Csávás magyar fu. amattól ész.-nyugotra 730 l., reform. templommal, nagy gabna-, bor- s gyümölcstermesztés- és baromtenyésztéssel. Mikefalva (Mika) fu. a Kis-Küküllő m. 550 magyar s oláh l., reform. templommal s gabna- és bortermesztéssel. Felső-Kápolna kis oláh fu. 194 l. a Kis-Küküllő m. Bernád (Bernálie) fu. a Kis-Küküllő m. 366 oláh s magyar l., gör.-kath. templommal, jó szántóföldek- és szép szőlőkkel. Bonyha (Bakna) fu. a Kis-Küküllő m. 1190 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, jó reform. népiskolákkal, szép kastélylyal, postahivatallal, s nagy gabna-, kukorica-, dohány-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Baromtenyésztése igen jelentékeny. Héderfája (Eberholz, Hidnifalen) fu. a Kis-Küküllő jobb partján 950 magyar l., reform. templommal és népiskolával. Határa gabnát, bort és gyümölcsöt terem. Széplak (Szuplak) fu. a Kis-Küküllő m. 998 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal, szép nagy határral, erdővel s barom- s juhtenyésztéssel. Oláh-Szt.-László (W.-Lasseln) fu, a Kis-Küküllő m. 686 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, jó vizi malommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel, Szász-Szt.-László (Klein-Lasseln) oláh fu. amattól délre egy mellékvölgyben 633 l., gör.-kel. templommal s jó határral. Szász-Örményes (Irmesch) szász fu. ugyanazon völgyben 859 l., luth. templommal s gabnatermesztéssel, Gógány-Váralja (Varolea) fu. a Kund patak m. 761 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal, várrommal és szép határral. Gógány fu. az előbbi szomszédjában 462 magyar s oláh l., ref. templommal s gabna- és bortermesztéssel. Kund (Reussdorf) szász fu. a hn. patak m. 550 l., luth. templommal s nagy gabna- és bortermesztéssel. Szász-Szt.-Iván (Johannisdorf) fu. a tulsó völgyben 632 szász és oláh l., luth. templommal, jó határral és szép erdővel. Hondorf (Hohndorf) fu. a Zágor patak völgyében 789 oláh és szász l., gör.-kel., luth. és gör.-kath. templommal s erdős, hegyes határral. Domáld (Maldorf) fu. ugyanazon völgyben 688 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Zágor (Rode) fu. a hn. patak m. 1361 szász és oláh l., luth. templommal s nagy gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Kis-Szőllős (Klein-Alisch) fu. a szomszéd völgyben 681 szász l., luth, templommal s gabna- és bortermesztéssel. Oláh-Solymos (Salmen, Soimus) oláh fu. a Kis-Küküllő m. 716 l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s termékeny határral. Vámos-Oláh-Udvarhely (Odorhej) oláh fu. a Kis-Küküllő m. 555 l., gör.-kel. templommal, kukorica-, gabnatermesztéssel és jó vizi malommal. Kórógy-Szt.-Márton fu. a Kis-Küküllő m. 724 magyar s oláh l., reform. templommal, gabna-, kukorica-,

dohány- s bortermesztés- és baromtenyésztéssel. **Kóród** (Koroi) oláh fu. a Kis-Küküllő m. 387 l., gör.-kath. templommal, dohány- s gabnatermesztéssel s szép erdővel. **Balavásár** (Bladenmarkt, Balanser) fu. közel a Kis-Küküllőhöz 690 magyar s oláh l., reform. templommal s igen jó határral. **Egrestő** (Agristyen, Erlenwald) fu. a Kis-Küküllő m. 780 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. **Kis-Kend** magyar fu. a Kis-Küküllő m. 350 l., ref. templommal s gabna- és bortermesztéssel. **Nagy-Kend** magyar fu. a Nádos patak m. 650 l., reform. templommal, postahivatallal s gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. **Fületelke** (Felldorf) szász fu. amattól déinyugotra 573 l., luth. templommal s gabnatermesztéssel. **Csikmándor** (Zuckmantel, Csikmándru) fu. a Nádas patak m. 793 szász és oláh l., luth. és gör.-kath. templommal s erdős, hegyes határral. **Szénaverős** (Zendrisch. Senareus) fu. 1266 szász és oláh l., luth. templommal s barom- s juhtenyésztéssel. **Magyarós** fu. 573 szász és oláh l., luth. templommal, nagy erdővel s juhtenyésztéssel. **Szász-Nádos** (Nadisch, Nade) fu. a Nádos patak m. 1338 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s nagy erdős, határral. **Pipe** (Wepeschdorf) magyar fu. amattól keletre 370 l., unitárius templommal s erdős határral. **Oláh-Zsákod** (Zsaked) fu. előbbitől keletre 333 l. s juhtenyésztéssel. **Hétur** (Marienburg) fu. amattól délnyugotra 1251 oláh és szász l., gör.-kel. és luth. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztéssel s nagy erdőséggel. **Nagy- vagy Felső-Bun** (Boj) fu. közel a Nagy-Küküllőhöz 1562 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal, gabna-, kukorica- és bortermesztés- s baromtenyésztéssel. **Kis- v. Alsó-Bun** fu. a Nagy-Küküllő m. 430 oláh s magyar l., gör.-kel. és reform. templommal s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Barom- és juhtenyésztése is jelentékeny. **Sárd** fu. a megye keleti szögletében, közel a Nagy-Küküllőhöz 600 magyar s oláh l., unitárius és reform. templommal s jelentékeny és jó határral.

12. **Udvarhely megye** az erdélyi kerület keleti felében esik oly formán, hogy észak és északnyugot felől Kis-Küküllő, délnyugot és dél felől Nagy-Küküllő és Háromszék, kelet és északkelet felől pedig Csik megye övezi. Ezt az új megyét a területrendező törvény a következő alkotó részekből állitotta össze: a) a volt Udvarhely székelyszék Telegdi-Bacon község kivételével, b) Székely-Udvarhely város, c) Oláhfalu mvs., s d) a volt Küküllő megyéből Oláh-Hidegkut és Oláh-Andrásfalu, — a volt Segesvár székből Bene és Erked, — a volt Felső-Fehér megyéből Felek, Szederjes, Petek és Felső-Rákos, és a volt Kőhalom székből Daróc és Zombor községek. Igy kikeritve, mai nagysága mintegy 60 □ mfidet (szabatosabban 3417.68 □ kilometert) tesz; 105,349 lakossal. Alakja trapézhoz hasonlit, melynek leghosszabb oldala az északkeleti, legrövidebb pedig a délkeleti. Felszine kelettől nyugot felé fokozatosan lejtő felföld. Az északkeleti oldalon ugyanis a Hargitta hegylánc vonul végig északon a görgényi, délen pedig a baróthi hegyekkel érintkezve. E párkánynak is nevezhető láncolat aztán (a görgényi csoporttal együtt) számos oldalágakat bocsát ki magából, melyek tulnyomólag délnyugoti irányban futják át az egész megyét s egymástól csak szük és magas fekvésü *) völgyek által választatnak el. Ezen oldalágak között legönállóbb jellemü a Küküllő jobb oldalán levő s a Sós és Fejérnik patakok által közre zárt alacsony hegytömeg a Sáros és Resztetej kiemelkedőbb magaslatokkal. A Hargitta hegyláncolat kiválóbb csúcsai a Hargitta (5573') és a Kakukhegy (4926'), melyeket már széltében havasoknak címez a székely. Mindezen megyeket legnagyobbrészt (tölgy, bükk s a keleti magas bérceken fenyő) erdőségek boritják; földmivelési célokra leginkább csak az alacsonyabbak lejtői használtatnak. Rónáról itt szó sem lehet, sőt a legjelentékenyebb völgytágulások is csak aránylagos térségük; a Maros völgyével pl. egy sem mérkőzhetik. Vizei nagy számmal vannak, de mind aprósak s általában a Küküllő és az Olt folyammellékéhez tartoznak. Legjelentékenyebb folyója a Nagy-Küküllő, mely épen ennek a megyének ész.-kel. hegyeiben ered. A Kis-Küküllő f. csak legfelső folyásával tartozik ide. A Nagy-Küküllő mellékfolyócskái közül kiemelendőbbek jobbról a Sós, Fejérnik és Gagy patakok; balról a Fe-

*) A N.-Küküllő völgye pl. Udvarhelynél 1057' a tenger szine fölött.

nyéd, Sete és Erked. Az Oltba sietö patakok már jelentékenyebbek s azok e következök : a Baróth, Vargyas (a Kormossal) s a Kis- és Nagy-Homoród patakok. Tavai vannak, de aprók ; legismertebb a fürdésre is használt szombathfalvi hideg tavacska. Éghajlata hüvös, de egészséges. A hőmérséki viszonyok közt azonban jelentékeny különbségek tapasztalhatók. Keleten ugyanis, hol aránylag magas és eléggé meredek bércek uralkodnak, a zordonságig hideg az éghajlat, a középső, s még inkább a nyugoti részek éghajlata ellenben jóval szelidebb általában kedvezőbb és kellemesebb. Esője bőven jár, hava pedig épen sok esik. A Hargittán már augusztusban sem ritkaság a havazás. Földje csak a nyugoti részeken mondható termékenynek ; a közép részek már soványabbak, míg a keleti részben csak helyenkint vannak szántóföldek s azok is erős munkát igényelnek. Termékekben Udvarhely megye nem mondható gazdagnak, mindazáltal a helyi viszonyokhoz képest elég szépen terem még itt kukorica, búza, rozs, árpa, zab, dohány, haricska vagy hajdina (sok), len, kender, hüvelyes vetemények, káposzta és egyéb zöldségfélék, s a Küküllő mentén bor és gyümölcs is. Fája tömérdek van ; rétjei és legelői szintén eléggé dúsak. Az állattenyésztés igen fontos életmód itt, főleg a hegyesebb tájakon. Szarvasmarhája, lova, juha, sertése stb. igen szép számmal van. A házi szárnyasok (itt majorság) igen el vannak terjedve, kivált a falukon. Vadakban (nyúl, őz, farkas, medve stb.) az erdős bércek mindenütt bővölködnek. Az ásványország főleg ásványos (sós és savanyú)vizeket szolgáltat. A műipar leginkább csak a városokra szoritkozik, a házi ipar ellenben élénknek és jövedelmesnek mondható. Nagyban űzi a nép főleg a famunkákat, kender- és gyapjúfonást és szövést. Darócot és durva pokrócot jelentékeny mennyiségben állitanak elő, úgy szintén szalmakalapot is, levén a kalapviselés Erdélyben a nőknél különben is oly általános, hogy a legutolsó napszámosnő is kalapban végzi mezei munkáját ; a kendervagy gyapjufonást pedig még menve sem hagyja félben. Öve mellé szúrja a talp nélküli guzsalyt s úgy pörgeti orsóját, ha ül, ha jár. A kereskedés szintén élénk. Legáltalánosabb a fa-, állat- és borviz-(savanyúviz) kereskedés az s ezekkel járó fuvarozás. Országútjai általában jók. Távirói összeköttetése van. A keleti vasút is érinti egy darabon (délnyugoton) a megye szélét. A lakosság csaknem kivétel nélkül gyönyörű fajtáju székely, melyet izmos, magas termet, értelmesség, békés komolyság, kitartó munkásság, számító élelmesség, józanság és tisztaság jellemez. Hazáját, szülőföldjét és fajtáját rendkivül szereti. Nagyon gyéren vegyül még »magyar«-ral is. Vallás tekintetében legtöbben tartoznak a reform. és unitárius, jóval kevesebben a r. kath. egyházhoz. Iskola a protestansoknak minden községben volt és van. A megye községeinek száma jelenleg 143. Gyüléseit a megye Sz.-Udvarhelyen tartja. Emlitendőbb helységek itt :

Székely-Udvarhely (a római korban Usidava, majd Areopolis) előbb kiváltságos város és a hn. szék főhelye, ma rendezett tanácsu város és a megye székhelye, a Nagy-Küküllő folyó m. 4500 magyar lakossal. Sz.-Udvarhely csinos és gyönyörű fekvésű kis város, több csinos köz- és magánépülettel, melyek közül kiemelendőbbek a templomok, ú. m. egy reform. és két r. kath., a reform. kollégium, a r. kath. gymnasium, a reáliskola, a megyeés városház, a Ferenczrendű zárda, a kaszárnya (vadász szászlóaljjal), a megyei kórház stb. Van itt továbbá felsőbb leányiskola, kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, pénzügyőri és csendőrségi állomás, takarékpénztár, több olvasó kör, nyomda, helyi hirlap, könyvkereskedés és a város szélén egy várrom, romja annak a várnak, melyet János Zsigmond a székelyek fékentartása végett emeltetett. A lakosok élénk kis ipart (csizmadiaság, timárság) és kereskedelmet űznek. Heti és országos vásárai igen népesek szoktak lenni. Szép határa gabnaneműket és kukoricát terem. Erdeje is van. A város fölötti Budvár nevű hegyen (a Küküllő jobb partján) álló kerek kőszikláról azt tartja a hagyomány, hogy az a rhabonbánok áldozó oltára lett volna. A várból ide állitólag alagút vezetett föl. **Felső-Boldog-Asszonyfalva** fu. a N.-Küküllő m. 400 l., reform. templommal, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. **Bikafalva** (Nagy-Küküllőfalva) fu. a N.-Küküllő m. 370 l., ref. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. **Hodgya** fu. amattól északra egy mellékvölgyben 450 l., ref. templommal, erdővel és baromtenyésztéssel. **Farcád** fu. ugyanazon völgyben 530 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. **Sükő** fu. amattól északnyugotra 300 l., reform. templommal s

baromtenyésztéssel. Ocfalva fu. Bikafalván alul, közel a Sete pataknak a N.-Küküllőbe ömléséhez 250 l., reform. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Miklósfalva fu. ugyanazon patak m. 270 (reform.) l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Bögöz fu. a N.-Küküllő m., melyen itt födött hid van 1011 l., reform. és unitár. templommal s gabna-, kukorica-, káposzta- és gyümölcstermesztéssel. Béta fu. az előbbitől északra egy mellékvölgyben 300 l., ref. templommal és baromtenyésztéssel. Magyarós fu. a N.-Küküllő m. 270 (ref.) l. s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Agyagfalva fu. amattól délre egy mellékvölgyben 710 l., ref. templommal, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. 1848-ban itt nevezetes székely nemzeti gyülés volt. Derzs fu. amattól délre 1256 l., unitárius templommal, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Muzsna (Musna) fu. az előbbitől nyugotra 900 l., reform. templommal s erdős határral. Erked (Arkeden, Arkita) fu. a hn. patak és a vasút m. 1217 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s vasúti állomással. Szederjes fu. az Erked patak és a vasút m. 533 magyar s oláh l., reform. templommal, bortermesztéssel, erdővel és baromtenyésztéssel. Magyar-Felek (Felák) fu. amattól ész.-keletre 482 oláh l., gör.-kel. templommal s erdős határral. Mátisfalva fu. az előbbitől keletre 338 magyar l., ref. templommal s gabnatermesztés- és baromtenyésztéssel. Décsfalva fu. a Nagy-Küküllő m. 100 l., reform. templommal és gabnatermesztéssel. Nagy-Galambfalva (Porumbu mare) fu. a N.-Küküllő m. 1321 magyar s oláh l., ref. és gör.-kel. templommal, gabna-, kukorica-, gyümölcstermesztés- és baromtenyésztéssel. Dobófalva (v. Dobó) fu. amattól ész.-keletre a Cigány patak m. 670 l., ref. templommal s baromtenyésztéssel. Vágás fu. ugyanazon völgyben 617 l., r. kath. templommal s erdős, hegyes határral. Kis-Galambfalva fu. a N.-Küküllő m. 691 magyar (s kevés oláh) l., reform. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Innen északra emelkedik a Sároshegy. Bethfalva fu. a N.-Küküllő m., közel a Fejérnik patak torkolatához 500 l., reform. templommal s nagy gabna- és gyümölcstermesztéssel. **Székely-** vagy **Szitás-Keresztúr** csinos mvs. a Nagy-Küküllő és a Gagy patak összeömlésénél 2712 magyar (s kevés oláh) lakossal. Van itt reform., unitár. és r. kath. templom, unitárius algymnasium, állami férfi-tanitóképző, járásbiróság, posta- és táviróhivatal stb. A lakosok részint iparral s kereskedéssel, részint pedig földmivelés- és baromtenyésztéssel foglalkoznak. Iparának legnevezetesebb termékei a szitásművek (innen a vs. egyik mellékneve) és falemez-skatulyák. melyekkel Oláhországot is elárasztja. Gabna-, kukorica- s gyümölcstermesztése és baromtenyésztése is jelentékeny. Két jókora telep tartozik ide, u. m.: Keresztúrfalva és Timafalva. Van ásványos vize is. Fiáthfalva fu. a N.-Küküllő m. 907 l., unitár. és reform. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Erdeje szép van. Alsó-Boldog-Asszonyfalva (Boldogajé) fu. a N.-Küküllő m. 685 magyar s oláh l., unit., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Uj-Székely fu. a N.-Küküllő m. s a megye nyugoti szélén 932 l., unitárius és reform. templommal s igen szép és termékeny határral, mely bort és gyümölcsöt is szolgáltat. Szent-Erzsébet fu. amattól ész.-nyug. felé a Solymos patak völgyén 1092 magyar s oláh l., reform. és gör.-kath. templommal s erdős határral és Ujlak nevű pusztával. Oláh-Andrásfalva (Szecsel) fu. ugyanazon völgyben 432 oláh l., erdős határral és baromtenyésztéssel. Oláh-Hidegkut oláh fu. amattól ész.-nyugotra 406 l., gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. Magyar-Hidegkut fu. az előbbi szomszédjában 443 magyar l., ref. és gör.-kel. templommal, kukorica-, gabnatermesztéssel és erdővel. Magyar-Zsákod fu. az előbbiektől nyugotra a megye szélén 783 l., unit. és r. kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Vécke fu. amattól ész.-nyugotra 1005 l., r. kath. templommal s gabna- s kukoricatermesztéssel. Székely-Szállás fu. a véckei patak m. 280 (r. kath.) l. s kukoricatermesztéssel. Csöbb (Csebb) fu. az előbbitől keletre 365 (r. kath.) l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Bordos fu. 613 l., reform. és r. kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Szent-Demeter fu. a Kis-Küküllő m. 806 (r. kath.) l. s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Rava fu. amattól délkeletre 777 l., unitárius templommal, igen jelentékeny határral és baromtenyésztéssel. Nagy-Solymos fu. a hn. patak m. 1039 l., reform. és unitárius templommal s erdős, hegyes határ-

ral. Kis-Solymos fu. a Solymos patak m. 1063 l., unitárius és református templommal s szintén jelentékeny határral. Rugonfalva fu. a Fejérnik patak szép völgyében, Sz.-Keresztúrtól ész.-keletre 797 l., reform. templommal s gabna-, kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Csekefalva fu. a Gagy patak m. 507 l., ref. és unitárius templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Szent-Ábrahám fu. ugyanazon völgyben 646 l., unitárius templommal s gabna- s kukoricatermesztéssel. Gagy fu. a hn. patak m. 616 l., unitárius templommal s jelentékeny határral, melynek jó részét erdőség boritja. Bözöd fu. a hn. patak m. 1109 l., unitárius és ref. templommal s derék határral, mely gabnát s kukoricát bőven terem. Erdeje is van. Ezt a falut tartják a »szombatosok» egyik főfészkének. Bözöd-Újfalu fu. a Bözöd és Etéd patakok összeömlésénél 700 l., r. kath., unit. és reform. templommal s termékeny határral. Körispatak (Kőrőspatak) fu. az Etéd patak m. 1111 l., reform. és unitárius templommal s nagy határral, mely gabnát, kukoricát, hüvelyes veteményeket és zöldségféléket bőven terem. Erdeje is van. Etéd fu. a hn. patak m. 1545 l., ref. és r. kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Legelője s erdeje sok levén, barom- és juhtenyésztése is jelentékeny. Szolokma fu. a Siklód patak m., amattól ész.-nyugotra a megye szélén 500 l., ref. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Küsmöd fu. az Etéd patak m. 718 magyar (s kevés oláh) l., reform. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. Siklód fu. a hn. patak m. 1362 l., reform. templommal, nagy határral s baromtenyésztéssel. A falutól északra emelkedik a Siklódkő nevű erdős hegy. **Parajd** fu. a tulsó völgyben, amattól ész.-keletre a Kis-Küküllő m. 1795 l., reform. és r. kath. templommal, kir. járásbirósággal, postahivatallal, ásványos forrásokkal, csinos fürdővel és roppant hegyes-völgyes határral, melyben egyikét müvelik Erdély legdúsabb sóbányáinak. Jó országút vezet át innen Gyergyóba a Hargitta hegységnek Bucsintető nevű s 3769' magas nyergén keresztül. Felső-Sófalva fu. amattól délkeletre a Korond patak m. 1813 l., reform. templommal s nagy határral, melyben szintén sótelepek és sósforrások vannak. Alsó-Sófalva fu. amannak a szomszédjában 1669 l., reform. és r. kath. templommal s igen nagy határral, melyben szintén gazdag sótelepek vannak. Erdőségben is mind a három helység bővölködik. Barom- és juhtenyésztésök jelentékeny. Atya fu. amattól délre egy hegyoldalban 1495 l., róm. kath. templommal, nagy határral s Arcsó nevü pusztával, melynek ásványos vize és fürdője van. Korond fu. a hn. patak m. s az udvarh.-parajdi útban 2906 l., r. kath. és unitárius templommal, roppant nagy bérces, erdős határral s ásványos vizekkel és fürdőintézettel. Pálfalva fu. a Szilas-Tetej nevü hegy alatt amattól délfelé 475 l., r. kath. templommal, jelentékeny erdős határral s barom- és juhtenyésztéssel. Firtos-Váralja fu. a szomszéd völgyben, amattól nyugotra 306 l., unitárius templommal s erdős határral. Enlaka fu. a Gagy patak forrásvidékén, amattól nyugotra 605 l. s nevezetes unitárius templommal, melyben egy ó-székely betükkel irott felirás van. Hegyes-völgyes határán sok az erdő. Baromtenyésztése jelentékeny. Martonos fu. a Gagy patak m. 652 l., unitárius templommal s hegyes, erdős határral. Csehédfalva fu. amattól keletre a szomszéd völgyben 406 l., unit. templommal s nagy erdővel. Torcsafalva fu. ugyanazon völgyben 359 l., unitárius templommal s kukorica- és haricskatermesztéssel. Tordátfalva fu. amattól nyugot felé 547 l. s unitárius templommal. Medesér fu. amattól délnyugotra 671 l., unitárius templommal s barom- és juhtenyésztéssel. Kis- és Nagy-Kede szomszédos faluk amattól dél felé 196 s illetőleg 205 l. s egy-egy unit. templommal. Szent-Miklós fu. amazoktól keletre 158 l. s unitárius templommal. Alsó-Siménfalva fu. a Fejérnik patak m. s a Resztetej hegy alatt 866 l., unitárius. és reform. templommal s gabna-, kukorica- és zöldségtermesztéssel. Erdeje és baromtenyésztése jelentékeny. Kadács fu. a Fejérnik patak m. 416 l., unitárius templommal s gabna-, haricska- és kukoricatermesztéssel. Kobát-Demeterfalva fu. a Fejérnik patak m., 5000 l., unitárius templommal s gabna- és haricskatermesztéssel. Alsó- és Felső-Bencéd szomszédos kis faluk 274 l., s unitárius templommal. Szent-Mihály fu. a Fejérnik patak m. 384 l., unitárius templommal s baromtenyésztéssel. Malomfalva fu. a Fejérnik patak m. 802 l., r. kath. templommal s gabna-, kukorica- és haricskatermesztéssel. Kecsed-Kisfalud fu. a Fejérnik patak

m. 569 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. Farkaslaka (Farkasfalva) fu. a Fejérnik patak m. 1130 l., r. kath. templommal, nagy, erdős határral s baromtenyésztéssel. Szent-Lélek fu. szintén azon völgyben 529 l., róm. kath. templommal s Alszeg nevű pusztával. Bogárfalva fu. 314 l. s erdős határral. Ülke fu. 512 l. baromtenyésztéssel. Szent-Tamás, fu. 171 l., róm. kath. templommal s baromtenyésztéssel. Lengyelfava fu. amattól délnyugotra 473 l., r. kath. templommal s bérces, erdős határral. Szombathfalva fu. Udvarhely szomszédjában a Sós patak m. 797 l., reform. templommal és Szejke nevű (kénes vizű) fürdőintézettel, melyhez egy rendkivül hideg tavacska is tartozik és szintén fürdésre használtatik. Kadicsfalva fu. a N.-Küküllő m. 462 l., r. kath. templommal, gabna-, kukorica- és haricskatermesztéssel. Bethlenfalva fu. a N.-Küküllő m. 673 l., gabna-, kukorica- s lentermesztéssel s Felső-Siménfalva nevű pusztával. Baromtenyésztése jelentékeny. Tibold fu. 169 l. Szent-Király fu. amattól északra 905 l., r. kath. templommel s jelentékeny erdővel. Oroszhegy falu erdős hegyek között, amattól északra 2238 l., r. kath. templommal, roppant nagy bérces, erdős határral s barom- s juhtenyésztéssel. Zetelaka nagy fu. a N.-Küküllő m. 3169 l., r. kath. templommal, 3 □ mfidet haladó bérces, erdős határral s fakereskedéssel és barom- s juhtenyésztéssel. Küküllő-Keményfalva fu. a N.-Küküllő m. 520 l., r. kath. templommal s baromtenyésztéssel. Fenyéd fu. a hn. pataknak a N.-Küküllőbe ömlésénél 510 l., r. kath. templommal s árpa-, zab- és haricskatermesztéssel. Maréfalva fu. a Fenyéd patak m. 1133 magyar s oláh l., r. kath. templommal s baromtenyésztéssel. **Oláhfalu** rendezett tanácsú vs. a megye ész.-kel. határán, a Vargyas patak és az udvarhely- csikkszeredai országut (Tolvajos hágó) m. igen zordon havasi vidéken 3512 szálas székely lakossal. Oláh fu. tulajdonképen két szomszédos faluból, u. m. Kápolnás- (v. Kis-) és Szentegyházas- (v. Nagy-) Oláhfaluból áll, melyek csak félórányira esnek egymástól. Van itt két római katholikus templom, postahivatal, pénzügyőri és csendőrségi állomás és igen kiterjedt fakereskedés, a mennyiben az ide valók roppant fenyves erdőségeik fajából tömérdek deszkát, zsindelyt és gerendákat készitenek s azokkal a kerület nagy részét elárasztják. E nagy mértékü faipart részint szabad kézzel, részint fürészmalmaik segélyével üzik. Baromtenyésztésök is igen jelentékeny. A várostól nem messze van a Homoród völgyében egy vashámor (Keresztbánya), meg az u. n. homoródi savanyúvizforrástelep, mely valamint a forrásteleppel kapcsolatos fürdő intézet is, tömeges látogatásnak örvend. — Oláhfalu, Erdélynek ezen legmagasabb fekvésü (2718') helysége, ennek előtte igen jelentékeny kiváltságokkal birt s 1848-ig az u. n. »loca taxalia« közé tartozott, azóta pedig egészen a területrendező országgyülés végeig külön orsz. képviselője volt. Lövéte fu. a Kis-Homoród patak völgyén 2887 magyar (s kevés oláh) l., r. kath. és reform. templommal s igen nagy, bérces, erdős határral, baromtenyésztés- és kőtöréssel. Van vashámora és savanyúvizforrása fürdőintézettel (Károly vagy Kiruly-fürdő), melyet gyönyörü fekvéséért (a Tolvaj patak m.) gyakran látogatnak. Homoród-Remete fu. amattól ész.-nyug. felé, a Szörkő-Tetej erdős bérc alatt 259 l. s r. kath. templommal. Homoród-Keményfalva fu. a Nagy-Homoród patak m. 388 magyar s oláh l., unitárius templommal. Abásfalva (Abasfaleu) fu. ugyanazon völgyben 412 magyar s oláh l., unitárius és gör.-kath. templommal s baromtenyésztéssel. Gyepes fu. az előbbitől ész.-nyugotra 431 l., unit. templommal s nagy erdővel. Kénos (Kenes) fu. amattól délnyugotra 321 l., unitárius templommal s gabna-, kukorica-, és lentermesztéssel. Patakfalva fu. 456 l., reform. templommal, nagy erdővel s baromtenyésztéssel. Árvátfalva fu. 206 (reform.) l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Telekfalva fu. amattól délfelé 392 l., reform. templommal s gabna- és haricskatermesztéssel. Lokod fu. 190 l. Sándorfalva fu. 132 l., ref. templommal s gabna- és haricskatermesztéssel. Ábrahámfalva (Ávrám) fu. amazon alul 109 (reform.) lakossal. Szt.-László fu. 160 l., reform. templommal s erdős határral. Kányád fu. 457 l., reform. templommal s gabnannemüeket termő jó határral. Jásfalva fu. amannak szomszédjában 110 l., reform. templommal s erdős határral. Ede fu. 281 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. Dálya fu. 697 l., reform. templommal, gabna-, árpa-, zab-, haricska- stb. termesztés- és baromtenyésztéssel. Pe-

tek (Petsch, Petka) fu. az előbbitől délnyugotra 850 magyar s oláh l., reform. templommal, jelentékeny határral és baromtenyésztéssel. Bene (Mehburg, Beja) fu. a megye délnyug. szélén, a vasut m. 744 szász, oláh és magyar l., lutheránus templommal gabna-, kukorica-, gyümölcs- és zöldségtermesztéssel, vasuti állomással, melytől Erked felé egy jókora alaguton visz keresztül a vasút. Daróc (Dracs, Draszu) fu. a Nagy.-Homoród m. amattól kelet felé 1100 szász és oláh l., luth. templommal s igen jelentékeny határral, mely gabnanemüeket, kukoricát s hüvelyes veteményeket és zöldségféléket szépen terem. Az Andrásféle kiváltság-levél ezt a falut emliti a szász föld egyik határpontjául. Homoród-Jánosfalva fu. a N.-Homoród m. 362 l., unitárius templommal s gabnatermesztéssel. Homoród-Városfalva fu. a N.-Homoród m. 468 l., unitárius templommal, szép, erdős határral s baromtenyésztéssel. Homoród-Szent-Péter fu. ugyanazon völgyben 234 l., unitárius templommal s igen jó határral. Homoród-Szent-Pál fu. szint azon völgyben 701 l., unit. és reform. templommal, rozs-, árpa-, zab-, kukorica- s lentermesztéssel. Barom- és juhtenyésztése is van. Recsenyéd fu. a N.-Homoród m. 283 l., unitárius templommal s rozs-, árpa-, zab- stb. termesztéssel. Bágy fu. amattól nyugot felé 555 l., reform. templommal, baromtenyésztéssel és szép erdővel. Homoród-Szt.-Márton fu. a N.-Homoród m., három kies völgy összenyilásánál 784 magyar s nehány oláh l., unit. és reform. templommal, gabna-, kukorica- s haricskatermesztés- és baromtenyésztéssel. Homoród-Almás magas fekvésü fu. a Kis-Homoród patak m. s a Mérketető (3120' magas) hegy alatt 1976 magyar s nehány oláh l., unitárius templommal s igen nagy erdős, bérces határral, melynek keleti, a Vargyas patakra dülő részében egy nagyszerü mészkő-barlang van. Fakereskedése s barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Homoród-Karácsonfalva fu. a Kis-Homoród m. 1017 magyar s oláh l., gör.-kath. templommal, nagy erdővel s barom- és juhtenyésztéssel. Homoród-Oklánd fu. a Kis-Homoród m. 782 l., unitárius templommal, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Homoród-Ujfalu fu. a Kis-Homoród m. erdős hegyek között 302 l., unitárius templommal s baromtenyésztéssel. Zsombor (Sommerburg) fu. a Kis-Homoród m. 118 szász és oláh l. s luth. templommal. Felső-Rákos fu. a Vargyas patak m., amattól kelet felé s mintegy 4 órányira 1075 magyar s oláh l., unitárius templommal s igen szép, részben lapályos határral. Erdeje s baromtenyésztése jelentékeny. Vargyas fu. a hn. patak m. 1673 magyar s oláh l., és unitárius gör.-kel. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. Olasztelek (v. Olosztelke) fu. a szomszéd völgyben, a Körmös patak m. 802 l., reform. templommal s gabna-, kukorica- és kendertermesztéssel. Száldobos fu ugyanazon völgyben 626 magyar s oláh l., reform. templommal gabna- s kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Bardoc fu. a Körmös patak m. 804 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. Régebben e falu kilencedmagával egy külön fiók székelyszéket (Sedes filialis Bardoc) képezett. Füle fu. ugyanazon völgyben 1242 l., reform. templommal s roppant nagy erdős határral, melyben gabna- s kukoricatermesztésen kivül jelentékeny barom- és juhtenyésztést üznek. Bibarcfalva fu. a Baróth patak szép völgyében 761 l., reform. templommal s gabna-, kukorica-, zöldség- és kendertermesztéssel. Innen északra emelkedik a Románfej nevü erdős hegy. Kis-Bacon fu. ugyanazon patak m. 591 magyar s oláh l., reform. templommal, erdővel és baromtenyésztéssel. Magyar-Hermány fu. a Baróth patak m. 1198 magyar s oláh l., reform. templommal, nagy bérces, erdős határral s barom- és juhtenyésztéssel. Innen északra emelkedik a Kakukhegy nevü gyönyörü »havas.«

13. **Csik megye** az ország keleti szélén esik s e részről Moldvával, belülről pedig Maros-Torda, Udvarhely és Háromszék megyékkel határos. Csik megyét az 1876. XXXIII. t. c. a volt egész Csikszékből alakitotta, bele kebelezvén Csik-Szereda volt kiváltságos mezővárost is. Kiterjedése $78.^{08}$ □ mfld (szabatosabban $4493.^{22}$ □ kilometer), lakosságának száma pedig 107,285 lélek. Alakja egy bevagdalt trapézhez hasonlit, melynek Moldva felőli oldala a leghoszszabb, a Háromszék megye felőli pedig a legrövidebb. Csik megye egyike az ország leggyönyörübb vidékeinek. Büszke havasok közén két elkülönzött s csekély kiterjedésü medencéből, vagy fensikból áll az egész, melyek közül az északi — Gyergyó — 2519', a déli pedig (a tulajdonképeni Csik) 2265'-nyi

átlagos magasságban fekszik. E két medencét keletről a fölséges határ Kárpátok (gyergyói és csiki »havasok«) szegélyezik, melyeknek többnyire ész.-nyug. és délkelet, meg észak és dél közé eső láncolatai vetélkedő meredekséggel emelkednek ki a szük völgyekből, sőt mondhatni szakadékszerű mélyedésekből s a legdúsabb tölgy-, bükk- és fenyves erdőséggel boritvák, csaknem szakadatlanul. Legkiválóbb magaslatok e bércszövevényben a Bükkhavas (Borszék fölött), a Közrész-havas (4734′ m. Borszéken alul), a Nagy-Hagymás (5688′ m.) a két medencét elválasztó vonal irányában keletre s a Szőllőhegy v. Margitta (4674′ m.) Csik-Szeredától ész.-keletre stb. E határhegység a megye északi részén a görgényi hegyekkel lép összeköttetésbe, a megye közép táján a Csik-Magos nevü nyereg által az átellenes Hargitta hegylánccal, délen pedig a kászoni és baróthi alacsonyabb hegyekkel érintkezik. A megye déli határán legnevezetesebb a 3578 m. Büdös-hegy hires kénbarlangjával és Szt.-Anna nevü gyönyörü tengerszemével. A baróthi s illetőleg a Hargitta-hegységnek legkiválóbb magaslatai az Udvarhelyet is érintő Kakukhegy, a Hargitta, az Ostoros (a két medence közén), a Dél- és Kereszthegy, stb., melyeket szintén rengeteg (s részben fenyves) erdőségek boritanak. A hegyek közét a már emlitett két medencén kivül csak szük völgyek és zordon szakadékok foglalják el, melyek közül csak a két medence elszükülő nyulványai képeznek némileg kivételt. Vizei nagy számmal vannak, de mind aprósak. Legjelentékenyebbek az egymás közelében, a két medencét elválasztó vonalon eredő Maros és Olt, melyek közül az előbbi a Tarkőhegyből buzog ki Vasláb falu közelében s oly bő vizzel, hogy forrásától pár száz ölnyire már a tutajt is megbirja. A felső medencének e gyönyörü vize először északnyugotnak, majd északnak siet, fölséges ezüst szint játszva a partjait szegélyező szántóföldek és rétek halvány zöld és bámulatosan üde szőnyegén. A mint Remetén felül a völgy mind összébb-összébb záródik mellette, Salomás mellett hirtelen nyugot felé kanyarodik s ugy hagyja el a megyét. A bele ömlő patakok közül emlitendőbbek a Belkény, Halastó és Ortva jobb felől, meg a Somojó, Küküves és a Szopa bal felől. Az Olt épen ellenkező irányt követ. Elétörvén (két ággal: Kis- és Nagy Olt) a Nagy-Hagymás havas alól, az egész alsó medencén végig majdnem déli irányt követ s az oldalt eső hegyek két helyen közelítik meg; előbb Csik-Szt-Királynál, aztán pedig ott, hol a megyéből kisiet s hol egyrészről a kászoni, más részről pedig a baróti hegyek már közvetetlenül a partjaira lépnek. Környéke ennek is nagyon szép, de korántsem mérközhetik a Maroséval. Ebbe is számos patak ömlik mindkét oldalról, de a medence szük volta miatt mind rövid futásuak. Említést legfölebb a Kakos, Fenyő és Nyerges (mind a baloldalon) patakok érdemelnek. E két főfolyón kivül ki kell emelnünk még a Bisztricsora, Békás, Tatros és Uza patakokat, melyek mind Moldvába ömlenek át a Szereth folyamterületére s völgyeikkel egyszersmind fontos átjáró utakat (szorosokat) nyitnak arra felé; az első mellett ugyanis a tölgyesi, a második mellett a békási (v. almásmezői), a harmadik mellett a gyimesi, a negyedik mellett pedig a kászoni szoros út vezet át Moldvába. Említésre méltó tavai a Szt.-Anna taván kivül nincsenek, de forrásai annál számosabbak. Éghajlatát tekintve, ez a megye a legzordonabb az egész Erdélyben; az évi középhőmérsék itt sehol sem emelkedik + 7 C°-nyira; levegője egészséges; rövid nyara eléggé kellemesnek mondható. Esőben, hóban bővölködik. Hó a magasabb bérceken már augusztusban is gyakran esik. Földje a magas fekvésnél és zordon éghajlatnál fogva csak a két főfolyó mentén alkalmas a gazdaság céljaira, noha ott is csak tavaszi vetések eszközölhetők, s rendesen elég jó sikerrel. Szőlő itt már nem tenyészik; gyümölcs is csak gyéren található. Kukoricát néhol vetnek, de az is legtöbbnyire csak »tejes málé,« azaz éretlen marad. Legáltalánosabb mezei termékek a rozs, zab, krumpli, len, kevés árpa, zöldség félék, mindenek fölött pedig az erdei fanemek (tölgy, bükk, fenyő), melyek e megyének főfő gazdaságát képezik. Állatországa fajokban szükölködik, de egyedekben elég gazdag. Szép számmal tenyésztenek itt juhot, lovat (igen jó fajut), szarvasmarhát és házi szárnyasokat. Az erdős bércekben sok a vad. Legközönségesebbek a farkas, medve, őz, vaddisznó, szarvas stb. Ásványai roppant bércei dacára csekély számmal vannak s azok sem mind aknáztatnak. Dánfalvánál kőszéntelepe, Csik-Szt-Domokosnál fontos rézbányája, Szt-Keresztbányán barna, Rákoson vörös vasköve van; mészköve és malomkőnek való trachitja pedig több helyt található. Ásványos

(savanyu és kénes) vizei jó számmal vannak; leghiresebb savanyuvize a borszéki borviz, melyet külföldre is nagy mennyiségben szállitanak. Ipara s kereskedelme csak viszonylagos fontossággal bir. Van üveghutája Borszéken, papirosmalma Csik-Szt-Mártonban, Csik-Szeredán és Csik-Szt-Királyon, Fürészmalma sok a havasokban; ezeken kivül emlithető kordovány- és daróckészitése, len- és gyapjufonása, minden községre kiterjedő gazdasági szeszgyártása (árpa pálinka, s különösen hires fenyővizfőzése), deszka-, léc-, zsindely- és juhturókészitése. Kereskedelmének főcikkeit szálfák és famüvek, ló, juh, savanyuviz, turó és nyersbőrök képezik. A saját szükségletre élénken üzött házi ipar mellett a kis iparnak csak nehány ága (csizmadiaság, kalaposság, kovácsság) élhet meg s az is a nehány nagyobb helységre korlátozva. Országutjai általában jókarban vannak. A fővonal hosszában futja végig a megyét s ebből ágaznak ki a szomszéd megyékbe és a Moldvába vivő szárnyvonalak. A lakosság nagy többsége tiszta székely, legnagyobbrészt oly sajátságokkal, mint Udvarhely megyében; ezen kivül még örmény és oláh lakik itt nehány ezer, de csaknem kivétel nélkül elmagyarosodva. Természetesebb, egyszerűbb nép életet talán az egész hazában nen találhatunk, mint itt, s e mellett a népnevelés is igen jó lábon áll. Vallásra nézve a nagy többség a r. kath. egyház hive, a csekély kisebbség pedig leginkább a gör.-kath., a reform. és luth. egyházakhoz tartozik. Van e megyében 102 község. A megyegyülések Csik-Szeredán tartatnak. Emlitendőbb helységek:

Csik-Szereda (Sicoloburgum) rendezett tanácsu város és a megye székhelye, 2266' magasban a Szereda patak m., mely a városon alul ½ órányira ömlik az Oltba 1247 lakossal. Van itt r. kath. templom, felsőbb népiskola (gazdasági tanfolyammal), kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, megyei kórház, honvédzászlóalji (26. sz.) törzsállomás, pénzügyőrség, csendőrség s egy jó karban levő régi vár (Szerdavára, Mikó Ferencz épitménye a XVII. száz. elejéről; ezért hajdan Mikó-Ujvára v. Mikóvára nevet is viselt), mely kaszárnyául szolgál. A lakosság főleg iparral és kereskedéssel foglalkozik. Heti és országos, különösen pedig juh- és lóvásárai igen fontosak. Határa igen csekély s leginkább rozsot, zabot és krumplit terem. Környéke igen szép. Hozzá tartozik Mártonfalva kis falu, mely sajátlag külvárosául tekinthető. Csik-Zsögöd fu. alább az Olt mellett, a Szereda patak torkolatánál 931 (nagyobbára r. kath.) lakossal, nagy, részben lapályos, részben bérces, erdős határral, rozstermesztés- és juhtenyésztéssel s faüzlettel. Van fürdője is. Csik-Szt-Lélek fu. amattól keletre 713 l., r. kath. templommal, hegyes völgyes határral, rozstermesztés-, juh- és lótenyésztéssel s Alszeg-Demeter és Fetold (Fitor) nevü pusztával. Csik-Mindszent fu. az előbbitől délkeletre egy mély és szük völgyben 996 l., r. kath. templommal, jelentékeny bérces határral, faüzlettel, juhtenyésztés- és sajtkészitéssel. Ide tartozik Boroszló nevü puszta, Csik-Szent-Király nagy fu, az Olt m. s a Kis-Háromtetej nevü hegy alatt 1596 magyar és nehány elmagyarosodott oláh lakossal, r. kath. templommal, papirmalommal s nagy határral, mely szép rozsot, árpát és zabot terem. Faüzlete, juh- és baromtenyésztése jelentékeny. Csik-Szt-Imre nagy fu. alább az Olt m. 1700 l., r. kath. templommal s igen nagy és szép határral, mely gabnanemüeket s fát bőven szolgáltat. Juh- és lótenyésztése jelentékeny. Hozzátartoznak Bedecs, Felszeg, Pálszeg és Oltelve nevü puszták. Csik-Bánkfalva nagy fu. a Fenyő patak völgyének a torkában, az Óriás-Tetej nevü havas alján 1668 l., r. kath. templommal s igen nagy bérces erdős határral. Fenyővizet sokat készit; fával kereskedik s juh- és baromtenyésztést üz. Csik-Szt-György nagy fu. a Fenyő patak m. amattól észak felé 1903 magyar s elmagyarosodott oláh l., róm.- és gör.-kath. templommal s roppant nagy bérces, erdős határral, nagy faüzlettel, juhtenyésztéssel, turó- és fenyővíz-készitéssel, Ide tartoznak Kincsérszeg és Poklondfalva havasi puszták. Csik-Menaság elszórt nagy falu még fentebb ugyanazon völgyben nagyszerü fenyvesek alján 2058 magyar (s nehány elmagyarosodott oláh) l., r. kath. templommal, faiparral, juhtenyésztéssel, gyapju-, turó- és fenyővizkereskedéssel. Vadregényes határa igen messzire terjed a havasok közt. Potyánd és Menaság-Ujfalu nevü kiegészitő részei egy-egy ½ órányira esnek a helység zömétől. Csik-Szent-Márton fu. Bánkfalvától délre, közel a Fenyő patakhoz 1035 l., r.-kath. templommal, derék népiskolával, postahiva-

tallal s igen nagy határral, melynek csak kis része jut az Olt völgyére; a többi havas, fenyves. Faüzlete, juhtenyésztése, turó- és fenyővizkészítése igen jelentékeny. Ide tartozik a falutól északkeletre s 6—7 órányira az Uza patak vadregényes völgyében fekvő **tölgyesi veszteglő intézet.** Csik-Csekefalva fu. amannak szomszédjában a hn. patak m. 1109 l. s jelentékeny határral, mely rozsot, zabot, árpát és sok fát szolgáltat. Juh- és baromtenyésztése is van. Csik-Szent-Simon fu. az Olt mellett, igen szép lapályon 1392 l., r. kath. templommal s nagy határral, mely gabnanemüeket bőven terem. Fa- és fenyővizkereskedése ennek is van. Csik-Csatószeg fu. a Fenyő pataknak az Oltba ömlésénél 996 l. s igen szép róna határral. Kozmás nagy fu. a Nyerges patak m., amattól délkeletre 1415 m. magyar (s kevés elmagyarosodott oláh) l., r. kath. templommal s jelentékeny határral, melynek nagyobb részét erdős hegyek boritják. Rozs- és zabtermesztése, juh- és baromtenyésztése s fa- és fenyővizkereskedése van. Innen vezet át az országut a Nyerges hágón keresztül Kézdi-Vásárhely felé. Csik-Verebes fu. közel az Olthoz, amattól nyugot felé 479 l., r. kath. templommal s jelentékeny és jó lapályos határra. Ó- és Uj-Tusnád összetartozó két falu az Olt m. s a Büdöshegy alatt, egymástól csekély távolságra együtt 2246 magyar (s kevés oláh) lakossal. Az előbbiben van r. kath. templom s postahivatal; az utóbbiban pedig egy látogatott fürdő savanyuvizforrásokkal. A hozzájok tartozó nagy, erdős, hegyes határban jelentékeny faipart s juh- és marhatenyésztést üznek. E határ fölött van a Csomal-hegy egyik csúcsának fenyvessel koszoruzott kráterszerü medencéjében (2970′ magasban) a gyönyörü s 1000 öl kerületü Szt-Annatóa Büdös-hegytől nyugotra egyik oldalán egy romladozó kápolnával, melybe a környékbeli nép ez előtt bucsura járt föl. E tájon egyike ez a hely a leggyönyörübb pontoknak. Lázárfalva fu. a hn. patak völgyében, Ó-Tusnádtól delkeletre 932 magyar s oláh l., gör-kath. templommal, kénes forrásokkal, fürdőintézettel, erdőséggel s jelentékeny barom- és juhtenyésztéssel. Kászon-Ujfalu fu. a Nyerges-hegy alatt, a Kézdi-Vásárhelyre vivő országut m., a Kászon patak egyik kies, de zordon mellékvölgyében 1970 magyar s oláh l., r. kath. templommal, postahivatallal, igen nagy erdős határral s fakereskedés- és juhtenyésztéssel. Kászon-Jakabfalva fu. a Kászon patak m. s nagy hegyek között 1376 magyar s oláh l., r. kath. templommal s nagy, erdős határral, melyben ásványos források mellett egy kisszerü fürdő is van. Juh- és baromtenyésztése, faipara és fenyővizkészítése képezi a lakosok főéletmódját. E tájon hatol be a havasok közé a tölgyesi szoroson átmenő országut. Kászon-Impér vagy Impérfalva, fu. ugyanazon völgyben 1100 l., róm. és gör.-katholikus templommal, nagy határral, fenyves erdőséggel s havasi gazdálkodással. Doboly nevü havasi puszta tartozik hozzá. Kászon-Altiz (v. Nagy-Kászon) falu ugyanazon völgyben 1080 l., r. kath. templommal, nagy határral, juhtenyésztés- s turó- és fenyővizkészitéssel. Kászon-Feltiz fu. amannak szomszédjában, 1309 magyar s oláh l., róm. és gör.-kath. templommal, nagy határral s juh- és marhatenyésztéssel. A Kászonvölgyi faluk élénk fuvarozást folytatnak Moldva felé. Taploca magas fekvésü fu. Csik-Szeredától északra, a Szereda patak és a Gyergyó felé vivő országut m. 1536 l., r. kath. templommal, téres nagy határral s rozs-, zab- és lentermesztés- s ló- és juhtenyésztéssel. Csik-Somlyó fu. és nagy bucsujáró hely amattól keletre 650 l., r. kath. templommal, Ferenczrendü zárdával s főgymnasiummal. Fölötte emelkedik a Nagy-Bükfej nevü erdős bérc. Cs.-Somlyó tulajdonképen Várdotfalvához tartozik, mint annak telepe. Várdotfalva fu. amannak tőszomszédjában 612 l. s ló-, barom- és juhtenyésztéssel. Csobotfalva fu. az előbbiekhez igen közel 391 l., r. kath. templommal s rozs-, zab- és lentermesztéssel. Csik-Csomortány fu. amattól ész.-keletre, a Szereda patak m. 506 l. s jelentékeny határral, melynek nagyobb részét erdős bércek boritják. Juhot, lovat s barmot tenyészt. Pálfalva fu. ugyanazon patak m., de lapályosabb határral, 517 l., r. kath. templommal s rozs-, zab-, árpa- és lentermesztéssel. Delne fu. az előbbitől északra 709 l., r. kath. templommal, jelentékeny s részben lapályos határral s barom-, ló- és juhtenyésztéssel. Csicsó fu. közel az Olthoz s az országut m. 1783 l., r. kath. templommal s igen jelentékeny határral. A lakosok itt is sok rozsot, zabot, lent stb. termesztenek, fenyővizet és pálinkát főznek s szép lovakat és szarvasmarhákat tartanak. Fakereskedése is van. Mádéfalva fu. az Olt m. s a Hargitta-

bérc alján 1433 l., r. kath. templommal s nagy határral. A lakosok fával és famüvekkel, lóval, juhval, turó- és gyapjuval stb. kereskednek. (E falunak M. Terézia korából szomoru emléke van, legyilkoltatván itt akkor a bécsi kormány több száz fegyvert fogni vonakodó székelyt. E mészárlás emlékére egy már poiló öreg tanár a következő kis chronostichont csinálta: »SICVLI CIDIVM« = 1764). Borsova az előbbitől keletre 545 l. s rozs-, zab- és lentermesztéssel. Csik-Szt.-Miklós fu. amannak szomszédjában 1005 l., r. kath. templommal, derék határral s fa-, juh- és gyapjukereskedéssel. **Szépviz** nagy falu amazon felül, a Pogány-Havas alatt s hn. patak m. 2397 magyar s oláh l., róm. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s roppant nagy havasi határral, melynek nagy részét fenyvesek boritják. Innen vezet az országút a Kabalahágón át a Tatros patak völgye által képezett gyimesi szorosba s onnan át Moldvába, melylyel Szépviz lakosai, (kik többnyire örmény származásuak) igen élénk kereskedést folytatnak. Fája tömérdek. Van több fürészmalma s barom- és juhtenyésztése, valamint igen tetemes fenyővizkészitése. Szépvizhez tartoznak Tatárbükk, Csügés és Kostelek nevű határszéli havasi puszták. Gyimes-Felsőlak fu. a Tatros vadregényes völgyében, a gyimesi országút m. 1081 l., r. kath. templommal, havasi gazdasággal s határszéli kereskedéssel. Határának egy része a Pipos- és Bot-havasra fut föl. Lunka nevű havasi puszta is ide tartozik. Gyimes-Középlak fu. a Tatros patak legészakibb kanyarulatánál a Kabalahágó (Mén-út) havas alján 1511 l., r. kath. templommal, havasi gazdálkodással és határszéli kereskedéssel. Juhot sokat tenyészt, fenyővizet, túrót, gyapjút, bőrt, faggyút stb. sokat ad el. Közel esik ide **Gyimes** határszéli vámhivatal erős őrházzal, veszteglő intézettel, pénzügyőrség- és csendőrséggel s postahivatallal. E tájon a Tatros jókora folyócskává növi ki magát. Szépviztől idáig a legfestőibb havasi tájképek váltakoznak, melyeknek folytatása még a határon túl is jó darabon tart. Görcsfalva fu. Szépviz szomszédjában a Kakas vize m. 469 l., róm. kath. templommal s rozs-, zab- és árpatermesztéssel. Juha, marhája szép számmal van. **Csik-Rákos** nagy fu. az Olt m. s a Hargitta-tető alatt 1184 l., r. kath. templommal s hegyes, völgyes nagy határral, melyben sok erdő és vörös vaskőbánya van. Vacsárcsi fu. a Kakas vize m. 761 l., r. kath. templommal s derék lapályos határral. Csik-Szt.-Mihály fu. ugyanazon patak m. 2176 l., r. kath. templommal s roppant nagy havasi határral, melyben fürészmalmok segélyével nagy faipart űz. Barom- és juhtenyésztése, túró- és fenyővizkészitése is jelentékeny. Ide tartoznak Ajnád (közel a faluhoz) és Lövész (bent a havasok közt) nevű telepek. Csik-Madaras fu. az Olt és az országút m. 1864 l., róm. kath. templommal s igen nagy határral, mely szép mennyiségű rozsot, zabot, árpát, lent stb. és tömérdek fát szolgáltat. Ló- és juhtenyésztése említést érdemel. Dánfalva fu. közel az Olthoz 2222 l., róm. kath. templommal s igen nagy határral, melyben Oltfalva, Város és Nagybodogasszonyfalva nevű barom- és juhtenyésztő puszták vannak. Karcfalva (régebben Harcfalva) fu. az Olt m. 933 l. s egy csinos r. kath. templommal, mely egy magaslaton azon a helyen áll, a hol Mihály vajda egykori kastélya foglalt helyet. Határa igen nagy; fája sok; gabnanemüje, juha és szarvasmarhája is elég bőven van. Csak egy útca választja el ettől Jenőfalva falut, melynek 1646 l. és r. kath. temploma van. Határa ennek is igen kiterjedt. Csik-Szt.-Tamás fu. szintén igen közel van az előbbiekhez. Van ennek 2143 lakosa, róm. és gör.-kath. temploma s nagy hegyes, völgyes határa. Csik-Szt.-Domokos nagy fu. az Olt és Maros vizválasztójának lejtőjén 1902' magasban a Kis- és Nagy-Olt egyesülési pontján. Van 2877 magyar és oláh lakosa, róm. és gör.-kath. temploma, postahivatala s harmadfél □ mfdet haladó határa, melynek nagy részét fenyves havasok boritják. Fakereskedése, barom- és juhtenyésztése, valamint pálinka- és fenyővizfőzése is igen jelentékeny. Innen északra esik a Nagy-Olt m. s a méltóságos Nagy-Hagymás-havas alján, az Ecsemtetej és Tarkő nevű mészhegyek között, **Balánbánya** nevezetes bányász falu 1006 magyar s német lakossal, római katholikus templommal s nevezetes rézbányával, melyet ma a legfontosabbak közé számitanak az egész monarchiában. — Hámorai és olvasztói is vannak. Környékét gyönyörű fenyvesek boritják, melyekben sok vadász megfordult, mig a fegyvertartás nem volt oly költséges s a vadászati törvény nem oly szigoru. Szt.-Domokosról egy jelentékeny hágón keresztül jut az ember a szép Gyergyóba, hol

legelébb is Vaslab nevű falut éri, mely a Fekete-Rész havas alján s a Maros és az országút mellett fekszik. Festői ecsetre, vagy költői tollra érdemes az a páratlan tájkép, mely itt az útazó előtt kitárul. Valami kimondhatatlan szelidség társul itt a fenséges zordonsággal a mint az a halomtalan s 2 □ mfdet is alig haladó medence virányos lapálya oda simúl a környező büszke bércek lábai elé. Egy kert ez óriási bástyákkal beszegve, melyeknek azonban csak legfö'ebb sziklaormaik merednek ki itt-ott kopáran az erdőségek lombtakarója alól. Vaslábnak 846 elmagyarosodott oláh lakosa, görög-kath. temploma s barom- s juhtenyésztése van. Gyergyó-Újfalu nagy fu. a Maros m. 2794 l., r. kath. templommal s roppant nagy határral, melynek lapályos része rozsot, zabot, zöldséget stb., hegyes része pedig tömérdek fát szolgáltat. Barmot s juhot tenyészt. Kilyénfalva fu. az előbbi szomszédjában 750 l., róm. kath. templommal s jelentékeny határral. Tekerőpatak nagy fu. amattól ész.-keletre a hegy alatt 1912 l., r. kath. templommal s roppant határral, melynek nagyobb részét erdős hegyek boritják Barom- s juhtenyésztése, fakereskedése és fenyővizkészitése jelentékeny. A falun kivül egy magaslaton egy szép kápolna áll, melybe a környékbeliek bucsúra járnak. **Gyergyó-Szent-Miklós** mvs. amattól északra a Belkény patak m. 5645 magyar s elmagyarosodott oláh lakossal. Van róm. és gör.-kath. temploma, derék népiskolája, kir. járásbirósága, posta- és táviróhivatala; van itt továbbá pénzügyőr-biztosi és csendőrségi állomás, erdőhivatal s nagy barom- és fakereskedés. Kilencedfél □ mfdet haladó határának legnagyobb részét tölgy-, bükk- és fenyőerdőséggel boritott havasok foglalják el, melyekben nagy a juh- és baromtenyésztés, túró- és fenyővizkészités. Egy nehéz járású meredek út visz innen a Békás patak völgyébe, a Békás-szorosba s onnan át Moldvába. Ebben a völgyben van **Békás** fu. 837 magyar s oláh l., róm. kath. és gör.-kath. templommal s havasi gazdálkodással és határszé'i kereskedéssel. Ide tartoznak Almásmező, Köszörükőpatak és Tikos havasi puszták. Almásmező mellett van a békási 2-od osztályú vámhivatal és veszteglő intézet. Zsedánpatak fu. a hn. patak és havas m. 976 magyar l., r. kath. és gör.-kath. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. Domuk (v. Domokos) fu. Békás szomszédjában 882 oláh l., juhtenyésztés-, túró- és fenyővizkészitéssel s Iványos nevű, barom- s juhtenyésztő havasi pusztával. — Gyergyó-Alfalu nagy fu. közel a Maroshoz a Belkény patak m. gyönyörű rónán 5041 l., róm. és gör.-kath. templommal, állami népiskolával, melynek gazdasági szakosztálya is van, közel 4 □ mfdnyi határral, rozs-, árpa- és zabtermesztés- s barom- és juhtenyésztéssel. Fa-, barom- és fenyővizkereskedése jelentékeny. Szárhegy fu. amattól északra a Piricske havas alatt 3154 l., r. kath. templommal s közel ötödfél □ mfdnyi határral, melynek legnagyobb részét erdős havasok boritják. Van barom- és juhtenyésztése, fa-, túró- és gyapjukereskedése. Ditró nagy fu. közel a Maroshoz a Halaszó patak m. 5346 l., r. kath. templommal, postahivatallal s öt □ mfdet haladó határral, melynek már csak csekély része esik a Maros medencéjébe, mely itt hirtelen szükülni kezd; a nagyobb rész a Közrészhavasra s ennek nyulványaira terjed ki s fában rendkivül bővölködik. Van nagy fakereskedése, fenyővizfőzése, barom- és juhtenyésztése s élénk forgalma, a menynyiben itt ágazik el az országút egyrészt a tölgyesi szoros, másrészt Torda-Maros megye felé. Lunka és Maroslaka nevű juh- és baromtenyésztő puszták tartoznak hozzá. Remete fu. a Maros m., amattól nyugotra 3859 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kel. templommal, igen kiterjedt s legnagyobbrészt bérces, erdős határral s fakereskedés-, barom- és juhtenyésztéssel. Innen nyugotra emelkedik a gyönyörű Kereszthegy. A határban Csutakfalva, Fülpe, Kerékfenyő és Galócás nevű jelentékeny s barom- és juhtenyésztő puszták vannak. Várhegyalja elszórtan épült nagy oláh fu. a Maros m. s a Kanász patak völgyében 1757 l., gör.-kath. templommal s juhtenyésztéssel s faiparral. Ide tartozik Orotva nevű puszta a hn. patak völgyén s a tölgyesi szoros felé vivő országút mellett, melyen a Közrész-havas alatti 3976' magasra emelkedő hágón át a havasok egyik legkiesebb vidékére jutunk s nem meszszire ott találjuk **Borszék** falut a Plopis, Korbul és Bükkhavas hegyek által övezett völgykatlanban (3190' magasban) a hn. patak m. A megyének, sőt a hazának ezen igen nevezetes helysége csak e század harmadik tizedéig viheti föl életkorát, midőn egy véletlen által nagyobb figyelem tárgyává lett az a nagyszerű ásványos forrástelep, mely ma a

megyének egyik kincsét képezi. Egy pásztor mutatta meg e vizeket egy vadásztársaságnak, melynek vezetője b. Bánffy Dénes volt. Ma már van e falunak 1364 magyar s oláh lakosa, kényelmes szép fürdője, üveghutája, posta- és táviróhivatala. Világhirűvé lett savanyúvizét roppant mennyiségben szállitják úgy a hazába szerteszét, valamint a külföldre is. A lakosság nagy barom- és juhtenyésztést s határszéli kereskedést űz Moldva felé. Innen az országút az Aranyos-Beszterce (Bisztricsora) patak völgyébe vezet s mindjárt ott van nem meszszire Hollód oláh fu. 1811 l., gör.-kath. templommal, barom- és juhtenyésztéssel s határszéli kereskedéssel. Hollón túl van Baraszó jelentékeny barom- és juhtenyésztő puszta, azontúl pedig a moldvai határ közvetlen közelében **Tölgyes** fu., melytől e szoros a nevét vette. Van ennek 1168 magyar s oláh lakosa, r. és gör.-kath. temploma, postahivatala s barom- és juhtenyésztése. Ide tartoznak Baraszón kivül Dánduj, Márpatak, Preszekár és Balázspatak nevű pásztorkodó népes puszták, a falutól nem meszsze van a tölgyesi megerősitett vámhivatal és veszteglő intézet. Ész.-nyugotra van innen az Aranyos-Beszterce felső folyásánál a megye legészakibb helysége, Bélbor fu. zordon havasok közt 1443 l., r.-kath. templommal, faiparral, juhtenyésztéssel s fiók vámhivatallal. Salomás oláh fu. a Maros m. a megye ész.-nyugoti határán 964 l., gör.-kath. templommal, barom- és juhtenyésztéssel s faiparral. Innen a Maros hirtelen ész.-nyugotnak fordúl s úgy siet át a szomszéd Maros-Torda megyébe.

14. **Háromszék megye.** Csik és Udvarhely megyéktől délre, Nagy-Küküllő és Brassó megyéktől keletre terül el a birodalom legdélkeletibb szögletében $64.^{60}$ □ mfdön (szabatosabban $3556.^{29}$ □ kilom.) 125,881 lakossal. Alakja trapézhoz hasonló. Ennek a megyének főrészét a volt Háromszék képezi; ehhez járult a területrendező törvény alapján: a volt Felső-Fehér megyéből tizennyolc, a volt Udvarhely-székből pedig egy (T.-Bacon) község; ugyan e törvény alapján az új megyébe kebeleztettek Szepsi-Szt.-György, Kézdi-Vásárhely, Illyefalva és Bereck volt kiváltságos mezővárosok. Felszinét a széleken (kivévén a délnyugoti részt) hegységek boritják; ezek közét azonban Erdélynek legszebb és legtágasabb rónája foglalja el. A hegységek három főcsoportra különülnek el, ú. m. 1. az észak-keleti, keleti és déli határon a Kárpátok bércei és nyulványai terjednek el roppant (tölgy, bükk, fenyő) erdőségekkel és jelentékeny csúcsokkal, minők: a Nagy-Sándor (5218'), Nemere (5176'), [az úgynevezett berecki havasok], továbbá a Mussató (4772') Lakócás (5642') és Csilyános (5098'), mely utóbbinál a Kárpátok hirtelen dél-keleti irányban kanyarodnak, — s végre a bodzai havasok. E határhegységen átvivő nevezetesebb szorosok: az ojtozi Berecktől ész.-keletre Moldva, meg a bodzai szoros Szepsi-Szt.-Györgytől délkeletre Oláhország felé. 2. Második csoport az ú. n. háromszéki hegység a Kászon patak és az Olt folyó közén észak s dél közé eső három párhúzamos főtengelylyel, melyeknek északi végeinél a Szép-havassal összefüggő Büdös hegylánc fekszik keresztbe nyug. és kel. közé. Legkiválóbb magaslat ebben a csoportban az imént emlitetteken kivül a Bodoki-havas (3778'). Ezt a csoportot is általában erdőség boritja. Végre 3. harmadik csoportot képeznek az Olt és a Vargyas patak közén a baróti hegyek, melyek a Hargitta folytatását képezik le egészen az Oltnak legdélibb kanyarodásaig s melyeket az Olt három oldalról vesz közre. Magasság tekintetében is a harmadik fokot foglalják el ezek a többiekkel szemben. Emlitendőbb magaslatok ezekben a Nagy-Morgó, a Magyaros-tető, a Gyergyó-hegy (Előpatak fölött), a Somostető s a Bükfej, melynek környéke (Udvarhely megyébe átcsapólag) Erdővidék nevet visel. E hegyek közét, mint emlitők, gyünyörü és termékeny rónaság foglalja el, mely két (keleti és nyugoti, vagy Feketeügy- és Olt-melléki), de összefüggő teknőszerű medencéből áll, melyek északkelet és délnyugoti irányban nyulva, párhuzamosan fekszenek egymás mellett, de úgy, hogy a nyugoti csak kevéssel kezdődik magasabban, mint a hol a keleti végződik, s délnyugoti vége már a szomszéd Brassó megyébe terjed át. Oldalvölgyek ez egész rónaságba nagy számmal nyilnak a környező hegyek mindenikéből, de az Olt két völgyét kivéve, legtöbbnyire hamar elszükülnek úgy, hogy inkább hegyöblöknek, mintsem igazi völgyeknek mondhatók. Nagy számmal levő vizei közt minden tekintetben első helyet foglal el az Olt, mely Csikból egészen délnek tartva nyomul a megyébe, a baróti hegyek déli végén azonban hirtelen nyugoti, majd meg egy merész kanyarodással északnyugoti, aztán pedig csakhamar egészen északi

irányt vesz, hogy a persányi hegyeket megkerülhesse; Köpec falu táján, Baróton alúl aztán megint hirtelen nyugotnak fordul s úgy hagyja el a megyét. A többi folyócskák csaknem mind az Oltba ömlenek. Ezek közt legkiválóbb a Nagy-Sándor havasból előtörő, gyors futású s nem ritkán romboló Feketeügy, mely délnyugoti irányát majdnem végig megtartva, Ilyefalván alúl egyesül az Olttal. A Feketeügynek magának is több mellékpatakja van, melyek közűl legnagyobbak a Gelence, Kovászna és Tatrang balról, meg a Torja patakkal egyesült Kászon, Csernáton és Bessenyő patakok jobbról. Az utóbbi képezi a kettős teknő határvonalát. Az Olt többi mellékfolyócskái közül kiemelhetők még az Ajta, a Barót és a Vargyas, mely utóbbi egy darabon határt von Háromszék és Nagy-Küküllő megyék közt. Tavai nincsenek, de annál számosabbak a forrásai kivált a Kárpátokban. Éghajlata a rónaságon általában kellemes szelid, gyakran igen meleg nyarakkal; a hegyvidékeken azonban hűvös, sőt főleg a Kárpátokban zordon, de mindenütt egészséges. Itt, valamint Gyergyóban, igen sok hosszú életű ember van. Esője, hava bőven jár. Hóesés az ú. n. havasokon nyár derekán is elég gyakorta van, mi aztán a megyének különben is fölséges tájképi tekintetét fölöttébb szépíti. Egy és ugyanazon napon a völgy fenekén 33—35 C°-nyi melegben arat a munkás, s a bércek ormain az alatt hóban gázol a vadász, vagy pásztor; fölséges átmenetet képez aztán a két véglet között a hegyek meredek lejtőit fedező erdőségek pompás tavaszi zöldje. Csapása a Nemeréről fúvó szintén Nemere nevű viharos szél, mely néha hetekig tart s embert, állatot, sőt házakat is el-elseper. Földje a megyének a Feketeügy és Olt völgyén, sőt a baróti és háromszéki hegyek délibb s alacsonyabb nyulványain is igen termékeny; a hegyekben s még inkább a havasokon ellenben csak erdőségek és legelők diszlenek; a gazdasági ipar oda már hiába erőködnék föl. Kiválóbb termékei Háromszéknek: kitünő (a bánságival vetélkedő) búza, rozs, árpa, zab, kukorica, jó dohány, gyümölcs, köles, haricska, kender, len, zöldségfélék és hüvelyes vetemények stb.; de szőlő itt már sehol sem terem. Állattenyésztése a hegyes részeken általában jelentékeny; rónáin legtöbb gondban részesül a ló (a székelységben köznyelven »kabala«) majorság és sertés. A hegyekben vadja, a folyó vizekben hala bőven van. Ásványa sokféle van, mint kén, timsó, agyagpala, sok és szép hegyi jegec (itt »erdélyi gyémánt«), vas (Barót környékén), földszurok (Sósmezőnél), gipsz, zöld gálic és haszonra való kő, mindenek fölött pedig van sok és jeles ásványos, (savanyú, sós, kénes stb.) forrása. Az ipar s kereskedelem aránylag elég élénknek mondható e megyében. A városokban szép számmal vannak mesteremberek, a falukon pedig inkább a házi ipar (vászon- és darócszövés, szalma- és vesszőfonás, doboz- és szitakészítés stb) van túlsulyban. Jelentékeny szerepet játszanak a kézdivásárhelyi mézeskalácsosok, kik hal alakú s olykor egy méter hosszuságú ú. n. mézes pogácsáikkal az egész Erdélyt elárasztják. A pálinkafőzés itt is nagyon közönséges. Hamuzsirt, túrót és sajtot sokat készítenek kivált a délkeleti havasokban, bár a hamuzsirkészítés nagy erdőpusztítással jár. Több helyt van fürészmalom, üveghuta s nehány különféle gyár. Közelebb Szepsi-Szt.-Györgyön terveznek egy nagyobb szabású fonó- és szövőgyárat. A kereskedelem főbb cikkei a mezei és erdei termékek s a tenyésztett állatok, meg az állati termékek. Forgalma Oláhország felé igen élénk. Országútjai igen jók. Vasút (a tövis-brassói) csak a nyugoti részen érinti egy darabon a megyét. Az Olt, mint vizi út, jelentéktelen. Távirói összekötése van. A lakosság, melynek túlnyomó nagy tömege a rónaságon honol, csaknem kivétel nélkül székely, még pedig kitünő fajtáju; bir a székelység minden jó tulajdonaival; de nagy baja, hogy szük terén aránylag nagyon el levén szaporodva, a szegényebb rész nem bir megélni s Oláhországba vándorol munkát és vagyont keresni, noha a ritkaságok közé tartozik, hogy onnan valamely kivándorlott jobb sorssal térjen viszsza. Közelebb egy külön egyesület alakult a fővárosban, mely e kivándorlásnak azzal kivánja elejét venni, hogy ipari tevékenységre nyujt módot és alkalmat a vagyontalanoknak. Egyéb nemzetiségű (oláh, szász) lakosa kevés van. Vallásra nézve a nagy többség református és unitárius; egyéb felekezetűek igen csekély számmal vannak. A népnevelés szép sikerrel halad. Alig van itt falu iskola nélkül. Van e megyében 131 község (és kapcsolt község). A megyegyülések Szepsi-Szt.-Györgyön tartatnak. Emlitendőbb helységek itt:

Sepsi-Szent-György egyszerű, de folyton emelkedő mvs. és megyei székhely az Olt mellett, gyönyörü lapályos határral s

4366 l. Van reform., róm. és gör.-kath. temploma, reform. gymnasiuma (»Mikótanoda«), mely eddigelé csak négy osztálylyal bir, de melynek teljes gymnasiummá leendő kinövését a nagy emlékű főúr, gr. Mikó Imre nagyszerű alapitványa rövid időn lehetővé teendi; van továbbá gazdasági szakosztálylyal biró felsőbb népiskolája, megyei kórháza, állami méntelepe, takarékpénztára, kaszinója, kir. járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala, derék malma és hidja az Olton, fakereskedése stb. A lakosok közt szép számmal vannak iparosok és kereskedők. Mezei gazdálkodása, valamint ló- és szarvasmarhatenyésztése is virágzó. Tiszta búzája a legjobbak közé tartozik a megyében. Heti és országos vásárai igen jelentékenyek. Környéke igen kies, s dohányban és ásványos vizekben bővölködő. Szemerja hires dohányt termesztő fu. az előbbi szomszédjában 776 l., reform. templommal s igen jó határral. A környékebeli dohánytermés »szemerjai« néven szerepel a kereskedésben. Hozzá tartozik Kökös-Bácstelek nevű puszta. Árkos nagy fu. S.-Szt.-Györgytől ész.-nyugotra egy hegyoldalban 1564 magyar s kevés oláh lakossal. Van unit., ref. és gör.-kath. temploma, gabna- és kukoricatermesztése, szép erdeje s barom- s lótenyésztése. Sepsi-Köröspatak fu. amattól északra a Vadas patak m. 1166 l., róm. kath. és unit. templommal s jelentékeny hegyes, völgyes határral, melynek nagy részét erdőség boritja. Gabna- és kukoricatermesztése és baromtenyésztése jelentékeny. Sepsi-Mártonos fu. amattól kel. felé, az Olttól balra a háromszéki hegység alján 350 lakossal, luth. templommal, gabna-, kukorica- és kendertermesztéssel. Gidófalva fu. az Olt balpartján 782 l., reform. templommal s gabna-, kukorica- és haricskatermesztéssel. Fótos fu. amattól keletre 149 l. és szép erdővel. Étfalva fu. az Olt m. 460 l., reform. templommal s gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Az Olt völgye itt már egészen összeszorul. Zoltán fu. az Olt m. 152 l., reform. templommal s baromtenyésztéssel. Kálnok fu. az Olttól balra s Köröspatak szomszédjában 670 l., unit. és reform. templommal s igen jelentékeny erdős, hegyes határral, melyben nagy barom- és juhtenyésztést űznek. Zalán fu. amattól észak felé s közel az Olthoz 1027 l., reform. templommal, savanyúvizforrásokkal, üveghutával s nagy határral. Gabna- s kukoricatermesztése, juh- és baromtenyésztése jelentékeny. Erdeje van. Bodok fu. az Olt m. 997 l., ref. templommal s hegyes, völgyes szép határral s derék erdővel. Oltszem fu. az Olt m. 678 l., reform. templommal s faűzlettel. E két utóbbi helység fölött emelkedik a Bodoki havas. Málnás fu. az Olt m. s a Magyaros-tető hegy alatt 711 l., reform. templommal, üveghutával, kénes forrásokkal és fürdővel. Bikszád- v. Mikó-Ujfalu fu. az Olt m. s a Nagy-Morgóhegy alatt 1049 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kel templommal, nagy, erdős határral, baromtenyésztés- és faűzlettel. Bükszád (v. Bikszád) fu. az Olt m. (2010' magasban) 1109 magyar s oláh l., gör.-kel. templommal s roppant nagy bérces, erdős határral, melyben nagy baromtenyésztést és faipart űznek. Van üveghutája. Innen ész.-kelet felé emelkedik a Büdöshegy. Angyalos fu. a háromszéki hegyek déli végén, S.-Szt.-Györgytől kelet felé 574 l., reform. templommal, jeles búzával, kukoricával és szép erdővel. Bessenyő fu. a hn. patak kies völgyében 558 l., reform. templommal, szép erdős határral s barom- s lótenyésztéssel. Eresztevény fu. ugyanazon patak s a s.-szt.-györgy-kézdivásárhelyi országút m. 235 l., reform. templommal s termékeny határral. Maksa fu. az országút m. 782 l., reform. templommal, postahivatallal s búza-, rozs- és kukoricatermesztéssel. Szilvája sok terem. Dálnok fu. az országúttól balra egy völgyben 1538 l., reform. templommal, nagy hegyes, völgyes határral, szép erdőséggel s barom- és juhtenyésztéssel. Albis fu. amattól észak felé 875 l., reform. templommal, derék határral, szép erdőséggel s gabna-, kukorica- és lentermesztéssel. Alsó-Csernáton fu. az országút m. 2129 magyar s oláh l., ref. és gör.-kel. templommal s nagy és jó részt lapályos határral, mely gabnát, kukoricát, haricskát és zöldségféléket bőven terem. Felső-Csernáton fu. a hn. patak szép völgyében 1318 l., reform. templommal, faiparral s baromtenyésztéssel. Mátisfalva fu. A.-Csernátontól dél felé igen szép és termékeny róna határral, reform. templommal s 210 lakossal. Ikafalva fu. F.-Csernátontól északra 740 magyar (s kevés oláh) l., ref. templommal, erdős, hegyes határral és baromtenyésztéssel. Futásfalva falu amattól északra 812 l., r. kath. templommal, erdős, hegyes határral s barom- és juhtenyésztéssel. Alsó-Torja fu. a hn.

patak m. 2151 magyar s oláh l., róm. és gör.-kath. templommal, nagy erdős, bérces határral s faűzlettel és baromtenyésztéssel. **Felső-Torja** fu. a hn. patak völgyében belebb 721 l., reform. templommal s jelentékeny bérces határral, melynek ész. részén emelkedik a Büdös-hegy, oldalában a hires k é n b a r l a n g g a l, lábainál pedig egész csoport szénszavas, timsós és kénes forrásokkal, melyek a hegy alatti szük völgykatlannak egész fenekét ellepik s a szénsavtartalmuak a helyszinén kedves, üditő italuak. A barlangra visszatérve, röviden megemlitjük, hogy az tulajdonképen csak egy hatalmas hegyodú (kisebb van még vagy három), melynek hossza mintegy 5, szélessége s magassága pedig körülbelül 2—2 méternyi s aránylag igen tágas bejárattal bir. Falait és boltozatát vastag, de harmat gyönge tekintettel biró világos sárga kénréteg boritja s nagy száján át belőle szakadatlanul özönlik a fojtó, sőt gyilkoló kéngőz, melyből egy leheletnyi embert s állatot megöl. A barlang szája fölött alantra ereszkedő madár halva hull alá. E sürü kéngőz árnyékban csaknem a szintelenségig átlátszó, ha azonban a nap úgy reggeli 9 óra tájban egészen fenekéig lövelheti sugarait: akkor e gőz páratlan ibolyaszint játszik, szint, melynek tárgyát igazában akkor sem igen veheti ki a szem. A testre e gőz kellemes, zsibongásszerű izgatást gyakorol. Bőr- és szembajban szenvedők gyógyitó száraz fürdőül használják e barlangot, de úgy, hogy benn ülés alatt erősen az arcra szoritott kaucsuk cső által tartják fenn az összeköttetést a tüdő és a szabad levegő közt. A barlang előtt nem egy sir beszéli az ide jött gondatlanok, vagy öngyilkosok halálát. A barlangtól jobbra eső hegyen van a szép Szt.-Anna-tó, a jobbra eső szomszéd meredek csúcson pedig a regés Bálványosvár mutogatja csaknem megközelithetetlen csonka falait. Rideg, zordon, de festői tájkép. A Büdös-hegyen, mint kialudt tűzhányón, horzsakövet is tetemes mennyiségben találnak. A l s ó- és F e l s ő - V o l á l i ker fu. a Torja patak m., Felső-Torja szomszédjában 759 l., reform. templommal, nagy erdőséggel, faiparral, ló- s baromtenyésztéssel. K a r a t n a fu. a Torja patak m. s jelentékeny erdős bércek között 651 l., reform. templommal, nagy gabna- és lentermesztéssel, fonál- s fakereskedés- s juhtenyésztéssel. **Kézdi Vásárhely** csinos mvs. a Torja patak m. s több országút csomópontján igen szép róna határral s 4546 l. Van itt egy szép reform. s egy r. kath. templom, ipari szakosztálylyal biró felsőbb népiskola, takarékpénztár, kaszinó, kir. törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, honvéd lovaskaszárnya, pénzügyőrbiztosi és csendőrségi állomás stb. A lakosok legnagyobb része iparral foglalkozik, termelvén sok gazdasági szeszt, gyapju- és gyapotszöveteket, hires és nagymennyiségű mézes pogácsát, csizmát, bundaféléket s egyéb öltözeti cikkeket stb., melyekkel, valamint hizlalt vágó marhával Románia felé is élénk kereskedést űz. Heti és országos vásárai népesek szoktak lenni. Az önvédelmi háboruban, valamint az egész Háromszék, úgy e város is fontos szerepet játszott. Itt öntötte Gábor Áron a város és a többi székely helységek harangjaiból azokat az ágyúkat, melyekkel a háromszékiek a b. Heydte és mások által ellenök vezetett oláhságot visszaverték. Ide tartozik a Feketeügy mellett fekvő K a n t a nevű telep minorita zárdával és r. kath. algymnasiummal. S z e n t l é l e k fu. az előbbitől északra a Kászon patak m. 2917 l., r. kath. templommal, jelentékeny halmos-völgyes határral s gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Ide tartozik K i s - K á s z o n nevű barom- és juhtenyésztő telep. P e s e l n e k fu. a Kászon egyik mellékvölgyében amattól ész.-nyugotra 1072 l., jelentékeny erdős, hegyes határral s baromtenyésztéssel. S z á r a z p a t a k fu. a szomszéd völgyben 810 l., r. kath. templommal, nagy erdővel s barom- s juhtenyésztéssel. E falu mellett halad el a jelentékeny hágású k.-vásárhelyi országút Csik-Szereda felé. P o l y á n fu. Szentlélektől ész.-keletre 1655 magyar s oláh l., róm. és gör.-kath. templommal, nagy erdős határral, savanyúvizforrásokkal, baromtenyésztéssel s faiparral. B é l a f a l v a fu. amattól ész.-keletre 740 l., kik gabnát, kukoricát, lent termesztenek s barmot tenyésztenek. K u r t a p a t a k fu. amattól északra a Koloncsa és Zsidó-Domó hegyek alatt 583 l., kukorica-, lentermesztés- és baromtenyésztéssel. E s z t e l n e k fu. az előbbi szomszédjában 1093 l., r. kath. templommal, Ferencrendű zárdával s igen nagy bérces, erdős határral, melyben nagy barom- és juhtenyésztést űznek. Savanyúvizforrásai vannak. Faipara és fakereskedése jelentékeny. C s o m o r t á n y fu. az előbbitől dél-keletre 510 l., nagy határral, jelentékeny erdőséggel, baromtenyésztés- meg gabna- és kukoricatermesztéssel. K é z d i - A l-

más fu. amazon alul 1214 l., r. kath. kápolnával, s igen szép, részben lapályos, részben erdős, hegyes határral. Rozsot, zabot, haricskát bőven termeszt. Innen észak felé magaslik a Nagy-Sándor havas. Lemhény nagy fu. Feketeügy m., a hn. patak torkolatánál 2710 magyar s oláh l., róm.- és gör.-kath. templommal, roppant nagy s részben lapályos határral, melyen sok gabnanemüt, kukoricát s kendert termesztenek. Erdőségei sok fát szolgáltatnak. Barom- és juhtenyésztése is jelentékeny. A hegyek közt fürészmalma van. **Bereck** mvs. a Feketeügy egyik mellékpatakjánál s az ojtozi szoros bejárata előtt 4469 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kel. templommal, gipsztöréssel, posta- és távíróhivatallal, csendőrségi állomással s roppant nagy határral, melynek legnagyobb részét magas erdős hegyek boritják. A lakosok élénk fuvarozást és kereskedést üznek Moldva felé. Faüzlete, barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Közelében várromok láthatók. Környékét a várost félkörben megkerülő hegyek igen festőivé teszik. Az Ojtoz patak völgyében vagyis az ojtozi szorosban van. **Ojtoz** Bereckhez tartozó telep 200 l., vámhivatallal, veszteglő intézettel és katonai őrséggel; ezen túl pedig ugyanazon szorosban s épen a határon Sósmező szintén Bereckhez tartozó telep 887 l., postahivatallal, sóteleppel s földszurokforrásokkal. A lakosok az ojtozi szoroson át élénk fuvarozást és határszéli kereskedést üznek Háromszék és Moldva között. Kézdi-Mártonos fu. Berecktől dél felé 1015 l., gör.-kel. templommal, hegyes völgyes határral s barom- és juhtenyésztéssel. Nagy erdejében hamuzsirt készitenek. Kis- és Nagy-Nyujtód szomszédos faluk a Feketeügy m. együtt 1088 l., r. kath. templommal s igen szép lapályos határral, mely gabnanemüeket, kukoricát, lent és zöldségféléket bőven terem. Szászfalu fu. a Feketeügytől jobbra 329 l. s igen jó határral. Sárfalva fu. a Feketeügy m. 579 l., r. kath. templommal, ásványos forrásokkal s nagy gabna- és kukoricatermesztésel. Ozsdola fu. amattól kel. felé a Muszató havas aljában 2706 magyar s oláh l., rom. kath. templommal s barom- és juhtenyésztéssel. Roppant nagy, erdős-bérces határában sok erdélyi gyémántot (szép tiszta hegyi jegecet) s nagy mennyiségü finom agyagpalát találnak, mely utóbbi irótábláknak, valamint fedőléknek igen alkalmas. Hilib fu. amattól dél felé 640 l. s jó határral, melynek keleti részét a Piliska havas alacsony, erdős nyulványai boritják. Orosfalu fu. a Feketeügytől jobbra, a Torja patak m. 387 l. s szép róna határral, mely gabnanemüeket s kukoricát bőven terem. Szent-Katolna fu. a Feketeügy m. 1048 l., r. kath. templommal és kitünő határral. Lótenyésztése jelentékeny. Gelence fu. amattól kel. felé a havasok alján, hn. patak völgyében 2467 magyar s oláh l., róm.- és gör.-kath. templommal s igen nagy határral, melynek legnagyobb részét erdők boritják. Barom- és juhtenyésztése, turó-, fenyővizés hamuzsirkészitése van. Harály fu. az előbbitől délnyugotra, a Gelence nevü erdős hegy alján 500 l. s faüzlettel. Imecsfalva fu. a Geleuce patak m. s közel a Feketeügyhöz 421 l., r. kath. templommal s gabna-, kukorica-, len- és zöldségtermesztéssel. Hatolyka fu. a Feketeügy m. 514 l. s kitünő róna határral, mely főleg kenyérnövényeket terem. Kézdi-Mártonfalva fu. a Feketeügy m. 501 l., reform. templommal s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Petőfalva fu. a Feketeügytől balra 382 l. s gabna-, kukorica- és lentermesztéssel. Zabola nagy fu. a havasok alján a hn. patak m. 2481 l., reform. templommal, kastélylyal (a b. e. gr. Mikó Imre születése háza), nagy lentermesztés- és vászonszövéssel s roppant erdőséggel, mely egészen a Lakócás havasra fut föl. Faipara és fakereskedése, valamint barom- és juhtenyésztése is jelentékeny. Vásárait nagy vidék látogatja. Hegyeiben sótelepek vannak. Páva fu. szintén a havasok alján amattól délre 914 l., reform. templommal s hasonlag vászonszövéssel és jelentékeny erdőséggel. Tamásfalva fu. közel a Feketeügyhöz 424 l. s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Márkosfalva fu. a Csernáton patak m. 710 l., reform. templommal s jó buza- és kukoricatermesztéssel. Szörcse fu. a Feketeügy m. 666 l., reform. templommal s kitünő búza-, kukorica- és zabtermő határral. **Kovászna** nagy fu. a havasok alján, amattól déikeletre a hn. patak m. 3583 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, postahivatallal, savanyuviz- és kénes forrásokkal, mely utóbbiak közül a roppant hideg és bővizü »Pokolsára« fölött férfi és női osztályra különitett tükörfürdő van a faluban megfelelő vendégfogadókkal kapcsolatban. Kovásznával egygyé van nőve Vajna alva telep, melyet amattól csak egy utca választ el. Rop-

pant erdős, bérces határában van egy malomkő-bánya s egy Timsóhegy nevü magaslat, melyen termés zöldgálicot találnak. Barom- és juhtenyésztése, turó-, szesz- és hamuzsirkészitése jelentékeny. Kőrös fu. amattól délre 616 l., reform, templommal, hires lószőrszita-készitéssel s erdős nagy határral. Páké fu. a Kovászna patak m. 669 l., reform. templommal, jó határral és sok szita- s dobozkészitővel. Telek fu. az Olt m. 602 l., reform. templommal s nagy buza-, árpa-, zab- és kukoriczatermesztéssel. Lécfalva fu. a Feketeügytől jobbra 906 l., reform. templommal, igen jó határral és lótenyésztéssel. Várhegy fu. az Olt m. 111 (reform.) l. s buza- és kukoricatermesztéssel. Cofalva fu. az Olt m. amazzal átellenben 318 l., reform. templommal s buza- és kukoricatermesztéssel. Baráthos fu. amattól keletre a Kovászna patak m. 1025 l., reform. templommal, buza-, kukorica- és haricskatermesztés s marhatenyésztéssel. Papolc fu. a havasok alján, amattól délkeletre 1624 magyar s oláh l., reform. templommal, roppant nagy erdős, bérces határral, hamuzsirkészités-, szeszfőzés- fakereskedés- s barom- és juhtenyésztéssel. **Zágon** nagy fu. a Zágonbérc alatt s a Zágon patak m. 3731 magyar s oláh l., reform., r. kath. és gör.-kel. templommal, derék reform. népiskolákkal, több csinos uri lakkal s nyolcadfél □ mfidet haladó bérces, erdős határral, fakereskedéssel, hamuzsirkészítés- és szeszfőzéssel. Barom- és juhtenyésztése, valamint sajt- és gyapjukereskedése is jelentékeny. Ide tartoznak: Bárkány (üveghutával), Krasza (üveghutával), Orbai-Bodza és Ökrös patak nevű telepek, melyek mind az innen délre eső bodzai szorosban fekszenek s jelentékeny juhtenyésztést üznek. Itt született Mikes Kelemen. Zágontól délkeletre esik a Csilyános havas. Fel-Doboly fu. Zágontól nyug. felé 568 l., ref. templommal s hegyes-völgyes szép határral. Kis-Borosnyó fu. amattól nyugotra a szomszéd völgyben 1150 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, buza- s kukoricatermesztéssel s nagy erdőséggel. Ide tartoznak Nagy-patak és Talpatak (a bodzai völgyben) nevü népes telepek. Nagy-Borosnyó fu. igen szép téren, Cofalván alul 1319 l., reform. és gör.-kath. templommal, postahivatallal s nagy buza-, kukorica- és kölestermesztéssel. Bita fu. a Feketeügy m. 451 l., reform. templommal s termékeny szép határral. Réty fu. a Feketeügy m. 871 l., reform. templommal s nagy buza-, kukorica-termesztés-, ló- és marhatenyésztéssel. Egerpatak fu. amattól délre 583 l., reform. templommal, szép erdővel s marhatenyésztéssel. Szacsva fu. az előbbitől délre 338 l., reform. templommal, erdős hegyes határral és baromtenyésztéssel. Magyarós fu. amattól nyugotra 505 l., reform. templommal s nagy erdővel. Komoló fu. a Feketeügy m. 423 l., reform. templommal s buza-, kukorica-, köles- és haricskatermesztéssel. Laborfalva fu. a Feketeügy m. 447 l., unitárius templommal s buza-, kukorica- és dohánytermesztéssel. Kilyén fu. az Olt m. amattól nyugotra 551 l., unit. és reform. templommal, buza-, kukorica- és dohánytermesztéssel. Sepsi-Szent-Iván fu. a Feketeügy m. 488 magyar s oláh l., r. kath. templommal s buza-, zab-, kukorica- és zöldségtermesztéssel. Úzon fu. a Feketeügy mellett 1611 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, postahivatallal, nagy buza- és kukoricatermesztéssel. Itt esett el Gábor Áron 1849. jul. 9. Liszny ó fu. amattól délkeletre erdős hegyek aljában 1054 magyar s oláh l., reform. gör.-kath. és gör.-kel. templommal, faüzlettel s juh- és baromtenyésztéssel. Bikfalva fu. előbbitől délre szintén a hegyek alján 983 l., ref. templommal, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Hozzá tartoznak Egrestő és Egrespatak nevü puszták. Dobolló fu. az előbbi szomszédjában, a hn. patak m. 1097 l. s igen jelentékeny erdős hegyes határral. Faüzlete s baromtenyésztése említésre méltó. Márkos fu. amattól dél felé a Piliske-tető hegy alatt 693 (többnyire oláh) lakossal s juhkereskedéssel. Nyén (Tyei) fu. még alább délre a Kobranko patak völgyén, melyet a bodzai völgygyel (szorossal) egy rövid hágó köt össze. Van 2046 magyar s oláh lakosa, reform. és gör.-kel. temploma s igen nagy erdős, hegyes határa, melyen nagy a barom- és juhtenyésztés, a bamuzsirkészités és faüzlet. Oláhország, valamint a kerület belseje felé élenk forgalma van. Nyénről az emlitett hágó jó országutján át jut az ember az innen délkeletre eső **bodzai szorosba**, mely egyike a legszebb havasi völgyeknek. A Nagy-Tatár- és Csukás (6150') havasok alatt megered a Bodza és Sztrimbu patak s törtet mind a kettő észak felé, mignem Egrestő telepen alul összeömlenek s ugy folytatják utjokat, de már mint

egyesült Nagy-Bodza patak az eddigi irányban; Bodzaforduló falu mellett aztán hirtelen megkerüli a Nagy-Bodza az utjában álló hegyet s előbb kelet, majd egészen délkeletre fut ki az oláh lapály felé. Ily módon a Bodza a forrásától számitva egy V alakot ir le, melynek nyilását a Tatár havas és annak elágazásai foglalják el. E V alaknak mindkét ágán visz ut Oláhországba, de a fő és jártabb ut mégis a keleti, vagy tulajdonképeni bodzai szorosban van. E minden ponton festői völgyben vannak: Vámos-Bodza fu. 913 magyar s oláh l., r. kath. és gör.-kel. templommal, nagy faüzlettel s juhtenyésztéssel. Innen délre van a bodzai veszteglő intézet és vámhivatal a Kis-Bodza mellett. Bodzaforduló nagy oláh fu. épen a Bodza patak legészakibb s legnagyobb kanyarodásánál 1526 l., gör. kel. templommal, nagy juhtenyésztéssel s határszéli kereskedéssel. (A csempészkedés sem utolsó foglalkozás itt). A határban, valamint a bodzai szorosban több helyt cementes vizü források vannak, melyek a beléjök tett tárgyakat rövid idő alatt bekérgezik, vagy mint a nép mondja, kővé változtatják. Szita-Bodza szintén oláh fu. amattól dél felé, épen a Rézhegy alatt 1403 l., gyönyörü vidékkel s nagyszerü erdőséggel. Faüzlete, határszéli kereskedése, juhtenyésztése és szitás dobozkészitése jelentékeny. Bodola fu. Nyéntől délnyugotra a Zajzon és Tatrang patakok összeömlésénél 1633 l., reform. templommal, igen nagy és szép határral, melynek kisebb, rónás része jeles buzát s kukoricát, nagyobb erdőséggel boritott része pedig tömérdek fát szolgáltat és kitünő havasi legelőket nyujt. Barom- és juhtenyésztése, túró-, fenyőviz- és gyapjukereskedése jelentékeny. Kökös fu. közel az Olt és Feketeügy összefolyásához, igen szép és dus lapályon 979 l., reform., unit. és gör.-kath. templommal, nagy buza-, kukorica-, zab- és kölestermesztéssel. Szotyor fu. amattól északra s közel az Olthoz 481 l., reform. templommal s buza-, kukorica- és dohánytermesztéssel. Sepsi-Szent-Király fu. az Olt jobb oldalán egy hegy alatt 496 l., reform. és unit. templommal, termékeny határral, erdővel s marha- és lótenyésztéssel. **Illyefalva** mvs. az Olt jobb partján, Sepsi-Szt-Györgytől délnek 1334 magyar s oláh l. s reform., r. kath., gör.-kel. és gör.-kath. templomokkal, melyek közül legkiválóbb az első, mely egy dombon áll s kettős kőkeritéssel van körülvéve egymást érő apró, félfedelü kamarákkal, melyekben az egyház tagjai értékesebb tárgyaikat s ünnepi öltözeteiket tartják. Van postahivatala s több csinos épülete. Szép és tágas határában kitünő buza és kukorica terem. Marha- és lótenyésztése is van. Al-Doboly fu. az Olt m., amazon alul 924 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal s termékeny határral. Erősd fu. a hirtelen északnak kanyarodott Olt m. s a baróti hegyek legdélibb nyulványának az alján, 363 magyar s oláh l., reform. templommal, nagy erdővel s baromtenyésztéssel. Árapatak (Arpeták) fu. amazon felül s hasonlag az Olt m., 1089 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, jó nagy erdős, hegyes határral, baromtenyésztéssel és savanyuviz forrásokkal. **Előpatak** fu. amattól ész. felé egy szép völgyben, az erdős Gyergyó-hegy alatt 660 magyar s oláh l., posta- és táviróhivatallal, hires ásványos forrásokkal s szép és kényelmes fürdővel, melyet külföldiek (kivált Oláhországiak) is szép számmal látogatnak. Vizei ivásra és fürdésre egyiránt alkalmasak. A legközelebbi vasutállomás Földvár, az Olt m., honnan, valamint a keletre eső Sepsi-Szt.-Györgyről is jó kőut vezet ide. Hidvég (Hegyigy fu. Előpataktól nyug. felé az Olt m. 1816 magyar s oláh l., reform. és gör.-kel. templommal, gr. Mikó-féle kastélylyal s derék határral, mely gabnát, kukoricát, gyümölcsöt és fát bőven szolgáltat. Nevezetes az itteni vörös és kék fonálfestés. Baromtenyésztése jelentékeny. Az Olton hidja van. Hozzátartozik. Nyárás-patak baromtenyésztő puszta. Lüget (v. Liget) oláh fu. amattól ész. felé az Olt m. 333 l., gör.-kel. templommal s kukoricatermesztéssel. Itt kezdődik az »Erdővidék.« Bölön (Belinu) fu. közel az Olthoz s a Nagy-Hágó nevü erdős hegy alatt 2402 magyar s oláh l., unit., reform. és gör.-kel. templommal, igen nagy határral s baromtenyésztés- és fakereskedéssel. Nagy-Ajta fu. közel az Olthoz s a hn. patak völgyének elején, 1387 magyar s oláh l., unit., reform. és gör.-kel. templommal, postahivatallal, gabna-, kukoricatermesztés · és baromtenyésztéssel. Közép-Ajta fu. amattól kel. felé az Ajta patak szép völgyén 1438 l., reform. templommal, nagy erdőséggel s barom- és juhtenyésztéssel. Zalánypatak fu. amattól ész.-keletre, az Ajta patak egyik mellékvölgyében, 322 magyar s oláh l. s üveghutával. Erdős hegyeiben savanyuvizforrások vannak. Szaraz-Ajta fu.

a hn. patak m. s az Ajtahegy és a Bükfej alatt 1659 l., reform. templommal s igen nagy erdős határral, melyen faipart és baromtenyésztést üz. Miklósvár fu. az Olt m. N.-Ajtától északra 793 l., r. kath. és reform. templommal, derék határral; jó szántóföldekkel s szép erdővel. Hajdan a hn. székely szék főhelye volt. Köpec fu. amattól északra az Olt m., közel a Barót patak torkolatához 994 l., reform. templommal, nagy gabna-, kukorica-, zöldség- és gyümölcstermesztéssel. Az Olt itten egy merész kanyarodással nyugotnak fordul. **Barót** (v. Baróth) nagy fu. a hn. patak m. s a hn. hegység alján (1494′ magasban) gyönyörü fekvéssel. Van 2030 magyar s oláh lakosa, r. kath., reform. és gör.-kel. temploma, kir. járásbirósága, postahivatala, nagy pálinkafőzése, buza-, árpa-, zab-, kukorica- és gyümölcstermesztése, szép erdeje és baromtenyésztése. Ujabb időben barna kőszénbányászat indult itt meg. Bodos fu. amattól keletre 465 l., ref. templommal, hegyes-völgyes határral, gabna- s kukoricatermesztés- s baromtenyésztéssel. Sepsi-Bacon fu. az Uzonka patak m. 1002 magyar s oláh l., reform. templommal s igen nagy határral, melynek nagyobb részét erdőség boritja. Faipara s barom- és juhtenyésztése jelentékeny. Telegdi-v. Nagy-Bacon fu. amannak tőszomszédjában 831 magyar s oláh l., reform. templommal, gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel.

15. **Brassó megye** Háromszék, Nagy-Küküllő és Fogaras megyék meg Oláhország között foglal helyet háromszög alakban, melynek bevagdalt alapja a déli határra esik. Ezt a megyét a területrendező törvény a volt Brassó-vidékből alakitotta át Brassó város bekebelezésével. Kiterjedése $31._{93}$ □ mfld (szabatosabban $1797._{17}$ □ kilometer) 83,090 lélekből álló lakossággal. Felszine részben lapályos, részben hegyes. Lapálya, az u. n. Barcaság, a háromszéki róna gyönyörü folytatása s szintén az Olt mellékén terül el mintegy 14 □ mfldön, hanem e folyó csak ész.-keleti széleit mossa. Ezt a szép, csaknem halomtalan rónát ész.-keleten a baróti hegyek szélei, nyugoton a persányi hegyek, délen és délkeleten pedig a határ Kárpátok fölséges havasai szegélyezik. A baróti hegyekből tulajdonképen semmi sem tartozik e megyéhez; a persányi hegyeknek is csak keleti lejtői nyulnak be ide a Várhegy és a Zeidner magaslatokkal; a Kárpátok azonban, melyeket bodzai és brassói csoportokra szoktak elkülönözni (a tömösi szorostól keletre és nyugotra), csaknem felét lepik el a megye területének. E határhegyekben, melyeknek főgerincei csaknem mind észak és dél közé fekszenek párhuzamosan, legkiválóbb »havasok« keleten a Csukás, Brassón alul a Krisztián (5758′) s délnyugoton a méltóságos Bucsesd, melynek legtöbbnyire hóval boritott csillámló homloka csaknem az egész Barcaságba belátszik. Ugy a persányi hegyeket, valamint a déli mészkőzetü havasokat csaknem kivétel nélkül erdőségek (tölgy, bükk, nyir, fenyő stb.) boritják; amazok szelid emelkedésüek s közepes magasságuak, ezek azonban csaknem általában igen meredekek. A persányi hegyeken egyes hágók, a határhegyeken azonban szorosok vezetnek át, milyenek az ó-sánci a Tatrang patak völgyében, a tömösi a hn. patak völgyében Brassótól dél-keletre s a törcsvári, mely azonban már Fogaras megyébe esik s ide csak legkülső torkolata számitható. Vizei közt első helyet foglal el az Olt, melybe balfelől sietnek a Kárpátok és persányi hegyek ide tartozó patakjai, melyek közt jelentékenyebbek: a Tatrang (tulajdonképen a Feketeügy mellékfolyója), a Tömös, a Vid (Vidombák, Weidenbach), a Barca (Burzen), melytől a megye rónája a nevét kölcsönözte, a Malomárok (Neugraben), sajátlag a Barca oldalága, mely Földváron alul a Homoród patakkal egyesül s ugy ömlik az Oltba, a Krizba (Krebsbach), a Vöröspatak és a Malompatak stb. Az Olt, meg nehány patak fövényéből kevés aranyat is mosnak. Nagyobb tavai nincsenek, de apró tavak és tengerszemek több helyt találhatók. Nevezetes Brassó mellett egy időszaki forrás, mely szabályszerüleg buzog és szünetel. Éghajlata a hegyes részeken zordon, nyáron is igen hüvös, a lapályon ellenben igen kellemes szelid $7._5$—$8._5$ C°-nyi évi közép hőmérsékkel. Levegője kiválóan egészséges. Esője bőven jár. Brassónál pl. az évi légcsapadék 840—900 millimeterig is fölrug. A hó a magas hegyeken nyár derekán is gyakori, 9 hónapig pedig rendesen állandó. Az Olt déli kanyarodásától nézve valami páratlan látvány az, midőn lábainknál a legkitünőbb érett buzát lengeti a szél s átellenben, a brassói hegyeken a legtisztább hóban fördik a napsugár. Földje a rónaságon részben fekete és sárgás kövér agyag, részben pedig barna homok, mi Erdélyben csak

itt található. Termő erőre nézve első e róna az egész kerületben. A hegyes rész már mindenütt köves, sziklás s csupán erdőségek és legelők táplálására alkalmas. Kiválóbb termékei e megyének: sok és szép tiszta búza, árpa, rozs, kukorica, haricska, dohány, komló, mindenféle zöldség és hüvelyes vetemények, köles és len legtöbb az egész Erdélyben, törmérdek fa és széna is bőven. Szőlő itt sem tenyészik. Az állatországból legtöbb van itt juh, noha a nyári legeltetést, mint a déli és keleti határvidéken a legtöbb helyt, a szomszéd Romániában szokták eszközölni; ló, szarvasmarha és sertés nem sok van, de annál több a házi szárnyas. Méhtenyésztése igen jelentékeny. A vadak közül sok van itt nyul, őz, farkas, medve, fajd- és nyirtyuk stb. A vizekben sok halat, csíkot és rákot fognak. Az ásványország legbővebben szolgáltat itt mészkövet, cserépagyagot, épületkövet stb. Ásványos forrásai több helyt vannak. Legjobb savanyú vize a zajzoni. Ipara s kereskedelme első helyet foglal el Erdélyben. Nemcsak Brassó város, hanem a faluk is részt vesznek ebben, noha figyelemre méltó gyárai csak Brassónak vannak. Legáltalánosabb iparágak a gyolcs-, posztó- és darócszövés, bőrcserzés és bőrfestés, túró- és sajtcsinálás, szalma- és vesszőfonás stb. Forgalmát a jó országútakon kivül egy vasút is (a keleti) élénkinti már ma, mely a Barcaságon végig Brassó városáig fut. A lakosság általában erős, egészséges alkat által tünik ki. Nemzetiségre nézve legtöbb itt az oláh (44%), aztán a szász (32%) s végre a magyar (24%) elem. Ezeken kivül legtöbb van cigány (mintegy 4 ezer). Vallás tekintében legtöbben vannak a gör.-keleti és evang. egyház hivei; római katholikusok, reformátusok és unitáriusok alig vannak vagy hat ezeren. Az unitáriusok közt tetemes számmal vannak magyarok is, az ú. n. hétfalusi csángók (Brassótól keletre hét faluban), kik századokon át a szászok befolyása, sőt nyomása alatt élvén, a lutheri tanoknak voltak kénytelenek meghódolni s a rájok gyakorolt erőszakoskodó nyomás miatt mai napig sem birták kivinni, hogy legalább magyar nyelvű lelkészeket küldjön számukra az erdélyi luth. egyházakat monopolizáló szász egyházi főtanács. Pár évvel ez előtt küldött ugyan ki a vallás- és közoktatásügyi miniszterium egy biztost a csángók rég hallatott panaszainak meghallgatása és sérelmeinek orvoslása végett, az ügy azonban még ma is bonyolult állapotban van. A baj csak enyhült némileg, de el nem enyészett, a mint kellett volna. A csángók (e tisztán köznép,) úgy látszik, nem székely származásuak. Egyebek mellett feltűnően eltérő a nyelvjárásuk a székelyekétől, noha tőszomszédságban laknak egymással. Valamivel szaporábban s a »vármegyei«-hez hasonlóbb hangsulyozással ejtik szavaikat. Legkedveltebb foglalkozásuk a juhtenyésztés. Van gazda, a kinek 10—15 ezer birkája járja a havasokat és az oláhországi legelőket. A népnevelés jó karban levőnek mondható itt még az oláhok között is. Van e megyében 28 község (és kapcsolt község). A megyegyülések Brassóban tartatnak. A helységek a következők:

Brassó (Kronstadt) rendezett tanácsú (előbb sz. kir.) város a brassói Kárpátok legészakibb aljában egy völgykatlanban, gyönyörű kilátással a barcasági lapályra. A várost közre fogó hegyek közül egyik a Cenkhegy (egy muszka kőemlékkel), a másik pedig a Várhegy fellegvárral és kaszárnyákkal. Brassó Erdélynek legszebb, legmüveltebb és legnagyobb városai közé tartozik. Áll egy romladozó kőfallal keritett bel- és három külvárosból (Felváros, Óváros és Bolonya v. Blumenau), melyeket amattól egy széles, fasoros sétaút választ el. Van 27,766 szász, oláh, magyar és görög lakosa. Utcái többnyire szűkek és görbék de vannak szép szabályozott útcái is, melyekben a kövezést egészen a fényűzésig viszik. A belváros főútcain pl. a gyalogjárót két-három féle szines kövekből (szürke, vöröses és fekete) rakatták, sőt e kövekből itt-ott virágokat és egész mondatokat mesterkéltek ki. Az útcákat gázzal világitják s ivóvizzel egy derék vizvezeték által látják el. Az épületek részint ó-szász, részint új modorúak s a belvárosban csaknem kivétel nélkül emeletesek. Legkiválóbb épület különben a városban a gótizlésű luth. főtemplom fényes berendezéssel és nagyszerű orgonával. E hatalmas alkotvány az egész város fölött messze kilátszik az Olt lapályára. Szintén említésre méltók a tornyos tanácsház, az árúcsarnok s az iskolai és egyházi épületek. Van itt továbbá két r. kath., egy reform., két görög-kel. templom, Ferencrendű zárda, egy evang. gymnasium papképző akadémiával, tanitóképzővel és alreáliskolával kapcsolatban (jeles könyv- és levéltárral) s egy gör.-keleti gymnasium, mely díszes épületét s alapitványait legnagyobb részt a bukaresti oláhoknak köszönheti; továbbá kereske-

delmi és polgári iskola (ipari szakosztállyal), több népiskola és gyermekkert, szegények-háza, árvaház, kórház, földmives iskola, szinház, két nyomda, könyvkereskedés, több díszes bolt és gyógyszertár, több helyi hirlap (magyar, német s oláh), több kaszinó, több pénzintézet (az osztr. n. bank fiókja, takarékpénztár, népbank, általános nyugdijintézet stb.) Aztán itt székel a megye, egy kir. törvényszék s járásbiróság, egy fémjelző állomás, egy keresk. és iparkamara, egy gazdasági egyesület, egy állami épitési és egy fővámhivatal, sorhadi (gyalog, huszár, tüzér) ezred- és honvédászlóalji parancsnokság stb.; nemkülönben van adó-, fémbeváltó-, posta- s táviróhivatala, nagy vasúti állomása, pénzügyőrbiztosi hivatala és csendőrsége. Ipara és kereskedelme első rendű fontosságú ebben a kerületben. Gyártanak itt gyertyát, szappant, szeszt, olajat, papirt, vászont, gyapjú- és gyapotszöveteket, festéket, vas- és acélműveket, háztartási és gazdasági eszközöket stb. Van továbbá sok molnárja, kik nagy mennyiségű lisztet, kását és darát szolgáltatnak; továbbá sok posztócsapója, kulacskészitője, gombkötője, viasz- és vászonfehéritője, vászon- és posztófestője, cinöntője, bőrfestője, mézecskalácsosa, timárja, szűcse, szijgyártója, rézművese, kötélgyártója, nagyon sok szegcsinálója stb., stb. Közönséges és méhserkészitése jelentéheny. Vas- és rézhámorai a legjobbak közé tartoznak az országban. Kereskedelmének, mely különösen a dunai tartományok felé nagyon élénk, főbb cikkei: honi és törökországi termékek, hazai és nyugoti gyártmányok, gyarmatárúk, továbbá, marha, juh, ló, bor, rozsólis, gabnaneműek, méz, viasz, só, fa és famüvek stb. Heti és országos vásárai nagyon élénkek. Közel negyedfél □ mfdnyi határának legnagyobb részét erdőségek boritják, a Barcaságra dülő halmos és lapályos részén ellenben gabnaneműek, len, haricska, zöldségfélék és hüvelyes vetemények teremnek. A város hatósága alá tartoznak Dirszte, Méhesker tek (Bienengärten) s **Alsó-** és **Felső-Tömös** nevű telepek. Felső-Tömös épen az oláh határ közelében van a hn. patak és szorosút m. s vámhivatallal bir. Az országút innen a Prédjál nevű hágón vezet át Oláhországba, melylyel Erdély ezen az úton érintkezik legsűrűbben. 1849-ben itt nyomultak be az oroszok Erdélybe. Havasi környékén nagy juhtenyésztést, túró- és sajtkészitést üznek. Bácsfalu (Batschendorf) nagy fu. a tömösi szoros bejáratánál 2064 magyar s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, nagy határral, juhtenyésztéssel és faiparral. A lakosok élénk fuvarozást üznek Oláhország felé. Türkös (Türkeschdorf) nagy és csinos falu az előbbi szomszédjában 3875 szász, magyar s oláh l., luth., róm. kath. és gör.-kel. templommal s juhtenyésztéssel. A lakosok nagy mennyiségű juh- és kecskebőrt készitenek ki s hordanak a brassói piaczra. Csernátfalu (Zernendorf) nagy fu. amazoktól keletre egy hegyoldalban 8040 magyar s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, nagy erdős határral, juhtenyésztés-, sajtkészités- s vászon- és pokrócszövéssel. Hosszufalu (Langendorf, Szatu lung) nagy község az ó-sánci szoros bejáratánál 7664 magyar s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, járásbirósággal, postahivatallal, roppant nagy erdős, bérces határral, gabna-, kukorica-, lentermesztés és nagy barom- és juhtenyésztéssel. Oláhország felé igen élénk kereskedést üz. Dél-keletre van innen **Ó-Sánc** határszéli vámhivatal a Tatrang patak bal oldali mellékvölgyében pénzügyi és csend-őrséggel. Tatrang (Terlunginu, Terlusani) nagy fu. a hn. patak m. 3034 magyar s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, gabna- s kukoricatermesztés-, vászon- és pokrócszövés- s juhtenyésztéssel. **Zajzon** (Zizin) fu. amattól keletre, a hn. patak völgyének a bejáratánál 1358 magyar, szász és oláh l., luth. templommal, postahivatallal, vastartalmú savanyúvizforrásokkal és szép fürdőintézettel. Roppant határának legnagyobb részét erdők boritják. Juh- és baromtenyésztése jelentékeny. Pürkerec (Pürkerény) fu. amattól északra 2043 magyar s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s igen nagy erdős, hegyes határral, melyben nagy juhtenyésztést és faipart üznek. **Prázsmár** (Tartlau) mvs. amattól ézsakra szép lapályos területen 3237 szász és oláh l., régi, kőfallal keritett s gótizlésű luth. és egy gör.-kel. templommal, postahivatallal s nagy és jó határral, mely gabnát, kukoricát, lent, dohányt és haricskát terem. Méh-, ló- és baromtenyésztése jelentékeny. Erdeje nagy van. A fonó- és szövőipar itt is élénk. A lakosok nagy fuvarozást üznek. Vásárait nagy vidék látogatja. Szász-Hermány (Honigberg, Hermann) csinos falu amattól nyugotra a Malomárok nevű patak m. s közel az Olthoz 1987 szász és oláh l, luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s termé-

keny nagy határral. Fonó és szövő ipara, méhtenyésztése, búza-, kukorica-, len-, komló- és haricskatermesztése igen jelentékeny. Szent-Péter (Petersberg) fu. odább nyugotra a Tömös egyik mellékpatakja s a brassói országút m. 1675 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s búza-, kukorica- és zöldségtermesztéssel. A lakosok a brassói piacra sok élelmi szert s apró marhát hordanak. A halom, melyen a falu szép erdője diszlik, Burgberg nevet visel s az Olt balpartjára dől. Botfalva (Brenndorf, Bodu) fu. a Vid patak m. s közel a vasúthoz 1837 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal. vasúti állomással s igen termékeny és szép határral, melyet a Barca is öntöz. Lótenyésztése és lókereskedése jelentékeny. **Földvár** (Marienburg, Feldiora) mvs az Olt és a vasút m. 1898 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, posta- és táviróhivatallal, vásúti állomással s várrommal. Nagy s lapályos szép határában a gabna- és zöldségnemüek s a hüvelyes vetemények dúsan teremnek. Halászata, ló- és baromtenyésztése. Vásárai népesek szoktak lenni. Veresmart (Rothbach, Rotbám) fu. az Olt és a vasút m. 853 szász és oláh l., luth. templommal s termékeny határral. Magyarós (Nussbach) fu. az Olt és a vasút m. 1473 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Erdeje s faüzlete nagy van. Innen egy jó kőút visz keresztül a persányi hegyek Nagy-Vizfej nevű hágóján át Hévizre és Kőhalomra. Apáca (Geist, Apatia) fu. a megye legészakibb pontján az Olt és a vasút mellett 1663 magyar s oláh l., luth. templommal, vasúti állomással, hegyes-völgyes szép határral, baromtenyésztéssel s faüzlettel. Krizba (Krissbach, Krisbávu, Krebsbach) fu. a persányi hegyek alatt, a Barcaság ész.-nyugoti szélén 1713 magyar s oláh l., luth. és gör.-kel. templommal s derék határral. Újfalu (Neudorf, Satu nou) fu. amattól délkeletre a Homoród patak m. 1116 magyar s oláh l., luth. templommal, lenmagolajgyártással, len-, búza- s kukoricatermesztéssel. A lakosok nagy fuvarozást és fakereskedést üznek. Höltövény (Helsdorf, Heltia) falu amattól délkeletre a Malomárok nevű patak m. 2147 szász és oláh l., luth. és gör.-kel. templommal, fonó és szövő iparral, malátakészitéssel, búza-, kukorica- s kölestermesztéssel és nagy fuvarozással. **Feketehalom** (Zeiden, Kotlen) csinos mvs. a Zeidnerhegy alatt 3783 szász és oláh l., kőfallal keritett luth. és egy gör.-keleti templommal, postahivatallal s igen nagy, legnagyobbrészt erdős, bérces határral. A lakosok szép és sok lent s kendert termesztenek, nagy mennyiségü félvásznot szőnek s azzal kereskednek. Vásárai élénkek. Volkány (Wolkendorf, Vulkanu) fu. a persányi hegység alatt 1346 szász és oláh l., luth. templommal s fonó és szövő iparral. Erdeje s barom- és juhtenyésztése jelentékeny. **Rosnyó** (Rosenau) csinos fu. a törcsvári szoros bejáratánál, a Vid patak m. s a brassói havasok alatt 4023 szász és oláh l., luth. és gör.-keleti templommal, postahivatallal s igen nagy, jobbára erdős, bérces határral, melyben a lakosok nagy dohány- és lentermesztést, méh-, barom- és juhtenyésztést, faipart és fakereskedést üznek. Fonó és szövő ipara igen élénk. Forgalma Oláhország felé igen fontos. A falun kivül egy meredek hegyen áll egy avult s pusztuló vár, melyben egy 76 öl mélységü sziklába vájt kút van. Keresztényfalva (Neustadt, Kristián) fu. amattól északra a Vid patak m. s a brassói havasok alatt 2200 szász és oláh l., kőfallal keritett luth. és egy gör.-kel. templommal, nagy lentermesztéssel és sok fazekassal. Vidombák (Weidenbach, Gimbávu) fu. a Vid patak mellett szép és nagy róna határral, 1295 szász és oláh l., luth. és gör. keleti templommal s nagy búza-, len-, haricska-, dohány- és zöldségtermesztéssel. Lakosai közt sok a takács és vászonfehéritő. Méhtenyésztése s méz- és viaszkereskedése jelentékeny.

A magyar tengermellék,

vagy

Fiume város és kerülete.

Fiume városát és kerületét, vagyis a magyar tengermelléket akár hatodik kerületnek is nevezhetnők, levén ez is egyik, még mindig kivételes állapotban tartott ugyan, de tényleg és jogilag egyiránt közvetlen kiegészitő, bár az ország testétől külön álló része a szükebb értelemben vett Magyarországnak. Fiume ide tartozását a történelem Kálmán királyig, vagyis 1102-ig viszi föl. Azon túl az okmányoknak és egyéb hiteles adatoknak egész sora mutatja e város és a magyar korona közötti viszonyoknak hol szorosabb, hol lazább voltát; mignem M. Terézia a Horvátország által Fiume iránt támasztott igényeknek véget vetendő, e várost 1779. évi ápr. 23-án kelt adománylevelével »közvetlenül Magyarországhoz tartozó külön testnek (separatum Sacrae Regni Coronae adnexum corpus)« nyilvánitja, illetőleg »Magyarországnak adományozza« s teljes autonomiával biró magyar törvényhatósággá emeli. Ez intézkedést a magyar országgyűlés 1807-ben (IV. t.c.) cikkelyezte be. Rövid idő mulva azonban (1809.) Fiume francia uralom alá került a dalmát tengerparttal együtt s csak I. Napoleon bukása után, 1822. jul. 1-én helyeztetett vissza előbbi alkotmányos jogaiba, melyeket aztán 1848-ig élvezett is. Az önvédelmi háborút követett absolutismus Fiumét az anyaországtól megint elszakitá és Horvátországhoz csatolta; s ez állapotnak aztán az 1868. XXX. t.-c. vetett véget, mely (66. §. 1.) Fiume autonomiájára, törvényhozási és kormányzati viszonyaira vonatkozólag Magyarország, Fiume és a társországok közt küldöttségileg eszközlendő megegyezést helyez kilátásba; egyelőre azonban Fiume és kerülete ideiglenes magyar kormányzatot nyert s egyszersmind azon régibb joga is újra fölelevenittetett, hogy kormányzója a magyar országgyűlésnek felső, egy képviselője pedig annak alsó házában foglal helyet. E kormányzót a magyar miniszterium előterjesztésére a király nevezi ki, a képviselő pedig a házában érvényes választási törvény alapján választatik. Közigazgatását és igazságszolgáltatását illetőleg röviden csak annyit emelünk ki, hogy a közigazgatási ügyek a kormányzó hatásköréhez tartoznak, mig az igazságszolgáltatás (s egyúttal a kereskedelem és tengerészet) körébe tartozó ügyekre nézve külön (első folyamodású) törvényszéke van, melytől a fölebbezés a budapesti kir. tábla s illetőleg a szintén oda való kir. curia elé történik. A pénzügyeket illetőleg saját pénzügyi osztálya van, mely a magyar pénzügyi miniszternek a helyi közege.

A mi már Fiume és kerülete földrajzi viszonyait illeti: a következők a lényegesebb tudni valók. Fiume és kerülete a magyar birodalom legnyugotibb pontján, vagyis a kel. hossz. 32° 4′ és 32° 12′-e és az ész. szél. 45° 18′ és 45° 23′-e között fekszik az adriai tenger egyik leggyönyörűbb öble, a quarneroi öböl mellett. Kiterjedése csak 0·34 □ mfd

(vagy 19.$_{56}$ □ kilomet.) a lakosságának száma pedig 17,884 lélek. Földje általában az e tájon érintkező Karst és Kapella hegyek nyugoti lejtőjéhez tartozván, felszine egészen a tenger széleig hegyes és sziklás. Legközelebbi magasabb hegy innen északra a 4000'-nyi Monte maggiore. Vizben e kerület szükölködőnek mondható. Források gyéren találhatók, de annál gyakrabban olyan gödrök, melyekben a hó- és esőviz összesse-összegyűl, de aztán rövid idő alatt megint elpárolog, vagy a sziklarepedésekben elszivárog. Az ide tartozó aprós parti patakok közt legjelentékenyebb a Recina (v. Rječina), mely Fiume városán alúl a Fiumara csatornán ömlik a tengerbe, és csak malmok s kisebb gépek hajtására alkalmas, de völgye, mint közlekedési vonal, kelet felé igen fontos. Ellenben nagyfontosságú vize a quarneroi tengeröböl, melyet a tulajdonképeni tengertől a Veglia és Cherso nevü jelentékeny szigetek választanak el s tesznek egy gyönyörü (14—16 □ mfdnyi) tóvá, melyből csak három keskeny, de bátran hajózható csatornaút vezet ki, ú. m. délkeleten, vagyis a száraz mellett a Canal di Maltempo, középen a két sziget közt a Canal di Caisole (v. Quarnerolo) és délen (Istria mellett) a Canal di Farasina. A két utóbbi alig fél mértföldnyi széles, az első még ezeknél is keskenyebb. Ez öblöt a száraz könyökalakú hajlással s csaknem általában magas, sziklás partszegélylyel övezi, mi lehetővé teszi, hogy a hajók csaknem egészen a szárazig juthatnak benne a legtöbb ponton. Nevezetes tünemény a Quarneroban, hogy itt (még teljesen ki nem puhatolt okokból) napjában egyszer (Triesztben már rendszerint kétszer) fordul elő dagály és apály s havonként átlagosan csak két órával halad előre, miből az következik, hogy az ár és apály ideje itt 12 hónapi időközben tér vissza ugyanazon időpontra; a vizállás magassági különbsége ugyanazon apály és dagály között rendes időjárás mellett csak $1^1/_2$—2 lábnyi. Annal erősebb Fiume táján a hullámozás, főleg a sirocco dühöngésekor, midőn a partok felé tóduló hullámtorlatok olykor 11 lábat is meghaladnak. Áramlás (tengeri folyó) is több észlelhető e kis tengeren, de azok közül csak egy érdemel kiválóbb említést, t. i. a dalmát áramlás, mely a dalmát partokkal párhuzamosan s észak felé haladva, a Canal di Maltempon át nyomul be a quarneroi öbölbe s ott Fiume alatt nyug., majd délnyug. felé kanyarodva, a Can. di Caisola, meg a Can. di Farasina csatornákon át ömlik ki a nyilt tengerbe. Ez áramlat mélységét 10—14 ölre, sebességét pedig másodpercenként $1_{.6}$—$2._5$ lábnyira teszik az eddigi észleletek alapján. Az éghajlat már itt lényegesen eltér a Karst és Kapella keleti s illetőleg éjszaki lejtőinek éghajlatától. Mig ugyanis e részeken olykor kemény és hosszú telek s rendesen igen mérsékelt nyarak vannak: addig Fiume és kerülete már átmenetet képez a jóval melegebb déleurópai éghajlathoz. Hóesés itt csak ritkán van s a hólepel akkor is csak nehány óráig tart; a legtöbb télen pedig épen nem is esik hó. A levegő éjjeli lehülése általában jelentéktelen. Nagyobb esőzések leginkább csak őszszel és tavaszszal (az éjnapegyenlőségkor) járnak, de akkor aztán gyakran oly mérvűek, hogy az esőömlés esőkötelekké válik, melyek csaknem megszakadás nélkül érnek le a terhes felhőkből a föld szinéig. Febr. utolsó harmadában már

beköszönt a tavasz; a nyár május közepétől októberig, az ősz pedig onnan november végeig tart. A rövid tél inkább hűvös, mint hideg. Az évi középhőmérséket Fiumében 14.$_1$ C^0-ra teszik; de a nyári hő nem ritkán 40 R^0-ra is emelkedik. Nevezetesek, mert az időjárásra döntő befolyást gyakorolnak, itt a következő szelek: a bóra, sirocco, tramontana, provenzali és (nyáron) a Maestral szél. A bórát közönségesen ész.-kel. szélnek szokták tartani; de valóban csak annyi áll, hogy a szárazról s rendszerint télen nyomul a tengerre s ész.-ész.-kelettől egészen keleti irányig el-eltér. A bóra nevet egyébiránt nem is annyira bizonyos irányú, mint inkább bizonyos minőségű s természetű szélnek szokták a tengerészek adni, t. i. annak, mely rohamosan s robbanásszerű hatalmas lökésekkel támad a hegyekről haránt vagy függélyes iránnyal a tengerpartra és tengerre s romboló erejével egész csapását képezi az Adriának és partmellékének. Házakat rombol, embert s állatot pusztit, ültetvényeket gázol el, sőt a sziklás talajon levő vékony termő réteget is lehántja úgy, hogy helyenként még a vadnövények számára sem marad tenyésző hely. A bóra különben tiszta, derült idő kiséretében jár. Az emberre gyakorolt hatásáról azt állitják, hogy »az általa előidézett alanyi érzés fagyasztó és dermesztő kábultság, mely csaknem elmezavarodásig fokozódik, csakhogy a hő- és légnedvmérő után itélve, ez a kinzó érzés inkább a szél heves voltából származik. Más részről azt is tapasztalták, hogy a bóra uralkodása alatt az üteres természetű egyének erőseknek érzik magukat és emésztésök gyors; mig a viszeres természetüek gyakran átható hidegérzettől gyötörtetnek. A bóra uralkodási ideje rendszerint az évnek egynegyed részére terjed ki. Gyengébb fajtája s leggyakrabban előfutárja a bórának a borino, mely csak a kihültebb szárazi és hevültebb tengeri levegő helyi egyensúlyra törekvéséből előálló légáramlás. Ellenkező időjárási jelleggel bir a sirocco (meleg szél), mely az egyenlitői légáramlásokhoz tartozván, dél vagy délnyugot felől s rendesen vizszintes irányban nyomul e táj felé. Ezt a Quarneroban légcsend, vagy könnyü szelek előzik meg. Soha nem tör elé rohamosan, mint a bóra, s viharrá leginkább csak őszszel és télen fokozódik. Rendesen alant járó s ólomszürke terhes fellegek kisérik, melyekből bő eső ömlik alá. Tartama alatt a hőmérsék tikkasztó, sőt nyomasztó; még novemberben is képes 14—15 R^0-nyi meleget előidézni. Októbertől márcziusig a borával szokott váltakozni s olykor azzal keményen megbirkózni. Két fajtáját különböztetik meg, u. m. a frisset (sirocco fresco) és a lomhát (sirocco marzo). A sirocco uralkodása alatt »a test közérzülete renyhe, a hangulat bádgyadt, az emésztés lassu, sőt zavart; benszülött és idegen bóra után sovárog.« Jóval csekélyebb erejü szelek a többiek, mint a tramontana egészséges és kellemes északi szél, mely csak rövid ideig szokott tartani; nyáron azok a legkellemesebb napok, a melyeken ez fú; ilyenkor többnyire reggeltől délig tart, midőn pár órai szélcsend után, átlag d. u. 3 óra tájban a Maestral ész.-nyugoti tengeri s hasonlag hűvös szél váltja föl, mely napszálltakor mindig megszünik. A provenzali szelek délkelet és délnyugotról szoktak fúni s velök enyhe hőmérséklet és jelentékeny lég-

nedvesség jár. Ezeken kivül vannak még az ugy nevezett különböző helyi szelek. A mondottakat mind összevéve, tengermellékünk éghajlata sok tekintetben kedvezőnek és általában egészségesnek mondható; helyi kórok itt nem igen fordulnak elé főleg a városban, de a hegyek közt gyakori betegség az u. n. skriljevo, egy keletről importált ragályos kór, mely főleg a torokban fészkel s olykor az egész szájüreget és orrot elpusztitja. Nők gyakrabban megkapják, mint a férfiak.

Ami a terményeket illeti, e részben a tengermellék valóban szegény. A különben is csekély területnek csak némely helye birván termő talajjal, a földmivelés az ekevas használatáig nem igen emelkedhetik. Itt leginkább csak egyes ültetvényekről lehet szó, melyekben a kapás növények (krumpli, káposzta, répa, kukorica és seprő-cirok) foglalják el a főhelyet. Legjelentékenyebb kiterjedésü a szőlőmivelés, mely azonban a szőlőfajok jósága mellett is csak igen közönséges bort tud termelni. A magas tőkéjü szőlőfák legtöbbnyire lugasokká vannak fölerésztve s közöttük sok füge-, mandola- és olajfa diszlik. A borkezeléshez a lakosok vagy nem tudnak, vagy nem akarnak érteni. Az ültetvényeket közönségesen tölgy- és kőrisfák veszik körül. Igazi szántóföldek és rétek leginkább csak a bóra ellen védett helyeken, különösen pedig a Recina, Draga és Vinodol nevü völgyekben vannak. A kedvezőbb fekvésü lejtőkön szép tölgy-, cser-, kőris-, gyertyánfa-, mirtusz-, mogyoró- és borókastb. (részben örökzöld) ligetek láthatók, melyek azonban összefüggő erdőkké nem tágulhatnak ki. Egyebütt csak egyes csenevész dudvák és cserjék takargatnák a bóra által lekopaszitott sziklás oldalakat s tetőket, ha lehetne. Az állatvilág is csak gyéren van képviselve Fiumében és környékén. A baromtenyésztés még a helyi szükséget is csak szegényesen födözi. Némi fontossággal bir a juh- és kecsketenyésztés, még inkább pedig az öszvér- és szamárnevelés, a menyiben a meredek és veszélyes hegyi utakon leginkább csak ezen állatok segélyével közlekedhetnek a lakosok és utasok a szomszéd vidékekkel. A szarvasmarhának itt honos déleurópai fajtája elég jó igás jószág, a hol elbirják tartani. Sokkal kedvezőbbek a viszonyok a vadakat illetőleg. Már a szárazon is eléggé bő zsákmányt nyujtanak a nyulak, őzek, rókák, nyestek és barna medvék, valamint a fajd- és fogolyfélék; de még inkább a tenger állatvilága, melynek legtömegesebb és legértékesebb képviselői itt a tinnhal, a nephrops norvegicus, egy világos vörös szinü, igen szép alaku, máskülönben csak Norvégia mellett honos rák, mely nagyságban nem igen mulja felül folyami rokonát, a szárdella, a scomberoidák, delfinek és cápák stb. A parti édes vizekben legközönségesebb a pisztrang, mely a Recinában nem ritkán egy fontnyira is megnő. Az ártalmas állatok közt egyike itt a legveszélyesebbeknek a vipera. Az ásványország leginkább csak homok- és mészkövet, meg márványt szolgáltat. Az ipar csak magában a városban jelentékeny; egyebütt a kerületben leginkább csak kőmüvesek, kő- és fafaragók találhatók, kik azonban leggyakrabban egyebütt (Törökországban, Stájerben, Ausztriában és Salzburgban) szoktak kenyérkereset után látni. Első rendü fontosságu életmódja a lakosóknak a halászat. Hajószolgálatra is sokan adják magukat, de hosszabb tengeri

utra csak kevesen vállalkoznak. A kereskedelem szintén csak a városra korlátozódik; de az aztán nagy fontosságu mindamellett, hogy alig-alig birt Fiume egy részről Trieszt igája alól kinőni, más részről pedig az anyaországgal gyors és könnyü közlekedésbe lépni. S hazánk ma nem is kimél semmi áldozatot, hogy egyetlen kikötőjét oda emelje, hol kedvező fekvésénél fogva állani jogosulva van. Forgalma legélénkebb a tengeren, de már a száraz felé is kedvező forgalmi vonalai vannak, u. m. a Luiza országut, az alföld-fiumei (magyar állami) és a fiume-szentpéteri (Trieszt felé) vasut, melyek közül a két előbbi a Recina völgyén fut ki a tengerpartra. — A tengermellék lakossága tulnyomólag olasz, de inkább csak közvetlenül a parton; belebb, a falukban és telepeken horvátok is jelentékeny számmal vannak aránylag; magyarok s németek szintén vannak, de csak a városban. Műveltség tekintetében a városiak egészen a kor szinvonalán állnak. A falusiak ellenben részint szegénységök, részint kevéssé rendezett községi életök, részint pedig a legujabb időkig tartott hányattatás folytán még ma is csaknem teljességgel a kezdetlegesség alsó fokán vannak. Van a magyar tengermelléken egy szabad város és kikötő, három önálló és 19 kapcsolt község, mely utóbbiak inkább csak házcsoportoknak nevezhetők, ha ugyan házakból s nem rozzant kunyhókból állnak, mint többnyire. E külön törvényhatóság székhelye Fiume.

Fiume (illyrül R e k a, latinul F l u m e n S a n c t i V i t i, németül St.-V e i t a m F l a u m e) rendezett tanácsu szabad város s kikötő a quarneroi öböl hátterében a tengerparton, a Recina (Fiumára) folyó m. s a Luiza- és a két vasut végső pontján 13,314 olasz, horvát, magyar s német lakossal. Tájképileg egyike ez a város az adriai partmellék legfestőibb pontjainak. Különösen a tengerről nézve igazi bámulatba ejti a szemlélőt az a félkörben és lépcsőzetesen emelkedő amphitheatrum, melynek a város mintegy orchestrumát képezi, mögötte az elszórtan látható hegyi villákkal s apró mezei házakkal, mint megannyi páholylyal. De viszont a városból is fölséges a kilátás ugy az öbölre, valamint az azt beszegő szigetekre és oldalpartokra. Fiume városa ó- és ujvárosból áll. Az előbbi szabálytalan, rendetlen házcsoportokból áll, melyek közt szük, görbe s részben meredek utcák kanyarognak. Egészben véve 60—70'-nyira emelkedik a tenger szine fölött, míg a városon kivüli elszórt épületek 150' magasig is fölkusznak a hegyoldalon. Gúnyosan »gomita«-nak (szemétdombnak) is szokták nevezni, de ma már méltatlanul, mert Ürményi kormányzósága alatt és óta sok történt ennek a résznek a csinositására is. Az uj város már sokkal csinosabb és rendezettebb; közvetlenül a tengerparton terül el, még pedig tulnyomólag azon feltöltött területen, mely a kikötő hátterét foglalja el. Harmadik részül tekinthető a jeles kikötő, melyet egy (még teljesen be nem fejezett) 1425 meter hosszuságu hullámgát választ el a nyilt öböltől. E már teljesen biztos kikötő négy révgát (molo) által öt nagyobb öbölre van osztva s 100-nál több nagy és ugyanannyi kis kereskedelmi hajót fogadhat be. Feneke mindenütt agyagképződmény s átlagos mélysége 5—7 öl, minél fogva biztosabb járatu, mint az Adriának bármely kikötője. Hadi hajók is bátran használhatják. Világító tornya az egész Quarneron uralkodik. Fiumében nevezetesebb épületek, utcák és terek következők: a r. kath. székesegyház és sz. Vitus-templom, a gör.-kel. templom, a tengerészeti akadémia, az állami főgymnasium (mindkettő derék könyvtárral és gyüjteményekkel), a községi- és ipariskolák, a reáliskola, a kormányzósági palota, a városház, muzeum, szinház, a vám- és hajózási épületek, a nagy kórház, dologház, szegények és lelencek háza és több gyár stb. Legcsinosabb utcák: a Deák-corso, a Via del Corso, a Via della Riva, Via del Molo stb., a terek közül pedig kiemelendőbbek a Piazza Ürményi (a szinház előtt), a Piazza Adamich és a Giardino Elisabeta (szép ültetvénynyel a kormányzósági palota

előtt) stb. A kormányzón kivül itt székel több külföldi consul, egy kir. törvényszék s járásbiróság, egy kereskedelmi és iparkamara, egy tengeri viszontbiztositó intézet, egy fővámhivatal, egy fémjelző állomás, egy dohánygyári igazgatóság, egy pénzügyi felügyelőség, hadi tengerészeti parancsnokság stb. Van itt továbbá férfi-, nőzárda, nőnevelő intézet, takarékpénztár, olasz és horvát kaszinó, magyar és német társas kör, 3 nyomda, kaszárnya, katonai kórház, fellegvár, több rendbeli régi faragott kő- és épületmaradvány, aztán nagy vasuti állomás, veszteglő intézet, adó-, posta- és táviróhivatal stb. A gyárak közül kiemelendőbbek a dohány-, hajó-, vitorlavászon-, posztó-, bőr-, papir-, czukor-, szappan-, olaj-, makaroni-, szesz-, vegy-, kitünő gép- (Stabilimento tecnico-), kötél-, torpedo-, vasöntő stb. gyárak, valamint egy nagy (viz- és gőzerőre épült) őrlő malom, mely évenkint 800 ezer mérő buzát képes megőrölni; a gyáripar mellett, mely itt mintegy 3000 embert foglalkoztat, kiemelendő még a nagyban üzött timárság, s általában a ruházati és élelmi czikkek ipara. De legfontosabb itt a nagy parti és tengeri hajózással párosult kereskedelem, mely évről-évre hatalmasabb lendületet mutat. Erre megy ki hazánkból a legtöbb dongafa és nyerstermék, s ugyan erre jön be már ma a legtöbb gyarmatáru. Fiume kereskedelmének évi forgalmát egyremásra 14—15 mill. frtra becsülik. A város régi kerítéséből ma csak omladozó falrészek és bástyák állanak fenn. A mi a történeteit illeti, Fiume keletkezésének idejét némelyek egészen a keresztyénség legelső napjaiig fölviszik. E különben is homályos régiség földerítésében legyőzhetetlen akadály az, hogy a velenceiek 1509-ben Fiuménak minden ide vonatkozó irott emlékeit megégették. Legrégibb neve állitólag Civitas Flanates volt; később mint Liburnia főhelye Tersatica név alatt virágzott s ez N.-Károly alatt 799-ben földulatván, romjaiból a mai Fiume emelkedett ki s folytatta századokon át hol önálló, hol alárendelt életét, mignem a magyar korona kétségtelen uralma alá került s a magyar állam egyik kincsévé és büszkeségévé lett. A városon kivül van a látogatott búcsujáró templom a lorettoi madonna képével (a legenda szerint sz. Lukács festménye) és a viharokból megmenekült hajósok számtalan hálajeleivel (az oszlopokra függesztett apró sz. képek.) Innen pedig csekély távolban a Frangepánok egykori fészke, Tersato avult várkastély (ma a Nugent grófok tulajdona) áll egy kis kápolnával, melyben régi domborművek, mellszobrok, mozaik művek és szobrok (Venus, Pandora, Saturnus és Jupiter), egy francia emléktábla és harci sas stb. láthatók. E várkastély igen kedvelt mulató helyök a városiaknak. Fölséges kilátás nyilik belőle ugy Fiuméra, a mint hajóktól nyüzsgő kikötőre és Quarnerora. Határában némi kertészetet és bortermesztést üznek; a kikötő közelében pedig több jó forrás van, melyekből a hajók az egész partmelléken a legjobb ivóvizet kapják. — A többi községek: Plasse 40 házból álló kis hegyi falu Fiumétól ész.-kel. felé a Recina völgyén 257 horvát és olasz l., r. kath. templommal s bor- és zöldségtermesztéssel. Ehhez tartoznak: Mlaka, Rujevica, Skurinja, Stranga és Szt-Miklós (St-Nicolo) nevü házcsoportok némi kertiiparral s juh- és kecsketenyésztéssel. Drenova fu. szintén a Recina mentén 407 horvát és olasz l., r. kath. templommal s hegyes-völgyes határral, melyen némi bortermesztést, kerti ipart s juh-, szamár- és kecsketenyésztést üznek. Ide tartoznak: Grahovo (a Recina m.), Podbreg (a kerület északi határán), Lopaca Patersko és Kablari nevü házcsoportok. Cosala (v. Kozala) fu. Fiumétól észak felé 237 horvát s olasz l., szénа- és zöldségtermesztés-, apró marha- és juhtenyésztéssel. Ide tartoznak Bedredere, Pulac, Brasuina, Recsina, Krassa, Kalvario Rastocsine, Szt-Katalin (St.-Catterina), Zenikovics és Mihacseva-Draga nevü házcsoportok. Mindezek naponként jelentékeny mennyiségü árucikkeket hordanak a flumei konyha-piacra. Szénát olykor háromszor is kaszálnak egy évben, de a termést legtöbbnyire el szokták adni. Gazdaságuk kezdetleges voltán az a körülmény sem segit, hogy itt a lányok házat, földet soha nem örökölnek, hanem csak némi ingóság kiséretében adatnak férjhez. Az itteni természeti akadályok oly makacsul állanak az emberi törekvés elé, hogy mindaddig csak tengődni fog itt a legiparkodóbb munkás is, mig az erdőültetést keresztül nem viszi vagy a kormány, vagy a törvényhatóság. A Karst lejtőinek legnagyobb része erdőtalaj; itt tehát csak az cselekszik célszerüen, a ki a természet világos utasitását követi.

B. A magyar korona alá tartozó társországok.

I.

Horvát-Tótország.

Horvát-Tótország a magyar birodalom délnyug. részén az ész. szél. 44° 48′ és 46° 24′-e, meg a kel. hossz. 32° 6′ s 37° 50′ e között foglalt helyet. Határai északról a Duna és a Dráva folyók, meg Stájerország és Krajna, nyugotról Istria, a magyar tengermellék és az Adria, délről és keletről a Határőrvidék és egy darabon megint a Duna. Alakja kettős háromszögre bontható, melyek közül a nagyobb a Száva, Duna és Dráva folyók, meg a Matzel hegylánc közén fekszik keresztben az anyaország alatt, a másik pedig, mely az előbbinek alapvonalával Károlyvárostól nyugotra függ össze és amannál sokszorta kisebb, a Kulpa folyó, a Karszt hegy, Fiume, az Adria és a Határőrvidéknek keletre folyton keskenyülő közét tölti be. Legnagyobb hossza nyugot és kelet közt 62—65, legnagyobb szélessége pedig ész. és dél között mintegy 15 mfd. Kiterjedése magyar hivatalos adatok szerint $402^1/_2$ □ mfd. (szabatosabban $22{,}442._{48}$ □ kilom.), a horvát statistikai hivatal szerint*) ellenben $422._{486}$ mfd., illetőleg $23{,}264._{423}$ □ kilometer, mig népességének száma az előbbi forrás szerint 1.156,025, az utóbbi szerint 1.142,201 lélekre rug s mindkét adat az 1870-ki népszámlálás eredményeire támaszkodik.

Felszine kettős jellemű. A nyugoti nagyobb rész, vagyis a tulajdonképeni Horvátország túlnyomólag hegyes, a keleti kisebb rész, vagyis a tulajdonképeni Tótország (Szlavonia) nagyobbrészt lapályos föld. A horvát-tótországi hegyek kivétel nélkül a délkeleti Alpesek nyulványai, melyek azonban természeti tulajdonaiknál fogva mégis két külön csoportra különülnek el. A Kulpa folyótól (melynek völgye többé-kevésbé a quarneroi öböl legészakibb csúcsából keletre vonható egyenes vonallal esik össze) északra túlnyomólag harmadképződésű erdős hegyvidék foglal helyet s benne az alpesi magasságot megközelitő bércek rendes alakulásu völgyekkel és halmokkal váltakoznak; mig ugyanazon folyótól délre s az Adria mentén a Karszt-képződés kopár mészkőzetei uralkodnak s olvadnak át a Balkán félsziget hegyrendszerébe. Ez a hegység igen merész és magas gerinceket és tetőket mutat föl. Egyes részei lépcsőzetesen ereszkednek az Adria felé. Szakadékokban igen gazdag. Völgyei közönségesen üst- vagy teknőalakú mélyedések, melyekből az eső- vagy esetleges forrásvizeknek nem igen van lefolyá-

*) »Statistički Ljetopis za godinu 1874.« Zágráb, 1876. LXVII. és 585. l. — a 3. lapon.

suk, de annál több elszivárgási útra találnak, a mennyiben a kőzetek repedései több helyt a valóságos patakokat is elnyelik, s újabb előbukkanásra csak ritkán nyujtanak alkalmat. A mi már e hegységek elágazását illeti, mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a Kulpán felőli hegynyulványok általában keleti vagy északkeleti irányban huzódnak, mig a Kulpán alúliak délkelet és dél felé tartanak. Amazok a stájer s illetőleg a krajnai területről két fő ággal nyulnak be a horvát-szlavon földre, ú. m. a Dráva és Száva közén s kelet felé folyton törpülve, meg a Száva és Kulpa közén e két folyó összeömléseig. Az előbbiben legjelentékenyebb láncolatok a Matzel a nyugoti határon a Szt.-Ágoston (1648′) nevű csúcscsal, belebb a Kostel-hegy a Sutla és Krapinica patakok közén, az utóbbi patakoktól keletre a Sljeme hegy (3276′), mely egy észak felé tett merész kanyarodással a zágrábi tágas, de hullámzatos medencét, a Zagorie-t megkerülve, a Dráva és Száva közötti fővizválasztóba, a varasdi hegyláncolatba olvad, mely utóbbinak legkiválóbb részei az Ivančica (3355′), a Kalnik (2034′), a Bilo (ritkán Reka-nak is nevezve), a Garič és Szlavonia határán Crni vrh (2516′), melytől kezdve a vizválasztó két ágra szakad. Az egyik különböző nevek alatt (Papuk 3018, Petrovo 2496′, Krndija és Krstov vrh) keletnek halad tovább, mig a másik, az Orljava hegység az Orljava patak futását kisérve, egy félkört ir le s úgy egyesül ismét az előbbivel, közre zárván a pozsegai medencét, melyen túl halmos területté lapúl s csak a Duna mellett dagad föl ismét a Fruska gora-ban, mely 10—12 mfdnyi hosszaságú gyönyörű erdős hegylánc a Tisza torkolatával szemben lapul el végképen. Közép része Vrdnik, legmagasabb tetője pedig Crveni Čot (1698′) nevet visel. Közepes magassága 1200′. A Száva és Kulpa között az alig járható s erdős, bár közép magasságú Gorjanci vagy Uszkok hegyláncolat foglal helyet az okiči nevű nyulványnyal. Legmagasabb csúcs benne a Sv. Gera (3718′). Ez a láncolat nyugoton egy felől a Karszt, más felől a Nagy-Kapella sziklás hegységekbe olvad, melyek aztán a horvát tengerpartra eresztik kopár lejtőiket s melyeken csak pár patak tud magának keresztútat törni a tenger felé. Legjelentékenyebb ilyen keresztvölgy a Recina pataké, mely épen Fiume város alatt nyilik a tengerre. A tengerparti hegyekben van Horvát-Tótországnak legmagasabb bérce, a Risnjak (4837′) Fiume megyében, Kamenjak falutól ész.-keletre. — A szép, de szűk rónák a Dráva és Száva mentén, meg részben a Kulpa balpartján terülnek s a nagy magyar Alföld tagjaiul tenkintendők. Az ország legkeletibb részén a szerémségi alföld terül, mely nyugot felé lassan hegyvidékbe olvad át. Északon van a Dráva melléki lapály (Podravina), melynek legnagyobb szélessége 4 mfd, közép magassága 288—480′, hosszában pedig egész a stájer határig ér. Ezzel csaknem párhuzamosan halad a Száva lapálya (Poszavina) a Száva két oldalán; összefügg ezzel a Zágrábon alúl s a Száva jobbpartján fekvő Turopolje mező (16—18 □ mfd), egyike Horvátország legszebb lapályainak. Túl a Száván a Lonja mentén terül Horvátországnak legmélyebb fekvésű ingoványos lapálya a Lojnsko polje mintegy 10 □ mfdön; s végre a Kulpa balpartján s Károlyvároson felül találjuk a háromszögalakú szép, Pokupje nevű rónát.

A Száva lapályára több szép völgy nyilik, kivált észak felől, de azok aránylag mind csekély térségüek. — V i z e k. Horvát-Tótország délnyugoti szélét az adriai tenger mossa mintegy 6 osztr. mfdnyi vonalon. A tengerpart magas és szirtes s kopasz, szürke sziklás hegységbe megy át. E partmelléket a közbeékelődő Fiume két részre szabja, melyek közül az egyik Fiumén felül Castuaig, a másik pedig Fiumén alul Noviig terjed. Mind itt, mind amott több kisebb öböl és kikötő van. A part mellett a dalmát áramlás fut északi irányban. A part közelében levő sziklás és meredek szigetek részint az osztrák tengermellékhez, részint Dalmáciához tartoznak. A tenger mélysége a horvát partok mellett 10 s 40 meter közt váltakozik s igy eléggé hajózható volna, ha a bóra nem nehezitené s olykor teljesen is meg nem akadályozná az öblök s kikötők megközelitését. A szárazföldi vizek részint folyó, részint álló vizek. A folyó vizek a miatt, hogy az ország földje kisebb részében az adriai, nagyobb részében pedig a fekete tenger felé lejt, mind ezen két tenger felé sietnek. Az adriai tengerbe a nyugoti felföld természeténél fogva csak aprós parti folyók ömlenek, ha ugyan útközben barlangokon vagy sziklarepedéseken át a föld alá nem bújnak. Az útközben el nem tünő folyócskák közt legjelentékenyebb a Rječina (2½ mfd hosszú), mely nagyobbára déli, aztán pedig délnyugati iránynak tartva ömlik a tengerbe Fiume mellett. A fekete tenger felé sietö folyók közt aránytalanul kiválik a Duna, mely Bács-Bodrog megyétől választja el Szlavoniát. A többi erre tartó folyók részint közvetlenül, részint közvetve mindnyájan a Dunába ömlenek. Ezek: a Dráva, mely Dubravánál lép Horvátországba s onnan kezdve végfogytig kel.-kel.-déli irányt tartva, határt von Horvát-Tótország és a Dunán tuli magyar megyék között. Emlitendőbb (jobb oldali) mellékfolyói ennek a Bednja, mely a trakoćani tóból ered s Légráddal átellenben ömlik a Drávába; alább következik a Bistra, melynek torkolata Barcs átellenében van, s a Vučinska (vagy alsó folyásánál Karačica). Mindezek csekély patakok, melyek azonban nagyobb esőzés vagy hóolvadás alkalmával a Drávával együtt jelentékeny áradásokat okoznak. A Dráva torkolatától délre ömlik a Dunába a Vuka, mely nyáron helyenként egészen kiszárad. Másik nagyobb folyó a Száva, mely az Uszkok hegylánc alatt lép Horvátországba s a Drávával csaknem egészen párhuzamosan fut a Dunába, de úgy, hogy egész alsó folyásával a Határőrvidékhez tartozik. Emlitendőbb mellékfolyói balról a Sutla, mely egy darabon határt von Stájerország felé; bellebb a Krapina (a Krapinica mellékfolyócskával) gyönyörü völgygyel; a Lonja (a Glogovnica és Čazma mellékfolyócskákkal); az Ilova Tótország határán: mindezek a Szávával együtt gyakran kiáradnak s a lapályos részeket mértföldekre elöntik; alább az Orljava; a jobb oldali mellékfolyók közül csak a Kulpa (az Odra, Dobra, Gjnla, Mrežnica, Korana, Glina stb. sebes futású mellékpatakokkal) emelendő ki. Az álló vizek közt nehány jelentéktelen tavon kivül a mocsárok fordulnak elő legnagyobb számmal s azok is főleg a Dráva, a Duna és Száva mentén, melyek többnyire ki-kiszáradnak ugyan, de az újabb áradások évről-évre új meg új táplálékot nyujtanak nekik. Legjelentékenyebb ilyen mocsárok: a Lonjsko polje a

hn. lapályon és a Palača mocsár Čepin fu. m. A mocsárok nagy számáról kellő fogalmat nyújthat az a tény, hogy itt meg a szomszédos Határőrvidékeken mintegy 100 □mfdre rúg az azok által elfoglalt terület összes kiterjedése. — Az éghajlati viszonyok a függélyes tagozottsággal döntő összefüggésben levén, lényeges különbség van itt is a tengerpart, a hegyvidék és a lapályosabb részek éghajlata között. Ugyanis legmagasabb az évi középhőmérsék a tengerparton, legalacsonyabb a hegységekben s a szélességi foknak legmegfelelőbb a keleti részeken. Pl. Fiume táján $14._1$—$14._4$ C°, Varasdon 10 C°, Zágrábban $11._4$ C° s Eszéken $12._6$ C° szokott lenni az évi középhőmérsék. Legmelegebb hónap az egész országban a julius, leghidegebb a januárius. E kettő középhőmérséke közötti különbség a tengerparton $24._6$ és $4._3$, Varasdon 24 és $3._4$, Zágrábban 23 és 1, Eszéken pedig $22._5$ és $1._4$ C° közt szokott váltakozni. Az uralkodó szelek közül legkiválóbbak: a bóra, mely rendesen a tengerparti tájakon uralg s átlag ész.-keletről fú, meg a déli szél (jug), mely amazzal az egész év folytán váltakozik. Előbbi hideget s derűt, utóbbi meleget s borút hord magával. Eső bővebben jár a nyugoti hegyes, mint a keleti lapályosabb részeken. Legtöbb eső jár októberben, legtöbb hó a magas hegyeken és Szlavoniában. A lég különben a Dráva és Kulpa közén túlnyomólag száraz természetű; nyáron sok a harmat; a tavasz, mely itt márcziusban kezdődik, igen kellemes és tartós; Szlavoniában már valamivel később kezdődik s nem ritkán forró nyárrá változik hirtelen. Az ősz ködös s az első téli hónapok nedves, hideg voltuk miatt igen kellemetlenek. A Karszt éghajlata igen zordon s igen ártalmas gyors változásokkal bir. A tél itt csaknem fél évig tart; a nyár igen rövid, de a kopasz mészbércek nagy vissza sugárzása miatt csaknem elviselhetetlenül forró; a nedves, hideg tavasz és ősz félig meddig inkább a télhez, mintsem a nyárhoz számitható. Némely tájon e bércek közt bátran alkalmazható a gasteini közmondás, hogy ott »kilenc hónap tél és három hónap hideg.« (»Neun Monate Winter und drei Monate kalt.«) Itt-ott a hó és jég egész éven át megmarad s jó szerencse, ha lavinákká csak a hozzáférhetetlenebb részeken fajul. Ily kedvezőtlen viszonyok mellett a kaszálás csak június végén, az aratás pedig (a mennyiben helylyelközzel van) csak augusztus második felében, vagy olykor csak szeptember elején kezdődhetik. Az egészségre a horvát-szlavon éghajlat általában kedvező, de a mocsáros vidékeken, kivált a Duna és Dráva mentén több helyt az oda valók is gyakran szenvednek lázban, az idegenek pedig nem ritkán épen veszélynek vannak kitéve. A talaj a keleti részen igen kitünő, onnan nyugot felé már közepesebb, a tulajdonképeni felföldön pedig épen sovány, vagy egészen terméketlen és mivelhetetlenül köves.

A termékeket illetőleg meglehetős változatosság és bőség tapasztalható Horvát-Tótországban. A növényvilág pl. keleten (Szlavonia) búzát, kétszerest, rozst, kukoricát, kölest, árpát, zabot, repcét, krumplit, zöldségféléket, hüvelyes veteményeket, gyümölcsöt, kivált szilvát, almát s gesztenyét, bort, kendert, lent és nagy mennyiségű fát szolgáltat. A közép tájon s még inkább nyugoton a közép hegyek vidékein egészen az erdőség emelkedik tulysulyra s a gabna és olajos növények fajai többé-ke-

vésbbé gyérülnek; a magas hegyeken vagy úgynevezett alpesi tájakon nincsen tulajdonképeni alpesi növényzet, mindazáltal a tűlevelűek, cserjék s illatos fűvek már eléggé feltűnő jellemet kölcsönöznek ennek a régiónak. A tulajdonképeni tengerpart végre örökzöld növényzettel is bir; az olajfa, füge, mirtusz, aloe közönséges ott; de a rideg hegyoldalak nem kevésbbé kopaszok, mint Fiume területén. Eddigelé mindenesetre az erdőségek (még őserdő is elég van) képezik Horvát-Tótországnak egyik fő-fő kincsét, noha az erdőmívelés aránylag igen alacsony fokon áll. — Az állattenyésztés általában véve eléggé kiterjedt, de az uradalmakat leszámitva igen kezdetleges mind a mennyiséget, mind a minőséget illetőleg. Legtöbbet tenyésztenek lovat, szarvasmarhát, juhot és sertést, csekélyebb mérvben kecskét, szamarat, öszvért és méhet. Legjobb lovak vannak a Dráva mentén, legtöbb szamár és öszvér a tengermelléken és a magas hegyekben. A szarvasmarha a nyugoti részeken apró fajtáju; Szlavoniában ellenben inkább a magyar és podoliai fajta van elterjedve. Kecske legtöbb van a nyugoti magasabb hegyes vidékeken; sertés legtöbb és legjobb Szlavoniában. Apró marhát mindenfelé, leginkább azonban a városok közelében tenyésztenek nagyobb mennyiségben. A méhtenyésztést gondosabban az uradalmak és papok üzik. A selyemhernyó-tenyésztés csökkent bár, de még mindig tetemesnek mondható, kivált a tengermelléken és Szlavoniában. Vadakban az erdőségek, halakban a folyók, főleg pedig a tenger s piócában a mocsárok gazdagok. — Az ásványország, noha nincs kellőleg kizsákmányolva, szolgáltat itt kevés aranyat (Pozsega déli részén és a Dráva fövenyében), némi ezüstöt (a zágrábi hegyekben), vasat (a Szamobor hegyben, Pozsega és Fiume megyében), rezet s ólomércet, ónt (Varasd megye), ként (szintén Varasd m.), földszurkot és kőolajat (Kőrös m.) és kőszenet (Zágráb m., a Fruška gora-hegy és sok más helyen.) Ásványos és gyógyvizekben bővölködik. Legnevezetesebb ilyen vizek a stubicai, krapinai, toplicai (thermae jassae) stb., mindannyi jelentékeny hőfokkal. A savanyúvizek közül kiválóbbak a jamnicai (Zágráb közelében), az apatovaci és a kamenskoi. Legjelesebb fürdő helyek: Lipik (Pozsega megyében), Daruvár (hajdan thermae jasorvenses) és a vasas vizü Valpovo. Kevésbbé ismeretes, vagy még nem is elemzett forrás jó számmal található kivált a sajátképi horvát területen. Az ipar és kereskedelem aránylag csekély jelentőségű, noha a helyzet kedvező volta s a terméknyek bősége és változatossága a legtöbb föltételt megadják itt az ipari s kereskedelmi tevékenységnek. Minthogy azonban az ország túlnyomólag az őstermelésre fordit minden erőt, s minthogy elegendő munkással nem rendelkezik: mi sem természetesebb, mint hogy az ipar s kereskedelem terén a lakosok csak lassú foglalást tehetnek. Eddigelé csak nehány város iparüzése öltött némi terjedelmet. Legközönségesebb termékei a mai iparnak itt: vas és vasárúk, kő- és agyagedények, üveg és üvegárúk, örlemények, pálinka, házi vászon, gyapjú- és lengyártmányok, bőr és bőrkészitmények, papir, hajógyártas, bútor-, eszköz- és dongafa-készités, olajütés, kalapkészités kivált Szlavoniában stb. Az itt-ott levő gyárak közül emlitendőbbek: az eszéki gépgyár, a buccarii, portoréi és zengi

tengeri hajógyárak, a vukovári folyami hajógyár (kisebb hajókat s csónakokat Eszék és Károlyváros szolgáltat legtöbbet), a zágrábi és károlyvárosi edény- és kályhagyárak, a zágrábi és krapinai kőedénygyárak, az osredeki és jankováci üveggyár, a varasdi és zágrábi borkőgyár, a cerovicai vegyészeti gyár, a zágrábi dohány- és gázgyár, a varasdi cikóriagyár s a hegyvidéki fürészmalmok. A kereskedelem részint tengeri, részint szárazi; de eddigelé csak igen mérsékelt kiterjedésű, a mennyiben a lakosságnak csak 0·62%-a foglalkozik e téren. A tengeri kereskedelemben legkiválóbb részt vesznek Buccari és Portoré, noha Fiumét e tekintetben meg sem közelitik. A szárazi kereskedelem sokat elénkült, mióta a vasútak kiépültek. A folyami hajózás elég hosszú vonalakkal rendelkezik, de a folyók szabályozatlan volta igen korlátozza az ily vizi útak használatát. Csupán a Dunán s a Dráván egy darabon van állandó és biztos közlekedés. A kereskedelem beviteli cikkei főleg gyarmatárúk és gyártmányok, a kiviteliek ellenben nyerstermények, szesz, kevés fém és üveg, de annál több donga-, épület- és hajónak való fa. A kereskedelem támogatására áll fenn Horvát-Tótországban is egy kereskedelmi kamara, egy horvát escompte-bank, egy jelzálog-hitelintézet, egy szlavon kereskedelmi és escompte-bank, egy hitelbank, a Nuova compagnia d'assicurazioni maritime és több takarékpénztár, a milyen a legtöbb nagyobb községben található (számszerint 24). A belföldi kereskedelemre nézve legfontosabb piacok Károlyváros, Sziszek, Zágráb, Varasd és Vukovár. A közlekedés (a vizi útakat nem tekintve) eddig 3 vasúton, t. i. az alföld-fiumein, a zágráb-tiesztin s a magyar déli vaspályán, meg az ország jó részét behálózó s többé-kevésbbé jó karban levő kőútakon mozog. Ez útak közül legjelesebbek a Lujza-út Károlyvárostól Fiume felé, a József-út ugyan innen Zeng felé s a Károly-út szintén Károlyvárostól Portoré felé. A posta- és távirói forgalom évről-évre gyarapodik és tökéletesedik.

A lakosok nemzetiségöket tekintve legnagyobb részt (96%) horvátok és szerbek [hozzájok véve az uszkok (szerb és bosnyák menekültek), skipetarok, morlákok stb. törzsét is], de oly megoszlással, hogy az előbbiek tulnyomólag Horvátországot, az utóbbiak ellenben Szlavoniát lakják s mindkét nemzetiség több, lényegesen különböző tájszólást beszél; ezeken kivül vannak magyarok 15 ezeren (leginkább Szlavoniában, hol hat községet tisztán ők laknak) olaszok 2000-en (leginkább a tengermelléken), németek 32 ezer (legsürübben Szerém megyében) s kisebb szlávtörzsek és zsidók mintegy 13 ezeren. A jelentékeny számú nemesség magyar (a mágnások egy része pedig osztrák) nemesi cimmel és jogokkal bir. Vallási tekintetben a horvátok r. kath., a szerbek gör.-keltiek, a magyarok fele részben reform., fele részben r. kath., a németek luth. és róm. kath., az olaszok római kath. vallásuak; a többiek görög- és örmény-katholikusok s végre a zsidók mind mózesi vallásuak. (A protestansokat a sajátképi Horvátországban egészen a legújabb időkig nem türték; Szlavoniában ellenben teljes vallási szabadságot élveztek azok is.) A népnevelés az ötvenes évek elején indult meg szélesebb alapokon s azóta folytonos, bár lassú haladást mutat. Egyelőre csak a lelkészszel biró községekben iparkodtak iskolákat állitani, minek oka

főleg azon körülmény, hogy Horvát-Tótországban igen jelentékeny azon apró (1—3—10—15 házból álló) községek száma, melyek külön sem politikai, sem egyházi s iskolai község alapitására és fentartására nem képesek. Van ugyanis Horvát-Tótországban az 1870-ki adatok szerint 12 város, 39 mváros, 3310 falu és 250 tanya (telep, puszta) s ezekben a népiskolák száma (a 43 felsőbb népiskolát is számitva), 1875-ki adatok szerint összesen csak 673 (6 magyar) s ezek közül is 548 vegyes népiskola, és saját épülettel csak 569 bir. Az iskolát látogató gyermekek száma (az ismétlő iskolásokat, 12,351-et is beleértve) ugyancsak 1875-ben 61,261 volt, s igy 3737-tel több, mint 1873-ban; de még mindig nagy kisebbség az iskolába nem járókkal szemben; 1873-ban a népességnek még csak 13.$_9$%-a tudott irni s olvasni, csak olvasni pedig csupán 1.$_5$%-a. A tanitó személyzet 1875-ben 1321 férfi és 183 nőtanitóból állott, de úgy, hogy amazok közt 549 katekheta s 35 pap-tanitó, az utóbbiak között pedig 60 apáca volt. A gymnasiumok száma 7, de egy csak 4 osztályú; a reáliskolák száma négy, de csak egy teljes. Egyéb közép- és felső iskolák: a kőrösi kir. gazdasági és erdészeti iskola, a zágrábi és varasdi kereskedelmi iskolák, a zágrábi, diakovári, zenggi és vukovári r. kath. theologiai akadémiák, a zágrábi Fer. József-egyetem 25 tanárral (15 rendes), a buccarii hajózási iskola, a zágrábi kadét-iskola, a zágrábi és diakovári tanitóképző s az ugyanott az irgalmas szűzek vezetése alatt működő két nőtanitó-képzőintézet. Ezekhez járul még nehány fi- és nőnevelőintézet, mely utóbbiak mind (4) apácák vezetése alatt állanak. — Az irodalom 1830. óta kapott lábra s a horvát nyelvnek štokavština elnevezésű tájszólását használja; a tulajdonképeni tudományos irodalom azonban csak 1861. óta, vagyis a déli szláv tudományos akadémia megalakulásával lépett életbe. Ez akadémián kivül még a következő tudományos és irodalmi céloknak szolgáló társaságok működnek: a »matica hrvatska«, a déli szláv történelmi és régiségtani társaság, a sz. Hieronymus-társaság, a paedagog-irodalmi társaság és a horvát-szlavon gazdasági egyesület. A Horvát-Tótországban megjelenő 16 hirlap közül 12 horvát s négy német nyelven ir. Nevezetesebb tudományos gyüjtemények: a zágrábi székesegyházi (most egyetemi) könyvtár, a nemzeti muzeum és déli szláv akademia s a közép- és felsőbb iskolák kisebb, nagyobb könyvtárai. Országos levéltár és nemz. muzeum van Zágrábban.

Államjogi viszonyait tekintve, Horvát-Tótország a magyar szent koronával egy és ugyanazon állami közösségben levő *társország*, mely tisztán belügyeit, névszerint beligazgatási, vallási és oktatási ügyeit, valamint igazságügyét (a tengerészeti, kereskedelmi, váltó- és bányajog törvényhozásának kivételével) illetőleg széles körű önkormányzati joggal bir. Ez autonom kormányzat élén »a horvát-szlavondalmát« (ma még csak »horvát-szlavon«) tartománygyülésnek felelős bán áll, kit a magyar ministerelnök ajánlatára s ellenjegyzésével a magyar király nevez ki. A bán ma csak polgári hatáskörrel bir s a magyar országgyülés főrendi házának tagja. Hivatalos nyelv a szerbbel majdnöm azonos horvát; s joga van Horvát-Szlavonországnak a közös (magyar) kormányhoz is e nyelven terjeszteni föl előterjesztéseket és beadványokat s azokra vá-

laszt ugyanazon nyelven kivánni; sőt meg van engedve, hogy Horvát-Szlavonországnak közös országgyülési képviselői horvátul is beszélhessenek ugy a magyar országgyülésen, mint annak delegatiójában. Joga van továbbá Horvát-Szlavonországnak, hogy belügyeiben saját határain belül az egyesült horvát-szlavon szineket és cimert használhassa, de ez utóbbit sz. István koronájával fedve. A közös (magyar) országgyülés épületén a társországokat is illető ügyek tárgyalásakor a magyar lobogó mellett a horvát is kitüzendő. A m. kir. kincstár által veretendő pénzeken a királyi cimbe a »Horvát-Szlavon- és Dalmátországok királya« cim is fölveendő.

Az ezen autonomicus jogokat biztositó 1868. évi XXX. törvénycikk a társországoknak Magyarországgal közös ügyeit is szabályozza, még pedig ekképen: Horvát-Szlavon- (és a visszacsatolandó Dalmát-) ország egy és ugyanazon állami közösséget képezvén, mint ilyen szerepel úgy az ő Felsége uralma alatt álló többi országok, mint más államok irányában. Ezen állami közösségnek és összetartozásnak megfelelően, a magyar király mint Horvát-Szlavon- és Dalmátországok királya is egy és ugyanazon koronával s egy és ugyanazon koronázási cselekménynyel koronáztatik meg, a midőn is a magyar birodalom részére a magyar országgyülésen megállapitott koronázási hitlevél a magyar eredeti mellett horvát nyelven is kiadandó s abban Horvát-Szlavon- és Dalmátországok területi épsége és országos alkotmánya is biztositandó. A közös törvényhozás elé és közös kormányzat alá tartozó ügyek részletesen a következők: 1. a magyar korona összes országai és ő Felsége többi (ausztriai) országai közt a pragmatica sanctio és annak alapján létrejött 1867. XII. t.-c. értelmében közös egyetértéssel intézendő ügyek. 2. Az udvartartás költségének megállapitása; mely költség tehát a magyar országgyülésen ajánltatik meg a magyar korona összes országai részéről. 3. Az újonc-ajánlás, a védrendszert és hadkötelezettséget illető törvényhozás és a hadsereg elhelyezését s élelmezését illető intézkedés. Ezeket illetőleg azonban Horvát-Szlavon- és Dalmátországra vonatkozólag kiköttetett, hogy a) a közösen megállapitandó contingensből a társországokra eső rész azok összes népességének aránya szerint fog megállapittatni; b) a társországokból besorozottak ezen országok ezredeibe osztatnak s a besorozásnál tekintet lesz arra, hogy az újoncok mely fegyvernemre alkalmasak leginkább, s igy pl. a tengerparti besorozottak főleg a hajóhadba osztatnak be. 4. A birodalmi pénzügyi intézkedések a magyar országgyülés illetékességébe tartoznak; a horvát-szlavon állami földbirtokok (azok közé értve az állami erdőket is) eladásánál azonban a horvát-szlavon tartománygyülés is meghallgatandó s az eladás ennek beleegyezése nélkül nem eszközölhető. Az ily ügyekben a társországokra nézve is egyedül a magyar országgyülésnek felelős magyar kir. pénzügyminister kezeli a kormányzatot, ki Horvát-Szlavonországban a zágrábi pénzügyi igazgatóság által gyakorolja a végrehajtást. A Horvát-Szlavonországot illető földtehermentesitési pótlékot a földtehermentetési adósság teljes törlesztéseig továbbra is a horvát-szlavon illető igazgatóság kezeli. A zágrábi országos számvevőség azon osztályai, melyek

az önkormányzat köréhez tartozó tárgyakat kezelnek, csupán zárszámadásaikat közlik a magyar pénzügyi miniszterrel. A horvát-szlavon országos kormány és törvényhatóságok kötelesek a magyar pénzügyi miniszter törvényes rendeleteit pontosan teljesiteni s annak közegeit a közjövedelmek biztositásában s behajtásában teljes készséggel támogatni. 5. Mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben közös, vagyis a magyar országgyülést és kormányzatot illeti Horvát-Szlavon-(Dalmát-)országra nézve is az ércpénz- és bankjegy-ügy, valamint a pénzrendszer és az általános pénzláb meghatározása, s a magyar korona összes országait egyiránt érdeklő és illető kereskedelmi és állami szerződések megvizsgálása és jóváhagyása; a bankokat, hitel- és biztositóintézeteket, a szabadalmakat, a mértékrendszert, az árúbélyeget és mintabiztositást, a fémjelzést, irói és müvészi tulajdont illető intézkedés, a tengerészeti, kereskedelmi, váltó- és bányajog; a kereskedelem, vámok, távirda, posták, vasútak, kikötők és hajózás általában, valamint azon állami útak és folyók ügye, melyek Magyarországot s Horvát-Szlavon-(Dalmát-)országot közösen érdeklik. Ezeken kivül az iparügy rendezésére nézve, a nem közkereseti egyesületek ügyében, valamint az útlevélrendszert, az idegenek fölött gyakorlandó rendőrséget, az állampolgárságot és a honositást illetőleg is a törvényhozás közösen, vagyis a magyar országgyülésen gyakorlandó, a végrehajtás azonban mindezekre nézve Horvát-Szlavon-(Dalmát-)országot illeti.

Az itt vázlatosan elősorolt közösügyeket illető törvényhozásban (a képvis. házban) a horvát-szlavon tartománygyülés az 1873. XXXIV. t.-c. alapján 34 (saját kebeléből választott) követ által képviselteti magát. A követek ezen száma a népességi arány szem előtt tartásával módositandó lesz, ha a Határőrvidéknek tervben levő polgárositása, vagy Dalmátiának törvényben biztositott visszacsatolása megtörténik, avagy ha a magyarországi képviselők száma idővel módosuland. A tartománygyülésnek a közös országgyülésre küldött követei ezen országgyülés egész tartamára megtartják mandatumaikat még azon esetre is, ha időközben a tartománygyülés feloszlattatnék, és megbizásuk csak a (három hónap alatt összehivandó) új tartománygyülés új követeinek megválasztásával jár le. A magyar országgyülés főrendi házába a tartománygyülés két követett küld s ugyanot ülési joggal birnak a horvát-szlavon főrendek s azon világi és egyházi méltóságok, kik 1848. előtt a nevezett felső házban ülési és szavazási joggal birtak. Mindezen képviselők és rendek egészen olyan jogú tagjai a magyar országgyülésnek, mint a többiek, azon különbséggel, hogy a delegatiokba választásoknál a horvát-szlavon tagok közül is az ő számarányuknak megfelelő számú tagok választandók. A kormányzatot az autonomia körén kivül eső minden dolgokban a Budapesten székelő központi miniszterium gyakorolja Horvát-Szlavonországra vonatkozólag is, de a társországok érdekeinek képviselése tekintetéből e miniszteriumban egy tárca nélküli »horvát-szlavon-dalmát« miniszter is szerepel, ki a magyar országgyülésnek felelős. Ez terjeszti föl a bánnak ő felségéhez intézett előterjesztéseit még pedig változatlanul és késedelem nélkül, s azokhoz a maga, illetőleg a

központi kormány észrevételeit csak azon esetben csatolja, ha az állami közösség, vagy érdekek közössége szempontjából kételyek merülnének fel s ezek a bán meghallgatása után sem volnának eloszlathatók.

A társországok beligazgatási költségeit az 1868. 30. t.-c. $2._2$ millió frtban állapitotta meg úgy, hogy ha ez az összeg az ottani közjövedelmek 45%-ából ki nem kerülne, a hiányt Magyarország előlegezi; ha ellenben a 45%-on felül fölösleg mutatkoznék: az a közös költségek fedezésére fordittatnék. Ily előlegezés cimén az anyaország a kiegyezés óta Horvát-Szlavonországnak évenként átlag 2 millió frtot adott és ad.

A tartományi gyülés (skupština) részint a bán által meghivott virilistákból, részint pedig a választott népképviselőkből (szám szerint 77) áll. A bán vezetése alatt álló tartományi kormány az autonomicus ügyek csoportjai szerint három osztálylyal bir, ú. m.: a) bel- és tartományi pénzügyi, b) vallás- és közoktatásügyi s c) igazságügyi osztálylyal.

Közigazgatási tekintetben Horvát-Szlavonországban is megyék és kir. városok vannak. A megyék e következők: Belovár, Fiume, Kőrös, Varasd, Zágráb horvát- és Posega, Szerém és Verőce tótországi megyék. A kir. városok: Belovár, Zengg, (egyszersmind szabad kikötő vs.), Kapronca, Kőrös, Varasd, Károlyváros, Zágráb, Posega és Eszék; ezeken kivül Buccari szab. kikötő város, Sziszek és Ruma önálló hatóságú városok, s végre Ivanič vár és önálló hatóságú város. A megyék ismét alispánságokra vannak fölosztva, melyek a mi járásainknak felelnek meg. A kormánynak közigazgatási közegei: minden megye élén egy-egy főispán (veliki župan), mint a politikai és közgazdasági igazgatás feje; továbbá egy-egy alispán, egy fő- s legfölebb két aljegyző, egy pénztárnok, egy számvizsgáló, egy vagy több megyei orvos, egy vagy több megyei mérnök, egy levéltárnok s a többi, meg minden alispánságban egy-egy (esetleg fő- és al-)szolgabiró. Az alispánt, főjegyzőt, pénztárnokot, mérnököt és a szolgabirákat a bán, a többit pedig a főispán nevezi ki. A megyei hivatalnokok élethossziglan szolgálnak s a kir. hivatalnokokkal minden tekintetben egy sorsban részesülnek. A kir. városok hatósága a községtanács és a tiszti kar, mely utóbbit (polgármester, biró, kapitány stb.) az előbbi választja. A túrmezei vagy turopoljei nemes kerület ma is külön igazgatással bir egy külön comes (župan) vezetése alatt, ki a kerületet a megyén is, a tartománygyülésen is tanácskozó és szavazó joggal képviseli. E kerület kiváltsága *) különben ma pusztán csak a helyi közigazgatás önállóságában áll; egyébként minden tekintetben alá van vetve a megyének (Zágráb), melynek részét képezi. A nehány kiváltságos mvs. autonomiája csupán annyiban áll, hogy rendezett tanáccsal birnak és a megyének vannak alárendelve. A helységek, mint fentebb már érintők, nagyobb részt oly aprók levén, hogy az önállás ter-

*) Túrmező vagy Turopolje Zágrábtól délre terül el a Száva jobb partjától az uskoki hegyekig. 32 helységet foglal magában, melyek lakosai mind személyes nemességet nyertek IV. Béla királyunktól. Kiváltságaik tekintetében a legelső helyet foglalták el a magyar »Szabad kerületek« közt egészen 1848-ig. Ez évben az V. törvénycikk módositotta a túrmezeiek kiváltságait (pl. a pallosjogot eltörölte), melyek aztán azóta a fentebb jelzett határok közé szorultak.

heit és kötelességeit meg nem birhatják, csoportositva képeznek egy-egy politikai községet. Ez az eset főleg Horvátországban. Ily politikai község van 233. A községek élén áll a biró vagy knéz, a jegyző és az esküdtek. A jegyző állandó, a többiek három évenként választatnak.

Az igazságszolgáltatás Horvát-Szlavonországban még csak Belovár megyében van különválasztva a közigazgatástól. Az igazságszolgáltatásnak a tartományi kormány igazságügyi osztályának vezetése alatt a következő közegei vannak itt: a királyi hétszemélyes tábla Zágrábban; elnöke a bán; ez a legfőbb hatóság mind a polgári, mind a bűntető ügyekben. — A kir. báni tábla Zágrábban, második folyamodású hatóság. — Első folyamodásuak részint a kir. megyei törvényszékek, részint a járási és városi táblák (egyes bíróságok).

Horvátország és Szlavonia egy és ugyanazon viszonyban áll mind a közös, mind a tartományi kormányhoz; mindazáltal egymás irányában még folyvást úgy szoktak tekintetni, mint coordinált társországok s ezért a következő leirásban is egymás mellé fognak illesztetni. A társországok mai területe utoljára az 1871. június 8. legfelsőbb nyiltparancs alapján szabályoztatott oly formán, hogy a horvát-szlavon Határőrvidéknek volt sz.-györgyi és kőrösi ezredeiből (l. III. k. 92. l.) s Belovár és Ivanič városokból Belovár megye alakittatott, a horvát tengermellékből pedig Szisszek és Zengg városok bekeblezésével Fiume megye kerekittetett ki.

A) Horvátország.

A mai Horvátország (Croatia) a jelenlegi horvát-szlavon területnek nyugoti nagyobb felét foglalja el a Bilo hegyektől s az Illava (Ilova) folyótól kezdve az adriai tengerig. Kiterjedése a zágrábi statistikai hivatal adatai szerint $245._{11}$ □ mfd, vagy $13{,}494._{77}$ □ kilometer, lakosságának száma pedig 760,721. A XVIII. század elejéig ez a terület »Szlavonia« nevet viselt, s csak ez idő óta vette föl és használja a »Horvátország« nevet, mely az előtt csak a mai Török-Horvátországot s az ezzel határos Határőrvidéket illette. 1848 előtt is vitatta ugyan, hogy ő a magyar birodalomnak nem kiegészitő része, hanem csak társországa s ugyanezt az időközben magának követelt Uj- vagy mai Slavoniát illetőleg is igényelte, de céljait csak az 1848-i eseményeket követett absolut rendszer alatt érte el, mely Horvát-Tótországot az anyaországtól külön szakitotta s együtt külön kormányzat alá helyezte. Az igy támadt állapotokra aztán az 1868-ki kiegyező országgyülés adta meg a helybenhagyást amaz emlékezetes »fehér lap« által, melynek az anyaországra nézve legalább is kétes becsü eredménye a XXXIV. törvénycikk (l. f.) lett.

Horvátország felszine tulnyomólag hegyes, úgy azonban, hogy keleti részein közép hegyek, közép táján hullámzatos lapály, nyugoti részén pedig magas hegyek foglalnak helyet (l. a bevezetést). Mai napság van benne öt megye, ú. m.: Zágráb, Fiume, Varasd, Kőrös és Belovár megye. Ezekről a következő leirást adhatjuk:

1. **Zágráb megye** Horvátország keleti és nyugoti részei közt közép helyet foglal el. Határolják délről a Határőrvidék, nyugotról Fiume megye, Krajna és Stájerország, északról Varasd megye, keletről pedig Kőrös és Belovár megyék. Alakja trapézhoz hasonlit, melynek leghosszabb oldala a déli. Kiterjedése 80.40 □ mfd (4427.65 □ kilomet.) 261.124 lakossal. Zágráb megye felszinét a Száva és Kulpa közén az uszkoki hegyeknek egyik délkeletre húzódó láncolata két jellemző részre osztja, melyek közül az északkeleti tulnyomólag lapályos és termékeny, a délnyugoti pedig általában hegyes és a kopárságig sziklás természetü. A megye északi részén legkiválóbb a Sljeme-hegység. A Száva jobb partján eső jelentékeny (6 mfd hosszú s 3 mfd széles) lapály Túrmező v. Turopolje nevet visel (l. fentebb), a Kulpától északra pedig a Pokupje nevü szép lapály, meg az ezzel összefüggő s nagy kiterjedésü Dragonič-erdőség foglal helyet. Vizei közül kiemelendőbbek: a Száva, mely a megye közép táján fut végig, s ennek mellékfolyói közül a Sutla, Krapina és Lónja balról, s a hajózható Kulpa (a Kupchina nagyobb mellékpatakkal) jobbról. Tavai nem igen vannak, de forrásai és mocsárai számosak. Éghajlata a Száva mentén kellemes mérsékelt, de a mocsáros részeken sok helyt egészségtelen, a Kulpa mentén hüvösebb, de egészségesebb is. Esője általában elég jár, de legtöbb Károlyváros vidékén, mely vidék már beleesik az éjnapegyenlőségi esőzések határába. Földje az északkeleti lapályos részen csaknem általában igen termékeny, a délnyugotin ellenben sovány, sőt sok helyt terméketlen is. Kiválóbb termékei búza, rozs, kukorica, pohánka, bor és gyümölcs (kivált szilva, cseresznye és gesztenye) bőven; fája is sok van kivált a hegységeken; de árpa, zab, dohány és repce nem sok terem; a kapás és kerti vetemények s a kenderfélék a Száva mentén szintén szép sikerrel termesztetnek. A marhatenyésztés jelentéktelen, de sertést sokat tenyésztenek és hizlalnak a makkos erdőségekben. Az ásványország különféle termékeket szolgáltat, mint Szamobor vidékén rezet, Bisztra és Brod vidékén vasércet, Planina táján kőszenet, Verbovszko és Bosziljevo mellett kék márványt stb. Számos ásványos forrásai közül leghiresebbek a stubicai kénes forrás fürdőintézettel s a jamnicai savanyúvizforrások. Az ipar főfészkei Zágráb és Károlyváros, noha e városok is csak viszonylagos fontossággal birnak. A nép legáltalánosabban a fonó, szövő és faipart üzi, bár csaknem kizárólag saját szükségére. A falukon legtöbbnyire a legszükségesebb mesteremberek is hiányzanak. A kereskedelem aránylag elég élénknek mondható főleg a vasútak kiépülte óta. A forgalom hordozói a részben jó országútak, a déli (zákány-zágrábi, zágráb-sziszeki), a zágráb-trieszti és alföld-fiumei vasútak, melyek Zágrábban csatlakoznak s a Száva és Kulpa, melyek kisebb hajókkal a megye nagy részén járhatók. A lakosok nagy többsége (mintegy 99%) horvát (szerb, uszkok, skipetar gyérebb törzsekkel vegyesen); a nehány százra menő kisebbség német és magyar s inkább csak a nagyobb városokban található. Vallásra nézve legtöbben vannak r. katholikusok; a gör.-kath., gör.-kelt., luth., reform. és zsidó felekezetek közül alig haladja valamelyik az 1000-nyi lélekszámot. A népnevelés aránylag ebben a megyében áll legjobb lábon, noha az iskolába járó gyermekek száma csak kevéssel haladja a hét, az ismétlő iskolásokkal együtt pedig a 9 ezeret. A népiskolák száma összesen 101. Van e megyében 2 sz. kir. város, 204 önálló és 620 kapcsolt község, s föloszlik jaskai, károlyvárosi, sziszeki és zágrábi alispánságokra. A megyei gyülések Zágrábban tartatnak. Emlitendőbb helységek itt:

Zágráb (Zagreb, Agram) szép fekvésü szab. kir. város, Horvát-Tótország és a hasonnevü megye fővárosa félóránvira a Szávától s a horvátországi kő- és vasútak csomópontján 19,857 horvát, német s magyar lakossal. Áll a bel- és három (káptalan-, új-major- és latin-)külvárosból. Nagyobb részt csinosan van épülve. Útcái kövezettek és világitvák. Itt székel a bán, az országos kormány, a tartománygyülés, a megye, a hétszemélyes tábla, a báni tábla, a megyei törvényszék, egy járásbiróság, az országos érsek és általában valamennyi országos polgári és katonai főbb hatóság, egy másodosztályú vámhivatal, földadóbecslési felügyelőség, fémjelző- és fémbeváltó-hivatal, egy ipar- és kereskedelmi kamara, egy bányakapitányság, államépitészeti és folyammérnöki hivatal, posta- és távirói igazgatóság, adó-, posta- és táviróhivatal, stb. Épületei közt kiemelendőbbek a sz. László királyunk által sz. István tiszteletére gótizlésben épitett fényes székesegyház, a Ferenciek temploma és nagyszerü zárdája, a zsidó és gör.-kel. templom (a luth. és reform. felekezetek együtt tartanak egy szerény imaházat), az országház

(a bán lakásával s az orsz. levéltárral); a főhadparancsnokság palotája, az érseki palota pompás angolkerttel, a megye- és városház, a kaszárnyák, a szinház, az érseki árvaház, a kórház s az intézeteknek többé-kevésbé jeles épületei, milyenek a déli szláv akademia, az egyetem, a r. és gör.-kath. papi seminariumok, a gymnasium, reáliskola, több csinos népiskola, nemesi tápintézet, a muzeum, a nyilvános könyvtár stb., melyeken kivül van itt még több tudományos egyesület, több jótékony intézet, országos gazdasági egyesület, könyv- és könyomda, könyvkereskedés, több helyi hirlap, honvédzászlóalji törzsállomás, több gyár, melyek közül a porcellán-, kőedény-, hamuzsir- és selyemgyár a legnevezetesebb, sok iparos és kereskedő, több csinos vendéglő, torna- és lövőcsarnok, több bank- és biztositóintézet stb., nagyszerü vasúti állomás, élénk kereskedelem és hajózás. Heti és országos vásárai fontosak, különösen a gabnanemüekre nézve. Határa jó nagy, szép és termékeny. Ide tartozó kapcsolt községek: Fraterščića, Trnje, Prekrižje, Horváti és Ljubljanica kis faluk, melyek gazdálkodást és bortermesztést üznek. Stenjevec dolnji fu. a Száva és a zágráb-trieszti vasút m. 137 horvát l. és r. kath. templommal. Stenjevec gronji fu., mely az előbbivel együtt képez egy politikai községet; van 263 horvát lakosa. **Samobor** (v. Zamobor) mvs. Zágrábtól nyugotra az Uszkok-hegység alatt 2975 horvát l., r. kath. templommal, kir. járásbirósággal, gr. Erdődy-féle kastélylyal, zárdával, posta- és táviróhivatallal. Erdős határában sok sertést makkolnak. Van rézbányája és hámora, s ásványos forrása. Bregana fu. a megye nyugoti határán, közel a Szávához 172 horvát l. Domaszlovec fu. 196 horvát l. Galgovo fu. 387 horvát l. Podorh fu. 284 horvát l. Rakovica mala és velika fu. 485 horvát l. Rude fu. Samobor szomszédjában jelentékeny vasbányák- és hámorokkal. Strmec fu. 635 l., kik sertéshizlalást és kereskedést üznek. Stupnik fu. 969. l., r. kath. templommal s postahivatallal. Odra fu. 481 horvát l., róm. kath. templommal s búzatermesztéssel. Lukavec gornji és L. dolnji szomszédos faluk 260 és 91 horvát l. s egy várkastélylyal. **Gorica velika** (Nagy-Gorica) fu., a turopoljei szabad kerület fő-, s a kerületi comes székhelye, a Túrmező északi oldalán a zágráb-sziszeki vasút m. 485 horvát l., r. kath. templommal, kir. járásbirósággal, posta- s táviróhivatallal, vasúti állomással s élénk forgalommal. Ó- és Új-Csicse (Čiče staro és novo) faluk 227 és 370 horv. l., egy-egy r. kath. templommal s gesztenyés erdővel. Bušević fu. 310 horv. l. s búza- és gyümölcstermesztéssel. Pešćenica fu. közel a zágráb-sziszeki vasúthoz 124 horv. l., s gabna- és gyümölcstermesztéssel. Erdődski-Lekenik fu. a zágráb-sziszeki vasút és a Lekenik patak m. 549 horv. l., kastélylyal, vasúti állomással s posta- és táviróhivatallal. Turopolski-Lekenik fu. az előbbi közelében 305 horv. l. s jelentékeny határral. Szela fu. Sziszek közelében 348 horv. l., r. kath. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Žakanje fu. 273 horvát l. s róm. kath. templommal. **Sisak stari** és **novi** vagy **Ó-** és **Új-Sziszek** (Sissek, Siscia) közelebb egyesitett rendezett tanácsú vs. a Kulpának a Szávába ömlésénél s a Zágrábból ide futó vasút végső pontján 4273 horv. l., r. kath. templommal, nagy vasúti állomással, kir. járásbirósággal, folyammérnöki, adó-, posta-, táviró- és 2-od osztályú fővámhivatallal. Forgalma mind a vasúton, mind a két folyón élénk. Különösen fontos a gabnakereskedése. Van hajógyára. Hajdan erősség volt. Határában, mely nagy és termékeny, sok római régiséget találnak az egykori »Siscia« gyarmat helyén. Topolovac fu. a Száva m. 324 horv. l., postahivatallal, révvel, s gabna-, kukorica- és dohánytermesztéssel. Preloščića fu. a Száva m. 1283 horv. l., r. kath. templommal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Martinskaves desna fu. a Száva m. 549 horvát l., r. kath. templommal, hajózás- és halászattal. Martinskaves lieva fu. amahhoz kapcsolva. Van 549 horv. l., búzatermesztése s méhtenyésztése. Ljubljanica kis falucska a Száva partján szép kastélylyal. Trebarijevo desno fu. a Száva m. 484 horvát l. Novigrad kis helység a Száva m. történeti nevezetességü várkastélylyal. Suša fu. a Száva m. 232 horvát l. s jó határral. Orle fu. 135 horv. l., kik sok búzát s gyümölcsöt termesztenek. Dubravčak lievi fu. 581 horv. l., róm. kath. templommal s nagy gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Veleševec fu. a Száva m. 879 horv. l., r. kath. templommal, postahivatallal s búzatermesztéssel. Ohorovo fu. a Száva m. 1061 horv. l.

r. kath. templommal s nagy búza- és gyümölcstermesztéssel. Dugoselo fu. a zákány-zágrábi vasút m. 495 horvát l., vasúti állomással s posta- s táviróhivatallal. A lakosok jó búzát termesztenek s pálinkát főznek. Prozorje fu. amannak szomszédjában 274 horv. l., róm. kath. templommal s nagy szilva-, gesztenye- és gabnatermesztéssel. Lonja fu. 86 horv. l. és r. kath. templommal. Bosiljevo 155 horvát l., Stelnik nevű várral, róm. kath. templommal és postahivatallal. Popovec fu. 139 horv. l. s nagy bor- és gyümölcstermesztéssel. Remete fu. 331 horv. l., r. kath. templommal s gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Čučerje fu. 828 horvát l., róm. kath. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Kašina fu. egy szép völgyben 817 horv. l., r, kath. templommal s gabna- és bortermesztéssel. Obrež fu 204 horv. l. s bortermesztéssel. Szent-Iván (Sveti-Ivan v. Zelina gornja) fu. 759 horvát l., r. kath. templommal, posta- és táviróhivatallal. Bora, gyümölcse jó van. Szent-Heléna (Sveta-Helena) fu. 375 horv. l. s meleg ásványos forrásokkal. Podrebar fu. 215 horv. l. s jó határral. Stubica dolnja fu. egy szép völgyben 442 horv. l., r. kath. templommal, postahivatallal, meleg ásványos forrásokkal és látogatott fürdővel Božjakovina fu. 45 horv. l., r. kath. templommal s egy hegyi várral. Andrilovec fu. 286 horv. l. s jó határral. Slatina fu. 291 horv. l. s bortermesztéssel. Gjurgjekovec fu. 231 horvát l. Kraljevec fu. 375 horv. l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Šestine falu a Szlanya-hegy alatt 163 horv. l., r. kath. templommal és várkastélylyal. Bistra dolnja fu. 307 horv. l. és postahivatallal. Bistra gornja fu. 238 horv. l. és r. kath. templommal. Harmica fu. 137 horv. l. gabna- és gyümölcstermesztéssel. Brdovec fu. közel a Szávához és a zágráb-trieszti vasúthoz 343 horv. l., róm. kath. templommal postahivatallal s igen jelentékeny határral, mely búzát, kendert, szilvát s gesztenyét bőven terem. Zaprešić fu. a zágráb-trieszti vasút m. 790 horv. l., vasúti állomással s gabna-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Planina fu. 104 horv. l. s kőszénbányával. Osredak fu. Samoborhoz közel 89 horv. l., postahivatallal s üveghutával. Noršić selo fu. 164 horv. l. s r. kath. templommal. Dubranec falu 368 horv. l., r. kath. templommal s igen termékeny határral. Cerje fu. 253 horvát l. Strezojevo fu. 365 horv. l. s erdővel. Pokupsko fu. a Kulpa m. 439 horv. l., r. kath. templommal s erdős, hegyes határral. Van némi baromtenyésztése. Gradac fu. 344 horv. l. Gerebić selo fu. 226 horv. l. s gyümölcstermesztéssel. Jamnica fu. 100 horv. l., r. kath. templommal s erdős határral. Kupinec fu. a zágráb-károlyvárosi vasút m. 623 horv. l., r. kath. templommal s faüzlettel. Klinča selo fu. 207 horvát l. Sveti-Martin (Szt.-Márton) fu. 150 horv. l., r. kath. templommal s ásványos forrásokkal. Rakovpotok fu. 444 horv. l. s hegyes, erdős határral. Sok sertést szokott hizlalni. Plešivica fu. 125 horvát l. **Jaska** (Jasztrebarszko) mvs. egy szép völgyben közel a zágráb-károlyvárosi vasúthoz 1278 horv. l., r. kath. templommal, Ferencrendű zárdával, nagy bortermesztéssel, járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatal s vasútállomással. Petrovina fu. az előbbihez közel 550 horv. l., r. kath. templommal s bortermesztéssel. Krašić fu. 535 horv. l., r. kath. templommal, postahivatallal s kötörés- és bortermesztéssel. Domagović fu. 556 horv. l. s bortermesztéssel. Kupčina dolnja fu. a Dragonič erdő és a Kulpa m. 1709 horv. l., r. kath. templommal s nagy, erdős határral. Kupčina gornja fu. 374 horvát l. **Károlyváros** (Karlovac, Karlstadt) sz. kir. vs. és erősség a Kulpa és a vasút m. és a legfontosabb országútak (Lujza-, Karolina- és József-út) csomópontján 5175 horvát lakossal. A város bel- és külvárosból (Dubovác) áll. Van benne sok csinos köz és magánépület. Itt székel a gör.-keletiek püspöke, egy kir. járásbiróság, egy 2-od osztályú fővámhivatal, egy sorhadi szervezet és egy honvédzászlóalji parancsnokság. Van egy gör.-kel. székesegyháza, 5 róm. kath. és egy zsidó temploma, algymnasiuma, takarékpénztára, adó-, posta- és táviróhivatala, nagy vasúti állomása, hajógyára, szeszfőzése, élénk ipara és kereskedelme, főleg gabnaneműekkel s hajózása a Kulpa folyón. Környéke zordon tekintetű, de szép. Innen ész.-kel. terül a Pokupje lapályon a Dragonič-erdő. A város bástyái a Kulpa egész itteni völgye fölött uralkodnak. Luka fu. a Kulpa m. 654 horvát l. Mahično fu. 230 horv. l., róm. kath. templommal s jelentékeny határral. Vivodina fu. a megye nyug. szélén 35 horv. l., r. kath. templommal s postahivatallal. Žakanjc fu. a Kulpa szép

völgyén 278 horv. lakossal s róm. kath. templommal. Severin fu. a Kulpa folyó m. 166 horv. l., postahivatallal s egy ziklacsúcson fekvő régi várral. Van hidegvizgyógyintézete. Lipnik falu a Kulpa egyik mellékvölgyében 220 horv. l., r. kath. templommal, régi hegyi várral s jelentékeny erdővel. Ribnik fu. 197 horv. l. s faüzlettel. Netretić fu. 118 horv. l. s postahivatallal. Svetice fu. 66 horv. l. s r. kath. templommal. Novaki fu. 168 horv. l. s r. kath. templommal. Stative dolnje és Stative gornje szomszédos faluk a Dobra vize m. 250 és 356 horv. lakossal, kik jeles bort termesztenek. Završje fu. 257 horv. l. s r. kath. templommal. Modrušpotok (mala és velika) fu. 241 l., közes a Kulpához a krajnai határon. Rosapajnik fu. szintén a Kulpa m. horv. l., erdős határral, faüzlettel és sertés hizlalással. Vrhovac fu. 367 l., r. kath. templommal s kis határral.

2. **Fiume megye** Zágráb megyétől nyugotra terül el egészen az adriai tengerig, egyrészről Krajna és Istria, másrészről pedig a Határőrvidék által környezve. Alakja szabálytalan háromszög, mely Zágráb megyével egyik tompa csúcsánál fogva függ össze. Kiterjedése 29.$_{04}$ □ mfd (szabatosabban 1599.$_{118}$ □ kilomet.), a lakosainak száma pedig 82,575. Felszínét tekintve, ez a megye a legbércesebb az egész horvát-tót területen. Legnagyobb részét a Karst hegység szörnyen szakadékos, meredek és kopár bércei ágazzák be, melyek a megye legdélibb részén a Nagy-Kapella hegységbe olvadnak át. A roppant szövevényes, egymás fölé tornyosuló elágazások közt a főbb láncolatok leginkább déli, délkeleti és délnyugoti irányt tartanak s nagy számu, de csekély kiterjedésü teknő és üstalakú völgyeket zárnak közre, melyek legtöbbnyire kijárat nélküli mély horpadások csekély termő talajjal s nagyobbrészt föld alá búvó patakokkal. E hegységek általában mész-, homokkő és krétakőzetekből állván, többnyire szertelen romhalmazokhoz hasonlók, nem ritkán függélyes oldalakkal és szédítő mélységekkel, melyeket még a vadmadár is kerülni látszik s melyeket ember talán kalandvágyból sem közelit meg. E rideg és nagyszerü vadság azonban még sem egészen általános. Az északkeleti és a délnyugoti lejtők, valamint az ezeket összekötő Rječina-völgy ugy a növény-, valamint az ember- és állatvilágnak is többé-kevésbé alkalmas menedéket nyujtanak. E roppant hegyhalmazban említendőbb részek a krajnai határon a Jeleina és Previak hegyek; a megye belsejében a 4837' magas Risnjak s attól nyugotra a Zakamini hegy, ezeken alul a Mali-Pech (Pecs), mely kiinduló pontját képezi egyrészről a tengerparttal párhuzamosan futó s aztán délkeleti hajlással a Veliki-Bitoraj hegytömeg által a Nagy-Kapellával egyesülő Pech hegyláncolatnak, másrészről pedig a keleti irányban huzódó Rakovica hegységnek; végre a Nagy-Kapellához tartozó magaslatok közül legkiválóbbak a Szamar és Viszoka-Kosza hegyek a megye déli határán. Rónáról itt szó sem lehet; kiválóbb völgy azonban van három, u. m. a Kulpa völgye a megye ész.-kel. határán, a Rječina völgye, mely Fiume városára nyilik s a Vinodol nevü völgy, mely a Pech hegylánc és a tengerparti alacsony hegyláncolat közén csaknem a buccarii öbölnél kezdődik és délkeleti irányban haladva több félbeszakadással majdnem Novi városáig ér. Vizei, mint emlitők, csekély számuak és aprósak. Legjelentékenyebbek a Kulpa, mely az ész.-kel. határ legnagyobb részét jelzi; a Rječina, mely az istriai Karstból eredve előbb délnek, majd délnyugotnak fordul s ugy ömlik Fiumén alul az adriai tengerbe (legjelentékenyebb mellékpatakja ennek balról a Susica, mely Lukešic kis falunál ömlik bele); Buccarin alul a Ricina, mely a szép Vinodol völgyön fut végig s aztán legalsó folyásával egészen délnek kanyarodva, Crkvenica falunál ömlik a tengerbe; s végre az elbúvó patakok között legjelentekenyebb a Kobiljak-hegy alatt eltünő Lepenic patak stb. Tavai és forrásai jelentéktelenek és csekély számmal vannak. Legfontosabb vize e megyének a tenger, mely egész délnyugot határát végig mossa. Az általában magas és szirtes partok igen csekély tagozottságuak. Öblök is, félszigetek is csak igen csekélyek fejlődtek ki rajtuk. Legnagyobb öble az egész partmelléknek a buccarii, mely szép bejáratán belül gyönyörű tóvá tágul ki s jó kikötő helyül szolgál, noha Fiuméval nem mérkőzhetik. Kisebb rév mintegy 14 van a horvát part mentén. A megye földje a müvelésre csak helyenként, főleg a fentebb kitüntetett három vidéken alkalmas, de nagyobb kiterjedésü gazdálkodásra mindenütt elégtelen is, sovány is. A Risnjak-hegy, Fiume és Prezid (a megye legészakibb falva) által jelölt háromszögben a tengerparti csekély

rész kivételével alig van emberi lakó hely. A legvadabb bércek hazája van ott egy-egy foltjával az őserdőségnek; e rész kietlen magányát legfölebb a bóra robbanásai verik föl koronként. Szintén hasonló ehhez a Bitoraj-hegy környéke is, csakhogy felényi terjedelemmel. Az éghajlat legalább is háromféle természetü. Az ész.-kel. és keleti lejtőkön co..tinentalis mérsékelt; a magas hegyeken zordon s a tengerre dűlő lejtőkön és partokon csaknem itáliai. A két utóbbi területen állandó uralommal bir a bóra és sirocco, az elsőt azonban szelidebb légáramlások járják minden oldalról. Esőt elég bőven kap az egész megye; havat azonban a tengermellék csak ritkán, s akkor is csak futólag lát. Termékekben Fiume megye nem bővölködik. Gabnanemüeket leginkább csak a Kulpa mellékén lehet termeszteni. Erdeje (kivált a közép részen) sok van s leggyakrabban előforduló fanemek azokban a tölgy, bükk és lúcfenyő. Bora sok, de nem igen jó terem a Vinodol völgyén, melynek termése dragai és kosztrénai néven ismeretes. A szőlőtőket itt is magas lugasokká növesztik, vagy fákra futtatják a vesszőket, a tőkék közét pedig gabnamüekkel, kukoricával stb. vetik be. Ugyancsak a Vinodol völgyben, valamint az egész tengerparton örökzöld növények is szép számmal tenyésznek. Legközönségesebbek ezek közt az olajfa, füge, narancs, citrom, mirtusz stb., melyeknek gyümölcsei jelentékeny üzleti cikket képeznek Horvátország belseje felé. Almát, szilvát, körtét és barackot, valamint dinnyét is több helyt termesztenek. Az állattenyésztés nem jelentékeny. Legtöbb a szamár, öszvér, apró szarvasmarha, juh és kecske. Az ásványország leginkább tömérdek követ silány kőszenet (a Vinodol völgyén), vasat (Brod) és nehány ásványos forrást mutathat föl. Iparral kevés ember foglalkozik. A mesteremberek között legszámosabbak a kőmivesek, kádárok és ácsok. Ez utóbbiak tömérdek hajónak és dongának való fát szolgáltatnak. A buccarii hajógyár említésre méltó. A gazdasági szeszgyártást majdnem minden faluban üzik. A tengerparton igen sokan foglalkoznak halászattal, mely némely parti községre nézve csaknem egyedüli életmód. Hajós életre is sokan adják magukat. A kereskedelem tulnyomólag a tengerre szoritkozik. Legfontosabb tengeri és kikötő városok Buccari és Zengg. A szárazföldi forgalom egy részt a Ludovica-és a Carolina-útakon, mást részt a szintén mesterileg épitett károlyváros-fiumei vasuton mozog. A lakosságnak mintegy 97 százaléka horvát és szerb, egyéb nemzetiségüek (leginkább olaszok és németek) csupán a tengerparti városokban és helységekben vannak, de ott aztán a kereskedelmet főleg az emlitettek tartják kezeikben. A népnevelés még igen kezdetleges fokon van e megyében (40 rendes és 23 ismétlő népiskola); az irni s olvasni tudók száma felettébb csekély, főleg a falukon. Vallásra nézve a nagy többség római katholikus; görögkatholikus, gör.-kel. és protestans felekezetüek csak szórványosan vannak. A megyebeli községek száma 408, de ezek közül csak 63 önálló, a többi inkább nagyobb, kisebb házcsoport. Ujabban ehhez a megyéhez számittatnak Buccari és Zengg szab. kikötő-városok is. A megyegyülések Fiumében tartatnak. Emlitendőbbek e megyében:

Buccari (v. Bakar) szab. kikötő-város Fiumétől délkeletre s $1^1/_2$ mfdre a hasonnevü szép öböl hátterében s a Ludovica-út m. 2116 horvát és olasz lakossal; magában jelentéktelen kis város, melyet csak tengerészete emel fontosságra. Van itt r. kath. templom, egy felsőbb népiskola, kir. hajózási iskola (10—17 növendékkel), partmelléki takarékpénztári fiók, vár, hajógyár, kikötő, kir. járásbiróság, adó-, posta-, táviró- és első osztályu vámhivatal, veszteglőintézet, elénk tengeri kereskedelem és halászat stb. Közigazgatási tekintetben hozzá vannak kapcsolva Sveta-Kuzma (133 horv. l.), Vitoševo és Škrljevo dolnje (83 horv. l.) faluk. Környéke festői, hegyein jó bor és sok déli gyümölcs terem. Skreljevo gornje fu. Buccari tőszomszédjában 607 horv. l., kik nagy marhakereskedést üznek. Bakarac v. Bukarica fu. szintén a buccarii öböl m. 203 horv. l., kikötővel és jelentékeny tinnhalászattal.

Porto-ré v. **Kraljevica** (Királyrév) mvs. a buccarii öböl bejáratánál 1198 horv. és olasz lakossal, r. kath. templommal, 2-od osztályu vám-, továbbá posta- és táviróhivatallal, két (Frangepán-féle) várkastélylyal, melyek egyike kórházzá van átalakitva, továbbá kikötővel és nagy halászattal. Forgalma igen élénk; környéke még szebb, mint Buccarié, a mennyiben innen a quarneroi öbölre is fölséges kilátás nyilik. A város körött szép olajfa-, mirtusz-, füge- stb. ligetek vannak. Drvenik kis fu. a Vinodol völgyben, a buccarii-novii országút m. 19 horv. l., r.

kath. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Sveti-Jakob (Szt.-Jakab v. Sišljevica) fu. amattól d.-nyugotra a tengerparton, a szép Canale di Maltempo m. 314 horv. l., róm. kath. templommal, révvel, halászattal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Gyönyörü kilátás nyilik innen az átellenes Veglia szigetre. Drvenik és Szt.-Jakab között van a Ricina patak mellett Cerovići fu. (114 horvát l.), melynek határát a bóra rendkivüli dühöngéssel látogatja. Kaćjak fu. közel a tengerhez 31 horv. l. Rudenica fu. a Ricina folyó m. 34 horv. l. Grižane fu. a Vinodol völgyben 274 horv. l., róm. kath. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Crkvenica fu. a tengerparton, a Ricina torkolatánál 1263 horv. l., r. kath. templommal, postahivatallal s nagy bor- és gyümölcstermesztéssel. (Itt terem a holudár nevü hires vörös bor.) Halászata igen jelentékeny. Környéke igen kies. Selce fu. a tenger parton 667 horv. l, róm. kath. templommal, révvel, 2-od osztályu vámhivatallal és halászattal. Sveta-Jelena (Dramalj) fu. a bribiri völgyben, amattól kel. felé 299 horv. l., r. kath. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Bribir fu. 224 horv. l., r. kath templommal, postahivatallal és várral. Lakosai fával, szénnel és borral kereskednek. **Novi** mvs. az adriai tenger egyik szép öble m. 2640 horv. l., r. kath. templommal, járásbirósággal, 2-od osztályu vám-, továbbá adó- és postahivatallal s jó kikötővel, melyet egy váracs véd. Szép épület benne a zenggi püspök kastélya. A lakosok nagy halászatot s déli gyümölcsökkel élénk kereskedést üznek. Zagon fu. Novitól keletre 270 horv. l., r. kath. templommal s erdős, bérces határral. **Zengg** (Segnia, Senj) szab. kir. és szab. kikötő-város és r. kath. püspöki székhely a tengerparton, Novitól dél felé s a megye területétől külön válva. Részben eléggé csinosan van épülve. Van itt 3231 olasz és horvát lakos, szép püspöki palota és székesegyház, egy gör.-kel. templom, r. kath. papi szeminárium, egy kir. gymnasium, felsőbb fiú- és leány-népiskola, takarékpénztár (Cassa di risparmio Segana), várkastély, járásbiróság, másod osztályu fővámhivatal, egészségügyi küldöttség, veszteglőintézet, kikötő, élénk hajózás és halászat, adó-, posta- és táviróhivatal stb. E tájon a bóra gyakran és borzasztóan szokott dühöngeni. Innen vezet a jeles József-út a Vellebit hegységnek egy 3184'-nyi magas hágóján át Károlyváros felé. Tribotinj fu. Novitól észak-kelet felé a Tikvena-hegy alatt 126 horv. l., kik bor- és gyümölcstermesztést és fakereskedést üznek. A bóra itt is gyakran dühöng. Szent-Vid fu. Bribir szomszédjában 330 horv. l., bor- és gyümölcstermesztéssel, baromtenyésztéssel és erdővel. Hreljin gornji Buccaritól keletre 901 horv. l., r. kath. templommal s postahivatallal. Hreljin dolnji fu. nem messzire az előbbitől 1080 horv. l., r. kath. templommal, postahivatallal, várrommal s bortermesztéssel. Zlobin fu. a Pech-hegylánc keleti aljában, a buccari-fužinei útban 451 horv. l., r. kath. templommal s fakereskedéssel. Alsó- és Felső-Traputnik bortermesztő faluk Buccari közelében 620 s illetőleg 437 horv. lakossal s egy-egy r. kath. templommal. Kostrena-Szt.-Lucia és Kostrena-Szt.-Barbara faluk Buccaritól ész.-nyugotra s közel a tengerhez 343 s 131 horv. lakossal, egy-egy r. kath. templommal s hires bortermesztéssel. Trsat fu. amazokon felül Fiume város felé 835 horv. l., róm. kath. templommal s nagy bor- s gyümölcstermesztéssel. Sušak fu. az előbbi szomszédjában 701 horv. l., postahivatallal s barom- és fakereskedéssel. Kukuljanovo fu. Buccaritól északra 777 horv. l., r. kath. templommal s gabna- és bortermesztéssel. Grobnik fu. Fiumétól északra 337 horv. l., r. kath. templommal, várkastélylyal s faüzlettel. Jelenje fu. a megye nyugoti határán az előbbi közelében 364 horv. l., r. kath. templommal s roppant nagy szirtes, bérces határral. Podhum fu. amattól keletre nagy hegyek között 674 horv. l. s erdőséggel. Jelenje (Jellenie) fu. a Mali-Pech hegy alatt a Ludovica-út m. 59 horv. lakossal. Mrzlavodica fu. a Risnjak-hegy alatt s a Ludovica-út m. 402 horv. l. s juh- és baromtenyésztéssel. Crnilug fu. amattól észak felé 559 horv. l., róm. kath. templommal s hamuzsirkészitéssel. Alsó-, Közép és Felső-Krašičevica elszórtan fekvő hármas fu. 114 horv. l. Bérces, erdős határa sok fát szolgáltat. Razloge fu. amattól ész. felé ugyanazon völgyben 211 horv. l., r. kath. templommal s baromtenyésztéssel. Gerovo fu. amattól ész.-nyug. felé 695 horv. l., r. kath. templommal, baromtenyésztés-, faüzlet- és szeszfőzéssel. Pleščе fu. amattól ész.-keletre a Kulpa folyó m. 142 horv. l., róm. kath. templommal, postahivatallal és gyümölcstermesztéssel.

Trstje fu. amannak a szomszédjában 220 horv. l., r. kath templommal s nagy szilvatermesztéssel. Čabar fu. a Čabrunka patak (a Kulpa mellékfolyója) m. 307 horv. l., r. kath. templommal s postahivatallal. Van kastélya és jelentékeny erdősége. Prezid falu a legészakibb szögletében magas hegyek között. Van 1115 horvát l. s r. kath. temploma. A lakosok faüzletet, baromtenyésztést és élénk határszéli kereskedést üznek a szomszéd Krajna felé. Hrvatsko kis fu. a Kulpa folyó m. 91 horv. l. Gašparci fu. a Kulpa m. 128 l., kik sok szilvát termesztenek. Turke fu. közel a Kulpához 158 horv. l. és r. kath. templommal. Brod via kupi fu. a Kulpa m. 184 horv. l., r. kath. templommal, gr. Batthyány-féle kastélylyal, vasbányával s gyolcs- és szeszkészítéssel. **Delnicé** jelentékeny falu a Ludovica-út és a károlyváros-fiumei vasút m. 2454 horv. l., r. kath. templommal, kir. járásbirósággal, vasúti állomással, adó-, posta- és táviróhivatallal stb. Bérces, erdős határa sok fát szolgáltat. Környéke zordon, de festői. Mind kő-, mind vasútja nagyszerű épitmény. Lokve fu. amattól délnyugotra szintén bércek közt s az imént nevezett két pompás út mellett Van 1231 horv. lakosa, r. kath. temploma, posta és táviróhivatala s vasúti állomása. Fužine fu. amattól délnyugotra még zordonabb bércek közt a Lepenia búvó patak völgyében s a károlyváros-fiumei vasútnak még nagyobbszerű része mellett. Van 1525 horv. l., r. kath. temploma, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala. Környéke szerfölött vadregényes. Erdeje nagy van. Fa- és baromkereskedése jelentékeny. Valamivel alább esik Lič fu. szintén a vasút m. 918 horv. lakossal, r. kath. templommal s vasúti állomással. Sunger (Zungari) fu. Lokvetól délkeletre 606 horv. l. s erdőséggel. **Mrkopalj** mvs. amazon alul, a Carolina-út m. s a megye déli határán, épen a Szamar-hegy tövében 1909 horv. l., r. kath. templommal, postahivatallal s jelentékeny bortermesztéssel, faüzlettel és baromtenyésztéssel. Tuk kis fu. szintén a Szamar-hegy alatt 36 horv. lakossal. Starilaz fu. a Carolina-út m. 95 horv. l. **Ravnagora** mvs. a Carolina- s Ludovica-út egyesülésén felül 1719 horv. l., r. kath. templommal, postahivatallal, hamuzsirfőzés- és márványtöréssel. Kupjak fu. a Ludovica-út m. 506 horv. l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Skrad fu. Delnicétől kel. felé a vasút s a Ludovica-út m. 256 horv. l., vasúti állomással s posta- és táviróhivatallal. Környéke igen kies; gyümölcse, bora, igen szépen terem. Fája sok van. Sela fu. amattól ész. felé 154 horv. l. Vučinićselo fu. az előbbiek szomszédjában 510 horv. l. s postahivatallal. Tomić draga fu. közel az előbbihez 104 horv. l. s jelentékeny szilvatermesztéssel. Brod-Moravica fu. a Luddovica-út m. 501 horv. l., róm. kath. templommal, bor- és gyümölcs- s kender- és rozstermesztéssel. **Vrbovsko** mvs. a Carolina-út, a károlyváros-fiumei vasút és a Dobra patak m. 1346 horv. lakossal, r. kath. trmplommal, vasúti állomással s posta- és táviróhivatallal. A lakosok élénk kereskedést üznek terményekkel és állatokkal úgy Károlyváros, valamint a tengerpart felé. Környéke igen kies. Határa fát, gyümülcsöt és gabnanemüeket szolgáltat. Kamensko fu. 50 horv. lakossal és jó savanyúvizzel. Hajdine fu. a Ludovica-út m. 196 l., kik nagy fuvarozást üznek. Ezek a megyének utolsó helységei kelet felé.

3. **Varasd megye** Horvátországnak ész.-nyugoti szögletében foglal helyet. Határai dél- és délkeletről Zágráb megye, keletről Körös megye, északról Zala megye, északnyugot és nyugot felől pedig Stájerország. Kiterjedése 33.19 □ mfd (szabatosabban 1828.008 □ kilomet.), a lakosainak száma pedig 170,022 lélek. Alakja trapézhez hasonló, melynek leghosszabb oldala a délkeleti. Felszine legnagyobb részt hegyes halmos tulnyomólag szelid emelkedésekkel. Legmagasabbak a Stájer felé eső hegyei s azok közt is a Matzel-hegylánc a megye ész--nyug. oldalán s az ebből kelet felé ágazó és a megye északi felén átvonuló Ivančica-hegylánc. A hegyek közén szép és kellemes völgyek találhatók, a megye északi szélén pedig a Dráva lapálya szép rónasággá tágul ki. Vizei számosak s részint a Száva, részint pedig a Dráva folyammellékéhez tartoznak. Főfolyója a Dráva, mely a megye északi részén mindenütt a határt jelzi. Ebbe ömlenek a Plitvica és Bednya patakok. — Egyéb folyói: a Sutla, mely a Stájer felőli határon fut délnek a Szávába, továbbá a Krapina, mely jó darabon a Zágráb felőli határt jelzi s a Krapinicát és több más patakot fölvéve előbb délnyugotnak, majd délnek futva ömlik a Szávába. Tava is több van, de mind apró. Megemlithető a trakostani és zelniki tó.

Földje általában eléggé jó minőségü, a Dráva lapályán pedig épen jelesnek mondható. Éghajlata kellemes mérsékelt és egészséges; de a Dráva kiöntései által előidézett mocsárok környékein olykor lázas betegségek uralkodnak. Termények tekintetében Varasd megye nem mondható gazdagnak, mit nem a helyi viszonyoknak, hanem a lakosok csekély szorgalmának lehet fölróni. A gabnanemüeket általában gyéren termesztik; de annál bővebben van kukoricája, kölese és pohánkája. Dohányt is jelentékeny mennyiségben termesztenek a Dráva mentén. Bort, gyümölcsöt s kivált szilvát nagy mennyiségben termesztenek. Leghiresebb borai a vinicai és soplikai. Nagy erdőségei sok makkot, gubacsot és fát szolgáltatnak. Állattenyésztése nem virágzó. Lova, marhája kevés és silány fajtáju; juha szintén nem sok van; de sertés- és méhtenyésztését jelentékenynek mondják. Az ásványország szolgáltat itt kőszenet (Krapina környékén és az Ivančica-hegy déli lejtőjén sok helyt), ként (Radoboj), márványt és ásványos vizeket, melyek között legnevezetesebbek a krapinai és toplicai. Az ipar igen kezdetleges fokon áll. Legáltalánosabb, de csak mint házi ipar, a szeszfőzés és vászonszövés. Gyáripara alig van túl a kezdeten. Kereskedelme és forgalma csekély jelentőségü. Utjai többnyire jó karban vannak. Távirói összeköttetése több irányban van. A lakosok nagy többsége (mintegy 99 százalék) horvát és szerb; magyar és német is lakik itt vagy 3—300. A népnevelés lassu haladásban van. Népiskola még csak 65 van a megyében, holott a községek összes száma 602 s ezek közül 585 önálló község. Vallásra nézve legtöbben vannak a r. kath. egyház hivei. A megyegyülések Varasd városában tartatnak. Emlitendőbb helységek:

Varasd (Varaždin) sz. kir. város és a megye székhelye a Dráva jobb partján igen szép, nagy és termékeny határral. Varasd részben csinosan van épitve; de külső részei egészen faluszerüek. Van 10,623 horv.. német és magyar lakosa, 9 r. kath. s egy zsidó temploma, három zárdája, r. kath. gymnasiuma (alreáliskolával kapcsolatban), kereskedelmi iskolája, leány-nevelőintézete az Orsolya apácák vezetése alatt, takarékpénztára, kir. törvényszéke, járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala, továbbá régi s erős vára, kőedény-, ecet- és burnótgyára, nagy pálinkafőzése, selyemfonó műhelye, állami ménes-intézete, nagy bortermesztése, élénk kis ipara és jelentékeny átviteli kereskedelme. Jó országutak vezetnek innen Trieszt és Fiume felé. Baromvásárai hiresek. Határában sok gabnanemü, kukorica, dohány és gyümölcs terem. A Dráván némi halászatot és hajózást üz. Petrianec falu a Trieszt felé vivő országút m. Varasdtól ész.-nyugotra 989 horv. l., r. kath templommal s kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. **Vinica** mvs amattól nyugotra 826 horv. l., r. kath. templommal, várkastélylyal, postahivatallal s juh- és sertéstenyésztéssel. Višnica dolnja falu 500 horv. lakossal, róm. kath. templommal s erdős, hegyes határral. Višnica gornja fu. 269 horv. l. s faüzlettel. Lipovec fu. 277 horvát l. Voća dolnja és gornja szomszédos faluk a hn. patak m., mely a Bednya patakba ömlik. Az előbbinek van 869 horv. l. és r. kath. temploma; az utóbbinak pedig 875 horv. lakosa és kastélya. Klenovnik fu. az előbbiektől dél felé 546 horv. l., r. kath. templommal és kastélylyal. Trakostján kis fu. (54 horv. l.) a hn. tó mellett, melyből a Bednya folyónak egyik ága szakad ki. Lepoglava falu az Ivančica-hegy alatt 825 horv. l., r. kath. templommal, postahivatallal, hajdani pálos zárdával s bor- és gyümölcstermesztéssel. Lobor falu az Ivančica-hegy déli aljában 228 horv. l., r. kath. templommal, várrommal, bor- és gyümölcstermesztéssel. Golubovec falu amattól nyugotra 177 horv. l. Radoboj fu. az előbbitől nyugot felé 1157 horv. l., r. kath. templommal s jelentékeny erdős, bérces határral, melyben nevezetes kénbánya és kénes fürdő van. **Krapina** mvs. a Krapinica patak m. egy szép völgyben 1216 horv. l., r. kath. templommal, kir. járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatallal. Van kőedénygyára és meleg ásványos fürdője. Romban heverő régi várában Nagy Lajos I. és Mátyás királyaink gyakran mulattak. Környéke igen kies. Mače fu. 664 horv. l., r. kath. templommal s jelentékeny erdős, hegyes határral. Macelj fu. a hn. zordon hegység alatt 534 horv. l. Klenovec határszéli fu. Krapinától ész.-nyugotra 346 horv. l., kik Rohitsch felé élénk fuvarozást üznek. Pregrada fu. amattól dél felé a Kosztelina patak m. 617 l., r. kath. templommal és postahivatallal. Kostelj fu. amattól d.-keletre 231 l., r. kath. templommal s festői várrommal. Gorica fu. a Kosztelina patak m. gyö-

nyörü kastélylyal. Nagy-Tabor határszéli fu. egy szép völgyben, derék kastélylyal. Poljana határszéli fu. a Suttla f. m. 269 l. s róm. kath. templommal. Miljana szintén határszéli fu. a Suttla f. m. 250 l. s várkastélylyal. Horvatska fu. amattól délkelet felé 291 l. és kastélylyal. Glogovec fu. az előbbi szomszédjában 120 l. és kastélylyal. Kis-Erpena (Erpenye) fu. a Kosztelina patak kies völgyén amattól keletre 224 l., róm. kath. templommal és ásványos fürdővel. Cret fu. ugyanazon völgyben 649 l. és derék kastélylyal. Rakitovec falu szinte azon völgyben 134 l., kastélylyal és ásványos fürdővel. **Krapina-Toplica** (Krapinszke-Toplice) fu. és nevezetes fürdőhely a Kosztelina patak m. 966 l., r. kath. templommal, posta- és táviróhivatallal s már a rómaiak által is ismert meleg kénes forrásokkal (Aquae Jasae). Környéke igen kies. Crešnjevec fu. amattól délnyugotra a szomszéd völgyben 201 l., kastélylyal és ásványos vizü fürdővel. Klanjec fu. amattól délnyugotra közel a Suttla folyóhoz és a stájer határhoz 527 l., r. kath. templommal, kir. járásbirósággal s postahivatallal. Van egy Ferencrendü zárdája is. Határszéli kereskedése jelentékeny. Közelében van s a Suttla folyó fölött uralkodik a Császárvár nevü szép váromladék. Novidvori kis, határszéli falu 53 lakossal a Suttla mellett. Dubravica fu. a megye délnyugoti csúcsában, a Suttla folyó m. 195 l., postahivatallal, faüzlettel és fuvarozással. Rozgo fu. az előbbi szomszédjában 122 l. s r. kath. templommal. Merenye fu. közel a Krapina patakhoz 193 l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Krajskaves fu. amannak szomszédjában 194 l. s kukorica- és bortermesztéssel. Vadina fu. amattól északra 323 l. és kastélylyal. Tragovišće kis fu. 53 l. Jezero fu. 241 l. s kukoricatermesztés- és méhtenyésztéssel. Jalsje fu. amazon felül 290 l. Vertnyakovec fu. a Kosztelina patak m. 109 6. kukorica- és gyümölcstermesztés- s méhtenyésztéssel. Zabok fu. a Krapinica m. 131 l., r. kath. templommal s jelentékeny határral, mely kukoricát, gyümölcsöt és bort szolgáltat. Méhtenyésztése is van. Hum fu. a Krapinica m. 223 l. s kukorica-, köles- és gyümölcstermesztéssel. Oroslavje fu. közel a Krapinához, a megye déli szélén, a szép Zagorje (hegymögi) vidéken, mely egyike Horvátország legkiesebb és legtermékenyebb tájainak. Van 879 l., postahivatala, két kastélya, ásványos vizü fürdője és kőszénbányája. Határa nem nagy, de bőven terem gabnanemüeket, kukoricát, gyümölcsöt és bort. Itt és a környéken nagyban tenyésztik a méhet. Stubica dolnja fu. ugyanazon völgyben, amattól keletre 442 l., r. kath. templommal, kir. járásbirósággal és és postahivatallal. Stubica gornja 5 házból álló fu. amannak szomszédjában 19 l. s r. kath. templommal. Andraševec fu. a Krapina m. 483 l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Szép erdejében sok sertést makkolnak. Dubrava fu. a Krapina m. 162 l., róm. kath. templommal és szép határral. Alsó- és Felső-Bedekovčina szomszédos faluk a Krapina patak mentén 440 s illetőleg 655 l., kik gyümölcsöt termesztenek, szilvapálinkát főznek és méhet tenyésztenek. Kebelj falu amazoktól északra 377 l. Sveti-Križ fu. 531 l., Klanjechez van kapcsolva. Sveti-Križ, Začretje fu. a Krapinica patak m. Krapinica városától délre 198 l., r. kath. templommal s postahivatallal. Alsó-Šemnica fu. Krapina városa közelében dél.-kel. felé 712 l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Felső-Šemnica fu. Krapina várostól észak-keletre 557 l. s kénes forrásokkal. Mihovljan fu. Krapina várostól délkel. felé 1243 l., róm. kath. templommal, postahivatallal és derék határral, mely kukoricát, gyümölcsöt és haszonra való fát szolgáltat. Méh- és sertéstenyésztése jelentékeny. Nagy- és Kis-Komor faluk amannak közelében 153 és 477 lakossal. Bukovec fu. 613 l. s erdős, hegyes határral. Lovrečan fu. közel a Krapina f. m. 244 l. s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Selnica fu. a Krapina folyóhoz 460 l. s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Zlatar fu. az erveniki hegy alatt 865 l., r. kath. templommal, járásbirósággal, s adó- és postahivatallal. Tugonica fu. a Krapina m. 421 l., kik gyümölcstermesztés- és pálinkafőzéssel foglalkoznak. Globočeć fu amazon alul 721 l., szép erdővel s gyümölcstermesztéssel. Bistrica Marija fu. közel az előbbihez 448 l., róm. kath. templommal, postahivatallal s igen szép erdős, hegyes határral. Podgorje fu. az előbbi szomszédjában 1001 l. s igen szép határral, mely a Zagorje vidéknek egyik legkiesebb részlete. Žitomir fu. amattól észak-keletre 246 l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Jertovec falu amannak szomszédjában 390 l., kik sok

szilvát termesztenek s fakészitményekkel kereskednek. Poljanica fu. a Krapina folyó m. 482 l. s nagy kukorica-, köles- és hajdinatermesztéssel. Breznica fu. a varasd-zágrábi országút m. 537 l., postahivatallal, nagy gyümölcstermesztéssel és pálinkafőzéssel. Hrašćina fu. közel a Krapina folyóhoz 158 l. s r. kath. templommal. Budinšćina falu amattól ész.-nyugotra 347 l., postahivatallal s gyümölcs- és kukoricatermesztéssel. Podrute fu. amannak szomszédjában 445 l. s váromladékkal. Zajezda fu. az előbbitől nyugot felé, az Ivančica-hegy alatt 480 l., r. kath. templommal s erdős határral. Belec fu. az Ivančica-hegy alatt 335 l., r. kath. templommal és romban heverő régi várral. Prigorec falu az Ivančica hegylánc északi aljában 429 l., kukorica- és gyümölcstermesztés-, szeszfőzés- és sertéstenyésztéssel. Ivanec fu. amattól északra 1123 l., r. kath. templommal, grófi kastélylyal, járásbirósággal s posta- és táviróhivatallal. Jerovec fu. a Bednya folyó m. 800 l. s nagy cserépedény-készitéssel. Bela fu. amattól d.-keletre 81 l. s r. kath. templommal. Mellette egy szép váromladék látható. Badovan fu. közel a Bednya patakhoz 166 lakossal. Cerje fu. 134 l. Vidovec fu. a Plitvitza patak m. 393 l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Nedeljanec v. Nedelice fu. Varasd szomszédjában 520 l. s dohány beváltó hivatallal. Černec fu. a Plitvitza patak m. 316 l., nagy szilvatermesztés- és szeszfőzéssel. Toplice varaždinske fu. a Bednya folyó bal partján 1141 l., r. kath. templommal, járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal, meleg ásványos forrásokkal és fürdővel. Szőlőhegyein igen jó bor és sok gyümölcs terem. Kneginec gornji fu. amattól északra 521 l. s r. kath. templommal. Itt állott hajdan Kene vára, melyben Imre királyunk az öcscsét, Endrét, egy ideigfogva tartatta. Ljubešćica fu. a Bednya f. m. 1206 l., r. kath. templommal s igen szép termékeny határral. Szeszfőzése, méhtenyésztése és sertéskereskedése jelentékeny. Novimarov fu. 78 l. s postahivatallal. Madjarovo fu. 693 l., r. kath. templommal s erdővel. Kelemen fu. a Plivitza patak m. 776 l., kik sok gabnanemüt, kukoricát és gyümölcsöt termesztenek s méhtenyésztést üznek. Imbrijovec fu. amattól délkeletre 270 l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Novakovec fu. az előbbitől észak felé, a Plivitza patak m. 366 l. s jelentékeny erdővel. Madarašević fu. a Plitvitza m. 162 l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Zamlača fu. közel a Drávához 197 l., gabna-, dohány- és gyümölcstermesztéssel. Trnovec fu. a Dráva m. 782 l. s termékeny lapályos határral. Kučan dolnji (304 l.), Kučan gornji (298 l.) és Kučan marof (74 l.) gabna-, dohány- és kukoricatermesztő faluk a Dráva lapályán. Jalkovec fu. a Plivitzam. 423 l. s nagy pálinkafőzéssel. Brišk upec fu. Varasdtól délre 367 l. r. kath. templommal, s gyümölcs- és bortermesztéssel.

4. **Körös megye** Varasd és Zágráb megyéktől keletre foglal helyet. Északról a Dráva vonalán Zala és Somogy menyék, keletről pedig Belovár megye által van környezve. Kiterjedése mintegy 31.$_{88}$ □ mfd (szabatosabban 1297.$_{76}$, horvát adat szerint pedig 1752.$_{88}$ □ kilomet.) 99,294, horvát adat szerint pedig 87,752 lakossal. Alakja igen szabálytalan. Mint egy nyugot felé tört szalag nyúlik le a Drávától egy részről Varasd és Zágráb, más részről Belovár megye közt azon pontig, hol a Lonja folyó a Glogovnica patakhoz legközelebb hajlik. Felszinét a közép táján áthúzódó Kalnik-hegy egészben véve két féle természetüvé osztja. Attól délre ugyanis tulnyomólag hegyes, halmos a terület, északra pedig tulnyomólag lapályos, noha Ludbregen alul itt is hullámos a felszin. Ezt a részt mezőségnek is szokták nevezni. Legjelentékenyebb hegyei a már emlitett Kalnik, meg a Mali-Ghevo-hegy. A többi apróbb hegyek többnyire déli irányban futnak s igen kies tájképeket alkotnak. Vizei közt legelső a Dráva, mely jó darabon az északkeleti határt jelzi különben igen kanyargó vonalával. A többiek: a Bednya, Grabulin és a Kapronca patak, melyek a Drávába, meg a Lonja és Glogovnica, melyek a Szávába sietnek. Jelentékenyebb tava egy sincs, de a Dráva mentén mocsárjai vannak. Forrásokban eléggé bővölködik. Éghajlata kellemes, szelid s a mocsáros tájak kivételével mindenütt egészséges. Földje sokkal termékenyebb, mint Varasdé. Kiválóbb termékei: gabnanemüek, kukorica, dohány, zöldségfélék, hüvelyes vetemények, sok takarmány, nagyon sok fa, s gyümölcs és bor is bőven. Legismertebb bora a monoszlói. Állattenyésztése az otthoni szükségletet is nehezen fedezi. Ásványországa még többnyire ismeretlen kincseket rejt. Ásványos vizei közt legkiválóbbnak tartják a slanjeit. Némi ipara

leginkább csak a városokban van, ugy szintén a kereskedelem is csak azokban mutat élénkebb lendületet. Forgalmát a Dráva, több jó országút és egy vasút (a zákány-zágrábi) élénkiti. A lakosok tulnyomó nagy többsége horvát, a kisebbség legnagyobb része pedig szerb. Vallás tekintetében a megye lakosai majdnem mind r. katholikusok. A népnevelés igen gyenge lábon áll. A megyének 300-nál több községében még ma is csak 47 iskola van s azok közül is tiz bérelt helyiségben nyomorog. Székhely itt Kőrös város. Emlitendőbb községek e megyében:

Kőrös (Kreuz, Križevci) szab. kir. város a megyei és gör.-kel. püspöki székhely a Glogovnica patak és a zákány-zágrábi vasút m. 3229 l. Hajdan az ország fővárosa volt. Egészben véve kis városias tekintetü, de van több csinos köz- és magán-épülete, milyenek a gör.-kel. székesegyház, a r. kath. és zsidó templom, a püspöki palota, a megye- és városház stb. Van itt gör.-kath. papi seminarium, erdészeti és gazdasági iskola (földmives iskolával kapcsolatban), takarékpénztár, kir. törvényszék és járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, vasuti állomás, több selyemfonógyár, szesz- és ecetfőzés és jelentékeny átviteli kereskedés. Jó nagy határa bőven szolgáltat gabnanemüeket, kukoricát, gyümölcsöt, bort és fát. Marha- és sertéstenyésztése jelentékeny. Országos és heti vásárai népesek szoktak lenni. Majurec fu. Kőröstől keletre 114 l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Lemeš fu. amannak szomszédjában 133 lakossal. Gjurgjić fu. a megye keleti szélén 259 l., r. kath. templommal, szép erdős határral s egy várrommal. Trema fu. a szomszéd völgyben 819 l. s jelentékeny határral, melyen gabna- s kukorica-, bor- és gyümölcstermesztést és sertéstenyésztést üznek. Ladinec fu. amattól délkeletre 147 l. Sveti-Ivan Žabno falu az előbbitől délnyugotra 480 l., róm. kath. templommal s postahivatallal. Cirkvena fu. 846 l., r. kath. templommal s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Zvonik fu. amattól dél felé 114 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Farkaševac fu- 280 l. s kis, de igen szép hegyes, völgyes határral. Kebel fu. közel a Csazma folyóhoz (a Lonja mellékfolyója) 219 l. s gyümölcs- és fakereskedéssel. Ladinec fu. a megye déli szélén 147 l. s pálinkafőzéssel. Markovec fu. amattól délnyugotra 130 l. Prilesje fu. amattól nyugotra 148 l. s jelentékeny erdővel. **Vrbovec** fu. a vasút mellett 1018 l., róm. kath. templommal, szeszfőzés- és méhtenyésztéssel, posta- és táviróhivatallal s vasúti állomással. Luka fu. Vrbovecen alul 224 l. Peskovec fu. amattól nyugotra 419 l. s kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Duljevska amazon felül 150 l. Negovec fu. 341 l. s termékeny határral, melyet a Lonja folyó öntöz. Vrhovec fu. a Lonja f. egyik. egyik bal parti mellékpatakja m. 148 l. Krkač fu. amattól keletre 80 l. Gostovič fu. szép hegyes vidéken Vrbovectől északra 87 l. Pavlovec fu. a Glogovnica egyik mellékpatakja m. 132 l., kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Potoček fu. közel a Glogovnicához 146 l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Gradec fu. a vasút m. 442 l., r. kath. templommal, postahivatallal s vasúti állomással. Podjaleš (Jales) fu. a Glogovnica patak m. 224 l., gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Repi fu. ugyanazon patak m. 151 l. Spiranec fu. a Glogovnica völgyén 224 l. s pálinkafőzéssel. Felső-Raven (R. veliki) fu. 465 l. s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Bojnikovec fu. 174 l. s jelentékeny erdővel. Čubinec fu. a Glogovnica m. 217 l. Podgajec fu. Kőröstől nyugotra 343 l. s igen jó határral. Szt.-Márton fu. amazon alul 115 l. s bortermesztéssel. Tkalec gornji fu. egy szép völgyben 262 lakossal. Graberšćak falu a szomszéd völgyben, amattól délnyugotra 103 l. Slatina fu. amattól nyugatra 134 l. Hudovo kis fu. amazon alul 87 l. Lipnica fu. amazzal szomszédságban 108 l. Baničevec fu. a Lonja folyó m. 157 l. s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Preseka falu amattól északkeletre 134 l. s róm. kath. templommal. Radoišće fu. Kőröstől nyugot felé 228 lakossal s nagy erdővel. Zaistovec fu. amattól északkeletre 311 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Gregurovec fu. amattól kelet felé 305 l. s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Miholjec fu. az előbbitől északra 497 l., r. kath. templommal s igen jó határral. Gjurinovec fu. a Lonja forrásvidékén 144 l. Sudovec fu. a Kalnik-hegy déli aljában 505 l., bor- és gyümölcstermesztéssel. Barom- és méhtenyésztést is üz. Vojnovec fu. a Kalnik-hegy alatt 309 l. s váromladékkal. Szt.-Péter fu. amattól délkeletre 273 l., r. kath. templommal s jó bortermesztéssel. Dedine fu. Kőröstől északra 114 l.

Glogovnica falu amannak szomszédjában a hn. patak m. 361 l., r. kath. templommal s derék határral. Vojakovec fu. amattól délkeletre 883 szerb l., gör.-kel. templommal s kiterjedt határral. Hozzá tartoznak Čabraji, Bošnjani, Pobrdjani és Oslovica mala nevű házcsoportok. Carovdar fu. amattól délkeletre 316 l., róm. kath. templommal s jelentékeny határral, mely gabnát, kukoricát, bort és fát stb. bőven szolgáltat. Brainska mala és velika faluk 154 l. s bortermesztéssel. Sokolovac fu. a Kapronca patak m. 237 l. s postahivatallal. Jagnjedovac fu. közel Kapronca városhoz 451 l. s igen termékeny szép határral. Srdinec fu. amattól kelet felé 161 l. Novigrad nagy fu. a Komarnica patak m. 3477 l., r. kath. templommal, nagy gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel és baromtenyésztéssel. **Virje** nagy falu amattól kel. felé 6024 horv. és szerb l., róm. kathol. templommal, postahivatallal s 1 □ mfdet haladó termékeny határral. Termény- és sertéskereskedése jelentékeny. Miholjanec fu. amattól délnyugotra 794 l., r. kath. templommal s jelentékeny határral. Rakitnica fu. szép hegyes vidéken, amattól délnyugotra 120 l. s fakereskedéssel. Szt.-Anna fu. amattól keletre 262 l. s termékeny határral. Šemovec fu. amattól északra 1139 horv. és szerb l. s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Molve nagy fu. közel a Bisztra folyóhoz 2399 l., r. kath. templommal s jelentékeny és termékeny lapályos szép határral, mely gabnán s kukoricán kivül dohányt és zöldségféléket is bőven terem. Delovi fu. Novigradtól északra 456 l. s termékeny lapályos határral. Srdinec falu amattól délnyugotra 161 l. s hegyes, erdős határral. Vlaislav (Vladislav) fu. amattól északra 181 l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Jedušević fu. a kladaroi mocsárok m. 118 l. Hlebine fu. a Dráva mocsáros lapályán 1711 l., r. kath. templommal s nagy határral, mely sok és jó búzát, kukoricát és káposztát terem. A mocsáros részeken sok nádat és kákát vágnak. Ždala fu. a Dráva és Ždala ér által képezett Répás nevü nagy szigeten, amattól ész.-keletre, a Ždala ér mellett, 967 l. s nagy és termékeny, de mocsáros határral. Halászata jelentékeny. Gola fu. ugyanazon szigeten a Ždala ér és a barcs-zákányi vasút m. 1420 l., r. kath. templommal s termékeny határral. Halat s csikot sokat hord a közeli piacokra. Szigetec fu. a Dráva m. 1668 l., r. kath. templommal, nagy határral és halászattal. **Kapronca** (Koprivnica, Koprein iz) igen régi szab. kir. város a hn. patak s a zákány-zágrábi vasút m., Kőröstől ész.-keletre s mintegy 4 mfdre 5684 ném., horv. és szerb lakossal. Avult tekintetü város, de van több csinos köz- és magánépülete is, minők a r. kath., gör.-kel. és zsidó templomok s a tanácsház. Régi vára ma is jó karban levő erősség s katonaság tanyázik benne. Van Kapronc án kir. járásbiróság, adó-, posta- és távíróhivatal, városi takarékpénztár, élénk forgalmu vasúti állomás, szesz- és ecetgyár stb. Iparosai szép számmal vannak. Egy □ mfdet haladó s nagyobb részt lapályos határa általában termékeny s gabnanemüeket, zöldségféléket, hüvelyes veteményeket, kukoricát, bort, gyümölcsöt és fát bőven szolgáltat. Kereskedelme főleg a honi terményekre szoritkozik, de elég élénk. Heti és országos vásárai népesek szoktak lenni. Lepavina kis fu. a vasút mellett, körülbelől középtájon Kapronca és Kőrös között 86 szerb l., gör.-kel. templommal s vasúti állomással. Rasinja fu. Kapronc ától nyugotra a Grabulin patak m. 1028 l., r. kath. templommal s igen szép erdős határral. Radinjica fu. amattól nyugotra a Kalnik-hegy alatt 149 l. és sertéstenyésztéssel. Ivančec fu. a két előbbi között 90 l. Segovina fu. amattól ész.-nyugotra 198 l. s marhatenyésztéssel. Slanje fu. a Bednya patak m. 650 l. s nevezetes ásványos forrásokkal. Globočec fu. 257 l. s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. **Ludbreg** mvs. a Bednya patak m. 1117 l., r. kath. templommal. hg. Battyány-féle kastélylyal, postahivatallal, pálinkafőzéssel s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Termény- és fakereskedése jelentékeny. Heti és országos vásárai vannak. Környéke igen kies. Selnik fu. a Bednya patak m. 386 l. s gabna-, gyümölcs-, bor- és dohánytermesztéssel. Obrankovec fu. a Plitvica patak m. 97 l. Szt.-György (Sveti-Gjurgj) fu. közel a Plitvicához 530 l., róm. kath. templommal s gabna- és kukoricatermesztéssel. Sesvete fu. a Plitvica m. 287 l. s jelentékeny erdős határral. Kapela falu a Bednya patak m. 503 l. s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Bukovec mali fu. a Bednya m. 1062 l., gr. Draskovich-féle kastélylyal, postahivatallal s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztés-

sel. Sok pálinkát főz. Bukovec veliki fu. ugyanazon völgyben, amannak a szomszédjában 786 l., r. kath. templommal s termékeny lapályos határral. Selnica fu. a Bednya m. 544 l., kik jó határukon sok gabnanemüt, kukoricát és dohányt termesztenek. Otok mali fu. közel a Bednya patakhoz 215 l. s jó határral. Otok veliki fu. amahoz közel 552 l. s marha- és lótenyésztéssel. Zablatje fu. amazokon alul 344 lakossal. Imbrijovec fu. amattól délre 546 l., r. kath. templommal s jelentékeny határral. Pusztakovec fu. a Grabulin patak m. 193 l. Graboševec fu. a Grabulin patak m. 1101. s gabna-, kukorica- és zöldségtermesztéssel. Cvetkovec falu amattól délnyugotra 288 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Subotica fu. közel a Grabulin patakhoz, Rasinján felül 615 l., nagy gabna-, kukorica- és krumplitermesztéssel s pálinkafőzéssel. Kunovec fu. amattól ész.-keletre 703 l. s termékeny lapályos határral. Botinovec fu. közel a Grabulin patakhoz 194 l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Szarvasmarhái és lovai szépek. Goričko fu. amattól kelet felé 139 l. s gabna-, kukorica- és kendertermesztéssel. Ivanec fu. amattól délre 926 l., r. kath. templommal s nagy gabna-, kukorica-, kender- és dohánytermesztéssel. Cenkovec falu amannak a szomszédjában 264 l. s termékeny határral. Drnje fu. a Grabulin pataknak Drávába ömlésénél 996 l., róm. kath. templommal, postahivatallal, halászattal s jelentékeny lapályos határral, mely minden gabnanemüt böven terem. Botovo fu. a Dráva m. 411 l., kik gabnatermesztést, halászatot s némi aranymosást üznek. Gjelekovec fu. közel a Bednyának Drávába ömléséhez 1457 l., r. kath. templommal s jelentékeny, de részben mocsáros határral, mely gabnát s kukoricát böven terem. Szénája sok van. Üz halászatot is.

5. **Belóvár megye** Horvátországnak legkeletibb megyéje, melyet nyugot felől Kőrös és Zágráb, északról Somogy, keletről Veröce és Pozsega megyék, délről pedig a határőrvidéki részek környeznek. Kiterjedése 70.$_{59}$ □ mfd (szabatosabban 3887.$_{13}$ □ kilomet.), lakosságának száma pedig 159,248 lélek. Ez a megye csak 1871 óta áll fenn (l. III. köt. 92. l.), midőn fejedelmi nyiltparancs alapján a varasd-kőrösi és varasd-szentgyörgyi határőrezredek, melyek Horvát- és Tótország közé valának ékelve, feloszlattatván, területök polgárosittatott s a fentebbi néven a horvát megyék közé soroztatott. Alakja szabálytalan négyzethez hasonlit. Felszine a Dráva és Lonja (Podravina és Lonjskopolje) melléki lapályos rész kivételével egészen hegyes; de hegyei közt a legmagasabbak sem haladják meg az 1400'-at. Legjelentékenyebb hegyláncok a Kalnik folytatását képező s 9 mértföldnyi hosszuságú Bilo (Reka; 1000'-nál mindenütt alacsonyabb) a megye északi felében, mint vizválasztó a Dráva és Száva folyammelléke között, s az ezzel csaknem párhuzamosan (nyugotról keletnek) futó Garić és Berlenički hegyek (monoszlói vagy moslavinai hegyek) a megye déli részén. E két fővonal közét alacsonyabb, hullámzatos emelkedések töltik ki, de mégis úgy, hogy egy felől a Čazma, s más felől az Illava folyók mentén 6—800'-nyi hegyekké emelkednek a túlnyomólag déli irányban futó dombsorok s igy a fentebb emlitett két főláncolattal egy tekintélyes medencét zárnak közre, mely a drávai és szávai szomszéd lapályokkal szemben 3—400'-nyi közép magasságot mutat, s a megye felszinének mintegy kétharmadát teszi ki. Szép mélyedés e medencében a Čazma melléke, mely csaknem épen a közép táján tágul ki. Egészben véve a Garić közép magassága is olyforma, mint a Biloé; egy csúcsa azonban, t. i. a Hunka Gornja, Jelenska falu fölött 1350' magasra nyúlik. A hegyek általában erdősek s kivált a Garić szőlővel is gazdagon be van ültetve. Vizei számosak, de legtöbbnyire aprók s nyárban némelyek több hétre teljesen kiszáradnak. Emlitendőbbek: a Dráva, mely az északkeleti határ mentén fut s a megye főfolyója. Ebbe ömlenek itt a Bisztra (a Stražnic mellékfolyocskával) és a Strug, mely sajátlag csak amannak egyik csatornája. A Száva felé sietnek: a Lonja a Čazma nevü jelentékeny mellékfolyóval, mely maga is számos patakot vesz föl, mig a megye közepén délkeletről északnyugotnak, Sišćeani falun túl pedig egy hirteleni kanyarodás után d.-nyugotnak fut,(nagyobbocska mellékfolyói a Čazmának: a Gergyevica, Račačka, Belovár, Plavnica, Vellika és Glogovnica patakok mind jobbról) és végre a Toplicával gyarapodó Illava. Tavai nincsenek, de forrásai és mocsárai számosak. Ez utóbbiak leginkább a Dráva és Lonja mellékén vannak. Éghajlata igen kellemes hőmérsékü és többnyire egészséges is; de nyáron a Dráva és Szá-

va lapályán sokkal nagyobb hőség szokott uralkodni, mint a hegyek övén belül. Földje általában termékeny, de hiányosan van mivelve. Termékei: gabnanemüek, kukorica, krumpli, köles, zöldségfélék, takarmánynövények, dohány, hajdina és tömérdek fa; kendert, lent, komlót stb. csak helylyel-közzel termesztenek. Az állattenyésztés itt is mérsékelt; legnagyobb mérvben üzik a sertéstenyésztést. Méhet és selyembogarat néhol szép sikerrel tenyésztenek. Vadakban az erdős bércek,halakban a folyók eléggé bővölködnek. Az ásványország itt leginkább haszonra való követ, jeles granitot, kőszenet (a Bilo-hegyben),némi vasat és ásványos vizeket szolgáltat. Legnevezetesebb az apatoveci szénsavas forrás. Az ipar s kereskedelem egészen kezdetleges állapotban van. Forgalmi tekintetben legfontosabb e megyére nézve a drávai hajózás. Útjai elég jó karban vannak. Távirói összeköttetése is van. A lakosok itt is horvátok és szerbek (együtt 99%). Vallásra nézve a többség r. katholikus. A népnevelés terén itt sem tapasztalható jelentékenyebb haladás, noha már 110 iskola van a megyében (a községek száma mintegy 365). A megye székhelye Belovár. Emlitendőbb községek itt:

Belovár szab. kir. város és a megye székhelye a hn. patak m. 2151 horv. és szerb l. Van itt r. kath. és gör.-kel. templom, alreáliskola, piarista kollégium, takarékpénztár, kir. törvényszék és járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, s egy jelentékeny selyemgombolyitó intézet. A lakosok bortermesztéssel, sertés- és selyembogártenyésztéssel s némi iparral és kereskedéssel foglalkoznak. A megye főbb útjai itt metszik egymást. Predavec fu. Belovártól ész.-nyugotra 712 l. s gabna-, kukorica-, és bortermesztéssel. Skučani és Saliči egy politikai községet képező két kis fu. az előbbitől ész.-keletre 121 l. Letičani fu. közel az előbbiekhez 91 l. Lipovobrdo falu a Kalnik-hegylánc alatt 251 l., sertéstenyésztéssel és faüzlettel. Dominkovica fu. amattól délkeletre ugyanazon hegy alatt 136 l. bor- és gyümölcstermesztéssel. Bačkovica fu. amattól ész.-keletre a Kalnik-hegylánc északi aljában 289 l. s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Čepelovac fu. amannak szomszédjában 802 l. s igen jelentékeny és termékeny határral. **Szt.-György** vagy Gjurgjevac nagy falu a Stražnic patak mellett 5604 l., r. kath. templommal, kir. járásbirósággal, postahivatallal, kastélylyal és igen nagy lapályos határral, mely gabnanemüeket, kukoricát, kölest stb. bőven terem. Marha- és sertéstenyésztése is jelentékeny. 1871-ig a hn. végezred székhelye volt. Kalinovac fu. ugyanazon patak m. 1827 l. s hasonlag nagy és termékeny határral. Sesvete fu. a Bisztra folyó m. s közel a Drávához 1780 l., kik nagy gabna-, kukorica-, köles- és dohánytermesztést, meg halászatot üznek. Kloštar fu. amattól délnyugotra a Katalena patak m. 1422 l., r. kath. templommal s igen szép és tágos határral. Pitomača fu. amattól délkeletre 2834 l., róm. kath. templommal, postahivatallal s igen nagy és termékeny lapályos határral, melynek sok nádas, mocsáros része van. Dinjevac fu. az előbbitől délnyugotra 423 l. s jelentékeny erdőséggel. Kozarevac fu. a Bilo-hegylánc alatt 445 l., r. kath. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Pálinkafőzése jelentékeny. Jasenik kis fu. a Bilo-hegylánc alatt 88 l. Vrbica fu. a Bilo-hegylánc déli aljában 176 l. s faüzlettel. Kis-Trojstvo fu. amattól délnyugotra 565 l., r. kath. templommal s jó határral. Magleńča fu. a Belovár patak m. 129 l. s bortermesztéssel. Novoseljani fu. Belovártól ész.-keletre a Belovár patak m. 139 szerb l., gör.-kel. templommal s szép határral. Prespa fu. a belovár-daruvári országút m. 322 l., gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel s pálinkafőzéssel. Ciglena fu. Prespától ész.-kel. 665 l., r. kath. templommal s igen szép erdős határral. Pálinkát sokat főznek itt. Kašljevac fu. amattól keletre 207 l. s dombos, de termékeny határral. Šandrovac fu. a Bilo-hegylánc déli alján 561 l., r. kath. templommal, sok erdővel s barom- és sertéstenyésztéssel. Ribnjačka fu. ugyanazon hegy alatt 188 l. Nagy Crešnjevica fu. a Bilo-hegy tulsó aljában 173 szerb l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. Kis-Crešnjevica falu amannak szomszédjában 617 l. Sedlarica fu. a Bilo-hegy alatt 514 l. s jelentékeny erdős határral, melyben baromtenyésztést üz. Brzaja fu. a Bilo-hegy déli aljában 143 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Cadjavec fu. a Račačka patak forrásvidékén 244 szerb l. s bortermesztéssel. Kis-Pisanica fu. a Račačka patak m. 1696 szerb l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s igen nagy határral, mely gabnanemüeket, kukoricát, bort és gyümölcsöt

terem. Erdeje nagy van. Barom- és sertéstenyésztése jelentékeny. Drljanovac fu. a Račačka patak m. 436 l. s kukorica-, gabna- és bortermesztéssel. Lasovac fu. a szomszéd völgyben, innen észak felé 625 l. s kukorica- és bortermesztéssel. Bedenik fu. alább ugyanazon völgyben 1037 szerb l., gör.-kel. templommal, igen jelentékeny erdős határral, marha- és sertéstenyésztés- s bortermesztéssel. Ó- és Új-Rača szomszédos faluk a Račačka patak m. együtt 963 horv. és szerb l., r. kath. templommal s termékeny szép határral. Medjurača fu. ugyanazon patak m. 795 szerb s horv. l. Kozarevac fu. ugyanazon völgyben 422 l. Sasovac fu. szint' azon völgyben 335 l. Szép lapályos határa jeles tisztabúzát, sok kukoricát, kölest és gyümölcsöt terem. Orlovac fu. a Cazma folyó m., a Baćačka patak torkolatán felül 252 l. Felső-Kovačica (gornja) fu. az előbbitől keletre 475 l., bortermesztéssel és szép erdővel. Nagy-Pisanica fu. amattól ész.-keletre 264 l. s jelentékeny erdős határral. Zrinska fu. a Bilo-hegyek aljában amattól keletre 420 l., jelentékeny erdős, hegyes határral s barom- és sertéstenyésztéssel. Čremušina fu. az előbbitől keletre, egészen a hegység belsejében 225 l., faüzlettel s baromtenyésztéssel. Gakovo fu. a Gergyevica patak forrásvidékén 192 l. s terjedelmes erdős határral. Topolovica fu. a Gergyevica (Grdjevica) patak m. 278 l. s bortermesztéssel. Kis-Peratovica fu. a Bilo-hegyek alatt 331 horvát, szerb l., gör.-kel. templommal s erdős határral. Lončarica fu., még belebb a hegyben 156 l., kik közt sok a szénégető. Nagy-Barna fu. egy szép völgyben, Zrinskától délre 162 l. Kis-Barna fu. ugyanazon völgyben 1093 szerb, horv. l., gör.-kel. templommal s igen jelentékeny, szép és termékeny határral. Méhtenyésztése, méz- és viaszkereskedése van. Pavlovac fu. közel a Cazma patakhoz 851 horv. és szerb l. s nagy gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Bora és méze is említésre méltó. Nagy-Perasovica fu. az előbbitől keletre 142 horv., szerb l. **Grubišnopolje** jelentékeny fu. a hn. hegy alatt 1202 horv. és szerb l., gör.-kel. és r. kath. templommal, kir. járásbirósággal, postahivatallal s kukorica- és bortermesztéssel. Turčevićpolje elszórt fu. az előbbitől keletre az Illava folyó m. 589 szerb s horv. l., gör.-kel. templommal s nagy erdős határral, melyben jelentékeny marha- és sertéstenyésztést üznek. Nagy- és Kis-Rastovac szomszédos faluk az Illava m. együtt 294 horv., szerb l. Felső- és Alsó-Rašenica szomszédos faluk az Illava egyik mellékpatakja m. 359 l. Orlovac fu. amazoktól nyugotra 252 l. Nagy- és Kis-Zdenci szomszédos faluk az Illava m., a megye déli szélén 446 és 905 horv. s szerb l. Az utóbbinak van gör.-kel. temploma és postahivatala. Határjuk nagy és termékeny. Hrcegovac fu. az illavai hegyek alján, amazoktól keletre 776 l., r. kath. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Klokočevac fu. amattól délre az Illava m. 330 l. Paležnik fu. 502 l. sjó bortermő hegyekkel. Tomašica fu. az Illava m. 712 l., r. kath. templommal s igen szép és termékeny határral. Kajgana fu. az Illava m. 444 l. Garešnica fu. az Illava m. 859 horv. és szerb l., r. kath. templommal, postahivatallal s igen jelentékeny határral, mely gabnanemüeket, kukoricát, zöldségféléket, bort, gyümölcsöt és fát bőven szolgáltat. Ciglenica fu, az Illava m. 264 l. s váromladékkal. Kaniškaiva fu. az Illava m. 835 l., róm. kath. templommal s igen tágas és termékeny hegyes-völgyes határral. A faluval átellenben ömlik az Illavába a Toplica patak. Vukovje fu. amattól délnyugotra egy szép völgyben 633 szerb s horv. l., gör.-kel. templommal, erdővel, bor- és gyümölcstermesztéssel. Zbiegovača fu. az Illava f. m., a berlenički hegyek legdélibb nyulványa alatt 236 l., bor- és gyümölcstermesztés- s méh- és sertéstenyésztéssel. Illava (Ilova) a megye legdélibb faluja a hn. folyó m. 606 szerb l. s jelentékeny, de részben mocsáros határral. Innen északnyugot felé terjed a tágas, de mocsáros Lonjszko polje (Lonja-lapály), melynek legnagyobb részét ingoványos rétségek, legelők és nádasok foglalják el. A helységek leginkább a széleire, a hegyek alá húzódtak, mert csak igy lehetnek megóva a gyakori áradások és lázak csapásaitól. Innen a Garič-hegy vonaláig találhatók a megye legjobb bortermő hegyei. Kiemelendőbb községek e vidéken: Batina fu. Illavától észak felé 136 szerb l. s gabna- és bortermesztéssel. Huszain fu. amazon felül 322 szerb l. s jelentékeny bortermesztéssel. Szénája is sok terem. **Kutina** (Kutinja) mvs. amazoktól ész.-nyugotra 1393 szerb l., r. kath. templommal, posta- és táviróhivatallal s igen nagy határral, mely gabnanemüeket,

kukoricát, bort, gyümölcsöt, fát és takarmányt egyiránt bőven szolgáltat. Ló-, marha- és méhtenyésztése tetemes. Vannak országos és heti vásárai. Repušnica fu. 600 szerb l. s nagy gabna- és bortermesztéssel. Sartovac oldalt eső fu. amattól ész.-keletre 188 l. s nagy erdővel. Čaire fu. amannak szomszédjában 134 l. Čaire másik fu. amazon felül 114 l. Nagy-Bršljanica fu. amattól ész.-keletre 240 szerb l. s gör.-kel. templommal. Kutinica fu. az előbbitől ész.-nyugotra a berlinički hegyek alatt 254 l. s hegyen álló festői várrommal. Szerb-Szelišće falu a szomszéd völgyben amattól délnyugot felé 255 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Miklóska (Miklewška) fu. amazon alul a szomszéd völgyben 584 szerb l., gör.-kel. templommal s igen terjedelmes határral, mely sok bort, gyümölcsöt és fát szolgáltat. Voloder fu. Miklóskától nyugot felé 532 l. s r. kath. templommal. Krivaj fu. 236 l. Gračenica fu. a Lonjsko polje szélén 695 l. s igen jelentékeny gabna-, kukorica-, és bortermő határral. Osekovo fu. amattól ész.-nyugotra 970 l., r. kath. templommal s nagy, de részben mocsáros határral. A lakosok a gazdálkodás mellett sok gyékényt fonnak s azzal kereskednek. Stružec fu. közel a Lonja folyóhoz 741 l., s nagy határral, mely a nagy kiterjedésü Jelenščak-erdőre szögellik. Prépost nevü népes puszta van a határában. Potok fu. amattól északra 837 l., r. kath. templommal s derék bortermő határral. Popovača fu. az előbbi szomszédjában 394 l. s postahivatallal. Rajčevac fu. amahhoz igen közel 45 l. **Monoszló** v. **Moslavina** nagy fu. (hajdan egy külön kerület főhelye) a Monoszló patak szép völgyében 1416 szerb l., r. kath. templommal, grófi kastélylyal s posta- és táviróhivatallal. Nagy határában sok és hires bort termeszt, mely a megye határain kivül is keresett árúcikk. Hegyeinek egy részét gyönyörü erdőség boritja. Fával és sertéssel is kereskedik. Gránittörése nevezetes. A közeli Orešnjak nevü puszta is hozzá tartozik. Felső-Jelenska fu. Monoszló szomszédjában 517 l., r. kath. templommal s szintén jeles bortermesztéssel. Slatina fu. amattól ész.-nyugotra a Garič-hegység alatt 141 l. Felső- és Alsó-Vlahinička szomszédos faluk Monoszlótól nyugotra 140 és 219 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Alsó-Jelenska fu. a Jelenščak-erdő m. 156 l. s barom- és méhtenyésztéssel. Okoli fu. közel a Čazma patakhoz, 310 l. s jó határral. Kis-Ludina fu. amattól ész.-keletre 297 l., r. kath. templommal s bortermesztéssel. Nagy-Ludina falu amahhoz közel 135 l. s hasonlag szőlőhegyekkel. Katholikus-Selišće fu. 196 l. Musztafina klada fu. a Garič-hegy alatt 102 l. s erdővel. Podgarić fu. a Garič-hegy északi aljában 178 l. Innen délre van egy Garič nevü várrom. Šimljanik fu. amattól északra 192 l. s barom- és sertéstenyésztéssel. Samarica fu. az előbbitől ész.-nyugotra 613 l., r. kath. templommal s jelentékeny határral. Vrtlinska fu. Mustafina kladától északra 305 l., róm. kath. templommal s erdős, hegyes határral. Križ és Alsó-Križ egy politikai község a Čazma patak m. 528 l., r. kath. templommal s postahivatallal. Obedišće fu. a Čazma folyó m. 280 l., bortermesztés- és méhtenyésztéssel. Vezišće fu. a Čazma m. 257 l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Közelében terjed a Lonja és a Čazma összefolyása által képezett háromszögben a Sutica-erdő. Okešinec fu. az előbbitől északra 397 l. Kis- és Nagy-Hrastelnica szomszédos faluk 311 l. Deanovec fu. amazoktól észak felé 208 l. s termékeny, de részben ingoványos határral. Topolje falu a Lonja és Száva közén, a megye délnyugoti szélén s a Palkovo-erdő m. 233 l., nagy határral s barom- és sertéstenyésztéssel. Jalševac fu. a Lonja m. 323 l. Bregi fu. a Lonja egyik mellékága m. amattól nyugotra 1277 l., róm. kath. templommal s barom-, sertés- és méhtenyésztéssel. **Ivanič-vár** (Ivanić-tordja) önálló hatóságu város és vár a Lonja vize m. 654 horv. és szerb l., kik méz-, viasz- és borkőkereskedést üznek s többféle kis iparral foglalkoznak. Mint erősség igen jelentékeny. Van itt posta- és táviróhivatal. Lapályos határa igen csekély. Greda fu. amattól nyugotra a Lonja egyik mellékága m. 348 l. s termékeny, de részben ingoványos határral. Zelina fu. a Lonját a Szávával összekötő csatorna m. 91 l. Opatinec fu. a Lonja egyik mellékága m. 381 l. s termékeny lapályos határral. Lonja fu. a hn. folyó m. 212 l. s gabna-, kukoricatermesztés- és méhtenyésztéssel. Ivanić-Klastrom (Ivanić-Kloštar) fu. amattól északra 768 l., róm. kath. templommal, nagy zárdával és postahivatallal. Lipovec fu. az előbbi szomszédjában 172 l. Tedrovac fu. a Lonja vize m., mely e falun alul elágazva,

több szigetet képez és mellékágainál fogva összeköttetésbe lép a Szávával is. Van e falunak 119 lakosa. Prečec falu az előbbi szomszédjában 290 l., jó határral s méhtenyésztéssel. Cemernica fu. közel a Lonja vizéhez 273 l. Obreška falu közel a Glogovnicához, azon a tájon, hol ez a patak a Lonjához legközelebbre hajlik, 463 l., igen termékeny határral s méhtenyésztéssel. Marča fu. a Glogovnica m. 275 l. Marčani falu ugyanazon folyó m. 114 l. Caginec fu. Ivanić-vártól keletre 219 l. s méh- és sertéstenyésztéssel. Šušnjari fu. a Čazma vize m. 252 l. s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Bosiljevo fu. a Glogovnica és Čazma összeömlésénél 176 l. s termékeny határral. Dereza fu. a Čazma m. 182 l. Čazma fu. a hn. folyó m. 562 l., r. kath. templommal, kir. járásbirósággal s adó- és postahivatallal. Szép határában jó gabna és bor terem. Grabovnica és Vučani egy politikai községet képező két falu amattól keletre felé 302 l. Petrička (gornja) fu. amazoktól keletre 488 l. s hegyes, völgyes szép határral. Berek fu. amattól keletre szép hegyes vidéken 401 horv. és szerb l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Ivanska fu. az előbbitől északra 537 l., r. kath. templommal, postahivatallal, gazdasági szeszgyártással s jelentékeny határral. Narta fu. közel a Belovár patakhoz 854 szerb l., gör.-kel. templommal s derék határral, mely búzát, rozsot, kukoricát, bort, gyümölcsöt stb. szolgáltat. Barom- és méhtenyésztése jelentékeny. Blatnica fu. a belovár-čazmai országút m. 297 l. s erdős határral. Šišćani fu. közel a Časma folyóhoz 769 l. s gabna-, kukorica- és bortermesztéssel. Draganec stari kettős fu. a Čazma m. 335 l., róm. kath. templommal. Svinjarec fu. a Čazma m. 69 l. Badjinec fu. amazon felül 126 l. Graberec fu. amattól nyugotra 72 l. Marinkovec fu. amazon alul 425 l., kik sok bort s gyümölcsöt termesztenek. Radulec fu. a Glogovnica patak m. 104 l. s bortermesztéssel. Paruževac fu. amannak szomszédjában 207 l. s bor- és gyümölcstermesztés- és pálinkafőzéssel. Zetkan fu. 77 l. Novaki fu. 132 l. s pálinkafőzéssel. Prgomelje fu. a Plavnica patak közelében 893 l. s igen szép és termékeny határral. Raič fu. a Vellika patak m. 290 l. Staničić fu. amattól ész.-kel. s Belóvártól nyugotra 135 l., kik sok bort és gyümölcsöt termesztenek. Tuk fu. a Vellika patak m. 290 l. Žabjak fu. amattól ész.-keletre 255 l. s jelentékeny erdővel. Gudovac fu. a Plavnica patak m., Belovártól nyugotra 637 szerb és horv. l. s jelentékeny és jó határral. Új-Plavnice fu. a Plavnica patak m. 165 l. Kis-Sredice fu. Belovár m. 528 szerb és horv. l. s gyümölcs-, zöldség- és főzelék-termesztéssel. Apró marhát sokat tenyészt és hord a belovári piacra.

B) Slavonia vagy Tótország.

Az a keskeny hosszú terület, mely az anyaországon alúl Belóvármegyétől kelet felé húzódva a Dráva, Duna és Száva által közre zárt hegyes háromszögben részint Slavonia (Tótország), részint pedig gradiskai, bródi és pétervaradi határőr-ezred nevet visel, régenten »Szerémi hercegségnek (Ducatus Syrmiensis)«, a honfoglalás óta pedig az anyaország Dráván túli kerületének neveztetett s négy megyét foglalt magában, ú. m. Szerémet, Verőcét, Pozsegát és Valpót. Ennek a résznek közvetlenül Magyarországhoz tartozása a mohácsi vészig soha még csak kérdésbe sem jött. Törvénycikkek, valamint okiratok s történeti és államjogi munkák is rendszerint a többi magyar megyék közt sorolják föl, vagy említik a fentebb elszámlált megyéket, melyek nemcsak hogy a Slavonia (vagy Alsó-Slavonia) közös névvel nem illettettek, s nemcsak hogy a slavoniai bánok közvetlen felsősége alá nem tartoztak, hanem az igazi Slavoniától (a mai Horvátországtól) mindenkor világosan megkülönböztetve említtetnek mindenütt, egészen a XVIII. század máso-

dik feléig. Társadalmi életök fejlődése is oly különböző volt, hogy pl. a reformáció az ú. n. Slavoniában épen úgy honosult meg, mint az anyaországban egyebütt, mig az ú. n. Horvátországban szigoru tilalom állt útjában. Hogy azonban a Dráván túli kerület útóvégre is Slavoniává keresztelődött: annak okát röviden a következőkben tüntethetjük föl. A mohácsi vész után az ország több részével együtt a Dráván túli megyék is török uralom alá kerültek s az alatt is maradtak majdnem másfél száz esztendőn át, vagyis 1687-ig. A török iga nyomása miatt a lakosság tömegesen hagyta oda a megyéket, melyekbe lassanként szerbek kezdtek települni, kik később I. Lipót telepitései által rendszeresen is szaporittatván, annyira tulnyomó számra emelkedtek, hogy pl. Szentiványi Márton egy 1691-ben megjelent munkájában a helyesen Slavoniának cimezett Horvátország mellett a Dráván túli megyéket összevéve »Rascia«-nak (Rácországnak) nevezi. A török alatt volt területek nagy sokára visszafoglaltatván, szükségessé vált, hogy az időközben megváltozott, vagy épen feledékenységbe ment területi és közigazgatási viszonyok megvizsgáltassanak és kellőleg rendeztessenek. E végből az 1700-ik évben egy bizottságot küldött ki a magyar udv. kancellária, s a bizottság még azon év decemberében jelenté, hogy Szerém, Verőce, Pozsega és Valpó megyéket »Magyarország törvényei és szokásai alapján« rendezte, s a megyei tisztviselőket utasitotta, hogy »a többi magyarországi megyék példájára« járjanak el hivatalos tisztökben. Ez a rendezés azonban az eléje gördített nehézségek miatt nem lehetett tökéletes, mert az 1715: 92. tc. ismét rendelkezik, hogy a nevezett megyék Csanád, Csongrád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál és Szörény megyékkel egyetemben »mint az ország sz. koronájához tartozó megyék v i s s z akebeleztetvén, szokott vármegyei formába öntessenek«, s e végre megint bizottság küldetett ki, de ez a törvény rendeletét nem foganatositván, az 1723: 20., az 1729: 7. s az 1741: 18. tcikkek újra meg újra sürgetik az ügy elintézését. 1745-ben végre csakugyan munkába vétetett az annyiszor sürgetett rendezés, de nem a fentebbi törvények értelmében, hanem a bécsi udvar célzatai szerint, mely a nádor mellőzésével egy horvátokból álló bizottságot küldött a hely szinére, még pedig az idézett törvényekkel ellenkező utasitással. Ez a bizottság Valkó megye legnagyobb részéből s Kőrös megye nehány szomszédos községéből a Száva menti (különben már 1734-ben szervezett) határőrvidéket alakitván, a megmaradt részt három (Szerém, Verőce és Pozsega) megyére osztotta s a horvátországi (slavoniai) bán hatósága alá helyezve kebelezte vissza a magyar korona alá. Ezt a törvénytelen eljárást egy 1746. ápr. 24-én kiadott udvari rendelet megerősitette, de a magyar országgyülés teljességgel nem hagyta helyben, hanem 1751: 23. tcikke által csupán annyit engedett meg, hogy az illető megyék a bán hatósága alá helyeztethetnek ugyan, de kiköté, hogy »azok ezután is Magyarország megyéinek tekintessenek, a magyar országgyülésre ő Felsége által mindig meghivassanak s ott az ország egyéb megyéihez hasonlóan birjanak üléssel és szavazattal.« Mint ilyenekről intézkedik e megyékről az $183^{2}/_{6}$. országgyülés több s legutol-

jára az 1848: V. tcikke is. Az 1751-diki engedékenységnek azonban mindjárt bekövetkezett az a káros eredménye, hogy e megyék összegét elkezdték Slavoniának nevezgetni, mely név azután meg is maradt s okozója lett, hogy előbb az absolut kormány erőszakoskodása, 1868-ban pedig a kiegyező országgyülés csodálatos engedékenysége folytán végleg megszünt ez a terület az anyaország közvetlen része lenni, s ma mint Horvátországgal egyesült »társország« foglal helyet a magyar államszerkezetben.

Slavonia felszine részint hegyes, részint lapályos. Hegyei a horvátországiaknak folytatásai s a nyugottól kelet felé haladó irányt végfogytig megtartják ugyan, azonban a Beló vármegye és Diákóvár közén több helyt lehajlanak délnek is és hosszában, széltében több párhuzamos láncolattá fejlődnek, mig Diakóvártól kezdve egy főláncolatban képezik a vizválasztót a Duna és Száva között. E két fő rész között az átmenet igen alacsony és hosszantartó nyereggé törpül úgy, hogy nem is hegyet, hanem csak dombsort képez. Lapály a vizválasztónak mindkét oldalán van, de aránytalanul téresebb az, mely a Drávára és Dunára dől. (L. bővebben a bevezetést és az egyes megyék leirásait!) Slavoniában jelenleg három megye van, úgymint: Verőce, Pozsega és Szerém.

1. **Verőce megye** a Dráva mentén terül el s körülveszik északról Somogy és Baranya, keletről Bács-Bodrogh és Szerém megyék, délről a Határőrvidék bródi ezrede, nyugotról pedig Pozsega és Beló vármegyék. Kiterjedése 87.$_{51}$ □ mfd (4812.$_{03}$ □ kilometer), a lakosságnak száma pedig 184,816 lélek. Felszine legnagyobb részt rónaság (a Dráva lapálya), délnyugoti, déli és keleti részei azonban többé-kevésbbé hegyesek. Legjelentékenyebb délnyugotón a sziklás Crni vrh (2616′), melynek folytatását képezik a Pajnik (3018′), Bili vrh (melyben a Petrovo-hegy 2496′), Krndija és Krstov vrh, mindannyi erdős és nehezen járható középhegy túlnyomólag dolomit és gnájszkőzetekkel. A Krstovtól kelet felé dombos vidék kezdődik s vonul a megyén egészen végig. E dombos vidékkel csak gyér összeköttetésben állnak a Dráva melléki apró hegyek, meg ezek folytatásai az almási és erdődi bortermő hegyek, melyek a Dráva torkolata és Dálya mvs. közt fekszenek, szorosan a Duna mellett, melyre, noha csekély magasságúak, meredek lejtőkkel ereszkednek alá. A megye délkeleti széle szintén lapályba, a Száva lapályába olvad át, de ebből ide csak csekély rész tartozik. — Vizben Verőce megye eléggé bővölködik. Legfontosabb folyói a Dráva és egy darabon a Duna, melyek azonban csak a határszéleket mossák. A többi folyók csak kisebb-nagyobb patakok s részint a Dráva és Duna, részint pedig a Száva mellékfolyói. Kiemelendőbbek az előbbiek közül a Verőce, Brána, Čadjavica, Karašica, Vučica és a Vuka, az utóbbiak közül pedig a Lonča és Jossova. Ezeken kivül még sok aprós patakja van főleg a Dráva lapálynak, de azok részint az útjokban álló mocsárokban vesznek el, részint pedig csak időszaki folyással birnak. Tavai nincsenek, de mocsárai igen, s ezek között legjelentékenyebb a Palača mocsár (9 ezer holdnyi.) Eszéktől délre s a Dombe-mocsár ugyanattól nyugotra; szintén jó nagyok a Jugovač, Jelas, Kalilo és Netecsa stb. nevü mocsárok. Éghajlata kellemes mérsékelt, sokszor igen forró nyarakkal. Levegője a mocsáros vidékek kivételével egészséges. Földje álta'ában termékeny, kivéven a délnyugoti hegyes vidéket, hol a talaj köves és sovány. Termékekben e megye eléggé bővölködik, noha nem annyira a lakosok szorgalma, mint inkább a természet bőkezüsége folytán. Főbb termékei: tömérdek kukorica, (a lakosság főélelmi cikke), búza, kétszeres, rozs, zab, köles, hajdina, lencse, zöldségfélék, len, kender, bor (leghiresebb az erdődi és a trnavai vörös bor), igen sok gyümölcs, kivált szilva, gesztenye (néhol erdő számra) roppant sok fa és makk, a menynyiben főleg a hegyeket mind erdő (cser,

tölgy, bükk) boritja, sok nád, gyékény és takarmánynövények stb. Az állattenyésztés jelentéktelen, kivévén a sertéstenyésztést, melylyel a nép is nagyban foglalkozik, meg a juhtenyésztést, mely azonban csak nehány nagyobb gazdaságban jelentékeny. A házi szárnyasok száma is nagy. Közönséges vadakban az erdők s halakban a vizek eléggé bővölködnek. Az ásványország itt csupán terméskövet és ásványos vizeket szolgáltat. Legnevezetesebb a valpói vasas gyógyviz és a slanevodei sósforrás. Az ipar leginkább csak Eszéken ölt jelentékenyebb mérvet. Egyebütt igen kevés a közönséges mesterember is. A népnél legáltalánosabb a szilva pálinkafőzés, vászon- és gyolcsszövés, aszú szilva-, dongafa-, abroncs- és egyéb durva faműkészités. A megye kereskedelme majdnem kizárólag a nyerstermékekre szoritkozik. Legtöbbet ad kivitelre haszonra való fát, sertést, aszú szilvát, pálinkát és gabnaneműeket. A forgalom főbb erei a Dráva és Duna, s az alföldi és eszék-villányi vasút, melyek Eszéken futnak össze. Az országútak csak részben dicsérhetők. Esős időben az útak jó része vagy épen nem, vagy csak ügygyel-bajjal járható. A kereskedelem és közgazdaság támogatására jelentékeny befolyást gyakorol az Eszéken székelő kölcsönintézet meg a slavoniai kereskedelmi és escompte-bank. A lakosság legnagyobb része (88%) szláv eredetű, ú. m. šokac, szerb, horvát és kevés tót; ezeken kivül legszámosabban vannak a magyarok (3%), németek (2%) és cigányok (0.65%); zsidó és egyéb nemzetiségű csak nehány száz van. Vallásra nézve legtöbben vannak r. katholikusok és gör.-keletiek, sokkal kevesebben reformátusok, lutheránusok, gör.-katholikusok és zsidók. A népnevelés hiányos voltát szembetünőleg mutatja az, hogy a megyének közel háromszáz községében még ma is csak 116 népiskola van összesen. A községek közül mintegy 95 csak kapcsolt község, egy pedig szabad királyi város. A megyegyülések Eszéken tartatnak. Emlitendőbb helységek e megyében:

Eszék (Osiek, Esseg) szab. kir. város és erősség s egyszersmind Slavonia és a megye főhelye a Dráva jobb partján s az alföldi és az eszék-villányi vasútak találkozó pontján 17,147 szerb, horvát, šokac, német és magyar l. Eszék a legnagyobb, legszebb s legmüveltebb városa s egyszersmind ipari és kereskedelmi középpontja Slavoniának. Áll a külön álló, sánccal és bástyákkal környezett várból, továbbá alsó- és felső-városból meg az ú. n. majorságból. A várost a vártól 400 ölnyi hézag választja el. Főbb útcái igen csinosak. Kiválóbb épületei a r. kath., gör.-kel. és zsidó templomok, a megye és városház, az iskolák (gör.-kel. főiskola, egy gymnasium, 2 tanitó-képző, kereskedelmi iskola stb.), a szinház, a városi kórház, több csinos vendéglő, bolt és sok magánépület. Van itt kir. törvényszék, járásbiróság, pénzügyi felügyelőség, dohányraktár, kataszteri felmérési és földadóbecslési felügyelőség, fémjelző állomás, ipar- és kereskedelmi kamara, folyammérnöki, adó-, posta- és táviróhivatal, gyalog- és dzsidás-ezredi parancsnokság és nagy vasúti állomás stb. Ipara s kereskedelme igen élénk. Van 4 selyemfonó-, továbbá gép-, vasöntő-, üveg-, gyufa-, szesz- és likőr-, ecet-, bőrstb. gyára, orgonakészitője, két nyomdája, könyvkereskedése, helyi hirlapja és sok kis iparosa; nemkülönben van több müvelődési és emberbaráti társasága, három pénzintézete, a Dráván hidja s a Dráván túl egy fellegvára stb. Heti és országos vásárai igen fontosak szoktak lenni. Gőzhajózása mind fel-, mind lefelé nagyon élénk. A rómaiak korában Eszék helyén Murso vagy Mursia állott és volt az alsó Pannoniát kormányzó római helytartónak a székhelye. Eszék vára az 184%-i háborúban egy darabig a magyarok kezén volt, de 1849-dik február 14-dikén, mig parancsnoka, Battyány Kázmér baranyai főispán a várra vonatkozólag tanácskozandó Debrecenben járt, szégyenletesen megadta magát és nagy mennyiségü hadi és élelmi szerrel együtt b. Trebesberg császári tábornok hatalmába került. A hűtlen várőrséget csak az események balfordulata mentette meg a méltó büntetéstől. Magyar-Rétfalu (Ritfala magjarska) magyar fu. tőszomszédjában Eszéknek, melytől csak egy út választja el. Van 260 l., ref. temploma és iskolája s élénk mezőgazdasága. Adofovac és Dugabara nevü puszták tartoznak hozzá. Csaknem folytatásául tekinthető az előbbinek Német-Rétfalu 1253 német és szerb lakossal, római kath. templommal, Gr. Pejačevich fényes kastélyával s kitünő búzatermesztéssel. Petrievce (Petri) nagy falu Eszéktől északnyugotra a Karašicának a Drávába ömlésénél. Van 2383 šokac és szerb l., róm. kath. temploma s igen nagy határa, mely sok kukoricát és gabnanemüt terem. Innen délre van s a falu ha-

tárát érinti a Dombe-mocsár, melyből sok nádat vágnak a lakosok. Sáág (Šag) fu. a Karašica m. 397 szerb l. s termékeny határral. Valpó (Valpovo) fu. a Karašica m. 3191 šokac és szerb l.. róm. kath. templommal, kir. járásbirósággal, ásványos forrással és fürdővel, posta- és táviróhivatallal, gőzhajóállomással s nagy és termékeny határral, mely kukoricán s gabnaneműeken kivül roppant sok gyümölcsöt terem. A falut kertek és gyümölcsösök veszik körül. Régi erős várának a helyén ma a b. Prandau család roppant kastélya emelkedik. Már a rómaiak korában is város állott ezen a helyen, s a neve Valco vagy Valcona volt. Valpótól keletre, épen a Dráva partján van Nard falu 524 szerb l., kik tömérdek szilvát termesztenek s halászatot üznek. Bisztrince fu. Valpón felül a Dráva m. 591 szerb l. s jelentékeny határral. Veliškovci falu a Karašica m. 602 szerb l., r. kath. templommal s nagy kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Gáth (Gat) fu. a Karašica m. s közel a Drávához 526 szerb l. s jó határral. Črnkovci fu. közel a Karašicához 463 szerb l. Podgajce fu. közel a Drávához 683 szerb l., r. kath. templommal s jelentékeny határral. Szt.-György (Sveti-Gjurag) fu. amazon felül 976 szerb l. s nagy gyümölcstermesztéssel. Šokac-Miholác falu közel a Drávához 670 szerb és magyar l., gör.-kel. templommal s nagy határral. Viljevo fu. amattól nyugotra s közel a Drávához 1936 szerb l., r. kath. templommal s igen nagy határral, mely tömérdek kukoricát, gabnaneműt, zöldséget és gyümölcsöt stb. szolgáltat. Pálinkafőzése és sertéstenyésztése jelentékeny. Ide tartoznak Adelinstan, Gustavstan és Badjevo nevü puszták. Moslavina fu. a Dráva m. 1416 szerb l., r. kath. templommal, posta- és táviróhivatallal és nagy határral, melyben Orešnjak nevü népes puszta van. Čadjavica fu. a hn. patak m., amattól délnyugotra 1266 szerb l., r. kath. templommal, posta- és táviróhivatallal s igen nagy határral, melynek egy része mocsáros, de nagyobb része igen termékeny szántóföldekből és kövér rétekből áll. Hozzá tartozik Martince nevü puszta. Noskovce fu. közel a Drávához 671 szerb l. s jó határral, melyben Torište nevü puszta van. Alsó- és Felső-Predrievo faluk 306 és 449 szerb l. Sopje fu. a Dráva m. 1157 szerb l., r. kath. templommal, szép róna határral s Grezda és Okuka nevü puszták kal. Kapince fu. a Čagjavica vize m. 444 szerb l. s igen termékeny határral. Vaška fu. közel a Drávához 784 szerb s német lakossal, kik sok búzát, kétszerest és kukoricát termesztenek. Gaćišće fu. a Brána patak m. s közel a Drávához 512 szerb s magyar l., gör.-kel. templommal s vizben gazdag és igen termékeny határral. Szomszédos vele Orešac fu. 501 szerb, német s magyar l. s búza- és kukoricatermesztéssel. Brezovica fu. a Brána patak m. 650 szerb l. és szép róna határral. Detkovac fu. a Dráva m. 345 szerb s magyar l. Rušane fu. közel a Drávához 609 szerb s magyar l. Budrovac fu. közel a Drávához 487 szerb s magyar l. és Zrinyi nevü pusztával. Felső-Bazje fu. közel a Drávához, Barcscsal átellenben 872 szerb s magyar l., nagy búza- és kukoricatermesztéssel s Ried nevü pusztával. Alsó-Bazje falu 359 szerb lakossal. Gradac falu a megye nyugoti határán 1308 szerb lakossal s igen jelentékeny és termékeny határral. Bušetina falu amattól délkeletre 1193 szerb l. s nagy határral. Lozan fu. 547 szerb l., termékeny határral és Rogovac nevü pusztával. Turnasica fu. a megye nyugoti határán a Bilo-hegyek alatt 347 szerb l., r. kath. templommal s jelentékeny erdős határral. Vukosavljevica fu. amannak szomszédjában 762 szerb l. s nagy erdőséggel. Spišić-Bukovica fu. közel Verőce városához 1361 szerb és német l., r. kath. templommal s jelentékeny hegyes, lapályos határral. Erdeje nagy van; bortermesztése jelentékeny. A falun kivül egy hegyen egy várrom látható. **Verőce** (Virovitica, Virovititz) mvs. a hn. patak m. s a Bilo-hegyek alján 5501 szerb, német és magyar l., r. kath. és zsidó templommal, a Pejachevich grófok szép kastélyával, Ferenc-rendü zárdával, régi megyeházzal (ma megyei börtönül szolgál), szeszgyártással, kir. járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatallal s roppant nagy határral, melynek hegyes részét erdőségek boritják, lapályosabb részein pedig sok és jó búza, kukorica, bor és gyümölcs terem. Sertéstenyésztése igen jelentékeny. Heti és országos vásárai élénkek. Közelében több várrom van. Környéke festői. Hajdan e város jelentékeny erősség és megyei főhely volt. Határában Antunovac és Korija nevü népes puszták vannak. Szent-Lukács (Lukač, Luka)

fu. a Verőce patak m. 364 szerb, német és magyar l., r. kath. templommal s lapályos, de részben mocsáros határral. Turanovac fu. amazzal szomszédságban 808 horv. l. s termékeny róna határral, mely azonban részben mocsáros. Dugoselo falu Szent-Lukácstól keletre 1036 szerb és német l. s nagy búza- és kukoricatermesztéssel. Bačevac fu. 424 szerb l. Gradina fu. a Brána patak m. 711 szerb l., r. kath. templommal s igen termékeny róna határral. Rezovac fu. Verőcétől d.-keletre a hegyek alján 370 szerb l., erdős határral s bortermesztéssel. Hozzá tartoznak Čermešnica és Zvierinjak nevü puszták. Borova fu a Bilo-hegyekben 930 szerb, német és magyar l., gör.-kel. templommal, nagy erdővel és jelentékeny faüzlettel s bortermesztéssel. **Terezovac-Suhopolje** mezőváros amattól kelet felé 1308 szerb, német s magyar l., r. kath. templommal, posta- és táviróhivatallal s részben hegyes, részben lapályos határral, mely bort, búzát s kukoricát egyiránt bőven terem. Nandovac fu. a Pivnica patak m. 357 szerb l., gör.-kel. templommal, két malommal s bortermesztéssel. Budanica fu. amattól dél felé 337 szerb, német s magyar l. s bortermesztéssel. Cabuna falu az előbbi szomszédjában 898 szerb, német s magyar l., bor- és kukoricatermesztés- és sertéstenyésztéssel. **Rác-Miholác** (Miholjac dolnji) mvs. a Čagjavica patak m. 2868 szerb l., r. kath. templommal, posta- és táviróhivatallal s igen nagy és gazdag határral. Sertés-, bor- és fakereskedése jelentékeny. Bistrica fu. amattól délnyugotra 238 szerb l. Gvozdanska fu. a Črni-hegység aljában 167 szerb l., nagy erdőséggel és sertéstenyésztéssel. Pivnica fu. az előbbi szomszédjában a hn. patak m. 156 szerb l. Hum-Város (Varoš) fu. a Čagjavica patak völgyében 171 szerb l. s nagy erdővel. Lukavac fu. ugyanazon völgyben 366 szerb l. s bortermesztéssel. Sladojevce fu. a Čagjavica patak m. 675 szerb, magyar s német l., r. kath. templommal, bor-, gyümölcs- és kukoricatermesztéssel, nagy erdővel és sertéstenyésztéssel. **Szlatina** mvs. amattól délkeletre 1931 szerb l., gör.-kel. és zsidó templommal, kir. járásbirósággal s posta- és táviróhivatallal s pezsgőgyárral. Nagy s többnyire hegyes határában sok bor, gyümölcs, kukorica és gabnanemü terem. Erdeje nagy van. A lakosok sok sertést hizlalnak, pálinkát főznek és szilvát aszalnak. Lipovác falu belebb a hegyek közt 139 szerb l. Popovac fu. 253 szerb l. s bérces erdős határral, melyben sok a kő. **Vočin** mvs. a Črni-hegyek között, a Vučinska patak regényes völgyében 1359 szerb l., r. kath. templommal, postahivatallal, hires vörös bortermesztéssel, nagy erdővel és sertéstenyésztéssel. Megtekintésre méltó itt a Jankovich család szép nyári laka, melyet gyönyörü kert környez. Szökőkutját remeknek mondják. Romban heverő régi várában sokáig fészkeltek a törökök. Zvečevo fu. Vočinhoz közel 383 német l. postahivatallal és jelentékeny üveggyárral. Rienci fu. ugyanazon völgyben 373 szerb l. Gjuršic fu. amattól délre, sziklás erdős hegyek közt, 197 szerb l. Drenovac fu. amattól délkeletre a Papuk-hegy alatt egy patak m. 519 szerb l., görög-keleti templommal s igen nagy erdős határral, melyben egy kalugyerzárda mellett igen szép vizesés van. Épen a vizesés közelében van Jankovac nevü telep, melynek jeles üveghutája igen kitünő üvegcikkeket szolgáltat. Környéke festői. Krašković falu a Vučinska patak egyik mellékvölgyében 277 szerb l. s nagy erdőséggel. Miklós fu. a Vučinska patak m. 661 szerb s német l. s igen jelentékeny erdős, hegyes határral. Sok sertést hizlal s bort és gyümölcsöt termeszt. Dobrović fu. ugyanazon patak m. 279 szerb l., gör.-kel. templommal s nagy bor- és szilvatermesztéssel. Suhomlaka fu. szint' azon patak m. 736 szerb l., gör.-kel. templommal s nagy határral, melynek északi része mocsáros. Črnac fu. amattól keletre 1368 szerb l., r. kath. templommal s igen nagy és termékeny, de részben mocsáros határral. Brezovljani fu. amattól délnyugotra 127 szerb l. **Orahovica** mvs. a hn. patak m. a Bil-hegyek alatt 1806 szerb l., r. kath. és gör.-kel. templommal, postahivatallal, szeszfőzéssel, cserép edény-gyártással, rézhámorral s igen nagy erdős határral, melyben sok bort s gyümölcsöt termesztenek, sertést és marhát tenyésztenek. A várostól délre vannak az egykori hn. vár festői romjai. Régenten e város az Újlakiak birtoka volt. Crkvari fu. amattól kelet felé 110 szerb l. s hasonlag erdős, hegyes határral. **Feričanec** (Fericsence) mvs. a Kalugyerszka patak m. a Bil-hegyek legalján 1264 szerb l., r. kath. templommal, postahivatallal s jelentékeny erdős határral, mely sok bort, gyümölcsöt, fát, makkot és gubacsot szolgáltat. Tőle délre a hegyekben egy szép ponton

kalugyer-zárda áll. Šaptinovci falu amattól észak felé s ugyanazon patak m. 894 szerb l. s igen nagy és termékeny róna határral, mely részben mocsáros. Gabnaneműje,kukoricája, hagymája, nádja stb. sok terem. Beničance fu. amazon felül 720 szerb l. s derék lapályos határral. Kapelna fu. a Karašica patak m. 810 szerb l., gör.-kel. templommal s igen kiterjedt, de részben mocsáros határral. Sertéstenyésztése, kukorica-, gabna- és gyümölcstermesztése, pálinka- és gyékénykészitése van. Golince fu. a Karašica m. 633 szerb l. s termékeny róna határral. Poreč fu. ugyanazon patak m. 208 szerb l. Rakitovica fu. az előbbitől északra 652 szerb l. s nagy és termékeny róna határral. Bočkince fu. a Karašica patak m. 191 szerb l. Čamagovec (vagy Čamagajevce) falu amattól délre 381 szerb l. s igen szép dombos, lapályos határral, mely sok gabnaneműt, kukoricát, gyümölcsöt és kendert szolgáltat. Šlivoševce fu. amattól délre 535 szerb l., r. kath. templommal s igen termékeny határral. Kunišince fu. amattól keletre 702 szerb l. s igen jó határral. Mariance fu. Valpótól nyugotra 1036 szerb l., r. kath. templommal s igen nagy róna határral, mely tömérdek gabnaneműt, kukoricát és dohányt is terem. Apró marhát sokat tenyészt. Bočanjevce fu. a Vučica patak m. 787 horv. l. s termékeny határral. Ivanovci fu. amattól kelet felé 560 szerb l. Hrkanovce fu. az előbbitől délnyugotra 1213 szerb l., r. kath. templommal s igen nagy és termékeny határral. Koška fu. amattól délre 901 szerb l., roppant nagy határral és postahivatallal. Német-Breznica fu. a hn. patak m. amattól nyugotra 459 szerb lakossnl. Klokočevac fu. az előbbitől nyugotra a Vučica patak m. 567 l., roppant nagy róna határral s Marienthal nevü teleppel, melynek igen jeles üveghutája van. **Našice** (vagy Našić) mvs. a hn. patak m. a Krstov-hegység aljában 1566 horv. s német l., r. kath. templommal, kir. járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal. Nagy és szép határában jó bor terem és sok az erdő. Faüzlete, pálinkafőzése és sertéstenyésztése jelentékeny. Hamuzsirgyártása és üveghutája nevezetes. Ó- és Új-Zoljan kettős fu. Našicon alul szép hegyek közt 448 horv. l., nagy erdővel, bortermesztéssel és sertéstenyésztéssel. Gradac fu. ugyanazon völgyben 199 szerb l. s nagy erdőséggel. Innen délre egy magaslaton várromok láthatók. Vukojevce fu. Našićtól kelet felé 640 szerb l., nagy erdős határral, bortermesztés- és sertéstenyésztéssel. Stipanovci falu amazon túl 275 szerb l. **Podgorač** mvs. az előbbiektől keletre 1296 szerb l., r. kath. templommal, postahivatallal s részben lapályos határral. Van erdeje, bor- és gyümölcstermesztése és sertéstenyésztése. Razboišće falu az előbbi szomszédjában 399 szerb l. Borovik hegyi falu a Vuka forrásvidékén 144 szerb l. Drenje fu. amattól keletre 641 szerb és magyar l., r. kath. templommal s erdős határral. Bračevci fu. amattól északra a Vuka egyik mellékpatakja m. 375 szerb l. s gör.-kel. templommal. Budince fu. a Vuka m. 1155 szerb l., gör. kel. templommal s igen nagy (részint róna, részint hegyes) határral. Bora, gyümölcse és kukoricája sok terem. Habjanovce falu közel a Dombe-mocsárhoz 964 szerb lakossal s nagy lapályos határral. Brodjance falu a Dombe-mocsár mellett 1248 szerb l., róm. kath. templommal s nagy határral. Nádasaiban sok vad madár tenyészik. Martince fu. a Dombe-mocsár közelében 644 szerb l. s nagy és termékeny határral. Új-Čepin (Csapa) fu. Eszéktől délnyugotra, az eszék-diakóvári országút m. 1604 szerb, magyar s német l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Határában Branjevina nevü puszta van. Ó-Čepin (Csapa) fu. ugyanazon út m. 2189 szerb, német s magyar l., r. kath. és gör.-kel. templommal, posta- és táviróhivatallal s a Palača-mocsárra dülő nagy határral, melyben Baravinograd, Graškovina, Lašćić, Orašje, Ovčara, Pirinilivada, Podrumina és Pomočin nevü puszták vannak. Gabna-, kukorica-, kender- és dohánytermesztése, marha- és sertéstenyésztése van. Vuka fu. az eszék-diakóvári országút s a Vuka folyó m. 606 szerb l., postahivatallal s nagy határral, melynek egyik része már hegyes és bort terem. Ivanovci fu. 400 szerb lakossal. Gorjani fu. 1471 szerb l., r. kath. templommal s nagy határral. Hajdan a Garák birtoka volt. Fa- és sertéskereskereskedést üz. Szatnica falu amazon alul a hegyek közt 869 szerb s magyar l. és nagy erdőséggel. **Diakóvár** (Djakovo) püspöki mvs. Eszéktől délnyugotra, szép hegyes vidéken 3259 szerb, német és magyar l. Van r. kath. székesegyháza, zsidó temploma, püspöki palotája, papi seminariuma, gymnasiuma, takarékpénztára,

több csinos káptalani épülete, kir. járásbirósága, adó-, posta- és táviróhivatala, szeszgyártása, nagy lovas-kaszárnyája, irgalmas (női) zárdája, bortermesztése, fa-, termény- és sertéskereskedése s több élénk vására stb. Határa nagy és szép. Régi vára romokban hever. A rómaiak korában Certis v. Certissa, később Diacum volt e város neve. Selce fu. Diakovártól nyugotra egy szép völgyben 782 szerb l. s nagy erdős határral. Gašinci fu. amazon felül 833 szerb és magyar l. s faüzlettel. Kondrić fu. 235 szerb l. Majár fu. amattól nyugotra 417 szerb l., gör.-kel. templommal s nagy erdőséggel. Djakovacka-Breznica fu. amattól északra 154 szerb l., erdős határral és üveghutával. Lavanska-Város (hajdan Castrum-Ujvár) falu amattól nyugot felé 423 szerb l., r. kath. templommal s jelentékeny erdőséggel. Slobodnavlast falu a megye nyugoti szélén 331 szerb l. s nagy erdővel. Hrkanovce fu. amattól délkeletre a hegyek közt 289 szerb l. s nagy és erdős határral. Lapovec falu a megye déli szélen 535 szerb l. s nagy, erdős határral. Trnava fu. amattól észak felé 808 szerb l., r. kath. templommal, nagy erdővel s hires vörös bortermesztéssel. Új-Perkovci fu. amattól keletre 307 szerb l. Piškorevci fu. a megye déli szélén amattól keletre 1085 szerb l., róm. kath. templommal s nagy, erdős határral. Budrovci fu. az előbbitől ész.-keletre 1328 szerb l., nagy határral, bortermesztés- és sertéstenyésztéssel. Gjurgjanec (v. Gjurgjanci) fu. Diakovártól délkeletre 488 szerb l., nagy erdős határral s Arduševci nevü népes majorral. Vrbica fu. amattól ész.-keletre 639 szerb l., r. kath. templommal, nagy erdővel s sertéstenyésztéssel. Mrtović fu. az előbbitől ész.-keletre 672 szerb l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Kešinci falu amazon felül 901 szerb l. s nagy határral. Semeljce fu. az előbbi szomszédjában 1161 szerb, magyar s német l., r. kath. templommal, bor-, gyümölcs- és kukoricatermesztés-, pálinkafőzés- és sertéstenyésztéssel. Koritna fu. amazon felül s közel a Vukához 703 szerb l. s derék határral, mely gabnaneműeket, kukoricát, kendert, zöldségféléket, bort és gyümölcsöt terem. Koprivna (Kaporna) falu a Vuka m. 282 l. s nagy szénatermesztéssel. Dopšin (Dobsza) fu. amattól ész.-nyugotra a Palača-mocsár m. 666 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral, melyben Morica nevü népes puszta van. Búzát s kukoricát sokat termeszt. Haraszti (Harastin) magyar falu a Vuka és a Palača-mocsár közén 815 lakossal, reform. templommal és iskolával s igen jelentékeny róna határral, mely gabnaneműeket, kukoricát, kendert, lent s főzelékféléket is bőven terem. A lakosok marhát, lovat szépet tartanak. Szent-László (Laslovo) magyar falu a Vuka m. 925 l., reform. templommal s iskolával és termékeny határral. Az itteniek is jó ló- és marhatartó gazdák. Nehány šokac család is lakik a faluban. Innen északra láthatók a Palača-mocsár ingoványai közt a hajdani Kologyvár romjai, mely mellett ma egy Eszékhez tartozó népes puszta (Kolodjar) van. Tenye (Tenje) fu. Eszéktől délkeletre a Palača-mocsár északi szélén 3038 szerb l., gör.-kel. templommal, igen nagy s részben igen termékeny határral s Alsó- és Felső-Orlovinjak nevü pusztával. Szarvas (Sarvaš) fu. a Dráva és az alföldi vasút m. 1173 szerb l., r. kath. templommal, vasúti állomással s posta- és táviróhivatallal. Gőzhajó-állomása is van. Határa gabnaneműeket, kukoricát, dohányt, hagymát stb. bőven terem. Halászata jelentékeny. A Palača-mocsár lecsapolására ásott csatorna itt torkolik a Drávába. Bielobrdo fu. a Dráva és a vasút közén 2116 szerb l., gör.-kel. templommal, nagy és termékeny határral s jövedelmes halászattal. Almás (Almaš) fu. a Duna m., a Dráva torkolatán alul 1047 szerb s horv. l., r. kath. templommal, jó bortermő hegyekkel, hajózással s halászattal. Erdőd (Erdut, hajdan Teutoburgum erősség) fu. a Duna és a vasút m. 1266 szerb l., g.-kel. templommal, posta- és táviróhivatallal, az Erdődy grófi család ősi kastélyának romjaival s nagy vasúti állomással, melyet a túlparti, Gombosfalvi állomással egy gőzkomp tart összeköttetésben. Bortermesztése, hajózása, halászata s kereskedelme jelentékeny. **Dálya** (Dalj) mvs. a Duna és a vasút mellett, mely az erdődi hegyek miatt erre kanyarodik Eszék felé. Van 5006 szerb l., gör.-kel. és róm. kath. temploma, vasúti állomása, posta- és táviróhivatala, gőzhajóállomása, roppant határa, nagy mezőgazdasága, pálinkafőzése, hires ló- és sertéstenyésztése, nagy halászata s élénk kereskedése, különösen nyers terményekkel. A karlovici érseknek szép kastélya van itt. Orašje, Prkos és Lovas pusztákon kivül ide tartozik Zsiva nagy

dunai sziget is, melyben szántóföldeken és kerteken kivül nagy füzesek vannak.

2. **Szerém megye** Verőcemegyétől keletre fekszik a Duna mentén, mely Bács-Bodrogh megyétől választja el. E két megyén kivül még nyugoton Pozsega megyével, délen és keleten pedig a Határőrvidék bródi és pétervároadi ezredeivel határos. Kiterjedése $43_{,81}$ □ mfld (szabatosabban $2440._{46}$ □ kilometer), a lakosságának száma pedig 120,352 lélek. Alakja szalag forma, mely kelet felé folyton szélesedik. Legnagyobb hossza 16 mfld, mig szélessége 2—5 mfld közt váltakozik. A megye felszine nagyobbrészt hegyes, de rónái is vannak egy felől a Duna és Vuka mentén, más felől pedig a megye délkeleti (a Száva lapálya) oldalán. A hegyes rész nyugot és kelet közé fekve, e közt a két lapály közt emelkedik még pedig ugy, hogy Verőce megyéből átcsapólag az Ujlak és Šid helységek közé eső vonalig csak egy jókora halomláncolatot képez, az emlitett vonaltól kelet felé azonban igazi hegyláncolattá magasodik, melynek gerince végfogytig párhuzamosan halad a Dunával. Ezen 12 mfld hosszaságu hegyláncz magvát a Fruska-gora (hajdan Mons Almusa) képezi; benne többnyire mély és nem ritkán szakadékszerü völgyek vannak; lejtői főleg a Duna felé meredekek és szorosai nehéz járatuak. A láncolat közép részét Vrdnik-nek hivják egy hasonnevü kalugyer zárdáról. Legmagasabb tető benne a Crveni Čot (1698'). Az egésznek közép magassága 1200 lábnyi. Tájképileg ebben a hegységben van legtöbb szépsége az egész Slavoniának. Felsőbb részeit rengeteg erdőségek boritják, az alsóbbak pedig többnyire szebbnél szebb szőllőkkel vannak beültetve; kopár (homokos, köves) részek csak a déli lejtőken fordulnak elé. Szebb völgyeiben és szakadékaiban nagy számu gör.-keleti (sz. Bazil-rendü) zárdák foglalnak helyet, melyek közül a régiség, fekvés, vagy gazdagság alapján többnek messze terjedt hire van. A lapályos részek igen mély fekvésüek és több helyt (kivált a Vuka mellékén) mocsárosak. Vizben ez a megye is eléggé gazdag, de a határt jelző Dunán kivül csak patakjai vannak. Ezek közül a Dunába szakad a rakoncátlan Vuka, mely nyáron több helyt kiszárad, de nagyobb esőzések idején ki-kiárad és sok kárt tesz. A Szávába sietnek a Šid, Mangyelos, Csikás, Ruma és Jarčina patakok. A többi apróbb patakok részint mocsárok levezetésére szolgálnak, részint mocsárokban vesznek el. A mocsárok közül nagyobbak: a Palača, melynek csak egy része nyúlik be e megyébe, az Illanča vagy Ilača a megye déli szélén és a vogányi tó Ruma városához közel. Éghajlata meleg, mérsékelt hosszu és kellemes nyarakkal s nagyon szelid tavaszi és őszi évszakokkal. A legmagasabb nyári meleg a szerémi alföldön 37.$_5$ C°. Esője bőven jár, de leginkább csak őszszel, a mennyiben ez a terület már az őszi esőzés övébe esik. Az évi átlagos esőzés mértéke 812 millimeter. A levegő a mocsáros tájak kivételével mindenütt, főleg pedig a hegyes vidékeken rendkivül kellemes és egészséges. Földje könnyű agyag mély televénynyel s igy felette termékeny. Azt tartják, hogy rendes időjárás mellett egy mag itt 20-at is ad. Kiválóbb termékei: szép és hires búza, kukorica, lencse, len, roppant sok gyümölcs, különösen pedig berzencei szilva és szercsika alma, gesztenye, sok és jó bor (leghiresebb az illoki vörös és a rakováci fehér bor), hires ürmös (»Karlovici« név alatt), tömérdek haszonra való fa s egyéb gazdasági s ipari növények. Az állattenyésztés itt a legvirágzóbb az egész Slavoniában. Lovai aprók, de serények és erősek, szarvasmarhái olyan fajtájúak, mint a bánságiak; szintén jelentékenynek mondható a sertés-, méh-, selyembogár- és házi szárnyastenyésztés is. Vadakban nem bővölködik. Nyúlon, rókán s farkason kivül legtöbb van vad madara s hala; csíkot és piócát is sokat fognak a mocsárokban. Az ásványország csak mész- és épületkövet, meg némi kőszenet szolgáltat itt. Az ipar igen kezdetleges fokon áll; legáltalánosabban üzik azon iparágakat, a melyek a gazdasággal érintkeznek. Nagyban főznek pl. pálinkát (slavoniai vagy szerémi szilvorium), ürmöst mindenfelé; a fonál- és vászonkészités és szilvaaszalás majdnem minden háznál otthonos, úgy szintén a szalma- és vesszőfonás is. A haszonra való fának leginkább csak az első durva feldolgozást adják meg s úgy viszik kereskedésbe. A kereskedés leginkább csak az elsorolt termények tovább szállitására szoritkozik, noha a dunai hajózás jó hosszú vonalon érinti a megyét. Emlitésre méltó országútja csak a Duna mentén és a hegység déli aljában van egy darabon. Távirdai összeköttetése több irányban van. A lakosság nagy többsége (közel 80%) itt is szláv (szerb, šokac; kevés

orosz és tót is), a kisebbségből pedig 11% német (ideértve a zsidókat is), 6.84% magyar (tömegesen csak vagy 5—6 községben, elszórtan majdnem minden vidéken laknak. Érdekes, hogy a gyógyszerészek, postamesterek és uradalmi mérnökök erre majdnem mindenütt magyarok) s 1.11% cigány. Vallásra nézve legtöbben vannak gör.-keletiek és (kevesebben) r. katholikusok; sokkal kevesebben reformátusok, gör.-katholikusok és zsidók. (A reformátusokat illetőleg ritkaságul megjegyzendő, hogy nehány százan a szerbek közül is tartoznak hozzájok; e szerb reformátusok Antinban és Tordincén laknak s egy egyházi községet képeznek). A népnevelés itt látszik legjobb karban állónak, a mennyiben majdnem minden valamirevaló községben van iskola; a sorozás azonban még mindig igen kedvezőtlen eredményekkel találkozik a felnőtteknél. — Van e megyében 1 önálló hatóságu város és 116 község (és kapcsolt község). A helységek részben, a puszták pedig legtöbbnyire magyar nevüek, noha ujabban forditott és csinált szláv neveket is alkalmaznak rájok hivatalosan. A megyegyülések Vukovárott tartatnak. Emlitendőbb helységek e megyében:

Ó-Vukovár (régen Valkóvár) csinos mvs. és megyei székhely a Vuka folyónak a Dunába ömlésénél 6590 szerb, német és magyar lakossal. Van itt r. kath., gör.-kel. és zsidó templom, r.-kath. papi szeminárium, kir. törvényszék, járásbiróság, folyammérnöki-, adó-, posta- és táviróhivatal, honvéd lovaskaszárnya, gőzhajóállomás, nagy halászat, pálinkafőzés, selyembogártenyésztés, selyem-fonóház, bortermesztés és általában élénk kis ipar. Kereskedelme jelentékeny. Heti és országos vásárai népesek. Nagy határa bőven szolgáltat gabnanemüeket, kukoricát, gyümölcsöt és fát is. Szomszédjában, csak a Vuka tulsó partján van Új-Vukovár fu. 1460 szerb, német és magyar l., kik szintén élénk mezei gazdaságot és halászatot üznek. Borovo (hajdan Titoburgum) fu. a Duna m. 1996 szerb l., gör.-kel. templommal s igen nagy búza- és kukoricatermő határral. A lakosok halászatot is üznek. Trpinja fu. a vukóvári-eszéki országútban, közel a Palača-mocsárt levezető egyik csatornához 1799 szerb l., gör.-kel. templommal s nagy, de részben mocsáros határral. Vera falu ugyanazon út m. 750 szerb l., gör.-kel. templommal s termékeny határral. Bobota fu. amattól délre a Palača-mocsár m. 2083 szerb l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s igen nagy és termékeny, de részben mocsáros határral. Kórógy (Korodj; Korog) magyar falu a Palača-mocsár és a Vuka folyó közén amattól nyugotra 1277 l., reform. templommal s iskolával. A lakosok búzán s kukoricán kivül sok lent és lencsét termesztenek s jó lovakat és ökröket tenyésztenek. Antin fu. az előbbi szomszédjában, a Vuka bal partján 662 szerb l. s igen kitünő határral. A lakosság felerészben református. A falutól csekély távolban láthatók Hermangrad régi várnak a romjai. Markušica fu. a Vuka tulsó partján 1224 szerb l., gör.-kel. templommal s búza-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Nagy határának egy része már dombolagos. Gabos (Gaboš) falu szintén a Vuka m. 702 szerb és német l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. Tordince fu. a Vuka bal partján 1229 szerb l., reform. és róm. kath. templommal s búza-, árpa- és szilvatermesztéssel. Itt van az egyetlen szerb református ekklézsia a magyar birodalomban. Papjuk rendesen magyar származásu, de azért hallgatói épen oly »délszlávok«, mint akár a gör.-kel. vallásuak. Pačetin fu. közel a Vukához, amattól keletre 916 szerb l., gör.-kel. templommal s igen gazdag határral. Bersadin fu. a Vuka m., Vukovártól nyugotra 688 szerb l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s nagy búza- és kukoricatermesztéssel. Bogdanovec falu a Vuka m. 690 szerb l. s jó határral. Marince fu. a Vuka m. 719 szerb l. s gör.-kel. templommal. **Nuštar** mvs. közel a Vukához 942 szerb l., r. kath. templommal, postahivatallal s szép dombos határral, mely búzát, gyümölcsöt és kukoricát terem. Pálinkafőzése s szilvaaszalása igen jelentékeny. Ostrovo falu Nuštartól nyugotra 702 szerb l., gör.-kel. templommal s derék határral. Jarmina falu szép dombos vidéken, amattól délnyugotra a végvidéki határ közelében 829 német l., r. kath. templommal s nagy búza-, kukorica-, zöldség- és szilvatermesztéssel. Cerič fu. Nuštartól dél felé 860 szerb és német l. s jelentékeny dombos határral. Petrovce fu. szintén dombos, völgyes vidéken, amattól délkeletre 693 szerb l. s gör.-kel. templommal. Jankovci fu. az előbbitől délre 987 szerb és magyar l., r. kath. templommal, s búza-, árpa-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Svinjarevce falu amattól délkeletre 610

szerb, magyar s német l. s igen szép hullámzatos határral. Negoslavce falu amattól ész. felé 1126 szerb l., gör.-kel. templommal s nagy pálinkafőzéssel és szilvaaszalással. Nagy epreseiben sok selyembogarat tenyészt. **Sotin** mvs. a Duna m. 1318 szerb, német s magyar l., r. kath. templommmal, postahivatallal, dombos határral, nagy búza-, kukorica-, és gyümölcstermesztéssel, pálinkafőzéssel és halászattal. Grabovo falu amazon alul 233 szerb l. s dombos, völgyes szép határral. Čakovce fu. az előbbitől délre 896 magyar és szerb l., dombos, völgyes szép határral, búza-, kukorica- és gyümölcstermesztés- és marhatenyésztéssel. Berak fu. a megye déli szélén 792 szerb l., r. kath. templommal és szép határral. Tompojevec fu. amattól ész.-kelet felé 670 szerb, német s magyar l. s derék határral. Mikluševce falu az előbbi szomszédjában 697 szerb l. s gör.-kel. templommal. Opatovac fu. a Duna m. 819 szerb l., gör.-kel. templommal, postahivatallal, nagy pálinkafőzéssel s jelentékeny halászattal. Mohovo fu. közel a Dunához 505 szerb l. s gör.-kel. templommal. Lovász (Lovas) fu. amattól dél felé 1277 szerb, német s magyar l., r. kath. templommal s nagy határral. A lakosok búzát-, kukoricát, főleg pedig szilvát sokat termesztenek, szilvát aszalnak, pálinkát főznek s marhát, lovat tenyésztenek. **Šarengrad** mvs. a Duna m. 1446 szerb l., r. kath. templommal s nagy és szép dombos, völgyes határral, mely sok szilvát és bort terem. A lakosok jó halászok, pálinkát főznek, sok szilvát aszalnak s azzal és egyéb terményeikkel kereskednek. Novak fu. amattól délre szép alacsony hegyek közt 692 szerb l., r. kath. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Molovin falu amattól délkeletre 435 szerb l., gör.kel. templommal s bortermesztéssel. **Illok** vagy **Újlak** (a rómaiak korában Cuccium) mvs. a Duna m. s gyönyörű szép szőlő-hegyek alatt 3776 szerb l. Van r. kath., gör.kel. és zsidó temploma, egy Ferenc-rendű zárdája (Kapisztrán János sirboltjával), kir. járásbirósága, posta- és táviróhivatala. Határa igen nagy s a legjelesebb szerémi vörös bort termi. Gyümölcse, kivált szilvája, roppant sok terem. Epres kertjei is nagyok vannak. A lakosok borral, sertéssel, pálinkával s aszalt szilvával nagy kereskedést üznek. Sertés-, marha- és selyembogártenyésztése, halászata és hajózása jelentékeny. Erdősége sok van. Vásárai népesek szoktak lenni. Innen származott a történelmünkben oly jelentékeny szerepet vitt Újlaky család, melynek ősi vára a városhoz közel egy hegyen romokban hever. Újlak határában kezdődik a gyönyörű Fruška gora hegylánccolat. E város ma a hg. Odeschalchiak birtoka. Határában sok római régiséget találnak. Neštin fu. a Duna m. 1400 szerb és magyar l., gör.-kel. templommal, nagy bor- és gyümölcstermesztéssel s halászattal. Susek fu. a Duna m. 1155 szerb l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s szintén nagy bor- és gyümölcstermesztéssel. Sviloš fu. amattól dél felé egy gyönyörű völgyben 443 szerb l., gör.-kel. templommal, bortermesztés- és sertéstenyésztéssel. Grabovo fu. amattól keletre a szomszéd völgyben 529 szerb l., gör.-kel. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Banoštor falu a Duna m. 809 szerb l., gör.-kel. templommal s nagy bor- és gyümölcstermesztéssel. Ürmös- és pálinkafőzése, szilvaaszalása és sertéstenyésztése is jelentékeny. **Čerević** mvs. a Duna m. 1967 szerb l., gör.-kel. és r. kath. templommal, gr. Brunswick-féle kastélylyal, posta- és táviróhivatallal, gőzhajóállomással s nagy és szép határral, melyben kitünő bor és sok gyümölcs terem. A lakosok tömérdek szilvát aszalnak, pálinkát és ürmöst főznek, sertést és marhát tenyésztenek. Van nagy mészkőbányája és mészégetése. Beočin monastir falu Čerevićtől délkeletre egy szép völgyben 121 szerb l., gör.-kel. templommal, nagy bortermő határral s abban egy gyönyörű fekvésű Szt.-Vazul-féle kalugyer-zárdával. Van malomkőbányája és mészégetése is. Innen délre emelkedik a Vrdnik-hegy, melynek majdnem minden völgyében van egy-egy szebbnélszebb fekvésű kalugyer-zárda, mindenik kitünő bortermesztés- és szilva-pálinkafőzéssel. Rakovac fu. a Vrdnik-hegy alatt 514 szerb l., gör.-kel. és róm. kath. templommal, hires fehér bortermesztéssel s igen kies fekvésű kalugyer-zárdával. Ledinci fu. amattól kelet felé 1309 szerb l., gör.-kel. templommal, nagy bortermesztéssel s aszalt szilva- és pálinkakészitéssel. Kamenica nagy falu a Duna m., Péterváradtól csak egy fél órányira 2016 szerb l., gör.-kel. és r. kath. templommal, Marcibányi-féle kastélylyal, gyógyfürdővel, bor- és gyümölcstermesztéssel, halászattal, sertés- és marhatenyésztéssel és nagy erdőséggel. 1849-ben itt jelentékeny ütközet volt. Remete

velika fu. a Vrdnik-hegy déli oldalán, Ledincitől délkeletre 90 horv. l. s kies fekvésű kalugyer-zárdával és gör.-kel. templommal. Gergetek falu amazon alul 283 szerb l., gör.-kel. templommal, nagyszerű kalugyer-zárdával s bor- és gyümölcstermesztéssel. Krušedol selo fu. amattól délkeletre szintén gyönyörű tájon 680 szerb l., gör.-kel. templommal s nagy bor- és gyümölcstermesztéssel. Krušedol monastir fal amannak szomszédjában 375 szerb l., gör.-kel. templommal, nagyszerű kalugyer-zárdával, nagy bor- és gyümölcstermesztés-, pálinkafőzés-, barom- és sertéstenyésztéssel és sok erdővel. Maradik (Maradék) falu amattól délkeletre 1364 magyar és szerb l., r. kath. és gör.-kel. templommal s nagy és szép határral, mely sok bort, gyümölcsöt és kukoricát terem. Nevezetes, hogy itt van az egyetlen magyar r. kath. hitközség az egész Slavoniában. Bankovci puszta amazon alul 51 l. s nagy határral. **Indija** mvs. a megye legkeletibb szélén, gyönyörű rónaságon 3459 szerb s német l., r. kath. és gör.kel. templommal, táviróhivatallal s igen nagy és termékeny határral, mely tiszta búzát, repcét, kölest, kukoricát stb. igen bőven terem. Ló-, marha- és sertéstenyésztése is van. Indijához tartoznak **Indija** és **Lukovo** nevü nagyobb, meg Najhof (Fekete), Nikolinstan (Miklósszállás), Agatenhof, Dobrodol, Dragutinac (Károlyszállás), Ladislavce, Mojavolja (forditva a puszta magyar — Öröm — nevéből), Golubinac (Gyöngyös) és Lidvince nevü puszták, melyek nagyobbrészt az Indija és Ruma közötti rónaságon esnek, együtt 727 magyar és szerb l. és 12,722 kataszt. holdnyi területtel birnak. Gabnanemű s kukorica itt is nagyon bőven terem, s marha és sertés jelentékeny számmal tenyészik. Putnice fu. Indiján alul 924 szerb l., r. kath. és gör.-kel. templommal s igen termékeny és nagy róna határral. Petrovce fu. amazon alul a Jarčina patak (vagy inkább csatorna) m. 693 szerb l., gör.-kel. templommal, nagy gabna- és kukoricatermesztéssel s egy várrommal. Dobrinci fu. amattól nyugot felé s ugyanazon patak m. 1615 szerb l., gör.-kel. templommal, nagy és termékeny határral, barom- és sertéstenyésztéssel, Barcia nevü népes pusztával s hasonlag várrommal. Sibač fu. amattól délre 607 szerb l, gör.-kel. templommal s termékeny, bár részben mocsáros határral. Subotište fu. a megye délkeleti szögletében 917 szerb l., gör.kel. templommal, nagy és termékeny határral s barom- és sertéstenyésztéssel. Brestac fu. amattól nyugotra 977 szerb l., gör.-kel. templommal s nagy és jó, de mocsáros határral. Budjanovac falu az előbbitől ész.-nyugotra s közel a Jarčinához 2053 szerb l., gör.-kel. templommal s igen nagy, termékeny, de mocsáros határral. **Ruma** önálló hatósággal biró mvs. a Ruma patak m., közel a megye déli határához, 7771 szerb s ném. l., gör.-kel. és r. kath. templommal, kir. járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatallal. Nagy határa egészen róna és igen termékeny. A lakosok nagy gabna-, gyümölcs- és bortermesztést, lótenyésztést és gabnakereskedést üznek. Van itt egy jelentékeny serfőzőház is. Heti és országos vásárai népesek. Radincimali fu. Rumától keletre 887 szerb l., gör.-keleti templommal s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Ide tartoznak Szolnok, Medjes, Cserje (Cerije) és Ménes nevü jelentékeny puszták, melyek lakossága csaknem kizárólag magyarok. Šatrinci fu. amattól északra egy hegyoldalon 344 magyar és szerb l., kik sok gabnát, kukoricát és bort termesztenek s lovat, marhát tenyésztenek. Neradin falu amazon felül egy szép völgyben 941 szerb l., gör.-kel. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. **Ireg** (Irig, Irek) mvs. amattól nyugotra szintén szép völgyben 4766 szerb, magyar s német l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, kir. járásbirósággal s posta- és táviróhivatallal. Nagy bortermesztést üz. Kiterjedt epreskertjei vannak, melyekkel nagy selyembogártenyésztés párosul. Vásárai népesek szoktak lenni. Rivica fu. az előbbi szomszédjában 825 szerb l. s jelentékeny határral. Vrdnik monastir fu. amattól észak felé a hn. hegy alatt 129 szerb l. s Ravanica nevü kalugyer-zárdával. Van kőszénbányája. Szintén közel esik e faluhoz Opovo nevü s igen szép fekvésü kalugyer-zárda. Jazak fu. Iregtől nyugotra egy szép völgyben 1616 szerb l., gör.-kel. templommal s nagy bor- és gyümölcstermesztéssel. Ezzel képez egy politikai községet Jazak monastir fu. és kalugyer-zárda 138 l. Pavlovce fu. Rumához közel 518 szerb l., gör.-kel. templommal és gazdag róna határral. Vogány (Voganj) fu. egy tó m. Rumától nyugotra 812 szerb l., szép róna határral, halászatt és Dreispitz nevü pusztával.

Margyelos (Mardjelos) nagy puszta közel a Csikás patakhoz a megye déli határán 151 magyar és szerb l. s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Višnjevce szintén jelentékeny puszta ama m. 114 horv. l. Štejanovci fu. az előbbiektől északra egy völgytorokban 827 szerb l., gör.-kel. templommal s bor-, búza- és kukoricatermesztéssel. Radinci ve iki fu. amattól nyugotra 471 szerb l., gör.-kel. templommal s bortenyésztéssel. Bešenovo-selo fu. az előbbitől észak felé egy völgyben 952 szerb l., kik sok bort és gyümölcsöt termesztenek. Van gör.-kel. temploma. Bešenovo monastir fu. még fentebb a hegyek közt 270 l. s nagy kalugyer zárdával. Sulyom (Šuljan) fu. amattól nyugot felé a szomszéd völgyben 761 szerb l. s gör.-kel. templommal. Bora s gyümölcse sok terem. Mangyelos (Mandjeloš) fu. a hn. patak völgyén amattól nyugotra 1144 szerb l., gör.-kel. templommal, nagy bor- és gyümölcstermesztés- meg barom- és sertéstenyésztéssel. Ležimir fu. jelentékeny hegyek közt a Mangyelos patak felső völgyében 1233 szerb l., gör.-kel. templommal, bortermesztéssel és nagy mészégetéssel. A lakosok a meszet még Bács és Baranya megyékbe is elhordják. Šišatovac amazon felül csaknem a hegygerincen 259 szerb l., gör.-kel. templommal és kalugyer-zárdával. Kövesd (Kuvezdin) fu. amazon alul a hegyoldalban 412 szerb l., gör.-kel. templommal, kies fekvésű kalugyer-zárdával, bortermesztéssel, kőbányával és mészégetéssel. Divoš és Divoš stari szomszédos két falu Kövesden alul 1336 szerb l., gör.-kel. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. A lakosok pálinkát is sokat főznek és aszalt szilvával kereskednek. Erdeje jelentékeny. Csalma (Čalma) nagy falu a Šid patak egyik mellékvölgyében, Rumától ész.-nyugotra 1286 szerb s német l., gör.-kel. templommal, Jankovics-féle kastélylyal, postahivatallal és nagy határral, mely sok bort, búzát, kukoricát és haszonra való fát szolgáltat. Marha- és sertéstenyésztése jelentékeny. **Erdővég** (Erdevik) mvs. amattól ész.-nyugotra a Šid patak szép völgyében 2885 német, horv. s magyar l., r. kath. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s igen nagy, hegyes, völgyes határral, melyen a lakosok bort, búzát s gyümölcsöt termesztenek, lovat, szarvasmarhát és sertést tenyésztenek. Nagy erdőségéből sok tüzi és haszonra való fa kerül ki. Vásárai látogatottak. Gjipsa falu egy magaslaton 179 szerb l. s kalugyer-zárdával. Vizić fu. amattól észak-nyugotra 432 szerb l., gör.-kel. templommal s hegyes határral. Ljuba falu amattól dél-nyugotra 611 szerb l., bortermesztéssel és nagy erdővel. Kukujevce fu. Erdővégen alul a megye déli szélén 1763 szerb l., róm. kath. templommal s igen nagy, részint hegyes, részint lapályos határral, mely bort, gyümölcsöt, kukoricát és gabnaneműeket bőven terem. Bačince fu. amattól nyugot felé 1455 szerb l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal s nagy és termékeny határral. Gibarac fu. az előbbitől nyugotra 855 szerb l., r. kath. templommal s nagy bor- és búzatermesztéssel. **Šid** mvs. egy mocsárba vező patak m. 3377 szerb l., gör.-kel. és gör.-kath. templommal, kir. járásbirósággal s posta- és távirdahivatallal. Határa igen nagy és termékeny. A lakosok közt számosan foglalkoznak iparral és marhatenyésztéssel. Vásárait nagy vidék látogatja. Határának igen tekintélyes része a körösi gör.-kath. püspökség uradalmához tartozik. Brkasovo fu. amattól északra egy tágas völgyben 1104 szerb l., gör.-kel. templommal, nagy bortermesztéssel, jelentékeny erdőséggel s marha- és sertéstenyésztéssel. Keletre esik innen egy mellékvölgyben Privina glava fu. 635 szerb l. és kalugyer-zárdával. Sot fu. Brkasovon felül 888 szerb l., róm. kath. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Babska falu amattól ész.-nyugotra 583 szerb l. **Tovarnik** (Tarkóvára; a rómaiaknál Ulmos) mvs. az ilacsai mocsárok m. 2272 szerb l., r. kath. és gör.-kel. templommal, postahivatallal s nagy határral, melyben sok és szép búzát termesztenek. Gabna- és baromvásárai nagyok. Iváný (Ivance) nagy puszta az ilacsai mocsárok közt. Ilača fu. a hn. mocsárok m. 1028 szerb l. s nagy határral. Banovci fu. Tovarniktól nyugotra a megye szélén 779 szerb lakossal, gör.-kel. templommal, posta- és távirdahivatallal s szép és termékeny határt.

3. **Pozsega (Požega) megye** Horvát-Tótország területének közepe táján foglal helyet. Határos kelet és észak felől Veröce, északnyugot s nyugot felől Belóvármegyével, délről pedig a Határőrvidéknek a gradiskai és bródi ezredeivel. Alakja szabálytalan (kelet felé keskenyülő) hosszas négyszög, melynek nagyobb tengelye ész.-nyugot és délkelet közé esik.

Kiterjedése 45.$_{58}$ □ mfd (szabatosabban 2510.$_{13}$ □ kilomet.) A lakosságának száma pedig 76.312 lélek. Felszine tulnyomólag hegyes. Főhegysége a Bilo (Reka), melynek kanyargó gerince csaknem mindenütt a határt jelzi észak és kelet felől. E főláncolatból több mellékágak (inkább csak dombsorok) futnak ki nyugot és főleg délnyugot felé, melyek a megye területét három nagyobb medenczére osztják s délen a Bilóval párhuzamosan fekvő és nagyobbára szintén a határt szegő Sujnik, Pozsegai és Dilj-hegyekbe olvadnak. Legmagasabbak a Bilo-hegyek (l. fentebb Belovár és Verőce megyéknél); ezek után következnek az imént nevezett déli hegyek, melyek közül a Sujnik-hegyben (a Pakra patak balpartján) a Bregovopolje 3114′, a Pozsegai hegyláncban a Maximov hrast 1928′ s a Dilj-hegyben a Lipovica 1320′ magas. Mindezen hegyek azonban csekély magasságuk mellett is több zordon vidékkel birnak s nagyobbrészt nehéz rajtuk az átjárás. A medencéket elkülönző belső hegyek mind alacsonyabbak. Legészakibb a felső Illava medencéje, melyet a Bilo-hegység, Crni vrh és az ebből eredő s az Illava és Toplica folyókat elkülönző vizválasztó zár közre; ezen alul van a Biela folyó medencéje (daruvári medence), melyet Szirácson alul az Orljava-hegység egyik alacsony ága választ el a legnagyobb medencétől, a pozsegaitól, mely aztán az északi és déli határhegyek közén a Pakra völgyétől egészen a Krstov-hegyláncig terjed. A medencéket övező hegyek mind erdősek s főleg a megye északnyugoti részén a vadságig zordon tekintetűek. A hegyek közein nyiló többé-kevésbbé tágas völgyeket sok kisebb-nagyobb patak öntözi, melyek mind a Szávába sietnek. Jelentékenyebbek e kis folyók közül: az Illava (a Toplica mellékpatakkal), mely egy darabon a határt jelzi Belovár és Pozsega megye közt, továbbá a Biela, mely az egész daruvári medencét végig futja s torkolata előtt a szomszéd völgyből erre siető Pakravával egyesül, végre az Orljava, mely a Bielával egy forrásvidéken ered s a pozsegai medencét félkörhöz hasonló hajlással átfutva, előbb a Velicsanka patakot, majd a megye déli széle előtt a Krstov alól eredő Londsát magába véve halad délnek a Száva felé. Tavai nincsenek, de forrásai számosak. Éghajlata általában kellemes, szelid s levegője igen tiszta és egészséges. Esője elég bőven jár, de legtöbb julius elején és novemberben. Földje nagyobbrészt termékeny agyag; megteremne benne minden gabnanemű, de a lakosság búzát csak alig, kétszerest, rozsot, kölest, hajdinát csak közepes mennyiségben szokott vetni, hanem annál többet termeszt kukoricát, mely a köznépnek legelső rendű s mindennapi eledele. Szintén roppant sokat termesztenek szilvát. Kül- és beltelken a szilvafa az első. Divik is aztán a szilvaaszalás és pálinkafőzés majdnem minden házban. Fája tömérdek s az erdők nagy mennyiségben szolgáltatják a makkot és gubacsot. A zöldségféléket, hüvelyes veteményeket, krumplit, lent, kendert, gyümölcsöt stb. inkább csak egyes vidékek termesztik bővebben. Velika és Kutjevo körül pirositó búzér is terem, de csak vadon. Az állattenyésztés köréből csupán a sertéstenyésztés érdemes a különösebb kiemelésre. Pakrác és Szirács környékén a selyembogártenyésztés is jelentékeny. Házi szárnyasokat mindenfelé sokat tenyésztenek. Közönséges vad elég bőven van az erdőségekben; a nyugoti rengetegekben a medve is elég gyakori. Az ásványország szolgáltat vasat (Pleternica), kőolajat (Bačindol), kőszenet (Ilova, Kutina), márványt (Pozsega város közelében), mész- és épületkövet és igen jó békasót stb. Ásványos vizei közül nevezetesebbek: a lipiki, daruvári és velikai (Iliči). Az ipar e megyében igen jelentéktelen, úgy szintén a kereskedés is. Maga a kis ipar is legfölebb a városokban üzetik, a gyáriparnak pedig épen csak itt-ott van egy-egy kisebbszerü telepe, minők az ivanopoljei üveghuta Daruvár mellett, a crniki selyemgombolyitó-gyár és a pleternicai vashámor. A nép szükségleteit (durva posztó, pokróc, kalap, bocskor, durva vászon stb.) részint a kis-, részint pedig a házipar fedezi. Legáltalánosabb a népnél, mint már fentebb is emlitők, a pálinkafőzés és szilvaaszalás. A kereskedés fő tárgyai a nyerstermények és a hizlalt sertés. Kőútjai több irányban futnak, de nem mind vannak jó karban. Távirói összeköttetése van. A nép nagy többsége (95%) szláv eredetű (szerb, horvát, morlák stb.), a kisebbségből pedig több mint 1% magyar (legtöbben vannak Alagincin, Bankovcin, Ruševon, Daruvárott, Pakrácon és Lipiken), 1.$_{6}$%, német, zsidók s egyéb nemzetiségüek pedig igen kevesen. Vallás tekintetében legtöbben vannak r. katholikusok és gör.-keletiek. A népnevelés Slavonia három megyéje közt itt áll a legalsó fokon. Az egész megyé-

ben csak 31 népiskola van s igy csaknem harmadfél ezer lélekre esik egy népiskola. A megye községeinek száma 282 s azok közül 1 szab. kir. város, 95 pedig kapcsolt község. A megye gyülései Pozegán tartatnak. Emlitendőbb helységek :

Pozsega (Požega) szab. kir. város és a megye székhelye a megye keleti felében az Orljava folyó m., a Velicsánka patak torkolatánál 2962 szerb, német s magyar l. Nagyon régi város. Alapittatása egészen az ókorba vihető vissza, midőn elébb Recatina vagy Ravenata, majd Romana Valeria, később pedig Bastania neveket viselt. Általában elég csinosan van épitve, noha Eszékkel, vagy Zágrábbal nem hasonlitható össze. Van itt három római kath., egy gör.-kel. és egy zsidó templom, püspöki consistorium (a zágrábi püspökséghez tartozik), derék megye- és városház, r. kath. gymnasium, árvaház, kir. járásbiróság, takarékpénztár, folyammérnöki, adó-, posta- és táviróhivatal stb. A lakosok selyembogártenyésztéssel, selyemgombolyitással, posztó- és pokróczszövéssel, főleg pedig jó bortermesztés- és pálinkafőzéssel stb. foglalkoznak. Kereskedelme aránylag élénk ; heti és országos vásárai népesek. Hajdani várának, mely Erzsébet és Mária királynők foghelyeül szolgált, ma csak romjai láthatók. Innen délre esik a Majdan nevü nagy erdőség, melynek talajában kőszén-telep is van. Határa jó nagy és szép. Vrhovci varoški fu. Pozsegától délre a pozsegai hegyekben 323 szerb l., erdővel, bor- és gyümölcstermesztéssel. Škrabutnik fu. amazon alul a hegységben 126 szerb l., nagy erdőséggel és sertéstenyésztéssel. Vidovci fu Pozsegától keletre az Orljava m. 172 szerb l. s bor- és kukoricatermesztéssel. Dervišaga fu. az Orljava m. 199 szerb lakossal. Orljavica fu. az Orljava m. 84 szerb l. **Pleternica** mvs. az Orljava m., közel a Lonča patak torkolatához azon a szép tájon, a hol az Orljava, a Dilj és pozsegai hegyeket szétválasztván, egy szép tágas völgyet nyit a Határőrvidék felé. Van Plernicának 960 szerb l., római kath. temploma, lovas kaszárnyája, postahivatala s vasbányája és vashámora. Gyönyörű, bár nem nagy határában sok bor, gyümölcs és kukorica terem. Fája is bőven van. Sertéstenyésztése, sertés- és borkereskedése tetemes. Vásárai élénkek. Bzenica falu amattól délnyugotra, a pozsegai hegyek keleti lejtőjén 103 szerb l. s bor- és kukoricatermesztéssel. Sulkovci fu. Pleternicán alul az Orljava szép völgyén 478 szerb l., bor-, gyümölcs-, kukoricatermesztés-, pálinkafőzés- és sertéstenyésztéssel. Koprivnica fu. amazon alul, a megye déli szélén 233 szerb l., bor- és kukoricatermesztés-, sertéstenyésztés- és némi kereskedéssel. Ferkijevci falu Pleternicához közel az Orljava m. 208 l. s bor- és szilvatermesztéssel. Gradac fu. Pleternicán felül, közel az Orljavához 208 szerb l. s kukorica- és bortermesztéssel. Resnik fu. közel a Lonča patakhoz 119 szerb l. Svilna fu. 130 szerb l. s igen szép szőlőhegyekkel. Buk fu. amannak szomszédjában 167 szerb l., r. kath. templommal s bor- és kukoricatermesztéssel. Ašikovac fu. a Lonča szép völgyén 113 szerb l. s szép határral. Mihaljevci fu. a Lonča m. 119 szerb l. Tulnik fu. amattól keletre 219 szerb l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Bilačmali és veliki szomszédos faluk a Lonča völgyén 108 és 190 szerb l. Dedina reka fu. a Dilj-hegyek alatt 203 szerb l., szilva- és kukoricatermesztéssel és jelentékeny erdővel. Ruševo falu amattól keletre 458 magyar és szerb l., r. kath. templommal s jelentékeny határral, melynek nagy részét erdőség boritja. Bora, szilvája, sertése sok van. Sovskidol fu. amazon tul keletre 463 szerb l. s nagy erdős határral. Paka fu. a megye délkeleti szögletében 330 szerb l., gör.-kel. templommal s nagy erdővel. Imrievci fu. amattól ész.-keletre 150 szerb l. Dobrogošće amazon felül a a Lonča forrásvidékén 134 l. és sertéstenyésztéssel. Migalovci fu. a Lonča m. 203 szerb l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Čaglin falu közel a Lončához 200 szerb l. s nagy gyümölcstermesztéssel. Sibokovac fu. a Lonča közelében, a megye keleti szélén 154 szerb lakossal. Sapna fu. amazon felül 213 szerb l. s jelentékeny határral, melyben kukorica, gyümölcs és bor is tetemes mennyiségben terem. Stojčinovac fu. a Krstov-hegyek alatt 115 szerb l. s nagy erdőséggel. Granica fu. a Krstov-hegyek alatt a megye szélén 148 szerb l. s igen bérces, erdős határral. Makkja, gubacsa bőven van. Londjica fu. a Krstov-hegyek alatt 254 szerb l., gör.-kel. templommal s nagy bérces határral, melynek legnagyobb részét rengeteg erdőség boritja. Jurkovac falu 124 szerb l. Duboka falu a Krndija-hegy alatti vadon vidéken 226 szerb l. s jelentékeny sertéstenyésztéssel. Gradištje fu. a Krndija-hegy alatti szoros útnál (pleternica-našici út), mely

Verőce megyébe vezet innen át. Van 482 szerb l., gör.-kel. temploma s jelentékeny bérces, erdős határa. Begtež fu. amattól délnyugotra 314 szerb l., kik sok kukoricát és gyümölcsöt termesztenek s disznót hizlalnak. **Kutjevo** nagy fu. amattól északra a Bilo-hegyek alatt 1255 szerb és horv. l., róm. kath. templommal, egy szép kastélylyal, postahivatallal és igen nagy, erdős határral, melyben kukoricán, gyümölcsön s gabnanemüeken kivül pirositó búzér is terem, de csak vadon. Környékén a hegyekben ásványos források is vannak. Kula (Josefsfeld) fu. amazon alul 434 szerb l., postahivatallal s derék határral. Poreč falu 208 szerb l. Latinovac fu. az előbbi szomszédjában 246 szerb l. s jó határral. Ciglenik fu. 202 szerb l. s nagy szilvatermesztés- és pálinkafőzéssel. Grabarje fu. a pleternica-našici út m. 375. szerb l. s igen jó határral. Zarilac falu 139 szerb l. Sesvete fu. a pleternica-našici út m. 164 horv. l., r. kath. templommal s termékeny határral. Jaksič fu. amattól nyugotra egy szép völgyben 620 horv. lakossal, római katholikus templommal s nagy kukorica-, bor- és gyümölcstermesztés- és pálinkafőzéssel. Rajsavac falu az előbbi szomszédjában 104 szerb l. Šumanovac falu szintén a közelben 127 szerb l. Tominovac falu amattól északra 158 szerb l. s jelentékeny erdőséggel. Venje fu. Kutjevotól nyugotra 170 szerb lakossal s erdős, hegyes határral. Mitrovac fu. amazon felül a Bilo-hegyek alatt 300 szerb l. s erdős, hegyes határral, melyen sok sertést tenyésztenek. Podgorje fu. amattól délnyugotra 356 szerb l. s szintén jelentékeny erdős határral. Kaptol falu az előbbitől nyugotra 604 horv. l., r. kath. templommal s nagy erdős határral, melyben jelentékeny kukorica- és gyümölcstermesztést s sertéstenyésztést üznek. Hegyeiben ásványos források is vannak. Vetovo fu. amattól délkeletre 692 szerb l., r. kath. és gör.-kel. templommal s igen jelentékeny erdős határral. Bora, gyümölcse, kukoricája sok terem. Faüzlete és sertéskereskedése tetemes. Ramanovac fu. amattól nyugot felé 130 szerb l. Treštanovci falu 173 szerb l. s gör.-kel. templommal. Sevci falu 235 szerb l. Alaginci kis magyar fu. Pozsega közelében 83 l. Golobordci fu. amazon felül 140 szerb l. Alilovci fu. a Veličanka patak m. 197 szerb l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Mitrovica fu. a Veličanka patak m. 315 szerb l. s derék határral. Češljakovci fu. amattól észak felé 265 szerb l. Velika fu. a hn. patak m. s a Papuk-hegy aljában 758 horv. l., r. kath. templommal, nagy erdőséggel és sertéstenyésztéssel. Szomszédjában van az Iliči nevü ásványos forrás-telep látogatott fürdő-intézettel. Radovanci fu. Velika m. 501 szerb l. s igen jelentékeny erdős határral. Doljanci fu. a Veličanka patak felső völgyében 186 szerb l. Stražeman fu. ugyanazon völgyben 353 horv. l., r. kath. templommal s nagy szilvatermesztéssel. Biškupec fu. a Veličanka mellett 306 szerb lakossal s nagy gyümölcstermesztéssel. Poljanska falu amattól nyugotra a szomszéd völgyben 225 szerb l. s nagy kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Smoljanovci fu. amazon alul 71 szerb l. s gör.-kel. templommal. Toran fu. amattól délkeletre 104 szerb lakossal. Oljasi falu 131 szerb lakossal s kukorica- és szilvatermesztéssel. Ugarci fu. Pozsegán felül 88 szerb l. Emovci falu amazon alul 162 szerb l. Lippa fu. az Orljava m. Pozsegától nyugotra 196 szerb l. s termékeny határral. Drškovci fu. az Orljava jobb oldalán, amazzal csaknem átellenben 103 lakossal. Brestovac fu. amattól délnyugotra a pozsegai hegyek alatt 375 szerb l., római kath. templommal s nagy erdőséggel, dohány- és bortermesztéssel. Dolac fu. az előbbi szomszédjában 168 l. s egy hegyen álló várrommal. Daranovci fu. 253 szerb l. s bor- és szilvatermesztéssel. Zakorienje fu. 212 szerb l. Busnovi fu. a Bili-hegy alatt amattól nyugotra 180 szerb l. s jelentékeny erdővel. Opersinac fu. amannak szomszédjában 187 szerb l. s várrommal. Bačindol fu. a Bili-hegy déli aljában 445 szerb l. s kőolaj-forrásokkal. **Crnik** (Csernek) mvs. a megye déli szélén 1736 horv. l., r. kath. és zsidó templommal, nagy bor- és gyümölcstermesztéssel, selyembogártenyésztéssel, selyemgombolyitó műhelylyel, pálinkafőzéssel, sertés- és baromtenyésztéssel s népes vásárokkal. Igen élénk forgalma van e városnak egy felől Új-Gradiska, más felől Pozsega város felé. Šagovina fu. amattól ész.-nyugotra 418 szerb l., nagy s erdős határral s egy várrommal. Sumetlica falu amattól keletre 418 szerb l., gör.-kel. templommal s igen nagy erdős határral, melyben sok sertést tenyésztenek. Szilva- és bortermesztése is jelentékeny. Opatovac fu.

amazon felül 344 szerb l. s jó határral. Baničevac fu. a Bili-hegyben 284 l. s igen szép környékkel. Ivandol fu. a Bili-hegy keleti aljában 159 l. Bolomače fu. egy szép völgyben 74 szerb l., gör.-kel. templommal, bor- és dohánytermesztéssel. Viliśelo fu. az Orljava jobb oldalán 210 horv. l. is gyümölcs-, kukorica- és dohánytermesztéssel. Škenderovci fu. az Orljava tulsó oldalán 119 horv. l., r. kath. templommal s nagy szilvatermesztéssel. Žigerovci falu az Orljava m. 25 szerb l. Pavlovci fu. az Orljava m. 152 szerb l., kik bort s gyümölcsöt termesztenek, Deževci fu. az Orljava m. 167 szerb l. Rasna falu az Orljava m. 142 szerb l. s kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Pasikovci fu. ugyanazon völgyben 112 szerb lakossal. Sloboština fu. az Orljava baloldalán 212 szerb l. s gör.-kel. templommal. Cerljenci fu. az előbbi szomszédjában 109 l. Orljavac fu. az Orljava-hegyek alján s az Orljava folyó m. 363 szerb l., kik sok kukoricát, gyümölcsöt és bort termesztenek, sertést, marhát tenyésztenek és fuvarozást üznek. Koprivna fu. az Orljava-hegyek alatt 143 szerb l. Čečavac fu. amannak szomszédjában 155 l. s gör.-kel. templommal. Mihaći fu. az Orljava m. 130 szerb l. s jó bortermesztéssel. Kamensko fu. az Orljava m. 46 l. és postahivatallal. Bogdašić fu. amazon felül 161 szerb l. Mrkopolje fu. az Orljava m. 199 szerb l. Vučjak fu. az Orljava m. 111 szerb l. s nagy erdős határral. Innen északra láthatók Kamengrad várnak romjai. Koturić falu amattól nyugotra 104 szerb l. s rengeteg erdőséggel. Striževica falu amazon alul 102 horvát l., s gör.-kel. templommal. Innen délnyugotra látható a pozsega-pakráci országút mellett egy szép fekvésű várrom. Tisovac falu az imént emlitett út mellett 266 szerb lakossal. Cikote falu az Orljava-hegyek észak-nyugoti lejtőjén 288 szerb l. s derék erdős határral, mely bort, szilvát, kukoricát és makkot bőven terem. Budić fu. 255 l. Ožegovac fu. amazon túl a Pakra patak forrásvidékén 244 szerb l. Branežac falu amattól ész.-nyugotra 422 szerb l. s jelentékeny erdős határral. Dragović fu. a Pakra m. 221 szerb l. Čaklovac kis fu. a Pakra m. 64 l. s egy váromladékkal. Sumetlica fu. amattól délkeletre 418 szerb l., gör.-kel. templommal s nagy erdős határral. Brusnik fu. az előbbitől nyugotra 294 l. Kusonje fu. a Pakra m. 480 szerb l., gör.-kel. templommal s jelentékeny határral. **Pakrác** mvs. a Pakra patak igen kies völgyében 1721 szerb s magyar l. Van itt róm. kath. és gör.-kel. templom, gör.-kel. püspök, káptalan, zárda és papi seminarium, takarékpénztár, adó-, posta- és táviróhivatal stb. A lakosok nagy selyembogártenyésztést, bor- és gyümölcstermesztést, pálinkafőzést és sertéskereskedést üznek. Egykori vára romokban hever. **Lipik** falu amattól délre szintén a Pakra m. 421 szerb s magyar l., látogatott szép fürdővel s posta- és táviróhivatallal. Fürdésre és ivásra egyiránt alkalmas jod-alkalikus forrása 62 C°-ú s 24 óránkint 30 ezer akó vizet képes szolgáltatni. Környéke igen kies. Határában Izidorház és Dobrovača nevü puszták vannak. Batinjani fu. Pakráctól ész.-nyugotra 252 szerb l. s bortermesztéssel. Obrež fu. a pakrác-daruvári útban 667 szerb l. s jelentékeny határral, mely gabneműeket, kukoricát, bort és sok gyümölcsöt terem. Omanovac fu. a Biela patak egyik mellékvölgyében 200 szerb s horv. l. Dereza fu. a Biela patak m. 316 szerb l. s kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Grahovljani fu. amattól keletre 570 szerb l. s igen jelentékeny erdős határral. Hegyeiben sok a medve. **Szirács** (Sirač) fu. a Biela m. 521 szerb l., gör.-kel. templommal, selyembogártenyésztéssel és nagy sertéskereskedéssel. Egyik hegyén szép váromladék látható. Zaile fu. az előbbitől ész.-keletre a Biela forrásvidékén 147 szerb l. s nagy erdős határral, mely egészen a Crni-hegységre fut föl. Borki (dolnji) fu. amannak szomszédjában 573 l., jelentékeny erdős, hegyes határral, egy hasonnevü népes pusztával és Pakra nevü kalugyer-zárdával. Biela falu amattól nyugotra a hn. patak m. 205 szerb l. s gör.-kel. templommal. Dubrakuca kis fu. a Toplica patak m. 66 l. s Dobrigrad nevü váromladékkal. Vrbovac fu. közel a Toplicához 180 szerb l. s kukoricatermesztéssel. **Daruvár** mvs. a Toplica patak m. 1101 szerb, magyar s német l., r. kath. templommal, szép várkastélylyal, kir. járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal. Határa nem nagy, de termékeny. Kénes vizü fürdőjét nagyon látogatják. Van márványtörése. Vásárai élénkek szoktak lenni. Közelében van egy felől Felső-Daruvár 528, más felől Alsó-Daruvár 763 szerb lakossal s jelentékeny bor- és kukoricatermesztéssel.

Az utóbbi mellett van egy Szt.-Illés nevü, igen szép fekvésü zárda. Šibovac fu. Daruváron alul 231 szerb l. Golubinjak fu. 302 szerb l., s bortermesztéssel. Miljanovac fu. amazon alul 144 szerb l. s szép határral. Oláh- (rimski) Sredjani falu 189 szerb l. Szerb- (srbski) Sredjani, falu amannak szomszédjában 252 szerb l. s nagy kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Trojeglava falu a Biela szép völgyén 534 szerb l. s termékeny határral. Ide tartozik a szomszéd Szt.-Anna telep. Govedjepolje fu. a Biela m. 353 szerb l. s igen szép határral. Brekinska fu. amazon alul 424 szerb lakossal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Gaj falu a Biela mellett, a megye déli sselén 592 szerb lakossal. római katholikus templommal, igen jelentékeny erdős határral s nagy sertéstenyésztéssel. Poljana fu. a Biela m. 507 szerb l. s jelentékeny erdős határral. Marinoselo fu. közel az Illava folyóhoz 504 szerb l., jelentékeny bor- és gyümölcstermesztéssel s nagy erdővel. Uljanik fu. a Toplica patak egyik mellékvölgyében 982 szerb l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s igen nagy erdős határral, melyben bort, gyümölcsöt s kukoricát bőven termesztenek és sok sertést hizlalnak. Dežanovac amattól észak felé 690 szerb l. s jelentékeny erdős határral. Krešteloväc fu. a Toplica völgyén 523 szerb és magyar l., jelentékeny és jó határral s Péterszállás nevü népes pusztával. **Ivanopolje** fu. a Toplica patak m., Daruvártól északnyugotra 152 (nagyobbára ném.) l. s nevezetes üveggyárral. Imsovoselo és Novoselo szomszédos faluk az Illava és Toplica közén 366 szerb l., bor- és szilvatermesztés- és sertéstenyésztéssel. Brestovac falu a Toplica m. 1214 szerb, magyar s német l., gör.-kel. templommal, nagy, erdős határral és sertéstenyésztéssel. Batinjani fu. Daruvártól észak felé 661 szerb l. Končanica fu. amattól ész.-nyugotra az Illava egyik mellékvölgyén 1041 szerb l. s nagy, erdős határral. Vrieska fu. Batinjanitól ész.-keletre 370 szerb l. Alsó- és Felső-Bastaji szomszédos faluk amazon felül. Előbbinek van 324 szerb és magyar lakosa, az utóbbinak pedig 574 szerb lakosa, gör.-kel. temploma, városladéka és jelentékeny határa. Koreničani fu. amazokon felül 576 szerb l. s nagy sertéstenyésztéssel. Puklica fu. a Črni-hegy alatt 244 szerb l. Cepidlake fu. amazon felül az Illava egyik mellékvölgyében 314 horv. l. Removac fu. az Illava felső folyásánál 94 szerb lakossal s nagy erdőséggel.

II.

A Határőrvidék.

A Határőrvidék vagy katonai végvidék az a része a magyar birodalomnak, mely egy felől Horvát-Tótország, más felől Dalmácia és a török birodalom északnyugoti tartományai (Török-Horvátország, Bosnia [és Szerbia egy része]) között többé-kevésbbé széles szegély alakjában nyúlik el az adriai tengertől (kel. hossz. 32° 34′) egészen a Száva torkolatáig (kel. hossz. 38° 10′). Széleit a horvát-szlavon határokat kivéve, csaknem mindenütt természetes határok jelölik; igy nyugoton az adriai tenger, délen egy felől a Velibit-hegy, más felől az Unna és Száva folyók, keleten pedig a Batisnica patak, azon felül egy darabon az Unna folyó, odább a Pleševica, Troverhi és Kriva hegyek keleti lejtői, még fölebb a Korana patak, Cetin környékén a cetini hegyek s végül a Glina patak, az anyaország felől pedig a Duna folyam. Kiterjedését illetőleg jelentékenyen eltérők a magyar és a horvát hivatalos adatok; amazok szerint ugyanis 18,901.$_{09}$, emezek szerint pedig 20,382.$_{10}$ □ kilometernyi a Határőrvidék mai területe; a lakosság számát ellenben mind a két hivatalos kimutatás egyezőleg 691,095 lélekre teszi. Alakja egy fekvő z-hez (N) hasonlit, melynek nyugoton lehajló feje a legszélesebb. Felszine az Unna torkolatától nyugot felé,

egészen hegyes, kelet felé pedig tulnyomóan lapályos (a Száva lapálya), melyre csak a zágrábi, belóvári, pozsegai és szerémi hegyek alacsony nyulványai és lejtői hajolnak be egy-egy darabon. A nyugoti részt a Karst-hegységgel összefüggő s azzal egyforma képződményü Kapella és Velebit hegyek roppant szövevénye lepi el s teszi valóságos alpesi vidékké. Főbb ágait mind a Kapella, mind a Velebit délkeleti irányban bocsátja s igy nagyjában párhuzamosan haladnak, még pedig emez Zengg vidékéről (a Vratnik-hegytől) lefelé elébb a tengerparttal, majd a Zermagna folyó völgyével egy nyomon, amaz pedig a török-horvátországi határ mentén; a kettő aztán sok mellékág által lép összeköttetésbe úgy egymással, valamint a Fiume megyei hegyekkel, meg a dinári alpesekkel is. A Velibit-hegylánc (18 mfd h.) közép magassága 3200′, a Kapelláé (11 mfd) pedig 2400′. Amaz szirtes zordon hegység, széditő mélységü szakadékokkal s hegyes tarajokká fejlődött sziklacsoportokkal; lejtői a tenger felé meredekek, kövesek és fátlanok; eső és vihar lefosztott róluk minden termő kérget; a tulsó oldal lejtői ellenben menedékesebben ereszkednek alá a szomszéd fensikra s a csúcsok kivételével erdősek. Az ostariai nyereg (3033′), melyen országút vezet át Carlobagoból Gospićba, ész.-ész.-nyugoti, meg kel.-k.-déli ágra osztja az egész láncolatot. Legjelentékenyebb tetői: a Vaganski vrh (5563′), a Szt.-Berdo (5547′) a Ranjac (5376′), a Velebitska Plješivica (5232′) s az obrovazzo-gospić, szorosúttól (Prag szoros) keletre a Veliki Ćernopaz stb. Egy 12 mfd hosszú s 3—4 mfdnyi széles hullámzatos mélyedés választja el a Velebittől a Kapella-hegységet, melynek főtömege Fiume megyéből kiindulva egészen a plitvicei tavakig (Otočactól kelet felé), huzódik. Ez kevésbbé köves s nem oly szivár és vad, mint a Velebit s egyszersmind erdőségekben jóval gazdagabb. A modruši nyeregtől, melyen a József-út halad át (Zenggtől Károlyváros felé) északnyugotra eső részét Nagy-, onnan délkeletre eső részét pedig Kis-Kapellának nevezik. Az előbbi a Kulpa folyó meg a tengerpart közötti területet ágazza be számos nyulványaival. Közép magassága 3000′ s legmagasabb bérc benne a Bjelolasica (4850′). Az utóbbinak közép magassága 2000′ s legmagasabb ormai a Seliska vrh (3948′) és a Mala gorica (3910) Gopćitól kelet felé. A Kis-Kapellának folytatását képezi a Plješivica, melyet amattól a plitivicai tavak szük medencéje választ el, s mely a dalmát határ közelében a Velebithez, azzal együtt pedig a dinári alpesekhez csatlakozik. Nyugoti lejtői sziklások, a keletiek ellenben erdőséggel boritvák s a termékeny és mély fekvésü Unna-völgybe olvadnak. Közép magassága e láncolatnak 3100′ s legmagasabb ormok benne az Ozeblin (5244′) és Gola Plješivica (5217′). Az im föltüntetett keleti és nyugoti hegyláncok közén közép hegyek ágaznak szanaszét egyiktől a másikig. Legjelentékenyebb ágak ezekben a Vrbačka staza (2800′) a krbavai és likai sikok közt, meg a Kamenita (3000′) Bunić és Verhovine helységek közt. A közbe eső jelentékenyebb völgyek fensikokká tágulnak. Ilyenek az otočaci vagy Gacka-völgy (1500′), termékeny talajjal; a Likai-völgye a Velebit, a Vrbačka staza és a Plješivica nyulványai közén (1800′); ez itt a legigazibb fenföld, de oly szövevényes és kopasz szikla-halmazokkal bo-

ritva, hogy a szemlélő egy sivatag kőtengert lát itt maga előtt, melyben csak helyjyel-közzel akad meg a szem egy-egy zöldelő oázon; továbbá a Krbava-völgye a Vrbačka staza, Kamenita gorica és a Plješivica lejtői között (2200′) homokos, kavicsos és görgeteges talajjal; párkányát sivatag mészkőfalak képezik; a nyár itt rendkivül forró, az ősz és tavasz pedig viharos; végre a Korenica szűk völgye a Plešivica és a Kamenita gorica közt magas hegyek és hatalmas sziklatömegek által szegélyezve, de aránylag termékeny talajjal. A kisebb völgyek itt is üst és teknő alakú mélyedések, mint a Karstban s igy leginkább csak a nyergek fölhasználásával készülhetett e földön át az a nehány út, melyek a belsőbb vidékeket a tengerrel összeköttetésbe juttatták. Megemlitendő még egy önálló jellemű hegység, mely a Kis-Kapella és a Plješivica érintkezési vidékétől észak felé terjed a Korana patak és az Unna közén. Ez két ágazatra oszlik, melyek közül a nyugoti Petrova gora nevet visel s a Kulpa felé huzódik, a keleti pedig Zrin-hegység (Zrinjska gora) néven a Glina patak és az Unna folyó közén vonul egészen a Kulpa- és Száváig. Mindkét ág alacsony láncolat, nagyon erdős és számos mély és szűk völgyek által van megszakgatva. Közép magasságuk 850′, de jelentékenyebb tetők is vannak bennök, mint a Petrovac (1602′) a Petrovában, meg a Samarica az 1947′ m. Prisjeka csúcsssal és a Vranova glava (1508′) a Zrin-hegységben. Ezek már nem oly sivatag mész- és krétaképződmények, mint a fentebbi magas hegyek. — Vizben a Határőrvidéknek legnyugotibb és legdélibb részei szükséget látnak. A domborzati viszonyok, mint a horvát felföldön mindenütt, nem alkalmasak arra, hogy a különben jó számmal levő kis folyók egy nagyobbá, vagy épen számbavehető folyamrendszerré egyesülhessenek. Az egymást keresztező kietlen kopár bércek legtöbbnyire elnyelik a rövid futású s nem is bővizű patakokat, ki vagy be pedig sem kisebb, sem nagyobb folyó vizet nem eresztenek. Másként áll a dolog a keleti hosszabb részen, mely mind a magyar, mind a török területnek számos vizében osztakozik s ezekkel együtt a Duna folyam-mellékéhez tartozik. Részben a Határőrvidékhez is tartozik tehát mindenekelőtt a Duna, mely Pétervárадtól egészen Zimonyig mossa a határát, továbbá a Száva, mely Sziszek éz Ivanjskibok között az északi határát mossa, onnan Jasenovacig harántosan átszeli a Végvidéket, Gradiskától pedig egészen a torkolatáig a déli határát öntözi. Ebbe ömlő folyói a torkolattól fölfelé a Jarčina, Ruma, Csikás, Šid, Bosszut, Orljava, Čermec, Ternava, Strug, Trebeš és Lonja mind balról, jobb felől az Unna, Puska, Kulpa és ezeknek számos mellékfolyói, melyek közül legjelentékenyebbek a Kulpába ömlők, mint a Petrinia, Glina, Korana, Dobra stb. Az adriai tengerbe ömlő vizei közt legjelentékenyebb a Zermagna, de az is csak felső folyásával tartozik ide. A bércek között eltünő patakok közt megemlithetők: a Gacka Otočac mellett, a Lika (több mellékpatakkal) Gospić közelében, a Krbava a Plješivica hegység nyugoti aljában s a Ričica a Velebit alatt stb. Tavai között legjelentékenyebbek a plitvicei tavak vadregényes környezettel. Mocsárai jelentékeny számmal vannak a Száva mentén. Az adriai tenger Novitól kezdve egészen Trstenicáig mossa a

nyugoti illetőleg a délnyugoti határt, melyen a csekély partfejlődés miatt csak kisebb-nagyobb rév-öblöcskék vannak, kivévén a tekintélyes Morlák öblöt, mely Dalmácia legészakibb csúcsát választja el a Határőrvidéktől. A part mentén itt is, mint Fiume városánál és Fiume megyénél egész sor sziget foglal helyet s igy a nyilt tengerrel csak a szigetek közötti csatornákon át érintkezhetik a Határőrvidék.

Az éghajlat a domborzati viszonyok és a terület nagy elnyulása folytán szembetünő különbségeket tüntet föl. Mig ugyanis a keleti lapályos és vizben, erdőben gazdag rész éghajlata majdnem egészen egyező a Slavoniaival, addig a nyugoti bérces rész éghajlata sok tekintetben a horvát felföldéhez hasonló, a tenger közvetlen közelében pedig egészen a dél európai éghajlat az uralkodó. A Kapella és Velebit alpesi magasságot érő részei hüvösek, sőt zordonak, mig a közöttük fekvő mélyedéseken, mint már fentebb is érintők, helylyel-közzel felette forrók a nyarak. A levegő egészségesebb nyugoton, mint keleten, hol a mocsárok erjes kigőzölgéseit a szomszéd erdők sem képesek eléggé ellensulyozni. A keleti részeken a légáramlások szélsőség nélküliek, nyugoton azonban, főleg a tenger közelében ellenkező az eset; itt egész csapásul uralkodik a bóra, meg a sirocco. A talaj termőképességét illetőleg nagy különbségek tapasztalhatók. A nyugoti rész köves bércei és kavicsos, ho mokos lapályai csak szigetenként alkalmasak a mivelésre, a keleti rész ellenben Slavoniával vetekedik a termékenységben és kezdetleges mivelés mellett is bőven osztja áldásait. S ebben igen nagy része van az esőjárásnak is, mely, mig emitt többnyire alkalomszerü, amott rendesen vagy korai, vagy kései s vagy özönnel szakad, vagy hónapokon át elmarad, minek folytán sok vetemény vagy a nedvességbe fúl, vagy gyökeréig kiég.

Saját termékei a Határőrvidéknek nem igen vannak. Roppant erdőségeiben általában ugyanazon fanemek találhatók, mint Horvátországban és Slavoniában. Mezei terményei is legnagyobb részt ugyanazok. A rónaságon ugyanis búza, rozs, árpa, zab, köles, kukorica, hajdina, dinnye, tök, mák, dohány, burgonya, festő növények, kenderfélék, zöldségneműek, hüvelyes vetemények stb. teremnek; a hegyesebb részeken kedvező talajra talál a szőlő, gyümölcs és főleg a szilva, mely itt is a legkiválóbb gondban részesül. A tengerre dűlő lejtőkön előfordulnak a szőlő és gyümölcs mellett a déli gyümölcsök, de korántsem oly dúsan és pompában, mint fölebb a Vinodol-völgyben. — Az állattenyésztés nem igen jelentékenyebb a társországokénál. Különben aránylag szép számmal van itt ló (többnyire az erdélyihez hasonló bosnyák faju), szamár, öszvér, törpe szarvasmarha (Slavonia mellékén magyar és podoliai faju), juh, kecske és sertés (legtöbb Slavonia mellékén) majdnem minden vidéken. A selyembogártenyésztés nem oly jelentékeny, mint az adott viszonyok közt lehetne; de azért a Száva mellékén, meg a tengermelléken igy is eléggé fontos ága a gazdaságnak. Legsikeresebben tenyészik a japáni faju selyembogár. A méhtenyésztés csak helylyel-közzel ölt jelentékenyebb mérveket. Házi szárnyasok s erdei vadak jelentékeny mennyiségben vannak. A tengerpar-

tiak halat, osztrigát, sőt korallféléket is sokat fognak, de a kereskedelemnek aránylag keveset juttatnak a zsákmányból. — Az ásványország termékeit, a mennyiben vannak sem igen aknázzák; különben a mostani kezdetleges bányaipar mellett is nyernek itt vasat (Petrovagora, Vojnić, Oriovac), rezet (Gradiškipotok), ólomércet (a Zrin-hegyben), kőszenet (Gradiška, Tomica, Gora stb.), palát, jó fehér márványt (Starigrad), gipszet, mész- és egyéb haszonra való követ stb. Ásványos vize nem sok van. Legnevezetesebb a topuskoi hőforrás, meg a lasinjai savanyúviz (ogulini, ezelőtt I. báni, kerületben).

Az ipar és kereskedelem itt még sokkalta fejletlenebb, mint Horvát-Tótországban. A gyáripar alig van túl a kezdeten. Nehány hámoron és fűrészmalmon kivül legfölebb egyes szesz- és sörgyárak (legnagyobb a zimonyi) találhatók itt-ott. A kis iparnak is csak egyes nagyobb községekben van némi lendülete. Legáltalánosabb a házi ipar, mely főleg gyólcsot, vásznat, bőrféléket s darócszöveteket oly mennyiségben állit elé, hogy az otthoni szükséget csaknem teljesen födözi. A házi és gazdasági eszközöket is legtöbbnyire maguk készitik a határőrök. A (tulnyomólag átviteli) kereskedelem a tenger mellékén, meg a Száva és Duna mentén bir nagyobb jelentőséggel. Legfontosabb kereskedő hely amott Karlopago, emitt Zimony (sertéskereskedés), Mitrovica (gabnakereskedés), az Unna és Kulpa közén pedig Kostajnica és Glina, meg Zavalje a bosnyák határon, Bihács közelében. A kivitel főbb cikkei itt is nyerstermények, haszonra való fanemek (szálakban és durva földolgozásban), s hizlalt állatok; a bevitel cikkei pedig leginkább élelmi szerek, szesz, finomabb szövetek, fémgyártmányok, rövid- és gyarmatárúk stb. A közlekedési eszközök közt első helyen állnak az országútak, melyek többnyire jó karban vannak. Épités tekintetében legkiválóbb a József-út, mely Károlyvárostól Zenggbe vezet, továbbá az ezzel összeköttetésben álló otočac-gospić-karlopagói s ennek két kiágázása, melyek közül az egyik a Zermagna, a másik pedig a Kerka völgyébe fut. Vasút csak az ogulini kerületben van, a mennyiben ennek felső részén halad át a nagyszerüleg épült károlyváros-fiumei vasút. Vizi útjai a Száva és Duna, meg a tenger. Távirói összeköttetése minden főbb irányban van.

A Határőrvidék lakossága csaknem egészen szláv eredetű. Legnagyobb számmal (98.$_{30}$%) vannak szerbek és horvátok, hozzájok véve a velök rokon skipetarokat, uszkokokat, morlákokat, szloveneket, bosnyákokat stb., kiket a horvát-szlavon statisztika nem igen szokott külön jeltüntetni. A szlávokon kivül legszámosabbak a németek (mintegy 9 gzer), mig egyéb nemzetiségüek, pl. olaszok, magyarok stb. csak szórványosan találhatók s úgy is nagyon kevesen. Vallásra nézve legtöbben vannak a r. kath. és a gör.-kel. egyház hivei (3—3 százezeren felül), a gör.-katholikusok mintegy hetedfél, az ág. evangelikusok közel kilencedfél ezeren vannak; sokkal csekélyebb számmal vannak a reformátusok, zsidók s örmény katholikusok. Nem keresztyén is van egy nehány. A népnevelés itt is nagyon el van maradva, noha a népiskolák száma aránylag elég jelentékeny (544). A sem irni, sem olvasni nem tudók

száma 1873-ban még 82.6% volt. E feltünő adat, ha mentséget nem is, de legalább magyarázatot fog találni a következőkben.

Kormányzati rendszerét tekintve, a Határőrvidék egészen különleges tartomány nemcsak az osztrák-magyar monarchiában, hanem az egész művelt világon. Egy óriási tábor ez, melyben egy katona kormányzó katona társadalmat igazgat katonai törvények és napi parancsok alapján. E rendkivüli állapot keletkezésének idejére nem emlékszik a történelem pontosan. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy ez intézménynek első alapjait I. Ferdinánd vetette meg a mohácsi vész után állandó gátat kivánván emelni a törökök terjeszkedése és beütése elé. A valóságos szervezés azonban I. Lipót országlása alatt hajtatott végre, midőn is a török uralom alól felszabadult Bács, Bodrog, Csongrád Arad, Csanád és Zaránd megyék szélein katonai »véghelyek« állittattak a török kézen maradt temesi bánsággal szemben (karlovici béke 1699.) Ily formán a Határőrvidék az adriai tengertől egészen az erdélyi Érchegységig terjedt, de még mindig nem volt határjelek által is teljesen elkülönitve a politikai területektől. Az igy támadt »véghelyekre« a bécsi kormány nagyobb részt Albania- és Macedoniából ide menekült rákokat telepitett s azokat határőrző és védő szolgálataikért több, az ország törvényeivel ellenkező szabadalmakkal látta el. Utóbb III. Károly alatt a temesi bánság is visszafoglaltatván a töröktől (passarovici béke 1798.), ez a terület is katonai kormányzat alá helyeztetett s reá határőri kötelességek és kiváltságok mellett nagyszámú németség és Törökországból menekült rác nép telepittetett. Föld volt elég, mert az idegen uralom nyomása alatt nagy vidékek egészen elnéptelenedtek; a bécsi kormány kedvezése pedig a jövevények iránt alig ismert határt. Minthogy azonban mindezek Magyarország alkotmányos részvéte nélkül, sőt akarata és érdekei ellenére történtek: a rendek, mihelyt alkalmuk nyilt, siettek tiltakozni a visszaélések ellen. Az 1708-iki országgyülésen kezdve ugyanis több izben követelték, hogy az önkényesen alkotott katonai véghelyek az ország testéhez visszakapcsoltassanak és polgári kormányzat alá helyeztessenek. E követeléseknek aztán az 1741. 18. tc. lett az eredménye, mely a visszacsatolást elrendeli ugyan, de egyszersmind megengedi, hogy a déli széleken ideiglenesen továbbra is külön katonai őrvonal állhasson fenn. A törvény tehát megvolt, de azért közel tiz évi húzavonába került, mig végre is hajtathatott s akkor is csak úgy, hogy az újabban kijelölt határőrvidék még szorosabb és kizárólagosabb katonai igazgatás alá vétetett, a visszakebelezett Krassó, Temes, Torontál megyék pedig »temesi bánság« erőszakolt néven egész 1779-ig az osztrák örökös tartományokhoz hasonlóan kormányoztatott. Ezen időtájra esik (1763/4.) a határőri intézménynek Erdélybe való becsempészése is, hol részint ravaszsággal, részint erőszakkal szintén fegyveres szolgálatra kényszeriték a keleti és déli szélek lakóit, főleg pedig a székelyeket, noha nem úgy elkülönitve, mint egyebütt. S ezzel a Határőrvidék területe most már az adriai tengertől az Aranyos-Beszterce völgyeig nyult el s három főparancsnokság alá osztatott, u. m. az erdélyi végvidék az erdélyi, a magyar végvidék (a mai Belővármegyéig) a te-

mesvári, a horvát-szlavon végvidék pedig a zágrábi főparancsnokság alá, melyek együtt aztán megint a bécsi hadi tanács alá voltak rendelve. *)

A mi a határőrvidéki lakosságot illeti, az, mint már az eddigiekből is kitünt, Erdélyben otthoni, egyebütt azonban tulnyomólag bevándorlott és betelepitett elemekből állott. Az erdélyiek saját birtokaikon megmaradtak; a többiek azonban földet kaptak, de csak haszonélvezeti joggal. A magyar és horvát-szlavon végvidéken csak határőrök lakhattak; másoknak ottani birtokai vagy kisajáttittatak, vagy kicseréltettek. Fekvő jószágot csak az szerezhetett, a ki a határőri kötelezettséget magára vállalta, de oly megszoritással, hogy pl. katonatisztek, végvidéki hivatalnokok és papok csak 3, iparosok és kereskedők csak 6 holdnyi föld vásárlására voltak foljogositva. A lakosságnak fegyverfogható része 20 éves korától kezdve tartozott szolgálni úgy, hogy ruházatot és fegyverzetet a kincstártól kapott, de zsoldot csak tényleges szolgálata idején húzott. A tényleges szogálat egy húzomban két hétig tartott, a harmadik hétre haza ment a határőr saját házi dolgainak végzésére. A beköltözött vagy betelepitett határőrök eleintén leginkább az útak mellékeire és a lapályokra telepedtek le egyes szétszórt csoportokban s később igy iratván össze, az egyes telepeken levő kisebb csoportok egy-egy családnak vétettek, ha közöttük semmi vérrokonság nem volt is, miből aztán a házközösség boldogtalan intézménye állott elé, mely különben már az előtt is szokás volt a déli szlávoknál s nevezetesen a horvátoknál és szerbeknél. A házközösség mivolta pedig a következő. Minden »családnak« külön közös vagyona van, mely a tagok közt föl nem osztható. Az ily közös vagyon a közepes jóságú vidéken 25—40 holdnyi földből és az annak megfelelő házi állatokból áll. Minden család élén egy, a tagok által közös akarattal választott családfő (a legöregebb, vagy legderekabb férfi tag) áll, kit ily minőségben az illetékes községi előljáróság erősit meg, vagy nevez ki esetleg, ha a választó családtagok nem tudnak egyező akaratra jutni. A családfőnek a legszélesebb körü atyai hatalma van nemcsak saját gyermekei, hanem a család minden tagja fölött. Ő ügyel föl a rendre, kezeli a közös vagyont és jövedelmet s intézi a háztartást. Ebbeli tevékenységében egy határőri szolgálattól mentes férfi, meg egy szintén közakarattal választott családanya (nem szükségkép a neje) szolgál segedelmére. A családatya mindennap kinek-kinek kijelöli a napi teendőjét. Más családoknál a tagok csak az ő engedelmével vállalhatnak munkát, vagy egyéb szolgálatot; de keresményök egy részét mindenkor kötelesek a közös keresményhez csatolni. Azok, kik ily idegen, avagy katonai szolgálatban távol vannak, épen úgy tagjai maradnak a családnak, mint az otthon levők. Ez az intézmény hajdan állitólag kedvező volt a falusi gazdálkodás fejlődését illetőleg; ma azonban már tarthatatlanná vált, noha a

*) Az ország nyugoti részén (Vas és Zala nyugoti s illetőleg délnyugoti részén) is volt egy őrvonal, melynek területét maig is Őrségnek hivják s melynek lakosai külön nemesi szabadalmakat élveztek egészen 1848-ig, noha határőri szerepléseök már régebben megszünt.

Határőrvidéken kivül még a horvát megyékben is eléggé otthonos ma is, jóllehet újabban lényegesen megváltozva. Miután ugyanis a tapasztalat kétségtelenül megmutatta, hogy a házközösség mellett az egyén teljesen az egyetemesben olvad föl; miután a nép maga is meggyőződött, hogy igy az egyéni törekvésnek rá nézve sem ingere, sem célja nincs, s miután bebizonyult, hogy ez az intézmény ma már úgy erkölcsi és társadalmi, valamint nemzetgazdasági tekintetben is ártalmas, sőt veszélyes: a házközösség részint magától bomlásnak indult, részint megfelelő törvényes intézkedések által módosittatott. Az előbbi az eset Horvátországban, hol a közös vagyonon a tagok mind sűrübben megosztozkodnak; az utóbbi pedig a Határőrvidéken tapasztalható, hol 1850 óta az addigi hűbéres ingatlan a család tulajdonává lett, 1871. június 8-dika (legf. nyiltparancs) óta pedig hat holdnyi minimumnak, mint házközösségi törzsbirtoknak kivételével, egészen a család szabad rendelkezése alá van bocsátva. A tengermelléken különben hatósági engedelem mellett még ez a hat holdnyi terület is megcsonkitható. A törzsvagyon egyébiránt ma már szükség esetén és hatósági jóváhagyás mellett végrehajtás alá is kerülhet bárhol, midőn is a házközösség önként feloszlik épen úgy, mint a férfi tagok teljes kihaltával. Végül ma már minden tag szabad rendelkezési és hagyományozási joggal bir a maga részét illetőleg. Az ilyetén szabályozásnak nyomban az a következése lett, hogy a határőrvidéki birtokok értéke átlag a tizszeresére emelkedett az 1850. előttinek, minek az adás-vevés fölszabadulásán kivül nem utolsó oka az is, hogy itt van a legmérsékeltebb adózás az egész monarchiában. A földadónak különben három fokozata van. Legcsekélyebb a közhatárőr adója; másik és nagyobb a kiváltságos és városi polgároké a közigazgatási hivatalnokokkal egyetemben s végre harmadik a papok személyes adója oly birtokokért, melyek nem egyházi természetüek.

A határőrvidéki intézmény clavulása önként maga után vonta a katonai tartományi szervezet felbomlását. — Igy az erdélyi határőrség még 1851-ben végleg feloszlott. Majd a kiegyezés keresztülvitele után az 1871. junius 8. kelt legfelsőbb nyiltparancs alapján feloszlattatott és polgárositattatott előbb (1872. szept. 14.) a mai Belo vármegyét képező varasd-szentgyörgyi és kőrösi 5. és 6. számú határőr-gyalogezred, aztán pedig (1872. okt. 8.) a Duna és Tisza menti oláh, illyr és német bánsági (12., 13. és 14. sz.) ezred, meg a titeli csajkás-zászlóalj (l. III. k., 92. l.) s egyúttal intézkedés történt a még fenn levő horvát-szlavon végvidék alkalomszerű polgárositására nézve is. Ez intézkedés szerint az előbbi határőr-katonai kötelezettség megszünt s helyébe a magyar védtörvények szerinti védkötelezettség (sorhad, honvédség) vitetett be. Az addigi ezredparancsnokságok helyén ezredkiegészitő kerületek szerveztettek s ezek egy-egy cs. és kir. kerületi hatóság alá helyeztettek a zágrábi főhadparancsnokság kormányzata alatt; a nagyobbára szétszórt telepekből csoportositott katonai községek önálló vagyonközségekké alakittattak rendes községi képviselettel, s tehát befolyással a közvagyon kezelése- és ellenőrzésére, stb. Egyébként azonban a törvény-

hozó hatalmat ma is ő felsége gyakorolja itt egyedül cs. és kir. nyiltparancsokkal és rendeletekkel. Az adózási rendszer csupán annyiban módosittatott, hogy a határőrvidéki állami adók, bevételek s költségek a magyar országos költségvetés részeivé tétettek. A törvénykezést külön bíróság kezeli három folyamodásban. A közigazgatás a hadcsapati szolgálattól külön van választva a zágrábi főhadparancsnok alatt alakult közigazgatási hatóság alatt, mely a maga területén a horvát-szlavon országos kormánynyal egyenlő hatáskörü. Van bel- és vallásügyi, meg közoktatásügyi osztálya. A hatáskörét haladó ügyek ő Felsége elhatározása elé tartoznak. A vidéki közigazgatást 6 (cs. és kir.) kerületi hatóság kezeli egy-egy kerületi főnök vezetése alatt. A kerületek egy-egy járási főnök alatt járásokra oszlanak. Az eddigi ezred- és századparancsnokságok hatásköre csak a katonai ügyekre van korlátozva. A közigazgatási hivatalnokokat részint egyenesen ő felsége, részint a parancsnokló tábornok nevezi ki s szabály szerint pályázat útján. Vannak külön erdészeti és épitészeti, valamint adóhivatalok is. A közoktatási ügyeket a fentebb nevezett osztály mellé rendelve egy országos iskolatanács vezeti. Vannak városi és falusi községek; előbbieknek önkormányzati hatósága a zágrábi főhadparancsnokság alá van rendelve; az utóbbiak pedig a járási és kerületi s illetőleg az országos közigazgatási hatóság alá tartoznak. A közigazgatási kerületek a következők: 1) Mitrovici, 2) vinkovcei, 3) gradiskai, 4) petrinjai, 5) ogulini és 6) gospici kerület.

1. **Mitrovici kerület.** A mitrovici kerület a Határőrvidéknek legkeletibb részén fekszik a Duna és Száva közén. Határai északról s északkeletről Bács-Bodrogh és Torontál megyékkel, nyugoton Szerém megyével és a vinkovcei kerülettel, délen Bosnyákországgal, délkeleten pedig Szerbiával érintkeznek. Kiterjedése mintegy $60_{\cdot 12}$ □ mfd ($3310_{\cdot 51}$ □ kilomet.), a lakosságának száma pedig mintegy 94,698. Felszine délen és délkeleten tulnyomólag lapályos, északi (kisebb) részét ellenben a Fruška-gora szerémi hegylánc nyulványai és lejtői teszik hullámzatossá. Tulajdonképeni saját hegylánca, mely különben inkább szép, mint magas, csupán Karlovictól Szalankemenig van a Duna mentén. Folyói egy felől a Duna, mely itt több szigetet képez (legnagyobb a Császár- vagy Eugén-sziget Péterváradmellett), más felől a Száva, melyek egyszersmind mindketten határjelölők is. Ezeken kivül csak nehány aprós patak és mocsárcsapoló csatorna van itt, melyek részint a Dunába, részint a Szávába ömlenek. Megemlithető közülök a Jarčinaárok s a Ruma, Csikás, Mangyelos, Šid és Bosut patak. Egyéb vizei a jelentékeny mocsárok, melyek kivált a Száva mentén számosak. Éghajlata szelid, forró és tartós nyarakkal; de levegője nem eléggé egészséges. Földje kiválóan termékeny, bár a posványok miatt nagy területek hevernek parlagon. Főbb termékei búza, rozs, kukorica, köles, krumpli, zöldségfélék, hüvelyes vetemények, takarmány, sok nád és nagy mennyiségü gyümölcs (szilva legtöbb) kivált a karlovici hegyeken, melyek egyszersmind sok és jeles bort is szolgáltatnak. Állattenyésztése többékevésbbé jelentékeny. Különösen sokat tenyészt sertést; szarvasmarhája és lova inkább csak a helyi szükséget fedezi. Selyembogár- és méhtenyésztése több helyt tetemes. Nagy folyói halakban felettébb bővölködnek. Az ásványország csak mészkövet és némi kőszenet szolgáltat. Az ipar a városokban meglehetősen élénk, de jóval élénkebb a kereskedés kivált gabnaneműekkel, pálinkával, aszalt gyümölcscsel és sertéssel. Közlekedési eszközei között első helyen állnak vizi útjai, a menynyiben itt nemcsak a Dunán, hanem a Száván is fontos gőzhajózás üzetik. Csinált útjai eléggé jó karban vannak. Távíró-hálózata majdnem minden irányban van. A nép nagy többsége (90%) szerb (és egyéb szlávtörzsü); a kisebbség tulnyomólag ($6_{\cdot 32}$%) német; magyar és egyéb nemzetiségü kevés van. A népnevelés szolgálatában e nagy kerületben még ma is összesen csak 95 iskola működik. Vallás

tekintetében a nagy többség r. kath. és gör.-keleti; gör.-kath., protestans és zsidó csak pár ezernyi van. A kerület székhelye Mitrovic. Emlitendőbb helységek:

Péterváradt (Petrovaradin, Peterwardein) önálló hatóságu város és nagy erősség Ujvidék várossal átellenben a Duna egyik északi kanyarodásánál 4222 szerb és német lakossal. Hatalmas vára nagyon szilárdul s maga a város igen csinosan van épitve. Van itt diszes r. kath. templom több siremlékkel s g.-kel. templom, polgári iskola, több kaszárnya, nagyszerü fegyvertár (több régiséggel és diadaljelekkel főleg a török háborúkból), több csinos vendéglő és mulató hely, kaszinó, továbbá adó-, posta- és táviróhivatal és élénk forgalmu gőzhajóállomás. A lakosok közt sok az iparos és kereskedő. Heti és országos vásárai népesek. Halászata élénk. Jelentékeny határában jó bort és sok gyümölcsöt termesztenek. Környéke igen szép. Különösen fölséges kilátás nyilik a várfokokról a Duna mindkét partjára. 1716-ban nagy győzelmet vivott itt Eugen hg. a törökök ellenében. 1848. magyar kézen volt, de 1849. alku folytán a császári seregek hatalmába került. Részben ide tartozik a Császár- vagy Eugén-sziget, melynek a város felőli része szintén meg van erősitve. A városon alul van egy Rochusthal nevü telep. **Karlovic** (Karlovci, Karlóca) önálló hatóságú város s a gör.-kel. szerb érsek (metropolita) székhelye, Péterváradtól dél felé s egy mfdre a Duna jobb partján s a karlovici hegyek alatt 4874 szerb lakossal. Van itt gör.-kel. székesegyház, r. kath. templom, érseki palota több káptalani épülettel, gör.-kel. papi seminarium és gymnasium, járásbiróság, takarékpénztár, posta- és táviróhivatal. A lakosok ipart, kereskedést, halászatot, hajózást és mindenek fölött nagy bortermesztést és ürmösfőzést üznek. A karlovici vörös bor világhirű. Roppant határának jelentékeny részét erdőség boritja. Barom- és sertéstenyésztése igen jelentékeny. Vannak heti és országos vásárai. Környéke ennek is igen kies. 1699-ben nevezetes, de Magyarországra nézve káros béke köttetett itt. 1848—49-ben pedig ez a város volt egyik fő-fő helye a szerb lázadásnak. Bukovac nagy fu. amattól nyugotra 1306 szerb l., gör.-kel. templommal s szintén jeles bortermesztéssel, mely rendesen karlovici néven kerül a piacra. Čortanovci fu. közel a Dunához 558 szerb l., gör.-kel. templommal, nagy bor- és gyümölcstermesztés- és sertéstenyésztéssel. Erdeje nagy van. Beška nagy fu. amattól délkeletre szintén a hegy alatt 1207 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s jelentékeny határral, melynek nagy részét szőlőhegyek és erdős magaslatok boritják. Bora, szilvapálinkája és gyümölcsesok van. Sertéskereskedése jelentékeny. Krčedin nagy fu. amattól keletre 1565 l., gör.-kel. templommal s bort és gyümölcsöt bőven termő hegyekkel. **Ó-Zalánkemen** (Szalankemen, Slankemen stari) fu. a Duna m., a Tisza torkolatával szemben s a Fruška-gora keleti végén 752 l., róm. kath. és gör.-kel. templommal, bortermesztéssel, hajózással és nagy viza-halászattal. Vannak sósforrásai. Hajdani erős várának ma csak romjai láthatók egy hegyfokon. 1699-ben nagy vereséget szenvedtek itt a törökök. Új-Zalánkemen (Slankemen novi) fu. amattól délre s a Dunától félóránylra 2316 l. s igen nagy határral, mely gabnanemüeket, kukoricát és gyümölcsöt bőven terem. Erdeje nagy van. Sertéstenyésztése s terménykereskedése jelentékeny. Új-Karlovic (Novi-Karlovci) nagy fu. amattól délnyugotra egy hegyi patak m. 2442 l., gör.-kel. templommal s nagy dombolagos határral, mely sok gabnaneműt, kukoricát, gyümölcsöt és bort is terem. Barom- és sertéstenyésztése jelentékeny. Szurdok (Surduk) fu. amattól keletre a Duna m. 1438 l., gör.-kel. templommal, nagy dombos határral, gabna- és kukoricatermesztéssel, halászattal s terménykereskedéssel. Belegiš falu amattól délre a Duna m. 1652 l., gör.-kel. templommal, termékeny nagy határral s halászattal és terménykereskedéssel. Ó-Banovci (stari) fu. alább a Duna m. 1707 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s nagy és termékeny lapályos határral. Ez is jelentékeny terménykereskedést és halászatot üz. Épen mellette van Uj-Banovci (novi) német fu. szintén a Duna partján. Van r. kath. temploma, igen termékeny határa, baromtenyésztése és halászata. **Ó-Pázua** (Pazova stara) nagy fu. egy mocsárba vesző patak m. az indija-zimonyi országútban 4321 német és szerb l., evang. és gör.-kel. templommal, járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal s nagy és termékeny lapályos határral, mely tömérdek gabnanemüt, kukoricát, gyümölcsöt és zöldségféléket szolgáltat. Baromtenyésztése jelentékeny. A lakosok nagy mennyiségü szalmakalapot készitenek s terményekkel és marhával élénk kereske-

dést üznek. Hozzá tartozik Jarkovce nevű népes telep épen a szerémi határszél mellett. Új-Pázua (Pazova nova) fu. az előbbin alul 1860 német l., evang. templommal s dús termékenységű nagy róna határral. Az itteniek is igen szép szarvasmarhákat (kivált ökröket) nevelnek és sok szalmakalapot készitenek. Golubinci nagy fu. Ó-Pázuától nyugotra 3426 szerb l., gör.-kel. és r. kath. templommal, s igen termékeny és nagy róna határral. Nagy selyembogár-tenyésztést üz. Popinci fu. amattól délnyugotra a szerémi határ s a Jarčina-árok m. 936 l., gör.-kel. templommal s termékeny határral. Pečinci fu. amazon alul, szintén a szerémi határ m. 904 l., gör.-kel. templommal s nagy kukorica- és hagymatermesztéssel. Prhovo falu a Jarčina-árok m. 638 l. s gör.-kel. templommal. Határa részben mocsáros. Mihaljevci fu. amannak szomszédjában 670 l., gör.-kel. templommal s hasonlag mocsáros, de termékeny határral. Karlovčic fu. a Jarčina-árok m. 894 l., gör.-kel. templommal, s nagy, de részben posványos határral. Döcs (Deč) fu. a galovici csatorna m. 736 l. s gör.-kel. templommal. Šimanovci falu amattól északra 1101 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Sertést és marhát sokat tenyészt. Krnješevci fu. amazon felül 733 l. s gör.-kel. templommal. Vojka fu. Új-Pázua szomszédjában 2831 lakossal, görög-kel. templommal s igen nagy róna határral, mely kukoricát, búzát s gyümölcsöt bőven terem. A lakosok a selyembogarat nagyban tenyésztik és sertést sokat hizlalnak. Batajnica falu az indija-zimonyi útban s félóránnyira a Dunához 1611 l., gör.-kel. templommal s nagy és igen termékeny határral. Nevezetes selyembogár-tenyésztést üz. Ugrinovci fu. egy mocsárba vező patak m. amattól délnyugotra 1228 l., gör.-keleti templommal s derék, bár részben mocsáros határral. Dobanovci fu. ugyanazon patak m. 1484 l., gör.-kel. templommal s szintén nagy és jeles határral, Surčin falu amazon alul 1531 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s 2 □ mfdet haladó határral, melyben kitünő búzán és kukoricán kivül sok nád és fonni való fűz terem. Tágas legelőin sok sertést és marhát tenyészt. **Zimony** (Semlin, Zemun, hajdan Taurunum) önálló hatósággal biró város a Duna és Száva összefolyásánál, Belgráddal átellenben 10,046 szerb és német lakossal. Zimony a Végvidéknek legnagyobb, legszebb és egyik legfontosabb kereskedő városa. Van itt gör.-kel., róm. kath. és zsidó templom, 4 osztályú reáliskola, fiú- és leány-nevelőintézet, törvényszék és járásbiróság, takarékpénztár, német szinház, könyvnyomda, könyvkereskedés és több olvasó egyesület, kaszárnya, kórház, adó-, posta-, táviró-, első osztályú fővám- és sóhivatal, nagy sóraktár, olaj-malom, veszteglő-intézet, nagyszerü kereskedés (kivált sertéssel), nagy gőzhajóállomás, sok csinos köz- és magán-épület, sétatér stb. Heti, mint még inkább országos vásárait a török tartományokból, sőt a távol keletről is nagyon sokan látogatják s piacát hazánk és a kelet kereskedelmének találkozó pontjává emelik. Iparosai jelentékeny számmal vannak. Sörgyára első a Végvidéken. Jelentékeny határa igen termékeny. Barom- és főleg sertéstenyésztése igen jelentékeny. Itt halt meg a belgrádi fényes győzelem után hazánknak s az európai keresztyénségnek egyik legnagyobb bajnoka, Hunyady János 1456. Bežania falu Zimonytól délnyugotra a Száva balpartján 982 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny és bortermő, de nagyon mocsáros határral. Sertéstenyésztést, halászatot és hajózást üz. A falu határához tartozik a Száva által közre zárt Cigány-sziget. Jakovo fu. amattól nyugot felé s jó félórányira a Szávától 740 l., gör.-kel. templommal s jó, de mocsáros határral. Boljevci fu. amazon alul a Száva m. 969 l., gör.-kel. templommal, nagy és mocsáros határral, gabna- és kukoricatermesztéssel, faüzlettel, sertéstenyésztéssel, halászattal és kalugyer-zárdával. Bečmen fu. amattól északra 311 l. s gör.-kel. templommal. Petrovčić fu. az előbbitől ész.-nyugotra 377 l., gör.-kel. templommal s termékeny, de részben mocsáros és lankás határral. Progar fu. a Száva m. 582 l., gör.-kel. templommal s nagy, termékeny, de posványos határral. Kupinovo fu. a Száva m. 1188 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal, gőzhajóállomással, nagy gabna- és kukoricatermesztés-, sertéstenyésztés- és kereskedéssel. Határa nagy, de sok helyt mocsáros. A falutól nem messzire egy kalugyer-zárda van. Ašanja fu. amattól észak felé a Jaračin-árok m. 608 l., gör.-kel. templommal s nagy és jó határral. Obrež fu. amattól nyugot felé 644 l., gör.-kel. templommal s igen nagy és termékeny határral. A lakosok igen sok gabnaneműt és kukoricát termeszte-

nek, sertést, marhát, selyembogarat s méhet tenyésztenek. Ogar falu amattól északra 664 l. s görög-kel. templommal. Tovarnik fu. a szerémi határ közelében 635 l., gör.-kel. templommal s nagy sertéstenyésztéssel. Vitojevci fu. közel a Szávához, a szerb Dubrava folyó torkolatával átellenben 377 l., gör.-kel. templommal s a határban egy kalugyerzárdával. Grabovci falu amannak szomszédjában 890 l., gör.-kel. templommal s nagy és termékeny határral. **Klenak** fu. a Száva m., Szabács várával átellenben 738 l., gör.-kel. templommal, 1 osztályu mellék vám- s továbbá posta- és táviróhivatallal és jelentékeny gőzhajóállomással. Termény- és sertés-, valamint pálinkakereskedése élénk. Platičevo fu. amattól észak felé 937 l., gör.-keleti templommal s igen jó határral. Nikinci fu. amattól északra 664 horv. l., róm. kath. templommal s kitünő határral. Hertkovci fu. közel a Szávához 1201 horv. l., r. kath. templommal s 2 □ mfdet haladó határral, mely gabnanemüeket, kukoricát, gyümölcsöt, fát stb. egyiránt bőven szolgáltat. Marha- és sertéstenyésztése is jelentékeny. Jarak fu. a Száva m., amattól északnyugotra 863 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal, sertés- és terménykereskedéssel és halászattal. Šašinci fu. a szerémi határ m. 1626 l., gör.-keleti templommal s nagy és termékeny szép határral. **Mitrovic** mvs. egy főhadparancsnokság és a kerület ez idei székhelye a Száva m., a Csikás patak torkolatánál, 4997 szerb és német l. Van gör.-kel. és róm. kath. temploma, 4 osztályú reáliskolája, kerületi székháza, járásbirósága, takarékpénztára, 1. osztályú vám-, s továbbá adó-, posta- és táviróhivatala, selyemtermelése és selyemgombolyitó-intézete, bortermesztése, fontos kereskedelme és gőzhajó-állomása. Róna határa nagy és termékeny. Heti és országos vásárait a szomszéd török földről is sokan látogatják. Halászata jelentékeny. Hajdan e helyen Sirmium, Pannoniának legnagyobb városa feküdt. Az ennek romjain és romjai közt fennmaradt római régiségek még ma is találhatók. Ladjarak fu. Mitrovictól ész.-nyugotra a Száva közelében 2579 l., gör.-kel. templommal s nagy és termékeny határral, melynek északi részét alacsony, de szép szőlőhegyek boritják. Bora, gyümölcse (s kivált szilvája) sok terem. Martinci falu amattól nyugot felé 2914 l., görög-keleti templommal s igen nagy, részben alacsony hegyekkel boritott határral. Gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztése, valamint ló-, barom- és sertéstenyésztése is jelentékeny. Kuzmin falu amattól nyugotra 2568 l., gör.-kel. templommal s nagy és termékeny határral. Innen délre a Száva partján egy Romian nevű telep van megerősitett őrtoronynyal. Bosut fu. Kuzmintól délre a Száva partján, a Bosut nevű patak torkolatánál 519 l. s jeles határral. **Rača** falu és határváracska Bosuttól délnyugotra a Száva m., mely a falut és várat egy szük, de mély öblü kanyarodásával csaknem egészen körül keriti. Van 593 lakosa, gör.-kel. temploma, első osztályú mellék vám-, valamint posta- és táviróhivatala és fontos gőzhajóállomása. Grk fu. a Bosut patak m., Bosut falutól északnyugotra 1486 l., gör.-kel. templommal s nagy és termékeny határral. Morović falu a Bosut patak m. amazon felül 1014 horv. és szerb l., r. kath. és gör.-kel. templommal, járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal, nagy selyemtermeléssel s közel 5 □ mfdnyi róna határral, melyben nagyszerü szántók és legelők, de egyszersmind terjedelmes mocsárok vannak. Lova, marhája, sertése sok van. Mocsárjait számtalan vizi madár s törmérdek pióca lakja. A falun kivül egy búcsujáró róm. kath. templom van. Adaševci fu. az előbbitől északra a szerémi határ m. 1826 l., görög-keleti templommal s hasonlag igen nagy és termékeny határral. Malavašica fu. amattól ész.-nyugotra 1502 l., gör.-kel. templommal s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Közelében van Gradina vár a Struga patak mellett. Illence (Ilinci) fu. amattól nyugot felé 973 l., gör.-kel. templommal s jeles, bár mocsáros határral. Van egy régi várroma. Lipovac fu. amattól délnek 933 horv. l., r. kath. templommal s jelentékeny és jó határral. Ezzel egy politikai községet képez a szomszéd Batrovci fu. Strožinci fu. az előbbitől délre s jó távolra, a mennyiben a közbeeső nagy terület a mocsárok s lankás ingoványok miatt nem igen lakható. Strožincinek van 687 l., r. kath. temploma s termékeny határa. Jamena (v. Jamina) fu. a Száva m., amazon alul 1224 szerb l., gör.-kel. templommal, postahivatallal, gőzhajóállomással. élénk terménykereskedéssel és derék határral.

2. **Vinkovcei kerület**. A vinkovcei kerület a mitrovicitól nyugotra terül el egy

felől Szerém, Verőce és Pozsega megyék, más felől a Száva, illetőleg Bosnyákország között a gradiškai kerületig. Kiterjedése mintegy $40._{36}$ □ mfd ($2222._{74}$ kilometer), a lakosainak száma pedig 73,875 lélek. Alakja hosszas négyszög, melynek keleti fele jóval szélesebb a nyugotinál. Felszine általában rónaság, kivévén az északi dombos széleket, meg az ész.-nyugoti részt, melyet a pozsegai Dilj-hegy alacsony ágai és szelid lejtői boritnak, néhol csaknem egészen a Száva közeléig, s végre a Száva mentén Jarugától kelet felé, hol igen szép kis hegysor kiséri a Szávát majdnem a mitrovici határokig. Vizei közt első a Száva, mely a déli határon fut s egyszersmind a többi, apróbb vizeket is magába veszi, ha t. i. azok, mint e részeken minden felé, út közben valamely mocsár által el nem nyeletnek. A kisebb folyó vizek közül kiemeljük a Bosutot, mely részint felső torkolati ága a mitrovici kerületben is nagy tért átfutó Bosutnak, részint pedig több patak és mocsár levezető csatornája, továbbá a Bigi patak s illetőleg szintén csatorna és több apró patak. Álló vizei leginkább mocsárok a Száva mentén. Legismertebb ily mocsár a Miršunjica-tó Bród várostól dél-nyugotra a Száva közvetlen közelében. Éghajlata igen kedvező, de levegője nem mindenütt eléggé egészséges. Esője őszszel és tavaszszal jár legtöbb. A nyár gyakran tikkasztóan száraz. Földje általában dús termőképességgel bir, de csaknem mindenütt igen kezdetleges (ha nem hanyag) mivelés alatt áll. Főtermékek itt is gabnanemüek, mely a kukorica, krumpli, zöldségfélék, hüvelyes vetemények, sok gyümölcs (szilva, gesztenye, alma), dinnye, bor és nagy mennyiségű tűzi és haszonra való fa. A tenyésztett állatok közt itt is első helyen áll a sertés. Ló, marha és juh, valamint házi szárnyas is inkább csak az otthoni szükségnek megfelelő mennyiségben van. A selyembogár- és méhtenyésztés több helyt igen jelentékeny. Vizi madarakban a mocsáros tájak, halakban a Száva és mellékfolyói bővölködnek. Az ásványország haszonra való kövön és cserépagyagon kivül kőszenet, vasat és kevés ásványos vizet szolgáltat a pozsegai határ közelében. Az ipar kezdetleges, a kereskedés azonban főleg terményekkel és hizott sertéssel igen jelentékeny. A közlekedés erei a Száva és pár jó karban levő csinált út. Táviró vonala van. A lakosság csaknem kizárólag horvát és szerb (99%). Vallásra nézve a gör.-keletiek és róm. katholikusok vannak tulnyomó többségben. A népnevelés aránylag jó karban van, a mennyiben csaknem minden község (99) bir népiskolával; de az irni s olvasni tudók száma még mindig kedvezőtlen arányban áll a nem tudókkal szemben. A kerület mai székhelye Vinkovce. Emlitendők községek:

Vinkovce vagy **Vinkovci** mvs. és a kerület székhelye a szerémi határ közelében, Eszéktől délfelé s 5 mfdnyire, a Bosut vize m. 3095 szerb és német lakossal. Van itt r. kath. és gör.-kel. templom, cs. és kir. teljes gymnasium, takarékpénztár, főhadparancsnokság, törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, jelentékeny bőrgyár, nagy olaj- és gőzmalom, pálinka- és serfőző-ház és selyemgombolyitó-intézet. Közel harmadfél □ mfdnyi határa részint dombos, részint lapályos. Szántóföldjei, gyümölcsös és epres kertjei, valamint legelői is igen jelesek. Sertést, marhát s selyembogarat bőven tenyészt. Fája sok van. Mirkovci fu. a vinkovce-mitrovici országútban a szerémi határ m. 887 l., gör.-kel. templommal s gabna-, kukorica-, szilva- és bortermesztéssel. Jankovci fu. amazon alul 801 l., szép szőlőhegyekkel és nagy szilvásokkal. Laze fu. az előbbi szomszédjában 644 l., gör.-kel. templommal s bor- és szilvatermesztéssel. Slakovci fu. az előbbitől keletre 723 l. s dombos, bort, gyümölcsöt s kukoricát bőven termő határral. Orolik fu. amattól délkeletre 393 l., görög-kel. templommal, postahivatallal s bor- és szilvatermesztéssel. Banovci fu. az ilačai mocsár m. 134 l. Nemci fu. az ilačai mocsár és a Bosut patak közén 1214 horvát és szerb l., r. kath. templommal s nagy gabna- és kukoricatermesztéssel. Komletinci fu. amattól nyugotra 1899 horv. és szerb l., r. kath. templommal s nagy róna határral, mely gabnanemüeket, kukoricát, gyümölcsöt és takarmányt bőven terem. Otok fu. amattól nyugotra 3158 horv. és szerb l., r. kath. templommal s igen nagy és termékeny határral. Itt kezdődik a Száva felé több mfdnyire terjedő Mednik-erdőség. Novoselo fu. Komletincin alul 433 l. s derék határral. Podgradje fu. amattól délkeletre a Bosut vize m. 487 l. Abševci falu amazon alul a Bosut vize m. 266 l. Vrbanja fu. az előbbitől jó távolra s délnyugotra a Bukova-greda erdőség m. 1572 horvát és szerb l., r. kath. templommal, nagy határral, faüzlettel és sertéstenyésztéssel.

Soljani fu. amattól délkeletre 1106 l. s nagy, de részben mocsáros határral. Drenovci falu amattól délnyugotra 1550 horv. és szerb l., r. kath. templommal, postahivatallal s negyedfél □ mfdet haladó termékeny, bár részben posványos határral. Gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztése, valamint barom- és sertéstenyésztése jelentékeny. Račinovci fu. a Száva m. 833 horv. l., róm. kath. templommal, termékeny s nagy, de posványos határral. Juriči fu. az előbbitől nyugotra a Száva közelében 322 horv. l. s búza- és kukoricatermesztéssel. Gúnya (Gunja) fu. amazon túl a Száva m. 501 horv. l., nagy határral s marha- és sertéstenyésztéssel. Közelében van a Száva partján egy Bereska nevű megerősitett őrház Berecka-Palánkával átellenben. Rajevoselo fu. a Száva m. 827 l., táviróhivatallal s termékeny határral és halászattal. Podgajci fu. amazon felül s közel a Szávához 778 l. s termékeny határral, melynek északi része a Blievo-erdőségbe olvad. Bošnjaki nagy falu amattól ész.-nyugotra, a Blievo-erdőn tul s közel a Szávához. Van 3705 horvát és szerb lakosa, r. kath. temploma, járásbirósága, postahivatala s igen nagy határa, melynek ész.-keleti része a Gradina-erdőségbe olvad. Gabnaneműje, kukoricája, gyümölcse stb. bőven terem, faüzlete élénk s barom- és sertéstenyésztése jelentékeny. Županje fu. amattól ész.-nyugotra a Száva m. 2409 l., r. kath. templommal, posta- és táviróhivatallal s élénk sertés- és terménykereskedéssel. Közel van ide észak felé a Száva m. Bosut nevű határerőd a hn. patak felső torkolatánál. Stitar fu. a Száva m. 1764 l., r. kath. templommal, nagy és jó határral, sertéskereskedéssel és halászattal. Gradište fu. az előbbitől ész.-keletre a Bosut vize m. 2834 l., r. kath. templommal s igen nagy és termékeny határral, mely a Mednik- és Kušar-erdőséggel érintkezik. Sok gabnaneműt, kukoricát és gyümölcsöt termeszt s barmot és sertést tenyészt. Cerna fu. amazon felül Bosut és Kladovac patakok összeömlésénél 1385 l., r. kath. templommal, postahivatallal s igen nagy és termékeny határral, mely kelet felé a Ripača-erdőségbe olvad. Ez erdőn tul van közel a Bosut vizéhez Privlaka falu 1657 l., r. kath. templommal s nagy határral. Andreaševci fu. amattól ész.-nyugotra a Bosut m. 602 l. s nagy buza-, árpa- és kukoricatermesztéssel. Neudorf német falu Vinkovce szomszédjában a Bosut vize m. 683 l., evang. templommal, búza-, kukorica- és bortermesztés- és barom- s lótenyésztéssel. Ivankovo fu. amattól nyugotra a vinkovce-bródi országút m. 2247 l., r. kath. templommal s igen nagy, részben dombos határral, mely gabnaneműeket, kukoricát, bort és gyümölcsöt bőven szolgáltat. Vodjinci fu. amattól délnyugotra 734 l. Ó- és Új-Mikanovci szomszédos faluk amattól nyugotra, a Verőce megyei határ közelében. Az előbbinek van 1139 l., r. kath. temploma, postahivatala és derék határa; az utóbbinak pedig 292 bor- és szilvatermesztő lakosa. Retkovci falu az előbbiektől délkeletre a Bigi patak m. 1021 l., r. kath. templommal s nagy határral. Perkovci fu. amattól délnyugotra s szintén a Bigi patak m. 594 l. Šiškovci fu. amazon alul a Bigi és Kladovec patakok összeömlésénél 358 l. Ezektől nyugot felé terül a Bičko polje nevű nagy, de néptelen ingoványos rónaság. Babinagreda falu amattól délnyugotra s közel a Szávához 4030 l., r. kath. templommal s igen nagy határral. Šamac fu. a Száva m. 437 l., posta- és táviróhivatallal, gőzhajóállomással termény- és sertéskereskedéssel s jelentékeny halászattal. Kruševica fu. az előbbi szomszédjában 636 l. Innen ész.-nyugotra a Száva m., épen a Bošnja folyó torkolatával szemben egy Bošnja nevű határerőd áll. Sikirevci fu. amattól északra 1614 l., róm. kath. templommal s igen nagy és termékeny határral. Jaruga falu amattól nyugotra a Bigi-csatorna egyik ágának a Szávába szakadásánál 342 l. Gundinci fu. az előbbitől északkeletre, a Bičko polje déli szélén 2198 l., r. kath. templommal s igen nagy és termékeny határral. Beravci fu. amattól nyugotra a Bigi-csatorna m. 786 l. Velika-Kopanica fu. amazon tul 1527 l., róm. kath. templommal s nagy búza-, árpa- és kukoricatermesztéssel. Mala-Kopanica fu. amazon alul 268 l. Kupina fu. az előbbi szomszédjában 229 l. Prnjavor falu amattól délre 229 l. Novigrad fu. alább a Száva m. 252 l. Svilaj fu. fölebb a Száva m. 332 l. s r. kath. templommal. Közelében a folyam partján egy határerőd áll. Zoljani fu. amannak szomszédjában 49 l. Stružani fu. amazon felül 174 l. Sredanci fu. közel a Szávához 413 l. Divoševci fu. 263 l. Vrpolje falu amattól észak felé 1126 l., r. kath. templommal, postahivatallal s derék határral, melynek egy

részét már alacsony hegyek boritják. Terem bőven búzája, kukoricája, bora és gyümölcse. Pálinkát sokat főz. Striživojna fu. amazon felül a verőcei határ közelében 1245 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Perkovci fu. a Verőcéből ide hajló hegylejtők közt amattól nyugotra 952 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Cajkovci fu. amattól dél felé 646 l. Andrievci fu. amattól délnyugotra 602 l., s termékeny, dombos és lapályos határral. Ó-Topolje (staro) fu. amattól észak felé dombos vidéken 390 l. Új-Topolje fu. az előbbi szomszédjában 225 l., gör.-kel templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Sapća fu. amazoktól délnyugotra 258 l. Oprisavci fu. közel a Szávához 789 l. s róm. kath templommal. Poljanci fu. a Száva m. 235 l. Kuti fu. közel a Szávához 389 lakossal. Bebrina dolnji fu. a Száva m. 825 l. s jelentékeny, de mocsáros határral. Klakar fu. a Száva m. 370 l. s r. kath. templommal. Bebrina gornja fu. a a Száva m. 631 l. Ruščica fu. közel a Szávához 445 l. Zadubravje falu amattól ész.-kel. 481 l. Garčin falu a vinkovce-bródi útban amattól északra 389 l., r. kath. templommal, postahivatallal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Innen észak és nyugot felé már általában hegyes jellemet ölt a vidék. Selna fu. az előbbi mellett 165 l. Trnjani falu amannak szomszédjában 364 l., r. kath. templommal s nagy határral, melynek legnagyobb részét erdők és szőlők boritják. Šušnjevci falu amazon felül s ugyanazon völgyben 218 l. Klokočerik fu. amattól ész.-keletre a Dilj-hegyek alján 476 l., gör.-kel. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Vrhovina fu. odább s ugyanazon hegyek alatt 331 l. s baromtenyésztéssel. Crnipotok fu. amattól nyugot felé 113 l. s mészégetéssel. Korduševci fu. amazon alul 131 l. Vranovci fu. a vinkovce-bródi országút m. 283 l., s bor- és gyümölcstermesztéssel. Vrba fu. amazon alul 706 l. s részben róna és termékeny határral.

Bród (Brod) önálló hatóságú város és erősség a Száva partján, Török-Bróddal átellenben 2432 horv. és szerb l. Van itt r. kath. és gör.-kel. templom, polgári iskola, járásbiróság, főhadparancsnokság, másod osztályú fővámhivatal, veszteglőintézet, takarékpénztár, sóraktár, adó-, posta- és táviróhivatal, élénk forgalmú gőzhajóállomás, nagy sertéskereskedés, élénk kis ipar stb. Kereskedése Bosznia felé legfontosabb. Heti és országos vásárait nagyon látogatják a török tartományokból is. Derék határa gabnaneműeket, kukoricát s gyümölcsöt stb. bőven terem. Csaknem épen mellette kezdődik a Miršunjica-tó nevű jelentékeny mocsár. Város (Varoš) falu Bródtól ész.-nyugotra 727 l. s derék határral, melyben sok gabnát, kukoricát s gyümölcsöt termesztenek és sok sertést tenyésztenek. Podvinj fu. Bródtól északra 527 l., r. kath. templommal s igen nagy erdős, hegyes határral. Itt is sok sertést tenyésztenek. Tomica fu. amattól jobbra 139 lakossal. Rastušja kis fu. 70 l. Graborje falu egy szép völgyben amazon felül 132 l. Oriovac határszéli falu a Diljhegyek alatt 96 l., kik sok meszet égetnek. Közelében láthatók egy magaslaton Kula-vár romjai. Dubovik határszéli fu. a Dilj-hegyek alatt 159 l., kik sertést és juhot tenyésztenek. Matkovič mala fu. a Dilj-hegyek alatt 107 l., kik meszet égetnek. Glogovica fu. alább egy szép völgyben 419 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Zdenci fu. amattól ész.-keletre nem magas, de nehéz járatú hegyek közt 379 l., sertés- és juhtenyésztéssel. Slatinik fu. az előbbi szomszédjában 256 l. s jelentékeny erdőséggel. Gromačnik fu. Bródtól ész.-nyugotra 187 lakossal, bortermesztés és sertéstenyésztéssel.

3. **Gradiškai kerület.** Ez a kerület a vinkovceitől nyugotra terül, előbb keskeny, aztán mindinkább szélesedő szalag alakjában. Határolják: északról Pozsega, Belovár és Zágráb megyék, délről Bosznia és Török-Horvátország s nyugotról a petrinjai végvidéki kerület. Kiterjedése 34.$_{94}$ □ mfd (1924.$_{04}$ □ kilometer), a lakosságnak száma pedig 57,098. A felszine részint hegyes, részint lapályos. Lapálya a Száva futását kiséri és tulnyomólag a déli, meg a nyugoti széleket foglalja el, a hegyes része pedig a kerület északi részén csoportosul. A $^1/_2$—2 mfd szélességű róna egy ész.-nyugot felől délkeletre hajló korongszeletet ir le, mely Zágráb és Belovármegye szélén a Lonja és Illava lapályával érintkezik; belebb a Strug patak és a Száva közén Mokro polje, Új-Gradiškán alul a Veliki Lug, odább pedig a Jellašak Radina nevű folyamközi s mocsáros részekkel bir. Hegyei a Dilj-láncolat, odább a pozsegai hegyek, ezeken tul pedig a Sujnik-hegység. A két előbbi, melyeket csak az Orljava keresztvölgye vá-

laszt el egymástól, majdnem egészen kelet és nyugot közé eső irányban fekszik s gerincével nagy darabon a határt jelzi Pozsega megye felé; a Sujnik ellenben, mely a pozsegai hegyekkel több ponton érintkezik, délnyugoti irányban nyomul ide Pozsega belsejéből (az Orljava-hegységtől) s itt kanyarodik elébb észak, majd északnyugot felé. Nagyobb tetők egyikben sincsenek; de azért az átjárás rajtuk nem könnyű. Ormaikat általában erdők, oldalaikat s alsó lejtőiket pedig leginkább szőlők és gyümölcsösök boritják. Vizei: a Száva (mely Košutarica falutól kezdve mindenütt a déli határt jelzi Török-Horvátország és Bosznia felé) s annak mellékfolyói: az Orljava, Črnec, Trnava, a két Strug, a Subočka és az Illava, mely torkolata előtt a Pakra patakkal egyesül. Ezeken kivül csak posványai vannak a Száva mentén. Éghajlata igen szelid. Nyara hosszú és igen meleg; tele többnyire igen enyhe. Levegője a hegyes részeken kiválóan egészséges, de a Száva lapályán a mocsárok miatt kedvezőtlen még a benszülöttekre nézve is. Esője az éjnap-egyenlőség idején jár legtöbb. Földje a lapályon igen kövér iszapos televény, de a hegyes részeken többnyire sovány. Főbb termékek itt is gabnaneműek, kukorica, krumpli, zöldségfélék, hüvelyes vetemények, tömérdek fa, gyümölcs (szilva, alma, gesztenye), bor-, dohány, kender stb. Az állattenyésztés közepes mérvű. Szarvasmarhája és lova apró bosnyák fajú. Legtöbbet tenyésztenek sertést, mely az itteni kereskedésnek is egyik fő-fő cikke. Juhot csak néhol tartanak. Házi szárnyas elég bőven van mindenütt. A vadak közül legtöbb a nyul és vizi madár. A vizek halakban eléggé bővölködnek. A gyéren aknázott ásványország vasat (Oriovac), kőszenet és haszonra való követ szolgáltat leginkább. Az ipari tevékenység általában igen csekély. Csak Új-Gradiškán és nehány nagyobb községben találhatók föl a legszükségesebb mesteremberek. A nép azonban mindenfelé üzi a fonó- és szövő-ipart, meg a pálinkafőzést és szilvaaszalást, de tulnyomólag a saját szükségére. A kereskedés aránylag élénknek mondható kivált a török tartományok felé. A közlekedés részint alkalmas csinált útakon, részint pedig a Száván mozog. A lakosok nagy többsége szerb és horvát apróbb szlávtörzsekkel vegyesen. Egyéb nemzetiségű igen kevés van. A népiskolák összes száma 92. Vallási tekintetben legtöbben vannak a r. katholikusok és gör.-keletiek. A kerület székhelye Új-Gradiška. Emlitendőbb helységek:

Új-Gradiška (Gradiška nova) mvs. és kerületi székhely a kerület közép tájának északi részén, a Trnava patak m., Pozsega várostól délnyugotra s 3 mfdnyire igen szép dombos vidéken 1944 horv. és szerb l., r. kath. és gör.-kel. templommal, sok kis iparossal s nagy tégla- és cserépzsindely-gyárral. Van itt főhadparancsnokság, törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal. Határa sok gyümölcsöt és bort terem. Kereskedelme élénk. Vásárait nagy vidék látogatja. Mala fu. amazon felül épen a pozsegai határon 319 l., kik meszet és szenet égetnek. Prvča falu Gradiškán alul 481 l. Godinjak fu. az új-gradiška-bródi útban 322 l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Rešetari fu. a pozsegai határon a Bielobrig-hegység aljában 824 l., igen jelentékeny, erdős határral, faüzlettel s barom- és sertéstenyésztéssel. Gunjevci fu. amattól kelet felé a pozsegai hegyek aljan 304 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Tisovac fu. amazon alul 266 l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Oštrivrh kis fu. amazon alul 95 l. s nagy erdővel. Petrovoselo fu. a Bródnak vivő országútban 1134 l., r. kath. templommal s igen nagy és erdős határral, mely gyümölcsöt és bort is bőven szolgáltat. Vrbova falu amazon alul, ugyanazon útban 517 l., postahivatallal s jelentékeny határral, melynek szőlőhegyei, gyümölcsösei és erdősége jelentékeny jövedelem forrást képeznek. Bilibrig fu. amannak szomszédjában 202 l., erdős határral s egy magaslaton álló várromml. Lipovac dolnji fu. amattól keletre 217 l. s erdős, hegyes határral. Lipovac srednji fu. amazon felül a pozsegai hegyek alatt 489 l. s jelentékeny határral, mely főleg haszonra való és tüzi fát szolgáltat. Lipovac gornji fu. még belebb a hegyek közt 409 l. s r. kath. templommal. Kapela stara fu. amazon alul 122 l. s nagy erdővel. Kapela nova fu. az előbbitől délnyugotra a bródi útban 332 l., r. kath. templommal, járásbirósággal, nagy erdővel s kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Sertést bőven tenyészt. Batrina fu. 200 l. Határa már a Száva lapályához tartozik. Lužani fu. az Orljava folyó m. 571 l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Bečic fu. amazon felül az Orljava szép völgyén 69 l. Dragovci falu az Orljava m. 280 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Ratkovac fu. az Orljava

m. 159 l., gör.-kel. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Drenovac fu. az Orljava baloldalán 589 l., erdős határral és kőszénteleppel. Bučje fu. amazon felül s közel az Orljavához 326 l., római kath. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Zagradje fu. a Dilj-hegyek nyugoti lejtőjén 392 l., kik sok sertést tenyésztenek. Ciglanik fu. Bečic szomszédjában 267 l. Kujnik fu. közel az Orljavához amazon alul 210 l. **Oriovac** fu. amattól keletre a bródi útban 791 l., r. kath. templommal, postahivatallal, vasbányával s részben lapályos s termékeny határral. Radovanje fu. Oriovac m. 137 l. Stupnik fu. amattól keletre 411 l. s gabna-, kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Határának déli része róna és mocsáros. Slatinik falu amattól ész.-keletre 437 l., kik sok sertést tenyésztenek. Andriavci fu. Slatiniktól ész.-keletre a bródi útban 376 l, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Sibinj fu. amazon tul, a kerület keleti szélén 856 l., r. kath. templommal, postahivatallal s nagy határral, melynek északi része dombos, a déli pedig mocsáros róna, de gabnát s kukoricát bőven terem. Szilvája is sok van. s azt részint aszalja, részint pálinkává főzi. Slobdnica falu amazon alul a Miršunjica-mocsár m. 895 l., róm. kath. templommal s termékeny róna határral. Zbieg fu. amattól délnyugotra a Száva partján 381 l., kik marhát és sertést tenyésztenek s halászatot üznek. Dubočac fu. alább a Száva m. 692 l., r. kath. templommal s termékeny határral. Banovci falu közel a Szávához 445 l. s búza- és kukoricatermesztéssel. Bebrina fu. amazon felül 821 l., r. kath. templommal s jó nagy és termékeny határral. Kanizsa (Kaniža) falu az előbbi szomszédjában 958 l., r. kath. templommal s nagy és jó határral. Kuti fu. amattól nyugot felé 604 l. s jelentékeny, de mocsáros határral. Kobaš falu Kutitól délnyugotra a Száva partján 1581 l., róm. kath. és gör.-kel. templommal s nagy határral, mely gabnaneműeket, kukoricát és kendert bőven terem. Novoselo falu Kobaš szomszédjában a Száva m. 148 l. Innen ész.-nyugotra, az Orljavának Szávába ömlésénél egy Orljava nevű határerőd áll. Živike fu. közel a Szávához 375 l. Pričac fu. amannak tőszomszédjában a Száva m. 214 l. Siče falu amattól ész.-nyugotra 590 l. s termékeny róna határral. Magićmala fu. a dombos vidék szélén 506 l. s gyümölcstermesztéssel. Komarnica fu. az előbbi szomszédjában 291 l. Stivica falu amattól nyugotra 1016 l., r. kath. templommal s terjedelmes és termékeny dombos, lapályos határral. Innen délnyugotra terjed a a Jellašak-Radina mocsáros lapály egészen a Száváig. Crnogovci fu. a Bokatina patak a (Črmec mellékpatakja) m. 203 l. s szép dombos határral, mely sok szilvát s kukoricát szolgáltat. Svinjar fu. amattól dél felé s jó távolra a Száva m. 1471 l., róm. kath. és gör.-kel. templommal s nagy és termékeny határral. Orubica fu. a Száva m. 1455 l., r. kath. templommal s nagy és termékeny határral. Mint Svinjaron, itt is élénk halászatot és határkereskedést üznek. Vrbje fu. a Rešetarica patak m., mely egy tóba vész. Van 686 l., r. kath. temploma s nagy gabna- és kukoricatermesztése. Sičice falu amattól nyugotra a Veliki-Lug nevű mocsáros rónán 690 l., r. kath. templommal s marhatenyésztéssel. Innen nyugotra egy régi vár romjai láthatók. Dolina falu amattól délre a Száva m. 475 l. Mačkovac fu. a Száva m. 654 l., r. kath. templommal s termékeny határral. Ljupina fu. Sičicétől északra a dombos vidék szélén 439 l., nagy szilvatermesztés- és pálinkafőzéssel. Mašić fu. Új-Gradiškától nyugotra 323 l. s jó bortermő szőlőhegyekkel. Kovačevac fu. az előbbi szomszédjában 304 l., kik szintén bort és gyümölcsöt termesztenek. Poljane fu. a Trnava patak mellékvölgyében 285 l. s egy várrommal. Gorice fu. amattól dél felé 187 l. s termékeny róna határral. Bogičevci dolnji falu amannak szomszédjában 239 l. **Ó-Gradiška** (Gradiška stara) mvs. és határerősség a Száva m., a Strug torkolatán alul, Bribirrel vagy Török-Gradiškával átellenben 237 l., római kath. és gör.-kel. templommal, első osztályú mellék-vámhivatallal, veszteglő-intézettel, posta- és táviróhivatallal, gőzhajóállomással s élénk határkereskedéssel. Uskoke fu. az előbbi szomszédjában a Száva m. 433 l. Varoš dolnji falu Ó-Gradiškától északra, Varoš gornji fu. pedig nyugotra, a Strug patak m. s a városhoz igen közel; az előbbinek van 947, az utóbbinak 735 lakosa s mindkettőnek jelentékeny búza- és kukoricatermesztése. Varoš novi fu. a várostól észak felé 316 l. s jó, de mocsáros határral. Gredjani falu amattól ész.-nyugotra a Strug egyik mellékpatakja mellett 717 l., gör.-kel. templommal, igen termékeny határral s barom- és sertéste-

nyésztéssel. Innen délnyugotra van a Madju-Stružie nevű erdőség, mely az Új- és Ó-Strug párhuzamos patakok, meg a Száva közét foglalja el nagy darabon s makkot, gubacsot és cserző-kérget bőven szolgáltat. Ez erdőn tul esik Jablanac fu. épen a Száva partján 413 l., gör.-kel. templommal, termékeny határral és halászattal. Mlaka fu. amattól északnyugotra a Száva partján 633 l. s búza-, kukorica- és zöldségtermesztéssel. Košutarica fu. a kerület délnyugoti szögletében a Száva m., az Unna torkolatán kevéssel alul. Van 624 l. s termékeny, de mocsáros határa. Halászata élénk. Az erre haladó hajózástól sok hasznot húz. E három utóbbi község egészen el van különitve a többitől azon mocsáros lapály (igazában sziget) által, melyen a Strug patak (tulajdonképen a Száva egyik mellékága) megy végig s melynek neve Mokropolje s melyet nagy esőzések alkalmával a Strug mértföldekre el szokott önteni. Mlakától északkeletre a Strugon tul az ú. n. Kamara-erdőség borit el nagy darab földet föl egészen a Sujnik-hegységig. Vrbovljani fu. a Strugba ömlő Sloboština patak m. az előbbitől keletre s jó távolra 561 l., görög-kel. templommal s részben már dombos és termékeny határral. Szilvája igen sok terem. Okučani fu. fölebb, ugyanazon patak völgyén 496 l., gör.-kel. templommal, járásbirósággal, postahivatallal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Kosovac falu amattól keletre 165 l. Innen ágazik ki dél felé, Ó-Gradiškába egy szárnyvonal a kerület főországútjából. Bogičevci dolnji fu. amazon tul keletre 239 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Medari falu a Trnava patak m., amannak szomszédjában 269 l., gör.-kel. templommal s nagy gyümölcsösökkel. Trnava fu. amazon felül a Trnava patak m. 216 l. Šagovina fu. amazon felül 169 l. s erdős, hegyes határral. Žuberkovac fu. a Sujnik-hegylánc alján 148 l. s mészégetéssel. Közelében, a pozsegai határon egy festői hegyi várrom látható. Širinci fu. ugyanazon hegység alatt 206 l. s barom- és sertéstenyésztéssel. Cage falu az előbbitől délnyugotra, a Sloboština patak völgyén 187 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Benkovci fu. fölebb ugyanazon völgyben 242 l., gyümölcs- és bortermesztéssel s nagy erdővel. Čapraginci fu. amazon felül 116 l. Trnakovac fu. a Sloboština patak m., a Sujnik-hegy tulsó, vagyis északi lejtőjén, mintegy a kapuján annak a gyönyörű kis hegyvidéknek, melyet a Sloboština patak áttörési pontjától V alakban hajló Sujnik-hegy közbe zár. Van 122 lakosa s kis, de bort és gyümölcsöt bőven termő határa. Bobare fu. amattól ész.-keletre 117 l. s gyümölcstermesztéssel. Bielastiena fu. Trnakovactól ész.-nyugotra a Sloboština jobb oldalán 159 l., gyümölcstermesztéssel és egy várrommal. Lještani kis fu. amazon felül 52 l. Rogolje fu. az előbbin felül 367 l., gör.-kel. templommal, jelentékeny, erdős határral, barom- és sertéstenyésztéssel és várrommal. Skenderovac fu. amattól ész.-nyugotra a tulsó völgyben s a pozsegai határ m. 278 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Bukovčani fu. amazon alul 204 l. Čaglic fu. odább a pozsegai határon a Pakra folyócska s a pakrác-okučanci út m. 362 l., gör.-kel. és róm. kath. templommal s igen nagy erdős, hegyes határral, mely bort és gyümölcsöt terem. Barom- és sertéstenyésztése jelentékeny. Hegyeiben ásványos források is találhatók. Kovačevac fu. alább a Pakra szép völgyén 304 l. Bielanovac fu. amattól délkeletre a pakrác-okučanni útban 157 l. Goleše kis fu. a Sujnik-hegy déli lejtőjén 65 horvát l. Borovac fu. amattól délre 442 l., jelentékeny dombos határral s bor- és gyümölcstermesztéssel. Alsó- és Felső-Raić szomszédos faluk amattól nyugot felé. Amott van 590 lakos és görög-keleti templom; emitt 505 lakos és róm. kath. templom. A kettőnek együtt közel 2 □ mfdnyi határa van, melynek déli részei lapályosak. Fája, bora, gabnaneműje és kukoricája bőven van. Sertést, marhát sokat tenyészt. Rožđanik fu. amazoktól nyugotra a Sujnik-hegy alján 210 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Jazavica fu. odább nyugotra ugyanazon hegy alatt 458 l., bor-, gyümölcs- és kukoricatermesztéssel. Voćarica fu. amazon tul 150 l. Ó-Grabovac falu az előbbi szomszédjában 170 l. Paklenica falu odább nyugotra 393 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Novska falu a Sujnik-hegy déli végén 1102 l., r. kath. templommal, postahivatallal s közel 2 □ mfdnyi, részben róna határral, mely bort, gyümölcsöt, kukoricát s gabnaneműeket bőven terem. Erdeje nagy van. Marha- és sertéstenyésztése, valamint pálinkafőzése igen jelentékeny. Brestača fu. amattól ész.-nyugotra a hn. patak m. 394 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Kozarica fu. Brestačától északra a Subocka pa-

tak völgyén 401 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Subockigrad fu. amattól keletre a Subocka patak m. 462 l., bor- és gyümölcstermesztés- s barom- és sertéstenyésztéssel. Kričke fu. fölebb a Subocka patak m. 377 l. s Golo nevű várrommal. Livadjani falu amannak szomszédjában 131 l. Subocka falu Čaglictól nyugotra meredek, bár nem magas hegyek közt 885 l. s jelentékeny erdős határral. Jagma fu. amattól észak felé ugyanazon hegyek közt, a Pakra m. 205 l. Korita falu az előbbi szomszédjában 143 l. Kukunjevac fu. a Pakrán tul 700 l., gör.-kel. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Brezine falu amattól ész.-nyugotra 289 l. s jó borral. Janjalipa falu amattól nyugotra a Pakra vize m. 287 l. Jamarica falu amazon alul 282 l. Bujavica fu. az előbbitől keletre a Pakra m. 186 l. Új-Grabovac fu. a Subocka vize m. 148 l. Krivaj fu. amattól nyugotra 236 l. s nagy gyümölcs- és gabnatermesztéssel. Lipovljani fu. amazon alul 827 l., r. kath. templommal s igen nagy és termékeny, dombos és lapályos határral. Kraljeva velika fu. a Pakra folyó egyik mellék-, Želian nevü ága m., amattól délnyugotra 719 l., várrommal és termékeny határral. Subocka fu. Novskától nyugotra a hn. patak m. 326 l., gör.-keleti templommal s igen termékeny határral. A falun alul a Subocka partján egy régi vár romjai láthatók. Plesmo fu. amazon alul a Száva egyik mellékága m. 442 l. s termékeny, de részben mocsáros határral. Lonja fu. a kerületnek legnyugotibb szögletében a Lonja és a Száva összefolyásánál. Van 599 l, r. kath. temploma s nagy búza- és kukoricatermesztése. Sertést sokat hizlal és azzal kereskedik. A lakosok egy része jelentékeny halászatot űz.

4. **Petrinjai kerület.** A petrinjai kerület, mely az ez előtti első és második báni ezredeket foglalja magában, s az előbbivel szemben hatalmasan kiszélesedik, a gradiškai kerülettől nyugotra fekszik s északról Zágráb megye, nyugotról az ogulin-szluini ezred, délről pedig Török-Horvátország által határoltatik. Kiterjedése 50.39 □ mfd (vagyis 2771.20, a magyar hivat. adatok szerint pedig 2776.62 □ kilometer) 129,590 lakossal. Alakja trapézhez hasonlit, melynek leghosszabb oldala az északi s legrövidebb a keleti. Felszine általában hegyes jellemű keletről nyugotnak haladó emelkedéssel. Nagyobb lapálya csak a Száva mentén van, mely a Száva és Unna összeömlési vidékén tágul ki legszélesebbre. Sokkal kisebb a Kulpa lapálya Petrinjától északkeletre. Legjelentékenyebb hegyláncai: a Zrinj-hegység délen, mely a Glina folyótól kezdve a Kulpa legalsó folyásaig nyúlik nyugottól keletnek haladó irányban; csaknem derékszöget képez ezzel a Petrova-hegylánc, mely a Kulpától csaknem mindenütt a nyugoti határon huzódik északtól dél felé egészen a Glina folyóig. Mindkettő alacsony erdős hegység 850'-nyi közepes magassággal s mély és szük völgyekkel. Amabban legjelentékenyebb bércek a Vranova glava (1508') Kosztajnicától nyugotra azon tul a Rudeša s ettől északra a Samarica (az 1947' m. Prisjeka tetővel), meg a Perekovac közel a Glina vizéhez; emebben a Petrovac (1602') Poljana és a Kokosmak magaslatok. Az ezek által közre zárt területet még alacsonyabb hegyek ágazzák be tulnyomólag délnek és délnyugotnak futó láncolataikkal. Vizei számosak. Első folyója a Száva, mely a Kulpa torkolatától nagy darabon a határt jelzi az északkeleti oldalon, a Lonja torkolatán alul azonban a kerület földjére lép s csupán egyik mellékága marad meg továbbra is s a határ mentén futva. Jasenovacon alul azonban a főág is elhagyja a kerületet. Többi folyói mind a Szávába ömlenek s azok közül kiemelendőbbek: az Unna, mely Staniči falu tájától kezdve egészen a Török-Horvátország felőli határt jelzi s ez oldalról csupán a Sirovac nagyobb patakkal gyarapodik Dvor helységen felül. A többiek a Puska (felsőbb folyásánál Sunja), meg az északi határt mosó Kulpa, mely ismét a Petrinja, Glina, Golina és Trepuča nagyobb patakokat veszi magába. Említésre méltóbb tavai nincsenek, de mocsárjai terjedelmesek vannak a Száva mentén. Éghajlata szélsőségekre hajló mind a hőmérséket, mind a nedvességi viszonyokat illetőleg, de levegője általában egészségesnek mondható. Földje eléggé termékeny, noha fele részben sincs gazdasági mivelés alatt. Elég jól megteremnek még itt a gabnanemek is, de legtöbbet termesztenek kukoricát, hüvelyes veteményeket, zöldségféléket, bort és gyümölcsöt. Roppant erdőségei tömérdek fát szolgáltatnak. Faiskolák majdnem minden valamire való helységben találhatók, melyek a gyümölcsnemesitést igen előmozditják. Epres kertek is nagy számmal vannak. Rétjei s

legelői igen terjedelmesek. Állattenyésztése nem mondható virágzónak. Barom-, juh-, sertés- és kecsketenyésztése csak vidékenként jelentékeny. Házi szárnyasa sok van. Méh- és selyembogártenyésztést sok helyt és szép sikerrel üznek. Az ásványország szolgáltat itt vasat (a Petrovagora hegyben évenként 60 ezer mázsát), ólomércet (Zrinj-hegységben), rezet, kőszenet (Tomica, Vranovina, Glina), sok féle haszonra való követ, gipszet s ásványos vizeket (Topusko) stb. Némi ipart és kereskedést csak a nagyobb helyeken üznek, noha a nép itt is széltében üzi azon házi iparágakat, melyek az ő legközvetlenebb szükségeinek kielégitésére tartoznak. Jelentékenyebb forgalmi pontok Petrinja, Kosztajnica, Dubica és Jasenovac, melyek a török tartományokkal is sűrű érintkezésben vannak. A forgalmi eszközök itt pár jobb országúton kivül a Száva, Kulpa és Unna folyók. Távirói összeköttetése több irányban van. A lakosság csaknem tisztán szláv származású (szerbek, horvátok, uskokok, morlákok stb.); egyéb nemzetiségüek igen csekély számmal vannak. Vallási tekintetben legszámosabbak a gör.-keletiek és r. katholikusok. A népnevelés nagyon hiányos. Népiskola összesen 70 van a kerületben. A kerület mai székhelye Petrinja. Emlitendőbb helységek :

Petrinja önálló hatóságú város és kerületi székhely Sziszektől délnyugotra s 3 óra járásnyira, a Kulpa jobb partján, épen a Petrinja patak torkolatánál 3117 horv. l., r. kath. és gör.-kel. templommal, tanitóképzővel és alreáliskolával. Van itt törvényszék, járásbiróság, adó-, posta- és táviróhivatal, iparkamara, főhadparancsnokság, jelentékeny selyemtermelés, pálinkafőzés, élénk kis ipar, átviteli kereskedés és hajózás a Kulpán. Vásárai népesek szoktak lenni. Nagy és szép határában sok kukorica, gabna, gyümölcs és bor terem. Erdeje sok van. Ló-, baromés sertéstenyésztése tetemes. Ez előtt a II. báni végezred főtiszti karának volt a székhelye. Drenčina fu. Petrinjától észkeletre a Kulpa m. 105 horvát l. s nagy kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Mošćenica falu amazon alul a Kulpa m. 272 horv. l. s nagy szilvatermesztéssel és selyemtermeléssel. Pracno fu. az előbbi szomszédjában a Kulpa m. 274 horv. l. s jó határral. Crnec fu. amazon tul, de már a Száva m. 153 horv. l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Blinskikut falu a Száva m. 362 horv. l. s szép lapályos határral, mely sok gabnát s kukoricát szolgáltat. Méhet és selyembogarat sokat tenyészt. Komarovo dolnje és gornje szomszédos faluk amattól délnyugotra 753 horv. l., r. kath. templommal s hegyes, völgyes szép határral. Madjari falu az előbbiektől délre s ugyanazon völgyben 267 horv. l. s nagy erdővel. Bestrma falu amattól keletre 322 l. Kinjačka fu. odább keletre 219 horv. l. Brdjani fu. amazon tul 333 horv. l. s részben lapályos és termékeny határral, mely a Szávára hajlik. Petrinci falu 305 l. s szintén jó határral. Drljača szétszórt falu a Sunja vize m. 605 szerb l., gör.-kel. templommal s bor-, gyümölcs- és kukoricatermesztéssel. Erdeje nagy van. Sertéstenyésztése jövedelmes. Sunja fu. a hn. patak m. 922 horv. l., róm. kath. templommal, postahivatallal s jelentékeny és termékeny határral, mely nagyobb részt lapályos. Gradusa falu amazon felül a Száva m. 319 horvát lakossal. Selišće falu amattól keletre a Száva m. 263 horv. l. s termékeny lapályos határral. Bistrac fu. szintén a Száva m. 225 horv. l. Bobovac fu. a Száva mellett 881 horv. l. s jelentékeny és jó lapályos határral. Strmen falu a Száva m. 824 horv. l. s jó, de részben mocsáros határral. Innen délnyugotra terjed a Jastrebičko polje nevű ingoványos lapály, mely roppant sok nádat, kákát és vizi madarat szolgáltat, s délen a szintén jó nagy Ribansko polje mocsáros lapálylyal olvad egybe. Crkvenibok fu. a Száva m. 760 szerb l., gör.-kel. templommal, termékeny határral és nagy halászattal. Ivanjskibok fu. a Száva m. az Illava torkolatával szemben 427 horv. l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Puska fu. a Száva bal partján s a hn. patak torkolatával szemben azon a nagy szigeten, mely az Illava torkolatánál kezdődik s majdnem Jasenovacig terjed. Van 866 horv. l. és jelentékeny, de nem nagyon termékeny határa. Krapje falu ugyanazon szigeten a Száva bal partján 1363 l., róm. kath. templommal s igen jelentékeny határral. A lakosok a gazdálkodás mellett nagy vesszö- és gyékényfonást s halászatot üznek. Drenovbok falu a sziget déli szélén a Száva m. 955 l. s révvel. **Jasenovac** mvs. a Száva bal partján, az Unna torkolatával átellenben. Van 2355 horv. és szerb lakosa, róm. kath. és gör.-kel. temploma, posta- és táviróhivatala, gőzhajóállomása, hajóépitése, búza-, kukorica-, gyümölcs- stb. termesztése, ha-

lászata s termény- és sertéskereskedése. Épen átellenben van vele az Unna torkolatánál Uštica fu. 1120 szerb l., gör.-kel. templommal, nagy búza- és kukoricatermesztéssel, halászattal, hajózással s kereskedéssel. Jóval alább esik innen d.-nyugotra **Dubica** mvs. az Unna mellett s a Zrinj-hegység keleti végén. Van 3153 horvát és szerb lakosa, r. kath. és gör.-keleti temploma, posta- és táviróhivatala, hajózása, bor- és gyümölcstermesztése, roppant nagy erdősége és fontos sertéskereskedése. Átellenben van vele a hn. török határerősség. Bačin fu. a Zrinj-hegység alatt s közel az Unnához 400 l. s jelentékeny határral. Alsó- és Felső-Cerovljani szomszédos faluk a Zrinj-hegység északi lejtőjén az előbbihez közel 343 és 125 l. s bortermesztéssel. Živaj fu. amattól ész.-nyugotra s ugyanazon hegység alatt 1002 l., r. kath. templommal, nagy határral s bor-, gyümölcs- és kukoricatermesztéssel. Utolica fu. amattól nyugotra a tulsó völgyben 488 l. s jó bor- és nagy szilvatermesztéssel. Slabinja falu az előbbitől délre, a Zrinj-hegység déli odalán s közel az Unnához 636 l., gör.-kel. templommal, nagy erdővel s gyümölcs- és bortermesztéssel. Sertést s juhot is tenyészt. **Kostajnica** önálló hatósággal biró város az Unna m. s a Zrinj-hegység alján 2067 horv. és szerb lakossal. Van itt róm. kath. és gör.-keleti templom, polgári iskola, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal, határvár, első osztályú mellékvámhivatal, vesztegző-intézet s jelentékeny átviteli kereskedés kivált sertéssel és nyersteményekkel. Határa szép és termékeny. Jó országút vezet innen Petrinjába. Panjani falu amattól északra a Zrinj-hegység északi aljában, a Sunja patak völgyében 33 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Majur fu. odább ugyanazon völgyben 407 l. s szép határral. Billovac fu. a Sunja vize m. 409 l. s kukorica- és gyümölcstermesztéssel. Stubalj fu. a Sunja m. 357 l. Mračaj fu. amannak szomszédjában 285 l. s erdős határral. Timarci fu. a szomszéd völgyben a Jastrebica patak m., amattól délkeletre 423 l. s nagy sertéstenyésztéssel. Utolica fu. amattól délkeletre 488 l. s jelentékeny erdős határral. Saš falu amazon felül 535 l. Sluinci fu. a Jastrebica patak völgyén 268 l. Kostreši fu. ugyanazon völgyben 221 l. Popići fu. amazon felül 155 l. Čapljani fu. a Jastrebinčko polje nyugoti szélén 155 l. s gabna-, kukorica- s gyümölcstermesztéssel. Staza falu amazon felül 370 l. s igen terjedelmes határral, melynek keleti része a Jastrebinčko polje lapályba olvad. Graboštani (Grabenstein) fu. amattól délnyugotra a Sunja völgyén 242 l. Alsó-Hrastovac fu. amazon felül 405 l. s gör.-keleti templommal. Felső-Hrastovac fu. amazon tul 619 l., gör.-keleti templommal s jelentékeny és jó határral. Radojnaluka fu. a Sunja m. 106 l. Preveršac fu. amattól délnyugotra, a Kostajnica-petrinjai országút m. 130 l. s várrommal. Umetić fu. ugyanazon út és a Sunja patak m. 151 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Knezovljani fu. amazon felül 205 l. Svinica fu. amattól ész.-keletre a szomszéd völgyben 710 l., r. kath. templommal, jelentékeny határral, sertés- és baromtenyésztéssel. Felső-Gradusa fu. amazon felül 410 l. s görög-keleti templommal. Alsó-Gradusa fu. az előbbi mellett 162 l. s egy várrommal. Komogovina fu. amattól délnyugotra, a Sunja patak és az országút m. 333 l. s gör.-kel. templommal. Bednik falu fölebb ugyanazon országútban 253 l., postahivatallal s egy festői várrommal. Blinja falu ugyanazon útban 358 l., gör.-kel. templommal s erdős határral. Letovanci falu amattól jobbra 141 l. Petkovac fu. 120 lakossal. Moštanica fu. 394 l. s derék határral, Budičina fu. 385 l. Taborište fu. a Petrinja patak m., Petrinja várostól délnek 265 l. s szép határral. Klinac fu. alább a Petrinja m. 139 l. s egy várrommal. Kraljevčani fu. ugyanazon völgyben 239 l. s postahivatallal. Šušnjar fu. a Petrinja m. 872 l., gör.-kel. templommal s derék és termékeny határral. Čremušnjak fu. amattól keletre 341 l., gör.-kel. templommal s nagy erdővel. Begovići falu a Sunja forrásvidékén 176 l. Mačkovoselo fu. közel a Petrinjához 403 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Gradac veliki fu. közel a Petrinjához 772 l., gör.-keleti templommal s nagy sertéstenyésztéssel. Gradac mali fu. amattól délnyugotra, a Bračina patak m. 1332 l., gör.-keleti templommal, nagy faüzlettel, sertés- és baromtenyésztéssel. Innen dél felé esik a rengeteg erdőséggel boritott Samarica-hegy. Lovča fu. a Vranova-hegytömeg északi aljában amattól keletre 343 l. s faedénykészitéssel. Babinarieka fu. a Vranova-hegység alján amattól délkeletre 232 l., gör.-keleti templommal s bor- és

gyümölcstermesztéssel. Velešnja dolnja fu. Kostajnicától ész.-nyugotra a Zrinjhegység északi aljában 423 l. s derék határral. Velešnja gornja falu az előbbi közelében 214 l. Ćukur falu Kostajnicától nyugotra az Unna m. 162 l. s bor-, gyümölcs- és kukoricatermesztéssel. Sertést sokat tenyészt s azzal kereskedik. Volinja fu. az Unna m. 124 l. Sakanlije fu. amattól délnyugotra, az Unnára dülő hegyek közt 604 l., gör.-kel. templommal, igen jelentékeny erdős határral s ló-, marha- és sertéstenyésztéssel. Kuljani fu. alább az Unna m. 168 l. Golubovac fu. az Unna m. 159 l. Divuša fu. amattól nyugotra 105 l. s r. kath. templommal. Oraovica falu amattól északra 471 l. s termékeny, dombos határral. Lotine fu. amazon felül 194 l. Zrinj fu. amattól ész.-nyugotra, épen a Zrinj-hegylánc alján 657 l., róm. kath. templommal s nagy erdős határral. Rogulje fu. Zrinjtől délre 317 lakossal. Švrakarica falu amattól nyugotra a Budesa-hegy aljában 254 l. Segestin falu Roguljetól délre 285 l. Draškovac falu amazon alul 169 l. Unčani fu. alább az Unna m. 283 l. Strugal fu. az Unna m. 238 l. Zarulača fu. az Unna m. 197 l. Dvor fu. az Unna m., közel a Žirovac patak torkolatához 704 l., gör.-kel. templommal, posta- és táviróhivatallal, nagy határral s élénk határkereskedéssel. Hozzá közel, a Žirovac patak torkolatánál épen Novi török várral szemben áll egy Kortat nevű határerőd. Grmušani fu. fölebb a Žirovac völgyén 169 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Bešlinai fontos rézbánya telep postahivatallal. **Trgove** falu ugyanazon völgyben. Közelében nagyszerű vasbánya és hámor van, mely évenként 10—15 ezer mázsa vasat szolgáltat. Rujevac fu. amazon felül 868, gör.-keleti templommal s szintén vastelepekkel. Pedaj fu. amattól ész.-keletre 250 l. s derék erdős határral. Gorička fölebb a Budesa-hegy alatt 831 l. s jelentékeny juh- és sertéstenyésztéssel. Grabovica fu. ugyanazon hegy alatt 178 l. Ljeskovac fu. amattól nyugotra a Stupica patak m. 357 l. s igen nagy erdős, hegyes határral, melyben kőszéntelepek vannak. Stupica fu. amazon alul a hn. patak m. 375 l. s gyümölcstermesztéssel. Gvozdansko fu. a Žirovac patak m. 390 l. s r. kath. templommal. Matievići falu Dvortól dél felé az Unna m. 102 l. Javornik kis telep amazon alul. Staniči kis fu. az Unna m. 48 l. Dobretin fu. az előbbi m. 582 l. s gyümölcs- és bortermesztéssel. Innen délnyugotra van egy határerőd — Topota — épen azon a ponton, a hol az Unna e kerület földjére lép. Zut falu a Topota erődtől északra 366 l. s jó bor- és gyümölcstermesztéssel. Jamnica fu. amazon felül 836 l. s jelentékeny erdős határral. Ljubina fu. az előbbitől ész.-nyugotra 653 l., gör.-kel. templommal, nagy erdős határral s juh- és sertéstenyésztéssel. Innen nyugotra esik a hn. határerőd, melytől le- és fölfelé igen sok őrház van a határon. Majdan fu. a Žirovac egyik mellékvölgyében 178 l. s nagy és erdős határral. Žirovac fu. a hn. patak m. s közel a török-horvát határhoz 166 l. s roppant nagy határral, melynek legnagyobb részét rengeteg erdőség boritja. Čavlovica fu. a Zrinj-hegylánc alján amattól északra 310 l. Brezopolje fu. amattól északra 870 l., gör.-kel. templommal, másodosztályú vámhivatallal s jelentékeny határral. Bojna falu a Perekovac-hegy alatt, a Glinica patak m. 897 l., gör.-kel. templommal, bor- és gyümölcstermesztéssel s szép fekvésű várrommal. Oblaj fu. fölebb ugyanazon hegy alatt 1147 l., gör.-kel. templommal s nagy kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Barom- és sertéstenyésztése, valamint kereskedése jelentékeny. Brestik fu. amattól keletre a Samarica-hegy alján 566 l. s igen nagy erdővel. Klasnić fu. ugyanazon hegy alján 1590 l., gör.-kel. templommal s nagy erdőséggel. Amazzal együtt sok sertést és juhot tenyészt. Dragotinci fu. amazon felül 288 l. Buzeta fu. amattól délnyugotra a hn. patak m. 803 l., gör.-kel. templommal s erdős határral. Prieka fu. a Buzetta patak völgyén 240 l. s kőszéntelepekkel. Vrtlina (Vrtjina; Hajtić) fu. ugyanazon völgyben 401 l., gör.-keleti templommal s kőszénteleppel. Dabrina fu. 484 l. Maja fu. amazon felül 306 l., r. kath. templommal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Dragotinja fu. a Bračina patak m. 585 l., gör.-kel. templommal s jó határral. Drenovac fu. ugyanazon patak m. 778 l. s gör.-kel. templommal. Martinović fu. a Bračina patak völgyén 398 l. s jelentékeny határral. Vlaović fu. ugyanazon völgyben 556 lakossal s gör.-kel. templommal. Brnjeuška fu. amattól északra 399 l. Lušćani fu. amattól ész.-keletre 800 l., görög-keleti templommal, bor- és gyümölcstermesztés- s barom- és sertéste-

nyésztéssel. Pecki fu. amazon felül 352 l. Cepeliš fu. Petrinjától délnek 133 l. Križ falu a petrinja-glinai országútban 226 l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Gora fu. ugyanazon útban 695 l., róm. kath. templommal, postahivatallal s bor- és gyümölcstermesztéssel. Mokrica fu. a Huttina patak m. 1605 l. s igen jelentékeny határral, mely gabnanemüeket, kukoricát, bort és gyümölcsöt bőven szolgáltat. Barmot és sertést is tenyészt. Slana közel a Glina pataknak Kulpába ömléséhez 619 l. s gyümölcstermesztés- és és sertéstenyésztéssel. Glinska poljana fu. a Glina m. 676 l. Graberje fu amannak szomszédjában 410 l. Marinbrod falu amazon alul a Glina m. 282 l. Kihalci fu. a Glina m. 102 lakossal. Prekopa fu. a Glina m. 184 l. Jukinac falu a Glina m. 404 l. Majske poljane fu. amannak szomszédjában 855 l., gör.-kel. templommal s kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. **Glina** mvs. a hn. folyó m. 1542 l., r. kath. és gör.-kel. templommal, járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatallal, pálinkafőzéssel, sok kis iparossal s élénk kereskedéssel. Marha- és sertéstenyésztése jelentékeny. Határában a Glina völgye szép kis lapályá tágul. Ez előtt ez volt az I. báni végezred székhelye. Felső-Selište fu. Glinán alul 428 lakossal. Épen mellette van Alsó-Selište fu. 257 l. Šibine fu. a Buzetta patak m. amazokon alul 320 l. Skela falu amattól nyugotra a Glina vize m. 259 l. **Topusko** fu. a Glina m. 500 l., r. kath. és gör.-kel. templommal, hires és látogatott ásványos meleg fürdővel, posta- és táviróhivatallal. Erdős, hegyes környéke igen kies. Látható itt közel a Glinához egy magaslaton egy festői várrom is. Topuskotól csekély távolra a hegyek közt egy nagyszerű vashámor van, mely évenként 60 ezer mázsa vasat szolgáltat. Velika-Vranova fu. a Glina tulsó (jobb) partján 316 l. Szomszédos vele Mala-Vranovina fu. 333 l. Ponikvari fu. a Glina m., Topuskón alul 1009 l. s jelentékeny határral. Staroselo fu. a Glina m., közel a török-horvát határhoz 827 l., igen szép határral s élénk állattenyésztéssel. Perna fu. a hn. patak m., s a Petrovagora-hegylánc alján 1004 l., gör.-kel. templommal, nagy erdős határral és várrommal. Bletuša falu Tupuskotól észak-nyugotra a Petrovagora alján 837 l., gör.-kel. templommal, nagy erdős határral s barom-, sertés- és juhtenyésztéssel. Čemernica fu. Glinától nyugotra a hn. patak m. 1088 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s jelentékeny fa-, pálinka- és sertéskereskedéssel. Vrginmost fu. amattól nyugotra a Trepča patak m. 384 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s kőbányával. Podgorje falu a Poljana-hegy északi alján 494 l. s faüzlettel. Slovskopolje fu. a kerület nyugoti szélén a Kokosmak-hegy alatt 1175 l., gör.-keleti templommal, nagy erdős határral s barom-, sertés- és juhtenyésztéssel, Brnjavac fu. Vrginmoston felül 350 l. Kozavac fu. a Trepča patak m. 383 l. Bukovica fu. amattól délkeletre a szomszéd völgyben 473 l. Šatornja fu. Glina városhoz közel a Čemernica patak völgyén 626 l. s termékeny szép határral. Alsó-Trstenica falu 612 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Felső-Trstenica fu. 194 l. s nagy erdővel. Alsó-Selkovac fu. Glinától ész.-nyugotra 276 l. Felső-Selkovac fu. ama mellett 260 l. Velika-Solina fu. amazokon felül 533 l. s jelentékeny határral. Stankovec fu. amazokon felül a Kulpa m. 353 l. s róm. kath. templommal. Gračanica fu. amattól nyugotra a Golinja patak völgyén 535 l. s derék határral. Slatinja fu. a Glinjának a Kulpába ömlésénél 383 l. s kukorica-, bor- és gyümölcstermesztéssel. Bučica fu. a Kulpa m. 757 l., r. kath. templommal s szép és termékeny erdős határral. Ilovačak fu. a Kulpa m. 425 l. Trepča fu. a hn. pataknak a Kulpába ömlésénél 169 l. Čremušnica fu. a Trepča vize m. 606 l., gyümölcstermesztés- és pálinkafőzéssel. Golinja fu. a hn. patak m. 533 l. Bović fu. amattól nyugotra 585 l., gör.-kel. templommal, kukorica- s gyümölcstermesztés-, pálinkafőzés- és sertéstenyésztéssel. Kirin fu. a Trepča patak m. amattól nyugotra 1008 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny és termékeny határral. Sljivovac fu. a Trepča patak m. 530 lakossal. Stipan fu. amattól észak-nyugotra 472 l. s gör.-kel. templommal. Dugoselo fu. amazon felül 787 l., nagy határral, gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel s barom- és sertéstenyésztéssel. Sredičko falu a Kulpa m. 242 l. Lasinja fu. amattól ész.-nyugotra a Kulpa m. 776 l., r. kath. templommal s igen nagy erdős határral, melyen nagy barom-, sertés- és juhtenyésztést üznek. Savanyúvize legjobb s legbővebb forrású a kerületben. Selnica fu. amattól délre 351 l. Kovačevac fu. közel a Kul-

pához a kerület ész.-nyugoti szögletének 1249 l. s nagy barom- és sertéstenyésztéssel. Faüzlete jelentékeny. Moravci fu amazon alul 440 l. s nagy erdővel.

5. **Az ogulin-szluini kerület.** A volt ogulini és szluini ezredekből egyesitett ezen kerület a petrinjai kerülettől nyugot- és délnyugotra foglal helyt úgy, hogy észak felől Zágráb és Fiume megyék, nyugotról Fiume megye és az adriai tenger, délről a likka-otočaci kerület, keletről pedig a petrinjai kerületen alul Török-Horvátország által határoltatik. Alakja trapézhez hasonlit, melynek leghosszabb oldala a keleti, legrövidebb pedig a nyugoti. Kiterjedését a magyar hivatalos adatok 3984.61, a horvát hivatalos adatok pedig 41557.72 □ kilometerre (75.6 □ mfd) teszik, mig a népesség számát egyezőleg 158,345 léleknek mondják. Felszine általában hegyes, még pedig úgy, hogy az északkeleti kisebb részét (a volt szluini ezredet) tulnyomólag alacsony hegyek — a Petrova gora és annak ágazatai — boritják, mig többi részén a Kapella-hegység szirtes kopár bércei ágaznak el magas és szövevényes láncolataikkal. A kettő közt körülbelül a Szluintól északnak Károlyváros alá futó Korana folyó vonja meg a határt, noha a Korana balpartján is csekély magasságú hegyek emelkednek mintegy a József-útig, melyek nem oly rideg karst-képződésűek még, mint a tulajdonképeni Kapella-hegység, melynek rideg nagy részt erdőtlen közei részint fenföldekké, részint üst- és teknőszerű zugvölgyekké fejlődtek, s többnyire szörnyen kietlenek, terméketlenek és lakatlanok úgy, hogy kivált a tenger felé néhol mértföldekre sem található emberi lak. A Kapellának fő-ágai jobbára párhuzamosan futnak a tengerpart vonalával, tehát ész.-nyugotról délkelet felé, mig a szluini alacsony hegyek gerincei csaknem egészen a délvonalak irányát követik s egymástól többé-kevésbbé kies és vizben eléggé bővölködő völgyek által vannak elválasztva. Amott legkiválóbb bércek (Fiume megyétől befelé) a Veliki-Bitoraj, Szamar és Viszoka-Kosza az észak-nyugoti széleken; belebb a Bjelolasica (4850') erdős bérc s attól keletre a Klek, Ogulin város irányában; jóval alább a Miškovica s délen a Klanac és Skamnica stb.; emitt legtekintélyesebb maga a tulajdonképeni Petrova gora (1602') a petrinjai (vagy báni) határon. Vizei a tengerparti apró patakok kivételével mind a Kulpa felé sietnek, mely az északi határt mossa egy darabon. Jelentékenyebb ily mellékfolyók (kelettől számitva) a Glina, Trebinja, a Korana, mely a kerületnek legjelentékenyebb saját folyója, egész hosszában (és elég bő vizzel) végig futván a kerületet, aztán ennek legnagyobb mellékfolyója (balról) a Mresnica s végre a Dobra. A Kapella által boritott területen többnyire csak búvó patakok találhatók, de azok is csekély számmal. Tavai és forrásai is vannak, de jelentéktelenek. Legtekintélyesebb vize a tenger, mely azonban oly hozzáférhetetlen sziklás partokat mos, melyeken nem hogy kikötők, de még apró halász faluk is alig találhatók. Az éghajlat felette szélsőséges, kivált a nyugoti nagyobb részén s még a tengerpart mellékén is zordon; a Korana folyó és a Petrova gorahegy közén azonban egyenletesebb, szelidebb s minden élő szervezetre nézve általában kedvezőbb. A Kapella rémes bérceit még ijesztőbbekké teszi az e részen már javában uralkodó bóra (bura), melynek féktelen dühöngését csak a déli szelek (sirocco) mérsékelik némileg. A levegő általában tiszta, de a benszülöttekre nézve sem kifogástalanul egészséges. Eső bőven jár, kivált az éjnapegyenlőség idején, de ritkán áldásos; nyáron azonban olykor hónapokig sem kap a szomjú s nagyobb részt különben is köves föld egy szem esőt. A föld csak a volt szluini ezredben mondható többé-kevésbbé termékenynek. A volt ogulini ezred lakosai csak szigetenként foghatnak mivelés alá egy-egy darab földet, de előbb azt is meg kell menteniök a rajta heverő kőtörmeléktől, mit az élelmes határőrök jobb eredményt érdemlő türelemmel s nehéz munkával évről-évre meg is tesznek. A termékek nagyobbára itt is azok, melyek az előbbi kerületekben, csakhogy sokkal szerényebb mérvben jönnek elé úgy, hogy a lakosság kenyérbeli szükségét csak bevitel útján lehet kellőleg födözni. Gabnanemü, kukorica s hüvelyes vetemény stb. legtöbb a Korana völgyén terem, szőllő s eperfa pedig a partmelléken, hol a déli gyümölcsök közül egyik sem tenyészik oly sikeresen, mint például f ö n t e b b a Vinodol völgyén. Legelő és erdőség aránylag bőven van, noha a Kapellának nyugoti lejtői és magasabb ormai csaknem általában növényzet nélküliek. Az állatország is szegénynek mondható. Keleten több sertést, barmot és lovat, nyugoton több juhot, kecskét, öszvért stb. tartanak. A méh- és selyembogártenyésztés legelén-

kebb a Korana völgyén meg a tengerpartokon. Vadakban a rengeteg erdők eléggé bővölködnek, noha a határőrvidéki vadász-szabadság mellett, meg azért, hogy a ragadozókra jutalmak is vannak kitüzve, a vadak egyre fogynak. Leggyakrabban látható a nyúlon kivül farkas, medve, hiuz, vadmacska, olykor szarvas, őz és vaddisznó is. Az ásványország ad itt vasat (Vojnić), kőszenet, mészkövet, gipszet s egyéb haszonra való követ. Ásványos vize kevés van. Ipar és kereskedelem nagyon kezdetleges. Legélénkebb a forgalom a török-horvát határon. Az egy szál vasút, mely Károlyvárostól Ogulinon át Fiuméba fut, csak épen hogy érinti e kerületet. Útjai leginkább a keleti részen vannak nagyobb számmal; a nyugoti részen legfontosabb a József-út, mely Károlyvárostól Zenggbe nyúlik. A nép általában szláv eredetű (szerb, horvát, uskok, morlák stb.); egyéb nemzetiségü igen kevés van. A népnevelés igen hiányos. A népiskolák összes száma csak 77 (tehát csaknem egy □ mfdnyi területen egy); pedig az önálló községek száma mintegy 120; az önálló és kapcsolt községeké meg együtt épen 500 felé jár. Vallásra nézve a lakosok leginkább r. katholikusok és gör.-keletiek. A kerület mai székhelye Ogulin. Emlitendőbb helységek:

Ogulin mvs. és a kerület székhelye Károlyvárostól délnyugotra s mintegy 6, Fiumétől pedig keletfelé s mintegy 8½ mfdnyire a m. áll. vasút és a Dobra vize m., mely a városon túl a föld alá búvik. Van 2459 horvát lakosa, r. kath. temploma, polgári iskolája, többféle kis iparosa s átviteli kereskedelme. Itt székel a kerületi főhatóság, egy törvényszék, járásbiróság s egy főhadparancsnokság. Van adó-, posta- és táviróhivatala s derék vasúti állomása. Vásárai látogatottak. Környéke komor, de vadregényes tekintetü. Erdeje s legelője sok van. Szent-Péter fu. Ogulintól ész.-nyugotra a Dobra vize s a vasút m. 622 horv. l. s erdős, bérces határral. Hreljin fu. odább a Dobra és a vasút m. 296 l. Gomirje fu. a Dobra és a vasút m. a zordon Viszoka-Kosza hegyaljában 1324 l., gör.-kel. templommal, vasúti állomással, erdős, bérces határral, juh- és kecske tenyésztéssel és faiparral. Ponikve fu. amattól észak-keletre a Fiume megyei határon 758 l., gör.-kel. templommal s bérces, erdős határral. Popovoselo fu. Ogulintól északra, közel a Fiume megyei határhoz 514 l. s juh- és baromtenyésztéssel. Otok fu. Ogulintól délkeletre a Mresnica patak és a vasút m. 528 l., r. kath. templommal s baromtenyésztéssel. Oštaria fu. ugyanazon patak és a vasút m. 1618., r. kath. templommal, baromtenyésztéssel s faüzlettel. Skradnik fu. a József- és a vasút m. 667 l. Tounj fu. a József- és a vasút m. amattól északnak 1142 l., r. kath. templommal, német iskolával, posta és táviróhivatallal, vasúti állomással s egy nevezetes barlanggal. Zelenac fu. amazon felül 482 l. s postahivatallal. Potok fu. amannak szomszédjában 468 l. Gerovo fu. az előbbin felül 221 l. Dubrave fu. a József-út m. amazoktól északra 1813 l., gör.-kel. templommal, gabna-, kukorica és gyümölcstermesztés- s baromtenyésztéssel. Generalskistol fu. fölebb a József- és a vasút m. 314 l., r. kath. templommal, posta és táviróhivatallal s vasúti állomással. Tržić (Tounjski-) fu. közel az előbbihez 1612 l., gör.-kel. és r. kath. templommal s élénk mezőgazdasággal. Primišlje gornje fu. 1364 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s nagy határral. Gorica kis fu. a Mresnica patak és a József-út m. 38 l. Sekesinobrdo fu. ugyanazon patak m. a közel a vasuthoz 64. l. Dugaresa fu. a Mresnica patak és a vasút m. Károlyvároshoz közel 273 l., vasúti állomással s jelentékeny és jó határral. Švarča gornja, dolnja és mala szomszédos faluk Károlyvároson alul 183, 296 és 225 lakossal. Udbinja fu. a Korana folyó m., közel annak torkolatához 147 l. Mostanje fu. amazon alul a Mresnicának a Koranába ömlésénél 363 l. s bor- és gyümölcstermesztéssel. Turan (Thurn) fu. a Korana m. 536 l. s jó határral. Kamensko fu. amattól északkeletre, közel a Kulpához 362 l., r. kath. templommal s gabna-, kukorica-, gyümölcs- és bortermesztéssel. Glibokibrod odább keletre a Kulpa m. 479 l. s halászattal. Ribari fu. amattól északkeletre a kerület legészak-keletibb pontján, közel a Kulpához 248 l. s gyümölcstermesztéssel. Lipje fu. amazon alúl 262 l. Moravci fu. a báni határon a Huttinja patak m. 233 l. Popovićbrdo fu. 246 l. s jó határral. Trebinja gornja fu. amattól délnyugotra a hn. patak m. 411 l. s jelentékeny erdős határral. Sertést és juhot tenyészt. Trebinja dolnja fu. amazoktól délnyugotra a Trebinja patak m. 538 l., r. kath. tem-

plommal s jelentékeny és jó határral. Klipinobrdo fu. amattól délkeletre 164 l. Ivanković fu. a báni határon 209 l. s juhtenyésztéssel. Innen délre van egy kalugyer-zárda. Mandić fu. amattól délre 228 l. Utinja és Vrelo szomszédos telepek a Kokosnak hegy alatt 43 l., gör.-kel. templommal s nagy erdős határral. Ključar fu. a Petrovagora hegység alatt a glina-vojnići országút m. 151 l. Vojnić fu. amattól nyugotra 350 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s nagy erdős határral, melyben egy jelentékeny vasbányát mivelnek. Hámorai is vannak. Radmanovapoljana fu. amattól nyugotra 104 l. Poljana fu. amazokon alul a Petrova gora alján 161 l. Miholjsko fu. amattól nyugotra 574 l. s jelentékeny juh- és sertéstenyésztéssel. Bunićselo fu. amazon felül 163 l. Perićselo fu. 76 l. Kuplensko fu. Vojničtól délnyugotra 702 l. s derék határral. Kolarić fu. a vojnić-károlyvárosi úthoz közel 322 l. s gör.-kel. templommal. Grabovac fu. amattól ész.-nyugotra 222 l. Kokirevo fu. 107 l. Okić fu. amazon felül 251 l. Brezova glava fu. közel a Koranához 256 l. Zastanje fu. jóval fölebb közel a Korana patakhoz 242 l. Cerovac fu. a Korana m. 412 l. Alsó- és Felső-Velemerić szomszédos faluk a Korana m. 170 és 263 l. Koranskibrieg fu. a Korana m. 179 l. Allakovac fu. amazon alúl 127 l. Barilović fu. amattól nyugotra a Korana m. 445 l., postahivatallal s jelentékeny gyümölcstermesztés és pálinkafőzéssel. Leskovac fu. amattól ész.-nyugotra 225 l., r. kath. templommal s szép határral. Novaki fu. az előbbi szomszédjában 213 l., s erdős határral. Siča fu. amazon alul 197 l. Cerovac fu. amattól ész.-nyugotra közel a Mresnica patakhoz 297 l., r. kath. templommal s jelentékeny bérces, sziklás határral. Skradolnji fu. a Korana völgyén 280 l., gör.-kel templommal s derék határral. Petruninićselo fu. amazon alúl 94 l. Perjasica dolnja fu. a Korana völgyén 242 l., r. kath. és gör.-kel. templommal s nagy és részben termékeny határral. Perjasica srednja fu. amattól délnyugotra 26 l. Koranskoselo fu. a Korana m. 228 l. Dvorisće fu. a Korana m. 77 l. Veljun fu. a Korana m. 516 l., gör.-kel. templommal s jelentékeny erdős határral. Miloševac fu. amattól ész.-nyugotra 116 l. Točak fu. az előbbi szomszédjában 245 l. Malakosa fu. a Mresnica m. amattól délnyugotra 128 l. A falun felül ott, hol a Mresnicával a Toninčica patak egyesül, egy várrom látható. Kamenica fu. a Toninčica patak m. 786 l. s erdős határral. Kuzma fu. Veljun szomszédjában 184 l. Horvát-Blagaj fu. a Korana m. 388 horv. l., r. kath. templommal s nagy erdős határral. Szerb-Blagaj fu. amazon felül 197 szerb l. Bandinoselo fu. a Glina m. amannak közelében 132 l. Klokoč fu. a Glina m. 583 l., gör.-kel. templommal, várrommal és baromtenyésztéssel Brusovača fu. amattól ész.-keletre 391 l. s várromladékkal. Širokarieka fu. közel a Glinához amazon alul 324 l. s jó határral. Mračel fu. a Glina s a török-horv. határ m. a Petrova gora aljában 247 l. Buhača fu. a török-horvát határ m. 791 l. s jelentékeny határral. Radovica fu. a Puserica patak völgyén, Cetintől északra 1632 l. s nagy juh- és sertéstenyésztéssel. Glina dolnja fu. amattól nyugotra a Glina patak forrásvidékén 128 l. kik élénk kereskedést üznek. Paulovac fu. a Korana m. 314 l. Alsó-Vikšić fu. a Korana m. 220 l. Felső-Vikšić fu. ugyanazon völgyben 112 l. Tobolić fu. amazoktól nyugotra a Mresnica patak m. 828 l. gör.-kel. templommal és jelentékeny határral, mely részben már nagyon kősziklás. Oblajac fu. amazon alúl 254 l. és kövecses határral. Felső- és Alsó-Taborište faluk a Korana m. 227 és 192 l. **Szluin** v. **Slunj** mvs. és főparancsnoksági székhely a Korana vize m. 308 l., r. kath. templommal, járásbirósággal, adó-, posta- és távirdahivatallal. Van egy régi, de nem nagy vára s egy magtára, mely nemcsak a városra, hanem környékére nézve is igen fontos. Van némi ipara s kereskedése. Jelentékeny, de részben köves határa csak gyér termékenységü. Vásárai élénkek szoktak lenni. Marindolskobrdo fu. amattól ész.-keletre 172 l. Miljevac fu. amazon túl 134 l. **Cetin** fu. és határerősség Szluintól keletre 165 l., gör.-kel. templommal, helyőrséggel s élénk határkereskedéssel. Tőszomszédjában van Cetinskivaroš fu. 1197 l., jelentékeny erdős határral, kukorica- és gyümölcstermesztéssel s határkereskedéssel. Ezektől északra van Vališselo fu. a török-horvát határon 667 l., r. kath. templommal, postahivatallal, jó határral s kereskedéssel. Begovac fu. Cetintől délre

529 l. s élénk határkereskedéssel. Krškovača fu. amazon alúl 990 l. s igen nagy határral, melyben sok erdő és legelő van. Barmot, juhot és sertést bőven tenyészt. Selište fu. amattól ész.-nyugotra a Korana m. 222 l. Ladjevac gornji fu. amazon alúl 667 l., r. kath. templommal s jelentékeny határral. Ladjevac dolnji fu. az előbbi közelében 460 l., zárdával és erdős hegyes határral. Zbieg fu. amattól nyugotra 517 l. s barom- és juhtenyésztéssel. Slujnčica fu. Szluintól délre 497 l. s gör.-kel. templommal. Bročanac fu. amazon alúl 513 l. Močila gornja fu. amattól délnyugot felé 849 l. s gör.-kel. templommal. Brezovac fu. Bročanactól délkeletre 504 l. Alsó-Turjan fu. az előbbi szomszédjában 491 l. Felső-Turjan fu. a Korana m. 495 l. s jelentékeny erdős határral. Baromtenyésztést űz. Koranskilug fu. a Korana m. a török-horvát határon 228 l., kik határkereskedést űznek. Mašrina fu. a hn. hegy alatt amattól délnyugotra 483 l. s barom- és juhtenyésztéssel. Ó-Kršlje fu. amattól délre 805 l. s baromtenyésztéssel. Rakovica fu. Ó-Kršljétől délnyugotra 756 l., r. kath. templommal s postahivatallal. Grabovac az előbbi szomszédjában 403 l. Drežnik fu. amazon alúl a Korana m. 874 l., r. kath. templommal, járásbírósággal, postahivatallal s erős várkastélylyal. Sadilovac fu. alább a Korana m. s közel a török-horvát határhoz 758 l. s gör.-kel. templommal. Vagenac gornji fu. alább a török-horvát határ m. 610 l., r. kath. templommal s határkereskedéssel. Smoljanac fu. amattól ész.-nyugotra 793 l. s bérces, erdős határral. Innen délnyugotra vannak a plitvicai nevezetes tavak. Tržić kis fu. amattól észak-nyugotra. Jesenica fu. amattól ész.-nyugotra egy tó m. a Kis-Kapella-hegylánc alján 1024 l., gör.-kel. templommal, s barom- és juhtenyésztéssel. Begovac fu. amazon túl ugyanazon hegység alján 200 l. Blata fu. amattól északra 334 l. Jezero fu. amattól ész.-kel. 593 l., s erdős határral. Lapat fu. amahoz közel 305 l. Plaski fu. amattól nyugot felé a Dresullia eltünő patak m. 1395 l., gör.-kel. és r. kath. (székes) templommal, zárdával s postahivatallal. Itt székel többnyire a károlyvárosi gör. n. e. püspök, kinek derék palotája van itt. A falun alul egy várrom látható. A Dresullia völgyét meredek sziklás hegyek környezik; de aránylag eléggé kiesnek mondható az. Latin fu. amattól északra 687 l. s erdős határral. Oblajac fu. az előbbitől kelet felé 254 l. Tobolić fu. amazon felül a Mrežnica patak m. 828 l., gör.-kel. templommal s derék határral. Trojvrh fu. az előbbitől nyugotra 402 l. s nagy erdőséggel, Munjava fu. amattól ész.-nyugotra, közel a József-úthoz 328 l. s gör.-kel. templommal. Josipdol (Josefsthal) fu. amazon felül a József-út m. 672 l., r. kath. templommal, postahivatallal s barom- és juhtenyésztéssel. Alsó-Zagorje fu. amattól ész.-nyugotra 524 l. Felső-Zagorje fu. amattól délre 679 l., r. kath. templommal s nagy erdőséggel. Salopekselo fu. amattól keletre a József-út m. 384 l. Cerovnik fu. alább, a József-úttól keletre 503 l. s r. kath. templommal. Felső-Modruš fu. a József-út m. 812 l. s r. kath. templommal. Nevezetes a róla cimzett r. kath. püspökségről, mely a zenggivel egyesittetett. Alsó-Modruš fu. amattól keletre 612 l. Kunić fu. A.-Modruštól dél-keletre 613 l. s erdős, bérces határral. Ezen a tájon végződik a Nagy- és kezdődik a Kis-Kapella. Razvala fu. jóval alább a József-út m. 125 l. Gezerane fu. a József-út m. 614 l. r. kath. templommal, s postahivatallal. Határa bérces, erdős. Barom- és juhtenyésztést űz. Stajnica fu. amattól délkeletre 614 l., r. kath. templommal, s nagy és bérces határral. Jelvica fu. Jezeranetől délre a József-út m. 564 l. Velikikut fu. amattól délre 306 l. Malikut fu. ama mellett 596 l. s bérces, kősziklás határral. Lipica fu. az előbbitől keletre 380 l., r. kath. templommal, s zordon határral. Letinac fu. amattól délnyugotra a Skamunica bérc alatt 796 l. s r. kath. templommal. Plaščica fu. amattól nyugotra 484 l. Brinj (Bründl) fu. odább a József-út m. 1914 l., r. kath. templommal, járásbírósággal, postahivatallal, s vadregényes és termékeny határral. Križpolje fu. Brinjen felüi a József-út m. 464 l. s r. kath. templommal. Kamenica fu. az előbbitől ész.-nyugotra 786 l. s vad erdős határral. Gostovopolje fu. Kamenicától ész.-nyugotra 194 l. Szomszédos vele Ivakuša fu a Miškovica nevü bérc alatt 253 l. A Miškovica bércen túl, innen észak felé esnek egy sorban Felső-, Közép- és Alsó-Drežnica nevü falvak, melyek közül az elsőnek 425, a másodiknak 754, s a harmadiknak 1789 lakosa van.

Az utóbbi egy gör.-kel. templommal is bir. Jelentékeny terület tartozik hozzájuk, melyet a Nagy-Kapella vad s részben erdős ágai boritanak. Jasenak fu. Ogulintól nyugotra a Klek-hegység alatt 400 l., gör.-kel. templommal, s roppant bérces, kősziklás és erdős környékkel, mely már leginkább csak juh- és kecskelegeltetésre alkalmas. Ugy áll itt e helység egy völgykatlanban, mint valamely magános sziget a tengerben. A legközelebbi helységbe is csak több órányi úttal és nehéz járatú köves ösvényeken lehet innen eljutni. Vitunj fu. amattól ész.-keletre a Klek-hegység tulsó aljában 860 l., kik leginkább kőmivességből, juh-, kecske- és öszvértenyésztésből élnek. Tuk fu. amattól nyugotra s nagy távolra a Fiume megyei határ m. a Samar-hegy alján, Mrkopalj fiumei mváros közelében 161 l., s kecske- és juhtenyésztessel. Ledenice fu. a Nagy-Kapella nyugoti lejtőjén közel a tengerhez s a Fiume megyei határhoz 827 l., s r. kath. templommal. Kopár bércek és kőszálak által környezett határában némi bor-, gesztenye- és mandolatermesztést űznek. Povile fu. amattól délnyugotra a tenger m. 618 l., kik többnyire halászat és hajózásból élnek, de bort, gesztenyét, mandolát, sőt fügét, citromot, narancsot is termesztenek. A falun kivül egy várkastély látható. Kompote fu. amazon alúl s közel a tengerhez 1049 l., r. kath. templommal, bor- és némi déli gyümölcstermesztéssel s selyembogár-, barom- és juhtenyésztéssel. Az itteni lakosok közül is sokan foglalkoznak halászattal és hajózással a tengeren. A falun alúl, Zengg felé, egy várrom látható. Kriviput fu. amazon alúl s Zenggtől ész.-keletre egy kopár hegyoldalon 1020 l., r. kath. templommal, némi bortermesztés- és juhtenyésztéssel. Hozzá vannak kapcsolva a közeli Mrzlidol és Alan helységek, melyek közül az előbbi falu 674 l., a másik azonban csak nehány lakossal biró telep. Kriviputtól mind a kettő kelet felé esik a kriviputi hegy tulsó (keleti) aljában. Környékük rideg, bérces, de nem erdőtlen. Skalič fu. Mrzlidoltól ész.-keletre a Miškovica-hegytömeg aljában 460 l., s barom- és juhtenyésztéssel. Szomszédos vele Tužević fu. 617 l., s nagy erdővel és baromtenyésztéssel. Alább van Vodoteč fu. 651 l., kik szintén juh- és baromtenyésztést űznek. Vojvoduša fu. amattól d.-ny. a tulsó völgykatlanban 538 l., nagy erdővel s némi bor- és gyümölcstermesztéssel. Lučani fu. amattól délny., Brinjhez közel, 477 l. gör.-kel. templ., bor- és gyümölcstermesztés-, s juh- és selyembogártenyésztéssel. Prokike fu. Brinjtől délny., a József-út m. 1278 l., kik bor- és gyümölcstermesztést, selyembogár-, juhtenyésztést, és kereskedést űznek.

6. **A lika-otočaci vagy gospići kerület** az ogulin-szluini kerülettől délre esik, s nyugoton az adriai tengerrel, délen Dalmáciával, keleten pedig Török-Horvátországgal határos. Alakja tompa háromszöghöz hasonló, melynek átfogóját a Velebit-hegylánc vonala képezi. Kiterjedése horvát adatok szerint 107.$_{93}$ □ mfd (vagy 5945.$_{93}$ □ kilomet.), magyar hivatalos adat szerint pedig 5832.$_{31}$ □ kilometer, mig a lakosság száma mindkét adat szerint 177,489 lélek. Felszine általában igen hegyes, kietlenül zordon és vad tájakkal. Legynagyobb hegységei: a Velebit, mely Zengg vidékéről a Vratnik-hegyből indul ki s Karlopagoig déli, onnan pedig a Zermagna (Zermanja) folyó forrásvidékeig délkeleti irányban fut mindenütt párhuzamosan, előbb a szomszéd tengerrel, aztán pedig a Zermagna völgyével. Ezzel átellenben a keleti határok közelében fölebb a Kis-Kapella, alább pedig az annak folytatásaul tekinthető Plješivica-hegység foglal helyet, mely utóbbi a Zermagna forrásvidékén egészen megközeliti a Velebitet, hogy azzal együtt a közre fogott fenföldet bezárja. Tömeg és magasság tekintetében e két fő hegyvonal egyiránt igen tekintélyes, vadság tekintetében azonban a Velebit tulszárnyalja a horvát végvidék valamennyi hegységét. Nyugoti lejtői, mint már fentebb is mondatott, egészen a tenger széleig hatoló meredek, kopár és borzasztóan szakadékos szikla-romokból állanak, melyeken egy-egy vad bokor is csak nagy ritkaságként található itt-ott, s melyek fölött a szintén tar gerincek s azoknak eget verő merev ormai még borzadalmasabb, de bizonyos tekintetben fenséges látványt nyujtanak. A keleti lejtők már menedékesebbek s erdősek, kivévén a csúcsokat, melyek ezen az oldalon is csaknem kivétel nélkül kopaszok és szakadékosak. Nevezetesebb magaslatok ebben a láncolatban: a Vratnik, Vaganski vrh (5563', vagyis az egészben legmagasabb), a Szt.-Berdo, Ranjac, Mira, Veliki Crnopaz, Velebitska Plješivica stb. Alkotó részeit tekintve, a Velebit is általában mész- és kréta képződésből áll itt-ott palával és köszénnel keverve. Barlangok

nagy számmal vannak benne. A keleti hegyvonal szintén hasonló képződésű s noha amannál tetemesen alacsonyabb, szintén hatalmas csúcsok tornyosulnak föl benne. A nyugoti lejtői ennek is általában kopár és roppant törmelékes sziklákból állanak, a keleti lejtőket azonban csaknem megszakadás nélküli rengeteg erdőségek boritják. Kiválóbb magaslatok e vonalban a Viši-Baba (a Kis-Kapellában, a plitvicei tavak fölött), a Togleda, Orovac, Kamenita gorica, Supatov vrh, Ozeblin (5244′), Gola Plješivica (5217′), Kremen, Brezovac-Čardag, Čmernica és Popinski-Čardag stb. A Plješivicából a Supatov bérc táján egy mellék ág is hajlik ki, a Troverhi, mely észak felé huzódva, a plitvicei tavak közelében ismét visszaolvad a főláncolatba, melylyel a Korenica patak keskeny s aránylag termékeny völgykatlanát zárja közre. A két főhegyvonal közét sok alacsonyabb, de szintén köves és nagyobbára kopár hegylánc hálózza be, mindenfelé kisebb-nagyobb zárt völgyeket és fensikokat fogva közre sziklafalaikkal, melyek folyóvizet sem ki, sem be nem eresztenek. E benföldi hegyek közül emlitendőbbek: a Skamnica, mely a kerület északi határán képez párkányt s egyszersmind összekötő vonalat a Velebit és a Kis-Kapella közt. Kiválóbb bércek ebben a Rapain és Klanac a Vratniktól keletre. Csaknem párhuzamos ezzel a Tuliba-hegy, mely a Gacka és Lika völgye közt huzódik dél-keletnek, s aztán az ész.-kel., illetőleg északnak haladó Foinča és Turjansko kopár hegyláncolat által a Kis-Kapellával lép összeköttetésbe. Az ezek által közrezárt trapéz alaku tágas völgy (a Gacka völgye 1500′ közép magassággal) egyike a kerület legszebb és leghasználhatóbb vidékeinek. A Foinčából délkeleti irányban ágazik ki a Vrbačka staza hegylánc (2800′ középmagassággal), mely az átellenes Velebittel a kerület legnagyobb (4 □ mfd) rónáját, a Lika tojásdad s 1800′ közép magasságu völgyét fogja közre. A Vrbačka stazában legkiválóbb hegytömeg a Limbovo-hegy Gospić városától északkeletre. Ezen láncolat meg a Kamenita gorica között van e kerület harmadik nagy térsége, a Krbava völgye köves, homokos talajjal s 2200′-nyi közép magassággal. A nyár itten a legforróbb s az ősz és tavasz a legviharosabb. A többi kisebb hegyek részint ezeknek, részint a főláncolatoknak egymást keresztező szeszélyes folytatásai. Teljesen kifejlődött völgy az egész kerületben nincs egy sem, kivévén az Unna szép és termékeny völgyét a Plješivica keleti lábánál, csakhogy ebből igen kis rész tartozik ide. Vizben ez a kerület már domborzati viszonyainál fogva sem bővölködhetik. Folyó vizei általában föld alá tünő rövid patakok, kivévén az Unnát, meg a Zarmagnát, melyeknek csupán legfelső folyása tartozik ide. A saját (eltünő) folyók közt legjelentékenyebbek a Gacka több mellékpatakokkal Otočac mellett; a Lika az Oterica, Takalca, Glamosnica és Jadova nagyobb mellékpatakokkal, a Ričica, a Bukovca, a Krbava és a Korenica. A Gacka és Lika dél felől északnak foly s állitólag a Velebit alatt átbujva Zenggen alúl Szt.-György falu mellett egyesülten ömlenek a tengerbe. Álló vizei között legjelentékenyebbek a gyönyörü környezetü plitvicei tavak (Otočactól keletre), melyekből a Korana folyó ered. E tavak számszerint 13-an vannak s fokozatosan esvén egymás fölött, vizöket szebbnél szebb zuhatagokkal öntik egymásba. Az utolsó zuhatagból támad aztán a Korana. A kisebb tavak között legkiválóbbak a Konjsko és a Crno Otočac közelében, melyek azonban nyáron rendesen kiszáradnak. Leghatalmasabb vize a tenger, mely Zenggtől kezdve egészen Pago sziget déli végének irányáig mossa a határát. De mi haszna! A Velebit óriási szikla-gátja egy felől alig enged csak halászfaluk számára is helyet a tenger szélén, másfelől pedig úgy elzárja a benföldet a közlekedés leghatalmasabb elemétől, a tengertől, hogy ha Karlopagotól keletre az ostariai kapu s azon át Gospić felé egy járható országút nem volna, alig mondhatná el ez a kerület, hogy neki tengere van. A partfejlődés végfogytig a lehető legszegényesebb. A karlopagoi egyetlen kikötőn kivül még jóra való rév is csak egy-kettő van az egész hosszú partvonalon. Az éghajlat a szélességi viszonyokkal majdnem forditott arányban áll. A földrajzi szélességet tekintve ugyanis e kerületnek akár olasz éghajlata lehetne, tényleg azonban oly zordon, sőt hideg itt az éghajlat, mint sehol a Határőrvidéken egyebütt. Ehhez járul a hőmérsék gyakori és szélsőséges váltakozása s a viharok nagy mérvü uralkodása. A legmelegebb és leghidegebb hónap (jul. és jan.) közép hőmérséke + 18 és — 4.4 C° közt váltakozik Gospićben; de ugyanott a legalacsonyabb hőmérsék — 20 C°-ra is le szokott sülyedni; mig a nyár kivált a Krbava völgyén gyakran türhetetlenül forró. Eső itt köze-

pes mennyiségben jár s leginkább tavaszszal és őszszel esik ; hó azonban annál több, s a magasabb bérceken nem ritkán ott éri az új hó a régit. Uralkodó szelek itt is a bóra és a sirocco. Az éghajlat zordonsága dél felé nőttön nő annyira, hogy mig Zengg környékén szegényesen ugyan, de mégis megterem a mandola, füge, olajfa és borostyán : addig Karlopago környékén már a fatenyészet is megszünik a szabadban, sőt pl. a varjútövis, mely Fiume táján egészen közönséges, itt már hirmondóúl sem fordul elő. A föld általában köves, kavicsos és homokos levén, általában terméketlen ; csupán a Gacka, Korenica, Krbava és Zermagna völgye képez aránylagos kivételt. A Lika völgye kicsiben egész Sahára köröskörül rettentő szirtfalakkal, melyeken belül csak egyes oázok hirdetik, hogy itt sem halt még ki egészen a földből az éltető erő. A nép nagy szorgalommal miveli a kevés földet, hanem itt ez a szorgalom a lakosságnak tized részét sem láthatja el élelemmel. Termékei közt első helyen áll s majdnem egyetlen fontosságú a tömérdek fa ; gabnaneműt, kukoricát, hajdinát, krumplit, hüvelyes veteményeket stb. csak gyér mennyiségben termesztenek, úgy szintén bort és gyümölcsöt is (legtöbbet a Gacka völgyén). Az erdőségen kivül legbővebben van legelő. A Zermagna völgyén (Zermániában) állitólag sikeres próbákat tettek a gyapotcserjével is. Az állattenyésztés aránylag jelentékeny. Tenyésztenek itt lovat (török fajút), szarvarmarhát (bosnyák fajút), juhot, kecskét, sertést, szamarat, öszvért és házi szárnyasokat szép számmal. Itt-ott méh- és selyembogártenyésztést is üznek. Az ásványország haszonra való és mészkövön kivül kevés, de szép fehér márványt (Starigrad) és köszenet szolgáltat. Az ipar itt igen kezdetleges, úgy szintén a kereskedelem is, kivévén a karlopagoi tengeri és az Unna menti határkereskedést. Utjai közül legfontosabb az otačac-gospić-zermániai, mely az egész kerületen végig fut a Velebittel párhuzamosan s ennek két szárnyvonala, u. m. a gospić-karlopagoi, meg a szt.-rochobrovazzoi. Távirói összeköttetése van. A lakosság csaknem tisztán szláv eredetű (szerb, morlák, hercegovac, horvát, uskok stb.) Vallásra nézve a lakosok részint görög-keletiek, részint róm. katholikusok. A népnevelés igen kezdetleges, a népiskolák összes száma 72. Van itt egy önálló hatóságú város és négyszázhetvennél több (önálló és kapcsolt) község. — A kerület székhelye Gospić. Emlitendőbb helységek :

Gospić mvs. és a kerület székhelye Karlopagotól keletre a Lika patak völgyében, a Takalca patak m. (1842' magasban) 1556 l., róm. kath. és gör.-keleti templommal. Van itt törvényszék, járásbiróság, főhadparancsnokság, adó-, posta- és táviróhivatal. Barom-, juh- és méhtenyésztése nem jelentéktelen. Karlopago felé elég élénk forgalma van. Vásárait nagy vidék látogatja. Határának mivelhető része igen csekély. Žabica falu Gospić szomszédjában ugyanazon patak m. 212 l. Kaniža fu. Gospićon alul az országút m. 703 l., kik barmot, juhot és méhet tenyésztenek. Debelobrdo falu amattól nyugotra 362 l. s várrommal. Smiljan fu. amannak szomszédjában 2362 l., r. kath. és gör.-kel. templommal s nagy, eedős bérces határral, melyen sok marhát, juhot, kecskét, szamarat és méhet tenyésztenek. Trnovac fu. Debelobrdon alul 1074 l., r. kath. templommal s nagy határral. Ostra fu. amattól délkeletre az országút m. 383 l. A szomszédjában van Novi fu. a Takalca patak m. 858 l., r. kath. templommal, jelentékeny erdős határral, meg egy várrommal. Divoselo fu. amazon alul 1988 l., görögkel. templommal s igen nagy határral, melyben sok erdő és legelő van. Rizvanusa fu. a Takalca patak m. s a Mirabérc alatt 254 l. Brušani fu. amattól nyugotra a Takalca és az országút m. 707 l., r. kath. templommal, barom- és juhtenyésztéssel s átviteli kereskedéssel. Ostaria fu. a Velebitnek hn. nyergénél (3033' magasban) amattól észak-nyugotra a gospić-karlopagoi országút m. 234 l., r. kath. templommal s igen vad környékkel. Konjsko fu. a Velebit nyugoti kopár lejtőjén az országút m. 342 l. s egy várrommal. **Karlopago** (v. Carlobago) önálló hatóságú tengeri város az előbbitől nyugotra a tenger partján egy kis, de szép öböl hátterében 712 l., r. kath. templommal, polgári iskolával, járásbirósággal, posta- és táviróhivatallal s első osztályú mellékvámhivatallal. Kereskedelme (kivált borral, mézzel s gyarmatárúkkal), kikötője, valamint hajózása és halászata eléggé jelentékeny. Határában csak 9 holdnyi mivelhető föld van. Hegyei kietlenek, de kárpótlásul igen szép kilátása nyilik a tengerre s annak közeli szigeteire. Staniste fu. Karlopagotól északra a tengerparton 193 l., révvel és halászattal. Kučiste fu. amattól keletre a

Velebit-hegységben 550 l. s barom-, juh- és kecsketenyésztéssel. Ledenik falu amazon tul, a Velebit keleti lejtőjén 280 l. Cesarica fu. Stanistetől ész.-nyugotra, a tergerparton 582 l., róm. kath. templommal, révvel, halászattal, méh- és selyembogártenyésztéssel s igen nagy határral. Prizna fu. amazon felül a tengerparton 536 l., r. kath. templommal s révvel és halászattal. Jablanac falu Priznától ész.-nyugotra, a tengerparton 901 l., r. kath. templommal, postahivatallal, révvel és halászattal. Stinica falu amattól keletre, a Velebit oldalán 1106 l. s barom- és juhtenyésztéssel. Porto-Stinica kis révhely Jablanacon felül. Starigrad fu. fölebb északra, a tengerparton 933 l., r. kath. templommal, révvel, halászattal és fehér márvány-bányával. Klada fu. amazon felül 527 l., révvel és halászattal. Lukovo fu. odább északra 632 l., római kath. templommal, méhtenyésztéssel, révvel és halászattal. Volarica falu amattól ész.-keletre, a Velebitben 877 l. s barom- és juhtenyésztéssel. Biljevine fu. amazon felül 229 l. Sveti-Juraj (v. Szt.-György) falu amattól észak-nyugotra, a tengerparton 632 l., r. kath. templommal, postahivatallal, révvel és halászattal. Közelében egy jelentékeny patak bukkan ki a hegy alól s ömlik a tengerbe. Azt tartják róla, hogy az a Gacka és Lika patakok egyesült folytatása lenne. Stolac falu az előbbitől ész.-keletre, a Velebitben 535 l. Draga fu. amattól északra s Zenggtől és a tengerhez közel 181 l. s r. kath. templommal. Fölötte emelkedik a Vratnik-hegy, a Velebit-hegyláncolat kiinduló pontja. Vratnik fu. a hn. hegy alatt, közel az előbbihez 120 l. Melnice fu. a Rapain hegy alatt, amattól délkeletre 863 l., r. kath. templommal, jelentékeny erdőséggel s barom-, juh- és kecsketenyésztéssel. Brlog fu. amattól kelet felé, a Skamnica-hegység alatt 1969 l., gör.-kel. és r. kath. templommal, postahivatallal, jelentékeny erdős határral, barom-, juh- és kecsketenyésztéssel. Ezen falu mellett tűnik el egy sziklaodúban a Gacka patak. Dubrava kis falu amannak szomszédjában a Gacka patak m. Közelében van egy Drenov-Klanac nevű várrom. Szerb-Kompolje fu. Brlogtól délre az Otočacba vivő országút m. 927 l. s jelentékeny határral. Horvát-Kompolje alább ugyanazon útban 1005 l., r. kath templommal s egy Cirgvina nevű várrommal. Poljica fu. szintén az országút m. egészen Otočac szomszédjában 235 l. s némi gabnatermesztéssel. Švica gornja fu. amattól nyugotra 490 l., gör.-kel. templommal, gabna-, kukoricatermesztés- és baromtenyésztéssel. Švica dolnja fu. az előbbin alul 333 l., róm. kath. templommal, nagy erdőséggel s jelentékeny kiterjedésű gabna- és kukoricaföldekkel. Gyümölcse is szépen terem. Barom- és juhtenyésztése jövedelmes. Ponore fu. az előbbiektől nyugotra 854 l., nagy erdős határral, fűrészmalommal, faúzlettel s barom- és juhtenyésztéssel. Krasno fu. amattól délnyugatra, távol a hegyek közt 1165 l., r. kath. templommal s némi barom-, öszvér- és juhtenyésztéssel. A lakosok élénk kereskedést folytatnak egy felől a tenger, más felől a kerület belseje felé. Kuterovo fu. amattól keletre, a Tuliba-hegyek alatt s közel a Lika folyót elnyelő szikla odúhoz. Van 841 l., r. kath. temploma, jelentékeny bérces, erdős határa s állattenyésztése. Sumeščica fu. Otočac szomszédjában 172 l., fűrészmalommal s gabna és kukoricatermesztéssel. **Otočac** mvs. a Gacka folyócska szép völgyében, Zenggtől délkeletre s mintegy 4 mfdnyire. Van 452 l., r. kath. temploma, két vára (egyik romladozó félben), több fűrészmalma, deszka-, léc- és zsindelykereskedése stb. Van itt katonai főparancsnokság, járásbíróság, adó-, posta- és táviróhivatal. Határa csekély, de eléggé termékeny. Közel vannak ide a Kjnsko és Crno tavak. Staroselo fu. Otočactól északra a Gacka m. 423 l., fűrészmalommal s jelentékeny és szép határral, melyben bor és gyümölcs is terem. Škare fu. amattól keletre egy erdős, kősziklás hegyoldalban 904 l., gör.-kel. templ. s barom- és juhtenyésztéssel. Glavače fu. amazon felül a Skamnica-hegy aljában 552 l. s jelentékeny erdős határral. Dabar fu. amattól északra a Skamnica és Kis-Kapella közötti Ozmanjović-polje nevű medenceszerű fensíkon 2270 l., gör.-kel. és r. kath. templommal, igen nagy erdős határral, faüzlettel és állattenyésztéssel. Közelében egy jelentékeny tó van. Doljani fu. Škarétól délkeletre a Gacka egyik mellékpatakja m. 1287 l., gör.-kel. templommal s nagy erdős határral. Rudopolje falu amattól keletre, a Kis-Kapella alatt 571 l. s jelentékeny határral. Dugidol fu. amattól délnyugotra 259 l. Prozor fu. a Gacka patak és az otočac-gospići országút m. 1270 l., r. kath. templommal, várrommal és jelentékeny határral. Čovići fu. amattól ke-

letre az országút m. 1458 l. s gabna-, kukorica- és gyümölcstermesztéssel. E mellett is van egy várrom. Vrhovine fu. amattól kelet felé a Vrbačka staza hegy alatt 3335 l., gör.-kel. templommal, járásbirósággal és jelentékeny erdős határral. Babinpotok fu. amattól keletre, szintén a Vrbačka staza alatt 1264 l., barom- és juhtenyésztéssel. Sinac fu. Covičin alul 2083 l., r. kath. templommal s nagy határral. Lešće fu. amattól dél felé az országút m. s a Gacka patak eredete táján 1900 l., r. kath. templommal s baromtenyésztéssel és faüzlettel. Alsó-Kosinj fu. amattól délnyugotra a Tuliba-hegyek alatt, a Lika völgyén 3241 l., r. kath. és gör.-kel. templommal s igen nagy határral. Lipovo polje fu. a Lika völgyének átellenes oldalán 1229 l. s igen nagy erdős határral. Felső-Kosinj fu. amattól délkeletre, a Lika m. 2353 l., r. kath. templommal s nagy határral. Ravljane falu Leščén alul, a Koreno-hegy alatt 966 l., róm. kath. templommal s nagy erdőséggel. Studenci fu. amattól délnyugotra, a Lika-völgy északi szélén 443 l. Kvarte fu. alább az országút m. 979 l. s egy várrommal. Karanla fu. amazon alul 468 l. Perušić fu. az előbbihez közel az országút m. 591 l., r. kath. templ., járásbirósággal s postahivatallal. Mlakva fu. Perušićtól ész.-nyugotra, a Lika m. 633 l. Mezinovac fu. 255 l. Sveti-Marko fu. 222 l. Krušćica fu. Mlakván alul, a Lika m. 302 l. s barom- és juhtenyészténsel. Alsó-Pazarište (vagy Aleksinaca) fu. amattól délnyugotra, az Oterica patak m. 1223 l., r. kath. templommal s nagy erdős határral. Vaganac fu. amattól délkeletre, az Oterica patak m. 164 l. Kaludjerovac fu. odább keletre, a Lika patak m. 460 l., róm. kath. templommal s erdős határral. Klanac fu. alább a Lika m. 1821 l., jelentékeny határral s barom- és lótenyésztéssel. Közelében egy várrom látható. Felső-Pazarište falu az előbbi szomszédjában 2009 l., r. kath. templommal, nagy erdős határral s barom-, juh- és kecsketenyésztéssel. Vranovine fu. alább az Oterica patak m. 310 l. Bužim fu. amattól délnyugotra, a tulsó völgyben 707 l., róm. kath. templommal s nagy határral. Mužaluk falu Klanactól délkeletre, a Lika m. 844 l. s jelentékeny határral, melyben fán kivül némi gabna, kukorica és gyümölcs is terem. A falun kivül egy sziklás magaslaton festői várrom látható. Prvanselo fu. Perušićon alul, az országút m, 448 l. Osik fu. alább az országút m. 490 l., r. kath. templommal s baromtenyésztéssel. Budak fu. Gospićon felül, a Lika m. 430 l. Ostrovica fu. amattól keletre 711 l. s gör.-kel. templommal. Közelében két szép várrom látható. Kulica kis fu. alább a Lika m. 68 l. Lipe fu. Gospić szomszédjában, a Lika m. s a Jadova torkolatán felül 280 l. s gabna- és kukoricatermesztéssel. Barlete falu amattól délkeletre, a Jadova patak m. 927 l., jelentékeny határral s egy várrommal. Vrebac falu odább a Jadova patak m. 1178 l., gör.-kel. templommal s igen nagy, erdős határral. Pavlovac fu. a Jadova m. 386 l. Zavodje fu. szintén a Jadova m. 326 l. s méh- és baromtenyésztéssel. Mogorić fu. a Jadova m. 147 l., gör.-kel. templommal s igen nagy határral, melyben több várrom van a Jadova mellett sorban. Ribnik fu. amattól délnyugotra, a Lika m. 795 l., r. kath. templommal s gabna-, tatárka- és kukoricatermesztéssel. Čitluk fu. Ribniken alul a Velebit aljában 505 l. s nagy erdővel. Počitelj fu. Ribniktől délre 1561 l., gör.-kel. templommal, nagy határral s egy várrommal. Brezik falu amattól délkeletre, a Velebit alatt 382 l. Medak fu. amattól ész.-keletre, a Jarovac pataknak a Likába ömlésénél s a gospić-obrovazzói országút m. 1357 l., görög-keleti templommal, postahivatallal, igen jelentékeny s erdős határral és egy várrommal. Kuklić fu. amazon alul, a Lika patak ereteténél 372 l. Krušković fu. Medaktól ész.-keletre, a Lernovac patak m. 227 l. Drenovac falu alább az országút m. 363 l. Raduć falu a Napridial patak s az országú m. 927 l., gör.-kel. templ., nagy határral s egy várrommal. **Sveti-Roch** falu ugyanazon patak és az országút m. 2149 l., r. kath. templommal, postahivatallal s igen nagy határral. Innen csap át a meredek és nagyon kanyargó országút Dalmáciába. A lakosok élénk kereskedést üznek. Közelében van egy várrom. Innen délre van épen a dalmát határon Mali-Halan nevű 2-od osztályú határvámhivatal helyőrséggel s postahivatallal. Kik fu. Rochtól északra 308 l. s gör.-kel. templ. Ploč a fu. amazon felül, a Jadova patak m. 1435 l., gör.-kel. templ., nagy erdős határral, barom-, juh- és kecsketenyésztéssel s várromokkal. Srednjagora fu. amattól ész.-felé, 475 l., Urjak fu. amannak szomszédjában 606 l. Kornić fu. amattól dél felé

954 l., gör.-kel. templ. s nagy erdős határral. Vranik fu. alább a Jadova m. 559 l. Vagan fu. amattól délre 232 l. Crje fu. a Ričice patak m., a gospić-gračaci országútban 1094 l. s nagy erdős határral. Smokrić fu. Crjetől északra 557 l. Ričice kis fu. a hn. patak s az országút m., amazon alul 37 l. Stikada falu odább az országút m. 2295 l. s nagy határral. Gračac fu. az országút s a Vrello-Bukovac patak m. a Veliki-Crnopaz bérc aljában 1936 l., gör.-kel. és r. kath. templommal, járásbirósággal, adó-, posta- és táviróhivatallal. Határa nagy és szép, de legnagyobb részt erdős hegységből áll, mely némi faiparon kivül legfőlebb némi barom- és juhtenyésztést enged meg; a völgyes rész azonban a gabnaneműeket, kukoricát s gyümölcsöt is megtermi. Tornjaj falu Gačactól északra a Bukovec patak m. 1172 l. s eléggé jó határral. Deringaj fu. amattól keletre, a Bočinica patak m. 649 lakossal. Kiani fu. amazon alul 735 l. Grab fu. Gračactól délkeletre a Veliki-Crnopaz-hegy alatt az országútban 774 l. s igen nagy s erdős határral. Popina falu a szép Zermánia (Zermagna-völgy) északi végén, amattól délkeletre az országút m. s a Popinski-Cardag alatt 1586 l., gör.-kel. templommal, nagy erdővel s barom-, juh- és sertéstenyésztéssel. Itt végződik a Velebit-hegylánc s kezdődik annak átellenében a Plješivica-hegylánc. Vredo fu. amattól délre, a Zermagna-völgy legtágasabb és legszebb táján 1231 l. s igen nagy határral, melynek hegyes részeit roppant erdőség boritja, völgyes részeiben pedig a gabnaneműek, kukorica, hüvelyes vetemények és zöldségfélék szépen megteremnek. Itt tettek sikeres próbát a gyapotcserjével is. Barom-, ló-, juh- és sertéstenyésztése, valamint Dalmácia felé üzött kereskedése jelentékeny. Kom fu. alább a Zermagna-völgyén 693 l. s nagy és jó határral. Innen délre látható a Zovnigrad nevü várrom. Palanka falu a Zermagna m. 190 l. s kath. templommal. Kusac a kerület legdélibb faluja a Zermagna m., a dalmát határon 47 l. Pribudić fu. amattól észak-keletre 427 l. Zermanja (vagy Zermania) fu. a hn. völgy keleti oldalán 376 l., gör.-kel. templ., postahivat., s jó határral. Drenovac fu. a kerület legdélkeletibb szögletében, a Dalmáciába sietö Batisnica patak m. (a Krka mellékpatakja) 143 l. s határkereskedéssel. Tiskovac fu. amazon felül, a török határ m. 179 l. Kaldrma fu. amattól északra, a török határ m. 256 l. Dugopolje fu. még fölebb a határszélen 215 l. Osredki fu. amattól ész.-nyugotra, az Unna folyó egyik mellékpatakja m. 581 l., gör.-kel. templommal s jó határral. Srb fu. amazon felül 1041 l., gör.-kel. templommal s másod osztályú vám- meg postahivatallal. Határkereskedése élénk. Határa termékeny. Van kalugyer zárdája s határerődje. Omšica fu. innen nyugotra, a Črmnica-hegy nyugoti aljában 575 lakossal s nagy határral. Zaklopac fu. a Brezovac-hegy keleti aljában s az Unna folyó forrásvidékén 377 l. Doljani fu. közel az Unnához 1796 l., gör.-kel. templommal jelentékeny határral s határkereskedéssel. Grabova-Unna nevü erődje van az Unna mellett. Dobroselo falu amattól nyugotra, a Brezovac-hegy alatt 1206 l., görög-keleti templommal s barom- és sertéstenyésztéssel. Alsó-Lapac fu. a Plješivica-hegység alján 1523 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s barom-, ló- és sertéstenyésztéssel. Boričevac fu. amattól ész.-keletre 901 l., s róm. kath. templommal. Orasvac fu. amattól é.-ny., a Plješivica-hegység alján 850 l. s állandó őrséggel. Felsö-Lapac falu amazon felül 872 l. s igen nagy erdős határral. Dnopolje fu. fölebb észak felé 1080 l. s barom-, juh- és sertéstenyésztéssel. Nebluje fu. amattól északra, a Trovrh-hegy alatt s a török határ m. 1089 l., gör.-kel. templommal s határkereskedéssel Ondić fu. a Krbava-völgy déli szegélyén, Gračactól északra 471 l. s jelentékeny határral. Mutilić fu. amazon felül 1293 l., gör.-kel. templommal s nagy határral, melyben sok az erdő és legelő. Cojluk fu. amattól ész.-nyugotra 201 l. Udbina fu. Krbava patak m. 1340 l., r. kath. templommal, járásbirósággal, postahivatallal s nagy és jó határral, melyben egy várrom látható. Szomszédos vele Bukovac fu. 167 l. Rebić fu. a Krbava m. 234 l. s kukoricatermesztéssel. Jošane falu fölebb s közel a Krbavához, a Supatov hegy alatt 1699 l., r. kath. templ., s igen nagy, erdős határral, mely bort s gyümölcsöt is terem. Mekinjar fu. Ubdinától ész.-nyugotra 1041 l., gör.-kel. templommal s ló- és baromtenyésztéssel. Podlapać fu. amazon felül 1832 l., r. kath. templommal, nagy erdős határral s egy várrommal. Tolić fu. 367 l. Pišać fu. közel a Krbavához 775 l. s gyümölcstermesztéssel. Svračkovoselo falu amattól nyugotra 838 l. s nagy erdőség.

gel. Šalamunić falu az előbbitől északra 686 l. Bunić fu. a Krbava m. s a Limbovo-hegy alatt 1738 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal s igen nagy erdős határral, melyben egy várrom is van. Krbavica fu. amazon felül, az Orovac-hegy alján 1176 l., gör.-kel. templommal s nagy bérces határral. Kozjan fu. amattól nyugotra 321 l. Čanke fu. amazon felül 736 l. s róm. kath. templommal. Trnovac fu. amattól északkel., a Pogleda-hegy alján 701 l. s gör.-keleti templommal. Turjanski fu. amazon felül 916 l. Priboj fu. amattól ész.-keletre 1075 l. Innen ész.-nyugot felé van Plitvice népes telep, melytől a Kis-Kapella keleti aljában s vele szomszédságban levő gyönyörű tavak vették a nevöket. Petrovoselo fu. amazon felül, az ész.-keleti határon 2112 l., gör.-kel. templommal, postahivatallal, nagy határral s élénk kereskedelemmel. Baljevac fu. amattól délkeletre, a török határon 763 l. s határeröddel. **Zavalje** fu. alább szintén a határon, Bihačcsal átellenben 671 l., r. kath. templommal, határeröddel, első osztályú mellékvám- s azonkivül posta- és táviróhivatallal. Határkereskedése legfontosabb ezen a részen. Korenica fu. amattól nyugot felé 4607 l., gör.-kel. és róm. kath. templommal, járásbirósággal, postahivatallal s nagy határral. Ennek a lakosai is élénk kereskedést üznek. Bilopolje fu. amazon alul 2107 l., gör.-kel. templommal s Grabušić nevű hegyi teleppel, hol várrom is van. Skoćaj falu Zavaljen alul a határon 858 l. s határkereskedéssel. Melinovac szintén határszéli fu. amazon alul 258 l.

III.

Dalmácia.

Dalmácia az osztr.-magyar monarchiának legdélibb, s illetőleg a magyar birodalomnak legdélnyugotibb tartománya a Balkán félszigetnek észak-nyugati szélén az ész. szél. 42° 10′ és 44° 10′-e, meg a kel. hossz. 32° 48′ és 36° 38′-e között. Az egész egy 60 mfldnél hosszabb keskeny partszegély, mely hegyes háromszög alakjában fut le a Határőrvidék déli szélétől egészen Albaniáig, a skutarii tó környékeig. Határolják észak felől a Határőrvidék lika-otočaci kerülete, keletről Törökország (Török-Horvátország, Hercegovina, Montenegro és Albania) dél és délnyugot felől pedig az adriai tenger, melyben egyszersmind a partoktól csekély távolra egy hosszú szigetláncolat huzódik alá felé a száraz mellett s képez ezzel együtt úgy physikai, valamint politikai tekintetben is egy egészet. Az ezen határok közé szorult terület legszélesebb északon a Velebit hegylánc és a spalatói öböl közén (10—6 mfld); ez öblön alul azonban hirtelen megkeskenyedik annyira, hogy kivált dél felé néhol $^1/_4$ mfldnél sem szélesebb. Egészben véve szárazi és szigeti részekből áll; de a száraz rész maga is három külön darabra van szakasztva a török terület által, mely Ragusán felül (Kleknél) és alul (a cattaroi öböl bejáratánál a Sutorina nevű völgy által) egészen a tengerig nyomul ki, bár igen csekély (1—$^1/_2$ mfldnyi) szélességben. E három darab közül az északi és legnagyobb volt a hozzá tartozó szigetekkel együtt a tulajdonképeni régi Dalmácia; a középső az egykori ragusai köztársaság területe; a legdélibb s legkisebb (cattaroi) darab pedig hajdan Albániához tartozott s olykor ma is osztrák Albánia név-

vel illettetik. E két utóbbi terület együtt csak $36._8$ osztr. □ mfldnyi nagyságu, tehát nem egészen $^1/_6$-da az egész tartomány területének, mely összesen $222._8$ osztr., vagy $232._{32}$ földr. □ mfldet (12,792.$_{56}$ □ kilomet.) tesz. A lakosság a legutóbbi adatok szerint 442,769 lélekből áll a 12,165 főre menő katonaság nélkül.

Felszine általában hegyes, de úgy, hogy főbb hegyei, melyek különben mind az alpesek délkeleti rendszeréhez tartoznak, túlnyomólag a széleken foglalnak helyet. Igy északon a Velebit szirtes és kopár láncolatának déli oldala ereszkedik be Dalmácia földjére csaknem egészen nyugot és kelet közé eső vonalban. Főbb magaslatai majdnem kivétel nélkül a Határőrvidékhez tartoznak, de egyes oldal-dúcai (például az 5020′ magas Vizeruna) még itt is meghaladják a 3000 lábat. Ez a legelszigeteltebb hegysége Dalmáciának, a mennyiben a Zermagna mély völgye minden összeköttetést megszakaszt a Velebit és a többi dalmát hegyek között. Másik tekintélyes hegység itt a dinári alpesek láncolata, mely amazzal a Zermagna felső folyásánál találkozik csaknem derékszög alatt, s onnan kezdve legnagyobb részt a keleti határon fut le délnek egészen a skutarii tóig. Nevét legmagasabb bércétől, az 5728′ Dinara hegytömegtől vette, mely a török-horvát és dalmát határ érintkezése táján (Knintől keletre) emelkedik. Hosszú utja közben e láncolat csak ott szakad meg feltünőleg, hol a Narenta folyó tör át rajta. Kiválóbb magaslatai a fentebb emlitetten kivül (északról dél felé haladva) a Prislop, Kapnica, Sancči brdo (5310′), Debelo brdo, Obiženak, Tovernice a Narentán felül, meg a Glodavac, Zaba, Trnova, Rogo (5138′), Debelj vrh, Komolac, Smecnica (3929′), Debelibreg, Vela Greda (4766′), Orjen (6001′, tehát legasabb hegye Dalmáciának), Pazua (5627′), Gollo, Golis vrh (4054′), a Strinnia meg a Maina vrh (4041′) Budua közelében stb. a Narentán alúl. Az egész láncolat általános elnevezése mellett az egyes részeknek külön neveik is vannak, igy a Cetina patak forrásvidékétől lefelé egy darabon Marino plan, Raguzán alúl Drinji plan, a cattarói öböltől északnyugotra Krivošije s ugyanazon öböltől délre Pobori stb. A dinári alpesek főláncolatával több mellékláncolat halad lefelé párhuzamosan. E mellékláncolatok a tenger felé fokozatosan törpülnek s igy a belföldet egészen lépcsőzetes fenfölddé teszik. E kisebb hegyek közt, melyeket különben szeszélyes ágak-bogak tartanak egymással és a főhegyekkel összeköttetésben, legjelentékenyebbek: a Bukovica a Zermanja bal oldalán a Velebittel átellenben, a Promina (3657′) a Koka és Cicola patakok közén, Scardona várostól ész.-keletre, alább a Svilaja plan (4666′) a Cetina folyó jobb oldalán, meg ennek déli részétől nyugotra a Mosac stb. A benföld lépcsőzetes hanyatlásának a tengerparti hirtelen fölemelkedő hegyek állják el az útját, hatalmasan kidomboritva a partot, bár nem egészen végig. Nona vidékétől lefelé ugyanis egészen a Krka torkolatáig alacsony párhuzamos hegysorok kisérik a tengerpartot is; a Krka torkolatán alúl (Sebenicotól délre) azonban a Tartaro hegy már jelentékenyen túlszárnyalja a szomszéd (keleti) vidék hegyeit (Kičin nevü bérce 2474′ magas) s annak folytatásai egészen a salonai öbölig a Kosiak

és S.-Jura jelentékenyebb magaslatokkal; a spalatói öblön tul a tekintélyes Mossor hegylánc (Mons aureus), melynek déli végét a Cetina félkör alakú keresztvölgye metszi el az alább következő Biocovo hegylánctól (5587'), melynek déli végei a Narenta völgyéig nyomulnak. A Mossornak a hasonnevü csúcsa a legmagasabb (4121'), a Biocovoban pedig a Brela, a Sveti Jura meg a Brisa nevü bércek még amazt is tetemesen túlhaladják. Az alább következő hegyek egészen Cattaro vidékeig, hol már megint a dinari alpesek részei uralkodnak, jóval alacsonyabbak, de azért jelentékeny tetőket mutathatnak föl, minők pl. a Sabioncello félsziget hegyei s azokban különösen a 2976' magas Viperahegy. Lapályokról itt nem igen lehet szó, kivévén a csekély térségü sinji lapályt a Cetina mellett, meg a Narenta alsó folyásának mocsáros mellékét. A völgyek is csekély fejlettségüek s a Zermagna, Krka, Cetina és Narenta völgyeit leszámitva, itt is többnyire csak kijárat nélküli földhorpadásokkal találkozunk, mint a horvát felföld és nyugoti Határőrvidék nagy részén, mit a hegységek karsz-féle képződése eléggé megmagyaráz.

A part vonalát nem annyira a tenger, mint inkább a száraz szeszélyes alakulása annyira beszabdalta, hogy egymást érik a hosszabb, vagy rövidebb földnyelvek közé szorult, vagy elsülyedt völgyekből alakult s többnyire veszélyes bejáratu öblök. A földnyelvek közt leghosszabb a bérces Sabioncello, mely a Narenta torkolatán alul több mfldnyire benyúlik a tengerbe; az öblök közt pedig legkiválóbbak a Zermagna torkolatánál a novigrádi öböl (Mare di Novigrad) a Karin nevü mellékággal, aztán a nónai, zárai (kicsiny, de fontos), zloselai, sebenicoi (sajátlag a Krka torkolata) a casteli, rogoznicai, bossoglinai, salonai, almissai, stagnoi (Sabioncello és a száraz között), a gravosai, a Breno öböl Ragusa vecihián felül s mindenek fölött a cattaroi (Bocche di Cattaro), mely öt tágas ággal nyomulván be a környező hegyek közé, tájképileg is egyik legkitünőbb részletét képezi a dalmát területnek.

A szigetek, mint emlitők, nagy számmal (kerek számmal százan) vannak s láncolatosan sorakoznak a partok mellett, melyekkel egészen hasonló képződésüek s minden valószinüség szerint össze is függöttek valaha. Alakjuk csaknem kivétel nélkül hosszukás és a zironai csatornáig (Trautól nyugotra) esők hosszabb tengelyökkel ész.-nyugot és délkelet közé fekszenek, mint a szomszéd száraz hegyei; a zironai csatornán alúl esők ellenben nyugot és kelet közé forditják hosszabb tengelyöket, mintegy alkalmazkodva a parti hegyek változott irányához. A szigetek és a száraz között legtöbbnyire igen csekély a távolság úgy, hogy néhol két hajó is csak vigyázva haladhat el egymás mellett. E miatt a közbe eső tenger nem egyéb egy meg-megszakadozott csatornánál, mely, minthogy kellő mélységgel bir (20—25') és a viharok ellen eléggé védve van, az év minden szakában s bármily időjárás mellett járható. Ez a csatorna tulajdonképen egészen Fiuménál kezdődik s egyikeül szolgál a legszebb tengeri útaknak, melyen közel 100 mfldnyire mehet az útas a nélkül, hogy a száraz csak rövid időre is elveszne szemei elől, s hogy a nyilt tenger rideg nagyszerüségét, avagy épen

borzalmait tapasztalnia lehetne. Ez a csatorna az útja az úgy nevezett dalmát tengeráramlásnak. A csatorna egyes részei külön nevekkel is birnak. Ilyenek: északon a Morlák csatorna, alább a pagoi, zárai, izola di mezoi, spalatoi, trani, brazzai, faroi, curzolai, narentai, lagostai és meledai csatornák.

E szigetek természetüknél fogva két csoportra oszthatók, u. m. scogliákra és valódi szigetekre. A scogliák apró szikla szigetek, melyek hol kúpos, hol pedig (és többnyire) elcsapott tetővel merednek ki a tengerből s oly meztelenül, hogy a legtöbbön még vadfü sem található. Némelyik csak nehány □ ölnyi területü. Vannak közöttök nagyobbak is, melyeken nehány olaj- és ciprusfa mellett már gyep is tenyészik. Az ilyenek részint magánosok, részint egyes parti községek birtokai s leginkább juh-, kecske- és sertéslegelőkül szolgálnak, de állandó lakosokkal nem birnak. Gyakran még pásztorember sem látható rajtuk. Ellegelgetnek az oda vitt nyájak őrző nélkül is. A tulajdonképeni szigetek typikus alkatuak. Ugyanis a partjaikat párhuzamos, vagy V alakban nyuló hegyek foglalják el, közeikben pedig viruló völgyek foglalnak helyet, melyek aztán leginkább egy-egy öböllel végződnek. Ezek már rendesen lakottak és többé-kevésbbé dús tenyészettel birnak. Legfontosabb ily szigetek Brazza, Lesina és Curzola a spalatói csatornán alul; de ezek mellett Arbe, Pago, Ulbo, Ugliano, Lunga, Pasma, Morter, Solta, Bua, Lissa, Lagosta és Meleda (össze nem tévesztendő a a Zárán felül eső Melada kis szigettel) stb. is több, kevesebb jelentőséggel birnak. E szigetek tehát mind hegyesek, de hegyeik általában alacsonyabbak a száraziaknál. Jelentékenyebb magaslatok Brazzán a Dub, Visoka, Szt.-Vitus, Szt.-Kozma, Szt.-Tamás és a Glavica 798—2489′ közötti magasságokkal; — Lesinán a Pellegrin, Kabal és a grudaci hegy 424—1023′ közötti magasságokkal; — Curzolán a Hum, Berkat, Kom, Klapia és Popnata, melyek valamivel magasabbak az előbbieknél; — Lissán a Hum (1874′), Naspostranje és a Stončic; — Lagostán a Hum és Norikum, s végre Meledán a Debela Glavica, Grabavac, Straže, Velki Grad (807′) és a Planjak.

Vizekben Dalmácia szükölködik. A tenger végigmossa ugyan egész hosszú partmellékét, de a benföldön alig van valamire való folyó, vagy tó. Legjelentékenyebb folyói: a Zermagna, mely a lika-otočaci kerületben ered a Popina-hegy aljából; Obrovacig ragadó sebességgel foly; onnan nyugotnak kerülve lassúbb folyást vesz s a torkolatától Obrovacig kisebb tengeri hajókkal is járható, a mennyiben átlagos szélessége 120′. Obrovactól a tengerig meredek és kopár sziklabércek közt fut. A hossza $7^1/_2$ mfld. Alább van a Krka, mely Kninen felül Topoljenél ered, dél felé halad és Scardonáig igen sebes futásu, innen kezdve azonban meglassudik. Ez is hatalmas szikla falak közt kanyarog és útja közben öt pompás vizesést képez. Scardonan alul a tengerrel egyesül és a Prokljen nevü parti tavat képezi. Torkolatától egészen a scardonai zuhatagig kisebb tengeri hajók is járják, azon felül azonban csak kis teherhajókat bir meg egy darabon. A hossza 8 mfld. Jóval alább található a Cetina (13 mfld h.), mely Vrlika falu közelében a Jerebica

hegy aljában ered hat forrásból. Triljig alacsony partok közt halad, melyeken télben ki is csap és kivált Sinj környékén nagy mocsárokat képez; Triljen alúl azonban ez is szikla-falak közé jut s hasonlag zuhatagokat képez, melyek közül a Velika Gubovica melletti a legnagyobbszerű. Helyenként oly sekély, hogy nyáron a gyerek is átjárhat rajta. Torkolatától (Almissa) egy darabon kisebb hajókkal is járható. Kevéssel a Sabioncello félszigeten felül van a Narenta, Dalmáciának legnagyobb folyója. Ez Hercegovinából lép át ide Metkovićnál s délnyugotnak futva tizenkét ágon ömlik a tengerbe. Partjait, melyek többnyire alacsonynak, gyakran átlépi és egész széles völgyét elárasztja, miért is csak ritkán száradnak ki mellette a mocsárok. Vize oly jelentékeny, hogy 100—150 tonnás tengeri hajók egészen Metkovićig használhatják. Végre az Ombla patak Ragusa városa mellett. Ez alig $^1/_4$ mfldnyi hosszú, de oly bő vizzel bukkan elő a hegy alól, hogy egészen a forrásaig hajózható. A többi folyók mind aprósak s a Krka mellékfolyóin kivül (Butišnica, Cicola, Goduča stb.) csaknem mind búvó patakok. Némelyiket két, három völgy horpadáson át is nyomon lehet kisérni, a mint itt a hegy alá sülyed s amott megint előbukkan, de egész útja alig határozható meg valamelyiknek. Álló viz csak nehány van. Ilyenek: a vránai tó ($^6/_{10}$ □ mfld) Zárától délkeletre s oly közel a tengerhez, hogy ennek is sós vize van, a mennyiben a föld alatt bizonyosan összeköttetésben áll a tengerrel; nem messzire van ettől a Bocagnazzo és Nadin tó; továbbá a Prološac, Rastok és Jezerce nevű tavak. Mocsárok leginkább a Narenta mellékén vannak; de a téli áradások alkalmával (mert itt télben jár a legtöbb eső) majd mindenik folyó mellett támadnak nagyobb avagy kisebb mocsárok, hol partjaik alacsonyak. Nyáron a mocsárok, valamint a tavak is legnagyobb részt kiszáradnak, de kiszáradásuk előtt gyakran okoznak gyötrő, sőt veszélyes lázakat is.

A tengerről itt még csak annyi legyen följegyezve, hogy a csatorna-sor vize jóval sósabb, mint a nyilt tengeré; hogy a dalmát partokon az apály és dagály igen csekély, s hogy a dalmát áramláson kivül több mellék-áramlás is érinti főleg a szigeteket és amannál sebesebb folyásukkal gyakran veszélyes örvényzéseket idéznek elő, mint pl. Lissa szigeténél, hol a hajózás e miatt gyakran veszélyes. Az éjnap-egyenlőség beálltakor gyakoriak a viharok az egész Adrián, főleg ha ész.-nyugoti szél fú, midőn is a hajósok rendesen a part melletti útra szoritkoznak. A viz hiányát a szárazon úgy pótolják a lakosok, hogy természetes, vagy mesterséges vizfogóikba esővizet gyüjtenek s azt iszszák megszürve. Némely helyre, pl. Sebenicoba hajóban szállitják az ivó vizet. Zára környékén gyakran oly nagy a szárazság, s a miatt a vizhiány, hogy akárhány helyen olcsóbban lehet bort, vagy tejet venni, mint ivóvizet; pedig aránylag még ott van a legtöbb forrás.

Éghajlatát tekintve, Dalmácia a legmelegebb tartomány a birodalomban; néhol épen Afrikára emlékeztet; de kellemesnek csak időszakonként mondható ez az éghajlat; mert a hűvös évszakokban még a benszülöttekre nézve is kellemetlenül változékony. Vannak napok, me-

lyeken két, három-féle hőmérséki változás tapasztalható. Januáriusban például olykor nyomasztó a hőség, mig pár nappal előbb vagy később dideregve érezhető a nullpont s a magaslatokat hó lepi el. A hónapok közt legkellemesebbnek mondják a márciust és legalkalmatlanabbnak az áprilist, melyben a hirtelen beálló hőség még a juliusnál is kiállhatatlanabb. E nagy hőségért egyetlen kárpótlás a gyönyörű tiszta kék ég, mely, kivált ha egy kis bóra jár, még talán az olaszországinál is szebb és átlátszóbb. Az évszakok közt különben igen szelid az átmenet, úgy, hogy Sebenicón alúl már inkább csak a naptár szerint van meg a négy évszak. A tenyészet már Zára környékén sem hal el télben, sőt a barmoknak sokkal jobb legelőjök van itt télen, mint nyáron, midőn a nagy forróság mindent kiéget az olajfa és boróka zöldjén kivül, miből Dalmáciában az a visszás körülmény származik, hogy a gazda inkább nyári, mintsem téli takarmányt kénytelen gyüjteni. Az évi közép-hőmérsék + 13—14 R° s az eddig észlelt legnagyobb hideg csak —3 R°, melynél keményebb hideget e század folytán csak 1861-ben észleltek. A szelek közül leghatározottabb uralommal bir itt is a bóra, meg a sirocco, melyek kivált az éjnap-egyenlőség idején nagy viharokká fajulnak, főleg a partokon és szigetek környékén, s nem ritkán iszonyatos pusztitásokat visznek véghez még a földben is, a mennyiben a bóra lehántja, a sirocco pedig záporaival lemossa a csekély vastagságú termő réteget. A mi a légcsapadékot illeti, itt is az őszi és téli esők vannak túlsúlyban, s nem ritkán oly özönnel, hogy a lapályok nehány perc alatt több lábnyi viz alá kerülnek, a hegyoldalak barázdái pedig patakokká változnak, mig a folyók hömpölygő folyamokká áradnak. Nyáron olykor hónapokon át nem mutatkozik csak egy felhőfoszlány sem. A köd még télen is a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Az évi esőmennyiség átlag 42′ 62″-ra tehető. Hó csak a legmagasabb hegyeken jár; az alantasabb részeken ritkaság, a szigetek közűl pedig a legtöbb csak hiréből ismeri a havat.

A föld általában sivár, köves és kavicsos, kivévén a pár nagyobb völgyet, melyekben rendes és jó termő talaj található, noha igen szük terjedelemmel. Egyebütt csak foltonként látható egy-egy zöld sziget. Mintha végtelen romok közt járna itt az ember, hol kő és kőtörmelék borit mindent a legvadabb rendetlenségben. A hollandus a tengertől, a dalmata pedig a kőtől hódit magának mivelendő tért; mert a hol szántani vagy ásni kiván, onnan el kell előbb hordania a követ. De óvja is azután a felszinre hozott talajt. Az elhordott kövekből együgyü keritést rak körötte, úgy, hogy némely határ csaknem egészen ilyen keritett ligetekből áll. S e keritésre nagy szükség van, mert ember, állat, vihar és zápor csakis igy tartható vissza a nagyobb kártevéstől. S igy is csak alig haladja meg a 244 ezer holdat a mivelés alatti földek összes területe; tehát átlag minden □ mfldnek csak $^1/_{10}$ része mondható szántóföldnek. Erdő valamivel több van, mint szántóföld. De milyenek a dalmát erdők! Legnagyobb részt cserjésekből és bokrokból állanak, melyek közt csak szórványosan láthatók megtermett fák, vagy épen facsoportok; miért is Dalmácia egyike a legfátlanabb tartományoknak. A rétek

és kertek csak vagy 48 ezer holdat foglalnak el. Jóval több a szőlők területe, melyek egyszersmind a legfontosabb helyet foglalják el a dalmata gazdaságában, noha a bor kezeléséhez általában igen keveset értenek. Legnagyobb területet a sovány legelők foglalnak el, melyek azonban nyáron csak helylyel-közzel használhatók. S végre még a gyümölcsösök emlithetők föl, melyek azonban csak a partok közelében birnak jelentékenyebb kiterjedéssel. A siralmas sivárságból legfeltünőbb kivételt képez az Ombla völgye s illetőleg Gravoza vidéke. Itt sem tünnek ugyan végképen el a barna, töredezett s meztelen sziklafalak; de ezek mellett oly viruló tenyészet honol, hogy csupa kéj és gyönyör rátekinteni. Agave, aloe, illatos délszaki fák, sugár pálmák stb. váltakoznak itt teljes pompában egymással. Szintén ilyenek a délibb szigel tek, melyeknek részben áfrikai növényzete gazdag éthertartalommateliti meg s teszi illatossá a levegőt. Dalmácia különben nem volt mindig ily végtelenül, ily ijesztőleg kopár. Még a IV.—V. századokban is »Dalmatia frondosa« névvel illették a rómaiak. A szörnyű pusztulás csak Velence uralkodási idejétől számitható, midőn az erdőket a hajóépités érdekéből kimélet nélkül pusztitották, sőt majdnem végképen kiirtották. Ezt a rablő gazdálkodást rohamosan követte a tartomány elkietlenedése, melyet aztán szertelenül fokozott a viharok és záporok uralomra jutása, valamint a lakosok gondatlansága. S ma Dalmácia ott áll, hogy ha a különben is rosz gazdálkodás mellett egy-egy meddő év áll be, a lakosokat nyomban éhhalál rohanja meg. S hogy ne volna a gazdálkodás rosz, midőn a dalmata a földmivelést, mint férfiúhoz illetlent, túlnyomólag a nőnem nyakába tolja, mint a szerecsen! Ehhez járúl a Dalmáciában otthonos gyarmat-rendszer, mely szerint a földbirtokos örökölhető bérletbe adja földjeit a parasztnak a termés negyedrészeért, ha ugyan megkap ennyit is. A bérlővel szemben pedig nagyon erősködnie nem igen lehet, mert az egyszer megkötött bérletet megszüntetnie majdnem lehetetlen, vagy különben oly kártételnek teszi ki főleg az ültetvényeit, hogy aztán birtokának épen semmi hasznát nem veheti. Igy a paraszt azt teszi a földdel, a mit épen akar. Miveli, vagy parlagon hagyja, egy tagúl használja, vagy pedig végtelen kis darabokra osztja fiai és rokonai között a nélkül, hogy a tulajdonost, ki igy csak névleges birtokos, megkérdezné, avagy véleményét épen meghallgatná. Ily viszonyok mellett nem csoda, ha Dalmáciában birtokos és bérlő egyiránt nyomorog.

Valamint termő földben, úgy termékekben is szegény Dalmácia. Termel ugyan búzát, kukoricát, rozsot, árpát, zabot stb., összesen mintegy egy millió vékányit, hüvelyes veteményeket, répát, zöldségfélét és krumplit mintegy félannyit, lent s kendert is pár száz mázsát, de ennyivel a saját szükségleteit sem fedezheti, nem hogy kivitelt kezdhetne. Legfontosabb termékei jelenleg a bor és olajgyümölcs, melyek nélkül Dalmácia alig lenne lakható, legalább fél milliónyi ember által nem. A partok mellékein megteremnek az olajfán kivül a füge, gránit alma, sz.-jánoskenyérfa, kevés citrom, narancs és délen datolyapálma is, mely azonban gyümölcsnit még itt nem képes megérlelni. Gyümölcsei közül

jelentékeny fontosságú a maraszkhino nevű meggy, melyből a hasonnevű hires rozsolist készitik a dalmaták. Legelőinek nagy kiterjedése mellett legalább tetemes állattenyésztést várhatnánk Dalmáciától; pedig a dolog nem igy áll. Az állattenyésztés is csak nyomorúságos itt mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben. Az aránylag kevés nyájat nomád módon legeltetik. Ha itt leétették a füvet, odább mennek, nem törődve birtokkal és birtokossal. Különben legtöbbet tenyésztenek juhot, kecskét, sertést, kevés és apró szarvasmarhát, több szamarat és öszvért, igen kevés és csenevész fajtájú lovat, meg tömérdek apró jószágot, kivált tyúkot és pulykát, melyek seregestől lepik el a falukat és környéköket szörnyen szétrúgva az útcákon levő szemét- és trágyadombokat. A méhtenyésztés néhol jelentékeny; a selyembogártenyésztés azonban csekélyebb, mint a Határőrvidéken, bár a dalmát kormányzat az utóbbi két évtizedben jelentékeny költséget forditott az eperfák szaporitására. A vadak jelentékeny mennyiségben vannak és közöttük több olyan faj is előfordul, melyek a birodalomban egyebütt nem honosak. Nagy bőségben van főleg tinnhal, osztriga, korall, szivacs és szardella stb. a partok és szigetek mellékén. Folyami halakban leggazdagabb a Narenta. Az erdei vadak közt előfordul az őz, vadkecske, medve, farkas stb.; a köves mezőségekben igen sok a sakál (legtöbb Curzola szigeten és Sabioncello félszigeten); a madarak közt legtöbb a sólyom, melynek itt vagy 30 faja ismeretes. Vizi madár igen sok van. A hüllők közt vannak itt olyanok is, melyek különben csak Afrika- és Ázsiában laknak. Elég gyakori a mezőkön a görög teknősbéka s a nagyobb folyókban a kaspi tengeri teknős. A bércek szakadékai és odúiban sok a tarentumi pók. Említést érdemel az úgynevezett raguzai kurta kigyó, mely a dalmatának kedvelt (egérpusztító) házi állata. — Az ásványország többnyire még ismeretlen kincseket rejt, a mennyiben itt a rendszeres bányászat még nem űzetik. Legközönségesebb ásványok a kőneműek, barna kőszén (Drniš), földszurok és lignit (Pago szigetén.) Ásványos forrásokban szegény. A Vrlika melletti gyógyforráson, meg a Spalato melletti kénes forráson kivül alig van egyéb ásványos vize. Sőt a tenger vizéből nyernek, de a szükséglethez képest keveset, noha ki van mutatva, hogy a dalmát csatornákban sokkal dúsabb a sótartalom, mint a nyilt tengerben. Legfontosabb tengeri só-készitő helyek Pago, Arbe és Stagno. Az igy nyert só is állami egyedárút képez.

Iparról, főleg dalmát iparról, alig lehet szó is. A benföld lakosai mezei gazdálkodással, a partiak és szigetiek pedig inkább hajózással és halászattal foglalkoznak. Iparvállalatokhoz sem elég tőke, sem elég fogyasztó nincs. A partmelléki hajóépitésen, a zára vidéki maraszkinokészitésen, a sebenicoi, traui és raguzai jeles olajgyártáson, meg a cattarói és spalatói közönséges bőrcserzésen kivül nincs mit fölemliteni. A paraszt ruháknak való durva darócot házilag szövik az asszonyok, valamint gazdasági kezdetleges eszközeiket is maguk tákolják össze a dalmaták. A tartományban nyert nyers bőröket a külföld dolgozza föl. Vashámor csak egy van Salona mellett, gyertya- és szappangyár azonban 13 működik. A kereskedelem már jóval élénkebb az iparnál, kivált

a tengermelléken. A kereskedelem emelésének érdekéből Dalmácia különleges vámterületet képez, a mennyiben a tartomány földrajzi fekvésére és talajalkotására való tekintetből meg van külön törvénynyel (1857.) engedve, hogy itt a vámtételek alacsonyabbak lehetnek, mint a monarchia többi részeiben, némely tárgyaknak pedig úgy be-, mint kivitele egészen föl van mentve a vám alól. Kereskedelmi kamara több helyen van, de eddig csak a spalatói tanusit különösebb tevékenységet. A legfontosabb és legközönségesebb kiviteli cikkek: bor, olaj, rozsolis, pálinka, gyümölcs, besózott halak (főleg szárdella), nyers marha-, juh- és kecskebőrök, nemkülönben kőszén, besózott hús, faggyú, piőca, csont és rongy, valamint tengeri só is. A kiviteli kereskedés főleg Trieszt, Velence, Rovigno és a Határőrvidék felé irányul. A bevitel főbb cikkei: gabnaneműek, főzelékfélék, gyarmatárúk, gyógyszerek, marha, ló, rizs, tőkehal, tésztaneműek, sör, vászon, posztó, selyem- és gyapotárúk, fűszerek, üveg, kő- és cserépedény, ruhaneműek, divatcikkek, épületfa, fémek, tégla, a szomszédos török tartományokból: gabona, marha, sertés, ló, aszalt szilva, viasz, vas, hajónak való fa, fa szén, szurok és kátrány. A török alattvalókkal való közlekedésnek fontos közvetitői a határhelységek heti és országos vásárai. A parti városok közül legélénkebb piacok a spalatói, raguzai és cattarói, melyeken szintén sok külföldi fordul meg. Az átviteli kereskedés igen jelentékeny fontosságú. A tengeri forgalom tulnyomólag parti hajózásból áll, de az aztán igen élénk. Ezen hajózásra nézve szabály az, hogy a közlekedő hajóknak osztrák hajógyárból kellett kikerülniök, vagy legalább osztrák alattvaló kétségtelen tulajdonát tartoznak képezni; a hajók legénysége pedig legalább kétharmadrészben szintén osztrák alattvaló tartozik lenni. Az osztrák-magyar tengeri hajózásnak átlag 32.6%-a esik Dalmáciára. A belföldi hajózás csupán a Narentán bir nagyobb jelentőséggel. Az országútak hossza 117 mfldnyi s ezek közül legfontosabb az a postaút, mely Zárától kezdve s tulnyomólag a tengerpart közelében az egész tartományon végig fut. Ebbe több mellékút torkollik, de ezek közül csak nehány van jobb karban. A legtöbb mellékút csak ügygyelbajjal járható akár száraz, akár nedves időben. Az esős évszakokban némely vidéken teljességgel mozdulni sem lehet a sár és kőomlások miatt. Legfontosabb mellékútak: a zára-obrovarzoi, mely a Velebit egyik nyergén át a Határőrvidékre is benyulik, továbbá a knin-drniš-vrlika-skardonai, a spalató-sinj-bilibrigi, a raguza-brgati és a cattaro-montenegrói lovaglô-út. A határszélekről Törökország belseje felé csak karaván útak vezetnek. Vasútja még csak egy darab van Spalatótól Gravozáig, s ez is csak 1877. nyarán adatott át a forgalomnak. Táviró vonalok a főbb útak mellett többnyire vannak, de még mindig igen csekély forgalommal. Kikötőkben eléggé bővölködik Dalmácia, mert a kisebb réveken kivül mintegy 54 kisebb-nagyobb kikötője van, melyekben évenként 17—18 ezer hajó fordul meg 1·3—1·5 millió tonnányi teherrel. Lefontosabb kikötők a zárai, spalatói, raguzai és a cattarói.

A nép nagy többsége (közel 89%) a szerb-horvát törzshöz tartozik; a kisebbségből 10% olasz, a többi 1%-ot pedig leginkább albánok

és zsidók teszik ki. A szláv eredetüeket közös néven dalmatáknak nevezik; használják még ezen kivül a déliekre a raguzai vagy bocchese, az északiakra (kivált a benföldiekre) a morlák (morlach) elnevezést is, de ez utóbbi (bizonytalan jelentésű) szót a nép maga nem igen alkalmazza magára, sőt inkább gúnynévnek tekinti. Alkatát tekintve, az olasz elem egészen az itáliaihoz hasonló; legfölebb a viseletében tér el attól némileg. A dalmata általában jól megtermett, izmos és edzett, de azon különbséggel, hogy az északiak közép termetüek, szőkék (nem ritkán szalmaszinű hajjal), kerekded arcúak; a közép vidékiek már szálasabbak, barnák, hosszas arcúak és dacos tartásuak; végre a déliek legbarnábbak s tartásukban és tekintetökben a legtöbb dac és nyerseség vehető észre. Egészben véve jól kifejlett és eléggé szép nép volna a dalmata, de a piszok és vad modor elrútitja. A népviselet nagyon változatos, mindazáltal két fő jellegüre vihető vissza. A tartomány északi felében ugyanis a férfi vörös fezt, vagy bárányből süveget, kurta dolmányt, pitykés tűszőt, többnyire térdig érő nadrágot, valami harisnyafélét és bocskort visel. Ezek között legtöbbet tart tűszőjére, melyet öv, zseb és láda gyanánt tekint, s melyeknek fő tartalma még a legszegényebbnél is a puskapor, pisztoly és handzsár. E fölszerelést aztán az elmaradhatatlan puska egészíti ki, melyet a dalmata minden vagyona közt legtöbbre becsül. A női öltözet egy hosszú és bő durva vászoning kihimzett mellel és vállal, ezen felül egy tág mellény vagy hátra kötött tarka kendő, a derékon egy bőr-tüsző, mely alól elől, hátul egy-egy tarka csikos, durva gyapjú kötő fut majdnem a bocskorral födött lábakig. Fején a nő is vörös fezt hord, mely alól a vállakra, valamint a nyakból a mellre üveggyöngyből, korrall- és pénzdarabokból álló fűzér csüng alá. Szappant, mint »szépitő szert«, mosdásnál csak a hajadonoknak illik használni. A tartomány déli felében már inkább a turbán és kaftán a divat még a nőknél is. A férfiaknál tisztesség jele az egy ágba font hosszú haj. A kinek rövid a haja, az bizonyosan börtönben ült már valamikor s ott vágták le a varkocsát. Jellemét tekintve: a dalmata vérmes, bátor és kalandkedvelő; de a jogról, becsületről s kötelességről igen kötes fogalmakkal bir, minek oka a nép szertelen tudatlanságában, századokon át elhanyagolt erkölcsi és társadalmi állapotában, valamint abban keresendő, hogy a benföld lakossága a müvelt világtól csaknem teljesen elzártan él még ma is. Másként áll a dolog a partok és a szigetek lakóival, kiknek nyelve s müveltsége tulnyomólag olasz. Ez a nehány ezer ember képezi a dalmát lakosság szinét, javát s a tulajdonképeni politikai nemzetet, melynek erejét és uralmát eléggé láthatjuk abból, hogy noha a déli szláv propagandák erőfeszitése folytán a szláv párt már többségre jutott a dalmát tartománygyülésen, az még maig sem volt kivihető, hogy a tartomány hivatalos nyelvévé a szláv legyen az olasz helyett.

A társadalmi és családi élet alig áll alantabb fokon Európában egyebütt bárhol, mint itt. A dalmata alig sejti, nem hogy értené, mi a közügy, a közérdek, avagy épen állam. Már az is valami itt, ha a nép embere a »község« fogalmának megszerzéseig emelkedhetik. Mert Dal-

máciában a nehány városon kivül legtöbbnyire csak földrajzi elnevezés az, ha az egy-egy bizonyos téren kettejével, hármával s egymástól félórányira, vagy távolabb eső házcsoportok összegét falunak, községnek mondják. A családi élet a barbarságig patriarchalis. A férfi nemcsak feje, hanem ura a maga házanépének. Épen ezért vagy épen nem, vagy csak nagyon keveset dolgozik; de meg szükségei sincsenek, hogy azok kielégitéseért valami erőfeszitéshez folyamodjék. Ha puliszkája és vadászó eszközei megvannak: akkor nincs tovább házi szükség. A ruházat nem valami fontos dolog főleg a gyermekeknél, kik 10—12 éves korukban is anyaszűz meztelenül járnak, ha csak nem csikorog. A női nem a lenézésig csekély figyelemben részesül. Minden terhesebb dolog erre háramlik s e mellett nőül is legtöbbnyire csak úgy veszik, ha előbb hetekre, hónapokra átengedi magát próbára. A személy- és vagyonbiztonság rendkivül rosz lábon áll. A nagy számmal barangoló rablók oly vakmerők, hogy gyakran sarcot vetnek hol egyesekre, hol egész községekre; sőt nem ritkán embert is rabolnak, kiért aztán váltságdijat szoktak követelni. Jaj annak, a kit hozzátartozói ki nem váltanak. A rablókat, mint a féle parlagi vitézeket, a nép inkább csodálja, mint rettegi s a világért el nem árulná még a nyomukat sem. Készebb bármily terhes sarcot fizetni, mint a gyülölt csendőrséghez, vagy hivatalnokokhoz fordulni.

A nép szokásai közül különösebb emlitést érdemel a szentelt barátság és a vérboszú. Az előbbi abban áll, hogy két (vagy esetleg több) ember egymással örök barátságra lép s annak jeleül ily célra készitett gyűrűt cserél s a szövetséget pap által is megáldatja. Az ily barátság oly közeli viszonynak tekintetik, hogy az illetők egymás családjából épen úgy nem nősülhetnek, mint a legközelebbi vérrokonok. A vérboszú (vendetta) pedig abban áll, hogy az orozva, vagy másként meggyilkolt embernek családja és rokonai szintén pap előtt megesküsznek, hogy sem testöknek, sem lelköknek nyugalmat nem engednek addig, mig a gyilkoson és családján teljes boszút nem állanak. Az eskü után elkezdik a gyujtogatást, rablást és gyilkolást egymás ellen, folytatják néha a kölcsönös kiirtásig, vagy legalább addig, mig a boszúlók meg nem eléglig a megtorlást. Ekkor, ha még van kik között, összeszámolás következik, a pusztitás fölöslegét (leginkább birkákkal) megtéritik s ünnepélyesen kibékülnek az ellenfelek. A kisebb sérelmeket rendesen azzal torolják meg, hogy egymás ültetvényeit, vetéseit elpusztitják.

Vallásra nézve a nagy többség r. katholikus, a kisebbség pedig gör.-kel. hitű; egyébb felekezetűek, kivévén 4—500 zsidót, alig vannak. A keresztyénséggel távolról sincsenek tisztában; de azért, vagy talán épen azért rendkivül vakbuzgók és babonásabbak az erdélyi oláhnál is. S e részben maga a tudatlan papság jár elől sajnálatos példájával. A boszorkányok s ördögök ellen a papság papirszeletre irt vagy nyomtatott apró imádságokat arúl, füstölést és ráolvasást alkalmaz s e mellett a nép maga magát úgy védi, hogy naponként bedörzsöli még a gyermekek testét is jó erős foghagymával, vagy pedig az úgynevezett jó boszorkányokhoz (bahornica nevű vénasszonyokhoz) fordul, kik mint-

hogy a megbabonázott embert vagy állatot az ő hitök szerint meg tudják menteni, nem csekély tiszteletben állanak.

E rövidre vont adatokból itélve, a műveltségtől az oszt.-magyar monarchiának egy népe sem áll távolabb, mint a dalmata. Csupán a parti városok és némely jelentékenyebb szigetek lakói képeznek szórványos kivételt. Pedig a déli szlávság egyik törzse sem dicsekedhetik olyan multtal, mint ez. A történelemben, igaz, hogy csak szenvedőleges szerepet játszott Dalmácia már a népvándorlást megelőzött időktől fogva; de egyes parti városai még a velencei gőgös uralom alatt is birtak több, kevesebb szabadalommal, vagy épen alkotmánynyal. Raguza például az anyagi és szellemi műveltségnek annyi tényezőjével birt még függetlenségének elvesztése után is, hogy gyüjteményeivel s levéltáraival csaknem egyedüli forrását képezi a különben föl sem jegyzett, vagy épen feledésbe ment déli szláv történelemnek. A dalmát irodalom már a XVI. században is eléggé virágzó volt. Azonban sem a földrajzi, sem a politikai, sem a társadalmi viszonyok nem voltak kedvezők a fejlődés előmozditására. S ma Dalmácia ott áll, hogy a multak nehány ereklyéjén kivül alig hivatkozhatik valamire. Ujabb időben itt is történt ugyan valami a népnevelés érdekében, de a tényleges hatalom részéről nagyon lanyhán, a nemzetiségi tényezők részéről pedig az éretlenségig egyoldaluan, t. i. csaknem kizárólag politikai irányzattal. Népiskola van már mintegy 220 s jár is beléjök a tankötelesekнek vagy 28%-ka; de az eredmény eddig alig igényelhet komoly figyelembe vételt. Mint minden, úgy kielégitő oktatás is csak a parti városokban található. S ez nem is csodálható, ha tudjuk, hogy az oktatás legfontosabb tényezője, a képzett tanitó, itt még a ritkaságok közé tartozik. Pedig van három, vagy négy tanitóképző úgy függelékül a szintén sok gyarlóságban leledző papi seminariumok mellett, de azok a létezés tényén kivül alig birnak némi fontossággal, mert a belőlök kikerült ifjú első helyen kántor és orgonista s csak másod-sorban tanitó. A négy gymnasium közül háromban olasz és egyben (a sinjiben) dalmata vagy serbo-illyr a tanitás nyelve. Reáliskola szintén négy van s mind olasz tannyelvvel; hajós iskola van három, papi (r. kath.) seminarium négy, bábaiskola egy stb. A növendékek száma mindenikben feltünőleg kevés. Egyéb művelődési intézetek: a matica dalmatinska, a városi olvasókörök, a zárai és spalatói szinház, a zárai városi könyv- és dalmát levéltár, a raguzai hires levéltár és a spalatói régiséggyüjtemény. Kisebb könyv- és egyéb gyüjteményekkel a közép és felső iskolák meg a zárdák (91) is birnak. Hirlap eddig négy van (2 olasz és 2 dalmát), de mind kizárólag politikai tartalmu s mindenik Zárában jelenik meg. Jótékonysági intézet nagyon kevés van. A négy kórházon, öt lelencházon s nehány szegény- és ápoló házon kivül nincs mit fölemliteni.

Az államjogi viszonyokat és az alkotmányt illetőleg a következők a lényegesebb tudnivalók. Dalmácia réges-régen, már a Kr. előtti III. században római provincia volt nagyon vegyes, de még nem szláv lakosokkal. Később Illyricumnak képezte egyik részét s a mai Határőrvidékkel összeszögellő része Liburnia nevet viselt. A nyugot-római biro-

dalom bukása után rövid ideig a gótok és avarok is fészkeltek benne. A Kr. utáni VII. század elején ide is szláv törzsek, főleg szorbok települtek s államot is alkottak, de a mely csak időközönként volt ment egyik, vagy másik idegen uralomtól. 1102-ben Kálmán királyunk által az akkori Horvátországgal együtt meghóditva, a magyar korona alá került s noha amazzal együtt horvát-dalmát királyság cimet nyert, egészben mégis magyar alkotmány alá vonatott, azonban úgy, hogy saját helyhatósági jogai nemcsak épségben hagyattak, hanem új szabadalmakkal és kiváltságokkal is gyarapittattak. Igazgatási tekintetben közvetlenül a horvát bán alatt állott, de a magyar hétszemélyes táblához fölebbezett. 1165-ben ez az államjogi kapcsolat megszakadt, a mennyiben Manuel keleti császár Dalmáciát, mint gyámfiának, a későbbi III. Béla magyar királynak örökségi részét elfoglalta és 16 esztendeig bitorolta; de III. Béla megint visszafoglalta. Ő utána az Árpádházi királyok sokat küzdöttek a Dalmáciára vágyakozó Velencével s utoljára is csak Nagy Lajosnak sikerült azt egy időre az erőszakoskodó köztársasággal szemben biztositania. De 1409-ben, bár vásárlás útján, mégis Velence kerekedett felül s lett úrrá a dalmát partokon és szigeteken több mint 300 esztendeig. A velencei uralom alatt Dalmácia három részből állott: »régi, új és legújabb szerzemény« (vecchio, nouvo és novissimo acquisto) cim alatt. A régi szerzeményhez tartoztak a szigetek és a déli part-mellék egészen Scardonáig; az újhoz a mai zárai és spalatói kerületek nyugoti, a legújabbhoz pedig ugyanazon kerületek keleti része. A régi szerzemény lakosai sok kedvezményben részesültek a többiekkel szemben, ugyanis megtarták régi helyhatósági jogaikat s mentek voltak a tized-fizetéstől, mig a többiek nem. E helyhatósági jogok az olasz városokéinak (középkori) utánzatai voltak. A lakosság két osztályra, ú. m. nemességre (comunità magnifica) és polgárságra (comunità spettabile) oszlott. A kormányt egy velencei senator kezelte, ki proveditore generale cimen 3—3 évre küldetett Dalmáciába. Legnagyobb kiváltsága volt Raguzának, mely, mint külön köztársaság, aristocraticus alkotmány alatt állott még a velencei uralom megszüntével is egészen 1808-ig. Itt a törvényhozó és végrehajtó hatalom elválasztatlanul s kizárólag a nemesség kezében volt. A köztársaság élén egy »herceg« állott, támogatva a nagy és kis tanács által. Az utóbbi 25 senatorból állott, az előbbinek azonban tagja lehetett minden 20 évet betöltött nemes. A kormányzást a senatorok közül évenként választott öt tanácsos (proveditori) ellenőrizte. A római kor műemlékekben, a helyhatósági jogok virágzása pedig anyagi és szellemi vivmányokban gazdagitá Dalmáciát. Az új idők bekövetkeztével azonban mindebből csak romok és foszlányok maradtak fenn. A mint ugyanis I. Napoleon a nemesség és nép közötti óriási válaszfalak ledöntésével új állapotokat teremtett, a nemesség csenevészésnek és szegényedésnek indult s pedig a nélkül, hogy az által a nép boldogabbá lett volna. Egész sorát láthatjuk Dalmáciában a pusztuló, vagy épen lakatlan cimeres palotáknak, melyekben hajdan alig fért meg a fény, ma pedig alig talál türhető búvó helyet az utódok nyomora. Nagyobb mértékben elszegényedett

nemesség alig van a dalmáciainál. Csupán az egy kereskedői osztály tartja még magát, de az is leginkább olasz és német aegis alatt.

A mint 1797-ben I. Napoleon a velencei köztársaságot eltörölte, a százados nyomás alól megmenekült Dalmácia önként meghódolt a magyar királynak s késznek nyilatkozott, hogy Magyarországgal volt régi viszonyait megint fölújitja. De 1808-ban már megint Napoleon kezébe esett, ki az általa rögtönzött illyr királyságba kebelezte. Igy volt az 1815-ig, midőn a bécsi congressus, a régi közjogi viszonyokat nem ismerve, Ausztriának engedte át. A magyar országgyülés már 1802-ben megkezdte Dalmácia visszacsatolásának sürgetését s ugyanezt a bécsi congressus után még hangosabban követelte annyival inkább, mivel e tartomány különben is a magyar király révén jutott az osztrák császár birtokába. A sürgetés és követelés azonban minden királyi igéretek mellett is sikertelen maradt. Dalmácia az osztrák örökös tartományok mintájára szerveztetett s még ma is azokhoz hasonlóan kormányoztatik egy helytartó által, ki az osztrák miniszterium közege. Legutoljára az 1868-diki kiegyező országgyülésen történt törvényes intézkedés Dalmácia közjogi viszonyait illetőleg, a mennyiben az akkori XXX. törv.-cikkben kijelentette az országgyülés, hogy »valamint addig is számos izben felszólalt ez ügyben: ezentúl is követelni fogja a magyar sz. korona jogán Dalmácia visszacsatolását és annak Horvátországhoz való kapcsolását«, de megengedi, hogy »e visszacsatolás feltételeire nézve Dalmácia is meghallgatandó.« S a kérdés ma is ennyiben van. A belügyeket a helytartósági kormány, egy négy tagú országos választmány, meg egy 41 tagból álló képviseleti tartománygyülés közreműködésével intézi, mig a monarchiai közös ügyek intézésében közvetett választású követek által vesz részt a tartomány a birodalmi tanácsban. Dalmácia birtoklása az osztrák kincstárnak évenkét 200,000 frtjába kerül.

Közigazgatási tekintetben Dalmácia ma 13 kerületi kapitányságra van fölosztva, u. m. 1. zára-városi, 2. zára-vidéki, 3. spalatói, 4. sinji, 5. sebenicoi, 6. raguzai, 7. makarskai, 8. lesinai, 9. knini, 10. imoški, 11. curzolai, 12. cattaroi és 13. benkovaci kerületi kapitányságokra. A tartomány fő- és helytartói székvárosa **Zára.**

Következő helyrajzunkban nem alkalmazkodhatunk az imént jelzett mai felosztáshoz, mivel a kellő adatok még eddig nincsenek közzé téve. Igy a 60-as években fennállott felosztást kell alapul vennünk s azok során mutatnunk be a nevezetesebb helységeket. E szerint a felosztás szerint Dalmácia öt kerületből állott, ú. m. 1. zára-városi, 2. zára-vidéki, 3. spalatói, 4. raguzai, és 5. cattaroi kerületből, mindenütt oda értve az illető kerületbe sorozott szigeteket.

1. **Zára-városi kerület.** Ez a tartomány ész.-nyugoti partján fekszik az ész. szél. 44° 7'-e s a kel. hossz. 32° 53'-e alatt, s csupán a fővárost foglalja magában. **Zára** (Gazara, hajdan Jadera, Zádor) Dalmáciának megerősitett fő- és székvárosa 8867 (tulnyomólag olasz) lakossal, az adriai tengernek egy hasonnevű csatornája mellett Bécstől délnyugotra s 118 mfldnyire egy hosszú, keskeny és lapos földnyelven, vagy inkább szigeten, a mennyiben egy erősitési célból ásott s a tengerrel közlekedő széles vizárok választja el a száraztól. Zára egészen olasz modorban épült, de komorabb tekintetü az olasz városoknál, mivel házai a fény visszasugárzásának csökkentése végett meszeletlenek. Alakja tojásdad, melyet

egy hosszú és egy kereszt-útca (a Calle large és a Calle marina) négy fő részre oszt. (S. Grisogono, S. Domenico, S. Simeone és Quartiero del duomo). A kilenc bástya által védett városnak 1050 háza és négy kapuja van, mely utóbbiak közül a keletit (a száraz felőlit) doriai oszlopok ékitik, az úgy nevezett tengeri kaput pedig egy diadalivnek belé falazott maradványai teszik nevezetessé. Pár főbb útcája eléggé tágas és szabályos, de a mellék-útcák csak sikátorok, melyeken legtöbbnyire csupán gyalog emberek járhatnak. Terei közül nevezetesebbek: az Urak tere, a Kút- és a Simeon-tér. Épületei közűl kiemelendőbbek: a bizanci izlésű székesegyház, a St. Simeon, St. Grisogono, a Sta. Maria (apáca-) és a Ferenciek temploma, a főpapi paloták, a helytartósági és főtörvényszéki palota, a gymnasium és felsőbb népiskola épülete, a főőrtanya az Urak terén, a vesztegző ház, az új kaszárnya, a fegyvertár, a színház stb. Minthogy kút itt nincs, egy (16. századból maradt) öt nyilású vizgyüjtő látja el a várost ivóvizzel, mely a velencei viz-épités mesteri műve, s mely ma egy, a szárazról ide nyúló vizvezetékkel áll kapcsolatban. Itt székel a dalmát helytartó, a legfőbb törvényszék, egy tartományi pénzügyi igazgatóság, főpénztári hivatal, bányakapitányság, postaigazgatóság, távirói felügyelőség, középitési igazgatóság, tartományi katonai főparancsnokság, a kerületi és városi hatóság, két vámhivatal, egy adó-, kikötői és egészségügyi hivatal, várparancsnokság, egy kereskedelmi és iparkamara, egy (elméleti) államvizsgáló bizottság stb., továbbá egy r. kath. érsek, gör.-kel. püspök egy-egy káptalannal. Itt tartja üléseit a tartománygyülés. Aztán van itt egy városi könyv- és dalmát levéltár muzeummal kapcsolatban, r. kath. és gör.-kel. papi seminarium, bábaiskola, gymnasium, tengerész- és reáliskola, leány-nevelő intézet, egy polgári kórház (lelenc- és szülőházzal kapcsolatban), gyermekmenedékhely, zálogház, takarékpénztár, gazdasági társaság, kaszinó, két nyomda, könyvkereskedés stb. A keleti bástyán alakitott csinos kis népkert kedvelt mulató helye a záraiaknak. A városon kivülre leggyakrabban kirándulnak Erizzo kis albán faluba, meg a katonai lövő-térre. Jelentékeny iparának legfontosabb termékei a maraszkhino likör, a rozsólis, gyapjú és bőrkelmék. Kereskedelme elég élénk, de tulnyomólag csak a város szükségeinek fedezésére szolgál. Főbb kiviteli czikkei: olaj, bor, füge, szárdella, bőrök, gyapjú, tengeri só és szeszes italok. Kikötője kettő van, melyek közül a nagyobb (természetes kikötő) a város észak-keleti oldalán esik, 100—120 ölnyi szélességű és közép nagyságú hadi hajók befogadására is alkalmas; a másik a várostól északra, mintegy három kilometernyire van s Valle di maestro nevet visel; ebben azok a hajók horgonyoznak, melyek sem útasokat, sem terhet nem raknak ki. Rendes gőzhajói közlekedés van innen Trieszt felé és élénk szárazi forgalom Törökország felé. Zára város kerületéhez még 31 kis falu tartozik, melyeknek (a várossal együtt) összesen 20,849 lakosa van.

2. **A zára-vidéki kerület.** Zára vidékén terül el észak felé a Határőrvidékig, keletre Törökországig, délre a spalatói kerületig s nyugot felé az adriai tengerig. A kerület kiterjedése 101.5 □ mfld 130,045 lakossal, kik 2 városban, 13 mezővárosban, 285 faluban és 17 pusztán laknak. 10 járásra volt felosztva, melyeknek székhelyei: Zára, Obrovazzo, Benkovac, Kistanje, Knin, Drniš, Scardona, Sebenico és Arbe helységek voltak. E járások közül a tengerpartiakhoz valának beosztva a szomszédos szigetek is; igy azok szárazi és szigeti területtel birtak. A szigetek közül a zárai járáshoz a következők számittattak: **Ugliano** Zárával átellenben; ez és a száraz között van az 5 mfld hosszú zárai csatorna. Említést érdemel itt Oltre falu a zárai családok nyaralóival és egy Ferenc-rendű zárdával. **Pasman** sziget hn. faluval, melyben szintén Ferenc-rendű zárda van. **Sale** sziget Zárától délre s 5 mfldnyire Sale nevü faluval, hol vám-, kikötői és tengeri egészségügyi hivatal van. **Incoronata** sziget különösen legelőiről és sajtjáról hires, melyet egész Dalmáciában a legjobbak közé számitanak. **Lunga** vagy **Grossa** sziget (.1 □ mfldnyi) Uglianotól nyugotra s attól a Canale di Mezzo nevű csatorna által elválasztva. Kevés lakossal. Egészen hegyes. Legmagasabb rajta a Luka hegy (1100'). Le Punte bianche nevű (nyugoti) csúcsán világító torony van. Említendőbb falui: Soline kikötővel, és Jaglava Ferenc-rendű zárdával. Lunga és Ugliano szigetek között fekszik **Sestrugon** sziget hn. faluval. Lungatól ész.-nyugotra van **Melada** sziget hn. faluval, melynek kikö-

tője, vám-, kikötői és tengeri egészségügyi hivatala van. Szomszédos ezzel **Isto** sziget hn. faluval és hasonló hivatalokkal. Ettől nyugotra van **Scarda** sziget; ezen felül **Premuda** sziget hn. helységgel; fölebb **Selve** s ettől keletre **Ulbo** sziget, melyeket csak egy keskeny csatorna választ el egymástól. Mindeniken van vám-, kikötői és tengeri egészségügyi hivatal. Ulbotól dél-keletre, egészen a száraz szomszédjában van **Pontadura** sziget hn. helységgel és kikötővel. A zárai járás szárazi részében emlitendőbb helységek: **Nona** (Nin), mvs. a régi Aenona helyén Zárától északra s 3 mfldnyire a hn. tengeröböl melletti mocsáros parton 400 l., kikötővel s vám-, kikötői és egészségügyi hivatallal. Zemonico kis fu. Zárától keletre s $1^1/_2$ mfldnyire egy magaslaton. Innen délre láthatók a régi Nedimium város romjai, meg azokon alul a Lago di Nadin nevű jelentékeny tó. Novigrad fu. egy magaslaton a hn. tengeröböl m., melybe a Zermagna folyó ömlik. Van 900 lakosa, vám-, kikötői és egészségügyi hivatala. Hajdan e helyen Cormium feküdt. A novigradi öbölben fogják a legtöbb osztrigát és tinnhalat, melyek legnagyobb részt a zárai piacra kerülnek. Carin fu. amattól délkeletre a novigradi öbölből nyiló hn. öböl m. Ferenc-rendű zárdával és halászattal. Vrana fu. közel a hn. sós vizű parti tóhoz, mely különösen angolnában felette gazdag. **Záravecchia** mvs. Zárától délre s 3 mfldnyire a tengerparton egy félszigeten, az egykori Biograd magyar város helyén 450 l., kikötővel, hajózással s vám-, kikötői és egészségügyi hivatallal. Az obrovazzói járásban van: **Obrovazzo** (vagy Obrovac) magas fekvésű mvs. a Zermagna folyó és Határőrvidékre vezető országút m., Zárától ész.-keletre s hat mfldnyire 300 lakossal. Van itt vám-, só-, adó-, posta és táviróhivatal, kikötői és egészségügyi ügynökség, jótékonysági bizottság s e mellett élénk kereskedés és hajózás. Közelében egy régi hegyi vár romjai láthatók. Podprag fu. a Velebit hegylánc oldalán a hn. szorosút m., amattól észak felé, egy Ferencrendű vendégházzal. Krupa fu. közel a Határőrvidéki határhoz gör.-kel. dekanátussal és Vazul-rendű zárdával. — A benkovaci járásban van: **Benkovac** mvs. Zárától délkeletre s 6 mfldnyire gör.-kel. dekanátussal s postahivatallal. Innen délfelé s egy órányira látható a meglehetős karban levő Perušić hegyi vár. Podgraje fu. amattól északra s egy mfldre. Kardun fu. amattól nem messzire a hajdani Asseria város romjaival. — A kistanjei járásban van: **Kistanje** mvs. Zárától délkeletre s $10^1/_2$ mfldnyire a Debelo brdo hegy keleti aljában, az úgynevezett Bukovica fensikon, köves és a terméketlenségig sivár határral, adó- és postahivatallal. Nem messzire innen egy diadaliv maradványai láthatók, odább pedig egy mély sziklahasadék, melyben a rajta átmorajló Krka folyónak gyönyörű zuhatagja van. Félórányira a várostól fekszik a S. Arcangelo nevű Vazul-rendű zárda, melynek könyvtárában igen ritka és becses kéziratokat őriznek. — A knini járásban van: **Knin** (hajdan Arbuda) a Krka folyó m., Kistanjétől ész.-kel. s $3^1/_2$ mfldnyire 12001., s erőséggel mely a Monte S. Salvator nevű meredek és sziklás hegyen fekszik s bástyák-, tornyok- és sáncokkal van megerősitve. Van Kninben vám-, adó- és postahivatal, határőr- és várparancsnokság, gör.-kel. templom, Ferenc-rendű zárda, jótékonysági bizottság s zene- és olvasóegyesület. Törökország felé élénk kereskedést űz. Topolje fu. amattól keletre s egy órányira a hn. hegy alatt, melyből a Krka vize ered, s melyen a Krka első mellékfolyójának, a Krkićnek egy gyönyörű, 70' magasságú zuhatagja van. Grab fu. Knintől északra s 3 mfldnyire nagy hegyek között a Butišnica m. a török határ közelében határ-várral s vámhivatallal. Vásárait a török alattvalók is nagy számmal látogatják s oda főleg fenyő-kátrányt hordanak, mely aztán Sebenicoba szállittatva, a hajók fa alkotó részeinek bevonására szolgál. Barom- és gabnakereskedése jelentékeny. — A drniši kerületben van: **Drniš** (Dernis) mvs. Knintől délre s 3 mfldnyire a Cicolo patak m. s a Promina hegység déli aljában 1400 lakossal, vám-, adó- és postahivatallal, kaszinóval és jelentékeny kőszénbányával. Hajdan itt állitólag Promona liburniai város feküdt. Drniš régebben török város volt. Házai, romjai és hegyen álló erős vára mind török modorban épitvék. Mai r. kath. temploma is egy moséből lett átalakitva. Élénk kereskedést űz. Siverić fu. amazon felül a Promina hegység alatt fontos kőszénbányával. Alsó- és Felső-Krške (v. Kričke) szomszédos faluk Drništől délkeletre s közel a Cicola patakhoz bortermesztéssel. Itt székel a dalmáciai gör.-kath. püspökség fő vicariatusa. — A scardonai járásban van: **Scardona** (Skradin) város Zárától délkeletre s 12 mfldnyire nagy és sziklás he-

gyek között a Krka jobb partján, mely itt annyira (150 ölnyire) kiszélesedik, hogy alig észrevehető lassú folyása miatt inkább tónak, mint folyónak látszik. Scardona csak egy hosszú utcából álló város 1500 lakossal, kik nagy halászatot, hajózást és kereskedést űznek. Van itt r. kath. és gör.-kel. templom, vám-, só-, adó- és postahivatal, kikötő, kikötői és egészségügyi ügynökség, zene-egyesület és jótékonysági bizottság stb. A Krka a városon felül négy gyönyörü vizesést képez, melyek 300'-nyi szélességben s 50'-nyi magassággal lépcsőzetesen zuhannak egymásba, egyikét képezvén a sivár és szegény Dalmácia legszebb tájképeinek. A zuhatag egyes szakaszai igen sok malmot hajtanak. A várostól föl felé 1¼ mfldnyire egy kies sziget van a Krkában egy gyönyörű fekvésű, Visovac nevű Ferenc-rendű zárdával, mely mellett szintén zuhataggal halad el a Krka. Scardonán alúl a Proklian nevű tavat képezi a Krka s azon át aztán a közeli tengerbe fut. Scardonáig tengeri hajók is járnak föl. Slan fu. a Visovac zárdán felül a Krka m., melynek itt szintén nagyszerű zuhataga van. Roncislap fu. a Krka m., melyen itt egy 60 apró ivű s 400 lépésnyi hosszú hid vezet át. Azt mondják, hogy alap-épitményei még a római korból valók. Dubravice fu. Scardonától észak felé nagy, de nem aknázott barna szén-teleppel. — A sebenicoi járásban van: **Sebenico** (Sibenik; Sicum) város és püspöki székhely, Zárától dél-keletre s 11 mfldnyire a hn. tengeröbölnél, mely sajátlag a Krka vizének utolsó kitágulása. Sebenico a Tartaro hegység nyugoti kopár lejtőin fekszik, az öböl felől lépcsőzetesen egymás fölé kúszó házsorokkal, melyeket a száraz felől egy félkör alakú kőfal kerit el. Az öbölből tekintve, meglepő látványt képez Sebenico. Van itt 6132 lakos (többnyire olasz), szép r. kath. székesegyház nagyszerű kupolával és oszlopzattal, egyéb r. kath. és gör.-kel. templomok és zárdák, felsőbb népiskola (mind fiúk, mind leányok számára), kisdedóvó intézet, polgári kórház, lenlenc- és szülőházzal kapcsolatban s több müvelődési és jótékonysági egyesület, élénk kereskedés, hajózás és iparűzés stb., továbbá itt székel egy kikötői és egészségügyi küldöttség, egy térparancsnokság, mérnöki igazgatóság, egy másodosztályú adó-felügyelőség, nemkülönben van itt vám-, adó-, só-, posta- és táviróhivatal s végül egy jelentékeny kikötő, mely fölött St. Anna, St. Giovanni és il Barone parti váracsok uralkodnak. A sebenicoi szép öbölből egy 100 ölnyi szélességű s egy óránvi hosszú csatorna vezet ki a nyilt tengerre, melynek bejáratát a szépen és szilárdan épült St. Nicolo erőd őrzi. A sebenicoi öbölben nagy mennyiségben tenyészik egy saját halfaj, a »dentale della corona«, melyet izletes voltáért nagyban halásznak. A város környékén terem a Tartaro hegy oldalain az igen kedvelt maraschino-bor, melyet igen megérlelt fehér szőlőből készitenek. Asztali bort az egész vidék sokat és jót termeszt, talán legjobbat az egész Dalmáciában. Helylyel közzel szép olaj-, füge- és mirtusligetek is láthatók erre a sok kőmező közt. Ragosnica fu. egy kis szigeten a sebenicoi öbölben kikötővel s kikötői és egészségügyi hivatallal. Capocesto fu. amahhoz közel a tengerparton, szintén kikötővel, melyet, mint az előbbit is, biztos volta miatt sok hajó látogat, főleg télen s ott várja be a kedvező szelet. **Zlarin** sziget közel a sebenicói öböl bejáratához vám-, kikötői és egészségügyi hivatalokkal, szép szőlőskertekkel, olajültetvényekkel és nagy korallhalászattal. Főhelye Zlarin. **Krappano** kis sziget az előbbi és a száraz között Ferenc-rendű zárdával és szivacshalászattal. **Proviçio** (Proviccho) sziget Zlarinon felül hn. helységgel és egy zárdával. **Zuri** hosszú s hegyes sziget Zlarintól nyugotra, bent Zuri, a parton pedig Muna nevű helységgel. Utóbbinak alkalmas révje van. **Morser** jelentékeny sziget Zuritól északra s igen közel a szárazhoz. Igen hegyes és nagyon terméketlen. Leginkább legeltetésre használják. Főhelye Stretto fu. a keleti partján, kikötővel, s vám-, kikötői és egészségügyi hivatallal. Strettotól csekély távolra vannak a szomszéd szárazon Zlosela fu. kikötővel s halászattal; Trebocconi falu amattól délre a Kamina hegy alatt a tengerparton; és Vodice falu amattól keletre jó kikötővel s vám-, kikötői és egészségügyi hivatallal. **Pago** $5_{.18}$ □ mfldnyi hosszú s hegyes sziget, a dalmát száraz észak-nyugoti csúcsának mintegy folytatása. E sziget és az átellenes határőrvidéki partok között a morlák vagy Montagna csatorna fut lefelé délkeletnek. Sz. Vitus nevű hegye 1100 lábnyira nyúlik föl. Partjai igen szakgatottak s igy sok öböllel és félszigettel bir. Van 5152 lakosa, kik nagy juhtenyésztést, bortermesztést és halászatot űznek. Helységei közt legjelentékenyebb **Pago** mvs. a sziget közepe

táján, egy mély bevágású öböl mellett, mely Valle di Jerska nevet visel. Van 3000 lakosa, r. kath. temploma, Bencés zárdája, adó-, vám- és sóhivatala, sóraktára, kikötője, kikötői és egészségügyi bizottsága, kaszinója s nagy tengeri só termelése, melyből a lakosok évenként mintegy 40 ezer frt hasznot húznak. Terravecchia fu. szintén Pago szigetén Ferenc-rendű zárdával. Novaglia fu. a sziget egyik északi öble m. kikötővel, vám-, kikötői és egészségügyi hivatallal. Közelében van egy részint kiboltozott, részint a sziklába vágott 500 öl hosszú föld alatti folyosó, melynek eredetét és célját senki sem tudja. **Arbe** (Scarduna) 1.$_{55}$ □ mfldnyi kiterjedésű sziget Pagótól északra, szintén a morlák csatorna m. Felszine ennek is hegyes. Tignarossa nevű hegye 1300' magas. Földje igen termékeny. Szántóföldekben, legelők- és erdőkben egyiránt bővölködik. Bora is nevezetes. Van 4411 lakosa, kik nagy juhtenyésztést és halászatot űznek. Nevezetesebb helységek itt: Arbe nagyon régi s keritett mvs. a Camparo nevü völgy szélén egy magaslaton 1000 l. Van e városnak két kapuja, egy régi székes egyháza, több csinos, bár avult épülete, jó kikötője, vám-, só- és adóhivatala, kikötői és egészségügyi bizottsága, jótékonysági és olvasó egyesülete stb. Hajózása, halászata és sótermelése jelentékeny. A város közelében 60 medence szolgál a só lepárolására. Camparo fu. amattól ész.-nyugotra egy öböl m. kikötővel és Ferenc-rendű zárdával. Lopare fu. a sziget legfelső szélén egy öböl mellett. Van kikötője, halászata, juhtenyésztése és jó márványbányája. Arbe a legészakibb szigete Dalmáciának.

3. **A spalatói kerület** a zárai kerülettől délkeletre a tenger és Törökország közén terül el egészen a kleki területig. Kiterjedése 94.$_5$ □ mfld 173,423 lakossal. Ide tartoznak a legfontosabb szigetek. Van benne 5 város, 12 mezőváros, 379 falu és 34 pusztai község. Járásainak száma 12 (Spalato, Trau, Vrlika, Sinj, Almissa, Imoški, Macarsca, Vrgorac, Metković, Lesina, Lissa és Brazza főhelyekkel). Emlitendőbb helyek itt:

A spalatói járásban: **Spalato** (Split, Spalatium) nevezetes régi vs. egy félszigeten délnyugoti oldalán, félkör alakban épülve a hn. tengeröböl hegyes hátterén 12,196 (tulnyomólag olasz) lakossal. Spalato Dalmáciának legnagyobb, legszebb és legfontosabb kereskedő városa. Részei az ó- és új-város, meg négy külváros. Az ó-város egészen az Aspalatus Diocletianus római császár egykori roppant palotájának a helyén fekszik, melynek óriási külső falából még ma is áll egy 2400' hosszú darab a tornyaival és granit oszlopzatú porticusával együtt és keritését képezi az ó-városnak; szintén megvan még a porticus előtt egy szienitből faragott sphynx, 3 szép és erős kapu, továbbá Jupiter temploma, mely ma sz. Drinus tiszteletére keresztyén templommá (épen székesegyházzá) van átalakitva, nemkülönben Aesculapius temploma, mely ma szintén keresztyén kápolna, s a roppant kockakövekből épült vizvezeték romjai stb. A mai piactér egy része a csoda palota egykori nagy termének; a dom-tér a palota előudvara volt. A város többi része az emlitett falon túl a száraz felé terül és sok diszes épülettel dicsekedhetik. A régi erődítvényekből ma már csak a Grippi váracs áll fenn a város keleti oldalán. A tenger felőli kőparttal négy molo függ össze, melyek szintén a Diocletianus korából valók s részeit képezik a mai jeles kikötőnek, melynek pomás világító tornya is van. Itt székel egy r. kath. püspök és káptalan, egy kerületi hatóság és törvényszék, egy pénzügyi igazgatóság, kikötői, egészségügyi és épitő hivatal, egy ipar- és kereskedelmi, meg egy ügyvédi kamara, várparancsnokság, mérnöki igazgatóság, vám-, adó-, posta- és táviróhivatal, egy pénzügyőrségi szakasz stb. Van itt továbbá 2 Ferenc-rendű, egy dominikánus, egy irgalmasrendű, egy kapucinus és egy Klarissza-féle zárda, r. kath. papi seminarium, főgymnasium, hajós- és alreáliskola, felső fiu-népiskola, leánynevelő intézet, kisdedóvó, polg. kórház, lelencház, gazdasági egyesület, nevezetes régiséggyüjtemény, jótékony egyesület, kaszinó, puskaportár (a Grippi váracsban) megerősitett kaszárnya, posztó-, selyem-, bőr- és rozsólis-gyár stb. Spalató igen nagy kereskedést űz úgy a tengeren (Italia felé), mint a szárazon főleg Törökország felé. Kereskedelmének főcikkei: szarvasmarha, ló, sertés, déli gyümölcsök, szeszes italok, viasz, faggyú, gabnanemüek, olaj, füstölt és besózott hal, hajókötelek stb. Halászata és hajózása igen jelentékeny. A várostól nem messzire, a Marian hegy alján kénes források vannak csinos és látogatott fürdő intézettel. A határban szép szőlők, olajfa- és egyéb gyümölcsültetvények vannak. Tájképileg Spalato egyike Dalmácia legszebb pont-

jainak. Ma már vasútja is van, mely innen délfelé közlekedik. Spalatotól ész.-keletre s $1^1/_2$ mfldnyire esik Salona fu. a hn. öböl m., igen közel azon helyhez, melyen az egykor jelentékeny, de az avarok által 641. elpusztitott Salonae város állott. Van kikötője, vasgyára és vámhivatala. Környékén sok római régiséget találnak, melyek leginkább a spalatoi muzeumba kerülnek. Clissa hegyi erősség és fu. Spalatotól keletre s $1^1/_2$ mfldnyire. Felső-Muč fu. amattól északnyugotra a Dobrac nevű rohanó parti patak m. 800 l. Vitturi fu. a tengerparton Salonatól nyugot felé, kastélylyal, révvel, kikötői és egészségügyi bizottsággal s vám-hivatallal. **Solta** $2^1/_2$ mfld hosszú s $^3/_4$ mfld széles hegyes sziget Spalatotól délnyugotra 1300 l., több jó kikötővel, vámhivatallal s kikötői és egészségügyi bizottsággal. Erdőben és déli gyümölcsökben eléggé bővölködik. Vipera is sok rajta. **Trau** (Trigonium; Trogir) szabálytalanul épült régi város egy kis félszigeten Spalatotól nyugotra és $2^1/_4$ mfldnyire 3069 l. Van egy pompás gótizlésű székesegyháza, melyet Dalmáciában a legszebbnek tartanak, három zárdája, jótékonysági bizottsága, nagy, de gyéren látogatott kikötője, hajógyára, vám-, adó-, só- és postahivatala, kikötői és egészségügyi bizottsága s nagy olaj-, füge- és mandolatermesztése. Környéke igen kies és termékeny. Régi erődítményeiből ma csak romok láthatók. A félszigetet, melyen fekszik, egy vizárok választja el a száraztól, az átellenes **Bua** szigettel ellenben, melyet innen csak egy 100 meternyi csatorna választ el, egy derék kőhid tartja összeköttetésben. E sziget a görög császárság korában több tekintélyes államférfinak volt száműzetési helye. Ma Domonkos-rendű zárdájáról, szőlői- és déli gyümölcseiről, meg arról nevezetes, hogy igen sok fogoly-madár tanyázik rajta. Kiterjedése alig több $^1/_2$ □ mfldnél. Bossoglina fu. Trautól nyugotra a hn. mély bevágódású öböl m. nagy mandola- és fügetermesztéssel. Községi tekintetben ide tartoznak **Zirona grande** és **Zirona piccolo** közeli szigetek. Castella di Spalato e di Trau név alá azon két közeli falut foglalják, melyek a velencei uralom korában védő tornyai voltak a szomszédos Spalato és Trau városoknak a törökök támadásai ellen. **Vrlika** mvs. Spalatótól északra s 7 mfldnyire a Svilaja-hegység északi alján s közel a Cetina patakhoz igen szép vidéken 400 l., r. kath. templommal, vám-, adó- és postahivatallal, ásványos forrással s egy nevezetes mészkő barlanggal, melyben érdekes csepegőkőtárgyak láthatók. Nem messzire ered innen a Cetina. Unište fu. amattól észak felé s $1^1/_2$ mfldnyire a török határon a Prislop-bérc aljában vámhivatallal és bazárral. Dragović fu. Vrlikától délkeletre a Cetina m., a Debelo-brdo hegység alatt gör.-kel. templommal és Vazul-rendű zárdával. **Sinj** vagy **Sign** mvs. Spalatotól ész.-keletre s $4^1/_2$ mfldre egy tágas, de dombok által átszeldelt völgyben, melynek keleti oldalán a Cetina fut végig s mely egész kiterjedésében Sinjsko polje (vagy Ravnica Sinj) nevet visel. Van 1774 lakosa, r. kath. temploma, főgymnasiuma (dalmát tannyelvvel), Ferenc-rendű zárdája, vám-, adó- és postahivatala, hegyi várromja, bazárja s élénk kereskedelmi forgalma a csak 2 mfldnyire eső Törökország felé. Sinjtől ész.-keletre s 1 órányira állott egy magaslaton a rómaiak egyik régi városa, Aequum, melynek kőfalait és vizvezetéket még ma is több rommaradvány jelzi. Bilibrig (v. Beli Breg) fu. amattól ész.-keletre a török határon fontos határkereskedéssel, bazárral és kórházzal. Trilj fu. Sinjtől dél felé a Cetina folyó m. a Sinjsko polje déli végén. Kotlenice fu. amattól délnyugotra a Mossor hegység ész.-keleti alján szép olaj- és gyümölcsültetvényekkel. **Almissa** (Omiš) város a tengerparton a Cetina torkolatánál s a vasút m. Spalatotól délkeletre s 4 mfldnyire egy kopasz sziklabérc alatt 900 l., r. kath. templommal, Ferenc-rendű zárdával, papi seminariummal, kikötővel, vám-, só-, adó- és postahivatallal, kikötői és egészségügyi bizottsággal, kaszinóval s kereskedéssel. Jeles szőlőhegyein kitünő rózsa-illatu muskotálybor terem. A várost környező hegyek egyik magaslatán láthatók az egykori Mirabella váracs romjai. Duare fu. a Cetina legkeletibb kanyarulatánál egy várrommal és festői zuhataggal. Almissától észak felé terjed a Mossor hegység alá a Černovnica patakig a Poljica (Poglizza) nevű hegyes vidék, mely több századon át (11.—15. sz.) oligarchicus-demokrata szabad államot képezett, mignem végre Velence felsősége alá került. **Imoški** (Imoschi) mvs. Almissától kelet felé a török határon, egyik oldalhegyén annak a szép tágas völgynek, melyen a Vrlika folyócska kanyarog át, s melynek nyugoti oldalában a szép Proložac tó foglal helyet. Van 800

lakosa, r. kath. és gör.-kel. temploma, Ferenc-rendű zárdája, kaszínója s vám- és adóhivatala. Törökország felé nagy kereskedést űz kivált marhával. A várostól nem messzire van egy vízzel tölt jelentékeny szirt horpadás, melyet vörös szikla falairól »vörös tó«-nak nevez a nép. Szintén közel van a városhoz egy szédületes mélység fölötti kőszálon egy várrom, mely a legritkább tájképek egyikét képezi. Arzano fu. amattól északnyugotra a Pinjica hegy alatt a török határon élénk határkereskedéssel és vámhivatallal. A macarscai járásban van: **Macarsca** (Mocar) vs. a tengerparton Almissatól délkeletre s 6 mfdre a Biokovo hegylánc alján az egykori Batanium város helyén 1800 lakossal. Van szép r. kath. temploma, papi seminariuma, Ferenci zárdája, felsőbb fiú-iskolája, kaszinója, jótékony egyesülete, derék és jó kikötője, világító toronynyal, halászata, kereskedése és élénk mezei gazdálkodása. Van itt vám-, só-, adó-, építő-, posta- és távíróhivatal, kikötői és egészségügyi bizottság és vasúti állomás. Lakosai a Narenta torkolata előtt sok ugynevezett cefali-halat fognak, s annak ikráját besózva és füstölve bottarga néven árulják. Zaostrog kis fu. amannál 5 mfddel alább a tenger mellett halászattal és Ferenci zárdával. A vrgoraci járásban van: **Vrgorac** szegényes mvs. a török határ m. 800 l., vám-, adó-, és postahivatallal, s régi várral. Az innen fél órányira levő Radović hegyben földszurok bányát mivelnek. Vrgoractól dél felé két tetemes rónaság van — Rastoč és Jezero—, melyeket télen rendesen tóvá változtat a környékbeli vízáradás. A metkovići járásban van: **Metkovič** mvs. a török határon, az itt már hajózható Narenta folyó m., a Predolac-hegy aljában mintegy 3000 l., vám-, só-, adó-, posta- és távíróhivatallal, s nagy bazárral, mely fontos gyülekező és rakodó helye az erre irányuló török karaván-kereskedésnek. Hajózása a Narentán igen jelentékeny. Unke fu. szintén a török határon félórányira az előbbitől, bazárral és élénk heti vásárokkal. Viddo szegényes falu Metkovićtól ész.-nyugotra a Norino patak m. Narenta egykori város helyén. Télen a Narenta olykor egészen idáig ki szokott önteni. **Fort Opus** mvs. Metkovićtol délnyugotra egy szigetén a Narentának, mely itt két ágra szakad s nem messzire aztán tizenkét elágazással a tengerbe ömlik. Van 800 lakosa, vámhivatala s kikötői és egészségügyi bizottsága. A városon alul 1/4 órányira egy kis hegyi vár romjai láthatók. Környéke általában mocsáros és egészségtelen. E mocsárokban tömérdek piócát, magában Narentában pedig angolnát, lazacot és tokot fognak a lakosok. A környék rengeteg nádasaiban tanyázó vadmadarak közt leggyakoriabbak: a vadkacsák, vadludak, szalonkák, szárcsák, pelikánok, hattyúk, gémek stb., melyek gazdag zsákmánynyal jutalmazzák a vadászatot. Hajózása és kereskedelme igen jelentékeny. A lesinai járást képezi **Lesina** (Hvar) sziget (5.7 □ mfld) a Narenta torkolatától •nyugot felé. Felszine egészen hegyes. Főláncolatában a Monte S. Nicolò 2023' magas. Partjai igen dús fejlődésüek s kikötők és révekben gazdagok. Van két szép és termékeny völgye. Éghajlatát mellbajban szenvedőkre nézve a legjobbnak tartják a világon. Hőmérsékének végletei + 2 és 26 R° közt váltakoznak. Termékei sok bor és déli gyümölcsök. Igen sok van főleg babérfája annyira, hogy évenként csak babérlevelet 16 ezer mázsát ad el. Itt már soha sem vesztik el zöldjüket a mezők és erdők. A sziget lakossága 12,750 főre megy. Főhelye **Lesina** (Hvar) vs. a sziget nyugoti részén egy szép öböl partján 1930 lakossal, jó kikötővel s kereskedéssel. Van szép r. kath. székesegyháza, két zárdája, kaszinója stb. Itt székel egy r. kath. püspök és káptalan. Van itt továbbá vám-, só-, adó- és postahivatal, kikötői és egészségügyi bizottság, térparancsnokság és nagy kaszárnya s több csinos köz- és magánépület. A város és kikötőjét a Spagnuolo és S. Nicolò erődök védik. Élénk hajózási összeköttetésben áll e város Triesszttel és Velencével. **Cittavecchia** (Starigrad) mvs. amattól ész.-keletre s 2 1/4 mfldnyire a sziget tulsó oldalán a hn. öböl m. 3000 l., r. kath. templommal, zárdával, vámhivatallal, kikötővel, kikötői és egészségügyi bizottsággal s kereskedéssel. E helyen hajdan Pharia város állott. Verbasco fu. amattól keletre a hn. öböl m. kikötővel, s r. kath. templommal, melyben Tiziantól van egy becses festmény (sz. Lőrinc képe). **Gelsa** mvs. amazon alul egy öböl m., kikötővel, világító toronynyal, vámhivatallal s kikötői és egészségügyi bizottsággal. S. Giorgio fu. a sziget keleti végén kikötővel, vámhivatallal, kikötői és egészségügyi bizottsággal, s egy Ferenc-rendű zárdával. A lissai járást képezi **Lissa** sziget (1.8 □ mfld) Lesinatól délnyugat felé s a száraztól 9 mfldnyire. Szintén hegyek

boritják. Több jó kikötője van. Éghajlata ennek is igen kellemes. Főtermékei: bor és olajgyümölcs. Van 6300 lakosa. Főhelye **Lissa** (Vis) mvs. az északi oldal legnagyobb s jelentékeny hegyek által szegélyezett öble mellett 3300 l. Az Adriának ez a legtágasabb és legjobb hadi kikötője. Van Lissában vám- és adóhivatal, kikötői és egészségügyi bizottság, térparancsnokság, minorita zárda templommal, jótékony egyesület, kaszinó stb. A lakosok bor- és olajtermesztésen kivül nagy szárdella halászatot és élénk kereskedést űznek. Ancona- és Apuliával nagy közlekedést folytat. Tőszomszédjában van Clissa (v. Klis; Anderium) fu. 1200 l. és kőszálon álló kis erőséggel. Cornisa gazdag falu a nyugoti part egyik nagy öble m., melynek bejáratát egy erős torony védi. Van 2400 lakosa, vámhivatala, kikötői és egészségügyi bizottsága, s nagy szárdella halászata. A lakosok egy része sok bort és kivált szentjános-kenyeret termeszt és azzal kereskedik. — A brazzai járást képezi **Brazza** (Brac) sziget (7 □ mfld), mely Dalmáciának legnagyobb, legtermékenyebb és legnépesebb szigete Lesinan felül s Makarskától nyugotra. A száraztól csak a csekély szélességű brazzai csatorna választja el. Felszine egészen hegyes gyönyörű és termékeny völgyekkel, melyeket többnyire apró patakok öntöznek. Legjelentékenyebb hegyei a Dub, Visoka brdo, St. Vito, St. Dub, St. Cosmo, Sz. Tamás és Glavica, melyek tulnyomólag a déli felén emelkednek a hosszában kelet és nyugot között fekvő szigetnek Éghajlata kellemes szelid. Főtermékei: bor (Vulgava néven) és déli gyümölcsök; továbbá orvosi fűvek és márvány. Lakosainak száma 16 ezer. Emlitendőbb helységei: **S. Pietro della Brazza** (Supetar) mvs. és főhely a sziget északi szélén, Almissatól délnyugotra 1700 l., kikötővel, vám- és adóhivatallal, kikötői és egészségügyi bizottsággal, kaszinóval és jó bortermesztéssel. S. Giovanni fu. amattól nyugotra nagy bor-, füge-, olaj-, mandola- stb. termesztéssel. Bobovišće fu. az előbbin alul egy szép öböl m., mely igen jó kikötőül szolgál. Van márványbányája, vámhivatala s kikötői és egészségügyi bizottsága. **Neresi** mvs. a sziget belsejében S. Pietrótól délre, a Visoka hegy alatt 1700 l., kik sok bort és déli gyümölcsöt termesztenek. Ez előtt ez volt a sziget főhelye. **Bol** mvs a sziget déli oldalán egy szép öböl m., s a St. Dub hegy alatt, r. kath. templommal, zárdával, kikötővel és vámhivatallal. S. Martino fu. a sziget dél-keleti szélén a hn. öböl m. jó kikötővel s vámhivatallal. Pučišće fu. a sziget északi oldalán egy szép és mélyen benyuló öböl m. kikötővel s vámhivatallal. Postire fu. S. Pietrotól kel. kikötővel. Splska fu. amattól dél-ny., nem messzire a hn. öböltől aszfaltbányával. Skrip fu. amazon alul, belebb Neresi felé szintén aszfaltbányával.

4. **Ragusai kerület.** Ez a kerület a volt raguzai köztársaság területét, meg a curzolai járást foglalja magában. Dalmácia többi részétől egészen el van szigetelve, a mennyiben északon ez és a spalatoi kerület közé a másfél mfldnyi szélességű kleki (török) terület ékelődik egészen a tengerig, délen pedig a cattarói öbölre nyiló s közel egy mfld. szélességű Sutorina nevű (török) völgy zárja el az alább következő cattarói kerülettől. Ez elszigeteltség miatt bajos innen a szárazi közlekedés a többi tartományrészek felé, bár e bajosság különben csak annyiban áll, hogy a polgári egyének útlevelet, a katonaiak pedig a török kormánytól nyert átmeneti engedélyt tartoznak fölmutatni a török őrség előtt minden egyes átvonulás alkalmával. E kerület kiterjedése 24.$_{81}$ mfld, lakosainak száma pedig 51,296 lélek. Partfejlődése ennek a résznek a legdúsabb. Ide tartozik a dalmát partok legnagyobb félszigete, a Sabioncello is. Fel van osztva ez a kerület 5 járásra (Raguza, Raguza vecchia, Stagno, Orebić és Curzola főhelyekkel), melyekben összesen 3 város, 9 mezőváros, 151 falu és 20 puszta van. Emlitendőbb helyek itt:

Raguza (Ragusa; Rhausium), hajdan Laúsa (Dubrovnik) régi nevezetes város egy kis félszigeten a Sergio hegy aljában 5305 olasz lakossal. Csaknem egészen középkori izlésben van épitve és ó-olasz modorban megerősitve. Áll a bel- és két külvárosból (Pille és Ploce). A száraz felől kettős kőfal és egy száraz sánc keriti, mely mögött egymásra tornyosodó meredek, bár nem magas, sziklás hegyek emelkednek. A belső falat nagy számú kerek bástyák és négyszögletű tornyocskák tarkitják. A tenger felé a falak torony magasságú sziklákon állnak, melyek csaknem egészen függélyesen ereszkednek a tengerbe. A város ész.-nyugoti oldalán emelkedik egy, a tengerből kimeredő roppant kőszálon a bevehetetlennek tartott S. Lorenzo, a keleti oldalán pedig a Leverono (köznyelven il Ravelino) ha-

talmas erőd; ezzel átellenben a Fort Molo, a tenger felőli déli oldalon pedig a S. Margeritta erőd; végre a Sergio hegyen, a város fölött az Impérial, a szomszédos Lacroma szikla sziget legmagasabb pontján pedig a város előtt a S. Marco v. Lacroma erőd. Van a városnak négy kapuja, és sok, de többnyire szük és meredek útcája, melyek közül a 400 lépésnyi Corso a legjelentékenyebb. Lóval és kocsival azonban egyik sem járható; miért is lovat és kocsit ritkaságként is alig láthatni Raguzában. Egészben véve Raguza eléggé csinos város sok érdekes régi épülettel. Épületei közül kiválóbbak: az egykori kormányzósági palota, a tanácsház, az egykori jezsuita zárda, mely nagyság és építési szabályszerűség tekintetében ritkitja a párját Dalmáciában, továbbá az olasz stilú székesegyház, sz. Vazul temploma, a bizanci stilú franciskánus, meg a dominikánus templom (Tizian festményével) és zárda stb. Itt székel egy r. kath. püspök és káptalan, a kerületi hatóság, egy pénzügyi kerületi igazgatóság, egy várparancsnokság, kereskedelmi és iparkamara, egy központi kikötői és egészségügyi, továbbá egy középitési, só-, adó-, posta- és táviróhivatal stb. Egyéb nevezetességei a r. kath. papi seminarium, a piaristák zárdájában levő sjelentékenygyüjteményekkel biró gymnasium, a tengerész-iskola, a reáliskola, a szinház, a városi levéltár nagy fontosságú kéziratokkal, a veszteglő intézet, a conservatorium, a lelenc- és szülőházzal kapcsolatban levő kórház, szegények, árvák stb. házai, a dologház, a zálogház, takarékpénztár, gazdasági és olvasó egyesület stb. Kikötője kicsiny és a tenger hullámvetései ellen egy kőgáttal (molo) van védve. Földrengések gyakran látogatják a várost és környékét és sokszor jelentékeny károkat okoznak. Raguza hajdan fontos középpontja volt e vidék politikai életének, valamint iparának és kereskedelmének is, és tengerészete első rangú volt a dalmát partokon. Ma csöndes és kevéssé élénk város minden tekintetben. Mintha régi tevékenységében kifáradva merengene a sok tekintetben fényes mult fölött. Kereskedelme inkább csak bizományi és átviteli főleg Törökország felé. Maga a város leginkább olajat, bort és édes szeszt visz a piacokra. Nem nagyon fontos ipara főleg selyem kelméket, cserzett bőrt és rozsólist szolgáltat. Legtekintélyesebb ipartelepe a hajógyár. Határa és környéke általában sziklás s főleg olajgyümölcsöt terem. Egyéb déli gyümölcse és bora is terem, de kevés. Fája nincs. Ivóvizet is csak vizvezeték által kap a szomszéd Ombla-völgyből. A lakosok egy része juh- és selyembogártenyésztéssel is foglalkozik. Halászata csekély. A nép úgy a városban, mint környékén termetesebb és erősebb, mint Dalmácia legtöbb vidékén. Viselete már nagyon keleties. A férfi bőrig lenyiratja a haját, csupán a feje búbján hagyat meg egy csomó hosszú hajat. A turbán és kaftánviselés egészen közönséges; de a tűsző is elmaradhatatlan s benne legalább egy hosszú török kés, meg egy-két pisztoly rejlik. A bugyogó szerb nadrágot itt még bővebbre szabják, mint egyebütt. A lábat többnyire bocskor fedi. A vállon keresztül rendesen egy durvább, vagy finomabb tarka sál van átvetve. A nők cifrák; különösen szeretik a csecsebecsés fej- és nyakékeket. A raguzai kerületben legfestőibbnek tartják a sabioncelloi női viseletet. A nép házai e tájon már csinosabbak, mint kivált a benföldi morlákoknál, kik az ablakot és kéményt is fölöslegesnek tartják. A fentebb emlitett Lacroma kis sziget, melyet csak egy szük csatorna választ el a várostól, kedvelt kirándulási helye a raguzaiaknak. Bergato fu. a török határon Raguzától 1 órányira fontos bazárral, mely egyik jelentékeny gyülekező helye a török karavánoknak, melyeknek árúcikkeit rendesen katonai fedezet alatt szállitják innen Raguzába. **Gravosa** jelentékeny falu Raguzától északra a gyönyörü Ombla-völgy végén s közel az Ombla folyó torkolatához. Itt van az adriai tengernek egyik legjobb és legkényelmesebb kikötője, mely tulajdonképen Raguzához számittatik. Van itt vámhivatal, kikötői és egészségügyi bizottság, kórház, zárda és egy hajó-részeket készitő gyár. A falu környékén igen szép nyaralók vannak, melyeket legtöbbnyire ciprus-ligetek vesznek körül. Boron s déli gyümölcsökön kivül már pálmák is láthatók ebben a kedves völgyben, mely csaknem folyvást hemzseg a raguzai kirándulóktól, kik rendesen gyalog sétálnak át ide. Rožato (Rosgiatto) fu. a török határon az Ombla forrásvidékén Ferenc-rendű zárdával. Cannosa fu. Gravosától észak-nyugotra egy nagyszerű nyaralóval, melynek parkjában két roppant növésű platánfa látható. Olajfa-ültetvényei legnagyobbak és legszebbek e vidéken. **Calamotta** kis sziget az Ombla torkolatával átellenben, félórányira a száraztól 400 l., kik olaj- és bortermelést s nagy

halászatot űznek. Calamottától szintén vagy egy jó félóránvira van délnyugotra *S. Andrea* nevű scoglia (kis sziklasziget) világító toronynyal. **Izola di Mezzo** sziget Callamottától nyugotra 500 lakossal s hasonnevű faluval, melyben egy Ferencrendű zárda van. **Giuppana** sziget amattól ész.-nyugotra 900 lakos. s S. Giorgio és Luka nevű kikötőkkel. **Ragusa vecchia** (v. Ó-Ragusa; az egykori Epidaurus görög város) mvs., a róla cimzett járás főhelye és jelentékeny kikötő hely Ragusától délkeletre egy tágas öböl partján 1100 lakossal, vám-, adó-, és postahivatallal, kikötői és egészségügyi bizottsággal, r. kath. templ., Ferenc-rendű zárdával, hajógyárral s jelentékeny kereskedéssel és halászattal. Pridvorje fu. amattól befelé d.-kel. a Sniecnica (Havas-) hegy alatt a Canali nevű termékeny völgyben szép ültetvényekkel, Ferencrendű zárdával s némi kereskedéssel. A faluhoz közel a Sniecnicában van egy nevezetes csepköves barlang, mely a monda szerint lakó helyül szolgált az argivusok elől menekült Kadmus thebei uralkodónak, meg Aeskulapiusnak. Cunna (v. Kuna) fu. az előbbi szomszédjában Ferenc-rendű zárdával. Molonta fu. Ó-Ragusától délkeletre a hn. öböl m. kikötővel, kikötői és egészségügyi bizottsággal. **Stagno** (v. Stagno grande; Ston; Tittuntum) vs. és a hn. járás főhelye a Sabioncello félsziget kezdetén Ragusától ész.-nyugotra s $5^3/_4$ mfldnyire azon $1^1/_2$ mfldnyi csatorna m., mely a száraz és Sabioncello félsziget közé nyomul be délről. Van 500 lakosa, jeles kikötője, sófőzési felügyelősége, kikötői és egészségügyi bizottsága, adó-, vám-, só- és postahivatala, sófőzése és szárdella-halászata. A város déli oldalán van egy Forte S. Domenico nevű hegyi váracs, a város mögötti hegyen pedig egy várrom. Stagno piccolo (Kis-St.) fu. félóránvira az előbbitől, a hn. öböl végén. Nagy-Stagnótól egy kőfal húzódik idáig a hegyoldalon, közönként egy-egy négyszögletű toronynyal. Magában Kis-Stagnoban két megerősitett védő torony van. **Slano** mvs. Stagnotól délkeletre egy tengeröböl m. 200 l., Ferenc-rendű zárdával, kikötővel, s kikötői és egészségügyi bizottsággal. **Orebić** (v. Orebici) mvs. és járási főhely a $8^3/_4$ mfldnyi hosszú Sabioncello félsziget külső részének a déli szélén egy kis öböl m., adóhivatallal, Ferenc-rendű zárdával és halászattal. A város mögötti háttérben a Vipera-hegy emelkedik, mely a rajta és környékén nagy számmal előforduló viperáktól vette a nevét. Kuciste (Cuciste) fu. amattól nyugot felé egy öböl m., kikötővel, vámhivatallal s kikötői és egészségügyi hivatallal. Trappano fu. a félsziget északi oldalán szintén kikötővel s vámhivatallal. Duba fu. amattól délkeletre, a kleki földszorossal átellenben, alkalmas kikötővel. Trstenik fu. Orebićtól keletre egy öböl közelében vámhivatallal és Plitvine (fu.) nevű kikötővel. Sabioncello félsziget is sokat szenved a gyakori földrengésektől. Sabioncello külső részével átellenben és innen csekély távolra fekszik **Curzola** (Korcula) keskeny, de hosszú szép sziget, melynek felszinét szép alacsony hegyek boritják gyönyörü völgyekkel és lejtőkkel. 15 mfldnyi hosszaságú partjai öblökben eléggé gazdagok. Lakosságának száma 11,100. Főhelye **Curzola** vs. a sziget északkeleti csúcsán kőfallal és tornyokkal erősitve. Van 2200 lakosa, r. kath. székesegyháza (gót izl.) vám-, só- és egészségügyi bizottsága s nagy bor- és déli gyümölcstermesztése. E város és Orebić között huzódik el a curzolai csatorna. **Blatta** mvs. a sziget nyugoti felének közepe táján, az előbbitől $4^1/_2$ mfldnyire 3600 l., kik legnagyobbrészt földmivelők és halászok. Bor- és gyümölcstermesztése igen jelentékeny. Valle grande fu. a sziget legnyugotibb s legnagyobb öblének a hátterén, kikötővel, halászattal s igen kies környékkel. Berna (v. Berno) fu. Blattától délkeletre a hn. öböl m. kikötővel, vámhivatallal s kikötői és egészségügyi bizottsággal. Bora és déli gyümölcse bőven terem. A curzolai járáshoz tartozik **Lagosta** sziget Curzolától délre. Nagysága $3^3/_4$ mfldnyi kerületü. Felszine általában hegyes. Lakosai főleg halászatot, olajgyümölcs- és bortermesztést űznek. Első helysége Lagosta (Lastovo) fu. az északi oldalán 1200 l., kikötővel, vámhivatallal, kikötői és egészségügyi hivatallal. A sziget déli csúcsán van egy világító torony, Hum nevű hegyében pedig egy érdekes csepegőkő-barlang. A keleti és nyugoti partok mellett sok apró sziget és scoglia foglal helyet. Szintén a curzolai járáshoz tartozik **Meleda** (Mljet) szép hegyes sziget Curzolától keletre és $2^1/_2$ mfldnyire. Ennek hossza 5, szélessége pedig $^1/_4$—$^3/_4$ mfld. Bort sokat és jót terem. Nagy számmal levő öblei igen jó kikötők. Van két nevezetes barlangja, vámhivatala, kikötői és egészségügyi felügyelősége s egy jezsuita zárdája.

5. **A cattaroi kerület** Dalmáciának legdélibb darabját foglalja magában a Sutorina völgytől lefelé egészen Albániáig. Ez a rész 1797-ig velencei Albánia nevet viselt, mert Velence hatalma alatt volt. 1797-ben Ausztria, 1805-ben Franciaország s 1815-ben megint Ausztria birtokába került s azóta osztrák Albániának is szokták nevezni. Nagysága 11.$_{55}$ □ mfld s lakosainak száma 31,209 lélek. A száraz felől Herczegoniával, Montenegroés Albániával határos, mig átellenes, vagyis délnyugoti széleit végfogytig az adriai tenger mossa, melynek legnagyobb és legszebb öble itt a szárazba mélyen (4 mfldnyire) benyomuló s öt ágú cattaróiöböl, a Bocca v. le Bocche (Buchten), mely nevet e tájon különben minden öblre annyira alkalmaznak, hogy magát a kerületet, sőt annak lakosságát is e név alá szokták foglalni köznyelven. E kerület felszinét magas és többnyire kopár sziklás meredek hegyek boritják. Alakja egy északtól dél felé folyton keskenyedő hegyes háromszög. Lakossága csaknem kizárólag dalmata (morlák v. bocchese), melynek mind arcán, mind öltözetén, mind szokásain keleti vonások áradnak el. Négy járásra van felosztva (Cattaro, Risano, Castelnuovo és Budua székhelyekkel), melyekben 3 város, 5 mezőváros, 137 falu és 18 puszta van. Emlitendőbb helyek itt:

Cattaro (Kotor, Catharum) fontos tengeri és kereskedő város Zárától délkeletre s 62½ mfldnyire a Lovćia és Velivrh kopár sziklabércek aljában a hn. öböl legbelső csúcsánál s igen közel a montenegrói határhoz, hová innen egy, csak gyalog vagy lóháton járható hegyi út vezet. Van 2017 morlák és német lakosa. A várost és öblöt szorosan közrezáró sziklabércek árnyékvetése miatt itt rövidebbek a nappalok, mint a környékbeli nyiltabb helyeken. Télen sokáig tart a félhomály s gyakran dühöng a bóra, nyáron ellenben annyira megszorúl a meleg, hogy éjjel is alig szenvedhető. A város minden oldalról nagyon meg van erősitve, de legjobban az öböl felől. A város háta mögötti határ-erőd, a S. Giovanni, védő falak által van a várossal összekötve, mely falakon belől még több egyes kőszál emel egy-egy erős váracsot. Az erősitési műveken három kapu vezet ki a városból. A házak többnyire kőből, de kevés izléssel épültek. Ajtóik s ablakaik rendkivül aprók. Van itt r. kath. püspök és káptalan, r. kath. székesegyház és gör.-kel. templom, Ferenc-rendű zárda, reál- és tengerész-iskola, kerületi törvényszék, középitési hival, várparancsnokság. kikötői-, vám-, só-, adó-, posta- és táviró hivatal, takarékpénztár, kaszinó, nyilv. olvasó terem, ápoló- és lelencház stb. Nagyszerű öble, melynek Punta d'Ostro, Combur és le Catena nagyobb melléköblei vannak, hadi kikötőül is szolgál. Oldalról mindenütt roppant sziklafalak védik, vize pedig oly mély, hogy a legnagyobb hajók is bizton és kényelmesen járhatják. A szomszéd Montenegróra nézve is ez lévén itt az egyetlen közlekedési közeg a tenger felé, ide hordja e kis állam is minden termékeit, valamint innen látja el magát különösen sóval és gyarmatárúkkal. Ide hordott főbb kiviteli cikkei: száritott hús (castradina) s általában élelmi szerek, tüzi fa, ecetfalevél és ecetfa stb. Minden héten háromszor van itt heti vásár, melyeken mindig nagy számmal láthatók a montenegróiak. Az élénk kereskedelem mellett igen fontos itt a halászat is. A város határában jelentékeny mennyiségű bor és olajgyümölcs terem. Földrengés itt is gyakran van. Az 1667-i földrengés oly erős volt, hogy csaknem az egész várost romba döntè s a lakosságnak mintegy felét a romok alá temeté. A várostól délnyugotra egy órányira egy hegynyakon a Trinità nevű erőd áll. Mula elszórt fu. a cattaróiöböl déli félszigetén 450 l., hajózással és halászattal. Percagno v. Prćanj partszéli falu amazon felyül 1300 l., szép házakkal s egy pompás templommal. Szintén hajózást és halászatot űz. Stolivo fu. a belső öböl bejáratánál (le Catene csatorna) szintén a déli félszigeten 700 l. s hajózás- és halászattal. E három falut, minthogy elszórtan épült házaikkal csaknem egy összefüggő helységet látszanak képezni, közös néven *Le Catene*-nek (láncolat) is nevezik. Dobrota megerősitett fu. az öböl tulsó partján, Percagnoval átellenben 1680 l., sok szép villával s gazdag hajósokkal. Lustizza és Cartole összeérő két falu Mulatól nem messzire 1200 l. Teodò fu. Malatól nyugotra a félsziget tulsó oldalán 800 l., kikötővel s a malagaihoz hasonló bortermesztéssel (marzemin). — **Risano** (a római Rhizinium) mvs. s a hn. járás főhelye Cattarótól ész.-nyugotra s 2½ mfldnyire a hn. öböl hátterében, melyet erdős hegység szegélyez. Van 1300 lakosa, gör.-kel. temploma, Vazul-rendű zárdája, vám-, só- és adóhivatala, kikö-

tője s élénk kereskedése főleg Montenegro felé. **Perasto** mvs. amattól délre az öböl partján, csaknem átellenben Stolivoval 2000 l., 3 szép templommal, több palotaszerű épülettel, Ferencz-rendű zárdával, kikötővel, hajózással és sok gazdag kereskedővel. A város mögött egy hegyoldalban egy St. Croca nevű régi kis erősség áll. A kikötőn túl van eg kis sziklasziget — Scarpello — egy szűz Máriához czimzett búcsújáró templommal. Crivošic pusztai község Risanotól északra a Pazua hegység alatt 700 gör.-kel. lakossal, kik a törökök iránti engesztelhetetlen ellenséges indulataikról ismeretesek. Dragalj fu. és határerősség a kerület legészakibb csúcsában a Klicevak-hegység alatt. **Castelnuovo** vs. és járási főhely a cattaroi öböl bejáratának északi partján, a Topla öböl m. egy hegyoldalban 900 l. Régi rendszerü falakkal és tornyokkal van megerősitve. Világító toronynyal ellátott kikötőjén kivül van itt gör.-kel. és r. kath. templom, Ferenc- és Capucinus-rendű zárda, nyilv. olvasó-terem, vám-, só-, adó-, posta- és táviróhivatal, térparancsnokság, jótékony egyesület, élénk hajózás és kereskedés. A városon kivül áll egy Vazul-rendű zárda. Sta. Saba kis helység határváracscsal. Meglina kis parti helység vám-, kikötői és egészségügyi hivatallal. Magasca házcsoport a sutorinai határon szárazi egészségügyi bizottsággal és határkereskedéssel. Bianca fu. Castelnuovotól északkeletre gör.-kel. templommal s némi bor- és olajfatermesztéssel. Lastva fu. Castelnuovotól északra gör.-kel. zárdával. **Budua** (hajdan római gyarmat) kis vs. és járási főhely Cattarotól délre s $2^1/_2$ mfldre a hn. öböl m. Kőfallal és fellegvárral van megerősitve. Van itt jó kikötő világitótoronynyal, vám-, só- és adóhivatal, kikötői és egészségügyi bizottság, katonai parancsnokság, r. kath. és gör.-kel. templom, postahivatal s némi bor- és gyümölcstermesztés. Innen északra s $1^1/_2$ órányira van Stagnević megerősitett katonai őrhely, mely régenten gör.-kel. zárda volt. Pastrović a neve azon hegyes vidéknek, mely Buduától délkeletre a Dubovica határhegyig terjed a tenger és a török határ között. Több apró falu van benne, melyeknek összesen 2800 morlák lakosa van. Szép darab legelők és ültetvények láthatók itt szerteszét. Maini v. Maina fu. Buduától észak felé a hn. határhegy alján Vazul-rendű zárdával. S. Stefano (Sušcepan) kőfallal és fellegvárral erősitett kis falu Buduától délkeletre a tengerparton. Lastua parti erősség amazon alúl $1^1/_2$ mfldnyire a Spac (v. Kopac) hegy alján 160 l. Közelében van egy régi várrom, melynek puszta odúiban tömérdek kék rigó tanyázik. Fortenuovo megerősitett kis őrhely Dalmácia déli végén. Torre Boscović rozzant őrtorony azon a ponton, a hol Dalmácia, Montenegro és Albania egymást érintik, s mely táj triplex confinium nevet visel. Nevét azon Boscović nevű ragusai csillagász után nyerte, ki itt 1750-ben egy földrajzi fokmérést kezdett volt.

Feltünőbb sajtóhibák.

5. l.	fel.	bal	hasáb	15.	sor	Babiagora.	olv.	Babiagora
»	»	jobb	»	21.	»	emelkedik.	»	emelkedik
6. l.	»	bal	»	23.	»	8352′, után betoldandó: a **jégvölgyi,**		
»	»	jobb	»	14.	»	53	olv.	5
7. l.	»	bal	»	3.	»	Mármaros	»	Máramaros
»	»	»	»	20.	»	**lánc**	»	**lánc a**
»	»	»	»	27.	»	és	»	és Maros- meg
»	»	jobb	»	15.	»	presterei	»	pesterei
8. l.	»	bal	»	14.	»	Ivanica	»	Ivančica
»	al.			11.	»	közepe és	»	közepes
11. l.	fel.	bal	»	16.	»	Magyarországból	»	Morvaországból
13. l.	fel.			16.	»	össze,	»	össze
14. l.	al.			2.	»	által	»	átlag
20. l.	fel.			17.	»	iparag	»	iparág
33. l.	al.			16.	»	és Kolozsvár	»	elé betoltandó Miskolcz (tiszamelléki egyh. ker.)
50. l.	al.			28.	»	32°	olv.	32° s
99. l.						Bereg megye bevezetése elnézésből szedetett nagyobb betűkkel, mint a többi megyéké.		
167. l.	fel.			22.	»	inkább	olv.	inkább a
173. l.	fel.			16.	»	»reáliskola« kitörlendő.		
178. l.	fel.			20.	»	Hódas	olv.	Hódos
256. l.	»	bal	»	28.	»	van.	»	van
256. l.	al.	jobb	»	2.	»	Vajna alva	»	Vajnafalva
260. l.	al.	bal	»	16.	»	unitáriusok	»	lutheránusok
268. l.	fel.	»	»	9.	»	nőzárda	»	és nőzárda

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOMMUTATÓ.

Aba 117.
Abafája 193.
Abaliget 83.
Abara 98.
Abásfalva 245.
Abaujmegye 45.
Ablián 153.
Abod 191.
Abosfalva 240.
Ábrahámfalva 245.
Ábrány 96.
Abrucel, l. Abrudfalva.
Abrud 208.
Abrudbánya 201. 208.
Abrudfalva 209.
Abrudu, l. Abrudbánya.
Abševči 325.
Abtsdorf, l. Apátfalva.
Abucsa 215.
Abus, l. Abosfalva.
Acél, l. Etzel.
Ács 75.
Acsa 56.
Acsád 117.
Acsilen, l. Etsellő.
Acincum l. Aquincum.
Ada 61.
Adács 89.
Adámi 127.
Ádámos 238.
Ádánd 81.
Adaševci 324.
Adelinstan 300.
Ademus, l. Ádámos.
Adofovac 299.
Adony 76.
Adorján 125. 193.
Aequum 364.
Agárd 192.
Agarden, l. Agárd.
Ágasegyháza 59.
Agatenhof 307.
Ágfalva 73.
Aggteleki barlang 86.
Agnita, l. Szentágota.
Ágostai evangelikusok 32. 33.
Ágostonfalva 236.
Agram, l. Zágráb.
Agream, l. Adorján.
Agregits, l. Egerbegy.
Ágris 143.
Agriss 199.
Agristyen, l. Egrestő.
Ánya 141.
Agyagfalva 243.
Agyaglik 78.
Agyagos 176. 98.
Aj 93.
Ajak 119.
Ajnácskő 87.
Ajnád 250.
Ajta 253.
Ajtahegy 259.
Akács 147.
Akadémiák Magyarországon 38.
Akasztó 132.
Akli 108.
Aklos 132.
Akmár 203.
Akna-Rahó 105.
Akna-Sugatag 104.
Akolmány 69.
Ákos 116.
Ákosfalva 190. 191.
Alacska 93.
Alacsony-Tátra III. 5, 65.
Alaginci 311.
Alamor 204.
Alan 340.
Alap 77.
Alattyán 90.
Alba, l. Székesfehérvár.
Alba-Julia, l. Gyulafehérvár.
Albák 195. 201.
Albáki havasok 195.
Albertfalva 55.
Alberti 58. 137.
Albis 150. 254.
Alcsi 90.
Alcsut 77.
Aldebrő 89.
Aldoboly 258.
Aldorf 187.
Aleakus, l. Elekes.
Alesinaca 344.
Alfalu-gyógy, l. Algyógy,
Algyest 142.
Algyő 135.
Agyógy 221.
Alhau 78.
Alibunár 145.
Alibunári mocsár 10.
Alikovci 311.
Alkenyér 221.
Allakovac 338.
Államtitkár 42.
Allios 150.
Alma, l. Szászalmás.
Almakerék 233.
Almamező 101.
Almamezői szoros 163.
Almás 9. 60. 76. 81. 93. 113. 115. 163. 174. 203, l. Ternova.
Almas, l. Almás.
Almás-patak 221.
Almasel 212.
Almási barlang 161.
Almás-Kamarás 140.
Almásmező 229. 251.
Almás szoros, l. békási szoros.
Almás-Szelistye 212.
Almásu Szaszeszk, l. Szászalmás.
Almaszeg 125.
Almen, l. Szászalmás.
Almissa 364.
Almosd 126.
Al-Őr 183.
Alpár 59. 95.
Alparét 180.
Alsó-Ábrány 92.
Alsó-Árpás 230.
Alsó-Bajom 237.
» Balásfalva 189.
Alsó-Bán 114.
» Bastaji 313.
» Baucár 218.
» Bazje 300.
» Bedekovčina 288.
Alsó-Bencéd 244.
» Alsó-Berekszó 114.
» Bisztra 106.
» Bogdán, l. Bogdán.
Alsó-Boldogasszonyfalva. 243.
Alsó-Boj 212.
» Borbatény 220.
» Bükk 73.
» Bun, l. Kis-Bun.
» Cerevljani 333.
» Csernáton 254.
» Csertes 212.
» Csobánka 180.
» Csora 203.
» Dabas 57.
» Daruvár 312.
» Délegyháza 57.
» Derna 125.
» Detrehem 197.
» Diós 70.
» Drežnica 339.
» Farkadin 217.
» Fehérmegye 45. 201. 222.
Alsó-Fernezely 11.
» Fonyód 82.
» Füged 198.
» Füld 174.
» Füle 199.
» Gagy 95.
Alsógáld 206.
Alsó-Gyékényes 180.
» Gezés 233.
» Girda 201.
» Golop 95.
» Gradusa 333.
» Hagymás 180.
» Hahot 80.

Alsóház, l. képviselőház.
Alsó-Hidegpatak 106.
» Hrabonica 101.
» Hrasztovac 333.
» Hricsó 68.
» Idécs 193.
» Ilosva 183.
» Jára 199.
» Jelenska 295.
» Kalinfalu 105.
» Kamenec 64.
» Kápolna 225. 238.
Alsó-Karászló 107.
» Kázsmárk 95.
» Kéked 94.
» Kékes-Nyárló 114.
Alsó-Kerepec 101.
» Kimpány 130.
» Komána 228.
» Korompa 70.
» Körtvélyes 180.
» Kosály 183.
» Kosinj 344.
» Kovil 61.
» Krašičevica 285.
» Kriske 361.
» Križ 295.
» Kubin 66.
» Kustyán 80.
» Lapac 345.
» Lapugy 215.
» Lendva 80.
» Limpért 216.
» Lipnica 66.
» Lő, l. Alsó-Lövő.
» Lövő 79.
» Ludány 62.
» Lugos 125.
» Lunkoj 213.
» Maros-Váradja 203.
Alsó-Mecenzéf 95.
» Mislye 94.
» Modrus 339.
» Mojécs 229.
» Motesics 68.
» Nádasd 216.
» Nyárasd 71.
» Őr 79.
» Orbó 206.
» Orlovinjak 303.
» Oroszfalu 184.
» Oroszi 193.
» Pazariste 344.
» Pestes 216.
» Podsága 200.
» Pokorágy 88.
» Porumbák 231.
» Predrievo 300.
Alsó-Pusztaszer, l. Uj-Pusztaszer.
Alsó-Ráda 57.
» Raic 330.
» Rákos 236.
» Rašenica 294.
» Répa 196.
» Ribnyice 99.
» Róna 104.
» Ruszbach 86.
» Rutka 67.
» Salzbrunn, l. Salzbrunn.
» Sárad 107.
» Sajó 87.
» Sebes 96. 187. 226.
Alsó-Selište 335.
Alsó-Selkovac 335.
Alsó-Siménfalva 244.
Alsó-Slavonia 296.
Alsó-Sófalva 244.
Alsó-Stregova 62.
Alsó-Stubnya 67.
Alsó-Suk 175.
Alsó-Szálláspatak 219.
Alsó-Szelistye 105.
Alsó-Szend, l. Szend.
Alsó-Szentgyörgy 90.
Alsó-Szentmihályfalva 198.
Alsó-Szilvágy 114.
Alsó-Szilvás 217.
Alsó-Szolcsva 200.
Alsó-Szolgaegyháza 77.
Alsó-Szölnök 79.
Alsó-Szombatfalva 230.
Alsó-Szopor 115.
Alsó-Szőts 182.
Alsó-Szovát 176.
Alsó-Szunyog 57.
Alsó-Taboriste 338.
Alsótelek 216.
Alsótó, l. Zellitó.
Alsó-Tömös 261.
Alsó-Torja 254.
Alsó-Traputnik 285.
Alsó-Trstenica 335.
Alsó-Turjan 339.
Alsó-Ucsa 230.
Alsó-Ujfalu 110.
Alsó-Ürbő 57.
Alsó-Váca 210. 212.
Alsó-Vadász 95.
Alsó-Vály 88.
Alsó-Várca 115.
Alsó-Városvize 220.
Alsó-Varsány 90.
Alsó-Velemeric 338.
Alsó-Venice 228.
Alsó-Verecka 101.
Alsó-Vesztenic 69.
Alsó-Vidra 195. 201.
Alsó Vikšić 338.
Alsó-Visso 104.
Alsó-Vist 230.
Alsó-Viznice 101.
Alsó-Vlahinicka 295.
Alsó-Volál 255.
Alsó-Zagorje 339.
Alsó-Zemnica 288.
Alsó-Zsolca 92.
Alsó-Zsuk, l. Alsó-Suk.
Alszeg 245.
Alszegdemeter 248.
Általér 75.
Alt-Sol, l. Zólyom.
Alvinc 203.
Alzen 227.
Amac 111.
Ambrózfalva 137.
Amnás, l. Omlás.
Anamaria 76.
Andacs 128.
Andaháza 127.
Andornok 92.
Andraševec 288.
Andrásfalva 108.
Andrásháza 123. 175.
Andreasevic 326.
Andrenyásza 194.
Andriavci 329.
Andrievci 327.
Andrilovec 282.
Anethen, l. Szentágota.
Anghely 74.
Angyalos 112. 254.
Anina 156.
Annamajor 69.
Ant 128.
Antalfalva 146.
Antaloc 99.
Antfa 78.
Anth, l. Ant
Antiw 305.
Antos 180.
Antunovac 300.
Anyás 136.
Apa 110.
Apáca 138. 262.
Apadia 155.
Apafája 122.
Apagy 118.
Apahegy 110.
Apahida 175.
Apaj 59.
Apa-Nagyfalu 184.
Apatelek 143.
Apátfalva 93. 137. 234.
Apatia, l. Apáca.
Apatin 59.
Apát-Keresztur 126.
Apatoveci forrás 293.
Apc 88.
Apold 235.
Apolde, l. Apold.
Apulum 202.
Aquae Jasae 288.
Aquincum 52.
Arad 45.
» (sziget) 6.
Áradmegye 45. 138.
Áranka 144.
Arany 214.
Arányág 143.
Aranyidka 94. 95.
Aranykut 176.
Aranymező 181.
Arányos, 9. 75. 107. 162. 195. 215.
Aranyos Bács 119.
Aranyos-Beszterce 186. 252.
Aranyos-Gyéres 198.
Arany.-Lóna 198.
Aranyos-Marót 64.
Aranyos-Medgyes 110.
Aranyos-Patak 98.
Aranyos-Polyán 198.
Aranyos-Rákos 199.
Aranyos-Szász-Móric 185.
Aranyos-Székelyszék 195.
Aranyos-Szentmiklós 185.
Aranypataka 96.
Árapatak 258.
Arbe 349. 363.
Arbegen, l. Egerbegy.
Arbuda l. Knin.
Arcsó 244.
Arda 78.
Árdánháza 101.
Ardó 114.
Arduševci 303.
Areopolis, l. Székelyudvarhely.
Arkeden, l. Erked.
Arki 214.
Arkia 214.
Arkita, l. Erked.
Árkos 254.
Arló 83.
Armőnis 158.
Árokalja 184.
Árokszállás 90.
Ároktő 92.

Árpád 128. 136.
Árpádhalom 136.
Árpás 163.
Árpástó 183.
Arpeták, l. Árapatak.
Ártándháza 127.
Árva 66.
Árvamegye 45. 66.
Árvátfalva 245.
Árvaváralja 66.
Árva-Váralja, l. Árvaváralja.
Arzano 365.
Ašanja 323.
Asikovac 310.
Ásotthalom 138.
Aspalatus Diocletianus 363.
Ásvány 75.
Aszaló 81. 95.
Aszód 58.
Asztély 102.
Asszinipu, l. Aszszonynépe.
Asszonyfa 74.
Asszonyfalva 199. 232.
Asszonyfalva havasa 199.
Asszonynépe 207.
Asszonyrész 117.
Asszonyunkpataka, l. Nagybánya.
Aszu-Beszterce, l. Kis-Beszterce.
Atala 81.
Atány 89.
Átka 132.
Átokháza 135.
Atya 244.
Atyás 128.
Aurélháza 148.
Avas 92. 106.
Avas-Ujfalu 110.
» -Ujváros.
Avas-Vámfalu 111.
Avesnes 279.
Ávrám, l. Ábrahámfalva.

Babagura 4.
Bábahalma 239.
Bába hegy 70.
Babaluska 87.
Babinagrada 326.
Babinarieka 333.
Babinpotok 344.
Bábocka 133.
Bábocsa 82.
Babogyi, l. Bábony 174.
Bábolna 76. 222.
Bábony 93. 107. 174.
Babos-Cserétető 193.
Babsa 151.
Babska 308.
Babuc 175.
Bacalár 217.
Bacevac 301.
Bačin 333.
Bačince 308.
Bačindol 311.
Backa-Madaras 191.
Bačkovica 293.
Bács 60. 175.
Bácsa, l. Bácsfalva.
Bács-Bodrogmegye 45. 59.
Bácsfalu 261.
Bácsfalva 212.
Bácsföldvár 61.
Bácsi 216.
Bacskó 98.
Baczuk 65.
Badacson 115.
Badacsontomaj 80.
Badacsony 80.
Badaló 102.
Badjes 154.
Badjevo 300.
Badjinec 296.
Bádon 114.
Bägendorf, l. Bendorf.
Bagolino 317.
Bagolyháza 115.
Bagonya 80.
Bagos 115.
Bagó-Sáránd, l. Sáránd.
Bágy 246.
Bagyan, l. Bagyon.
Bagyon 63.
Bágyon 198.
Baika, l. Bányika.
Baj 76.
Báj 120.
Baja 45. 60. 144.
Bajes 75.
Bajesd 219.
Bajfalu 110.
Bajmóc 69.
Bajmok 61.
Bajna 63. 69.
Bajorvágás 96.
Bajóth 63.
Rakabánya 63.
Bakar l. Buccari.
Bakarac 284.
Bakna, l. Bonyha.
Bakonszeg 122.
Bakonya 221.
Bakonybél 78.
Bakonyszeg, l. Bakonszeg.
Bakóvár 152.
Bakta 95.
Bala 194.
Balajt 93.
Balamir-hegy 195.
Balána 216.
Balánbánya 250.
Balanser, l. Balavásár.
Balassagyarmat 61.
Balástelke 247.
Balata 210.
Baláta 211.
Balaton 9. 219.
Balatonfő-Kajár 77.
Balatonfüred l. Füred.
Balatoni-hegyek 71.
Balatonmelléki dombvidék 7.
Balavásár 241.
Balázsfalva 152. 205.
Balázsháza 114.
Balázspatak 252.
Balázsvágás 96.
Balcsesd 215.
Báld 176.
Baldoc 86.
Baldowin 213.
Balf 73.
Bálinta, l. Bálintfalva.
Bálintfalva 191.
Balkány 132. 117.
Balkán 269.
Balla 91.
Ballaháza 115.
Ballendorf, l. Balomir.
Ballony 75.
Balmaz-Ujváros 123.
Balomir 219. 221.
Bálsa 214.
Balsa 119.
Baltavár 79.
Báltyele 142.
Bálványkő 91.
Bálványosvár 255.
Bálványos-Váralja 184.
Bánát-Komlós 141.
Bandinoselo 338.
Bánfalu 73.
Bánfalva 72. 133.
Bánffy-Hunyad 174.
Bánhalma 91.
Bánhegyes 138.
Bánhida 76.
Bánhorvát 92.
Bania 159.
Baničevac 312.
Baničevec 290.
Báni tábla 279.
Bánk 62. 122.
Bankó 94.
Bankovci 306.
Banostor 306.
Banovci 308. 325. 329.
Banovci novi, l. Uj-Banovci.
Bánpatak 214.
Bánpataka 214. 210.
Bánszka 98.
Bányabük 196.
Banyica 163. 219.
Bányika 174.
Baracháza 150.
Baradla 87.
Barakony 94. 142.
Báránd 127.
Baranda 146.
Báránka 128.
Baranyai hegycsoport 7.
Baranyamegye 45. 82.
Baranyavár 82.
Báránykut 235.
Bárány havas 220.
Baraszó 252.
Baráth 74.
Barátföld 74.
Barátos 257.
Baravinograd 302.
Barca 163. 259.
Bárca 95. 227. 228.
Barcánfalu 104.
Barcaság 162. 259.
Barcasági hegylánc 160.
Barcia 307.
Barcs 82.
Bárdfalva 106.
Bárdfa l. Bártfa.
Bardoc 246.
Bárdos 194.
Bares 218.
Baresd 211.
Barilovic 338.
Barjen 214.
Baringul, l. Pareng.
Barka 93.
Bárkány 257.
Barlangfalva, l. Pettera.
Barlete 344.
Barmop 128.
Barnacel 142.
Barnat 143.

Barnasziget 132.
Baróti, l. hermányi hegyek 160.
Baromlak 113. 115.
Baromlaka 233.
Barót 253. 259.
Baróth 242. 246. l. Barót baróthi hegyek 247. 252.
Barra 154.
Barsmegye 45. 64.
Bártfa 96.
Bártfa-Ujfalu 96.
Bartosfalu 96.
Basa-híd 147.
Basarága 140.
Bassen, l. Felsőbajom.
Bástya 215.
Bászárábászá 212.
Bát 63.
Báta 83.
Batajnica 323.
Batanium 365.
Batár 8. 100. 106. 107. 108.
Batarcs 107.
Báth, l. Bát.
Batida 136.
Batina 294.
Batinjani 312 313.
Batisnica 345.
Batiz 111. 210. 216.
Batiza 104.
Batizfalva 86.
Batizháza 207.
Batiz-Polyán 182.
Batiz-Vasvári 111.
Bátmonostor 60.
Báton.184.
Batonya 138.
Bátorliget 117.
Bátorkeszi 64.
Bátos 177.
Batrina 215. 328.
Batrovci 324.
Bátsa 75.
Batta 154.
Báttaszék 83.
Battina 82.
Batuca 144.
Batyis, l. Batizháza.
Batyu 102.
Batza 183.
Baumgarten, l. Bongard.
Bavaniste 145.
Bazéd 194.
Bazesd, l. Bozes.
Báziás 153.
Bazidu, l. Bazéd.
Bazin 70.
Bázna, l. Felsőbajom.
Bazsin, l. Bágyon.
Béba 148.
Bebeni, l. Aranymező.
Bebrina 329.
Bebrina dolnji 327.
Bebrina gornja 327.
Bečic 328.
Bečmen 323.
Becse 59.
Becsesd 200.
Becske 62.
Becskeháza 94.
Bede 190. 191.
Bedecs 173, 248. l. Mezőbő.
Bedelő 200.
Bedenik 294.
Bednik 333.
Bednja 271.
Bednya 286.
Bedő 105, 127.
Bedredere 268.
Beél, l. Bél.
Béga 9, 102.
Béga-csatorna 10.
Begáre, l. Füzesbogár.
Begécs 129.
Begen, l. Magyarbagó.
Begovac 338. 339.
Begovići 333.
Begtež 311.
Beja 121.
Beja, l. Bene.
Béka 137.
Békás 78. 163. 201. 247, 251.
Békási szoros 247.
Békásmegyer 56.
Békáspatak 251.
Békás szoros 251.
Bekecs 97.
Bekenfalva l. Béka.
Békés 131.
Békés-Csaba 131.
Békésmegye 46. 130.
Bekia, l. Bakonya.
Bekokten, l. Báránykut.
Bekova 61.
Bél 129.
Bela 289.
Béla 65. 85. 95.
Bélabánya 63.
Bélafalva 255.
Bélavár 130.
Bélavára 200.
Bélbor 251.
Belec 289.
Belegis 322.
Belényes 130.
» Ujlak.
» Örvényes. 129.
Belfenyér 129.
Belföldi hegysorok 7.
Belgia, l. Marosbéld.
Belgrad l. Gyulafehérvár.
Beli-Breg, l. Bilibrig.
Belinu, l. Bölön.
Belkacsu, l. Bolkács.
Bell, l. Bolya.
Bella-Reka 158.
Bellatine 80.
Bellus 68.
Béllye 83.
Bélmegyer 132.
Belkény 249. 251.
Belovár 43. 49. 278. 279. 292. 293.
Belovár megye 49. 279. 292.
Bélrogoz 129.
Belső-Vat 79.
Beluja 63.
Bél-Zerénd 141.
Bencenc 221.
Benden, l. Magyarbénye.
Bendorf 227.
Bene 101. 246.
Benedek 131.
Benedekfalva 114
Beničance 302.
Benicarlo 109.
Benke 125.
Benke-Patony 71.
Benkovac 361.
Benkovci 330.
Benyik, l. Benedek, Szentbenedek.
Beocin monastir 306.
Beodra 147.
Beő 73.
Berak 306.
Beravci 326.
Bercel 119.
Bercse 174.
Berdéd 180.
Bere 113. 192.
Bereck 252. 256.
Berecki havasok 252.
Berecki hegység 160.
Berectelke 194.
Bereg-Böszörmény 128.
Beregmegye 46. 84. 99.
Beregszász 101.
Beregszó 149. 150.
Bereg-Ujfalu 101.
Berek 81. 296.
Bereka, l. Bella-Reka
Bere-Keresztur 192.
Bérekszó 214.
Berekútca 153.
Berence 111.
Berencs 119.
Berencze 182.
Berend 111. l. Berent.
Berény 152. 220.
Bereska 326.
Beret 95.
Berethalom 233.
Berettyó 11. 90. 102. 113. 123. 130.
Beret-Szt-Márton 127.
Beret-Ujfalu 127.
Berezina csat. l. Lepel csat.
Berezna 106.
Bergato 367.
Bergia, l. Mezőbergenye.
Bergin l. Berve.
Bergyis, l. Berkes.
Berium, l. Berény.
Berivoj 228.
Berkát 349.
Berkenyes 176.
Berkes 199.
Berkesz 110, 118.
Berlád 187.
Berlau 451.
Berlebás 105.
Berlenički 292.
Berna 368.
Bernád 240.
Bernálie, l. Bernád.
Bersadin 305.
Bersaska, l. Brzászka.
Bertalan tó, l. Király tó.
Berve 203.
Berzava 12. 144.
Berzava csatorna 13.
Berzence 81.
Berzéte 87.
Berzevice 96.
Berzova 143.
Beschendorf, l. Bese.
Bese 233.
Besembák 230.
Besenbach, l. Besembák.
Bešenovo monastir 308.
Bešenovo selo 308.

Besenszög 90.
Besenyő 89. 128. 203. 256.
Besenyőd 118.
Besinen 222.
» l. Besenyő.
» l. Buzás-Besenyő.
Beška 322.
Beslinai 334.
Bessenyő 55. 187. 253.
Bestrma 332.
Beszkid 6.
Beszkidek 67. 98.
Beszterce 45. 163. 186.
Besztercebánya 65. 162.
Beszterce-naszód 35.
Beszterec 119.
Béta 243.
Bethfalva 243.
Bethlen 183.
Bethlenfalva 245.
Bethlen-Szentmiklós 238.
Betleanu, l. Betlen.
Betlen 9. 230.
Betlér 87.
Betlinen, l. Betlen.
Betyisu 216.
Bežania 323.
Bezdéd 119.
Bező 99.
Bézsa, l. Bese.
Bezsán 211.
Bia 57.
» l. Magyarbénye.
Bianca 370.
Bibarcfalva 246.
Bičko polje 326.
Bicse 68.
Bicske 77.
Biela 309. 312.
Bielanovac 330.
Bielastiena 330.
Bielipotok, l. Fehérpatak.
Bielobendo 303.
Bielobrig - hegység 328.
Bjelolasica 314.
Bienengärten, l. Méheskertek.
Bigi 325.
» csatorna 326.
Bihar 125. 132. 161.
Bihar-hegység 161. 209.
Biharmegye 46. 123.
Bihar-Vlegyásza 7. 172.
Bikács 128.
Bikafalva 242.
Bikalat 199.
Bikfalva 257.
Bikis 155.
Bikisu, l. Oláh-Bükkös.
Bikk 91.
Bikkalja 108.
Bikszád 111. 254.
Bilac mali 310.
» veliki 310.
Bilak 187. 206.
Bil hegyek 301.
Bili 298.
Bilibrig 328. 364.
Bili-hegy 311.
Bilin 105.
Biljevine 343.
Bilke 101.
Billege 78.
Billét 147.
Billovac 333.
Bilo 270. 279. 292. 309. 346.
Biocovo hegylánc 348.
Biograd 361.
Biokovo hegylánc 365.
Biószeg 146.
Birda 152.
Birgyis, l. Bürkös.
Biri 118.
Birk, l. Petele.
Birna 154.
Birszen 214.
Birthälm, l. Berethalom.
Birtinn 212.
Birtiny, l. Birtinn.
Biskupec 311.
Bistra 271.
Bistra dolnja 282.
Bistra gornja 282.
Bistrac 332.
Bistrica 301.
Bistrica Marja 288.
Bisztra 65. 87. 102. 104. 156. 195. 200. 292.
Bisztra-Ujfalu 125.
Bisztra völgye 156.
Bisztrica, l. Beszterce.
Bisztricsora 247.
Bisztricsora l. Aranyos-Beszterce.
Bisztricz, l. Beszterce.
Bisztrince 300.
Bita 257.
Bitoraj 284.
Bizliget, l. Traunau.
Bladenmarkt, l. Balavásár.
Blasiu, l. Balázsfalva.
Blata 99. 331.
Blatnic 67. 296.
Blatta 368.
Blazendorf, l. Balázsfalva.
Blaztov, l. Balázsvágás.
Blenke-Poján 183.
Bleseln, l. Balázstelke.
Bletusa 335.
Blezseny 213.
Blinja 333.
Blinskikut 332.
Bő 192.
Boárta, l. Mihályfalva.
Bobare 330.
Bobota 305.
Bobovac 332.
Bobovisce 366.
Bobró 66.
Bobróc 65.
Boca 123.
Bóca 65.
Bocagnazzo 350.
Bocanjevce 302.
Bocca 369.
Bocche di Cattaro 348.
Bočinica 345.
Bocs 173.
Bőcs 93.
Bocsár 147.
Bőd 117. 184.
Bodajk 76.
Bodak 71.
Bodendorf l. Szászbuda.
Bodja 114.
Bodogkő-Váralja, l. Bodókőváralja.
Bodoglár 59.
Bodok 69. 254.
Bodóka 93.
Bodoki havasok 252.
Bodókőváralja 95.
Bodola 258.
Bodon, l. Bödön.
Bödön 185.
Bodonospatak 125.
Bodos 259.
Bodrog 8. 97.
Bodrogkeresztur 97.
Bodrogköz 97.
Bodrog-Olaszi 98.
Bodu, l. Botfalva.
Bódva 91. 93. 95.
Bódvavölgy 93.
Bodza 257.
Bodzaforduló 258.
Bodzai havasok 252.
Bodzai hegylánez 160.
Bodzai szoros 257.
Bodzás 141.
Bodzás-Medgyes 140.
Bodzás-Ujlak 98.
Boérfalva 182.
Bogács 237. 239.
Bogárfalva 245.
Bogát 79.
Bogáta, l. Oláhbogát.
Bogát, l. Oltbogát.
Bogáth 118.
Bogatia, l. Bogács.
Bogdán 105.
Bogdánd 115.
Bogdánháza 114.
Bogdanovec 305.
Bogdány 59. 115.
Bogdašić 312.
Bogičevci dolnji 330.
Bogičevci gornji 329.
Bogischdorf, l. Bogács.
Boglyárka 96.
Bogonis 152.
Bögöly-Patony 71.
Bögöz 243.
Bogsánbánya 155.
Bogya l. Bodja.
Bogyoszló III. 126.
Bogyoszlóháza 129.
Bohani 224.
Bohole 235.
Bohold 211.
Boholt, l. Bohold.
Böhönye 81.
Boj 221.
Boj l. Nagybun.
Boján 115.
Boján, l. Alsóbajom.
Boica 226. 317.
Bojna 334.
Bojnikovec 290.
Bojt 127.
Bokajfelfalu 221.
Bokatina 329.
Bokod 75.
Bökény 107. 173.
Bököny 117. 142.
Bökönye 91.
Bokszeg 142.
Bol 366.
Bölcsi 128.
Boldogajé, l. Alsó-Boldogasszonyfalva.
Boldogasszony 72.
Boldogasszonyfalva 122.
Boldogasszonytelke 128.

Boldogfalva 238.
Boldogváros 235.
Boldonen hegy 157.
Boli 209.
Boljevci 323.
Bolkán 238.
Bölkény 193.
Bologa, l. Sebes-Váralja.
Bolomače 312.
Bölön 258.
Bolonya 260.
Bolya 233.
Bolyán, l. Boján.
Bonchida 175.
Bongárd 187. 226.
Bonyha 240.
Bonyhád 83.
Bőő, l. Bő.
Bőő, l. Mezőbő.
Bőőd, l. Bőd.
Boos | 176. 274.
Boos-Gros, l. Booz.
Bőös 71.
Booz 216.
» l. Boz.
Bóra 265. 272.
Borbánd 205.
Borbás 59.
Borbatien, l. Alsó-Borbatény.
Borbátvíz 219.
Borberek 203.
Bord 239.
Bordos 243.
Bórév 199.
Borgo-Beszterce 187.
Borgo-Bisztritza, l. Borgo-Beszterce.
Borgo-Dioseni, l. Borgo-Zsoszény.
Borgói szoros 186.
Borgo-Marosény 187.
Borgo-Mislocseny 187.
Borgo Prund 187.
» Rusz 187.
Borgo-Szuszen, l. Borge-Szuszény.
Borgo-Szuszény 187.
Borgo-Tiha 187.
» Zsoszény 187.
Borhíd 109.
Boričevac 345.
Borino 265.
Borjas 147.
Borki dolnje 312.
Borkút 96. 105. 182.
Borkút, l. Báránykút.
Borlova 158.
Bormász 74.
Borockás 120.
Böröllő 78.
Boros-Jenő 57. 142.
Borossebes 142.
Borostyán 132.
Borostyánkő 71. 78.
Boroszló 248.
Borova 301.
Borovac 330.
Borovik 302.
Borovo 305.
Bors 127.
Borsa 105. 175.
Borsabánya 105.
Borsod 93.
» megye 46. 84. 91.
Borsod-Nyék 92.
Borsova 100. 104. 106. 250.
Borsova, l. Borzáva.
Borszék 251.
Borszéki borviz 248.
Börts 75.
Boruga 153.
Börvély 112.
Borza 158.
Borzás 239.
Borzáva 114.
Börzsöny 63.
Börzsönyi hegység, l. jenői hegység.
Bősárkány 74.
Bősháza 114.
Bosiljevo 282. 296.
Bősing, l. Bazin.
Bosiri, l. Booz.
Bošnja 326.
Bošnjaki 326.
Bosnjani 291.
Bosorod 220.
Borovics 159.
Bossoglina 364.
Bosut 324. 326.
Bosszut 315.
Bot 250.
Botfalva 262.
Botfej 129.
Botfő, l. Botfej,
Botháza 176.
Botinovec 292.
Botos 141.
Botovo 292.
Bottarga 365.
Botyka 118.
Bovic 335.
Boz 211.
Bozes 221.
Boziás, l. Borzás.
Božjakovina 282.
Bözöd 244.
Bözödujfalu 244.
Bozók 63.
Bozsur 154.
Bračevi 302.
Bračina 333. 334.
Brád 210. 213.
» l. Fenyőfalva.
Brádu, l. Brád.
Brainska mala 291.
Brainska velika 291.
Braller, l. Brulya.
Brana 298.
Branežac 312.
Branjevina 302.
Branyest 155.
Branyicska 211.
Branyiszkó 85. 95.
Branyiszkói hegység 6.
Brassó 45. 212. 260.
Brassómegye 45.259.
Brasuina 268.
Braté, l. Parathély.
Brátka 129.
Braza 230.
Brazova 218.
Brazza 349. 366.
Brazzai csatorna 349.
Breaza l. Braza.
Bréb 106.
Brébfalva 182.
Bréd 114.
Bredojesd 212.
Bregana 281.
Bregi 295.
Bregovopolje 309.
Brekinska 313.
Brela 348.
Brennberg 73.
Brenndorf, l. Botfalva.
Brenzendorf, l. Hosszupatak.
Brestac 307.
Brestaca 330.
Brestik 334.
Brestovác 311. 313.
Bresztovác 145. 151.
Bretilla 285.
Brettyelin 214.
Brezest 195. 200.
Brezik 344.
Brezine 331.
Breznica 289.
Brezopolje 334.
Brezova 69.
Brezova glava 338.
Brezovac 339.
Brezovac Čardag 341.
Brezovica 300.
Brezovljani 301.
Breznóbánya 65.
Bribir 285.
Bribiri völgy 285.
Bries, l. Breznóbánya.
Briheny 130.
Brinj 339.
Brisa 348.
Briškupec 289.
Bročanac 339.
Brod, l. Bród.
Bród 49. 327.
Brodjance 302.
Brod-Moravica 286.
Brod-via kupi 286.
Broos, l. Szászváros.
Brotyén, l. Kiskerék.
Brotuna 212.
Bruja, l. Brulya.
Brulya 234.
Bründel 451.
Bründl, l. Brinj.
Brunóc 69.
Brusa 172.
Brusani 342.
Brusnik 312.
Brusovaca 338.
Brusztura 105.
Brdovec 282.
Brdjani 332.
Brkasovo 308.
Brlog 343.
Brnjavac 335.
Brnjeuška 334.
Brzaja 293.
Brzaszka 159.
Brzenica 310.
Bua 349. 364.
Buccari 274. 278. 284.
Bucholz, l. Boholc.
Bučica 335.
Bucje 329.
Bucsa 132.
Bucsa, l. Zodó.
Bucsán 69.
Bucserdea ungureszka, l. Magyar-Borosbocsárd.
Bucsesd 161. 213. 227.
Bucsintető 244.
Bucsum 208. 219. 220. 229.
Budafalva 79.
Budai-Ábrány 117.
Budak 344.
Budakeszi 56.
Budamér 96.
Budanica 301.
Budaörs 57.
Budapest 47. 52.
Budatelke 177.
Budatelki patak 197.
Budatin 67.
Budfalu 104.
Budi, l. Mezőbodon.
Budic 312.

Budičina 333.
Budince 302.
Budinšćina 289.
Budjanovac 307.
Budis, l. Kis-Budak.
Büdös 160.
» patak 197.
» hegy 247. 255.
Büdös hegylánc 255.
Budrovac 300.
Budrovci 303.
Büd-Szentmihály 120.
Budua 370.
Budvár 242.
Bugac 59.
Bugyi 57.
Buhaca 338.
Buj 119.
Buja, l. Bolya.
Buják 62. 137.
Bujavica 331.
Buk 310.
Bukarica, l. Bakarac.
Bükfej 252. 259.
Bükk 73.
Bükkalja 113.
Bükkeri 49.
Bükkhavas 247. 251.
Bükkhegység 7.
Bükköny 141.
Bukóc 97. 101.
Bükösd 82.
Bukova 218.
» greda erdőség 325.
Bukovac 322. 345.
Bukovcani 330.
Bukovec 151. 288.
Bukovec mali 291.
Bukovec veliki 292.
Bukovica 335.
» fensík 361.
Bükszád 254.
Bukuresd 213.
Bulbuk 221.
Bulcs 155.
Bulkes, l. Bolkács.
Buly, l. Buj.
Bulza 155.
Bun, l. Boi.
Bundorf l. Szászbuda.
Bunić 346.
Bunićselo 338.
Buninzsina 209.
Bunnesdorf, l. Alsóbajom.
Bunya 154.
Bunyitza 215.
Burberg, l. Borberek.
Burcsény 216.
Burda 130.
Burgberg 262.
» l. Hűhalom.
Burghalle l. Várhely
Bürgisch, l. Bürkös.
Burjánfalva 211.
Burjános, l. Oláh-Buda.
Burjenye, l. Burjánfalva.
Bürkös 234.
Buru, l. Bórév.
Burzen, l. Barcsa.
Burzuk 212.
Büs 118.
Busetina 300.
Buševec 281.
Buska 98.
Busnovi 311.
Busóc 86.
Bussd, l. Buzd.
Bustyaháza 105.
Bustyánháza, l. Bustyaháza.
Buszu, l. Buzd.
Buticsnia, l. Bökény.
Butišnica 350, 361.
Butschendorf, l. Bácsfalu.
Büttös 98.
Buttyin, 153.
Buttyin, l. Bökény.
Butyán 227.
Butyenia, l. Bökény.
Butyka 118.
Buvópatak 200.
Buza 185.
Buzaháza 192.
Buzamező 181.
Buzarétzugaly 126.
Buzás-Besenyő 240.
Buzás-Bocsárd 205.
Buzásd 129.
Buzásia, l. Buzamező.
Buzd 204, 232.
Buzeta 334.
Buzetta 335.
Buziás, 152.
Buzim 344.
Buzinka 95.
Buzita 95. 117.
Buznik 154.

Čabar 286.
Cabraji 291.
Cabuna 301.
Čaca 216.
Čadjavec 293.
Čadjavica 298. 300.
Cage 330.
Caginec 296.
Cagjavica 301.
Caglic 330.
Caglin 310.
Caire 295.
Cajkovci 327.
Cakovce 306.
Calamotta 367.
Calle large 360.
Calle marina 360.
Callovac 312.
Calma, l. Csalma.
Camagajevce, l. Camagovec.
Camagovec 302.
Camparo 263.
Campu libertate l. Szabadságrét.
Canal di Castole 294.
Canal di Farasina 264.
Canal di Maltempo 264. 285.
Canali 368.
Canke 346.
Cannossa 367.
Cáp, l. Apátfalva.
Čapljani 333.
Čapocesto 362.
Capraginci 330.
Capre, l. Kecskedája.
Capucinus hegy 157.
Caraciu, l. Karács.
Carasten, l. Karásztó.
Casin 361.
Corina prodelu 214.
Carlobago l. Karlopago.
Carlopago 342.
Carlsburg, l. Gyulafehérvár.
Carolina ut 284.
Carovdar 291.
Cartole 369.
Cassa di risparmio Segana 285.
Castella di Spalato e di Trau 364.
Castelnuovo 370.
Castradina 369.
Castrum Ujvár, l. Levanska város.
Catharum, l. Cattaro.
Cattaro 369.
Cattaroi kerület 369.
Čavlovica 334.
Čazma 271. 294. 296.
Čečavac 312.
Cege 185.
Cegei tó 12. 163. 177.
Cegléd 58.
Cekeháza 95.
Celna 206.
Cemernica 296. 335.
Cemete 96.
Cenkhegy 260.
Cenkovec 292.
Center 93.
Cepelić 335.
Cepelovac 293.
Cepidlake 313.
Cepin 272.
Čerecel 213.
Čerević 306.
Cerić 305.
Cerije, l. Cserje.
Cerje 282. 289.
Čerljenci 312.
Čermec 315.
Čermešnica 301.
Cerna 326.
Cernabara 148.
Cernec 289.
Cerovac 338.
Cerovići 285.
Cerovnik 339.
Cesarica 343.
Cesljakovci 311.
Cetin 338.
Cetina 9. 349. 364.
Cetini hegyek 313.
Cetinskivaros 338.
Cherso 264.
Chinesei, l. Pecsétszeg.
Chiszne 266.
Chocholna 68.
Cibakháza 91.
Cibin 163.
Cibin, l. Szeben.
Cibles 160. 175. 185.
Ciboluj 186.
Cice nov, l. Ujcsicse.
Cice staro, l. Ócsicse.
Cicola 347. 350.
Cicolo 361.
Cifer 70.
Cifraszállás 117.
Cigány 243.
Cigányi 114.
Cigányfalva 125.
Cigány-Keresztúr 190.
Cigányóc 99.
Cigány-Sziget 323.
Cigelka 96.
Ciglanik 329.
Ciglena 293.
Ciglenica 294.
Ciglenik 311.
Cigoró 132.
Cikedál 227.
Cikindtalu, l. Cikedál.
Cikote 312.
Cicari, l. Szúnyogszeg.
Cinkota 56.
Cintos 207.
Ciopu, l. Coptelke.
Cirgvina 343.

Citluk 344.
Cittavecchia 365.
Civitas Flanates 268.
Claudiopolis, l. Kolozsvár.
Clausenburg, l. Kolozsvár.
Clissa 364, 366.
Clusiu, l. Kolozsvár.
Cmernica 341.
Cofalva 257.
Čojluk 345.
Colomba 113.
Combur 369.
Coptelke 184.
Cornesti, l. Somfalva.
Cornisa 366.
Corso 53.
Cortanovci 322.
Cosala 268.
Čovići 343.
Cremušina 294.
Cremušnjak 333.
Crepája, l. Zrepája.
Crešnjevec 288.
Cret 288.
Crivošic 370.
Crje 345.
Crnkovci 300.
Crkvari 301.
Crkvenibok 332.
Crkvenica 283. 285.
Crmnica hegy 345.
Crnac 301.
Crnec 332.
Crni 298.
Crni vrh 270.
Crnik 311.
Crnilug 285.
Crnipotok 327.
Crnogovci 329.
Croatia, l. Horvátország.
Crveni Čot 270. 309.
Csaba 92.
Csabacsűd 133.
Csaba-Ujfalu 184.
Csábrágvarbók 63.
Csácsa, l. Csatza.
Csáka 80.
Csákány 79.
Csáki-Gorbó 180.
Csáki hegy 201.
Csáklya 210, 206.
Csáklyó 98.
Csákó 98.
Csákova, l. Csákovár.
Csákovár 152.
Csáktornya 81.
Csákvár 79.
Csála 140.
Csalma 308.
Csallóköz 69.
Csámpa 100.
Csanádmegye 46. 137.
Csanád-Palota 137.
Csanak 74.
Csanálos 112.
Csantavér 61.
Csány 88. 95. 135.
Csap 139.
Csapa, l. Uj v. Ó-Cepin.
Csapó 239.
Csarnó 96.
Csaroda 102.
Csaronda 11.
Császári 185.
Császárszállás 118.
Császársziget 321. 322.
Császárvár 288.
Csatád 147.
Csatály 127.
Csatár 73. 78. 80. 125. 132.
Csatza 67.
Csávos 146.
Csazma 290.
Cséb 221.
Csebb, l. Csöbb.
Csécs 95.
Csécsén-Patony 71.
Csedreg 107.
Csedrögfalva, l. Csedreg.
Cséfán 89.
Cséffa 128.
Csege 122.
Csegez 200.
Czegezi forrás 195.
Csegőd 128.
Csegöld 111.
Csehédfalva 244.
Csehi tó 113.
Csehtelke 176.
Csejd 192.
Csejkő 64.
Csejt 133.
Csejte 69.
Cseke 111.
Csekenye 116.
Csekefalva 244.
Csekelaka 207.
Cseklész 70.
Cselfalu 96.
Csemernye 98.
Csengele 135.
Csenger 112.
Csenger-Bagos 112.
Csente 141.
Csépa 91.
Csépán 188.
Csepe 108.
Csepel 57.
Csepel sziget 51.
Csepreg 73.
Cserba 208.
Cserbel 215.
Cserbia 212.
Cserdina 107.
Cserecsákó 126.
Cserekert 126.
Cserepes 123. 128.
Cserepesmajor 127.
Cserépfalu 92.
Cserefalva 190.
Cserépgyár 127.
Cserehát 94.
Cserépváralja 92.
Csergidamare, l. Nagy-Cserged.
Csergiga l. Nagy-Cserged.
Csergetyű-fok 133.
Csergyicel, l. Kis-Cserged.
Cserhalom 177.
Cserhát 6. 61. 109.
Cseri 129.
Cserisor 215.
Cserják 112.
Cserje 307.
Csermő 142.
Cserna 9. 102. 157. 163. 210. 216.
Csernagora 6. 102.
Cserna-hegység 161. 209.
Cserna-Hora, l. Csernagora.
Csernakov 67.
Csernátfalu 261.
Csernáton 253. 256.
Csernavoda, l. Feketepatak.
Csernefalva 182.
Csernek, l. Crnik.
Csernisora 215.
Csertes 210.
Csertés 195. 200.
Cser-tó 62.
Csertesz 98.
Csertis, l. Alsócsertesz.
Cservenka 61.
Cseszáre, l. Császári.
Csesznek 78.
Cseszte 70.
Csesztrek 80.
Csetate-Boli 219.
Csetate-Zsidolivor 219.
Csetátye-boli 161.
Csetátye de bálta, l. Küküllővár.
Csetanu, l. Csatány.
Csetnek 87.
Csetrás 201.
Csétsény 75.
Csetye, l. Csáklya.
Csév 57.
Csíba 190.
Csibrák 84.
Csibu, l, Cséb.
Csicsó 75. 80. 249.
Csicsó-Györgyfalva 183.
Csicsó-Hagymás 183.
Csicsó - Keresztur 183.
Csicsó - Mihályfalva 183.
Csicsó-Ujfalu 183.
Csicsva 98.
Csigazug 132.
Csiger 139.
Csigmen, l. Csigmo.
Csigmo 227.
Csík 246.
Csikás 315. 321.
Csík-Bánkfalva 248.
Csíkcsatószeg 249.
Csik-Csekefalva 249.
Csíkcsomortány 249.
Csike 69.
Csikér 132.
Csíkfalva 192.
Csíki havasok 160 247.
Csíkmadaras 250.
Csík-Magos 241.
Csíkmándor 241.
Csíkmándon, l. Csíkmándor.
Csíkmegye 46. 246.
Csík-Menaság 248.
Csík-Mindszent 248.
Csikmo, l. Csigmo.
Csikóskert 112.
Csíkrákos 250.
Csíksomlyó 249.
Csík-Szereda 248.
Csíkszeredai térség 162.
Csík-Szt.-Domokos 247. 250.
Csík-Szt-György 248.
Csík-Szt-Imre 248.
Csík-Szt-Iván 195.
Csík-Szt-Király 248.
Csík-Szt-Lélek 248.
Csík-Szt-Márton 248.
Csík-Szt-Mihály 250.
Csík-Szt-Miklós 250.
Csík-Szt-Simon 249.
Csík-Szt-Tamás 250.
Csikvánd 74.
Csík-Verebes 249.

Csíkzsögöd 248.
Csil 142.
Csiliz 71. 74.
Csilizköz 69. 74.
Csillagmajor 77.
Csilyános 160. 252. 257.
Csimbrud, l. Csombord.
Csinadie, l. Szászcsanád.
Csincsis, l. Csolnakos
Csindrel 79.
Csintye, l. Csente.
Csipen, l. Csapó.
Csipkéstető 195.
Csiptyelek, l. Csehtelke.
Csirilla, l. Csürülye.
Csiszer 114.
Csiszer l. Sövényszeg
Csisztein, l. Oláh csesztve.
Csitt-Szentiván 195.
Csizér 115.
Csobád 95.
Csobaj 120.
Csobánc 80.
Csobánka 59.
Csöbb 243.
Csobotfalva 249.
Csög 116.
Csögmény 181.
Csóka 148. 191.
Csókakő 76.
Csókás 59.
Csókfalva 191.
Csokmány 181.
Csökmő 127.
Csököly 82.
Csoknya 82.
Csókás 128. 137.
Csokotes 182.
Csolnak 64.
Csolnakos 216.
Csolnok, l. Csolnak.
Csólyos 59.
Csoma 108.
Csomád 56. 160.
Csomafája 175.
Csomaköz 112.
Csománfalva 106.
Csombord 207.
Csömör 56.
Csomorkány 136.
Csömörlő 114.
Csomortány 255.
Csongrád 135.
Csongrádmegye 46. 133.
Csongva 208.
Csonkás 95.
Csonkatorony 128.
Csopea, l. Csopéja.
Csopéja 219.
Csorba 91.
Csorbai tó 12.
Csorda 156.
Csorna 73.
Csorog, l. Csurog.
Csörszárka 90.
Csorva 135.
Csősztelek 147.
Csucs 142.
Csucsa 174.
Csüdötelke 239.
Csufud 205.
Csügés 250.
Csugud, l. Maros-Csüged.
Csukás 160. 257. 259.
Csula 181.
Csulpesz 215.
Csunga, l. Csongva.
Csungány 212.
Csurgó 76. 81.
Csurja 150.
Csurk 199.
Csurog 61.
Csuruliasza 209.
Csürülye 199.
Csutakfalva 251.
Csütörtökhely 86.
Csuz 75.
Cubinec 290.
Cuccium, l. Illok.
Čučerja 282.
Cuciste, l. Kuciste.
Cúdor 75.
Cukor 334.
Cunna 368.
Curzola 349. 368.
Curzolai csatorna 349.
Cvetkovec 292.
Czigánd 98.
Czold 174.

Dab 59.
Dabar 343.
Dabole 108.
Dabrina 334.
Dajé, l. Dalmány.
Daje, l. Szászdálya.
Daje, l. Szász-Danyári.
Dáka 78.
Dal 175.
Dál 137. 225.
Dalj, l. Dálya.
Dallendorf 225.
Dalmácia 43. 50. 346.
Dalmácia felosztása 359.
Dalmár 183.
Dalmát áramlás 264.
Dalmatia Frondosa 352.
Dálnok 254.
Dalom 125.
Dálya 245. 303.
Dálya, l. Dolmány.
Damlesd 212.
Dammgarten 187.
Dámos 129. 174.
Danes, l. Dános.
Dancsháza 127.
Dánduj 252
Dánfalva 110. 247. 250.
Dánfok 132.
Dangast 294.
Dangel, l. Szász-Danyári.
Dános 252.
Dánpataka 182.
Dara 120.
Daranovci 311.
Darány 82.
Darázsi 69.
Darázsszige 132.
Dárda 82.
Darlóc 234.
Daróc 241. 246.
Daróctibold, l. Tibolddaróc.
Darufalva 73.
Daruvár 152. 273. 312.
Daruvári medence 309.
Darvás tó 141.
Datk 236.
Dávidvágás 98.
Davos 159.
Deák-corso 267.
Deal, l. Dál.
Dealu Luna 224.
Debela Glavica 349.
Debeliácsa 145.
Debelibreg 347.
Debeljácsa 145.
Debelj vrh. 347.
Debelo brdo 342. 347.
Deliblat 145.
Debrecen 46. 121.
Debreu 114.
Decebal 210.
Deč, l. Döcs.
Decs 83
Décs 133.
Décsfalva 243.
Decső 146.
Déda 102. 125. 194.
Dedács 214.
Dédes 93.
Dedina reka 310.
Dedine 290.
Dedrád 177.
Deés 179.
Deés-Akna 179.
Deésfalva 240.
Deési lapály 162.
Dégh 77. 239.
Deitora, l. Longodár.
Déjás, l. Deésfalva.
Dejte 70.
Délhegy 247.
Déli főláncolat 160.
Déli határlánc 7.
Déli szél 272.
Délkeleti Kárpátok 6.
Dellő-Apáti 185.
Delne 249.
Delnice 286.
Delovi 291.
Demecser 118.
Deményfalva 66.
Deményháza 192.
Demeterfalva 192.
Demeterpataka 203.
Demsus 218.
Dengeleg 113. 179.
Denndorf, l. Szászdálya.
Denta 152.
Dentale della corona 362.
Denulesdig, l. Damlesd.
Depauli 123.
Dercsény 102.
Derecske 126.
Derekegyháza 136.
Derencsény 87.
Derenk 93.
Dereza 296. 312.
Deringoj 345.
Dernő 93.
Dersenye 63.
Dervisaga 310.
Derzs 243.
Derzsenye, l. Dersenye.
Derzsigát 90.
Desze 106.
Detkovac 300.
Detonáta 7. 161. 200. 201.
Detrehem 115.
Detrekőváralja 71.
Detta 152.
Deutsch Kreuz, l. Szászkeresztúr.
Deutsch-Pián, l. Szászpián.
Deutsch-Tekes, l. Szásztyokos.
Déva 210.
Dévaványa 91.
Devecser 78. 95.

Dévén 71.
Dévény, l. Dévén.
Dezanovac 313.
Dezevci 312.
Dezna 142.
Dezsán 230.
Diacum 303.
Diakovár 302.
Diala-Fagului 224.
Diala-Petri 157.
Dicsőszentmárton 239.
Diecs 142.
Diemrich, l. Déva.
Dierova 67.
Dietrichstein 229.
Dilj-hegyek 309.
Dilsa 219.
Dimben, l. Dombó.
Dimbo 171.
Dimbó 261.
Dimba-Hornu 154.
Dimitru, l. Demeterpataka.
Dinara 347.
Dinjevac 293.
Dinynyés 77. 146.
Diód 206.
Diomál 206.
Diósgyőr 92.
Diósjenő 62.
Dióspataka 181.
Diós-Patony 71.
Diószeg 70.
Dirszte 261.
Disznajó 194.
Ditró 251.
Divekzug 132.
Divén 62.
Divoš 308.
Divoselo 342.
Divosevči 326.
Divos stari 326.
Divasa 334.
Djáka 186.
Djakovacka-Breznica 303.
Djakovo, l. Diakovár.
Dluhopole 68.
Dnopolje 345.
Doba 78.
Dobanovci 323.
Dobó 96.
Dobótfalva 243.
Doboka 179. 215.
Dobó, l. Dobófalva.
Dobolló 257.
Doboly 249.
Doborka 225.
Dobó-Ruszka 99.
Doboz 133.
Dobra 79, 98. 110. 215. 225. 271. 283. 355.
Dobrest 154.
Dobretin 234.
Dobrica 149.
Dobrigrad 312.
Dobrinci 307.
Dobring, l. Doborka.
Dobróc 212.
Dobrocsina 190.
Dobrodol 307.
Dobrogošce 310.
Dőbrőköz 83.
Dobrona 65.
Dobronok 80.
Dobroselo 345.
Dobrotin, l. Dobróc.
Dobrovaca 312.
Dobrovič 301.
Dobsina 87.
Dobsza, l. Dopsin.
Dobvina, l. Dobrona.
Dóc 135.
Dócs 323.
Dognácska 155.
Döghe 120.
Dögös 122.
Dolacs 311.
Dolác 146.
Dolatz, l. Warosh.
Dolha 106.
Dolina 329.
Doljanci 311.
Doljani 343. 345.
Dolmanesd 229.
Dolmány 227.
Domagović 282.
Domahida 112.
Domáld 240.
Domán 155.
Domanist 68.
Drmasnia 160.
Domaszlovec 281.
Dombegyház 126.
Dombe mocsár 298.
Dombiratos 138.
Dombó 105. 239.
Dombrád 126.
Dombro 198.
Dombrovica 110.
Dominkovica 293.
Domokos 182.
Domony 56.
Domoszló 125.
Domuk 251.
Dömsöd 59.
Dömsöd 64.
Dopcsén 142.
Dopšin 303.
Dorány 155.
Dorgos 151.
Dormárd 89.
Dorogma 92.
Dorolea, l. Kis-Besztercze.
Dorottya utca 53.
Dorozsma 135.
Dörirét 74.
Döröcske 81.
Dörzsemény 78.
Dósa 90.
Dostat, l. Hosszútelke.
Draas, l. Daróc.
Drág 174.
Draga 266. 343.
Dragalj 370.
Draganec 296.
Draganec stari, l. Draganec.
Drágavilma 181.
Drágcseke 129.
Dragomérfalu 104.
Dragonič erdőség 280.
Dragonyesd 130.
Dragotinci 334.
Dragotinja 334.
Dragovci 328.
Dragovie 312.
Dragus 230.
Dragutinac 307.
Dragya 183.
Dramalj, l. Sveta-Jelena.
Draškovać 334.
Drasso 203.
Drasza, l. Daróc.
Dráva 8. 72. 81. 271. 286. 289.
Dráva-Száva hegylánc 8.
Drávaszentmárton 81.
Drávatamási 81.
Drégely 63.
Dregus, l. Dragus.
Dreispitz 307.
Drenčsina 332.
Drenje 302.
Drenkova 159.
Drenova 268.
Drenovac 201. 329. 334. 345.
Drenovbok 332.
Drenovci 326.
Drenov-Klanac 343.
Dresublia 339.
Dreznik 339.
Dridiff 230.
Drinji plan 347.
Drljaca 332.
Drljanovac 294.
Drnis 361.
Drnje 292.
Drocsa-Hegyis 139.
Drombár 203.
Drskovci 311.
Drvenik 284.
Duare 364.
Dub 349. 366.
Duba 368.
Duba hegy 211.
Dubest 154.
Dubica 332. 333.
Dubnica 68.
Dubočac 329.
Duboka 310.
Dubosz 152.
Dubova 67, 96. 159.
Dubovác 145.
Dubovik 327.
Dubrakuca 312.
Dubranec 282.
Dubrava 288. 324. 343.
Dubrave 337.
Dubravčak lievi 281.
Dubravica 288.
Dubravice 362.
Dubriuics 99.
Dubronik, l. Raguza.
Ducatus Smyrmiensis, l. Szerémi hercegség.
Dudvág 62.
Dudovác 282.
Dugabata 299.
Dugaresa 337.
Dugidol 343.
Dugopolje 345.
Dugoselo 282. 301. 335.
Dáka 56.
Dukla völgy 6.
Dulháza 87.
Duljevska 290.
Dumbrava, l. Liget.
Dumbravicza 214.
Dumesd 211.
Duna 8.
Dunaföldvár 83.
Dunajec 9.
Dunakeszi 56.
Dunáninneni kerület 51.
Dunapataj 59.
Dunapentele 76.
Duna-Radvány 76.
Dunaszeg 74.
Duna-Szent-György 83.
Dunaszerdahely, l. Szerdahely.
Dunántuli kerület 71.
Dunavarsány 57.

Dunavec 86.
Dunavecse 59.
Dunesdorf, l. Dános.
Dupapiatra 213.
Dupapietra, l. Dupapiatra.
Dupesdorf, l. Tóbiás.
Duplaja 153.
Durand 85.
Dus 225.
Dusch, l. Dus.
Dvor 334.
Dvorin 150.
Dvorisće 338.

Ebedec 64.
Ebek 61.
Eberhard 61
Eberholz, l Héderfája.
Ebes 122.
Ebesfalva, l. Erzsébetváros.
Écs 74.
Ecsed 89.
Ecsedi láp10 102.108.
Ecseg 62. 91.
Ecsellő 223
Ecsemtetej 250.
Ecskend 56.
Ede 245
Edelény 93.
Édes 132.
Ege 153.
Egeg 63.
Eger 8. 89. 91.
Egerbegy 173. 198. 233.
Egerbits, l. Egerbegy.
Egeres 175.
Egerfarmos 92.
Egerhát 115.
Egerhegy 88
Egerpatak 257.
Egersund 20.
Egerszeg 69. 190.
Egerszög 94.
Egervár 79.
Egregy 113
Egres 107. 148.
Egres, l. Ternova.
Egrespatak 257.
Egrestő 241. 257.
Egri érsek 33.
Egyek 122.
Egyesült Beszterce-Naszódmegye 185.
Egyesült Maros-Tordamegye 189.
Egyesült Szolnok-Dobokamegye 177.
Egyetem (Magyarországon). 38.
Ehrgang, l. Szászernye.
Eisenburg, l. Vasvár.
Eibenthal 159.
Elbák, l. Illenbak.
Elek 140.
Elekes 207.
Elep 122.
Élesd 125.
Elisabethstadt, l. Erzsébetváros.
Előpatak 252. 258.
Elő-Patony 71.
Előszállás 77.
Elsterdorf, l. Szarkafalva.
Emberfő 182.
Emőd 92.
Emovci 311.
Encsencs 117.
Endrőd 133.
Enese 74.
Engenthal, l. Ingodály.
Enlaka 244.
Entredám 188.
Enyed 208.
Enyedi patak 200.
Enyedpatak 201.
Enyicke 95.
Enying 77.
Eőr 118.
Eözdög, l. Özdöge.
Eperjes 96. 131. 140.
Eperjeske 120.
Eperjes-tokaji h. l. Simonka.
Ér 108. 123.
Ér-Adony 126.
Érchegység 206. 209.
Ercsény, l. Ercsi.
Ercsi 77.
Erdélyi érchegység 161.
Erdélyi Hegyalja201.
Erdély, l. Királyhágóntúli kerület.
Erdevik, l. Erdővég.
Ér-Diószeg 126.
Érd, l. Hamzsabég.
Erdőalja 239.
Erdőbénye 97.
Erdőcsanád 192.
Erdőd 109. 303.
Erdődhegy 109.
Erdődski-Lekenik 281.
Erdőfalva 221.
Erdőgyarak 128.
Erdőhát 129.
Erdőhát-Runk 215.
Erdőhegy 141.
Erdőhorváti 100.
Erdős-Kárpátok 95. 99.
Erdő-Száda 110.
Erdő-Szakál 194.
Erdő-Szengyel 192.
Erdő - Szombattelke 185.
Erdő-Szt.-György 191.
Erdőtelek 89.
Erdővég 308.
Erdővidék 252.
Erdut, l. Erdőd.
Ér-Endréd 113.
Ereszkedő 126.
Eresztevény 254.
Eresztő 59.
Ér-Fancsika 126.
Ér-Hatvan 116.
Erizzo 360.
Erk 89.
Ér-Kávás 116.
Erked 235. 241. 242. 243.
Ér-Kenéz 118.
Ér-Keserű 126.
Ér-Körtvélyes 113.
Erlenwald, l. Egrestő.
Ér-Mihályfalva 126.
Ér - Mindszent 116.
Ernye 192.
Ér-Olaszi 126.
Erősd 258.
Erpenye, l. Kiserpena.
Érseklél 75.
Érsekujvár 69.
Ér-Selind 126.
Ér-Semlyén 126.
Ér-Szent-Király 116.
Ér-Szodoró 116.
Értény 84.
Értölgy 126.
Erzsébetfalva 55.
Erzsébettér 53.
Erzsébetváros 237.
Északi batórlánc 6
Északi főláncolat 160.
Északkeleti Kárpátok 6.
Északnyugati Kárpátok 4.
Eszék 49. 278. 299.
Esztár 126.
Esztelnek 255.
Esztény 180.
Esztergom 46. 63.
Esztergomi érsek 33.
Esztergommegye 63.
Eszterháza 73.
Esztrény 87.
Esztró 112.
Ete 116.
Etéd 244.
Etenyeerdő 111.
Étfalva 254.
Etsellő 224.
Etzel 232.
Eugensziget 321.
Eulenbach, l. Illenbak.
Evakla 126.

Fábiánháza 113.
Fábiánka 91.
Facsét l. Oláhbükkös.
Fadd 83.
Faisz 238.
Fájkürt 65.
Fajzat 89
Fakert 140.
Fakobük 107.
Falkusa 183.
Falucska 93.
Falu-Sugatag 104.
Fancsal 95.
Fancsika 108. 122. 128. 129.
Farcád 242.
Fark 135.
Farkadin 217.
Farkadin patak 217.
Farkasd 69.
Farkaševac 290.
Farkaslaka 245.
Farkasmező 114.
Farkaspataka 219.
Farkasrév 106.
Farkastelke 204.
Farnos 125.
Fás 132.
Fásmellék 132.
Fátra 5. 65.
Fatza Plajuluj 224.
Fazacsel 215.
Fecskés 136. 138.
Fegerás, l. Fogaras.
Fegyer 219.
Fegyvernek 91. 122.
Fehéregyház 133.
Fehéregyháza 235.
Fehérhegy 99. 68.
Fehér Körös 9. 102. 130. 139. 163. 209. 210.
Fehér lap 279.
Fehérmegye 46. 78.
Fehérpatak 66.
Fehértemplom 153.
Fehér Tisza 11. 104.
Fehér tó 59. 74. 136. 144.

Fehér viz 219.
Fejérd 175.
Fehérfalu 106.
Fejérgyarmath 111.
Fejérnik 241.
Fejérpatak 105.
Fejértó 122.
Fekete 116.
Fekete Ardó 107.
Fekete Bátor 128.
Fekete Eger 106.
Fekete egér - mocsár 100.
Fekete falva 130.
Fekete Geszt 129.
Fekete Gyarmat 141.
Fekete Hagymás 160.
Fekete halom 262.
Fekete hegy 108.
Fekete Körös 11. 102. 123. 130. 139.
Feketekút 96.
Feketelehota 87.
Fekete l. Najhof.
Fekete patak 101. 107, 222, 224.
Fekete szállás 112.
Fekete Tisza 11. 104.
Fekete tó 125. 144.
Fekete Fót 128.
Feketeváros 73.
Felák 243.
Felbár 71.
Felca, l. Földszin.
Feldebrő 89.
Feldiora l. Földvár.
Feldoboly 257.
Fele 194.
Feled 87.
Félegyháza 59. 118. 125.
Felejud l. Felenyed.
Felek 226. 241.
Felenyed 208.
Felfalu 193.
Felfalugyógy 221.
Felgyógy l. Felfalugyógy.
Felgyő 86.
Félhalom 133.
Felka 85.
Félkenyér 221.
Fellak 184.
Felldorf, l. Fületelke.
Felmér 235.
Felmera l. Felmér.
Felmern l. Felmér.
Felnémeth 89.
Fel-Őr 183.
Felpéc 75.
Felsberg 293.
Felsendorf l. Földszin.
Felső-Ábrány 92.
» Árpás 230.
» Bajom 237.
» Balázsfalva 189.
Felsőbalog 87.
» Bán 114.
» Bánya 110.
» Bastaji 313.
» Bancár 218.
» Bazje 300.
» Bedekovčina 288.
Felső-Benczéd 244.
» Berekszó 114.
» Bisztra 106.
» Boj 212
» Boldogasszonyfalva 242.
Felsőborbatény 220.
» Bosnia l. Hercegovina.
Felső-bun, l. Nagybun.
Felső Bükk 73.
» Cerovljani 333.
» Csernáton 254.
» Csertes 214.
» Csobánka 180.
» Csóra 195.
» Daruvár 312.
» Délegyháza 57.
Felső-Derna 125.
» Detrehem 197.
» Dobsza 95.
» Dreznica 339.
» Egregy 114.
» Egres 182.
» Esztergály 61.
» Falu 110.
» fehérmegye 222, 252.
» Fernezely 110.
» Fonyód 82.
» Füged 198.
» Füld 174.
» Füle 199.
» Gagy 95.
» Gáld 206.
» Gezér 233.
» Girda 201.
» Golop 95.
» Gradusa 333.
» Gyékényes 180.
» Gyógy 206.
Felsőház (Magyarországon) 41.
» Hidegpatak 106.
» Hrastovac 333.
Felső-Hricsó 68.
» Idécs 194.
» Ilosva 182.
» Iregh 83.
» Jelenska 295.
» Kalinfalu 105.
» Kápolna 183. 240.
Felső Karászló 107.
» Kázsmárk 95.
» Kékes - Nyárló 114.
» Keleti-Szombatfalva 230.
Felső-Kerepes 101.
» Kimpány 130.
» Komána 228.
» Korompa 70.
» Kosinj 344.
» Kovačica 294.
» Kovil 61.
» Körtvélyes 184.
» Krasevica 285.
» Kriske 361.
» Kubin 66.
» Kustyán 80.
» Küküllő l. Kisküküllő.
Felső-Lapugy 215.
» Lendva 79.
» Limpért 216.
» Limprica 66.
» Lő 79.
» Lövő, l. Felső-Lő.
Felső-Lugos 65.
» Lunkoj 213.
» Modruš 309.
» Mójécs 229.
» Motesics 68.
» Muc 364.
» Nádasd 216.
» Nyék 84.
» Nyugoti Szombatfalva 230.
Felső-Olahinička 295.
Felső-Orbó 183. 206.
» Orbovinják 303.
» Oroszfalu 184.
» Oroszi 193.
» Őr 79.
» Örs 80.
» Pazariste 344.
» Pestes 216.
» Peterd 199.
» Podsága 200.
» Pokorágy 88.
» Porumbák 231.
» Predrievo 300.
» Pulya 73.
» Pusztaszer 135.
» Rákos 241. 245.
Felső-Raič 330.
» Rašenića 294.
» Raven 290.
» Remete 99.
» Répa 194.
» Ribnijice 99.
» Róna 104.
» Rutka 67.
» Sárad 107.
» Sebes 96. 187. 226.
Felső-Selište 335.
» Selkovac 335.
» Siménfalva 245.
» Sófalva 244.
» Szállaspatak 219.
» Szelistye 104.
» Szend 95.
» Szent-György 90.
Felső-Szentmihályfalva 198.
Felső-Szilvágy 114.
» Szilvás 217.
» Szolcsva 200.
» Szolga-egyháza 77.
Felső-Szopor 115.
» Szovát 176.
» Szőts 182.
» Sztubnya 67.
» Szunyog 57.
» Szvidnik 97.
» Taboriste 338.
» Tárkány 93.
» Torja 255.
» Tömös 261.
» Traputnik 285.
» Trstenica 335.
» Turjan 339.
» Ucsa 230.
» Ujvár 207.
» Ürbő 57.
» Váca 212.
» Vadász 95.
» Várca 115.
» Városvize 220.
» Varsány 90.
» Velemeric 338.
» Velnice 228.
» Verecke 101.
» Vesztenice 69.
» Vidra 195. 201.
» Zsolca 92.
» Zsuk, l. Felső-Suk.
Felső-Félszeg 248.
» viksič 338.
» Vissó 104.
» vist 230.
» Viznice 101

Felső-volál 255.
» Zagorje 339.
» Zemnica 288.
» Zsolca 92.
» Felvinc 198.
Fenes 129. 206.
Fény 146.
Fenyéd 241. 245.
Fényes-Litke 119.
Fenyő 91, 247.
Fényő 75.
Fenyőfalva 226.
Fenyő-Kosztolány 64.
Fényszarú 90.
Ferdinandstahl 157.
Feredőgyógy 221.
Féregyháza 150.
Ferenc csatorna 10.
Ferencháza 74.
Ferenc Józseftér 53.
» major 126.
» szállás 59.
» város 53.
» völgy 105.
Feresci, l. Fejérfalu.
Férged 134.
Feričanec 301.
Fercse 110.
Fericsence l, Feričanec.
Feriháza l. Fehéregyháza.
Ferihegy 57.
Ferkijevči 110.
Fertő 9. 122.
Fertős Almás 108.
Fertő-Szt.-Miklós 73.
Feselnek 255.
Fetold 248.
Fiáthfalva 243.
Fibis 150.
Filic 86.
F. Illmic 72.
Finta 96.
Fintaháza 190.
Firtos-váralja 244.
Fiter 128.
Fiumára 264.
Fiume 43, 48, 49, 263, 267, 274, 278, 279.
Fiume megye 279. 283.
Florész 109.
Flumen sancti Viti 267.
Fofeld 226.
Fofelgye, l. Fofeld.
Fogacs 89.
Fogaras 228.
Fogarasi térség 162.
Fogarasmegye 46. 227.
Fogarasvidéki havasok 161.
Foinča 341.
Fokorú 90.
Földeák 137. 138.
Földes 122.
Földhidegéj 132.
Földra 188.
Földru, l. Földra.
Földsziget 73.
Földszin 233.
Földvár 61. 138.
Folkusfalva 70.
Folkusova 67.
Folkuseva, l. Folkusfalva.
Fölső-Kamenec 64.
Folt 222.
Folyfalva 190.
Fonácza 130.
Főnikszhuta 96.
Fönlak 150.
Fontina, l. Hidegkút.
Fontinelle 172.
Forgácsfalva 88.
Förge - Patony 71.
Forgolány 107.
Fornadie 211.
Forou, l. Magyar-Forró.
Forrai Nagy-Iratos 140.
Forró 95.
Fortenuovo 370.
Forte S. Domenico 98.
Fort-Molo 367.
Fort Opus 365.
Fót 56.
Fótos 254.
Főút 53.
Fövényes 118.
Főz 123. 139.
Fraknó 73.
Fraknóváralja 73.
Francdorf 155.
Francosa 145.
Fraterščica 281.
Frauendorf, l. Aszszonyfalva.
Frauenmarkt, l. Bát.
Frek, l. Felek.
Frinkfalva 181.
Friss 187.
Frona, l. Asszonyfalva.
Frumoasza 222.
Frunzilor 200.
Fruska-Gora 8. 270. 304. 306.
Fugyi 124.
Fugyi-Vásárhely 124.
Fűjesbogár, l. Füzesbogár.
Füle 246.
Fülek 62.
Füleháza 194.
Fülesd 111.
Fületelke 241.
Fülöpszállás 59.
Fülpe 251.
Fülpös Daróc 111.
Fundása 229.
Füred 80.
Fürdő-Sztubnya 67.
Furksora 211.
Furmansdorf, l. Gyimótfalva.
Furbag 155.
Furta 127.
Füss 75.
Füszen, l Faisz.
Futak 60.
Futakegyháza 122.
Futak, l. Szamostelke.
Futárfalva 254.
Füzesabony 89.
Füzér 94.
Füzesbaloța 59.
Füzesbogár 212.
Füzesd 211. 219.
Füzesgyarmat 163.
Füzes-Szt.-Péter 180.
Füzesti, l. Füzesd.
Fužíne 286.
Fűzkút 177.

Gabostó 96.
Gabonás 91.
Gaborján 126.
Gábos 305.
Gaboš, l. Gabos.
Gabud 207.
Gácisće 300.
Gacka völgy 314.
Gacka 315. 341.
Gács 62.
Gacsáj 111.
Gád 146.
Gagy 241. 244.
Gagy-Bátor 95.
Gaj 313.
Gaja 76.
Gajdos 79.
Gajtasol 145.
Gakovo 294.
Galac 177. 187. 205. 227. 228.
Galacz 185.
Galambóc 159.
Galambos 89. 150. 194.
Galántha 70.
Galatz 219.
Gáld 205.
Gáldtő 205.
Galga 56.
Galgenberg 231.
Galgó 114, 181.
Galgóc 69.
Galgovo 281.
Galis 225.
Galócás 251.
Galonya 194.
Gálos 72.
Galponya 114.
Galsa 143.
Gálszécs 98.
Gált, l. Szászzugra.
Gáltő, l. Gáldtő.
Gambuc 207.
Gána 81.
Gánóc 86.
Gápel 68.
Garáb 62.
Garád 236.
Garam 8.
Garam-Keszi l. Keszi.
Garamszeg l. Garanszeg.
Garam-Szőllősi l. Garan-Szőllős.
Garan 64, 86.
Garanszeg 65.
Garanszőllős 64.
Gárbonác 182.
Garcin 327.
Gardánfalva 114.
Gardištje 310.
Garic 270. 292. 295.
Garlé 292.
Garos 132.
Gáru-Ardány 187.
Gašinci 303.
Gašparci 306.
Gát 101.
Gáta 72.
Gáth 300.
Gattája 152.
Gaura 110.
Gaurény 189. 205.
Gauricsa 217.
Gáva 119.
Gavosdia 210.
Gbelán 67.
Gbelani l. Gbelán.
Gbellan l. Gbelán.
Gégény 119, 125.
Geges 191.
Gegő 108.
Geist. l. Apáca.
Gelác l. Galac.
Gelej 92.
Gelence 253. 256.
Geletnek 64.
Gellérthegy 53.

Gelsa 365.
Gelse 117.
Gelvács 140.
Gemsenberg 70.
Gemzse 118.
Gencs 112.
Generalskitol 337.
Georgiova 61.
Gerbo, l. Oláhgirbó.
Gérce 79.
Gerdály 234.
Gerebic selo 282.
Geregye 79.
Gerén 99.
Gerencsér 70.
Gerencsóc 79.
Gerend 197, 215.
Gerendás 131. 133.
Gerendkeresztúr 198.
Géres 110.
Gerešnica 294.
Gergelak, l, Gergelylaka.
Gergelyfája 204.
Gergelylaka 94.
Gergetek 307.
Gergyevica 292. 294.
Gerla 131.
Gerlachfalva 86.
Gerlachfalvi csúcs 6. 85.
Gerovo 285. 337.
Gertann, l. Berethalom.
Gertenyes 152.
Geszt 292.
Gesztele 87.
Gesztely 97.
Geszteréd 117.
Gesztes 76.
Geuschoare 161.
Geusora 222.
Gezerane 339.
Ghymes, l. Gimes.
Giardino Elisabeta 267.
Gibarac 308.
Gice 87.
Gidófalva 254.
Giesshübl,l.Kisudvar.
Gilád 152.
Gimbávu. l. Vidombák.
Gimes 69.
Giogiel de szusz. l. Felsőgyógy.
Giogel,l.Havasgyógy.
Girált 96.
Girbova,l. Szászorbó.
Girbon, l. Felsőorbó.
Girbova ungureaszka, l. Magyarorbó.
Girbovica, l. Középorbó.
Girdále, l. Gerdály.
Girelsan, l. Fenyőfalva.
Girókuta 115.
Girolt 180.
Giuppana 368.
Giurgin-Szint-Imetluj, l. Görgény-Szent-Imre.
Gizella-tér 53.
Gjelekovac 292.
Gjipsa 308.
Gjnla 271.
Gjurganec 303.
Gjurganci, l. Gjurgjanec.
Gjurgjekovec 282.
Gjurgjevac, l. Szent György.
Gjurgjič 290.
Gjurinovec 290.
Gjuršic 301.
Gladnabánya, l. Német-Gladna.
Glavaće 343.
Glavica 349. 366.
Glibokibrod 337.
Glimboaka, l. Glimbóka.
Glimboka 157. 226.
Glina 271.
Glina-dolnja 338.
Glinska poljana 235.
Globočec 288. 291.
Glód 104.
Glodavac 347.
Glodno 221.
Glogon 146.
Glogovec 288.
Glogvec,l. Glogovica.
Glogovica 238.
Glogovnica 271. 289. 291. 292.
Gnezda 85.
Glogovica 327.
Göböljárás 91.
Göcs 191.
Göcsej 80.
Göde 194.
Gödényháza 108.
Godinjak 330.
Godjan 161. 209.
Gödöllő 57.
Gödre 83.
Goduca 350.
Gógány 240.
Gógány-Váralja 240.
Gojár 71.
Gola 291.
Gola Pljesivica 314. 341.
Goldinesd 212.
Goles 215.
Golese 330.
Golicsu, l. Goles.
Golina 331.
Golince 302.
Golinja 335.
Golis vrh. 347.
Göllnic 85. 86.
Göllnicbánya, l. Göllnic.
Gollo 347.
Gölnic 86.
Golo 331.
Golobordci 311.
Golubinac 307.
Golubinci 323.
Golubinjak 313.
Golubovac 334.
Golubovec 287.
Gomba 57. 71.
Gombás 66.
Gombás erdő 111.
Gomirje 337.
Gomita 267.
Gömölső 136.
Gömör- és Kishontmegye 84.
Gömörmegye 46. 86.
Gömör-szepesi érchegység 5.
Gönc 95.
Goncaga 217.
Gönyű 74.
Gora 335.
Görbed 129.
Görbesziget 132.
Görcsfalva 250.
Görcsön 115.
Görcsöny 82.
Görgény 9. 189. 193.
Görgény Hodák 193.
Görgényi hegyek 160. 247.
Görgény - Oroszfalu 193.
Görgény-Orsova 193.
Görgény-Sóakna 193.
Görgény Szentimre 193.
Görgő 86. 93.
Gorica 287. 337.
Gorika velika 281.
Gorice 329.
Goricka 334.
Goričko 292.
Goritza, l. Koritza.
Gorjanci 270.
Gorjani 302.
Görög - katholikusok 32. 33.
Görög-keleti hitűek 32. 33.
Görögszállás 119.
Görögtanya 123.
Goroncs 112.
Göröny 118.
Gorzsa 136.
Gospič 342.
Gospici kerület, l. lika-otočaci kerület.
Gospicsi végvidék 49.
Gospodince 61.
Gostovic 290.
Gostovopolje 339.
Gosztilla 183.
Gothátya 212.
Govasdia 216.
Govedjepolje 313.
Grab 345. 361.
Grabarje 311.
Grabavac 349.
Grabendorf, l. Válye.
Grabenstein, l. Grabostani.
Graberec 296.
Graberje 335.
Graberščak 290.
Grabóc 83.
Graborje 327.
Graboševec 292.
Graboštani 333.
Grabovac 338. 339.
Grabovac Unna 345.
Grabovci 324.
Grabovica 334.
Grabovnica 296.
Grabovo 306.
Grabulin 289. 291.
Grabusic 346.
Gračac 345.
Gračenica 295.
Gradac 282. 300. 302. 310.
Gradac mali 333.
Gradac veliki 333.
Gradec 290.
Gradina 301. 324.
Gradiskai kerület 327.
Gradiskai végvidék 49.
Gradiska nova, l. Uj-Gradiska.
Gradiska stara, l. Ó-Gradiska.
Gradiste 326.
Gradusa 332.
Grahovljani 312.
Grahovo 268.
Granica 310.

Graskovina 302.
Gravosa 267.
Gréda 146. 295.
Gredistye 220.
Gredjani 329.
Gregurovec 290.
Grezda 300.
Grid 220. 229.
Grippi 363.
Grizane 285.
Grk 324.
Grmusani 334.
Grobnik 285.
Grohocel 213.
Grohot 213.
Grohót, l. Grohot.
Gromacnik 327.
Gropa 181.
Gros 144.
Gros, l. Tőkés.
Gross 129, 155.
Grossau l. Keresztényszíget.
Grossdorf, l. Szelistye.
Gross-Köpisch, l. Nagy-Kapus.
Gross-Lasslen, l. Szász-Szt.-László.
Gross-Probselдorf, l. Nagyekemező.
Gross-Schenk, l. Nagy Senk.
» Scheuern l. Csür.
» Schlattn korna, l. Abrudbánya.
» Schagen, l. Nagy Sajó.
Govosdia 144.
Grubišnopolje 294.
Grudaçi hegy 349.
Grudás 211.
Grujelacs, l. Grudás.
Gudovac 296.
Gulba, l. Murray.
Gundinci 326.
Gunja, l. Gúnya.
Gunjevci 328.
Gúnya 326.
Gunzendorf, l. Popláka.
Gura Albakula 201.
Gura Arad 201.
Gura-Dubri 215.
Guraro 225.
Gurászáda 212.
Gurba 142.
Gürteln, l. Gerdály.
Güssing, l. Németújvár.
Gustavstan 300.
Guszterica, l. Szenterzsébet.
Guszu, l. Kisludas.
Gusta 75.
Gúth 122.
Gutin 108.
Gutin-Tomnatek 6.
Guttenbrunn 151.
Gvozdanska 301.
Gvozdansko 334.
Gyákos 237.
Gyalár 210. 215.
Gyalakuta 191. 211.
Gyalmár 221.
Gyalu 90. 91. 173.
Gyalumare 211.
Gyaút 84.
Gyapjú 129.
Gyapoly 125.
Gyarmat 75. 109.
Gyarmatha 151.
Gyeke 176.
Gyekei tó 172.
Gyekes 245.
Gyepüfüzes 79.
Gyéres - Szentkirály 198.
Gyergyó 246. 250.
Gyergyó-Alfalu 251.
Gyergyó-havasok 247.
Gyergyó - hegy 252. 258.
Gyergyó-Szt.-Miklós 251.
Gyergyói térség 162.
Gyergyó-Ujfalu 251.
Gyerő-Vásárhely 174.
Gyertyámos 146.182. 200. 214.
Gyéva, l. Déva.
Gyimes 250.
Gyimes-Felsőlak 250.
Gyimesi szoros 160. 247. 250.
Gyimes - Középlak 250.
Gyimótfalva 79.
Gyógy 201.
Gyoma 132.
Gyömöre 74.
Gyömrő 59.
Gyöngyös 78. 82. 88.
Gyöngyös-Apáthi 79.
GyöngyösHalászi 89.
Gyöngyös, l. Golubinac.
Gyöngyös-Pata 88.
Gyöngyös puszta 73.
Gyöngyös sár 88.
Gyöngyös tarján 89.
Gyönk 83.
Győr 46. 128.
Győrmegye 46. 74.
Gyorok 143.
Győrtelek 115.
Gyorva 76.
Gythion, l. Marathonisi.
Gyűd 82.
Gyűd-Mária, l. Gyűd.
Gyűger 91.
Gyügy 63.
Gyügye 111.
Gyula 78. 108. 131. 175.
Gyulafalu 106.
Gyulafehérvár 201. 202.
Gyulafehérvari térség 162.
Gyulaj 118.
Gyulakeszi 80.
Gyulás 239.
Gyulatelke 176.
Gyula-Vári 133.
Gyula-Varsánd 140.
Gyülevész 146.
Gyúr 132.
Gyurkapataka 180.
Gyűrűszeg 126.

Habjanovce 302.
Habovka 66.
Habzsán 96.
Hadad-Nádasd 115.
Hadaró-Lupsa 200.
Hadház 122.
Hadrév 197.
Hagymádfalu 125.
Hagymás 129. 132. 199.
Hagymás-Bodon 190.
Hagy-Tótfalu 125.
Hajdine 286.
Hajdu-Bagos 126.
» Böszörmény 123.
Hajdudorog 123.
Hajdumegye 120.
Hajdu-Nánás 123.
Hajdusica 146.
Hajdu-Szoboszló 122.
Hajnácskő, l. Ajnácskő.
Hajós 59.
Hajtic, l. Vrtlina.
Hajtó 201. 209.
» havas 213.
Halakszék 67.
Haláp 80. 122.
Halas f. 59. 132.
Halastó 10. 247.
Halászi 72.
Halaszó 251.
Halásztelek 133.
Haligóc 86.
Halmagen, l. Halmágy.
Halmágy 235.
Halmaj 95.
Halmi 107.
Halmosd 115.
Halom 57.
Halwelagen, l. Holdvilág.
Hámbák, l. Kakasfalva.
Hameruden, l. Homoród.
Hamlesch, l. Omlás.
Hammersdorf, l. Szt. Erzsébet.
Hámor 95.
» Remete 99.
Hamvas 122.
Hamzsabég 77.
Hankovica 101.
Hanság 9. 72.
Hanusfalu 86.
Hanusfalva 96.
Hánta 78.
Háporton 208.
Harály 256.
Harang 132.
Harangláb 240.
Harangmező 129.
Harangod 97.
Harastin, l. Haraszti.
Haraszt 112.
Haraszti 59. 303.
Harasztkerek 191.
Harasztos 177. 198.
Harcfalva, l. Karcfalva.
Harczó 195.
Hardicsa 98.
Hargita bérc 359.
Hargitta 7. 241.
» hegylánc 160.
Harina 187.
Hari 207.
Hark 100.
Harka 73.
Harkács 88.
Harkály 97.
Harkány 82.
Harmadia 154.
Harmica 282.
Haró 214.
Háromszék 252.

Háromszéki hegyek 160.
Háromszéki hegység 252.
Háromszék megye 46, 252.
Harsány 92. 128.
Hársfalva 101.
Hárskút 93.
Harta 59.
Hasfalen, l. Héjjasfalva.
Határ 130.
Határőrvidék 43. 49. 313.
Hátmeg 101.
Hatolya 256.
Hátszeg 209. 217.
Hátszeghegység 209.
Hátszegi völgy 217.
Hátszeg-Váralja 217.
Hátszegvidék 162.
Hatvan 88.
Hatvani utca 53.
Havad 191.
Havadtó 191.
Havasgyógy 208.
Héderfája 240.
Hédervár 75.
Hégen 234.
Hegy, l. Szatmárhegy.
Hegyalja 97.
Hegyaljai erdély 205.
» Livádia 219.
Hegyes 61.
» l. Hegyis.
Hegyesbor 91.
Hegyesd 80.
Hegyeshalom 72.
Hegyfalu 79.
Hegyigy, l. Hidvég.
Hegyik 200.
Hegyis 143.
Hegyköz-Szentimre 126.
Hegytó 6.
Heidendorf, l. Bessenyő
Hejce 95.
Héjjasfalva 235.
Hejő 91.
Hejőpapi 92.
Héked 136.
Hékmány 71.
Helmeag, l. Halmágy.
Helpa 87.
Helsdorf, l. Höltövény.
Heltia, l. Höltövény.
Helv. hitv. reformatusok 32. 33.
Hencse 82.
Henczida 126.
Hendorf, l. Hégen.
Hene 119.
Héningfalva 203.
Héningu, l. Héningfalva.
Heny 80.
Hercegány 211.
Hercegfalva 76.
Hercegszőllős 82.
Heren, l. Haró.
Herend 77.
Herendjest 155.
Herepe 214.
Herlány 94.
Hermangrad 305.
Hermanstadt, l. N.-Szeben.
Hermány 227.
Hermányi hegyek 160.
Hernád 11. 85. 91. 94. 96. 97.
Hernád-Németi 97.
Hernád völgye 85. 94.
Herpá 128.
Herpály 127.
Herrengrund, l. Úrvölgye.
Herszeniu, l. Herszény.
Herszény 229.
Hertiegani, l. Hercegány.
Hertkovci 324.
Hertnek 126.
Hesdát 185. 199.
Hét 88.
Hétbük 193.
Heteni 107.
Hetény, l. Heteni.
Hetes 81.
Hétfalusi csángók 260.
Héthalom 138.
» l. Árpád.
Héthárs 96.
Heténföldje 107.
Hétszemélyes tábla 279.
Hettyén, l. Heteni.
Hétur 241.
Hetzeldorf, l. Etzel.
Hév-Szamos 173.
Heves 89.
Hevesmegye 46. 84. 88.
Hévíz 58. 236.
Hezsmás. Alsó-Hagymás.
Hibbe 66.
Hidas 83. 200.
» Almás 174.
» Németi 95.
» telek, l. Hollód.
Hideg 116.
» Keresztur 180.
Hidegkut 56. 84. 236.
Hidegkut, l. Guttenbrunn.
Hidegpatak 233.
Hideg-Szamos 162. 172. 173.
Hidegviz 233.
Hidereou, l. Hadrév.
Hidnifalen, l. Héderfája.
Hidvég 115. 190. 258.
Hidvégbalaton 80.
Hídvégardó 93.
Hilib 256.
Hirip 111.
Hirlapirodalom (Magyarországon) 40.
Hisiás 151.
Hlebine 291.
Hlubopatak 101.
Hobica 219.
» várhely 218.
Hobicsény-Urikány 220.
Hobaka 77.
Hodgya 242.
Hód-Mezővásárhely 46. 136.
Hodo 188.
Hodos 124. 151.
Hódos 191.
Hódoska 78.
Hódos tó, l. Cegei tó.
Hodság 60.
Hód tó 134.
Högyész 83.
Hogyiz, l. Héviz.
Holbák 229.
Holbavu, l. Holbák.
Holcmann, l. Holcmány.
Holcmány 227.
Holdvilág 232.
Holgya 215.
Holgyilog, l. Holdvilág.
Holics 68.
Hollerstein 67.
Holló 252.
Hollód 123. 129.
Hollóház, l. Hollóháza.
Hollóháza 94.
Hollókő 62. 238.
Holt maros 194.
» szamos 108.
» Tisza 108.
Höltövény 262.
Holubina 101.
Holudar 285.
Homok 91. 111. 135.
Homolica 145.
Homonna 98.
Homoród 221.
Homoród 74. 109. 133. 228. 231. 236.
Homoród-Almás 246.
» Jánosfa 246.
» Karácsonfalva 246.
Homoród-Kemenyfalva 245.
Homoród-Okland 246.
Homoród-Remete 245.
Homoród-Szentmárton 246.
Homoród-Szentpál 246.
Homoród-Szentpéter 246.
Homoród-Ujfalu 246.
» Városfalva 246.
Homrod, l. Homoród.
Homorszög 90.
Hondorf 240.
Hondol 214.
Honigberg, l. Szászhermány.
Honok-Újfalu 107.
Hont 63.
» megye 46. 62.
Hóra-lázadás 213.
Horgas 126.
» tó 141.
Horgos 136.
Horgospataka 182.
Hort 89.
Hortobágy 9 90. 122. 163. 222. 231.
Hortobágyfalva 227.
Horvát-Átád 82.
» Blagaj 338.
» Bóka 146.
» Cseney, l. Horvát-Csénye.
Horvát-Csénye 146.
Horváti 93. 281.
Horvát-Kécsa 146.
» Kompolje 343.
» kut 81.
» Neuzina 146.

Horvátok 32.
Horvátország 279.
Horvatska 288.
Horvát-Slavon-Dalmát országgyülés 275.
Horvát-Szlavonország 276.
Horvát-Szlavonország felosztása278.
Horvát-Tótország 43. 48. 269.
Hosdát 216.
Hosdo 215.
Hosszu aszó 129. 238.
Hosszufalu 261.
Hosszu-Hetény 82.
» Macskás 175.
Hosszumező 98. 108. 180.
» l. Dluhopole.
Hosszu-Pályi 126.
Hosszupatak 238.
Hosszupereszteg 79.
Hosszusziget 127.
Hosszuszó 151.
Hosszutelke 204.
Hovirla, l. Ruski.
Hradek, l. Liptó ujvár.
Hrašcina 289.
Hrasztoze, l. Harasztos.
Hrcegovac 294.
Hreljin 337.
» dolnji 285.
» gornji 285.
Hricsó 68.
Hrinova 65.
Hrinyova, l. Hrinova.
Hrkanovce 302. 303.
Hrusó 87.
Hrvar, l Lesina.
Hrvatsko 286.
Hudovo 290.
Hugyaj 118.
Hühalom 227.
Hühnerbach, l. Glimbóka.
Hujnik 65.
Hum 288. 349. 368.
Hum-Város 301.
Hunderbeck, l. Szászhalom.
Hundertbüchel, l. Szászhalom.
Hundsdorf 86.
Hunfalva 86.
Hunfalvi csúcs 85.
Hunhalmok 86.
Hunka gornja 292.
Hunyad megye 46.
Huredin 110.
Huszszain 294.
Hű-Szeben, l. Kis-Szeben.
Huszlya 100.
Huszna 99.
Huszt 106.
Husztköz 106.
Huszuszeu, l, Hoszszuaszó.
Huta 114.
Hutti 65.
Huttina 335.

Ibánesdi, l. Libánfalva.
Ida 94.
Idécspataka 194.
Idvarnok 147.
» Szőlős 147.
Igal 78. 81.
Igen 206.
Igenpataka 206.
Igisdorf, l. Oláh-Ivánfalva.
Igjél, l. Igenpataka.
Iglinc 99.
Igló 85.
Iglóhuta 85.
Igló-Kis-Hnilec 85.
Igló-Nagy-Hnilec 85.
Igrice 180.
Igrici 92.
Igyij, l Magyarigen.
Iháros 81.
Iharosberény 81.
Ikafalva 254.
Ikervár 79.
Ikland 192.
Iklód 129.
Ikrény 74.
Iktár 151.
Ikva 73.
Ilača 308.
» l. Illanca.
Ilava 68.
Il Barone 362.
Ilencfalva 190.
Illeni, l. Illény.
Ilerda, l. Lerida.
Iliči 311.
Ilinči, l. Illence.
Illanča 304.
Illancsa 146.
Illancsai mocsár 10.
Illava 279. 292. 294. 309.
Illava, l. Ilava.
Illenbak 226.
Illence 324.
Illény 230.
Illés 75.
Illési 61.
Illia, l. Marosilye.
Illok 306.
Illye 128.
Illyefalva 252. 258.
Ilondapataka 181.
Ilova 115. 271.
Ilova, l. Illava.
Ilovačak 335.
Ilosva 9. 101.
Ilva 9. 194.
» mare, l. Nagy-Ilva.
Ilva mika, l. Kis-Ilva.
Ilyésmező 191.
Imbrijovec 289. 292.
Imbuc, l. Ombóc.
Imecsfalva 256.
Imoschi, l. Imoški.
Imoški 364.
Impérfalva, l. Kászon-Impér.
Impérial 367.
Imreg 98.
Imrievci 310.
Imsovoselo 313.
Inakfalva 198.
Inánd 129.
Incoronata 360.
Indal 199.
Indija 307.
Ingodály 233.
Innovec 5.
Ino, l. Ünőmező.
Inoka 91.
Inoka, l. Inakfalva.
Inns, l. Szász-Uj-Ős.
Introgald 206.
Ipoly 61.
Ipolybolok 62.
Ipolykürt 62.
Ipolypásztó 63.
Ipolyság 63.
Ipp 115.
Iráz 128.
Ireg 307.
Irek, l. Ireg.
Irig, l. Ireg.
Irmesch, l. Szász-Örményes.
Irsa 58.
Isaszeg 58.
Ispánmező 184.
Istenmezeje 89.
Istenmező, l. Istenmezeje.
Isto 361.
Istvándi 81.
Istvánháza 90. 207.
Istvánhegy 155.
Istvánhegyes 155.
Iszbita 208.
Iszka 106.
Iszkaszentgyörgy 76
Iszkrony 220.
Isztina 233.
Ivakuša 339.
Ivánc 79.
Ivance, l. Ivány.
Ivančeć 291.
Ivancica 270. 286.
Iváncsa 78.
Ivandol 312.
Ivanec 289. 292.
Ivánfalva, l. Kákowa.
Ivanič 78.
Ivanic-Klostar, l. Ivanic-klastrom.
Ivanic-klastrom 295.
Ivanič-Torda, l. Ivanič-vár.
Ivanics 45.
Ivanič-vár 295.
Ivanjskibok 332.
Ivanka 71.
Ivanković 338.
Ivankovo 326.
Ivanopolje 313.
Ivanovci 302.
Ivanska 296.
Ivány 308.
Iványi 101.
» l. Ivanka.
Iványos 251.
Iváskófalva 101.
Iza 11. 102. 104. 106
Izbég 56.
Izgár 155.
Izidorház 312.
Izmény 83.
Izola di Mezzo 368.
Izola di mezoi 349.
Izsa 75.
Izsák 59.
Izsméte 101.
Izsopallaga 129.
Izvor 101.

Jáad 187.
Jáadt, l. Jáad.
Jáak 79.
Jaás 230.
Jablanac 330. 343.
Jablonca 68. 93.
Jablunka 66.
Jabuka 145.
Jadera, l. Zára.
Jadora 344.
Jaglava 360.
Jagma 331.
Jagnjedovac 291.
Jakabfalva 234.
Jakabháza 59.
Jakabszállás 77.
Jákó 81. 118.

Jakobsdorf, l. Jakabfalva.
Jakobsdorf, l. Gyákos.
Jákóhalma 90.
Jákó-Hodos 125.
Jakowo 323.
Jaksič 311.
Jakubik 107.
Jalkovec 289.
Jalševac 295.
Jalsje 288.
Jám 156.
Jamerica 331.
Jamena 324.
Jamnica 282. 334.
Janjalipa 331.
Jánk 111.
Jancovac 201.
Jankovác 61.
Jankovci 305. 325.
Jánok 95.
Jánosda 129.
Jánosház 74.
Jánosháza 78.
Jánoshida 90.
Jánosi 87.
Jápa, l. Kabalapataka.
Jarabina, l. Jarembina.
Jarak 324.
Jarcina 315.
Jarčina 304. 307.
Jarcina-árok 321.
Jarembina 86.
Jarkovce 323.
Jarmina 305.
Jaruga 326.
Jasenak 340.
Jasenik 293.
Jasenovac 332.
Jásfalva 245.
Jaska 282.
Jassova 298.
Jastrabje Ölved, l. Jasztrabnye.
Jastrebičko polje 332.
Jász, l. Jáz.
Jászapáthi 90.
Jászberény 90.
Jaszenina 5.
Jaszenova 66. 153.
Jaszinya, l. Kőrösmező.
Jászkisér 90.
Jászkunkerü letek 71.
Jászladány 90.
Jásznagykun-Szolnokmegye 46. 84. 89.
Jászó 95.
Jászómindszent 95.
Jászág 89.
Jasztrabnye 68.
Jasztrebarszko, l. Jaska.
Jászu, l. Jaás.
Javornik 334.
Jáz 115 157.
Jazak 307.
» monastir 307.
Jazavica 330.
Jeder 110.
Jedusevac 291.
Jegenye 174.
Jehr 150.
Jelas 298.
Jelenje 285.
Jeleinahegyek 283.
Jelenščak 295.
Jellesak-Radina 327. 329.
Jellenie, l. Jelenje.
Jelvica 339.
Jenő 61. 91. 128.
Jenőfalva 250.
Jenőháza 123.
Jenői hegység 6.
Jernej, l. Szász-Ernye.
Jernofaje, l. Radnótfája.
Jernut, l, Radnót.
Jerovec 280.
Jerszeg 155.
Jeszelnica 158.
Jezerce 350.
Jezero 145. 288. 339.
Jobbágyfalva 192.
Jobbágyi 79.
Jobbágytelke 191.
Jód 106.
Johannisdorf, l. Szász Szentiván.
Jóka 71.
Jókai fok 133.
Jolsva 87.
Jolsva völgye 93.
Jordán 67.
Josafő 94.
Jošane 345.
Józseffalva 61.
Josefsdorf, l. Józsefalva.
Józef-út 274.
Józefváros 53.
Josipdol 339.
Jószás 142.
Jószáshely 142.
Jóvalcsel 217.
Józsefháza 111. 147.
Jugovač 298.
Juhmajortanya 112.
Jukinac 335.
Juriči 326.
Jurkovac 310.

Kaál 192.
Kab 77.
Kaba 122. 349.
Kabal 349.
Kabala-hágó 250.
Kabalapataka 181.
Kabisch l. Kövesd.
Kablari 268.
Kabold 73.
Kabolyapolyána 105.
Kaca 236.
Kačjak 285.
Kackó 183.
Kács 93.
Kács, l. Káty.
Kadács 244.
Kadarcs 11. 116. 120.
Kararkút 82.
Kadicsfalva 245.
Kajánel 211.
Kajanto 175.
Kajdács 83.
Kajgana 294.
Kajla 189.
Kajnásza 215.
Káka 133.
Kakas 250.
Kakasd 83.
Kakasfalu 96.
Kakasfalva 223.
Kakaslomnic 86.
Kakat 91.
Kakos 247.
Kákova 156. 224. 225. 199.
Kákova havassa 199.
Kákova l. Oládháza.
Kak-Szt-Márton 112.
Kakucs 131.
Kakukhegy 241. 246.
Kalakampós-tó 141.
Kalamánesd 211.
Kálbor. 235.,
Kalbur, l. Kálbor.
Kalibalakók l. Kalibások.
Kalibások 229.
Kalilo 298.
Kalinovac 293.
Kalirma 345.
Kálmáncsa 82.
Kálmánd 112.
Kálnás 96.
Kalnik 270. 289.
Kálnok 73. 254.
Kalocsa 59. 250.
» Horb 106.
Kalocsa-Imság 106.
Kalocsa-Laz 106.
Kalonga 119.
Kalosa 88.
Kalota 129.
Kalotaszeg 162.
Kalota-Szent-Király 174.
Káloz 76.
Kalsbrunnen l. Kálbor.
Kaltwasser l. Hidegviz.
Kaludjerovac 344.
Kalugyer 301.
Kalugyerova l. Rébenberg.
Kalugyerszka 120.
Kalugyer-zárda 301.
Kamara-erdőség 330.
Kamazinesd 212.
Kamenec 64.
Kamengrad 312.
Kamenica 306. 338. 339.
Kamenita 314.
» gorica 541.
Kamenjak 270.
Kamensko 306. 312. 337.
Kamjonka 86.
Kampaneszka 139.
Kanak 146.
Kanász-patak 251.
Kaniža 342.
» l. Kanizsa.
Kanizsa 81. 329.
Kankóvár 107.
Kanta 255.
Kányád 245.
Kányahegy 74.
Kapela 291.
» nova 328.
» stara 328.
Kapella 364. 314.
Kapella hegység. 336.
Kapelna 302.
Kapi 97.
Kapince 300.
Kapitányszállás 128.
Kapláth 69.
Kaplony 112.
Kapnika 347.
Kapnikbánya 110.
Kapolcs 80.
Kápolna 89. 94.
Kápolnás 91. 155.
Kápolnás.Egyházas 245.
Kápolnás l. Nyék.
Kápolnok-Monostor 182.

Kapor 185.
Kaporna, l. Kopriwna.
Kapos 10. 72. 81.
Kapos-csatorna 10.
Kaposvár 81.
Káposztafalva 86.
Káposztás-Szt.-Miklós 190.
Kapriora 155.
Kapronca 48. 155. 289.
Kapros 120.
Kapruca 144.
Káptalan 74.
Kaptol 311.
Kapus 194. 232.
Kapuvár 73.
Karačica, l. Vudinska.
Karács 213.
Karácsonfalva, l. N.-Bikács.
Karád 81. 98.
Karajenő 58.
Karanla 344.
Karansebes 157.
Karas 10. 102. 144. 149.
Karasica 82. 298.
Kárász 83. 118.
Karásztó 212.
Karatna 255.
Karcag, l. Kardszag.
Karcfalva 250.
Karcsa 98.
Kardó 129.
Kardszag 89. 91.
Kardun 361.
Karin 348.
Karlóca, l. Karlovic
Karlopago 342.
Karlovac, l. Károlyváros.
Karlovai, l. Karlovic.
Karlovic 322. 323.
Karlstadt, l. Károlyváros.
Karna 203.
Károlyfalva 145.
Károlyfehérvár, l. Gyulafehérvár.
» szállás, l. Dragutinac.
» út 274.
» város 48. 274. 282.
Kárpátok 4. 6.
Karpfen, l. Korpona.
Karpiu 204.
Karst 264.
Karst hegység 283.
Karulyfalva 183.
Kásasarok 132.
Kasina 282.
Kašljevac 293.
Kasolcz, l. Hermány.
Kassa 45. 94.
Kassendorf, l. Kásztó.
Kásva 193.
Kaszabánya 216.
Kaszalni-Balkán 201.
Kaszapereg 138.
Kaszapoly, l. Kaszópolyána.
Kaszaritka 119.
Kaszmány 127.
Kaszna-Béltek 110.
Kászó 11.
Kászon 249. 253.
. Altiz 249.
» Feltiz 249.
Kászoni hegyek 247.
Kászon-Impér 349.
Kászoni szoros 247.
Kászon-Jakabfalva 249.
Kászon-Ujfalu 249.
Kaszópolyana 105.
Kasztenholz, l. Hermány.
Kásztó 221.
Katalena 293.
Katalinfalva 146.
Katholikus-Selišće 295.
Kató 59.
Katona 176.
Katonai végvidék, l. Határőrvidék.
Káty 61.
Kaun 214.
Kazanesd 212.
Kazanyesd 210.
Kazincz 93.
Kebelj 288.
Kebel 290.
Kebele 80. 192.
» Szt. Iván 192.
Kece 197.
Kecsed 180.
Kecsed Kisfalud 244
» Szilvás 180.
Kecskéd 76.
Kecskedája 211,
Kecskeháta 180.
Kecskeháza, l. Kecskeháta
Kecskekő 201.
Kecskemét 47.
Kecskés 117. 123.
Keglevicsháza 148.
Kehida 80.
Kék 115.
Kékcse 119.
Kékes 151. 185.
Kékesfalva 215.
Kékes hegy 6.
Kékkő 61.
Kékkút 80.
Kelbazer, l. Hidegvíz.
Kelcse 98.
Kelecsény 98. 106.
Kelemen-havas 160. 189.
Kelemen-telke 191.
Kelenföld 53.
Keleti lánc 7.
Keleti trachit-lánc, l. Hargitta.
Kellemes 96.
Kelling, l. Kelnek.
Kelmák 151.
Kelnek 225.
Kemecse 119.
Kemence 63. 98.
Kéménd 210. 214.
Kemenesalja 78.
Kemenesaljai hegyek 71.
Keménye 180.
Keményfok 128.
Keménysziget 127.
Kémor 115.
Kenderes 91.
Kendermás 175.
Kendi-Lóna 179.
Kendő 192.
Kene 289.
Kenes, l. Kénos.
Kenese 77.
Kenéz 128.
Kenézlő 119.
Kengyeles 126.
Kénos 245.
Kentelke 184.
Kenyere Téglás 137.
Kenyérmező 209. 221.
Kenyizlő, l. Kenézlő.
Kepelna, l. Alsókápolna.
Képviselőház (magyar) 41.
Képzőművészeti társaság (magyar) 41.
Kér 111.
Kere 230.
Kércs 127.
Kercsed 198.
Kercsisora 224.
Kerecke 106.
Kerek 141.
Kerekegyháza 125.
Kerékfenyő 251.
Kerekhegy 106.
Kerekudvar 89.
Kerellő 239.
» Sóspatak 197.
Kerellő Szentmiklós 195.
Kerellő Szentpál 239.
Kerepes 56.
Kerepesi-út 53.
Keresd 233.
Keresztbánya 245.
Keresztény 73.
» Almás 214.
Kereszténytalva 262.
Kereszténysziget 224.
Keresztes 198.
Keresztthegy 247. 251.
Keresztúr 81. 214.
Keresztúrfalva 243.
Keresztúr, l. Kótaj.
Keresztes 135.
Kérges 214.
Kerka 12. 79. 80.
Kerlés 184.
Kernyesd 200. 218.
Kérő 179.
Károly-fürdő 245.
Kerpénis, l. Kerpenyes.
Kerpenyes 225.
Kerpenyis, l. Gyertyámos.
Kerpenyes 209.
Kerschdorf, l. Preszáka.
Kér-Semjén 111.
Kérsziget 91.
Kertes 142.
Kertészzug 132.
Kerülő, l. Kerellő.
Kerülős 141.
Kerzsec 214.
Kesinci 303.
Késmárk 85.
Késmárki csúcs 6. 265.
Kesselbach, l. Kerpenyes.
Kesselu, l. Keszlér.
Keszegfalva 75.
Keszi 64.
Keszii 176.
Keszinc 151.
Keszlér 238.
Kesznyétem 97.
Keszthely 80.
Kétbük 199.
Kétegyháza 131.
Kétely 185.
Kétfél 150.
Kéthalom 141.
Kéthely 81.
Kéthely l. Kétely.
Ketskemét, l. Kecskemét.
Kettős 123.
» mező 114.

Kevermes 138.
Kézdi-Almás 255.
Kézdi - Mártonfalva 256.
Kézdi-Martonos 256.
Kézdivásárhely 252. 255.
Kézda, l. Szász-Kézd.
Kiani 345.
Kibéd 191.
Kičin 347.
Kigyósér 61.
Kihalci 335.
Kik 344.
Kikinda, l. Nagy-Kikinda.
Kilyén 257.
Kimingyia, l. Kéménd.
Kimp 130.
Kimpelung, l. Hosszúmező.
Kimpény, l. Topánfalva.
Kimpény - Szurdok 212.
Kimpulujnyág 220.
Kimpulnng 180.
Kimpuri 212.
Kincsérszeg 248.
Kincses 239.
Kinjačka 332.
Kinorán 69.
Király 114.
» bánya 210. 215.
Király-Bóca 66.
Király-Daróc 112.
Királydomb 55.
Királyfalva 71. 176. 239.
Királyföld 222.
Királyhágó 161.
Királyhágóntúli kerület 159.
Királyhalma 236.
Királyháza 107.
Királyhegy 5. 86. 227.
Király-Helmec 98.
Királykő 161. 227.
Királykút 114.
Királymező 105.
Királyrév, l. Portorév.
Királyság 136.
Király-telek 117.
» útca 53.
Kirchberg, l. Kürpod.
Kirin 335.
Kirlibaba 188.
Kirnyesty, l. Kernyesd.
Kirper, l. Kürpod.
Kirtsch, l. Kőrös.
Királyfürdő 245.
Kis-Adorján 192.
» Akna 207.
» Almás 101. 214.
Kis-Álomzug 122.
» Alpár 59.
Kis-Andaháza 127.
» Apáca 138.
Kisapold 224.
Kis-Ár 111.
» Aradvány 117.
» Aranyos 195.
Kisárok 90.
Kisasszond 82.
Kisbacon 246.
Kisbajcs 75.
Kisbajom 81. 127.
Kis-Bajos 102.
» Báka 119.
» Bakoc 123.
» Bánya 110.
» Bányácska, l. Széphalom.
Kis-Bánya - Ércpatak 199.
Kis-Bánya - havassa 199.
Kis-Baráth 74.
» Bárca 93.
» Barcsa 214.
» -Barna 294.
» -Báród 125.
» -Becskerek 150.
» -Belényes 130.
» -Béltek 117.
» -Bény 64.
» -bér 75.
» Berény 81.
» berezna 99.
Kisberivoj 230.
» -Beszterce 187.
» -Bikács 147.
» -Bobróc 65.
Kis-Brecskó 105.
» -Bodak 71.
» -Bodolló 95.
» -Borosnyó 257.
» -Bucsár 69.
» -Budak 187.
» -Bun 241.
» -Buny 110.
» -Cég 176.
» -Cell 79.
» Cenk 73.
» -Chocolna 68.
» -Crešnjevica 293.
Kis-Csákó 133.
» -Cserged 240.
» -Csula 218.
» -Csűr 223.
Kis-Czigánd 98..
» -Debrecen 182.
» -Debrek 183.
» -Demeter 187.
» -Denk 220.
» -Dersida 115.
» -Disznód 226.
» -Doboka 181.
» -Dobrova 101.
» -Dobsza 81.
» -dorog 83.
» -Ecsed 113.
» egyházas 245.
» -Ekemező 232. 237. 238.
Kisenyed 204.
Kiserdő 123.
Kiserpena 288.
Kis-Esküllő 175.
» Fájkürth 65.
» -Falud 98. 101. 119. 205.
Kis-Fátra 5.
« -Fenes 199.
» Fülöp 117. 122.
» -Fülpös 177.
» Gáj 153.
» -Galambfalva 243.
Kis-Gérce 107.
» Gerendás 131.
Kis-Geszteréd 117.
Kis-Görgény 190.
Kis-Gúth 117.
» Győr 93.
» -Halmágy 142.
Kis-Harángod 118.
Kis-Háromtetej 248.
Kis-hegy 96.
» -Hegyes 122.
» -Hódos 111.
» -Homoród 236. 242.
Kis-Horgos 136.
» -Hort 123.
» -Hrastelnica 295.
Kis-Iklód 179. 238.
Kis-Ikland 197.
» -Illye 192
Kis-Ilva 188.
» -Iratos 138.
» -Janka 126.
» -Jécsa 147.
» -Jenő 141.
Kis jóka 71.
Kis-Kaba 122.
» Kágya 126.
» -Kaján 183.
» » l. Kajánel.
Kiskalán 210. 216.
Kis-Kálló 118.
Kis-Kamrás 138.
» -Kanizsa 80.
» -Kapella 314. 339.
Kis-Kapos 99.
Kis-Kapus 123. 173. 232.
Kis-Kárpátok 5.
» kászon 255.
» Kede 244.
» -H.-Kend 241.
Kiskér 61.
» Kerék 204.
» -Kinizs 95.
» -Királyhegyes 138.
Kis-Kirva 105.
» komárom 80.
» -Komor 288.
» Kőrös 59.
» Körtvélyes 182.
» kőszeg 82.
Kis-Kovácsháza 138.
» Kozár 84.
» Kristole 181.
» Kriván, l. Kis-Fátra.
Kis-Kubrana 68.
» Küköllő 11. 163. 189. 241.
Kis-Küküllő megye 46. 236.
Kis-Kunság 51. 52.
Kis-Kupány 107.
» Kustyán 77.
» Ladua 96.
» -laka 129.
» -lég 71.
» Lele 138.
» -Léta 118.
» -Lévárd 71.
» -Lónya 102.
» -Lucska 101.
» -Ludina 295.
» -magyar Síkság 8.
Kis-Majtény 112.
» -Makó 137.
Kis-Marja 127.
» Maros 147.
» marton 73.
» -Mogyorós 101.
» -Mórichida 74.
» -Muncsel 215.
» -Namény 112.
» -Nyárád 192.
» -Nyésta 128.
» -Nyilas 74.
» -Nyires 110. 181.
» -Nyujtód 256.
» -nyul 74.
» -Nyulas 177. 195.

Kísoda 151.
Kisoklos 199. 220.
Kis-Olt 247.
Kis-Orosi 129.
» Osztró 218.
» Palád 111.
» patak l. Sároskis-patak.
Kis-péc 75.
» Pél 131.
» Peleske 111.
» Peratorika 294.
» Pércs 126.
» Pereg 140.
» Pest 55.
» Pestény 218.
» Petri 175.
» Ponor l. Ponorel.
» Pusztaszer 135.
» Rákócz 107.
» Rábé 127.
» Rápolt 222.
» Rastovac 294.
» Rebra 188.
» Récse 80.
» Sármás 176.
» Sárpatak 6.
» Sebes 174.
» Szederjes 192.
» Selyk 233.
Kis-Sink 234.
Kis--Solymos 181. 207. 244.
Kis-Somkút, l. Somkút.
Kis-Sredice 296.
Kis-Szalók 86.
» Szamos 162. 172. 177.
Kis-Szántó 127.
» Szeben 96.
» Szegi 123.
» Szoboszló 122.
» Szokond 110.
» Szőllős 240.
» Sztapár 61.
» Tagyos 76.
» Tállya 93.
» Talmács 226.
» Tamási 81. 117.
Kistanje 361.
Kis-Tapolcsány 64.
» Tarna 108.
» Tátra 65.
» Telek 135.
» Teremi 140.
» terenne l. Kisterenye.
Kis-Terenye 62.
Kis-Tokaj 92.
Kis-Told 127.
Kis-Topolovec 151.
Kis-Tótfalu 125.
» Tóti 128.
» Trojstovo 293.
Kisturgony 91.
Kis-Ugra 128.
» -Ujfalu 125.
» -Uj-Pereg 140.
Kis-Ujszállás 89. 91.
» -Ujváros 136.
» Úrmező 106.
» Ürögd 129.
» Vajdafalva 230.
» -Várda 119.
» Varjas 140.
» Varsány 118.
» Vitéz 96.
» Zablat 68.
» Zalacska 99.
» Zdenci 294.
» Zelemér 123.
Kiszető 151.
Kiszindia 142.
Kiszlari 285.
Kis-Zombor 148.
» Zsám 153.
Kiszuca f. 67.
» Ujhely 67.
Kitid 217.
Kittsee, l. Köpcsény.
Kizdia 151.
Klada 343.
Kladaroi mocsárok 291.
Kladowa 143. 154.
Klak 64.
Klakar 327.
Klanac 336. 341. 344.
Klanjec 288.
Klapia 349.
Klárafalva 148.
Klára-Major 112.
Klasnič 334.
Klastrom 73.
» -Szent-György 152.
Klausenburg l. Kolosvár.
Klein Alisch l. Kis-Szőllős.
Klein Bisztritz l. Kis-Beszterce.
Klein Blasendorf l. Balástelke.
Klein Kopisch l. Kis-Kapus.
Klein Lasseln l. Szász-Szent-László.
Klein Probstdorf l. Kisekemező.
Klein Rumess l. Romoszhely.
Klein-Schelken l. Kisselyk.
Klein Schenk l. Kissink.
Klein Scheuern l. Kiscsűr.
Klein Schlutten l. Zalathna.
Klek 366.
Klenak 324.
Klenóc 88.
Klenovec 287.
Klenovnik 287.
Klicevak 370.
Klinac 333.
Klinca selo 282.
Klipinobrdo 338.
Klisszura 157.
Ključar 338.
Klokoč 338.
Klokočerik 327.
Klokočeva 294. 302.
Klopotiva 218.
Klosdorf l. Miklóstelke.
Kloska-lázadás 213.
Klossdorf l. Bethlen-Szent-Miklós.
Kloštar 293.
Kluknó 86.
Kneginec gornji 339.
Knezovljani 333.
Kőalja-Ohába 219.
Kőbánya 52. 55.
Kobat 329.
Kobát-Demeterfalva 244.
Kobel 70.
Kobilják 283.
Köboldogfalva 216.
Köbölkut 177.
Kóbor 177. 194.
Kobránko 257.
Kobura l. Kóbor.
Kocs 132. 184.
Kocsárdpatak 197.
Kocsér 58. 75.
Kocsilapos 126.
Kocsord 112.
Kődmönös 181.
Kodor 180.
Kodru 215.
Ködszállás 91.
Kőfarka 184.
Kőfrinkfalva 181.
Kohalmu l. Kőhalom.
Kőhalom 236.
Kohány 125.
Kohldorf 155. 156.
Kóka 59. 347.
Kokad 126.
Kokelburg l. Kükülővár.
Kökényes 105.
Kökényesd 107.
Kokirevo 338.
Kökös 258.
Kökös-Bácstelek 254.
Kokosmak 331.
Kokova 88.
Kolarić 338.
Kolcér 110.
Kolcs, l. Kocs.
Kölcse 111.
Kölcsén 101.
Kölcsér 128.
Koldu, l. Kudú.
Kölesd 83.
Kölesmező l. Új-Buda.
Kolibele l. Székás.
Kollarovits 68.
Kolluth 61.
Kolodjar 303.
Kologyvár 303.
Kólon 69.
Kolosmonostor 173.
Kolos-megye l. Kolozsmegye.
Koloss 69.
Kolosvár l. Kolozsvár.
Kő-Lozna 181.
Kolozs 176.
Kolozs-akna, l. Kolozs.
Kolozsmegye 46. 172.
Kolozsvár 46. 172.
Kolta 75.
Kolumbács l. Golubatz, Galambóc.
Kolum 159. 227.
Kóly 126.
Kom 345. 349.
Komádi 128.
Komarnica 291.
Komárom 47.
» megye 47. 75.
Komjáth 69.
Komjáti 94.
Komjátszeg 196.
Komletinci 325.
Kömlő 89.
Kömlőd 75.
Komlós 94. 96. 107. 128.
Komlósd 82.
Komlós-Ujfalu 180.
Komocsó 125.
Komogovina 333.
Komolac 257.
Komolló 257.
Komarovo gornje és dolnje. 332.
Komorzán 111.
Kompolt 89.

Kompote 340.
Konca 203.
Končanica 313.
Koncsiszta 6.
Köncsög 59.
Kondoros 133.
Kondrić 303.
Königsgnad 155.
Konjsko 341. 342.
Konkolyfalva 181.
Konop 143.
Kóny 74.
Konyár 126.
Konyha 104.
Kónyitó 74.
Konyos 99.
Kopács-Apáti 119.
Kopacsel 229.
Kopán 78.
Kopáncs 138.
Kopasielu l. Kopacsel.
Kopcsa mike l. Kiskapus.
Kopcsán 69.
Kopcsányi tó 68.
Köpcsény 72.
Köpec 253. 259.
Kopietrul 215.
Koppánd 196.
Koppány 81.
Kopreinic l. Kapronca.
Köprili, l. Kjöprülü.
Koprivna 303. 312.
Koprivnica 310.
» l. Kapronca.
Kopsa mare l. Nagy. Kapus.
Korabia 201.
» havas 206.
Koramnik 158.
Korana 271. 313. 315. 336. 341.
Korauskibrieg 338.
Korauskibug 339.
Korauskoselo 338.
Korbava 9.
Korbul 251.
Korcula, l. Curzola.
Korduševci 327.
Koremmičani 313.
Koreno hegy 344.
Korhány 123. 141.
Kórház 132.
Korija 300.
Kőrispatak 244.
Korita 331.
Koritna 303.
Koritnica 66.
Koritnyica, l. Koritnica.
Kormányrendszer (magyar) 41.
Körmend 79.
Kormareva 158.
Körmöc 158.
Kormos 242.
Körmös 246.
Körmösd 128.
Korneerlu, l. Hortobágyfalva.
Kornia 158.
Kornic 344.
Kornicel 213. 226.
Környe 132.
Környei 76.
Kóród 241.
Korodj, l. Kórógy.
Korog, l. »
Kórógy 127. 134. 305.
» Szt. Márton 240.
Koroi, l. Kóród.
Kórój 129.
Korojesd 218.
Korompa 70.
Korond 244.
Koronka 190.
Körös 48. 69. 90. 91. 116. 134. 237. 257. 278. 279. 290.
Körösbánya 210. 213.
Körösfalva 213.
» fő 174.
» hegy 77. 81.
» Ladány 132.
» megye 48. 289.
» mező 105.
» Nadány, l. Körös-Ladány.
Kőröspatak, l. Kőrispatak.
Körös-Szeg 128.
« Apáti 128.
» Tarcsa 132.
» Tarján 128.
Körpa 158.
Korparét 112.
Korpona 65.
Kortat 334.
Körtvekapu 194.
Körtvélyes 136.
Körtvélyfája 193.
» tó 135.
Kosárfertőhát 127.
Kozd 62.
Koséa 68.
Kösely 11. 116. 120.
Kosiak 347.
Kosna 188.
Kosokna, l. Kolozsakna.
Koska 302.
Koslárd 205.
Kosolna 70.
Kosovac 325.
Kóspallag 63,
Kossuth 67.
Kossuthfalva 55.
Kostajnica 333.
Kostej 155.
Kostel 270.
Kostelek 350.
Kostelj 287.
Kostva 155.
Kostrena-Szt.-Barbara 285.
» » Lucia 285.
Kostresi 333.
Kösüszeg 122.
Kosutarica 330.
Kőszeg 78.
Köszörükő-patak 251.
Kosztafalva 182.
Kosztajnica 49. 332.
Kosztelina 287.
Kosztesd 220.
Kosztyova-Pásztély 99.
Köszvényes 130. 191.
Kótaj 119.
Kötegyán 118.
Kőtelek 140.
Kötelend 176.
Köteles 122.
» mező 182.
Kötlen, l. Feketehalom.
Kotlenice 364.
Koter, l. Cattaro.
Kotterbach 86.
Kottse 82.
Koturić 312.
Kovačevac 329. 330. 335.
Kovačica gornja, l. Felső kovačica
Kovácsi 93. 94.
Kovacsica, l. Antalfalu.
Kovács Kápolnok 182.
Kovácsvágás 93.
Kővágóörs 80.
» Szőllős 82.
Kovás 110.
Kovászi, l. Borkút.
Kovaszinc 143.
Kovászna 253. 256.
Kövegy-Mednyánszky háza 138.
Kövend 198.
Kövéres 152.
Köves 108.
Kövesd 101. 115. 151. 234. 308.
Köveskálla 80.
» liget 105.
Kovil-Szentiván 61.
Koorágy 217.
Kovrás, l. Kovrágy.
Kozárd 112.
Kozareve 293. 294.
Korarica 330.
Kozárvár 183.
Kozavac 335.
Középajta 258.
» Almás 214.
» Bükk 73.
» Dreznica 339.
» hát 122.
» iskolák (magyar) 37.
Közép-Krašićeviča 285.
Középlak 174.
» Orbó 204.
» Peterd 199.
» Várca 115.
» Vissó 104.
Közfal 181.
Közigazgatás (magyar) 44.
Kozjan 346.
Kozmafalva 126.
Kozmás 249.
Kozmatelke 177.
Kozla 181.
Közös ministerium 42.
Közrész havas 247.
Krácsfalu 106.
Krácsunesd 211.
Krajfalen, l. király falva.
Krajova 129.
Krajskares 288.
Kraka-Matiki 157.
Krakkó 206.
Kraljeva velika 331.
Kraljevćani 333.
Kraljevec 282.
Kraljevica, l. Porto-Ré.
Kralován 66.
Krapje 332.
Krappano 362.
Krašić 282.
Krašković 301.
Krasno 343.
Kraszna 9.
Krassó 109.
Krassómegye 47. 153.
Krassova 155.
Krasza 257.
Kraszna 102. 108. 113. 114. 163.

Kraszna hegység 161.
Krasznahorka-Váralja 87.
Kraszna-Horváth 114.
Krasznibród 98.
Krasznisóra 105.
Krbava 315.
Krbavai sík 314.
Krbava völgye 315. 345
Krbavica 346.
Krčedin 322.
Krebsbach, l. Kákova.
» l. Krizba.
Krecsunel, l. Oláhkarácsonfalva.
Kreisch, l. Keresd.
Kremen 341.
Kremenetz, l. Krzemeniec.
Kremnitz, l. Körmöc.
Kremusnica 335.
Krepatura 229.
Krestelovac 313.
Kreuz, l. Kőrös.
Krička 331.
Kricke, l, Kric.
Krike, l. Alsó v. Felső-Kriske.
Kric, l. Szászkeresztúr.
Kricsfalva 105.
Kricsova 155.
Kris, l. Keresd.
Krisbáva, l. Krizba,
Kriscsor, l. Kőrösfalva.
Krisény, l. Pusztakalán.
Kriso, l. Kőrösfő.
Krissbah, l. Krizba.
Kristián, l. Keresztényfalva.
Kristjor, l. Kőrösfalva.
Kristjor 130.
Krisztea 209.
Krisztán 259.
Krisztina város 53.
Krisztura, l. Keresztúr.
Kriva 313.
Krivádia 219.
Krivaj 153. 295. 331.
Kriván-Fátra, l. Kis Fátra.
Krivina 155.
Kriviput 340.
Krivobara 151.
Krivošije 347.
Krivoszád 68.
Kriz 295. 335.
Krizba 259. 262.
Križevci 290.
Krizpolje 339.
Krka 345. 349.
Krkac 290.
Krka-zuhatag 361.
Krkic » 361.
Krndija 270. 338.
» hegy 310.
Krnjesevci 323.
Krnškovaca 339.
Krompach 86.
Kronstadt, l. Brassó.
Krstov 270. 298.
Krum 228.
Krupa 361.
Krušćica 344.
Kruscsica 153.
Krusedol-monastir 307.
Krusedol-selo 307.
Kruševica 326.
Kruškovac 344.
Kruzslyó 96.
Kruzsó 96.
Kubin 145.
Kubrana 68.
Kucan dolnji 289.
» gornji 289.
» marof 289.
Kučite 342. 368.
Kucsó 114.
Kucserdea, l. Oláhkocsárd.
Kucsuláta 181. 228.
Kudric-hegy 148.
Kudritz 153.
Kudú 183.
Kudzsir 210.
Kujesd, l. Kövesd.
Kujes, l. Kulyes.
Kujnik 329.
Kujova-Jávor 6.
Kükemező 96.
Kuklic 344.
Kukuljanovo 285
Kukunjevac 331.
Kukujevce 308.
Küküllő 201.
» Kemenyfalva 245.
Küküllő vár 238.
Küküves 247.
Kula 60. 311.
Kula-vár 327.
Kulica 344.
Kuljani 334.
Kulpa 8. 269. 271. 280. 283. 315.
Kulyes 212.
Kumán 147.
Kumánd, l. Kumán.
Kumányesd 129.
Kunágota 138.
Kunasszonyszállás 91.
Kunbolcsa 91.
Kund f. 240.
Kunhegyes 89. 91.
Kunic 339.
Kunisince 302.
Kunovec 292.
Kunszentmárton 89.
Kunszentmiklós 59.
Kupa 95. 138.
Kupavára, l. Somogyvár.
Kupchina 280.
Kupčina dolnja 282.
Kupčina gornja 282.
Kúphegy 231.
Kupina 326.
Kupinovo 323.
Kupjak 286.
Kuplensko 338.
Kupoc 126.
Kupsafalva 182.
Kupuszina 60.
Kurca 134.
Kurd 84.
Kuréty 213.
Kurima 97
Kurpény 221.
Kürpod 227.
Kursanec 81.
Kürt 62.
Kurtyapatak 255.
Kurtics 140.
Kurtifáje, l. Körtvélyfája.
Kurtya 155.
Kusac 345.
Kusar-erdőség 326.
Kusira, l. Ó-kudsir.
Kusma 187.
Küsmöd 244.
Kusonje 312.
Kustély 153.
Kustil, l. Kustély.
Kustyán 77.
Küsztelnik, l. Csüdőtelke.
Kutaly 115.
Kuterovo 343.
Kútfalva 203.
Kuti 327. 329.
Kutina 154.
Kutinica 295.
Kutinja, l. Kutina.
Kutjén 215.
Kutjevo 311.
Kutu, l. Kutfalva.
Kutya-Bagos 117.
Kutya, l. Almási barlang 161.
Kuvezdin, l. Kövesd.
Laáz l. Láz.
Lábaltz 154.
Lábatlan 64.
Lábfalva 183.
Lábod 82.
Laborca 99.
Laborfalva 257.
Lacháza 59.
Lackod 240.
Lackonya 182.
Lacroma 367.
Lacunás 153.
Ladamos 204.
Ladendorf, l. Ladamos.
Ládháza 92.
Ladinec 290.
Ladislavce 307.
Ladjovac dolnji 339.
Ladjevac gornji 339.
Ladmac 98.
Ladoméri tó 74.
Lagosta 349. 368.
» i csatorna 349.
Lajos-szállás 136.
» szénás 133.
» tanya 136.
» völgy 110.
Lajta 7. 72.
Lajtfalu 72.
Lajthafalu, l. Lajtfalu.
Lak 93.
Lakoca 6.
Lakócás 160. 252. 256.
Lamkerék, l. Lámkerék.
Lámkerék 224.
Lammdorf, l. Berény.
Lamnes, l. Ladamos.
Lampertháza, l. Beregszász.
Lánchid-tér 53.
Landok 86.
Lándor 207.
Lándzsér 73.
Langedorf, l. Lámkerék.
Langenau, l. Kimpolung.
Langendorf, l. Hosszufalu.
» l. Longodár.
» l. Hosszu-aszó.
Lanszor, l. Lándzsér.
Lapat 339.
Lapincs 78.
Lapis refugii 86.

Lápos 11. 108. 163.
» Bánya 110.
» Debrek 182.
» i hegylánc 160.
Lapovec 303.
Lapusnicel 159.
Lapusnyak 215.
Lárga 182.
Lašćić 302.
Laskár 69.
Laskó 82.
Laskod 120.
Laskód 118.
Lasinja 335.
Laslovo, l. Szent László.
Lasovác 294.
Lastovo, l. Lágosta.
Lastua 370.
Lastva 370.
Laszkár 69.
Lászlótelek 136.
László tér 109.
Laszo 215.
Laszod, l. Laszo.
Lasztóc 98.
Latin 339.
Latinovac 311.
Latorca 11. 99. 100.
Latuska 101.
Lavanska-Város 303.
Láz 224.
Lázárfalva 249.
Laze 325.
Lázi 78.
Lazur 129.
» Szohodol 130.
Leanc 212.
Leányfalva 93.
Leányvásár 82.
Lébény 72.
» Szentmiklós 74.
Leblang, l. Lebnek.
Lebnek 235.
Le Boche, l. Bocca.
Le Catena 369.
» Catene 369.
Lécfalva 257.
Ledenice 340.
Ledenik 343.
Lederman, l. Lodormány.
Ledinci 306.
Lednice, l. Szilice.
Lednic 68.
Legenye-Mihályi 98.
Légrád 81.
Lehelősi 128.
Lehért 78.
Leibitz 85.
Léka 79.
Lekence 111.
Lekenik patak 281.
Lekér 64.
Lele 115.
Lelesz 98. 215.
Lelle, l. Lölle.
Lemény 181.
Lemes 96.
Lemeš 290.
Lemhény 256.
Lemmin, l. Lemény.
Lendva 12. 79.
Lengyel 83. 91.
Lengyelfalva 245.
Lengyellapos 122.
Lengyeltóti 81.
Lenke 94.
Lenti 80.
Leokosest 154.
Leopoldova 145.
Leopoldstadt, l. Lipótvár.
Leordina 106.
Lepadia, l. Magyarlapád.
Lepavina 291.
Lepenic 283.
Lepenica 78.
Lepoglava 287.
Leppend 240.
LePunte bianche 360.
Lepus 201.
Lepusnyik, l. Lapusnyak.
Les 129.
Lés 188.
Lešće 344.
Leschkirch, l. Ujegyház.
Lesina 349. 365.
Leskovac 338.
Lesnek 214.
Lesnyek, l. Lesnek
Less, l. Les.
Lesses 234.
Leszkund, l. Lackod.
Letenye 80.
Letičani 293.
Letinac 339.
Létka 181.
Letovanci 333.
» l. Léka.
Leutschau, l. Lőcse.
Léva 64.
Levárd 71.
Lévárt 87.
Le-Vela 294.
Levelek 118.
Levelény 136.
Leverono 366.
Levéltárak (Magyarországon) 41.
Lensin, l. Magyar-Legén.
Lezest 201.
Ležimir 308.
Libánfalva 193.
Libáton 182.
Libetbánya 65.
Lič 286.
Lice 87.
Lidvince 307.
Liebethen, l. Libetbánya.
Lies, l. Lés.
Lietava 68.
Liget 58. 152. 194.
» l. Lüget.
Lignopolis l. Fogaras
Lika 12. 66. 315.
Likai sik 314.
Lica-otočaci kerület 340.
Likava 66.
Likavölgye 314.
Limba 203.
Limbovo-hegy 341.
Lindenfeld 158.
Lindsina 216.
Lipcse 106.
Lipcse polyána 106
Lipe 344.
Lipica 339.
Lipik 273. 312.
Lipje 337.
Lipnica 66. 290.
Lipnik 283.
Lipótfalva 79.
» mező 54.
» vár 69.
» város 53.
Lipovac 301. 324.
» dolnji 328.
» gornji 328.
» srednji 328.
Lipovec 287. 295.
Lipovica 309.
Lipovljani 331.
Lipovo polje 344.
Lippa 151. 311.
Liptó 65.
Liptó megye 47. 65.
Liptó ujvár 66.
Lissa 365.
Lisza 230.
Lisznyó 257.
Litke 62.
Liváda 141.
Livadjani 331.
Livaszény 220.
Livó 96.
Livovobrdo 293.
Ljeskovac 334.
Lještani 330.
Ljuba 308.
Ljubešćica 289.
Ljubina 334.
Ljubkova dolnja 159.
Ljubkova gornja 159.
Ljubljanica 281.
Ljupina 329.
Lobor 287.
Loca taxalia 245.
Lőcse 85.
Locsod 68.
Lőcse-lublóihegyek 6.
Lodormány 238.
Lófalu 96.
Lófő 93.
Lögér-Patony 71.
Lojnsko polje 270.
Lokod 245.
Lókut 78.
Lokve 286.
Lölle 82.
Lomna 66.
Lomniczi csucs 6. 85.
Lompért 115.
Lonča 298.
Lončarica 294.
Loncsa 309.
Londjica 310.
Longodár 236.
Lonja 270. 271. 280. 282. 289. 292. 295. 315. 331.
Lonjsko polje 271.
Lonjszko polje 294.
Lonka 105.
Lónya 117.
Lopaca Patersko 268.
Lopare 363.
Lorántháza 118.
Lőrincfalva 210.
» réve 207.
Losonc 62. 170.
Losonc-Tugár 62.
Lotine 334.
Lovas 303.
» -Berény 76.
Lovász 306.
» -Patona 78.
Lovca 333.
Lovcia 369.
Lövér 194.
Lövész 250.
Lövéte 245.
Lövő 73. 119.
Lovrečan 288.
Lovrin 148.
Lozan 300.
Lozsád 220.
» Magura 220.
Lozsárd 179.
Lubljanica 281.
Lubló 85. 86.
Luca 230.
Lucani 340.
Lucski 66.
Ludas 89. 197.
Ludbreg 291.

Ludesd 220.
Ludisor 230.
Ludovica-út 284.
Ludvég 177.
Ludwigsburg, l. Ludvég.
Lüget 258.
Lugos 154.
» hely 155.
Luh 99.
Lubi 105.
Luiza ország-út 267.
Lujza-út 274.
Luka 282. 290. 368.
Lukahegy 360.
Lukafalva 190.
Lukarec 360.
Lukavac 301.
Lukavac dolnji 281.
Lukavec gornji 281.
Lukesic 283.
Lukovistye 87.
Lukovo 307. 343.
Lunga 349. 360.
Lunka 213. 214. 238. 250. 25.
Lunkány 155. 220.
Lunkavica 158.
Lunksora 211.
Lupsa 228.
Luszka 188.
Lužani 328.
Lyahovec 106.
Lynta 99.
Lyukhegy 92.
Macarsca 365.
Mače 287.
Macelj 287.
Mackovac 329.
Mackovoselo 333.
Macs 122.
Mácsa 56. 128. 140.
Mácséd 70.
Macsesd 219.
Macskakő 199.
Macskamező 181.
Macskás 132.
Macso 217.
Mád 97.
Máda 221.
Madar 75.
Madaras 89.
Madarasevec 289.
Madarász 129.
Mádéfalva 249.
Madjari 332.
Madjarovo 289.
Madju-Struzie 330.
Maestral 265.
Mág 224.
Magánlak 129.
Mágáre 234.
Magasca 370.
Magas Tátra 6.
» mart 55. 85.
Magićmala 329.
Maglenča 293.
Mágócs 83. 185.
Mágócsi ér 134.
Mágor 132.
Magos-Liget 111.
Magosmart 184.
Magura 5. 165. 156. 173. 182. 188. 199. 211. 224.
Magura hegy 5.
Magyar alföld 7.
Magyarád 63.
Magyarát 89. 143.
Magyar-Bagó 207.
» Bánhegyes 138.
Magyar-Bece 207.
» bél 70.
» Bénye 238.
Magyar-Bikal 174.
Magyar birodalom 3. 43.
Magyar Bogáta 180.
Magyar-Bölkény 193.
Magyar-Boros-Bocsárd 206.
Magyar-Brettye 217.
Magyar-Bükkös 207.
Magyar-Csanád 128. 148.
Magyar-Cseke 129.
Magyar-Csernya 147.
Magyar Csesztre 208.
Magyar-Décse 183.
Magyar-Dellő 197.
» Egregy 83. 114.
Magyar erdélyi határláncolat 7.
Magyar erdős hegység 6.
Magyar-Felek 243.
Magyar-Fodorháza 175.
Magyar-Forró 207.
Magyar-Fráta 176. 356.
Magyar-Fülpös 194.
Magyar-Gorbó 175.
Magyar-Gyanta 129.
Magyar-Gyerő-Monostor 174.
Magyar-Herepe 207.
Magyar-Hertelend 83.
Magyar-Hidegkút 243.
Magyar-Homorog 128.
Magyar-Igen 206.
» Isla 96.
» Ittebe 146.
Magyar-Jakabfalu 96.
Magyarka 91.
Magyar-Kályán 176.
Magyar-Kanizsa 60.
Magyar-Kecel 114.
Magyar-Kisáros 239.
Magyar-Köblös 180.
Magyar-Komját 107.
Magyar-Lad 82.
» Lapád 207.
Magyar-Lápos 182.
Magyar-Legén 176.
Magyar-Léta 199.
» Macskás 175.
Magyar-Nádas 175.
Magyar-Nagy-Sombor 174.
Magyar-Nemegye 189.
Magyaró 194.
Magyar-orbó 206.
Magyarország 50.
Magyarország felosztása 45.
Magyarós 192. 241. 243. 257. 262.
Magyaróság 199.
Magyarósd 216.
Magyarostető 252.
Magyar-Óvár 72.
Magyar-Pádé 147.
Magyar-Pécska 140.
Magyar-Peterd 199.
Magyar-Péterfalva 238.
Magyar-Péterlaka 193.
Magyar-Raszlavic 96.
Magyar-Régen 193.
Magyar-Rétfalu 299.
Magyarsók 69.
Magyar-Sülye 207.
» Szákos 152.
Magyar-Márton 146.
Magyar-Mihály 147.
Magyar-Szilvás 199.
Magyar tengermellék 263.
Magyar-Ujfalu 175.
Magyar-Valkó 115.
Magyar-Világos 143.
Magyar-Zsákod 243.
Magyar-Zsily 210.
Mahično 282.
Maina vrh. 347.
Maini 370.
Maja 192. 334.
Majár 303.
Majdan 310. 334.
Majdán 156.
Majdanka 106.
Majk 76.
Majom 87
Major 132. 188.
Majsa 59.
Majskepoljane 335.
Majur 333.
Majurec 290.
Makád 59.
Makária 101.
Makfalva 191.
Makkos-Jánosi 101.
Maklár 89.
Makód 122.
Makovistye 156.
Maksa 254.
Mala 328.
Malacka 71.
Mala gorica 214.
Malajesd 218.
Mala-Kopanica 326.
» kosa 338.
Mala-Megya 146.
Malatina 66.
Malavašica 324.
Mala-Vranova 335.
Mati Ghevo 289.
» Halan 344.
Malikut 339.
Máli-Pech 283.
Malmkrog, l. Almakerék.
Málnapataka 62.
Málnás 254.
Malom 132.
Málom 184.
Malomárka 187.
» árok 259.
» ér 139.
» falva 190. 244.
» patak 259.
» sok 74.
» szeg 174.
» viz 218.
» zug 218.
Maluzsina 66.
Mandic 338.
Mandjelos, l. Mangyelos.
Mándok 119.
Manestura, l. Monostorszeg.
Mangyelos 304. 308.
Mára 104.
Maradék, l. Maradik.
Maradik 307.
Máramaros megye 104.
Máramaros-Szigeth 104.
Maraschino bor 362.
Máravár 83.
Marča 296.
Marcal f. 74.
Marcali 81.

Marcaltheő, l. Marcaltő.
Marcaltő 78.
Marčani 296.
Márcfalva 73.
Marcibány-Dombegyháza 138.
Marciháza 129.
Mardisch, l. Mardos.
Mardjelos, l. Margyelos.
Mardos 233.
Márdzsina 229.
Mareborsa 109.
Mare di Novigrad 348.
Maréfalva 245.
Marga 158.
Margita 125.
Margitica 146.
Margitsziget 51.
Margitta 247.
Margyelos 308.
Márialaka 91.
Mariánce 302.
Marian hegy 302.
Mária-Nostra 65.
Mária-Pócs 118.
Maria-völgy 71.
Marienburg, l. Földvár.
Marienburg, l. Hétur.
Marienthal 302.
Marinbrod 335.
Marince 305.
Marindols kobrdo 338.
Marinkovec 296.
Marino plan 347.
Marinoselo 313.
Márkaszék 114.
Márkod 192.
Márkos 257.
Márkosfalva 256.
Markovec 290.
Markt-Schelken, l. Nagyselyk.
Markusfalva 86.
Markušica 305.
Mármaros megye 47.
Maró 180.
Maros 11. 102. 134. 137. 139. 162. 189. 201. 239.
Marosbéld 207.
» -Bogáth 197.
» -Brettye 211.
» csesztre, l. Magyarcsesztre.
» -Csúcs 207.
» -Csüged 203.
» -Dátos 197.
» décse 198.
Maroseni, l. Borgo-Marosény.
Maros forrása 247.
Marosgezse 207.
Maros-Hodák 194.
» -Illye 212.
» -Jára 192.
» káptalan 207.
» Keresztur 190.
« Koppánd 207.
» -Kövesd 194.
» laka 251.
» -Lekence 197.
» -Ludas 197.
» melléke 162.
» -Németi 211.
» -Orbó 197.
» Oroszfalu 194.
» portó, l. Maros-Portus.
Maros-Portus 202.
» Solymos 211.
» Szentgyörgy 192.
Maros-Szentimre205.
Maros-Szentkirály 195.
Maros-Szent-Király 207.
Maros Torda megye 189.
Maros-Ujvár 208.
» -Vásárhely 47.
» Vásárhely 190.
» » térség 162.
Marótlaka 174. 194.
Márpatak 252.
Márpod 227.
Mártély 136.
Martfalen, l. Szászmártonfalva.
Mártfű 91.
Martince 300. 302.
Martinci 324.
Martinesd 215.
Martinsdorf, l. Szászmárton falva.
Martinskaves desna 281.
Martinskaves lieva 281.
Mártonfalva 117.248.
Márton hegye 234.
Martonos 61. 244.
Mártontelke 334.
Martonvásár 77.
Martos 76.
Marzemin 369.
Mašić 324.
Masrina 339.
Mászt 71.
Máta 122.
Máté falva 236.
» háza 60.
Mateóc 85. 86.
Máté-Szalka 111.
Matievici 334.
Mátisfalva 243. 254.
Matkó 59.
Matolcs 111.
Matkovic mala 327.
Mátra 5. 88.
» Novák 62.
Mattenkloi Dombegyháza 138.
Mátyás sziget 73.
Mátyfalva 108.
Matzel 269. 270.
» hegylánez 8.286.
Maximov-hrast 309.
Mecsek 8.
Mecsekháta 72. 82.
Mecsia 209.
Medák 344.
Medari 330.
Mederasu, l. Backa-Madaras.
Medesér 244.
Medgyes122.128.232.
Mediasch, l. Medgyes.
Mediloceni, l. Borgo Milocseny.
Medina 83.
Medjes 307.
Medjés, l. Medgyes.
Medjurača 294.
Mednik-erdőség 325.
Mednisch, l. Medgyes.
Medvés 207.
Medoborszki 23.
Meglina 370.
Megyaszó 98.
Megyeri hegy 111.
Megyerke 56.
Megyesfalva 190.
Megykerék 207.
Mehádia 158.
Mehadika 158.
Mehala 150.
Mehburg, l. Bene.
Méhes 129. 197.
Méhes kertek 261.
Méhész 93.
Méhi 88.
Mejerea, l. Magyaró.
Mekinjar 345.
Melada 349. 360.368.
Meladai csatorna349.
Meleda 349.
Meleg-Földvár 185.
Meleg-Szamos 162.
Meléja 219.
Melence 147.
Melenkrog, l. Almakerék.
Melinovac 346.
Melnice 343.
Mélykut 123.
Menaság-Ujfalu 348.
Ménes 143. 307.
Ménfő 75.
Mengusfalva 86.
Mén-ut 250.
Menyhárd 85. 86.
Menyháza 142.
Menyő 115.
Méra 175.
Mercsia 203.
Merenye 288.
Mergel l. Morgonda.
Mergen l. Nagy-Merogyó.
Mérges 74. 135.
Mergindal l. Morgonda.
Meria l. Kékesfalva.
Mérk 113.
Mérketető 246.
Mernye 81.
Mertiásza l. Mirkvásár.
Meschen l. Musna.
Meschendorf l. Mese.
Mese 235.
Mesterháza 194.
Meszák, l. Megykerék.
Meszes 7. 108. 113.
Meszes-Szt.-György 114.
Mészkő 198.
Mésztáken 213.
Metesd 205.
Metkovič 365.
Mettersdorf l. Nagy-Demeter.
Mezei havas 189.
Mező-Bánd 195.
» -Berény 132.
» -Bodon 197.
» -Bergenye 195.
» -Bő 196.
Mező-Cikud 196.
» -Csáth 92.
» -Gerebenes 197.
» -Gyarak 128.
» -Hegyes 138.
» -Kapus 197.
» -Kászony 102.
Mező - Keménytelke 197.
Mező-Keresztes 92. 127.
Mező-Kölpény 194.
Mező-Komárom 77.
Mező-Kork 197.
» -Kovácsháza 138.
Mező-Kövesd 92. 195.

Mező-Laborcza 98.
Mező-Livádia 219.
» -Madaras 194.
» Nagycsány 196.
Mező-Nyárád 93.
» -Őr 176.
» -Őrke 198.
» -Örményes 186.
» -Örs 74.
» -Panit 195.
» -Pete 197.
» -Peterd 127.
» -Petri 113.
Mezősályi 197.
» -Sámsond 195.
Mezőség 162.
Mezőszakál 197.
» -Szengyel 197.
Mező-Szent-György 176.
Mező-Sz.-Jakab 196.
Mező-Szent-Márton 176. 194.
Mező-Sz.-Mihály 177.
Mező-Szilvás 177.
» -Szombattelke 176.
Mező-Tárkány 89.
Mező-Tarpa l. Tarpa.
» -Telegd 124.
» -Terem 113.
» -Tóhát 197.
» -Túr 91.
» -Ujfalu 197.
» -Ujlak 177.
» -Uraly 197.
» -Vári l. Vári.
» -Záh 197.
Miava f. 68.
» vs. 69.
Michailemi l. Mihályfalva.
Michelsberg 226.
Michelsdorf l. Mihályfalva.
Michelsdorf l. Szászvesszős.
Micske 117. 125.
Miercur, l. Szerdahely
Migalovci 310.
Migazzi-kastély 62.
Miglész 87.
Migindale l. Ingodály.
Miháci 312.
Mihaeseva-Draga 268.
Mihálcfalva 205.
Mihalesd 217.
Mihaljevei 310. 323.
Mihálydi 117.
Mihályfalva 213. 233.
Mihályi 73.
Mihálytelek 90.
Mihelka l. Mihalcfalva.
Mihelény l. Mihályfalva.
Miholjanec 291.
Miholjaec 291.
Miholjsko 338.
Miholnoc dolnje 301.
Mihovljan 288.
Mika 240.
Mikanesd 212.
Mikát-hegy 192.
Mike 108.
Mikefalva 240.
Mikeháza 184.
» Pércs 122.
Mikes 199.
Mikeszi 205.
Mikháza 191.
Miklewska l. Miklóska.
Mikló-Lazur 129.
Miklós 301.
Miklosa l. Miklóstelke.
Miklósfalva 243.
Miklóska 208. 295.
Miklósszállás l. Nikolicsstan.
Miklóstelke 235.
» -vágás 96.
Miklós-vár 259.
Mikluden 238.
Mikluševce 306.
Mikófalva 89.
Mikola 111. 185.
Mikolapatak 106.
Mikótanoda 254.
Mikó-Ujfalu, l. Bikszád.
Mikó-Ujvár 248.
» vára 248.
Miljana 288.
Miljanovac 313.
Miljevac 338.
Milochow 68.
Milosevac 338.
Milova 143.
Milvány 175.
Minaj 99.
Minarken, l. Malomárka.
Mindszent 128. 136. 206.
Mira 340.
Mirabella 364.
Miriszló 208.
Mirkovci 325.
Mirkvásár 236.
Mirsunjica-mocsár 329.
Mirsunjica tó 325. 327.
Miske 79. 141.
Miskolc 92.
Miskovica 336. 339.
Miszinta, l. Mindszent.
Miszt-Tótfalu 110.
Mitité 189.
Mitrovec 311.
Mitrovic 324.
Mitrovica 311.
Mitrovici kerület 321.
Mitrovicivégvidék 50.
Mizse 90.
Mlaka 268 330.
Mlakva 344.
Mlecsi 228.
Mljet, l. Meleda.
Močila gornja 339.
Mocs 176.
Mocsa 75.
Mocsármány 96.
Mocseris 159.
Mocsonok 69.
Modraspotok mala 283.
Modraspotok velika 283.
Mogorié 244.
Mogara 209. 229.
Mogyoród 56.
Mogyorós 64. 117.
Mogyoróska 98.
Moh 226.
Moha 76. 235.
Mohács 183. 198.
Mohi 92.
Moholy 91.
Mohovo 306.
Moichen, l. Moh.
Mojavolja 307.
Mojgrád 114.
Mojszin 86.
Mokra, l. Apatelek.
Mokrágy 66.
Mokrica 335.
Mokrin 147.
Mokropolje 327. 330.
Moldvabánya 166.
Molidorf, l. Molifalva.
Molifalva 147.
Molo 267.
Mokonta 368.
Molovin 306.
Molve 291.
Móma-Keresztur 139.
Monastera 200.
Monasztire 216.
Monok 98.
Monor 57.
Monora 57.
Monostor 59. 89. 122. 132. 150.
» apáthi 80.
» -Pályi 126.
» szeg 66. 183.
Monostori sziget, l. Szent-endrei szig.
Monoszló 80. 295.
Mons-Almusa 304.
Montagna ¦ csatorna 362.
Monte, S. Nicolo 365.
Monte, S. Salvator 361.
Monyásza 142.
Monyoró 142.
Monyorokerék 79.
Mór 76.
Moravci 336. 337.
Moravica 153. 155.
Morica 303.
Móricgátja 59.
Mórichidja 74.
Móritzfeld 152.
Morgó 116.
Morgonda 234.
Morlach, l. Morlák.
Morlák 355.
Morlák öböl 316.
Morlákok 274
Morlak csatorna 349.
Mornica 151.
Morovic 324.
Morter 349
Mortesdorf, l. Mártontelke.
Mörul 158.
Morva 11.
Mosac 247.
Mosčenica 332.
Mosgó 81.
Moslavina 300.
» l. Monoszló
Mosna, l. Mese.
» l. Musna.
Mosóc 67
Mosolygó 117.
Mosonmegye 72.
Moson város 72.
Mosony, l. Moson.
Mosonymegye, l. Mosonmegye.
Mossor 348
Mossorin 61.
Moštanica 333.
Mostanje 337.
Motesics 68
Motisdorf, l. Mártontelke.
Mózesfalu 111.
Mracaj 333
Mracel 338.
Mresnica 336.
Mrezniča 271.
Mrkopalj 286.

Mrkopolje 312.
Mrtović 303.
Mrzlavodica 285.
Mrzlidal 340
Műegyetem (Magyarországon 38.
Mühlbach, l. Szászsebes.
Mulla 369
Müllenbach 86.
Muna 362.
Muncsel 181. 185. 195. 200.
Muncsel hegy 194.
Mundra 204. 228.
Munjava 339.
Munkács 100.
Muntány 288.
Muntje Mik 156.
Muntarj, l. Havasgyógy.
Muntyele mare 172. 195. 199.
Mura 11. 72. 78. 81.
Muraköz 80.
Mura melléke 78.
Murány 150.
Murányalja 87.
Muraszombat 79.
Muron 133.
Mursia, l. Murso.
Murso 299.
Murvahely 132.
Musina 233.
Musliczás 126.
Musna 233.
Muzsa tó 252.
Muszató 256.
Muszka 143. 200.
MusztafinaKlada295.
Musztesd 142.
Muta 215.
Mutilic 345.
Mutos 115.
Muzaluk 344.
Muzsaly 101.
Muzsla 64.
Muzsna 243.
Nadab 141.
Nadabula 87.
Nádas 11. 142.
Nádasd 70. 73.83. 93.
Nadasdia 221.
Nádaska 94.
Nade, l. Szász-Nádos.
Nádfalva, l. Tresztia·
Nadin 350.
Nadisch, l. Szász-Nádos.
Nádor-csatorna 72. 76. 83.
Nádos 241.
Nádor-csat, l. Sárvi
Nádpatak 235.
Nadrag 155.
Nadráp 215.
Nádszeg 70.
Nádudvar 122.
Nágocs 81.
Nagy-Abony 59.
» -Adorján 192.
» -Ág 11. 104.163. 210. 214.
Nagy-Ajta 258.
» -Állás 133.
» -Almás 101.214.
Nagy-Álomzug 122.
Nagy-Apáca 138.
» -Apold 224.
» -Appony 69.
» -Ar 111.
Nagy-Aradvány 117.
Nagy Aranyos 195.
Nagy-Aranyos, l. Albák.
Nagy-Árpás 7. 161.
Nagy-Atád 82.
» bacon, l. Telegdi.
» -Bajcs 75.
» -Bajom 81.
» -Baka 119.
» -Bakoc 123.
» -Bánya 110.
» -Bár 219.
» -Baráth 74.
» -Barcsa 214.
» -Barna 294.
» -Báród 125.
» -Becskerek 145.
» -Béltek 117.
» -Bény 64.
» -Bereg 101.
» -Berény 101.
» -Berezna 99.
Nagybarivoj 230.
Nagyberki 81.
» -Bikács 147.
» -Biljec 69.
» -Bobróc 65.
» -Bocskó 105.
» -Bodak 71.
» -Bodolló 95.
» -Bodza 258.
» -Boldogasszonyfalva 250.
Nagy-Borosnyó 257.
Nagy-Borszó 181.
» Brščljanica 295.
Nagy-Bucsán 69.
» Bükkfej 249.
Nagy-Bun 181. 241.
Nagy -Cég 176.
» -Cenk 73.
» -Chocholna 68.
Nagy-Crešnjevica 293.
Nagy-Csákó 133.
» Csere 122.
» Cserged204.240.
» Csoltó 87.
» Csongova 107.
Nagy-Csula 218.
» Csűr 223.
Nagy-Czigánd 98.
Nagy-Debrek 183.
» -Demeter 188.
Nagy-Denk 220.
» -Dersida 115.
Nagy-Devecser 185.
Nagy-disznód 226.
Nagy-Dobrova 101.
» -Dobsza 81.
» -Dorog 83.
» -Écs 74.
» -Ecsed l. Ecsed.
» Ekemező 232. 237. 238.
Nagy-Enyed 45. 208.
Nagy-Ercse 177. 194.
Nagy-Erdő 121.
Nagy-Esküllő 175.
» -Fájkürt 65.
» Falu62.115.120.
Nagy-Falu l. Velicsna.
» -Falva 79.
» -Fátra 5.
» Frigyesárok173.
Nagy-Fülöp 117. 122.
Nagy-Gáj 146.
» -Galambfalva 243.
» -Gérce 108.
» -Geszteréd 117.
Nagy-Gomba 81.
» -Gorica l, Gorika velika.
Nagy-Gúth 117.
» -Hágó 258.
» -Hagymás 160. 247.
Nagy-Halmágy 142.
Nagy-Harang 160.
Nagy-Harangod 118.
Nagy-Harsány 82
Nagy-Hát 123.
Nagy-Havas l. Muntjele mare.
Nagy-Hegyes 122.
Nagy-Hódos 111.
» -Höflány 73.
Nagy-Homoród 123.
Nagy-Hrstelinca 295.
Nagy-Ida 95.
» -Ikland 197.
» -Iklód 179.
» -Ilva 188.
Nagy-Iván 88. 89.
Nagy-Ivánfok 133.
Nagy-Jécsa 147.
» -Jóka 71.
» -Jola 177.
» -Kágya 126.
» -Kaján 183.
» -Kálló 118.
» -Kamarás 140.
Nagy-Kamut 132.
» -Kanizsa 80.
Nagy-Kapella 270. 283. 314. 339.
Nagy-Kapjon 183.
Nagy-Kapornak 80.
Nagy-Kapros 99.
Nagy-Kapus 173.233.
Nagy-Károly 112.
Nagy-Kászon l. Kászon-Altiz.
Nagy-Káta 58.
» -Kede 244.
» -Kend 241.
» -Kereki 127.
» -Kerpest 129.
» -Kikinda 141.
Nagy-Kinizs 95.
» -Királyhegyes 138.
Nagy-Kirva 105.
» -Komját 107.
Nagy-Komor 288.
» -Körös 58.
» -Körü 90.
Nagy-Kovácsi 57.
Nagy-Kövéres 152.
Nagy-Kozár 84.
» -Kristolc 181.
» -Krizsna 5.
» -Kubrana 68.
Nagy-Küküllő 11. 163. 231. 241.
Nagy-Küküllő-falva l. Bikafalva.
Nagy-Küküllőmegye 47. 231.
Nagy-Kun-Madaras 90.
Nagy-Kustyán 77.
Nagy-Ladna 96.
» -Lak 137. 207.
Nagy-Láng 76.
» -Lele 138.
» -Léta 126.
» -Lévárd 71.
Nagy-Lónya 102.
» -Lorlenc 155.
» -Lozna 181.
» -Lőzs 73.
» -Lucska 101.
» -Ludas 224.
» -Ludina 295.
Nagy-Lupsa 200.

Nagy-Majláth 138.
« -Major 125.
» -Majtény 112.
Nagy-Maros 63.
» -Márton 73.
» -Megyer 75.
» -Meregyó 173.
» -Mihály 98.
» -Mogyorós 101.
» -Morgó 252.
» » hegy 254.
Nagy-Móriczhida 74.
» -Muncsel 215.
» -Nyárád 192.
» -Nyésta 128.
» -Nyires 110.
» -Nyujtód 256.
» -Nyul 74.
» -Nyulas 177. 194.
Nagy-Oklos 217.
» -Oláhfalu 245.
» -Oklos 200..247.
» -Ölvess 177.
» -Orosi 128.
» -Oroszi 61. 147.
» -Ősz 148.
» -Osztró 218.
» -Pacalfalu 116.
» -Palád 114.
» -Patak 257.
» -Pél 140.
» -Perasovica 294.
Nagy-Pereg 140.
» -Pestény 218.
» -Petri 175.
» -Pisanica 294.
» -Pricsd 69.
» -Rábé 127.
» -Rajtolcz 114.
» -Rakasz 107.
» -Rákócz 107.
» -Rápolt 222.
» -Rastovac 294.
» -Rebra 188.
» -Récse 80.
» -Rét 127. 132.
» -Rév 91.
» -Riska 213.
» -Rőce 87.
» -Runk 215.
» -Sajó 187.
» -Salló 64.
» -Sándor 160. 252.
Nagy-Sáp 127.
» -Sármás 176.
» -Sáros 96.
» -Sebes 174.
» -Szederjes 192.
» -Selyk 233.
Nagy-Senkvitz 67.
» -Simonka 6.
» -Sink 234.
» -Solymos 243.
» -Somkut 110.
» -Surány 69.
» -Szalánc 94.
» -Szalatna 65.
» -Szalók 86.
» -Szalóki csucs. 85.
Nagy-Szalonta 128.
» -Szamos 162. 177. 186.
Nagy-Szántó 127.
» -Szarvas 71.
» -Szeben 47. 222. 223.
Nagy-Szegi 123.
» -Székely 83.
» -Szent-Miklós 148.
Nagy-Sziget 122.
Nagy-Szlabós 87.
» -Szokoly 84.
» -Szokond 110.
» -Szőllős 78.
» -Szombat 70.
» -Szőny, l. Uj-Szőny.
Nagy-Szvedistye153.
» -Szent-Bernát l. Szent-Bernát.
Nagy-Tábor 288.
» -Tagyos 76.
» -Tamási 117.
» -Tapolcsán 69.
» -Tárkány 98.
» -Tarna 108.
» -Tatár 257.
» Teremi 240.
» -Teremia 147.
» -Topoloc 151.
» -Ujváros 136.
» -Úrmező 106
» -Ürögd 129.
» -Várad 130. 230.
» -Várad 47.
» -Varjas 140.
» -Varsány 118.
» -Vásony 77.
» -Vizesteto 227.
» -Vizfej 262.
» -Vitéz 96.
» -Vezekény 64.
» -Vozokány l. Nagyvezekény.
Nagy-Zablát 68.
Nagy-Zalacska 99.
» -Zdenci 294.
» -Zelemér 123.
» -Zeránd 141.
Nagy-Zsadály 112.
» -Zsám 153.
Najhof 307.
Nákófalva 147.
Nalácvad 217.
Námesztó 66.
Nándor 216.
Nándorfalu 106.
» falva l. Nándorfalu.
Nandovac 301.
Nandra l. Nándor.
Nántű 110.
Naphegy 7.
Napkor 118.
Náprád 114.
Nard 300.
Narenta 12. 350.
Narentai csatorna 349.
Narta 296.
Našic, l. Našice.
Našice 302.
Naspotranje 349.
Naszál 61.
Naszód 188.
Náznánfalva 195.
Nebluje 345.
Néc 187.
Nedec 86.
Nedelice l. Nedeljane.
Nedelitz 81.
Nedeljanec 289.
Nedesdia, l. Nádasdia.
Nedimium 361.
Négerfalva 183.
Negoi 7.
Negoj 161. 227.
Negoran Mare 161.
Negorlavce 306.
Negovec 290.
Negreni l. Konkolyfalva.
Negyed 69.
Nelipina, l. Hársfalva.
Nemci 325.
Nemere 160. 252.
» szél 253.
Nemes 233.
» Dömölk 79.
» Kér 73.
» Miletics 60.
» Suk 175.
» Vid 81.
» Zeuk, l. Nemes-Suk.
Német-Bencsek 151.
» Bogsán 155.
» Boly 82.
» Boskó 105.
» Breznica 302.
Német-Csernya 147.
» Écska 145.
» Ellemér 147.
» Fa set 154.
» Fok 133.
» Gencs 79.
» Gladna 155.
Németi 63.
Német-Keresztes 79.
» Keresztúr 73.
» Lad 82.
» Lipcse 66.
» Lugos 154.
» Lukafa 82.
» Módos 146.
» Mokra 105.
» Oravica 156.
» Párdány 146.
» Pereg 140.
» Próna 69.
» Rétfalu 299.
» Ság 150.
» Szárcsa 146.
» Szent-Mihály 79. 151.
Német-Szent Péter 140.
Német-Stámora 153.
» Ujvár 79.
Nemsa l. Nemes.
Népoktatás (Magyarországon) 33.
Neposz 188.
Neppendorf. l. Toronyfalva.
Néra 102. 149.
Neradin 307.
Nereti 366.
Nestin 306.
Neszmély 76.
Néthus 234.
Netot 230.
Netotu l. Netot.
Netretić 283.
Neudorf 145.
Neudorf l. Igló.
» l. Szászujfalu.
Neudorf l. Ujfalu.
Neugraben l. Malomárok.
Neuhäusel, l. Érsekújvár.
Neuhäusel l. Ujvidék.
Neusiedel, l. Nezider.
Neusohl, l. Besztercebánya.
Neustädtl l. Keresztyényfalva.
» l. Ujváros.
Neuwerk 155.
Nevetlen falu l. Nyavalyásfalu.

Nevriacsa 154.
Nezider 72.
Nieder-Eidics, l. Alsóidécs.
Ninesch, l. Nemes.
Nikinci 324.
Nikolinc 156.
Nikolince 153.
Nikolin-stan 307.
Nin, l. Nona.
Nizsna 66.
Nógrád 61.
» megye 47. 61.
Noistatu, l. Uváros.
Nokrind, l. Ujegyház.
Nolcsó 67.
Nona 361.
Norikam 349.
Norine 365.
Norsić selo 282.
Noság l. Nagyág.
Noskovce 300.
Noszoly 185.
Noszvaj 93.
Noul l. Szászujfalu.
Novaglia 393.
Novaj 92.
Novak 306.
Novaki 283. 296. 338.
Novakovec 289.
Novi 285. 342.
Novidvori 288.
Novigrad 281. 291. 326. 361.
Novigradi öböl 348.
Novi Karlovci l. Uj-Karlovic.
Novi marov 289.
Novo seljani 293.
Novo selo 313. 325. 329.
Novska 330.
Nucset l. Szentjános hegye.
Nuksora 218.
Nuova Compagnia 274.
Nussbach l. Magyarós.
Nustar 305.
Nyágra 195.
Nyalábvár 107.
Nyárad 75.
Nyárád 9. 107. 163. 189.
Nyárád Andrásfalva 192.
Nyárád-Gálfalva 192.
Nyárád-Karácsonfalva 190.
Nyárád Szt.-Anna l. Szereda.
Nyárád-Szent-Benedek 190.
Nyárád-Szent-Imre 192.
Nyárád-Szent-László 191.
Nyárád-Szent-Márton 192.
Nyárádtő 190.
Nyárád-Szereda 192.
Nyáraspatak 258.
Nyáregyháza 57.
Nyársardó 96.
Nyárszeg 129. 133.
Nyárszó 174.
Nyárszová l. Nyárszó.
Nyavalyásfalva 211.
Nyégerfalu 131.
Nyegura 195.
Nyék 73. 77. 128.
Nyék (Borsodnyék) 92.
Nyén 257.
Nyerges 247. 249.
Nyerges Ujfalu 64.
Nyevicke 99.
Nyigyigyis l. Kisbarcsa.
Nyimia rumaneszka l. Oláh Nemegye.
Nyimia ungareszka l. Magyar Nemegye.
Nyinulyin l. Oláh-Németi.
Nyir-Ábrány 117.
» -Acsád 117.
» -Adony 117.
» -Bakta 118.
» -Bátor 118.
» -Béltek 117.
» -Egyháza 117.
Nyires 97. 174.
» falva 107. 215.
Nyiresfalva, l. Mésztákon.
Nyirjes 61.
Nyir-Mada 118.
» mező 208. 221.
Nyir-Lugos 117.
Nyirség 116.
Nyir-Vasvári 113.
Nyitra 8.
Nyitra f. 69. 64.
Nyitramegye 47. 68.
Nyitra-Sárfő 69.
» vs. 69.
Nyizsnya l. Nizsna.
Nyomát 192.
» hegység 161.
Nyul 74.
Nyulak szigete l. Margit-sziget.
Nyulas 72.
Ó-Arad 140.
Ó-Banovci 322.
Ó-Bars 64.
Óbecse 61.
Obedišće 295.
Ober-Brodsdorf, l. Felkenyér.
Obersia 144. 212.
Ó-Besnyó 148.
Ober-Eidisch, l. Felső-Idécs.
Obizenak 347.
Oblaj 339.
Oblajac 338. 339.
Ó-Bodrog 140.
Ó-Borcsa 145.
Ó-Borloven 159.
Obrankovec 291.
Obrása 205.
Obreška 296.
Obrež 282 323.
Obriez 312.
Obrovac, l. Obrovazzo.
Obrovazzo 361
Ó-buda 53.
Ó-Cepin 302.
Ócfalva 243.
Ochtina 87.
Ocs 142.
Ócsa 59.
Ócsicse 281.
Öcsöd 133.
Ocsova 65.
Ódombvár 83.
Odorhely, l. Vámos-Oláh-Udvarhely.
Odra 271 281.
Ó-Fazekas Varsánd 141.
Ofenbája, l. Offenbánya.
Offenbánya 195. 200.
Ogar 324.
Ognisora, l. Kisakna.
Ó-Grabovac 330.
Ó-Gradiska 329.
Ogulin 337.
Ogulini végvidék 49.
Ogulin-szluini kerület 336.
Ohába 203. 215. 229.
Ohába Bisztra 157.
Ohába-Forgács 151.
Ohába Lunga 154.
Ohába-Ponor 219.
Ohába-Sibisel 218.
Ohába-Szerbaska 154.
Obamaneo, l. Hamaneno.
Ohat 122.
Ó-Hodos 77.
Ó-Holyatin 106.
Ohorovo 281.
Ojtoz 256.
Ojtozi szoros 252.
Ó-Kanizsa 60.
Okány 128.
Ó-Kemence 99.
Okesinec 295.
Okić 338.
Ó-Kigyós 132.
Okoli 295.
Okolicsel, l. Kisoklos.
Okolisu mare, l. Nagyoklos.
Okorág 82. 83.
Ököritó 112.
Ökörmező 106.
Ökrös 129.
Okröspatak 257.
Ó-Krslje 339.
Okučani 330.
Ó-Kudsir 221.
Oláh - Andrásfalva 237. 241. 243.
Oláh - Apahida 208.
Oláh bükkös 238.
Oláh-Baksa 115.
Oláh - Bencsek 151.
Oláh-Bikal 174.
» -Bogát 204.
» -Bogota 180.
Oláh-Bogsán 155.
» -Bölkény 193.
Oláhbrettye 217.
» -Buda 175.
» -Budak 187.
» -Bükkös 188.
Oláh - Csaholy 116.
Oláh - Csertész 116.
Oláh -Csesztve 205.
Oláhdálya 203.
» Dellő 197.
Oláh-Dubova 66.
Oláh-Écska 145.
» -Facset 154.
» -Falu 241.
» -Fodorháza 181.
Oláh - Girbó 203.
» -Gladna 155.
» -Gyéres 176.
» -Gyerő - Monostor 174.
Oláh-Gyűrüs 110.
» -Herepe 203.

Oláh-Hidegkút 237. 241. 243.
Oláh-Homorog 129.
» -Ivánfalva 233.
Oláh - Karácsonfalva 205. 238.
Oláh-Kécsa 146.
» -Kocsárd 239.
Oláh-Lápos 182.
» -Lábosbánya 182.
Oláh-Lugos 154.
» -Medgyes 110.
Oláh-Nádas 193.
» -Nádasd 115.
Oláh-Nemegye 189.
Oláh-Németi 189.
» -Nyires 184.
» Oravicza 156.
Oláhpataka 87.
» -Pécska 140.
» -Péntek 180.
» Péterlaka 207.
Oláh-Pián 224.
» -Poscsen 155.
» -Resicza 155.
» -Rohány 129.
» -Sályi 179.
» -Solymos 230.
Oláh-Sredjani 313.
Oláh-Szárcsa 146.
» -Szászka 156.
» -Szent-Miklós 128.
Oláh-Szt.-György, l. Szin-Georgiu.
Oláh-Szent-László 240.
Oláh-Szt.-Mihály 151.
Oláh-Szilvás 207.
» -Toplicza 194.
Oláh-Tordos 207.
» Tyukos 227, 230.
Oláh-Ujfalu 177. 227. 230.
Oláh-Valkó 115.
» -Vásárhely 180. 185.
Oláh-Zsákod 241.
» Zsily 210.
Olán 7.
Olasz-Liszka 97.
Olcsva 111. 129.
Olcsva-Apáti 111.
Ó-Léc 146.
Oljasi 311.
Olpretu, l. Alparét 180.
Olt 163. 231. 252.
Olt, l. Aluta.
Olt-Bogát 236.
Oltre 360.
Oltelve 248.
Oltfalva 250.
Olt forrása 247.
Olt melléke 162.
Oltszem 254.
Oltyén, l. Szabaderdő.
Ölyves 107.
Ó-Malomsok 74.
Omanovac 312.
Ombla 367.
Omblapatak 350.
Ombóc 176.
Ombus, l. Ombóc.
Ó-Mikanovci 326.
Omiš, l. Almissa.
Omlás 156.
Ó-Moldova 156.
Omor 152.
Ó-Moravica 61.
Ompoly 11. 163. 201.
Ompolyica 206.
Ompoly-Polyána 205.
Omšica 345.
Omuluj 160. 186.
Ondić 345.
Ondód 122.
Ondova 11. 96. 97.
Ónod 92.
Onsor 186.
Óntelek 119.
Ontopa 75.
Ó-Ogradina 158.
Ó-Orsova 158.
Opáka 95.
Ó-Palánka 153.
Ó-Pályi 111.
Opatinec 295.
Opatovac 306. 311.
Ó-Paulis 143.
Ó-Pázua 322.
Opersinac 311.
Opova 146.
Oponovo 307.
Opra-Kercesora 230.
Oprisavci 327.
Ó-Raca 294.
Ó-Radna 188.
Ó-Ragusa, l. Ragusa vechia.
Orahovica 301
Óralja-Boldogfalva 217.
Oraovica 334.
Orasje 302. 303.
Orasvac 345.
Orbai-Bodza 257.
Orcifalva 150.
Ordasháza 57.
Ördög - Ábrány 117.
Ördög-Keresztúr 175.
Ördög-Kút 114.
Ördöngös 136.
Ördöngös-Füzes 185.
Orebich 368.
Oerbici, l. Orebičĭ
Oredo 345.
Öreg-Szamo 177.
Oresač 300.
Orešnjak 295. 300.
Orest 200.
Orestia, l. Szászváros.
Orestia-Biakuluj, l. Alsóvárosvize.
Orestiene, l. Felsővárosvize.
Orgond-Szent-Miklós 91.
Orheju l. Várhegy.
Óriás-Tetej 248,
Oriovac 328. 329.
Örjegi tó 59.
Orjen 347.
Őrkény 59.
Orlát 225.
Orle 281.
Őr, l. Eőr.
Orljava 280. 315.
Orljavac 312.
Orljavac erőd 329.
Orljavac hegység 309.
Orljavica 310.
Orló 96.
Orlovac 294.
Ormány 180.
Örményes 198.
Örmény-katholikusok 32. 32.
Örmény keleti hitüek 32.
Örmény székes 304.
Őrmező 114.
Orolik 325.
Öröm 308.
Oros 118.
Orosfalu 256.
Orosháza 133.
Oroslavje 288.
Oroszfája 177.
Oroszháza, l. Orosháza.
Oroszhegy 245.
Oroszlámos 148.
Oroszlán 76.
Oroszlánkő 68.
Oroszmező 181.
Orosz-Nokra 105.
Orosz-Patak 98.
Oroszvár 72.
Orotwa 251.
Orovac 341.
Örs 75.
Őrség 78. 319.
Országgyülés (magyar) 41.
Ortva 247.
Orubica 329.
Őrvár-hegy 124.
Örvénd 192.
Ős 142.
Ó-Sánc 261.
Ó-sánci-szoros 259.
Ó-Sebeshely 220.
Osekowo 295.
Osiek, l. Eszék.
Osik 344.
Ósinka 229.
Oslovica mala 291.
Ó-Sopot 159.
Ósóvé, l. Soóvé.
Osredak 282.
Osreddi 345.
Oštaria 337. 342.
Ostariai nyereg 314.
Ostfiasszonyfa 79.
Ostoros 247.
Ostra 247. 341.
Ostrivrh 328.
Ostrovica 344.
Ostrovo 305.
Ó-Struzsicsa 99.
Ostyán 88.
Osva 94.
» l. Ósva.
Ösvény 132.
» -tó 127.
Oszada 66.
Ó-Szemere 99.
Ó-Szent-Anna 141.
Ósziszek 281.
Oszlán 64.
Ó-Szőny 75.
Ó-Sztapár l. Sztapár.
Osztra 100.
Osztrák-Albania 369.
Osztrák-stájer Alpok 7.
Osztrova 145.
Osztroski 5.
Oszvay 180.
Ó-Telek 146.
Oterica 344.
Otlaka 140.
Otočac 343.
Ótohán 229.
Otok 325. 337.
Otok mali 242.
Otok veliki 292.
Ótomány 126.
Ótömös 136.
Ó-Topolje 327.
Öttevény 74.
Ottlaka l. Otlaka.
Ottómajor 74.
Ó-Tura 69.
Ó-Tusnád 249.
Otvos 143.
Ourla 7.
Óvár 68.
Ovcata 302.

Ó-Vencsellő 119.
Ó-Verbász 60.
Ovid-Tornya 158.
Ó-Világos 143.
Ó-Vukovár 305.
Ó-Zalánkemén 322.
Ozd 93.
Özdöge 69.
Ozdin 62.
Ozeblin 314. 341.
Ozegovac 312.
Ozman jović-polje 343.
Ó-Zoljan 302.
Ozora 83.
Ozsdola 256.
Ó-Zsupanek 158.
Paad 220.
Pac 121.
Pacaluka 207.
Pacalusa 116.
Pačetin 305.
Pad 81.
Padány 71.
Padurány 154.
Pago 349.
Pagoi csatorna 349.
Pajána l. Szent-József.
Pajnik 298.
Paka 310.
Páké 257.
Paklenica 330.
Paklisa 218.
Pákozd 77.
Pakra 309.
Pakrác 312.
Paks 83. 135.
Palaca mocsár 272. 298.
Plánk 63.
Palanka 345.
Palánka 153.
Pales l. Pálos.
Palesnik 294.
Pálfalva 244. 249.
Palicka 114.
Palicsitó 12. 59.
Palin 80.
Palkovo-erdő 293.
Pallag 122.
» ráta 123.
Pálóc 99.
Palocsa 96.
Pálos 236.
Palota 77. 194.
Pálota Szent-Iván 90.
Pál puszta 73.
Pálszeg 248.
Panád 238.
Pančevo, l. Páncsova.
Pancsova 48. 145.
Pánd 58.
Panjani 332.
Pánk 215.
Pankota 129. 141.
Pánkszelistye 215.
Pannonhalma 74.
Pap 119.
Pápa 78.
Papfalva 125.
Paplaka, l. Popláka.
Papmegyer, l. Peres.
Papmező-Kimpány 130.
Pápóc 79.
Papod 77.
Papolc 257.
Paprét 123.
Pap-sziget 132.
Pap-Tamási 125.
Pap-Telek 114.
Papuk 270.
» hegy 301.
Parác 152.
Parád 89.
Parajd 244.
Párasza 216.
Parasznya 93.
Parathély 232.
Pareng 161. 209.
» hegység 209.
Párkány 64.
Párndorf 72.
Parnica 67.
Párospestere 218.
Parthisium 135.
Partos 146.
Paruževac 296.
Pasida, l. Oláhpatataka.
Pasikovci 312.
Pasma 349.
Pasman 360.
Passbusch, l. Paszmos.
Pastrović 370.
Pászika 101.
Pászmos 177.
Pásztó 88.
Pata 176.
Páta 77.
Patacs 82.
Patakfalva 245.
Patas 75.
Pátka 77.
Patóháza 110.
Patony 71.
Pátroha 119.
Pátsér 61.
Paty 57.
Paulis 143.
Paulovac 338.
Páva 256.
Pavlovac 294. 344.
Pavlovce 307.
Pavlovec 290.
Pavlovci 312.
Pármánd 74.
Pázmány 132.
Pazony 118.
Pazova nova, l. Uj-Pázua.
» stara l. Ó-Pázua.
Pazua 347.
Pece 123.
Pécel 58.
Perera, l. Pestera.
Péch-Ujfalu 96.
Pečinci 323.
Pecki 335.
Péczöl 79.
Pécs 45. 82.
Pecsaróc 79.
Pecseneszka 158.
Pecsenyéd 73.
Pecsétszeg 183.
Pécsvárad 83.
Pecze-Szent-Márton 127.
Pedaj 334.
Péder 95.
Peér, l. Pér.
Pekelnik 66.
Peklenica 81.
Pele 116.
Pelejte 98.
Pelérd 82.
Pellegrin 349.
Pelsőc 65. 87.
Pély 89.
Penadie, l. Panád.
Penc 62.
Penészlek 113.
Pér 74. 116.
Perasto 370.
Perbete 75.
Percagno 369.
Pere 95.
Perecse 95.
Perecsen 115.
Perecsény 99.
Pereskény 99.
Pereg 138.
Parekovac 331.
Peren, l. Paró.
Perény 95.
Peres 127.
Peresd 215.
Pereszlény 63. 69.
Peresznye 73.
Pereszteg 73.
Pergelő 126.
Peričselo 338.
Perint 79.
Perjámos 148.
Perjasica dolnja 338.
» srednja 338.
Perje 114.
Perkász 220.
Perked 117.
Perkovci 327.
Perkupa 94.
Perlak 81.
Perlasz 87.
» város 145.
Perlep 64.
Perna 335.
Pernek 71.
Pernyesd 144.
Persány 229.
Persányi hegyek 161. 253.
» hegylánc 227.
Perušić 344. 361.
Pervova 158.
Pešćenica 281.
Pescera, l. Pestere.
Peskovec 290.
Pestera 211.
Pertere 229.
Pesterei barlang 209.
Pestes 180.
Pesti medence, l. Magyar alföld.
Pest-Pilis-Solt-Kis Kunmegye 47. 51.
Peszere 128.
Petek 241. 245.
Petele 193.
Peterd 128.
Péterfalva 108. 224. 233.
» l. Petres.
Péterháza 179.
Petersberg, l. Szent-Péter.
Petersdorf, l. Péterfalva.
» l. Petres.
Péterszállás 313.
Pétervárad 50. 322.
Péter-vására 89.
Pétka, l. Petek.
Petkovac 333.
Petnik 158.
Petőfalva 256.
Petrény 216.
Petres 82. 187.
Petresd 212.
Petri 94.
Petrianec 287.
Petrička 296.
» gornja 296.
Petrievce 299.
Petrifaleu, l. Magyar péterfalva.

Petriháza, l. Péterháza.
Petrilény- Zavojén 130.
Petrilla 214. 219.
Petri, l. Petrievce.
Petrinci 332.
Petrinia 315.
Petrinja 49. 332.
Petrinjai kerület 331.
» végvidék 49.
Petris 144.
Petróc 99.
Petromán 152.
Petrosán 206.
Petrosz 108. 130. 219.
Petrova 104.
Petrovac 315. 331.
Petrovác 61.
Petrova gora 315. 336. 338.
» hegylánc 335.
Petrovaradin, l. Pétervárad.
Petrovce 305. 307.
Petrovčić 323.
Petrovina 282.
Petrovo 270.
» hegy. 298.
Petrovoselo 328. 346.
Petrovoszello 61.
Petrozsény 210. 219.
Petru, l. Péterfalva.
Petruninić selo 338
Petsch, l. Petek.
Petyela, l. Petele.
Petyeritye 181.
Pharia 365.
Piatra 185.
Piatra Osalkó 160.
Piazza Adamich 267.
Piazza Ürményi 267.
Pietrosz 7. 104. 160.
Pietroszul 186. 189.
Pila 64. 70.
Pilis 58. 63. 117.
Pilis-Csaba 56.
Pilisketető 257.
Pilis-Marót 64.
Pilis-Szántó 57.
Pilis-Szentkereszt 57.
Pincehely 83.
Pinjica 365.
Pinka 78.
» fő 79.
Pinkamindszent 79.
Pinkóc 78. 99.
Pipe 241.
Pipos 250.
Piricse 117.
Piricske 251.
Pirini Iivada 302.
Pirosa 181.
Pisač 345.
Piski 210. 214.
Piskinic 221.
Piskolt 126.
Piskorevči 303.
Piszke 64.
Pitomača 293.
Pitvaros 138.
Pivnica 301.
Planina 405. 415. 282.
Planjak 349.
Plaščica 339.
Plaski 339.
Plasse 268.
Platičevo 324.
Platicsevica 159.
Plavna 61.
Plavnica 292.
Plesce 285.
Plesevica 313.
Plesica 228,
Pleševica 282.
Pleskuca 142.
Plesmo 331.
Pless-hegy 129.
Pleternica 310.
Plitvica 10. 286. 291.
Plitvice 346.
Plitvine 368.
Plejšivica - hegység 340.
Ploč 344.
Plop 199. 215.
Plopa havas 219.
Plopis 251.
Ploppis 182.
Ploszkó 101.
Plugova 158.
P.-Nádas 117.
Pó 133.
Poarta 229.
Pobori 347.
Pobrdjani 291.
Počitelj 344.
Pocsaj 127.
Pocsu l. Pócsfalva.
Pócsfalva 239.
Pocsisora l. Pócstelke.
Pócs-Petri 118.
Pócstelke 237.
Podbiel 66.
Podbjel l. Podbiel.
Podbreg 268.
Podgajce 300.
Podgajci 326.
Podgajec 290.
Podgaric 295.
Podgorac 302.
Podorje 288. 311. 335.
Podraje 361.
Podhaj 99.
Podhering 101.
Podhragy 68.
Podhum 285.
Podjales 290.
Podlapac 345.
Podolin 85. 86.
Podorh 281.
Podprag 361.
Podravina 270.
Podrebar 282.
Podrecsány 62.
Podrumina 302.
Podrute 289.
Podvilk 66.
Podvinj 327.
Poganesd 222.
Poganest 159.
Pogleda hegy 346.
Poglizza 364.
Pogonis l. Bogonis.
Pogyele 213.
Póhalom 133.
Pohorella 87.
Pojána 158. 185. 213. 225.
Pojána Igenuluj 208.
Pojána l. Nyirmező.
Pojána marului l. Almásmező.
Pojána Nedjej 157.
Pojána Tömi 187.
Pojen 155.
Pojenár 142.
Pojeni 189.
Pojenica-Tomi 215.
Pojenica-Vojni 215.
Pojény 218.
Pojnica 181.
Póka 194.
» falva 204.
Póka hegy 118.
» keresztúr 194.
Poklond falva 248.
Poklos 203.
» telke 180.
Poklusa 129.
Pokola 130.
Pokolsár 256.
Pokolvacsel 217.
Pokrivács 67.
Pokupje 270. 280.
Pokupsko 282.
Polena 101.
Polgár 120.
Polgárdi 76.
Poljana 288. 313. 331. 338.
Poljanci 327.
Poljane 329.
Poljanica 289.
Poljanska 311.
Poljica 343. 364.
Polnyik 65.
Polonina 100.
Pölöske 80. 83.
Poloszka 87.
Poltár 62.
Polyán 255.
Polyana 5. 125.
Pomáz 57.
Pomis mező l. Remetemező.
Pomocin 302.
Pomogy 72.
Pongrác 122.
Pongyelók 88.
Ponikvari 335.
Ponikve 337.
Ponor 219.
Ponore 343.
Ponorel 195. 200.
Ponoreli-havasok 195.
Ponori barlang 209.
Pontadura 361.
Popesd 214.
Popići 333.
Popina 345.
Popinci 323.
Popinski-Čardag 341.
Pop-Iván 102. 104.
Popláka 225.
Popnata 349.
Popovac 301.
Popovača 295.
Popovec 282.
Popovićbrdo 337.
Popovoselo 337.
Poprád 12. 85. 86. 96.
Pop telke 180.
Porcsalma 112.
Porcsest 226.
Pördömölk 79.
Porec 302. 311.
Porkuluj 213.
Porkula 213.
Pornó 79.
Poroszló 89. 122.
Portoré 279. 284.
Porto-Stinica 343.
Pósa 114.
Posega 278.
Posoga 155.
Poson, l. Pozsony.
Posonmegye, l. Pozsonymegye.
Posorta 230.
Postarét, l. Csikós kert.
Póstelek 131.
Pöstény 69.
Postire 366.
Poszavina 270.

Pothora 66.
Potingány 213.
Potocec 290.
Potok 295. 337.
Potoki 156.
Ponka l. Pókafalva.
Povile 340.
Požega, l. Pozsega.
» megye, l. Posega megye.
Pozehaj 67.
Pozsega 49. 296. 297. 310.
Pozsegai medence 270.
Pozsega megye 49. 308.
Pozsony 47.
Pozsonyi medence. l. kis magyar sik.
Pozsony megye 47. 69.
» vs. 70.
Pracno 332.
Prag-szoros 314.
Prásmár 234.
Prázsmár 261.
Preasa 197.
Prečec 296.
Predavec 293.
Predeál 229.
Predealu, l. Predeál.
Prédjál 261.
Predolac 365.
Pregrada 287.
Prekaja 61.
Prekopa 335.
Prekrižje 281.
Prelošečića 281.
Preluka 181.
Premunda 361.
Premcsfalu 63.
Prépost 295.
» falva 234.
» ősi 128.
Prépostság 128.
Preseka 290.
Prespa 293.
Preszáka 129. 204. 205.
Preszekár 252.
Pretai, l. Parathély.
Prevalény 212.
Preveršac 333.
Previak-hegyek 283.
Prezbe-hegy 220.
Prezid 283. 286.
Prgomelje 296.
Prhovo 323.
Pribis 66.
Priboj 346.
Pribudic 350.
Pričac 329.
Pridvorja 363.
Prieka 334.
Prigor 159.
Prigorec 289.
Prihogyesd 212.
Prikász, l. Perkász.
Prilesje 290.
Primislje gornje 337.
Prisjeka 315. 331.
Prislop 347.
» bérc 364.
Priszlop 106. 187. 288.
Privigye 69.
Privina glava 308.
Priolaka 326.
Prižna 343.
Prkos 303.
Prnjavor 326.
Probstdorf, l. Prépostfalva.
Probstei, l. Prépostság.
Prodgradja 325.
Progar 323.
Prohidnya 106.
Prokike 340.
Proklian 362.
Prokljen 349.
Proložac 350. 364.
Promina 347.
» hegység 361.
Promontor 56.
Promora 361.
Prostea maré, l. Nagyekemező.
» mike l. Kisekemező.
Prostye l. Prépostfalva.
Provenzali szél 265.
Provicco, l. Provičío.
Provičio 362.
Prozor 343.
Prozorja 282.
Pruszka 68.
Prvanselo 344.
Prvca 328.
Pthrügy 120.
Ptruszka 99.
Pucho 68.
Pučisče 366.
Pudmeric 70.
Pudpolóc 101.
Puj 219.
Puklica 313.
Pulac 268.
Punta d'Ostro 369.
Purkár 219.
Purkerec 181. 224.
Pürkerec 270.
Pürkerény, l. Pürkerec.
Puschendorf, l. Pócstelke.
Puserica 278.
Puska 315. 332.
Püspökhatvan 56.
Püspöki 70. 127.
Püspök-Ladány 122.
Püspök-Radvány 28.
Puszta-Balmaz-Mártonfalva 117.
Puszta-Bánháza 117.
Puszta-Celina 235.
Puszta-Csán 196.
» -Dobos 118.
Puszta-Dombegyháza 138.
Puszta-Egres 199.
Pusztafalu 95.
Puszta-Jánosi 112.
Puszta-Kalán 216.
Puszta-Kamarás 176.
Puszta-Kovec 292.
Puszta-Kula 61.
» -Pó 91.
» -Rajtolc 114.
Puszta-Sárosd 76.
Puszta-Somorja 72.
Puszta-Süly 88. 90.
Puszta-Szent-Mihály 174.
Puszta-Szent-Tornya 133.
Pusztaszer 135.
Puszta-Szent-Márton 196.
Puszta-Szent-Miklós 175.
» -Told 127.
» -Topa 175.
» -Ujlak 125.
» -Vendégi 95.
Putnice 307.
Putnok 87.

Quarnero 264.
Quarneroi öböl 264.
Quarnerolo l. Canal di Caisole.
Quartiero del duomo 360.

Rába 10. 72.
Rába-Patona 74.
Rába-Szent-Mihály 74.
Rába-Szent-Miklós 74.
Rábca 72.
Rábca l. Répce.
Rabló-barlang 158.
Rača 324.
Račačka 292.
Račinovi 326.
Ráckanizsa 80.
Ráckeve, l. Ráckevi
Ráckevi 59.
» sziget l. Csepelsziget.
Ráckozár 83. 84.
Rác-Miholác 301.
» -ország l. Rascia.
Rác-Szent-Miklós 148.
Rác-Szent-Péter 148.
Rácváros, l. Tabán.
Rácz-Bácska l. Oláh-Bácska.
Rád 62.
Radinci mali 307.
Radinci veliki 308.
Radinjica 291.
Radis l. Rádos.
Radlen l. Rádos.
Radmanovapolja 338.
Radmanyest 154.
Radna 143.
Radnai hegyláncz 160.
Radnai szoros 186.
Radna vecchia l, Ó-Radna.
Radnóth 239.
» -fája 193.
Radoboj 287.
Radojnaluka 333.
Rádos 236.
Radovan 289.
Radovanci 311.
Radovanje 329.
Radović 365.
Raduć 344.
Radulesd 215.
Radván 65.
Radvány 75.
Radvány, l. Radván.
Ragasnica 362.
Ragusai kerület 366.
Ragusai köztársaság 346.
Ragusa, l. Raguza.
Raguza 366.
» vecchia 368.
Rahó 88.
Rahó-Bocskó 105.
Raić 296.
Rájčevac 295.
Rajec 68.
Rajeci 5.
Rajevoselo 326.
Rajka 72.
Rajsavac 311.
Rakamaz 115.
Rakasdia 156.

Rakasu din szosz, l. Alsó Rákos.
Rakicsán 79.
Rakitnica 291.
Rakitovac. 288.
Rakitovica 302.
Râkó 93.
Rákóc 97.
Rakoncás 132.
Rákos 56. 73. 83. 101. 247.
» csaba 56.
Rákosd 216.
Rákosfalva 55.
» keresztur 56.
» mező 55.
» palota 56.
Rakovac 306.
Rakovic, l. Rakovica.
Rakovica 226. 283. 289.
» mala 281.
» velika 281.
Rakovpotok 282.
Ramanovac 311.
Rangeldorf, l. Héningfalva.
Ranjac 314. 340.
Ránk 94.
Rap 62.
Rappain 341.
Rapp, l. Rap.
Ráró 75.
Rárós 136.
Rascia 297.
Rasinja 391.
Rasna 312.
Rastoč 365.
Rastocsina 268.
Rastok 350.
Rastusja 327.
Rátka 98.
Rátkó 87.
Ratkovac 328.
Ratna 68.
Ráton 115.
Ratosnya 194.
Rátót 78.
Rátóth 56.
Rätsch, l. Récs.
Rauthal, l. Rudaly.
Rava 243.
Ravanica 307.
Ravazd 74.
Ravenata 310.
Ravenszka 159.
Raven veliki, l. Felső-Raven.
Ravljane 344.
Ravna 61. 142.
Ravnagora 286.
Ravnica Sinj, l. Sinj.
Rázbok 71.
Razloge 285.
Rázon 120.
Razvala 339.
Rea 218.
Rébenberg 153.
Rebić III. 345.
Rebra mare, l. Magy.-Rebra.
Rebrisiora, l. Kis-Rebra.
Recatina 310.
Réce-Keresztur 180.
Recina 264.
Recs, l. Récs.
Récs 224.
Récse 70. 114.
Recsenyéd 246.
Réde 78.
Református Dombegyháza 138.
Reformatus Kovácsháza 138.
Regécke 95.
Régeny 125.
Régöly 83.
Reguca 66.
Reho 224.
Reichersdorf, l. Riómfalva.
Reka 270.
Reka, l. Bilo.
Rékas 58. 151.
Rekestyie, l. Rákosd.
Reketyefalva 218.
Remete 86. 105. 110. 130. 151. 191. 208. 251. 282.
Remeteház 128.
Remetemező 109.
Remete-Poganest 155.
Remeteszeg 194.
Remete Vasgyár, l. Hámor Remete.
Remete velika 306.
Removac 313.
Rendes 80.
Rengeteg 221.
Renget, l. Rengeteg.
Renyik 62.
Répás 194. 220. 291.
Répce 10. 73.
» Szemere 73.
Répce Szentgyörgy 79.
Reps, l. Köhalom.
Repusnica 295.
Rešetari 328.
Resetarica 328.
Resicabánya 155.
Resinár 225.
Resnik 310.
Reszege 126.
Reszter 96.
Resztetej 241. 244.
Resztolc 181.
Resztot, l. Resztolc.
Réte 70.
Retedatu, l. Retyezát.
Réten 235.
Rétfalu 73.
Réth - Szent - Miklós 127.
Retkovci 326.
Retteg 183.
Réty 257.
Retyezát 6. 161. 209.
Retyisdorf, l. Riómfalva.
Retyise, l. Rekita.
Retyisor 218.
Reusdorfel, l. Roszcsűr.
Reussdorf, l. Kund f.
Reuss-Markt, l. Szerdahely.
Rév-Komárom 75.
Rév-Körtvélyes 181.
Réz 113.
Rézbánya 130.
Rézhegy 258.
Rezovac 301.
Rhausium, l. Raguza.
Rhonec 65.
Riba 62.
Ribansko polje 332.
Ribati 337.
Ribice, l. Ribitia.
Ribicóra 213.
Ribicsóra, l. Ribicora.
Ribitia 213.
Ribnice, l. Alsó-Ribnyice.
Ribnik 283. 344.
Ribnjačka 293.
Ričica 315.
Ričice 345.
Ricina 283.
Ricing 73.
Riete 111.
Ried 300.
Rigmány 192.
Rigyitza 61.
Rima 11. 86. 87.
Rimabánya 88.
Rimabrezó 88.
Rimaszécs 87.
Rimaszombat 88.
Ringyetu, l. Rengeteg.
Rinya 81.
Riómfalva 233.
Ripača erdőség 326.
Rippa 129.
Risano 99.
Riskulitia 213.
Risnjak 270. 283.
Ritfala magjarska, l. Magyar-Rétfalu.
Ritmány 192.
Rittberg 152.
Riu Szatuluj 225.
Rivica 307.
Rizvanusa 342.
Rječina 271. 383.
» l. Recina.
» völgy 283.
Robogány 129.
Rocháza 75.
Rochusthal 322.
Ročkince 302.
Rodna nova, l. Új-Rodna.
Rödön 79.
Rodt 225.
Rodu, l. Rodt.
Rogna 181.
Rogo 347.
Rogolje 330.
Rogosz 182.
Rogovac 300.
Rogoz 129.
Rogulje 334.
Rohi 182.
Rohod 118.
Rohonc 79.
Rohrbach, l. Nádpatak.
Röjtök 73.
Rókamező 106.
Rokita 224. 229.
Románfalva 181.
» fej 246.
Romanóc 101.
Romesel, l. Romoszhely.
Romhány 62.
Romiani 324.
Róm. katholikusok 32.
Romlott 114.
Romogy 128.
Romosz 221.
» hely 221.
Romulis, l. Sztrimbai hegynyak.
Rónaszék 104.
Roncislap 362.
Rónya 62.
Rosapajnik 283.
Rosch, l. Rovás.
Rosenau, l. Rozsnyó.
Rosie, l. Veresegyháza.
Roskány 215.
Roskovány 96.
Rosnyó 87. 262.

Rosonda 234.
Rossia 130. 144.
Roszcsúr 224.
Röszke 135.
Rosztoka 106.
Rotbam, l. Veresmart.
Rotbátu, l. Nádpatak.
Rotbavu, l. Veresmart.
Rothbach, l. Veresmart.
Rótkirchen 128.
Rovás 233.
Rovné 68.
Rožato 367.
Rožđanik 330.
Rozgo 288.
Rozgony 94.
Rózsahegy 66.
Rozsály 108.
Rózsás 119.
Ruda 213. 215.
Rudaly 233.
Rudaria 159.
Rudenica 285.
Rudcsa 331.
Rudnok 95.
Rudnóbánya 93.
Rudolf-kórház 179.
Rudopolje 343.
Rugonfalva 244.
Ruhaegres 199.
» havasa 199.
Rujevac 334.
Rujevica 268.
Rukkor 227. 230.
» hegy 331.
Ruker, l. Rukkor.
Ruma 278. 304. 297. 315.
Rumess, l. Romosz.
Runk 199.
Runksor 212.
Rus 217.
Rusa, l. Rosonda.
Rusane 300.
Rusáva l. Görgény-Orsova.
Ruščica 327.
Ruševo 310.
Rusi de Mures l. Maros-Oroszfalu.
Ruska 158.
Ruski 6.
Rusor 182. 219. 228.
Rustyor l. Alsó-Sebes.
Rüsz 223.
Ruszka 209.
» -bánya 157.
Ruszkahegy 161.
» l. Ruszkabánya.
Ruszki 102. 104.
Ruszkica 157.
Ruszkinóc 85. 86.
Ruszkirva 105.
Ruszkova 104.
Rusz l. Rusz.
Ruszpolyána 105.
Ruszt 73.
Ruthének v. oroszok 32.
Rutka 67.

Saag l. Ság.
Sáag 300.
Saár 111.
Saárd, l. Sárd.
Sabioncello 348.
Saca 95.
Sachsenhausen, l. Szászahuz.
Sadilovac 339.
Ság 152. 79.
Sag, l. Saág.
Sághegye 78.
Ságh 73.
Sagovina 311. 330.
Sajó 11. 86. 104. 162. 177. 186.
Sajó-Gömör 87.
» -Háza 93.
» -Keresztúr 93. 184.
Sajó-Lád 92.
» -Magyarós 184.
Sajó-Polyána 104.
Sajó-Szent-András 184.
Sajó-Udvarhely 184.
Sajó-Vámos 93.
» Sajtény 138.
Sajtin l. Sajtény.
Sakanljje 334.
Salamon 180.
Salamursić 346.
Salánk 107.
Salatin l. Szilágytő.
Száldobágy 125.
Sáldorf 233.
Sale 360.
Salgó 96.
Salgó-Tarján 62.
Salići 293.
Salinae l. Torda.
Sálja l. Sálya.
Salmen l. Oláh-Solymos.
Salomás 247. 252.
Salomvár 80.
Salona 364.
Salona l. Amphissa.
Salopekselo 339.
Sálya 233.
Sályi 129.
Salzburg l. Vizakna.
Samac 326.
Samarica 295. 315. 331.
Samobor 281.
Sámson 122.
S.-Arcangelo 361.
S.-Domenico 360.
S.-Giorgio 365.
S.-Jura, l. Sveti Jura.
S.-Lorenzo 366.
S.-Margeritta 367.
S.-Martino 366.
S.-Pietro della Brazza 366.
S.-Simeone 360.
St.-Stefano 370.
Sánc 125.
Sancči brdo 347.
Sándorfalva 103.245.
Sándorháza 148.
Sandrovac 293.
Sáp 91.
Sapca 327.
Šapna 310.
Šaptinovci 302.
Sár 108.
Sáránd 126.
Sárd 81. 192. 205.
Sardik 107.
Sarengrad 286.
Saresa, l. Sáros.
Sárfalva 214.
Sárfalva 69. 126.
Sárhegy 88.
Sári 62.
Sarkad 123. 128.
» Keresztúr 128.
Sarkaica 229.
Sárkány 228.
Sárköz 111.
Sarmaság 115.
Sáromberke 192.
Sáros 232. 235. 241.
Sáros-Berkesz, l. Berkesz.
Sárosd 76.
Sároshegy 243.
» megye 47. 84. 95.
Sárospatak 97.
Sáros patak 220.
Sárosszék 79.
Sárpataka 96.
Sárrét 12. 90. 102. 123. 132.
Sárszeg 125.
» sziget 132.
» szög 91.
Sartovac 295.
Sárvár 79. 174. 184.
Sarvas, l. Szarvas.
Sárvily, l. Charleville.
Sárviz 10. 76. 83. 90.
Sárviz csat. 13.
» » l. Nádorcsatorna.
Sas 333.
Sásd 84.
Sasinci 324.
Saskő 64.
» váralja, l. Saskő.
Sasovac 294.
Sasvár 68.
Sásvár 107.
Sátoralja-Ujhely 98.
Satornja 335.
Satrinci 307.
Sávoly 78.
Sávoskút 122.
Scarda 361.
Scardona 361.
Scarpello 370.
Scarduna, l. Arbe.
Schaas, l. Segesd.
Schardörfi, l. Mág.
Scharisch, l. Sáros.
Scharpendorf, l. Sárpatak.
Schellenberg, l. Sellemberk.
Schirkonjen, l. Sárkány.
Schmeks, l. Tátrafüred.
Schmiegen, l. Somogyom.
Schmöllnitz, l. Szomolnok.
Schnackendorf, l. Szunyogszeg.
Scholten, l. Szászcsanád.
Schönau, l. Szépmező.
Schönberg, l. Lesses.
Schwarzerwasser, l. Szecsel.
Schweischer, l. Sövényszeg.
Sebenico 362.
Sebes 163. 201. 209. 210. 222. 224.228. 229.
Sebesány 203.
Sebeschel, l. Ujsebeshely.
Sebesér 123.
Sebeshely 210. 224.
Sebeshelyi hegység 161.

Sebesi hegység 209.
Sebes-Körös 11. 102. 123. 130. 163. 172.
Sebes-Patak 158.
Sebes-Váralja 174.
Sebesvár, l. Sebes-Váralja.
Sebis, l. Szász-sebes.
» l. Felső-sebes.
Séd 77.
Sedes filialis Bardoc, l. Bardoc.
Sedlarica 293.
Seefelder, l. Tómező.
Segása 200.
Segenthan 150.
Segesd 235.
Segestin 334.
Segesvár 47. 231.
Segnia, l. Zengg.
Segovina 291.
Sejka-mare l. Nagy-selyk.
Sejke-mika l. Kis-selyk.
Sekesinobrdo 337.
Sela 286.
Selce 285. 303.
Selimber, l. Sellemberk.
Selisčé 332.
Seliska vrh. 314.
Selište 339.
Sellemberk 226.
Sellő 107.
Sellye 69.
Séllye 82. 83.
Selmec 62.
» bánya 46.
Selna 327.
Selnica 288. 292.
Selnik 291.
Selnitre, l. Drágavilma.
Selve 361.
Selye 191.
Semeljce 303,
Semlin l. Zimony.
Semoveč 291.
Sempe 69.
Semse 95.
Senareus l. Szénáserős.
Senj, l. Zengg.
Senlesti, l. Sárfalva.
Senlia l. Sárfalva.
Senndorf, l. Zsolna.
Seprőd 192.
Seprős 141.
Sepsi-bacon 259.
» Kőröspatak 254.
Sepsi-Mártonos 254.
Sepsi-Szt.-György 252. 253.
Sepszi-Szt.-Iván 257.
Sepszi-Szt.-Király 258.
Serbest 130.
Sereg l. Sark.
Seregélyes 76.
Serél 219.
Serges 129.
Sergió 366.
Serkája l. Sárkány.
Serke 87.
Serling 187.
Seruf-völgy, l. Kisvölgy.
Sestine 282.
Sesvete 291. 293. 311.
Sete 242.
Seula, l. Oláhsályi.
Seultour 148.
Seusa, l. Sóspatak.
Severin 283.
Siantiu, l. Új-Rodna.
Siásza 208.
Sibač 307.
Sibenik, l. Sebenico.
Siberga, l. Siberk.
Siberk 236.
Sibine 335.
Sibinj 329.
Sibiselu, l. Sebeshely.
Sibis, l. Sebes.
Sibokovac 310.
Sibó, l. Zsibó.
Sibót, l. Alkenyér.
Sibovac 313.
Siča 338.
Siče 329.
Sičice 329.
Sicoloburgum, l. Csikszereda.
Sicum, l. Sebenico.
Sid 87. 304. 308. 315.
Sidolm, l. Vidály.
Sien-Mare, l. Nagy-Sajó.
Sige 118.
Sigr, l. Sinj.
Sigurel 219.
Sikirevei 326.
Sikló 141.
Siklód 244.
Siklós 82.
Sikula 142.
Silingyia 142.
Sill 163.
Silye, l. Füleháza.
Sima 117. 133. 229.
Simaháza 78.
Simánd 127. 141.
Simanovci 323.
Simasziget 132.
Simljanik 295.
Simonka 6.
» -hegy 96.
Simontelke 187.
Simontornya 83.
Simonyi 87.
Sinac 344.
Sinai 123.
Sinfalva 198.
Sinj 364.
Sinka 228.
Sinka vekie l. Ó-Sinka.
Sinksor l. Kissink.
Sinka mare l. Nagy-sink.
Sinna 225.
Sinterag l. Szűkerék.
Sió 11. 72. 81.
Sió-csatorna 13.
Siófok 77.
Sioimusiu l. Kis-Solymos.
Sipet 152.
Sirač l. Szirács.
Sirbi-Tótfalu 115.
Sirinci 330.
Sirmium 324.
Sirnea 229.
Sirocco 265.
Sirocco fresco 265.
Sirocco marzo 265.
Siró hegy 135.
Sirok 89.
Sirokaireka 338.
Sirovac 331.
Sisak novi 281.
Sisak stari 281.
Sisatovac 308.
Sišcani 296.
Sisćeani 292.
Siscia l. Ó- és Uj-sziszek.
Siškowci 226.
Sissek l. Ó- és Új-sziszek.
Siter 125.
Sitye l. Zsidve.
Siverić 361.
Skalič 340.
Skamnica 336.
Skamunica 339.
Skare 343.
Skela 335.
Skendarovac 330.
Skenderovci 312.
Skipetar-ok 274.
Sklávoi 209.
Skócaj 346.
Skogliák 349.
Skoku 163.
Skrabutnik 310.
Skrad 286.
» dolnji 338
Skradin l. Scardona.
Skradnik 337.
Skreljevo dolnje 284.
Skriljevo 266.
Skrip 366.
Skučani 293.
Slabinja 333.
Sladojevce 301.
Slakovci 325.
Slan 362.
Slana 335.
Slanevodei sósviz 298.
Slanje 291.
Slankemen novi l. Uj-Zalánkemen.
Slankemen star l. Ó-Zalánkemen.
Slatina 282. 290. 295.
Slatina l. Szlatina.
Slatinik 327. 329.
Slatinja 335.
Slavonia 296.
Sljeme 270.
Sljeme-hegység 280.
Sljivovac 335.
Slivoševce 302.
Slobdnica 329.
Slobodnavlast 303.
Slobostina 312.
Slovskopolje 335.
Sluinci 333.
Slunj, l. Szluin.
Smecnica 347.
Smig l. Somogyom.
Smilján 342.
Smokrić 345.
Smoljanac 339.
Smoljanovci 311.
Sniesnica 368.
Soale, l. Sáldorf.
Soborsin 144.
Sófalva 105. 187.
Soimus l. Oláh-Solymos.
Sojmosu l. Solymos.
Sokac-Miholác 300.
Sokolovatz 291.
Sokoró-váralja 74.
Soline 360.
Soljani 326.
Solmár 56.
Solna l. Szépmező.
Solt 59.
Solta 349. 364.
Sóly 77.
Sólya l. Szolya.
Solyma 106.
Solymos 89. 143. 187. 207. 244.

Sólyomkő 125. 175.
Som 102.
Somberek 83.
Somfalu 106. 115.
Somhegy 77. 78.
Somkerék 184.
Somkut 180.
Somló-Vásárhely 78.
Somlyó-hegy 77.
Sommerburg, l. Zsombor.
Somogy megye 47. 81.
Somogyom 237.
Somogyvár 81.
Somojó 247.
Somoó-Ujfalu 114.
Somorja 70.
Somortiu l. Márton-hegye.
Somos 96.
Somosd 190.
Somoskesz 142.
Somostelke l. Szamostelke.
Somostető 252.
Sona 235.
Sonag l. Sona.
Sondorf 68.
Sonfalen l. Sövényfalva.
Sonfaleou l. Sinfalva.
Sonkád 111.
Sonkolyos 129.
Sooly l. Sóly.
Soóskút 77.
Soóvé 61.
Sopiana l. Pécs.
Sopje 300.
Sopron 47. 73.
Sopron megye 73.
Soprony, l. Sopron
Soprony megye l. Sopron megye.
Söptér 74.
Sorhát 132.
Soroksár 56.
Soroksári-út 53.
Sorostély 204.
Sorostin l. Sorostély.
Sós 78. 110. 241.
Sósdia 152.
Sóskut 79. 98.
Sósmező 181. 256.
Sóspatak 195. 245.
Sóspataka 203.
Sós-Szentmárton 193. 197.
Sós-Ujfalu 107.
Sósvölgy 126.
Sot 308.
Sót 136.
Sotin 306.
Soutta, l. Só-patak.
Sóvár 96.
Sóvárad 191.
Sóvári hegycs. 95.
Sövényfalva 239.
» háza 135.
» szeg 236.
Sovskidol 310.
Spac 370.
Spalatium, l. Spalato.
Spalatoi csatorna 349.
Spalatoi kerület 363.
Spiranec 290.
Spišic-Bukovica 300.
Split, l. Spalato.
Spring 210.
Srbóc 213.
Srbski Sredjani, l. Szerb-Sredjani.
Srdinec 291.
Sredanci 326.
Središčko 335.
Sredjani, l. Oláh v. Szerb-Sredjani.
Srednjagora 344.
Srkreljevo gornje 284.
St. Andrea 368.
St. Cosmo 366.
St. Croca 370.
St. Dub 366.
St. Giovanni 392.
St. Nicolo 268. 362.
St. Tamás 366.
St. Veit am Flaume 267.
St. Vito 366.
Sädterdorf, l. Resinár.
Stagnević 370.
Stagno 368.
» grande, l. Stagno.
Stagno piccolo 368.
Stájerlak, l. Steierdorf.
Stajnica 339.
Stancsova 153.
Staniči 334.
Staničic 296.
Staniste 342.
Stankovec 335.
Starigrad 343.
» l. Cittavecchia.
Starilaz 286.
Staroselo 335. 343.
Sta. Saba 370.
Stative-dolnje 283.
Stative-gornje 283.
Stefanec 80.
Stefan-föld, l. Szent-István.
Steierdorf 156.
Steinberg 231.
Steinfeld, l. Kőmező.
Stein, l. Garád.
Stej 130.
Steja 212.
Stejanovci 308.
Stelnik 282.
Stenjevec dolnji 281.
Stenjevec gornji 281.
Stenna, l. Garád.
Stikada 345.
Stinica 343.
Stipan 335.
Stipanovci 302.
Stitar 326.
Stivica 329.
Stoj 102.
Stojčinovac 310.
Stola 86.
Stolac 343.
Stolivo 369.
Stolzenburg, l. Szelindek.
Stomfa 71.
Stončic 349.
Ston, l. Stagno.
Stoptyi 86.
Stosz 86.
Stranga 268.
Straze 349.
Stražeman 311.
Strazmč 292.
Strázsa 85. 86.
» havas 220.
Streitfort, l. Mirkvásár.
Streju, l. Zejkfalva.
Strenu, l. Diód.
Stretto 362.
Streue 180.
Strejozevo 282.
Strezsa-Kercesora 230.
Stridó 81.
Striezevica 312.
Strimba, l. Rembuli.
Strimbul, l. Horgospatak.
Strimbu, l. Rombuli
Strinnia 347.
Strivobora 347.
Strizivojna 327.
Strmec 281.
Strmen 332.
Strožinci 324.
Strug 292. 315.
Struga 324.
Strugal 334.
Stružani 326.
Stružec 295.
Stubalj 333.
Stubica dolnja 282. 288.
Stubica gornja 288.
Stubicai gyógy-víz 283.
Studenci 344.
Stupica 334.
Stupnik 281. 329.
Subocka 331.
Subockigrad 331.
Suboštiste 307.
Subotica 292.
Succhi-Potok 12.
Suchadrel 186.
Suchahora 66.
Sudovec 290.
Sugág 225.
Sugár-út 53.
Suhomlaka 301.
Sujnik 309.
Süketfalva 192.
Sükő 242.
Sükösd 59.
Sülelmed 114.
Sulemberk, l. Lesses.
Suliguli 105.
Suljan, l. Sulyom.
Sulkovci 310.
Sulyom 308.
Sumanovac 311.
Sümeg 80.
Sumescica 343.
Sumetlica 312.
Sungar 286.
Sunja 331. 332.
Supatov 345.
Supator vrh. 341.
Supetar, l. Pietro della Brazza.
Suplitka 366.
Sura mare, l. Nagycsűr.
Suramnyika, l. Kiscsűr.
Surány 62.
Surčin 323.
Surduk, l. Szurdok.
Surian 161.
Surián 209.
Surul 161.
Susa 281.
Susanovec 151.
Susčepan 370.
Susek 306.
Susiča 283.
Sušnjar 333.
Sušnjari 296.
Sušnjevci 327.
Sust 130.
Sutica erdő 295.
Sutla 270. 271. 280. 286.

Sütmeg 199.
Süttő 64.
Süveged 125.
Sváb-Olaszi, l. Ér-Olaszi.
Švarča dolnja 337.
Švarča gornja 337.
Švarčamala 337.
Svars, l. Táros.
Svedlér 86.
Svetice 283.
Sveti Gjurag, l. Szt György.
Sveti Gjurg, l. Szt. György.
Svetí Helena, l. Szent Heléna.
Sveti Iván, l. Szent-Iván.
Sveti Ivan zabno 290.
Sveti Jakob 285.
» Jelena 285.
» Jura 348.
» Juraj 343.
» Kozma 284.
» Križ 288.
» » Začretje 288.
Sveti Marko 344.
» Martin 282.
» Roch 344.
Sv. Gera 343.
Svica dolnja 343.
Svica gornja 343.
Svilaj 326.
Svilaja plan 347.
Svilna 310.
Svilos 306.
Svinica 333.
Svinjar 329.
Svinjarevce 305.
Svačkovoselo 345.
Svrakarica 334.
Szabad 194.
» erdő 208.
» hely 143.
Szabadi 74.
Szabadka 45. 60.
Szabadságrét 205.
» tér, l. Városháztér.
Szabadszállás 59.
» szentkirály 82.
» Tornya 133.
Szabéd 194.
Szablya, l. Józseffalva.
Szabolcs 82.
» megye 47. 116.
Szacsal 104. 218.
Szacsva 257.
Sacsur 98.
Szada 56.
Szádelő 5. 93.
Szádelői hegyhasadék 93.
Szadorlak, l. Zádorlak.
Szádu, l. Cod.
Szadvár 93.
Szák, l. Mezőzáh.
Szajol 91.
Szakácsi 116.
Szakadát 226.
Szakálas falva 110.
Szakálháza 149
Szakállas 91.
Szakálovac 153.
Szakamás 214.
Szakasz 110.
Szakatura 181.
Szakes 84.
Szakiskolák (magyar) 39.
Szakolca 68.
Szakoly 118.
Szakul 155.
Szakula 146.
Szala 95.
Szalacs 126.
Szalalui 213.
Szalankemen, l. Ó-Zalankemen.
Szalárd 125.
Szalatna 65.
Szalatnya 63.
Száldobos 105. 246.
Szalka 63.
Szalkszentmárton 59.
Szállóhomok, l. Bieloberdo.
Szalonak 79.
Szalonna 93. 181.
Száltelek 195.
Szálva 188.
Szamar 283. 336.
Szamárdi 81.
Szamos 11. 102. 113. 162. 177.
Szamos Dob 112.
» falva 175.
» fu 146.
» mente 162.
» szeg 120.
» telke 240.
» Udvarhely 114.
» Ujvár 179.
» Németi 179.
Számvevőszék 42.
Szancsal 238.
Szanda 62. 90.
Sz. András 72.
Szántó 63. 80. 95.
» halma 214.
Szany, l. Szány.
Szány 74.
Szaploncza 11. 105.
Szárafalva 148.
Szarakszó 203.
Szaránd 129.
Szaravola, l. Szárafalva.
Szárazajta 258.
Száraz Almás 214.
» Berek 111.
» ér 134. 138.
Szárazpatak 108.255.
» Tömös 163.
» völgy 94.
Szárcsa 146.
Szárhegy 251.
Szarkafalva 220.
Szarkó 125.
Szarkó hegység 156.
Szártes, l. Szártos.
Szártos 195. 200.
Szarvas 133. 303.
Szarvaskeő, l. Szarvaskő.
Szarvaskő 89.
Szarvastó 163.
Szarvas-tó, l. Deertó.
Szarvaszó 105.
Szarvkő 73.
Szászahuz 227.
Szászakna 177.
Szászalmás 233. 237.
Szászalupa 200.
Szaszár 110.
Szaszauszu, l. Szászahuz.
Szász-Bányica 177.
Szászberek 90.
» Buda 236.
» Budak 187.
» Cegő 184.
» Csanád 204.
Szászcsanádi hegyek 201.
Szász-Csávás 240.
Szászcsor 224.
Szaszcsoru, l. szászcsor.
Szászdálya 235.
» Danyári 240.
» Encs 184.
Szászernye 237.
Szászfalu 108. 256.
Szász-Fejéregyháza 236.
Szász Fenes 173.
» halom 234.
» Hermány 261.
Szász-Ivánfalva 232
Szászkabánya 156.
Szászkeresztur 235.
» kézd 235.
Szász-Lóna 173.
» Mártonfalva 233.
» Máté 185.
Szász-Nádos 241.
» Nyires 184.
Szászok földe, l. Királyföld.
Szászorbó 225.
Szász-Örményes 240.
Szászpatak 204.
Szászpián 224.
Szászrégen 193.
Szászsebes 47. 209. 222. 224.
Szászsebes-szék 222.
Szász-Szent László 232.
» Szt. Iván 240.
» Szt. Jakab 240.
» Szt. László 240.
Szásztyukos 235.
Szászugra 236.
Szászujfalu 185. 207. 227. 234.
Szász-Uj-Ős 185.
Szászvár 83.
Szászváros 46. 210. 220.
Szászvárosi térség 162.
Szászvárosszék 209.
Szászvessződ 233. 234.
» vesszős 238.
» völgye 238.
« zalatna 233.
Szatmárhegy 109.
» megye 47. 108.
Szatmár-Németi 47 108.
Szatnica 302.
Szatu lung, l. Hosszszufalu.
Szatunik 155.
Szatymár 135.
Száva 11. 271.
Szavoj 157.
Százház 55.
Szeaka, l. Szőkefalva.
Szeben 222.
Szeben hegység 222.
Szebeni hegylánc 161.
Szebeni róna 222.
» térség 162.
Szebenmegye 47. 222.
» Szék 222.

Szécsánfalva, l. Szécsány.
Szécsány 146. 150.
Szecsel 224. 243.
Szécsény 62.
Szécsisziget 80.
Szécső 132.
Szécs-Polyánka 98.
Szederjes 192. 241. 243.
Szederkény 89.
Szedikret 96.
Szeged 46. 134.
Szegegyház 117.
Szeghalom 132.
Szegszárd 83.
Szegvár 136.
Szejke 245.
Szék 89. 185.
Székács 201. 222. 224.
Székas 201. 203.
Szekatura 195. 200.
Szekcső 83.
Szekedate, l. Szakadát.
Székely 118.
» földvár 198.
» hid 116.
» keresztur 243.
Székely kocsárd 198.
» kő 195.
Székelyó 174.
Székelypolyán, l. Aranyospolyán.
Székely szállás 243.
» telek 129.
» udvarhely 241. 242.
Székelyvár 200.
Szekeremb 214.
Szekeres-Törpény 180.
Székes 192.
» fehérvár 46. 76.
Székesfehérvári-ut 150.
Szekzárd, l. Szegszárd.
Szekzárd, l. Szegszárd.
Székudvar 141.
Székejo, l. Székelyó.
Szekulaj 185.
Szela 281.
Szelcsova 200.
Szelecske 183.
Szelevény 90. 91.
Szelicse 199.
Szelicsora, l. Szelistyova.
Szelindek 223.
Szelist 209.
Szelistye 144. 199. 211. 225.
Szélkut 239.
Szelnica 181.
Szemenik hegy 154.
Szemere 74. 105.
Szemerja 254.
Szemlak 140.
Szenata 231.
Szénaverős 241.
Szenc 70.
Szend 95.
Szendrei 136.
Szendrő 93.
Szendrő, l. Semendria.
Szengető 96.
Szenes hegy 220.
Szengető 96.
Szenic 68.
Szenna 99.
Szent Ábrahám 244.
» -Ágota 234.
» -András 74. 76. 95. 127. 147. 214.
» -Anna 117.
» -Benedek 64. 207.
» -Demeter 243.
» -Egyed 126. 185.
» -Egyházas 245.
» -Endre 56.
» -Endrei sziget 51.
» -Elek 79.
» -Erzsébet 89. 223. 243.
» -Gál 77.
» -Gerlice 190.
» -Gotthard 79.
» -Grót 80.
» -György-tér 53.
» -Heléna 156. 282.
» -Hubert 147.
» -István 92. 146.
» -Iván 282.
» -Ivánszög 90.
» -Jakab 207.
» -János 72. 74. 112.
» -János hegye 227.
» -József 188.
» -Katolna 256.
» » Dorna 180.
» -Kereszt 64.
» -Király 79. 88. 216. 245.
Szent-Kozma 127.
» -László 78. 136. 199. 303.
» -Leányfalva 140.
» -Lélek 245. 255.
» -Lőrinc 57. 82. 83. 137.
» Lukács 300.
» -Mária 174.
» -Margita 184. 197.
» -Márton 67. 140.
» -Mihály 82. 244.
» » telek 135.
» » telke 193.
» -Miklós 112. 244.
» -Péter 93. 96. 262 337.
» » falva 114. 218.
» szeg 126.
» -Simon 192.
» -Tamás 60. 63. 91. 140. 245.
» Vid 285.
Szempc, l. Szenc.
Szent, l. Zenta.
Szentelt barátság 356.
Szentes 136.
Szenynyes 117.
Szepes 122.
» -Háza 86.
» Megye 48. 84.
» -Ó falu 86.
» -Olaszi 85. 86.
» -Vára 86.
» -Váralja 85. 86.
Szépfalu 151.
Szép halom 95.
Szépkenyerű Szent-Márton 185.
Széplak 83. 125. 177. 180. 240.
Szépmező 238.
» nyir 88.
Szepsi 95.
Szépviz 250.
Szér 115.
Szerb-Aradác 147.
» Blagaj 338.
» Bóka 146.
» Csénye 146.
» Csérnya 147.
Szerbek 32.
Szerb-Elemér 147.
Szerb-hegy 61.
» -Ittebe 146.
» -Kécsa 146.
» -Kompolje 343.
» -Módos 146.
» Neuzina 146.
» -Pádé 146.
» -Párdány 146.
» -Posesen 156.
» -Sredjani 313.
» -Szelišce 295.
» -Szt.-Márton 146.
Szerdahely 71. 224.
» -Szék 222.
Szerdavára 248.
Szerecel 187.
Szered 70.
Szereda 192. 248.
Szeredfalva, l. Szeretfalva.
Szerednye 99.
Szereka, l. Szarkafalva.
Szerekszen, l. Szarakszó.
Szerém 278. 296. 297.
Szerémi hercegség 296.
Szerém megye 49. 304.
Szerencs 97.
Szerep 127.
Szeretfalva 187. 212.
Szerfalu 104.
Szernye 11. 102.
Szernyei mocsár 100.
Sz. Erzsébet 136.
Szeszárma 184.
Szeszcsor 230.
» l. Szászcsor.
Szevesztrény 230.
Szibid 225.
Szibin, l. Nagyszeben.
Szigetec 291.
Szigethi 125.
Szigetköz 69.
Sziget-monostor 57.
» Szentmárton 59.
Sziget-Szent-Miklós 57.
Sziget-ujfalu 59.
Szigetvár 81.
Szigliget 80.
Szihalom 92.
Szihla, l. Szila.
Szik 129.
Szikhalom 133.

Szikszó 95.
Szil 81. 95.
Szila 65.
Szilágy 11. 56. 113. 123.
Szilágy-Cseh 114.
» megye 48. 113..
Szilágység 113.
Szilágy-Sámson 115.
» -Somlyó 115.
» -Szeg 115.
» -Tő 179.
Szilas 75. 93. 152.
» Tetej 244.
Szilce Kövesd. l. Kövesd.
Szilha 154.
Szilice 93.
Szilicei barlang 5. 93.
Szill 74.
Szilnic 65.
Szil Sarkány 74.
Szilvás 93.
» apáti 95.
» hely 155.
Szin 93.
Szincsel, l. Szancsal
Szind 196.
Szimerszeg 152.
Szinevér-Polyán 106.
Szinfalu 109.
Szingetin 204.
Szinitye 141.
Szin Jósefinu, l. Szt. József.
Szin-Martyin 237.
Szin-Mikleus,l. Bethlen-Szent-Miklós.
Sziuna 98.
Szinnersdorf 79.
Szinnyelpóc 96.
Szinóbánya 62.
Szint-Imru, l. Maros Szent-Imre.
Szinte-Marie, l. Boldogfalva.
Szint-Matyin, l. Sós-Szent-Márton.
Szinva 91.
Szinyák 101.
Szinye 94. 180.
Szinyér-Váralja 110.
Szionda 140.
Szirács 312.
Szirák 62. 93.
Szirb 211.
Szirk 87.
Szirma 92.
Szirma-Bessenyő 92.
Szirond 118.
Sziszek 48. 274. 728. 279.
Szisztarovec 151.
Szita 184.
Szitabodza 258.
Szitáskeresztur, l. Székelykeresztur.
Szivac 61.
Szjelnice, l. Szilnik.
Szkacsán 69.
Szkerisóra 195. 201.
Szkico 64.
Szkicó l. Szkico.
Sz.-Király 125.
Szklabina váralja 67.
Szkleno 64.
Szkore 231.
Szkrofa 213.
Szkulya 152..
Szlanica 66.
Szlanya-hegy 282.
Szlatina 144. 158. 301.
Szlatina-Akna 1 4.
Szlavonia 279.
Szlécs 66.
Szlács 65.
Szlmnik l. Szelindek.
Szluin 338.
Szmerdsonka 86.
Szut.-László 245.
Szob 63.
Szobotiszt 68.
Szobránc 99.
Szocsán 155.
Szocset 215.
Szöcsköd 128.
Sződ 56.
Szödemeter 116.
Szögliget 94.
Szohodol 209. 215. 229.
Szökefalva 239.
Szöke-sziget 122.
Szokola 63.
Szokolár 156.
Szokolóc 69.
Szolcsán 69.
Szolga-egyháza 77.
Szöllös 62. 88.
» -Csigerel 141.
Szöllös-hegy 160. 247.
Szöllös-Nákófalva 147.
Szöllös-Végardó 107.
Szolnok 59. 72. 90. 95. 119. 307.
Szolnok-Doboka megye 48.
Szolocsina 101.
Szolokma 244.
Szölösardó 94.
Szölösgyörök 81.
Szölöske 95.
Szöltúr l. Seultour.
Szolya 99.
Szolyva 101.
Szomajom 127.
Szombathfalva 245.
Szombathely 79. 85. 86.
Szomolány 70.
Szomolnok 86.
Szomotor 98.
Szöny 75.
Szopa 247.
Szopor 176.
Szopos 132.
Szopurka 11.
Szörcse 256.
Szöreg 148.
Szörény-megye 43. 48. 156.
Szörény-vár 158.
Szörhalom 133.
Szörkö-Tetej 245.
Szoszilor 215.
Szotelke 180.
Szotyelik l. Szotelke.
Szotyor 258.
Szováta 191.
Szováth 122.
Szövérd 191.
Sz.-Pál 81.
Sz.-Péter-patak 197.
Szpeták l. Szászpatak.
Szpin 238.
Szprin l. Paad.
Szt.-Ágoston 270.
Szt.-András 133.
Szt.-Anna 247. 291. 313.
Szt.-Anna-tó 163. 249. 255.
Szt.-Antal 63. 71.
Szt.-Benedek 179.
Szt.-Berdo 314. 340.
Szt.-Demeter 126.
Szt.-György 118.291. 293. 300.
Szt.-György-Ábrány 115.
Szt.-György l. Sveti-Juraj.
Szt.-Illés 313.
Szt.-István 191.
Szt.-István birodalma 43.
Szt.-Iván 66.
Szt.-Iván-Bóca 66.
Szt.-Jakab 285.
Szt.-János 132.
Szt.-Jobb l. Szent-Jób.
Szt.-Jogh l. Szent-Jób.
Szent-Jób 125.
Szt.-Katalin 268.
Szt.-Kereszt-bánya 247.
Szt.-Király 59.
Szt.-Kozma 349.
Szt.-Kozma l. Kozmafalva.
Szt.-Lázár 125.
Szt.-Margita 120.
Szt.-Mária 65.
Szt.-Márton 290.
Szt.-Márton l. Sveti-Martin.
Szt.-Mihály 66.
Szt.-Miklós 65. 72, 122. 131. 197. 268.
Szt.-Péter 290.
Szrigy 11.
Szt.-Tamás 349.
Szt.-Vitus 349. 362.
Sztancsesd-Ohába 214.
Sztanisa l. Sztanisia.
Sztanisia 213.
Sztanisics 61.
Szttauna l. Sztávna.
Sztapár 61.
Sztára 98.
Sztávna 99.
Sztauna 99.
Sztena, l. Jesztina.
Sztinie 195.
Sztojonyásza 211.
Sztojkafalva 182.
Sztole l. Sztolna.
Sztolicsna 5.
Sztolna 173.
Sztrabicsó 101.
Sztrahonya 106.
Sztráska 86.
Sztrázsa 203.
Sztrecsén 68.
Sztregania l. Sztregonya.
Sztregonya 214.
Sztretya, l. Szeretfalva.
Sztrigy 11. 163. 209. 210.
Sztrigy-plop 217.
Sztrigy-szacsal 217.
Sztrigy-Szentgyörgy 217.
Sztrimba 212.
Sztrimbai hegynyak 160.
Sztrimbu 257.
Sztropkó 98.
Sztubnya 67.
Sztudena f. 66.

Szücs 78.
Szucsák 175.
Szudrics 130.
Szügy 62.
Szuhari 209.
Szükerék 180.
Szucsán 67.
Szuliget 211.
Szulin 96.
Szulok 82.
Szulyó 68.
Szunyogszeg 229.
Szuplai 189.
Szuplak l. Széplak.
Szupt padure l. Erdőalja.
Szurdok 104. 181. 322.
Szurdok-Püspöki. 89.
Szurduk 199.
Szürte 199.
Szurul 222. 226. 227.
Szusel 199.
Szuszág 129.
Szuszán 142.
Szuszány 218.
Szválvodka 101.
Svvinica 159.
Tab 82.
Tabán 53.
Taboriště 333.
Tacskánd 79.
Tagyos 76.
Tahi 57.
Taj 92.
Tajo 59.
Tajova 65.
Takalca 342.
Taksony 57.
Taktaköz 116.
Talabor 11. 104.
» -falva 105.
Talamár 101.
Talkus 125.
Tallós 70.
Talmács 129. 226.
Talmacsel l. Kistalmács.
Talmesch l. Talmács.
Tálosfalva 180.
Talpas 142.
Talpatak 257.
Tálya 97.
Tamásda 128.
Tamásesd 212.
Tamásfalva 88. 146. 147. 175. 256.
Tamás-pataka 220.
Tamás-telke 216.
Tamás-Váralja 108.
Tancs 177.
Tancz 142.
Tápé 136.
Tápióbicske 58.
Tápiógyörgye 58.
Tápióság 58.
Tápiósüly 58.
Tápió-Szele 58.
» -Szent-Márton 58.
Táplány 74.
Taploca 249.
Tapolca 77. 80. 92.
Tapolca-fő 78.
Tapoly 11 96. 97.
Tapolybisztra 98.
Tapsony 81.
Tarac 11.
Tarak 104.
Tarca 11.
Tárca 94.
Tarcal 98.
Tarcsa 79.
Tárcsa 73.
Tard 92.
Tardona 92.
Tardos 120.
» kedd 69.
Tarjány 92.
Tárkány 130.
Tarkó 96. 250.
Tarkóvára, l. Tovarnik.
Tarna 88. 90. 99.
Tarnaméra 89.
Tarnaszentmiklós 89.
Tarnica 213.
Tárnok 77.
Tarpa 102.
Társországok 269.
Tartaro 347. 362.
Tartlau, l. Prázsmár.
Tartlen, l. Prásmár.
Tartolc 111.
Tasnád 116.
» Szántó 116.
Tass 118.
Tata 76.
Tatai tó 75.
Tatárbükk 250.
Tataresd 212.
Tataresty, l. Tataresd.
Tatárfalva 130.
Tatárlaka 238.
Tataros 126.
Tatár szállás 133.
Tatárvölgy 6.
Tatay 76.
Táté 203.
Taterlak, I. Tatárlaka.
Taterlich l. Tatárlaka.
Tátika 80.
Tátra 5. 6. 65. 86.
Tátrafüred 85. 86.
» kiesd, l. Tátrafüred.
Tatrang 253. 258. 261.
Tatros 247. 250.
Tauréni. l. Mezőtóhát.
Taurunum 323.
Tavarna 98.
Tavarnok 69.
T-Bacon 252.
Técső 105.
Tedej 123.
Tedrovec 295.
Teés 135.
Téglás 122.
Tehénfalva, l. Váka.
Tein, l. Tyej.
Teke 177.
Tekeháza 108.
Tekerő 214.
» patak 251.
Telcs 188.
Telecskai dombok 59.
Telegdi 259.
» Bacon 241.
Telein, l. Teles.
Telek 257.
» falva 245.
Telekivécse 230.
Telischen, l. Tiliska.
Telkibánya 95.
Telmacsin, l. Talmács.
Telmegye 128.
Temerin 61.
Temes 11. 102.
Temescsásza, l. Tamás pataka.
Temesesti, l. Tamásesd.
Temesmegye 48. 148.
» vár 48. 149.
Tengermellék, l. Magyar tengermellék.
Tengerparti hegység 8.
Tengerszem (Kárpáti) 85.
Tengőd 84.
Tenje, l. Tenye.
Tenke 129.
Ten, l. Tóhát.
Tenye 303.
Teodó 369.
Tépe 126.
Tepély 89.
Tepircsa, l. Toporcsa.
Tepla 66.
Tepla völgye 68.
Teplic 68. 86.
Teplica 67.
Terchova 68.
Teregova 158.
Terehalom 136.
Teremi-Ujfalu 240.
Tereske 62.
Teresztene 93.
Terezovac-Suhopolje 301.
Terézváros 53.
Terje 125.
Terjékfalu 96.
Terlunginu, l. Tatrang.
Ternava 11.
Ternáva 212.
Ternowa 143.
Terravecchia 363.
Terregova, l. Teregova.
Tersatica 268.
Tersato 268.
Tétény 73.
Tetétlen 122.
Teteus 216.
Téth 118.
Tetschelu, l. Essellő.
Teufelsdorf, l. Héjjasfalva.
Teun, l. Hosszúpatak.
Teutoburgum 303.
Tevel 83.
Thalschein, l. Dolmány.
Thass, l. Tass.
Thermae jassae 273.
Thököly-konyha 179.
Thorockó, l. Torockó.
Thorstadt, l. Hosszútelke.
Thurán 67.
Thurdosin, l. Turdosin.
Tiba 99.
Tibold 245.
» daróc 92.
Tibor 206.
Tibru, l. Tibor.
Tignarossa 363.
Tihany 80.
Tihány 96.
Tihó 114.
Tikisu Szászilar, l. Szásztyukos.
Tikos 120. 251.
Tiliska 225.
Tiltvány 82.
Timafalva 243.

Timár 119.
Timarei 333.
Tirinia, l. Nagy-Teremi.
Tirnava. 211.
Tirnavica 211.
Tirnova 155.
Tiskovac 345.
Tisovac 312. 328.
Tisza 11. 97. 100. 116. 136. 215.
Tisza-Abád 91.
» -Adony 102.
Tisza-Bábolna 92.
Tisza-Berek 111.
» -Bűd 120.
» -Dada 120.
» -Derzs 89.
» -Dob 120.
» -Eörs, l. Tiszaőrs.
» -Eörvény, l. Tiszaörvény.
Tisza-Eszlár 120.
» -Földvár 61. 91.
Tisza-Füred 88. 89.
Tisza-Halász 89.
» -Igar 88.
» -Kerecsény 102.
Tisza-Keresztúr 107.
Tisza-Keszi 92.
» -Kürt 92.
» -Kürth 91.
» -Ladány 120.
Tisza-Lök 120.
» -Lúc 97.
» -Nána 89.
Tiszáninneni kerület 84.
Tiszántuli kerület 102.
Tiszaörs 88. 89.
» -Örvény 88. 89.
Tisza-Püspöki 91.
Tisza-Radvány 128.
Tisza-Roff 90.
Tisza-Sas 91.
» -Szent-Márton 119.
Tisza-Szent-Miklós 141.
Tisza-Szőllős 89.
Tisza-Ugh 91.
» -Ujhely 107.
Tisza-Ujlak 107.
» -Valk 92.
» -Vid 102.
Tiszigar 89.
Tiszolc 88.
Tiszovica 159.
Titel 61.
Tittel, l. Titel.
Tittuntum, l Stagno.
Tiur, l. Tür.
Tivadar 102. 107.
Tjeszlér. l. Keszlér.
Tjirileu, l. Kerellő.
Tkalec gornja 290.
Tnakovac 330.
Tóalmás 59.
Toarkla, l. Prásmár.
Tóba 147.
Tóbiás 232.
Tobolić 338. 339.
Tobsdorf, l. Tóbiás.
Točak 338.
Todorica 238.
Tófalva 192.
Togleda 341.
Togyesgya, l. Toʻesd
Tohát 189.
Tőhát 203.
Tok 144.
Tők 57.
Tokaj 98.
Tőkepataka 180.
Tőkés 182.
Tőketerebes 98. 112.
Tököl 57.
Tóköz 74.
Tőköz 132.
Tokod 64.
Tolcsva 98.
Toldalag 194.
Tölgyes 252.
Tölgyesfalva 107.
Tölgyesi szoros 7. 160. 247.
» veszteglő intézet 249.
Tolic 345.
Tolmács 62.
Tolna 83.
Tolnamegye 48. 83.
Töltéstava 74.
Töltszék 96.
Tolvajos 245.
Tolvaj patak 245.
Tomasevác l. Tamásfalva.
Tomašica 294.
Tomesd 212.
Tómező 173.
Tomica 327.
Tomićdraga 286.
Tominovac 311.
Tomor 95.
Tömörkény 135. 136.
Tömös 259.
Tömösi szoros 259.
Tompa 138. 192. 216.
» hát 136.
Tompaháza 207.
Tompojovec 306.
Tömpös 137.
Tonia 224.
Toninčica 338.
Topánfalva 195. 200.
Topa-Szt.-Király 195.
Topla 154. 370.
Toplica 181. 211. 215. 292. 294.
Toplicai gyógyviz 285.
Toplica-Káránd 129.
Toplice varaždinske 288.
Topolje 295.
» staro, l. Ó-Topolje.
Topolovac 281.
Topolovica 294.
Topolya 61. 153.
Toponár 81.
Toporcsa 224.
Topota 334
Topusko 335.
Torajaga 104.
Toran 311.
Torbágy 56.
Torboszló 192.
Torcsafalva 244.
Törcsfalva, l. Ujtohán.
Törcsvár 229.
Törcsvári Szoros 161. 259.
Torda 127. 147. 196.
Torda-Aranyos megye 48. 195.
Tordai hasadék 196.
Tordás 220.
Tordass 77.
Tordátfalva 244.
Tordince 305.
Torište 300.
Torja 253. 255.
Tormapataka 181.
Tormás 320.
Torna 11. 93.
Torna megye 48. 84. 93.
Tornalja 88.
Tornavölgy 93.
Tornen, l. Pálfalva.
Tornest 155.
Torningaj 345.
Tornya 138.
Tornyos-Pálca 119.
Torockó 200.
» Szentgyörgy 200.
» vár 200.
Török-Bálint 57.
Török-Becse, l. Uj-Becse.
Török falu 110.
» Kanizsa, l. Uj-Kanizsa.
Török-Koppány 81.
» Szákos 152.
» Szent-Miklós 91.
Torontál megye 48.
Toronya 98. 106.
Toronyfalva 223.
Törpény 188.
Torre Boscović 370.
Törzburg, l. Törcsvár.
Tót-Aradác 147.
» -Bánhegyes 138.
Totesd 218.
Tótfalu 57. 170 205.
Tótháza 176.
Tóti 126.
Tót-Izsép 98
» Komlós 133.
» -Kovácsháza 138.
» -Kutas 136.
» -Lipcse 65.
Tót megyer 69.
Totoju, l. Táté.
Tötör 180.
Tótország 49. 296.
Tótpróna 67.
Tótszállás 181.
Tótsziget 132.
Tót-Sztámora 153.
» -Várad 144.
» -Vásony 78.
Tounj 337.
Tounjski-Tržiš, l. Trzić.
Tovarnik 308. 324.
Tovernice 347.
Tövis 206.
Töviskes 132. 137.
Tragovišće 288.
Trajan táblája 158.
Trajnaj 225.
Trakócani tó 271.
Trakostani tó 286.
Trakostján 287.
Tramontana 265.
Transactio Lotharingica 205.
Trappano 368.
Trappold, l. Apold.
Trau 364.
Traui csatorna 349.
Traunau 151.
Trebarijevo desno 281.
Trebes 315.
Trebinj dolnje 337.
Trebinja gornje 337.

Trebocconi 362.
Trebusa 105.
Trebusány, l. Trebusa.
Trema 290.
Trencsén 67.
» megye 48. 67.
Trepca 335.
» patak 335.
Treppen, l. Törpény.
Trepuča 331.
Tresztia 141. 211.
Trestanovci 311.
Trgove 334.
Tribotin 285.
Trigonium, l. Trau.
Trilj 364.
Trimpoble 206.
Triplex confinium 370
Trnava 303. 330.
Trnjani 327.
Trnje 251.
Trnova 347.
Trnovac 342. 346.
Trnovec 289.
Trogir, l. Trau.
Trojeglava 313.
Troj vrh 339.
Troverbi 313.
Troverhi 341.
Trovrh-hegy 345.
Trpinja 305.
Trsat 285
Trstenik 368.
Trstje 286
Trübwetter, l. Nagy-Ösz.
Trunzilor 195.
Tržič 337. 339.
Tschappertsch, l. Toporcsa.
Tudományos gyüjtemények (magyar) 41.
Tudományos társaságok (magyar) 40.
Tufíier 158.
Tugonica 288.
Tuk 286. 296. 340.
Tulcik, l. Töltszék.
Tuliba-hegy 341.
Tulka 129.
Tullus 92.
Tulnik 310.
Túr 11. 100. 102. 106. 108.
Tür 196.
Tura 58. 119.
Turan 337.
Turanovac 301.
Turc 108.
Turčevipolje 294.
Turdás, l. Tordás.
Turdása, l. Oláh-Tordos.
Turdosin 66.
Türe 80.
Türgye, l. Türje.
Turjanski 346.
Turjansko 341.
Turjaremete 99.
Türje 80.
Turke 286.
Türkeschdorf, l. Türkös.
Túrkeve 89. 91.
Túrmezei kerület 278.
Túrmező 278. 280.
Turmal 158.
Turnasica 300.
Turnisha 80.
Turnisor, l. Toronyfalva.
Turóc f. 67.
Turócmegye 48. 67.
Turóc-Szent-Márton, l. Szentmárton.
Turopolje, l. Turmező.
Turopoljei kerület 278.
Tur mező 280.
Turopolski - Lekenik 281.
Turpásztó 91.
Túr-Terebes 107.
Turvékonya 111.
Turzófalva 68.
Turzon 236.
Tüskevár 78.
Tustya 217.
Tusza 114.
Tutendorf, l. Glogovica.
Tuževič 340.
Tuzsér 119.
Tyeca, l. Kece.
Tyei 257.
Tyej 215.
Tyibulkut 177.
Tyius 206.
Tyrnau, l. Nagyszombat.
Tyukod 112.
Tyulesd 212.
Ucsea, l. Felsőucsa.
Udbina 345.
Udbinja 337.
Udvard 75.
Udvarfalva 192.
» helymegye 48. 241.
Udvarhelyszék 252.
Udvari 111. 127.
Udvarnok 93.
Ugarci 311.
Ugliano 349. 360.
Uglya 105.
Ugocsamegye 48. 106.
Ugocsavár, l. Kankóvár.
Ugod 78.
Ugra 128. 239.
Ugrinovci 323.
Ugruc 175.
Uj-Arad 150.
Uj-Banovci 322.
Uj-Bánya 64.
Uj-Bars 64.
Uj-Bátor 128.
Uj-Becse 147.
Uj-Bogsán 155.
Uj-Borlován 159.
Uj-Buda 175.
Uj-Cepin 302.
Uj-Csicse 281.
Uj-Dombovár 83.
Uj-Egyház 227.
» » szék 222.
Ujfalu 116. 151. 200. 262.
Uj-fehértó 117.
Uj-Grabovac 331.
Uj-Gradiska 328.
Uj-Gyalla 75.
Uj-Holyatin 106.
Uj-Huta 111.
Uj-Kanizsa 148.
Uj-Karánsebes 157.
Uj-Karlovic 322.
» Kemence 99.
» Kert 123.
» Kigyós 132.
» Kudsir 221.
» Kurd 84.
» lak 53. 69. 96. 152.
Uj-Léc 146.
Uj-Lublyó 86.
Uj-Malomsok 74.
» -Major 109.
» Mikanovci 326.
» -Moldova, l. Moldvabánya.
» Németi 116.
» Ogradina 158.
Uj palánka 61. 153.
» -Palota 128.
» -Paulis 143.
» -Pázua 323.
» -Pécs 146.
» Perkovci 303.
» -Pest 56.
Uj Plavnice 296.
Uj-Pusztaszer 135.
» -Raca 294.
» -Rodna 188.
Uj-Sebeshely 220.
Uj-Sinka 229.
Ujsóové, l. Sóové.
Uj-Sopot 159.
Uj-Stuzsicsa 99.
Uj szász 58.
» Szeged 148.
» Székely 343.
» Szent-Anna 141.
» -Sziszek 281.
» Szőny 75.
» -Tagyos 76.
Uj-Tohán 229.
» -Topolje 227.
» -Tusnád 249.
Ujvár 94. 148.
Ujváros 137. 234.
» -Vencsellő 119.
» -Verbász 60.
» -Vidék 45. 60.
Ujvinc 203.
Uj-Vukovár 305.
Uj-Zalánkemen 322.
» -Zoljan 302.
» -Zsupanek 158.
Uklina 101.
Ulbo 349. 361.
Ülés 135.
Uliás, l. Nagy Ölves.
Uljanik 313.
Ülke 345.
Üllő 57.
Üllői-ut 53.
Üllyes 212.
Ulma 145.
Ulmi 115.
Ulm, l. Ulmi.
Ulmos, l. Tovarnik.
Ulpianum, l. Kolozsvár.
Ulpia Trajana, l. Zarmizegethusa.
Umetić 333.
Unčani 334.
Uncsukfalva 218.
Ung 11. 99. 100.
Ungmegye 48. 84. 98.
Ungra, l. Szászugra.
Ungurfalu 182.
Ungvár 99.
Uniste 364.
Unitariusok 32. 33.
Unke 365.
Unna 11. 313. 315.
Unoka 194.
Unok, l. Unoka
Ünőkő 6. 160. 185.
Ünőmező 182.

Unter-Brodsdorf, l. Alkenyér.
Ura 112.
Urik 210.
Urjak 344.
Ürmény 69.
Urminyis, l. Örménnyes.
Ürmös 132. 236.
Uroy, l. Arany.
Üröm 56.
Urszu, l. Medvés.
Urvölgye 65.
Urwegen, l. Szászorbó.
Usdin 146.
Usidáva, l. Székely-UsUdvarhely.
Uskoke 329.
Ustica 333.
Uszkok 270.
Uszkoki hegyek 280. 281.
Üszög 82. 84.
Uszpatak völgye 160.
Usztató 116.
Usztje 66.
Utinja 338.
Utolica 333.
Üvegcsür 193.
Uza 247.
Uzdin, l. Usdin.
Uzdi-Szt.-Péter 176.
Uzon 257.
Uzsok 99.

Vaád 180. 229.
» l. Nalacvád.
Vaál 77.
Vác 56.
Váciut 53.
Vác-Kishartyán 56.
Vacsárcsi 250.
Vadas 77.
Vadasd 191.
Vadász 141.
Vadina 288.
Vadkert 62.
Vadna 93.
Vadpataka 299.
Vádu, l. Vaád.
Vadverem 207.
Vág 11. 65. 66. 67. 68. 70.
Vaganac 344.
Vaganski vrh. 314. 340.
Vágás 243.
Vágbeszterce 68.
Vagenac gornji 339.
Vagendrüssel 86.
Vágujhely 69.
Vágvölgy 68.
Vaiszló 82.
Vaiszlova, l. Vajszlova.
Vaja 118. 191.
Ваján 99.
Vajas 61.
Vajasd 206.
Vajda 125. 221.
» Háza 180.
» Hunyad 180. 216.
» -Kamarás 176.
» Kuta 240.
» Lapos 122.
» Récse 230.
» Szeg 197.
» Szentiván 193.
Vajdej 219.
» l. Vajda.
» Vulkán 220.
Vajgyeje, l. Vajdej.
Vajka 70.
Vajnafalva 256.
Vajvodény, l. Vajdafalva.
Vaka 125.
Váka 213.
Valár 215.
Válaszut 175.
Valco 300.
Valcou, l. Valco.
Valdhid 232.
Valea Bulbukuluj, l.
» Valeamare.
» Doszuluj 206.
» Hirianuluj, l.
» Tormapataka.
» Nándrului, l.
» Vályanándor.
» Lupsi 200.
» Mare 221.
Szaszuluj, l.
» Szászvölgye.
Valemare 155.
Valeni, l, Mikola patak.
Valény, l. Dánpataka.
Valialunga 154.
Válicka 79. 80.
Valisora 158. 211. 218.
Vališselo 338.
Valkány 148.
Valkó m. 296. 297.
Valkó-Kelecel 173.
Valkóvár, l. Ó-Vukovár.
Valla 73.
Vállaj 113.
Valle di Jerska 363.
Valle Grande 368.
Valpó 300.
Valpói gyógyviz 298.
Valpovo 273.
Valpovo, l. Valpó.
Vályadilsi 218.
Vályanándor 216.
» veduci 215.
Vályе 225.
» Lunga 212.
» Vinci, l. Ujvins.
Vámos 78.
» atya 102.
» bodza 258.
» falu, l. Mitó.
» györk 89.
» Oláh-Udvarhely 240.
Vámos-Pércs 122.
Váncsfalva 104.
Váncsod 127.
Vandhát 131.
Varadia 153.
Várad-Olaszi 124.
» -Váralja 124.
» -Velence 124.
Váralja 83. 99.
Varannó 98.
» csernya 98.
Vararca, l. Neposz.
Varasd 48. 274. 278. 279. 287.
Varasdmegye 48. 286.
Varasdomb 128.
Varaždin, l. Varasd.
Varbó 62.
Varbóc 93.
Várca 212.
Várdotfalva 249.
Várfalva 199.
Vargapali 132.
Vargazug 132.
Várgede 87.
Várgony 96.
Vargyas 163. 242. 246. 253.
Várhegy 92. 129. 231. 257. 259.
Várhegyalja 251.
Várhely 132. 187. 218.
Vári 102.
Varin 67.
Varjas 128.
» háza 138.
Varjulapos 119.
Várkond 99.
Várkony 91. 93.
Vármező 114.
Várna, l. Varin 67.
Varnica, l. Metesd.
Varolea, l. Gógány-Váralja.
Város 250. 327.
Varoš dolnji 329.
» gornji 329.
Várcsháztér 53.
Városhidvég 81.
» l. Hum-Város.
Városliget 55.
» lőd 78.
Varoš, l. Város.
» novi 329.
Város patak 220.
Várpalota, l. Palota.
Varsányhely 128.
Vársólc 114.
Vár-Sonkolyos, l. Sonkolyos.
Vártelek 114.
Vasad 57. 126.
Vásárhely 98.
Vásáros-Dombó 83.
» Namény 102.
Vásárut 71.
Vasas-Szent-Iván 185.
Vashegy 203.
Vasina 153.
Vaska 300.
Vaskapu 114. 158.
Vaskapu szoros 156.
Vaskóh 130.
» Szohodol 130.
Vaskut 61.
Vas megye 48. 78.
Vasláb 247. 251.
Vasvár 79.
Vaszoja 142.
Váth 79.
Vatta 92.
Vecel 210. 211.
Vécke 243.
Vécs, l. Véts.
Vecsérd 233.
Vecsés 57.
Védeny 72.
Vedrőd 70.
Vég-Ardó 101.
Végles 65.
Veglia 264. 285.
Végvidék 43.
» l. katonai végvidék.
Veker 122. 134.
Vekerd 127.
Vela Greda 347.
Velcsic 68.
Velebitska Plješivica 314. 340.
Velejte 98.
Velence 77.
Velencei Albánia 369.
Velencei tó 12. 76.
Veleševec 281.
Velesuja dolnja 334.
» gornja 334.
Veléte 108.
Veléthe 100.

Velibit hegy 313.
Veličanka 311.
Veličsanka 309.
Velicsna 66.
Velika 311.
» Kopanica 326.
» Solina 335.
Velika-Voda 292.
Velika-Vranova 335.
Veliki-Bitoraj 283.
» -Cernopaz 314.
» -Kut 339.
» Lug 327.
» Zupan 278.
Veliškovci 300.
Velivrh 369.
Veljun 338.
Velkapola 64.
Velkér 195. 197.
Velki Grad 349.
Vellebit hegység 285.
Vellika 292. 296.
Veltyiér, l. Velkér.
Vendégi 93.
Vendetta, l. Vérboszu.
Venetie din szosz l. Alsó venice.
» « szusz l. Felsővenice.
Venje 311.
Vép 79.
Vepor 5.
Vera 305.
Verbasco 365.
Verbice 65.
Verbó 69.
Verbőc 108.
Vérboszu 356.
Vérd 234.
Verde 209.
Veréb 77.
Verebély 65.
Verebes 132.
Vereczki völgy 6.
Veresegyház 133. 185.
Veresegyháza 56. 204.
Veresgyűrűs 128.
Vereshegy 224.
Veresmart 89. 107. 119. 154. 198. 227. 262.
Veresmart 106
» patak 209.
» tó 163.
» toronyi szoros 161.
Vermes 132. 155.
Vérmező 54.
Verőce 62. 278. 296. 297. 300.
Verőcefolyó 298.
Verőcemegye 298.
Verpelét 89.
Versec 48. 153.
Verseci csat. 13.
Versepa 107.
Vértes 126.
Vértes-Bakony 7.
Vértes hegység 71.
Vertnyakovec 288.
Vestény 226.
Veszele 69.
Veszeud, l. Szászvessződ.
Veszeus, l. Szászvesszős.
Veszprém vs. 77.
» megye 48. 77.
Veszprémpalota, l. Palota.
Vesztenic 69.
Vésztő 132.
Vetér 112.
Vetovo 311.
Véts 194.
Vetus salinum 76.
Véza 205.
Vezekény 89.
Vezisče 295.
Vezseny 91.
Via del Corso 267.
» della Riva 267.
Via del Molo 267.
Vichnye 64.
Vid 123. 259.
Viddo 365.
Vidombák 262.
» l. Vid.
Vidovci 310.
Vidovec 289.
Vidrátszeg 239.
Vidály 200.
Vihorlat-Gutin h. 6.
Vika 143.
Világos 143.
Vilicselo 312.
Viljevo 300.
Vilke 62.
Villány 83.
Vilmány 95.
Vilova 61.
Vinca 200.
Vinda 187.
Vinga 70.
Vingárd 204.
Vingárdi hegyek 201.
Viniea 287.
Vinkovce 325.
Vinkovcei kerület 324.
Vinkovcei végvidék 325.
Vinkovci, l. Vinkovce.
Vinodol 266.
Vinyeren, l. Felkenyér.
Vipera-hegy 348.
Virágos Berek 184.
» kut 123.
Virje 291.
Virovitica, l. Verőce.
Virovititz 300.
Visegrád 57.
Visenek 89.
Visi-Baba 341.
Visk 105.
Visnica dolnja 287.
Visnica gornja 287.
Visnjevce 308.
Visnyó 93.
Visó 102. 104.
Visó, l. Alsó-Vissó.
Visoka 349.
» brdo 366.
Visonta 89.
Visovac 362.
Viss 119.
Viszág 155.
Viszka 212.
Viszoka 6. 99.
Viszoka-Kosza 283. 336.
Viszolaj 68.
Vitány 98.
Vitnyéd 73.
Vitojevci 324.
Vitoševo 284.
Vittenc 69.
Vitturi 364.
Vitunj 340.
Vitus templom 267.
Vivodina 282.
Viza 222. 231.
Vizakna 201. 204.
Vizeruna 347.
Vizes 138.
Vizes-Patony, l. Bögöly-Patony.
Vizič 308.
Viziváros 53.
Vizköz 69.
Vizsó 11.
Vizsoly 95. 111.
Víz-Szilvás 185.
Vladeni, l. Vledény.
Vládháza 208.
Vladislav, l. Vlaislav.
Vlaislav 291.
Vlaovic 334.
Vledény 229.
Vlegyásza 172.
Voča dolnja 287.
» gornja 287.
Vóčarica 330.
Vočin 301.
Vodice 362.
Vodjinci 326.
Vodotec 340.
Voganj, l. Vogány.
Vogány 307.
Voja 213.
Vojakovec 291.
Vojka 323.
Vojla 230.
Vojnić 338.
Vojnovec 290.
Vojvogyesd 129.
Vojszlova 157.
Vojtek 152.
Vojvodenimik, l. Kis-Vajdafalva.
Vojvodusa 340.
Vokonya 123.
Volarira 343.
Völc 237. 239.
Volca, l. Volc.
Voldorf 235.
Volinja 334.
Volkány 235. 262.
Volkendorf, l. Volkány.
Volóc 101.
Voloder 295.
Vorca, l. Várca.
Vormája 214.
Vörösberény 78.
» -kő 70.
» -klastrom 86.
Vöröskő 70.
Vöröspatak 259.
» -torony 226.
Vöröstoronyi szoros. l. Verestoronyi sz.
Vörösvágás 96.
» -vár 56. 79.
Vort, l. Vérd.
Vracsevga 153.
Vracsevgaj, l. Vracsevga.
Vrana 361.
Vránai tó 350.
Vranik 345.
Vranova glava 315. 331.
Vranovci 327.
Vranovine 344.
Vranyuc 156.
Vratnik 314. 340.
Vratnik-hegy 340.
Vrba 327.
Vrbacka staza 314. 341.
Vrbanja 325.
Vrbica 293.
Vrbje 329.
Vrbova 328.
Vrbovac 312
Vrbovec 290.

Vrborljani 330.
Vrbovsko 286.
Vrdnik 270. 304.
» hegy 306.
» monastir 307.
Vrebac 344.
Vrelo 338.
Vrello-Bukovac 345.
Vrginmost 335.
Vrgorac 365.
Vrhovac 283.
Vrhovcki varoski 309.
Vrhovec 290.
Vrhovina 327.
Vrhovine 344.
Vrckó 67.
Vrieska 313.
Vrlika 364.
Vrpolje 326.
Vrtjina, l. Vrtlina.
Vrtlina 334.
Vrtlinska 364.
Vučani 296.
Vucica 298.
Vucinić selo 286.
Vucinska 271. 301.
Vucjak 312.
Vucskómező 106.
Vuka 271. 298. 302.
Vukojevce 302.
Vuksavljevica.
Vukovár 274.
Vukovár-számáci csat. 13.
Vukovje 294.
Vulcsesd 211.
Vulgava 366.
Vulka 73.
Vulkaj 206.
Vulkán 201. 209.
Vulkáni hegylánc 161.
Vulkán hegység 209.
Vulkáni szoros 161.
Vulkáni szorosút 220.
Vulkanu, l. Valkány.
Vulper, l. Borberek.
Vula 271.
Vultur 206.
Vurfele-mare 201.
Vurfu kuratului 209.
Vurfumare 226.
» Ourla 161. 227.
Vurfu Pietri 209.
Vurmloch, l. Baromlaka.
Vurmlok, l. Baromlaka.
Vurper, l. Hűhalom.
Vurpod, l. Hűhalom.
Walachisch-Eibersdorf, l. Oláh-Iványfalva.
Walachisch Pien, l. Oláhpián.
Waldhütten, l. Valdhid.
Warda havas 187.
Wassied, l. Szászvessző.
Weidenbach, l. Vid.
Weidenbach, l. Vidombák.
Weidenthal 158.
Weierdorf, l. Tóhát.
Weingarten, l. Vingárd.
Weisskirch, l. Szászfejéregyház.
Werchowyna, l. Erdős-Kárpátok.
Wepeschdorf, l. Pipe.
Werd, l. Vérd.
Wesselényi iskola 191.
Westen, l. Vestény.
Windau, l. Vinda.
Winden 72.
Wladein, l. Vledény.
W. Lasseln, l. Oláh Szt. László.
Wolkendorf, l. Volkány.
Wölz, l. Völc.
Wossling, l. Pusztacelina.

Zaba 342.
Zabica 342.
Zabido 66.
Zabjak 296.
Zablat 68.
Zablatje 292.
Zabok 288.
Zabola 256.
Zádor, l. Zára.
Zádorfa 88.
Zádorlak 150.
Zadubravje 327.
Zagendorf, l. Szász Cegő.
Zagon 285.
Zágon 257.
Zágor f. 240.
Zagorie 270.
Zagorje 288.
Zágra 189.
Zágráb 48. 274. 278. 279. 280.
Zágrábi érsek 33.
Zágráb megye 48. 280.
Zagradje 329.
Zagreb, l. Zágráb.
Zagyva 11. 61. 62. 88. 90.
Záhony 99.
Zaile 312.
Zaistovec 290.
Zajezda 289.
Zajkány 218.
Zajzon 258. 261.
Zakamini 283.
Zakanje 282. 283.
Zákány 81.
Zäkesdorf, l. Székás.
Zaklopac 345.
Zakorienje 311.
Zala 79. 80.
Zalaapáthi 80.
» bér 80.
Zalaegerszeg 80.
» koppány 80.
» lövő 80.
» megye 48. 79.
Zalán 254.
Zalány patak 258.
Zalasd 210. 215. 216.
Zalathna 206.
Zalatna, l. zalathna.
Zalavár 80.
Zálha 180.
Zalkor 119.
Zálnok 115.
Zám 122. 212.
Zamaróc 68
Zamlaca 289.
Zamobor 281., l. Samobor.
Zámoly 77.
Zamuthó 98.
Zaostrog 365.
Zaprešic 282.
Záproc 180.
Zápszony 102.
Zára 359.
Zárai csatorna 349.
Zaránd 141.
» falu 72.
» megye 209.
Zaránk 89.
Zára városi kerület 359.
» vecchia 361.
Zarilac 311.
Zarmizegethusa romjai 217.
Zarulača 338.
Zastanje 338.
Zavalje 346.
Zavodje 344.
Zavoj, l. Szavoj.
Završje 283.
Zay-Ugróc 68.
Zazriva 67.
Zbieg 339.
Zbieg 329.
Zbiegovača 294.
Zboró 97.
Zdala 291.
Zdráholc 213.
Zdrape 213.
Zdenci 327.
Zeherje 88.
Zeiden, l. Feketehalom.
Zeidner 227. 259.
Zejkfalva 216.
Zelemér 122.
Zelenac 337.
Zelian 331.
Zelina 295.
» gornja. l. Szt.-Iván.
Zelniki tó 286.
Zemenye 84.
Zemonico 361.
Zemplén 98.
» megye 48. 84. 97.
Zemun, l. Zimony.
Zendrisch l. Szénaverős.
Zeng 49.
Zengg 279. 284. 285.
Zengő hegy 82.
Zenikovics 268.
Zenta 60.
Zentelke 174.
Zerics 206.
Zerind, l. Nagy Zerénd.
Zermánia 345.
Zermagna 12. 315. 340. 349.
Zermagna völgy, l. Zermánia.
Zeinendorf, l. Csernátfalu.
Zernest 229.
Zernesti, l. Zernest.
Zetelaka 245.
Zetkan 296.
Zichy-csat. l. Kapos csat.
Zichyfalva 146.
Zichyháza, l. Zichy falva.
Zied, l. Szászvessződ.
Ziegenthal, l. Cikedál.
Zigerovči 312.
Zilah 113.
Zilaj 113.
Zimony 50. 323.
Zippendorf. l. Szépnyir.
Zirc 78.
Zirkvena 290.

Zirona grande 364.
Zironai csatorna 348.
Zirona piccolo 364.
Zirovac 334.
Zitomir 288.
Zivaj 333.
Zivike 329.
Zizin, l. Zajzon.
Zlakna, l. Szászzalatna.
» l. Zalathna.
Zlarin 362.
Zlatar 288.
Zlate, l. Arany patak.
Zlatnik 69.
Zlatnó 64.
Zliechó 68.
Zlobin 285.
Zlosela 362.
Zniováralja 67.
Zodó 127.
Zöldes 142.
Zöldtói csucs 6. 85.
Zoljani 326.
Zoltán 254.
Zoltántér 136.
Zoltány 236.
Zoltandorf, l. Zoltány.
Zolyó, l. Tót-Lipcse
Zólyom 65.
» megye 48. 65.
Zomba 83.
Zombor 45. 60. 97. 241.
Zovány 115.
Zovnigrad 345.
Zrepája 145.
Zrin hegység 315.
Zrinj 334.
Zrinjska gora, l. Zrin hegység.
Zrinska 294.
Zrinyi 300.
Zsabár 154.
Zsadány 128.
Zsáka 127.
Zsaked, l. Oláh Zsákod.
Zsámbék 57.
Zsámbok 58.
Zsana 59.
Zsarnó 93.
Zsarnóca 64.
Zsdenyova 101.
Zsdjár 86.
Zsebely, l. Zsebhely.
Zsebhely 152.
Zsedán patak 251.
Zseledince, l. Lozsád.
Zselekuta, l. Gyalakuta.
Zseléz, l. Zseliz.
Zselic kisfalud 81.
Zseliz 64.
Zselmara 221.
Zselna 187.
Zsemle 76.
Zsibó 114.
Zsidó 56.
» Domó 255.
Zsidók 32. 33.
Zsidóvár 155.
Zsidve 238.
Zsiger 91.
Zsigmondfalva 145.
Zsily korojesd 220.
Zsina, l. Sinna.
Zsitva 11. 64.
» tő 76.
» torok, l. Zsitvatő.
Zsitz 220.
Zsiva 303.
Zsolna 67. 187.
Zsomál, l. Diómál.
Zsomboly 146.
Zsombolya, l. Zsombely.
Zsombor 246.
Zsomb tó 62.
Zsömle, l. Zsemle.
Zsoszán 216.
Zsukó 101.
Zsunk 213.
Zsupány 154.
Zsyec, l. Zsitz.
Zuberce 66.
Zuberkovac 330.
Zubrolava 66.
Zuckerhütl, l. Cukorsüveg.
Zuckmantel, l. Csikmándor.
Zugliget 54.
Župan 278.
Županje 326.
Zuri 362.
Zut 334.
Zutor 174.
Zvećevo 301.
Zvievinjak 301.
Zvonik 290.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A KÖNYV-TÁRA

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Az Athenaeum könyvkiadó-hivatalában

(Budapesten, barátok-tere Athenaeum-épület)

megjelent, s általa Magyarország minden hiteles könyvárusánál kapható:

Ballagi Károly és **Királyi** Pál. **Egyetemes földrajz**, tekintettel az országok természeti, politikai és társadalmi, ipari, kereskedelmi, közlekedési és közmüvelődési viszonyaira. Szótárszerü tárgymutatóval ellátott földirati kézikönyv, ujságolvasók, kereskedők, iparosok, gazdák és általában a müvelt magyar közönség számára. Három kötet . . . . . 9 frt 50 kr.
(I. kötet: 2 frt 50 kr., II. köt. 3 frt 50 kr., III. köt. 3 frt 50 kr.)

Bethlen Miklós gróf **Történeti emlékrajza**. Francziából Toldy István. Két rész egy kötetben . . . . . 2 frt.

Boccardo Jeromos. **A föld és fokozatos meghóditása.** A földrajz és kereskedelem története, huszonegy előadásban Olasz eredetiből a szerző beleegyezésével magyarra forditotta Dunyov István ezredes . . . . . 2 frt 50 kr.

Dembinszky Magyarországon. A vezér hátrahagyott kézirataiból összeállitá Danzer F. Alfonz. Magyar kiadás . . . . . 2 frt.

Fraknói Vilmos. **Vázlatok** Magyarország **müveltségi** állapotairól . . . . 60 kr.

Gyulay Lajos gf. naplótöredékeiből (1815—1834) Kiadta gf. Kuun Géza. 1 frt 50 kr.

Dr. Hunfalvy János. A magyar-osztrák monarchia rövid statisztikája . . 2 frt.

— — **Európa államainak rövid statisztikája** . . . . . 1 frt 80 kr.

Keleti Károly. **A gyakorlati statistika** kézikönyve . . . . . 2 frt 50 kr.

Márkus István. Törökországi képek . . . . . 2 frt 50 kr.

Mexiko, Miksa császárig. Különös ős- és ujabbkori története, államszervezete, azték müveltségi története s különböző népfajaira vonatkozólag. Báró Müller J. W., Prescott William K., Arnim Th. s mások nyomán közli Szokoly Viktor. Tiz különnyomatu kitünő képpel. 3 frt. Diszkötésben. . . . . 4 frt.

Pór Antal. **Róma története** a nyugati birodalom elenyészteig. A müvelt rendek szükségeihez alkalmazva A tudományos Akadémia által a Magyar Hölgyek dijával koszorúzott pályamü. Ötven fametszetü képpel . . . . . 2 frt 80 kr.

Ribáry Ferencz dr. tanár. **A legujabb kor története.** Bevezetésül: A XVIII. század bölcsészeti irodalmának ismertetése . . . . . 1 frt 70 kr.

— — **A Claudiusok története.** I. kötet: Tiberius kora . . . . . 1 frt 50 kr.

Szilágyi Sándor. **Rajzok és tanulmányok.** Két erős kötet . . . . . 4 frt.

— — **Rajzok a forradalom utáni időkből.** Az első magyar katonai tanintézet 1 frt 50 kr.

Szilágyi Ferencz. **A Hóra-világ Erdélyben** . . . . . 2 frt.

Thurzó György gróf **levelei nejéhez, Czobor** Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez. Közrebocsátja id. gr. Zichy Edmund. Két erős kötet . . . . . 4 frt.

Vámbéry Ármin közép-ázsiai utazása, melyet a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából 1863-ban Teheránból a Turkmansivatagon át, a kaspi tenger keleti partján Khivába, Bokharába és Szamarkandba tett és leirt. Második javitott és bővitett kiadás. Kilencz képpel . . . . . 3 frt 50 kr.

— — **Keleti életképek.** . . . . . 2 frt 50 kr.

— — **Oroszország hatalmi állása Ázsiában.** Történeti tanulmány . . 60 kr.

Budapest, 1877. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK